ACADEMIA ROMÂNĂ
STUDII ŞI CERCETĂRI
LXXIV

ISTORIA ARTEI MILITARE A ROMÂNILOR

PÂNĂ LA MIJLOCUL VEACULUI AL XVII-lea

DE

GENERALUL R. ROSETTI
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

MONITORUL OFICIAL ŞI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAŢIONALĂ, BUCUREŞTI, 1947

ACADEMIA ROMÂNĂ
STUDII ŞI CERCETĂRI

		Lei
I.	N. IORGA, Istoria poporului francez, 1919 . . .	10.000
II.	N. IORGA, Scurtă Istorie a Slavilor răsăriteni: Rusia şi Polonia	—
III.	Dr. GR. ANTIPA, Problemele evoluţiei poporului român, 1919	—
IV.	N. IORGA, Istoria literaturilor romanice în desvoltarea şi legăturile lor, 3 vol. 1920	—
V.	P. PONI, Statistica Răzeşilor, 1921	5.000
VI.	Dr. GR. ANTIPA, Dunărea şi problemele ei ştiinţifice, economice şi politice, 1921	5.000
VII.	TH. CAPIDAN, Meglenoromânii. I. Istoria şi graiul lor, 1925	8.000
	II. Literatura populară la Meglenoromâni, 1928.	800
	III. Dicţionar Meglenoromân, 1935	12.000
VIII.	G. BOGDAN-DUICĂ, Vieaţa şi ideile lui Simeon Bărnuţiu, 1924	—
IX.	Dr. N. LEON, Entomologia medicală, 1925 . .	9.000
X.	T. SAUCIUC-SĂVEANU, Cultura cerealelor în Grecia antică şi politica cerealistă a Atenienilor, 1925	7.500
XI.	SEXTIL PUŞCARIU, Studii Istroromâne. II. Introducere, gramatică, caracterizarea dialectului istroromân, 1927	15.000
XII.	Dr. I. LEPŞI, Sudii faunistice, morfologice şi fiziologice asupra Infusoriilor din România, 1927	7.500
XIII.	O. ANASTASIU, Industriile săteşti în raport cu localizarea marei industrii, 1928	7.000
XIV.	R. V. BOSSY, Politica externă a României între anii 1873—1880, privită dela Agenţia diplomatică din Roma, 1929	8.000
XV.	VICTORIA D. VOINOV, Excreţia prin intermediul cromatocitelor la nevertebrate, 1929 . . .	8.000
XVI.	SEXTIL PUŞCARIU, Studii Istroromâne III. Bibliografie critică, listele lui Bartoli, texte inedite, note, glosare, 1929	15.000
XVII.	P. P. PANAITESCU, Călători poloni în ţările române, 1930	9.000
XVIII.	N. GEORGESCU-TISTU, Bibliografia literară română, 1932	—
XIX.	RADU I. PAUL, Flexiunea nominală internă în limba română, 1932	9.000
XX.	TH. CAPIDAN, Aromânii, dialectul aromân, 1932	20.000
XXI.	NICOLAE DRĂGANU, Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei, 1933	25.000

ACADEMIA ROMÂNĂ
STUDII ŞI CERCETĂRI
LXXIV

ISTORIA ARTEI MILITARE A ROMÂNILOR

PÂNĂ LA MIJLOCUL VEACULUI AL XVII-lea

DE

GENERALUL R. ROSETTI
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

MONITORUL OFICIAL ŞI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAŢIONALĂ, BUCUREŞTI, 1947

TABLA DE MATERII

Pagina

P R E F A Ț Ă

Incetarea existenței armatelor românești, dela mijlocul secolului al XVII-lea și până la a patra decadă a celui de al XIX-lea, a făcut ca Românii să nu aibă căpetenii și mai ales gânditori militari într'o vreme când, în centrul și în apusul european, se iveau marii șefi militari moderni ca și acei cari încercau să deducă și să sintetizeze principiile artei militare.

La temeiul acesta se mai adaugă lipsa, până aproape de epoca noastră, de izvoare tipărite care să îngădue studiul artei militare a Românilor.

Este adevărat că N. Bălcescu și B. P. Hasdeu au încercat să facă asemenea studii, dar acestea erau pricinuite de controverse politice și erau influențate de romantismul ce stăpânea în vremea lor toate manifestările intelectuale. Studiile scrise de acești bărbați într'adevăr foarte culți păcătuiau și prin aceea că autorii lor nu aveau pregătirea militară necesară pentru asemenea lucrări.

A fost deci firesc ca, acum 40—50 de ani, când mă aflam ca elev în Școala Militară și în Școala Superioară de Războiu, să nu ni se predeie decât istoria războaielor tuturor căpitanilor greci, romani, francezi și germani până în cele mai mici amănunțimi, iar dintre războaiele purtate de Români de-a-lungul veacurilor să nu fim îndatorați a studia decât războiul din 1877—1878. In acest războiu alcătuirea armatei era mai mult sau mai puțin copiată după acea a armatelor străine, iar principiile tactice folosite erau acelea ale marilor puteri europene care-și disputau întâietatea militară.

Dorința de a cunoaște cel puțin unele dintre războaiele purtate de Români m'a făcut să studiez și să dau la iveală, dela 1912 încoace, într'o serie de monografii, fie unele războaie din trecutul nostru, fie organizarea, armamentul, tactica, fortificația și strategia armatelor române în anumite epoci.

Războiul din 1914—1919 a întrerupt aceste lucrări; ele n'au fost reluate decât dela 1922 încoace.

Studiile astfel făcute m'au convins că Românii au avut o artă militară proprie, pentru studiul evoluției căreia era nevoie ca ele să fie întrunite într'un singur tot, ceea ce am făcut dintâi în 1935, într'un volum în limba franceză.

De atunci însă am întregit studiile anterioare.

Socotesc acum că este necesar să dau o ediție întreagă a lucrărilor mele revăzute, așa ca să prezinte o expunere completă și unitară.

Acest rost îl îndeplinește ediția de astăzi asupra căreia se cuvine să dau unele deslușiri.

Scrierea de față nu este o istorie a tuturor războaielor făptuite de Români, ci este o expunere despre arta militară a Românilor și despre evoluția ei, expunere întemeiată pe faptele anumitor războaie și pe tot ce avem până azi ca documente.

Studiind concepția română a artei militare nu m'am ocupat și nu mă puteam ocupa de concepția militară a unor Români — ca de pildă Ioan Corvin de Huniade sau Paul Chinezu — care și-au primit pregătirea militară în armate străine și au făptuit războaie după concepții și cu mijloace străine.

Am fost întrebat de ce studiul meu se oprește în mijlocul veacului al XVII-lea? Răspunsul este evident pentru oricine cunoaște cât de cât istoria noastră: pentrucă dela acea epocă nu mai există artă militară românească, armatele noastre încetând de a mai ființa ca atare iar cele câteva mici grupări ce mai rămăseseră nealcătuind armate, ci unități de pază. De altfel aceste unități nu au mai luat parte la războaie, decât în calitate de auxiliare (cercetași, escorte de ale convoaielor) ale armatelor străine cărora au fost atașate.

Pe de altă parte s'a criticat abondența de note și de citațiuni ce cuprinde lucrarea de față. La care am răspuns: nu trebuește uitat că lucrarea mea este prima lucrare de acest soiu dată la iveală la noi și că, prin urmare, ea trebuește documentată cât mai temeinic și mai desăvârșit.

De sigur că lucrarea nu e perfectă, dar e un început, dela care alți cercetători, folosind izvoare nou găsite și metode de critică obiectivă, vor putea alcătui lucrări mai desăvârșite.

Și acum: habent sua fata libelli...

București, Martie 1945.

CAPITOLUL I

INCEPUTURILE INDEPĂRTATE ALE ARTEI MILITARE IN GENERAL ŞI CELE MAI VECHI ALE CELEI ROMÂNEŞTI [1])

Incă dela apariţia sa pe pământ, omul a fost nevoit să-şi apere fiinţa ameninţată de fiarele ce ocupau acelaşi « habitat » ca dânsul şi erau fiziceşte mai puternice [2]).

Dacă el a putut, mai întâi să se apere de atacurile acestor fiare, şi, apoi, chiar să le atace pentru a se hrăni din carnea lor, se datoreşte faptului că după ce mult timp s'a slujit numai de uneltele cu care fusese înzestrat de natură (mâini, unghii, braţe, dinţi şi picioare [3]), inteligenţa sa superioară l-a adus ca să se folosească de una din aceste unelte naturale: mâna, care îngăduia cuprinderea (prehensiunea [4]) şi care

---

[1]) Ţin să exprim, şi pe această cale, mulţumirile mele regretatului I. Andrieşescu pentru amabilitatea cu care mi-a dat lămuriri şi indicaţiuni bibliografice şi a recitit acest capitol împreună cu mine.

[2]) L. Capitan, *La Préhistoire* (Ed. 1931), p. 13; Jacques de Morgan, *L'Humanité préhistorique*, p. 166; Gabriel de Mortillet, *Les origines de la chasse, de la pêche et de l'agriculture*, I, p. 216.

[3]) Arma antiqua manus, ungues dentesque fuerunt;
Et lapides, et item, sylvarum fragmina ramei,
Et flamma atque ignes postquam sunt cognita primum,
Posterius ferri vis est, aerisque reperta,
Et prior aeris erat, quam ferri, cognitus usus. (Lucretius, *De rerum naturo, lib V*, Ed. Lemaire, Paris 1838, II, p. 95, 1282—1286).
Cum prorepserunt primis animalia terris,
Mutum et turpe pecus, glandem atque cubilia propter
Unguibus et pugnis, dein fustibus, atque ita porro
Pugnabant armis quae post fabricaverat. usus: —
Donec verba, quibus voces sensusque notarent,
Nominaque invenere: dehinc absistere bello,
Oppida coeperunt munire et ponere leges,
Ne quis fur esset, neu latro, neu quis adulter (Horaţiu, *Satire* III, p. 99).

[4]) « La *main*, le *langage*: voilà l'humanité. Nous voyons que ce qui doit être mis en lumière tout d'abord, dans cette œuvre, ce qui marque la fin de l'histoire zoologique et le début de l'histoire humaine, c'est l'*invention* de la main — pourrait-on dire — et celle du langage; c'est le progrès décisif de la logique pratique

împreună cu brațul (a cărui prelungire este), formează o pârghie, pentru mânuirea altor mijloace aflate în jurul său: o cracă de copac, o piatră. Cu acestea, fie că lovea direct, fie că le arunca de departe [1]).

Din clipa în care omul s'a convins că poate întrebuința cu folos asemeni mijloace și că poate lovi dela o depărtare dela care nu poate fi lovit și, dată fiind nevoia de a dispune în permanență de asemeni unelte în cantități îndestulătoare și de forme mai potrivite, decât acelea ce se găseau accidental în locul unde se afla, inteligența sa a lucrat necurmat și a reușit să creeze anumite unelte [2]). Acestea i-au îngăduit, fie să lovească fiara mai de departe (pietre), fie că făceau (bâta, piatra ascuțită sau rotunzită) ca brațul său să aibă o putere mai potrivită față de puterea natural mai mare a fiarei. Din aceste unelte [3]) s'au desvoltat, cu timpul, cele două mari categorii în care este împărțit armamentul de azi: acel pentru lupta apropiată (corp la corp) și acel pentru lupta depărtată.

---

et de la logique mentale » (Jacques de Morgan, *o. c.*, Avant-propos de Henri Berr, p. VI).

« Le sujet du présent volume, en son fond, c'est la *main* et les *prolongements de la main*. On ne saurait trop insister sur ce fait que, dans l'évolution de la vie, l'« instant décisif» se produit avec l'adoption par un être — qui devient l'homme — de la station debout, la libération des mains qui en résulte, et l'industrieuse activité que permet cette libération » (*Id.*, p. VII).

« Sans moyens défensifs ou offensifs spéciaux, sans crocs, sans cornes, sans écailles, il (omul) a la main — instrument fortifié par l'usage locomoteur, assoupli, affiné par la fonction préhensile, et bientôt propre aux offices les plus divers, dans les circonstances les plus variées », (*Id.*, p. IX).

« Herbivorous animals use the defensive means of scent; carnivorous the aggresive means of sight; man alone adds the hand — the instrument which grasps the tools which it makes » (*The Times Literary Supplement*, 1923, p. 437).

[1]) « Les moyens les plus élémentaires d'attaque et de défense, et par suite les premières armes de chasse, sont certainement le caillou et la bâton.

« Les grands singes anthropoïdes, pour se défendre, cassent une branche et frappent avec, mais ils en restent là » (G. de Mortillet, *o. c.*, I, p. 66).

« Plusieurs animaux font usage de projectiles. Des singes, bien inférieurs aux anthropoïdes les emploient » (*Id.*, p. 66).

[2]) « Man as such comes first upon the stage when he becomes a tool making animal » (O. G. S. Crawford, *Historical Cycles* în *Antiquity*, Martie 1931, p. 13).

H. G. Wells, *The work, wealth and happiness of mankind*, p. 32.

[3]) Trebuește insistat că omul, la început și mult timp după aceea, până foarte aproape de vremile noastre, nu a făcut deosebirea pe care o facem azi între unelte și arme, căci nu făcea scule numai cu menirea de a le folosi ca arme, ci ca o unealtă cu scopul general de a-i mări puterea de lucru sau de destrugere.

Traiul omului în păduri [1]), continuu expus primejdiei, nu numai că i-a desvoltat văzul şi i-a ascuţit auzul, dar a făcut ca inteligenţa sa, nevoită să fie veşnic trează, să-i desvolte simţul de observaţie şi să adopte acele chipuri de ascundere, de ferire de a fi văzut, obişnuelnice şi instinctive fiarelor, care însă sunt absolut necesare vânătorului şi se găsesc până azi în firea unor triburi rămase înapoiate [2]).

Putem spune că, ajuns în acest stadiu al desvoltării sale, omul dispunea de mijloacele care-i slujeau şi ca « armament »; el stabilise bazele noţiunilor de tactică individuală.

Pe de altă parte, vorbirea, îngăduind fiinţei omeneşti putinţa de a-şi comunica cunoştinţele şi de a lua, în comun, înţelegere, a îngăduit acestei fiinţe să-şi îmbunătăţească uneltele — descoperirile gândite sau întâmplătoare ale unei fiinţe putându-se comunica altor fiinţe şi deci întrebuinţa de mai mulţi. Vorbirea a mai îngăduit lupta contra fiarelor după o împreună înţelegere, deci după un plan, tinzând la concentrarea sforţărilor într'un singur scop: distrugerea fiarei. Vânătoarea în grupă, care este temelia dela care s'a desvoltat tactica mulţimii, era astfel născută [3]).

După ce însă înmulţirea omenirii şi vorbirea au îngăduit strângerea la un loc şi traiul împreună a grupe umane din ce în ce mai numeroase [4]), omul, care până atunci rătăcise

[1]) « For countless ages man remained a solitary tool-using «hunter » (C r a w f o r d, *l. c*).

L. H. M o r g a n, *Ancient Society*, p. 26.

In interiorul insulei Borneo există sălbatici cari nu cultivă pământul, nu trăiesc în locuinţe, nu mănâncă nici orez nici sare şi cari nu trăiesc împreună, ci rătăcesc ca fiarele; sexele se întâlnesc în junglă. (Avebury, *The origin of civilization and the primitive condition of man*. Ed. 7-a, pp. 7—8).

[2]) G. de M o r t i l l e t, *o. c.* I, pp. 161, 173—175. « Cunoaşterea perfectă a naturii — cunoaşterea în amănunt a tuturor obiceiurilor animalelor care îl înconjurau — a fost arma lui (a omului din paleolitic) principală.

« . . . Sunt, prin urmare, doi factori principali cari determină caracterul şi evoluţia vânătoarei omului primitiv: unul intelectual, cunoaşterea precisă a modului de traiu al animalelor vânate, altul material, totalitatea produselor industriei paleolitice, armele şi uneltele de lemn, de piatră şi de os » (G h. N e d i c i, *Istoria Vânătoarei*, pp. 97—98).

[3]) « Die Gesellschaftsjagden, eine gute Uebung zum gemeinsamen Handeln auch im Kampf » (Dr. A r t h u r B e r g e r, *Die Jagd aller Völker im Wandel der Zeit*, p. 43).

[4]) A. M o r e t et G. D a v y, *Des clans aux empires* (Avant-propos de H. B e r r, pp. XIII—XV). « Die J(agd), welche in der Urzeit nur ein Kampf des Menschen gegen die ihn bedrohenden wilden Tiere war » (P a u l y W i s s o w a, *Realencyklopädie der Klassischen Altertumswissenschaft*, IX, p. 558).

în grupuri mici familiare [1]), a alcătuit unități sociale. Acestea avură nevoie de suprafețe din ce în ce mai mari pentru hrănirea lor și a turmelor lor. Ca urmare, numărul cauzelor de conflict dintre grupele umane crescu. Pe de altă parte noțiunea de luptă, născută din nevoia de apărare de fiare, evoluează spre aceea de atac în contra fiarelor în scopul de a dobândi hrana ce o dădea carnea acestora, îmbrăcămintea provenind din pieile lor și podoabele ce se puteau face din dinții și oscioarele vânatului. Ea se aplică de asemenea la acea de luptă contra semenilor. Această din urmă luptă se dădea, fie pentru a satisface instincte sexuale, fie pentru a apăra folosința mijloacelor de hrană proprie sau ale animalelor ce hrăneau omul (vânat sau anumite animale domesticite), fie pentru a pune stăpânire pe mijloacele de hrană ale altui grup omenesc [2]). Din această clipă, inteligența omului nu avu să lupte numai cu instinctul fiarelor, ci și cu inteligența asemănătoare a altor grupe omenești. Lupta devenea acum lupta

---

[1]) Sophus Müller, *L'Europe préhistorique* (Ed. 1907), p. 6.

« L'homme est d'ailleurs organisé physiquement pour vivre en société; il n'est pas pourvu d'armes naturelles qui lui permettent de se défendre, et on doit remarquer que presque tous les animaux faibles, tous ceux qui ne trouvent point dans leurs dents et leurs griffes, un puissant moyen de résister à leurs ennemis, vivent en troupe » (L. F. Alfred Maury, *La Terre et l'Homme*, pp. 670—671).

« Les luttes étaient alors incessantes entre les tribus, comme elles le sont encore de nos jours chez les nomades, soit pour la possession des terrains de chasse et de pêche, soit pour celle de pâturages et des terres de culture » (J. de Morgan, *L'Humanité préhistorique*, p. 166).

« Tout comme de nos jours, plus même encore, le climat exerçait une influence prépondérante sur les groupes humains, parceque l'homme était plus près de la nature, qu'il n'est aujourd'hui, et il existait sur le globe de grandes inégalités dans le climat et dans les facilités d'existence. Ce fut la cause de terribles luttes pour la possession du sol, de ces migrations, de ces mouvements dont nous retrouvons les vagues traces. Que de guerres alors ! Que de massacres ! (*Id.*, p. 6).

Hrana — cantitate și variațiune — a jucat un mare rol în desvoltarea omenirii, căci, precum spune L. H. Morgan (*Ancient Society*, p. 19):

« Mankind are the only beings who may be said to have gained an absolute control over the production of food . . . It is accordingly probable that the great epochs of human progress have been identified, more or less directly, with the enlargement of the sources of subsistence ».

« Les hommes ayant d'abord vécu de chasse et de pêche, une tribu ne pouvait en tolérer près d'elle une autre qui lui eût fait concurrence et lui eût disputé ses moyens d'existence. Ce qui arrive pour les oiseaux rapaces . . . c'était une occasion de guerre » (Maury, *o. c.*, p. 690). De asemenea acelaşi, p. 692.

« Ainsi, à l'origine, l'état de guerre était presque l'état normal (*Id.*, p. 704).

[2]) W. J. Perry, *An ethnological study of warfare* în *Memoirs and proceedings of the Manchester Literary Philosophical Society*, LXI, (1917). Ragnar Numelin, *Les migrations humaines. Étude de l'esprit migratoire*, pp. 44, 91, 111.

a două voințe inteligente, care tindeau, fiecare, să distrugă pe adversar, suferind el însuși cât mai puțin. Noțiunea războiului, așa cum a fost înțeleasă în urmă de-a-lungul veacurilor, se născuse; ea a rămas, de atunci încoace, în trăsături generale, aceeași [1]). Această evoluție a fost generală neamului omenesc [2]).

* * *

Să cercetăm acum ce urme ne-au lăsat vremile trecute [3]) despre știința războiului în cuprinsul țării noastre, care era acea știință și cum s'a desvoltat ea.

Două soiuri de izvoare ne învederează această știință; rămășițele de arme, unelte, întărituri și izvoarele scrise [4]), acestea din urmă foarte puțin numeroase. Cercetându-le și pe unele și pe celelalte, ni se învederează cele următoare:

Pe tot cuprinsul țării se găsesc rămășițe de animale preistorice [5]). De asemenea pe tot cuprinsul țării s'au găsit urme de așezări omenești — contemporane cu animalele suscitate — din vremile cele mai vechi, așezări al căror număr,

---

[1]) « The character of the community is best seen in action; and in primitive civilization external action is generally synonymous with warfare. Primitive tribal warfare, like the still earlier encounters of individual hunters, is the instinctive clash of conflicting interests, acting usually under the stimulus of hunger or sex. The reaction, too, is direct and immediate. The warfare of city-states probably proceeded from similar causes; but it was less instinctive and more intelligently controlled. The warfare of European nations, or group of nations, probably represents the highest achievement of concerted group action yet reached by the human race ». (O. G. S. Crawford, *Historical cycles*, în *Antiquity, a quarterly review of Archeology*, March 1931). Trebue însă a se ținea seamă și de observația lui Ragnar Numelin, (*o. c.*, p. 234): « Une vraie guerre, une campagne organisée, n'est certainement pas coutumière parmi les peuples primitifs ».

[2]) O. G. S. Crawford, *o. c.;* Sophus Müller, *o. c.*, p. 2.

[3]) Vezi prea bunul rezumat asupra preistoriei Transilvaniei al d-lui C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité* (în Académie Roumaine, *Connaissances de la terre et de la pensée roumaines*, II. *La Transylvanie)*.

[4]) V. Pârvan adaugă și elementul glotologic; acesta însă cuprinde numai nume de persoane și locuri (*Getica*, p. 647).

[5]) I. Z. Barbu, *Catalogul fosilelor vertebrate din România, Anuarul Institutului geologic al României*, XVI, pp. 117, 125, 126; XIX, pp. 37, 38, 42, 111, 121, 122, 144, 145; *Dacia* I, pp. 297, 309, 310; III, pp. 9, 15, 35; V—VI, p. 49; I. Simionescu, *Mamiferele pliocene dela Cimișlia (România)*, pp. 1—8, 15, etc.; *Bulletin de la Section Scientifique de l'Académie Roumaine*, XIV, pp. 1—3; *Memoriile Secțiunii Științifice a Academiei Române*, seria III, tom. IV, V, XI și în tomul XVII memoriul d-lor Rainer și I. Simionescu asupra primului craniu de om paleolitic găsit în România; Gh. Nedici, *Istoria Vânătoarei*, pp. 465—476 486.

mic pentru începuturi, a crescut mult până în epoca bronzului, când numărul lor era mare [1]). Pe locurile acestor așezări s'au găsit scule; acestea serveau atât ca unelte, cât și ca arme propriu zise [2]).

Cele mai vechi unelte servind și ca arme, ce s'au găsit la noi, au fost:

a) Pietre alungite sau rotunzite folosite de om spre a arunca în fiară sau în dușman [3]);

b) Așa numitele «coups de poing», bucăți de piatră lucrată, având vârf și tăișuri. De aceste unelte omul se servea, ținându-le în mână, atât pentru a tăia cât și pentru a înjunghia [4]).

---

[1]) I. Andrieșescu, *Contribuții la Dacia înainte de Romani* și *Asupra epocii de bronz în România ; Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, III, XVII; *Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie*, I, II, III—IV, V—VI, VII—VIII; Carl Goos, *Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens*, pp. 8—63; I. Martian, *Repertoriu archeologic pentru Ardeal ;* V. Pârvan, *Getica*, p. 454; Max Ebert, *Südrussland im Altertum*. Bonn und Leipzig, 1931; M. Rostowzew, *Skythien und der Bosporus*, p. 530; I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, Sonderabdruck aus dem 22. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission*, 1933; Radu Vulpe, *Histoire de l'ancienne Dobroudja* (în Académie Roumaine, *Connaissances de la terre et de la pensée roumaines*, IV, *La Dobroudja*, pp. 35—454); C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité* (în aceeași publicație a Academiei Române vol. II, p. 71—164); D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*.

[2]) Repet și insist că uneltele serveau și ca arme și că omul nu făcea atunci deosebire între armă și unealtă.

Lord Avebury, *Prehistoric times* (Ed. 7-a), pp. 92—93; Hermann Hirt, *Die Indogermanen*, I, p. 345.

[3]) L. Capitan, (*o. c.*, p. 37) zice că asemeni bucăți de silex ovoid, numite de dânsul «l'ancêtre du coup de poing», sunt contemporane cu apariția celor mai vechi oseminte umane. J. Déchelette, *Manuel d'archéologie préhistorique celtique et gallo-romaine*, I, pp. 490—491; J. de Morgan, *o. c.*, pp. 37—40; Carl Schuchhardt, *Alteuropa*, pp. 7—8. Marcellin Boule (*Les hommes fossiles*, pp. 111—138) crede că majoritatea acestor piese nu provin dintr'o industrie, ci sunt datorite unor cauze naturale.

La noi s'au găsit bucăți de silex care ar putea fi de acest soiu în peștera dela Cioclovina (D. M. Teodorescu și Dr. Martin Roșka, *Cercetări arheologice în munții Hunedoarei*, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, Secțiunea pentru Transilvania) ; Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie* V—VI, p. 7.

[4]) Uneltele acestea (coups de poing) se găsesc răspândite pe întreaga suprafața lumii și sunt de o uniformitate remarcabilă, ceea ce dovedește că omul ocupa, la începutul cuarternarului, cea mai mare parte a suprafeței globului (Marcellin Boule, *o, c.*, p. 112); L. Capitan, *o. c.*, pp. 40—44; J. de Morgan, *o. c.*, p. 41; G. de Mortillet, *o. c.*, I, pp. 67—70; L. Pfeiffer, *Die steinzeitliche Technik*, pp. 125—129.

La noi s'au găsit la: Cremeneasa (Arad), Cioclovina, Ohaba Ponor, Iosășel și Federi (Hunedoara), Buzăul ardelean (Valea Cremenei), Chișla Nedjimovo și Nepotorovo (Hotin). Martin Roșka, în: *Dacia*, I, pp. 297—316; *Dacia*, II, pp. 407—409; *Dacia*, III—IV, pp. 8—23; *Buletinul Societății de Științe din Cluj*, II.

Tot atunci omul se folosea, fără îndoială, de pari ascuţiţi şi de bâte [1]) (măciuci, ghioage) ale căror urme nu s'au găsit la noi pentrucă lemnul nu a putut rezista acţiunii timpului.

Care era organizarea militară a oamenilor din acea epocă? Foarte probabil nu era una specială, căci în alcătuirea socială de atunci nu era încă vreo specializare; toţi făceau de toate, sub autoritatea celui mai bătrân [2]). Cu deosebire poate numai că bărbaţii erau *mai ales* ocupaţi cu vânatul şi prada, iar femeile cu paza culcuşului şi îngrijirea copiilor, dar la nevoie toţi (bărbaţi şi femei) luptau de-a-valma [3]).

Care era felul lor de a lupta? Nu-l cunoaştem. Dar este probabil că lupta se baza pe pândă, pe tot felul de stratageme şi pe viclenie, identice celor întrebuinţate la vânătoare [4]) şi se dădea, în ultima fază, de aproape, fiind mai ales o luptă corp la corp. Un lucru este sigur şi anume, că omul (ca şi fiara şi probabil prin imitaţia acesteia) ştia să folosească terenul, atât ca adăpost de lovituri, cât şi spre a se face ne-

---

p. 189, III, pp. 69—73; *Anuarul Institutului geologic al României*, XIV, pp. 79—126. Abatele Breuil, *Stations paléolithiques en Transylvanie* (în *Buletinul Societăţii de Ştiinţe din Cluj*, II, pp. 193—208). Ceslav Ambrojevici, *Urmele omului diluvial în Basarabia* (în *Buletinul Muzeului de istorie naturală din Chişinău*, I, (1926), pp. 72—78). Nic. N. Moroşan, *Le pléistocène et le paléolithique de la Roumanie du nord-est* (Extrait de *Anuarul Institutului Geologic al României*, XIX, 1938), planşa, II fig. 8. *Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie*, V—VI, 1938, pp. 7, 20, 32, 36, 40.

[1]) « L'homme primitif a dû aussi casser la branche, et voyant combien cet objet était pour lui précieux et utile, il l'a perfectionné. C'est ce qui a fait la supériorité de l'homme.

« Peu à peu il a compris, si la branche était courte, que l'arme devenait de plus en plus meurtrière en acquérant du volume et du poids à une extrémité. C'est ce qui a donné naissance à la massue et aux casse-têtes, si employés, par tous les peuples sauvages.

« Si la branche était longue, il a taillé le bout en pointe et a ainsi créé l'épieu, base et origine de la lance » (G. de Mortillet, *o. c.*, I, pp. 40, 83, 153, 158—161; J. de Morgan, *o. c.*, p. 171).

Hermann Hirt, *o. c.*, I, p. 339; L. H. Morgan, *Ancient Society*, p. 21.

Că s'au întrebuinţat la noi o dovedesc amintirile păstrate în poezia populară, în legende şi în povestiri.

Tot ce nu era de piatră, adică de lemn sau de piele, a putrezit (Carl Schuchhardt, *Alteuropa*, p. 47; G. de Mortillet, *o. c.*, I, p. 66).

[2]) Oamenii trăiau în grupe ca animalele slabe (mai sus p. 10, nota 1). Ca şi acestea « ils se placent sous la conduite d'un vieux mâle auquel les autres obéissent et qui donne le signal du danger », (Maury, *o. c.*, p. 671).

[3]) H. G. Wells, *The work, wealth and happiness of mankind*, pp. 42—43.

[4]) G. de Mortillet, *o. c.*, pp. 83—85.

văzut, fie în stație, fie în mișcare. Această știință i-a folosit mult, atât pentru vânătoare cât și pentru luptă, care de altfel la început nu erau ocupații deosebite. Omul se apăra sau ataca pe alt om sau o fiară prin aceleași procedeuri [1], căci și într'un caz și în celălalt era vorbă să-și apere vieața sau să ia vieața altei ființe (grăitoare sau nu — sau un bun al acesteia [2]), ființă care se apăra după procedeuri analoage. La început războiul era mai mult o vânătoare de oameni sau o apărare față de goana încercată de alții, decât operații militare în înțelesul de azi al cuvântului [3]).

Rezultatele obținute de om prin lupta depărtată îi desvoltară tendința firească de a lovi fără a fi lovit. Această năzuință fu ajutată de perfecționarea industriei pietrei și de ingeniozitatea spiritului omenesc. Unealta universală care a fost în paleoliticul vechiu, așa zisul « coup de poing » (Faustkeil), nu se mai găsește în paleoliticul nou (aurignacean, solutrean, magdalenian), pentrucă ea se transformă succesiv într'o serie de forme deosebite menite a răspunde unor anumite nevoi [4]). Așa vedem că acest « coup de poing » se transformă în: pum-

---

[1]) In această privință cred interesante următoarele rânduri: « Lorsque le gorille se décide à attaquer, il a soin de mettre tous les avantages de son côté: surprise, terrain, milieu. Il attaque en général au moment où l'on s'y attend le moins: son attaque succède à un stade de tranquillité, à un silence complet: le calme précédant la tempête. D'autre part, le gorille n'attaque jamais qu'en descendant. Il arrive toujours par le dessus. Il a une grande répugnance à attaquer en terrain plat; et il n'attaquera jamais en remontant. Enfin, il attendra toujours que son adversaire — le chasseur blanc, surtout — soit empêtré dans les lianes ou les branches basses, pour essayer, passez-moi l'expression, de lui tomber dessus pendant ce temps-là. Et ce n'est pas un mince avantage, dans la forêt équatoriale, où la densité du fourré est sérieuse, et où l'on ne peut avancer qu'à quatre pattes, en passant un bras après l'autre dans le lacis serré des lianes et des branches basses » (M. L. Lavanden chargé de mission en Afrique centrale, în *La terre et la vie*, citat în *Le Mois*, 1 Oct. 1932, p. 310).

[2]) Max Ebert, *Roallexikon der Vorgeschichte*, III, p. 233; VI, pp. 135, 136; VII, p. 102.

[3]) O adeverire o găsim în faptul că triburi din interiorul Insulei Borneo (W. J. Perry, *o. c.*, pp. 4—5; *Encyclopedia Britannica* (Ed. 9-a), IV, p. 58) și din Melanesia (W. J. Perry, *o. c.*, p. 7; *Encyclopaedia Britannica*, XVII, p. 388), fac încă vânători de oameni, pentru a căpăta capetele (Hovelaque et Hervé, *Précis d'Anthorpologie*, pp. 463, 478), și că, până mai puțin de un veac în urmă, anumite popoare și triburi trăiau din vânătoarea de sclavi (articolul *Slavery*, în *Encyclopaedia Britannica*).

« Au reste le brigandage n'est autre chose que la guerre sous sa forme originelle et avec son caractère primitif » (Maury, *o. c.*, p. 703).

[4]) Carl Schuchhardt, *Alteuropa*, p. 9.

nal de piatră [1]), în vârfuri de « sagaie » (o suliță ușoară care se aruncă de departe [2]), de lance (suliță ce nu se arunca, ci cu care se înjunghie ținând-o fix în mână) și de săgeată [3]). Existența acestora din urmă implică existența arcului [4]). Invenția arcului ca propulsor al săgeții a însemnat un mare pas și pentru vânătoare și pentru luptă, căci prin folosirea lui se putea da moartea dela o depărtare mult mai mare și fără sgomot [5]).

---

[1]) L. Capitan, *o. p.*, p. 40; J. de Morgan, *o. c.*, p. 62; Lord Avebury, *Prehistoric Times*, pp. 98 sqq.

In studiul de faţă mă ocup de arta războiului în total, de aceea enumer numai uneltele şi armele diferitelor epoci şi arăt la ce şi cum serveau în luptă. Descrierea amănunţită a fiecărei arme, stabilirea diferitelor tipuri ale unei aceleiaşi arme, a fost făcută de arheologi, ale căror constatări le folosesc.

S'au găsit şi la noi (*Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie*, V—VI, p. 22, pl. V, fig. 3).

[2]) L. Capitan, *o. c.*, p. 72; S. Müller, *o. c.*, p. 7.

La noi s'au găsit la Cuconeşti pe Prut (de d-l N. N. Moroşan, se află la Muzeul de Antichităţi din Bucureşti), la Babin (comunicaţia d-lui Moroşan), la Chichereu (lângă Crăciuneşti, *Dacia*, I, p. 306), la Cucuteni (Hubert Schmidt, *Cucuteni*, p. 47 şi tabela 25). Profesorul I. Andrieşescu observă, într'o notă, că vârful dela Cuconeşti dela Muzeul de Antichităţi nu ar fi un vârf de « suliţă uşoară » ci, crede, d-sa, un vârf de suliţă mai grea, de lance, ba chiar, poate, un semn de distincţie, prea e frumoasă (N. N. Moroşan, *Cea mai frumoasă dintre « Pointes en feuilles de laurier solutréennes » din România extracarpatică*, în *Revista ştiinţifică « Vasile Adamachi »*, 1933, Nr. 2—3; Acelaşi, *Solutreanul din România extracarpatică, raporturile sale cu acele din Transilvania şi ţările limitrofe.* Chişinău, 1933; Acelaşi, *La plus jolie pointe de feuille de laurier solutréenne de la Roumanie*, Extrait du *Bulletin de la Société Préhistorique Française*, 1934, Nr. 10; cf. I. Andrieşescu, *Artele în timpurile preistorice la noi*, 1938—1939; Extras din *Arta şi Tehnica Grafică*).

[3]) Nu s'au găsit lănci şi săgeţi ci numai vârfurile de silex sau cremene ce se fixau în capul unei prăjini (suliţă) sau vergele (săgeţi).

La noi, asemenea vârfuri s'au găsit la Cucuteni (H. Schmidt, *l. c.*).

[4]) L. Capitan *o. c.*, p. 80; J. Déchelette, *o. c.*, I, p. 138; J. de Morgan, *o. c.*, p. 62. Bulanda, *Bogen und Pfeil bei den Völkern des Altertums*, pp. 1—2.

« ...the bow and arrow. This remarkable invention, which came in after the spear and warclub, and gave the first deadly weapon for the hunt » (L. H. Morgan, *Ancient society*, p. 21); « ... as a combination of forces it is so abstruse that it not unlikely owed its origin to accident... the bow and arrow are unknown to the Polynesians in general, and to the Australians. From this fact alone it is shown that mankind were well advanced... when the bow and arrow made their first appearance » (*Id.*, p. 21, nota 1).

S'au găsit arce neolitice în palafitele din Elveţia (G. de Mortillet, *o. c.*, I, p. 138; Bulanda, *o. c.*, p. 1, nota 6), ele sunt de lemn de tisă (Taxus-Eiche), (Bulanda, *o. c.*, p. 2).

[5]) Oscar Peschel, *Völkerkunde*, pp. 187—188.

« Dès avant l'introduction dans nos pays de l'industrie néolithique, l'arc et la flèche avaient certainement fait leur apparition; c'était un grand progrès sur le propulseur, car les projectiles atteignaient de grandes distances, jusqu'à quatre et cinq cents mètres (à l'époque romaine), et permettaient de frapper l'ennemi ou le gibier

O altă desvoltare însemnată în acele vremi a fost acea care a transformat măciuca — în topor [1]), unealtă mult mai puternică pentru lupta corp la corp, față de acelea de care dispusese omul până atunci [2]).

Cu bâte (măciuci), pietre, topoare de piatră și de os, pumnale de piatră și de os, sulițe și lănci, arce și săgeți precum și cu praștii, găsim înarmată, la finele epocii de piatră, populația din cuprinsul României de azi [3]). Tot în partea din

---

sans lui donner l'éveil. L'homme pouvait dès lors lutter contre le lion et l'ours sans exposer sa vie autant que par le passé» (J. de Morgan, *L'humanité prehitorique*, p. 171).

Socotesc distanța de 400 și 500 metri, atribuită de J. de Morgan bătăii arcului, ca exagerată, căci Sir Ralph Payne Gallwey, care a studiat de aproape chestiunea arbaletelor (mult mai puternice ca arcurile simple), atât după documente cât și experimental, a arătat că bătaia arbaletelor era cuprinsă între 65 și 350 metri (Sir Raph Payne Gallwey, *The Crossbow*, p. 1). Bătaia arcelor era de sigur mai mică și nu întrecea 220 metri, cum am arătat-o într'un memoriu publicat de Academia Română în *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, Tom. IV, p. 373.

[1]) L. Capitan, *o. c.*, p. 134; J. de Morgan, *o. c.*, pp. 99 sqq; G. de Mortillet, *o. c.*, I, p. 131; **Sophus Müller**, *o. c.*, p. 19.

[2]) Toporul provine din transformarea măciucii în «casse-tête» (o măciucă având capătul cu care se izbește foarte gros). Pentru a îngreuia acel capăt i s'a legat o piatră, care piatră, paralel cu desvoltarea «coup de poing»-ului, s'a ascuțit dând naștere toporului (G. de Mortillet, *o. c.*, pp. 129—133; Pfeiffer, *Die steinzeitliche Technik*, pp. 185—191).

Că toporul — ca în general toate uneltele — a servit ca armă este admis de toți autorii (Lord Avebury, *Prehistoric times*, pp. 28, 92; H. Hirt, *Die Indogermanen*, I, pp. 339, 345; V. Pârvan, *Dacia*, p. 122, etc.).

De altfel întrebuințarea toporului de piatră ca armă s'a constatat, la cucerirea Americei, la Indienii nord-americani, cari se slujeau de *tomahawk* și ca armă, întrebuințându-l atât pentru a lovi de aproape cât și ca proiectil aruncat de departe (Lord Avebury, *o. c.*, pp. 92, 93).

In bătălia dela Hastings (1066), Anglo-saxonii au aruncat cu topoare de piatră în Normanzi, iar Scoțienii s'au folosit, în luptă, de topoare de piatră până la finele secolului XIII (H. Hirt, *o. c.*, I, p. 345).

La noi toporul a servit de armă până în secolul XVII (Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, Tom. XI, p. 7).

[3]) Dacă la noi nu s'au găsit nicăieri urme de bâte din epoca pietrei, cum nu s'au găsit nici în alte țări afară din palafitele elvețiene (G. de Mortillet, *o. c.*, I, pp. 128, 129), aceasta nu este un cuvânt că ele nu au fost folosite. O dovadă de folosirea lor o găsim în poezia populară, în folosirea lor în epoce mult mai târzii (Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, Tom. IV, p. 4; Tom. XI, p. 6) și în faptul că s'au găsit capete de piatră ale măciucilor (I. Andrieșescu, *Contribuție la Dacia înainte de Romani*, p. 36).

In ceea ce privește pietrele nelucrate, de care s'a folosit omul ca proiectile, este greu de afirmat care au fost folosite anume în acest scop. Totuși aflarea lor, în depozitele de unelte ale epocei de piatră, arată folosirea lor.

Topoare de piatră s'au găsit la: Adjud, Babin, Boian, Bontești, Briceni, Calu, Caracuzeni, Căscioarele, Câșla Nedjimova, Cernăuți, Cernavoda, Chitroși, Ciumulești, Corman, Crisbav (Brașov), Cucuteni, Dolheștii-Mari, Drăgănești (Covurlui) Drăgușeni, Grădiștea-Fundeanca, Gumelnița, Hliboca, Izvoare (Neamț), Lomacinți,

Luncăuţi, Măgura Jilavei, Mămăliga, Moldova, Paiţa, Petricovce, Pleteşti, Preuteşti, Probota, Racova (Neamţ), Rădăşeni, Reatev Atachi, Rogojeni, Ruginoasa, Sânger, Sculeni, Sileştea (Neamţ), Sultana, Şerbutinţi, Ştirbăţ, Topolniţa, Turlata (Mehedinţi), Vădastra, Vădeni, Valea Glodului, Voronoviţa, Zastânca (de pe Valea Bechir, jud. Soroca) şi în multe alte locuri (*Analele Banatului*, IV, pp. 173—175; I. Andrieşescu, *o. c.*, pp. 30—32; *Bul. Com. Mon. Ist.*, III, pp. 118—120; fasc. 97, pp. 115—126; *Arhiva* (dela Iaşi), I, p. 267; *Dacia*, I, pp. 68—70, 325—327, 329; II, pp. 46, 47, 51, 147—149; III, pp. 37—43, 47, 49—52, 54, 62, 95, 96, 120, 151, 172, 211; VII—VIII, pp. 117, 440; *Revista Istorică Română*, VIII, p. 351; Ion Nestor, *Cercetări preistorice la Cernavoda*, pp. 13, 14; *Revista de preistorie şi antichităţi naţionale*, I, Nr. 1, fig. 1—5; N. N. Moroşan, *Un topor neolitic de dimensiuni particulare din Basarabia*, în *Buletinul Muzeului Naţional din Chişinău*, Nr. 7, 1936; *Arhivele Olteniei*, XIII, p. 348; H. Schmidt, *Cucuteni*, pp. 49, 52, 53; C. Schuchhardt, *Alteuropa*, pp. 130, 131, 138). La Casimcea (*Dacia*, VII—VIII, p. 85).

Topoare de os la Cernavoda şi Cucuteni (Max Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte*, II, p. 336; H. Schmidt, *o. p.*, C. Schuchhardt, *o. c.*, pp. 131—138).

Pumnale de os s'au găsit la: Căscioarele, Cernavoda, Cucuteni, Gumelniţa, Otomani, etc. (I. Andrieşescu, *o. c.*, pp. 41, 42; *Dacia*, II, pp. 95, 192, 401; H. Schmidt, *l. c.*; C. Schuchhardt, *l. c.*).

Vârfuri de suliţe şi de lănci, înafară de acele arătate, s'au găsit la Cucuteni, Gumelniţa, Mahala (Bucovina), Sculeni lângă Vădastra (*Arhiva*, I, p. 267; *Bul. Com. Mon. Ist.*, III, pp. 119, 120; *Dacia*, II, p. 44; *Anuarul Institutului Geologic al României*, XIX, Pl. VI, fig. 1, 2, 3; *Revista Istorică Română*, IX, p. 272). De asemenea de os la Calu (*Dacia*, VII—VIII, p. 49); la Casimcea (*Dacia*, VII—VIII, p. 85).

Puterea de pătrunderea a acestor arme este arătată de osul alveolar al unui craniu de mamut în care s'a găsit înfipt un vârf de lance de silex. Piesa a fost găsită de d-l N. N. Moroşan (Ripiceni) şi se află în colecţiunea d-sale.

Herman Hirt (*Die Indogermanen*, I, p. 343) este de părere că: « Die Hauptwaffe der europäischen Völker war sicher nicht der Pfeil und der Bogen, sondern der *Speer*, der aus einem hölzernen Schaft und einer Spitze aus Stein, Knochen oder Horn bestand ». Şi mai departe, afirmă că suliţa este arma de căpetenie a agricultorilor (p. 678), pe când arcul este arma popoarelor ce vânează (p. 677).

Vârfuri de săgeţi de piatră s'au găsit la: Sculeni (lângă Vădastra), Sultana (Mostiştea), Gumelniţa (Gura Argeşului), Căscioarele, Parţa (Banat), Piroboridava (Poiana-Tecuci), Cucuteni (Iaşi), Cernavoda, Dărăbani, Căşla-Nedjimova, Briceni (toate trei în Hotin), Bonteşti (R.-Sărat), Grădiştea-Fundeanca, Vădastra, în următoarele localităţi din judeţul Baia: Valea-Glodului, Preoteşti, Drăguşeni, Ruginoasa, Izvoare (Neamţ), Mătăhuia-Dobreni, Calu (Neamţ), Sipeni şi Comăneşti (Covurlui) şi în multe alte locuri (I. Andrieşescu, *o. c.*, pp. 36, 37; *Analele Banatului*, *l. c.*; *Arhiva*, *l. c.*; *Bul. Com. Mon. Ist.*, *l. c.*; *Dacia*, I, pp. 67, 325—327; II, p. 147; III, pp. 41, 49, 50, 62, 95, 120, 151, 211; H. Schmidt, *l. c.*; C. Schuchhardt, *l. c.*; R. Vulpe, *Piroboridava*, p. 6; *Bul. Com. Mon. Ist.*, fasc. 97, pp. 115, 124; *Dacia*, VII—VIII, pp. 46, 440).

Chipul cum erau fixate de coadă lama toporului sau vârful de săgeată sau de lance a variat mult (*Anuarul Institutului Geologic al României*, XIX, p.145).

Puterea de pătrundere a acestor săgeţi era mare; ni s'au păstrat vărfuri incastrate în oase (J. Déchelette, *o. c.*, I, p. 499, fig. 175). In colecţiunea d-lui N. N. Moroşanu se află un os de cerb mare — găsit la Ripiceni — pe care se vede locul de pătrundere a unei arme (săgeată?) de piatră.

Praştiile au fost arme folosite de Arieni (H. Hirt, *o. c.*, I, p. 346). Că s'au folosit şi la noi o dovedeşte faptul că s'au găsit în staţia eneolitică din lacul Boian proiectile mici de silex de 0,02—0,06 m diametru (*Dacia*, II, p. 283). Asemenea proiectile s'au găsit şi la Briceni în Basarabia (*Dacia*, III, p. 41). Intr'un articol din *L'Homme préhistorique* (1909), d-l E. Florence (*Les pierres de jet ou de*

urmă a epocii de piatră, apar și la noi primele întărituri [1]). Pornite dela nevoia de a-și alcătui un adăpost față de un atac neașteptat [2]), căruia să i se opună cu cât mai puține pierderi, primele fortificațiuni constau mai cu seamă din folosirea înălțimilor cu maluri repezi și în special a promontoriilor [3]) precum și a insulelor [4]). In cazul când se foloseau înălțimile acestea, nu se întăreau printr'un parapet și șanț sau chiar printr'un simplu gard, decât din partea ce nu

---

fronde, p. 42), spune că praştia s'a folosit mai mult în apărarea cetăţilor, pentrucă era greu pentru luptător a duce cu dânsul un mare număr de proiectile. Nu numai textele vechi, dar şi o sculptură de pe coloana lui Traian (Cichorius, *Die Trajanssäule*, Tafel XLVII, Nr. 167), arată întrebuinţarea prăştiaşilor în lupta de câmp.

[1]) J. de Morgan (*o. p.*, p. 166), spune că fortificaţiunea a apărut în neolitic. In Max Ebert (*Reallexikon der Vorgeschichte*, III, p. 233) se susţine că încă din paleolitic omul s'a folosit de locuri naturale tari, fără a le ameliora însă, şi se adaugă: « Dagegen kennt das neol. bereits planmässige und wohldurchdachte Wehranlagen ».

Christopher Hawkes, *Hillforts* (în *Antiquity, a quaterly review of*
archeology, Martie 1931, pp. 61—76); Rostowtzeff *Iranians and Greeks in*
South Russia, p. 16; C. Schuhhardt, *Alteuropa*, pp. 63, 64.

[2]) (In Egipt) « Comme dans tous les pays agricoles exposés aux attaques sou-
daines de nomades, les paysans sédentaires n'habitaient pas des huttes disséminées;
ils se groupaient pendant la nuit, derrière les murs solides des villages, où ils lais-
saient à l'abri leurs familles et leurs richesses quand ils allaient aux champs » (A.
Moret G. Davy, *Des clans aux empires*, p. 143).

« Die Burg, der befestigte Wohnsitz oder wenigstens der Schutzplatz für Zeiten der Not » (C. Schuchhardt, *Alteuropa*, p. 63).

Christopher Hawkes, *l. c.*

[3]) J. Déchelette, *o. c.*, I, p. 370, 371, care observă (ca şi J. de Mor-
gan, *o. c.*, p. 166) că este greu de stabilit azi care au fost primele incinte, de-
oarece peste ele s'au stabilit altele. Exemplu: Poiana (R. Vulpe, *Piroboridava*).

Asemenea cetăţi se găsec la noi foarte multe şi în toate părţile ţării (« Va trebui
odată să li se facă statistica şi să li se ţină evidenţa. Inceputul se poate face cu cerce-
tări de verificare preliminară a tuturor localităţilor ce poartă numele de Cetăţuia, Gră-
diştea, Horodiştea » — observaţie foarte justă a profesorului I. Andrieşescu),
la: Ariuşd, Sultana, Tinosul, Calomfireşti, Netoţi, Cisnădie, Grădişte-Orăştie,
Jocul Român, Măghieruş, Monor, Mureş—Sân-Craiu, Peşteana, Porumbul-Mare,
Sovata, Uroiu, Otomani (*Dacia*, I, pp. 53, 167, 177, 314; II, p. 400); Piscul Co-
conilor, *B l. Com. Mon. Ist.*, XVII, p. 46); Piscul Crăsani (I. Andrieşescu,
Piscul Crăsanilor, pp. 15, 20); Poiana (Pârvan, *Castrul dela Poiana*, p. 2; R.
Vulpe, *Piroboridava*, p. 15); Fedeleşeni (Schiţe şi vederi la Muzeul Militar din
Bucureşti); Cernavoda (C. Schuchhardt, în *Prähistorische Zeitschrift*, XV,
pp. 9 sqq); Cucuteni (Hubert Schmidt, *Cucuteni*, pp. 9—12, 114; Carl
Schuhhardt, *Alteuropa*, p. 129; M. Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte*,
II, p. 336, III, p. 346); Calu (*Dacia*, VII—VIII, pp. 14—17, 62); în Banat şi Se-
verin poate şi Zidovarii, Idioara (A. Cucu, *Studiu la harta istorică a Banatului*
de azi, Timişoara, 1929, p. 21).

[4]) In lacul Boian (*Bul. Com. Mon. Ist.*, VII, p. 85; *Dacia*, II, p. 249), Ostrovul Banului, Ostrovul Şimian, Ostrovul Corbului (*Dacia*, II, 280—296); Căscioarele (*Dacia*, II, p. 139), etc.

era apărată prin natură de coastele râpoase ale poziției alese [1]).

Aveau oare o organizare militară popoarele ocupând suprafața Daciei la finele epocii de piatră? Nu avem date. Un lucru este sigur însă, că nu exista o organizare militară deosebită, cum nu existase nici înainte. Vânătoarea și lupta făcea parte din îndeletnicirile zilnice ale omenirii [2]), la rând cu celelalte ocupațiuni. Ca organizație socială omenirea era alcătuită din triburi, ocupând anumite teritorii [3]) și conduse de un șef [4]), ajutat sau nu de un sfat a celor mai în vârstă. Triburile se uneau rar și numai pentru un timp și pentru o faptă determinată [5]).

Cum luptau înaintașii noștri din acea vreme?

Nu avem documente directe. Dar dacă ținem seama de alcătuirea social-politică arătată mai sus, de faptul că oamenii de atunci aveau bunuri la care țineau (dovedit prin însuși faptul că întăreau locul unde stăteau [6]), și dacă considerăm că armamentul de care dispuneau le îngăduia să lupte și de departe și de aproape, că vânâtoarea era ocupația lor de predilecție [7]), atunci putem zice — prin analogie cu ceea ce se știe despre chipul de a lupta a unor triburi sălbatice aflate

---

1) Fedeleşeni, Piroboridava şi aproape peste tot şi tipic, uşor de recunoscut pentru un ochiu puţin exercitat şi atent.

2) J. de Morgan, *o. c.*, p. 84.

3) Locuitorii Daciei se aflau atunci probabil în epoca de transiţie dela alcătuirea « gentilică » la cea politică. Pentru studiul acestei chestiuni în general, vezi L. H. Morgan, *Ancient Society*, pp. 3—18, 62—64, iar pentru aceea specială Indienilor din America de Nord, vezi aceeaşi carte, pp. 66—112).

4) « . . . Man's tools cannot be used effectively without conscious planning. Hence arrise the spirit of enterprise which devises commands and the instrument of language which issues them. There thus develops a social organization of mankind into which the few are leaders and the many led » (*The Times Literary Supplement*, 16 Iunie 1932, p. 437).

L. H. Morgan, *o. c.*, p. 112.

Sunt şi azi triburi care, când nu sunt angajate într'un războiu sau într'o expediţie vânătorească, n'au şefi (*Encyclopaedia Britannica* (Ed. IX), Vol. VIII, p. 620).

5) Cum era cazul la unii Indieni din America de Nord (L. H. Morgan, *o. c.*, p. 122, 128). La Boşmanii din Africa de Sud, grupele se unesc numai temporar pentru vânătoare sau furt şi atunci numesc un şef (Dr. M. Hoernes, *Natur- und Urgeschichte des Menschen*, II, pp. 391, 392).

6) Pe când în paleolitic omul se deplasa la locurile de producţie (vânat) şi era ambulant, în neolitic omul, fiind mai stabil, atrage spre locuinţa sa produsele naturale şi fabricate (J. Toutain, *L'économie antique*, pp. 226, 227).

7) J. de Morgan, *o. c.*, p. 84. Era de altfel o nevoie.

în acelaşi stadiu de civilizaţie [1]) şi cu ce se ştie despre vânătoarea [2]) din acele vremuri, ca şi din cele anterioare, şi despre felul de a vâna a unor sălbatici de azi — că felul lor de a lupta era probabil următorul:

Cauzele luptei puteau fi două:

Mişcări de popoare, gonite de pe «habitat»-ul lor sau nevoite a-şi căuta alte locuri de hrană [3]).

Un conflict local, cu un trib vecin [4]).

Cele dintâi erau aduse la cunoştinţă din vreme prin flacări şi fumuri ce se vedeau în zare, prin fugari ai triburilor ve-

---

[1]) Indienii din America de Nord, de pildă (*Encyclopaedia Britannica*, I, p. 691).

[2]) Prin invenţiunea suliţei şi a arcului, vânătoarea în masă devenise posibilă (M a x E b e r t, *Reallexikon der Vorgeschichte*, VI, p. 138). La început vânătoarea fusese un ce în care norocul juca rolul cel mare. Numai după ce omul cunoscu folosința terenului și obiceiurile animalelor (vânate), se putură face vânători organizate, despre care ne dau informațiuni desenele din grotele Spaniei (*o. c.*, VI, p. 239).

Pentru vânătoarea în grup la noi, avem următoarele documente: la Ripiceni (în punctul numit La Izvor) se găsesc numeroase resturi de animale din epoca paleolitică, epocă ce avea, și la noi, o faună bogată (. Z. B a r b u, *Catalogul fosilelor vertebrate din România*; M. R o ş k a, în *Anuarul Institutului Geologic al României*, XVI, pp. 117, 125, 126; în *Dacia*, I, pp. 297, 309, 310; în *Dacia*, III, pp. 9, 15; C e s l a v A m b r o j e v i c i în *Dacia*, III, p. 35, în *Buletinul Muzeului de Istorie Naturală din Chișinău*, pp. 72, 76; N. N. M o r o ş a n, în *Bulletin de la Section Scientifique de l'Académie Roumaine*, XIV, pp. 1—3, în *Memoriile Secțiunii Științifice a Academiei Române*, Seria III, Tom. IV şi V şi în cartea sa: *Paleoliticul și formațiunile pleistocene din Moldova Nord-Estică*; E t i e n n e P a t t e, *Sur les éléphants fossiles de Roumanie*, în *Memoriile Secțiunii Științifice a Academiei Române*, Seria III, Tom. XI; I. S i m i o n e s c u, *Ursus spelaeus Blumb din peștera Cioclovina (Hunedoara)*, în *Memoriile Secțiunii Științifice a Acad. Rom.*, Seria III, Tom. XVII). Toate aceste resturi se găsesc într'un loc ce a fost mocirlos şi care alcătueşte o strâmtoare între un mal stâncos pe de o parte şi un dâmb calcaros de cealaltă (Informaţiuni date autorului de d-l N. N. M o r o ş a n, care a arătat că la Ripiceni se mai găseşte un loc unde vânatul era gonit până pe o stâncă de unde cădea în râpă. Ii mulțumesc şi pe această cale pentru lămuririle date).

Locuri de vânătoare asemenea celor dela Ripiceni sunt semnalate la Râpa Morizoarei lui Paza şi la Vest de Nepotorovo, ambele în județul Hotin (C. A m b r o j e v i c i, *o. c.*, p. 76).

Locuitorii acelor locuri goneau deci vânatul spre aceste locuri, de unde nu era scăpare. Procedeul acesta de vânătoare era universal (M a x E b e r t, *Reallexikon der Vorgeschichte*, VI, pp. 138 sqq; D r. A r t h u r B e r g e r, *Die Jagd aller Völker im Wandel der Zeit*, p. 43).

[3]) J. de M o r g a n, *o. c.*, pp. 21, 88, 95, 299.

O populaţie care trăieşte din vânătoare are nevoie de suprafeţe mult mai mari (circa 4 kilometri pătrați de locuitor) decât una care trăieşte din creşterea vitelor şi aceasta are nevoie de întinderi de zece sau douăsprezece ori mai mari ca una care trăieşte din agricultură (*Encyclopaedia Britannica*, VIII, p. 616; O s c a r P e s c h e l, *Völkerkunde* (Ed. VI), p. 448).

[4]) Cauzat de încălcări de hotare, furturi sau certe sau pentru a fura femeile şi fetele, cum se petrece și azi în Brazilia (Ch. W. Domville Fife *Unter Wilden am Amazonas*, p. 205).

cine, mai depărtate sau mai apropiate, atacate mai înainte (și poate chiar prin vestitori anume trimiși). Tribul, amenințat de atac, adunând ce putea strânge din vite, grâne. etc., se retrăgea, fie în păduri, fie în munți, la adăpostul întăririlor sale [1]), lăsând sau trimițând probabil câteva iscoade spre a cunoaște, din vreme, mișcările dușmanului [2]). Atacat fiind locul de refugiu, apărătorii (printre cari luau parte și femeile) se grămădeau pe parapete, mai ales către părțile accesibile dușmanului și căutau a ținea pe acesta departe prin aruncături de săgeți, sulițe și pietre. Dacă inimicul reușea să pătrundă pe parapet, atunci se lupta dârz corp la corp.

In cazul unui conflict local, atacatorii căutau probabil, mai ales, să surprindă pe adversar [3]), către care înaintau atunci când acesta se aștepta mai puțin (noaptea sau în zorii zilei) [4]), cu aceeași băgare de seamă pe care o nevoiește o vânătoare, adică fără sgomot, împrăștiați [5]) dar la depărtare de vedere și folosind toate ascunzișurile terenului [6]). Ei se îndreptau de sigur spre partea mai slabă a apărării. Dacă surprinderea reușea, urma un iureș al tuturor atacatorilor și masacrarea apărătorilor. Dacă nu, urma o retragere — căci nu se dispunea atunci de mijloace pentru un atac mai îndelungat [7]) — atacatorii mulțumindu-se cu luarea a ce găseau afară din incintă. Este cu putință ca să se fi întrebuințat încă din aceste timpuri retrageri prefăcute [8]), pentru a scoate

[1]) Care tocmai pentru aceasta erau făcute.

[2]) Şi la vânătoare aveau nevoie de iscoade care să descopere şi să urmeze vânatul, să se asigure de prezenţa acestuia, fără ca fiara să-şi dea seama de prezenţa iscoadei.

[3]) Cum îi învăţaseră nevoile că trebuiau a face şi pentru prinderea vânatului.

[4]) Când mersul este mai adăpostit, apropierea se poate face până la distanţe mici şi duşmanul doarme.

[5]) «. . . das zerstreute Gefecht, welches mit Jägerart viel Aehnlichkeit hat» (Oscar Peschel, *Völkerkunde*, p. 198).

[6]) Sunt triburi din Brazilia care-şi vopsesc corpul spre a-l face nevăzut, prin procedee analoage acelor de camuflare din ultimele războaie (Ch. W. Domville Fife, *Unter Wilden am Amazonas*, fig. 12).

[7]) O dovadă că asediile nu ţineau atunci mult timp este şi faptul, observat de d-l Hawkes (*o. c.*, p. 76), că în toate cetăţile aşezate pe culmi lipseau puţuri pentru apă, care se lua dela un râu sau izvor din afara incintei (Situaţiunea era aceeaşi şi la noi — observă I. Andrieşescu). Locuitorii nu ar fi ales asemenea locuri, dacă ar fi ştiut că puteau fi lipsiţi mai mult timp (mai mult de 2—3 zile) de izvorul lor de apă.

[8]) Ca acelea despre care vorbeşte mereu Caesar — pentru o epocă mai târzie — în războiul din Galia.

pe apărători din întărituri sau să fi avut loc urmăriri. A face asemeni presupuneri ne-ar duce prea departe în regatul ipotezelor. Noțiunea de siguranță, firească, ca și acea de înșelare (de ademenire), folosite și în vânătoare, existau de sigur. Pentru aceea de manevră — în înțelesul de azi al cuvântului și, ca urmare de o anumită grupare a forțelor, de alcătuiri și folosiri a rezervei (de care nu era nevoie la vânătoare), nu avem absolut nicio indicațiune [1]).

*
* *

Norocul, probabil, mai mult ca o lucrare voită dar și faptul că, prin stabilizare, omul nu mai era într'o stare de îngrijorare necurmată și avea deci vreme să se gândească și să facă chiar experiențe [2]), a pus la dispoziția omenirii materiale nouă: arama și apoi bronzul, materiale ce îngăduiau să se facă unelte (și arme) mai perfecționate, mai solide și mai potrivite scopului lor.

In epocile în care cuprul și bronzul au caracterizat civilizațiunea omenească — pe lângă armamentul epocilor anterioare de piatră, care a continuat să fie întrebuințat [3]) și chiar

[1]) Nu trebue a se uita că mentalitatea omului primitiv era, cum se știe, *prelogică*, adică nu se speria de contraziceri.

[2]) H. G. Wells, *The work, wealth and happiness of mankind*, p. 38.

[3]) J. de Morgan, *o. c.*, pp. 114, 126, 136, 150. Dovada o face faptul că s'au găsit, în aceleași straturi arheologice și la un loc, arme de piatră, de bronz și ulterior și de fier. Cele din urmă arme de piatră care dispărură fură săgețile. (J. Déchelette, *o. c.*, II, p. 222), pentrucă « on l'employait (piatra) pour armer les projectiles qui, par leur destination même, devaient être perdues . . . les pointes de flèches et les sagaies ». (J. de Morgan, *o. c.*, p. 114), cuprul și bronzul (și ulterior fierul) fiind relativ rar și scump (J. de Morgan, *o. c.*, p. 136; V. Pârvan, *Dacia*, p. 27; aceleași, *Getica*, p. 293). Totuși într'o anumită epocă predomină ca material de fabricație acel al cărui nume îl poartă epoca.

De altfel totdeauna — și chiar azi — odată cu o invenție nouă (arme sau orice alt soiu de unealtă), omenirea continuă să folosească și pe cele vechi, cu care este obișnuită și din care dispune de un stoc mare sau pe care le poate fabrica mai ușor. Omenirea a continuat de altfel a locui în aceleași așezări: așa Tinosul a fost ocupat din neolitic până 'n la Tène, Gumelnița (eneolitic-bronz), Boian (eneolitic-bronz), Lechința de Mureș (bronz-La Tène), Mănăstirea (bronz-sec. I a. C.), Poiana-Piroboridava (piatră-fier). Sunt și azi popoare înapoiate care folosesc arme de piatră și de lemn la fel cu cele ce au folosit răstrăbunii noștri (Moritz Hoerness, *Natur- und Urgeschichte des Menschen*, II, pp. 189—199).

In cimitirul dela Decea Mureșului, s'au găsit: cuțite, un pumnal și un capăt de buzdugan de piatră alături cu lucruri de aramă (*Anuarul Institutului de Studii Clasice* Cluj, 1928—1932, Partea I, pp. 89—101).

fabricat [1]) — locuitorii meleagurilor noastre au folosit ca arme: toporul (de cupru [2]) și bronz [3]) securea de bronz [4]), pumnalul de bronz [5]) și de cupru [6]), spada de bronz [7]) (care nu era decât un pumnal alungit [8]), ce nu putea fi fabricat decât din metal [9]), sulița (javelot) și lancea [10]), secerea (de

---

[1]) P. de Morgan, *o. c.*, p. 114.

[2]) La Cucuteni (Hubert Schmidt, *o. c.*, pp. 59, 60 și tab. 30); la Basarabi (*Dacia*, III, p. 51); în colecția Dr. C. I. Istrati, (*Bul. Com. Mon. Ist.*, IV, p. 85). V. Pârvan, *Getica*, p. 405. De asemenea în comuna Isverna (*Arhivele Olteniei*, XIII, p. 348); la Coteana, Olt, (*Arhivele Olteniei*, XX, pp. 271—278).

[3]) La Dolhasca și Rafăila (*Bul. Com. Mon. Ist.*, III, p. 172); la Suseni, Drajna de Sus, Preutești, Basarabi (*Dacia*, I, pp. 345—358; II, pp. 50, 51); la Sinaia și Predeal (I. Andrieșescu, *Asupra epocii de bronz în România*, pp. 6, 9, 14); la Borodino (Basarabia) (Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte*, II, p. 121 și tabela 61); V. Pârvan, *Getica*, p. 405; Arhivele *Basarabiei*, 1936, pp. 284, sqq; *Buletinul Muzeului Militar Național*, Anul I, Nr. 1, articolul *Un topor de luptă din epoca de bronz* de Ion Nestor; *Revista Istorică Română*, 1937, pp. 152—155; VIII, pp. 251—252; *Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie*, V—VI, pp. 136, 191, 193, 195—224, 225, 228; *Revista de Preistorie și Antichități Naționale*, An. I, Nr. 1, figurile 6—8; la Țibucani (*Bul. Com. Mon. Ist.*, fasc. 97, p. 127); la Apa (*Dacia*, VII—VIII, pp. 120—122). De menționat și toporul de bronz dela Tețcani, Basarabia, mai vechiu decât multe din cele precedent arătate. N. N. Moroșan, *Un tezaur de bronz, primul găsit în Basarabia de Nord*, în *Arhivele Basarabiei*, VIII, 1936, Nr. 4. La Ighiel (Alba) (*Apulum, bul. muzeului regional Alba Iulia*, I, pp. 29—38).

[4]) In colecția Dr. C. I. Istrati, (*l. c.*); la Drajna de Sus, 199 bucăți (*Dacia*, II, p. 370); la Brăduț (Odorhei) (Pârvan, *Getica*, p. 784).

[5]) La Suseni (Mureș) (*Dacia*, I, pp. 345—358); la Boureni (*Dacia*, 1925, p. 417); în Gorj (*București, Revista Muzeului și Pinacotecii Municipiului București*, 2, pp. 171—172).

[6]) La Cucuteni (H. Schmidt, *o. c.*, p. 60).

[7]) La Suseni, Drajna de Sus, Vădastra (*Dacia*, I, pp. 345—358; II, p. 349; III, p. 223); Poiana-Piroboridava (R. Vulpe, *o. c.*, pp. 6, 10); Predeal (I. Andrieșescu, *o. c.*, pp. 9, 14); Bundorf, Brăduț (Pârvan, *Getica*, p. 308); Pârvan, *Getica*, p. 684; Verneș (*Revista Istorică Română*, Tom. V—VI, p. 222); lângă Roșiori de Vede (*Dacia, Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie*, V—VI, p. 169); Spâlnaca (Alba) (*Idem*, pp. 195 sqq.); Boiu, (*Sargetica, Buletinul Muzeului județului Hunedoara*, I, pp. 155—209); Apa (*Dacia*, VII—VIII, pp. 119—120); săbiile dela Drajna de Jos, sau splendida sabie dela Bucium (publicat de I. Andrieșescu, *Nouvelles contributions sur l'âge de bronze en Roumanie, Dacia*, II, 1925—1927, fig. 345 sqq.).

[8]) Lord Avebury, *o. c.*, p. 30; L. Capitan, *o. c.*, p. 180; J. Déchelette, *o. c.*, II, pp. 191—199; *Dacia*, VII—VIII, p. 125.

[9]) J. Déchelette, *l. c.*, H. Hirt, *o. c.*, p. 344.

[10]) Este foarte greu de a deosebi vârful de lance de împuns de acel al suliței ce se aruncă (J. Déchelette, *o. c.*, II, p. 217), căci nu se deosebesc decât prin dimensiuni și ele foarte apropiate.

La noi s'au găsit asemenea vârfuri la: Dolhasca (*Bul. Com. Mon. Ist.*, III, p. 172); Gruia, Suseni, Drajna de Jos (16) (*Dacia*, I, pp. 35—50, 345—358; II, p. 349); la Rafaila, Fizeșul Gherlei, Spalnaca, Lazarpatak (Pârvan, *Getica*, pp. 314, 395, fig. 203, pl. XIX, fig. 2); la Țibucani (*Bul. Com. Mon. Ist.*, fasc. 97, p. 129).

aramă [1] și bronz) [2]) și praștia [3]). Vârfurile săgeților erau și de bronz [4]). S'au folosit, probabil, și scuturi [5]). Sunt dovezi că se fabrica armament de bronz în Dacia [6]).

Fortificațiile din epoca bronzului au urmat a fi la fel cu acele din epoca anterioară, dacă nu sunt aceleași, căci se găsesc în jurul așezărilor locuite și în epoca pietrei șlefuite [7]). Sunt totuși unele ce par a fi fost construite în epoca bron-

[1]) In colecţiunea Dr. C. I. Istrati (*Bul. Com. Mon. Ist.*, *l. c.*); *Dacia, Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie*, V—VI, pp. 195—224).

[2]) La Dolhasca (*Bul. Com. Mon. Ist.*, III, p. 172); Suseni (*Dacia*, I, pp. 345—348); Brăduţ (Pârvan, *Getica*, p. 308); Pârvan, *Getica*, pp. 357—408. La Drajna de Jos (199) (I. Andrieşescu, *Dacia*, II, p. 349 şi fig. .).

Un depozit de bronz dintr'o vreme ceva mai nouă (începutul Hallstatt), cuprinzând şi elemente de inventar arheologic ce menţionăm aici, s'a găsit şi la Moigrad, jud. Salaj (publ. de Ion Nestor, *Ein Bronzedorf aus Moigrad, Rumänien*, în *Prähistorische Zeitschrift*, XXVI, 1935, Heft ½).

[3]) J. Déchelette, *o. c.*, II, p. 191.

[4]) Multe în Muzeul de Antichităţi Bucureşti: câteva găsite la Băleni (Covurlui), la Muzeul Militar; Poiana-Piroboridava (R. Vulpe, *o. c.*, p. 8); Caraorman (*Bul. Com. Mon. Ist.*, III, p. 176); Surtuchioi, (*Mélanges de l'école Roumaine en France*, 1929, seconde partie, p. 378); multe exemplare găsite la Jurilofca, în Muzeul Dobrogei din Constanţa. La Jurilofca s'au găsit atunci cam 60 kg asemeni vârfuri în mai multe oale; la Spalnaca (Alba) (*Dacia*, *l. c.*,). Pârvan, *o. c.*, p. 685; *Sargetia, Buletinul Muzeului judeţului Hunedoara*, I, p. 59; La Gorodiştea-Calu (*Bul. Com. Mon. Ist.*, fasc. 97, p. 120; multe în Covurlui (*Dacia*, VII-VIII, p. 441).

V. Pârvan, (*Getica*, pp. 397, 455), bazat pe faptul că s'au găsit, în Dacia, rar vârfuri de săgeţi de bronz anterioare Sciţilor, crede că, în toată epoca bronzului, locuitorii Daciei nu au folosit arcul ca armă curentă de luptă, cu toate că «neolitici au fost şi la noi, ca şi în alte părţi, arcaşi». Dar mai zice (p. 455): «posibil că *glotaşii* să fi luptat mai departe cu săgeţi cu vârful de silex». Sunt trei temeiuri spre a crede că într'adevăr locuitorii Daciei din epoca bronzului au folosit vârfurile de silex: *a)* Acel, arătat mai sus, că materialul unei epoci a fost folosit şi în cea următoare. *b)* Acela că bronzul fiind scump nu se întrebuinţa pentru săgeţi, căci odată trase, acestea erau pierdute, ci se întrebuinţa un material mai ieftin (J. de Morgan, *o. c.*, p. 114). *c)* Acela că, este inadmisibil ca având o armă perfecţionată cum era arcul, să se renunţe la ea şi la folosul lovirii de departe, pentru arme ca spada care nu îngăduiau decât lupta de aproape.

[5]) Toate popoarele ariene au avut şi scuturi, făcute din lemn, piele sau nuiele împletite; nu se mai găsesc urme de asemenea arme defensive pentru că materialele din care erau făcute nu au putut rezista vremii (H. Hirt, *Die Indogermanen*, I, p. 345).

Este interesantă observaţia lui Rolf Nierhaus (*Eine frühgriechische Kampfform*, în *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts*, Band 53, 1933, pp. 90—113), că cuirasa la Greci nu acoperea, la început, decât partea de sus a corpului, dela ombilic în sus, pentru a avea uşurinţa mişcării picioarelor. Socotesc că în acest caz era nevoie de scuturi mari spre a apăra restul corpului.

[6]) Că se fabrica în Dacia o spune faptul că s'au găsit numeroase arme de bronz (*Dacia*, p. 31; *Getica*, pp. 408, 409, 684, 685).

Asupra lucrului bronzului la noi vezi lucrările d-lui inginer C. Niculescu Otin în *Bulletin de la Section Scientifique de l'Académie Roumaine*, I, şi în *Annales Scientifiques de l'Université de Jassy*, T. VIII.

[7]) La Poiana-Piroboridava, de pildă. Vezi p. 22 nota 3.

zului [1]), lucru firesc, căci populația crescuse între timp și era nevoie de așezări nouă.

Locuitorii Daciei din epoca bronzului alcătuiau un popor de țărani, care se îndeletnicea mai cu seamă cu agricultura; din punctul de vedere etnic era unitar, dar din punctul de vedere politic era împărțit în nenumărate clanuri autonome [2]).

Peste civilizația de bronz, foarte desvoltată în Dacia [3]), și influențată din secolul al X-lea, înainte de Cristos, de civilizația occidentală a fierului [4]), s'a juxtapus, cu începere din secolul al VII-lea, înainte de Cristos, cucerirea scitică, care folosea fierul [5]). Folosirea acestui metal a fost desvoltată apoi de către Celți [6]). Raritatea fierului și greutatea lucrării lui au făcut ca el să nu înlocuiască decât foarte încet bronzul și ca să fie folosit, mai ales, pentru fabricarea armelor [7]). Bronzul și armele de bronz au continuat însă a fi folosite [8]) și fabricate [9]).

Armamentul de fier (din vremea până la războaiele lui Traian), găsit la noi [10]), constă din: spade [11]), săbii [12]), pum-

---

[1]) Mănăstirea (*Bul. Com. Mon. Ist.*, XVII, p. 81), Lechința de Mureș, (*Dacia*, II, p. 304) — ambele pe câte o margine de terasă — Grădiștea Borcii, în insulă, (*Bul. Com. Mon. Ist.*, XVII, p. 86), Cetățile dela Bodoc, Turia și Boroșineul Mic, în Secuime (*Anuarul Com. Mon. Ist.*, *Secția pentru Transilvania*, 1926—1928, p. 245). Pârvan, *Getica*, p. 133.

[2]) Pârvan, *o. c.*, pp. 131, 173. Din faptul că, la Piscul Crăsani, nu s'au găsit decât prea puține arme, Pârvan deduce (*o. c.*, p. 215) că populațiunea era pașnică, ocupându-se de agricultură, păstorie și pescărit. Pârvan, (*Dacia*, pp. 60,—62, același, *Getica*, pp. 2, 102, 132, 133, 454).

[3]) Pârvan, *Dacia*, p. 60, *Getica*, p. 2.

[4]) Pârvan, *Getica*, p. 290.

[5]) Pârvan, *Dacia*, pp. 33, 35—38.

[6]) Pârvan, *Getica* pp. 296, 298.

[7]) J. Déchelette, *o. c.*, III, p. 29; J. de Morgan, *o. c.*, p. 136; V. Pârvan, *Getica*, p. 454.

[8]) La Piroboridava (Poiana) s'au găsit, în straturile corespunzând epocii romane, arme de bronz la un loc cu arme de fier (R. Vulpe, *Piroboridava*, p. 10). La Aiud de asemenea (Pârvan, *Getica*, p. 351). V. Pârvan, *o. c.*, pp. 361, 394, 397. La Blaj asemenea (*Apulum, bul. muz. reg. Alba Iulia*, pp. 74, 77).

[9]) Având formele epocii de fier (J. Déchelette, *o. c.*, III, p. 211). Vârurile de săgeți fiind mai ales de bronz (V. Pârvan, *o. c.*, pp. 394, 397, 398).

[10]) Asupra acestui armament vezi M. Macrea în *Anuarul Institutului de Studii clasice (Universitatea din Cluj)*, II, pp. 125—127.

[11]) Apahida, Aiud, Gâmbaș, Murgești, Benir, Dobolea de Jos, Gruia, Ostrovul Șimian, Gârla mică, altele aflate în muzeele Bruckenthal și Turnu-Severin (V. Pârvan, *Getica*, pp. 351—353, 358, 361, 394—396, 502, 503, 505, 701); Piroboridava (R. Vulpe, *o. c.*, p. 10).

[12]) Incă din vremile homerice se vorbește de sabia (curbă) tracică prin deosebire de spada dreaptă (Tomaschek, *Die alten Thraker*, p. 119; V. Pârvan, *Ge-*

nale [1]), topoare [2]), securi duble [3]), lănci [4]), arce cu săgeți [5]), scuturi [6]), și praștii [7]). Acest armament, precum am arătat mai sus, a fost introdus la început sub influențe străine, dar mai apoi a fost imitat și în Dacia [8]).

Fortificațiunile au urmat a fi de același soiu ca cele din epocile anterioare, adică locuri tari prin natura terenului, amenajate, în vederea apărării, cu șanțuri și cu parapete [9]). Dar pe lângă aceste fortificațiuni apar, în vârsta fierului, un nou soiu de fortificațiuni [10]), în care parapetele sunt alcătuite din blocuri de piatră cioplită, așezate regulat unele peste altele, nelegate prin ciment ci prin bârne prinse în scobituri

---

tica, pp. 506—509). Geții (*Dacii*) preferau săbiile lor curbe, spadelor celtice (Pârvan, *Dacia*, p. 124; M. Macrea, *l. c.*). Aceste săbii nu erau adesea decât o coasă cu mâner (V. Pârvan, *Getica*, pp. 500—509; Benndorf, Niemann, Tocilesco, *Das Munument von Adam-Klissi*, pp. 51, 54, 55, 60, 61, 80; Tomaschek, *l. c.*).

S'au găsit la: Gruia, Aiud, Severin și în Muzeul Bruckenthal (V. Pârvan, *Getica*, pp. 505—506).

1) Boureni (*Dacia*, II, pp. 417—418); Mirăslău (Pârvan, *o. c.*, p. 352).

2) La Muzeul Bruckenthal (Pârvan, *o. c.*, p. 484, nota 1).

3) La Aiud și Gâmbaș (Pârvan, *o. c.*, pp. 361, 396, 516, 703).

4) Gruia (*Dacia*, I, pp. 35—50); Piscul Crăsanilor (Andrieșescu, *Piscul Crăsani*, p. 88); Ichimeni (Dorohoi), Gușterița (Sibiu), Gâmbaș, Murgești, Apahida, Aței, Sătmar, Bihor, Timișoara, Vârșeț, Cozla, Șeica Mică, Gross-Propsdorf, Apa Sâniob, etc. (V. Pârvan, *Getica*, pp. 352, 353, 511—513); cetățile dela Costești (D. M. Teodorescu și Martin Roska, *Cercetări archelogice în munții Hunedoarei*, p. 10); Dealul Flurelului (Neamț) (*Bul. Com. Mon. Ist.*, fasc. 97, p. 127); Calu (Neamț) (*Dacia*, VII—VIII, p. 57).

5) V. Pârvan, *Getica*, pp. 351, 515. Același autor zice (*Getica*, p. 514): « Popoarele Europei Centrale, și cu ele Geții, n'au avut, fie în Bronz, fie în Fier, nicio simpatie pentru *arc* a cărui întrebuințare nu le era totuși necunoscută », dar recunoaște (p. 515) că aveau arcași călări (Vezi mai sus p. 24 nota 4, întâmpinarea mea). Vârfuri de săgeți de fier s'au găsit la Calu (Neamț), Gherești, Ghireasca, Prodănești, Comănești — toate în Covurlui (*Dacia*, VII—VIII, p. 443).

6) La Apahida, (V. Pârvan, *o. c.*, pp. 516—517).

7) Tocilescu, *Dacia înainte de Romani*, p. 380.

8) V. Pârvan, *o. c.*, pp. 297, 302, 480, 483. Armamentul scitic constă din: arc (răsăritean), săgeată scurtă cu vârf în trei muchi (40—70 cm), tolbă, pumnal de fier, (tip akinakes), topor și lance (Dr. Max Ebert, *Südrussland im Altertum*, pp. 90—93).

9) La Piroboridava s'a construit, în La Tène III, un val de lut galben, fără palisadă (R. Vulpe, *o. c.*, p. 15). V. Pârvan, *Dacia*, p. 115, *Getica*, pp. pp. 133, 470.

10) D-l D. M. Teodorescu, care a studiat de aproape cetățile dela Costești și Grădiștea Muncelului, crede că aceste cetăți au fost clădite, peste altele de pământ și lemn din secolul IV înainte de Hristos, în întâia jumătate a secolului I înainte de Hristos (Buerebista) (*Cetatea dacă dela Costești*, pp. 289, sq; *Cetatea dacă dela Grădiștea Muncelului*, p. 21).

făcute anume în blocurile de piatră [1]). Ele erau precedate de un val de pământ [2]).

Fie că aceste fortificaţiuni au fost clădite din ştiinţa proprie a autohtonilor, fie, mai probabil, că ele s'au construit subt o influenţă străină sau eventual subt imperiul unor necesităţi stringente din perioadele următoare — celtică, greco-romană şi romană sau şi mai târzie [3]) — sau a tuturor acestor influenţe, construcţia lor tehnică şi mai ales aşezarea lor tactică şi strategică arată la cei cari au pus să le construiască, şi cari nu puteau fi decât căpetenii locale, o pricepere deosebită a rolului tactic şi strategic al fortificaţiunii.

In adevăr, de pildă grupurile de fortificaţiuni dela Costeşti, Grădiştea Muncelului şi Luncani formează un sistem, în care întăriturile dela Costeşti şi Luncani închid drumurile venind pe Apa Oraşului (Costeşti), valea Luncanilor şi a Streiului (Luncani), iar cele de pe Muncel servesc de reduit [4]). Apoi fiecare grup în parte este alcătuit dintr'o cetate centrală, cu

---

[1]) Resturi de asemeni cetăţi se găsesc la: Grădiştea Muncelului, Costeşti, Piatra Roşie, Turda, Odorheiu, Sighişoara (V. Pârvan, *Getica*, pp. 472—482, 697), Căpâlna (C. Daicoviciu în *Dacia*, VII—VIII, pp. 318, sqq.). L. Capidan, o. c., p. 209; R. Vulpe, *o. c.*, p. 15; Ebert, *o. c.*, III, p. 246; D. M. Teodorescu şi M. Roska, *o. c.*, pp. 8—24; D. M. Teodorescu, *Cetatea dacă dela Costeşti (Anuarul Com. Mon. Ist., Secţia pentru Transilvania*, 1929, p. 275); Alexandru Ferenczi, *Cetăţi antice în judeţul Ciuc*, p. 115.

O chestiune importantă era acea a apei, deoarece cetăţile fiind clădite pe înălţimi, nu se găsea apă în interiorul lor. Dar erau de obiceiu construite ca să se găsească apă în apropiere de unde locul (puţ, izvor, părâu sau râu) se putea proteja de pe parapete (M. Ebert, *Reallexikon*, III, p. 252), cum este cazul Grădiştea Muncelului.

[2]) Aceste valuri se recunosc bine şi la Costeşti şi la Grădiştea Muncelului.

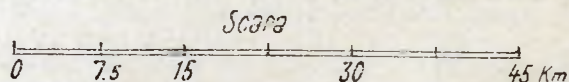
[3]) Pârvan, *Getica*, p. 284; G. A. T. Davies, *Topography and the Trajan Column* (în *The Journal of Roman Studies*, X (1928), part I, p. 15); Iorga, *Istoria Românilor*, I, p. 54).

[4]) D. M. Teodorescu şi Martin Roska, *Cercetări arheologice în Munţii Hunedoarei*, pp. 7, 23, 24. Este de observat că acest sistem închide numai unele din accesele către reduitul natural format de Munţii Sebeşului (Suru-Godeanul-Cindrelul), către care se poate înainta pe văile: Streiului, Apei Oraşului, Râului Mare, Sebeşului, Cibinului, Satului, Lotrului şi a Jiului unguresc. Dacă cercetări ulterioare ar dovedi existenţa de fortificaţiuni asemănătoare şi în celelalte direcţiuni (precum reiese şi din articolul d-lui G. A. T. Davies sus citat, pp. 12—17) ar reieşi că acei cari au hotărît construirea acestor întărituri au fost convinşi de rostul strategic al masivului muntos amintit faţă de operaţiuni militare ale unui inimic înaintând pe văile Mureşului, Oltului sau Jiului. Neocuparea de către armata română, în August 1916, a acestui masiv a îngăduit manevra Corpului alpin german şi ne-a costat înfrângerea dela Sibiu.

forturi detașate [1]); traseul fortificațiunii urmărește formele terenului [2]). Fortificațiunea, așezată pe înălțimi cu coaste repezi, este etajată și cuprinde curtine, flancate de bastioane [3]).

Regiunea întărită Costești-Luncani-Grădiștea Muncelului

De pe locurile unde sunt așezate întăriturile, ochiu are vederi întinse, atât în lungul văilor a căror folosire de

[1]) D. M. Teodorescu, *Cetatea dacă dela Costești*, p. 270.
[2]) *Ibid.*, pp. 271—272; D. M. Teodorescu, *Cetatea dacă dela Grădiștea Muncelului*, p. 8.
[3]) *Ibidem.*

dușman se stăvilește [1]), cât și către celelalte grupe de întărituri [2]).

Nu am atins problema numeroaselor valuri ce brăzdează tot cuprinsul României Mari, pentrucă nu e dovedit cine le-a construit și mi se pare că, până acum cel puțin, nu este dovedit că ele ar fi fost făcute de Daco-Geți sau de premergătorii lor [3]).

In epoca bronzului și a fierului, populația Daciei se înmulțise [4]). Ea era deci mai densă și, triburile fiind mai apropiate unele de altele, conflictele armate erau mai dese [5]). Legăturile care alăturau diferitele triburi erau mai tar sau mai slabe, după personalitatea conducătorilor triburilor unite într'un neam [6]) și după nevoi. Atât triburile în parte cât și neamul, în majoritatea sau în totalitatea sa, aveau șefi [7]), cari, dacă ne luăm după unele exemple, ca Dromihete, Buerebista și Decebal, puteau fi pe vieață. Aceștia au fost șefii conducători în războiu, asigurând continuitatea conducerii din timp de pace și de războiu și făcând ca populația să-și cunoască conducătorii și să aibă încredere într'înșii.

La războaie lua parte întreaga populație bărbătească [8], femeile, copiii și bătrânii rămânând acasă [9]) și neluând parte

---

[1]) De pe cetatea dela Costești se vede toată valea Apei Orașului, o parte din valea Mureșului și munții de pe stânga acestuia. De pe cetatea dela Luncani se vede până în Valea Streiului.

[2]) Din cetatea dela Costești se vede Muncelul (12 km în linie dreaptă), așa că se putea semnaliza prin focuri.

[3]) Asupra valurilor vezi: a) In ce privește Dobrogea: Carl Schuchhard, *Die römischen Grenzwälle in der Dobrugea*, în *Archäol.-epigraphische Mitt.* aus Oesterreich-Ungarn, IX, Wien 1885, de același *Die sogenannten Traianswälle in der Dobrudscha*, în *Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften*, Berlin, 1918. *b)* Pentru Basarabia: Prof. U h l i g, *Die Wälle in Bessarabien, besonders die sogenannten Traianswälle*, în *Sonderabdruck aus der Prähistorischen Zeitschrift*, XIX, 1928, Heft 3/4. *c)* Pentru Banat: A. C u c u, *Studiu la harta istorică a Banatului de azi*, Timișoara, 1927 (cu harta); T r a i a n S i m u, *Drumuri și cetăți romane în Banat*, Lugoș, 1924, (mai ales pp. 20—21).

[4]) V. P â r v a n, *Getica*, p. 454.

[5]) C. de la B e r g e, *Essai sur le règne de Trajan*, p. 33; R. P a r i b e n i, *Optimus princeps*, I, p. 200; T o c i l e s c u, *Dacia înainte de Romani*, p. 369.

[6]) R. P a r i b e n i, *l. c.* Legăturilor foarte strânse sub Buerebista au urmat după moartea lui, slăbirea și îmbucătățirea regatului dac (I o r g a, *Geschichte des Rumänischen Volkes*, I, p. 22).

[7]) P â r v a n, *Getica*, p. 133.

[8]) P â r v a n, *o. c.*, pp. 149—150.

[9]) *Ibidem.*

la luptă decât atunci când era atacată localitatea în care stăteau [1]). La ce efectiv se putea urca acea întreagă populație bărbătească? Este greu dacă nu cu neputință de a răspunde precis, cu toate că un geograf antic — Strabo — dădea o cifră minimă pentru efectivul ce putea fi trimes în luptă de Geți și de Daci, arătând că acest efectiv ar fi fost de 200.000 de luptători [2]).

Istoricii moderni s'au împărțit în două tabere, unii, ca V. Pârvan [3]) și Em. Panaitescu [4]), socotind cifra arătată de Strabo ca acceptabilă, alții, ca N. Iorga [5]), C. Patsch [6]), C. Daicoviciu [7]) și St. Bezdechi [8]), socotind-o exagerată. Istoricul bulgar Dr. G. Kazarow socotește cifrele arătate ca « foarte problematice » [9]).

Și fiind vorba de un efectiv din antichitate, trebue să se țină seamă și de cele stabilite de H. Delbrück cum că efectivele în general așa cum sunt arătate de autorii antici sunt mult exagerate [10]).

[1]) Această participare a întregii populații la apărarea unei localități era firească — și a avut loc până târziu în evul mediu (Jeanne Hachette și femeile din Beauvais 1472) — pentrucă soarta ce aștepta pe femei, pe copii și pe moșneni: sclăvia sau măcelul, era atât de groaznică, încât trebuia făcută orice sforțare pentru a împiedeca pe dușman să pună mâna pe parapete.

[2]) Γεωγραφικά, VII, 3, 13.

[3]) *Getica*, p. 91.

[4]) *Numărul Geților și al Dacilor* în volumul *In memoria lui V. Pârvan*, pp. 251-264. Un scriitor militar român, care-și dă multă osteneală să popularizeze, în rândurile armatei, cunoștințele asupra răsboaielor noastre din trecut, prin articole în revista *România Militară*, Colonelul Al. Culici, aduce un alt argument în favoarea tezei că efectivul armatei dace ar fi fost de 200.000 de oameni. Domnia sa pleacă anume dela arătarea unui scriitor bizantin Ioannes Lydus, care ar afirma, după notele medicului lui Traian, că Romanii ar fi luat din Dacia 50.000 de prizonieri (*România Militară*, anul LXXIV, (1937), p. 98). Decât Domnia-sa a făcut o eroare în traducerea textului — grec sau latin. In adevăr aceste texte sunt: ὑπὲρ πεντήκοντα μυριάδας, cel grecesc și: *plus quinquies centena milia* pentru cel latin (*Corpus scriptorum historiae byzantinae*, Ediția B. G. Niebuchr, Bonn 1837, p. 192) ceea ce trebuește tradus ca: *peste cinci sute de mii*, căci μυριάς (la plural μυριάδας) înseamnă zece mii și nu o mie (χιλιαδα pe grecește). Dar cum era să scrie medicul lui Traian 500.000 de prizonieri, când autori ca Strabo socotesc efectivul luptătorilor ca fiind de 200.000?

[5]) *Geschichte des Rumänischen Volkes*, I, p. 35.

[6]) Citat de C. Daicoviciu în lucrarea sa citată mai jos.

[7]) *Problema numărului Geto-Dacilor, considerațiuni asupra unei lucrări recente* în *Gând Românesc*, Anul 1934, Nr. 4.

[8]) *Câteva considerațiuni asupra studiului d-lui Em. Panaitescu « Numărul Geților și al Dacilor »*.

[9]) Kazarow, *Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker*, p. 11.

[10]) *Geschichte der Kriegskunst*, I, pp. 486—488; II, pp. 300—310. Aceeași părere la Johannes Kromayer (*Antike Schlachtfelder*, I, p. 11).

Pentru oricine e familiarizat cu chestiunile de mişcare şi de aprovizionare a trupelor, mai ales în vremile vechi, când căile şi mijloacele de comunicaţie erau atât de reduse, este sigur că mişcarea şi hrănirea unei asemeni mase de trupe, chiar împărţită în mai multe coloane, era cu neputinţă. Nu voiu repeta deci demonstraţiile sale [1]).

Dar la argumentele lui H. D e l b r ü c k, voiu adăuga încă unul, pentru cazul special al Dacilor.

De sigur că Traian, ca orice general prevăzător, şi ştim cât de prevăzător era, a ţinut seamă, în alcătuirea planului său de operaţiuni, de efectivul ce-l puteau mobiliza Dacii, efectiv ce era de sigur cunoscut, cel puţin aproximativ, Romanilor. Admiţând chiar că Romanii, bizuindu-se pe superioritatea lor de organizare, armament, disciplină şi pregătire militară, ar fi socotit că e deajuns să adune pentru campania proiectată numai jumătate din efectivul probabil al Dacilor, ceea ce e puţin, dacă ne gândim că ei erau să poarte un războiu ofensiv, cred că nu am fi prea departe de adevăr socotind efectivul armatei dace ca cuprins între efectivul Romanilor şi îndoitul efectivului armatei lor. Efectivul armatei romane comandate de Traian a fost de maximum 25.000 de ostaşi [2]). Efectivul armatei dace ar fi putut deci ajunge la un total cuprins între 25.000 şi 50.000 de oameni, apropiindu-se mai de grabă de cifra înferioară.

Alcătuirea armatei dace era continuarea firească a organizării din epocile precedente [3]), căci populaţia rămăsese din punctul de vedere etnic aceeaşi [4]). Organizarea ei social-politică evoluase şi cu toate că Daco-Geţii continuau a fi

---

[1]) In locurile citate şi II, pp. 455, 465.

[2]) C. de la B e r g e, *Essai sur le règne de Trajan*, pp. 42, 43, arată că, atât în primul războiu cât şi în cel de al doilea au luat parte efectiv numai câte trei legiuni, plus nişte auxiliari.

C. C i c h o r i u s, *Die Reliefs der Trajans-Säule*, Berlin 1896, arată (pp. 34, 35) ca De la B e r g e, că la primul războiu au luat parte trei legiuni.

[3]) Vezi mai sus, pp. 19, 20, 25.

[4]) Cuceritorii, ca Sciţii de pildă, nealcătuind decât o clasă de stăpânitori care a fost alungată sau s'a desnaţionalizat cu vremea (P â r v a n, *o. c.*, p. 296), cum a fost cazul şi în Rusia Sudică (R o s t o w t s e w, *Iranians and Greeks in South Russia*, p. 211).

un popor de ţărani [1]), începuse să se producă o diferenţiare prin selecţionarea ce o produceau expediţiile prădalnice, selecţionare ce ducea la formarea unui soiu de cadre permanente. Indeletnicirile lor continuau să fie atât agricultura, vânatul şi pescuitul [2]) cât şi purtarea de războaie defensive şi expediţiuni de pradă. Erau socotiţi ca buni luptători [3]).

Gruparea forţelor era de sigur teritorială, luptătorii strângându-se în jurul căpeteniilor lor [4]). Este mai mult ca probabil că unitatea alcătuită din oamenii unui trib nu se rupea niciodată, formând o ceată destul de mică. Armata întreagă nu era decât o alăturare de asemeni cete [5]).

Oştirile geto-dace nu erau îngreuiate de numeroase convoiuri, cum a fost cazul cu hordele barbare, nevoite a târî în urma lor populaţia femeiască, copiii, bătrânii şi bunurile lor [6]). De altfel în Dacia, ca şi în restul lumii vechi, micul randament al trăsurilor de atunci — din cauza chipului rudimentar de înhămare [7]) şi a faptului că nu se născocise încă potcoavele [8]) — făcea că, pentru a se putea hrăni, soldatul

---

[1]) Pârvan, *Getica*, p. 173. Fiind un popor de ţărani era firesc, cum a fost totdeauna cazul în istorie (Elveţienii, Boierii, noi în evul mediu) ca armatele lor să constea din ridicarea în masă a populaţiei bărbăteşti.

[2]) Pârvan, *o. c.*

[3]) Max Ebert, *Südrussland im Altertum*, p. 356.

[4]) Ca regulă generală toate popoarele stabilizate îşi grupau forţele armate după diviziunile naturale ale solului, pe văi (Meynert, *Geschichte des Kriegswesens und der Heeresverfassung in Europa*, I, p. 7).

[5]) «... prin urmare oastea getică fiind mai mult o periodică ridicare în massă a populaţiei ţărăneşti turburate de vecinii nomazi şi prădalnici, va fi avut acelaşi caracter ca şi oastea principatelor române de mai târziu; cete ţărăneşti, înarmate adesea cu simple unelte agricole ... Dar chiar în războaiele cu Traian, Dacii apar pe Columnă tot ca nişte ţărani, înarmaţi *ad-hoc*, iar nu ca oaste naţională» (Pârvan; *Getica*, p. 150). Poate că în ultima frază ar fi mai aproape de adevăr a schimba expresia de «oaste naţională» (pentrucă de fapt oastea Dacilor era o oaste naţională) prin «oaste instruită în vederea războiului».

[6]) Pârvan, *Getica*, pp. 148—149. Mişcarea popoarelor însemna mare pierdere de animale. Boerii cari au emigrat din Transvaal, în 1874, au luat cu dânşii 10.000 vite cornute şi 5.000 cai; la sosirea lor în Damaraland (Ţara Hererilor), rămăseseră 2.000 vite cornute şi 50 cai (H. Delbrück, *Geschichte der Kriegsknust*, II, p. 317).

[7]) D. Lefebvre des Noëttes (*L'attelage — Le cheval de selle à travers les âges. Contribution à l'historie de l'esclavage)* a dovedit că înhămarea antică era defectuoasă, nicio trăsură neputând duce mai mult ca 500 kgr. (pp. 11—15, 71). Randamentul chipului de înhămare modern este de 40 la 80 ori mai mare ca acel al celui mai puternic atelaj antic (p. 131).

[8]) Care apar în secolul IX după Hristos (Lefebvre des Noëttes, *c.*, pp. 141, 142).

luptător să fie încărcat cu hrana pe multe zile [1]), să se folosească, oricând era cu putință, transporturile pe apă [2]), să se întrețină din resursele teritoriului pe care se lupta [3]) și să se întrebuințeze omul — sclavul, prinsul din războiu — ca purtător sau târîtor de povere [4]).

De unde în trecutul mai depărtat luptătorii din cuprinsul Daciei erau pedeștri [5]), sub influența Sciților, popor de călăreți [6]), și mai ales în câmpia moldo-muntenească, o parte din luptători lupta ca arcași călări [7]). Nu trebuesc socotiți însă acești luptători călări ca alcătuind o cavalerie în înțelesul modern al cuvântului. Lipsa, semnalată mai sus, a potcoavei, făcea ca foarte adeseori calul să fie indisponibil, lipsa de harnașament [8]) și mai ales de scară împiedeca pe călăreț să folosească calul, în formațiuni masive, pentru lupta prin izbire [9]). Călare, luptătorul de atunci era un cer-

---

[1]) Soldatul roman ducea pâine sau făină pe o jumătate de lună (Cicero, *Tusculanae*, II, 16, 37) și chiar pe 23 zile (Cesar, *De bello civili*, I, 78).

[2]) Pârvan, *Getica*, pp. 606—619, 796. Romanii în războaiele cu Dacii.

[3]) Cum se practică și azi.

[4]) Lefebvre des Noëttes, *o. c.*, Introducere; pp. 174, 178.

« The extending Roman system made a greater use of the slave gang than any previous system and staggered so soon as its wars were no longer a source of captive toilers » (H. G. Wells, *The work, wealth and happiness of mankind*, p. 49).

[5]) Calul înhămat sau înșeuat nu apare, în Europa, decât în epoca Hallstatt (Lefebvre des Noëttes, *o. c.*, pp. 11, 12, 213; Pârvan, *Getica*, p. 401).

[6]) In Asia-Mică folosința calului, înhămat sau înșeuat, s'a cunoscut mult înainte de epoca Hallstatt (Lefebvre des Noëttes, *o. c.*, pp. 12, 193). Sciții erau arcași călări (Max Ebert, *Südrussland im Altertum*, p. 89; E. Darkó, *Influences touraniennes sur l'évolution de l'art militaire des Grecs, des Romains et des Byzantins*, în *Byzantion*, Tom. X, fascicula 2, pp. 447—449).

[7]) Thucydide, *Guerre du Péloponèse* (Ed. Sommer), II, p. 322; Tomaschek, *Die alten Thraker*, p. 119; Pârvan, *Getica*, pp. 139, 149, 150, 401.

[8]) Scara apare documentar în Europa în sec. IX după Cristos (Lefebvre des Noëttes, *o. c.*, p. 145; L. W. Perceval Yetts, *The Horse, a Factor in Early Chinese History*, în *Eurasia Septentrionalis Antiqua*, IX, *Minns Volume*, pp. 231—255). Reconstituirea unei scări alcătuită dintr'o curea, încercată de W. W. Arendt pentru Sciți, nu mi se pare destul de documentată (*Sur l'apparition de l'étrier chez les Scythes*, în același număr al revistei *Eurasia Septentrionalis Antiqua*, pp. 206—208). Călăreții daci, figurați pe Coloana lui Traian, călăresc fără șea sau pături și numai cu un lanț drept frâu (C. Cichorius, *Die Reliefs der Traianssäule*, Berlin 1896, în toate ilustrațiile care cuprind călăreți daci sau romani; Froehner, *La colonne trajane*, p. 94, nota 2). Trebue semnalată totuși zăbala de bronz găsită de Dr. D. Berciu la Balta Verde (jud. Mehedinți) (*Eurasia Septentrionalis Antiqua*, IX, pp. 165—174).

[9]) Lefebvre des Noëttes, *o. c.*, pp. 141, 142.

« Les textes que nous venons de citer suffisent à démontrer, nous semble-t-il, qu'à l'époque romaine, la cavalerie ne connaissait que le combat en tirailleurs à l'exclusion de la charge en ligne et du choc.

cetaș, un curier (agent de legătură în înțelesul actual) și mai ales un hărțuitor, care, după ce-și arunca sulița în dușman sau își descărca arcul, se repezea înapoi, pentru a scăpa de lovitura dușmanului și pentru a reveni din nou, sau dintr'o altă direcție, atunci când dușmanul se aștepta mai puțin [1].

In ceea ce privește principiile de luptă, era firesc ca locuitorii Daciei, la cari nu se diferențiase încă ostașul de locuitor — ca la Egipteni, Greci și Romani —, la cari arta războiului nu fusese în trecut ceva deosebit de arta vânătoarei [2], să întrebuințeze la războiu în mare, aceleași norme pe care le întrebuințau la vânătoare și care aveau ca temelie: cursa (le piège) și înșelătoria [3] (la ruse de guerre). Ca și pentru vânătoare, ei foloseau cercetași [4], cu ajutorul cărora descopereau, priveghiau și hărțuiau pe dușman.

De asemenea, ca și la vânătoare, dușmanul era adus ca să meargă spre cursă, cu deosebire că, în loc de a fi gonit în direcția locului ales pentru luptă, el era atras în acea direcție [5].

« Si donc les historiens modernes ont souvent employé les expressions rompre, charger, enfoncer, en parlant de la cavalerie des anciens, c'est qu'ils ont arbitrairement traduit dans un sens moderne les termes énergiques: ruit, impetum fecit, vehementer invehit, etc., en dépit du contexte qui exclut toute idée de charge à fond et de choc » (Lefebvre des Noëttes, *o. c.*, p. 226); H. Delbrück, *o. c.*, p. 169.

1) *Dacia*, II, p. 27; Rostowtseff, *Iranians and Greeks in South Russia*, p. 121. Geții ca și Sciții și Sarmații, se prefac că fug și aruncă de-a-călare săgeți înveninate (Thucydide, *o. c.*, II, 96; Ovid, *Ex Ponto*, I, 2; *Epistolae*, I, 2; *Tristia*, III, 10, apud, A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană* d. II), I, p. 107).

2) Vezi mai sus, pp. 20—22.

3) In luptele din valea Dunării se întrebuințează următoarea înșelătorie: se face în spatele dușmanului o demonstrație cu o mulțime de copii, femei și cei ce nu pot purta armele, care-și țin lăncile vertical și au în mijlocul lor turme de vite. In același timp se răspândește svonul că s'au primit ajutoare de peste Dunăre (*Dacia*, II, p. 24).

4) Tocilescu, *o. c.*, p. 375.

5) Când Darius a atacat pe Sciți în 513 (în. Cr.), aceștia s'au retras în interiorul țării, pustiind totul în cale (Herodot, IV, 87—145).

Când Alexandru cel Mare atacă în 335 (în. Cr.), el găsește pe Triballi împrăștiați pretutindeni « după obiceiul barbarilor de aici, de a obosi pe dușman prin retragerea tot mai departe în interiorul țării lor » (V. Pârvan, *Getica*, p. 44, după Arrianus, *Anabasis Alexandrou*, I, 1—4).

« Pentru a-l atrage pe Lysimachos (292 în. Cr.), cât mai departe în interiorul țării, Dromichaites se servește de iscusința unui pseudo-dezertor din armata sa . . . Acesta câștigă încrederea lui Lysimach și reușește a rătăci pe Macedoneni în locuri grele de umblat, unde curând foamea și setea completează opera stratagemei getice, astfel încât Dromichaites, căzând asupra lor, îi prinde pe toți (V. Pârvan, *o. c.*, pp. 60, 61, după Diodor, 12, 1—8).

Ca și la vânătoare, terenul juca un mare rol și, în fine, tot ca la vânătoare, distrugerea inimicului se făcea în locuri strâmte (defileuri, mlaștine, etc.), în care dușmanul se găsea înconjurat și în neputință de a folosi armamentul său, adesea superior [1]).

Nu este exclus că, pe cât era posibil, Geto-Dacii preferau lupta de departe [2]), pentru care pregătirea lor vânătorească, știința folosirii adăpostului de vederi și lovituri ce le dădea terenul, îi pregătea în deosebi. Unii autori cred că ei întrebuințau anumite formațiuni și mai ales cea tracică — în unghiu [3]). Faptul că armata dacă nu era o armată alcătuită din ostași instruiți numai în vederea războiului [4]), ci o ridicare în masă a populației, formată din triburi autonome, faptul că în vieața de toate zile, la vânătoare, în luptele dintre triburi [5]) și în acelea contra popoarelor dela răsărit și miazănoapte [6]), nu aveau nevoie de asemeni formații, faptul că

---

[1]) V. Pârvan, *l, c.*

[2]) Este dovedit că Sciții (și prin influența lor Geții) erau prin excelență arcași călări și preferau această armă (documentarea mai sus, p. 33, notele 5, 6) armelor pentru lupta corp la corp — pe care totuși le foloseau. La Greci armele preferate erau cele pentru lupta corp la corp (E. Bulanda, *Bogen und Pfeifl bei dem Völkern des Altertums*, p. 128). Xenophon (*Cyropaedia*, VI, 3 sq.) consideră că nobilii trebue să folosească numai armele albe, lăsând arcul și praștia pentru sclavi. Numai în timpul imperiului bizantin au preferat arcul. Știm de asemenea că în organizarea armatei romane, arcașii erau auxiliari (Darkó, *l. c.*).

[3]) V. Pârvan (*Dacia*, p. 62 și *Getica*, p. 150), luându-se după cele spuse de Arrian în *Tactica* sa (XVI, 6), că Tracii învățaseră această formație dela Sciți, crede că trebue să o fi adoptat și Geții, ei fiind vecini mai apropiați ai Sciților. Max Ebert (*Südrussland im Altertum*, p. 353) și G. Kazarow (*Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker*, p. 80), reproduc și ei cele spuse de Arrian, zicând, cel dintâi: « . . . von den Skythen sollten die Geten auch die keilförmige Schlachtordnung übernommen haben », iar cel de al doilea: « Arrian berichtet, dass die nördlichen Thraker die keilförmige Schlachtordnung von den Skythen gelernt hätten ».

[4]) Ostașii romani erau îndelung exercitați, atât în mânuirea armelor cât și în luarea diferitelor formații (Vegetius, *Epitoma rei militaris*, II, 23, 24; M. Jähns, *Geschichte der Kriegswissenschaften*, I, p. 131; Calanne, *Organisation militaire des Romains*, pp. 62—64; *Encyclopaedia Britannica*, Ed. IX, II, p. 563).

[5]) Cari erau foarte dese. Vezi p. 29, nota 5.

[6]) V. Pârvan (*Getica*, p. 150) arată că ei au luptat mai ales contra barbarilor vecini, contra cărora mergeau în masă, armați cu ce aveau.

In această privință este interesant de alăturat ceea ce spune H. Delbrück (*o. c.*, p. 47) despre armata Perșilor, a cărei alcătuire pare a fi fost asemănătoare cu acea a Dacilor și a vecinilor lor răsăriteni (*Ibidem*, pp. 47—48): « Einen solchen taktischen Körper (falanga) bilden die Perser nicht; Schützen sind dazu wenig geeignet; sie streben naturgemäss auseinander, nicht zu einer Einheit. Nur eine besonders hoch getriebene Kunst kann dennoch eine innere Einheit aus ihnen bil-

terenul acoperit cu păduri și în multe locuri muntos îngreuia întrebuințarea unor formațiuni masive [1]), mă fac să cred, că dacă Geto-Dacii au întrebuințat vreodată asemeni formații, le-au întrebuințat în chip cu totul excepțional.

Nu avem nicio indicațiune ca să fi existat, la Daci, noțiunea rezervei și a întrebuințării acesteia [2]). Totuși se poate admite că un popor știind să aplice fortificațiunea la teren (chiar dacă a fost după îndemnul unor tehnicieni străini), așa cum o arată urmele de fortificațiuni dela Costești, Luncani și Grădiștea-Muncelului, trebue să fi avut această noțiune, precum și aceea a posibilităților de manevră ce procura.

Războiul nu se făptuia însă numai prin manevre. Aveau loc și lupte corp la corp, în care fiecare lupta pe vieață și pe moarte, căci știa că dacă era învins îl aștepta masacrul, schilodirea sau prinderea și transformarea lui în vită de muncă și că aceeași soartă aștepta pe ai săi. Nici nu ne putem închipui azi dârzenia luptelor de atunci [3]).

Legați de glia care-i hrănea, având credință în nemurire și, ca orice ființă nu cu totul civilizată, socotind neatârnarea (mergând până la anarhie) ca un bun de care nu se puteau lipsi, Dacii au fost totdeauna niște luptători foarte dârzi [4]).

Cum așezarea geografică a Daciei o punea în drumul popoarelor năvălitoare, locuitorii ei erau nevoiți să se apere mai

---

den. Zunächst aber kommt alles auf die Geschicklichkeit, den Eifer, den Mut des Einzelnen an.

« In grossen Massen sind Schützen gegen Hopliten nicht zu verwenden; werden sie sehr tief gestellt, so haben die hinteren Glieder keinen wirksamen Schuss mehr. Breiten sie sich aus, so könen die Pfeile sehr bald den Feind nicht mehr erreichen ».

[1]) Xenophon (*Anabasis*, IV, 8—10) observase imposibilitatea folosirii falangei în teren muntos. Tot așa Romanii în războaiele samnite (M. Jähns, *o. c.*, I, p. 50). S'ar putea obiecta că legiunile romane au operat totuși cu succes în munți. Nu trebue uitat însă că legiunea nu mai forma atunci ceva masiv și că se dispunea pe mai multe linii de unități având distanțe și intervale îndestulătoare. Nu trebue uitat că pentru a adopta asemeni formațiuni elastice era nevoie de o mare disciplină și de o instrucție desăvârșită, condițiuni care n'au fost îndeplinite în lumea veche decât de Romani, iar în evul mediu de Tătari (Vezi mai departe, p. 61).

[2]) La Greci această noțiune apare întâi în scrierile lui Xenophon, dar nu a fost pusă în aplicație decât de Alexandru cel Mare (M. Jähns, *o. c.*, I, p. 30).

[3]) Și în timpurile recente, la negri, « leur courage vient particulièrement de la crainte de l'esclavage » (A. Hovelacque, *Les nègres de l'Afrique susèquatoriale*, p. 369).

[4]) C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'Antiquité*, p. 99.

mult, față de atacurile acestora și deseori față de cele ale vecinilor [1]); dar deși acești locuitori erau agricultori și păstori, cari aveau nevoie de pace, nu se poate spune că ei nu au atacat, la rândul lor. Aceste atacuri nu au avut însă — excepție făcând războaiele lui Buerebista [2]) — caracterul unor războaie de cuceriri teritoriale, ci mai ales acela al unor expediții de pradă [3]). Acestea, prin însuși scopul lor, cereau: folosirea unei clipe prielnice — deci surprinderea, o repede mișcare înainte și o tot atât de repede retragere.

* * *

Ajunși în starea de desvoltare arătată până aci, Dacii, fie siliți de apăsarea altor popoare [4]), fie prin nevoia de expansiune firească oricărui corp politic în plină putere [5]), fie din cauza incursiilor foarte dese pe care le făceau în provinciile vecine romane [6]), fie pentrucă Roma, în plină expansiune politică, era atrasă de bogățiile Daciei [7]) și era nevoită să-și întindă stăpânirea și dincolo de Dunăre [8]), precum ocupase în secolul precedent Dobrogea, de unde amenința câmpia muntenească și comunicațiile Daciei cu Marea, și mai probabil, din toate aceste pricini, au ajuns în conflict cu puterea romană. Ca urmare a războaielor rezultate din conflictele de

---

[1]) Rostowtseff (*Iranians and Greeks in South Russia*, p. 84), crede că expediția lui Darius, dincoace de Dunăre, a avut de scop să sperie pe Sciți, pentru ca aceștia să nu-l atace în flanc și în spate, când el înainta spre a cuceri Grecia.

Tot așa Iorga (*Geschichte des Rum. Volkes*, I, p. 18) zice că Alexandru cel Mare a atacat pe Geți pentru a asigura liniștea pe Dunăre înainte de a înainta în Asia.

[2]) Iorga, *o. c.*, I, p. 22; V. Pârvan, *Dacia*, p. 158.

[3]) Strabo apud Pârvan, *Getica*, p. 149; Rostowtseff, *o. c.*, p. 86.

[4]) V. Pârvan, pp. 102, 220.

[5]) Care a făcut că Buerebista la Răsărit și Ariovist în Apus să-și întindă dominațiunile pe teritorii din ce în ce mai apropiate de teritoriile stăpânite de Romani (Iorga, *o. c.*, I, p. 22; V. Pârvan, *Dacia*, p. 158, *Getica*, pp. 78—81, 117; Rostowtseff, *o. c.*, pp. 117, 151).

[6]) Iorga, *o. c.*, I, pp. 24 sq; V. Pârvan, *o. c.*, pp. 73, 75, 94—96, 105, 107; Carl Patsch, *Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Trajan*, pp. 3—27.

[7]) Cu care comercianții romani făceau bune afaceri încă dela finele secolului II, (în. Cr.), V. Pârvan, *o. c.*, p. 644.

[8]) V. Pârvan, *o. c.*, pp. 100—128, 654, 658; N. Iorga (*Istoria Românilor*, Vol. I, partea II, pp. 138—139) crede că atacul contra Daciei a făcut parte, în gândul lui Traian, dintr'o manevră dublu înfășurătoare în contra Germanilor, cucerirea Daciei nefiind decât o parte din manevra defensivă contra Germanilor.

scopuri și de interese dintre Daci și Romani, deși cei dintâi izbutiseră să căşuneze Romei, în timpul domniei lui Domițian, câteva înfrângeri [1]), țara lor ajunsese un stat clientelar al Romei [2]).

Era natural ca, luând puterea supremă, o căpetenie de talia lui Traian, neocupat atunci de vreo altă problemă politico-militară, nu putea să lase nerezolvit procesul daco-roman sau să-l lase rezolvit în favoarea Dacilor. Lăsând lucrurile în statu-quo ar fi perpetuat neliniștea din provinciile limitrofe și ar fi încurajat și pe alți vecini ai imperiului să ia o atitudine asemănătoare aceleia a lui Decebal [3]). Și deoarece — față cu ideile atunci curente și date fiind caracterele, atât al lui Decebal [4]) cât și al lui Traian [5]) — conflictul, ce dăinuia de mulți ani [6]), nu putea fi rezolvit decât pe calea armelor, s'au iscat războaie care s'au isprăvit prin sfărâmarea Statului dac și transformarea lui în provincie romană.

Istoricul acestor războaie a fost scris de mulți și nu urmăresc să-l scriu din nou. Dar acest războiu a fost scris mai cu seamă pentru a înfățișa chipul cum l-au purtat Romanii. Ceea ce ne interesează însă aici este cunoașterea mijloacelor și a chipului de luptă a locuitorilor Daciei, în faza desvoltării lor militare maxime și în lupta supremă din care alcătuirea lor politică a ieșit sdrobită.

In trăsături generale războaiele dintre Decebal și Traian s'au desfășurat astfel:

---

1) V. Pârvan, *Getica*, pp. 113, 115; Paribeni, *Optimus princeps*, I, passim.

2) N. Iorga, *Istoria Românilor*, Vol. I, partea II, pp. 114—117, 125; Patsch, *o. c.*, p. 52.

3) C. Daicoviciu, *Siebenbürgen im Altertum*, pp. 71—75.

4) « Decebal . . . era ager a înțelege ale războiului și ager a le executa; inteligent în alegerea momentului de a năvăli asupra inimicului, oportun în retragere, meșter la curse, viteaz în lupte, știind a profita cu dibăcie de o victorie și a scăpa bine dintr'o înfrângere » (Dione Cassiu, *Istoria romană* (trad. de A. Demetriescu), p. 87).

5) « Traian se distingea prin dreptatea, bărbăția și simplicitatea moravurilor sale. El era viguros de corp și înalt de suflet, încât nu avea nici temeritatea juneții, nici lâncezeala bătrâneții. Nu invidia nici nu micșora pe nimeni, ci din contra onora pe toți cei buni și-i înălța în demnitate; de aceea nici se temea nici ura pe vreunul din ei. Nu da crezământ calomniilor și nu se lăsa în voia mâniei » (Dione Cassiu, *o. c.*, p. 100).

6) V. Pârvan *o. c.*, p. 117.

Romanii, după ce-şi organizaseră o bază de operaţii în regiunea Viminacium-Ratiaria [1]), atacă în anul 101. Ei trec Dunărea în Banat, fără a întâmpina rezistenţă din partea Dacilor, cari se retrag spre interiorul ţării [2]), spionând (sau supraveghind) înaintarea Romanilor [3]). Mersul acestora [4]) este greu din cauză că sunt siliţi să construiască comunicaţii [5]). Dacii, cari se întăriseră [6]), hărţuesc probabil pe Romani [7]), ceea ce nu împiedecă pe aceştia să înainteze şi să se lupte cu oastea lui Decebal în poziţia dela Tapae [8]). După unii autori Dacii sunt învinşi [9]) şi se retrag în păduri şi în munţi [10]). După alţii Romanii nu pot pătrunde prin pasul Porţii de Fier transilvănene şi sunt siliţi să ocolească prin Oltenia [11]). Romanii îşi iau cartierele de iarnă pe care Dacii le atacă în tot cursul iernii 101—102 [12]). Războiul continuă în anul 102, Romanii fiind nevoiţi să atace mereu întăriturile şi să înlăture piedecile pe care Dacii le ridicaseră peste tot [13]).

---

[1]) *Ibidem;* Paribeni, *o. c.*, I; Patsch, *o. c.*, pp. 57—59.

[2]) Conrad Cichorius, *Die Reliefs der Traianssäule*, Berlin 1896, II, p. 34; W. Froehner, *La colonne trajane*, Paris, 1865, p. 18; R. Paribeni, *o. c.*, I, p. 246.

[3]) Atât prin spioni ce se văd aduşi în faţa lui Traian cât şi prin numeroasele ambasade trimise de Decebal lui Traian. Paribeni, *o. c.*, I, p. 259; Cichorius, *o. c.*, II, pp. 140 sq; 245 sq; 274 sq;

[4]) Dione Cassiu, (*o. c.*, p. 101) arată că Traian a înaintat pe două coloane, ceea ce este admis şi de Paribeni, (*o.*, I, pp. 239—242). Această înaintare pe două coloane o documentează bine Patsch, (*o. c.*, pp. 62—64). Vezi şi: G. A. T. Davies, *o. c.*, p. 5; E. Petersen, *Trajans Dakische Kriege*, I, pp. 15, 25.

[5]) Dierauer, *Beiträge zu einer kritischen Geschichte Trajans*, p. 86; Patsch, *o. c.*, p. 65.

[6]) Cichorius, *o. c.*, II, pp. 106—108; 122—125; 329—335; III, 108—113; 203—208; 217—232; 239—245; 304, 305; Froehner, *o. c.*, pp. 89, 108, 112, 116, 117, 139; Petersen, *o. c. passim.*

[7]) Froenher, *o. c.*, p. 19.

[8]) Cichorius, *o. c.*, II, pp. 52, 116; Froehner, *o. c.*, p. 18; Petersen, *o. c.*, I, p. 29.

[9]) Dione Cassiu, *o. c.*, pp. 100, 101. Dierauer (*o. c.*, pp. 86, 87) susţine că lupta dela Tapae a avut loc în anul 102 şi că Romanii au avut mari pierderi în această luptă (p. 88). Cichorius, (*o. c.*, II, pp. 116, 117) arată că lupta un a fost decisivă.

[10]) Cichorius, *o. c.*, II, pp. 206—207; Froehner, *o. c.*, p. 19.

[11]) Cichorius, *o. c.*, II, p. 117; Petersen, *o. c.*, I, p. 30.

[12]) Cichorius, *o. c.*, II, pp. 188—190, 222; Froehner, *o. c.*, 23, 96. V. Pârvan, (*Getica*, p. 118) arată că Dacii au dat aceste atacuri cu ajutorul Sarmaţilor şi că le-au îndreptat spre Moesia inferioară.

[13]) Cichorius, *o. c.*, II, pp. 256, 257, 282—285, 329—335; Froehner, *o. c.*, pp. 20, 116. Pentru mersul ofensivei din anul 102 vezi părerea lui Patsch, (*o. c.*, pp. 70—83). G. T. A. Davies, (*o. c.*, pp. 9—19) susţine că în 102 Traian

Aceştia din urmă, învinşi, se supun [1]), dar nu respectă condiţiile tratatului de pace [2]). Ei atacă pe Romani în anul 105 [3]). Traian, după ce organizează o nouă bază de operaţie, în regiunea Oescus [4]), şi ia serioase măsuri de apărare în Moesia inferioară [5]) (de unde se pornesc de către Romani atacuri contra aliaţilor Dacilor [6]), trece Dunărea pe podul făcut la Drubeta [7]). Inaintând în interiorul Daciei, el înfrânge pe Decebal [8]) şi-i reduce ţara în provincie romană.

Ce ştim despre acţiunea detaliată a Dacilor în aceste războaie?

Decebal, care, ca şi Buerebista, întrunise sub conducerea sa, toate sau cea mai mare parte a triburilor dace [9]), s'a pregătit bine pentru războiu [10]), aliindu-se cu popoare vecine [11]),

---

a înaintat prin Turnul Roşu. Arătarea lui Jordanes cum că în Dacia se putea pătrunde numai pe două pasuri, Boutas şi Tapae, pe care d-l Ion Conea (*Corectări Geografice în Istoria Românilor. I pe Olt*, pp. 25—34, 39—41) le identifică cu Boiţa şi Tapae, dă părerii d-lui G. A. T. Davies o verosimilitate mai mare. Verosimilitate ce este mărită încă prin recentele cercetări ale Domnului C. Daicoviciu (*Neue Mitteilungen aus Dazien*, în *Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie*, VII—VIII, (1937—1940), pp. 311, 312).

[1]) Traian a serbat întâiul triumf dacic în anul 102 (Dierauer, *o. c.*, p. 92). Prin tratatul încheiat « Decebal avea să reintre în vechea-i condiţie de rege clientelar . . . dar el va trebui să părăsească o întreagă bucată de pământ, probabil Banatul, pe care cuceritorul începu s'o organizeze » (N. Iorga, *Istoria Românilor*, Vol. I, partea II, p. 142). N. Iorga observă cu drept cuvânt mai departe (p. 145) că, după prima supunere a Dacilor, « Decebal era de acum înainte închis în munţii săi pentru o lentă agonie ».

[2]) Dione Cassiu, *o. c.*, p. 102; Patsch, *o. c.*, pp. 94, 95.

[3]) Dione Cassiu, *o. c.*, p. 100; Patsch, *o. c.*, pp. 98—105.

[4]) Pârvan, *o. c.* p. 118.

[5]) *Ibidem.*

[6]) Pârvan, *o. c.*, pp. 119, 120.

[7]) Dione Cassiu, *o. c.*, pp. 103, 104. Dierauer, (*o. c.*, p. 95) zice că podul a fost început în anul 104. G. A. T. Davies, *o. c.*, p. 7; A. Decei, *Podul lui Traian dela Turnu-Severin* (în *Anuarul Institutului de Studii Clasice*, Cluj, 1928—1932, partea I, pp. 140—177).

[8]) Cichorius, *o. c.*, III, p. 383 sqq; Froehner, *o. c.*, p. 24. După Dione Cassiu (*o. c.*, p. 101), Traian ar fi atacat pe două coloane. După el, Dierauer, (*o. c.*, p. 100). Tot aşa Patsch, (*o. c.*, pp. 106 sqq.).

[9]) R. Paribeni, *o. c.*, I, p. 207; Pârvan, *Getica*, p. 110. N. Iorga (*Istoria Românilor*, vol. I, partea II-a, p. 106), care citează din articolul d-lui James Smith Reid din *Enciclopedia Britanică* XVII: « Like Marbodus he (Decebal) was able to combine the force of tribes commonly hostile to each other, and his military ability went the length of genius ». Patsch, *o. c.*, p. 53.

[10]) Paribeni, *o. c.*, I, p. 209; Pârvan, *o. c.*, p. 116; Cichorius, *o. c.*, III, pp. 109—113.

[11]) Dierauer, *o. c.*, p. 83; Cichorius, *o. c.*, II, pp. 52, 181—184; Froehner, *o. c.*, p. 19; Pârvan, *o. c.*, pp. 117 sqq; Iorga, *Istoria Românilor*, I, partea II-a, pp. 127—129, 145; Tatsch, *o. c.*, p. 54.

completându-și fortificațiile [1]) și aprovizionându-se cu armament [2]).

Armamentul Dacilor a fost cel arătat în paginele precedente și a constat din: scuturi de formă oblongă, măciuci, spade, săbii curbe, pumnale, lănci, sulițe, arce cu săgeți și tolbe, pietre (cu care aruncau asupra dușmanului), topoare, coase, seceri și praștii [3]).

Cu acest armament luptau și de aproape și de departe; el se deosebea de al Romanilor mai ales în ceea ce privește armamentul defensiv: coifuri și cuirase sau zale, care lipseau Dacilor, dar cu care erau înarmați aliații lor: Sarmații și Parții [4]).

Toate izvoarele arată că Dacii au folosit mult fortificațiile. Acestea erau așezate pe înălțimi [5]) și erau făcute unele din parapete de pământ ținute prin căsoaie din bârne [6]), altele din palănci de lemn [7]), din zidărie uscată [8]) sau chiar din zidărie cu mortar[9]). Ca traseu fortificațiunile erau poligonale [10]), uneori în zig-zag [11]) iar parapetele aveau turnuri și

---

[1]) Paribeni, *o. c.*, I, p. 207; Pârvan, *o. c.*, p. 110.

[2]) Arătat de Columna Traiană,; sunt și unelte de asediu romane. Pârvan, *o. c.*, p. 116; Cichorius, *o. c.*, III, pp. 109—113.

[3]) Cichorius, *o. c.*, tabelele: XX, XXI, XXII, XXIII, XXIV, XXIX, XXXII, XLI, XLV, XLVII, XLVIII, L, LII, LIV, LV, LXVIII, LXX, LXXXIII, LXXXVI, XCVIII, C, CII; Froehner, *o. c.*, pp. 63—147; Benndorf, Niemann, Tocilesco, *o. c.*, pp. 51—80; Tomaschek, *Die alten Thraker*, pp. 96, 119; *La Colonna Traiana*, rilievi fotografici eseguiti in ocasione dei lavori di protezione antiaerea, Roma 1942, (cu o prefață de Pietro Romanelli) citată de acum înainte ca *La Colonna Traiana* — tabelele 40, 45, 64, 73, 77, 104, 110, 123.

[4]) Max Ebert, *Südrussland im Altertum*, pp. 344, 346; Cichorius, *o. c.*, tabelele XXIII, XXVII; Froehner, *o. c.*, pp. 96, 21, 102; *La Colonna Traiana* tabelele 45, 54, 55.

[5]) Dione Cassiu, *o. c.*, p. 101; Cichorius, *o. c.*, II, pp. 123—128, pl. LXVIII, LXXXV; Froehner, *o. c.*, pp. 20, 24, 89, 116, 139.

[6]) Cichorius, *o. c.*, pl. XCVIII; Froehner, *o. c.*, p. 140; Pârvan, *o. c.*, p. 134.

[7]) Cichorius, *o. c.*, pl. XX, XL, L; Froehner, *o. c.*, pp. 92, 108, 116, 139; I. A. Richmond, *Trajan's army on Trajan's Column (Papers of the British School at Rome*, Vol. XIII, 16, 27; *La Colonna Traiana*, tabela 73.

[8]) Cichorius, *o. c.*, p. LXVIII, LXXXIV, Froehner, *o. c.*, pp. 92, 108, 140; Pârvan, *l. c.*; I. A. Richmond, *o. c.*, pp. 38—39.

[9]) Pârvan, *o. c.*, p. 469; Cichorius, *o. c.*, pl. XX, LXVIII, LXXXI, LXXXII, *La Colonna traiana*, tabela 114.

[10]) Cichorius, *o. c.*, pl. LXVIII, LXXXV; Froehner, *o. c.*, pp. 20, 24, 140.

[11]) *Ibidem*, *o. c.*, pl. XCIV; Froehner, *o. c.*, p. 143.

bastioane de flancare [1]. Adeseori erau mai multe rânduri de parapete [2]. Inaintea parapetului era un șanț, uneori plin de apă, alteori uscat și având înaintea sa obstacole formate din țăruși infipți în pământ sau din gropi de lup [3].

Dacii par chiar — poate după inspirația unor ingineri greci sau romani — să fi organizat o regiune fortificată centrală alcătuită din Sarmisagetuza, grupul Costești-Muncelul, Apulum care comanda toate direcțiile de înaintare dinspre Vest (Mureș, Bistra, Timiș), Sud (Cerna, Jiu, Olt), Răsărit (Mureș, Târnave), Nord (Mureș) cu întărituri pe toate aceste direcții de înaintare [4].

Faptul constituirii acestui grup de fortificațiuni în colțul Sud-Vest al Transilvaniei s'ar putea explica prin aceea că acea parte era cea mai apropiată de direcțiile de atac ale Romanilor și conținea și capitala țării. Dacii, sau predecesorii lor preistorici, au ridicat însă fortificațiuni și în alte părți ale țării, cum au fost de pildă cele din jurul Craiovei (Coțofeni, Stoina, Gherești) [5], dela Cucuteni, Monteoru, Sighișoara [6], din Dobrogea, burgurile din țara Secuilor [7] și cetățile din atâtea alte localități de pe tot cuprinsul teritoriilor ocupate de dânșii. Acestea însă au fost probabil ridicate pentru apărarea localităților respective și nu au alcătuit un sistem.

Documentele arată pe Daci apărând parapetele cu: arce, lănci, pietre [8], dar îi arată și atacând întăriturile Romanilor [9] și folosindu-se pentru aceste atacuri de berbeci [10], catapulte [11])

---

[1]) Cichorius, *o. c.*, pl. LXVIII, LXXXII, LXXXIV, XC, XCII; Froehner, *o. c.*, pp. 89, 108, 112, 139, 140.

[2]) Cichorius, *o. c.*, pl. XX; Froehner, *o. c.*, p. 108.

[3]) I. A. Richmond, *o. c.*, pp. 36, 37.

[4]) Patsch, *o. c.*, pp. 29, 55 nota 5, 75, 77, 79, 80, 108, 146 nota 5.

[5]) Carl Schuchhardt, *Die Burg im Wandel der Weltgeschichte*, pp. 142—144.

[6]) *Idem*, p. 76.

[7]) Al. Ferenczi, *Cetăți antice în județul Ciuc* (în *Anuarul Com. Mon. Ist. Secția pentru Transilvania*, 1932—1938, Vol. IV, pp. 235—352); C. Daicoviciu, *Neue Mitteilungen aus Dazien*, în *Dacia, Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie*, VII—VIII, pp. 318—320.

[8]) Cichorius, *o. c.*, pl. LXXXIV; Froehner, *o. c.*, pp. 117, 139, 140, 142; *La Colonna Traiana*, tabela 65.

[9]) Cichorius, *o. c.*, pl. XXIV, LXX, XCIX; Froehner, *o. c.*, pp. 96, 130; *La Colonna Traiana*, tabela 45.

[10]) Cichorius, *o. c.*, pl. XXIV, Froehner, *o. c.*, pp. 63, 96.

[11]) Cichorius, *o. c.*, tabela XLVIII; Froehner, *o. c.*, p. 116.

şi alte maşini de războiu [1]), a căror folosinţă au învăţat-o de sigur dela instructorii romani pe cari i-a adus Decebal [2]).

Ca organizare, Dacii nu au avut ca Romanii o armată alcătuită permanent, ci se înfăţişează pe Columna Traiană ca un popor de ţărani ridicat în masă pentru a-şi apăra glia [3]). Ei nu se văd nicăeri, nici pe Columna lui Traian, nici pe Momumentul dela Adamklissi, dispuşi în formaţiuni regulate.

Trecând acum la strategie, constatăm că planul lui Decebal, hotărît să-şi apere neatârnarea, pare a fi fost să atragă pe Romani în interiorul ţării (podişul transilvănean, reduitul firesc atunci ca şi acum) şi uzându-i prin sălbăticia naturii şi lipsa de comunicaţiuni, să-i aducă la loc strâmt, unde să-i sdrobească [4]). Acest plan nu i-a reuşit (cel puţin în partea sa finală), din cauza chibzuelei cu care Traian a înaintat foarte sistematic, asigurându-şi mereu spatele prin

---

[1]) Cichorius, *o. c.*, pl. LXXXV; Froehner, *o. c.*, p. 20; Dione Cassiu, *o. c.*, p. 101; *La Colonna Traiana*, tabela 109.

[2]) Dacă este cert că meşterii romani au învăţat pe Daci ceva despre fortificaţie (cum o crede Tocilescu, *Dacia înainte de Romani*, p. 387 şi cum este firesc dacă Decebal i-a avut), nu se poate spune că ei au învăţat pe Daci arta fortificaţiei sau că fortificaţiile de care s'au folosit Dacii în războaiele contra lui Traian au fost făcute numai sub imboldul meşterilor romani. Dacii şi în general locuitorii de pe teritoriul Daciei cunoşteau folosul fortificaţiei şi o foloseau de mult (vezi mai sus pp. 18, 19, 24, 25); aşezarea întăriturilor pe înălţimi era un ce obişnuelnic regiunilor noastre (*id.*), şanţul, parapetul de pământ, bârne sau zid erau de asemeni cunoscute (*id.*). Ceea ce au învăţat Dacii dela meşterii străini a fost pe de o parte un mai bun traseu al fortificaţiei, mai ales în ceea ce priveşte flancarea curtinelor (turnurile şi bastioanele sunt arătate la Daci întâi pe Columna Traiană), iar pe de alta, arta de a apăra şi ataca cetăţile şi de a folosi maşinile de războiu de soiul catapultelor.

[3]) Cichorius, *o. c.*, *passim*; Froehner, *o. c.*, *passim*; Pârvan, *o. c.*, p. 150. Ridicarea este atât de generală, încât şi femeile iau parte, este adevărat o parte puţin glorioasă, aceea de a tortura prizonierii (Cichorius, *o. c.*, tabela XXXIV; Froehner, *o. c.*, p. 106).

[4]) « Le Décébale qui n'avait pas opposé de résistance au passage du fleuve, concentra ses troupes dans l'intérieur de son royaume, à Tapae, laissant ainsi selon l'habitude des pays barbares, les Romains aux prises avec les périls et les difficultés de la nature »*).

« . . . Du reste, ce combat (Tapae) fut à la fois le premier et le dernier que les Daces aient osé accepter en rase campagne; tout le reste de la guerre se compose d'inextricables poursuites, l'ennemi ayant adopté le système de se réfugier dans ses forêts et de s'échapper devant les légions victorieuses pour reparaître à l'heure où elles s'y attendent le moins »; (Froehner, *o. c.*, pp. 18, 19).

*) *Ces nations féroces sont moins armées de fer qu'elles ne sont armées de leur climat* », (Pline, *Panégyrique*, cap. 12).

Dacii au lăsat, în întâia campanie, pe Romani să înainteze fără a li se opune prea mult, pentru ca Romanii să aibă, apoi, de luptat cu dificultăţile terenului şi depărtarea de bazele lor de operaţiuni, ceea ce uşură rezistenţa Dacilor (Paribeni, *o. c.*, I, p. 246).

construcții de drumuri și de cetăți și sdrobind, prin superioritatea organizării și a mijloacelor de luptă [1]), toate rezistențele succesive ale Dacilor [2]).

Pentru realizarea acestui plan am văzut că Decebal supraveghiază armatele romane în înaintarea lor și-și adună forțele la Tapae. Această poziție, obligatorie pentru Romani [3]), înaintând din Banat, era puternică prin natura terenului (un râu ca obstacol înainte, flancurile sprijinite pe dealuri) și prin întăriturile ce le ridicaseră Dacii [4]). Acolo are loc o mare luptă în care Dacii sunt învinși. Și înainte și după această bătălie, Dacii hărțuesc mereu pe Romani, atacându-le coloanele și taberele, atât vara cât și iarna. Nu numai că ei opun, atacurilor romane, rezistență dârză, în pozițiuni puternic întărite, dar dau și contra-atacuri atât armatei lui Traian cât și în Moesia inferioară [5]). Strategia lui Decebal este deci și activă și politică, amenințând o parte a Imperiului roman la a cărei liniște Traian era ținut a se gândi [6]). Și pentru a câștiga timp, a simți pulsul dușmanului și a cunoaște mișcările sale, trimite atât spioni cât și ambasade. Pentru întârzierea înaintării Romanilor, el ridică în calea lor toate obstacole posibile (tăierea și răsturnarea arborilor, etc.), iar în lupte folosește stratageme [7]).

---

[1]) « Decebal fu învins numai de forță » (Dione Cassiu, *o. c.*, p. 102). « Traian trecând peste această punte Istrul și conducând războiul cu mai multă siguranță decât grabă, cu timpul și cu mare greutate învinse pe Daci » (*Id.*, p. 104).

[2]) Superioritatea Romanilor asupra barbarilor se întemeia pe organizarea armatei în total, ce le îngăduia să concentreze mase mari într'un punct, să le aprovizioneze și să le țină împreună (H. Delbrück, *o. c.*, I, p. 551).

Barbarii nu puteau manevra mase armate. Posibilitatea de a mișca mase mari este un câștig al culturii. Pentru a forma mase, ele trebuesc împărțite, organizate (H. Delbrück, *o. c.*, I, p. 554).

[3]) Obligatorie prin aceea că Romanii, înaintând fie pe valea Timișului, fie pe a Cernei și având de obiectiv capitala lui Decebal, nu puteau să treacă prin defileul Porții de Fier transilvănene, la al cărui debușeu, în Banat, se afla Tapae.

[4]) Froehner, *o. c.*, p. 89; Patsch, *o. c.*, pp. 64, 108.

[5]) Pârvan, *Getica*, p. *118*, unde se arată izvoarele. Patsch, *o. c.*, pp. 66. 98, 99.

[6]) Pârvan, *o. c.*, pp. 117, 118; Patsch, *o. c.*, p. 72.

[7]) Dione Cassiu, *o. c.*, p. 90. In a sa *Istoria Românilor* (vol. I, partea II, pp. 151, 154, 155), N. Iorga scoate bine în relief atât dârzenia cu care au luptat Dacii, cât și caracterul de războiu, de *guerillas* al rezistențelor locale ale acestui popor de țărani. De altfel întreg acest volum trebuiește cetit de oricine voiește a studia chipul de luptă a Dacilor.

Dacă se admite ipoteza d-lui G. A. T. Davies, că în al doilea războiu, Romanii au înaintat (cu grupul principal) pe valea Oltului, ar fi interesant de cunoscut dacă Decebal a luat măsuri de apărare (înafară de grupul de cetăți Grădiștea-Muncelului-Costești) deosebite pe acea direcțiune, sau dacă a fost surprins prin acel atac, dat pe altă direcție decât cea așteptată.

Fortificațiunea joacă, cum era firesc, un mare rol în rezistența dacică; nu numai cea permanentă și cea pasageră, dar chiar și acea improvizată din carele armatei (Wagenburg) [1]. Dat atât rezistența dârză a Dacilor cât și toate lucrările și stratagemele n'au putut opri înaintarea hotărîtă, prudentă și sistematică a oștirilor lui Traian [2], oștiri numeroase pentru acea epocă, ca efective [3] bine organizate, disciplinate și prevăzute din belșug cu cel mai bun armament cunoscut atunci [4].

* * *

Dacă aruncăm acum o privire generală asupra artei militare așa cum se înfățișează, în cuprinsul Daciei, din vremurile cele mai vechi și până la căderea statului lui Decebal, vedem că:

Ființa omenească, amenințată în existența ei de fiarele conlocuitoare și nevoită a vâna pentru a-și asigura hrana, și-a făcut unelte care i-au mărit puterea și i-au îngăduit a lovi de departe. Cu ajutorul acestor unelte, dar mai ales mulțumită inteligenței sale, omul a putut să-și perfecționeze mijloacele de a lovi, ajungând să aibă un bun armament de metal (alături de care a continuat a folosi și cel vechiu de piatră).

---

[1]) Benndorf, Niemann, Tocilesco, *o. c.*, p. 36; Pârvan, *o. c.*, p. 122.

[2]) Aceeaşi părere în N. Iorga, *Istoria Românilor*, (Vol. I, partea II, p. 149), exprimată de mine cu trei ani înainte (*Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, Tom. XIV, pp. 343—344).

[3]) Efectivul total de care s'a folosit Traian (inclusiv serviciile) a fost, cum am arătat mai sus, de 25.000. Cel de 100.000 arătat de Paribeni, (*o. c.*, I, pp. 223—237), este cu totul exagerat. De altfel am spus că Delbrück, (*o. c.*, II, pp. 300—310) arată că efectivele au fost arătate în trecut totdeauna mult exagerate.

[4]) H. Delbrück, *o. c.*, I, pp. 548—554.
Putem asemăna, din punctul de vedere operativ, războaiele lui Traian în Dacia cu campaniile sistematice, prin care Englezii s'au făcut stăpâni pe India, sau cu acelea ale Francezilor în Indochina, Madagascar şi Maroc. Şi într'un caz şi în celălalt, procedarea sistematică şi un armament superior au învins efective mari, oricât de dârz au luptat acestea.

Pe de altă parte perfecționând sistemul său de vânătoare (care constă în goana vânatului, în cursă și în lovirea acestuia, nevăzut) și aplicându-l la conflictele dintre indivizi mai întâi și mai apoi dintre grupe din ce în ce mai mari de oameni, omul a creat un chip de luptă, la care lua parte întreaga populație bărbătească. Felul de luptă consta în a hărțui pe dușman, în a-l obosi și slăbi prin natura terenului și hărțuială și în a-l aduce apoi la bătălie în condițiuni neprielnice pentru dânsul. Acest chip de luptă nu putea izbândi față de o armată regulată, fie ea falangă [1]) sau legiune [2]), dar era nu numai firesc pentru o societate ajunsă în stadiul de civilizație în care ajunseră Dacii, ci cel mai perfecționat pe care îl putea avea o societate astfel alăctuită și dispunând de mijloacele materiale pe care le avea la îndemână [3]).

* * *

O întrebare firescă ni se pune acum: ce influență a avut arta militară a Romanilor asupra artei militare din părțile noastre? Aceasta cu atât mai mult cu cât relațiile ce au avut Dacii cu Romanii încă din veacul I înainte de Cristos, infiltrațiunile romane în Dacia, luptele ce s'au dat între aceste popoare, maeștri și instructori militari romani avuți de Decebal în serviciul său, stăpânirea romană de 165 ani în Dacia, au putut învedera, locuitorilor Daciei, arta militară a celei mai mari puteri ostășești contemporană cu dânșii.

In epoca premergătoare cuceririi Daciei, influența artei militare romane, atât pe cât o putem cunoaște din documentele contemporane, a fost slabă și mai ales de natură materială. Așa, în ceea ce privește armamentul, atât Columna lui Traian cât și Monumentul dela Adamklissi ne arată pe Daci înar-

[1]) Geții nu pot rezista falangei macedonene a lui Alexandru-cel-Mare (P â r v a n, *Getica*, pp. 47, 48), precum n'au putut rezista nici Asiaticii. Grecii își dădeau seamă de superioritatea falangei față de masele barbare cari n'aveau desciplina necesară pentru a lupta în formații regulate (H. D e l b r ü c k, *o. c.*, I, pp. 178).

[2]) Războaiele daco-romane.

[3]) Arta militară dacică nu poate fi comparată cu cea a Romanilor contemporani și nici cu a Grecilor sau a Egiptenilor, aflați, în clipa când avem știri istorice asupra lor, în alt stadiu de desvoltare și având o alcătuire socială diferită. Ea trebue comparată cu acea a Perșilor, mult superioară popoarelor barbare vecine cu Dacii, a aborigenilor din Siberia sau America, în clipa când Europenii au luat întâi contact cu dânșii.

mați cu arme diferite de cele pe care le foloseau Romanii și identice, ca fel și ca forme, celor din epocile anterioare unei posibile influențe romane [1]). In ceea ce privește celelalte unelte de războiu, vedem că Dacii contemporani cu Traian au adoptat unele unelte romane de asediu, ca balistele și catapultele, pe care probabil nu le cunoșteau mai înainte. Trăsurile Dacilor, cu patru roți [2]), erau deosebite de cele romane cu două roți [3]).

In fortificațiune, Dacii s'au folosit de asemenea de învățămintele meșterilor și instructorilor romani. Dar în ceea ce privește organizarea, tactica, strategia, nu numai că nu găsim în documente nimic care să arate vreo influență romană, dar, precum am văzut mai sus, tot ce știm asupra acestor părți a științei militare la Daci, ni le arată a fi cu totul deosebite de cele romane. Și nu putea fi altfel, căci aceste părți ale artei militare sunt influențate mai cu seamă de alcătuirea social-politică a statelor respective. Dar regimul proprietății, comerțul, organizarea socială, cea politică și credințele religioase erau cu totul deosebite la aceste două popoare. Prin urmare, organizarea armatei dace, alcătuită pe baza ridicării în masă a populației bărbătești, firească alcătuirii sociale a Dacilor (triburi de țărani alăturate mai mult decât formând un singur tot), nu putea fi aceeași ca armata permanentă romană [4]), proprie alcătuirii imperiale și formată din ostași cari serveau efectiv sub arme 20 de ani [5]). Nici principiile de formare și de ierarhizare ale oștirii romane bazate pe o împărțire geometrică și numerică (centurii, manipule, cohorte, legiuni), nu puteau fi impuse unei oștiri alcătuite din cete de țărani — de efective și armament neuniform [6]) — cum era cea dacă.

---

[1]) Vezi mai sus pp. 40, 41.

[2]) Cichorius, *o. c.*, pl. XXIX; Froehner, *o. c.*, p. 102.

[3]) Cichorius, *o. c.*, pl. XXXI, XLII, XLIII, XLVI; Froehner, *o. c.*, pp. 104, 111; Lefebvre des Noëttes, *o. c.*, I, p. 20.

[4]) G. Calanne, *Organisation militaire des Romains*, p. 5.

[5]) *Id.*, p. 60.

[6]) Efectivul variind cu populația diferitelor triburi, iar armamentul fiind deosebit prin resursele locale (os, pietre sau metale), prin posibilitatea de căpătare din alte țări (localitățile vecine cu provinciile romane, porturile de pe Dunăre și de pe malul Mării) și prin faptul dacă tribul locuia la munte (pedestrași) sau la câmp (pedestrași și călăreți).

Este de asemenea firesc că o oştire ca cea dacă să nu poată adopta formaţiunile tactice ale Romanilor, pentru care îi lipsea atât disciplina cât şi instrucţia ostaşilor permanenţi romani. Ea nu putea folosi nici o asemenea tactică, deoarece la Daci aceasta se apropia mai mult de procedeele naturale şi tradiţionale, derivate din acele ale vânătoarei, pe când la Romani, la cari procedeul gândirii progresase de sigur mai mult, fiind capabil de abstracţiuni şi de sinteze [1]), procedeurile tactice nu erau numai empirice, ci derivau din judecata asupra experienţei trecutului şi din folosirea alcătuirii legiunii.

Strategia Dacilor nu putea fi deci nici ea la fel cu cea romană şi aceasta din urmă nu putea influenţa pe cea dintâi, pentrucă Dacii nu dispuneau de mijloace sociale, materiale şi sufleteşti pentru a folosi strategia romană.

Este cu atât mai mult demn de admiraţie faptul că strategia Dacilor a fost aşa încât, cu mijloacele materiale inferioare, cu unităţi provenind mai mult din strânsură decât organizate, cu procedeuri tactice deosebite, a reuşit să opună Romanilor o rezistenţă care nu a putut fi înfrântă decât cu mijloace puternice şi numai după sforţări făcute mai mulţi ani de-a-rândul.

* * *

Dacă trecem acum la epoca posterioară cuceririi Daciei de către Traian, constatăm iarăşi că arta militară romană nu a avut şi că nici nu putea să aibă vreo influenţă asupra artei militare a Românilor.

In adevăr, cercetând termenii militari români, cu excluderea acelora luaţi dela străini în vremurile moderne, constatăm că, deşi limba fusese puternic romanizată [2]):

a) în privinţa armamentului singurele cuvinte de origine latină sunt: apărare, arc, armă, cucură, fuşt, săgeată, scut,

[1]) Incă cu şase secole înainte de Cristos, omenirea încetase de a considera rezultatele procedeurilor sale mintale ca adevăruri şi începuse să examineze critic procedeele gândirii (H. G. Wells, *The work, wealth and happiness of mankind*, p. 60). Aceasta era adevărat, chiar la Atena şi la Roma, cred, numai pentru unele elite.

[2]) O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, I, p. 40.

W. Meyer-Lübke, *Rumänisch und romanisch*, în « Acad. Rom., *Mem. Secţ. Lit.* », S. III, Tom. V, p. 35.

secure, secere, spadă, măciucă și ghioagă (aceste două din latina vulgară). Celelalte sunt de origine: latină medievală (zale, za), slavă (praștie, sabie, suliță, tolbă), ungurească (lance), franceză și italiană (bătălie, coif, pavăză, pumnal [1]), tătară (arcan [2]);

b) Din termenii relativi la organizare, la tactică și la strategie sunt latini numai: călăreț, cetate, luptă, oaste [3]) și pedestru, cari nu au o însemnare numai militară ci arată noțiuni generale de care este nevoie în vieața de toate zilele. Ceilalți sunt: slavi (ceată, gloată, pâlc, războiu, strajă, tabără, temeiu, tocmit, voivod, voinic, vrăjmaș), turcești (toiu, buluc), greco-bizantin (stol), italian (bătălie) [4]).

Alcătuirea militară, tactică și strategia romană nu puteau avea vreo influență, cum n'au avut, pentrucă prin cucerirea Daciei și transformarea ei în provincie romană a dispărut statul dac cu toate atributele sale. Dela cucerirea Daciei, paza ordinei interioare și apărarea granițelor s'au făcut de armata romană și nu de populațiunea autohtonă. Aceasta n'a avut deci, în imensa ei majoritate, prilejul să cunoască sau să practice principiile de organizare, tactică, fortificație sau strategie romană, precum nu a avut de învățat din terminologia militară latină decât denumirile acelor arme de care se folosea omul în vieața de toate zilele. Dacă denumirile dace de organizare, tactică, etc., au dispărut prin

---

[1]) Vezi cuvintele respective în I. A. Candrea, *Dicționarul limbii române din trecut și de azi* (în *Dicționarul enciclopedic ilustrat* « Cartea Românească); I. Bogdan, *Organizarea armatei moldovene în secolul XV*, pp. 438—439; C. C. Giurescu, în *Revista Istorică Română*, II, p. 22; Iorga, în *Revue historique du Sud-Est européen*, VIII, p. 215; Comisia istorică a României, *Psaltirea Scheiană*, ediție critică de I. A. Candrea, pp. 351—352, 473, 477, 484; N. Iorga, *Istoria Românilor*, II, pp. 133—134; Acad. Rom., *Dicționarul Limbii Române*, la cuvântul *bătălie ;* Dr. H. Tiktin, *Dicționar român-german*, la acelaşi cuvânt.

[2]) Acad. Rom., *Dicționarul limbii române*, sub voce.

[3]) Oaste provine din *hostis*: « Pourquoi l'ennemi (hostis) est-il devenu synonime avec « l'armée ? ». Parce qu'il n'y avait pas l'armée pour la défense du groupe, il n'y avait que l'armée qui l'attaquait (N. Iorga, *Psychologie du roumain*, în *Revue historique de Sud-Est européen*, VIII, p. 215.

[4]) I. A. Candrea, *o. c.*, la cuvintele respective; *Psaltirea Scheiană*, pp. 368; 431, 446, 450, 469, 487—488, 510; Ion al lui G. Sbiera, *Codicele Voronețian*, pp. 186, 222, 225, 238, 250; I. Bogdan, *l. c.;* N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a Românilor până la 1688*, p. 35.

însăși nefolosirea lor [1]), Dacii nu au avut de învățat pe cele latine, neavând a le folosi nici pe ele [2]).

După evacuarea Daciei de către autoritățile și legiunile romane, ceea ce a mai rămas ca populațiune pe teritoriul Daciei romane [3]) nu a avut nicio alcătuire de stat sau organizare social-politică și deci nu-i putea fi de niciun folos puținul ce ar fi cunoscut sau și-ar fi reamintit din organizarea, tactica și strategia romană, cunoștințe și amintiri care, în curând, au fost cu totul uitate.

* * *

Pentru a cunoaște arta militară și desvoltarea ei în vremile următoare, trebuește să ne lănurim asupra aceea ce au însemnat invaziunile barbare.

Dacă aceste transmigrări de popoare au adus distrugeri și omoruri, dacă au cauzat căderea imperiului roman, ele nu au fost pornite cu gândul de a face *tabula rasa*, ci cu scopul de a găsi pentru popoarele nevoite a părăsi *habitat*-ul lor, teritorii nouă pe care vieața să le fie cu putință. Sub presiunea acestor popoare, imperiul roman, în plină decadență, s'a prăbușit mai mult decât a fost cucerit [4]).

---

[1]) Deși au fost Daci cari n'au acceptat domnia romană și s'au retras în partea de Nord a Daciei, de unde, cu ajutorul altor popoare, au făcut incursii continue în provincia romană (Pârvan, *Dacia*, p. 189; Xenopol, *o. c.*, I, p. 283).

[2]) Deși au fost Daci cari au servit în armata romană individual (Xenopol, *o. c.*, I, p. 28, nota). Cu începere dela ultimii împărați din *gens Iulia*, unitățile romane încep a-și completa lipsurile prin recruți luați din localitățile unde se aflau. Dela Adrian încolo, armatele dela graniță aveau din ce în ce mai mult o înfățișare locală (Victor Chapot, *Le monde romain*, p. 93; A. v. Domaszevski, *Die Rangordnung des römischen Heeres*, pp. 194—195; Sc. Lambrino, în *Revista Istorică Română*, II, p. 266), sau în unități dace (Pârvan, *Dacia*, p. 190; Xenopol, *l. c.*; Ackner și Müller, *Die römischen Inschriften in Dacien*, pp. 36, 44, 101). Dar cei dintâi serveau mai cu seamă în legiunile situate afară din Dacia (Julius Jung, *Fasten der Provinz Dacien*, p. 99) — unii însă și în corpurile străine din Dacia (*Idem*, p. 102) — se stabileau, după terminarea serviciului lor militar, ca veterani acolo unde se afla unitatea lor în momentul eliberării. Unitățile dace nu serveau în Dacia (Xenopol, *l. c.*; Jung, *o. c.*, pp. 101—102), precum nici unitățile alcătuite din Germani nu serveau în Germania (H. Delbrück, *o. c.*, II, p. 170) și precum serveau în Dacia multe unități etnice străine (Ackner și Müller, *o. c.*, pp. 211, 213; Jung, *o. c.*, pp. 104—129).

[3]) L. Homo, *Essai sur le règne de l'empereur Aurélien*, pp. 313—317.

[4]) Lot, *La fin de monde antique et le début du moyen âge*, pp. 214, 238—239, 265—275, 280, 290; H. Delbrück (*o. c.*, II, p. 311), demonstrează că numărul luptătorilor unei invazii nu trecea de 15.000.

Popoarele care au venit, neurmărind distrugerea vieții, așa cum au găsit-o, ci căutând numai a trage foloase dintr'însa, s'au așezat ca stăpâni peste populația autohtonă, redusă la o stare de supușenie. Așa s'au petrect lucrurile în Italia, în Galia, în Spania, în Rusia [1]) și așa s'a întâmplat și la noi [2]). Cu ocazia trecerii sau stabilirii popoarelor barbare s'au făptuit, de sigur, multe stricăciuni, multe omoruri, dar — și dovadă sunt ultimele și groaznicele năvăliri tătărești din secolul al XIII-lea — populațiunea localnică nu a fost distrusă [3]), ci a fost folosită de cuceritori pentru căpătarea, prin ea, a roadelor pământului pe care ei (cuceritorii) nu puteau sau nu știau cum să le capete prin munca proprie.

Așa fiind lucrurile, era firesc ca populațiile localnice să fi păstrat obiceiurile și tradițiile ce le slujeau în vieața de toate zilele și care nu erau în contrazicere cu cele ce le impuneau diferitele stăpâniri barbare ce s'au succedat.

Să vedem care erau noțiunile militare ale poporului rămas în urma plecării autorităților imperiale și, în special, ale acelui muncitor de pământ, crescător de vite și păstor [4]), precum și care-i era armamentul.

Oricât de mare siguranță ar fi adus cucerirea romană Daciei, această siguranță nu era absolută, pentrucă numărul fiarelor era încă mare [5]), pentrucă, în starea de atunci, vio-

---

[1]) R. Forrer, *L'Alsace romaine*, pp. 200, 201; Dr. Gerhard Laehr, *Die Anfänge des russischen Reiches*, pp. 41—42; Rostovtsev, *Iranians and Greeks in South Russia*, pp. 171, 196; N. Iorga, *Istoria Românilor*, II, pp. 35—78.

[2]) Dr. C. C. Diculescu, *Die Gepiden*, pp. 171, 196; A. Sacerdoțian, *Considérations sur l'histoire des Roumains au moyen-âge*, în *Mélanges de l'école roumaine en France*, 1928, p. 237; I. C. Filitti, *Proprietatea solului în Principatele Române până la 1864*, pp. 28, 30, 39; N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. I, partea II, pp. 339—340, 345 nota 6; N. Iorga *Momente istorice* (Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, Tom. VII, pp. 105, 106).

[3]) Rogerius trece prin Transilvania, pe urma Tătarilor în 1241, și găsește populația refugiată pe un munte, așteptând să treacă furtuna (*Carmen miserabile*, în Schwandtner, *Scriptores rerum hungaricarum*, I, pp. 385 sqq).

[4]) N. Iorga (*o. c.*, Vol. I, partea II, p. 248) arată lipsa unei aristocrații în Dacia după cucerirea romană.

[5]) Că numărul fiarelor era mare nu încape îndoială. Un monument funerar dela Drobeta (T.-Severin) din a doua jumătate a secolului II (d. Cr.) ne arată doi oameni în lupta cu urșii (Tocilescu, *Monumentele epigrafice și sculpturale*, pp. 289—292).

Relieful dela Constanța (*Istros, revue roumaine d'archéologie et d'histoire ancienne*, I, pp. 148—150).

lența juca un rol mare și aveau loc mereu conflicte locale [1]); de asemenea pentrucă Dacii nesupuși și iesiți din cuprinsul Daciei romane și alți vecini făceau mereu incursiuni [2]); în sfârșit pentrucă, cu creșterea nevoiei de a se apăra pe din ce în ce mai multe fronturi, imperiul roman fu silit să facă apel la forțele indigene pentru apărarea locală [3]). Populațiunea — mai ales dela țară — și-a păstrat deci armele (cu atâta mai mult cu cât cele mai multe erau unelte de care avea nevoie în vieața zilnică), pe care le putea fabrica singură. Putem fi siguri că ea dispunea cel puțin de: măciuci sau ghioage, sulițe (poate făcute numai din prăjini ascuțite și pârlite în foc [4]), arce cu săgeți (acestea cu vârfuri de metal — mai rar — piatră) [5]), sau numai din vergele sau trestii ascuțite și pârlite în foc, praștii, scuturi topoare și seceri. Acea populație știa să le mânuiască cu îndemânare, căci era nevoită a le folosi des [6]).

Un al doilea lucru de care putem fi siguri este că orice sălășluire permanentă sau vremelnică era așezată așa ca să fie ascunsă de vederi și era întărită. Ce fel de întărituri se făceau, atunci când nu se foloseau unele mai vechi, nu se știe, dar atât tradiția cât și primejdiile vremii sileau pe acei

---

[1]) O răscoală are loc în Dacia în timpul domniei lui Antonin Piu.

Două monumente funerare din Drobeta arată că cei pomeniți au fost uciși de tâlhari (T o c i l e s c u, *Monumentele epigrafice și sculpturale*, pp. 292, 294).

[2]) Sarmații și Roxolanii năvălesc sub domnia lui Hadrian (117—138); atacuri dace au loc sub Antonin Piu (138—161). Sub Marc-Aurel (161—180), are loc un războiu cu Marcomanii, cari amenință chiar Sarmisegetuza. Sub Comod (180—192), legatul din Dacia dă o luptă contra Dacilor mărginași și strămută un număr din acești Daci în provincia romană. Sub Caracala (211—217), Goții își încep atacurile. Impăratul Maximilian (235—238) respinge un atac al Dacilor și al Sarmaților, etc . . . (A. C h a p o t, *Le monde romain*, p. 433; V. P â r v a n, *Dacia*, p. 189, *Getica*, pp. 239—242; X e n o p o l, *o. c.*, I, *Passim*, N. I o r g a, *Istoria Românilor*, Vol. I, partea II, pp. 183—184, 280—281, 285; D a i c o v i c i u, *La Transylvanie dans l'Antiquité*, p. 111).

[3]) N. I o r g a, *o. c.*, Vol. I, partea II, pp. 214, 312; D a i c o v i c i u, *o. c.*, p. 111, nota 5.

[4]) Cum se face și azi de unele triburi sălbatice (A. H o v e l a c q u e, *Les nègres de l'Afrique sus-équatoriale*, p. 366).

[5]) Reamintesc că unele popoare au întrebuințat arme de piatră până în sec. XIII (mai sus, p. 16, nota 3).

J. H a m p e l (*Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, I, p. 166), admite că este cu putință ca în Transilvania să se fi folosit vârfuri de săgeți de silex și în prima parte a evului mediu.

[6]) Invazii, conflicte locale, vânătoare.

cari aveau nevoie de ele să stea la adăpostul unor asemeni întărituri.

In fine, un al treilea lucru de care putem fi siguri este că vânătoarea continua să fie practicată, fiind o necesitate, din cauză numărului fiarelor, din cauza alimentării ce o procura carnea lor și a îmbrăcămintei ce o dădea pielea lor precum și fiind o distracție tradițională și obișnuelnică la toate popoarele [1]), care o socoteau și ca o bună pregătire de războiu [2]). Dar dacă se practica vânătoarea, atunci se practicau și: *a)* recunoașterea și cercetarea — care, de altfel, împreună cu anumite măsuri de pază (serviciu de siguranță, am zice azi) — trebuiau să facă parte din vieața zilnică, în acele vremuri neliniștite; *b)* apropierea ferită de vederi și folosirea ascunzișurilor terenului; *c*) atragerea fiarelor în curse; *d)* lovirea acestora de departe și de aproape, practici care alcătuesc bazele tacticei de luptă.

Trebue să ne gândim că, cu cât vremurile erau mai neliniștite, cu atât acești trei factori (armamentul, fortificațiunea și aplicarea practicelor vânătorii) erau mai trebuincioși populației, deci mai folosiți, nu numai față de fiare dar și pentru a se apăra de atacurile popoarelor năvălitoare. De sigur că s'au dat foarte multe lupte în contra acestora, lupte ce variau dela o mică hărțuială până la bătălii, dar lupte a căror pomenire nu a fost păstrată decât prin sentimentul de groază a cărui expresiune a rămas în limba română [3]).

---

[1]) La Egipteni, Asirieni, Babilonieni, numeroase sculpturi arătând vânători şi texte din care reiese importanţa ce avea, la ei, vânătoarea.

La Evrei, Biblia (Isaia VII, 24, Job XLI, 26—29, etc.) şi istoricul Josephus (*Istoria războiului iudaic*, I, 21, 13) arată că vânătoarea se practica mult.

De asemenea la Greci (*Iliada*, IX, 538—545; *Odiseea*, IX, 120; XVII, 295, 316; XIX, 429 sqq; Xenophon, *Cynegeticos*; Arrian, *Cynegeticos*; Oppian, *Cynegetica*) şi la Romani (Virgiliu, *Georgice*, III, 409—413; *Ecloge*, III, 75; Horaţiu, *Ode*, I, 1, 25—28, etc.). Aceştia din urmă făceau mari vânători toamna *(Gesellschaftsjagden)*, când se ridicau populaţii întregi ca gonaci (Dr. A. Berger, *Die Jagd aller Völker im Wandel der Zeit*, p. 47), Pliniu cel Tânăr arată (*Paneg.* 81) că Impăratul Traian era în deosebi de îndemânetic la vânătoare.

[2]) Xenophon, *Cynegeticos (Encyclopedia Britannica*, XXIV, p. 721); Dr. A. Berger, *o. c.*, pp. 42—43; Plato, *Legile (Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, VI, pp. 694—695).

[3]) Şi un fapt, între altele, este observaţiunea lui N. Iorga, că: « Dans aucune des langues romanes, on n'a un si grand nombre de termes pour la terreur, pour la défense: la défense d'un petit groupe humain soumis sans cesse au danger » (*Revue historique du Sud-Est européen*, VIII, p. 214). Şi dă următoarele cuvinte

Mai trebuește adăugat că locuitorii Daciei crescând vite, practicau păstoria [1]) și ca atare transhumanța [2]). Acestea necesitau pe de o parte continue măsuri de pază, iar pe de alta cunoașterea locurilor adăpostite, prielnice hranei în diferitele epoci ale anului și folosirea mersului adăpostit. Continuând să practice păstoria în tot timpul invaziilor — căci găsim pe Români, la obârșia istoriei lor ca Români, arătați ca un popor de țărani și de păstori — [3]) ei au practicat, în toată acea întunecată perioadă a istoriei lor, făcând să intre în firea lor, principiile de pază (cercetare și siguranță), de adăpostire (de vedere și de lovituri), trebuincioase lor ca păstori, dar și elemente ale artei militare.

De altfel această concepțiune militară nu cred că a fost numai a populației Daciei, ci a fost a tuturor popoarelor ajunse prin diferite împrejurări, în același stadiu de desvoltare. O confirmare a acestei afirmațiuni ne-o dă faptul că găsim în diferite epoci (în secolul al XVI-lea în America, în al XIX-lea la unele populațiuni din Australia și Africa) concepțiuni militare asemănătoare și corespunzătoare desvoltării lor, care nu ajunsese decât pe treptele, de care popoarele Europei trecuseră de mult.

CAPITOLUL II

DESVOLTAREA ARTEI MILITARE A ROMÂNILOR PÂNĂ LA FINELE VEACULUI AL XIII-lea

Am văzut în capitolul I-u, cum s'a născut și care a fost arta militară a Românilor în preistorie, protoistorie, istoria veche cum și nevoia ce au avut-o Românii, după evacuarea Daciei de Aurelian, de a se apăra și cu ce și cum e probabil că s'au apărat.

---

de origine latină: a se teme, speria, spăimânta, tremura, tresări, fugi, îndura, trage, învinge, se supune, a asculta (*Id.*, pp. 214—215). De adăugat: a se apăra (*Psaltirea Scheiană* (Ed. cit.), II, p. 349).

[1]) V. Pârvan, *Getica*, p. 132.

[2]) Asupra transhumației și a celor mai cunoscute drumuri de transhumanță, « drumurile oilor », vezi: Em. de Martonne, *La Valachie*, Paris, 1902, pp. 115—118).

[3]) N. Iorga, *Geschichte des Rumänischen Volkes*, I, pp. 148—152; C. Diculescu, *o. c.*, I, pp. 196—200.

Cu începere din secolul al IX-lea, încep a fi menționate participarea unor Valahi (Români) la războaiele altor popoare și a se arăta, ici și colo, armamentul și procedeele lor de luptă.

Urmărind aceste știri răzlețe până la finele veacului al XIII-lea, constatăm că:

Pe teritoriul României Mari și la Sud de Dunăre, au fost locuitori, numiți Vlahi, cari pe de o parte au luat parte, împreună cu popoarele srtăpânind vremelnic aceste locuri, la atacuri în contra vecinilor[1]), iar pe de alta au apărat glia contra atacurilor venind dinafară [2]).

Armamentul acestor locuitori era alcătuit din suliți și săbii [3]) și mai cu seamă arce și săgeți [4]).

Forțele lor armate constau din pedestrime și călărime [5]).

In lupte foloseau stratageme [6]).

Strategia lor consta din hărțueli și din atragerea dușmanului în cursă [7]).

---

[1]) In 1147, Brodnici din Moldova se bat alături de Cumani pe Râul Oka (I. Ferenț, *Cumanii și episcopia lor*, p. 127; N. Iorga, *Brodnicii și Românii*, p. 3).

In 1166, sub Manuel Comnenul, Leon Vatatzes «adunându-și din altă parte altă armată numeroasă, și chiar mare mulțime de Vlahi, care se zice că coboară din vechii coloniști de odinioară veniți din Italia» (D. Onciul, *Origina Principatelor Române*, p. 24; Kinamos VI, cap. III (citat de D. Onciul, în *Originele Principatelor Române*, București, 1899, p. 24).

In 1187, 1188 și ulterior, Cumanii și Valahii de pe stânga Dunării atacă pe Bizantini (G. Murnu, *Din Nichita Acominatos Honiatul*, pp. 385, 388, 395, 401, 407, 409, 425, 433).

N. Iorga, *Geschichte d. Rum. Volkes*, I, pp. 120 sqq.

[2]) Intre anii 886 și 898, Ungurii, plecând dela Kiev, s'au luptat cu Vlahii, cari după ce se luptaseră cu Slavii, se amestecaseră și ocupau teritoriul ce a fost luat în stăpânire, ulterior, de Unguri (L. Léger, *Chronique dite de Nestor*, p. 69).

Apărarea voivodatelor lui Menomorut, Glad și Gelu (Schwandtner, *Scriptores rerum hungaricarum* (Ed. Viena, 1766), pp. 18—34).

[3]) G. Murnu, *o. c.*, p. 385.

[4]) *Ibidem*, «cum sagittariis suis» (Gelu) . . . «quia alia arma non haberent nisi arcum et sagittas» (Schwandtner, *o. c.*, p. 22).

N. Iorga (*Istoria armatei românești*, I, p. 60), zice că «ceilalți ostași (prin opunere cu boierii) aveau . . . mai ales arcul și săgeata, a căror întrebuințare dibace o împrumutaseră dela Tătari». Cuvintele *arc* și *săgeată* fiind de origine latină arată că părerea lui Iorga nu se poate menține, deoarece Românii au folosit arcul și săgeata înainte de a veni în contact cu Tătarii. De altfel necurmata folosire a arcului din vremile cele mai vechi a făcut din Români tot atât de dibaci trăgători ca și Tătarii.

[5]) «Cum magno exercitu equitum et peditum» (Schwandtner, *o. c.* p. 34).

[6]) G. Murnu, *o. c.*, pp. 385, 386, 389.

[7]) *Id. ib.*, pp. 385, 433, 434.

In secolul al XIII-lea găsim alcătuiri politice românești [1]) care dispun de forțe armate organizate [2]), forțe ce s'au încumetat să se opună unor armate organizate, cum au fost cele ungurești [3]) și tătărești [4]) și că ele au luat parte, alături de oștiri aliate, la mai mult războiae [5]).

Comparând cele spuse în capitolul I-iu despre arta militară a populațiunii Daciei la evacuarea acesteia de Romani [6]), cu arta militară a Romanilor în secolul al XIII-lea, vedem că:

Dacă nu cunoaștem organizarea ostășească a populației Daciei și dacă este mai mult ca probabil că nu exista o organizare anumită militară ci că, la nevoie, întreaga populație bărbătească a uneia sau a mai multor așezări se strângea la un loc, putem avea siguranța că apărarea (lupta) se întemeia pe îndatorirea tuturor a lua parte la dânsa. Aceeași obligativitate generală o găsim și în secolul al XIII-lea.

Și'ntr'un caz și'n celălalt, gruparea forțelor trebue să fi fost teritorială, ca fiind cea mai firească unei populațiuni așezate, și cea tradițională [7]).

In secolul al III-lea locuitorii daci luptau de sigur mai mult pe jos, fiind țărani săraci ducând o existență precară [8]), pe

---

[1]) Acele ale lui Litovoi, a lui Seneslav, în 1247 (Hurmuzaki, I[1], pp. 249—253), cnezatele lui Ion și lui Farkaș *(Ibid.)*; voivodatele dela Beiuș (1263), Criscior, Zarand (N. Iorga, *Istoria Românilor*, III, p. 157).

N. Iorga, *Lupta pentru stăpânirea Vidinului*, 1365—1369 (*Convorbiri Literare*, 1900, p. 975).

[2]) Deoarece Litovoi este obligat să ajute pe cavalerii Ioaniți « cum apparatu suo bellico » (Hurmuzaki, I[1], p. 250; Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch*, I, p. 74). Tot atunci unii Români slujeau ca năimiți în oștiri straine (N. Iorga, *Istoria armatei românești*, I, pp. 57, 58; N. Iorga, *Momente istorice*, pp. 106, 107; amintirea din *Nibelungenlied* (D. Onciul, *o. c.*, p. 23).

[3]) Litovoi și Seneslau se bat, în 1279, cu oștirea ungurească (Hurmuzaki I[1], pp. 454—455).

[4]) D'Ohsson, *Histoire des Mongoles*, II, p. 628; *Revista Istorică Română*, II, p. 4.

[5]) Cu Tătarii și Bulgarii contra Bizantinilor și Sârbilor (*Revista Istorică Română*, I, p. 59); cu Tătarii contra Rușilor, pe Kalka, în 1224 (N. Iorga, *Brodnicii și Românii*, p. 3); cu Cumanii și Bulgarii contra Bizantinilor, în 1205 (Hurmuzaki, I, p. 51); alături de Unguri pentru luarea Haliciului (D. Onciul, *Originile Principatelor Române*, p. 88); alături de Unguri contra Boiemilor, în 1260 (Hurmuzaki, I, p. 287; N. Iorga, *Momente istorice*, pp. 3—5).

[6]) Pp. 51, 52, 53, mai sus.

[7]) Tot teritorială fusese și în trecutul mai depărtat, după cum s'a arătat în paginile de mai sus.

[8]) O populațiune puțin numeroasă și risipită cum era cea rămasă în Dacia, nu putea nici să aibă o cavalerie, nici să lupte călare contra maselor călări barbare.

când în secolul al XIII-lea cel puțin o parte din oaste era călare [1]).

Armamentul era acelaşi.

Luptătorii ştiau să se folosească bine de teren, atât în secolul al III-lea cât şi în secolele ce au urmat până şi în al XIII-lea [2]).

Dacă nu cunoaştem procedeurile de luptă din secolul al III-lea, suntem îndreptățiți a le socoti ca asemănătoare cu cele de vânătoare, având la bază: stratagema, surprinderea, omorîrea de departe şi ştim, că în secolul al XIII-lea tactica consta din: hărţuire, tragerea cu arce şi aruncarea de sulițe, surprinderea, lupta la loc strâmt [3]).

In sfârşit dacă nu ştim nimic şi nici nu poate fi vorba de strategie în ceea ce priveşte locuitorii Daciei din secolul al III-lea [4]), nu ştim mult despre cea din secolul al XIII-lea care consta din: raiduri [5]); o defensivă activă, folosind hărțuirea, cu scopul de a atrage pe duşman la loc strâmt şi prielnic Românilor [6]).

Putem astfel conchide:

Arta militară românească din secolul al XIII-lea — deci şi desvoltarea ei ulterioară — se aseamănă şi izvoreşte, mai cu seamă, din arta militară a populației Daciei din secolul al III-lea, care artă militară este la rândul său continuarea firească a artei războiului, născută din arta vânatului a celor mai vechi locuitori ai Daciei.

Singurul chip de a se opune acestor mase era rezistența pe jos, în locuri inaccesibile calului (pante mari, mlaştine). Calul se folosea însă de sigur în serviciul de recunoaştere şi pentru transmiterea de ştiri.

[1]) « Valahii », apăruseră ca oşteni călări în luptele ce le dăduseră, alături cu Cumanii, contra Bizantinilor (G. Murnu, *o. c.* pp. 385 sqq).

[2]) G. Murnu, *o. c.*, pp. 377, 401.

[3]) *Id. ib.*, pp. 385, 389.

[4]) « Of strategy (în timpul invaziilor barbare) there could be little in an age when men strove to win their ends by hard fighting rather than by skilful operations or the utilizing of extraneous advantages. Tactics were stereotyped by the national organization of various people » (Sir Ch. Oman, *A history of the art of war in the middle ages*, I, pp. 41, 42).

[5]) G. Murnu, *o. c.*, pp. 386, 388, 395.

[6]) *Id. Ib.*, pp. 386, 389, 390, 401.

Dar, această artă militară prezintă și deosebiri față de acea din secolul al III-lea, deosebiri ce nu sunt produsul desvoltării firești, ci provin din influențe străine [1]).

Pentru a ne da seama care sunt aceste influențe, vom cerceta în ce a constat arta militară a popoarelor care au fost în contact mai apropiat cu Românii sau i-au stăpânit între secolele III și XIII.

Dacă eliminăm pe acele care au stat puțin prin părțile noastre sau n'au putut avea vreo influență statornică (Goții, Hunii, Gepizii, Avarii [2]), atunci găsim două grupe de popoare care au putut influența arta noastră militară, ca de altfel și alte ramuri ale alcătuirii noastre: cea slavă [3]) și aceea a popoarelor mongolice [4]) (maghiaro-tătare).

Să cercetăm arta militară a ambelor grupe:

La Slavi, a căror organizare social-politică era democratică [5]), organizarea puterii armate se baza pe ridicarea în masă a tuturor bărbaților în stare de a purta armele. Luptătorii unei familii formau o subunitate a cărei căpetenie era șeful familiei [6]).

---

[1]) « Oastea munteană și moldovenească s'au alcătuit pe o îndoită bază: aceea a străvechii datine de apărare națională și aceea a împrumuturilor dela vecini » (N. Iorga, *Istoria armatei românești*, I, p. 41).

[2]) Goții n'au ocupat niciodată Dacia în chip statornic (N. Iorga, *Gesch. d. Rum. Volkes*, I, p. 63; Xenopol, *o. c.*, II, pp. 13—21); Hunii au trecut numai prin Dacia (Xenopol, *o. c.*, p. 25); Gepizii au locuit în Dacia în anii 249—418 (C. Diculescu, *Die Gepiden*, pp. 17—52); ei au fost puțin numeroși (N. Iorga, *o. c.*, I, pp. 63, 64). In lista de cuvinte românești de origine germană, pe care o dă Diculescu (*o. c.*, pp. 174—184), nu se găsește niciun termen militar. Avarii intrară în Dacia după anul 557, dar nu se așezară, ci făcură numai incursii (Xenopol, *o, c.*, II, pp. 59, 60).

[3]) Slavii ocupară Dacia dela secolul IV înainte (Jorga, *o. c.*, I, p. 116; R. Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*, pp. 3—8).

Românii au atârnat de imperiul bulgar din secolul al VII-lea până în secolul al XI-lea (D. Onciul, *o. c.*, p. 19).

[4]) Românii au fost stăpâniți de: Pecenegi dela finele secolului X până în a doua jumătate a secolului al XI-lea (D. Onciul, *o. c.*, p. 25); de Cumani din 1057 până în 1239 (N. Iorga, *o. c.*, I, p. 81; D. Onciul, *o. c.*, p. 45; Xenopol, *o. c.*, II, p. 251); de Tătari dela 1240 la 1343 (Hurmuzaki, I, pp. 259—260).

Cu Ungurii, Românii au ajuns în contact în secolul X. Ungurii au stăpânit Ardealul și Banatul cu începere din secolul XI.

[5]) Const. Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, p. 98; același, *Geschichte der Serben*, I, p. 74.

[6]) Brix, *Geschichte der alten russischen Heerese inrichtung*, pp. 1, 2; L. Niederle, *Manuel de l'antiquité slave*, II, p. 266; Ștefan Bobčev, *Istorija na starobălgarskoto pravo (Istoria vechiului drept bulgar)*, p. 292; Stoian Novahovič, *Stara srpska vojska (Vechea armată sârbă)*, Beograd, 1893, pp. 49,

Slavii ziceau ostașilor lor: voj, vojin, vojnik, iar șefului militar: voivod [1]). Armatele slave se împărțeau, pentru luptă, în unități numite: polkŭ [2]). Armamentul lor consta din: săbii și spade, topoare, lănci, arce, praștii, coifuri, scuturi, buzdugane [3]) și arcane [4]).

In luptă ei nu intrau într'o singură masă, ci pe pâlcuri [5]) și nu luptau în teren descoperit, ci dădeau, pe neașteptate asupra dușmanului, în teren greu, căutând a-l sdrobi. Se refugiau apoi în păduri și locuri inaccesibile [6]).

Ei își înconjurau taberele cu șanțuri sau cu un val format din căruțe [7]).

După invaziunea maghiară, tactica Slavilor s'a modificat (cum s'a modificat și în Rusia sub influența Tătarilor [8]). De atunci, o ceată, cât mai numeroasă, de arcași, începea lupta și grosul ataca numai în urmă [9]).

Slavii întrebuințau încinte întărite permanent, numite hradiști [10]); ei cunoșteau întrebuințarea șanțului, a abatiselor, a gabioanelor și-și făceau parapete din pământ, pietre, lemne și gabioane [11]). Traseul hradiștei era subordonat terenului [12]).

50, 54, 55, 71; A. Prěsnjakov, *Knjažoe pravo v drevnej Rusi. Očerki po istorii, X—XII stoletij, (Dreptul principilor în Rusia veche. Priviri asupra istoriei din veacurile X—XII)*, p. 165.

1) Brix, *o. c.*, pp. 1, 4; C. Jireček, *Geschichte der Serben*, pp. 73—74; L. Niederle, *o. c.*, II, *o. c.*, II, p. 270.

2) L. Niederle, *o. c.*, II, p. 271; Stojan Novakovič, *o. c.*, p. 169.

3) Brix, *o. c.*, p. 4; C. Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, p. 100; L. Niederle, *o. c.*, II, pp. 278, 283, 287, 288; Stojan Novakovič, *o. c.*, pp. 161—165.

4) Ștefan S. Bobčev, *o. c.*, p. 363.

5) C. Jireček, *Gesch. der Serben*, p. 76; L. Niederle, *o. c.*, II, p. 271.

6) C. Jireček, *Id.*, p. 76; *Gesch. d. Bulg.*, p. 100; Niederle, *l. c.*

7) L. Niederle, *l. c.*, Cetățile lor erau rotunde (circulare) cu un val puternic (gros și înalt) făcut din pământ și lemn (Carl Schuchhardt, *Die Burg im Wandel der Weltgeschichte*, p. 231).

8) Brix, *o. c.*, p. 24.

9) L. Niederle, *o. c.*, II, p. 273.

10) Aveau câte o cetate întărită (loc de refugiu) pentru întinderea teritorială a unei jupe (Jireček, *Gesch. der Bulgaren*, p. 98; M. Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte*, XII, p. 268).

11) L. Niederle, *o. c.*, II, p. 299, 304.

12) L. Niederle, *o. c.*, II, p. 302; M. Ebert, *o. c.*, XII, p. 270.

La popoarele turanice puterea armată consta din populația bărbătească sau o parte a acesteia organizată în chip de cavalerie ușoară [1]).

Maghiarii, cari la început se grupau pe familii [2]), își orânduiau forțele, după așezare, teritorial [3]). Tătarii, a căror armată se recruta prin conscripțiunea câte a unui bărbat de fiecare familie [4]), au păstrat până târziu organizarea lor zecimală în unități de 10, 100, 1.000, 10.000 ostași [5]). Disciplina la ei rea riguroasă [6]). După așezarea lor, Ungurii au fost influențați de organizarea Slavilor pe cari i-au găsit așezați în locurile unde s'au sălășluit [7]).

Armamentul acestor popoare consta din: arc, săgeată, suliță, sabie, spadă, măciucă, praștie și arcan [8]).

[1]) Hunii erau călăreţi înarmaţi uşor (O m a n, *o. c.*, I, p. 21) şi cu totul impropri pentru lupta pe jos (A m m i a n u s M a r c e l l i n u s, *Rerum Gestarum libri XXXI* citat de E. D e m o l i n s, *Comment la route crée le type social*, I, p. 95). Pecenegii Cumanii (cari luau cu ei mai mulţi cai de schimb), Maghiarii și Tătarii luptau numai călare (O m a n, *o. c.*, I, pp. 117, 206; J i r e č e k, *Gesch. d. Bulg.*, p. 207; C a h u n, *Introduction a l'histoire de l'Asie*, p. 223).

Nu se ştie dacă Hunii foloseau scara (H a m p e l, *Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, I, p. 217) şi nici dacă-şi potcoveau caii (*Ibid.*, I, p. 252). Tătarii foloseau atât scara cât şi potcoava de fier fixată prin caiele, care se întrebuinţau în Asia de mai multe secole (L e f e b v r e des N o ë t t e s, *o. c.*, pp. 234, 235, 282,—291).

Asupra popoarelor turanice vezi articolul — citat — a lui D a r k ó în *Byzantion* X, fascicola 2.

[2]) H. M e y n e r t, *Das Kriegswesen der Ungarn*, pp. 4—8.

[3]) *Id.*, *o. c.*, pp. 2, 9.

[4]) C a h u n, *o. c.*, p. 221.

[5]) C a h u n, *o. c.*, pp. 62, 224, 283, 346; D'O h s s o n, *o. c.*, I, p. 388.

[6]) C a h u n, *o. c.*, pp. 294, 297, 343, 346; *The texts and versions of John de Plano Carpino and William de Rubruquis* (Ed. Beazley), p. 91.

[7]) Cum o dovedeşte adoptarea de Ungurii a termenilor de voivod şi voinic.

[8]) M e y n e r t, *o. c.*, pp. 2, 11, 13; *Cronicon Reginonis ad* a. 889 în P e r t z, *Monumenta Germaniae Historica*; J i r e č e k, *Gesch. d. Bulg.*, p. 206; O m a n, *o. c.*, p. 206; P l a n C a r p i n, *o. c.*, pp. 62—64, 90; J. H a m p e l, *o. c.*, I, pp. 165, 166.

In ceea ce priveşte armamentul Tătarilor, Cahun (*o. c.*, pp. 346, 347) îl rezumă astfel după Plan Carpin:

« L'armement est simple et pratique, l'équipement minutieusement complet, mais réduit au strict nécessaire, l'outillage solide, léger et ingénieux. Pas d'armes encombrantes, pas de boucliers, si ce n'est pour monter la garde. Pas de ferraille qui se rouille à la pluie et qu'il faut nettoyer sans cesse; une armure de cuir bouilli, facile à démonter, vernissée de lac pour ne pas prendre d'humidité. Deux arcs pour le combat à cheval et pour le tir de précision à pied; des cordes de rechange; trois calibres de flèches pour les différentes portées et trois carquois garnis réglementairement. Le fameux sabre demi-courbe à pointe en bisseaux, bon pour pointer comme pour tailler; tout le monde l'a copié. Une trousse avec fil, aiguilles, alène, lime pour offiler les tranchants; une hachette, une fourragère. Pour la cuisine une musette, avec une marmite et une espèce de conserves ».

Serviciul lor de recunoaştere şi de siguranţă era foarte bine făcut [1]).

Ei nu se prezentau la luptă ca o singură masă, ci în foarte numeroase grupe, cu intervale între dânsele [2]). Acest procedeu de luptă nu se putea folosi decât de o armată foarte disciplinată, ceea ce era tocmai cazul la Tătari. Lupta se începea de o avangardă care hărţuia pe duşman; ea se prefacea că fuge spre a atrage pe duşman asupra grosului, adăpostit în teren şi care dădea lovitura hotărîtoare [3]). Ei păstrau totdeauna o rezervă spre a face faţă neprevăzutului [4]).

Izbânda o obţineau nu prin puterea izbirii, ci prin iuţeala mişcărilor care nu lăsau duşmanului lor nicio clipă de răgaz [5]).

Strategia lor se deosebea cu totul mai ales prin chipul cum, pornind dela mari depărtări şi mărşăluind foarte repede, coloanele lor se întâlneau, în ziua şi în locul hotărît [6]).

Rezumând acum cele arătate până aci, se poate afirma, cred, că arta militară română, aşa cum s'a înfăţişat în secolul al XIII-lea, provenea din desvoltarea firească a artei militare pe care o practicaseră populaţiile de pe teritoriul Daciei încă din vremile preistorice [7]), desvoltare influenţată, pentru anumite părţi ale artei militare, de arta militară mai târzie a popoarelor slave şi turanice.

Armamentul era, fără îndoială, acela pe care-l transmiseseră străvechii strămoşi, deoarece găsim, dela finele epocii de piatră şi până'n secolul al XIII-lea, aceleaşi arme: suliţe (indiferent dacă erau cu vârfuri de piatră sau metal sau erau numai nişte prăjini ascuţite), arce cu săgeţi, pietre (de aruncat), topoare (şi securi), săbii (indiferent de forme) şi de sigur măciuci şi praştii.

[1]) Cahun, *o. c.*, pp. 352, 355; D'Ohsson, *o. c.*, I, p. 395; Oman, *o. c.*, I, p. 206.

[2]) Meynert, *o. c.*, p. 13; Oman, *o. c.*, I, pp. 123, 206; Nessavi, citat de Cahun, *o. c.*, p. 287.

[3]) Oman, *o. c.*, pp. 21, 117, 118, 206; Cronicon Reginonis, *l. c.*; H. Meynert, *o. c.*, pp. 12, 49, 59; D'Ohsson, *o. c.*, I, pp. 342—346, 399, 400; II, pp. 125, 148, 149; Plan Carpin, *o. c.*, p. 64; Schwandtner, *o. c.*, I, p. 385; Cahun, *o. c.*, p. 345.

[4]) Plan Carpin, *o. c.*, pp. 64, 65; H. Meynert, *o. c.*, p. 13.

[5]) Cahun, *o. c.*, pp. 345, 346, 372; Oman, *o. c.*, I, pp. 117—119.

[6]) Cahun, *o. c.*, p. 346; Jireček, *Gesch. d. Bulg.*, p. 207.

[7]) Şi asemănătoare desvoltării artei militare la toate popoarele în anumite faze ale evoluţiei lor.

Organizarea era cea slavă, pentrucă organizarea militară nu este decât o lature a organizării politice, căci cea dintâi și cea mai lungă dominațiune (cu respectiva organizare politică) sub care au stat Românii, după haosul ce a urmat retragerii armatei și funcționarilor romani în secolul al III-lea, a fost cea slavă [1]). Că organizarea a fost influențată de cea slavă o dovedește nomenclatura.

Gruparea luptătorilor era și la Slavi și la Români teritorială [2]).

Folosința formelor și obstacolelor terenului ca adăposturi și întărituri și facerea de fortificațiuni era ceva datorit tradițiunii autohtone celei mai vechi. De altfel este firesc ca fortificațiunea să fie proprie popoarelor așezate, sau celor mișcătoare numai după stabilizarea lor, pentrucă practica fortificațiunii cere:

a) Cunoașterea săpării pământului și a lucrării lemnului, cunoștințe firești neamurilor stabilite, dar mai puțin obișnuite neamurilor în veșnică mișcare;

b) Noțiunea luptei pe jos;

c) Cunoașterea locurilor prielnice așezării unor fortificațiuni.

In ceea ce privește tactica, tot ceea ce era relativ la cercetare [3]), la măsuri de pază, la lupta pe jos și la folosirea adăposturilor terenului pentru înaintare sau luptă, era moștenită dela strămoși. Dar în ceea ce privește lupta călare, tragerea de-a călare cu arcele (practicată în trecut și de Geți, deci nu străină — cel puțin ca tradiție — Românilor din secolele X—XIII), manevrele călări pentru atragerea duș-

---

[1]) « Pour faire la guerre il faut avoir l'Etat. Or l'Etat, disparu, ne reparaîtra qu'au XIII-e siècle et, à ce XIII-e siècle, il prendra à ceux qui ont fait la guerre jusque là (Slavii) les éléments du lexique » (I o r g a, *Psychologie du roumain* în *Revue historique du Sud-Est européen*, VIII, pp. 215, 216). D. O n c i u l *o. c.*, pp. VI, 14, 16, 17, 18, 19, 25, 27, 28, 30, 140, 149, 150.

[2]) La Români fusese totdeauna teritorială, la Slavi a devenit așa după așezarea lor.

[3]) Dacă, de sigur, serviciul de cercetare (iscoade) era ceva moștenit și isvorît din nevoile vânătoarei, cred că desvoltarea mare ce a căpătat și chipul destoinic cum a fost îndeplinit în epocile posterioare, pentru care avem documente, se datorește în parte și influenței tătărești. Populațiunea noastră nu a putut să nu fie izbită de numeroasele iscoade și grupe de cercetare care precedau totdeauna mișcările Tătarilor.

manului, noțiunea împărțirii forțelor și a folosirii rezervei se datoresc de sigur în mare parte influenței popoarelor mongolo-turanice, cum tot acesteia le-o datoresc și Slavii.

CAPITOLUL III

DESVOLTAREA IN VEACUL AL XIV-lea ȘI IN PRIMA JUMĂTATE A CELUI DE AL XV-lea.

In secolul al XIV-lea, principatele Moldovei și al Țării-Românești sunt pe deplin alcătuite. Organizarea lor politică, bisericească, culturală, ca și regimul proprietății rurale fuseseră de sigur influențate în formarea lor, într'o bună măsură, de acea a Slavilor adaptate la nevoile și tradițiile neamului și aveau o nomenclatură slavă [1]).

Documentarea privind acest secol ca și întâia jumătate a celui următor este îndestul de bogată pentru ca să putem cunoaște cu oarecare amănunțime alcătuirea armatelor și chipul lor de a lupta.

A) ORGANIZAREA

Organizarea unei armate este în funcțiune de alcătuirea statului sau poporului din care face parte. Și este firesc să fie așa pentrucă armata nu este decât instrumentul prin care conducerea politică își impune, în ultima instanță, voința în relațiile internaționale.

Fiecare stat, fiecare națiune, nu a avut și nu are în fiecare moment, decât armata ce-i este trebuincioasă pentru atingerea țelului urmărit, în limita mijloacelor sale și în conformitate cu alcătuirea sa social-politică. Și aceasta era mult mai adevărat în trecut decât azi, când un armament uniform — universal în trăsăturile sale generale — și influența reciprocă a altor factori impun armatelor organizațiuni ce tind, din ce în ce mai mult, a fi identice.

---

[1]) D. Onciul, *Originile Principatelor Române*, p. 19; R. Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova, passim*; O. Densusianu, *o. c.*, I, pp. 279, 280; Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche* (Ed. II), pp. 12—14; N. Iorga, *Istoria Românilor*, III, p. 222.

Pentru a cunoaște și a fi lămuriți asupra alcătuirii puterii armate a țărilor românești în vremea întemeierii lor și în acea imediat următoare e deci nevoie să cunoaștem dintâi alcătuirile lor social-politice.

Problema însă nu se poate limita numai la cercetarea organizării țărilor noastre, pentrucă această organizare face parte dintr'o problemă mai vastă și anume din aceea a alcătuirii social-politice a Europei în general, în Evul Mediu, și aș zice chiar că ea e parte din problema alcătuirii tuturor statelor găsindu-se în stadiul de desvoltare în care ajunseseră țările noastre în secolul al XIII-lea.

In zisul Evul Mediu în Europa (în partea lui mai veche în Occidentul Europei [1]) și în ultima sa parte în Răsărit), omul trebuia să facă față la două nevoi mai de seamă: să-și asigure traiul (hrana, îmbrăcămintea, locuința, etc.) și să se apere. Și pentru asigurarea lor, lipsind acuma puterea alcătuită în trecut de Statul Roman, omul era nevoit să caute o nouă soluție, mai ales în ceea ce privea apărarea ființării sale și alor săi și a bunurilor ce-i erau strict necesare, și aceasta în mijlocul unei anarhii quasi generale [2]).

Glia și animalele ce le hrănea putea folosi omului pentru a-și asigura nevoile vieții fizice (biologice), procurându-i hrană, îmbrăcăminte și locuință. Dar pentru a o folosi însă, omul trebuia să fie sigur că produsul muncii sale îi va reveni.

Și deoarece, adeseaori glia, pământul de hrană, era stăpânită — pe drept sau pe nedrept, este indiferent, dar de fapt era — de un stăpânitor mai puternic, care însă nu putea să fructifice toată suprafața ce o socotea a sa și avea deci nevoie de brațe (marfa cea mai grea de obținut atunci) [3]) pentru a o munci și pentru a o apăra, a fost firesc ca între stăpânitorul moșiei [4]) și oamenii mai numeroși, dar care nu

[1]) Sistemul feudal a avut desvoltarea sa cea mai mare în Occidentul Europei între anii 1.000 și 1.200 (*The Cambridge Medieval History*, II, p. 458).

[2]) « In a time of fierce struggles for bare existence it was necessary for every one to look about for support, and the protection of the Central authority in the State was . . . not sufficient », (*idem*, III, p. 460).

[3]) « Lucrul cel mai de preț pe acea vreme era doară omul care era rar și nu pământul de care era bielșug », (R. Rosetti, *o. c.*, p. 153).

[4]) Zic întradins stăpânitor, adică cel ce putea impune oricui respectarea dreptului său de folosire a gliei, indiferent dacă era pe baza unor acte — în care caz devenea proprietar — sau numai pe dreptul celui mai tare.

aveau puterea lui și nu dispuneau de pământ de hrană sau voiau să și-o asigure, să se creeze anumite relații [1]) întemeiate pe faptul că stăpânitorul punea la dispoziția celorlalți, în anumite condițiuni, părți din moșie spre a le munci, cu îndatorirea, pentru fiecare parte (stăpânitor pe de o parte, iar pe de altă folositor), de a sări, la nevoie, în ajutorul celeilalte [2]).

Sau, deși suprafața ce se cultiva era stăpânită în devălmășie, codevălmașii aveau nevoie de un conducător, de un reprezentant față de alte comunități și față de stăpânirea politică superioară, chiar dacă aceasta era mai mult nominală.

Socotesc că aceste legături, variabile din loc în loc în condițiunile lor, determinate de nevoile, de tradițiile, de posibilitățile locale, dar având la temelie aceeași structură generală: folosirea gliei pentru satisfacerea nevoilor vieții zilnice în schimbul asigurării mutuale, între stăpânitorul ei și uzufrucuarul acesteia, de a-și veni în ajutor la nevoie, erau legături feudale, iar organizările întemeiate pe asemeni legături erau alcătuiri feudale.

Această organizare social-politică, acest sistem de legături dintre glie, folositorul ei și stăpânitorul ei a dat naștere unor organizări militare care au multe asemănări între ele, a căror alătuire nu a provenit din imitație sau prin impunere, ci s'a desvoltat treptat [3]) sub presiunea nevoilor locale, nevoi însă care erau pretutindeni aceleași: asigurarea traiului biologic și apărarea de atacuri pornite de vecini, de bande de hoți, de popoare străine căutând un « Lebensraum » mai bun.

Cum am mai spus, firea, tradițiile, obiceiurile, condițiile fizice, au impus variațiuni în aplicarea soluțiunii unice însă ca principiu [4]).

Să cercetăm unele dintre aceste soluțiuni.

---

[1]) « The status of a person depended in every way on his position on the land, and on the other hand, land-tenure determined political rights and duties », (*The Cambr. Med. Hist.*, III, p. 458).

[2]) Legătura feudală implica reciprocitate, (*Idem*, III, p. 460).

[3]) « Rappelons que la constitution du régime proprement féodal ne s'achève que lentement » (Ch. Petit-Dutaillis, *La monarchie féodale en France et en Angleterre*, X-e—XIII-e siècle, p. 1 nota 11 și p. 11).

[4]) *Idem*, pp. 1, 53, 55.

In Occidentul și în Centrul Europei și în general în toate statele în care domina religia catolică [1]) — și până în secolul al XIV-lea, catolice erau toate statele din Europa apuseană, centrală, nordică și sudică, aflate la Apus de granițele orientale ale Poloniei și Ungariei — caracteristicele organizațiuni social-politice ale statelor, cunoscute sub numele de sistem feudal, erau în trăsături generale următoarele:

Stăpânitorii de regiuni mai mari sau mai mici erau socotiți ca « vasali » ai suveranului, adesea mai mult nominal, al Statului. Pe temeiul legăturii de vasalitate, ei datorau credință suveranului ca și diferite servicii, printre cari cel mai de seamă era acel al serviciului armat [2]), serviciu care era mărginit în general la 40 de zile [3]), în care nu intra timpul, iarăși limitat la un maximum de 40 zile, atât pentru dusul până la locul războiului cât și pentru întorsul de acolo, dacă războiul nu se petrecea în imediata apropiere a locuinței vasalului [4]).

La rândul său, vasalul cel mare avea dreptul și-l practica, de a-și împărți suprafața stăpânită în calitate de vasal, mult prea mare pentru a fi exploatată de un singur om, oricât capital ar fi avut, între alții, vasali ai săi cari, la rândul lor, aveau și ei vasali [5]). Prin aceasta seniorul împlinea și nevoia de a avea cât mai mulți vasali sau subvasali pe cari să se poată sprijini în chip sigur [6]). Așa că vasalitatea care avea această formă, se prezenta ca o scară de vasali și de sub-

---

[1]) Général R. Rosetti, *L'influence du régime de la propriété foncière sur l'organisation, la tactique et la stratégie des armées roumaines au XV-e siècle*, comunicare făcută la al VI-lea congres internaţional al ştiinţelor istorice, Oslo 1928 (publicat în *Bulletin de la Section historique de l'Académie Roumaine*, Tome XV (1929) pp. 83—90).

Prin toate ceremoniile religioase ce întovărăşiau actele de vasalitate, biserica catolică exercita o influenţă, fiind un fel de garantă morală a respectării contractului. Apoi ea iarăşi fiind vasală şi având vasali pentru multe proprietăţi, a avut interesul să răspândească acest soiu de alcătuire.

[2]) Ch. Petit-Dutaillis, *o. c.*, p. 55.

[3]) Ch. Petit-Dutaillis, *o. c.*, pp. 342, 741; J. Calmette, *Le monde féodal*, p. 171; Ernst Mayer, *Deutsche und französische Verfassungsgeschichte vom 9. bis zum 14. Jahrhundert*, I, pp. 113, 118, 135; *The Cambr. Med. Hist.*, III, p. 461; V, pp. 511, 512.

[4]) Ernst Mayer, *o. c.*, I, p. 130.

[5]) Ch. Petit-Dutaillis, *o. c.*, p. 55; *The Cambr. Med. Hist.*, III, p. 463; V, p. 513.

[6]) Ch. Petit-Dutaillis, *o. c.*, pp. 75, 337.

vasali [1]), în care fiecare vasal (sau subvasal) era legat de suzeranul (vasalul superior) său printr'un contract bilateral [2]), în marea majoritate a cazurilor verbal, care varia, în privința detaliilor, dela loc la loc și dela caz la caz, dar care cuprindea de obiceiu următoarele condițiuni generale:

Dreptul de stăpânire a fiefului (cum se numea atât suprafața gliei stăpânite cât și întregile drepturi derivând din dreptul de suzeranitate sau din cel de vasalitate) se moștenea de fiul cel mai mare, pentru a nu se împărți la nesfârșit (a nu se îmbucătăți) fieful [3]). Vasalul datora credință suzeranului [4]), îi datora ajutor cu sfatul [5]), cu bani [6]) și, mai ales, ajutorul armat [7]) al său, întovărășit de un număr de lănci [8]) (adică de slujitori călări înarmați cu lănci, dar în chip obligatoriu cuirasați).

Pe treapta cea mai de jos, țăranul datora: dijma din anumite bucate, oarecare dări bănești și podvezi; era dator să macine numai la moara stăpânitorului (seniorului), nu-și putea coace pâinea decât la cuptorul acestuia și nu-și putea procura băutura decât la cârciuma aceluiași. Țăranul datora de asemenea serviciul armat în caz de războiu local sau la o depărtare nu mai mare ca aproximativ două zile de mers de locuința sa [9]).

In schimb seniorul datora ajutor și protecție vasalilor, cum era dator să-i adăpostească în castelul său în cazul năvălirilor sau luptelor în partea locului [10]).

[1]) Ch. Petit-Dutaillis, *o. c.*, pp. 223, 224; Hans Delbrück, *Geschichte der Kriegskunst*, III, pp. 97, 100.

[2]) « Infeodarea era un contract cu drepturi și datorii pentru ambele părți », zice J. Calmette, (*o. c.*, p. 170).

« Feudalismul are la bază un contract », (*The Cambr. Med. Hist.*, III, p. 458).

[3]) Ch. Petit-Dutaillis, *o. c.*, p. 90; J. Calmette, *o. c.*, p. 170; *The Cambr. Med. Hist.*, III, p. 464.

[4]) Ch. Petit-Dutaillis, *o. c.*, p. 135; *The Cambr. Med. Hist.*, III, p. 461.

[5]) *Idem.*

[6]) *Idem.*

[7]) Ch. Petit-Dutaillis, *o. c.*, pp. 55, 342; Ernst Mayer, *o. c.*, I, pp. 110—136; *The Cambr. Med. Hist.*, III, p. 461; Ch. Seignobos, *Le régime féodal en Bourgogne jusqu'en 1360*, pp. 288, 290.

[8]) Ernst Mayer, *o. c.*, pp. 128, 135.

[9]) J. Calmette, *o. c.*, p. 171; Ernst Mayer, *l. c.*; Ch. Seignobos, *o. c.*, p. 230; *The Cambr. Med. Hist.*, VII, p. 720.

[10]) Succesul feudalității e explicat prin faptul că răspundea unei nevoi: protecția (J. Calmette, *o. c.*, p. 169).

Cu variațiuni datorite condițiilor locale, găsim acest soiu de sistem feudal, existând în Franța [1]), Anglia [2]), Germania [3]), țările nordice [4]), țările Iberice [5]), Italia [6]), Polonia [7]) și Ungaria [8]).

Slavii aveau și ei o organizare cu caracter feudal, ceva diferită însă de cea occidentală.

Așa, la Bulgari, găsim mari proprietari de pământ, ereditari, obligați de a întreținea sau de a se prezenta la războiu cu un anumit număr de ostași [9]). Armata bulgară era alcătuită, ca și alte armate de atunci, din: mercenari, din unitățile feudale formând un soiu de oștire quasi-permanentă ale cărei unități se numeau «drujine» și din oameni liberi [10]) (ridicarea în masă pentru apărarea gliei pe care o foloseau).

La Sârbi, tot stăpânul de bunuri ca și orașele, țărănimea și Vlahii erau datori să se prezinte la chemarea sub arme personal și cu dependenții lor. Armata avea un efectiv mic și se completa prin mercenari. Nobilimea lupta călare, echipată, după moda occidentală, cu cuirase [11]).

---

[1]) *The Cambr. Med. Hist.*, III, p. 483; Ch. Seignobos, *o. c., passim*; Ernst Mayer, *o. c.*, I, pp. 110—137; J. Calmette, *o. c., passim.*

[2]) Ch. Petit-Dutaillis, *o. c.*, pp. 36, 53, 54, 65; Sir Ch. Oman, *A history of the art of war in the middle ages*, I, pp. 109, 110; *The Cambr. Med. His.*, III, pp. 458—483; V, pp. 511—513; Delbrück, *o. c.*, III, pp. 167—176; 181—185.

[3]) *The Cambr. Med. Hist.*, III, p. 483; Ernst Mayer, *o. c.*, I, pp. 110—137.

[4]) *The Cambr. Med. Hist.*, Vi, pp. 382—384; VIII, p. 534.

[5]) *Idem*, III, p. 483.

[6]) *Idem*, III, pp. 266,483; Delbrück, *o. c.*, III, p. 98.

[7]) *The Cambr. Med. Hist.*, VI, p. 461; Lavisse et Rambaud, *Histoire générale*, II, pp. 772—773.

Intr'un articol publicat de P. P. Panaitescu în *Convorbiri Literare* (anul LXXV numerele 9—10), se arată (p. 573) că transformarea oștirilor polone și ungurești în oștiri feudale a avut loc în prima jumătate a veacului al XIV-lea.

[8]) Hermann Meynert, *Das Kriegswesen der Ungarn*, pp. 28—38; 55—59; *The Cambr. Med. Hist.*, VIII, p. 595; Akos, V. Timon, *Ungarische Verfassungs- und Rechtgeschichte*, Ed. II, pp. 133—163; 271—278.

[9]) Ștefan S. Bobčev, *o. c.*, pp. 282, 292, 263, 364; C. J. Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, p. 415.

[10]) Bobčev, *o. c.*, pp. 363—364. Sancțiunea pentru neprezentarea personală sau prin înlocuitor la războiu era pedeapsa cu moartea (Bobčev, *o. c.*, pp. 292—293); Jireček, *l. c.*

Despre drujine în general, vezi: L. Niederle, *Manuel de l'antiquité slave*, II, pp. 266, 267; Brix, *o. c.*, pp. 1—3, 8.

[11]) C. J. Jireček, *Geschichte der Serben*, II_1, pp. 34—36, 280; Stojan Novakovič, *o. c.*, pp. 49, 50, 54—55, 67—69, 74, 76, 80, 152—154.

La Ruşi, pactul de vasalitate, numit « rjad », era tot verbal şi se consfinţea prin jurământ [1]).

Prima datorie a unui vasal era serviciul militar sub ordinele « seniorului » său sau ale unui şef desemnat de acesta [2]).

Sistemul feudal rus avea o ierarhie cu multe trepte, fiecare « senior » fiind subvasalul celuia din treapta superioară şi având, la rândul său, o serie de subvasali [3]).

La Ruşi, a existat atât vasalitatea pe temeiu de proprietate transmisibilă prin moştenire cât şi vasalitatea pe temeiu de concesiune viageră (numit pe ruseşte pomêstie sau pomêstija), aceasta din urmă mai cu seamă cu începere dela mijlocul secolului al XV-lea [4]).

Serviciul vasalului rus nu era permanent; în timp de pace el nu trăia la curtea seniorului, ci pe domeniul său propriu [5]).

Niciun document nu arată că durata serviciului sub arme ar fi fost limitată la un anumit număr de zile, cum era obiceiul în Occidentul Europei.

Sistemul feudal turc era întemeiat pe concesiunea viageră a unei suprafeţe de teren, numită *timar*, suprafaţă ce nu era transmisibilă prin moştenire, sultanii căutând chiar sistematic a nu lăsa moştenitorilor lotul tatălui, ci a le da altul. Astfel se înlătura, ca în Rusia prin pomestii, neajunsul ce se avea în sistemul feudal occidental a creării de adevărate dinastii cu tendinţa de independenţă faţă de suzeran.

Timariotul era dator a prezenta la orice chemare a Sultanului — el fiind vasalul direct al Sultanului — un călăreţ deplin înarmat, pe o durată de timp nelimitată [6]).

Sistemul feudal nu s'a mărginit însă şi nu a răspuns numai nevoilor şi condiţiilor din Europa şi afirmaţia că, în anume stadii de desvoltare a popoarelor se desvolta spontan peste tot,

---

[1]) Al. Eck, *Le moyen âge russe*, p. 196. Pentru vasalitate la Ruşi, vezi: Brix, *Geschichte der alten russischen Heeres-Einrichtungen*, pp. 5, 6, 13—14, 26 şi A. Presneakov, *o. c.*, pp. 220, 227, 241, 268, 296.

[2]) Al. Eck, *o. c.*, p. 201; *The Cambr. Med. Hist.*, VII, pp. 624, 625.

[3]) *Id.*, *o. c.*, p. 202.

[4]) *Id.*, *o. c.*, pp. 202, 212, 219, 222, 249.

[5]) *Id.*, *o. c.*, p. 202; *The Cambr. Med. Hist.*, *l. c.*

[6]) Sir Charles Oman, *o. c.*, II, pp. 340, 341; *The Cambr. Med. Hist.*, IV, p. 664; Aziz Suryal Atiya, *The crusade of Nicopolis*, p. 71; Delbrück, *o. c.*, III, p. 488.

este justificată prin aceea că găsim acest soiu de alcătuire a unităților politice: în India, în epoca contemporană lui Alexandru cel Mare [1]), în China, încă din secolul al VIII-lea înainte de Cristos [2]), în Japonia, unde a ținut din veacul al XIII-lea, cu oarecare modificări, până în anul 1867 [3]).

Acum după ce am văzut că, în alcătuirea tuturor statelor a intervenit, într'o anumită epocă, deosebită dela stat la stat, pricinuită de condițiuni asemănătoare, un chip de organizare căreia i-am dat numirea de feudalitate, să vedem care era alcătuirea social-politică a principatelor românești în epoca formațiunii lor și, probabil, în cea premergătoare acesteia.

Temelia alcătuirii social-politice românești, atât în principatele Moldovei și Țării Românești, cât și în teritoriile supuse coroanei maghiare [4]), era instituțiunea cnezatului [5]) care, deși purta un nume slav, era, o instituțiune născută din nevoile pământene, instituțiune ce căpătase ulterior un nume slav [6]), cum au căpătat numiri slave nu numai ape, munți, localități, ci și unele instituțiuni și organe politice.

In ce consta instituțiunea cnejiei? Ea rezulta din condițiunile vieții de atunci. Și iată cum:

---

[1]) P. Masson Oursel, H. de Willman-Corabowska, Philippe Stern, *L'Inde antique et la civilisation indienne* (volumul 26 din colecțiunea *L'Evolution de l'Humanité*), p. 111.

[2]) Marcel Granet. *La civilisation chinoise* (volumul 25 din colecțiunea *L'évolution de l'Humanité)*, pp. 79—107.

[3]) Count Shigénohu Okuma, *Fifty years of new Japan*, I, pp. 23, 24, 26, 27, 32, 33, 40, 41, 42.

[4]) I. Bogdan, *Originea Voevodatului la Români* (Academia Română, *Mem. Secț. Ist.*, Seria I, Tom. XXIV, pp. 193—195, 197, 201—202); N. Densușianu, *Monumentete pentru istoria Țierei Făgărașului*, p. 3; Graf Joseph Kemény, *Über die ehemaligen Knesen und Knesiaten der Walachen in Siebenbürgen* (în Kurz, *Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens*, II[1], pp. 286—339); I. Lupaș, *Réalités historiques dans le voivodat de Transylvanie du XII-e au XIV-e siècle* (Académie Roumaine, *La Transylvanie*), p. 175; P. Drăgălina, *Din istoria Banatului Severin*, I, p. 31.

[5]) A fost o mare asemănare, mergând uneori aproape până la identitate, între alcătuirea celor două țări românești, deși cum observă cu drept cuvânt C. C. Giurescu (*Istoria Românilor*, I (Ed. III-a), p. 385), că Țara Românească s'a alcătuit, la început — adaug eu, prin întrunirea diferitelor formațiuni politice dintre Dunăre și Carpați sub un conducător local, pe când Moldova prin descălecarea din Maramureș. Dar cum a arătat G. Brătianu (*Tradiția istorică a descălecatului Țării Românești în lumina noilor cercetări*, în Academia Română, *Mem. Secț. Ist.*, Seria III, Tom. XXV), și în Țara Românească a fost o descălecare, ulterioară — este adevărat.

[6]) I. Bogdan *(Despre cnejii Români*, p. 31), crede că denumirea de cneaz e mai nouă decât secolul al IX-lea; R. Rosetti, *o. c.*, p. 25.

Pământ, atât glie roditoare cât și pădure, era în deajuns și se folosea de acei ce-l lucrau și-i foloseau imașurile, fânețele și lemnul. Pământul nu avea stăpân înainte de înființarea domniilor și chiar în întâile domnii [1]). Era socotit ca un dar dela Dumnezeu de care se folosiseră și strămoșii, din cursul veacurilor, ai celor ce-l foloseau atunci [2]).

Folositorii gliei nu trăiau răzleți, ci erau nevoiți, între altele de nesiguranța din acele vremuri, să se grupeze în cătune sau sate — de obiceiu mici și nedepășind ca populație un număr de 20 de familii [3]).

Când, prin creștere naturală, populația se înmulțea, atunci o parte din populație, însurățeii de obiceiu, conduși de unul ales dintre ei sau de unul ce căpătase vreo danie de pământ, plecau și « descălecau » alt sat, care se alcătuia tot în condițiunile vechiului obiceiu românesc [4]).

Dacă traiul în comun îngăduia o siguranță mai mare, el ducea însă și la neînțelegeri între alcătuitorii obștei. Cum erau și alte sate vecine și pricini care nevoiau înțelegeri cu mai multe sate, s'a iscat nevoia unui cârmuitor. Acest cârmuitor, socotit ca un ,,primus inter pares,'' denumit cneaz când era ereditar, jude sau vataman când era vremelnic [5]), avea drept pentru îndeplinirea funcțiunii sale, denumită *judecie*, la anumite foloase, și anume:

Pe când ceilalți locuitori aveau dreptul la folosința unui singur lan [6]), cneazul folosea 1—6 lanuri [7]). Ca

---

[1]) R. Rosetti, *o. c.*, p. 115.

[2]) *Ibidem;* « Pământul avere a neamului » (R. Rosetti, *o. c.*, p. 449).

[3]) R. Rosetti, *o. c.*, p. 110.

[4]) Nouăle sate şi nouăle cnezate se înființează prin roire, zice R. Rosetti (*o. c.*, p. 39). Tot prin roire se dovedeşte că s'au întemeiat multe sate nouă în Vrancea (*Nerej, un village d'une région archaïque*, pp. 288—289). De obiceiu conducerea grupului de însurăţei care înfiinţau noul sat o avea un fiu sau un ginere al cneazului din satul căruia plecau (R. Rosetti, *o. c.*, pp. 111, 112).

[5]) R. Rosetti, *o. c.*, p. 115; « Eu cred că în epoca cea mai veche cnejii erau sau întemeietori de sate sau şefi aleşi, dintre fruntaşii satelor, pe vieaţă, ca să judece pe săteni de pe vechiul lor obiceiu » (I. Bogdan, *Cnejii rom.*, p. 30).

[6]) Lanul avea o suprafaţă de circa 40 hectare (R. Rosetti, *o. c.*, p. 59); I. Bogdan, *o. c.*, p. 32. Deşi suprafaţa aceasta era mare, locuitorii nu cultivau decât strictul necesar pentru asigurarea traiului pe un an sau maximum doi. Căci la ce ar fi strâns mai mult? Nimeni nu era sigur pe ziua de mâine. (I. Tanovi-ceanu, *Formaţiunea proprietăţii funciare în Moldova* (în *Prinos lui D. A. Sturdza*), pp. 418, 419).

[7]) R. Rosetti, *o. c.*, p. 56; I. Bogdan, *l. c.*

și ceilalți locuitori folosea în devălmășie islazul și pădurea [1]).

Numai el avea dreptul de a avea cârciumă și moară [2]).

El încasa produsul gloabelor ce le pronunța, ca și o parte din dările ce strângea [3]).

Avea dreptul la daruri în natură la Paști și la Crăciun și la 2—3 zile de lucru pe an [4]).

Repet că toate acestea cneazul le percepea însă pentru *judecie*, adică pentru slujba ce o îndeplinea, dar nu ca dajdie asupra pământului, de care se folosea și el, pământ care era socotit, cum am arătat, bun obștesc [5]).

Tot un rost asemănător și drepturi similare aveau și cnejii români din teritoriile supuse coroanei maghiare [6]). Rostul lor de căpetenie era serviciul militar [7]).

De asemenea *celnicii* Românilor balcanici îndeplineau la aceștia rostul cnejilor Daco-Românilor, atât din punctul de vedere administrativ și judiciar, cât și din cel militar [8]).

Inafară de îndatoririle rezultând din drepturile cnejilor arătate mai sus, sătenii erau oameni liberi [9]) (cu toate drepturile rezultând din această noțiune, adică dreptul de a se muta, de a cumpăra și de a vinde, de a testa) cu o singură îndatorire ostească, aceea de a lua parte, cu arma în mână, la apărarea marei moșii care era Țara, și cu un cens special de războiu, bănesc sau în natură (12 cași) [10]).

---

[1]) R. Rosetti, *o. c.*, p. 113.

[2]) R. Rosetti, *o. c.*, pp. 33, 113, 116; I. Bogdan, *l. c.*

[3]) R. Rosetti, *o. c.*, p. 116; I. Bogdan, *l. c.*

[4]) R. Rosetti, *o. c.*, pp. 66—67, 116; I. Bogdan, *o. c.*, p. 32.

[5]) R. Rosetti, *o. c.*, pp. 115, 144 (unde se arată că Domnii hărăzeau sau întăreau nu proprietatea ci judecia).

[6]) I. Bogdan, *Orig. voev. la Rom.*, pp. 194, 197—198.

[7]) I. Bogdan, *o. c.*, p. 202; Hurmuzaki, I, 2, pp. 241—241.

[8]) Th. Capidan, *Românii nomazi*, pp. 39—40, în care se citează scriitorul bizantin Kekaumenos care arată că, în secolul al XI-lea, celnicii îndeplineau funcțiunea unui στρατιγὸς. Th. Capidan, *Macedoromânii*, pp. 71—73; G. Murnu, *Istoria Românilor din Pind—Vlahia-Mare*, pp. 69—72; N. Iorga, *Istoria Românilor din Peninsula Balcanică*, p. 17; N. Iorga, *Notele unui istoric cu privire la evenimentele din Balcani* (Academia Română, *Mem. Secț. Isr.*, Seria II, Tom. XXXV, pp. 132—133).

[9]) R. Rosetti, *o. c.*, p. 72; N. Iorga, *Istoria Românilor*, III, p. 165.

[10]) R. Rosetti, *o. c.*, pp. 32, 68.

Că ei erau datori să răspundă, înarmați pe socoteala lor [1]), la orice chemare sub arme, este arătat de cronicari străini [2]) și mai ales de scutirile ce le dau domnitorii în anumite cazuri [3]).

Oprindu-ne un moment aci și comparând această alcătuire cu cea din Occidentul Europei, constatăm:

Ca și seniorul occidental, cneazul român exercita o funcțiune social-politică.

Că țăranul român ca și cel din Occident datorea cneazului, cum cel de al doilea seniorului, oarecari dări și servicii.

Că țăranul român era legat nu de persoana cneazului ci de funcția lui, de judecie, cum țăranul occidental era legat de « castel » și nu de senior [4]).

Că, pe când, în Occident, funcția nu se împărțea între moștenitorii seniorului, rămânând celui mai în vârstă dintre aceștia, la noi judecia se împărțea [5]).

Inafară de satele așezate la țară, mai erau și sate așezate pe moșiile târgurilor și orașelor [6]), care de altfel nu erau decât tot sate mai mari [7]). In acest caz rostul cneazului îl îndeplinea pârcălabul [8]) sau poate șoltuzul printr'un jude sau vătăman [9]). Indatoririle militare rămâneau aceleași, adică

---

[1]) « . . . fără numai când s'ar întâmpla Domnia mea să mergem la oști, atunci și ei cu a lor hrană vor merge » (Stoica Nicolaescu, *Documente slavo-române*. p. 224).

« Si quem agrestem comperisset non habentem sagittam, arcum et gladium . . . absque ulla commiseratione capite damnabat » (Dlugosz, *o. c.*, XIV, p. 495).

[2]) Dlugosz, *o. c.*, XIV, pp. 409, 495.

[3]) Academia Română, Secția Manuscrise, copie fogografică XX, 1 a unui document a lui Vladislav I dat Mânăstirii Vodița pentru satul Jidovștița; P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, pp. 80, 92, 104, 107, 112; Dinu C. Arion, *Din hrisoavele lui Mircea cel Bătrân*, documentul XVIII din 1 Iunie 1415; M. Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, pp. 208, 290, 492.

[4]) Ch. Seignobos, *o. c.*, p. 10; R. Rosetti, *o. c.*, p. 115.

[5]) R. Rosetti, *o. c.*, p. 56.

« Această împărțire a cnezatelor constitue deosebirea de căpetenie între un cnezat și o *justiție* feudală. Caracteristica *justiției* era că nu putea fi împărțită niciodată și, spre acest sfârșit, se transmitea totdeauna fiului celui mai mare (R. Rosetti, *o. c.*, p. 120).

[6]) R. Rosetti, *o. c.*, p. 115; I. Tanoviceanu, *Form. propr. func.* (în *Prinos lui D. A. Sturdza*), pp. 425, 427, 428.

[7]) D. N. Nichita, *Pârcălăbia în Moldova*, p. 3 (Extras din *Anuarul liceului și școalei comerciale « M. Kogălniceanu »*, Iași, pe anii 1922—1932); R. Rosetti, p. 115.

[8]) D. N. Nichita, *l. c.*

[9]) R. Rosetti, *o. c.*, p. 115.

târgul sau orașul dădea un număr oarecare de oameni înarmați, alcătuind ceata localității respective [1]), iar locuitorii satelor de pe moșia târgului aveau aceleași îndatoriri pe care le-am arătat mai sus pentru cei din satele de pe moșiile pe care erau cneji [2]).

Trecând acum mai departe la cercetarea alcătuirii noastre social-politice, constatăm următoarele:

Cu trecerea vremei micile alcătuiri locale, cnezatele, ca de pildă cele ale alui Farcaș, Ion și Litovoi, s'au unit mai ales pentru apărare sub conducerea unor șefi de războiu, voivozi, aleși în acest scop [3]).

Și în curpinsul țărilor coroanei maghiare cnezatele Românilor s'au întrunit în voivodate [4]).

La întemeierea principatelor, legăturile dintre diferitele cnezate erau încă slabe, iar puterea domnitorilor șubredă. Aceștia nu puteau nemulțumi nici pe cneji, nici țărănimea și aveau nevoie de ostași, de aceea au fost siliți să recunoască, să întărească starea existentă [5]). Pe de altă parte au încurajat colonizarea teritoriilor pustii și facerea de curături [6]).

Nu trebue uitat că atât descălecătorii [7]) veniți din Maramureș cât și cei din Ardeal, plecaseră din Ungaria, unde exista feudalitatea de tipul occidental.

Domnitorii aveau însă din ce în ce mai mare nevoie de osteni, de aceea atât în recunoașterea, în reînnoirea privile-

---

[1]) Că orășenii erau îndatoriți a se prezenta la chemarea sub arme o spune Mihail, fiul lui Mircea cel Bătrân și coregent într'un hrisov din anii 1408—1418 (P. P. Panaitescu, *Doc. Țării Rom.*, I, pp. 102, 104), arătând că locuitorii a zece case din Târgoviște nu sunt scutiți de a merge la oaste.

[2]) R. Rosetti, *o. c.*, p. 115.

[3]) R. Rosetti, *o. c.*, pp. 47, 49, 117; N. Iorga, *Istoria Românilor*, III, p. 157.

Pentru alcătuirea micilor federații de sate, vezi interesanta monografie: *Nerej*, pp. 228—229, 288—289, 290, 382.

[4]) I. Bogdan, *o. c.*, pp. 203, 205.

[5]) R. Rosetti, *o. c.*, pp. 32, 40, 44, 131, 132, 145.

« . . . și într'acea începătură (domnia lui Dragoș) au fost domnia ca o căpitănie (*Letopisețul Țării Moldovei până la Aron-Vodă* (1359—1595), Ed. Giurescu, p. 17, rândul 25).

[6]) R. Rosetti, *o. c.*, pp. 142, 152—153, 164; M. Costăchescu, *Doc. mold.*, I, pp. 97, 205, 392, 445, 451.

[7]) Gh. Brătianu, *Trad. descălec. Țării Rom.*, *passim*.

Costumul Domnului înmormântat la Curtea-de-Argeș este o dovadă de influența occidentală transmisă prin Unguri.

giilor anterioare, cât și în actele de danii nouă era stipulat, dacă nu « expressis verbis », dar subînțeles, obligațiunea serviciului armat pentru cneaz cu un număr de ostași, la orice chemare a domnitorului [1]). Actele înființării coloniilor românești din Galiția ne arată condițiile [2]) ce se subînțelegeau la noi, prin faptul că daniile se făceau pentru « dreapta și credincioasa slujbă către Domn », slujbă ce nu putea fi decât slujbă armată și că de această danie aveau a se folosi nu numai cel ce o primea dar și urmașii lui, fiind dela sine înțeles că și aceștia vor sluji la fel, adică cu armele.

Recunoașterile sau daniile de moșii cu clauza de moștenire în perpetuitate nu era însă singurul chip de răsplătire și de angajare de ostași. Sunt acte care arată că se făceau și hărăziri pe vieață (jivotie) [3]), cum am văzut că se dădeau în Rusia și în Turcia. Pentru epoca de care ne ocupăm în această parte, un asemenea chip de hărăzire apare prea rar ca să putem deduce dacă este vorba de un alt fel de îndatoriri pentru cei cărora li se atribuia folosința gliei în acest chip.

La noi chemarea sub arme nu se făcea pentru o durată de timp limitat.

Comparând alcătuirea dela noi din epoca întemeierii principatelor cu sistemele feudale din restul Europei, constatăm:

Legătura de subordonare era la noi (ca și în Turcia) directă între suveran și vasal și nu alcătuia o scară cu subvasali (Occident, Rusia).

Chemările la noi, ca și în Turcia, erau pe timp nelimitat.

Grosul oastei la noi era alcătuit de țărănime, liberă și interesată a apăra ființarea sistemului politic care-i asigura traiul [4]).

---

[1]) I. Bogdan, *Documentul Râzenilor din 1484 şi organizarea armatei moldovene în secolul XV* (Academia Română, *Mem. Secţ. Ist.*, Seria II, Tom. XXX, p. 373).

[2]) R. Rosetti, *o. c.*, pp. 52—76; I. Bogdan, *Câteva observaţiuni asupra îndatoririlor militare ale cnejilor şi boierilor moldoveni în secolul XIV şi XV*, pp. 614, 616, 621, 623, 624.

[3]) Hrisov din 24 Fevruarie 1427 a Domnitorilor Ilie V. V. şi Ştefan V. V.. (Wickenhauser, *Geschichte der Klöster Woronetz und Putna*, p. 151; R. Rosetti, *o. c.*, p. 143).

[4]) R. Rosetti, *o. c.*, p. 145. Acest capitol, arătând că şi la noi am avut o alcătuire feudală, a fost isprăvit în ultima lui redacţie în luna Martie 1943, când l-a cetit şi d-l Prof. C. Marinescu dela Facultatea de Litere din Bucureşti.

Peste tot unde erau Români, alcătuirea lor social-politică era aceeași, ceea ce este rezumat de R. Rosetti astfel: « Românimea întreagă, dela Tisa la Nistru și dela Dunăre la Bug, era supusă aceluiași obiceiu » [1]).

Cu trecerea vremii, alcătuirea noastră social-politică era să se modifice, după cum vom vedea ulterior.

Deocamdată să cercetăm însă care era organizarea militară a Moldovei și a Țării Românești în secolul al XIV-lea și în prima jumătate a celui de al XV-lea.

Firește că aceasta era desvoltarea celei anterioare și este cunoscut că, încă din veacul al XIII-lea, Românii aveau alcătuiri militare. O dovedește, între altele, diploma dată, de regele ungur Bela IV, în 1247, cavalerilor Ioaniți, despre care am făcut mențiune în paginele anterioare.

* * *

Principiul de bază dela care pornea alcătuirea armatelor românești era acel al îndatoririi obștești a serviciului înarmat, îndatorire pornită, cum am văzut, din faptul folosirii gliei [2]).

Această obligativitate reiese din anume prescripții cuprinse în unele documente [3]), din ceea ce găsim în cronici străine [4]) și din faptul că neîndeplinirea acestei îndatoriri aducea pedeapsa cu moartea [5]) sau că, pentru scutirea de îndeplinirea

---

Numai la 7 Iunie 1943, am luat cunoștință de articolul *Die rumänischen Bojaren* publicat de P. P. Panaitescu, în *Zeitschrift für Deutsche Geisteswissenschaf* (5. Jahrgang, 1943, Heft 3, pp. 210—232), articol care, cu oarecare mici deosebiri înfățișează o părere asemănătoare.

[1]) R. Rosetti, *o. c.*, pp. 118, 449.

[2]) In a sa *Istoria Românilor* (III, p. 222), N. Iorga spune: « In adevăr totul e deosebit între cele două Țări Românești care, la început, nici nu se ating: dregătoriile, formele de drept, stilul limbii slavone din documente și înainte de toate *sistemul* militar al cetăților și ținuturilor, înfeudarea vitejilor, considerarea satelor ca fiind ale moșului întemeietor . . . moșul al cărui drept popular e înlocuit cu acela de donație al boierului — *miles* ».

Ca aparență era o deosebire. In fond însă nu, căci și în Moldova și Țara Românească serviciul militar era obligator drept consecință a folosirii gliei. Și cum vom vedea mai departe că înseși detaliile organizării erau similare.

[3]) Vezi mai sus p. 73, nota 1.

[4]) Vezi mai sus p. 73, nota 2.

[5]) Vezi mai sus p. 73, nota 1.

ei, era nevoie de un act domnesc [1]), ce nu se da decât rar. Şi era firesc să fie aşa, pentrucă numai nevoi cu totul deosebite puteau face ca ţara — prin Domn — să micşoreze numărul apărătorilor săi, număr mic faţă de acel al potrivnicilor cărora avea să facă faţă.

Cum vom vedea în paginile următoare, când va fi vorba de hrana şi de armamentul ostaşilor, aceştia erau îndatoraţi a veni cu hrana şi cu armamentul lor.

Un document din 1 August 1444 [2]) arată însă că ţăranii puteau fi şi chemaţi — probabil siliţi — a sluji în oaste cu leafă, deci nu pe socoteala lor [3]).

Când începea pentru bărbaţi această obligativitate?

Dacă în vechea concepţie românească un tânăr nu era — şi la ţară nu este încă — considerat ca bărbat decât din momentul când, prin căsătorie, îşi întemeia o gospodărie şi căpăta o întindere de pământ la a cărei apărare era silit să ia parte, în schimb vârsta la care se căsătoreau tinerii, până târziu în secolul al XVIII-lea [4]), era mult mai mică ca cea de azi. Este mai mult ca probabil că tânărul Român lua parte la războaie, şi mai ales la cele de apărare, îndată ce putea mânui o coasă, un topor, o suliţă, o praştie sau un arc. Un temeiu pentru această afirmaţiune este faptul neîndestulătoarelor efective, altul este proslăvirea vitejiei şi nu mai puţin spiritul de îndepliniri vitejeşti al tineretului în general şi, în sfârşit, faptul că distincţiunea în luptă aducea răsplătiri, cum vom vedea mai departe.

---

[1]) Stoica Nicolaescu, *Documente inedite dela Mircea cel Bătrân 1386—1418* (Bucureşti, *Revista Muzeului şi Pinacotecii Municipiului Bucureşti*, Nr. 2, 1935), pp. 304, 319, 323, 325; I. Bogdan, *Un chrisov al lui Mircea cel Bătrân*, 10 Iunie 1415 (Academia Română, *Mem Secţ. Ist.*, Seria II, Tom. XXVI, pp. 114—115); M. Costăchescu, *Doc. mold.*, II, pp. 208, 251—252, 290, 310—311, 493; P. P. Panaitescu, *Doc. Ţării Rom.*, pp. 79, 80, 91, 92, 102, 104—105, 107.

[2]) Ştefan al II-lea dă scutiri Mânăstirii Horodnicul pentru satul Balasinouţii prin care: «nici la oaste n'au să meargă nici măcar cu leafă» (cetirea lui I. Bogdan, *Organizarea armatei moldovene în secolul XV*, în Academia Română, *Mem. Secţ. Ist.*, Seria II, Tom. XXX, p. 409) «nici la oaste niciodată să nu meargă, nici cu jold (leafă)», (cetirea lui M. Costăchescu, *Doc. mold.*, II, p. 208).

[3]) Vezi ce spune I. Bogdan, *l. c.*

[4]) Asemeni căsătorii aveau loc la epoca pubertăţii şi adesea înainte. In trecutul familiei Rosetti, de exemplu, găsim o grămadă de pilde de asemeni căsătorii. Vezi General R. Rosetti, *Familia Rosetti.*

Dar pentrucă am vorbit de vitejie, este nevoie să arăt ce era și cum se înțelegea atunci vitejia de către Români.

Noțiunea de vitejie, noțiune al cărei cuprins era și este mult mai mare în limba română ca în alte limbi [1]), era deosebită de aceea a vitejiei în înțelesul occidental — cavaleresc-feudal. In acest din urmă chip de a concepe vitejia, se înțelegea și se proslăvea mai ales îndeplinirea de fapte de arme pentru gloria ce o aduceau, facerea de acte de vitejie pentru vitejie, cu cât mai mare strălucire și mai multe zorzoane.

Românul însă care, după atât de plastica arătare a lui M. Eminescu, avea a-și apăra « sărăcia și nevoile și neamul », adică ființarea, socotea ca act de vitejie acel făcut cu socoteală. Vitejia românească nu era deci acea făcută cu scop de gloriolă, ci era o vitejie socotită [2]), ceea ce a avut, cum vom vedea, o influență și asupra făptuirii războiului și mai ales a tacticei.

Această concepție cuminte a vitejiei s'a arătat atât în luptele date pentru apărarea gliei românești cât și atunci când Românii au luptat departe, pe meleaguri străine, fie că făceau parte din unități trimese de domnitorii țării, fie că-i ducea acolo dorul de întâmplări primejdioase, dorul de câștig sau nevoia de a lipsi, cel puțin vremelnic, din țară în urma unor fapte ce ar fi adus asupra lor pedeapsa legilor [3]).

De altmintrelea, calitățile lor de buni luptători au fost recunoscute de străinii cari au fost martori ai faptelor lor, între alții de Wavrin [4]).

Când înceta datoria îndeplinirii serviciului armat?

Pe acele vremuri nu existau limite de vârste altele decât acele ale neputinței fizice. De aceea orice bărbat era îndatorat să răspundă chemării sub arme, indiferent de vârstă, atâta vreme cât puterile fizice îi îngăduiau să o facă sau până când nu decădea din situațiunea de om liber.

---

[1]) General R. Rosetti, *Gânduri despre vitejie în trecutul românesc* (Academia Română, *Discursuri de recepțiune*, LXV), pp. 8—9.

[2]) General R. Rosetti, *o. c.*, pp. 12, 13, 16.

[3]) N. Iorga, *Ist. Rom.*, III, pp. 176, 185—188, 204.

[4]) Wavrin (Ed. N. Iorga, în *Buletinul Comisiei Istorice a României*, VI, pp. 57—148), zice (p. 129): « qui estoient très grands gens », adică mari — buni — luptători.

Indatorirea aceasta generală de a se ridica a întregii populațiunii bărbătești în stare de a purta armele ne face să întrevedem de pe acum una dintre caracteristicele chipului românesc de a purta războiul și anume scurtimea campaniilor, căci nu se puteau duce războaie de lungă durată cu o armată alcătuită din toate brațele bărbătești.

Obligațiunea generală aducea sub steagul țării, în caz de războiu, întreaga populație a țărilor românești [1]). Oastei astfel alcătuită i se zicea, cel puțin în Țara Românească « oastea cea mare » [2]). Cronicarii moldoveni o numeau « țara », fiind subînțeles: toți bărbații țării [3]).

Inafară de « oastea cea mare » găsim însă în izvoarele vremii și o « oastea cea mică ». Din cine era alcătuită această oaste mică, la începutul principatelor?

Prin analogie cu ceea ce se petrecea la popoarele slave vecine, unde am văzut că exista pe lângă o oaste alcătuită prin chemarea întregii populațiuni și o oaste numită « drujina », alcătuită din vasalii direcți ai domnitorilor împreună cu lăncieri călări ce trebuiau să-i aducă, cred că și la noi, oastea cea mică, alcătuită din călăreți, cuprindea pe cei ce înconjurau de obiceiu pe domn sau depindeau direct de dânsul, fie prin concesiunea unei moșii, fie prin plata unei lefi [4]). Dovadă despre analogia aceasta avem:

---

[1]) I. Bogdan, *Doc. Râzenilor*, p. 381; N. Iorga, *Istoria armatei românești*, I, p. 49.
Tot așa și Românii din Banat (I. Vuia, *o. c.*, p. 13).

[2]) N. Iorga, *Ist. Rom.*, III, p. 272.
« Numai la oastea cea mare să slujească, altceva nimic mai muît » (I. Bogdan, *Un hrisov*, p. 1415). « Numai oastea cea mare să slujească domniei mele » (hrisov al lui Mircea, fără dată și loc și hrisov din 11 Mai 1409, apud P. P. Panaitescu, *Doc. Țării Rom.*, I, pp. 92, 107). « Numai marea oaste să facă, iar altceva nimic, (Dinu C. Arion, *Hrisoavele*, documentul XVIII din 1 Iunie 1415). « Nici la cetăți să nu lucreze . . . fără numai când s'ar întâmpla Domnia mea să mergem la oști, atunci și ei cu a lor hrană vor merge » (document din 22 August 1447 în favoarea Mânăstirii Neamț, apud Stoica Nicolaescu, *Doc. sl.-rom.*, p. 224).
P. P. Panaitescu susține în susnumitul său articol (p. 575) că, prin faptul că oastea cea mare nu putea fi chemată sub arme decât de Domn, ea nu era o oaste feudală. Socotesc totuși că era o oaste feudală, în înțelesul cel mai larg al acestei noțiuni, adică al slujbei ostășești datorită în schimbul folosinței gliei. De altfel, în Turcia de pildă, timariotul nu putea fi chemat sub arme decât de Sultan și oastea alcătuită din timarioți este socotită de toți autorii ca o oaste feudală.

[3]) *Letopisețul* (Ed. Giurescu), pp. 51, 74, 84.

[4]) I. Bogdan, *Indatoriri mil.*, pp. 621, 623—624.

a) în faptul că ambele (drujina și oastea cea mică) erau oști alcătuite din călăreți [1]);

b) că și una și cealaltă erau formate din boieri și curteni îndatoriți a veni la orișice chemare, cu cal (cum erau datori să vină și boierii români din Țara Făgărașului), armament și cu unul sau doi osteni [2]).

In cronici [3]) și în documente [4]) găsim printre categoriile de slujbași ai Statului: viteji și curteni.

I. Bogdan a dovedit [5]) identitatea expresiilor de viteji și de curteni, asemănarea lor cu « milites aulae » din Ungaria, mica deosebire dintre ei și boieri [6]), legarea lor personală de domn [7]), precum și că formau o trupă călare.

Bogdan a susținut [8]) că stăpânirea lor asupra gliei ce o foloseau nu era deplină și nici transmisibilă prin moștenire, adică că ei alcătuiau ceva analog cu timarioții turci. O întărire a acestei păreri ar constitui-o hărăzirile de moșii pe vieață (jivctie) despre care am vorbit mai sus [9]). Dar Dr. Cantemir [10]), C. Giurescu [11]) și chiar unele documente publicate de I. Bogdan [12]) și mai cu seamă docu-

---

[1]) I. Bogdan, *o. c.*, p. 623; I. Bogdan, *Doc. Râzenilor*, p. 372.

[2]) Că oastea mică era călare, o arată următoarele documente: P. P. Panaitescu, *Doc. Țării Rom.*, p. 103; Wavrin (Ed. N. Iorga), pp. 84, 86; I. Bogdan, *Indatoriri milit.*, *p. 623*; I. Bogdan, *Doc. Râzenilor*, p. 372; N. Densușianu, *o. c.*, p. 5; *Revue de Sud Est Européen* (articol Gh. Brătianu), II (1925), p. 12 din extras.

[3]) *Letopisețul Țării Moldovei*, pp. 52, 62, 65, 82, 128.

[4]) M. Costăchescu, *Doc. mold.*, I, pp. 8, 23; II, pp. 612, 614.

[5]) Academia Română, *Mem. Secț. Ist.*, Seria II, Tom. XXX, pp. 362 sqq.

[6]) Că deosebirea dintre ei și boieri era mică este confirmat atât de *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron-Vodă*, care spune (p. 52) « și pre mulți viteji i-au prins vii, și pre toți i-au tăiat, numai ce au lăsat vii doi boieri de cei mari, pre Stan logofătul și pre Mircea Comisul » (vitejii deci deopotrivă cu boierii), cât și de D. Cantemir care spune (*Descrierea Moldovei*, II, Cap. XV), că în starea a doua a boierilor erau curtenii.

[7]) Confirmat de Neculai Costin (Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, pp. 163—164).

[8]) *O. c.*, nota 44, p. 403.

[9]) P. 75, nota 3.

[10]) *L. c.*

[11]) *Despre Boieri*, p. 8, nota 1.

[12]) La 1 Fevruarie 1481, Ștefan cel Mare cumpără dela Danco, fiul lui Sima, *nepotul lui Dragoș-Viteazul* (care a trăit pe la 1392—1408), satul Selivestri la Cobâla (I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I. p. 248).

La 7 Ianuarie 1491, Ștefan cel Mare confirmă mai multor *nepoți al lui Bratul-Viteazul*, stăpânirea peste satele lor de baștină (*Idem*, I, pp. 444, 445).

mentul lui Roman Vodă, dela 30 Martie 1392 [1]) arată că moșiile vitejilor se puteau transmite prin moștenire și se puteau vinde, deci erau ale lor în deplină proprietate.

Documentarea nu este însă îndestulătoare, ca să ne putem pronunța asupra uneia sau celeilalte dintre aceste păreri.

Nu numai «oastea mică» era călare, ci și o bună parte din cea «mare» și ceea ce dovedește aceasta este că, de pildă în trupele trimese de Vlad spre a coopera cu Burgunzii în 1445, numărul cailor aflați în acele trupe întrecea efectivul probabil al «oastei cele mici» [2]).

Lefegii erau [3]), în această epocă, mai ales străini [4]). Ei serveau atât pe lângă domnitor cât și ca sâmbure al garnizoanelor cetăților [5]).

---

[1]) «... dat-am cu ai mei fii Alexandru și Bogdan, slugei noastre Ioanaș-Viteazul, pentru a lui credincioasă slujbă, 3 sate pe Seretiu, lui în mâni, *cu tot venitul în viaci*, și copiilor lui și nepoților lui și strănepoților lui și răstrănepoților lui, cu tot dreptul» (Melchisedec, *Cronica Romanului*, p. 6; B. P. Hâjdău, *Arhiva Istorică*, I, p. 19).

[2]) 4.000 de cai (Wavrin, p. 136) pentru o armată de 6.000 (Wavrin, p. 126) de ostași. Efectivul «oastei mici» nu trecea probabil de puține mii.

Prin învoirea din Suceava din 29 Iunie 1456, Petru Aron se îndatorește a trimite, la nevoie, regelui polon, un ajutor de 400 de călăreți înarmați și cuirasați (M. Costăchescu, *Doc. mold.*, II, pp. 781, 785).

[3]) Dan II, în 1426, cere bani pentru plata unei straje de 600 călări și pedeștri români (Iorga, *Ist. arm. rom.*, I, pp. 62—63).

Letopisețul Ț. Mold. (Ed. Giurescu), p. 22.

[4]) «Noi Iliaș Voevod, din mila lui Dumnezeu Domn al țării Moldovei, ne obligăm în fața acestor domni cari au venit din Lituania în slujba noastră, și anume d-l Stanislav Bronov, Pațcu Belâi, d-l Nicolae, d-l Mihail și alții cari sânt cu ei și vor fi, că avem și ne obligăm să li plătim colinda (leafa) în fiecare lună câte 15 grivne de Luțc și de fiecare suliță câte 3 zloți turcești și pentru coama (de cal); iar pentru pierderile făcute, dacă cuiva i s'ar întâmpla, de n'ar da Dumnezeu, ne obligăm să îndreptăm. Iar, de se va întâmpla să nu plătim cuiva solda și pierderile, atunci li dăm voie și acelora cari sunt cu ei să ni atragă atenția, să oprească pe negustorii noștri, să ni ia oamenii, până ce nu vom trimete scrisoarea noastră prin ei (dela ei); iar, dacă aș spune ceva împotriva acestui fapt, atunci ei ar putea să vorbească împotriva cinstei mele, iar pentru aceasta am dat scrisoarea noastră cu pecetea noastră, Și ne obligăm să dăm hrană lor și cailor lor, iar pierderile să le plătim cu bani gata. Și am dat (această scrisoare) la Suceava, Duminică după Sfântul ...». (Fără dată, pecete de ceară. Originalul în Archiwna Gloawne, dzial dok. mold. No. 33 din Varșovia).

Th. Holban, *Acte din epoca lui Alexandru-cel-Bun*, (*Rev. Ist.*, XX, pp. 260—261).

Lewicki, (*Codex epistolarum*, III, p. 52) spune că domnii moldoveni plăteau lefegiii cu 5 mărci pe lună; Iorga, *Ist. Rom.*, IV, pp. 22, 23.

[5]) *Letopisețul T. Mold.*, (Ed. Giurescu, pp. 22, 24). I. Bogdan, *Indatoririle militare* (*An. Ac. Rom.*, XXIX, p. 617).

Pe lângă infanterie și cavalerie intra în compunerea oștilor noastre de atunci și artilerie [1]).

Dacă întreaga populație bărbătească datora serviciul armat, nu va să zică că toată intra în alcătuirea armatei de câmp.

O parte din ea avea îndatorirea de a păzi cetățile, lucrând în timp de pace la repararea și întreținerea lor [2]), alta de a face paza la granițe în schimbul unor anumite privilegii [3]).

Conducerea oștirii o aveau voivozii [4]).

Nu avem, pentru această epocă, alte indicațiuni decât unele care arată că gruparea oștenilor se făcea pe bază teritorială, atât în principatele dunărene cât și la Românii supuși coroanei maghiare [5]), și altele asupra efectivelor.

In această din urmă privință avem următoarele arătări documentare:

---

[1]) Deoarece aveau bombarde (tunuri) (Wavrin, pp. 126, 129).

[2]) I. Bogdan, *Inscripțiile dela Cetatea Albă*, (Ac. Rom. *Mem. S. Ist.*, Seria II, Tom, XXX, p. 346); I. Bogdan, *Doc. Râzenilor* (în idem, *idem*, p. 374); M. Costăchescu, *Doc. mold.*, II, pp. 251, 252, 288, 289.

Tot așa cnejii români din Transilvania (Graf Joseph Kemény, *Die ehem. Knesen und Knesiaten*, în *Mag. f. Gesch., Lit. etc. Siebenbürgens*, II, p. 315).

[3]) I. Bogdan, *Doc. Râzenilor* pp. 365, 367, 368; R. Rosetti, *o. c.*, p. 190 nota; Stefa-nelli, *Istoricul luptei pentru drept în ținutul Câmpulungului moldovenesc*, p. 43.

Tot așa în Transilvania și în Maramureș (Hóman és Székfü, *Magyar Törtenet, (Istoria Ungariei)*, III, pp. 141—142); în Hurmuzaki II_1, pp. 280—282, se arată că Românii aveau să asigure paza dela dela Talmăci până la Seliște.

Knejii din Breţc erau datori a face paza graniței și să «exploreze» (să capete informaţiuni, să spioneze) în Moldova (Kemény, *o. c.*, p. 314; Hurmuzaki, I_1, p. 535).

[4]) I. Bogdan, *Orig. voev.*, *passim*.

«...nu este dar vorbă atât de o instituțiune română (cnejii) de origine slavă cât de un cuvânt slav suprapus celui vechiu românesc, cum s'a întâmplat și cu voivodul (slav vojevoda), care a înlocuit pe vechiul duce (dux), ce a trebuit să existe și în limba română înainte de contactul nostru cu Slavii» (I. Bogdan, *Cnejii rom.*, p. 32).

Iorga, *Ist. arm. rom.*, I, p. 49.

Asemenea voevozi nu se găsesc numai în Moldova și în Muntenia, ci pe întreg cuprinsul pământului românesc (Hurmuzaki, I_1, pp. 304, 598, 698; I_2, pp. 166, 235, 714, 715; Iorga, *o. c.*, pp. 51—54).

[5]) Documentul din 2 Ianuarie 1432, citat în articolul lui P. P. Panaitescu, hotărând ca Dragoș Urlat căruia i se dă o moşie trebue «să fie atârnător de steagul dela Tutova», cred că trebue să fie interpretat astfel și nu cum o face autorul ca o dovadă că în ţările noastre existau cetăţi cu ofiţeri domnești de pretutindeni în jurul cărora se adunau oameni de pretutindeni». Aceasta cu atât mai mult cu cât nu avem nicio dovadă ca a fost vreo cetate la Bârlad.

Iorga, *Ist. arm. rom.*, I, p. 50; I. Lupaș, *o. c.*, p. 234; Iuliu Vuia, *o. c.*, *passim*; Densusianu, *o. c.*, pp. 3, 5; Hómán și Székfü, *l. c.*

W a v r i n, care a luat parte la campania din 1445 și ale cărui indicațiuni se arată adevărate și luate chiar dela boierimea românească participând la acea campanie, dă ca efectiv al oștirii românești cifra de 6000 oameni [1]), fiind efectivul cel mai mare ce-l putea aduna atunci [2]).

Un izvor german arată pentru anii 1443 și 1444, efectivul armatei lui Vlad Dracul ca 7000 [3]).

Vlad însuși oferă o oaste de 10.000 de călăreți [4]).

I o a n H u n i a d e scrie regelui Alfons V, la 6 Noemvrie 1447, că înafară de o oaste de 16.000 mercenari el poate duce în contra Turcilor o oaste de 10.000 de oameni din Valahia [5]).

Efectivele sus arătate erau mici, deși cuprind nu numai « oastea mică », care nu putea, în acele vremi, să fi întrecut câteva — puține — mii. Că nu era numai oastea mică este dovedit de următoarele fapte:

Vlad Dracu luase îndatorirea, față de W a v r i n, să strângă cât mai mulți ostași [6]).

El ceruse lui W a v r i n să întârzie operațiile până după strângerea recoltei [7]), deci voia să cheme și o parte din țărănime, care nu era îndatorată a merge oricând ca cei alcătuind « oastea mică ».

Dar oastea avea un efectiv mic — și mai mic în Țara Românească, ca în Moldova, cum se va vedea mai departe — pentrucă populațiunea era foarte rară.

Acest lucru ne este afirmat de W a v r i n [8]) pe temeiul celor ce i se spune de Români și este adeverit și de faptul că domnitorul Vlad îngădue ca 12.000 de locuitori din Bulgaria

---

[1]) *O. c.*, p. 126.
[2]) « Il feroit le plus grant amas de gens qu'il porroit, (W a v r i n, p. 107).
[3]) C. I. K a r a d j a, *Poema lui Michel Beheim despre cruciadele împotriva Turcilor din anii 1443 și 1444*, p. 28, versul 329.
[4]) C h a l k o k o n d y l a s (în *Corpus scriptorum historiae byzantinae*, Ed. Bonn 1843, p. 325).
[5]) *Monumenta Hungariae Historica Diplonmataria*, vol. XXXV.
[6]) « . . . il feroit le plus grant amas de gens qu'il porroit » p. 10, (*o. c.*,7).
[7]) *Idem.*
[8]) « Lors le seigneur de la Vallaquie, qui avoit un grant et spacieux pays, mal peuplé en aulcunes marches (margine) », (W a v r i n, p. 136).

să vină dincoace de Dunăre spre a se stabili și a înmulți populația [1]).

Pentru Moldova lipsa de populație a unor părți din țară ne este adeverită de Guillebert de Launoy [2]) ca și de documentele întărind moșii în pustiu [3]).

In privința serviciilor avem următoarele indicațiuni:

Pregătirea chirurgilor (bărbierilor) se făcea, cel puțin într'un caz cunoscut, la Brașov [4]).

In ceea ce privește hrana trupelor știm că:

Ele dispuneau de grâu și de făină [5]), din care o bună parte era ascunsă în gropi [6]).

Ostașii erau îndatoriți să vină la chemarea sub arme cu hrana lor [7]).

* * *

Ca încheiere se poate spune că, în secolul al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea, rezultând din desăvârșirea organizării statului, s'a îmbunătățit și alcătuirea militară, care avea drept bază îndatorirea tuturor acelora ce foloseau glia să ia parte la apărarea ei.

Faptul că, și în teritoriile supuse coroanei maghiare, alcătuirea social-politică a Românilor se baza pe cnezat și că la Macedo-Români se întemeia pe celnicat, arată vechimea acestei alcătuiri precum și răspândirea ei la toți Românii. Obligațiunile militare ale cnejilor, atât dincoace cât și dincolo de Carpați, ca și îndatoririle militare ale Românilor asemănătoare la unii și la ceilalți, ne îngăduesc a conchide că în

---

1) *Idem.*

2) Emil Diaconescu, *Călători străini în Țările Române — Guillebert de Launoy*, pp. 6, 7, 14, 16, 17.

3) M. Costăchescu, *o. c.*, I, pp. 3, 174, 176, 210, 282, 318, 384, 391, 404, 438, 439, 445, 451, 454, 461, 533; II, pp. 16, 24, 53, 181, 220, 239, 318, 326, 403, 423, 447, 559, 560, 570, 585.

4) 9 Iunie 1436, Iliaș V. V. scrie Brașovenilor în privința unui anumit Ion dat pentru învățătura bărbieritului acolo (Hurmuzaki XV$_1$, p. 22).

5) Din care dădeau și flotilei burgunde în 1445 (Wavrin, pp. 108, 115).

6) Wavrin, pp. 121, 122.

7) « . . . fără numai când s'ar întâmpla Domnia mea să mergem cu oști undeva, atunci și ei *cu a lor hrană* vor merge », (Stoica Nicolaescu, *Doc. sl.-rom.*, p. 224).

privința organizării militare domneau la întreaga Românime aceleiași idei, aceste organizări provenind din aceleași nevoi și din condițiuni de traiu similare, dacă nu identice.

In această epocă se poate desluși mai bine, ceea ce probabil a existat și mai înainte și anume faptul că forțele armate ale țărilor românești cuprindeau două elemente, așa numita « oastea mică », alcătuită din cei legați mai aproape de Domn, și ridicarea în masă « oastea cea mare », « țara ».

B) ARMAMENTUL

In cea mai mare parte, armamentul de care se foloseau Românii în această epocă era tot cel din trecut: arce cu săgeți și cu tolbe [1]), sulițe [2]), măciuci [3]), pietre [4]), scuturi [5]), săbii, mai ales drepte — spade [6]), pumnale [7]), praștii [8]) și probabil și arcane [9]). Ei foloseau de asemenea și uneltele de întrebuințare zilnică precum: topoare, securi, seceri și coase [10]), pe care le folosiseră în epocele anterioare și erau să le folosească, cum vom vedea, și în cele posterioare.

Ei mai aveau, pe lângă arcele simple folosite din strămoși, arce zise tătărești (arcul asiatic) [11]) și arce cu vârtej (arba-

---

[1]) Miniaturile din *Chronicon pictum vindobonense*; fresca din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, la Curtea de Argeș, (*Bul. Com. Mon. Ist.*, X—XVI, fig. 274); Schwandtner, *Scriptores Rerum Hungaricarum*, I, p. 218; Dlugosz, *Opera omnia*, (Ed. Przedziecki), XII, p. 136; *Anuarul Com. Mon. Ist. p. Transilvania*, 1930—1931, pp. 128, 131, 132, 134; Hurmuzaki, I, p. 615; document polon din 1416, citat de C. C. Giurescu în *Istoria Românilor*, I, p. 450.

[2]) Dlugosz, *l. c.*,; M. Costăchescu, *o. c.*, I, pp. 785; monete ale lui Mircea-cel-Bătrân, reproduse de D. Onciul în *Mircea-cel-Bătrân*, p. 6; *Anuarul* citat mai sus, pp. 128, 134.

[3]) *Cercetări istorice*, V—VII, p. 335; Cronica ungurească apud N. A. Constantinescu, *Posada 1330*, p. 35; *Anuarul* citat mai sus, pp. 128, 131.

[4]) Miniaturile din *Chronicon pictum vindobonense*; *Anuarul* citat mai sus, p. 128; M. Florianus, *Chronica Hungarorum*, p. 244.

[5]) Miniaturile din *Chronicon pictum vindobonense*; monetele lui Vlad I.

[6]) M. Costăchescu, *o. c.*, II, pp. 635, 672; D. Onciul, *l. c.*: *Anuarul* citat mai sus, pp. 128, 132, 134.

[7]) Portretul lui Mircea-cel-Bătrân dela Cozia.

[8]) *Anuarul* citat mai sus, pp. 128, 134.

[9]) De arcane se foloseau pentru prinderea cailor lăsați slobozi sau în numeroasele herghelii de atunci. Tot de arcane se foloseau în războiu și Bulgarii (Bobčev, *o. c.*, pp. 363—364).

[10]) In bătălia dela Crasna (1450), Moldovenii au tăiat cu coasele vinele cailor Polonilor (*Letopisețul Ț. Mold.*, p. 39).

[11]) Miniaturile din secolul XIV (Ștefan Meteș, *Istoria Neamului Românesc*, I, pp. 146—147).

lete) [1]), coifuri [2]) și platoșe [3]) (dar coifurile și platoșele erau purtate numai de către cei cu dare de mână) și, în sfârșit, arme de foc, atât portative [4]) cât și piese de artilerie [5]).

Ca și în veacurile următoare, Românii nu s'au arătat tocmai pricepuți în folosința pieselor de artilerie [6]).

Uneltele obișnuite ca și mare parte din arce, sulițe și scuturi se fabricau în țară. Din străinătate se cumparau: arce și săgeți [7]), scuturi [8]) și mai ales armele de foc [9]). Nevoia mare ce era de a aduce armament din străinătate reiese și din faptul că, la intrarea în Țara Românească, armele erau scutite de plata taxelor vamele [10]).

---

1) Alexandru-cel-Bun şi doi boieri au comandat, în 1408, la Liov, şase asemenea arce (C. C. Giurescu, *Ist. Rom.*, I, p. 505).

2) După cum se vede pe monetele voivozilor Vlad I şi Radu I (*Oltenia*, revistă, II, pp. 122—124).

3) *Chronicon pictum vindobonense* arată că, în 1330, Românii au luat dela Unguri, în aşa zisa luptă dela Posada (Perişani), mult armament. Ungurii purtau însă cuirase şi cămeşi de zale, deci Români au luat şi din acestea.

Una din monetele lui Radu I-u îl arată purtând armură medievală.

O cronică italiană afirmă că Veneţia a vândut lui Radu V. V. cuirase (G. Brătianu, *L'expédition de Louis I-er de Hongrie en Valachie en 1377* în *Rev. hist. du S. E. Europ.*, II, pp. 77, 82).

Vladislav Iagello dăruieşte lui Ştefan I al Moldovei, în Iulie 1394, o platoşă aurită şi un coif (C. C. Giurescu, *o. c.*, I, p. 449).

Chipul cavalerului înzăuat din Biserica Domnească din Curtea de Argeş, (*Bul. Com. Mon. Ist.*, Anul X—XVI, p. 182 şi pl. VII).

La 29 Iunie 1456, Petru Aron se îndatoreşte a trimete regelui polon, la nevoie, un ajutor de 400 călăreţi înarmaţi cu platoşe (cuirase) (M. Costăchescu, *o. c.*, II, pp. 781, 785).

4) De sigur că cele 100 de puşti cerute, în 1422—1423, de Vlad V. V., Braşovenilor, nu puteau fi decât arme portative, pentrucă nicio armată din părţile noastre nu putea avea, în acea vreme, o artilerie aşa de numeroasă.

5) Românii aduc, la asediul Giurgiului în 1445, două bombarde (mortiere) (General Rosetti, *Arta, militară românească după Cronica lui Wavrin*, p. 8). Intr'un contra-atac, Turcii astupă lumina (canalul pentru darea focului) uneia dintre aceste bombarde—probabil cu un cuiu mare—, un călugăr o destupă (*Idem*).

6) General Rosetti, *o. c.*, p. 9.

7) In 1432—1433, Vlad V. V. scrie Braşovenilor: « Deci vă rog ca pe nişte fraţi ai mei pregătiţi-mi o sută puşti, cu toate cele de trebuinţă şi cu arce cu săgeţi şi scuturi cât veţi putea mai multe », (I. Bogdan, *Relaţiile cu Braşovul*, p. 63).

In Octomvrie-Decemvrie 1445, Vlad V. V. cere Braşovenilor « vă rog să ne ajutaţi cu arce şi săgeţi şi cu puşti » (*Idem*, p. 80).

8) I. Bogdan, *o. c.*, p. 63.

9) Id. *o. c.*, pp. 63, 80.

10) I. Bogdan, *o. c.*, pp. 19, 20, 23, 28, 34.

Tot din străinătate se cumpăra și salitra trebuincioasă fabricării prafului de pușcă și de tun [1]).

Românii foloseau corturi, goarne, tobe, pinteni, buciume și steaguri [2]).

C) TACTICA

Datele ce le avem asupra tacticei folosite de armatele românești în veacul al XIV-lea și în prima jumătate a celui al XV-lea sunt mai complete ca pentru veacurile anterioare, totuși și ele sunt reduse ca număr. Vom arăta, în ordine cronologică, informațiile ce au ajuns până la noi, făcând apoi o privire generală arătând principiile ce se pot deduce din acele știri.

Intâia acțiune tactică asupra căreia avem informațiuni este așa zisa luptă dela Posada, din 9—12 Noemvrie 1330, în care regele ungur Carol Robert a fost înfrânt de domnitorul Țării Românești Basarab V. V.

Locul unde s'a dat lupta este probabil defileul dintre Poiana și Pripoarele, în țara Loviștei [3]).

In această luptă, care a ținut patru zile, Românii au ocupat înălțimile de amândouă părțile unui defileu foarte îngust, cu coastele prăpăstioase și acoperite cu pădure [4]). Au ocupat de asemenea ieșirea defileului pe care au întărit-o cu șanțuri și valuri de pământ, eșelonate în adâncime, cum au ocupat și întărit intrarea în defileu, după ce armata ungară pătrunsese în el.

Românii înținaseră copacii [5]).

Odată Ungurii prinși în capcană, Românii i-au atacat cu săbii [6]), cu sulițe [7]), cu pietre, cu stânci și arbori [8])

---

[1]) I. Bogdan, *o. c.*, pp. 63, 80.

[2]) Wavrin (Ed. Iorga), pp. 111, 124, 142, 182; *Letopisețul Ț. Mold.*, p. 39.

[3]) Ion Conea, *Corectări geografice în istoria Românilor, I, Pe Olt; în Oltenia*, pp. 89—93; Col. A. Culici, *Două Bătălii Românești din 1330* (în *Buletinul Muzeului Militar Național*, Nr. 5—6, p. 93).

[4]) Emil C. Lăzărescu, *Despre lupta din 1330 a lui Basarab Voevod cu Carol Robert* (în *Rev. Ist.*, XXI, pp. 244, 245).

[5]) Emil Lăzărescu, *l. c.*

[6]) *Rev. Ist.*, IX, p. 83.

[7]) E. Lăzărescu, *o. c.*, p. 243; *Rev. Ist.*, IX, p. 83.

[8]) *Id. ib.*, *o. c.*, pp. 244—245.

ce prăvăleau asupra lor. Dezastrul Ungurilor a fost desăvârșit [1]).

Regele, schimbându-și hainele, a putut scăpa, « straja (a unei poteci) fiind pusă pe fugă » [2]).

Altă luptă despre care avem știri e cea din 1369, în regiunea Ialomița-Dâmbovița, unde Românii s'au apărat după niște întărituri, dar au fost învinși. In urmă Ungurii au fost surprinși de Români, la loc strâmt, și bătuți [3]).

In 1359, în lupta dintre Ștefan II și Petru, fiii lui Ștefan I, Moldovenii au atras pe Poloni într'un codru ai cărui copaci fuseseră întinați și fură răsturnați peste ostașii dușmani [4]).

Venim acum la bătălia dela Rovine din 10 Octomvrie 1394. Pentru temeiurile ce se vor vedea atunci când voiu înfățișa strategia campaniei din acest an, socotesc că această luptă nu s'a dat nici lângă Craiova și nici pe Ialomița, ci s'a dat pe apa Călmățuiului, cam unde este azi satul Putineiu, pe șoseaua Turnu-Măgurele — Roșiorii-de-Vede.

Care sunt datele tactice ce avem asupra acestei bătălii? Cât se poate de puține și anume:

Că locul unde s'a dat bătălia era un loc greu acoperit cu pădure [5]) că acolo trecea un râu [6]), că lupta a fost foarte

---

[1]) « Venit in quandam uiam cum toto exercitu, que via erat in circuitu et in utraque parte ripis prominentibus (praeeminentibus) circumclusa, et ante unde erat dicta via patencior indaginibus in pluribus locis fortiter fuerat circumsepta per Vlachos. Rex autem et sui omnes nichil tale quid penitus opinantes, in ripis undique Vlachorum multitudo innumerabilis superius discurrendo iacula iacientes super regis exercitum, qui erant in fundo depresse vie, que nec via dici potest, sed quasi nauis stricta, ubi propter pressuram cadebant dextrarii fortissimi cum militibus circumquaque. Quia nec ad ripas utriusque lateris uie propter precipitium ascendere poterant contra Vlachos, nec ultra procedere, nec fuge locum habebant propter indagines ibi factas; sed erant omnino sicut pisces in gurgustio, vel in rethe comprehensi. Cadebant iuvenes et senes, principes et potentes sine delictu (delectu). Durauit quippe sic iste miserabilis euentus a sexta feria usque ad secundam feriam ». (M. Florianus, *Chronica Hungarorum*, II, p. 243). Hurmuzaki, I, pp. 263, 625—629, 633, 646; Dlugosz, *Opera omnia* (Ed. Przezdziecki), XII, p. 136.

[2]) *Mon. hist. Hung., Dipl.*, vol. 28, p. 112.

[3]) Schwandtner, *o. c.*, p. 240; Iorga *Ist. Arm. Rom.*, I, pp. 89, 90; Iorga, *Lupta pentru stăpânirea Vidinului* (în *Conv. Lit.*, XXXIV, (1900), p. 986).

[4]) *Letopisețul Ț. Mold.*, p. 19.

[5]) Phrantzès (*Corp. script. hist. byz.* — Ed. Bonn, 1838), p. 82. C. Jireček, *Zur Würdigung de neuentdeckten bulgarischen Chronik* (in *Archiv für slavische Philologie*, XIV), p. 269; C. Jireček, *Gesch. d. Serben*, II[1], p. 338.

[6]) C. Jireček, *Zur Würdigung, l. c.*,

sângeroasă [1]), că s'au folosit arce și săgeți [2]) și că Turcii au fost învinși [3]). Un autor modern arată că locul ales îngăduia lui Mircea să lupte cu forțe mai mici contra efectivului mai mare al vrăjmașului [4]).

In 1395, craiul unguresc Sigismund trece Carpații din Țara Secuilor în Moldova, respingând pe Moldovenii ce întăriseră trecătorile și le apăraseră dârz și se îndreaptă spre reședința domnitorului.

In drumul său de întoarcere este atacat și înfrânt de Moldoveni, la Ghindăoani (Județul Neamț) [5]).

La 25 Septemvrie are loc lupta dela Nicopol [6]), la care a luat parte Mircea V. V. cu o mică trupă de credincioși [7]). Acțiunea Românilor (bine văzuți de cavalerii francezi cu care se împrieteniseră [8]) din pricina bunei cunoștințe ce o aveau despre [9]) teren și probabil a folosirii lui), a constat dintr'o recunoaștere, condusă de Mircea în persoană [10]), care a dovedit prezența armatei turcești în imediata apropiere a armatei creștinilor [11]) și în propunerea făcută de Mircea, și susținută de regele Sigismund și de Unguri, de a lăsa pe Români să înceapă lupta ca unii ce aveau experiența luptei contra Turcilor și cunoșteau procedeele lor [12]).

[1]) C. Jireček, *Gesch. d. Serben, l. c.*; I. Bogdan, *Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtsschreibung* (Separatabdruck aus dem *Arch. f. sl. Philologie*, B. XIII, 4), p. 539, nota 6; *Les chroniques de Jean Froissard*, (Ed. Buchon, 1840), III, p. 265, nota.

[2]) I. Bogdan, *l. c.*

[3]) C. Jireček, *Zur Würdigung, l. c.*; D. Onciul, *Mircea-cel-Bătrân*, p. 19, nota 16.

[4]) Jireček, *l. c.*

[5]) I. Bogdan, *Vechile cronice moldovenești până la Urechia*, pp. 143, 193, 245; Hurmuzaki, I_2, pp. 333, 362, 365; I. Minea, *Principatele Române și politica orientală a împăratului Sigismund*, pp. 52, 54.

[6]) Asupra aceste lupte vezi ale mele *Notes on the battle of Nicopolis* (1936) (în *The Slavonic Review*, XV, Nr. 45, Aprilie 1937), unde se dă întreaga bibliografie.

[7]) General R. Rosetti, *Care au fost adevăratele efective ale unor armate din trecut*, p. 14.

[8]) Wavrin, Ed. Hardy, 1891), pp. 108—109.

[9]) *Idenm.*

[10]) *Reisen des Johannes Schildberger aus München in Europa, Asia und Afrika von 1394 bis 1427*, (Ed. K. F. Neumann, München, 1859), p. 52; Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria Românilor*, III, p. 77; J. Aschbach, *Geschichte Kaiser Sigismunds*, I, p. 102; G. Kling, *Die Schlacht bei Nikopolis im Jahre 1396*, p. 45, nota 6; Sir Ch. Oman, *History of the art of war*, II, p. 350.

[11]) G. Kling, *o. c.*, p. 53, nota 2.

[12]) Schildberger, *o. c.*, p. 52; Iorga, *l. c.*; G. Kling, *o. c.*, p. 53, nota 2.

In anul 1422, un detașament de 400 de ostași moldoveni, aflat, conform tratatului de vasalitate moldo-polon, ca ajutor al oștirii polone ce lupta contra cavalerilor teutoni în preajma cetății Marienburg (Prusia orientală), înaintase departe de tabăra polonă pentru a cerceta, a găsi hrană pentru cai și a prăda. Văzându-i puțini la număr, Cavalerii teutoni îi atacară. Moldovenii se reped la o pădure, în care descalecă și se adăpostesc de vedere. Cavalerii se iau după dânșii. Moldovenii îi primesc cu o ploaie de săgeți, care culcă la pământ primul rând al Cavalerilor; restul se împrăștie. Moldovenii se întorc, în tabără, cu pradă și cu prizonieri [1]).

In campania din 1444 care s'a isprăvit prin înfrângerea creștinilor la Varna (10 Noemvrie 1444) știm, din punctul de vedere tactic, numai că au luat parte la luptă 4.000 de Români călări, că au fost folosiți în avangardă, că în cursul acelei bătălii ei făceau parte din rezervă, că s'au dedat la jafuri și că, văzând bătălia pierdută, s'au strecurat între grupele turcești, retrăgându-se în țară [2]).

Asupra tacticei avem, pentru anul 1445, informațiile ce ni le dă Wavrin [3]), acestea sunt:

Românii foloseau în tabere corturi, ei își lăsau caii slobozi în jurul taberei; tunarii români nu știau a-și folosi bine materialul. Ori de câte ori puteau, Românii dădeau lupte în defileuri și organizau pânde [4]).

La 6 Septemvrie 1450 are loc bătălia zisă dela Crasna [5]), în care Moldovenii lui Bogdan atacă pe Poloni în pădure la strâmtoare, cavaleria moldovenească acoperind la începutul luptei infanteria și apoi descoperind-o în clipa prielnică [6]).

*
* *

[1]) Dlugosz, *Opera Omnia*, (Ed. Przezdziecki) XIII, pp. 301—302,

[2]) Dlugosz, *Historia Poloniae* (Ed. Frankfurt, 1711), pp. 800, 804—807; Cromer, *Polonia sive de origine et rebus gestis Polonorum libri XXX* (Ed. Coloniae Agrippinae, 1589), pp. 331, 332; P. Callimachi Geminianensis, *Historia de Rege Vladislao seu clade Varnensi*, MDXCIII; G. Köhler, *Die Schlachten von Nicopoli und Varna*, pp. 41—43, 55, 61, 62.

N. Iorga, *Ist. Rom.*, IV, p. 84.

[3]) General R. Rosetti, *Arta militară românească după cronica lui Wavrin* (în *Fraților Alexandru și Ion I. Lapedatu, la împlinirea vârstei de 61 de ani*, și extras).

[4]) *Idem*, pp. 8, 9 din extras.

[5]) Descrierea amănunțită în *Letopisețul Țării Mold.* (Ed. C. Giurescu), pp. 37—39 și în Dlugosz, *o. c.*, XIV, pp. 75—78; N. Iorga, *Ist. Rom.*, IV, p. 104.

[6]) *Letopisețul Țării Mold.*, *l. c.*

In rezumat, Românii, popor de țărani, având o oaste formată prin ridicarea în masă a acestor țărani, trebuind să facă față mereu unor armate alcătuite din ostași mai bine pregătiți pentru luptă și mai ales mai bine înarmați, au fost nevoiți să folosească procedee tactice care să poată compensa lipsa lor de pregătire și de armament.

Pe când alte popoare, găsindu-se în aceeași situație de inferioritate au recurs: Elvețienii la dispunerea ostașilor în dreptunghiuri masive și adânci, înarmate cu sulițe foarte lungi ce formau un zid ce nu putea fi străbătut de cavaleria cuirasata adversă; Cehii la *Gulaigorod* (Wagenburg); Boerii, în războaiele lor cu Englezii, la folosința focului bine ochit dela mari distanțe, al unor trăgători fără pereche; Românii au recurs la teren, pădure, mlaștină sau defileu, în care adversarii lor, călări, nici nu puteau să se desfășoare, nici nu puteau da lupta [1]).

Aducerea potrivnicului în cursă era menirea politicei și a strategiei și se realiza cum vom vedea mai departe. Dar odată adus la « locul strâmt », adeseori întărit cu șanțuri și cu palance, luptători români, descălecând pentru a se putea furișa mai bine printre piedeci și ascunzișuri, se aruncau asupra vrășmașului și-l distrugeau cu orice mijloc aveau la îndemână: săgeți, sulițe, săbii, pumnale, bolovani, bâte, coase, topoare și alte unelte, ca și prin răsturnarea de copaci, « întinați » din vreme, adică în parte tăiați la rădăcină.

D) FORTIFICAȚIUNEA

Documente și resturi de ziduri ne arată că, în secolul al XIV-lea și în prima jumătate a celui al XV-lea, se aflau, în cuprinsul Moldovei și al Țării Românești, un număr de cetăți.

Iată ce se poate spune despre ele:

---

[1]) Général R. Rosetti, *L'influence du régime de la propriété*... (Comunicare făcută la al VI-lea congres al științelor istorice la Oslo, în 1928).

Că Românii erau mai bine pregătiți pentru acel fel de luptă și că în deosebi cunoșteau procedeele de luptă ale Tătarilor, o recunosc — pentru cei supuși coroanei ungare — e adevărat în forma pejorativă obișnuită de scriitorii unguri când vorbesc despre Români — istoricii unguri Hómán și Székfü în a lor *Magyar Tőrténet* (III, pp. 141—142).

Hmielov, identificat cu satul Sepeniț (Sopenic) de azi, a fost o cetate, probabil de pământ și lemn, ce a servit de reședință stăpânitorilor Țării Sepenicului. Clădită probabil la sfârșitul veacului al XIV-lea sau la începutul celui de-al XV-lea, a trecut de mai multe ori din stăpânirea Românilor în a Polonilor și viceversa. Dela 1456 încoace, nu mai este arătată ca cetate [1]).

Țetina. A fost clădită de Poloni, probabil în a doua jumătate a secolului al XIV-lea [2]). Cauza construcției ei și a celei dela Hotin pare a fi următoarea. Casimir-cel-Mare (1340—1370) neputând înfrânge Ordinul Teutonic, care-i închisese ieșirea spre Marea Baltică și care împingea, din ce în ce mai mult, pe Poloni spre Răsărit, se întorsese în această direcție și pusese stăpânire pe Rusia Roșie [3]). El stăpâni, câteva vreme, și colțul de Nord-Vest al Moldovei [4]). Țețina se afla la vadul Prutului pe unde trecea drumul cel mai scurt ce ducea în Moldova, iar Hotinul era la vadul Nistrului pe unde trecea drumul ce ducea din Polonia orientală la Cetatea-Albă. In ambele locuri, malurile de Sud, respectiv al Prutului și al Nistrului, dominau pe cele de Nord. Polonii aveau deci interes să stăpânească aceste localități și să clădească acolo capete de pod ce le-ar fi folosit pentru a ataca Moldova.

Cetatea Țețina e arătată ca atare în documentele vremii [5]).

Hotin, după cum am arătat a fost clădit de Poloni, probabil în a doua jumătate a veacului al XIV-lea.

---

[1]) T. Bălan, *Cetatea Hmielov, passim*; Hurmuzaki, I_2, pp. 846—848, 872. Arătată ca cetate într'un document polon din 13 Decemvrie 1433 (M. Costăchescu, *o. c.*, II, pp. 661—662) și unul al Marincăi, Doamna lui Ilie-Vodă din 28 Fevruarie 1444 (*Idem*, II, pp. 721—722).

Sub ascultarea Sepenicului a fost satul Șizevoți (M. Costăchescu, *Doc. mold.*, pp. 302—305; T. Bălan, *Doc. bucov.*, I, pp. 22—23).

[2]) « Cum notorium, publicum et clarum sit, quod terram predictam Kazimirus secundus, rex Poloniae, sub Thataris conquisivit, et, multis illam pacifice tenens temporibus, multa castra, videlicet Kamyniecz, *Choczim*, *Chezin* . . . et alia vel mura vel ligni construxit (Dlugosz, *o. c.*, V, p. 48); K. A. Romstörfer, *Cetatea Sucevei*, publicată în românește cu o notiță istorică de A. Lapedatu, p. XXII, nota 5 și p. 10).

[3]) Lavise et Rambaud, *Histoire Générale*, III, pp. 752, 753.

[4]) Kaindl, *Geschichte der Bukowina*, II, p. 19; I. Nistor, *Die moldauischen Ansprüche auf Pokutien*, pp. 26—27.

[5]) M. Costăchescu, *Doc. mold.*, I, p. 422; II, pp. 661—662, 721—722; T. Bălan, *Cetatea Hmielov*, p. 8. Un Hodco dela Țețina (? pârcălab, staroste) în 1403, 1404, 1411 (M. Costăchescu, *o. c.*, I, pp. 47, 85—86, 88; II, p. 625).

In 1450, cetatea rămăsese în mâinile lui Alexandrel și a înlesnit trecerea, în Moldova, a armatei polone ce a venit să așeze pe Alexandrel din nou pe scaun cum a apărat și retragerea ei după ce a fost înfrântă la Crasna [1]).

Siret. Lângă acest oraș și spre Sud-Est de el se află o înălțime ce-l domină, cum domină valea Siretului.

Pe această înălțime, numită Dealul la Ruină, s'au aflat rămășițele unei cetăți, pe care unii autorii locali [2]) o socotesc ca fiind clădită de Cavalerii teutoni în preajma anului 1218 [3]) și ca fiind refăcută, după distrugerea ei de Tătari în 1241, de Sas-Voivod [4]). Ea ar fi putut adăposti 50—100 luptători [5]).

Suceava ar fi fost clădită de domnitorul Petru al Mușatei [6]) (1375—1391) din temeiuri politice, fiind capitala țării, și economice, fiind vama principală și ca atare trebuind a fi pusă la adăpostul unui atac prin surprindere.

Roman. Cetatea pare a fi fost clădită, tot din temeiuri politice, de către Roman I-u V. V. (1391—1394) [7]).

Neamț, cum indică numele său, pare a fi fost clădită de Germani, dar dacă a fost clădită de Cavalerii teutoni în mijlocul veacului al XIII-lea [8]) sau de Sașii din valea Siretului [9]), nu se poate ști [10]).

---

[1]) *Letop. Țării Mold.*, p. 37.

[2]) Simion Reli, *Orașul Siret în vremuri de demult*; Nicodim Ițcuș, *Din trecutul unui vechiu oraș moldovenesc* (extras din *Anuarul VI al Liceului Lațcu-Vodă-Siret*); Prelicz, *Alterthümer der Stadt Sereth* (în *Jahresbericht der Unter-Realschule Sereth*, 1885—1886). Acesta din urmă aseamănă această cetate cu cea dela Neamț (p. 28) și adaugă că intrarea era în partea de Sud. Acolo era și podul mobil. Vezi și planul director de tragere, scara 1 : 20.000, foaia Siret, Nr. 4282.

[3]) Prelicz, *o. c.*, p. 28; Reli, *o. c.*, pp. 29, 30; Ițcuș, *o. c.*, p. 9.

[4]) Ițcuș, *o. c.*, pp. 7, 9.

[5]) Prelicz, *l. c.*,; Reli, *o. c.*, p. 33; Ițcuș, *o. c.*, p. 9.

[6]) Kaindl, *o. c.*, p. 21; K. A. Romstörfer, *o. c.*, p. XXIII.

[7]) Romstörfer, *o. c.*, p. XXII.

[8]) D. Onciul, *Orig. Princ. Rom.*, pp. 83,93; R. Rosetti, *Ungurii și episcopiile catolice din Moldova*, pp. 39, 40.

[9]) N. Iorga, *Gesch. der Rum. Volkes*, I, p. 162.

[10]) Intr'un studiu al d-lor Minea, N. Grigoraș și Col. Cojoc *(Din trecutul Cetății Neamțului)* se demonstrează (pp. 7—12) că această cetate nu a fost construită nici de Cavalerii teutoni, nici de Sașii din Bistrița și se afirmă, fără a aduce vreo dovadă, că a fost clădită de Domni Români, probabil de Petru-Vodă Mușatin. Dar numiri toponomice, ca Neamț, Sasca, pe care le arată înșiși acești autori (p. 11) ca grupate toate în jurul acestei cetăți, cum și cele arătate de Bandini, că la Tg.-Neamț Sașii avuseră cinci biserici, îndrituește credința cum că în acea regiune a fost pe vremuri, probabil înainte de întemeierea principatului, o colonie de Sași. In această privință, vezi mai departe documentul din 1427, citat la p. 99, nota 3.

Crăciuna. Nu se știe decât că era undeva la granița dintre Moldova și Țara Românească. Și ea ar fi fost clădită de Cavalerii teutoni [1]).

Despre *Chilia* și *Cetatea-Albă,* N. Iorga zice: « Chilia a fost, pe rând, castel bizantin, întrepozit genovez, cetate de graniță munteană, debușeu comercial și bulevard de spre Turcii și aliații lor, al Moldovei, cetate mărginașă turcească sau turco-tătară. In Cetatea-Albă au stat poate Cumanii și Bizantinii, cu siguranță Genovezii, Moldovenii, Turcii iarăși și Tătari » [2]).

Cum se explică importanța permanentă ce au avut aceste două cetăți sub dominațiuni și în vremuri atât de deosebite?

Explicația ne-o dă harta, care ne arată că aceste două localități se află la vărsarea, în Marea Neagră, a două mari fluvii, care legau coastele mării cu centrul Europei [3]). Regiunile udate de Dunăre și Nistru, încă din timpurile cele mai vechi, erau bogate în resurse naturale și în special în cereale și producte animale [4]). Marea Neagră era pe de altă parte stăpânită de Bizantini sau de Genovezi, cari și unii și alții aveau de desfăcut multe obiecte manufacturate precum și producte ce le obțineau, în schimb, din Orient. Gurile celor două fluvii erau deci locuri de schimb firești pentru aceste produse diferite și era natural ca atât timp cât « hinterlandul » acestor localități și Marea Neagră vor fi bogate în produsele unor stări economoce diferite, aceste localități să prezinte o importanță cu totul deosebită din punctul de vedere economic, importanță care a adus întărirea lor pentru asigurarea atât

---

[1]) D. Onciul, *Orig. Princ. Rom.*, p. 93; R. Rosetti, *o. c.*, p. 33, nota 2; Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch*, I, p. 19.

[2]) N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, p. 6; N. Iorga, *Ist. Rom.*, IV, pp. 27, 28.

[3]) Despre importanța acestor două cetăți Baiazid zice, în scrisoarea sa din 2 August 1484, către rectorul din Raguza (*Mon. Hung. Hist. Acta Extera*, III, p. 37 apud A. Veress, *Fontes Rerum Transylvanicarum*, IV, pp. 38—39): « Chilie la qual è chiave et porta ad tutto lo paese de Moldavia et Ongaria . . . Moncastro la qual è chiave et porta al tutto el paese de Polonia, Russia, Tartaria de tutta al mare maiore ».

[4]) W. Heyd, *Histoire du commerce du Levant au Moyen Age*, I, p. 533; II p. 398; Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei si Cetății-Albe*, pp. 47—49; I. Nistor, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV, XV, und XVI, Jahrhundert*, p. 2 sqq.

a depozitării mărfurilor cât și executarea în liniște a schimbului. Constituirea Statului moldovean nu a schimbat această stare de lucruri, căci regimul economic — pastoral și cu puțină agricultură — a rămas acelaşi. Ba constituirea Statului moldovenesc a ridicat importanța schimbului ce se făcea în cele două cetăți, prin aceea că, asigurând ordinea în țară, a mărit posibilitatea transacțiunilor comerciale.

Motive economice permanente au adus deci construcția cetăților Chilia și Cetatea-Albă [1]), încă înaintea constituirii principatului Moldovei [2]).

In 1420, Cetatea-Albă, moldovenească din primii ani ai secolului al XIV-a, dacă nu dinainte [3]) și contra căreia Turcii încercase un atac nereușit în 1420 [4]), a fost refăcută sau, mai de grabă cred, reparată de Gedigold, căpitanul Podoliei [5]). Ea a mai fost reparată în 1440 [6]).

Calvini. Pe Dealul Cetățuiei, în comuna Calvini (Buzău), mai sus de vărsarea Băscei Chiojdului în Buzău, a fost o cetate construită probabil de Cavalerii teutoni [7]). Justificarea construcției acestei cetăți pare a fi nevoia închiderii drumului ce, din valea Buzăului, urca pe acea a Băscei Chiojdului și ducea în valea superioară a Buzăului în Transilvania prin trecătoarea Tătarului, veche cale urmată în trecutul mai depărtat de un drum roman [8]).

Cetatea de pe Tabla Buții. Pe drumul arătat (cel de pe Tabla Buții) mai sunt resturile unei cetăți, care ar fi Kreuzburg cel clădit de cavalerii Ioaniți [9]); această cetate stăpânea în adevăr atât drumul ce ducea și venea din Transilvania,

[1]) Aceleaşi nevoi au fost cauza cuceririi, în Mai 1455, și a stăpânirii de către Moldovenii din Cetatea-Albă, până în anul 1475, a micii cetăți Lerici dela gura Niprului (Iorga, *o. c.*, p. 116; I. Nistor, *Românii Transnistrieni*, în *Codrul Cosminului*, I, pp. 476—477).

[2]) N. Iorga, *o. c.*, p. 20.

[3]) I. Bogdan, *Inscripțiile dela Cetatea-Albă* (Academia Română, *Mem. Secț. Ist.*, Seria II, Tom. XXX, pp. 340—342).

[4]) Emil Diaconescu, *Guillebert de Launoy*, p. 17.

[5]) N. Iorga, *Ist. Rom.*, IV, p. 12.

[6]) I. Bogdan, *o. c.*, pp. 313—325.

[7]) R. Rosetti, *Episc. cat. din Mold.* (Academia Română, *Mem. Secț. Ist.*, Seria II, Tom. XXVII, pp. 263—264).

[8]) *Idem.* Autorul capitolului ce tratează despre cele cinci cetăți clădite de cavalerii Ioaniţi în *Das Burzenland*, IV, arată că nu această cetate a fost aşa numitul « Castrum Munitissimum » (p. 14).

[9]) *Das Burzenland. Die Dörfer des Burzenlandes*, I, pp. 47—55.

cum comanda și drumurile ce de pe Tabla Buții coborau, unul în Valea Teleajenului, cellalt în valea Buzăului.

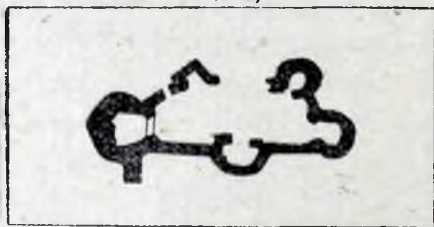
Dâmbovița. In 1369, o cronică ungurească pomenește pe un castelan de Dâmbovița, deci exista o cetate sau cetățuie undeva în regiunea Dâmboviței [1]). Asupra locului unde se afla această cetate sunt două păreri: una că ea era una și aceeași cu cetatea dela Podul Dâmboviței [2]), alta că este cea dela Cetățenii-din-Vale de lângă Stoenești, denumită Cetatea lui Negru-Vodă [3]). In stadiul de azi al cunoștințelor noastre și în lipsă de o documentare mai precisă nu mă pot pronunța.

La finele anului 1396, cetatea Dâmboviței este asediată de Știbor, care o ia prin foame [4]).

Podul Dâmboviței, cetate clădită de cavalerii Ioaniți [5]) pentru a închide trecătoarea Branului.

Poenari (Cetatea Argeșului), cunoscută pentru rezistența opusă, sub zidurile sale, de Basarab V. V., Regelui Carol Robert în 1330, a fost probabil clădită de un rege sau pentru un rege unguresc sau de un vasal al acestuia [6]).

PLANUL CETĂȚII DE LA POENARI (După Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice III p. 188)

Așezată pe un vârf stâncos, având o formă triunghiulară, de mică dimensiune necesitând o garnizoană de circa 30 oameni, este azi o ruină impunătoare în comuna Căpățânenii (Argeș) [7]).

Cetatea Lotrului, a cărei existență se deduce dintr'o donație, în anul 1233, către un conte Conrad [8]), n'a lăsat urme, nici nu se cunoaște locul unde ar fi fost.

---

[1]) *Historiae Hungariae fontes domestici* (Ed. Florianus, 1884) III, p. 187.

[2]) I. Clinciu, în *Bul. Muz. Mil. Nat.*, Nr. 5—6, pp. 94—99 și Wr 7—8, pp. 80—83.

[3]) I. C. Filitti, *Despre Negru-Vodă* (Academia Română, *Mem. Secț. Ist.* Seria III, Tom. IV, pp. 11, 25).

[4]) V. Motogna, *Politica externă a lui Mircea cel Bătrân*, p. 20.

[5]) R. Rosetti, *o. c.*, p. 263; *Das Burzenland*, IV; *Die Dörfer des Burzenlandes*, I, pp. 37, 39, 41, 56—62, tabela Nr. 8—9.

[6]) *Bul. Com. Mon. Ist.*, X—XVI, p. 15; I. Conea, *o. c.*, p. 88.

[7]) *Bul. Com. Mon. Ist.*, *l. c.*

[8]) N. Iorga, *Ist. arm. rom.*, I, p. 26, care dă ca izvor o confirmare a unei donații arătată în Hurmuzaki, I_1, pp. 127, 325.

Cetatea Severinului, clădită în mijlocul veacului al XIII-lea de cavalerii Ioaniţi [1]). Ea a fost clădită cu scopul evident de a închide defileul Dunării şi a apăra Ungaria din această parte, pe unde pătrunsese o coloană tătară în năvălirea din 1241—1242 [2]).

A trecut de multe ori, în cursul veacului al XIV-lea, din stăpânirea ungurească în cea românească şi viceversa [3]).

Cetatea Turnu, numită în secolul al XIV-lea şi Nicopolis minor, pare a fi fost, după cercetările de până acum, o refacere din acel secol a unui vechiu turn roman [4]). Era în stăpânirea Turcilor în 1394 [5]); a fost reluată de Mircea cu ajutorul regelui Sigismund al Ungariei în 1395 [6]). Intrată din nou în stăpânirea Turcilor, în anul 1404 [7]), a fost asediată fără succes de Români şi de Burgunzi în 1445 [8]).

Wavrin arată că era alcătuită dintr'un turn rotund (cu bază exagonală arătată de săpăturile recente [9]), înconjurat de o cingătoare de zid [10]). Intrarea era chiar la malul apei [11]).

Giurgiu. Cetate de zid, pătrată, avea la colţuri patru turnuri şi se afla aşezată pe o insulă [12]). Zidurile aveau an-

---

[1]) Al. Bărcăcilă, *Cetatea Severinului* (în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XXX, 1397), pp. 616, 164—165; A. Bărcăcilă, *Cetatea medievală a Severinului* (în *Omagiu lui C. Kiriţescu*, 1937, pp. 344—345); I. C. Filitti, *Negru-Vodă* (Academia Română, *Mem. Secţ. Ist.*, Seria III, Tom. IV, pp. 12—13).

[2]) Hurmuzaki, I, pp. 260—261.

[3]) I. C. Filitti, *o. c.*, pp. 13—14, 17, 23—25, 31.

[4]) Gr. Florescu, *Turnul antic dela Turnu-Măgurele* (în *Omagiu lui C. Kiriţescu*, pp. 526—535).

[5]) A fost luată de Turci — dacă nu se afla încă înainte în posesiunea lor — şi a servit de cap de pod pentru trecerea armatei lui Baiazid în înaintarea acestuia, în toamna 1394, spre « Rovine » şi Curtea-de-Argeş.

[6]) Bonfiniu, *Rerum Hungaricarum Decades Libris*, XLV (Ed. Lipsca, 1771), p. 383; C. Jireček, *Zur Würdigung*, p. 269; Hurmuzaki, I. 2, p. 431.

[7]) Hurmuzaki, I_2, p. 430.

[8]) Wavrin (Ed. N. Iorga, în *Bul. Ist. Com. Rom.*, VI), pp. 138—141.

[9]) Gr. Florescu, *l. c.*

[10]) « . . . avironnée de murailles en manière de brayes » (Wavrin, ed. N. Iorga, p. 137); « la tour, doncques, fut assiégé et aprochié de prez, jusques aux faulses brayes quy estoient à l'environ » (*Idem*, p. 139); braie = avant mur qui embrassait le dehors de la porte d'une forteresse » (Comte de Chenel, *Encyclopédie militaire et maritime*, Ed. II-a, Paris, 1864, I, p. 184). Avea o a doua cingătoare în 1395, când a fost atacată de Sigismund şi de Mircea: « urbs duplici praesidio munita » (Bonfiniu, *l. c.*)

[11]) Wavrin, p. 139. Dunărea curgea deci atunci mult mai aproape de malul românesc, căci azi rămăşiţele acelor fortificaţiuni sunt depărtate de mal la mai mult de 500 de metri.

[12]) Wavrin, p. 126.

tecorpuri de lemn, mai ales în dreptul porților și ieșindurilor [1]).

Castelul era legat de țărm prin două ziduri care se isprăveau pe malul apei prin două turnuri mai mici [2]).

Cetatea fusese construită de Mircea-cel-Bătrân [3]) pentru a împiedeca trecerea Turcilor în țară cum aveau obiceiul a o face totdeauna pe acolo [4]).

Ea a trecut de mai multe ori în mâna Turcilor, așa în 1388 și în 1439 [5]).

* * *

Aruncând o privire asupra schiței alăturate și amintindu-ne cele arătate mai sus, vedem că cetățile despre existența cărora avem vreo cunoștință pentru secolele XIII, XIV și prima jumătate a veacului al XV-a au fost în majoritatea lor clădite de stăpâniri vecine pentru a îngădui trecerea armatelor lor în țările românești (Țețina, Hotin) sau atât pentru a ușura o asemenea trecere cât și a împiedeca trecerea inimicului în Transilvania (Neamț, Crăciuna, Calvini, Dâmbovicioara, Poenari, Argeș, Cetatea Lotrului, Severin), că puține au fost clădite pe temeiuri de nevoi locale (Siret, Suceava, Roman, Dâmbovița), iar altele (Turnu, Giurgiu, Chilia, Cetate Albă) au fost moștenite dela alte stăpâniri sau clădite în locuri unde mai fuseseră cetăți în trecut.

* * *

Intreținerea și paza cetăților cădea în sarcina locuitorilor din așa zisă « posadă » a cetății și a satelor de pe moșiile cetății respective [6]).

---

1) « . . . garitée et bacicollee de bois (Wavrin, id.) ». . . bacicolles et barbacanes des tours et de murailles » (Wavrin, p. 127).

2) Wavrin, p. 126.

3) Wavrin, pp. 128, 132.

4) *Idem.*

5) N. Iorga, *Ist. Rom.*, IV, p. 61; N. Iorga, *Studii ist. asupra Chiliei și Cetații-Albe*, p. 64.

6) Ceea ce se constată mai ales prin scutirile domnești, vezi: M. Costăchescu, *Doc. mold.*, II, pp. 208, 289, 493; P. P. Panaitescu, *Doc. Țării Rom.*, I, pp. 152, 165, 209; I. Bogdan, *Inscripțiile dela Cetatea-Albă*, p. 346.

In cetăți se găsesc garnizoane alcătuite din mercenari [1]), iar cele din Moldova aveau drept comandanți pârcălabi [2]). Acești pârcălabi aveau și atribuțiuni administrative și judiciare asupra cetății și satelor din ocoalele respective [3]).

* * *

Asupra atacului și apărării cetăților în această epocă avem numai următoarele amănunte date de Wavrin.

Pentru atacul Turtucaiei, Românii, 500 la număr, urmând în luntre vasele lui Wavrin, debarcară pe mal, dar fură respinși de garnizoana turcească (150 oameni). Atunci Wavrin, ale cărui vase erau ancorate mai jos de Turtucaia, se apropiă și susținu cu armele sale de foc, cu archebuze și cu arce debarcarea Românilor și respingerea garnizoanei turcești. Urmă debarcarea echipajelor și a artileriei burgunde, sub protecția căreia s'au luat cu asalt lucrările înaintate și trei din patru ziduri, dar nu s'a putut cuceri turnul cel mare în care s'a închis garnizoana.

Atunci, sub protecția proiectilelor tunurilor, archebuzelor, arcelor, s'a adunat toată lemnăria găsită la fața locului și s'a așezat în jurul turnului la picioarele zidurilor. Dându-i-se foc, s'au aprins și galeriile de lemn și acoperișul de șindrilă.

---

[1]) *Letopisețul Țării Mold.*, pp. 22—24; I. Bodgan, *Indatoririle militare ale cnejilor și boierilor moldoveni* (*Analele Academiei Române*, XXIX, p. 617).

[2]) M. Costăchescu, *Doc. mold.*, I, pp. 84, 87, 557; B. Hâjdău, *Arhiva Istorică*, I, p. 113; *Uricarul*, XI, pp. 6, 70—72; XVIII, p. 478; *Conv. Lit.*, XXXIX, p. 834; Stoica Nicolaescu, *Doc. sl.-rom.*, p. 195; I. Bogdan, *o. c.*, p. 342.

D-l D. Nichita (*Pârcălăbia în Moldova până în veacul al XVII-lea*), socotește (p. 6) că, înainte de (şi după) ivirea pârcălăbiei (1311), funcţia sa era îndeplinită de *staroste*, iar ulterior (p. 7) şi de *posadnici*. Care era deosebirea între aceste trei funcţiuni nu se poate şti, dar acest autor le socoteşte cam aceleaşi (p. 10). Lipsa de documente mai numeroase arătând staroşti şi posadnici a anumitor cetăţi în epoca de care ne ocupăm, face ca să primim afirmaţiunea d-sale ca o ipoteză. Vezi în această privinţă ce spune I. Bogdan (*o. c.*, pp. 343—344) şi George Popovici, *Stărostia Sepinicensă*, în *Omagiu lui T. Maiorescu*, pp. 476—492).

[3]) I. Bogdan, *o. c.*, pp. 342 sqq.; Nichita, *o. c.*, p. 19, unde e dată documentarea.

Printr'un document inedit (în posesiunea d-lui M. Costăchescu) din 12 Martie 1427 Ilie-Voivod, pune sub ascultarea cetăţii Neamţ moşia Văratecului (lângă Oglinzi) pe care o dă lui Ioan Ţolici. In document se arată că moşia cuprinde şi o vie care a fost săsească — încă o dovadă că a fost o colonie săsească în acea regiune şi întăreşte părerea despre originea săsească a cetăţii.

Turcii au făcut o ieșire și au fost toți uciși. După aceasta a urmat o luptă aprigă între Burgunzi și Români pentru pradă [1].

Inainte de a părăsi Turtucaia, Românii dărâmară două din zidurile cetății [2], spre a împiedeca folosirea ei de către Turci.

La Giurgiu, după debarcarea creștinilor în insula pe care era cetatea, garnizoana turcă (300 de oameni) atacă pe Români cari-i aruncară înapoi în cetate. Găsindu-se în insulă multe căruțe, creștinii le făcură păreți de nuiele împletite și acoperiți de aceste paravane mobile, înaintară până la margina șanțului cetății. Acolo puseră în baterie toată artileria lor, care însă nu avu niciun efect asupra zidurilor. Turcii făcură o nouă ieșire în sectorul de atac al Românilor și izbutiră să astupe « lumina » (gaura de aprindere a pulberei) uneia din bombardele românești (care fu apoi destupată de un Burgund). Văzând că nu se obține niciun rezultat, aliații se folosiră de același mijloc ca la Turtucaia, adică adunară lemne și le îngrămădiră la picioarele zidurilor. Turcii se gândiră prea târziu să dea foc acestor lemne pe măsură ce erau așezate. Creștinii punându-le foc când lemnele alcătuiră o gramadă înaltă, flacările ajunseră la galeriile de lemn și la acoperiș și le aprinseseră. Văzând că n'au altă scăpare, Turcii propuseră să predea cetatea, dacă se îngăduia ca ei să se retragă pe celalt mal al Dunărei. După insistența Românilor, care aveau interes ca cetatea să le fie predată în cea mai bună stare, se primi propunerea și se luară măsuri pentru stingerea focului [3].

La Turnu (Nicopolis minor), Românii atacară din spre uscat, iar Burgunzii de pe apă. Sosind Ioan Huniade cu Ungurii, se încercară aceleași metode — bombardament și punerea de foc — ca la Turtucaia și la Giurgiu, dar nu se reuși, cum nu se reuși a sili pe Turci să se predea prin dărâmarea, prin lucrări de mină a lucrărilor exterioare, căci ei se simțeau susținuți de Turcii din Nicopol, cari, cel puțin, odată, folo-

[1] Wavrin, pp. 115—121.
[2] *Idem*, p. 126.
[3] Wavrin, pp. 126—133.

sindu-se de ceață, izbutiră să le trimită întărituri. După 15 zile de asediu, aliații renunțară la atac și plecară în susul Dunărei [1]).

E) STRATEGIA

Strategia sau conducerea generală a războiului nu este decât mijlocul prin care politica își atinge țelurile prin intervenirea forțelor armate. Pentru a ne da seama deci despre îndeplinirile strategice, trebue să cunoaștem mai întâi țelul urmărit de conducerea politică pentru fiecare războiu în parte sau pentru anumite serii de războaie căutând același scop. Numai după ce vom fi cunoscut care a fost concepția strategică și rezultatele ce a dat pentru fiecare războiu, vom putea deduce principiile pe care s'a întemeiat fie o căpetenie militară, fie un neam.

In epoca pe care o studiem în acest capitol (1300—1450), țările românești dela Dunăre fuseseră înființate de curând și problema de seamă ce au avut de rezolvit în primul rând a fost acea a desăvârșirii întocmirii lor ca state neatârnate. In acest scop ele au trebuit nu numai să se apere de încercările de impunere a suzeranității statului maghiar, de care atârnase sau din sânul căruia se desfăcuse, dar pentru temeiuri ce nu e cazul a fi cercetate aici, au fost nevoite:

a) să se amestece în unele războaie din Peninsula balcanică;

b) să caute sprijin la statul polon, cu care a ajuns însă uneori și la conflicte armate;

c) să poarte războaie, în a doua jumătate a epocei ce studiem acum, cu noua putere ce se ivise la Sud de Dunăre, Turcii, putere care căuta a-și întinde stăpânirea și la Nord de Dunăre.

Dacă izvoarele istorice ne-au păstrat amintirea că Românii au luat parte la multe războaie, datele ce ne dau asupra lor sunt, în general, mărginite numai la arătarea că ei au fost prezenți în lupta cutare, cea dela Velbujd din 1330, de pildă. De aceea nu putem studia strategia tuturor războaielor la

---

[1]) *Idem*, pp. 138—141.

care au luat parte Românii în acele vremuri și trebue să ne mărginim numai la cercetarea unora dintre ele, anume acele pentru care avem date îndestulătoare. Le vom cerceta în ordinea cronologică.

Războiul din 1330. Indemnat de Toma, voivodul Transilvaniei, de Dionisie fiul lui Neculai și de un pribeag din Țara Românească, regele maghiar Carol Robert intră în Țara Românească pe la Turnu-Severin, a cărei cetate o ia și o încredințează lui Dionisie. Carol Robert respinge, cu dispreț, propunerile de pace ale lui Basarab și înaintează prin Oltenia, ale cărei holde strânse în acea vreme (Septemvrie) fuseseră puse la adăpost sau distruse, tot astfel cum fuseseră arse fânețele și distruse puțurile, așa că armata ungurească a suferit de foame și de sete. După ce trec Oltul, Ungurii ajung la Cetatea Argeșului, pe care nu o pot lua. Acolo sunt ajunși de un detașament unguresc comandat de un anume Bako care a străbătut cu greu până la ei. Flămânzi, caută atunci ei să se împace cu Basarab și se retrag prin Loviștea spre granița Transilvaniei. Dar sunt urmăriți de Basarab care-i înconjoară în defileul dela Perișani, unde piere, în bătălia dela 9—12 Noemvrie, floarea armatei ungurești, regele însuși nescăpând decât datorită jertfirii unor credincioși și faptului că a putut înfrânge o strajă românească de pe una din potecile ce ieșeau din defileu [1]).

Neînțelegeri maghiaro-române au urmat și după acest războiu, dar nu avem date cum și unde au avut loc luptele. Primele date le avem despre:

[1]) M. Florianus, *Chronica Hungarorum*, I, pp. 242, 243, 244; Hurmuzaki, I, pp. 623, 625—627, 629, 633, 646; V. Motogna, *Iarăși lupta dela Posada (un document necunoscut)* (*Rev. Ist.*, IX (1923), pp. 81—85); Schwandtner, *Scriptores rerum hungaricarum veteres*, I, 163; *Chronicon Dubniczense*, pp. 123—126; I. Minea, *Războiul lui Basarab cel Mare cu Regele Carol Robert*, Noemvrie 1330 (în *Cercetări istorice*, V—VII, pp. 324—343); N. Iorga, *Gesch. d. Rum. Volkes*, I, p. 261; Dlugosz, *Opera omnia* (Ed. Przezdziecki), Tom. XII, pp. 135, 136; Colonel Al. Culici, *Două bătălii românești din 1330: dela Cetatea Argeș și dela așa zisa Posada* (în *Bul. Muz. Mil. Naț.*, Nr. 5—6, pp. 89—93); Emil C. Lăzărescu, *Despre lupta din 1330 a lui Basarab Voievod cu Carol Robert* (în *Rev. Ist.*, XXI (1935), pp. 241—246); N. Iorga, *Ist. Rom.*, III, pp. 176—180.

In *Corectări geografice în istoria Românilor, I. Pe Olt; în Oltenia*, d-l I. Conea a demonstrat (pp. 86—96), cred hotărîtor, că locul unde s'a dat bătălia a fost Perișanii, cărora li s'a zis greșit Posada, ceea ce a dus la interpretări variate și . . . greșite. Demonstrația d-sale nu are nevoie a mai fi repetată sau confirmată.

Războiul din 1369. Vlaicu-Vodă, înrudit cu domnitorii bulgari, de sigur cu scopul de a nu se afla singur față de Unguri, a fost atacat, în primăvara acestui an, de Unguri din două părți:

Cu o armată, ce pare a fi fost grupul mai mare unguresc, de pe malul sudic al Dunărei la Turnu-Severin, unde era un grup de forțe românești — probabil cel mai mare — comandat de însuși Domnul. Cu toată dârza apărare a Românilor, Ungurii reușesc să treacă Dunărea. Nu se cunosc operațiunile ulterioare ale acestor grupe de forțe.

Concomitent trupe ungurești din Sud-Estul Transilvaniei atacă peste munți, înfrâng rezistența trupelor de acoperire românești și pătrund în valea Ialomiței, unde se dă o bătălie în care Românii sunt învinși. Inaintând mai departe — nu se spune în ce direcție — Ungurii sunt prinși de Români la loc strâmt și sunt înfrânți. In retragere Ungurii sunt din nou înconjurați într'un loc mocirlos și neumblat și sdrobiți așa că numai foarte puțini dintre ei scapă [1]).

Primele războaie cu Turcii. Până în ultimul sfert al veacului al XIV-lea, țările românești fuseseră nevoite să facă față năzuințelor de suzeranitate ungurești și polone, dar, cu începere din acest sfert de veac, o nouă primejdie, foarte puternică și plină de avânt le amenință, și în primul rând Țara Românească: primejdia turcească.

Norocul făcu ca stăpânitor al Țării Românești să fie Mircea-cel-Bătrân. Acesta pricepu problema și puse temeliile politice și militare ale acțiunii românești față de Turci, alcătuind directivele ce fură urmate de cei mai mulți dintre urmașii săi.

Ele au fost:

Ținerea Turcilor cât mai departe de Dunăre și ca urmare participarea la toate războaiele purtate împotriva lor de dom nitorii dela Sud de fluviu (și atacuri peste

---

[1]) Schwandtner, *o. c.*, I, pp. 239—240; N. Iorga, *Lupta pentru stăpânirea Vidinului și politica lui Vladislav-Vodă față de Unguri* (în *Conv. Lit.*, XXXIV, (1900), pp. 962—999); V. Motogna, *La războaiele lui Vlaicu-Vodă cu Ungurii*, 1368—1369 (în *Rev, Ist.*, IX (1923). pp. 12—20); N. Iorga, *Ist. Rom.*, III, pp. 237—238.

dânsul [1]) sau de regii unguri singuri [2]) sau ajutați de cei din centrul sau Apusul Europei [3]).

Oprirea Turcilor pe Dunăre când înaintarea lor până acolo nu a putut fi stavilită [4]).

Impiedecarea Turcilor de a înainta peste Dunăre [5]).

In acest scop Mircea (ca și Alexandru-cel-Bun) [6]) s'a aliat cu toți acei ce-l puteau ajuta (Unguri, Poloni), iar acțiunea militară a dus-o prin raiduri și expediții la Sud de Dunăre [7]) și prin defensivă, când Turcii treceau la atac peste Dunăre.

Documentarea ce o avem a îngăduit istoricilor noștri să reconstituiască acțiunea politică a lui Mircea [8]). Ea nu este îndestulătoare însă pentru a putea urmări destul de aproape acțiunea militară, afară de războiul din 1394.

Care sunt faptele din acest războiu?

Supărat de o incursiune a lui Mircea la Sud de Dunăre [9]) și dorind a pune în scaunul Țării Românești alt domnitor [10]), Baiazid își concentrează armata la Adrianopol[11]) și înaintează până la Nicopol, unde trece Dunărea [12]).

---

[1]) Ocuparea Dobrogei și a Dârstorului poate fi socotită tot ca o măsură pentru ținerea Turcilor departe de Dunăre.

N. Iorga, *Ist. Rom.*, p. 295; bătălia dela Cosovo (C. C. Giurescu, *Ist. Rom.*, I (Ed. II-a), p. 461); V. Motogna, *Politica externă a lui Mircea cel Bătrân*, pp. 24, 34.

Atacuri peste Dunăre: în 1423 (N. Iorga, *Ist. Rom.*, IV, p. 16), în 1426, (*Idem*, IV, p, 25), în 1431 (*Idem*, IV, p. 33), în 1432 (*Idem*, IV, pp. 39—41).

[2]) Expediția lui Sigismund din 1395, când se ia Turnu.

[3]) Cruciada din 1396, isprăvită prin înfrângerea dela Nicopol a armatelor creștine.

[4]) Aceeași campanie și cele de după 1403 (I. Minea, *Principatele Române și politica orientală a Împăratului Sigismund*, pp. 88 sqq.

[5]) Războiul din 1394 (Rovine) și cel din 1397.

[6]) La începutul lunii Mai 1426, Alexandru cel Bun dă un salv conduct pentru trecerea oștirilor polone contra Turcilor (M. Costăchescu, *o. c.*, II, pp 642—644).

[7]) N. Iorga, *Ist. Rom.*, III, p. 295.

[8]) N. Iorga, *o. c.*, III, pp. 288—310; I. Minea, *Princ., rom.;* V. Motogna, *Mircea cel Bătrân;* D. Onciul, *Mircea cel Bătrân.*

[9]) Sead Edin, *Chronica dell'origine e progressi della Casa ottomana*, p. 165; D. Onciul, *o. c.*, p. 20, nota 18; C. Jireček, *Gesch. der Serben*, II_1, p. 130; N. Iorga, *St. ist. as. Chiliei și Cetății-Albe*, p. 65.

[10]) Bonfini, *Rerum Hungaricorum Decades Libris*, XLV (Ed. Lipsca, 1771), pp. 407, 408.

[11]) Sead-Edin, *l. c.*; Leunclavius, *Historia musulmana Turcorum de monumentis ipsorum exscripta*, col. 319.

[12]) Leunclavius, *l. c.*; C. Jireček, *l. c.;* C. Jireček, *Zur Würdigung*, p. 269.

Mircea (care evacuase populația — bătrâni, femei, copii — la munte [1]) și probabil, conform obiceiului constant al trecutului [2]), pârjolise țara), după o rezistență slabă pe Dunăre, a cărei trecere fusese ușurată Turcilor prin faptul că stăpâneau cetatea Turnu [3]), cap de pod al Nicopolei, se retrage. El ocupă o poziție, poate pe Călmățui, la Putineiu [4]), unde se dă o luptă crâncenă la 10 Octomvrie 1394 [5]).

---

[1]) Chalkokondylas, *Historia de origine ac rebus gestis imperatorum turcicorum* (Ed. Colonia, 1615), p. 51; Iorga, *Ist. Rom.*, III, p. 299; Jireček, *Zur Würdigung, l. c.*

[2]) De pildă în războiul din 1330.

[3]) N. Iorga, *Ist. Rom.*, III, p. 294.

[4]) Generalul T. Nicolau, în studiul său *Două erori istorice*, a demonstrat că bătălia din 1494 nu a putut avea loc pe Jiu, ci undeva între Turnu-Măgurele și Curtea-de-Argeș (probabil la Putineiu pe Călmățui).

Temeiurile sale sunt în rezumat:

Dacă Turcii au trecut Dunărea la Nicopol, unde aveau un cap de pod alcătuit de cetatea Turnu, și au ajuns la Curtea-de-Argeș (cum dovedesc izvoarele citate), nu avea niciun rost ca ei să ocolească pe la Craiova și să treacă de două ori Oltul.

Vechea cale, încă din vremea Romanilor, dintre Turnu și Valea Argeșului și a afluenților ce deschideau drumul spre Transilvania era acea pe stânga Oltului.

Dacă Baiazid voia a pune în scaunul domnesc alt domnitor, avea interesul ca să ajungă cât mai repede la reședința domnească, Curtea-de-Argeș.

Critica ce a făcut N. Iorga lucrării generalului Nicolau (*Rev. Ist.*, XXI (1935), pp. 76—77) nu mi se pare întemeiată, pentrucă nu arată de ce nu trebue să avem încredere în izvoarele folosite de autor și pentrucă afirmă că este o eroare a crede că strategii din secolele XIV și XV urmau regulele strategiei de azi. Dar nici generalul T. Nicolau nu susține acest lucru, ci pleacă dela două date precise: trecerea Dunării la Nicopol și ajungerea la Curtea-de-Argeș; se uită pe hartă și folosește bunul simț.

N. Iorga mai susține că nu se poate înlătura mărturia lui Orbini pentru Rovine de lângă Craiova. Dar Orbini a scris în 1601 (D. Onciul, *Mircea după cântecele populare sârbești* p. 19, nota 16). Niciun alt izvor nu pomenește că bătălia a avut loc lângă Craiova. De altfel nu e vorbă de o localitate cu numele de Rovine, ci de « Urvina » sau « Rovina » (D. Onciul, *o. c.*, pp. 19—21), adică de o « vâgăună mlăștinoasă » (D. Onciul, *o. c.*, p. 19, nota 16; C. Jireček, *Zur Würdigung, l. c.*).

Terenul din jurul Putineiului ar răspunde și mai ales răspundea în trecut acestei definițiuni.

Un alt argument în favoarea interpretării generalului Nicolau este afirmarea unui istoric turc (Ms. 28 al Bibliotecii Regelui citat în *Les chronicques de Sire Jean Froissart*. Ed. Buchon, III, p. 265, nota), cum că după bătălie, Turcii au aruncat cadavrele în Dunăre. Aceasta este însă departe de presupusul Rovine din jurul Craiovei, dar aproape de Putineiu.

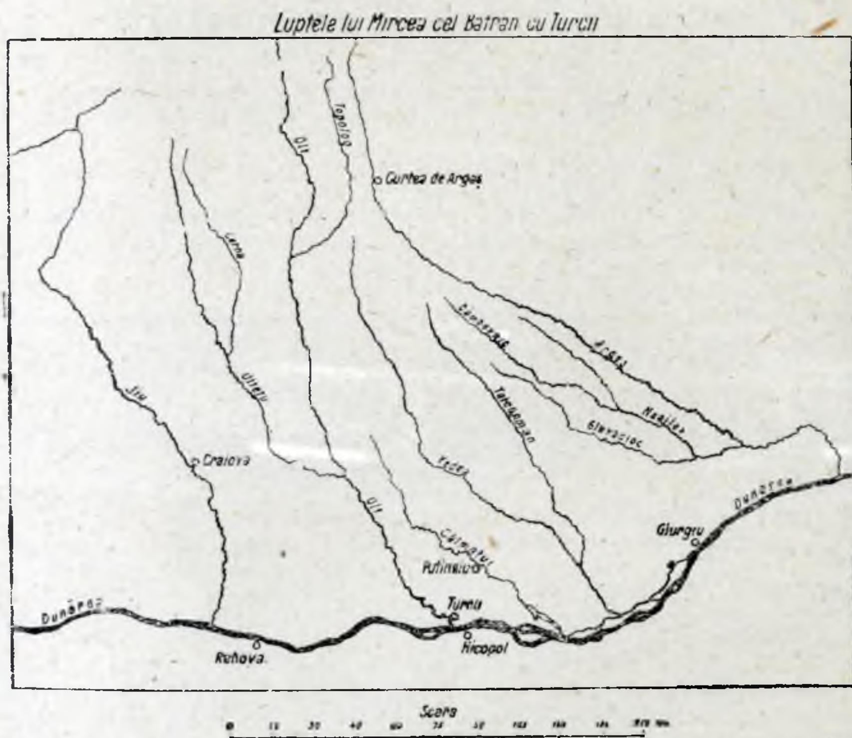
Ar mai fi posibilă încă o interpretare și anume că bătălia ce s'ar fi dat lângă Craiova nu a avut loc atunci când Turcii au trecut Dunărea la Nicopol și au ajuns la Curtea-de-Argeș (care exclud ocolul pe la Craiova), ci în una din numeroasele expediții ce au făcut Turcii în anii premergători și în cei următori bătăliei dela Nicopol (25 Septemvrie 1396), expediții despre care avem atâtea mențiuni puțin drecise.

[5]) D. Onciul, *o. c.*, pp. 11, 19, nota 16, 21, nota 19; N. Iorga, *Ist. Rom.*, III, p. 298; C. Jireček, *Gesch. der Serben, l. c.*; *Idem*, *Zur Würdigung, l. c.*

Succesul local obținut de Mircea [1]) oprește o clipă înaintarea lui Baiazid, dar nu-l împiedecă să înainteze spre Curtea de Argeș [2]), hărțuit mereu de Mircea și de ai săi [3]).

Hărțuirea armatelor dușmane ce intrase în țară este descrisă, pentru vremea lui Mircea, de Chalkokondylas [4]) astfel:

Luptele lui Mircea cel Batran cu Turcii

« Urmărea și el (Mircea) armata lui Baiazid prin pădurile țării, care sunt numeroase și de peste tot înconjoară țara, așa că nu e accesibilă vrăjmașilor și anevoie de cuprins. Și urmărind armata făcea fapte însemnate, luptându-se chiar dacă un detașament al inimicului rupându-se de grosul armatei mergea în vreo parte a țării după hrană ori după prindere de

[1]) D. Onciul, *o. c.*, pp. 11, 20 nota 17, 21 nota 19; N. Iorga, *o. c.*, III. p. 299; I. Minea, *o. c.*, p. 60.

[2]) Leunclavius, *Historia musulmana*, col. 320; D. Onciul, *o. c.*, p. 11; N. Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, I, p. 276.

[3]) N. Iorga, *Ist. Rom.*, III, p. 299.

[4]) Ed. Bonn, pp. 79, 80.

vite... pe când armata (turcă) înainta, el o strâmtora foarte rău și o primejduia și nu-i dădea răgaz distrugând-o » [1]).

Mircea ocupă o nouă poziție în munți, unde se dă o nouă luptă [2]), în urma căreia, Sultanul, urmând îndemnul unui sfătuitor [3]) și reușind a pune în scaun alt domnitor [4]), se retrage [5]).

Atacul lui Sigismund în contra Moldovei. La începutul anului 1395, regele Sigismund al Ungariei, atacă Moldova, probabil nu numai pentru a o reduce la ascultarea față de coroana maghiară [6]), dar și pentru a scoate pe Ștefan din luptă înainte ca acesta să-l atace împreună cu Polonii [7]).

Secuii formează avangarda care se izbește la graniță (Oituz) de fortificațiile ridicate de Moldoveni și de dârza rezistență a acestora [8]). Reușesc a înfrânge această rezistență [9]), dar după ce trec munții sunt siliți a se întoarce, spre a deschide calea restului trupelor ungurești conduse de regele Sigismund în persoană [10]). Probabil că Moldovenii, după trecerea avangardei condusă de Ștefan Kanisa, au închis din nou trecătorile. Armata maghiară înaintează până la reședința domnească [11]) care cred că era atunci Cetatea Neamțului, din fața căreia Sigismund dă un document la 2 Fevruarie 1395 [12]). Izvoarele ungurești spun că Ștefan V. V. s'a închinat

---

[1]) Traducerea C. Litzica (*Conv. Lit.*, XXXV (1901), pp. 366, 367).

[2]) D. Onciul, *o. c.*, p. 20, nota 18.

[3]) Chalkokondylas, *o. c.*, pp. 51—51.

[4]) D. Onciul, *o. c.*, p. 20, nota 18; C. Jireček, *Zur Würdigung. l. c.*

[5]) Chalkokondylas, *l. c.*; I. Bogdan, *Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtsschreibung* (*Arch. f. sl. Phil.*, XIII_4, p. 539).

[6]) Bonfini, *Rerum Hung*, p. 382.

[7]) Părere plauzibilă emisă de d-l C. C. Giurescu (*Ist. Rom.*, I, (Ed. III), p. 451).
I. Minea, *Principatele Române*, p. 41.

[8]) G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, Tom. X, vol. II, p. 444. Documentul este din anul 1397 (*Id.*, *Id.*, p. 438) și nu din 1390 cum din eroare este reprodus în Hurmuzaki, I_2, p. 333.
Bonfinius, *l. c.;* I. Minea, *o. c.*, p. 52.

[9]) G. Féjér, *l. c.;* Bonfinius, *l. c.*

[10]) *Idem.* In documentul CLVI, tot din anul 1395, publicat tot de G. Fejér (*o. c.*, X, 2) se arată (p. 274) că regele și trupele ce le comanda direct au fost înconjurați de Moldoveni și scăpați de Ștefan Kanisa. Nu reiese dacă această înconjurare s'a întâmplat la intrarea lui Sigismund în Moldova sau la retragere. Impresurarea e confirmată de Bonfinius *(l. c.)*.

[11]) G. Fejér, *o. c.*, X_2, p. 444; Bonfini, *l. c.*

[12]) I. Minea, *Princ. rom.*, p. 54; V. Motogna, *Politica externă a lui Mircea cel Bătrân*, p. 11.

regelui Sigismund [1]). La retragerea însă a armatei ungurești, ea este atacată de Moldoveni la Ghindăoani, și înfrântă [2]).

Alte războaie contra Turcilor. In anul 1395, Mircea încheie la 7 Martie, la Brașov, un tratat de alianță cu regele Sigismund al Ungariei, care este de fapt prima convențiune militară, cunoscută azi, făcută de un domnitor român.

Iată, în rezumat, cuprinsul său [3])

Ori de câte ori regele Sigismund va avea războiu cu Turcii sau cu aliații acestora, Mircea îl va ajuta cu armata sa.

Dacă regele va comanda în persoană, atunci și Mircea va comanda personal trupele sale, iar de nu, Mircea va trimete numai contingentul necesar.

Oastea și convoiurile regelui vor avea liberă trecere prin Țara Românească.

Dacă regele lasă o garnizoană într'o localitate ocupată, și Mircea va lăsa o garnizoană acolo.

Dacă aceste garnizoane vor fi atacate de forțe turcești cărora Mircea singur (neajutat de Sigismund) le-ar putea face față, atunci era dator (Mircea) să ajute acele garnizoane.

Mircea se îndatora să aprovizioneze cu hrană, contra plată în bani trupele ungurești, atât în trecerea lor prin Țara Românească, cât și în ținuturile de dincolo de Dunăre, vecine cu Țara Românească.

De asemenea Mircea lua îndatorirea de a îngădui îngrijirea în țară a răniților.

---

[1]) G. Fejér, *l. c.*; Bonfinius, *l. c.*; N. Iorga, *Ist. Rom.*, III, p. 285.

[2]) *Cronica și Analele putnene* (I. Bogdan, *Vechile Cronice moldovenești până la Urechia*, p. 194); I. Bogdan, *o. c.*, p. 246; E. Kozak, *Die Inschriften aus der Bukorvina*, I, p. 105.

Că drumul urmat de Sigismund a fost prin Oituz reiese din faptul că, la 3 Ianuarie, regele ungur se afla la Cherestur (Székely-Keresztur, I. Minea, *l. c*), la 2 Fevruarie în fața Cetății Neamțului *(Idem)*, iar la 14 Fevruarie se întorsese la Brașov *(Idem)*. De asemenea aceasta mai reiese și din faptul că la această expediție au luat parte și Brașovenii (Fejér, *o. c.*, X_2, pp. 294—295), al căror drum obișnuit și mai apropiat către Moldova trecea prin Oituz.

Dela Cetatea Neamțului spre Piatra-Neamț, drumul ducea atunci prin Săcălușești și Ghindăoani, localități cunoscute din vechime (M. Costăchescu, *o. c.*, I, p. 30; II, p. 412) și nu prin Bălțătești, localitate nesemnalată de niciun document în secolele XIV și XV, cum crede d-l Emil Diaconescu (*Vechi drumuri moldovenești*, p. 46).

Terenul destul de accidentat și acoperit (mai ales în secolul al XIV-lea) cu păduri, era cu totul potrivit atacului moldovenesc în contra oastei ungurești în retragere.

[3]) Hurmuzaki, I, 2, pp. 359—361.

Cum se vede, acest tratat cuprinde toate elementele — mutatis mutandis — ce se prevăd și azi într'o convențiune militară: dreptul de trecere a armatei aliate prin țară, contingentele, comandamentul, egalitatea de drepturi în ocuparea localităților cucerite, aprovizionarea și plata acestora. El confirmă deci din partea lui Mircea și a sfătuitorilor săi o cunoștință deplină a nevoilor unui războiu de coalițiune, cunoștință ce nu putea fi întemeiată decât pe tradiție sau pe cunoașterea altor asemenea tratate făcute de alte țări. El arată deci că și în această privință pregătirea personalului cancelariei domnești nu era inferioară sarcinei sale.

Războiul dela sfârșitul verei 1445, dus de Români în colaborare cu flota burgundo-papală împotriva Turcilor este singura pildă de operațiuni combinate pe apă și pe uscat din trecutul nostru de aceea merită un studiu mai amănunțit, studiu ce este de altfel ușurat prin descrierea ce. ne-a lăsat Wavrin.

In cruciata pornită în 1444, se prevăzuse ca atacul contra Turcilor să se dea cu o armată condusă de Regele Vladislav (armată mult prea redusă ca efectiv [1]), care a fost înfrântă de Turci la Varna, la 10 Noemvrie 1444) și de o flotă având menirea de a ataca pe Turci pe mare și mai ales de a împiedeca trecerea forțelor turcești din Asia în Europa [2]).

Din pricini, a căror cercetare nu este cazul să o facem acum, flota nu a a cooperat cu armata în 1444. Ea se găsea, în primăvara anului 1445, la Constantinopol [3]).

După multe consfătuiri, se hotărî ca ea să intre pe Dunăre și să caute pe Regele Ungariei, a cărui moarte în bătălia de a Varna nu era cunoscută, ca și pe alți Unguri ce ar fi scăpat

[1]) Sosind la Nicopol, Regele Vladislav este primit de Domnitorul Vlad Dracul al Țării Românești. Acesta văzând micul efectiv al oștirii creștire (16.000 oameni și 2.000 de care) a sfătuit ca să nu se mai înainteze, căci Turcii sunt mult mai puternici și a stăruit ca să se renunțe la un plan așa de îndrăzneț (înaintarea spre Varna). Părerea lui era să se aștepte până ce forțele ar fi egale; armata trebuia păstrată, mai ales că se apropia iarna (P. Callimachi Geminianensis, *Historia de Rege Vladislao seu clade Varnensi*, MSXVIII, fila niij recto; Dlugosz, *Historia Polonica* (Ed. Frankfurt, 1711), col. 800; Cromer, *Polonia* (Ed. Colonia Agrippinae, 1589, p. 331.)

[2]) Wavrin, *o. c.*, pp. 86—88.

[3]) *Idem*, pp. 98—100.

din aceeaşi bătălie. In acelaşi timp, trebuia să se trimeată delegaţi în Ţara Românească şi în Ungaria spre a le cere să reînceapă lupta contra Turcilor [1]).

Flota creştină era alcătuită atunci din opt galere [2]) şi se afla, în luna Iulie 1445, la Brăila de unde luă contact prin emisari cu Voivodul Ţării Româneşti (Vlad Dracul).

La Brăila se făcu o înţelegere între fiul voivodului românesc (Vlad, cunoscut ulterior cu porecla de Ţepeş), delegaţii unguri şi comandanţii flotei creştine ca să se întâlnească, cu cel mai mare număr de ostaşi, la Sfânta-Maria (8 Septemvrie), în faţa Nicopolei [3]).

Până atunci se conveni cu fiul Domnului român ca să se înainteze pe Dunăre şi să se ia cu asalt oraşele şi cetăţile aflate pe Dunăre până la Nicopol şi anume: Silistra, Turtucaia, Giurgiu şi Rusciuc. Armata românească trebuia să înainteze pe uscat, mergând la înălţimea flotei. Turcii aflară ce se pregătea [4]).

Vasele fură meremitisite [5]) şi se desăvârşi aprovizionarea lor. Ele plecară din Brăila la 16 August cum fusese convenit; Românii urmau pe malul Dunării.

Sosind în apropierea Silistrei se ţinu un sfat de războiu, care hotărî atacul acestei cetăţi pentru a doua zi la ora 6 dimineaţa, când Românii trebuiau să se afle pe malul românesc din faţa cetăţii, unde se şi găsiră, la ora hotărîtă.

Flota îşi constitui o avangardă de trei galere, condusă de Wavrin, grosul (cinci galere comandate de legatul papal cardinalul de San Angelo) trebuia să urmeze după o oră [6]).

---

[1]) *Idem*, p. 100.

[2]) *Idem*, p. 109.

Galera era un vas ce mergea atât cu vâsle (cele din Mediterana aveau câte 26 vâsle de fiecare parte), cât şi cu pânze. Erau lungi, de obiceiu de 46 metri şi largi de 5,80 metri (*Encyclopaedia Britannica* (Ed. IX), XXI, pp. 808, 809; *Larousse du XX-e siècle*, III, p. 686). Ele aveau atunci cârme (Ct. Lefebvre des Noettes, *De la marine antique à la marine moderne. La révolution du gouvernail*, p. 110) şi erau înarmate cu bombarde, tunuri, arme de foc portative şi arbalete (Wavrin, p. 117).

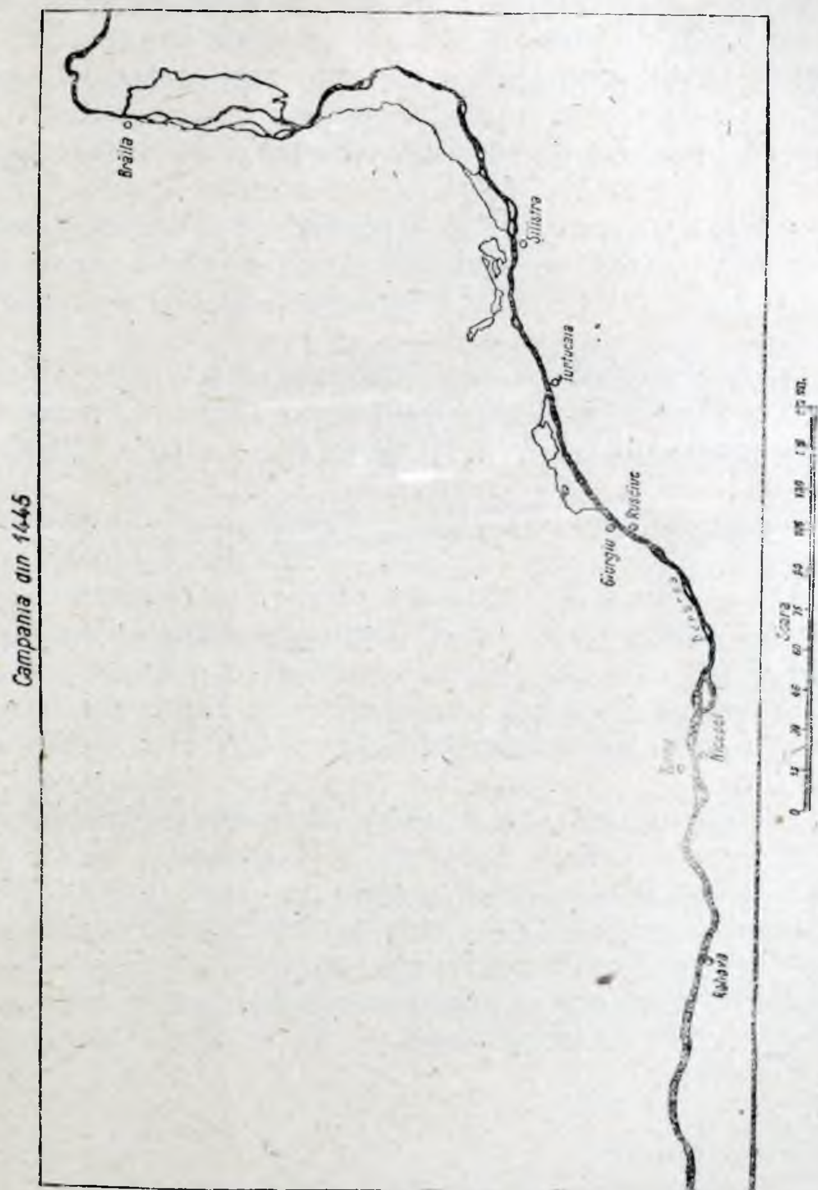
[3]) Wavrin, *l. c.*

[4]) *Idem*, p. 110.

[5]) A meremetisi = a repara (vezi H. Tiktin, *Dicţionar româno-german*, sub voce). In marină se foloseşte acest termen pentru a traduce verbul francez *radouber* (vezi C. Şăineanu, *Dictionnaire français-roumain*) (Ed. IV), sub voce).

[6]) Wavrin, *l. c.*

Românii, folosind bărci făcute din trunchiuri de arbori scobite, executară recunoașteri în diferite canale și luară un

Turc prizonier. Acesta arăta că în Silistra era o oaste de 30.000 călăreți [1]), știre ce se adeveri prin înșirarea demon-

[1]) *Idem*, p. 112.

strativă a acestei oștiri (care dispunea și de tunuri) pe malul Dunării [1]).

Văzând că nu e chip de a ataca Silistra, înzestrată cu o garnizoană atât de puternică, creștinii hotărîră să-și urmeze drumul în susul apei, spre a sosi la vreme în fața Nicopolei.

Flota ne mai având pâine, se dispusese ca Wavrin cu vasele lui să plece cu o oră-două înaintea cardinalului, spre a pregăti la loc potrivit cărbunii trebuincioși coacerii biscuiților, cu făina ce urmau să o procure Românii. In înaintarea sa Wavrin fu urmat de Români suiți pe bărci; aceștia mergeau cu vâsle pe când galerele înaintau, mai repede, cu pânze [2]).

Se sosi astfel aproape de Turtucaia și Românii cerură să se atace cetatea de acolo [3]). Wavrin nu se putea hotărî deoarece cardinalul nu sosise încă și nu se cunoștea pricina nesosirii lui [4]).

In dimineața zilei următoare, Românii, în număr de aproape 500 [5]), trecură Dunărea cu luntrile lor (cam 50 la număr) [6]) și debarcară pe malul drept. Garnizoana turcă a Turtucaiei contra-atacă și-i respinse. Atunci Wavrin se apropie de mal cu galerele sale și susținu o nouă debarcare a Românilor, care reuși de astădată [7]). După acesta urmă atacul și luarea Turtucaiei cum am arătat în paginile anterioare [8]).

Luarea Turtucaiei reuși în mare parte din pricina nevenirii grosului flotei creștine. Acest gros, încercând a pleca la ora hotărîtă, galera cardinalului se puse pe uscat. Trebui descărcată, trasă de pe bancul de nisip și reîncărcată, ceea ce ceru timp și făcu pe Turcii din Silistra să creadă că plecarea avangardei lui Wavrin era numai o înșelătorie pentru a-i depărta de Silistra și de aceea rămaseră pe loc [9]). După plecarea va-

1) *Idem*, pp. 112—113).
2) *Idem*, p. 115.
3) *Idem*, pp. 115—116.
4) *Idem*, p. 116.
5) *Idem*, p. 115.
6) *Idem*, p. 109.
7) *Idem*, p. 117.
8) *Idem*, p. 99.
9) Wavrin, pp. 116, 123.

selor cardinalului, pleacă şi armata turcească din Silistra, dar sosi la Turtucaia după luarea cetăţii de către creştini [1]).

Dela Turtucaia se înaintă (mersul fiind ajutat de un vânt favorabil [2]), spre Giurgiu, Românii urmând parte pe jos în lungul ţărmului, parte în bărci [3]). Urmă atacul şi luarea cetăţii Giurgiu, arătat mai sus [4]).

Creştinii vrură să atace după aceea Rusciucul, dar Turcii îi puseră foc şi-l evacuară [5]).

Urmă înaintarea spre Nicopoli, unde sosi şi oastea ungurească, comandată de Ioan Huniade [6]). Turcii din Nicopol se aşteptau la aceasta şi puseseră baterii chiar pe malul apei care traseră în vasele creştine la trecerea lor prin faţa cetăţii. Artileria de pe vase răspunde, dar dacă sgomotul fu mare, pierderile fură neînsemnate de ambele părţi [7]).

Se hotărî să se atace cetăţuia Turnu, Românii din spre uscat, iar Burgunzii de pe apă [8]).

Cu toată prezenţa flotei creştine Turcii izbândiră, pe o noapte cu ceaţă, să trimită din Nicopol la Turnu, un vas încărcat cu hrană şi cu material de artilerie [9]).

Cum am arătat [10]), creştinii nu reuşiră să ia Turnu.

Văzând că luarea Turnului ar cere prea multă vreme şi că epoca anului era prea înaintată, flota plecă în susul apei (cu speranţa de a găsi un loc priincios pentru trecerea trupelor româneşti şi ungureşti pe malul drept), însoţită pe malul drept de armata turcească, iar pe cel stâng de oştile româneşti şi ungureşti [11]).

Sosind în faţa Rahovei — distrusă în bună parte de oştirea lui Sigismund în 1936—se ocupă ruinele cetăţii de către echipajele vaselor şi se înarmară cu material de artilerie, archebuze şi arce. Sub protecţia capului de pod astfel construit,

[1]) *Idem*, p. 121.
[2]) *Idem*, p. 126.
[3]) *Idem*, *ib*.
[4]) *Idem*, *ib*., 99, 100.
[5]) Wavrin, p. 135.
[6]) *Idem*, p. 140.
[7]) *Idem*, *ib*.
[8]) *Idem*, *ib*.
[9]) *Idem*, *ib*.
[10]) *Idem*, *ib*., 100.
[11]) Wavrin, p. 141.

se trecură pe malul drept trupele românești și unguirești, trecere care ținu două zile. Turcii nu primiră lupta, ci se retraseră spre interiorul Bulgariei, distrugând totul în calea lor și căutând a atrage oastea creștină după ei [1]).

Ioan Huniade, dat fiind anotimpul înaintat și încă sub impresia campaniei din anul precedent care se isprăvise prin înfrângerea dela Varna, îndemnă să se întrerupă campania și ca fiecare să se întoarcă acasă; sfat ce fu urmat [2]).

Războiul din 1450. Asupra războiului din 1450 dintre Bogdan-Voivod (tatăl lui Ștefan cel Mare) și Alexăndrel, cronica noastră [3]) dă lămuriri amănunțite care ne îngăduesc a reconstitui fazele lui.

Armata cu care Alexăndrel a atacat pe Bogdan era alcătuită din Moldoveni — « gloate mari » zice cronicarul — și din ostași poloni din voivodatul rusesc, adică acea dela granița Moldovei. Oastea a fost împărțită în trei corpuri, din care unul a trecut Nistrul la Hotin, a cărei cetate era stăpânită de partizani de-ai lui Alexăndrel.

« Iară Bogdan-Vodă au fost atuncea la Lipovăț (Vaslui). Leșii dacă au înțeles de dânsul (adică unde se afla), au vrut să treacă Prutul (deci înaintau pe stânga acestui râu) ca să-i dea războiu, ce *Bogdan-Vodă n'au vrut să le dea războiu, socotind să-i bage la strâmtoare și zăbovind să-i flămânzească. Așa i-au purtat din loc în loc până la apa Bârladului* (deci i-a atras pe dreapta Prutului), *iară el ținea pădurile și trimetea cu înșelăciune soli, cumu-i voia să se plece lui craiu și să facă pace*... Crezând Leșii au lăsat să fie pre îngăduința lui și s'au întors spre casă, *iară Bogdan-Vodă să ascuțea ca să-i poată undeva vâna* (surprindere) ».

In retragere, Bogdan surprinde pe Poloni într'o pădure [4]). A urmat o luptă crâncenă în care Polonii au avut pierderi mari, dar au fost scăpați printr'un contra-atac dat de Mol-

1) *Idem*, pp. 144—145.

2) *Idem*, pp. 145—146.

3) *Let. Țării Mold.* (edițiile C. Giurescu, pp. 37—40 și I. N. Popovici, pp. 31—36).

Războiul a avut loc în 1450 și nu în 1454, cum arată acest letopiseț, N. Iorga, *Ist. Arm. Rom.*, I, p. 108; C. C. Giurescu, *Ist. Rom.*, II_1, p. 25; V. Pârvan, *Alexăndrel-Vodă și Bogdan-Vodă*, p. 48.

4) La 6 Septemvrie 1450 (N. Iorga, *l. c.*; C. C. Giurescu, *l. c.*).

dovenii credincioșii lui Alexnădrel. « Bogdan-Vodă și cu oamenii săi, cumuși era învățați a ține pădurile, *măcar că se rășchirase din războiu prin păduri, de iznoavă s'au strâns, socotind să nu piarză nădejdea, ci de iznoavă să lovească pe Leși, că-i știa că sunt slăbiți de tot ajutorul* ».

Temându-se de un nou atac al lui Bogdan, Alexăndrel se retrase în Polonia.

* * *

Intreaga strategie românească din epoca 1300—1450 se poate rezuma astfel:

Incursii peste Dunăre atunci când situația politică cerea asemeni incursii și când atât această situație cât și cea militară le îngăduia.

Incolo o defensivă activă constând din:

a) Apărare tenace la graniță (Dunăre sau Carpați);

b) Evacuarea populației din zona de războiu și « pârjolirea » Țării;

c) Retragere, cu hârțuire necurmată a adversarului ce înainta înăuntrul Țării;

d) Atragerea dușmanului în interiorul Țării spre un loc strâmt, unde se putea lupta în condițiuni prielnice și sdrobi adversarul;

e) Dacă aceasta nu reușea, supunerea aparentă față de adversar și atacarea și sdrobirea acestuia într'un loc prielnic, anume pregătit, în timpul retragerii lui, după încheierea păcii.

Și când acest atac după încheierea păcii este adeverit de cronicile noastre și când e pus fără temeiu în sarcina Românilor de cronicarii străini, aceștia au cuvinte de hulă pentru « mișelia » Românilor.

In deobște armata străină a fost nevoită să facă pace, pentrucă era flămândă, pentrucă avusese pierderi destul de însemnate, pentrucă era departe de țara sa. Pacea era deci și din partea ei o manevră, un lucru nesincer. Apoi de ce intraseră acele armate în pământ românesc? Nu era o datorie pentru fiecare Român a-i cășuna cel puțin atâta pagubă cât cășunase și ele Țării sale? Nu era nevoie de a le relua prada?

Nu era nevoie de a le tăia dorul de a repeta asemeni încercări?

Ultima citație din cronică mai arată un mare folos al alcătuirii armatelor românești din populația chemată dela plug. Aceste armate se « rășchirau » (se împrăștiau) ușor după o înfrângere, dar se și adunau iute din nou, atunci și acolo unde era nevoie și unde nu se aștepta adversarul. Această adunare arată și buna stare morală a Românilor mulțumiți de starea lor ca și hotărîrea de a nu se da bătuți. Ea mai arată înțelegerea de către fiecare a directivei politice constante a țărilor românești, directivă ce impunea o mereu reînnoită rezistență dârză.

* * *

Cercetarea făcută aci arată că arta militară românească se desvoltase în chip normal până la jumătatea veacului al XV-lea și că era arta militară firească a alcătuirii social-politice din acea vreme.

CAPITOLUL IV

APOGEUL

(Epoca lui Ştefan cel Mare)

A) ORGANIZAREA

Cum era firesc, țările românești dela Dunăre fiind organisme tinere, s'au desvoltat, așa că găsim, în epoca de care ne ocupăm acum, alcătuiri mai desăvârșite și pentru care avem o documentare mult mai completă și mai bogată atât pentru Moldova cât și pentru Țara Românească.

Iată cum ni se înfățișează, în a doua jumătate a veacului al XV-lea, aceste țări, atât din punctul de vedere social-politic cât și din acel al organizării militare.

In capul scării sociale, politice și militare era Domnitorul, venit la tron prin moștenire, alegere sau luptă și având o putere mărginită de « obiceiul pământului » și de teama, ca nu cumva abuzul prea mare din partea sa să nu aducă mulți partizani vreunuia din pretendenții, mai întotdeauna, adăpostiți în țările vecine, când nu se aflau printre boierii săi [1]).

Firi excepționale însă, cum au fost Mircea cel Bătrân, Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare, aveau evident norme pe care, tradiția pe de o parte, «obiceiul pământului», geniul lor particular pe de alta, le formaseră și lungi domnii le îngăduise să le aplice, formând astfel un adevărat manual de drept constituțional, administrativ și judecătoresc.

Sub domnitor, depinzând de bunul său plac, dar ținându-l în frâu prin nevoia ce avea domnul de a-i consulta cel puțin

---

[1]) « Şi pentru aceea se cunoaşte că, cum nu-i descălecată ţara de oameni aşezaţi, aşa nici legile, nici tocmeala ţării pre obiceiu bun nu-s legate, ce toată direptatea au lăsat pre cel mai mare ca să o judece, şi ce i-au părut lui, ori bine ori rău, acei au fost lege, de unde au luat şi voie aşa mare şi vârva. Deci *cumu-i voia Domnului op* (să le caute) să le placă tuturor, *ori cu folos, ori cu pagubă ţării, care obiceiu şi până astăzi trăieşte* » (*Let. Ţării Mold.* (Ed. C. Giurescu), pp. 7—8).

în unele acte mai de seamă [1]) și prin puterea lor, derivată din alcătuirea proprietății rurale, venea o clasă privilegiată — a cnejilor [2]) — din care se recrutau marii dregători — boierii. Această clasă era obișnuită, din tată în fiu, să guverneze și să se războiască și era, în general, înstărită [3]).

In fine venea marea masă a țărănimii, dacă nu proprietară, dar, cum am arătat în paginile precedente, de drept uzufructuară a solului și liberă ca persoană și pe avutul său. Ea nu lua nicio parte în cârmuirea Țării. Din această clasă unii aveau anumite drepturi și îndatoriri, iar alții — puțini la număr — pierduseră oarecare parte din libertatea lor personală.

Principiul de bază al organizării militare. Din faptul posesiunii sau folosirii solului de către toți, reieșea, ca și în trecut, principiul de bază al formării oștirii, al obligativității apărării moșiei de care se folosea. Toți Românii fiind încă și în această epocă proprietarii sau uzufructuari perpetui ai solului, aveau îndatorirea de a lua parte la apărarea țării lor [4]). Această

---

1) O dovadă bună a nevoiei în care se aflau Domnii de a consulta și chiar de a invoca sprijinul boierilor ne e dată de tratatele de închinare și mai ales de cel din (Iulie—Septemvrie) 1456 a lui Petru Aron când acesta a consimțit să plătească (să dea un peșcheș) Turcilor. In motivarea actului prin care Mihail logofătul e trimis spre a face învoirea, Domnitorul zice (M. Costăchescu, *Doc. mold.*, II, pp. 797—800):

« Noi Petru Voevod, din mila lui Dumnezeu, Domn Țării Moldovii, *cu panii sfatului nostru moldovenesc și cu mitropolitul nostru, chir Teoctist, și cu toți panii dela mare până la mic ne am sfătuit și mult am vorbit între noi . . . pentru aceia ne am sfătuit împreună* ». Ca martori, deci ca luând parte la sfat, sunt arătați nominal 57 de boieri « și alții toți ».

2) R. Rosetti, *Pământul*, p. 40.

3) R. Rosetti, *Origina și transformările clasei stăpânitoare în Moldova*, (*An. Ac. Rom.*, Seria II, Tom. XXIX, pp. 178—179).

4) « Dacă Moldova, o țară mică și cu populație rară, strânsă pe de o parte între două regate catolice militante, ce se întreceau care de care să o înghiță mai de grabă a putut totuș să ție piept, pe altă parte, atâția ani și cu atâta fală, unor dușmani așa de puternici ca Turcii; dacă Ștefan a putut să facă această minune de a sdrobi la Rahova pe cuceritorii Constantinopolei și de a nu se da învins după înfrângerea cumplită dela Războieni; dacă după 1476 el a putut să-și apere, fără nicio flotă, încă opt ani întregitatea țării care se întindea până la mare; aceasta nu se datorește numai energiei extraordinare ce se acumulase în acest ilustru vlăstar al Bogdăneștilor descălecători, ci și acelui spirit militar puternic de care erau pătrunși Moldovenii lui, acelei iubiri adânci a pământului strămoșesc, ce făcea din fiecare proprietar un ostaș, acelei *legături indisolubile între proprietatea și pământ, fie ea mare sau mică, și între slujba militară* », (I. Bogdan, *Doc. Răzenilor*, *An. Ac. Rom.*, XXX, p. 381).

« Cea mai veche alcătuire obștească a Românilor se răzima pe datoria de a lupta a tuturora », (N. Iorga, *Ist. Arm. Rom.*, I, p. 49).

« Astfel era deci oștirea țărilor române în vremurile cele mai vechi ale existenței lor, alcătuită din elemente care toate aveau un interes propriu de a-și apăra țara

îndatorire generală era baza organizării armatelor românești. Dacă, precum am arătat pentru epoca precedentă, nu cunoaștem texte care să arate, în mod expres, această îndatorire, cunoaștem, în schimb, documente prin care anumiți indivizi sau categorii de locuitori se scutesc de această îndatorire, și aceste documente sunt astfel redactate, încât reiese că obligativitatea luării armelor, în caz de chemare, era regula, iar scutirea de această obligativitate este cu totul excepțională [1]). Interpretarea contrară dată de I. C. Filitti [2]), după care cultivatorii de pământ nu aveau îndatorirea ostășească pentrucă sunt documente care scutesc satele de această îndatorire, este greșită, după părerea mea, pentru această epocă. Redactarea cronicilor noastre și a celor ale vecinilor noștri nu lasă de asemenea nicio îndoială asupra îndatoririi [3]), care era și a locuitorilor din orașe și din ocoalele lor [4]).

---

sau moșia, cum se numeau atunci, căci fiecare oștean, boier, moșnean sau chiar țăran supus, se împărtășea la proprietatea ei », (A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, Ed. Șaraga, IV, p. 247).

Că obligațiunea exista numai pentru proprietarii sau uzufructuarii solului ne-o indică următorul pasaj din *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă*, (p. 66): « După poticala dintâiu (înfrângerea dela Valea-Albă), cela ce nu avea voinici de oaste, *ci strângerea păstorii din munți și argații de-i întrarma* ». Armarea acestora era deci o excepție.

[1]) Un document din 22 August 1447 scutește pe locuitorii de pe 17 moșii aparținând mănăstirii Neamț « . . . nici la cetăți să nu lucreze . . .fără numai când s'ar întâmpla Domnia Mea să mergem cu oști undeva, atunci și ei cu a lor hrană vor merge », (Stoica Nicolaescu, *Doc. sl.-romin*. 224).

La 31 August 1458, Ștefan-cel-Mare dă anume scutiri locuitorilor din Bobinești, printre cari: « la războiu vor merge numai când va merge și domnul în persoană », (I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan*, I, p. 13).

La 28 Octomvrie 1464, Radul-cel-Frumos întărește mănăstirii Snagov niște sate și le scutește de dări și prestații, « iar birul să-l plătească și posadă și oaste să facă » (P. P. Panaitescu, *Doc. Țării Rom.*, I, p. 259).

La 17 Aprilie 1475, Ștefan dă scutiri locuitorilor a două sate, printre care: « nici la oaste să nu meargă », (I. Bogdan, *Id.*, I, p. 199).

[2]) I. C. Filitti, *Câteva cuvinte despre alcătuirea oștirii de țară în principatele române până la regulamentul organic*, p. 8.

[3]) *Let. Țării Mold.*, (p. 51): « strâns-au țară; (p. 74): « țara strângându-se »; (p. 84): « strânse țara ». Țara trebue înțeleasă în sensul de populația validă a țării.

Dlugosz, *o. c.*, XIV, p. 409: « strângând sub steag pe toți, atât ostași cât și țărani, așa încât numai femeile și copiii să rămână acasă ».

Idem, Idem, p. 495: « Si quem agrestem comperisset non habentem sagittas, arcum et gladium . . . absque ulla commiseratione capite damnabat ». Dacă țăranii erau obligați a avea arme, era pentru a putea lua parte la apărarea moșiei, deci această participare era obligatorie.

[4]) Obligația târgurilor de a da ostași se adeverește prin următorul pasaj din Neculce (M. Kogălniceanu, *Letopiseți*, II, p. 112): « . . . carele din boierii

Am arătat în capitolul precedent, când începea pentru bărbați această obligativitate. De altfel caracterul Românului era astfel încât, de sigur, tinerii erau aprigi de a lua la parte războaie [1]).

Organizarea. Fiind arătate bazele generale de alcătuire, să trecem acum la examinarea amănunțită a organizării armatelor românești. Pentru aceasta este cazul să reamintim că menirea lor de războiu, era de a asigura ființarea statelor românești. Nevoia asigurării exista și în timp de pace și deci trebuiau să existe și atunci forțe armate care să poată îndeplini această menire. Pentru a alcătui aceste forțe, mai multe soluțiuni se prezentau domnilor noștri:

1. Ținând seama de obligativitatea serviciului militar, să îndatoreze pe toți locuitorii ca, pe rând, să vină să îndeplinească serviciul militar de pază.

2. Să alcătuiască anumite unități din oameni care, căpătând o simbrie sau un anumit folos, să execute serviciul de pază în continuu.

Care erau însă nevoile de timp de pace?

In primul rând, paza persoanei Domnitorului, care avea, pe acele vremuri, ca pe toate vremile de absolutism, o importanță, greu de închipuit azi, căci cu organizarea și cu mentalitatea de atunci vieața întregului stat se concentra în persoana și în voința Domnitorului.

---

sau dintr'alte cete și breslași nu va veni la oaste asupra păgânilor și-a pierde și moșiile și va fi poddan (= supus)», (I. B o g d a n, *Documentul Râzenilor*, pp. 374, 415).

[1]) « Li subditti tutti valenti homini et homini de fatti et non da star so li pimazi ma a la campagna », (Scrisoarea doctorului Matei Muriano, 7 Decemvrie 1502, H u r m u z a k i, VIII, p. 36).

« (Moldovenii) Quique ad militariam industriam satis apti sunt et expeditissimi. Praeterea gens ista Moldauica ferox est, et admodum barbara rebus tamen militaribus et bellicis, ut praedictum est, suo more eximie instructa » (R e i c h e r d o r f, *Chorografia Moldaviae* apud A. P. I l a r i a n, *Tez. Mon. Ist.*, III, pp. 136—137) .

« (Moldovenii) sunt bravi » (B i e l s k i, *Sprawa Rycerska*, în *Arh. Ist.*, I, p. 168). « Ei (Moldovenii) sunt oameni fioroși însă *foarte viteji*, și nu mai este alt neam care să aibă hotare așa de înguste și *să se lupte mai mult pentru gloria războiului și pentru arătarea vitejiei* » (S t a n i s l a u s O r i c h o v i u s, *Annales Regni Poloniae*. Annali V. Citat de N. B â l c e s c u în *Mag. Ist.*, II, p. 50).

Iar despre cei din Țara Românească, am văzut că W a v r i n spune: « . . . estoient très grands gens », adică mari — buni — luptători (Ed. N. I o r g a, în *Bul. Com. Ist. Rom.*, VI, p. 129).

In al doilea rând, era nevoia pazei granițelor și a cetăților, mai ales a celor de margine, expuse incursiilor vecinilor.

In al treilea rând, asigurarea liniștei în țară.

Ținând seamă de aceste nevoi și de faptul că omul nu dă voios un serviciu decât în schimbul unui folos, s'a ajuns la soluția pe care am mai arătat-o, care dădea armata de timp de pace și constituia, în același timp, sâmburele în jurul căruia se strângea, în timp de războiu, adevărata armată, constituită din întreaga populație validă.

Forțele armate din timp de pace erau constituite din:

1. Curteni sau viteji, despre cari am vorbit în capitolul precedent.

Un istoric actual emite părerea [1]) că curtenii nu erau decât micii dregători din sate — păharnicei, vistiernicei, etc. — grupați în cete sub comanda superioară a marilor dregători de care depindeau.

Dacă existența acestor slujbași este dovedită în secolele XV și XVI [2]), nu există însă nicio dovadă pentru secolele acestea că ei să fi avut vreo organizare militară specială sau să fi alcătuit « bresle ».

Arătarea cronicii [3]), cum că marele logofăt era « ispravnic pe o frunte de oameni de țară, ce sânt curtenii », ar întări interpretarea de mai sus.

Un document dela Ștefan cel Mare [4]) (asupra căruia mi-a atras atenția d-l M. Costăchescu), arată:

a) Printre curteni există o categorie numită călărași;

b) Curtenii atârnau de anumite curți domnești, unde trebuiau să-și îndeplinească serviciul;

---

[1]) C. C. Giurescu *Istoria Românilor*, (Ed. III-a), II, pp. 502, 505.

[2]) Vezi I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan-cel-Mare* și M. Costăchescu, *Doc. mold.*, la indexurile respective.

[3]) *Letop. Țării Mold.*, (Ed. Giurescu), p. 22, 7.

[4]) « Cu mila lui Dumnezeu, Eu Ștefan-Voivod, Domnul Țării Moldovei, înștiințăm cu această carte a noastră pe oricine o vedea sau auzi, cum că acestui adevărat Avram Huiban i-am dat în susul Bârladului, la apa Mărului, valea Cornilor de arce, pe unde este judele Sion. I-am dat lui acest uric cu dreptul de răzășie, *însă atârnare dela curtea noastră domnească din Vaslui, pentru vitejia lui în bătălia cu Turcii, din susul Vasluiului, cunoscându-l dărăban din munte, l-am făcut călăraș, să nu plătească nici un bir.* Această moșie să fie pentru el, copiii lui, frații lui, nepoții lui, strănepoții lui, până unde ajunge vita în șase luni de vară și pentru tot neamul lui neclintit în veci. Amin ». 12 Mai 1475 (Ministerul de Interne, *Monografia Comunei rurale Avramești din plasa și județul Tutova*, de Constantin Solomon, învățător, p. 4).

c) Mai exista o categorie de oșteni numită « dărăbani », oșteni pedeștri, a căror desvoltare o vom găsi în epocile ulterioare.

Reichendorf ne spune că, mai târziu, sub Petru Rareș, efectivul curtenilor era de trei mii [1]). Ei erau călări. E probabil că, în timp de pace, ei făceau serviciul pe rând — cu schimbul — căci nu era nevoie de toți deodată la Curte. și nu s'ar putea explica altfel cum își vedeau de pământuri. Cât timp erau la curte, primeau tain de carne și pâine.

2. Un număr de oameni cu plată, cărora li se zicea lefegii sau slujitori [2]).

Aceștia alcătuiau în parte garda personală a Domnitorului [3]) și formau sâmburele garnizoanelor de siguranță a cetăților [4]).

Efectivul lor — cel puțin sub domnia lui Ștefan cel Mare — nu pare a fi fost foarte mare.

Am văzut că, încă din prima jumătate a secolului al XV-lea, ei primeau o soldă lunară, la care se adăuga, probabil, și un tain de carne și de pâine, după cum se făcea în secolul următor [5]).

3. Locuitorii din cetăți și ocoalele lor, îndatoriți, în timp de pace, să lucreze la întăriturile cetății pe teritoriul căreia se aflau așezate (întreținerea lor) [6]) și a lua parte, pe rând, împreună cu lefegii, la paza ei [7]), iar în timp de războiu, formau garnizoana cetății [8]).

4. Locuitorii satelor dela margine (hotare), cari, în schimbul unor privilegii, erau îndatoriți să asigure paza graniței [9]). In Moldova, întregul serviciu de pază al granițelor era pus sub supravegherea marilor vornici [10]).

---

[1]) In A. P. Ilarian, *Tez. Mon. Ist.*, III, p. 138.
[2]) *Letop. Țării Mold.*, p. 45.
[3]) *Id.*, p. 22; I. Bogdan, *Câteva observațiuni asupra îndatoririlor militare ale Cnejilor și boierilor moldoveni în secolii XIV și XV*, p. 10.
[4]) *Letop. Țării Mold.*, p. 45.
[5]) *Ib.*, p. 23.
[6]) I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan*, I, pp. 13, 199, 230. Vezi mai sus, p. 82 nota 2.
[7]) I. Bogdan, *o. c.*, I, p. 199.
[8]) I. Bogdan, *Inscripțiile dela Cetatea-Albă* (*An. Ac. Rom.*, XXX, p. 346); I. Bogdan, *Org. Arm. Mold.* (*An. Ac. Rom.*, XXX, p. 374).
[9]) Vezi mai sus p. 94, nota 2.
[10]) *Arh. Ist.*, I_1, p. 170; vezi mai sus p. 82, nota 3.

In fine, paza ordinei se asigura și prin întreaga populație care era îndatorită la urmărirea hoților, etc. [1]).

Curtenii și lefegiii alcătuiau o parte separată a armatei — oastea mică — oarecum oastea personală a Domnului [2]), formând unități aparte, după cum reiese: *a)* din cronici, care menționează separat această oaste de oastea formată prin chemarea populațiunii sub arme, sau nu pomenesc decât de oastea de țară ce se aduna în vederea unui războiu, iar de cea personală (curteni și lefegii) nu, pentrucă Domnitorul o avea totdeauna lângă dânsul [3]); *b)* din cuvântarea lui Țamblac [4]): « și m'am găsit singur pe mine, cu toți ostașii mei împrăștiați ca să-și apere casele lor ... Eu, împreună cu curtea mea am făcut ce am putut ».

In războiu, grosul armatei era format, cum am spus, din populația validă chemată sub arme [5]). Cum se făcea această chemare? Cronicarul zice că Domnitorul trimitea călăreți

---

[1]) I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan*, I, p. 13.

[2]) In această privinţă e justă observaţia lui Sir Charles Oman (*A history of the art of war in the middle ages*, II, p. 341), că o domnie despotică nu se poate răzima numai pe forţe teritoriale, ci are nevoie de o gardă de trupe plătite spre a contrabalansa puterea claselor care stăpânesc solul.

[3]) « Au împărţit *oştii sale* (nu celei de ţară) steaguri » (*Letop. Ţării Mold.*, p. 44); « adunând Ştefan-Vodă multă oaste de ţară » (*Id.*, p. 45); « strâns-au ţară şi slujitorii săi » (*Id.*, p. 51); « strânse ţara » (*Id.*, p. 83, armata personală o avea cu sine); « de sârg au trimis în toate părţile în ţară să se strângă la târgul Românului » (*Id.*, p. 73).

« Ci norocul cel bun al lui Ştefan-Vodă (Ştefăniţă 1518) s'au prilejit cu oastea gata în gura Coroviei, şi au dat de veste *şi ţării de sârg să se strângă* », (*Id.*, p. 127).

« . . . iar Ştefan V. V. şi-au adunat toată ţara sa în târgul Romanului» (I. Bogdan *Vechile Cronici*, p. 227).

Şi Dlugosz, vorbind de armata lui Ştefan-cel-Mare, face aceeaşi distincţie: « tam militaribus quam agrestibus » *o. c.*, (XIV, p. 495).

Deosebirea pe care o semnalează N. Iorga, (*Ist. Arm. Rom.*, I, p. 62; *Ist. Rom. prin călători*, I, p. 54) pentru oştirea muntenească, de pe vremea lui Mircea-cel-Bătrân, între « oastea cea mică » oarecum permanentă, formată din boieri şi cei cari înconjurau de obiceiu pe domn, şi « oastea cea mare » (вєлика воиска din hrisov) formată din toţi proprietarii de pământ, confirmă şi mai mult aceasta. I. Bogdan, (*An. Ac. Rom.*, XXX, p. 411) spune că « oastea cea mare » trebue înţeles în sensul de « exercitus generalis », adică întregile forţe armate ale ţării, deci cuprinzând şi oastea cea mică.

[4]) I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan*, II, p. 348.

[5]) Afirmaţia lui Iorga (*Ist. Rom.*, IV, p. 213), că Ştefan-cel-Mare nu ar mai fi chemat ţăranii sub arme după 1476, este contrazisă de *Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă* care spune (p. 73): « de sârg au trimes (Ştefan-cel-Mare în August 1497) în toate părţile în ţară să se strângă la târgul Romanului » şi mai departe (pe aceiaşi pagină): « iară Ştefan Vodă, în 27 de zile a lui August, Duminecă, au eşit din Suceava spre târgul Romanului şi cu toată oastea sa ».

în toate părţile Ţării fixând şi locul de adunare [1]), care se numea atunci « beleag » [2]). Este justificat a presupune că Domnitorul nu trimitea el direct în toate satele, ci la dregătorii teritoriali, cari la rândul lor vesteau satele, fie prin călăreţi, fie prin focuri făcute pe înălţimi sau prin sunete de bucium [3]).

Odată chemaţi, locuitorii numiţi cât timp erau sub arme *feciori* sau *voinici* [4]) se adunau în cete localnice [5]); acestea se îndreptau, pe drumul cel mai scurt, la locul fixat.

Cele două operaţiuni cunoscute, azi, sub numele de mobilizare şi adunare sau concentrare, se făceau atunci concomitent şi repede [6]). Odată cetele sosite la locul fixat pentru adunare, se proceda la formarea unităţilor şi formaţiilor mai mari — adică se stabilea ordinea de bătaie, ceea ce se făcea fără multă pierdere de vreme [7]).

Unitatea superioară *cetei* ar fi fost, după I. Bogdan [8]), *pâlcul*. Atât definiţia cuvântului pâlc, dată de acesta în nota 70 a studiului său, care este: tabără, armată aşezată în linie de bătaie, corp de trupă, armată; cât şi înţelesul care reiese din pasajele cronicilor unde este întrebuinţat acest cuvânt [9]),

---

[1]) « De sârg au trimis în toate părţile în ţară să se strângă la târgul Romanului » (*Letopis. Ţării Mold.*, p. 73).

[2]) « Silia toţi de se strângea la Roman, unde era beleagul » (*Id.*, p. 74).

[3]) N. Iorga, *Ist. Rom. prin călători*, I, pp. 26, 54.

[4]) I. Bogdan, *Doc. Răzenilor* (*An. Ac. Rom.*, XXX, p. 370).

[5]) *Id. Ibid.*, p. 378. Asupra însemnării cuvântului de *ceată* vezi ce spune I. C. Filitti în ale sale *Câteva cuvinte despre alcătuirea oştirii de ţară în principatele române până la regulamentul organic*, pp. 7, 8.

[6]) In 1497, Ştefan dă ordin, după 9 August (*Letopis. Ţării Mold.*, p. 73; I. Ursu, *Ştefan-cel-Mare şi Turcii*, p. 144) ca toată oastea să se adune la Roman, iar la 27 August (*Letopis. Ţării Mold.*, p. 73) oastea este strânsă. Deci 16 zile. Dacă socotim că, dela Suceava (unde era Ştefan) şi până la marginile de Sud şi de Est ale ţării, erau cel puţin 3—4 zile de goană călare, ne dăm seamă de repeziciunea atât a transmiterii ordinului de mobilizare cât şi a adunării oamenilor.

Termenul de 15 zile pentru adunarea oamenilor chemaţi sub arme reiese şi dintr'o scrisoare a starostelui oraşului Lemberg către regele polon (I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan*, II, p. 465).

[7]) Observaţia lui Oman (*o. c.*, II, p. 256), relativ la Elveţieni se aplică şi Moldovenilor: « nu trebuie a se pierde multe zile pentru plicticoasa muncă a organizării (unităţilor pe zona de adunare), deoarece fiecare om stătea alături de (împreună cu) rude şi vecini sub steagul oraşului, văei sau breslei sale ».

[8]) *Doc. Răzenilor (An. Ac. Rom.*, XXX, p. 378.

[9]) « (Petru Rareş) râdicat-au oaste mare asupra Săcuilor la ţara ungurească, şi şi-au împărţit oastea în două pâlcuri şi pe două poteci şi-au trecut oastea » (*Letopis. Ţ. Mold.*, p. 133).

mă fac a crede că, deși pâlcul se forma din mai multe cete, el nu era o unitate organică ci numai o grupare ad-hoc, în vederea unei manevre strategice sau tactice.

Nu trebue să se uite că unitățile se formau, în toată Europa, până mult mai târziu, nu după normele de azi, ci după nevoia momentului și voința șefului. Dacă existau, pe ici pe colea, unele mici unități, nu exista nicăiri o normă pentru gruparea lor în unități mai mari.

Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă pomenește de formarea unităților mai mari pe zona de adunare, zicând că se împărțea atunci steaguri la oștire [1]). Și așa era, căci fiecare unitate avea nevoie de un insemn vizibil pentru adunare [2]), care să arate unde era șeful, și aceste insemne — steaguri — se împărțeau cu ocazia constituirii unităților. Nu ni s'a păstrat niciunul dintre aceste steaguri și nici măcar vreo descriere a lor.

Despre steagurile atribuite oștirilor lui Ștefan cel Mare, cel ce era în Muzeul Militar din Parcul Carol și cel ce se află la Muntele Athos [3]), am arătat într'un memoriu prezentat Academiei Române [4]), că nu sunt steaguri ostășești ci prapure.

Cronicile ne arată că, înafară de steagurile unităților mitare, mai era: steagul Țării, de coloare roșie [5]) precum și steaguri ale boierilor [6]).

« Acolo tocmindu-și Tomșa oastea în două pâlcuri », (*Id.*, p. 193).

« Și dacă s'au împreunat toți, împărțindu-se în trei pâlcuri, i-au lovit când ei dormeau fără grijă », (*Id.*, p. 225).

« Și așa trecură Dunărea cu toată oastea, și dacă trecură, făcură oastea în trei pâlcuri și un pâlc luă Neagoe (Basarab) », (*Mag. Ist.*, IV, p. 246).

[1]) P. 54. *Chronica breviter* (Ed. Chițimia, p. 62) arată că la 8 Noemvrie 1473, Ștefan-cel-Mare a împărțit oastei 48 de steaguri — deci a format 48 de unități. Vezi și al meu *Un nou studiu asupra artei militare la Români*, (Ac. Rom., *Mem. Secț. Ist.*, Seria XXX, Tom. XXII, p. 309).

[2]) Profesorul italian Luigi Chiappelli arată (*Enciclopedia Italiană*, IV, pp. 74—75): « L'origine sua (a steagului) è dovuta alla necessità de distinguere a una certa distanza il corpo a quale appartiene un reparto armato e di offrire ai soldati dispersi un modo facile di rassembrarsi ».

[3]) Descrierea la Bogdan, (*An. Ac. Rom.*, XXIV).

[4]) *Steaguri, prapure* (în *Mem. Secț. Ist.*, Seria III, Tom. XX, Memoriul 19). In discuția ce a urmat cetirii acestui memoriu, în Secția Istorică a Academiei Române, concluzia la care am ajuns a fost întărită prin dovezile aduse de alți membri ai acestei secțiuni.

[5]) General R. Rosetti, *o. c.*, p. 3, nota 5 și p. 4, nota 2; Iorga, *Ist. Rom.*, IV, p. 142; B. P. Hasdeu, *Arh. Ist. a Rom.*, I_2, p. 10.

[6]) B. P. Hasdeu, *o. c.*, p. 23.

Cuvântul de steag se folosea și pentru a denumi unitățile: « au venit patru steaguri de Moldoveni » [1]).

Unitățile aveau și buciume și trâmbițe; acestea serveau, fie pentru a da onorurile [2]), fie în luptă pentru a îmbărbăta trupele proprii [3]), sau pentru a înșela pe inimic [4]).

Cadrele. Am arătat că unitățiile se formau pe zona de adunare. O întrebare firească ni se pune: cine comanda oare aceste unități? cu alte cuvinte: cum erau alcătuite cadrele oștirii.

Principiul obligativității aducea armatei române nu numa imensa majoritate a luptătorilor săi, dar îi mai procura încă și cadrele. Și ce este mai mult e că-i dădea cadrele firești cu care plugarul-soldat conlocuia și pe care era obișnuit a le urma și asculta.

In adevăr, dacă obligativitatea era generală, ea se aplica și cnejilor și boierilor, ba poate chiar mai mult acestora, după cum o arată I. Bogdan, când zice: « In sec. XIV și XV-lea cnezatul și boieria erau în primul rând o slujbă militară » [5]).

Este dovedit însă astăzi că cnejii și boierii erau conducătorii obișnuiți și firești ai țărănimii în vieața de toate zilele și e puțin probabil că tocmai în războiu, în luptă, când nevoia — mai ales în acele timpuri de lupte corp la corp și de exemplu personal — cunoașterii personale a șefului se simțea mai mult, să se fi luat țărănimii — masei armatei — șefii pe cari îi cunoștea și de cari era obișnuită a asculta — spre a forma din ei o trupă de elită. Formarea din cneji și din boieri a unei atari unități ar lăsa neexplicabil chipul de încadrare a gloatelor.

Documentul Râzenilor, studiat de I. Bogdan [6]), este o dovadă prețioasă că unitățile — cetele — erau teritoriale și

---

[1]) I. Bogdan, *Relațiunile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească*, p. 42.

[2]) *Arh. Ist.*, I, 2, p. 23.

[3]) *Letopis. Țării Mold.*, p. 39.

[4]) *Id.*, p. 57.

[5]) *Indatoririle militare ale cnejilor și boierilor moldoveni* (*An. Ac. Rom.*, XXIX, p. 624); în *Documentul Râzenilor* (p. 410), Bogdan zice: « Scutiri de serviciul militar acordate boierilor nu cunosc încă niciuna ».

[6]) P. 378.

că șefii lor erau dregătorii teritoriali sau marii proprietari locali sau chiar clericii, în cazul cetelor mănăstirești [1]).

De altfel numai prin această coincidență a organizării sociale, politice și teritoriale, din timp de pace, cu acea militară [2]) de războiu, se poate explica coheziunea armatelor românești, deși erau strânse numai în momentul începerii războiului.

Nenumeratele războaie ce au fost nevoiți să le poarte Domnii români consumau însă cadrele, poate într'o proporție mai mare ca masa oștirii. Ce măsuri se luau pentru completarea lor? Cum se asigura reînnoirea lor?

După același sistem de completare pe care l-au avut toate armatele totdeauna, adică în caz de lipsă de șefi se recurgea la cadrele inferioare. Cronicile noastre și cele străine ne dau pilde în această privință [3]).

Dintre domnitorii noștri, Ștefan-cel-Mare, care era și un priceput conducător de oameni, a știut să lege acest sistem de recrutare a cadrelor de un sistem de răsplată pentru cei ce se distingeau. In adevăr, vedem că, pe de o parte, recrutarea nouălor cadre se făcea din cei ce se distingeau prin serviciul lor în luptă [4]), iar pe de alta, că aceasta se făcea cu ocazia unor adunări solemne a întregii oștiri, adunări ce aveau loc după războaie și cu care ocazii se dădeau răsplată tuturor ostașilor [5]). Aceste adunări și răsplătiri au fost unul

---

[1]) *O. c.*, p. 373.

[2]) R. Rosetti, *Orig. și transf. Clas. Stăp.*, (*An. Ac. Rom.*, XXIX, p. 180); Același, *Pământul*, p. 235.

[3]) *Letopis. Țării Mold.*, p. 66.

« Plurimi agrestes ex peditum numero in equitum et militum numerum translati » (Dlugosz, *o. c.*, XIV p. 621).

« Instaurata ex agrestibus, in supplementum eorum qui in clade Turcorum ceciderant, militia » (*Idem.* XIV, p. 665).

[4]) Ulterior și în învățămintele zise ale lui Neagoe (Ediția București, 1843) se preconizează aceleași principii, zicând (p. 242): « Iar de vor pieri vreuni din boierii tăi într'acea slujbă a ta, tu să te nevoiești și să silești pentru suflete lor la sfintele biserici, ca să vază toți și să se îndemneze, și feciorii lor și rudeniile care vor rămânea în urma lor, multă cinste să aibă dela tine pentru părinții lor, cari și-au vărsat sângele lor pentru tine înaintea ta, asemenea și slujile tale care vor fi rămas sdraveni și aceia încă să aibă cinste nefățarnică, nu pentru că-ți vor fi rudenii, nici căci vor fi dat cuiva mită și-o vor lăuda, ci fiecare după cum îi va fi slujba așa să-i fie și darul și cinstea ».

[5]) « Atunci (1472, după războiul cu Muntenii) făcu (Ștefan-cel-Mare la Suceava) mare ospăț mitropoliților și vitejilor săi » (*Letopisețul dela Bistrița*, în I. Bogdan, *Cronice inedite*, p. 54).

din factorii principali cari făceau ca şi boierul şi ţăranul să răspundă atât de bine la toate chemările şi să-şi facă cu prisosinţă datoria pe câmpul de luptă.

Marile Comandamente. După ce am văzut cum erau alcătuite oastea de ţară şi cadrele sale, să vedem cum era format marele comandament şi cum se grupau forţele de toate armele.

In capul oastei era Domnitorul — Voivodul [1]).

Cronica, vorbind de dregătoriile înfiinţate de Alexandru-cel-Bun [2]), pomeneşte de « hatman şi pârcălab de Suceava şi ispravnic pre toate oştile ţării ». După acest izvor toţi istoricii noştri au admis existenţa, încă din timpul lui Alexandru-cel-Bun, a hatmanului şi atribuţiile acestuia arătate de Urechia.

I. Tanoviceanu şi, după dânsul, I. Bogdan, au dovedit că hătmănia nu a luat fiinţă decât pe la finele sec. al XVI-lea, dar pe când Tanoviceanu arată că în locul lui se găseşte portarul de Suceava [3]), Bog-

« Iar Ştefan-Voivod făcu atunci (după izbânda dela Podul Inalt) mare ospăţ mitropoliţilor şi vitejilor săi şi tuturor boierilor săi, dela mare până la mic, şi *multe daruri împărţi atunci oştirii sale întregi* », (*Ibid.*, p. 55).

« Iar domnul Ştefan-Voivod se întoarce (1481) de acolo biruitor cu toată oastea sa şi cu toţi boierii săi în scaunul său dela Suceava şi acolo făcu Ştefan-Voivod mare ospăţ mitropolitului şi episcopilor şi boierilor săi şi oştirii sale, *şi mulţi viteji făcu atunci şi multe daruri şi scule scumpe* dărui boierilor săi şi vitejilor şi tuturor ostaşilor », (*Ibid.*, p. 57).

« Iar domnul Ştefan-Voevod trimise (în 1497) toate oştirile sale acasă, fiecare pe ale sale, şi apoi porunci tuturor vitejilor şi boierilor săi să se adune în ziua de sfântul Nicolae la locul ce se chema Hârlău, şi se adunară cu toţii în acea zi, şi acolo făcu atunci domnul Ştefan-Voivod mare ospăţ tuturor boierilor săi, dela mare până la mic, *şi mulţi viteji făcu atunci şi cu daruri scumpe, îi dărui*, pe fiecare după destoinicia sa », *Ibid.* (pp. 61—62).

« După aceea (în 1497) au dat Ştefan-Vodă cuvânt a toată oastea, să se strângă la Hârlău la ziua lui Sfeti Nicolae. Şi aşa s'au adunat cu toţii la Hârlău într'acea zi, şi acolo Ştefan-Vodă au făcut ospăţ mare tuturor boierilor şi tuturor vitejilor săi, *şi cu daruri scumpe i-au dăruit pe dânşii*, şi de aci i-au slobozit cine-şi pe la casa sa » (*Letopis. Ţării Mold.*, p. 82).

Este curios că, înafară de sus arătatele menţiuni din cronici, *nu ne-a rămas niciun document* care să ne arate că Ştefan ar fi făcut sau întărit danii de pământ sau de robi cu prilejul acestor adunări.

[1]) « Principes eorum vaivodae, hoc est militiae ductores » (Verancius, apud A. P. Ilarian, *Tez. Mon. Ist.*, III, p. 179); « Voivod înseamnă călăuz de oaste, *dux*, Herzog » (N. Iorga, *Ist. Arm. Rom.*, I, p. 49).

[2]) Letopiseţul Ţ. Mold., p. 22.

[3]) I. Tanoviceanu, *Probe noui de falşitatea izvodului lui Clănău* (*Arhiva, Organul Societăţii Ştiinţifice şi Literare din Iaşi*, An. III, 1892): « . . . pe timpul lui Ştefan cel Mare nu exista încă hătmănia printre boieriile moldoveneşti . . . şi

d a n [1]) credea că conducerea supremă o avea vornicul sau un fost vornic.

Pe timpul unui Ştefan cel Mare sau unui Vlad Ţepeş, conducerea supremă o avea, fără nicio îndoială, Domnitorul, iar vornicii şi alţi boieri erau întrebuinţaţi — cum vom vedea — pentru a comanda marile unităţi sau detaşamentele mai importante. Chestiunea este însă nu cine comanda oastea dar cine îndeplinea, pe lângă Domn, rostul de ministru de războiu [2]), după ideile noastre de azi, căci nu se poate admite că, într'un stat, organizat cum erau statele româneşti în sec. al XV-lea, şi în sfaturile domneşti ale cărora se găseau boieri cu atribuţiile celorlalte ministere de azi, să nu fi existat şi un îngrijitor al treburilor militare, care, mai ales pe acele vremuri, aveau un rost atât de însemnat.

In această privinţă poate că T a n o v i c e a n u are dreptate şi că portarul de Suceava să fi îndeplinit, pe lângă Ştefan cel Mare, rolul hatmanului aşa cum e definit de cronica sus arătată. Această interpretare se poate întemeia pe următoarele consideraţiuni:

---

ca să se convingă cineva n'are decât să ia orice document din secolul al XV-lea şi va vedea că niciunul, dar absolut niciunul nu pomeneşte pe hatman printre boierii ţării; în locul său însă găsim pe portarul de Suceava, care dispare când începe a figura în documente acea de *hatman i parcalab Suceavscoi* » (pp. 482—483); I. T a n o v i c e a n u, *Contribuţiuni la biografiile unora din cronicarii Moldoveni* (*An. Acad. Rom.*, XXVII, pp. 232 sqq).

[1]) I. B o g d a n, *Doc. Râzenilor* (*An. Acad. Rom.*, XXX, p. 376): « Se înţelege dela sine că cetele boierilor dela curte, ale pârcălabilor şi ale starostilor erau sub conducerea proprie a acestor dignitari, supusă conducerii supreme a Domnului sau a unui boier, care poseda încrederea lui şi care în sec. XV putea fi oricine dintre boierii cei mari. De obiceiu era vornicul sau un fost vornic, încercat în războaie. Funcţiunea de hatman, împrumutată dela Poloni (hetman, din germ. hauptmann) cu atribuţiunea de comandant general al trupelor, se iveşte abia la sfârşitul secolului următor ».

Pag. 387—388: « Pentru dregătoria hatmanului, d-l T a n o v i c e a n u a arătat că ea apare, abia pe la sfârşitul sec. XVI, unită cu acea a pârcălabului sau a portarului de Suceava care apoi dispare . . . Când Domnul era cel dintâi ostaş între boieri, când el era adevăratul « voivod » al oastei, nu era nevoie de un alt « ispravnic peste oşti ». Când el devine însă un simplu funcţionar înalt al Sultanului, când virtutea militară trebue să cedeze locul meşteşugului în intrigi diplomatice, atunci se înţelege că Domnul a simţit nevoia să aibe un hatman, care să facă ceea ce el nu ştia, să comande oştile ».

Hatmanul e arătat întâi în documente la 1542 (C. D. D i m i t r i u, *Doi dregători moldoveni*, pp. 38, 42).

[2]) Că « ispravnic » are înţelesul de administrator, conducător şi nu de comandant, o arată M i k l o s i v h *(Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum)* traducându-l prin « magistratus » (p. 266) şi traducând verbul исправити prin « dirigere ».

1. Constatarea lui Tanoviceanu că portarul dispare din documente atunci când începe să apară hatmanul.

2. Funcția de portar sau pârcălab de Suceava a existat pe tot timpul domniei lui Ștefan cel Mare.

3. Faptul că, în cronică, portarii lui Ștefan cel Mare sunt numiți hatmani, deci sunt considerați ca îndeplinind aceeași funcțiune.

Dar mai e cu putință ca rostul de administrator al afacerilor militare să fi fost îndeplinit nu numai în Țara Românească dar și în Moldova, până la înființarea hătmăniei, de spătar.

Șefii marilor unități erau, de obiceiu, marii dregători teritoriali și mai cu seamă banii și vornicii, pe cari îi găsim comandând detașamentele mai importante. Celorlalți boieri li se încredințau comandamente, după nevoie [1]).

O întrebare ni se pune, în mod firesc, asupra alcătuirii unităților mari și mici și anume: erau ele constituite pe arme și servicii ca azi sau erau acestea amestecate în constituirea lor? Pozitiv nu știm nimic, căci cronicile nu ne precizează nimic; totuși se pot deduce următoarele:

Din cele trei arme (în înțelesul de azi), de care fac mențiune cronicile: călărime, pedestrime și pușcași (artilerie) e sigur că cea din urmă, care avea ca personal oameni de meserie și se mișca foarte greu, forma o unitate aparte, depinzând direct de comandamentul de căpetenie, care singur o așeza pe câmpul de bătălie [2]). Celelalte două arme, călărimea și pedestrimea, alcătuiau unități deosebite, pentrucă cronicile le numesc aparte [3]).

Nu trebue însă să ne gândim la călărimea românească, ca o cavalerie în sensul înțelesului modern sau al acelui al vecinilor poloni sau unguri de atunci. La Români, calul era un mijloc de transport și de manevră. Lupta de-a călare se dădea rar, mai mult în serviciul de cercetare și în urmăriri, dar în

---

[1]) C. C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul marilor dregători în secolele XIV și XV*, sub ban, vornic, spătar; T. Bălan, *Vornicia în Moldova*; C. V. Dimitriu, *Doi dregători moldoveni.*

[2]) N. Iorga, *Acte și Fragmente*, III, p. 93.

[3]) *Letop. Țării Mold.*, pp. 39, 61, 114.

bătălie vedem ca ea se « pedestra » mereu, adică descăleca [1]). Cavaleria curtenilor manevra călare și manevra iute și bine, dar lupta o dădea pe jos. Şi o bună parte din gloatele țărănești (toți cei ce aveau un cal) venea călare, însă întrebuința caii numai pentru transportul stăpânului calului și nu în luptă [2]).

Caii erau mici, buni și iuți [3]). Se înțelege deci atât întinderea creșterii cailor în Moldova [4]) cât și faptul că exportul era puțin îngăduit [5]) sau chiar interzis [6]).

Serviciile administrative. Principiul general admis de toate armatele din Evul-Mediu era că ele să se hrănească din teritoriile în care operau.

Aceasta se putea face mai cu seamă în războaiele ofensive, când nu se sta vreme îndelungată în aceeași localitate, dar în războaiele de asediu sau în caz de retragere, nu; căci armatele secătuiau repede regiunea prin care treceau sau în care stăteau — cum a fost cazul cu Polonii în 1497 — dacă aceasta nu era secătuită voluntar de însuși domnul, cum a făcut-o Vlad Țepeș în 1467 și Ștefan cel Mare în 1475 și 1476.

De aceea armatele recurgeau și la alte mijloace.

Turcii aveau, în spatele lor, nurmeroase coloane ducând hrană, vite pe picioare și munițiuni [7]).

---

[1]) *Idem*, pp. 27, 62, 232; Scrisoarea din Buda (N. Iorga, *Acte și Fragmente*, III, p. 93).

[2]) Şi Englezii aveau arcaşi cari mergeau călare, dar luptau pe jos (Sir Charles Oman, *o. c.*, II, p. 130).

Dovada că și gloatele dispuneau de cai o arată următorul pasaj din scrisoarea lui Ștefan cel Mare descriind lupta dela Baia: « Fecimus omnes equites nostros et *totum exercitum de equis eorum descendere a minimo usque ad maximo* » (P. P. Panaitescu, *Contribuții la istorie lui Ștefan cel Mare*, p. 3).

[3]) Bielski, *Sprawa Rycerska* (*Arh. Ist.*, I_2, p. 168); « Să memorăm şi caii lor (a Moldovenilor) cei mici, cari rabdă lucru şi foame fără să ceară multă îngrijire, mai ales în timp umed » (Veranciu, *l. c.*); « Veri care, fie cât de lipsit ține acasă un cal cu care merge la pradă şi oaste » (*Gorecius* apud A. P. Ilarian, *Tez. Mon. Ist.*, III, p. 213).

[4]) « Se numeau astfel (cobâle) probabil locurile unde se creșteau hergheliile de cai, cu mult mai numeroase în sec. XV decât azi (dela slav. Kobyla = iapă) ». (I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan*, II, p. 36).

[5]) *Arh. Ist.*, I_1, p. 131; I. Bogdan, *o. c.*, II, pp. 278—280.

[6]) Hurmuzaki, IV, 2, p. 408.

[7]) *Columna lui Traian*, VII, p. 423.

In Moldova, și de sigur și în Țara Românească, masa armatei — țărănimea — era îndatorită să se aprovizioneze singură în ceea ce privește armamentul individual [1].

Dacă armamentul individual se procura de fiecare luptător, se pare totuși că — precum am arătat și în capitolul precedent — domnii își alcătuiau oarecari rezerve de arme. De asemenea întreaga artilerie era a Domnului [2], care îngrijea de ea, cel puțin în secolele următoare, prin marele șetrar [3]. Aprovizionarea în arme de foc și munițiuni privea deci pe acesta din urmă.

In ceea ce privește hrana, atât documentele [4] cât și scriitorii vechi [5], ne arată că țăranii erau îndatoriți a-și aduce singuri hrana, care ar fi constat mai ales din pâine și brânză. Aceasta, bine înțeles, nu putea fi decât în cantitate redusă.

Am arătat în capitolul precedent că, după spusa lui Wavrin [6], Românii, mereu amenințați de a fi nevoiți să plece pe neașteptate în munți sau în păduri, a se bejeni, după expresia vremii, își ascundeau proviziile de hrană în gropi, obiceiu ce s'a păstrat până aproape de noi.

Serviciul medical. Avem prea puține știri asupra lui [7]. E probabil însă că nu exista un asemenea serviciu, în înțelesul de azi, cum nu exista, pe atunci, nici în alte armate.

Ștefan cel Mare a avut în serviciul său un bărbier (chirurg) genovez înainte de 1460, cum a cerut ulterior un bărbier din Buda [8]. Moldoveni au învățat (ce anume nu se știe) la

---

1) Dlugosz, *o. c.*, XIV, p. 495.

2) A. D. Xenopol, *Ist. Rom.*, IV, p. 135.

3) « Setrariu mare pe corturile domnești și în oști și în alte căi, și purtătoriu de de grijă tunurilor » (*Let. Țării Mold.*, p. 23).

« Marele șetrar privighiază corturile domnești, tunuri, glonțuri, prăvăria » (Miron Costin în *Arh. Ist.*, I_1, p. 171).

4) P. 137, nota 1.

5) « (Moldovenii) hrana poartă pe oblâncul șelei anume brânză de burduf și pâine albă » (Bielski, *Arh. Ist.*, I_1, p. 168).

6) *O. c.*, pp. 121—122.

7) Dr. Pompeiu Gh. Samarian, *Medicina și farmacia în trecutul românesc, passim.*

8) I. Nistor, *Auswärtige Handelsbeziehungen der Moldau*, p. 193; N. Iorga, *Istoria comerțului român*, I, p. 129.

Că prin bărbierie se înțelegea, la noi, ca și în străinătate, și chirurgie, o arată faptul că pentru Ștefan cel Mare se cere, în Decemvrie 1503, un bărbier din Buda (N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, nota 348).

Universitatea din Cracovia [1]). Dar ceea ce se mai știe este că probabil nu erau medici buni în Moldova [2]) pentrucă Ștefan cel Mare a fost nevoit să aducă medici și medicamente din străinătate [3]).

Cum se îngrijeau atunci răniți și bolnavii? Cei mai ușor răniți sau bolnavi se vindecau grație naturei lor rezistente, iar ceilalți recurgeau la ajutorul vracilor [4]) sau babelor; e evident că contingentul celor cari se vindecau era foarte mic și că mulți — cum a fost cazul cu însuși Ștefan cel Mare — rămâneau, fie cu rane deschise, fie ologi, toată vieața lor.

Serviciul de informațiuni. A fost în trecut și este și azi unul din cele mai de căpetenie. Nimeni nu și-a dat mai bine seamă de folosul unui asemenea serviciu ca domnitorii români în general și Ștefan cel Mare în special [5]).

Organizarea acestui serviciu pare a fi fost următoarea:

1. O serie de observatori (trimiși), stabiliți în țările și orașele vecine [6]).

---

[1]) In timpul domniei lui Ștefan cel Mare, 13 Moldoveni au studiat la Cracovia (Miron Costin, Ed. Barwinski, p. VII); B. P. Hâjdău, *Unde învățau Românii vechi* (*Anuarul Ministerului Instrucției Publice*, 1864—1865, p. XIX).

Universitatea din Cracovia avea atunci trei facultăți: drept, medicină și filosofie (*Enciclopaedia Britannica*, XIX, p. 300).

[2]) De altfel și la vecinii noștri prezența medicilor e dovedită numai în ultimii ani ai sec. XV. Așa la Sibiu, primul medic apare în 1481, iar primul farmacist în 1494 (H. Herbert, *Die Gesundheitspflege în Hermannstadt*, în *Archiv d. Ver. f. Siebenbürg. Landeskunde*. Neue Folge, XX, p. 7 sqq).

[3]) I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan*, II, p. 476; N. Iorga, *Acte și Fragmente*, III, pp. 43, 73; Hurmuzaki, III_1, p. 35; VIII, pp. 35—40; Samarian, *o. c.*, I, pp. 61—67.

[4]) Samarian, *o. c.*, pp. 44—51.

[5]) O. Górka (*Bialogrod i Kilja a wyprawa r. 1497*, (Cetatea-Albă și Chilia și expediția din anul 1497, p. 18) spune că serviciul de recunoaștere lipsea la Poloni, pe când Ștefan cel Mare avea unul destoinic.

[6]) La 28 Februarie 1470, Radu V. V. scrie Brașovenilor plângându-se că aceștia permit lui Ștefan cel Mare a-și ținea «exploratores» printre dânșii (I. Bogdan, *Rel. cu Brașov*, p. 109).

La 20 Iunie 1475, Ștefan anunță pe solii, ce-i avea la curtea lui Matiaș Corvin, că Turcii îl vor ataca (I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan*, II, p. 324); la 23 Septemvrie 1475, acești soli se găseau tot la Buda (N. Iorga, *Studii și Documente*, XVI, p. 117).

La 4 Februarie 1481, Ștefan mulțumește Brașovenilor pentru știrile ce i-au trimis despre Țepeluș și adaugă: «Nos itaque vos notificamus aut certificamus, *quod habemus in Turcia nostros homines*, et postquam aliquid novita(tis) audierimus, vos statim in eisdem certos reddemus» I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan*, II, p. 360).

In Februarie și Martie 1481, Ștefan avea un sol ce stătea pe lângă Báthory (V. Pârvan *Rel. cu Ung.*, în *Conv. Lit.*, XXXIX, p. 1039).

N. Iorga (*Chestiunea Dunării*, p. 172), e de părere că luptele pe care le-a purtat Ștefan cu voevozii munteni aveau de scop: « să înlocuiască pe un aliat permanent

2. Soli sau trimiși anume, când era nevoie de o informație specială sau de verificarea vreunui svon [1]).

3. Bune relațiuni cu orașele și țările vecine, cărora li se dădeau informațiuni, obținând altele în schimb [2]).

Transmiterea informațiilor se făcea prin curieri anume. Cele mal importante se comunicau apoi regilor vecini, Papei, Veneției și altor aliați [3]).

Această organizare a dat bune rezultate, căci în cronici se repetă mereu de pildă că Ștefan-cel-Mare a avut știri la timp [4]), afară numai de anul 1484, când Turcii au reușit a ataca și lua, prin surprindere, cetățile Chilia și Cetatea Albă.

Bunele rezultate ale acestui serviciu sunt unul din factorii cari au contribuit cel mai mult la succesele războaielor lui Ștefan cel Mare și o pildă avem în 1497, când, dacă Domnul moldovan nu ar fi fost informat precis de intențiile rele ale Regelui Albert, ar fi concentrat poate oastea pe Dunărea de jos, cum cerea regele polon, și nu ar fi aprovizionat Suceava, cum a făcut, ceea ce ar fi îngăduit Polonilor ocuparea Moldovei.

Efective. Care era efectivul la care se urcau oștile lui Ștefan cel Mare? Este greu de stabilit în mod precis, dar socotesc

---

al Turcilor printr'un sprijinitor sau *dătător de vești folositoare* în scaunul din Târgoviște și București ».

Și Petru Rareș a avut un sistem de observatori, mai ales la Turci, după cum reiese din corespondența sa cu electorul de Brandenburg (A. P. Ilarian, *Tez. Mon. Ist.*, III, p. 14, 22).

[1]) « Înțelegând aceasta (în 1497) Ștefan-Vodă din iscoadele ce pururea trimitea » (*Let. Țării Mold.*, p. 73).

« Ex relatu veridicorum meorum ambasiadorum, qui novissime venerunt de de infidelissimorum partibus Turcorum » (I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan*, II, p. 355).

« Totuși iscoadele noastre care ajung la ei (Turci) » (I. Bogdan, *o. c.*, II, p. 357).

« Unii oameni ai Domnului nostru (Ștefan) s'au întors din Țara Turcească, iar alții din Țara Românească și-au istorisit » (I. Bogdan, *o. c.*, II, p. 399).

« Căci se află acum la domnia mea (Basarab) solul fratelui meu Ștefan-Voivod, jupân Vulpaș logofătul (I. Bogdan, *Relațiile cu Brașovul*, p. 114).

Iunie—Decemvrie 1474, Basarab scrie Brașovenilor: « și tot se duc acum solii lui Ștefan V. V. la ei (Turcii) » (I. Bogdan, *o. c.*, p. 117).

[2]) « Ștefan-Vodă prinzând veste dela Unguri (1497) » (*Let. Țării Mold.*, p. 71); I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan*, II, pp. 339—341, 353, 356, 359; I. Bogdan, *Relațiile cu Brașovul*, pp. 40—41.

[3]) I. Bogdan. *Doc. lui Ștefan*, II, pp. 318—319, 324, 339, 342, 353, 355, 356, 462.

[4]) Nota 1 mai sus; « Având Ștefan-Vodă veste » (*Let. Țării Mold.*, p. 47). « Prinzându-le de veste » (*Idem*, p. 50); « veni veste » (*Idem*, p. 70).

că cifra de 30.000—40.000 ce reiese din majoritatea documentelor contemporane este cea mai aproape de realitate.

In adevăr, știrile ce le avem asupra campaniei din anul 1475, care sunt cele mai complete, arată că în acel războiu, când Moldova, înștiințată din vreme de atacul covârșitor de puternic al Turcilor, a făcut de bună seamă sforțarea cea mai mare pentru a avea sub arme maximum de luptători cu putință, efectivul armatei moldovenești este arătat de diferitele izvoare [1]) ca fiind:

Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă; 40.000 « oaste gata » [2]).

Dlugosz [3]) și Miechowski [4]) socotesc în acest număr de 40.000 întreg numărul de osteni prezenți sub ordinele lui Ștefan.

Strykowski [5]) arată că numai Moldovenii erau 40.000.

Cromer [6]) dă cifra de 40.000, dar spune că alții zic că totalul oastei lui Ștefan ar fi fost de 30.000.

Analele venețiene [7]) spun că Ștefan avea 42.000 de « Valahi ».

După alte anale venețiene [8]), « Valahii » erau 32.000.

Relația dela Turda [9]) dă cifra « de aproape 50.000 de Moldoveni ».

Scrisoarea din Buda, din 24 Februarie 1475 [10]), reproducând spusele unul martor ocular, zice că Ștefan avea 60.000 de « Valahi ».

Un act din Florența din anii 1475—1476, socotește efectivul armatei moldovenești ca fiind de 12.000 călăreți și 20.000 pedestrași [11]).

---

[1]) Generalul R. Rosetti, *Care au fost adevăratele efective ale unor armate din trecut* (Academia Română, *Mem.*, *Secț. Ist.*, Seria III, Tom. XXV, pp. 741(15)—745(19).

[2]) *Let. Țării Mold.* (Ed. C. Giurescu), p. 57.

[3]) Dlugosz, *Opera omnia* (Ed. Przedziecki), XIV, p. 621.

[4]) Miechowski, *Chronica Polonorum*, p. 339.

[5]) B. P. Hasdeu, *Arhiva Istorică*, II, p. 10.

[6]) Cromer, *De origine et rebus gestis Polonorum libri*, XXX, p. 630.

[7]) Citate de A. Rădulescu, *Luptele lui Ștefan cel Mare cu Turcii în anii 1475 și 1476*, lucrare făcută în 1904 în Seminarul de Istoria Românilor de sub direcția d-lui Prof. D. Onciul.

[8]) N. Iorga, *Acte și Fragmente*, III, 1, pp. 86, 87.

[9]) (B. P. Hasdeu), *Columna lui Traian*, VII, pp. 422—423. *Acta extera*, VII, pp. 299—300.

[10]) N. Iorga, *o. c.*, III_1, pp. 92—95.

[11]) *Ib.*, XVI, p. 119.

După enumerarea acestor cifre și analizarea lor, Andrei Rădulescu, într'un studiu bine documentat [1]), ajunge la concluzia că numărul ostașilor moldoveni era de 40.000 [2]).

Același efectiv este arătat într'o anexă la o scrisoare a episcopului Nicolae de Brunsberg [3]).

Să ne oprim puțin asupra acestei cifre, pe care o admite și N. Iorga [4]).

O voiu examina din două puncte de vedere.

Putea, în starea de atunci, Moldova să ridice un atare efectiv sau unul mai mare?

Câmpul de luptă dela Vaslui (10 Ianuarie 1475), asupra căruia iarăși avem amănuntele cele mai bogate, îngăduia el desfășurarea unui atare număr de ostași sau cerea el chiar unul mai mare?

Intr'un studiu asupra organizării armatei moldovenești [5]), am admis pe temeiul celor stabilite de Andrei Rădulescu și de I. Ursu [6]), ca efectiv al armatei de câmp (operative) moldovenești cifra de 40.000. Și întemeiam aceasta nu numai pe indicațiile izvoarelor ci și pe următoarea considerațiune: Moldova ar fi avut atunci circa 2.000 de sate [7]), iar un sat nu ar fi cuprins pe acele vremuri mai mult de 20 familii (case) [8]); deci în Moldova ar fi fost în

---

1) *O. c.*

2) *O. c.*, p. 13.

3) Din Ianuarie—Aprilie 1476 — apud N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, p. 352.

4) *Ist. Arm. Rom.*, I, p. 144. In *Istoria Românilor*, IV, *Cavalerii* (pp. 175—177), N. Iorga nu dă nicio cifră.

5) *Cum se făptuia războiul de către Ștefan cel Mare*, Memoriul II, Organizarea, p. 36 (402).

6) *Ștefan cel Mare și Turcii*, p. 52, nota 3.

7) I. Bogdan, în al său studiu *Indatoririle militare ale cnejilor și boierilor moldoveni* (Academia Română, *Mem Secț. Ist.*, Seria II, Tom. XXIX, p. 23), socotește că, pe vremea lui Ștefan cel Mare, erau 2.000—3.000 de sate; *Condica Liuzilor* (citată de R. Rosetti, în *Pământul, Sătenii și Stăpânii în Moldova*, p. 313), arată că în Moldova, în 1803, erau 1.713 sate).

8) R. Rosetti, *Pământul*, p. 110; I. Bogdan, *l. c.* Numărul de 20 case de un sat mai este arătat de următoarele documente:

1 Martie 1502, la Arhiva Statului din Iași.

11 Martie 1502 (Aurel Sava, *Documente privitoare la Târgul și Ținutul Lăpușnei*, p. 1).

13 Mai 1540, la Arhivele Statului din București (Mânăstirea Neamț, depuneri particulare).

Documentele mi-au fost comunicate de d-l M. Costăchescu.

total aproximativ 40.000 de familii. Nu se poate socoti, în mijlocie, că fiecare gospodărie să fi dat un ostaș, pentrucă erau gospodării ai căror bărbați erau prea vrâstnici sau schilozi din războaie, altele care-și pierduseră bărbații în luptele din anii precedenți și, în fine, trebue socotit că o parte din căpeteniile gospodăriilor făceau parte din garnizoanele cetăților, pe posadele cărora locuiau sau făceau alte servicii. Dacă adăugăm la aceștia pe cei ce surpaveghiau alte granițe și scădem acest total din efectivul mobilizabil arătat mai sus, socotesc acum că efectivul ostașilor moldoveni prezenți la lupta dela 10 Ianuarie 1475 a fost mai de grabă 30.000 de luptători [1]), care este una din cifrele arătate de Cromer [2]).

Un izvor contemporan arată că după bătălia dela Războieni (Iulie 1476) unde a pierit boierimea și oastea de curteni, și probabil o parte din țărănimea (cea din preajma locului luptei), Ștefan cel Mare a adunat 16.000 de luptători [3]).

A doua chestiune, acea dacă terenul îngăduia desfășurarea unui asemenea efectiv sau cerea unul mai mare, o vom cerceta după ce vom stabili și totalul celorlalte trupe de care a dispus Ștefan cel Mare în acea zi.

Andrei Rădulescu, bazându-se pe ceea ce arătau izvoarele, arată că Ștefan ar mai fi avut: 2.000 de Poloni [4]) (cari nu ar fi luat parte la luptă), 5.000 de Secui [5]) și 1.800 de Unguri [6]). Adunând aceste cifre la cea a Moldovenilor ajungem la un total de circa 35.000—40.000 de ostași, ceea ce-mi pare a fi maximum posibil.

---

[1]) Cred că se poate socoti numărul gospodăriilor al căror bărbați erau prea bătrâni sau schilozi la 1/20 din total, deci . . . . 2.000— 3.000
Acea a gospodăriilor fără bărbați în stare de a purta armele la 1/40, deci . . . . 1.000—1.500
Garnizoanele celor 8 cetăți . . . . 8.000—10.000
Pe celelalte granițe . . . . 1.000— 2.000
Deci în total . . . . 12.000—16.500

[2]) *L. c.*

[3]) Ion Chițimia, *Cronica lui Ștefan cel Mare (Cronica breviter)*, p. 66.

[4]) *Let. Țării Mold.*, citat mai sus, p. 57; I. Bogdan, *Vechile Cronici moldovenești*, p. 226; Strykowski (*Arh. ist.*, II, p. 10); Wapowski, *Chronicon*, p. 53; N. Iorga, *Acte și Fragmente*, III_1, p. 84; A. Rădulescu, *o. c.*, pp. 13—14 și p. 14, nota 1.

[5]) A. Rădulescu, *o. c.*, p. 14, notele 2—5.

[6]) *Idem*, pp. 16—17.

Să vedem acum dacă întinderea frontului pe care s'a dat lupta îngăduia desfășurarea acestui număr de luptărori. Dacă lupta s'a dat pe frontul cota 267, viile Paiului — Muntenii de Jos, lungimea lui ar fi fost de 4.500 de metri, iar dacă, cum cred unii autori, s'a dat pe frontul D. Gheorghițoaiei-Rediu-Vaslui-poalele Dealului Bahnarul, atunci întinderea lui ar fi fost de 6.000 de metri. In primul caz am avea o densitate de 7—9 oameni pe metru, iar în al doilea de 6—7 oameni pe metru, cifre ce se pot accepta.

In ceea ce privește efectivul armatei Țării Românești, avem următoarele date:

In 1462, se arată că este de mai puțin de 10.000 de călăreți, al căror număr s'a redus, din cauza dezertărilor, la 7.000 [1]).

In 1472, Radul cel Frumos avea 12.000 ostași [2]).

In 1476, oastea este arătată ca de 17.000 de un izvor [3]) și ca de 8.000 călăreți și 30.000 de pedestrași de altul [4]).

Oștirea Țării Românești avea un efectiv mai mic ca cea moldovenească.

* * *

Rezumând caracteristicile oștirilor românești — și mai ales a celei moldovenești pentru care avem mai multe date — din a doua jumătate a secolului al XV-lea, vedem că:

Folosința nestingherită a gliei roditoare, a imașurilor și a pădurilor, aveau drept urmare pentru Român îndatorirea și dragostea de a-și apăra țara. Armatele nu erau decât însuși poporul — țara cum se spunea atunci — în alcătuirea sa de timp de pace, fără femei, copii și moșnegi. Ele se adunau repede și erau îndestulate cu hrană prin aceea că fiecare ostaș își aducea merindele trebuincioase cel puțin pe două săptămâni (ceea ce alcătuia hrana de rezervă după concepția mo-

---

1) Chalkokondylas, *o. c.*, (Ed. Bonn), p. 509.

2) *Cronica breviter* (Ed. Chițimia), p. 64.

3) *Idem*, p. 65.

4) Königsberg, *Ordensarchiv*, Schublade, VII, Nr. 47, citat de N. Iorga, în *Istoria lui Ștefan cel Mare*, p. 352.

I. C. Filitti, *Câteva cuvinte despre alcătuirea oștirii de țară până la Regulamentul organic*, p. 5.

dernă) şi că se hrăneau prin ceea ce găseau la faţa locului. Aceste armate aveau un foarte destoinic serviciu de informaţiuni şi erau foarte mobile.

B) ARMAMENTUL

Izvoarele cunoscute până acum ne arată că, în a doua jumătate a veacului al XV-lea, armamentul era tot cel din epoca precedentă şi că el consta din:

Armament defensiv: scuturi, cuirase sau zale şi îmbrăcăminte defensivă.

Arme pentru lupta corp la corp [1]): ghioage, topoare, seceri şi coase, săbii şi suliţe.

Arme pentru lupta depărtată: arce cu săgeţi, arbalete, arme de foc, arcane şi praştii.

Caracteristicele fiecăruia din aceste feluri de arme, pentru care avem date mai bogate ca pentru epocele precedente, erau următoarele:

Scuturile, constau dintr'o bucată de metal, lemn, piele sau împletitură de răchită, pe care luptătorul o ţinea cu braţul stâng şi prin care căuta să-şi acopere trupul de loviturile duşmanului.

Dimensiunile şi formele scuturilor variau mult. Ele erau în general mari şi grele la cavalerii poloni şi unguri [2]) şi mici şi uşoare la Români [3]), Tătari [4]) şi Turci [5]).

---

[1]) Asupra nomenclaturii acestor arme vezi I. Bogdan, *Organizarea Armatei Moldoveneşti în sec. XV* (Academia Română, *Mem. Secţ. Ist.*, Seria II, Tom. XXX, pp. 433 sqq).

[2]) Muzeul Armatei (Invalides) din Paris posedă un scut (targe) a lui Mateiaş Corvin (catalogat sub I, 7). Pentru armamentul Ungurilor a se vedea cartea lui Szendrei, *Magyar Hadtörténelmi Emlékek*, care e bogat ilustrată şi care mi-a fost semnalată de d-l Andrei Veress.

[3]) Verancii, *De situ Transilvaniae, Moldaviae, Transalpinae*, apud A. P. Ilarian, *Tez. Mon. Ist.*, III, p. 181; N. Iorga, *Gesch. der Rum. Volkes*, I, p. 332: « und aus Zweigen verfertigten sie sich kleine Schilde »; *Monumenta Poloniae historica*, III, pp. 247—248, citat de N. Iorga, în *Rev. Ist.*, VII, pp. 117 sqq.

[4]) *The texts and versions of John de Plano Carpino and William de Rubruquis* (Ed. Beazley), p. 63. Tătarii nu purtau scutul decât în serviciul de gardă (Plan Carpin, p. 90).

[5]) Oman, *A history of the art of war in the middle ages*, II, pp. 318 sqq; Sansovino, *Historia Universale dell'origine, guerre et imperio de Turchi*, p. 113.

Cuirase și îmbrăcăminte defensivă. Dacă prea puțini din Moldoveni aveau za și coif [1]), avem totuși știri nu numai despre niște platoșe ale lui Ștefan cel Mare [2]), dar și că se foloseau și cuirase [3]). Cei ce nu aveau armătură metalică foloseau, în marea lor majoritate, haine făcute din in umplute cu lână în grosime de trei — patru degete și cu cusături în ițe dese [4]). Coloarea hainelor era închisă — a sumanelor de azi — ceea ce dădea — spune un scriitor polon care a luptat contra Moldovenilor — un aspect întunecos oastei moldovenești [5]) și-i îngăduia — adăugăm noi — să se confunde cu terenul și să se facă nevăzută — să se camufleze, cum se zice azi — pentru a obține surprinderea, lucru care era, cum vom vedea, o parte esențială a tacticei moldovenești.

Cavalerii poloni și unii din cei unguri [6]) aveau armuri complete. Turcii aveau mai ales coifuri [7]) și zale [8]). Tătarii aveau coifuri și platoșe de piele [9]).

Ghioagele (fusturi, masses d'armes) constau dintr'o bucată de lemn tare, mai subțire la unul din capete, de care apucă acel care o mânuia, și mai groasă la celălalt capăt, cu care se lovea adversarul. Capătul gros era adeseori ferecat sau bătut cu cuie de metal cu capete (flori) groase. Ele se fabricau de cei ce le foloseau și erau mai cu seama întrebuințate de Români [10]), și sunt adeseori pomenite în poezia lor populară [11]).

---

1) M. Bielski, *Sprawa Rycerska*, în *Arh. Ist. a Rom.*, I, p. 168.

2) Hurmuzaki, XV_1. La 7 Iulie 1502, Brașovenii scriu Sibienilor despre niște platoșe (loricis) ale lui Ștefan cel Mare.

3) Petru Aron V. V. făgăduește, la 29 Iunie 1456, regelui polon a-i trimite 400 de călăreți cuirasați (M. Costăchescu, *Doc. mold.*, II, pp. 781—785).

4) Verancius, *l. c.*

5) M. Bielski, *l. c.*

6) Szendrei, *o. c.*

7) Muzeul Armatei (Invalides) din Paris posedă coiful lui Baiazid II, care e expus în sala Kléber (catalogat sub H. 445).

8) Oman, *o. c.*, II, p. 318 sqq; Sansovino, *l. c.* Resturi de cămăși de zale s'au găsit și la noi, dar fără a se putea ști dacă fusese purtate de Români sau de adversarii lor (*Bul. Muz. Mil. Naț.*, An. I, Nr. 2, pp. 52—56).

9) Plan Carpin, *o. c.*, pp. 62, 63, 90.

10) *Letopis. Țării Mold.*, (Ed. Giurescu), p. 230: M. și N. Costin în nota 1, pag. 154 a *Letopisețelor* (Ed. Kogălniceanu).

11) V. Alecsandri, *Poezii populare ale Românilor*. Ed. 1866, pp. 59, 67, 73, 126, 164, 169, 172, 198; de asemenea în basmele Aromânilor (Per. Papahagi, *Basme aromâne*, pp. 263, 265, 275, 461).

Topoarele erau de două feluri: 1. La Români și la Tătari [1]) cele obișnuite. Cu dânsele erau armați la noi parte din țăranii alcătuind oastea de strânsură [2]). Ele serveau atât ca arme, în lupta corp la corp, cât și pentru tăierea arborilor pentru întărituri, foc, etc. 2. La cavalerii poloni și unguri și probabil la unii dintre boierii români, de tipul numit « hâches d'armes » care se mânuia de-a-călare cu una sau cu ambele mâini, după mărimea ei. La Poloni se purta și de unii pedestrași atârnată de cingătoare, pe coapsa stângă [3]).

Seceri și coase. Erau cele obișnuite [4]). Se întrebuințau mult de țărănimea românească, în lupta corp la corp, mai cu seamă pentru a tăia picioarele cailor adversarilor [5]).

Săbiile erau de cele două tipuri cunoscute: sabia dreaptă, provenită din Occidentul Europei, și sabia curbă întrebuințată de Turci. E probabil că Românii, cari erau înarmați cu săbii [6]) întrebuințau ambele modele [7]), deși avem știre că exista și un tip moldovenesc (spada ala facione valachesca) [8]), a cărei descriere însă nu o avem.

Sulițele erau de lemn cu capăt metalic ascuțit. Pe lângă sulițele obișnuite [9]), Moldovenii [10]) și Tătarii [11]) aveau și sulițe cu vârful alcătuit dintr'o parte ascuțită cu care se înțepa și un cârlig care servea spre a trage sau doborî călărețul de pe cal.

[1]) Plan Carpin, *o. c.*, p. 62.

[2]) M. și N. Costin, în nota sus citată; N. Iorga, *Gesch. d. Rum. Volkes*, I, p. 332 « dieselben Aexte mussten Holz und Schädel spalten ».

[3]) I. Matejko, *Ubiory w Polsce*, Desemn Nr. 21.519.

[4]) M. și N. Costin, *l. c.*; Iorga, *l. c.*: « die Sicheln und Sensen, mit denen sie ernteten ».

[5]) *Letopis. Țării Mold.*, p. 39.

[6]) *Monumenta Poloniae historica*, III, pp. 247—248, apud Iorga, *Rev. Ist.*, VII; I. Bogdan, *Relațiile*, p. 189: Dlugosz, *o. c.*, XIV, p. 495.

[7]) I. Bogdan, *Org. Arm. Mold.*, (*Ac. Rom.*, *Mem. Sect. Ist.*, Seria II, Tom. XXX, p. 434).

Că Românii purtau și săbii drepte dovezi sunt portretul lui Mircea la Cozia; portretul lui Vladislav Voivod pe icoana dăruită Lavrii, Muntele Atos (Marcu Beza, *Urme românești în Răsăritul ortodox*, p. 48) și săbiile moldovenești din muzeul dela Eski Serai din Istambul (M. Beza, *o. c.*, p. 102 și ilustrațiile dela pp. 97—101).

[8]) N. Iorga, *Acte și Fragmente*, III, p. 43.

[9]) Verancius, *l. c.*, *Mon. Pol. hist.*, *l. c.* Sulițele Moldovenilor erau mai scurte ca acelea ale Ungurilor (Reichersdorf apud A. P. Ilarian, *Tez. Mon. Ist.*, III, p. 136).

[10]) M. Bielski, *l. c.*

[11]) Plan Carpin, *o. c.*, p. 63.

Arce cu săgeți. Acestea erau, în Europa secolului al XV-lea, de două feluri:

a) Arc simplu, constând dintr'o singură bucată de lemn încordat cu o coardă. Ele se întrebuințau în Vestul Europei și de țărănimea de peste tot, fiind cele mai ușor de fabricat [1]). Erau de două tipuri [2]): cel continental, sau mic [3]) și cel englezesc, sau mare [4]).

b) Arce tătărești sau mai bine zis asiatice [5]) întrebuințate de Tătari, Turci, și poate, într'o oarecare măsură, și de Români [6]) și de Poloni [7]). Acestea constau dintr'o bucată de metal sau lemn tare, de capetele căreia erau fixate două bucăți de lemn elastic, ale căror capete libere erau strunite ca și cele ale arcelor simple. Arcul tătăresc avea o putere de de proiecțiune mai mare ca cel simplu [8]).

Pentru fabricarea arcelor se foloseau următoarele esențe [9]): tisa [10]), alunul, carpenul, frasinul, ulmul [11]) și cornul [12]).

Pentru încordare se întrebuința: inul, cânepa [13]) (se ungeau spre a suferi mai puțin de umezeală) și mațele [14]), care dădeau o coardă ce nu se strica de umezeală. Spre a nu suferi de

---

[1]) « Săgețile ș'a'nțeglat,
Arcurile ș'a'ncordat ».
G. Dem. Teodorescu, *Poezii populare*, 421 (citat de H. Tiktin, *Dicționar român-german* la verbul *a ințegla*).

[2]) Oman, *o. c.*, II, p. 58.

[3]) Cele mici erau mai mici de 1,50 m (*Catalogue des collections composant le Musée d'artillerie*, III, p. 368).

[4]) Miniatura de pe fol. 10 a Ms. 254 a Bibliotecii Naționale Paris (fonds fr.) le arată ceva mai înalte ca un om; în *Catal. des coll.* sus citat (p. 368), se spune că erau de 2,00 m, în *Encyclopaedia Britannica* (edițiunea 9-a) la articolul « archery » se dă (pag. 557) ca înălțime a arcului mare 5 picioare (1,60 m).

[5]) *Catal. des coll.*, p. 368.

[6]) Că Românii întrebuințau arce tătărești o dovedesc miniaturi din secolul XIV (Șt. Meteș, *Istoria Neamului Românesc*, I, pp. 146—147); Bizantinii întrebuințau arcul tătăresc în secolul XIV (Biblioteca Națională Paris, Ms. grec, Nr. 135).

[7]) Există un asemenea arc la muzeul Czartoriski din Cracovia, precum și desene în colecția de reproduceri a lui Matejko.

[8]) *Catal. des coll.*, *l. c.*

[9]) *Encyclopaedia Britannica*, *l. c.*

[10]) Fischer, *Die Wehrmacht der Moldau zur Zeit Stephans des Grossen* (*Jahrbuch des Bukowinaer Landes-Museums*, XIII, XIV, p. 39).

[11]) Ulmul pentru arcurile mari englezești (Oman, *o, c.*, II, p. 59).

[12]) « Valea Cornurilor de arce » (document din 12 Mai 1475, citat în *Monografia comunei rurale Avrămești din plasa și județul Tutova*, de Constantin Solomon, învățător, p. 4).

[13]) *Catal. des coll.*, *l. c.*

[14]) *Encycl. Brit.*, II, p. 372.

ploaie, arcele se purtau neîncordate pe vreme umedă [1]). In marş ele se duceau: fie atârnate peste umăr [2]), fie în mână, fie în anumite tolbe [3]).

Arcele aruncau, până la 220 metri [4]), săgeţi de lemn, având o lungime de 0,80 m — 0,96 m [5]); vârfurile lor erau de metal [6]).

Arcaşii dibaci puteau trage până la 12 săgeţi pe minut [7]).

Săgeţile, în număr de 16—24 [8]), se purtau în tolbe [9]). Nu era nevoie de mai multe, căci arcele se întrebuinţau numai în faza pregătitoare a luptei, care era de scurtă durată. Reaprovizionarea se făcea probabil, la Români, prin luarea celor găsite pe câmpul de luptă şi a celor dela prizonieri. Turcii [10]) şi Polonii [11]) aveau adevărate coloane de muniţiuni cari urmau, încet, armatele.

Moldovenii erau îndatoriţi, sub Ştefan cel Mare, a avea arce cu săgeţi şi săbii [12]).

Tătarii şi Moldovenii erau dibaci în întrebuinţarea arcelor de-a călare, din goana calului, atât în înaintare cât şi mai ales în retragere [13]).

Arbalete. Erau arce de metal care se încordau cu un cârlig sau cu un vârtej (scripet). Bătaia şi preciziunea lor nu erau mai mari ca ale arcelor [14]), iar iuţeala lor de tragere era mică [15]).

---

[1]) *Catal. des coll.*, III, p. 368.

[2]) *Letopis. Ţării Mold.*, p. 109; N. Iorga, *Istoria lui Ştefan cel Mare*, nota 156, p. 331.

[3]) *Catal. des coll.*, III, pp. 401—403.

[4]) *Encycl. Brit.*, la articolul «archery» dă ca bătaie a arcelor 240 yards (II, p. 557). Colonelul Robert, în *Catal. des coll.* (III, p. 368), dă 220 m.

[5]) *Encycl. Brit.*, *l. c.* dă un yard pentru cele englezeşti. Oman, (*l. c.*) dă pentru cele tătăreşti două picioare şi o palmă, cam 80 cm.

[6]) Foarte ascuţite la Tătari (Plan Carpin, *o. c.*, p. 62).

Toate muzeele au numeroase vârfuri de săgeţi. Pentru cele găsite la Suceava vezi *Cetatea Sucevei* de Romsdörfer, publicată în româneşte de A. Lapedatu, planşa IX.

La Muzeul Militar (Parcul Carol), există câteva din vârfurile găsite la Suceava.

[7]) Robert în *Catal. des coll.*, *III*, p. 368.

[8]) *Catal. des. coll.*, III, p. 369.

[9]) *Ibid.*, III, pp. 401—403; Plan Carpin, *o. c.*, p. 62.

[10]) B. P. Hasdeu, *Columna lui Traian*, VIII, pp. 422—423.

[11]) Cromer, *Polonia*, pp. 400 sqq.

[12]) Dlugosz, *o.c.*, XIV, p. 495.

[13]) M. Bielski, *Sprawa Rycerska* (*Arh. Ist. a Rom.*, I_2, p. 168). Şi în Occident se trăgea cu arcul de-a călare. Vezi miniaturile dela fol. 75 şi 125 ale Ms. 254 din Bibliot. Nat. Paris (fonds fr.).

[14]) Robert, *Catal. des coll.*, *l. c.*

[15]) *Ibidem.*

Ele aruncau săgeți mai grele ca arcele sau săgețile incendiare, constând din săgeți obișnuite, în vârful cărora se puneau câlți aprinși [1]). Știm că Ștefan cel Mare a folosit un asemenea arc [2]).

Arme de foc. Erau de două feluri: Unele de calibru mai mic, cu țeava lungă, în general purtate de oameni, și altele de calibru mare, cu țeava scurtă, duse pe care sau pe roate și trase de cai sau de boi. In vechile noastre cronici li se zice: puști [3]), tunuri [4]), husniți [5]), hacunițe [6]) și sinețe [7]).

Și unele și celelalte constau dintr'o țeavă de metal, deschisă la ambele capete și având la capătul anterior o prelungire, în formă de scară, în care se introducea un cilindru, închis la un capăt, și conținând încărcătura de pulbere [8]). Acest cilindru (cameră de încărcare) se înțepenea printr'o pană de lemn sau se înșuruba în țeavă [9]).

---

[1]) *Encycl. Brit.*, II, p. 655, articolul « artillery ».

[2]) Ion Neculce în *O seamă de cuvinte* (Kogălniceanu, *Letopisețe*, II, p. 179) zice: « Lăsat-a Ștefan-Vodă-cel-Bun la mănăstirea Putna, după moartea lui, arcul lui . . . *și arcul l-au fost trăgând cu vârtej* (deci arbaletă) . . . La vremea lui Constantin Cantemir-Vodă, fiind răscoală, au venit niște Cazaci cu Leși și Moldoveni joimiri . . . iară a mănăstirei nu au luat nimic, fără numai arcul lui Ștefan-Vodă . . . ».

[3]) *Letopis. Țării Mold.*, pp. 44, 52, 61, 67, 74, 78, 135, 137, 188, 1 89, 201, 219, 229, 230, 231, 238, 241.

Se zicea *puști* la ceea ce numim azi tunuri. Etimologia ar fi după I. Bogdan (*Relațiile*, p. 391 și *Organ. Arm. Mold* — în Ac. Rom. *Mem. Secț. Ist.*, Seria II, Tom. XXX, p. 425): пѹшка = pușcă (tun) = puska (ung.) = Büchse (germ.) = pixa (latin medieval).

[4]) *Letopis. Țării Mold.*, p. 23.

[5]) *Ibidem*, p. 230.

[6]) *Id. Id.*

[7]) *Letopis. Țării Mold.*, pp. 189, 204, 231, 239. Erau ceea ce numim azi puști.

Asupra nomenclaturii armelor de foc la Moldoveni vezi bogata documentare a lui Bogdan, în nota 73 a comunicării sale asupra organizării armatei moldovene în sec. XV (Ac. Rom. *Mem Secț. Ist.*, Seria II, Tom. XXX, p. 425 sqq.).

[8]) (La început) « Man trennte die Pulverkammer von der Röhre » (C. von Decker, *Geschichte des Geschützwesens und der Artillerie in Europa*).

« Le canon se compose d'un tube ouvert complété par une boîte ou chambre à poudre qui n'est réunie au tube qu'après avoir reçu la charge. Les deux parties sont reliées par un étrier, le plus souvent à queue, puis la boîte à feuillures s'engageant un peu dans le canon est pressée contre lui par un coin ». (*Catal. des coll.*, V, p. 4).

Muzeul Armatei din Paris (Invalides) are nouă asemenea piese (catalogate sub indicii Nr. 1—Nr. 9).

Muzeul din Viena (k. und k. Heeresmuseum) avea, în 1913, două piese complete (1 și 9) și cinci țevi din prima jumătate a sec. al XV-lea, forjate cum se arată mai sus.

[9]) Lorédan Larchey, *Origines de l'artillerie française*, planche 1.

Ţeava era făcută prin făurirea, pe un mandrin, a unei serii de bare de fier, asemănător doagelor unui butoiu, care erau strânse apoi printr'un număr de inele (cercuri), numite frete [1]). Ţeava prezenta părţi de mai slabă rezistenţă acolo unde se uneau doagele; de aceia numărul fretelor se înmulţea [2]). Ţevile de calibru mic — 0,25 m. la 0,182 m. [3]) — aveau o lungime până la 35 calibre [4]) şi erau cilindrice în interior. Ele trăgeau mai ales proiectile de fier şi plumb [5]). Bătaia lor varia dela 25 la 1400 paşi [6]) (980 metri). Cele mai multe nu trăgeau la o distanţă mai mare ca 100 m. Moldovenii aveau asemenea piese la Războieni, pe cari relaţia după Saed-ed-din le numeşte, în traducerea italiană, « moschettaria » [7]) şi au luat Polonilor multe asemenea arme în 1497 [8]).

Cele de calibru mare aveau interiorul ţevei tronconic spre a îngădui încărcarea cu proiectile (de piatră sau fier) de diferite calibre [9]), calibre care variau dela 0.11 m. la 0,85 m [10]). Bătaia lor era cam de 100 paşi [11]). Cele moldoveneşti erau bune dar grele [12]).

In veacul al IV-lea se începuse de asemenea a se turna arme de foc de fontă şi de bronz [13]). Acestea se încărcau pe la gură.

---

[1]) Decker, *o. c.*, p. 33; *Catal., des coll.* V, p. 4; Lorédan Larchey. *l. c.*; Oman, *o. c.*, I, p. 224.

[2]) Lorédan Larchey arată o piesă (p. 1) făcută din 32 doage şi 41 cercuri (frete). Piesele expuse la Muzeul Armatei din Paris au 10 şi mai multe doage.

[3]) Calibrul celor nouă piese aflate la Paris (catalogate sub numerele 1 şi 9).

[4]) Decker, *o. c.*, p. 46.

[5]) *Catal. des coll.*, V, p. 5.

[6]) Decker, *o. c.*, p. 32 sqq. Aceasta se verifică şi prin afirmarea lui Donado da Lezze, că Sultanul nu a putut fi atins de descărcarea artileriei moldoveneşti deoarece se găsea la circa 1 « miglio » = 1700 m de ea (*o. c.*, p. 90).

[7]) *Arh. Ist. a Rom.*, I[1], p. 35 « aruncându-se ca un furios pârâu asupra artileriei şi muschetăriei duşmane (moldovene) ».

[8]) I. Bogdan, *Cronica Inedite*, p. 46 « şi toate puştile cele mari, cu cari bătuseră cetatea Sucevei, au fost luate atunci (de Moldoveni) şi *altele mici* şi multe şi mai mici ».

[9]) *Mémorial de l'artillerie*, VI, p. 8.

[10]) *Catal. des coll.*, V, pp. 72, 73, piese aflate în muzeu. La Cetatea Sucevei, s'au găsit 45 proiectile de piatră de 6—12 cm diametru şi una de 45 cm diametru (Romsdorfer, *Cetatea Suceava*, Ed. Lapedatu, p. 89). La castelul Wavel (Cracovia) sunt proiectile de piatră de circa 0,50 m. diametru.

[11]) Decker, *o. c.*, p. 32.

[12]) M. Bielski, *l. c.*

[13]) In Ungaria vecină, tunurile au început a fi turnate cu începere din ani 1428 (Tyrnau) şi 1429 (Eperjes şi Bartfeld) (Dr. Béla Ivanyi, *Die Geschichte der Artillerie in Ungarn von ihren Anfängen bis zum Jahre 1711*, rezumat german al revistei maghiare *Hadtörténelmi Közlemények*, (Comunicări de istorie militară, Anul XXVII).

Nu avem documente care să ne specifice dacă armele de foc întrebuințate de Români în a doua jumătate a secolului XV erau făurite sau turnate, dar e probabil să fi avut și din unele și din altele, căci, precum vom vedea mai jos, ei își procurau armamentul dela vecini și la aceștia începuse turnarea tunurilor.

Țevile erau fixate într'un fel de cosciug de lemn dintr'o singură bucată [1]). Acestea se punea fie direct pe pământ, fixându-se cu pene, fie pe roți, fie că se așezau pe căruțe [2]). Țevile de calibru mic se mai fixau și prin ajutorul a doi umeri pe un fel de furcă care se înfigea în pământ [3]).

Alt mod de așezare a țevilor de calibru mic era de a pune 3—8 alăturea una de alta pe o platformă ce se punea pe roți. Francezii le numeau « rebeauquins » [4]), Germanii « Orgelgeschütz » [5]). Moldovenii posedau asemenea piese — adevărate mitraliere — la începutul secolului al XVI-lea [6]).

Pentru darea focului se întrebuința o vergea de fier, îndoită la capătul cu care se dădea foc, și având un mâner de

---

[1]) *Catal. des coll.*, V, p. 6; Mss. din Bibliot. Nat. din Paris (fonds fr.) Nr. 2645 (fol. I și CXVI) și Nr 2646 (fol. 220).

[2]) Cum au făcut Moldovenii la Războieni. « Necredincioșii (Moldovenii) au avut în favorul lor carele — scrie Neșri — din care împrăștiau ghiulele și cu aceste ghiulele trase din care au făcut foarte mulți martiri printre soldații Islamului » (I. Ursu, *Ștefan cel Mare și Turcii*, p. 81); « în carele artileriei dușmănești » (*Arh. Ist. a Rom.*, I, p. 34).

Și în Ungaria tunurile se transportau pe căruțe și nu au fost puse pe afete decât în a doua jumătate a secolului XV (Béla Ivanyi, *o. c.*).

[3]) *Catal. des coll.*, V, p. 6; Lorédan Larchey, *o. c.*, pl. LXX.

[4]) *Catal. des coll.*, V. p. 6; Lorédan Larchey, *o. c.*, pl. LXIII și LXV; Oman, *o. c.*, p. 216.

[5]) *Katalog des k. u. k. Heeresmuseums*, p. 381.

[6]) M. Bielski, (*l. c.*) zice: « aceste ultime (tunuri mici de fier) erau câte șase sau câte opt la un loc, pe două roticele ușoare, încât nimic nu putea fi mai trebuincios pentru infanterie, care le duce după sine oriunde merge, le întoarce cum vrea, și înconjurându-se cu ele în marș, nu se teme de niciun atac de cavalerie. Se încarcă iute cu cartușe învelite cu hârtie. Gloanțe de fier sau plumb. Tuburile țevilor sunt lungi de un cot ».

La muzeul Sobieski din Lemberg, exlstă o asemenea piesă, dintr'o epocă ceva ulterioară.

Mss. 3 al Arhivei Săsești din Sibiu (*Kunstbuch des Hanns Haasenwein*, scris dela 1417 la 1569) are, la filele 122 și 123, trei ilustrații de asemenea piese absolut identice cu piesa din Muzeul Sobieski.

Muzeul din Sighișoara are trei asemenea piese dintr'o epocă puțin posterioară (N-rele 17 și 19).

lemn la celălalt capăt [1]). Această vergea se încălzea la un foc de cărbune ce se ținea continuu aprins în apropierea gurii de foc [2]). Când urma a se da foc, se introducea vârful înroșit al vergelei în lumina camerei de încărcare.

Ochirea în direcție se făcea îndreptând țeava în direcția dorită; această direcție se putea schimba foarte greu din cauza trebuinței de se fixa întreaga piesă la pământ sau căruțe [3]).

Ochirea în înălțime (depărtate) se făcea după aprecierea și mai ales după experiența tunarului [4]) și se putea modifica foarte greu. De aceea vedem că ori de câte ori o trupă ataca, ea era atentă la punctele de cădere a proiectilelor și se oprea dincoace de ele până după terminarea descărcării, când se repezea și trecea dincolo de punctele de cădere [5]), profitând de încetineala încărcării [6]). Adeseori, când trupa atacatoare era aproape de gurile de foc și se vedea că tunarii se pregătesc a da foc, infanteria se culca la pământ pentru ca proiectilele să treacă deasupra ei — cum am făcut-o ienicerii la Valea Albă [7]).

Efectul material era în genere mic [8]), cel moral, în schimb, putea fi mare [9]). De aceea se trăgea cu tunurile mai ales la începutul luptei spre a descompune formațiile dușmanului și a-l demoraliza, cum au făcut Moldovenii la Vaslui [10])

---

[1]) *Catal. des. coll.*, V, p. 5; Mss. Bibliot. Nat. Paris (fonds fr.) N-rul 2643 (fol. CCC. XX CVII și Nr. 2645 (fol. CVXL); Lorédan Larchey, *o. c.*, pl. XXIX și XLVIII.

Muzeul din Sighișoara are o asemenea piesă cu mâner cu tot (Nr. 30).

[2]) *Ibidem.*

[3]) *Mémorial de l'artillerie*, VI, p. 8.

[4]) (Tragerea) « war ein blosses Handwerk, das nach und nach zur Zunft überging » (Decker, *o. c.*, p. 80).

[5]) « Focul artileriei lor izbucni mai înainte de a ajunge Musulmanii la locul țintei » (*Arh. Ist. a Rom.*, I_2, p. 34).

[6]) « *Et restata la furia del'artegliaria* (adică după descărcarea), il Gran Turco si messe a fuggir galoppando il cavallo, et gionto la fantaria ch'era poco d'avanti et fermosi contra l'Inimico, *per non lasciar piu trar argteliaria* » (Donato da Lezze, *Historia Turchesca*, Ed. Ursu p. 90).

[7]) *Arh. Ist. a Rom.*, *l. c.*

[8]) *Id.*; Donado da Lezze, *o. c.*, p. 90; *Mémorial de l'artillerie*, VI, p. 9.

[9]) Nota preced. și *Catal. des coll.*, V, p. 5 qq.

[10]) Relația dela Buda; Iorga, *Acte și Fragmente*, III, p. 93.

şi Valea Albă [1]). Când începea lupta corp la corp, tunurile nu mai puteau trage, căci riscau a lovi propria lor infanterie.

Tunurile şi muniţia lor erau duse în care, trase de boi [2]) sau de cai [3]). Pulberea era cea neagră obişnuită şi se făcea, după diferite reţete [4]), în morişti de mână [5]). Ea era fină ca făina şi nu sub forma de grăunţe [6]), ca mai târziu.

Cărbunele era de lemn de teiu [7]) sau brad [8]), care se distila în vase de pământ [9]).

Salpetrul se aducea dela vecini [10]).

Incărcătura de pulbere era egală în greutate cu a proiectilului, la piesele de calibru mic, şi de 2/3 sau 1/2, la cele de calibru mare [11]).

---

[1]) Sead-ed-din, *l. c.*,; Donado da Lezze, *l. c.*

[2]) *Letopis. Ţării Mold.*, p. 75: « (Polonii în 1497) şi când au ieşit din Liov, boii, *cari purta ierbăria*, de vânt mare s'au risipit ».

[3]) Tunurile cele mari de bronz cu care Polonii au asediat Suceava, în 1497, erau trase (împreună cu accesoriile lor) unele cu 50 cai, altele cu 40 cai (Badecki, *Ludwisartwo Lwowskie za Zygmunta*, (Armamentul din Lwow pe timpul lui Sigismund), I, p. 9).

[4]) Decker, -(*o. c.*, p. 23) dă următoarele proporţii în trei reţete:

Salpetru	3	5	6
Sulf	1	1	2
Cărbune	2	$1^1/_2$	1

Leonhardt Fronsperger (*Von Wagenburg umb die Feldleger . . . von allerlei Geschütz, Feuerwerck*, Frankfurt a/M. 1573, II, fol. CCXI) dă:

Salpetru	4	5	6	7
Sulf	2	2	2	2
Cărbune	1	1	1	1

Hanns Haasenwein, (*o. c.*) dă foarte multe reţete, printre care (fila 41) următoarele:

Salpetru	4	5
Sulf	1	1
Cărbune	$^1/_2$	1

Pentru a se realiza amestecul, recomandă a se disolva materiile de mai sus în alcool.

[5]) Decker, *o. c.*, p. 23.

[6]) *Id.*, p. 22.

[7]) Fronsperger, *o. c*, II, fol. CCXII.

[8]) *Ib. Id.*

[9]) Decker, *o. c.*, pp. 86 sqq.

[10]) Vezi notele: 15, p. 149, 1 de pagina 150 şi 4 de pagina 150.

[11]) Decker, *o. c.*, pp. 47—48; Fronsperger, *o. c.*, II, fol. III verso, fol V.—VII.

Proiectilele erau de formă sferică, mai mult sau mai puțin regulată, și făcute din: piatră [1]), fontă, fier [2]) sau plumb [3]).

Arcanele și *praștiile*. Am văzut că se foloseau în epoca precedentă și vom constata că se întrebuințau și în cea următoare. De aceea e probabil că au fost folosite și în această epocă. Cuvântul «arcan» e de origine tătărească [4]).

Aceste caracteristice fiind arătate, ni se pun firește următoarele întrebări:

a) De unde și cum își procurau Domnii noștri acest armament?

b) In ce consta aprovizionarea în arme și munițiuni?

a) Procurarea armamentului. Din cercetarea izvoarelor de care dispunem rezultă că trei erau izvoarele de aprovizionare, și anume:

α) Cumpărarea sau căpătarea dela vecini [5]). Brașovul, Sibiul

---

[1]) Decker, *o. c.*, p. 34; Mss. Bibliot. Nat. Paris (fonds fr.) N-rul 254 (fol. 10) și N-rul 3643 (fol. CCLIII); Sansovino *o. c.*, p. 44 verso; Hurmuzaki, XV_1, p. 147; *Archiv des Ver. f. Sieb. Landeskunde* (neue Folge), XXXIX, p. 323; Badecki, *Sriednowieczne Ludwisartwo Lwowskie*, (Turnătoria medievală din Lwow), p. 48.

[2]) Hurmuzaki, II^1, p. 382; Badecki, *o c.*, p. 48; M. Bielski, *l. c.*; *Quellen, zur zur Geschichte Siebenbürgens*, etc., p. 177; *Mémorial de l'artillerie*, VI, p. 9.

[3]) Bielski, *l. c.*; Fronsperger, *o. c.*, II, fol. CLXX; *Catal. des coll.*, V, p. 5.

[4]) *Dicționarul Academiei Române*, sub voce.

[5]) La 23 Iunie 1443, Ion Hunyadi cere dela Brașoveni arme și «usque duodecim dies sculpere faciatis et fabricare ... quadraginta puscas (*sic*); cum appromptuacione curruum thaboriorum ...», (Hurmuzaki, XV_1, p. 29).

La 3 Iulie 1460, Ștefan-cel-Mare, confirmând privilegiul comercial al locuitorilor din Lemberg, arată vama ce urmează a se plăti pentru diferite lucruri printre care enumeră: «cuțite, coase, seceri ... brâni ferecate, țevi, fiare de plug, săbii ungurești, paloșe ...». (I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan*, II, p. 278). Reiese deci că aceste obiecte erau din acele cu care se făcea de obiceiu comerț.

In 1476—76, Basarab trimite la Brașov să cumpere scuturi și arce (Bogdan, *Relațiile*, p. 121).

La 18 Februarie 1476 (sau 1470), Ștefan cel Mare cere Brașovenilor să dea voie lui «Mihaiu meșterul să vie la noi cu săbii și cu arme» (Bogdan, *Doc. lui Ștefan*, II, p. 337).

La 28 Februarie 1470, scriind din Buzău, Radu-cel-Frumos imputa Brașovenilor că vând arme lui Ștefan (Bogdan, *Relațiile*, p. 328).

La 30 Mai 1476, Basarab cel Bătrân trimite la Brașov să cumpere proviziuni și arme (Bogdan, *o. c.*, p. 333).

In 1475—76, Basarab cel Bătrân trimite la Brașov pentru fier și arme (*Ibid.*, p. 124).

In 1476, de asemenea pentru fier, arme și scuturi (*Ibid.*, p. 129).

In 1483—84, Vlad roagă pe Brașoveni să permită exportul de săgeți, arce, săbii, scuturi și fier pentru arme (*Ibid.*, p. 189).

și mai cu seamă Lembergul, erau însemnate centre de fabricare și de comerț cu armele [1]).

β) Luarea dela dușmanii învinși [2]).

γ) Fabricarea în țară. Nu este îndoială că Românii își fabricau singuri ghioagele, arcele și cozile de topoare, sulițele, secerile și coasele, deoarece era lucru ușor și aveau nevoie de ele în vieața de toate zilele. De asemenea este foarte probabil, cum arată N. Iorga, că-și fabricau singuri scuturile de răchită [3]), după exemplul Tătarilor și-și țeseau și croiau singuri hainele groase. Știm că se fabrica pulberea de pușcă în țară [4]). Dar cred că se poate afirma că se fabricau de asemenea și vârfurile de sulițe și săgeți, precum și săbii rudimentare și ghiulele pentru armele de foc, pentrucă vedem pe de o parte că se cumpără mult fier pentru arme [5]) și plumb pentru proiectile [6]), iar pe de altă parte că Ștefan cel Mare,

La 20 Ianuarie 1484, regele Matiaș scrie către Brașoveni și ridică oprirea exporcului de fier, oțel și cânepă în Țara Românească; dar se vor da arme numai pentru tâte o singură persoană (Hurmuzaki, XV₁, p. 123).

La 3 Noemvrie 1488, delegații Sibiului scriu către concetățenii lor, arătând că regele a poruncit să se dea arme lui Ștefan-Vodă al Moldovei (Hurmuzaki, XV₁, p. 130).

La 9 Septemvrie 1497, Drágfy cere Sibienilor a trimite « Bombardas ac lapides et pulveres », căci e chemat în ajutor de Ștefan-cel-Mare (Hurmuzaki, XV₁, p. 147).

La 13 Septemvrie 1500-3, Ștefan cel Mare cere Brașovenilor scutire de vamă pentru armele, scările și funiile ce cumpără prin spătarul Trotușan (Bogdan, *Doc. lui Ștefan*, II, p. 467).

La 7 Iulie 1502, Brașovenii scriu Sibienilor despre niște platoșe (loricae) ale lui Ștefan-cel-Mare (Hurmuzaki, XV₁, p. 158).

[1]) Lembergul avea de vânzare tunuri, plumb, arme, salitră, pulbere, deoarece vedem pe Poloni cumpărând acestea acolo, după căderea Chiliei și Cetății Albe (Iorga, *Studii și Documente*, XXIII, p. 317). Vânzarea de arme mai e confirmată și de privilegiul dat locuitorilor din Lemberg de Ștefan în 1460 și citat în nota precedentă.

[2]) *Letopis. Țării Mold.*, pp. 58, 78; I. Bogdan, *Cronice inedite. Letopisețul dela Bistrița*, p. 46, 61; Dlugosz, *o, c.*, II, p. 418; *Arh. Ist.*, III, p. 9.

[3]) *Gesch. der Rum. Volkes*, I, p. 332.

[4]) Octomvrie—Decemvrie 1445, Vlad cere Brașovenilor « . . . și să ne dați ca să ne facem praf » (I. Bogdan, *Relațiile*, p. 80).

In 1475, Ștefan cel Mare cumpără din Lemberg, prin (Waffenschmied) armurierul său Mihail, 16 pietre de salpetru (N. Iorga, *Studii și Documente*, XXII p. 309).

[5]) I. Bogdan, *Relațiile*, pp. 124, 129, 189, 343; Hurmuzaki, XV₁, p. 123.

[6]) N. Iorga, *Relațiile cu Lembergul*, p. 40; Hurmuzaki, III₂, p. 29; *Arh. Ist. a Rom.*, III, pp. 53—56.

de pildă, avea în serviciul său armurieri și diferiți meșteri [1]). In special construirea în țară a arcelor, săgeților și săbiilor îmi pare dovedită prin afirmarea lui Dlugosz [2]) că Ștefan cel Mare îndatora pe toți țăranii a veni la oaste cu săgeți, arc și sabie și că pedepsea cu moartea pe cei cari nu le aveau. Ar fi fost cu putință a se aduce de aiurea un număr așa de mare de arme și dealtmintrelea acestea sunt arme pe care și cele mai înapoiate triburi le fabrică singure.

Un document unguresc [3]) vine în sprijinul acestei afirmațiuni: la 16 Iunie 1496, Vladislav, regele Ungariei, scutește pe Toma Bulgarul, voivodul unei cete de Țigani, ca să mai facă parte din asociația altor țigani șătrari din Ungaria și-l predă episcopului catolic din Cinci-Biserici spre a-i face proiectile de arme de foc și alte instrumente necesare de războiu (atque pro faciendis globulis pixidum, sive aliis instrumentis ad belli usum necessariis....). Dacă în Ungaria [4]), care dispunea de armurieri și avea atâtea ateliere speciale, mai ales în orașele săsești, se recurgea pentru fabricarea proiectilelor și armelor la Țigani șătrari [5]), cu atât mai mult acesta trebue să fi fost cazul în țările românești, unde erau prea puțini meșterii armurieri, dar multe salașe de Țigani [6]) și unde Țiganii au fost totdeauna meșteri fierari.

Badecki a dovedit [7]), că la Lemberg meșterii artileriști erau atât tunari (trăgători cu tunul) cât și fabricanți de pulbere și turnători de tunuri. Acest lucru era știut despre

---

[1]) « Waffenschmied » Mihail (N. Iorga, *Studii și Documente*, XXIII, p. 309). Meșterul Mihail (I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan*, II, pp. 337—338). Andreica săbierul sau cordarul pe vremea lui Ștefan cel Mare (C. C. Giurescu, *Ist. Rom.*, II₂, p. 546).

[2]) *O. c.*, XIV, p. 495.

[3]) Hurmuzaki, II₂, p. 382.

[4]) Și în Polonia (Badecki, *Sriednowieczne Ludwisartwo Lwowskie*, p. 48; Ibid., *Ludwisartwo Lwowskie za Zygmunta* (Turnătoria din Lwow pe vremea lui Sigismund) I, p. 47.

[5]) Țiganii fabricau proiectile pentru Sibiu (G. D. Teutsch, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen*, I, P. 177).

[6]) I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan*, I, pp. 7, 13, 39, 91, 242, 245, 309, 311, 314, 341, 430, II, p. 227.

[7]) *Sriednowieczne Ludwisarstwo Lwowskie*, pp. 36, 40, 49.

artileriştii turci [1]) şi reiese, din examinarea socotelilor oraşului [2]), şi pentru Sibiu.

Dacă lucrul e adevărat pentru vecinii noştri, de ce oare artileriştii « meşterii », (Waffenschmied) lui Ştefan cel Mare să nu fi fabricat şi ei guri de foc [3]), cum fabricau şi pulbere, şi mai ales să nu fi făurit (forjat) ţevile rudimentare care se întrebuinţau atunci?

b) *Aprovizionarea cu arme şi muniţiuni.* In ceea ce priveşte cantitatea de arme şi muniţiuni, de care se dispunea, răspunsul e mai greu. Totuşi se poate spune că fiecare luptător dispunea, acasă, de armamentul defensiv precum şi de cel pentru lupta corp la corp. Asemenea în ceea ce priveşte arcele şi săgeţile [4]); pentru acestea din urmă e probabil — deşi nu avem indicaţii — că Domnitorii noştri să fi dispus de o rezervă, mai ales de vârfuri, cum era cazul oraşelor săseşti [5]); şi cum reiese şi din faptul că, deşi ţăranii erau siliţi a avea săgeţile lor, domnitorii cumpărau săgeţi [6]).

In ceea ce priveşte cantitatea arbaletelor avem date pentru oraşele săseşti [7]) şi pentru Turci [8]), dar pentru Moldova şi Ţara Românească nu.

In fine, relativ la armele de foc posedate de Ştefan cel Mare avem mai multe indicaţiuni vagi ca:

« in buona copia bombarde » (în 1475) [9]),
« quantita d'artegliaria » [10]).

---

[1]) Sansovino, *o. c.*, fila 44 (verso), 115.

[2]) *Quellen zur Geschichte Siebenbürgens*, I, pp. 253, 344, 450, 489; Kaindl, *o. c.*, II, p. 250.

[3]) Cu atât mai mult cu cât în Moldova se aflau lucrători de aramă (N. Iorga, *Acte privitoare la negoţul cu Lembergul în Studii şi Documente*, XXIII, p. 310): (1476) « Stepan Rutenum, *rubricerdonem de Soczavia*, suscepimus in ius nostrum civile ».

[4]) Dlugosz, *o. c.*, XIV, p. 495.

[5]) In 1492, Sibiul avea în depozit: 6.700 săgeţi de arbalete şi 1 ½ tone şi 2.700 bucăţi săgeţi de arce (Reissenberger, *Über die ehemaligen Befestigungen von Hermannstadt*, în *Arch. der Ver. f. Siebenbürgische Landeskunde*, neue Folge, XXIX, pp. 361—362).

[6]) Nota 5, p. 149.

[7]) In 1492, Sibiul avea 47 arbalete (Reissenberger, *o. c.*, pp. 361—362).

[8]) Sir Charles Oman, *o. c.*, II, p. 357.

[9]) N. Iorga, *Studii şi Documente*, XIV, p. 118; Acelaşi, *Istoria lui Ştefan*, p. 353.

[10]) Donado da Lezze, *o. c.*, p. 90.

« foarte multe tunuri mai mici și mai mari » [1])
« il y avoit de bonnes batteris » [2]),

și o singură cifră precisă, aceea a relației dela Buda, că Ștefan avea la Podul Inalt 20 tunuri [3]) și că prevăzuse să se tragă câte șapte lovituri de fiecare piesă [4]). Aprovizionarea aceasta de șapte lovituri de piesă pare mică astăzi, dar e confirmată de alte date contemporane [5]). Un secol mai târziu, când artileria făcuse mari progrese ca mobilitate și ca iuțeală de tragere, Leohardt Fronsperger, șeful artileriei împăratului Maximilian, socotea că aprovizionarea necesară pentru o campanie întreagă era de 200 lovituri de piesă, socotindu-se 25 —36 [6]) proiectile de tun (după calibru) și de zi de luptă [7]).

Ca încheiere putem spune:

a) Românii și vecinii lor aveau, în a doua jumătate a veacului al XV-lea, un armament mai cu seamă potrivit luptei corp la corp.

Armele de care dispuneau pentru lupta depărtată le îngăduia a arunca câteva lovituri izolate (arme de foc și arbalete) până la circa 900 metri și a bate eficace, cu o ploaie relativ deasă de proiectile (gloanțe și săgeți) o zonă de circa 200 m, înaintea și pe flancurile liniei lor de bătaie, această zonă însă nu putea fi bătută decât un timp relativ scurt (din cauza micii cantități de săgeți de care dispuneau trăgătorii și încetinelii de tragere a tunurilor).

---

[1]) Tuszumbeg — martor ocular (I. Ursu, *Ștefan cel Mare și Turcii*, p. 79).

[2]) Sead-ed-din, apud I. Ursu, *o. c.*, p. 199.

[3]) Sibiul dispunea, în 1492, de 180 guri de foc, mari și de mână, iar în 1493, de 182 (Reissenberger, *o. c.*, pp. 361—362).

Turcii aveau, la asediul Constantinopolului 70 guri de foc mari (Chalkokondylas, 204, *apud* Sir Charles Oman, *o. c.*, II, p. 357).

La trecerea Dunării, în 1462, în războiul contra lui Vlad Țepeș, Turcii ar fi avut 120 tunuri mici și de altele mari și mijlocii (Enicerul sârb, în *Arh. Ist. a Rom.*, I_2, pp. 10—11).

Ungurii ar fi avut (în Septemvrie 1475) 120 bombarde afară de piese mai mici (N. Iorga, *Studii și Documente*, XIV, p. 117). După bătălia dela Baia, Ungurii ar fi îngropat 50 tunuri (Dlugosz, *o. c.*, II, p. 418).

[4]) « Das man auss jeder Bichsen siben schuss tann hatt » (N. Iorga, *Acte și Fragmente*, III, p. 93).

[5]) In 1492, se cere dela Sibiu 2 piese cu 30 lovituri și una cu 20 lovituri, ca aprovizionare totală, *nu* pentru o singură luptă.

In 1526, Sașii trimit armatei ungare un contingent care are 4 bombarde mari cu 28 proiectile de piatră și 75 de fier, în total 23—24 proiectile pentru fiecare piesă (Teutsch, *o. c.*, I, p. 177).

[6]) Fronsperger, *o. c.*, II, fol. XXXI (verso).

[7]) *Ibidem*, II, fol. V—VII

b) Deși armamentul — în cea mai mare parte cel puțin — se fabrica în țară, mai era nevoie totuși să se recurgă, pentru aprovizionarea lui, la vecini.

c) Armamentul vecinilor — afară de al Tătarilor — era în genere mai puternic (mai ales cel defensiv, la Unguri și Poloni, și artileria, la Turci, Poloni și Unguri) și mai numeros (la Unguri și Turci) în arbalete și arme de foc, ca acel al Românilor.

C) TACTICA

Având pentru această epocă date mai complete, voiu cerceta, pe rând, principiile după care armatele românești se mișcau, luptau și se odihneau, principii și operațiuni ce alcătuesc la un loc tactica.

Despre marșuri.

Marșurile au format, totdeauna, temelia tuturor operațiunilor de războiu și dela buna lor executare a atârnat, în cea mai mare parte, izbânda.

Executarea însă a marșurilor atârnă, într'o bună măsură, de starea drumurilor pe care ele urmează să se facă. Să cercetăm deci, în prealabil, cum erau drumurile românești în secolul al XV-lea.

Ele nu erau construite de mâna omului, așa cum fuseseră cele romane sau cum sunt cele moderne, ci erau niște simple urme de șleauri, de-a-lungul anumitor văi sau pe anume direcții, pe care experiența le arătase ca mai prielnice pentru comunicarea între două ținuturi sau localități [1]). Și nu numai că nu erau construite de mâna omului, dar nici nu erau măcar întreținute de acesta, așa că starea lor, ca pretutindeni de altmintrelea în acele vremuri [2]), era foarte rea, căci ele erau fie acoperite de un strat gros de praf [3]), fie adevărate mocirle cu gropi adânci [4]).

[1]) Emil Diaconescu, *Vechi drumuri moldovenești*, pp. 6—16; N. Iorga, *Istoria Comerțului* (Ed. II), I, pp. 87 sq; Același, *Istoria Poporului Românesc*, I, p. 287; Același, *Negoțul și Meșteșugurile în trecutul românesc*, pp. 91—96.

[2]) *Acta Tomiciana*, III, p. 151, apud I. Nistor, *Handel und Wandel in der Moldau bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*, p. 24.

[3]) Donado da Lezze, *Historia Turchesca* (Ed. Ursu), p. 88.

[4]) *Columna lui Traian*, VII, p. 423.

Circulația se făcea călare sau cu care trase de cai sau de boi [1]).

Râurile, ce se întâlneau în cale, se treceau, de obiceiu, prin vad [2]), iar unde râul era prea adânc, pe pod umblător [3]) sau pe pontoane [4]), în care scop unele armate erau înzestrate cu adevărate echipaje de poduri [5]). Acolo unde existau poduri fixe, ele erau, de obiceiu, de lemn; au existat însă și poduri de piatră, cele mai multe pe pâraie [6]).

In asemeni condițiuni e firesc ca, cu cât o armată avea mai puține impedimente (trăsuri greu încărcate), cu atât să fi putut obținea un randement mai mare dela acele drumuri.

Acum să vedem cum se foloseau Românii de aceste drumuri și pentru aceasta să examinăm:

Formația de marș;

Rânduiala de marș;

Lungimea etapei zilnice.

Formația de marș [7]). Este probabil că Românii — ca și vecinii lor, afară de Tătari [8]) — nu aveau o anume formațiune pentru marș și că cetele mergeau, unele după altele, pe frontul ce le era îngăduit de lărgimea drumului, care se ocupa întreagă. Formația avea deci un front mai larg ca cele de azi

---

[1]) Consulul Caffei, Grigore de Reza, vine la Ștefan cel Mare în car tras cu boi (N. Iorga, *Acte și Fragmente*, III, p. 44).

[2]) Ca la Verișcani (Liteni) pe Siret (I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan*, I, p. 235); la Țuțora pe Prut (*Ibid.*, I, p. 158); la Bătinești pe Putna (*Ibid.*, II, p. 108); la Ionășești pe Siret (*Let. Țării Mold.*, p. 58); la vadul Jorăi pe Nistru (*Ibid.*, p. 60); la Cernăuți pe Prut (*Ibid.*, p. 73).

[3]) « . . . dar numai când carele vor trece pe poduri umblătoare; când apa va fi înghețată sau când carele vor trece prin vaduri, atunci nu vor da niciun ban la trecătoare » (Privilegiul dat Lembergezilor de către Ștefan cel Mare la 3 Iulie 1460, apud I. Bogdan, *o. c.*, II, p. 280).

« In această țară (Moldova) nu sunt corăbii pentru a trece râurile, ci numai poduri trecătoare, compuse din bârne și scânduri » (Reichersdorf, *Chorographia Moldaviae*, apud A. P. Ilarian, *Tez. Mon. Ist.*, III, p. 139).

Avem cunoștință de existența următoarelor poduri umblătoare, pe vremea lui Ștefan cel Mare: La Cernăuți (Hurmuzaki, II, p. 688); la Roman pe Moldova (I. Bogdan, *o. c.*, I, pp. 10, 342); la Târgul Siret (*Ibid.*, I, p. 429).

[4]) Dunărea (Donado da Lezze, *o. c.*, p. 83).

[5]) Armata ungurească în 1476 (N. Iorga, *o. c.*, III, p. 185).

[6]) Pe Șomuzul-Mare (I. Bogdan, *o. c.*, I, p. 7); pe Moldova (*Ibid.*, I, p. 9); podul lui Hasnaș pe pârâul Runcului (*Ibid.*, I, p. 185).

[7]) Se numește formație de marș numărul de oameni, cai sau trăsuri, cari merg alături pe un drum.

[8]) « In marș (Tătarii) au principii ale lor proprii păzite cu cea mai mare strictețe » (Bielski, *Sprawa Rycerska*, în *Arh. Ist. a Rom.*, I_1, p. 167).

(care sunt de 4 și 3 oameni de front), dar coloanele erau de o adâncime mai mică, ceea ce era impus și de armamentul de atunci care, în coloanele prea lungi, nu îngăduia capului a fi susținut de coadă. Lărgimea formației de marș prezintă însă neajunsul că, la trecerea podurilor și a locurilor strâmte, se producea desordine [1]). Date certe nu avem.

Rânduiala de marș. In privința rânduielii de marș, adică a ordinei în care se încolonau trupele, avem date îndestulătoare.

Intâi de toate știm că exista noțiunea siguranței — atât la Români cât și la vecinii lor — pentrucă aceasta ne este arătat atât de cronici, când ne vorbesc de străjile care precedau armata [2]), cât și de scriitorii străini [3]).

Apoi avem o scriere, puțin posterioară epocii lui Ștefan cel Mare, *Invățăturile Bunului și Credinciosului Domn al Țării-Românești, Neagoe Basarab V. V. către fiul său Teodosie V. Vd.* [4]), în care se arăta rânduiala în care se dispunea o coloană de marș:

« Deci când vei vrea să ieși la vrajmași cu războiu, tu întâi să rânduești și să tocmești streji să meargă mai înainte *cum este obiceiul*, și să meargă una mai înainte, alta mai după acea, iar a treia să fie tabăra cea mare și să nu fie departe una de alta, ci să fie aproape ca să se auză și să știe ce fac, și de se va întâmpla vreo întâmplare strejii cei dintâiu, ea să vie să se amestece în cea de a doua, iar de va vedea și straja de a doua că se biruește de vrăjmași, ea încă să vie să se amestece în toiul cel mare, iar să nu fie departe una de alta, ca nu cumva să nu poată ajunge curând, să se împreună una cu alta și să se apere. Că straja cea dintâi și cea de a doua este inima a toată

---

[1]) Asupra formațiunilor de marș din Apusul Europei, care și ele ocupau un front mare, vezi:
Leonhardt Fronsperger, *o. c.*, în special gravurele dela fol. LX și LXII.
Valentin Scherer, *Dürer*, gravura dela p. 340.

[2]) *Letopisețul dela Bistrița* (I. Bogdan, *Cronice inedite*, p. 45); *Let. Țării Mold.*, pp. 58, 73, 219, 224.

[3]) Ienicerul sârb în *Arhiva Istorică*, I_2, pp. 8 sqq; Donado da Lezze, *o. c.*, pp. 24, 89; Saad-ed-din, apud Ursu, *Ștefan cel Mare și Turcii*, p. 23; Sansovino, *o. c.*, fol. 120 v; Cahun, *Introduction à l'histoire de l'Asie*, pp. 365, sqq.

[4]) Ediția București, 1843, p. 238.

oastea. Deci că nu cumva văzând toiul cel mare că au părăsit strejile, să se spăimenteze și să cază în vreo frică mare [panică], și pentru acea frică însuș să se dea în periciune. Că strejile sunt capul și coada oștilor. Iar de va vedea toiul strejile nebiruite stând întregi se va îndârji, și cu aceia veți birui pe vrăjmașii voștri ».

Din această citație se vede că, în trecut, existau la Români următoarele principii în privința serviciului de siguranță, principii care sunt adevărate și azi:

Coloanele se păzeau prin avangarde și ariergarde (*strejile sunt capul și coada oștilor*).

Coloanele se fracționau în avangardă (*strajă*) — care la rândul său se fracționa în două (*straja întâi* și *straja a doua*)[1]) — și în gros (*toiul sau tabăra cea mare* [2]).

Diferitele eșeloane ale coloanei trebuiau a fi destul de apropiate una de alta, spre a se putea susținea (*să fie aproape ca să se auză și să știe ce fac.., să nu fie departe una de alta, ca nu cumva să nu poată ajunge*). Distanțele dintre eșaloane erau mici pentrucă bătaia armelor era mică.

Fiecare eșelon trebuia să fie susținut de cel următor (*și de se va întâmpla vreo întâmplare strejii cei dintâi, să vie să se amestece în cea a doua... să se împreune una cu alta și să se apere*).

In fine că rezistența avangardelor procură încrederea necesară trupelor (*că straja cea dintâi și cea de a doua este inima a toată oastea*).

Cum se împărțeau diferitele arme între aceste eșeloane?

Pentru Români nu avem nicio informațiune precisă, dar prin analogie cu ce se făcea la armatele străine se poate spune că avangarda, ariergarda și flancgărzile erau alcătuite din călărime, ca fiind mai mobilă. Restul călărimii și pedestrimea formau grosul coloanei, iar tunurile, care se mișcau greu, făceau parte din convoiurile (foarte mici la Români) care

---

[1]) Azi în trei: vârf, cap și gros.

[2]) Că prin *strajă* se înțelege avangarda (respectiv ariergarda) și prin *toiu* (la *Let. Țării Molddovii până la Aron-Vodă* și la Miron, Costin: *temeiu*) se înțelege grosul coloanei, a demonstrat-o I. Bogdan în studiul său asupra organizării armatei moldovene (*An. Ac. Rom.*, Seria II, Tom. XXX, pp. 428—430).

duceau corturile domnești și ceva bagaje. Și cred că era așa pentrucă:

1. In celelalte armate tunurile mergeau cu convoiurile.
2. Scriitorii secolelor XVI și XVII, când tunurile deveniseră mult mai mobile, vorbesc de tunuri la un loc cu corturile [1]), deci cu atât mai mult acesta trebuia să fie cazul în secolul XV.

Lungimea etapelor zilnice. Pentru Moldoveni putem stabili documentar următoarele:

In anul 1472, se dă lupta dela Cursul Apei, în zilele de 18, 19 și 20 Noemvrie. In noaptea de 20/21, Radu-Vodă se retrage și este urmărit de Ștefan « cu toată oștirea sa » (deci și cu infanteria și cu tunurile sale), care parcurge distanța de 150 km în linie dreaptă, ce desparte Cursul Apei (Mărtinești [2])) de București (Cetatea Dâmboviței), în două zile, și înconjoară (împresoară) acest oraș în ziua de 23 Noemvrie [3]). Dacă datele din cronică sunt exacte trupele moldovenești ar fi parcurs 75 km pe zi în urma unei bătălii care a ținut trei zile.

In 1475, după bătălia dela Vaslui, Moldovenii urmăresc pe Turci și, cu toate că avuseseră o luptă foarte grea, că timpul era cețos și drumurile desfundate, parcurg în 2—2½ zile cei 120 km ce despart Vasluiul de Siret, adică 50—60 km pe zi [4]), ceea ce nu este exagerat pentrucă Moldovenii încălecau în asemenea operațiuni.

Pentru Munteni avem următoarele date, din timpul domniei lui Mihai Viteazul: la 7/17 Octomvrie 1599, Mihai Viteazul se află cu oastea de 25.000—30.000 oameni, la Plo-

---

[1]) « . . . șetrariu mare pe corturile domnești și în oști și într'alte căli, și purtătoriu de grijă tunurilor » (*Let. Țării Mold.*, p. 23).

« Marele șetrariu privighiază corturile domnești, tunuri, glonțuri, prăvăria » (Miron Costin, în *Arh. Ist.*, I_1, p. 171).

[2]) *Marele dicționar geografic al României*, V, p. 243.

[3]) *Letopisețul dela Bistrița* (I. Bogdan, *Cronice inedite*, pp. 53—54); *Analele putnene* și *Cronica moldo-polonă* (I. Bogdan, *Vechile Cronici*, pp. 195, 226).

[4]) N. Iorga (*Acte și Fragmente*, III, p. 95, nota 6); A. Rădulescu (*Luptele lui Ștefan cel Mare cu Turcii*, III, 31—32) și I. Ursu (*Ștefan cel Mare și Turcii*, p. 54) au arătat că, după cum se spune în scrisoarea dela Buda, lupta s'a dat în ziua de Marți 10 Ianuarie și că urmărirea a ținut până Vineri 13, în cursul zilei.

iești [1]); la 8/18 bivuachează la poalele munților; la 9/19 trece granița [2]); la 10/20 e la Prejmer [3]); la 13/23 pleacă din Șercaia [4]) și la 14/24 se găsește la Cârțișoara [5]). A parcurs 242 km în 7 zile, deci în mijlociu 34 km pe zi, cu toate că avea numeroase care și convoiuri după dânsul, că drumurile erau rele (mai ales la trecerea peste Carpați) și că dela 10 la 13 a înaintat foarte încet din cauza negocierilor cu Brașovenii și a așteptării Săcuilor.

Dintre adversarii Moldovenilor știm că Turcii au parcurs, în 1476, distanța Varna—Oblucița (240 km) în 8 zile pe o vreme foarte călduroasă și având după ei numeroase convoiuri [6]).

Matei Corvin străbate distanța Târgu-Trotușului—Baia (180 km) în 18 zile (scăzând cele 7 câte a stat la Roman) [7]), deci 10 km pe zi, ceea ce e puțin, chiar dacă au avut loc hărțuieli zilnice cu Moldovenii.

Polonii parcurg, în 1497, distanța de 120 km, ce desparte Snyatinul dela Suceava, în 13 zile [8]), deci fac 9 km pe zi.

Cât despre Tătari, a căror armată consta mai cu seamă din călăreți, lungimile etapelor zilnice erau foarte mari. Așa în campania din 1241, au parcurs, între 13 și 15 Martie, distanța de 290 km din Carpați până la Pesta, deci 96 km pe zi [9]).

Un contemporan socotește că ei parcurg 80 km pe zi [10]).

In rezumat, pe când armatele românești și tătare parcurgeau etape lungi, armata turcă parcurgea etape mijlocii, iar armatele ungare și polone — cel puțin în războaiele duse contra lui Ștefan cel Mare — etape foarte scurte. Organi-

---

[1]) Sârbu, *Istoria lui Mihai-Vodă Viteazul*, II, p. 301, nota 1.
[2]) *Ibid.*, II. p. 305, nota 4.
[3]) *Ibid.*, II, p. 308.
[4]) *Ibid.*, II, p. 311.
[5]) *Ibid.*, II, p. 312.
[6]) Donato da Lezze, *o. c.*, p. 86.
[7]) La 18 Noemvrie e la Tg.-Trotuş, iar la 14 Decemvrie la Baia (*Letopisețul dela Bistrița* apud I. Bogdan, *Cronice inedite*, p. 52).
[8]) La 21 August, erau la Snyatin (Ursu, *o. c.*, p. 245, nota 5), merg la Coțmani unde stau 7 zile (*Letopisețul dela Bistrița*, p. 59) și ajung la Suceava la 24 Septemvrie (*Ibid.*, p. 59).
[9]) Cahun, *o. c.*, p. 366.
[10]) *Ibid.*, p. 367, nota 1.

zarea acestor armate și antrenarea ostașilor datorită vieții de toate zilele, diferite fiecare din ele, explică aceste deosebiri.

Despre staționare

Omul și animalele care compun armatele sunt mașini complicate care, chiar în vieața de toate zilele, își consumă foarte repede forțele și au deci nevoie să și le refacă. Această refacere se capătă prin hrană și prin odihnă. In războiu, sforțările fiind mai mari, e cu atât mai multă nevoie să se cumpănească pierderile de forțe printr'o hrană îndestulătoare și printr'un repaus cât mai desăvârșit.

Am arătat într'un capitol precedent [1]), că alimentarea ostașului român era lăsată în grija sa. Aceasta prezenta și foloase: pentrucă scutea armata de a duce după sine lungi convoiuri și o făcea deci mai mobilă fiindcă soldatul țăran lua cu dânsul hrana cu care era obișnuit de acasă și deci își urma regimul alimentar normal. Sistemul acesta de aprovizionare prezenta însă și neajunsuri, fiindcă trupele erau aprovizionate numai pentru un timp scurt, soldatul neputând căra o prea mare cantitate de hrană și ducea la prădăciuni și devastări, sleind deci resursele țării, în care se ducea războiul și, în cazul nostru, țara proprie.

Să vedem acum cum staționau, adică cum se odihneau oștile românești. Românii și vecinii lor au întrebuințat atât cantonamentul [2]) (staționarea în localități) cât și bivuacul, sub corturi sau sub cerul liber [3]).

Și într'un caz și în celălalt, locul de staționare — cantonament sau tabără — se întărea prin lucrări de fortificație și

---

[1]) P. 84 supra.

[2]) Moldovenii în 1497 la Roman (*Letopisețul dela Bistrița*, p. 59); sub Ion-Vodă la Roșcani (*Let. Țării Mold.*, p. 232).

Ungurii în 1467 la Tg.-Trotuș, Roman, Baia (*Letopisețul dela Bistrița*, p. 52).

Polonii: « iarna se cantonează pe la sate » (Bielski, *o. c.*, *Arh. Ist.*, I_2, p. 169).

[3]) Pentru Moldoveni: I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan*, II, pp. 266, 296, 340; *Let. Țării Mold.*, pp. 40, 155, 229.

Pentru Munteni: *Letopis. dela Bistrița*, p. 54; *Letopis. Țării Mold.*, p. 54.

Pentru Turci: *Letopis. dela Bistrița*, p. 54; *Letopis. Țării Mold.*, p. 234.

Pentru Poloni: « El își așează lagărul . . . punând corturile pe un loc bun, tare, prevăzut cu apă, fecund în hrană, în apropierea unei păduri, pentru înlesnirea lemnelor și a pășunilor » (Bielski, *o. c.*, în *Arh. Ist.*, I_2, p. 169).

prin val format din carele armatei [1]) și se păzea prin străji exterioare [2]) (corespunzătoare avantposturilor de azi). Surprinderea fiind totdeauna cu putință, se dădea o mare importanță atât alegerii locului de tabără cât și măsurilor de pază. De aci și importanța cartier-maestrului în armatele occidentale [3]).

Se luau de asemeni și măsuri pentru paza ordinei în cantonament sau bivuac [4]).

Precum o făcuseră Românii în trecut, tot așa și Turcii bivuacau, întotdeauna, după un anumit tipic [5]).

Letopisețul Țării Moldovei până la Aron-Vodă, vorbind de preliminările războiului din 1497, zice că Albert a trimis la Ștefan cel Mare soli, cerându-i a se găti de războiu contra Turcilor « și să-i găteze *steții* și hrană de oaste » [6]).

Cromer, vorbind de aceeași solie, zice: « Palatinum Moldovarum legatus missit, qui ipsum ad societatem pii belli contra barbaros cum ex formula foederis evocarent, tum Kyliae et Bialogrodi recuperandi spe invitarunt ». Nu vorbește deci nici de hrană, nici de gătirea de « steții ». Dar, referindu-se mai departe la răspunsul lui Ștefan cel Mare către acești soli și către o a doua solie polonă, Cromer zice că Ștefan a invitat pe Regele polon să nu treacă prin Moldova și că, în acest caz, își va uni trupele cu ale sale și va da provizii: « itaque cum esse commeatu exercitui regio suppe-

---

[1]) « . . . Și s'au tras la un sat, la Roșcani, de s'au îngropat . . . ci nimica nu le strica că se șănțuise bine » (*Letopis. Țării Mold.*, p. 232).

« Regele Matei ajungând la orașul Baia întări orașul cu valuri, cu șanțuri și cu carele de transport ale oastei » (Dlugosz, *Hist. Pol.*, II, p. 417).

« Lagărul (la Poloni) e ocolit cu căruțe, căruțele sunt legate cu lanțuri și apoi întregul e înconjurat de un șanț » (Bielski, *l. c.*).

« Deși ne țineam întotdeauna cu multă pază, mânând nopțile în șanțuri » (Enicerul sârb în *Arh. Ist.*, I_2, p. 11).

Donato da Lezze, *o. c.*, p. 89; *Bericht an Kaiser Maximilian* (apud N. Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, I, p. 485).

[2]) *Letop. Ț. Mold.*, pp. 47, 229; Enicerul sârb, *l. c.*; « ca pază contra unei surprinderi au străji și spioni în toate direcțiile » (Bielski *(l. c.)*.

[3]) Fronsperger *o. c.*, partea III; *Kunstbuch Hanns Haasenwein* (Arhiva săsească, Sibiu, Ms. Nr. 3 filele 59, 62).

[4]) *Ibidem*; Sansovino, *o. c.*, fila 120 v; Bielski, *l. c.*

[5]) Sansovino, *l. c.*

[6]) P. 71; în variante de pe aceeași pagină; *stația*: la Kogălniceanu, (p. 169) *stații*.

ditando... exercitus eius et commeatu adiuturum » [1]). Cromer nu pomenește de cererea de provizii, dar reproduce *răspunsurile* lui Ștefan că le va da, deci au fost cerute, cum spune *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron-Vodă.* Dacă este adevărat că Polonii au cerut provizii, e probabil adevărat că au cerut « și să le găteze *steții* ». Ce erau aceste *steții?* Cred că prin acest cuvânt se înțelege ceea ce se chema altădată și « conacuri », adică găzduire sau în termeni militari « staționare ». Dacă aceasta e adevărat, atunci ar reieși că în secolul al XV-lea se obișnuia — ca și ulterior și ca și azi — a se pregăti staționarea din vreme de un anumit personal [2]).

Pentru vremile posterioare avem următoarele indicațiuni: *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron-Vodă*, vorbind de atribuțiile boierilor, zice [3]): « șetrariu mare (ispravnic) pre corturile domnești și în oști și într'alte căli ».

Cantemir, pomenind de marele șetrariu, îi definește rolul astfel [4]): « așeza taberile ».

Fotino zice [5]) că, la Munteni, serdarul mare era: « și îngrijitor al conacurilor (găzduirilor) ostășești ».

Despre luptă

Prin războiu conducerea politică a Statului caută să impună vrăjmașului voința sa. Aceasta se obține, de către înaltul comandament, prin ciocnirea forțelor proprii cu forțele armate adversare; ciocnire care, fie că se petrece între patrule, fie între armate puternice, se numește luptă.

Lupta este deci scopul operațiilor militare și în același timp mijlocul prin care se obține, sau nu, rezultatul dorit de politică.

In ce constă însă lupta? In a distruge pe vrăjmaș atât fizicește, dar mai cu seamă moral. E vechiu adevărul că « e

---

[1]) *De rebus Polonorum*, pp. 440, 441.

[2]) Se înțelege deci că Ștefan, care cere regelui polon a nu trece prin Moldova, nu mai vorbește de *steții*, pe care nu avea cum să le « găteze » în țări străine.

[3]) P. 23.

[4]) *Descrierea Moldovei*, II, Cap. VI.

[5]) *Istoria Daciei*, VIII, p. 292.

învins numai cel ce se crede învins ». Distrugerea fizică nu e de altfel decât un mijloc spre a ajunge la distrugerea moralului. Istoria războaielor arată o infinitate de izbânzi și de chipuri de a obține izbânda materială, dar studiul mai amănunțit al acelor izbânzi arată că, totdeauna, moralul a jucat un rol de căpetenie în câștigarea victoriei. Suntem deci aduși a studia factorii sau cel puțin aceia dintre ei pe cari se bazează moralul unei armate, neuitând faptul că — deși organizate — armatele sunt mulțimi și deci sunt mai influențate de instincte decât de judecată.

Din punctul de vedere al făptuirii luptei, trei sunt elemente care mișcă sau influențează moralul unei armate: frica — instinctul firesc oricărei ființe viețuitoare; interesul — moral sau material — ce poate rezulta pentru individ din întreprinderea unei anumite acțiuni; și, conștiința ce o are individul despre rostul său și al totului din care face parte.

Să cercetăm pe rând acești factori la lumina ce ne-o aud știrile pe care le avem despre secolul al XV-lea.

Ce rost a avut frica în armatele din a doua jumătate a secolului al XV-lea și, în special, în cele românești? Se poate spune că unul mai mic ca azi, și aceasta din următoarele pricine:

a) Primejdia de moarte era zilnică și în orice loc. Fiarele, mult mai numeroase ca azi, amenințau mereu vieața omului și luau vamă grea din vitele sale. Jafurile [1]) și omorurile [2]) erau la ordinea zilei. Incursiile Turcilor și Tătarilor, cu tot cortegiul lor de prădăciuni, de omoruri, de siluiri și de cruzimi, erau lucru obișnuit [3]). Moartea era deci veșnic prezentă, și omul învățat cu ideea că-l poate surprinde oricând.

---

[1]) I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan*, II, pp. 379, 433. Același, *Relațiile cu Brașovul*, I, pp. 154, 192, 272, 324, 343.

[2]) Omorurile erau considerate ca un delict obișnuit și acei cari le făptuiau se puteau răscumpăra prin bani (I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan*, I, pp. 95, 173, 186, 230, 311; Același, *Relațiile cu Brașovul*, I, pp. 201, 240).

[3]) I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan*, I, pp. 238, 258, II, 360; *Letopis. dela Bistrița*, p. 58; *Analele putnene*, p. 195; *Letopis. Țării Mold.*, pp. 50, 63, 67, 74, 84. De altfel nici Moldovenii nu se lăsau mai pre jos (*Letopis. dela Bistrița*, pp. 51, 53, 62; *Letopis. Țării Mold.*, pp. 44, 49, 51, 66, 82, 83).

b) Buna stare, care civilizează şi moleşeşte instinctele naturale brutale ale omului, nu exista pe acele vremuri [1]).

c) Iscusinţa şi vitejia în luptă erau bine văzute pe atunci şi erau unele din cele mai de seamă mijloace de a obţinea şi avere şi situaţie [2]). Am arătat că vitejia la Români era o vitejie socotită [3]).

Dacă trecem acum la examinarea factorului interes, ce constatăm?

Românii fiind, în secolul al XV-lea, toţi proprietarii sau uzufructuarii solului, aveau cel mai deplin interes să apere integritatea Statului care le asigura folosinţa acestui bun.

La Români exista conştiinţa rostului lor de reprezentanţi ai unui neam mai de seamă precum şi convingerea că erau apărători ai crucii [4]), ceea ce-i făcea să priceapă rostul sacrificiilor ce li se cereau.

La câţiva mai culţi e probabil că a existat şi credinţa originii romane a neamului lor [5]).

---

1) « Li subditti tutti valenti homini et homini de fatti et non da star soli pimazi ma a la campagna » (Scrisoarea doctorului Mateiu Mariani, 7 Decemvrie 1502 în Hurmuzaki, VIII, p. 36).

2) Mai sus, p. 77.

3) Mai sus pp. 77, 78.

General R. Rosetti, *Gânduri despre vitejie în trecutul românesc*, Ac. Rom., *Discursuri de recepţie*, LXV).

4) « Sunteţi creştini şi de acelaşi neam », zicea, în numele lui Radu V. V., călugărul Maximian lui Bogdan în Octomvrie 1506, (*Letopis. Bistriţa*, p. 63).

« Ţara noastră care e poarta creştinătăţii . . . Dar dacă această poartă (a creştinătăţii), care este ţara noastră, va fi pierdută . . . atunci toată creştinătatea va fi în mare primejdie » (scrisoarea circulara a lui Ştefan cel Mare din 25 Ianuarie 1475 către principii creştini. Bogdan, *Doc. lui Ştefan*, II, p. 321).

« Nu vreau să mai spun cât de folositoare este pentru treburile creştine această ţărişoară a mea; socotesc că este de prisos, fiindcă lucrul e prea vădit, că ea este seraiul Ţării Ungureşti şi a Poloniei şi este *straja acestor două ţări*. Afară de asta, *fiindcă Turcul s'a împedecat de mine, mulţi creştini au rămas în linişte de patru ani* » (8 Mai 1478. Discurs ţinut de Ţamblac către senatul veneţian. Bogdan, *o. c.*, II, 349—350).

In poezia noastră populară există probe numeroase de conştiinţa atât a superiorităţii ca neam cât şi a rostului de apărători ai Crucii. Greutatea, ca să nu zic imposibilitatea, e însă a şti ce poezii populare sau ce părţi din ele datează din secolul al XV-lea.

5) Ştim că între 1405 şi 1505, 21 Moldoveni au urmat cursurile Universităţii din Cracovia (Mironis Costini, *Chronicon Terrae Moldavicae*, Ed. Barwinski, p. VII), dar nu ştim câţi au urmat alte şcoale străine.

« Igitur Valachi Italicum genus a veteribus (ut aiunt) Romanis derivatum », (Reichersdorf, *Chorografia Moldaviae* apul A. P. Ilarian, *Tez. Mon. Ist.*, III, p. 136); « de la Rîm ne tragem . . .» (*Letopis. Ţării Mold.*, p. 7).

Acum să trecem la partea a doua a studiului luptei și anume cum se făcea distrugerea materială (fizică).

In această privință problema ce se punea comandanților din secolul al XV-lea era aceeași care se pune și azi oricărui comandant pe câmpul de luptă, și anume ca, cu un armament dat și cu efectivele ce are la dispoziție, să aducă dușmanului o cât mai mare distrugere de vieață, trupele proprii suferind în același timp pierderi cât mai mici.

Pentru a ne da seama de chipul cum reușeau Românii să distrugă pe inimic, vom studia una din bătăliile lui Ștefan cel Mare, aceea din 10 Ianuarie 1475, care a fost realizarea cea mai desăvârșită a bătăliei românești și lupta pentru care avem cele mai multe date. In acest studiu vom ținea seamă și de învățămintele ce le putem deduce din celelalte bătălii, dar vom expune mai întâi ceea ce se știe precis asupra ei.

Bătălia s'a dat în ziua de Marți, 10 Ianuarie 1475 [1]).

Asupra regiunii în care s'a dat ea, toate izvoarele sunt unanime spre a arăta că a fost în Valea Bârladului și la sau în apropiere de Vaslui. Dar în arătarea locului precis al luptei ele variază.

Cu excepțiunea unui singur izvor, *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron-Vodă*, care pune lupta la Podul Inalt, din sus de Cânțălărești [2]), și a unui document contemporan păstrat numai într'o copie românească, care arată că bătălia a avut loc « din susul Vasluiului » [3]), toate izvoarele vechi arată că această luptă s'a dat la Vaslui sau în imediata apropiere a acestui oraș.

---

[1]) *Cronica și Analele putnene* (Bogdan, *Vechile Cronici*, p. 196); *Letopis. Bistrița* (Bogdan, *Cronice inedite*, p. 55); *Letopis. Țării Mold.*, p. 57.
Această dată este admisă de N. Iorga, (*Istoria lui Ștefan-cel-Mare*, p. 156), A. Rădulescu, (*Luptele lui Ștefan-cel-Mare cu Turcii*, p. 26) și I. Ursu, (*Ștefan-cel-Mare și Turcii*, p. 54).

[2]) Ed. C. Giurescu, p. 57.

[3]) « Eu Ștefan Voevod, bozie, domn Moldavschi.
Cu mila lui Dumnezeu, Eu Ștefan Voevod, Domnul Țării Moldovei, înștiințăm cu această carte a noastră pe oricine o vedea sau auzi, cum că acestui adevărat Avram Huiban i-am dat în susul Bârladului, la apa Mărului, valea Cornilor de arce, pe unde este judele Sion. I-am dat lui acest uric cu dreptul de răzășie, însă atârnare de curtea noastră domnească din Vaslui, *pentru vitejia lui în bătălia cu Turcii din susul Vasluiului* . . .» (C. Solomon, *Monografia comunei rurale Avrămeștii*, p. 4).

Așa, *Cronica și Analele putnene:* « In anul 6983 (1475) Ianuarie în 10, bătut-au Ștefan-Vodă oștile turcești la Vaslui» [1]). Aceeași știre în cronica moldo-polonă [2]).

Letopisețul dela Bistrița: « In anul 6983 (1475) Ianuarie în 10, Marțea, au fost războiu la Vaslui cu puterile turcești » [3]).

Letopisețul lui Azarie: « In anul 6983 (1475) Ianuarie în 10, au fost războiu la Vaslui cu puterile turcești » [4]).

Cronica moldo-polonă a lui Mikalaj Brzeski: « In anul 6983 (1475) Ianuarie 10 a fost războiu la Vaslui cu Muntenii și Turcii » [5]).

Cronica germană descoperită și publicată acum în urmă de Górka: « ob wenyg der Basloy » (nu departe de Vaslui) [6]).

Circulara lui Ștefan cel Mare, din Suceava, din 25 Ianuarie 1475 [7]), scrisoarea dela Buda, din 24 Fevruarie 1475, atât de bogată de altfel în detalii asupra luptei din ziua de 10 Ianuarie 1475 [8]), nu precizează locul bătăliei.

Din scriitori străini:

Dlugosz spune că lupta a avut loc: « circum palum Ràkowiecz et fluvium Berlad » [9]).

Cromer: « apud Barladum amnem et Racoveciam paludem » [10]).

Strykowski: « pe malul lacului Racova lângă apa Bârladului » [11]).

Dintre istoricii noștri moderni, unii admit că locul bătăliei este la Podul Inalt dela Cânțălărești[12]), alții că este la Nord de Vaslui[13]), iar alții la gura Racovei din jos de Vaslui[14]).

---

[1]) I. Bogdan, *Vechile Cronice*, p. 196.
[2]) *Idem*, pp. 56, 226.
[3]) I. Bogdan, *Cronice inedite*, p. 55.
[4]) I. Bogdan, *Letopisețul lui Azarie*, p. 184.
[5]) I. Bogdan, *Cronice inedite*, p. 124.
[6]) *Kronika Czasow Ștefana Wielkiego Moldawskiego*, p. 104.
[7]) I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan*, II, pp. 319—323.
[8]) N. Iorga, *Acte și Fragmente*, III, pp. 92—95.
[9]) *Historia Polonica*, p. 526.
[10]) *De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX*, (Ed. 1589), p. 418.
[11]) B. P. Hasdeu, *Arhiva istorică a României*, II, p. 11.
[12]) N. Iorga, *Istoria lui Ștefan-cel-Mare*, pp. 155—156 și nota 157; A. Rădulescu, *Luptele lui Ștefan-cel-Mare cu Turcii*, p. 54.
[13]) N. Iorga, *Gesch. Rum. Volkes*, I, p. 349.
[14]) I. Ursu, *Ștefan-cel-Mare*, pp. 54, 84—89; Colonel Alex. Culici, *Racova, Bătălia de lângă Vaslui (10 Ianuarie 1475)*, p. 20 (Extras din *România Militară*, Februarie 1939).

Intr'un articol, [1]), d-l N. I. Antonovici, fiul răposatului episcop I. Antonovici, care s'a interesat mult de chestiunea locului bătăliei de care ne ocupăm, conchide că: « locul bătăliei dela 10 Ianuarie 1475 nu este la acel Pod Inalt, ci aci, *la gura Rahovei lângă orașul Vaslui* ».

Pe ce-și întemeiază d-l Antonovici încheierea?

1. Pe citațiile, arătate mai sus, din letopisețele dela Bistrița și Putna și din cronicele lui Azarie, Dlugosz și Strykowski.

2. Pe cele spuse de I. Ursu, în lucrarea sa: *Ștefan cel Mare*.

3. Pe arătarea lui Strykowski că a văzut, în anul 1575 niște movile în care fuseseră puse rămășițele arse ale celor căzuți în bătălia dela 10 Ianuarie 1475. D-l Antonovici, ca și d-l T. Crivetz, în broșura sa anterioară *Bătălia dela Racova* [2]), identifică movilele semnalate de Strykowski cu două movile aflate azi la Răsărit de satul Rediu și cu una la Sud-Vest de acest sat. Este adevărat, cum spune d-l Antonovici, că aceste movile tind a dispărea din cauza mâlului depus, în decursul vremurilor, de Râul Bârlad și de Pârâul Racova, dar am cercetat, împreună cu răposatul I. Andrieșescu, acum câțiva ani, aceste movile (la acele dela Răsărit de satul Rediu erau șanțuri ce se făcuseră de-a-curmezișul lor) și nu am găsit nimic care să îndrituiască identificarea făcută de d-nii Antonovici și Crivetz, cu toate că cel dintâi spune că s'ar fi găsit, în acele movile, oase.

Mult mai însemnat pentru dovedirea încheierii articolului d-lui Antonovici este faptul, semnalat de d-sa, cum că, în grădina de zarzavat a Regimentului VII Racova Nr. 25, aflată la confluența Racovei și a Vasluețului cu Bârladul, s'ar fi găsit un adevărat cimitir și câteva arme, care se află azi la Muzeul Istoric de pe lângă Universitatea din Iași.

Această descoperire, precum și faptul că s'au găsit oseminte pe Dealul Paiului, completând arătările vechilor izvoare mai sus arătate, ar duce la concluzia că frontul ocupat

[1]) *Universul* 11 Ianuarie 1933.
[2]) București, 1912.

de trupele lui Ştefan cel Mare a putut fi acela jalonat de punctul trigonometric Dealul Cetatea Chiţoc, unde se văd bine urmele unei fortificaţii de pământ, şi botul de deal la Nord de Gura Muntenii-de-Jos sau puţin mai la Sud. Şi temeiurile pentru a admite că acolo a fost locul bătăliei ar fi — pe lângă descoperirea dela grădina de zarzavaturi a Regimentului VII Racova Nr. 25 — cele următoare:

Faptul că acolo valea era — şi mai este oarecum şi acum — mlăştinoasă [1]).

Valea este acolo strâmtă [2]), fiind de maximum 2 kilometri lărgime, şi aceasta mai ales când e vorbă de desfăşurarea unei armate de efectivul celei turceşti.

Ea este mărginită de dealuri repezi (panta coastelor fiind de 1/4 [3]) şi înalte (140 metri deasupra văii atât la Est cât şi la Vest) [4]).

Iar dealurile ce mărgineau valea erau şi sunt în parte [5]) şi acum, acoperite cu păduri [6]).

Este aproape de Vaslui (2 kilometri).

Este în valea Bârladului şi lângă pârâul Racova.

In fine, numai în această parte având loc lupta, Turcii izbiţi în flanc şi spate ar fi putut fi nevoiţi, cum a fost cazul, să se retragă pe la izvoarele Similei [7]).

Descrierea luptei şi a fazelor sale se potriveşte foarte bine acestei poziţiuni, mai ales că numeroasele vâlcele ale dealurilor de pe stânga Bârladului, alcătuiau minunate locuri ferite de vederile Turcilor din vale, pentru adăpostirea masei de manevră şi pentru apropierea acesteia fără a fi văzută.

Şi, în sfârşit şi nu mai puţin, faptul că poziţiunea, astfel aleasă, se afla dincolo (la Sud) de locul de întâlnire a trei direcţii de retragere sau de primiri de ajutoare: acelea formate de văile Rahovei (ducând spre Apus la Bacău), Bârla-

---

1) Relaţia dela Turda (*Columna lui Traian*, VII, p. 423); Dlugosz, *l. c.*; Strykowski, *l. c.*; Iorga, *Acte şi Fragmente*, III, p. 53; *Letopis. Ţării Mold.*, p. 57.

2) Relaţia dela Turda, *l. c.*; Scrisoarea dela Buda, *l. c.*

3) Scrisoarea dela Buda, *l. c.*

4) *Ibidem.*

5) Harta 50.000, foaia Vaslui, Seria X, coloana X.

6) *Letopis. Ţării Mold.*, p. 57; N. Iorga, *Acte şi Fragmente*, III, p. 87.

7) *Letopis. Ţării Mold.*, p. 58.

dului (ducând spre Nord-Vest spre Roman şi Iaşi) şi a Vasluiului (ducând spre Nord la Iaşi). A fi ocupat o poziţiune, mai departe în susul vreunei din aceste văi şi a se lipsi astfel de folosul ce-l înfăţişa posibilitatea comunicaţiilor pe toate trei, ar fi fost o eroare, pe care tot ce ştim despre Ştefan cel Mare, nu ne îngădue a i-o atribui.

Ca încheiere se poate spune cum că interpretarea dată de d-l Antonovici este acea care se potriveşte mai bine datelor ce avem până acum [1]).

Nu cred că, după datele ce avem azi, se poate fixa locul exact, de altfel nu acesta e scopul urmat în rândurile de faţă. Descrierile ce avem sunt însă îndestulătoare spre a ne îngădui să deducem principiile tactice de care s'au folosit Moldovenii în luptă. Să vedem deci ce ne arată izvoarele.

Ele ne spun că valea (Bârladului), pe care înainta armata turcească, era strâmtă [2]), mocirloasă [3]), că pe ambele părţi ale văii erau dealuri acoperite cu păduri [4]), că într'un loc valea era mai strâmtă şi că acolo îşi alesese Ştefan locul de rezistenţă [5]). Doi scriitori străini mai spun [6]) că locul luptei era la vărsarea în Bârlad a unui afluent al său, dar nu ne zic, dacă afluentul era pe dreapta sau pe stânga [7]). In fine, un alt izvor, tot străin [8]), ne vorbeşte şi de existenţa unui pod, dar nu ne arată, dacă era pe Bârlad sau pe afluenţii mai sus arătaţi.

După toate izvoarele o ceaţă groasă acoperea valea [9]), în ziua de 10 Ianuarie 1475.

---

[1]) General R. Rosetti, *Despre unele precizări recente ale locurilor bătăliilor dela Doljeşti, Vaslui şi Şcheia* (A. Rom., *Mem. Secţ. Ist.*, Seria III, Tom. XV, pp. 4—8).

[2]) Relaţia dela Turda (*Columna lui Traian*, VII, p. 423); Scrisoarea dela Buda (Iorga, *Acte şi Fragm.*, III, p. 94); Unrest *o. c.* p. 96,).

[3]) Rel. dela Turda, *l. c.*; *Letopis. Ţării Mold.*, p. 57; Iorga, *Acte şi Fragm.* III, p. 53.

[4]) *Anali veneti* (Iorga, *Acte şi Fragm.*, III, p. 87); *Letopis. Ţării Mold.*, p. 57.

[5]) Scris. dela Buda, *l. c.*

[6]) Dlugosz, *o. c.*, XIV, p. 621; Cromer, *o. c.*, p. 418.

[7]) Ei vorbesc de Racovăţ, care nu se poate identifica azi căci nu există. Nu se găseşte niciun părâu cu acest nume în documentele lui Ştefan.

[8]) *Anali veneti, l. c.*

[9]) Scris. dela Buda, *l. c.*; *Letopis. Ţării Mold.*, p. 57.

Ştefan care, prin lupta în retragere a trupelor sale de acoperire, atrăsese pe duşman spre locul ales pentru luptă [1]), îşi dispusese forţele, care erau de circa 35.000—40.000 de oameni (în care se cuprind 2.000 de Leşi, 1.800 de Unguri şi 5.000 de Secui [2]) şi cel puţin 20 de tunuri [3]), în chipul următor:

Cu artileria şi o parte din trupele sale — între care erau Secuii — a ocupat cele două dealuri printre care trecea drumul urmat de Turci. S'au aşezat câte 10 tunuri, prevăzute fiecare cu câte 7 lovituri, pe fiecare deal şi s'a întărit poziţia [4]).

Restul armatei — în majoritateMoldoveni — era ascuns în pădure pe un flanc [5]). Toţi au luptat pe jos [6]).

Ştefan cu câţiva credincioşi, sta înafară de zona de luptă propriu zisă [7]), dar de sigur într'un loc de unde putea urmări acţiunea [8]).

---

[1]) «. . . und der Weyda ist gewichen von inhintz über ein Wasser, das der Zereth heist» (Scris. dela Buda, *l. c.*).

«. . . acesta (Ştefan) . . . se apucă a fulgera mereu colosala armata turcă (în înaintarea sa) . . . Apoi îi atrase într'o ambuscadă» (Strykowski, în *Arh. Ist.*, II, p. 11).

[2]) A. Rădulescu, *o. c.*, pp. 12—17; General R. Rosetti, *Care au fost adevăratele efective ale unor armate din trecut* (Ac. Rom., *Mem. Secţ. Ist.*, Seria III, pp. 15(741)—19(745).

[3]) Scrisoarea dela Buda, *l. c.*

[4]) «. . . da hatt der Weyda auff beden Seytten Hackhn lassen und die beklait mit Volkh und mit Bichssen, und hatt die lassen richten, das man aus yeder Bichssen siben Schuss than hatt» (*Ibid.*).

Că Secuii făceau parte din aceste trupe destinate a susţinea atacul turcesc, o arată acelaşi izvor (p. 94).

[5]) Aşezarea Moldovenilor în două grupe reiese şi din scrisoarea dela Buda, care vorbeşte deosebit de Secui şi trupele care au susţinut atacul turcesc, de trupele proprii ale lui Ştefan «seinem Volkh» cu care s'a dat contra-atacul.

Această împărţire în două grupe o dă şi Letopiseţul Ţării Moldovii (p. 57), când vorbeşte de o mică parte («tocmise puţini oameni de spre lunca Bârladului») care a atras pe Turci şi suportat atacul de front al acestora, şi de «oastea tocmită» cu care a atacat pe Turci în spate.

[6]) «. . . denn sy sein zu Fuessen gewesen, die Walache» (Scris. dela Buda, *l. c.*, p. 93).

[7]) *Ibid.*, p. 94.

[8]) In studiul mai sus citat al colonelului Al. Culici, aşezarea trupelor lui Ştefan cel Mare, ca şi locul bătăliei, sunt altele ca cele arătate de mine (vezi schiţele de mai jos). Cum am spus în critica ce i-am făcut (A. Rom., *Un nou studiu asupra artei militare la Români. Mem. Secţ. Ist.*, Seria III, Tom. XXII, p. 4 (310) «puţinele date ce avem asupra bătăliei îndrituesc tot atât de bine soluţiunea autorului ca şi a mea. Totuşi nu socotesc că distribuţia trupelor pe teren şi poziţiile lor au fost acele arătate de colonelul Culici, pentrucă mica bătaie a armelor din acea vreme ca şi tradiţia nu îngăduiau împărţirea forţelor în grupe despărţite între ele prin intervale mari, 4—5 kilometri, cum ar fi în cazul soluţiei propuse de autor. Şi această

Turcii, al căror efectiv prezent la bătălie [1]) era probabil de circa 40.000—50.000 oameni [2]), urmărind trupele de acoperire moldoveneşti au dat, cu avangarda lor, pe neaşteptate — din cauza ceţei — peste trupele dispuse de Ştefan de-a-curmezişul direcţiei de înaintare, care trupe au deschis un foc viu asupra Mahomedanilor [3]).

împărţire ar fi fost cu atât mai cu neputinţă într'o zi ceţoasă cum a fost acea de 10 Ianuarie 1475, căci Ştefan nu ar fi putut vedea de pe Rediul lui Vodă cele ce se petreceau în Valea Bârladului. De asemenea legătura între Ştefan şi masa de manevră, alcătuită de ţărani, ar fi fost greu de realizat ».

Tot aşa, în studiul său asupra bătăliei dela Războeni (*Războeni, bătălia dela Valea Albă*), Colonelul Culici spune că Ştefan cel Mare şi-a dispus trupele în mai multe grupe la distanţe de 1—2 kilometri una de alta, aceasta într'o regiune păduroasă. Pe lângă că niciun document contemporan sau posterior nu îndrituește o asemenea repartizare a forţelor, dar şi critica mea precedentă arată imposibilitatea, în acea vreme, a unei astfel de aşezare (Studiul meu citat mai sus, p. 6 (312).

[1]) Dacă se admit cifrele date de Colonelul A. Culici, (*o. c.*, p. 12), Turci ar fi avut: 10.000 de ieniceri, 30.000 de călăreţi, 30.000 de pedestraşi, 8.000 ai lui Laiota şi 20.000 de salahori şi cărăuşi bulgari, deci 78.000 de luptători (cifră de sigur exagerată, cum am arătat în memoriul meu asupra efectivelor citat mai sus) şi 20.000 de auxiliari; însă din această cifră trebue scăzut: efectivul coloanei turceşti ce de sigur a înaintat pe valea Siretului şi pierderile avute în lungul drum dela Scutari la Vaslui, ca şi cele din luptele de hărţuire dela graniţa munteană până la Vaslui. Cronica turcească prezentată în traducere românească de Antalffy (*Rev. Ist.*, XXIII, p. 233), arată că oştirea turcească era slabă (mai de grabă slăbită) din pricina campaniei dela Scutari şi a iernei aspre.

De altfel efectivul avangardei turceşti (7.000 de oameni) îndrituește a socoti efectivul total al coloanei turceşti ce a urmat valea Bârladului ca nedepăşind 30.000 40.000 de oameni (Scris. dela Buda, *o. c.*, p. 94).

[2]) A. Rădulescu, *o. c.*, pp. 18—19; General R. Rosetti, *o. c.*, pp. 18 (744)—19 (745).

[3]) Scrisoarea dela Buda, *l. c.*

Surprinsă, avangarda turcă [1]) este tălăzuită încoace și încolo și caută să se desfășure, ceea ce-i este foarte greu din cauza locului strâmt [2]), a mlaștinilor și a ceței.

Cu toată desordinea din rândurile lor, Turcii se aruncă asupra trupelor creștine din față și reușesc, prin superioritatea lor numerică, mereu mărită prin trupele dela grosul coloanei, după o luptă crâncenă, să sdrobească rezistența Secuilor și a celorlalte trupe care erau în vale [3]).

Ștefan care, precum am arătat mai sus, urmărise lupta dintr'o parte, văzând situația, se pune în capul Moldovenilor, cari până atunci erau ascunși în pădure, și, susținut de focul artileriei, atacă pe Turci în flanc și spate [4]). Turcii sunt înfrânți și se retrag prin păduri [5]), spre izvorul Similei [6]) și apoi spre Siret [7]) și Dunăre [8]), urmăriți de aproape de Moldoveni [9]).

In rezumat, din datele ce avem reiese că lupta s'a dat în linii generale astfel:

Ștefan a ales o poziție care să nu poată folosi superiorității numerice a inimicului, a întărit-o și a ocupat-o cu o parte din forțe, pe când restul era ținut ascuns spre o aripă. Lupta a avut două faze: în prima fază, Turcii, surprinși dintâi de

---

[1]) Că numai avangarda a dat întâi de Moldoveni — ceea ce de altfel e firesc — reiese din spusa scrisorii dela Buda (p. 94) și anume că primii Turci asupra cărora s'a tras nu erau decât vreo șapte mii, deci numai o mică o parte care preceda grosul turcesc.

[2]) « Do hatt man die obgenanten Puchsen abgeschossen unnder die Tirckhen, dann sy sein gewesen in einer Eng, das sy nitt auff die Seyten haben mugen weichen » (Scrisoarea dela Buda, p. 94).

[3]) *Ibid.*; « Acies enim omnes suae primae in quibus et Siculi in fronte erant a Turcis obtritae, periculum ingens fecerant » (Dlugosz, *o. c.*, XIV, p. 621).

[4]) « Denn hat *er* (Steffan Weyda) sy (Turcii) angriffen *mit seinem Volkh und den Puchsen* (Scris. dela Buda).

« . . . nisi ipse inter primos animose pugnans pugnam restituisset (Cromer, *o. c.*, p. 418).

« . . . iară dindărăt Ștefan-Vodă cu oastea tocmită i-au lovit » (*Letopis. Țării Mold.*, o. 57); Dlugosz, *l. c.*

[5]) « . . . onde, per sopra il detto legname, i ditti Turchi se messeno a fugire » (*Anali veneti* la Iorga, *Acte și Fragmente*, III, p. 87).

[6]) *Letopis. Țării Mold.*, p. 58.

[7]) « . . . und sein nichtt allein erschlagen, sunder sy sein ertrunckhen auch an Zall jn dem wasser Zereth » (Scris. dels Buda, p. 94); *Letopis. Țării Mold.*, p. 58.

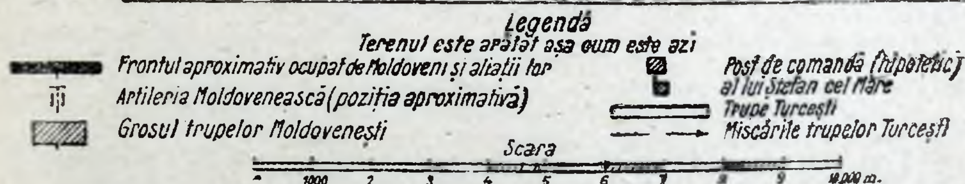
[8]) « . . under dy Flichtigen, so sein khomen zu der Thonaw » (Scrisoarea dela Buda, p. 95).

[9]) *Ibid.*, pp. 94—95; *Letopis. Țării Mold.*, p. 58; Dlugosz, *l. c.*; Cromer, *l. c.*

focul Moldovenilor, au atacat poziția moldovenească, reușind a sdrobi trupele care o apărau, în a doua fază, Ștefan cel Mare contra-atacă în capul Moldovenilor și înfrânge pe Turci, cari se retrag urmăriți de aproape de Moldoveni.

Bătălia de la 10 Ianuarie 1475

Acestea fiind faptele, să le analizăm pentru a deduce învățămintele asupra principiilor tactice.

Alegerea poziției și întrebuințarea terenului. Și în bătălia din ziua de 10 Ianuarie 1475, ca și în majoritatea luptelor

pe care le-au dat Moldovenii, atât înaintea domniei lui Ştefan cel Mare, cât şi în cursul acesteia, ei au ştiut să-şi mărească forţele — inferioare ca efectiv şi ca armament duşmanului — printr'o judicioasă întrebuinţare a terenului, alegând, pentru locul luptei, un loc strâmt, unde inimicul nu-şi putea folosi superioritatea efectivelor sale, teren care să domine pe acela pe care urma să înainteze inimicul. Terenul ales pentru trupele proprii fiind acoperit cu păduri. Făcea aceasta: 1. Spre a obţinea surprinderea. 2. Spre a putea dispune rezervele la adăpost de vederile duşmanului. 3. Spre a împiedeca pe inimic de a se folosi de cavaleria sa şi mai ales de cea cuirasată. Astfel a fost ales terenul la Crasna (1451), Baia (1467), Lipinţi (1470), Vaslui (1475), Valea-Albă (1476), Codrii Cosminului (1497) [1]). Am văzut că tot aşa au procedat Românii în epocile anterioare [2]).

La buna întrebuinţare a terenului nu puţin a contribuit şi îmbrăcămintea ţăranilor moldoveni ale căror sumane sure sau cafenii îi făceau nevăzuţi, prin păduri şi desişuri [3]). Armatele adverse — şi mai ales cele polone şi maghiare, dar nu cea tătară — aveau cuirase metalice ce sclipeau de departe şi îmbrăcăminte şi flamuri de lănci în colori vii.

---

1) « Şi mai întâi îi mergea cu noroc, dară mai apoi i-au amăgit ai noştri de i-au băgat la codru » (*Letopis. Ţării Mold.*, p. 19).

« . . . ce Bogdan-Vodă n'au vrut să le dea războiu, socotind să-i bage la strâmtoare » (*Id.*, p. 37.

« . . . deci când au fost la mijlocul pădurii, făcut-a năvală oastea lui Bogdan-Vodă », (*Id.*, p. 39).

« . . . prinzându-le de veste Ştefan-Vodă le-au ieşit înainte şi la o livadă . . .» (*Id.*, p. 50).

« . . . unde nu era nici loc de a-şi tocmire oastea, nici de a se îndireptare » (*Id.*, p. 57).

« . . şi încă îl sfătuia boierii (în 1476) ca să *se dea la loc strâmt că de nu vor birui, să se apere, şi să n'aibă sminteală*, întorsu-s'au de s'au dat spre munţi, unde şi-au ales loc de războiu la *strâmtoare la Valea-Albă* », (*Id.*, pp. 61—62).

« . . . şi cu toate că Ştefan-Voivodul îi alergase înainte cu oamenii şi cu puterea sa de războiu, până la Trotuş . . . el însă nu voi să se lase într'o luptă deschisă cu armata ungurească . . . *Ştefan-Voivodul* luă poziţiune cu oastea sa între cele două râuri, între Moldova şi Şomuz, *aşteptând timpul oportun când să poată da luptă cu oameni puţini în contra mai multora* », (Dlugosz, *o. c.*, II, p. 417).

« Românii sub conducerea lui Ştefan-Voivod, *folosindu-se de locurile lor favorabile*, învinseră de trei ori pe Tătari », (Cromer, *o. c.*, p. 403).

« Insă dânsul (Ştefan) nici de astădată nu voi să iasă la loc deschis din desimile pădurilor », (Cromer, *o. c.*, p. 441).

2) Mai sus pp. 87—91.

3) Bielski, *o. c.*, (*Arh. Ist.*, I_2, p. 168).

Letopisețul Țării Moldovii până la Aron-Vodă caracterizează just nu numai tactica lui Ștefan cel Mare, dar pe aceea a tuturor Românilor, când zice [1]): « Că Ștefan-Vodă la gol n'au îndrăsnit să iasă, ci numai la strâmtoare nevoia de le făcea sminteală ».

Era firească această întrebuințare a terenului la cel slab și dovada cea mai bună că se aprecia just, de către strămoșii noștri chipul de a câștiga izbânda.

Intrebuințarea fortificației. Intrebuințarea fortificației de câmp (pasageră) era obișnuelnică oștirilor românești, căci o vedem întrebuințată atât în staționare, cum am arătat mai sus [2]), cât și în bătălie [3]). In ce consta ea?

Ca și fortificația de câmp actuală ea era formată dintr'un obstacol și dintr'un adăpost, din care cel dintâi era pe atunci cel mai important.

Obstacolul era alcătuit fie dintr'un șanț de dimensiuni mari, fie din abatise, formate prin răsturnarea arborilor mari, fie, în fine, din carele armatei legate unele de altele [4]). Scopul principal al obstacolului era de a opri năvălirea cavaleriei dușmane.

Adăpostul era format fie din pământul scos din șanț, fie din abatise, care opreau săgețile, fie din carele armatei, care erau acoperite cu piei sau rogojini, care și ele opreau săgețile.

Folosirea stării vremii. Timpul întunecos — negura — folosește mult lui Ștefan, în ziua de 10 Ianuarie 1475, căci ostașii moldoveni cunosc bine locurile și negura ascunde și dispozitivul lor și mișcările lor, pe când pe Turci îi pun și mai mult în inferioritate. Negura a fost o întâmplare, binevenită nu e vorbă, dar nu mai puțin o întâmplare. Constatăm însă că în altă bătălie (Baia, 15 Decemvire 1467), Ștefan cel Mare

---

[1]) P. 67.

[2]) P. 186.

[3]) Iorga, *Acte și Fragmente*, III, p. 93; Sead-ed-din (*Arh. Ist.*, I_2, p. 34); Dlugosz, *o. c.*, pp. 417—418; Donado da Lezze, *o. c.*, p. 89.

[4]) « Do hatt der Weyda auf beden Seytten Hackhn lassen » (Scrisoarea dela Buda, *l. c.*, p. 93).

« . . . închisă cu arbori uriași de către acei porci, cari mai înconjurându-se în pădure ori cu șanțuri prea adânci, baricadându-se cu spini și alte piedeci » (Sead-ed-din în *Arh. Ist.*, I_2, p. 34).

« Regele Mathei ajungând la orașul Baia, întări orașul cu valuri, cu șanțuri și cu carele de transport ale oastei » (Dlugosz, *l. c.*).

și mai înainte Vlad Țepeș s'au folosit de întunerecul nopții, spre a pune pe dușman în inferioritate, încât putem spune despre Românii nu numai că foloseau bine terenul dar și că se foloseau bine și de timpul zilei spre a produce o înmulțire a puterii lor [1]).

Lupta pe jos. - Moldovenii au luptat toți pe jos [2]), cum au făcut-o la Baia [3]), la Valea Albă [4]), și cum o făceau în mod normal [5]), atât ei cât și cei din Țara-Românească. Și aci se pune firește o întrebare: de ce Moldovenii cari, precum am arătat în studiul organizării [6]), dispuneau de cai îndestulători spre a fi toți călări, cai de cari se foloseau în marșuri, descălecau în momentul luptei și dădeau lupta pe jos?

Cauza este că Românii fiind săraci nu puteau avea puternicul armament defensiv (armuri, zale, etc.) pe care le aveau nobilii poloni și unguri și garda sultanului, și că prin urmare nu puteau rezista călări, în câmp deschis, izbirii cavalerilor dușmani.

Repet ceea ce am spus pentru epoca anterioară [7]): Li s'a înfățișat Românilor aceeași problemă care se prezentase comunelor din Occidentul Europei, Elvețienilor și Cehilor, și anume de a face față, cu un armament defensiv inferior, celor armați mai puternic pentru lupta corp la corp [8]).

In Occident, s'a încercat mai întâi să se opună masei călări o masă pe jos armată cu sulițe (lănci) foarte lungi [9]), care împiedecau călăreții de a ajunge destul de aproape spre

---

1) Că de noapte s'a folosit Vlad Țepeș pentru a ataca tabăra lui Mahomet II în 1462, arată Enicerul sârb (*Arh. Ist.*, I_2 p. 11); Andrei Antalffy, *Vechea cronică otomană, editată de Dr. Friederich Giese ca isvor pentru istoria Românilor*, (*Rev. Ist.*, XXIII, p. 233); N. Iorga, *Ist. Rom.*, IV, pp. 140, 150.

2) Scrisoarea din Buda, (*l. c.*, p. 93).

3) Dlugosz, *o. c.*, pp. 417, 418. In scrisoarea sa din 1 Ianuarie 1468, descriind bătălia dela Baia, Ștefan cel Mare zice: « Fecimus omnes equites nostros et totum exercitum de equis eorum descendere a minimo usque ad maximum et transivimus pedestras et irruimus in eos . . . » (P. P. Panaitescu, *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*, p. 3). N. Iorga, *Ist. Rom.*, IV, pp. 150, 151.

4) *Letopis. Țării Mold.*, p. 62.

5) Crasna 1451, Baia 1467, Vaslui, 1475, Războieni 1476, Codrul Cosminului 1497, etc.

6) Supra, p. 130.

7) P. 91.

8) H. Delbrück, *o. c.*, III, p. 506; Oman, *o. c.*, II, pp. 233—235, 254, 255.

9) H. Delbrück, *o. c.*, III, p. 662.

a mânui lancea sau sabia. Aceasta nu dădea însă izbânzi hotărîtoare și atunci, maselor de sulițași, destinate a opri cavaleria, s'au adăugat arcași, arbaletiști și ulterior pușcași, destinați a distruge cavaleria de departe [1]).

Cehii — în războaiele hussite — au rezolvit aceeași problemă în modul următor: pentru a opri cavaleria s'au înconjurat, după modelul rusesc cu un adevărat val alcătuit din carele armatei (gulaigorod), la adăpostul cărora se puneau arcașii, arbaletiștii, pușcașii [2]).

Românii, în fine, au găsit soluția tot în lupta pe jos și în întrebuințarea armamentului pentru lupta depărtată (am văzut că Ștefan îndatora pe fiecare țăran a avea arc și săgeți), dar oprirea cavaleriei nu o făceau nici prin mase de sulitași, nici prin carele armatei [3]), ci prin întrebuințarea pădurilor și mlaștinilor, în care nici cavaleria, nici masele mari de sulițași nu puteau acționa.

Vedem deci că, pornind dela aceeași nevoie, trei popoare deosebite: Elvețienii, Cehii și Românii, deși au adoptat în general aceeași soluție — lupta pe jos, singura care putea da rezultate hotărîtoare, — totuși au recurs la modalități deosebite în întrebuințarea acestei lupte pe jos, modalități reieșind din însăși firea fiecărui popor.

---

[1]) « Invățământul de dedus din bătălia dela Bannockburn era că falanga (masa) de sulițași, bine condusă, putea învinge cavaleria singură; învățămintele celor dela Crécy și Poitiers erau că combinarea arcului (și archebuzei) cu sulița puteau, în circumstanțele obișnuite, înfrânge cavaleria, fie coloanele cele mai puternice de cavalerie cuirasată descălecată » (O m a n, *o. c.*, II, p. 234).

[2]) « Il (Ziska) comprit d'instinct qu'à toute transformation sociale correspond une transformation dans l'art militaire . . . Aux cavaleries allemands, Ziska oppose ses paysans, armés de fléaux et de piques, mais rompus aux manoeuvres, aux conversions, et dociles à la voix de leurs chefs. Pour rompre l'élan des ennemis, il donne à ses lignes une grande profondeur et protège ses colonnes par de véritables remparts mouvants, les célèbres charrettes de guerre; rattachées entre elles par des chaînes de fer et couvertes par de planches, derrière lesquelles les tireurs se mettent à l'abri, elles forment une enceinte fortifiée où les combattants, trop vivement pressés, trouvent un inexpugnable abri . . . Peu à peu elles se garnissent de canons et d'arquebuses, l'artillerie se développe et beaucoup de fantassins sont armés de fusils » (L a v i s s e et R a m b a u d, *Histoire Générale*, III, p. 694); O m a n, *o. c.*, II, pp. 363—366; D e l b r ü c k, *o. c.*, III, p. 506.

[3]) Intrebuințarea carelor la Războieni (N. I o r g a, *Ist. Arm. Rom.*, I, p. 203; I. U r s u, *Ștefan cel Mare*, p. 131) este mai mult un mijloc spre a mări obstacolul format prin șanț și abatise și ca platforme sau afete pentru tunuri (Tursun-beg, citat de I. U r s u, *l. c.*).

Forma bătăliei. Impărțirea forțelor. Ștefan dă o luptă defensivă, ceea ce era logic și față de strategia adoptată — defensiva — și față de superioritatea de armament și de organizare a vrăjmașului. Așa a procedat Ștefan și în celelalte bătălii în care inimicul era superior (Baia, Valea Albă). Era deci la dânsul o perfectă concordanță între tactică și strategie, concordanță care apare cu atât mai bine când vedem că față de cei mai slabi (Muntenii), cărora voia să le impună voința sa, lua ofensiva strategică (1470, 1471, 1473, 1474, 1481) și dădea lupte ofensive.

Dar defensiva nu implica pasivitate, ea având de scop fixarea și uzarea inimicului, ceea ce s'a făcut, la 10 Ianuarie 1475 de trupa așezată de-a-curmezișul văii. Izbânda se căuta într'un contra-atac puternic, cum a fost cel dat de Moldoveni în acea zi [1]).

Bătălia dela Baia (15 Decemvrie 1467) e de un tip mai complet, căci Ștefan cel Mare tindea la înconjurarea completă a Ungurilor [2]). Fixarea dușmanului s'a făcut prin atacarea noaptea, când Ungurii nu se puteau mișca, și prin darea focului la case, care mărea fixarea inimicului prin aceea că-l zăpăcea. Hotărîrea s'a obținut prin atacul ulterior al Moldovenilor [3]) dat din mai multe părți. Dacă bătălia nu a dus la anihilarea completă a dușmanului, cauza este că marele vornic Isaia nu a ocupat poziția ce i se ordonase [4]), îngăduind astfel Ungurilor să găsească un loc liber pentru scăpare [5]).

Bătălia dela Valea Albă (26 Iulie 1476) este o bătălie necompletă, pentrucă disproporția de forțe dintre Moldoveni și Turci era din cale afară de mare și nu a îngăduit celor dintâi

---

[1]) Și Cehii căutau izbânda în contra-atac (Delbrück, *o. c.*, III, p. 507).

[2]) « Dacă lui Ștefan-Vodă i-ar fi fost credincios Isaia, marele său vornic, și ar fi alergat acolo unde i se poruncise, atunci nu ar fi scăpat teafăr nici picior [de Ungur] » (I. C. Chițimia, *Cronica lui Ștefan cel Mare, versiunea germană a lui Schedel*, p. 61).

[3]) Dlugosz, *o. c.*, p. 417.

[4]) O. Górka, *Kronika Czasow Stefana Wielkiego Moldawskiego*, p. 95; acest lucru a costat capul pe Isaia (Dlugosz, *o. c.*, XIV, p. 496).

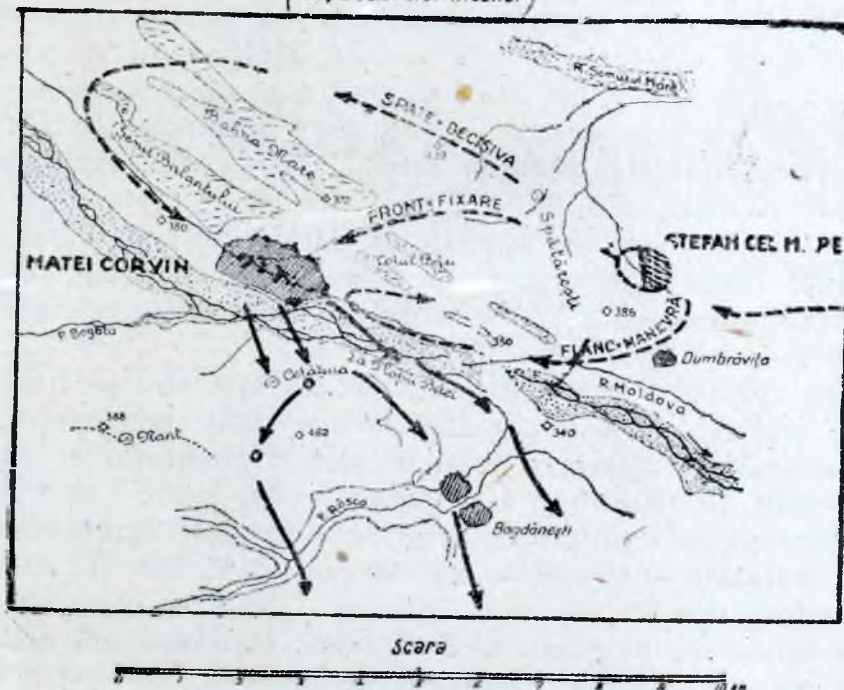
[5]) Infățișarea bătăliei dela Baia, făcută de Colonelul Culici în revista *România Militară* (Februarie 1940, pp. 72—95) este interesantă și poate că se apropie de cum a fost; niciun document — afară de arătarea că atacul s'a dat noaptea, din mai multe părți și că vornicul Isaia nu a atacat unde-i i se poruncise, spre a înconjura cu totul pe Unguri — nu ne îndrituește însă a fi siguri că această interpretare corespunde realității.

Bătălia dela Valea Albă. *(După col. Al. Culici).*

decât a da lupta de fixare, ne mai rămânând trupe suficiente spre a constitui o unitate pentru contra-atac.

In bătălia dela Codrul Cosminului (1497), fixarea Polonilor s'a făcut prin hărțuitori — cari încetineau mersul lor

— și prin răsturnarea arborilor, iar distrugerea coloanei polone prin atacul ce a urmat [1]).

Ca urmare logică a planului de bătălie care prevedea o acțiune de fixare și uzare a dușmanului și o acțiune ulterioară de sdrobire a acestuia, Ștefan și-a împărțit forțele în două, dând fiecărei părți una din misiunile mai sus arătate. In ce proporții stau cele două părți din oastea moldovenească și cum erau repartizate armele între ele?

[1]) Același lucru este de zis asupra înfățișării bătăliei acesteia de către Colonelul Culici (*România Militară*, Ianuarie 1941, pp. 60—85) și anume că ceea ce spune e logic și ar putea fi adevărat, dar nu e adeverit de documentele contemporane.

Scrisoarea dela Buda nu spune clar, căci, vorbind de trupele însărcinate a apăra poziția și a uza pe inimic, zice [1]: « mit Volckh und mit Büchssen ». Reiese însă că nu erau toate forțele sale, ci numai o parte din ele, căci altfel punea articolul sau un calificativ înainte de « Volckh ». Când vorbește de forțele care au dat contra-atacul zice [2]: « mitt seinem Volcks und den Puchsen », adică sa « cu forțele sale » sau « cu Moldovenii ». In orice caz reiese că pentru contra-atac au luat parte sau toate forțele sau toți Moldovenii, deci trupa care a dat contra-atacul era mai mare, ca efectiv, decât acea care a dat lupta de uzură. Aceasta ne e confirmat de *Letopisețul Țării Moldovii până la Aron-Vodă* [3]), care, vorbind de cei cari au atras și uzat pe Turci, zice că « Ștefan-Vodă tocmise puțini oameni din spre lunca Bârladului », pe când vorbind de masa care a dat contra-atacul o numește « oastea tocmită », adică toată oastea (altfel nu ar fi articulat cuvântul oaste) sau cea mai mare parte din ea.

Dacă, precum reiese din textele de mai sus și cum era logic, Ștefan a folosit un efectiv mai mare pentru contra-atac ca pentru apărarea propriu zisă a pozițiunii și uzarea inimicului, în schimb el a destinat pentru uzarea inimicului armamentul mai puternic: tunurile și trupele care erau mai bine înarmate — Secuii — cari aveau probabil și arbalete și arme de foc.

Ca încheiere se poate zice că, dacă a existat concordanță între planul strategic și planul acțiunii tactice — defensiva — a existat de asemenea o legătură logică între planul acțiunii tactice — defensivă-ofensivă — și repartizarea forțelor, între cele două grupe cu misiuni speciale, atât în ceea ce privește efectivul mai mare la unitatea însărcinată a sdrobi pe inimic, cât și în repartizarea armamentului, din care cel mai puternic a fost atribuit unității menită să uzeze și să fixeze pe inimic [4]).

---

1) N. Iorga, *Acte și Fragmente*, III, p. 93.
2) *Ibid*, p. 94.
3) P. 57.
4) La fel a procedat și Mahomet II la trecerea Dunării (Nicopol, 1462), pentru a pe Vlad Țepeș, până la trecerea grosului armatei turcești (Enicerul sârb, *Arh.* ., I$_2$, p. 11).

Lupta de fixare și de uzare a vrăjmașului. Strygowski [1]) vorbind de lupta din ziua de 10 Ianuarie 1475, zice că Ștefan atrăsese pe Turci într'o ambuscadă. *Letopisețul Țării Moldovii până la Aron-Vodă* vorbește de stratagema cu sunatul buciumelor. Deși știrile nu sunt contemporane, mi se pare că ele conțin adevărul, și iată de ce:

1. Tactica Românilor a fost constant, după cum am arătat mai sus, de a nu da lupta la larg, ci de a aduce pe dușman la strâmtoare. Pentru aceasta însă trebue ca trupe proprii, luptând în retragere, să se îndrepte spre locul ales. Și din scrisoarea dela Buda reiese că Ștefan s'a retras încet — a cedat (ist gewichen) dela graniță, peste Siret și pe valea Bârladului.

2. Era un obiceiu al armatelor vechi și mai cu seamă al celor orientale a începe lupta prin trimiterea înainte a unei slabe perdele de trupe ușoare, care să simuleze că atacă și apoi să se retragă, atrăgând pe inimic după ele, spre poziția unde așteptau trupele proprii. Plan Carpin zice că așa procedau Tătarii întotdeauna [2]). La Nicopol (1396), Turcii au reușit, printr'o asemenea stratagemă, să atragă pe cavalerii occidentali (cari nu au voit să asculte de sfatul lui Mircea) asupra grosului armatei turcești, apărată de abatise [3]). La Marienburg, călăreții Moldoveni ai lui Alexandru cel Bun fac același lucru [4]). In fine, învățămintele atribuite lui Neagoe [5]) se pronunță în contra acestui procedeu, care pare a fi fost cel normal, pentrucă, după socotința acestuia, retragerea hărțuitorilor descurajează armata.

---

1) *Arhiva Istorică, l. c.*

2) « Sciendum est, quod cum vident hostes, tunc vadunt ad eos, et unusquisque iacit tres sagittas vel quatuor contra aduersarios: Et si vident quod eos superare non possunt, retrogradiuntur ad suos: Et hoc faciunt in fraudem, ut adversarij eos sequantur ad loca ubi insidias parauerunt » (*o. c.*, p. 64).

3) Oman, *o. c.*, II, pp. 349—352; N. Iorga, *Gesch. der Osm. Reiches*, I, p. 485; Delbrück, *o. c.*, II, p. 494.

4) « . . . că au trimis ajutoriu călăreţi moldoveni, carii au făcut mare izbândă, că bătându-se cu Crijecii, întâiu au dat dos a fugi de i-au înşirat gonindu-i spre o pădure, şi aceiaş pedestrându-se, au săgetatu-le caii de le-au căutat a da dos Nemţii » (*Letopis. Ţării Mold.*, pp. 26—27).

5) « Insăşi aceasta zic: la războiu (hărţuitori) să nu iasă înainte să dea harţ, că nu sunt de nici un folos, ci aceia încă înfricoşează şi oştile » (p. 238).

La Răsboieni, să știe, după spusa lui Angiollelo [1]), că Ștefan a atacat avangarda turcă spre a atrage pe Turci în spre poziția ocupată de Moldoveni.

Indată ce Turcii ajung la bătaie eficace de poziție, Moldovenii deschid un foc violent asupra lor cu tot armamentul de care dispun și prin aceasta, îi opresc câtva timp și le pricinuesc pierderi. Turcii înaintând din nou, se urmează focul asupra lor până ce intră în poziție și începe lupta corp la corp, în care superioritatea Turcilor învinge pe adversari.

Contra-atacul. In studiul mai amănunțit al acestuia, trei chestiuni ne interesează:

a) Pe ce flanc a fost dispusă masa de manevră și s'a dat contra-atacul.

b) Care a fost formația de atac a Moldovenilor.

c) Cum a susținut artileria contra-atacul și care a fost acțiunea ei în genere, în cursul bătăliei.

a) *Pe ce flanc a fost dispusă masa de manevră și s'a dat contra-atacul. Letopisețul Țării Moldovii până la Aron-Vodă,* care singur vorbește lămurit de contra-atacul moldovenesc, ne spune numai că: « dindărăt Ștefan-Vodă cu oastea tocmită i-au lovit », dar nu ne spune, dacă această lovitură s'a dat pe la dreapta sau pe la stânga.

Mai jos însă același izvor adaugă: « dacă i-au bătut pe Turci, ei dela Podul Inalt au luat-o prin păduri și au ieșit unde purcede apa Similii în ținutul Tutovei ». Iar mai departe adaugă că Moldovenii i-au urmărit până la Siret.

Simila fiind spre Apus — pe dreapta — în sensul curgerii Bârladului și a felului cum ocupau Moldovenii poziția — reiese că contra-atacul moldovenesc s'a dat pe la stânga poziției, aruncând pe Turci la Apus — pe dreapta Bârladului.

O confirmare a acestui fapt o găsim în scrisoarea dela Buda care zice că Turcii au fugit întâi până la Siret [2]) și apoi la Dunăre [3]); contra-atacul moldovenesc s'a dat deci dela Răsărit spre Apus (stânga spre dreapta în cazul nostru).

---

[1]) Donado da Lezze, *o. c.*, p. 88.
[2]) *L. c.*, p. 94.
[3]) *Ibid.*, p. 95.

căci dacă se producea dela Apus spre Răsărit (dreapta spre stânga), Turcii erau aruncați spre Prut și nu spre Siret.

b) *Care a fost formația de atac a Moldovenilor.* Inainte de a cerceta care a fost formația de atac a Moldovenilor, să examinăm sumar chestiunea generală a formațiilor de luptă în Evul-Mediu și, mai întâi, să definim ce se înțelege prin formație de luptă.

Prin formație de luptă se înțelege dispunerea elementelor armate astfel încât să poată trage cel mai mare folos din armament, un timp cât mai lung, cu pierderi cât mai mici pentru cei ce o folosesc și cât mai mari pentru vrăjmași.

Din această definiție se vede că, în primul rând, formația de luptă e în funcțiune de armamentul de care dispun atât trupele amice cât și cele inimice. Armamentul de atunci îngăduia însă atât lupta depărtată cât și lupta corp la corp. Am văzut mai sus că Ștefan s'a servit de cel pentru lupta depărtată în lupta de uzură (de fixare) și de cel pentru lupta corp la corp în contra-atac (la care a participat însă și cel dintâi). Izbirea masei de manevră a fost hotărîtoare, precum, peste tot, în Evul-Mediu, izbirea, șocul, aducea izbânda, dacă se reușea mai întâi a se disloca inimicul prin lupta de uzură.

In ce formație se dispuneau trupele pentru lupta corp la corp, adică spre a se folosi de armamentul de căpetenie din acea vreme?

Lupta corp la corp cerea izbire; pentru ca aceasta să fie cât mai puternică, trebuia ca unitatea să formeze o masă cât mai compactă [1]). De aici nevoia de formațiuni adânci [2]). Formațiunea adâncă mai era trebuincioasă și din alt punct de vedere și anume ca, primele rânduri fiind doborîte — și erau foarte curând doborîte primele rânduri din ambele părți — să fie cine să le înlocuiască.

[1]) Puterea de izbire a unei mase se traduce, în mecanică, prin formula: $\frac{1}{2}$ m. v^2, în care *m* e masa, iar v^2 pătratul iuțelii cu care se mișcă. Iuțeala infanteriei nefiind decât una (masele mari nu pot alerga), putem considera pe v^2 ca constant și, dacă voim a mări puterea de izbire, nu rămâne decât a mări pe *m*, deci masa.

[2]) Verbul «a se îngloti» exprima, la vechii noștri scriitori, masarea, luarea formației în masă.

Trupa dispusă în mase adânci trebuia să adopte însă o formă geometrică, care să-i îngădue a face faţă în toate direcţiile, de aci dispunerea sa în formă de triunghiuri, trapeze, patrate şi mai cu seamă dreptunghiuri.

Dar masarea într'o singură masă (cum o făcuseră Grecii în falangă) prezenta neajunsul că aceasta era nemlădioasă şi că nu lăsa în mâna şefului o rezervă. De aceea, în secolul al XV-lea, se ajunsese, la Elveţieni spre pildă, a se dispune trupele în trei mase, eşelonate una înapoia alteia [1]).

Asupra formaţiunilor tactice ale vecinilor Moldovei ştim cele ce urmează:

In a doua bătălie dela Kosovo (1448), Huniade îşi dispune infanteria masată la centru, adăpostită după abatise, iar cavaleria pe aripi [2]).

Szendrei [3]) ne arată următoarea formaţie, în anul 1487:

Infanteria în centru, dispusă pe trei rânduri şi anume:

Scutaşii, în linia întâia;

Suliţaşii, în linia a doua;

Arcaşii, în linia a treia; totul dispus în formă de dreptunghiu.

Cavaleria, pe aripile infanteriei.

In altă parte, Szendrei ne arată [4]) infanteria dispusă în formă de scorpion (trapez neregulat) cu cavaleria pe flancuri.

La Poloni, Bielski ne spune că [5]), « armata se formează în figură cuadrată ». Cavaleria era dispusă la centru pe trei linii, iar în fiecare linie pe mai multe rânduri. Infanteria era pe flancuri, în coloane cu front mic şi adâncime mare.

La Tătari, cari erau călări, escadroanele se dispuneau pe câte cinci rânduri [6]) şi erau alăturate, iar întreaga oaste se dispunea în forma de semilună, având de preferinţă aripele

---

[1]) Delbrück, *o. c.*, III, p. 663.

[2]) Oman, *o. c.*, II, p. 356.

[3]) *Magyar Hadtörténelmi Emlékek az ezredéves országos kiallitáson* (Monumente de istorie militară ungară la expoziţia naţională a mileniului), p. 81.

[4]) *Ibid.*, p. 82.

[5]) *Arh. Ist.*, 2, p. 169.

[6]) Cahun, *o. c.*, p. 224.

ascunse în văi sau păduri, spre a putea înconjura mai ușor pe inimic [1]). Păstrau o rezervă foarte mică [2]).

Ceea ce impresiona foarte mult pe adversarii lor era tăcerea mormântală ce domnea în rândurile Tătarilor, cari manevrau iute și bine, numai la un semn al șefului [3]).

La Turci, ienicerii se așezau, în mase adânci, în centrul liniei de bătaie, acoperiți printr'un șanț [4]), având cavaleria ușoară pe aripi, iar cea grea înapoi, ca rezervă [5]).

La Moldoveni, formația de atac și în special acea a trupelor formând « oastea tocmită » cu care Ștefan cel Mare a dat contra-atacul, în ziua de 10 Ianuarie 1475, trebue să fi fost formată din două sau trei linii de pedestrime (sau de călăreți ce se pedestrase), fiecare linie formată din cete masate în jurul steagului unui șef; linia întâia mai puternică decât celelalte, pentrucă ea dădea prima lovitură și trebuia să producă spargerea. Ne trebue să ne închipuim însă că masarea era foarte regulată și că trupa masată reprezenta cu preciziune o formă geometrică, pentrucă ostașii moldoveni nu erau soldați de meserie sau cari se exercitau prin manevre, ci erau oameni veniți atunci dela plug, știind a mânui bine individual armele și ascultând de conducătorii lor, pe cari voiau a-i avea în mijlocul lor.

Temeiurile care ne îndrituesc a crede că formația Moldovenilor era cea arătată sunt următoarele:

α) Sfaturile atribuite lui Neagoe, în care se zice [6]) ca comandantul să nu steie « unde e temeiul și toiul oștilor », adică

---

1) « Contra faciem equorum unam aciem captivorum et aliarum gentium quae sunt inter eos transmittunt: et forsitan aliqui Tartari vadunt cum eis. Alias acies fortiorum hominum longe mittunt a dextris et a sinistris, ut non videantur ab adversarij suis: et sic circumdant adversarios et colligunt in medium et pugnare incipiunt ex omni parte » (Plan Carpin, *o. c.*, p. 64).

« ... cea mai obişnuită (ordine de bătaie a Tătarilor), moştenită de străbuni, este conică sau convexă » (Bielski, *Arh. Ist.*, I_2, p. 168).

2) Plan Carpin, *o. c.*, pp. 64, 65.

3) « Cohors, falanx, legio, exarcus.

« Stat. pugnat. silet: imperat monarcus » (*Carmina de regno Ungariae destructo per Tartaros*, citat de Cahun (*o. c.*, p. 372) după Pertz, XXIX, p. 603).

« La cel mai mic semn al comandantului, o mişcare din cap sau un pocnet de biciu, ei fac pe moment evoluţiile lor; atacă, se retrag, se dau în lături » (Bielski, *Arh. Ist.*, I_2, p. 168).

4) Delbrück, *o. c.*, III, p. 49.

5) Oman, *o. c.*, III, pp. 353, sq.

6) Ed. Bucureşti, p. 241.

în linia întâia, ci la o lature în ceata a doua sau a treia. Reiese că armata era dispusă pe trei cete sau linii succesive, căci dacă autorul învățămintelor înțelegea că cetele erau alăturate, atunci nu spunea « In ceata a doua sau a treia și spre o lature », ceea ce nu are sens, ci spunea să stea la o lature.

β) Armamentul pentru lupta apropiată, de care dispuneau Moldovenii îi silea să aibă astfel de formațiuni masive și să le eșeloneze pe mai multe linii, din care linia I-a trebuia să fie mai puternică, pentru motivul arătat mai sus căci trebuia să producă spărtura.

γ) Celelalte armate europene aveau formațiuni analoage și deci și cea moldovenească nu putea să întrebuințeze formațiuni mult deosebite.

c) *Cum a susținut artileria contra-atacul și care a fost acțiunea ei în genere, în cursul bătăliei.*

Pentru lămurirea acestei chestiuni, trebue să ne reamintim următoarele caracteristici ale artileriei din secolul al XV-lea.

α) Bătaia ei era, afară de rari piese, maximum de câteva sute de pași.

β) Tunurile nu erau mobile (Turcii par a fi avut unele piese mobile la Războieni); ele se fixau pe sol și se îndreptau dinainte în direcția în care trebuiau să tragă, lucru care ne este confirmat de scrisoarea dela Buda, când zice: « auf yeder Seyten zehen Bichsen, und hatt die lassen richten, das man aus yeder Bichsen siben schuss than hatt ». Ele deci nu puteau modifica decât foarte greu direcția de tragere și le era aproape cu neputință să-și schimbe locul de tragere în cursul unei bătălii.

γ) Ochirea în înălțime (depărtare) era făcută aproximativ « au jugé » [1]) și se modifica cu greu. Proectilele cădeau în același loc sau în două sau trei locuri reperate dinainte. Aceasta ne este confirmat de Sea-ed-din, care, vorbind de bătălia dela Războieni, zice [2]): « focul artileriei lor (a Moldovenilor) izbucni mai înainte de a ajunge Musulmanii la locul țintei (adică a punctului ales de Moldoveni ca țintă) și când (Mu-

---

[1]) « War sie (tragerea) ein blosses Handwerk, das nach und nach zur Zunft überging » (Decker, *Geschichte des Geschützwesens und der Artillerie in Europa*, p. 80).

[2]) *Arh. Ist.*, I_2, p. 34.

sulmanii) se aflau într'o vale, încât glonții (în realitate proiectelele artileriei) sburară deasupra capetelor, fără a face vreun rău ».

δ) Tragerea era foarte înceată așa că se putea trage numai puține lovituri într'o zi de luptă. Scrisoarea dela Buda zice: câte șapte lovituri de tun.

Acestea zise, să trecem iar la acțiunea artileriei. In scrisoarea dela Buda se vorbește de ea de două ori.

Intâi se zice [1]: « Do hatt man die obgenanten Puchsen abgeschossen unnder die Tirckhen; dann sy sein gewesen in einer Eng, das sy nitt auff die Seyten haben mugen weichen ». Aceasta se referă la atacul turcesc dela începutul acțiunii și tunurile sunt cele numite mai sus « die obgenanten », cele 20. Din această citație reiese că artileria moldovenească a luat parte la lupta de fixare (uzură). De artileria turcească sau despre acțiunea acesteia nu se vorbește și se înțelege lesne de ce: Turcii surprinși nici nu au putut aduce, pe drumul desfundat, tunurile care erau, după obiceiul vremii, în coada coloanei.

Apoi, mai jos [2], vorbind de contra-atacul dat de Ștefan, zice: « denn hatt er (Ștefan) sy (Turcii) angriffen mit seinem Volckh und den Puchsen, also das er sy durch sollt schiessn und schlachn, dy Tirckhen in ain Flucht khert sein warden ». De aici reiese că în faza a doua a bătăliei, adică a contraatacului, aceleași tunuri au susținut infanteria moldovenească.

La Războieni, artileria moldovenească începe lupta, trăgând asupra coloanelor de atac turcești dela distanțe mai mari și reușind a le opri câtva timp, când acestea s'au apropiat [3]. Urmează apoi un duel între artileria turcă (care, în parte, cel puțin, pare a fi fost mobilă, căci Sead-ed-Din [4]) zice: ieșind artileria musulmană (din vale) și cea moldovenească, în care duel artileria musulmană ar fi nimerit în carele artileriei moldovenești, ceea ce totuși nu a împiedecat pe aceasta

[1]) *L. c.*, rând 4 și următoarele.
[2]) *Ibid.*, rând 16 și următoarele.
[3]) Donado da Lezze, *o. c.*, p. 90.
[4]) *Arh. Ist.*, I_2, p. 34.

să tragă până ce a fost atacată de infanteria musulmană [1]).

Rezumând putem zice că artileria moldovenească coopera cu infanteria, atât la începutul luptei cât și la darea contra-atacurilor.

Cum se conducea lupta. Pe când în Occidentul Europei, șefii se puneau, dela începutul acțiunii, în primele rânduri, în Orient, șefii apreciind mai just nevoile conducerii luptei, stăteau, cel puțin la începutul luptei, la o parte, ceea ce nu-i împiedeca să năvălească și ei cu rezerva sau să intervină la nevoie în luptă pentru restabilirea situației.

La Tătari, șeful se afla totdeauna înapoi cu rezervele [2]).

La Valea Albă (ca și la Nicopol în 1396 [3]), vedem pe sultan stând înapoi ceea ce nu-l împiedecă ca, văzând că ienicerii refuză a înainta, să se arunce cu ei în luptă [4]).

In ziua de 10 Ianuarie 1475, Ștefan își are postul de comandament într'o parte [5]) cu câțiva credincioși — agenți de legătură am zice noi azi — observă lupta, alege momentul prielnic și pornește contra-atacul în capul căruia se pune [6]).

La învățămintele atribuite lui Neagoie se preconizează pentru comandant o atitudine la fel [7]).

Exploatarea succesului. Urmărirea. După câștigarea luptei, Moldovenii nu dau o clipă de răgaz Turcilor ci-i gonesc în mod energic, desăvârșind mai ales înfrângerea morală. Am arătat, când am vorbit despre marșuri, cum s'a făcut această urmărire fulgerătoare și am arătat de asemenea marșurile făcute după bătălia dela Cursul Apei. In același fel operează

---

1) « Ieşind artileria musulmană şi lovind drept în carele artileriei duşmăneşti, niciun glonț nu se pierdu în deșert . . . nimeni (din Turci) nu cuteza a merge înainte . . . neputând a susține fulgerile tunurilor . . . aruncându-se (ienicerii, soldaţi greci şi cei din Asia) ca un furios pârâu asupra artileriei şi a muşchetăriei duşmane » (*Arh. Ist.*, I_2, pp. 34—35).

2) « duces sive principes exercitus bellum non intrant, sed stant a longe contra inimicorum » (Plan Carpin, *o. c.*, p. 64).

3) Oman, *o. c.*, II, p. 350.

4) Donado da Lezze, *o. c.*, p. 90; Sead-ed-din (*Arh. Ist.*, I_2, p. 34).

5) Scrisoarea dela Buda, *l. c.*, p. 93.

Probabil că a stat pe flancul stâng, nu departe de masa de manevră, în capul căreia se pune ulterior. Dacă ar fi fost în alt loc, ar fi pornit cu greu contra-atacul în clipa prielnică.

6) N. Iorga, *Acte și Fragmente*, III, p. 94; Dlugosz, *l. c.*

7) Ed. Bucureşti, p. 241.

Moldovenii după lupta dela Baia (1467)[1]. Pentru executarea acestor urmăriri Moldovenii erau ajutați și de caii lor și de cunoștința perfectă a terenului care le îngăduia să întindă curse învinsului și să-l hărțuiască mereu.

Ca încheiere a celor spuse socotesc, că putem deduce următoarele:

I. Principiile tactice ale oștirilor românești din a doua jumătate a secolului al XV-a constau din:

a) A face marșuri lungi și repezi.

b) A avea un bun serviciu de siguranță, atât în marșuri cât și în timpul staționării.

c) A alege, pentru bătălie, un teren acoperit și tăiat care să împiedece pe adversar de a se folosi, fie de superioritatea sa numerică, fie de cavalerie, și a lupta, pe terenul ales, pe jos; mai întâi cu armele pentru lupta depărtată, apoi, după uzarea și desorganizarea dușmanului, prin izbirea « oastei tocmite ».

d) A urmări cu energie pe dușman.

II. Principiile tactice arătate sunt o consecință logică a chipului vieții de atunci, a firii Românului, a organizării social-politice și militare și a armamentului. Exista o adevărată continuitate între vieața de toate zilele și cea din războiu, care făcea ca, în mod natural și fără o anume pregătire, soldatul țăran să poată trece dela coarnele plugului la luptă.

III. Ca și alte popoare de țărani — Elvețienii și Cehii de pildă — Românii au recurs la lupta pe jos, dar pe când Elvețienii și Cehii, popoare mai înaintate ca civilizație, căutau soluțiunea procedeelor de luptă în formațiuni anumite, în armament, în adoptarea « gulai-gorodului rus, Românii, mai aproape de natură, au recurs la natură pentru a le da mijloacele de a-și mări puterile și de a micșora pe acele ale dușmanului. De aceea s'au refugiat în păduri sau mlaștini.

IV. Ca și în alte categorii de îndeletniciri (artă, politică, etc.). tot așa în tactică, gândirea românească în secolul al XV-lea s'a manifestat prin deslegări proprii, care țineau seamă

---

[1]) Dlugosz, *o. c.*, II, p. 418.

atât de scopul general urmărit: apărarea ființării neamului cât și de posibilități. De aceea aceste soluții au dat rezultate pozitive.

D) FORTIFICAȚIUNEA

Studiul fortificației permanente cuprinde:

A) Studiul sistemului general de întărire a țărilor.

B) Studiul felului fortificației.

C) Studiul legiuirilor (obiceiurilor) relative la cetăți.

D) Studiul mijloacelor de atac și de apărare a fortificațiilor.

A) *Sistemul general de întărire a țărilor românești în a doua jumătate a secolului al XV-lea.* Un sistem de fortificație nu se croia în trecut și mai ales în Evul Mediu, când statele erau împărțite în atâtea fracțiuni care erau aproape de sine stătătoare, dintr'o singură dată, după un anumit plan, cum s'a încercat în timpurile moderne (Vauban sub Ludovic XIV-lea) sau contemporane (Belgia, Franța după 1870, România după proclamarea Regatului), ci se constituia, încetul cu încetul, pe baza nevoilor economice, politice și strategice. Și aceasta este cu atât mai adevărat pentru Moldova, a cărei închegare într'un singur stat era foarte recentă și care nu-și atinsese, la urcarea pe tron a lui Ștefan cel Mare, limitele sale firești.

Am văzut în capitolul precedent că cetățile construite pe teritoriul Moldovei, înainte de închegarea sa într'un singur stat, au fost următoarele: Chilia, Cetatea-Albă, Hotin, Țețina, Suceava, Roman, Neamț și Crăciuna.

Să examinăm acum dacă cetățile care se aflau în Moldova, la înscăunarea lui Ștefan cel Mare (cetăți — precum am arătat — izvorîte din nevoi particulare și nu după un plan de ansamblu), puteau alcătui un sistem defensiv și întru cât au putut folosi acestui Domn pentru apărarea Moldovei.

Ștefan cel Mare a avut în tot timpul domniei sale, precum o voiu arăta în paginele înfățișând strategia sa, o idee conducătoare și aceasta a fost integritatea politică și teritorială a Moldovei. Această idee reise din faptele sale, din corespondența sa și mai ales din următorul pasaj al soliei trimise către

Venețieni (8 Mai 1478): « spre a-mi păstra (neatârnată) această țară a mea »[1]).

Moldova era drumul de trecere pe care se scurgeau, spre Marea Neagră, produsele Occidentului și, invers, veneau spre Lemberg produsele Orientului[2]). Orice cale comercială este și o cale strategică, cea de a doua fiind totdeauna consecința celei dintâi. Pentru asigurarea comerțului și pentru oprirea armatelor inimice, care ar fi căutat să cucerească Moldova și ar fi turburat liniștea necesară comerțului, era nevoie ca țara să fie la adăpostul unui atac și mai ales a unui atac « bruscat ». Ideea lui Ștefan cel Mare — a păstrării integrității politice și teritoriale a Moldovei — corespundea nevoilor generale comerciale și era deci pe deplin justificată și din acest punct de vedere.

Asigurarea efectuării schimbului cerea însă ca și comunicațiile pe care se făcea acest schimb și mai ales capetele lor (punctele unde intrau în țară sau ieșeau din ea) și locurile unde comercianții trebuiau să se oprească pentru operațiile de vămuire, de depozitare, de schimb, să fie la adăpostul unui atac; era deci nevoie ca acele locuri — localități de graniță și din interior — să fie întărite în mod permanent.

Din punctul de vedere militar de asemenea, apărarea integrității teritoriale și politice a statului cerea:

a) O serie de întărituri la granițe, la intrarea în țară a principalelor comunicații pe care putea să înainteze dușmanul. Scopul acestora era de a da vești și de a ținea locului sau a întârzia pe inimic, dând astfel timp pentru adunarea forțelor proprii.

b) Un sistem de întărire în interiorul țării spre a sluji de reduit apărării și a face cu putință manevrele strategice.

Complexul de cetăți, pe care l-a găsit Ștefan cel Mare, putea el forma un sistem răspunzător nevoilor economice și militare?

---

[1]) I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan*, II, p. 350.

[2]) Heyd, *o. c.*, II, p. 730 și p. 731, nota 2; Iorga, *Negoțul și Meșteșugurile în trecutul românesc*, pp. 87—95; I. Nistor, *Handel und Wandel in der Moldau bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*, p. 2 sqq.

Am văzut că, la înscăunarea sa, Ștefan a găsit cetățile: Cetatea-Albă, Hotin, Țețina, Suceava, Neamț și Roman [1]). Dintre aceste cetăți, Cetatea-Albă, pe de o parte, iar Hotinul

Cetăți Moldovenești

și Țețina, pe de alta, străjuiau intrarea în și ieșirea din Moldova a marilor comunicații care uneau Polonia (și prin ea

[1]) Miron Costin (K o g ă l n i c e a n u, *Letopisețe*, I, p. 25) ne vorbește și de urmele unei cetăți Gherghina, la confluența Siretului cu Dunărea, deasupra Galaților. Existența unei atari cetăți e logică, dar nu avem nicio urmă documentară despre existența ei.

Tot Miron Costin (*l. c.*) mai pomenește și de cetatea Tighinei ca existând din vechime și chiar zice că Ștefan cel Mare i-ar fi adaus al doilea rând de ziduri. Deși Miron Costin zice aceasta, deși la Tighina era vamă (B o g d a n, *Doc. lui Ștefan*, II, pp. 275, 279), deși pe acolo trecea drumul mare spre Tătari, nu putem afirma că această cetate să fi existat pe vremea lui Ștefan cel Mare, deoarece nu avem vreun document sau vreo scriere contemporană care să facă mențiune de așa ceva și nu găsim, în toate documentele cunoscute ale acestui Domn, pomenirea vreunui pârcalab sau staroste de Tighina.

centrul și Vestul Europei) cu Marea Neagră. Ele îndeplineau deci, față de aceste comunicații, atât misiunea comercială cât și acea militară, arătate mai sus ca trebuincioase. Ele nu erau însă îndestulătoare, pentrucă, atât calea Dunărei cât și calea comercială și militară spre Țara-Românească, nu aveau cetăți de pază la graniță și pentrucă vadurile Nistrului dintre Cetatea-Albă și Hotin nu aveau nicio întărire spre a opri incursiile Tătarilor, incursii care nu numai că aduceau pagubă țării, dar turburau trecerea mărfurilor din Orient în Occident. Ștefan a completat aceste lacune, luând Chilia, la 25 Ianuarie 1465, Crăciuna la 10 Martie 1482 și construind cetățile Soroca și Orheiu [1]), fapte care întăresc și mai mult afirmațiunea ce am făcut, cum că Ștefan a avut o idee conducătoare în toată activitatea sa. Și aceasta cu atât mai mult, cu cât lucrările de reparațiuni și de adăugiri la cetățile existente s'au făcut toate între anii 1476—1483 [2]), adică după ce experiența războaielor arătase lui Ștefan nevoile strategice permanente. Mi se va obiecta, poate, că acest plan era incomplet, căci șirul de cetăți depe hotarele dela Sud, Est și Vest asigurau paza principalelor drumuri din spre Țara-Românească, Marea Neagră, Tătari și Poloni, dar nu pe acela din spre Ungaria. Neluarea de măsuri spre Ungaria nu este nicio lacună și nicio neglijență din partea lui Ștefan, nici din aceea a urmașilor săi, ci ne arată foarte luminos că ideile militare ce domneau, în trecut în Moldova, nu erau teoretice, ci țineau socoteală de realități. Și realitățile erau, pe de o parte, că Moldova era o țară săracă, căreia nu i se puteau cere sacrificii bănești decât când nu se putea face altfel, iar pe de altă parte, că granița de spre Transilvania era întărită de natură. Și apoi incursiile au fost mult mai rare din Translivania în Moldova și deci s'a simțit și mai puțin nevoia de a întări, în mod permanent, trecătorile.

[1]) A. Lapedatu, *Cetatea Sorocii*, (*Bul. Com. Mon. Ist.*, VII, p. 85). In ambele cetăți să găsesc pârcălabi în a doua parte a domniei lui Ștefan cel Mare (I. Bogdan, *o. c.*, II, p. 591).

[2]) Cetatea-Albă în 1476, 1479. Chilia în 1479. Roman în 1483.

Suceava, Neamțul și Romanul [1]) (prima și ultima au fost mărite sau refăcute de Ștefan) răspundeau atât cerinței, ca locul de vămuire să fie întărit — la Suceava era vama principală a Moldovei [2]) — cât și trebuințelor militare. Despre rolul strategic pe care l-au jucat, voiu vorbi mai departe. Ceea ce putem arăta de pe acum e, că nici în restriștea din 1476 Ștefan nu s'a închis în vreuna din cetăți. Atracțiunea ce au exercitat cetățile asupra Turcilor, după Valea-Albă și rezistența cu succes a acestora a îngăduit lui Ștefan să-și adune din nou forțele și a împiedecat pe Turci de a așeza în scaunul domnesc pe pretendentul ce-l aduseseră cu dânșii.

In 1497, Ștefan nu se închide în Suceava, ci, după ce o aprovizionează din belșug, o lasă spre a fixa și uza pe Poloni, pe când el își adună oastea în jurul cetății din Roman și poate aștepta astfel venirea ajutoarelor dela Ardeleni, Turci și Munteni.

Din cele expuse reiese deci că necesități, mai ales de ordin economic, au presărat, în diferite părți ale Moldovei, un număr oarecare de cetăți și că Ștefan, reparându-le și adăugând, prin cucerire și zidire, altele, a alcătuit un sistem de fortificație care răspundea realizării ideii sale de asigurare a integrității teritoriale a Moldovei [3]).

Sistemul acesta de întărire în vederea apărării, ca să zicem așa, strategice, era completat cu o sumedenie de mici întărituri care înconjurau și puneau la adăpostul unei lovituri neașteptate, mănăstirile și chiar locuințele unora din boieri, întărituri despre care vom vorbi mai departe.

Nu tot așa era cazul Țării-Românești, unde cetățile ce existau în a doua jumătate a veacului al XV-lea nu alcătuiau un sistem omogen de apărare.

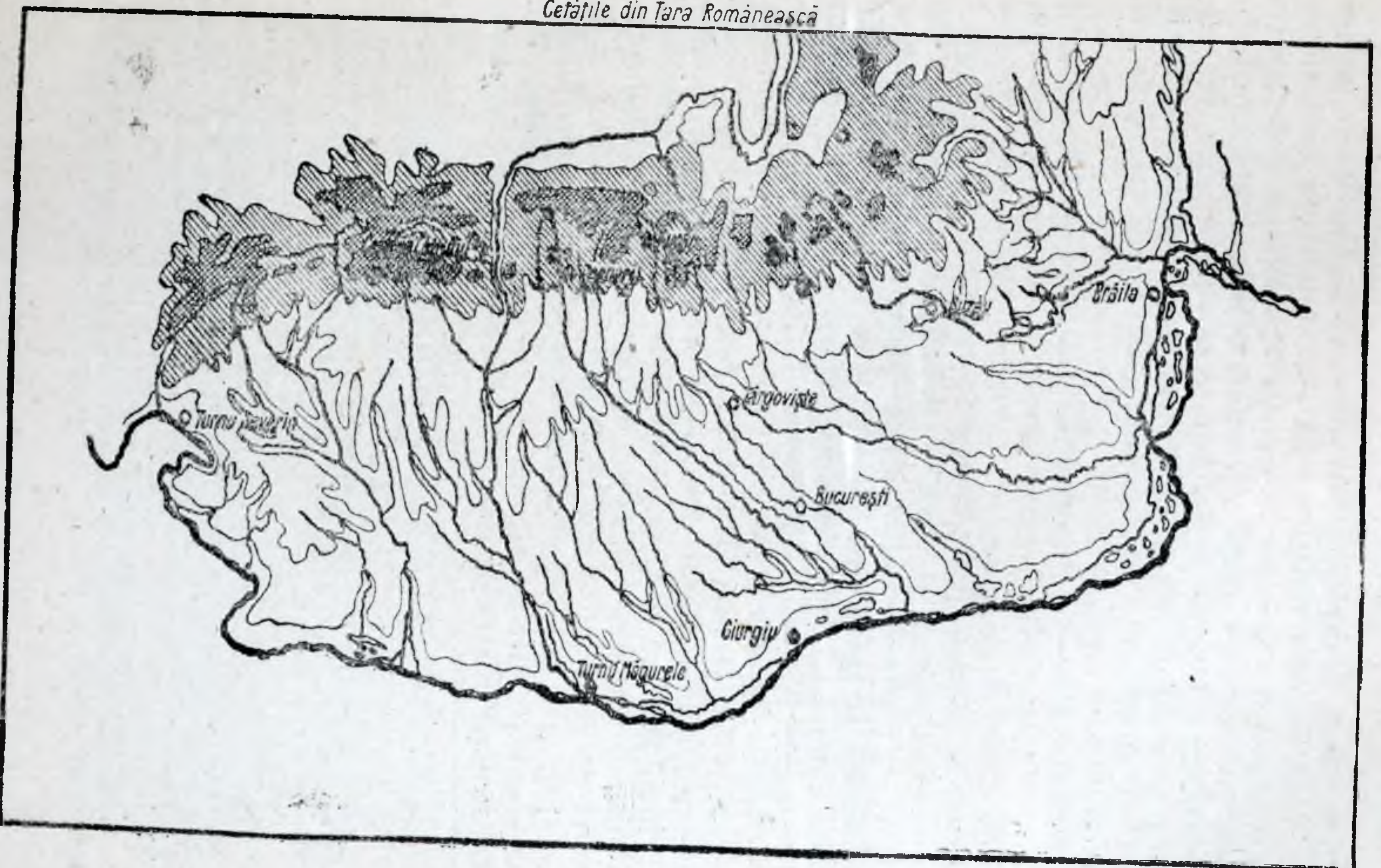
---

[1]) « In anul 6991 (1483), începură să zidească o cetate de piatră la târgul Romanului (*Letopisețul dela Bistrița* în Bogdan, *Cronice inedite*, p. 58). Cetatea refăcută de Ștefan (Novograd, Smeredova) era pe stânga Siretului (Melchisedec, *Cronica Romanului și a Episcopiei de Roman*, pp. 12—13).

[2]) Bogdan, *o. c.*, I, p. 38; II, p. 277 nota. 3

[3]) Nu am pomenit Ciceul și Cetatea de Baltă, pentrucă acestea nu făceau parte din sistemul defensiv al Moldovei, ci erau simple locuri de refugiu acordate lui Ștefan cel Mare personal (Iorga, *Studii asupra Chiliei și Cetății-Albe*, Apendice, I, p. 271)

Cetățile din Țara Românească

Am văzut, în capitolul precedent, că cetățile de pe granița de Nord fuseseră construite fie de cavalerii Teutoni, fie de regii unguri, cu menirea de a apăra Transilvania și de asigura eventuala intrare a trupelor coroanei Sfântului Ștefan în Țara-Românească. Cele de pe malul stâng al Dunării, afară de Giurgiu construită de Mircea cel Bătrân dar luată apoi de Turci, au fost făcute de Turci, pentru a-și asigura capete de pod pe acel mal stâng.

Orașele întărite din centrul țării: Dâmbovița (București) și Târgoviștea slujeau mai mult pentru adăpostirea domnitorilor.

B) *Felul fortificațiunilor.* Cetățile moldovenești au fost făcute, la început, probabil toate — afară de Cetatea-Albă — numai din pământ și lemn [1]), adică fortificațiile constau din valuri de pământ menținute prin bârne (cum se fac încă azi picioarele și apărătorile de poduri la munte) sau din « pălănci », adică un fel de garduri puternice alcătuite din bârne, bine legate între ele și înfipte sau fixate de sol [2]).

Ulterior, la multe din ele, valurile de pământ au fost înlocuite — ca și în Occident [3]) — prin ziduri de piatră. Cu asemeni ziduri a găsit Ștefan cel Mare Neamțul, Suceava, Țețina, Hotinul și Cetatea-Albă, iar mai târziu a construit Romanul (Cetatea Nouă) tot de piatră. Chilia probabil (cea nouă de pe malul stâng al Dunării, nu Licostomo din insulă) [4]), sau cel puțin incinta adăugată de Ștefan în 1479 trebue să fi fost de pământ, căci nu se poate explica altfel construcția ei atât de repede [5]). De asemenea tot de pământ

[1]) « Quod Romanorum illi forum interpretantur, lignea huic sunt moenia, aggere fossaque munita, Serethus hoc amnis abluit: ad ripam arx lignea, praesidio potius quam arte munita » (Bonfinius, *Historia Pannobica*, Ed. Colonia, p. 546).

[2]) La noi cuvântul palancă (palant) e întrebuințat și în poezia populară: « Cu palant e d'ingrădit », (Bârlea, *Balade, Colinde și Bocete din Maramureș*, p. 16).

[3]) Viollet-le-Duc, *Dicționnaire raisonné de l'architecture française du XI-e au XVI-e siècle*, I, p. 327.

Pentru evoluția fortificației în Anglia și trecerea dela cea de lemn și pământ la cea zidită (piatră și cărămidă) vezi Sir C. Oman, *o. c.*, II, pp. 17—18.

Mai aproape de noi, Sibiul a fost și el întărit la început numai cu palancă și val de pământ; transformarea în cetate de zid s'a făcut după invazia Tătarilor din 1241, când Sibiul fusese luat și ars (L. Reissenberger, *Über die ehemaligen Befestigungen von Hermannstadt*, în *Arch. d. Ver. f. Siebenbürgische Landeskunde*, XXIX, p. 315).

[4]) Iorga, *St. as. Chil. și Cet.-Albe*, p. 53.

[5]) Inceputǎ la 22 Iunie 1479, întărirea e terminată la 16 Iulie același an (*Letopisețul dela Bistrița*, p. 56).

au fost Orheiul [1]), Soroca (ale cărei ziduri de piatră se datoresc lui Petru Rareș) [2]) și probabil Crăciuna ale cărei urme au dispărut cu totul.

Primele cetăți moldovenești de zid au fost clădite înainte de întrebuințarea artileriei sau cel puțin înainte de întrebuințarea acesteia în mod curent, și aceasta constitue marea lor deosebire față de cele din vremea domniei lui Ștefan cel Mare. Intemeiez această credință pe următoarele considerațiuni:

a) Marele relief al zidurilor. Se știe că unul din primele efecte ale artileriei a fost micșorarea înălțimii zidurilor, căci prezentau ținte prea mari;

b) Micimea cetăților, o caracteristică a fortificațiilor de zid dinainte de adoptarea artileriei [3]);

c) Inscripția dela Cetatea-Albă din 1454 [4]), în care se zice că Stanciul a terminat (săvârșit) un zid și *l-a înarmat cu tunuri*. Adausul că « l-a înarmat cu tunuri » arată că era ceva deosebit și că înainte nu avea tunuri. Această adăugire de tunuri și de transformare, cred, a întăririlor mai mult decât facerea de nouă întăriri — este efectul căderii Constantinopolului (29 Mai 1453), care a avut un răsunet atât de mare în lumea întreagă și la care cădere artileria a jucat un rol de căpetenie [5]). De sigur că cei din Cetatea-Albă au aflat repede, prin vreo corabie genoveză sau bizantină, de efectele acestei noui arme și au luat cuvenitele măsuri;

d) Afirmarea lui Miron Costin [6]): « Dar toate cetățile acestea erau la început mai mici și aveau numai partea din mijloc ca niște turnuri; zidurile de jur împrejur le-au făcut Domnii, atât la Hotin cât și la Suceava, Ti-

---

[1]) Asupra locului unde era cetatea Orheiului, care pare să fi fost spre Sud-Est de locul orașului actual, în cotul ce face Răutul între Trebujeni și Butuceni, vezi cele spuse de d-nii Șt. Ciobanu și General Sc. Panaitescu în *Anuarul pe 1924 al Secției din Basarabia a Comisiunii Monumentelor Istorice*, pp. 40, 41, 96—99.

[2]) Hurmuzaki, XV_1, p. 432.

[3]) (Până la adoptarea tunurilor) « on savait par expérience qu'un château se défendait mieux qu'une ville . . ., plus la garnison était resserrée dans un espace étroit, plus elle avait de force, car l'assiégeant, si nombreux qu'il fût, obligé d'en venir aux mains, ne pouvait avoir sur un point donné qu'une force égale tout au plus à celle que lui opposait l'assiégé », (Viollet-le-Duc, *o. c.*, I, p. 339).

[4]) Bogdan, *Inscripțiile dela Cetatea-Albă*, p. 17.

[5]) Schlumberger, *Le siège et la prise de Constantinople*, p. 82 sqq.

[6]) Bogdan, *Cronice inedite*, p. 183.

ghina și Cetatea-Albă; cele mai multe au fost făcute de vestitul Domn bătrânul Ștefan-Vodă ».

Cronicile contemporane arată cum că Ștefan a lucrat la întărirea și reînnoirea zidurilor dela Roman [1]) și Chilia [2]), iar două din inscripțiile găsite la Cetatea-Albă ne arată același lucru, pentru aceasta [3]). Oare aceste lucrări să nu fie tocmai transformarea vechilor cetăți despre care vorbește Miron Costin? Incintele exterioare dela Hotin și Tighina și a treia incintă dela Cetatea-Albă sunt posterioare acestei epoci, după cum adeverește traseul lor [4]).

Construirea unei a doua incinte, exterioară celei vechi și cu pereții mai scunzi (cum e cazul la Suceava și la Cetatea-Albă), a fost tocmai unul din mijloacele cele mai obișnuite în Occidentul Europei pentru a face față nouei arme, artileria [5]). Prin aceasta se depărta locul artileriei atacatoare și se punea vechea cetate, devenită acum reduit, la adăpostul loviturilor artileriei dușmane.

Așa cum ne-au rămas cetățile din acele vremuri, ele se prezintă sub următoarele înfățișări:

Un reduit (probabil partea cea mai veche a cetății) de formă patru-unghiulară (Suceava, Neamț, Cetatea-Albă), rotundă (Soroca) sau alungită (Hotin), de mici dimensiuni [6]), cu curtine (părțile laturilor dintre două turnuri) scurte [7]) și cu turnuri de flancare rotunde sau patrate la frânturile liniei de incintă (capetele curtinelor). Aceste turnuri prezentau mai multe etaje (caturi, straturi suprapuse) de focuri.

---

[1]) *Letopisețul dela Bistrița, l. c.*

[2]) *Ibid.*, p. 56.

[3]) Inscripția din 1476: « In anii dela întâmpinarea Domnului 6984 (1476) s'au săvârșit marea poartă în zilele cuviosului Ioan Ștefan-Voevod și în zilele panului Luca și panului Hărman » (Bogdan, *Inscripțiile dela Cetatea-Albă, l. c.*, p. 24).

Inscripția din 1479: « In zilele cuviosului și de Hristos iubitorului și de Dumnezeu dăruitorului și de toată lauda vrednicului Ioan Ștefan-Voevod, Domn a toată țara Moldovei, fiu al lui Bogdan-Voevod, s'a început și s'a sfârșit acest zid, pe vremea pârcalabilor Duma și Hărman » (*Ibid.*, p. 28).

[4]) Generalul Sc. Panaitescu, *l. c.*, pp. 98, 103, 106.

[5]) Viollet-le-Duc, *o. c.*, I, pp. 418, 425—427.

[6]) 46,00 × 40,00 la Ceteatea Neamțului. 42,50 × 45,00 la Cetetea Sucevei. 34,65 × 37,20 la Cetatea Albă. 26,00 diametru la Cetatea Soroca. 37,90 × 110,70 la Cetatea Hotin.

[7]) 20,00 — 26,00 la Cetatea Neamțului. 12,00 — 16,50 la Cetatea Sucevei. 19,80 — 23,50 la Cetatea Albă. 14,00 la Cetatea Soroca. 20,00 — 65,00 la Cetatea Hotin.

Zidurile erau groase, din piatră cioplită sau necioplită [1]), uneori cu desene făcute din cărămizi (Hotin), crenelate (cu zimțuri) la partea superioară [2]). In interiorul acestei incinte erau locuințele și magaziile.

O incintă poligonală exterioară [3]) (lipsește la Neamț, Soroca și la Hotin așa cum era în secolul al XV-lea), formată din laturi (curtine) [4]) de dimensiuni în general mici și cu bastioane (Cetatea-Albă) sau semicirculare (Suceava), care flancau curtinele. Grosimea zidului acestei a doua încinte variază, chiar la o aceeași cetate, după cum latura era mai mult sau mai puțin expusă unei trageri a artileriei inimice. Așa la Suceava latura de Vest, care se putea bate ușor de o artilerie ce ar fi fost așezată pe platoul Mirăuților, are 5 m grosime, pe când latura de Sud-Vest nu are decât 3 m și cea de Est e numai de 1,60 m [5]).

Un șanț de mari dimensiuni [6]), umplut la unele cu apă [7]).

Ele sunt așezate toate pe înălțimi dominante față de terenul înconjurător pentru a îngreuia atacul [8]) și a îngădui vederi departe, iar traseul lor este foarte bine adaptat formei terenului, după cum se poate vedea din planurile anexate.

Pentru vremea lor aceste cetăți erau puternice și-și puteau îndeplini misiunea lor cu succes [9]).

---

[1]) Grosimea zidurilor era de: 3,65 la Neamț. 2,50 la Suceava. 4,94 la Cetatea-Albă. 1,60 la Soroca. 4,50 la Hotin.

[2]) Crenelurile se pot vedea azi bine numai la: Cetatea-Albă, Soroca și Hotin,

[3]) 100,00 × 72,00 la Suceava.

[4]) 12,00 — 25,00 la Suceava.

[5]) Grosimea aceasta variabilă a zidului incintei exterioare a Cetății Suceava confirmă cele spuse mai sus cum că incintele exterioare ale cetăților moldovenești au fost construite *după* adoptarea artileriei.

[6]) La Suceava de 40,00 lățime și 5,00 adâncime,; la Cetatea-Albă « fossi profondissimi » (Sansovino, *Historia Universale*, p. 167) și « fossés d'une profondeur extraordinaire » (Sead-ed-din, apud I. Ursu, *Ștefan-cel-Mare și Turcii*, p. 203).

[7]) La cetatea-Albă apa din șanț avea o adâncime de 8 picioare (circa 2 m, 70) (*Cronica de Veneția*, scrisă de Malipiero, în Iorga, *Acte și Fragmente*, III, p. 85).

Cetatea pe care p construia Radu-Vodă la granița Moldovei a avut șanțuri cu apă, căci Ștefan-cel-Mare zice în scrisoarea sa din 13 Iulie 1471 către regele Poloniei că a mutat apa Siretului dela acea cetate (Bogdan, *Doc. lui Ștefan*, II, p. 312); vezi și lucrările d-lui N. I. Antonovici, *Probleme hidrografice în basinul inferior al Siretului*, București, 1929, și *L'identification d'un affluent scytique du Danube: le Tiarantos (le Bârlad)* în *Comptes rendus du Congrès international de géographie, Varsovie 1934*, pp. 44—49.

[8]) Aceasta era o regulă generală în Occident (Viollet-le-Duc, *o. c.*, I, p. 373).

[9]) « (Cetatea-Albă) era foarte bine întărită și prin poziția sa cea naturală și prin întărirea sa cea artificială (Cambini, în *Arh. Ist.*, I_2, p. 58).

In ceea ce priveşte cetăţile de pământ, nu avem nicio informaţiune, dar e probabil că ele nu difereau, în privinţa traseului, de cele de zid, afară numai că dimensiunile diferitelor părţi din care erau alcătuite erau poate mai mici; înălţimea curtinelor şi bastioanelor fiind mai cu seamă mai scundă.

In paginele următoare, arăt că, pe lângă cetăţile amintite, o sumă de târguri, mănăstiri şi chiar case particulare erau întărite. Aceste întărituri nu făceau parte din sistemul de apărare general al Ţării şi nu aveau de scop să reziste unui atac regulat, ci numai acela de a pune pe locuitori la adăpostul vreunei lovituri îndrăsneţe din partea diferitelor cete venite dela vecini (mai cu seamă Turci şi Tătari).

Intăriturile târgurilor constau din şanţuri, valuri de pământ şi (sau) pălănci [1]). E probabil că toate târgurile să fi avut asemeni apărări, dar avem ştiri precise numai pentru Suceava [2]) Roman [3]) şi Baia [4]), şi indicaţiuni — şi acestea foarte vagi — numai pentru: Bârlad [5]), Dorohoi [6]), Iaşi [7]), Vaslui [8]), Siret [9]) şi Târgoviştea [10]).

Pentru celelalte cetăţi nu avem afirmaţiuni cât erau de tari, dar tăria lor reiese din planurile lor şi prin faptul că şi-au îndeplinit misiunea în diferite războaie.

[1]) « In Occident, până în sec. al XV-lea, multe oraşe erau înconjurate numai cu şanţ şi palisade » (Oman, *o. c.*, II, p. 11); Viollet-le-Duc, *o. c.*, VII, p. 369.

[2]) « Era il resto di Suzava con fosse et palanche circondat » (Donado da Lezze, *o. c.*, p. 91).

[3]) « Lignea huic sunt moenia, aggere fossaque munita, Serethus hoc amnis abluit: ad ripam arx lignea, praesidio potius quam arte munita », (A. Bonfinius, *Historia Pannonica*, Ed. Colonia 1690, p. 396).

[4]) Ligneam urbem vimineo muro circumseptam », (A. Bonfinius, *o. c.*, p. 397). A. Lapedatu, *Antichităţile dela Baia* (*Bul. Com. Mon. Ist.*, II, p. 63). Aci era vamă (Bogdan, *Doc. lui Ştefan*, II, p. 280).

[5]) A. Lapedatu, *Gravuri şi vederi dela Cetatea-Albă* (*Bul. Com. Mon. Ist.*, VI, p. 58); I. Antonovici, *Cetatea de pământ dela Bârlad*, (*Bul. Com. Mon. Ist.*, VI_2, p. 13). Şi aci era vamă (Bogdan, *o. c.*, II, p. 64).

[6]) In documente găsim pe un boier Şăndrică de Dorohoi. Bogdan zice (fără a explica de ce) că era pârcalab (*o, c.*, II, p. 568), deci la Dorohoi ar fi fost cetate. In Dorohoi era vamă (Bogdan, *o. c.*, II, p. 280).

[7]) Bogdan, *o. c.*, II, pp. 328, 333; Reichersdorf, *Chorographia Moldaviae*, în A. P. Ilarian, *Tez. Mon. Ist.*, III, p. 138.

[8]) Reichersdorf, *l. c.*; Veress *Fontes Rerum Transylvanicarum*, IV, p. 111.

[9]) A. Lapedatu, *Gravuri şi vederi dela Cetatea-Albă, l. c.*; Romstörfer, *Cetatea Sucevei*, p. 9. La Siret era vamă (Bogdan, *o. c.*, p. 280).

O geografie italiană (Veneţia, 1597) dă ca oraşe în Moldova: Suceava (Zuccavia), Bârlad (Barlovia), Cotnari (Cutinari) şi Hotin (Cocino) (N. Iorga, în *Rev. Ist.*, XI, p. 113).

[10]) *Letopis. Ţării Moldovei până la Aron-Vodă*, (Ed. Giurescu), pp. 53—54.

Apărarea lor se făcea de locuitorii târgului. Nu este exclus ca, deoarece organizarea municipală în Moldova s'a luat dela Sași [1]), apărarea diferitelor părți ale împrejmuirii târgurilor să fi fost încredințată breslelor, cum se făcea în toate orașele săsești sau de origine săsească [2]).

In ceea ce privește mănăstirile, toate erau înconjurate printr'un zid de apărare, în genere de formă patrulateră, cu turnuri la colțuri și la mijlocul laturilor prea lungi [3]). O seamă din aceste mănăstiri au ziduri și azi, cum se poate vedea din anexatele fotografii, dar e greu a determina care parte a zidurilor exista pe vremea lui Ștefan cel Mare. Nu e de crezut că întărirea bisericilor din Transilvania să nu fi avut o influență asupra întăririi celor din Moldova.

Avem un singur document și o mențiune, ulterioară epocii lui Ștefan cel Mare [4]), despre existența de castele sau case particulare întărite. Documentul este dela Ștefan cel Mare și are data de 8 Octomvrie 1462 [5]). In el se zice: « Am dat și am întărit lui în țara noastră în Moldova pe satele lui drept moșii, anume satul Rebricea, unde a fost *curtea* lui Duma Ciornog (Negru?), și până unde a fost a Grecului Ciornog

---

[1]) I. Nistor, *Handel und Wandel in der Moldau*, pp. 95—109.

[2]) Franz Rieger, *Die Entwickelung von Hermannstadt in kultureller und militärischer Beziehung*, p. 215; L. Reissenberger, *o. c.*, p. 321.

Kolozsvár Törtenete vilagosito Rajzai, (Descrierea lămuritoare cu privire la istoria Clujului) p. IV.

Kaindl, *Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern*, II, p. 251.

Dawne warownie krakowskie, (Vechile fortificații din Cracovia) în *Rocznik Krakowski*, XIII.

[3]) « Les types les plus complets (de monastères) et les mieux conservés présentent en plan une forme rectangulaire. Les murs de pierre sont hauts, d'habitude crénelés, munis de meurtrières, possédant souvent des chemins de ronde, plus rarement polygonales. L'entrée du monastère se fait en passant sous une large voûte ménagée dans une tour qui sert aussi généralement de clocher » (G. Balș, *L'architecture religieuse moldave*, în Balş și Iorga, *L'art roumain*, p. 377). « Ces monastères représentent donc de véritables forteresses » (*Ib.* p. 378). « Les monastères qui ont conservé ces éléments (întăriturile) sont encore nombreux. Nous citerons ceux de Neamţ, de Suceviţa, Putna, Dragomirna, Pobrata, Cetăţuia près de Jassy, Slatina, Râşca » (*Ibid.*, p. 381).

In harta istorică cuprinsă în *Die Bukowina* (p. 324), publicaţia jubilară din anul 1899, a jandarmeriei bucovinene se înseamnă şase « Kloster mit Ringmauern »: Putna, Suceviţa, Solca, (Arburea), Vatra Moldoviţei, Voroneţul şi Dragomirna. Mănăstirea Tazlău are de asemenea ziduri vechi (Al. Naum, *Notiță despre arhitectura bisericei din Tazlău*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, IX, p. 91); Romstörfer, *o. c.*, p. 105.

[4]) « . . . et pleraque alia oppida et castella » (Reichersdorf, *l. c.*).

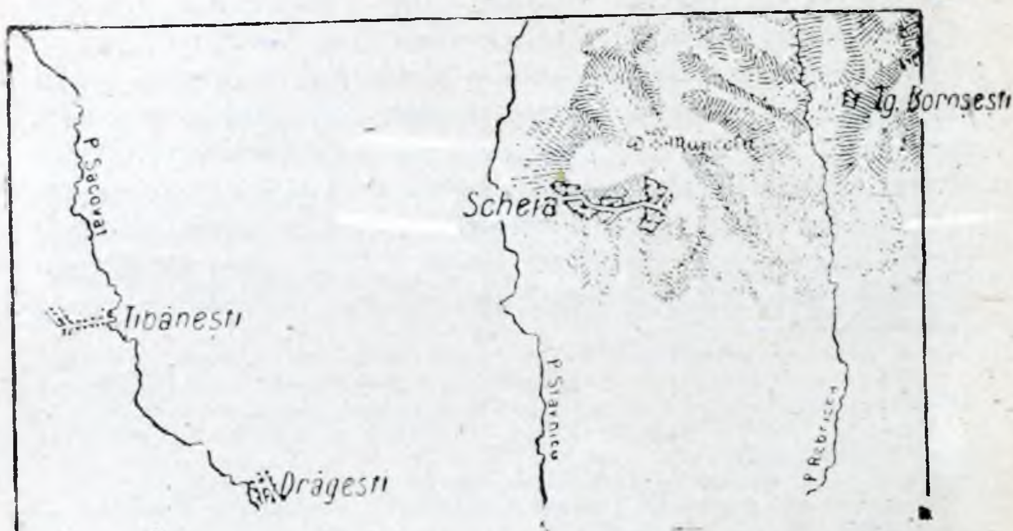
[5]) Bogdan, *o. c.*, I, pp. 64, 65.

Duma, şi până în Drăjăşti şi în Borişeşti şi în Ţibăneşti şi în Muncei, unde a fost *cetatea* [1]) lui Duma Ciornog şi unde a fost Moiş Filosoful Rebrici ... ».

Faptul că se specifică aparte дворъ (curte) şi город (cetate) face să nu poată fi îndoială, că în adevăr e vorba de o cetate, şi nu numai de locuinţa unui particular. Menţiunea lui Reichersdorf întăreşte aceasta, precum o confirmă şi următoarele consideraţiuni:

---

[1]) Cred că s'ar putea fixa, cu oarecare certitudine, locul acestei cetăţi boiereşti. In adevăr în documentul citat se zice că moşia satului Rebricea se întinde între altele

până *în Muncei, unde a fost cetatea lui Duma Ciornog*. Azi nu se mai găseşte localitatea Muncei. Pe harta 1/100.000, foaia Iaşi se găseşte însă, la Nord de localitatea Şcheia, dealul Muncelu şi pe acest deal o movilă având forma unei întărituri, cu şanţuri adânci şi cu locuri de ieşire. Legenda o atribue lui Ştefan cel Mare (*Marele Dicţionar Geografic*, IV, p. 414). Schiţa de mai jos arată că poziţia dealului Muncelu se potriveşte cu cele scrise în document. Incă un argument puternic este că cetatea, fiind situată pe dealul Muncelu, putea comanda ambele comunicaţii care uneau Iaşul cu valea Bârladului, prin valea Rebricei şi prin valea Stavnicului (Cecilia Alinescu şi Natalia Paşa, *Vechile drumuri moldoveneşti*, în *Anuar de geografie antropogeografie* 1914—1915, pp. 26—27). Cercetări arheologice la faţa locului ar putea să facă lumina completă, folosindu-se şi de documentele publicate după cum se arată mai jos, care mi-au fost semnalate de d-l M. Costăchescu:

Document dela Ilie şi Ştefan Voivod din 5 Mai 1436 prin care se întăreşte lui Duma Negrul satele la Rebricea.

Document din 1608, aflat la Academia Română Ms. 2812 fila 101 v.

Document din 1628 Noemvrie în 12 (Arhiva Statului Bucureşti, Condica Asachi 262 (629), fila 254 (262).

a) Starea de nesiguranță de atunci, care cerea să se ia măsuri pentru a rezista unui atac neașteptat;

b) Faptul că, cu un secol mai înainte, țara moldovenească ținuse de coroana Ungariei și că aceasta, după marea invazie tătară din 1241, îngăduise nobililor să-și construiască cetăți [1]).

Asupra cetăților din Țara-Românească nu avem alte date ca cele în capitolul precedent (p. 111—114).

C) *Legiuiri (obiceiuri) relative la cetăți.* Din punctul de vedere administrativ-organic, cetățile moldovenești — și mai ales cele de margine — constituiau unități administrative aparte, în capul cărora se aflau — după importanța cetății — unul sau doi pârcălabi (numiți portari pentru Suceava și staroști pentru cetățile mai mici, ca Țețina [2]) sau uneori pentru Hotin) [3]), care aveau ca atribuție de căpetenie apărarea și conservarea în bună stare a cetăților [4]).

Din examinarea listelor de pârcălabi (portari, staroști) a diferitelor cetăți se constată două lucruri:

a) Importanța funcțiunii lor, care este totdeauna încredințată boierilor celor mai de seamă din sfatul domnesc;

b) Continuitatea ce s'a căutat a se da acestei funcțiuni, ținând cât mai mult timp aceiași boieri în funcție și neschimbându-i, acolo unde erau doi, pe amândoi deodată [5]).

Autoritatea pârcălabilor se întindea atât asupra cetății propriu zise și a mahalalei sale — *posada* [6]) — cât și asupra întregului ținut înconjurător. Ca și pentru ceilalți dregători, această autoritate era și administrativă și judiciară [7]) și, bine înțeles, militară.

Care erau mijloacele de care dispuneau pârcălabii pentru întreținerea și apărarea cetăților?

---

[1]) Akos von Timon, *Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte*, p. 795.

[2]) Bogdan, *o. c.*, I, pp. 232, 257. Vezi și C. D. Dimitriu, *Doi dregători moldoveni*, pp. 17 sqq.

[3]) Bogdan, *o. c.*, II, p. 428. Dr. N. Nichita, *Pârcălăbia în Moldova până în veacul al XVII-lea*, p. 14.

[4]) I. Bogdan, *Inscripțiile dela Cetatea-Albă și stăpânirea Moldovei asupra ei*, p. 36.

[5]) *Ibid.*, p. 43; Nichita, *o. c.*, pp. 13—14.

[6]) Asupra înțelesului cuvântului de « posadă », vezi: I. Bogdan, *Organizarea armatei moldovene în sec. XV*, nota 49 și articolul *Despre posadă* de M. Sânzianu, în *Rev. Ist. Rom.*, IV, pp. 306—309.

[7]) I. Bogdan, *Inscripțiile dela Cetatea-Albă*, p. 36.

Ca mână de lucru, atât pentru construcţii, cât şi pentru reparaţii dispuneau de străjile cetăţii şi de toţi locuitorii (cu braţele şi cu carele) din cuprinsul întregului teritoriu supus autorităţii lor. Aceasta reiese din documentele de scutire date în folosul anumitor mănăstiri [1]. Era de asemenea un obiceiu al Ungurilor [2].

Ca material pentru construcţii şi reparaţii, dispuneau de de acel ce se găsea mai în apropiere [3] (lemne şi piatră) şi numai în caz de lipsă se aducea şi de aiurea [4].

Ca resurse băneşti exista o dare numită « posadă », de ce natură nu ştim [5], dar avem informaţiuni despre ea prin documente de scutire, de pe vremea lui Ştefan cel Mare [6] şi anterior lui [7]. La vecinii unguri era obiceiul de a se atribui anumite venituri pentru întreţinerea fortificaţiilor [8].

Ca meşteri (arhitecţi sau ingineri, cum s'ar zice azi), probabil se recurgea la străini [9].

Din punctul de vedere al materialului tehnic, fiecare cetate era înarmată atât cu material de artilerie [10] cât şi cu ar-

---

[1]) La 31 August 1456, Ştefan cel Mare scuteşte pe locuitorii din Bohrineşti: « nici la cetatea Sucevei să nu lucreze oamenii din acel sat Bohrineştii » (I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan*, I, p. 16).
La 13 Martie 1466 aceeaşi scutire pentru locuitorii din Negoeşti (*Ibid.*, I, p. 79).
La 17 Aprilie 1475, aceeaşi scutire pentru două sate ale Mânăstirii Horodnicu (*Ibid.*, I, p. 202).
La 30 August 1479, aceeaşi scutire pentru locuitorii din Rădăuţi (*Ibid.*, I, p. 229).

[2]) « Gratuiti labores » (Akos v. Timon, *o. c.*, p. 803).

[3]) La Suceava se găsesc cariere de piatră chiar în apropiere de cetate (Romstörfer, *o. c.*, p. 8, schiţa 4).

[4]) In 1421 Guillebert de Lannoy a văzut aducându-se, de către Voevodul litvan al Podoliei 4.000 care de lemn şi piatră pentru înălţarea Cetăţii-Albe (N. Iorga, *St. as. Chiliei şi Cet.-Albe*, p. 83).

[5]) « De ce natură era această dare nu se poate preciza » (I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan*, II, p. 601, la cuvântul посьдь).
« Dare pentru subsistenţa garnizoanelor de prin cetăţi » (Hâjdău, *Arh. Ist.*, I_1, p. 153); M. Sânzianu, *l. c.*,

[6]) Ни подвод не дают, ни посадь (I. Bogdan, *o. c.*, I, pp. 14, 96, 200).

[7]) *Arh. Ist.*, I_3, p. 153.

[8]) Dr. A. Berger, *Urkunden-Regesten aus dem alten Bistritzer Archive*, II, p. 60; Kaindl, *o. c.*, II, p. 248; L. Reissenberger, *o. c.*, p. 319.

[9]) La 16 Mai 1520, Petru Rareş se adresează Bistriţenilor şi cere a-i trimite un meşter zidar bun şi cu experienţă pentru cetatea Neamţului (Hurmuzaki, XV_1, p. 317).
La 23 Aprilie 1543, Petru Rareş scrie unui Bistriţean să vină să lucreze la Cetatea Soroca (*Ibid.*, p. 432); N. Iorga, *Negoţul şi meşteşugurile în trecutul românesc*, pp. 10, 29, 155.

[10]) I. Bogdan, *Inscripţiile dela Cetatea-Albă*, p. 17; N. Iorga, *Acte şi Fragmente*, III, p. 85; Acelaşi, *St. ist. as. Chiliei şi Cet.-Albe*, p. 161.

mament de tot felul, material de a cărui bună stare comandanții și subalternii lor erau răspunzători bănește [1]).

In ceea ce privește hrana e probabil că ele dispuneau și de rezervele de alimente pe care populația din raza cetății le adăpostea, cel puțin în parte, în magaziile ei; de altfel nu avem, pentru acele vremuri, pildă de cetate românească predându-se din cauza foamei.

Locuitorii din hotarul ei erau îndatoriți să facă, în timp de pace, probabil pe rând (cu schimbul), paza în cetate [2]), a cărei garnizoană de siguranță o alcătuiau împreună cu câțiva lefegii [3]).

D) *Mijloace și metode de atac și apărare a fortificațiilor.* Prin însuși scopul urmărit de fortificații, care este de a îngădui păstrarea unui oraș, a unei poziții, etc., rolul apărării este un rol mai mult pasiv și este în funcție de atac care, fiind liber pe mișcările și acțiunile sale, se poate conduce așa cum crede că îi cer interesele. Urmează deci că, pentru a ne da seama de chipul de apărare a cetăților, trebue ca, după ce știm în ce constau acestea (descrierea lor de mai sus), să vedem cum și prin ce mijloace se atacau.

In ce consta oare atacul unei cetăți în a doua jumătate a secolului al XV-lea? Pentru prima jumătate am văzut (p. 99—101) ce spune Wavrin.

Și în secolul al XV-lea, ca și azi, nu cetatea, masă inertă de zidărie și de pământ, era ceea ce punea piedecă atacatorului, ci garnizoana ei, care mânuia armele și dădea vieață întăriturilor; atacul acestora — al întăriturilor — nefiind decât mijlocul pentru a ajunge la garnizoană și a o distruge sau a o sili să se predea. Dintre metodele pentru cucerirea cetăților, aceea prin încercuirea și luarea lor prin foame nu o găsim întrebuințată, pe timpul domniei lui Ștefan cel Mare, nici de dânsul, nici de adversarii săi. Cauza este că, dacă pe acele vremuri războiul era ceva obișnuit, el cuprindea

[1]) La 15 Mai 1546, Petru Rareș dă Mitropoliei din Roman două moșii care fuseseră confiscate de fratele său Bogdan-Vodă (1504—1517) «dela Dragoș ce fu Portar dela Arbure, în Cetatea Sucevei, pentrucă *acel Dragoș Portarul* **strică** *un tun de mare preț*» (Melchisedec, *Chronica Romanului*, I, p. 170).

[2]) I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan*, I, p. 199.

[3]) I. Bogdan, *Organizarea armatei moldovene* (Academia Română, *Mem. Secț. Ist.*, Seria II, Tom. XXX, pp. 374—375); *Letopis. Țării Mold.*, p. 45.

însă acte violente, dar de scurtă durată, și organizarea tuturor armatelor de pe atunci — cu excepția celei turcești — un îngăduia să se țină oștile un timp mai îndelungat sub arme, nici în Orientul nici în Occidentul Europei [1]).

Ca mijloc de a supune garnizoana nu rămânea deci decât atacul prin forță, dar și acesta se putea da în două feluri:

a) Bruscat (prin surprindere), când se spera că, punând dela început mari mijloace în acțiune, se va speria garnizoana — căci repet că arta întreagă a atacului nu a fost și nu este decât arta de a apăsa asupra moralului garnizoanei — sau se va putea face o spărtură în zid înainte ca garnizoana să poată lua contra-măsuri. De felul acesta au fost atacurile Burgunzilor și Românilor în 1445 (cum am arătat în capitolul precedent) și cele mai multe atacuri din timpul domniei lui Ștefan cel Mare, atât date de dânsul: Chilia (1462 și 1465), București (1473), Teleajen (1474), Crăciuna (1482), cât și cele întreprinse de Turci: Chilia și Cetatea-Albă în 1475 și 1484, Neamț, Suceava și Hotin în 1476, Suceava în 1485;

b) Atac sistematic, cum pare să fi fost acel al Polonilor asupra Sucevei, în anul 1497.

a) *Atacul bruscat.* Acesta consta mai ales în sosirea prin surprindere în fața cetății și în înconjurarea ei repede, pentru ca forțele garnizoanei să fie numai acelea ale garnizoanei de siguranță (de timp de pace) și să nu se mărească prin locuitorii din ocolul cetății, obligați (și interesați de altfel) a lua parte la apărarea cetății, dar aflați răspândiți la lucru, la câmp sau ocupați în altfel. Se dădea apoi foc orașului — posadei care era în jurul cetății (Turcii la Suceava și Hotin în 1476) și se începea să se bată cetatea cu artileria de care se dispunea (Ștefan la Chilia în 1462 și 1465; Turcii la Neamț în 1476). In genere, acest procedeu nu ajungea pentru a sili garnizoana să se predea, când ea era bine pregătită (Chilia și Cetatea Albă în 1475 [2]); Suceava [3]), Neamț [4]), Hotin [5]),

[1]) Oman, *o. c.*, II, pp. 52—54; Viollet-le-Duc, *o. c.*, I, p. 337.
[2]) N. Iorga, *St. Ist. as. Chiliei și Cet.-Albe*, pp. 144—145.
[3]) Hurmuzaki, VIII, p. 15; Cromer, *Polonia* (Ed. Colonia, 1586), p. 422.
[4]) Donado da Lezze, *o. c.*, p. 91; A. Veress, *o. c.*, pp. 23, 26.
[5]) Cromer, *l. c.*; Hurmuzaki, *l.* c.

în 1476; Suceava în 1485) [1]), pentrucă armamentul armatelor de câmp era prea slab; reuşeau însă când era înţelegere între atacator şi o parte din garnizoană (cum pare să fi fost cazul cu luarea Chiliei de către Ştefan cel Mare, în 1465 [2]) sau când apărătorul era prea demoralizat (Bucureşti 1473, Teleajen 1474).

Tot atac bruscat era acela când duşmanul prezentându-se pe neaşteptate, în faţa unei cetăţi, o ataca, după o somaţie, prin mijloace covârşitor de puternice. Astfel s'au petrecut lucrurile la luarea, de către Turci, a Chiliei şi Cetăţii-Albe în 1484.

In urma experienţei căpătate cu ocazia asediului şi luării Constantinopolului, armata turcească devenise foarte dibace în arta de a ataca şi lua cetăţile [3]) — dovadă marele număr de cetăţi ce a cucerit. Principiul pe care se baza — căci acesta era ceea ce-i dăduse izbânda în faţa Constantinopolului în 1453 — era de a concentra un puternic foc de artilerie [4]) asupra unuia sau mai multor puncte spre a face spărturi [5]), de obiceiu asupra unei porţi [6]), şi a menţinea focul asupra spărturii [7]) până în momentul asaltului, când puternice coloane erau aruncate asupra acesteia [8]), coloane care prin covârşitorul lor efectiv sdrobeau pe apărător, şi aceasta cu atât mai mult, cu cât, pe tot timpul atacului, se trăgea şi asupra altor puncte, şi se simulau atacuri false spre a ţintui locului garnizoanele acelor puncte [9]).

Acest sistem de atac era justificat, căci ce se interpunea între atacator şi garnizoană decât obstacolul format din zid

[1]) *Letopis. dela Bistriţa*, p. 58.

[2]) Iorga, *o. c.*, p. 129.

[3]) Dacă Turcii erau acei dintre vecinii noştri cari erau mai dibaci în arta războiului de asediu, Tătarii, în schimb, erau cei mai slabi în această parte a artei războiului (Oman, *o. c.*, II, p. 333), şi lucrul se explică uşor, pentrucă armata lor se compune aproape exclusiv din cavalerie uşoară.

[4]) Deseori Turcii, turnau în caz de asediu, tunurile lor la faţa locului (*Innsbrucker Archiv*, P. A., XXXIX, 110; Sathas, VI, p. 135, ambele la N. Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, II, p. 227), cum a fost cazul şi la atacul Constantinopolului (Schlumberger, *o. c.*, p. 84).

[5]) Schlumberger, *o. c.*, pp. 88, 251; Oman, *o. c.*, II, p. 358.

[6]) Schlumberger, *o. c.*, pp. 62, 68, 88; Viollet-le-Duc, *o. c.*, I, p. 425.

[7]) Oman, *o. c.*, II, p. 358.

[8]) Schlumberger, *o. c.*, p. 251.

[9]) Schlumberger, *o. c.*, pp. 110, 112; Oman, *o. c.*, II, p. 359.

şi din şanţ? Acestea trebuiau deci distruse spre a se ajunge la garnizoană.

Pentru a distruge zidurile trebuiau însă mijloace puternice, şi acelea de care se dispunea înainte de întrebuinţarea artileriei — şi care au continuat a fi întrebuinţate şi deopotrivă cu tunurile încă mult timp [1]) — aveau un efect de distrugere mic, pentrucă aveau o bătaie mică. Având o bătaie mică, nu se putea concentra tragerea lor asupra unui singur punct, ci trebuiau răspândite şi de aceea, pe acele vremuri, apărarea era superioară atacului [2]). La început tunurile, având o bătaie mică, s'au întrebuinţat ca şi berbecul, catapultele, etc. Perfecţionarea materialului de artilerie, sub Mahomet al II-lea, a îngăduit ca, trăgând mai departe, să se concentreze focul a mai multor piese asupra unui singur punct. Micile dimensiuni ale cetăţilor de atunci, traseul lor în general pătrat, nu îngăduiau artileriei apărării să-şi concentreze focurile, ci duceau, din contra, la divergenţa lor, lucru care a necesitat ulterior frângerea traseului fortificaţiei.

Informaţiile ce avem asupra atacului şi luării Chiliei şi a Cetăţii Albe în 1484 [3]) ne arată că Baiazid a adus, în faţa cetăţilor, forţe mari şi o artilerie numeroasă, cu care a bătut puternic ambele cetăţi succesiv. La Cetatea-Albă artileria turcească a bătut din trei părţi, reuşind a face spărtură în zid şi a umplea şanţul. S'a dat un prim asalt, care nu a reuşit şi cetatea, a cărei garnizoană era cu totul redusă ca efectiv, s'a predat când Turcii se pregăteau a da al doilea asalt.

---

[1]) Cum că se întrebuinţau baliste şi catapulte şi, după inventarea şi adoptarea tunurilor ne-o arată: *a)* Menţiunea lui W a p o w s k i (*Scriptores Rerum Polonicarum*, II, p. 27) că, în apărarea Sucevei, Moldovenii: « N'am et ipsi bombardas et *alia tormenta bellica* plurima habebant »; *b)* Manuscrisul 3 al Arhivei Săseşti din Sibiu, care tratează despre mijloace de atac şi apărare în vigoare. Partea întâia a acestui volum (inedit până azi, din care public unele ilustraţii) e scris de H a n s H a a s e n w e i n între 1417 şi 1460. La filele 73—84 sunt o sumă de ilustraţii, arătând diferite feluri de tunuri, iar filele 91—95 sunt ilustraţii arătând catapulte, turnuri mobile şi alte maşini de asediu, care se întrebuinţau în acelaşi timp; *c)* Registrele oraşului Sibiu, care notează, în 1465, că s'a cerut Sibiului să deie: « Arma bombardas, pixides *aliaque instrumenta bellica* » (L. R e i s s e n b e r g e r, *o. c.*, p. 332); *d)* S c h l u m b e r g e r, *o. c.*, pp. 89, 103.

[2]) O m a n, *o. s.*, II, pp. 52—54; V i o l l e t - l e - D u c, *o. c.*, I, p. 338.

[3]) Vezi analiza lor în: N. I o r g a, *St. as. Chiliei şi Cet.-Albe*, pp. 154, 164; I. U r s u, *Ştefan cel Mare şi Turcii*, pp. 112 sqq. Vezi şi articolul d-lui A. A n t a l f f y, *Două documente din Biblioteca Egipteană dela Cairo*, în *Rev. Ist.*, XX, Nr. 1—3, Ianuarie—Martie 1934, pp. 33—42.

b) *Atacul sistematic.* Când cetatea de atacat era prea puternică sau fusese bine aprovizionată și pregătită în vederea atacului, cum a fost cazul cu Suceava în 1497, atunci se proceda la atacul regulat, care consta în următoarele operațiuni:

α) Inconjurarea cetății și încercuirea ei cu întărituri, numite linie de contravalațiune [1]), spre a opri ieșirile garnizoanei.

β) Constituirea unei a doua linie de întărituri, cu fața spre exterior, spre a opri ajutorul dinafară, numită linie de circumvalațiune [2]).

γ) Așezarea bateriilor de tunuri și alte instrumente de distrugere și bombardarea zidurilor [3]).

δ) Facerea lucrărilor de apropiere, care să îngădue infanteriei a ajunge la distanța de asalt. Eventual minarea zidurilor.

ε) Asaltul.

c) *Apărarea.* Problema pentru apărare consta în a păstra zidurile și șanțurile intacte — căci numai așa se putea opune cu succes atacatorului — și de aceea lupta ei (a apărării) era dusă așa ca să distrugă mai cu seamă mijloacele de distrugere (artilerie și mașini) puse în acțiune de atacator. Dacă atacatorul reușea să facă o spărtură, se căuta a o drege și a concentra mijloacele de foc în fața spărturii, spre a opri coloanele de asalt.

Garnizoanele cetăților moldovenești și-au făcut pe deplin datoria căci vedem că, de pildă: Turcii nu reușesc să ia Cetatea-Albă în 1475, deoarece, imediat ce debarcă (venind dela Caffa), Moldovenii fac o ieșire, îi aruncă în mare și le iau patru tunuri [4]); în 1476, Turcii nu pot lua Neamțul, Suceava și Hotinul. Tot așa în 1484, garnizoanele din Cetatea-Albă și Chilia s'au apărat cu îndârjire, răspunzând focului

[1]) Viollet-le-Duc, *o. c.*, I, p. 337.
[2]) *Ibid.*
[3]) In asediul Sucevei din 1497, Polonii au stabilit în jurul cetății patru tabere, pe care le-au înconjurat cu carele armatei. Acestea formau liniile de contra și circumvalațiune. Apoi au instalat tunurile și a început bombardamentul (Wapowski, *o. c.*, II, p. 27); Cromer, *o. c.*, p. 441).
[4]) *Annali veneti* (N. Iorga, *Acte și Fragmente*, III, p. 89); Nichita, *o. c.*, pp. 15—16.

de artilerie cu foc de artilerie, reparând spărturile făcute în ziduri prin zăgazuri, săpând șanțuri nouă și aruncând asupra coloanelor de atac ploi de săgeți, pietre [1]), etc.

In 1497 iarăși, Polonii, cu toată superioritatea lor numerică, cu toate piesele de artilerie în deosebi de mari ce le aveau cu ei, cu toate că înconjurase Suceava cu lucrări de contravalație și circumvalație, nu reușesc să sdruncine moralul garnizoanei molodovenești, care la lovituri răspundea cu lovituri, repara noaptea ceea ce distrugeau Polonii ziua [2]) și care s'a luptat, după zisa unui cronicar polon [3]), foarte voinicește.

* * *

In rezumat, Moldova poseda, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, un sistem de întărire — sistem ce se desvoltase încetul cu încetul, din nevoi economice, politice și strategice — care consta din:

O serie de cetăți la granițele țării, în punctele unde veneau comunicațiile de căpetenie și unde natura terenului nu era, prin felul său destul de puternică spre a se lipsi de cetăți.

Cetăți în interiorul țării (Suceava, Neamț, Roman), alcătuind un adevărat reduit, care îngăduia manevrele strategice.

Sistemul acesta era completat prin întăriturile târgurilor, ale mănăstirilor și ale locuințelor celor înstăriți.

In ceea ce privește arta atacului și apărării cetăților, Moldovenii aveau aceleași principii ca și vecinii lor.

E) STRATEGIA

Prin luarea Constantinopolului de către Mahomet II, în luna Mai 1453, se confirma instalarea temeinică a Turcilor în Peninsula balcanică, în locul imperiului bizantin, care o stăpânise peste o mie de ani.

Prin această așezare două civilizații cu totul deosebite veneau în conflict pe Dunăre și în răsăritul Mării Medi-

---

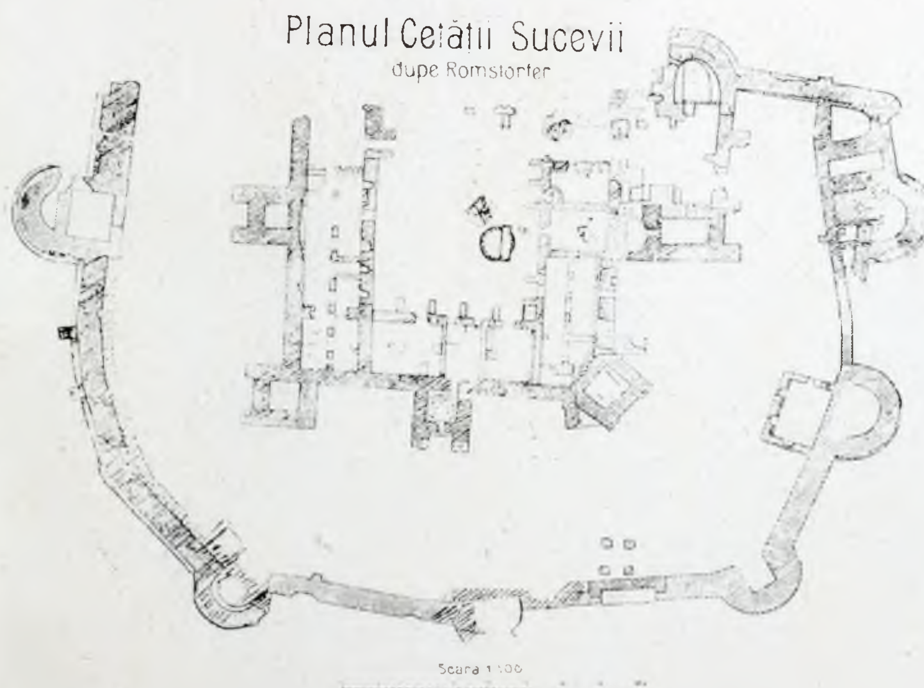
[1]) Cambini, în *Arh. Ist.*, I_2, p. 58; Scrisoarea lui Ursinus, în N. Iorga, *St. as. Chiliei și Cet.-Albe*, p. 279; Articolul d-lui Antalffy, sus citat; Nichita, *l. c.*

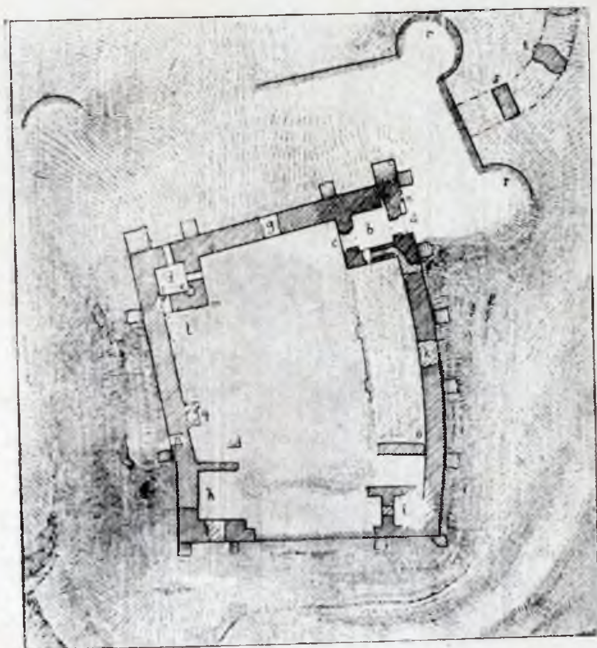
[2]) Cromer, *l. c.*

[3]) Wapowski, *l. c.*

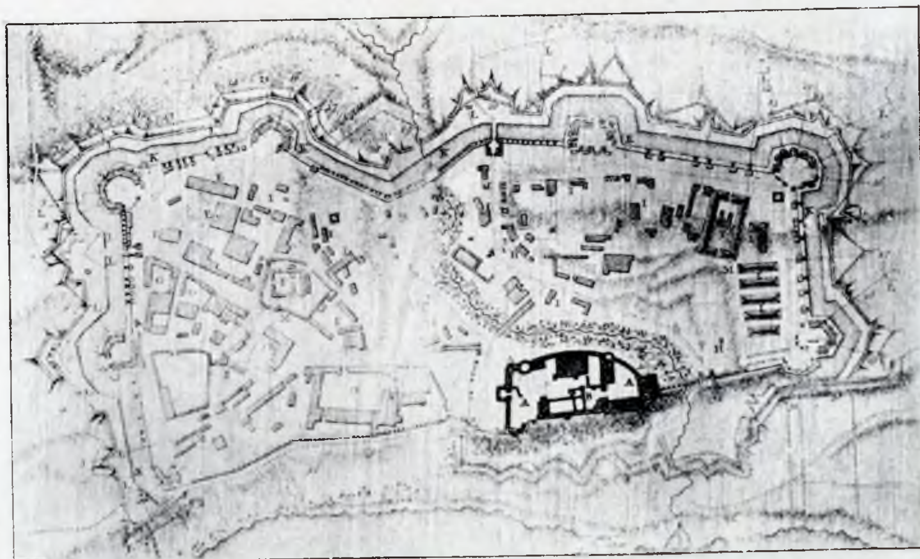

Plan de situaţie al Cetăţii Suceava (după Romstörter).

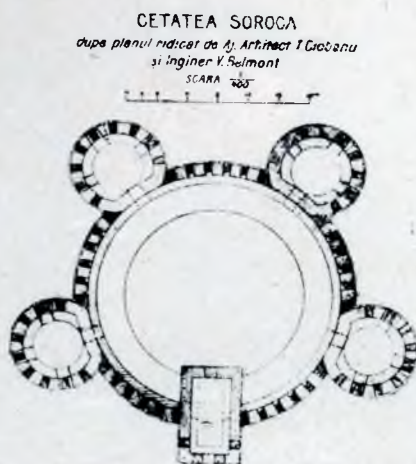

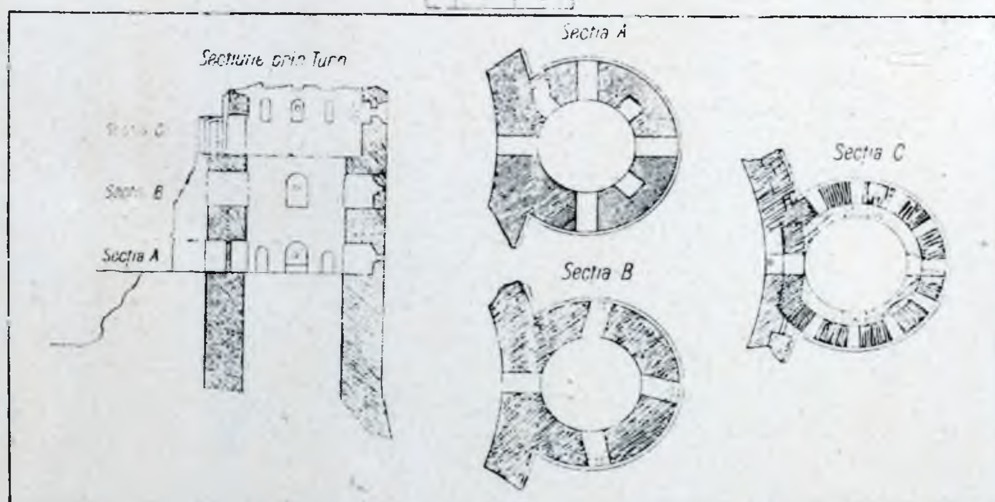

Planul Cetății Neamț (Romstörter).

Planul Cetății Hotin (Bibl. Ac. Rom. Stampe C. XIII, 12. Partea hașurată mai închis e cetatea din secolul XV).

CETATEA SOROCA
după planul ridicat de Arhitect I. Ciobanu
şi inginer V. Belmont
SCARA

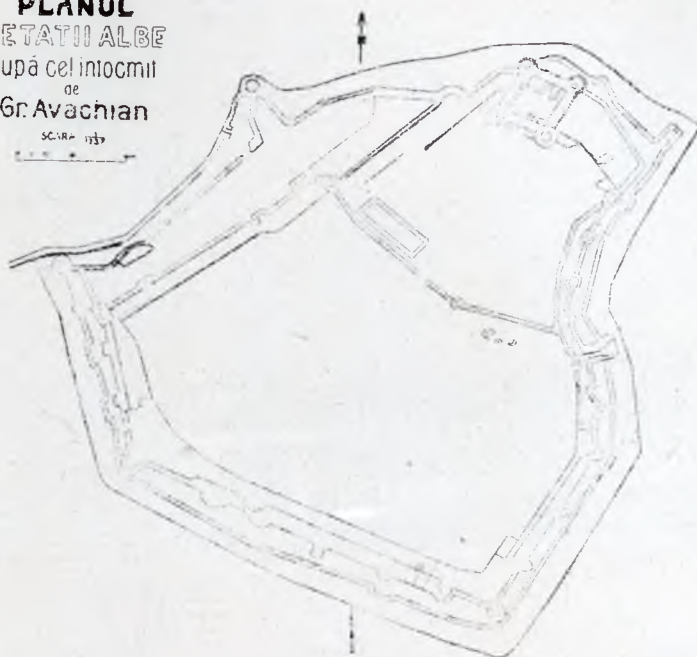

Detalii
SCARA
Secţiune prin Turn
Secţia A
Secţia B
Secţia C

Vederea Cetății Soroca.

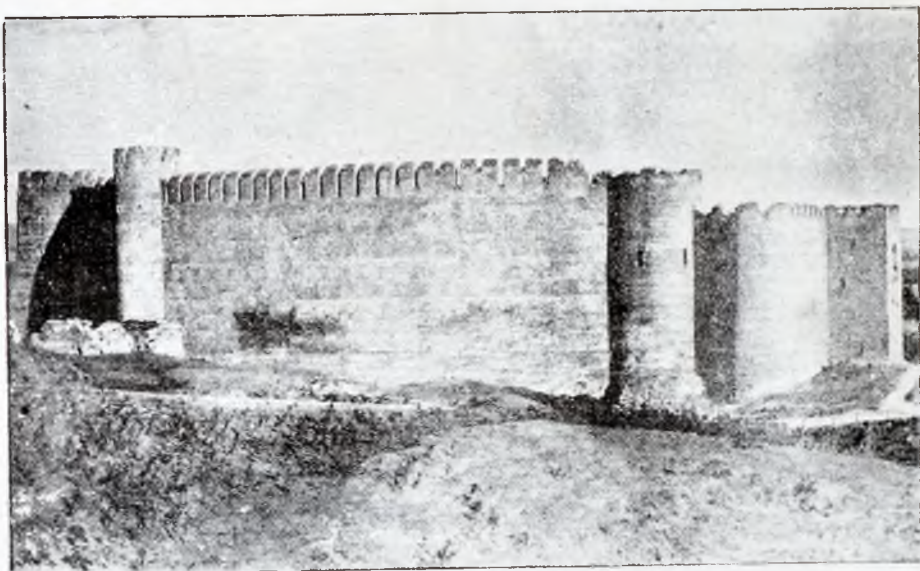

Interiorul Cetății Soroca.

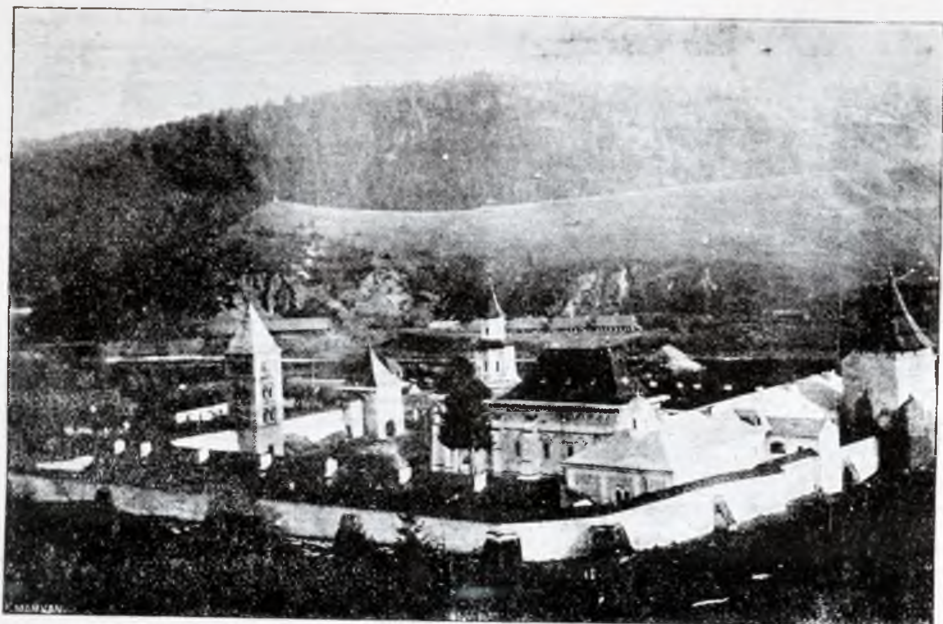

Vedere a Cetății Albe.

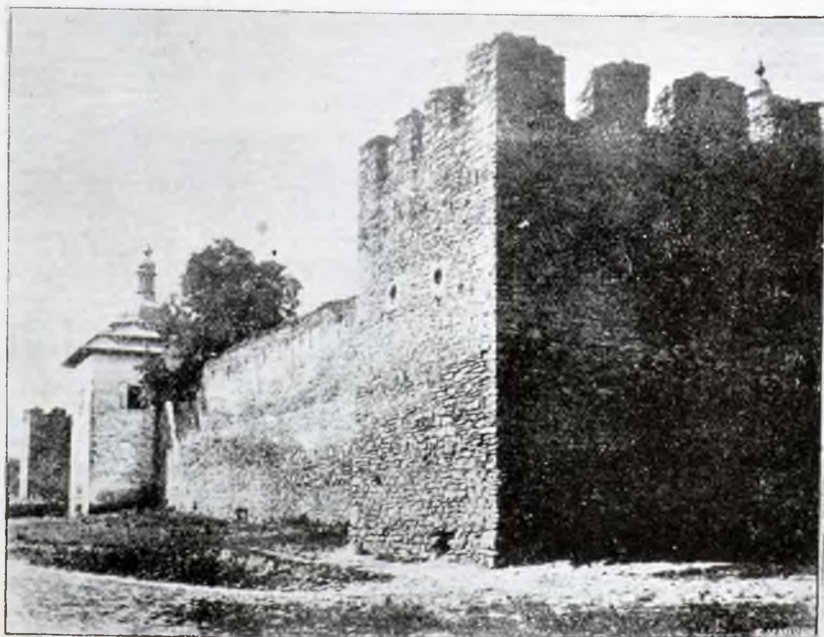

Vederi ale Cetăţii Hotin.

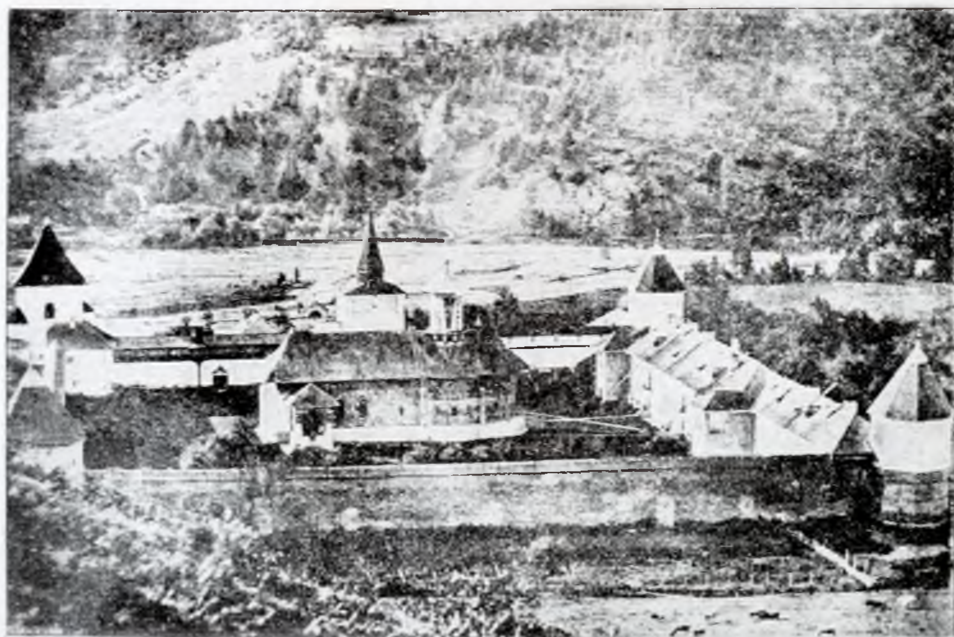
Vedere generală a Mânăstirii Putna.

Vedere a zidului Mânăstirii Probota.

Incinta Mânăstirii Moldovița.

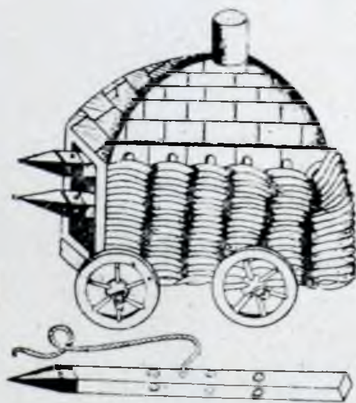
Mânăstirea Sucevița.

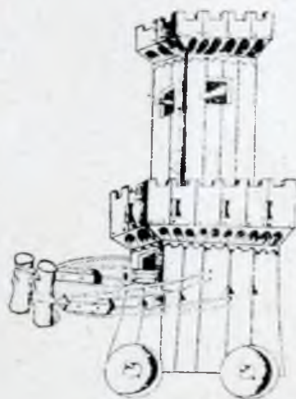
(După desemnul în colori dela fol. 91 v-o al Ms. 3 al Arhivei Naţionale Săseşti)

(După desemnul în colori dela fol. 92 al Ms. 3 al Arhivei Naţionale Săseşti)

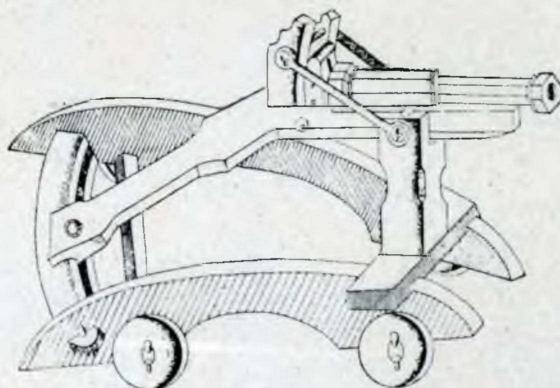
Berbec mobil
(După desemnul în colori dela fol. 93 al Ms. 3 al Arhivei Naţionale Săseşti)

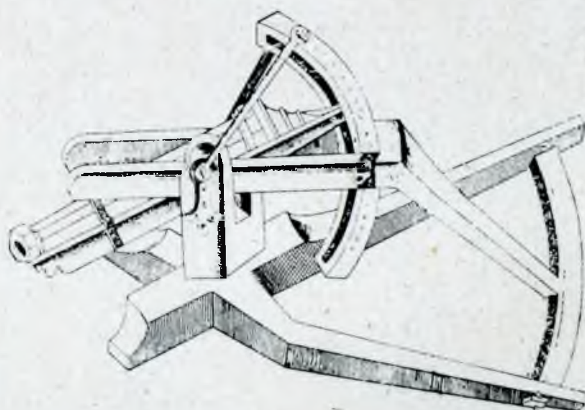
Turn mobil
(Idem dela fol. 95 al Ms. 3 al Arhivei Naţionale Săseşti)

Armament de asediu.

Armament de cetate

Tun de cetate pe afet mobil
(După desemnul în colori dela fol. 102 al Ms. al Arhivei Naționale Săsești)

Tun de cetate pe afet fix (după acelaşi isvor).

terane. Pe de o parte o putere nouă, având toată tăria și toată râvna de glorie ale unui organism tânăr, omogen, puternic și fanatizat printr'o credință religioasă care răspundea nevoilor sufletești ale credincioșilor săi primitivi, putere condusă de un șef tânăr și ambițios, nu numai acoperit de aureola izbânzii dela 29 Mai 1453, dar instruit, având o voință de fier, diplomat dibace, militar priceput, lipsit de scrupule și având ca plan urmarea înaintării victorioase spre Apusul Europei. Statele europene însă, după lungi și grele vicisitudini, începeau de abia să se consolideze. In Europa nu exista pe de altă parte o putere politică centralizatoare, iar puterea sufletească, reprezentată prin Papi, era slăbită și nu găsea, în mare parte din pricina propriilor sale slăbiciuni, decât o foarte sporadică ascultare la îndemnurile ce repeta pentru lupta contra Necredincioșilor.

In atari condițiuni, cu toate încercările, cu toate îndatoririle ce s'au luat de unii și de alții, nu s'a putut ajunge la nicio acțiune unitară a Europei și întreaga povară a luptei a căzut pe acei cari se găseau în contact cu Turcii și aceasta pentrucă statele acelea nu aveau de apărat numai un principiu, ci trebuiau să apere chiar propria lor ființă.

Primejdia pentru Europa nu era însă numai de natură religioasă și politică, ci era și economică. In adevăr, două căi de uscat erau întrebuințate pentru schimbul de mărfuri — destul de intens în acea vreme — dintre centrele manufacturiere ale Europei occidentale și Orient. Una din aceste căi ducea prin Lemberg, spre coastele nordice ale Mării Negre la Chilia, Cetatea-Albă și Caffa, a doua urma valea Dunării până la Belgrad și de acolo mergea spre Salonic și spre Constantinopol, cu varianta prin Brașov și Sibiu, prin Țara-Românească, tot spre Constantinopol. Prin ajungerea Turcilor la Marea Neagră și la Dunăre, prin cucerirea de către aceștia a basinului oriental al Mediteranei, atât cele două căi de uscat cât și acea de mare își aveau capetele în mâinile Turcilor și orice schimb încetă. Dacă pentru industria și comerțul occidental aceasta a fost o grea lovitură, de urmările căreia s'au putut ridica foarte iute numai mulțumită faptului că, având libere comunicațiile pe

mare în spre Apus și Miazăzi, au găsit drumuri nouă spre India (1498) și au descoperit acel al Americei (1492), pentru țările de pe Dunăre, pe unde trecea acel trafic și care trăiau dintr'însul, stăpânirea capetelor acestor drumuri de către Turci însemna moartea economică, urmată de cea politică.

Țările care, la începutul celei de a doua jumătăți a secolului al XV-lea erau în contact direct cu Turcii și care au dus lupta cu dânșii au fost, în Europa: Veneția, Albania, Ungaria, Țara-Românească și Moldova, iar în Asia: Persii cu șahul lor Uszun Hassan. Deși toate aceste popoare au avut bărbați cari au văzut nevoia acțiuni comune, deși s'au negociat și chiar încheiat tratate în vederea acestui scop, totuși nu s'a ajuns la desfășurarea unei acțiuni împreună și fiecare din țările sus amintite a fost nevoită să reacționeze aproape independent, ceea ce a ușurat acțiunea Turcilor și le-a îngăduit să capete izbânzile ce au avut.

La înscăunarea lui Ștefan cel Mare, Moldova era de mai bine de treizeci de ani în contact cu Turcii. Primele atacuri ale acestora nu fuseseră puternice (1421), iar mai târziu Turcii au găsit Moldova slăbită. De aceea ea fusese nevoită să capete pacea, chiar în preziua urcării sale pe tron, prin plata anuală a unei sume de bani [1]).

Odată cu urcarea sa pe tron, se punea pentru Ștefan chestiunea atitudinii față de înaintarea turcească.

---

[1]) « Noi Petru Voevod, din mila lui Dumnezeu, Domn Țării Moldovii, cu panii sfatului nostru moldovenesc și cu mitropolitul nostru, Chir Teoctist, și cu toți panii dela mare până la mic, ne-am sfătuit și mult am vorbit între noi despre apăsarea și pierderea Țării noastre, ce o avem din toate părțile și mai mult din partea Turcilor, cari au luat și iau de atâtea ori și cer dela noi bir două mii de zloți ungurești, ceea ce noi nu suntem în stare să le dăm, iar să ne apărăm nicidecum, pentrucă nu avem nicio putere și niciun sprijin de nicăiri, precum au avut înaintașii noștri, iar nedându-le, își iau iei singuri, precum și până acuma au luat femeile și copiii fraților noștri.

« Pentru aceea ne-am sfătuit cu toții împreună, ca să ne ridicăm nevoia cum vom putea, și să ne plecăm capul acestui păgân, să găsim și să le dăm, întrucât vom putea, la cererea lor, până când milostivul Dumnezeu se va îndura, ca să putem avea ajutor dela Dumnezeu și să găsim ajutoarele noastre, cum au vrut și înaintașii noștri . . . ca Țara noastră să nu piară » (Vaslui, Iulie—Septemvrie 1456, apud M. Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, pp. 797—800; Hurmuzaki, II_2, pp. 670—671).

Vezi: Aurel Golimas, *Sensul închinării dela Vaslui a lui Petru-Vodă Aron* (Extras din revista *Cuget Moldovenesc*, Nr. 9—12, Septemvrie—Decemvrie 1940).

Două căi erau deschise lui Ştefan: 1. Să urmeze pilda premergătorului său şi să îndepărteze primejdia, jertfind libertatea sa, sau: 2. Să se opună înaintării Turcilor cu arma în mână. Ştefan a ales, principial, pe cea de a doua. Făcut-a bine? Putea oare — în împrejurările de atunci — face altfel? Iată ce ne propunem a cerceta.

Argumentele ce se pot aduce în sprijinul soluţiei adoptate de Petru Aron ar fi: 1. Că Turcii erau covârşitori de puternici faţă de Moldova. 2. Că aceasta era duşmănită sau în orice caz neajutată de ceilalţi vecini ai săi [1]). 3. Că la urma urmelor Moldova tot s'a supus Turcilor, şi 4. Că atunci când s'a supus acestora era foarte slăbită de războaiele anterioare, pe când dacă nu s'ar fi opus ar fi avut o stare materială mai bună.

Acestor argumente se pot opune însă următoarele: o strategie dibace putea compensa inferioritatea numerică a Moldovenilor, o politică dibace putea să reuşească, cum a reuşit sub Ştefan cel Mare, să facă ca Moldova să nu fie cu totul izolată în lupta contra Turcilor, atunci când aceştia au atacat-o, şi să poată neutraliza pe ceilalţi vecini. Apoi, dacă Moldova s'ar fi supus mai curând Turcilor, ar fi fost exploatată mai curând de ei (cum au fost exploataţi toţi acei cari au ajuns sub Turci) şi această exploatare, ţinând 50 ani mai mult, ar fi făcut ca, la începutul secolului al XIX-lea, ţările româneşti să fie încă mai slăbite decât au fost. Dar folosul cel mare al rezistenţei opusă de Ştefan nu a fost numai că a întârziat supunerea Moldovei aproape cu o jumătate de veac şi că a micşorat ritmul decăderii sale cu încă o sută de ani, ci, mai presus de toate, pentrucă a ridicat pe Moldoveni în propria lor stimă, înălţându-le moralul, prin izbânzi, aproape continue, timp de o jumătate de veac şi prin crearea unei tradiţii de eroism, care a îngăduit Moldovenilor să păstreze neştirbită conştiinţa neatârnării lor, chiar în vremile de cea mai grea urgie, care au urmat. In fine, această împotrivire a lui Ştefan a contribuit puternic, prin răsu-

---

[1]) « Perche non solamente non me hano aiutato, ma fursi alcumi hano havuto piacer del danno fati a mi et al dominio mio da infideli » (Ştefan către Senatul veneţian, prin solul său Ţamblac. I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan*, II, p. 344).

netul ce a avut în întreaga lume, să înscrie, în conștiința popoarelor europene, drepturile Românilor la vieața neatârnată [1]).

Era oare însă liber Ștefan să aleagă o altă directivă politică decât acea pe care a ales-o? Este de admis că nu, și nu, pentru trei motive: *a)* Starea sufletească din Orientul Europei. *b)* Natura conflictului dintre Moldova și Turci. *c)* Firea lui Ștefan.

a) Dacă căderea Constantinopolului a avut un mare răsunet, ea nu a descurajat însă popoarele din Orientul Europei, care de mult erau obișnuite a nu vedea în împăratul creștin de pe malurile Bosforului decât un simbol lipsit de putere. Mare răsunet au avut însă și izbânzile lui Ion Huniade și în special strălucita apărare a Belgradului [2]) (1456) care a arătat creștinilor din această parte a lumii, că se pot opune cu succes chiar cuceritorului Constantinopolului. Venit la tron imediat după această izbândă, cu firea pe care i-o vom vedea, putea oare Ștefan să nu fi luat de marele curent de încredere în biruința creștinilor care a suflat atât de puternic atunci?

b) Procesul în care era angajată Moldova, prin situația sa și prin împrejurările generale de atunci, nu era un conflict obișnuit care s'ar fi putut rezolvi prin negocieri și prin înțelegere, pentrucă era conflictul a două popoare cu firi cu totul deosebite, care aveau religii, regimuri politice și stări economice nu numai deosebite, dar chiar opuse și care urmăreau ținte deosebite: unul supunerea și exploatarea lumii în folosul său, cellalt apărarea ființării și credinței sale. Conflictul armat nu se putea înlătura.

c) Inzestrat de natură cu deșteptăciune, energie, prudență și cu un foarte desvoltat simț al frumosului [3]), Ștefan a știut

---

[1]) Asupra răsunetului european al izbânzilor lui Ștefan: Scrisoarea din Turda (*Columna lui Traian*, VII, p. 424); Scrisoarea Papei Sixt IV către Ștefan cel Mare (Hurmuzaki, II, p. 14); N. Iorga, *Acte și Fragmente*, III, p. 87; Raportul lui Gerardo, trimisul venețian (Exarcu, *Ștefan cel Mare*, p. 44); Dlugosz, *Opera Omnia*, XIV, p. 623; Wapowski, în *Scriptores rerum Polonicarum*, II, pp. 14, 24; Lavisse et Rambaud, *Histoire Générale*, III, p. 888.

[2]) Dlugosz, *o. c.*, XIV, p. 226; în amintirea izbânzii dela Belgrad, Papa Calixt III a hotărît ca Schimbarea la față să se serbeze la 6 August (aniversarea bătăliei).

[3]) Simțul frumosului la Ștefan reiese atât din faptul că aprecia frumosul la femeie, cât, mai ales, din numeroasele monumente și produse artistice ale domniei

să se facă iubit de Moldoveni prin buna sa gospodărie, prin faptul că, deşi era mânios, ştia să ierte [1]), era drept [2]) şi nu mai crud ca contimporanii săi [3]), cum şi prin faptul că nu numai era darnic, dar ştia cum să dea [4]). Simplu, modest şi fără trufie [5]), neobosit şi nepierzând nădejdea chiar în împrejurările cele mai grele [6]), ştiind a da pildă şi de hărnicie şi de vitejie şi să-şi sacrifice sentimentele naturale de mândrie [7]), a legat pe ai săi de persoana sa şi s'a impus contemporanilor.

Predominând însă toate aceste însuşiri, o adâncă iubire a moşiei strămoşeşti, o justă apreciere a situaţiilor şi a posibilităţilor, o pricepere neîntrecută în conducerea războiului, o deosebită iscusinţă în negocierile diplomatice [8]) şi un adânc

---

sale. Nu se poate să nu fi avut un desvoltat simţ al frumosului acel care a pus să se clădească numeroasele biserici cu linii atât de simple şi armonioase, biserici clădite de meşteri diferiţi, pe tot cuprinsul Moldovei, timp de cincizeci de ani, dar având toate caractere comune şi atât de potrivite şi religiozităţii şi modestiei cunoscute a lui Ştefan. Nu poate să nu fi avut un adânc sentiment artistic acela care a pus să scrie minunatele cărţi bisericeşti, să le ferece cu atâta artă, să sculpteze crucile şi să coasă «aerele», cu care a înzestrat, din belşug, nu numai locaşurile sfinte din ţară, dar şi cele din alte ţări. Vezi în această privinţă: G. Balş, *Inceputurile arhitecturii bisericeşti din Moldova*, p. 11 şi E. Turdeanu, *Manuscrise slave din timpul lui Ştefan cel Mare* (în *Cercetări Literare*, V (1943), pp. 101—240).

Mitropolitul Moldovei Dosofteiu scria, pe o Psăltire din 1670, că Ştefan Vodă cel Bun şi Mare «făptuise» următoarea cântare războinică:

«Hai fraţi, hai fraţi, la năvală daţi,
«La năvală daţi, ţara v'apăraţi!
«Hai fraţi, hai fraţi, la năvală daţi,
«La năvală daţi, crucea v'apăraţi!
«Hai fraţi, hai fraţi, la năvală daţi,
«La năvală daţi, steagul v'apăraţi!»

(Sextil Puşcariu, *Istoria literaturii române, epoca veche*, ed. II-a, p. 62).

[1]) I. Bogdan, *o. c.*, II, pp. 257, 269, 305, 309.

[2]) Matei Murano, în scrisoarea din 7 Decemvrie 1502 (Hurmuzaki, VIII, p. 36).

[3]) Mai puţin crud ca Mahomet II, Lorenzo dei Medici, Ludovic XI al Franţei şi alţi contemporani ai săi, ca să nu mai vorbim de Vlad-Ţepeş şi de Tătari.

[4]) Dăruirile ce făcea, cu atât alaiu, celor cari se distingeau în războaie (*Letopiseţul dela Bistriţa*, în I. Bogdan, *Cronice inedite*, pp. 54—55, 57, 61—62).

[5]) Scrisoarea circulară din 25 Ianuarie 1475 (I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan*, II, p. 319); Inscripţia dela Războieni; *Letopiseţul dela Bistriţa*, p. 55.

[6]) De pildă după bătălia dela Războieni (Dlugosz, *o. c.*, XIV, pp. 644 sqq).

[7]) Inchinarea sa către Casimir la Colomea, 16 Septemvrie 1485 (Cromer, *Polonia*, Ed. Colonia, 1589, p. 433).

[8]) Intreaga sa domnie e o dovadă de aceasta, dar mai cu seamă: negocierile sale cu Alexandru, marele principe al Lituaniei (I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan*, II, pp. 397, 401, 409, 442, 446); acelea care au dus la încheierea tratatului de pace şi alianţă din 12 Iulie 1499 cu Regele Poloniei şi fraţii săi (*Ibid.*, II, p. 417) şi discuţiile sale cu Firley, 3—5 Noemvrie 1503 (*Ibid.*, II, p. 472).

sentiment creștinesc [1]) făceau ca Ștefan să nu poată alege politica de închinare către puterea care, reprezenta pentru dânsul, contrarul credințelor și aspirațiunilor celor mai intime ale firei sale.

Dacă Ștefan se hotărîse, în interesul țării sale, să se împotrivească atacului turcesc, el nu a înțeles niciodată însă să se facă cavalerul cauzei altora și să încerce gonirea Musulmanilor din Europa în folosul altora. Prea prudent pentru a nu pune în cumpănă mijloacele sale și cele ale Otomanilor, prea cuminte pentru a se încrede în cuvintele Papei și ale celorlalți prinți creștini, el nu căuta cuceriri, el se ferea — mai ales la început — să ațâțe pe Turci și ținteа numai să apere ființa țării sale — a moșiei sale, cum se spunea peatunci.

Această apărare a ființării sale nu o concepea însă Ștefan numai față de Turci, ci față de toți vecinii săi, ceea ce reiese și din fapte și din spusele și documentele sale. Dependența nominală față de regele ungur și de cel polon și chiar jurământul de credință depus la Colomea regelui polon, nu era în gândul său, cum nu era niciun jurământ de vasalitate în gândul contemporanilor săi, o desființare a independenței țării moldovenești [2]).

Se poate deci spune, în rezumat, că *ideea politică, care a condus pe Ștefan* și care a servit deci de bază strategiei sale, *a fost apărarea ființării Statului moldovenesc* în alcătuirea socială, politică și religioasă pe care o avea atunci și în limitele sale de pe acea vreme [3]).

---

[1]) Sentimentul creştinesc al lui Ştefan nu era numai o formă şi nu se manifesta numai prin construcţii de biserici şi daruri nenumărate făcute în folosul bisericii şi a slujitorilor acesteia. Acest sentiment se manifestă în toate documentele sale (circulara dela 25 Ianuarie 1475, inscripţia dela Războieni, spre pildă) şi în faptele sale ca: postirea după izbânda dela 10 Ianuarie 1475, interzicerea de a se atribui lui victoria, ci lui Dumnezeu (D l u g o s z, *o. c.*, XIV, p. 621), serbările religioase după toate izbânzile.

[2]) Că legăturile de suzeranitate erau mai mult legături de alianţă reiese din însuşi textul actelor omagiale către Mateiaş Corvin (I. B o g d a n, *Doc. lui Ștefan*, II, pp. 331 sq), din confirmările acestora şi din textul discursului lui Ţamblac (*Ibid.*, II, p. 348).

[3]) Că aceasta a fost ideea politică directoare o dovedesc:

a) Faptele;

b) Următoarele documente sau părţi din documente:

— La 2 Martie 1462, Ştefan făgăduind credinţă Regelui Casimir, zice: « De asemenea nu vom înstrăina nicio ţară, niciun ţinut, niciun oraş », adică va păstra

Politica lui a fost politica omului slab, dar dârz, a țăranului împilat, a răzășului sau moșneanului care, convins de dreptul său, și-a apărat cu tenacitate proprietatea părticelei de pământ, prin procese de zeci și chiar de sute de ani, în cursul cărora a cedat în aparență de multe ori, pentru a relua procesul când se iveau împrejurări nouă. In sinea lui, însă, el nu a capitulat niciodată [1]).

RĂZBOIUL CONTRA UNGURILOR (1467).

Cauzele războiului. Ștefan-cel-Mare, care e menționat alături de tatăl său în documentul prin care acesta recunoaște

integritatea teritoriului (I. Bogdan, *o. c.*, II, p. 287), la ceea ce era obligat și Regele Casimir a-l ajuta (*Ibid.*, II, pp. 291, 294).

— La începutul lui Aprilie 1468, Mateiaş Corvin, scriind Senatului polon, zice: « Sed nos et eum (Ştefan) esse subditum, ipsius confessione scimus. Quod si et vobis eodem nomine adulatur, more suo facit; nam et Tartaris et Turcis itidem se exhibet; ad hoc videlicet, *ut inter tot dominos perfidia eius diutius maneat impunita* » (Veress, *Fontes Rerum Transylvanicarum*, IV, pp. 5—6). Este evident că, dacă Mateiaş socotea că era o perfidie atitudinea lui Ştefan, care trebuia pedepsită, pentru Ştefan jocul acesta al lui era numai un chip de a rămânea neatârnat, şi că o pricepuse şi Mateiaş.

— La 28 Iulie 1468, Ştefan, făgăduind din nou credinţa Regelui Casimir, zice că aceasta este obligat a nu da « pe mâna nimănui . . . ţara noastră » (I. Bogdan, *o. c.*, II, p. 304).

— La 25 Ianuarie 1475, anunţând Domnilor creştini izbânda dela 10 Ianuarie, Ştefan zice că Moldova alcătueşte paza creştinătăţii faţă de Turci şi adaugă: « Dar dacă *această* poartă (a creştinătăţii) *care e ţara noastră va fi pierdută* — Dumnezeu să ne ferească de aşa ceva — atunci toată creştinătatea va fi în mare primejdie » (I. Bogdan, *o. c.*, II, p. 321). Aci *pierdută* trebue fireşte înţeles în sensul de: dacă-şi va pierde neatârnarea.

— La 15 August 1475, Mateiaş Corvin, împăcându-se cu Ştefan, garantează graniţa dintre Moldova şi Ţara-Românească (*Ibid.*, II, p. 335).

— La 8 Mai 1478, Ţamblac, solul lui Ştefan cel Mare, spune din partea acestuia senatorilor veneţieni: « Spre a-mi păstra această ţară a mea » (neatârnată) (*Ibid.*, II, p. 350).

— La 16 Septemvrie 1485, Ştefan făgădueşte credinţă Regelui Casimir. I. Bogdan (*o. c.*, II, p. 373) observă că redacţia documentului, care ieşea din formularele obişnuite, trebue să fi fost dictat de Ştefan « care voia să arate: *a)* că el nu este supus nici Turcilor, deşi cu un an mai înainte aceştia îi luaseră Chilia şi Cetatea-Albă ». Reiese că se socotea neatârnat. In exemplarul regelui polon, dat cu o zi mai înainte, se repetă de două ori, că regele polon se obligă a respecta graniţele vechi ale Moldovei şi integritatea teritoriului ei (*Ibid.*, II, p. 375).

Aceeaşi grijă a integrităţii teritoriale reiese din solia lui Ştefan către marele duce Alexandru al Lituaniei, în 1493 (*Ibid.*, II, p. 389);

c) Alcătuirea sistemului de întăriri al Moldovei, completat de Ştefan, precum am arătat mai sus (pp. 192—194).

[1]) **Şi Vlad Ţepeş a avut aceeaşi** părere asupra nevoiei, în interesul obştesc a păstrării neatârnării Ţării-Româneşti, căci în scrisoarea sa din 11 Fevruarie 1462, către Mateiaş Corvin, zice: « dacă vom izbândi **rău** şi această ţărişoară a noastră va pieri, nici Măriei Tale nu-ţi va ieşi vreun folos din aceasta şi nici vreun ajutor, căci va fi spre paguba tuturor creştinilor » (N. Iorga, *Istoria Românilor*, IV, p. 136).

suzeranitatea Ungariei [1]), vine la tron din Ţara-Românească [2]) (dacă nu cu ajutor dela Vlad Ţepeş, dar probabil cu ştiinţa lui şi poate cu aceea a Ungurilor, cărora era închinat Vlad şi cari nu puteau vedea decât cu ochi buni gonirea lui Petru Aron — înfeodat Polonilor şi închinat Turcilor — şi înscăunarea fiului lui B o g d a n). Ajuns pe tron, Ştefan are nevoie să-şi întărească situaţia, în care scop, pe de o parte, ia măsuri prin care să împace pe partizanii fostului Domn [3]), şi-şi reorganizează oastea [4]), iar, pe de altă parte, pricinueşte neplăceri Polonilor prin incursiuni [5]) în provinciile limitrofe, spre a-i face să gonească pe Petru Aron, refugiat acolo. Pacea din 1459 sileşte pe Petru Aron să părăsească Polonia [6]); el se adăposteşte în Transilvania [7]).

Prezenţa lui Petru Aron în Transilvania (şi intrigile sale, probabil) este un spin pentru Ştefan cel Mare. Neavând conflict cu Turcii, împăcat cu Polonii, el poate risca un conflict cu Ungaria spre a o sili să-i predea sau să gonească pe rivalul său, cu atât mai mult cu cât situaţia internă a vecinei maghiare era turbure [8]). Silit însă să intre în conflict cu aceasta putere conflictul, pricinuit prin prezenţa lui Petru Aron în Transilvania, se măreşte şi prin acel politic latent, moştenit de Ştefan, al relaţiunilor politice dintre Moldova şi Ungaria şi care provenea din faptul că Moldova, fostă feudă ungară, se emancipase de sub suzeranitatea maghiară.

I o a n H u n i a d e văzuse just când îşi dăduse seamă că, după trecerea Balcanilor, Turcii nu mai puteau fi opriţi decât pe Dunăre şi când pentru a realiza această oprire:

Pusese stăpânire pe Chilia [9]) şi întărise şi apărase cu cerbicie Belgradul, cetăţile care stăpâneau drumu-

[1]) I. B o g d a n, *Cinci Documente* (Academia Română, *Mem. Secţ. Ist.*, Seria II, Tom., XI, p. 54).

[2]) *Cronica şi analele putnene* (I. B o g d a n, *Vechile Cronice*, p. 194); *Cronica Moldo-polonă* (*Ibid.*, p. 224); *Letopiseţul dela Bistriţa* (I. B o g d a n, *Cronice inedute*, p. 51).

[3]) I. B o g d a n, *Doc. lui Ştefan*, II, pp. 257, 269.

[4]) *Letopis. Ţării Mold.*, p. 43.

[5]) In anii 1457 şi 1458 (I. N i s t o r, *Die Moldauischen Ansprüche auf Pokutien*, p. 45).

[6]) I. B o g d a n, *o. c.*, II, p. 266.

[7]) Unde se află în 1462 (H u r m u z a k i, II_1, p. 5).

[8]) C s u d a y, *Die Geschichte der Ungarn*, I, pp. 443—447.

[9]) Pe care o căpătase dela Petru Aron în prima domnie a acestuia (*Analel eputnene*, p. 194).

rile principale ducând din Peninsula Balcanică peste Dunăre.

Iar în partea centrală a frontului dunărean, unde obstacolul format de fluviu era dublat de obstacolul Carpaţilor, se mulţumise a avea vasali (Ţara-Românească [1]) şi Moldova) [2]) care să servească de tampon între Ungaria şi Turci [3]).

Neatârnarea Moldovei nu se împăca însă cu stăpânirea, de către străini, a Chiliei, nici din punctul de vedere politic, nici din cel militar şi nici, mai cu seamă, din cel economic.

Scopul politic urmărit de Ştefan devenise deci îndoit: pe de o parte să silească pe Unguri — cum silise pe Poloni — să gonească sau să-i predea pe Petru Aron, iar pe de altă parte să pună mâna pe Chilia.

Strategia se conformă politicii: în Transilvania se fac incursii (1461 în Secuime) [4]), se încurajează răscoalele (1467) [5]), iar Chilia este atacată, fără succes, în 1462 [6]), şi este luată în 1465 [7]).

---

[1]) I. Bogdan *Vlad-Ţepeş*, pp. 7, 76; Dlugosz, *o. c.*, XIV, pp. 41—42.

[2]) I. Bogdan, *Cinci documente*, p. 53; Dlugosz, *l. c.*; Fessler, *Geschichte von Ungarn*, II, p. 515.

[3]) Ioan Corvin voise să facă şi din Serbia un stat vasal tampon (Kupelwieser, *Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen*, p. 79).

[4]) *Letopis. dela Bistriţa*, p. 51.

[5]) « Transyluanas etiam factiones fouerat » (Bonfinius, *Historia Pannonica*, Ed. Colonia, 1690, p. 546); « . . . et exules nostres foveret » (Scrisoare dela începutul lui Aprilie 1468 a Regelui Matiaş către senatul polonez (Veress, *o. c.*, IV, p. 5); N. Iorga, *Gesch. des Rum. Volkes*, I, p. 344).

[6]) *Letopis. dela Bistriţa*, *l. c.*

[7]) *Ibid.*; dacă e cert că, în 1462, Chilia era ocupată de Unguri sau de Munteni pentru Unguri (*Cronica moldo-polonă*, în I. Bogdan, *Vechile cronice*, pp. 175, 224 şi în *Cronice inedite*, p. 121; I. Bogdan, *Vlad Ţepeş*, p. 26; N. Iorga, *Istoria lui Ştefan cel Mare*, p. 96), în schimb atât izvoarele contimporane, cât şi autorii moderni nu sunt de aceiaşi părere despre cine era stăpânitorul Chiliei, când a atacat-o şi luat-o Ştefan în 1465, unii susţinând că a fost dobândită dela Turci (*Letopis. dela Bistriţa*, p. 51; *Letopis. Ţării Mold.*, p. 45); alţii că a fost dobândită dela Radu cel Frumos, care o ţinea pentru Turci (Dlugosz, *o. c.*, XIV, p. 408—499; Miechowski, în *Arh. Ist.*, I_2, p. 41); alţii că a luat-o dela Unguri (*Cronica moldo-polonă*, *l. c.*; *Cronica anonimă*, în I. Bogdan, *Vechile cronice*, p. 239; N. Iorga, *Istoria lui Ştefan cel Mare*, p. 105; N. Iorga, *Gesch. d. rum. Volkes*, I, p. 343; I. Ursu, *Ştefan cel Mare*, pp. 40, 44); alţii că nu dela Unguri a luat-o (V. Pârvan, *Relaţiile lui Ştefan cu Ungaria*, în *Conv. Lit.*, XXXIX, p. 891). Ungurii au considerat că era a lor, deşi poate ocupată vremelnic de alţii. In scrisoarea către senatorii polonezi (Veress, *l. c.*), Mateiaş Corvin aminteşte de angajamentul luat de Ştefan (împreună cu tatăl său; I. Bogdan, *Cinci docum.*, p. 58) de a fi supus Ungariei şi de a nu ataca Chilia (N. Iorga, *Istoria lui Ştefan*, p. 99; Hurmuzaki, II_2, p. 137; I. Bogdan, *Vlad Ţepeş*, p. 20; Nistor, *Die mold. Ansprüche auf Pokutien*, pp. 46—47).

Mateiaş Corvin, nevoit şi el, la începutul domniei, să-şi întărească situaţia şi chemat şi în alte părţi, nu replică. Dar în faţa răscoalei din 1467, încurajată de Ştefan, ia măsuri care duc la sdrobirea răsculaţilor. După acest succes, se hotărește — dat fiind că dispunea în Transilvania de o armată numeroasă — să rezolve conflictul cu Ştefan[1]).

Războiul din 1467

Fapte. La 11 Noemvrie, regele Mateiaş e în Braşov[2]). De acolo pleacă la Breţc[3]) şi intră în Moldova prin Oituz[4]), unde găseşte defileul întărit şi ocupat de Moldoveni. Forţează defileul prin luptă[5]) şi soseşte, la 19, în (Târgul) Trotuş[6]) unde a stat până la 22 Noemvrie[7]). De aci înaintează pe sub dealuri[8]), prin Bacău spre Roman, arzând, prădând, omorînd[9]) şi dând lupte continue contra trupelor moldoveneşti, care cedau terenul pas cu pas şi hărţuiau mereu pe Unguri în înaintarea lor[10]). Ocupă Romanul la 29 Noem-

1) « Nam in Transyluanos & Moldauos communi consensu expeditio decreta. Alteri namque, creato nouo rege rebellarunt: alteri Stephano duce a regia fide defecere » (Bonfinius, *o. c.*, p. 541).

2) I. Ursu, *Ştefan cel Mare*, p. 47.

3) Veress, *o. c.*, IV, 24.

4) *Ibid.*, IV, p. 23; Hurmuzaki, II_2, pp. 175—176.

5) Bonfinius, *o. c.*, p. 546; P. P. Panaitescu, *Contribuţii la istoria lui Ştefan cel Mare*, pp. 3, 5; Hurmuzaki, *l. c.*

6) *Letopis. dela Bistriţa*, p. 52, Hurmuzaki, II_2, pp. 175—177; P. P. Panaitescu, *l. c.*

7) I. Minea, *Un popas al Regelui Mateiaş în Moldova* (în *Cercetări istorice*, An. X—XII, Nr. 2, pp. 92, 94).

8) Dlugosz, *o. c.*, XIV, p. 496.

9) *Ibid.*, P. P. Panaitescu, *o. c.*, pp. 5—6; Hurmuzaki, *l. c.*

10) Dlugosz, *l. c.*; P. P. Panaitescu, *l. c.*; Hurmuzaki, *l. c.*

vrie [1]. Bonfiniu zice [2] că aci au avut loc negocieri de pace, care n'au dat niciun rezultat. Ungurii stau în Roman până la 7 Decemvrie [3], când dau foc târgului și cetății de lemn [4] (palanci) și se îndreaptă spre Baia, unde sosesc la 14 Decemvrie [5]. O parte se duc spre Neamț și ard târgul [6].

Ștefan, ale cărui forțe erau adunate acum între Moldova și Șomuz [7] în pădurile dintre văile Moldovei și Siretului [8], ia măsuri ca ai săi să ocupe toate drumurile și potecile ducând spre Transilvania [9] și printr'un marș repede se apropie de Baia, atăcând pe Unguri din mai multe părți, în noaptea de 14/15 Decemvrie [10]. Ungurii sunt înfrânți [11] și se retrag pre Transilvania, pierzând 50 tunuri [12]. Urmăriți de aproape de Moldoveni, opriți de cei cari le ațineau calea pe diferitele poteci, puțini dintre ei reușesc a străbate în Transilvania [13],

---

[1]) *Letopis. dela Bistrița, l. c.*
[2]) *O. c.*, pp. 546—547.
[3]) *Letopis. dela Bistrița, l. c.*
[4]) Bonfinius, *l. c.*; *Cronica și analele putnene*, p. 195; Hurmuzaki, *l. c.*
[5]) *Letopis. dela Bistrița, l. c.*; Dlugosz, *o. c.*, XIV, p. 496; P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 6.
[6]) Dlugosz, *l. c.*; P. P. Panaitescu, *l. c.*
[7]) « Inter duos fluvios, inter Moldova et Schumasch » (Scrisoarea lui Ștefan cel Mare către Regele Casimir, 1 Ianuarie 1468, apud P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 3).
[8]) Dlugosz, *l. c.*
[9]) *Ibid.*; P. P. Panaitescu, *Știri venețiene contimporane asupra bătăliei dela Baia* (*Rev. Ist.*, VIII, p. 47).
[10]) Dlugosz, *l. c.*; Bonfinius, *l. c.*; Cromer, *o. c.*, p. 399; *Analele putnene*, p. 195; *Letopis. dela Bistrița*, p. 52; P. P. Panaitescu, *Contribuții la istoria lui Ștefan*, p. 6.
[11]) *Letopis. dela Bistrița, l. c.*; *Analele putnene, l. c.*; Dlugosz, *o. c.*, XIV, pp. 496, 517; Cromer, *o. c.*, p. 399; G. I. Brătianu, *Lupta dela Baia* (*Rev. Ist.*, V, pp. 216—224); P. P. Panaitescu, *Știri venițiene contimporane asupra bătăliei dela Baia, l. c.*
[12]) Dlugosz, *o. c.*, XIV, p. 496; care zice că Ungurii au îngropat 50 tunuri. Dar Ștefan cel Mare arată, în scrisoarea sa mai sus amintită: « Et currus et tentoria et varias bombardas, machinas et pixides magnas et parvas, omnes illis recipimus » (P. P. Panaitescu, *Contribuții la istoria lui Ștefan*, p. 4).
[13]) Dlugosz, *l. c.* Au pierdut 7.000 ostași în această luptă (P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 6).

Inchiderea tuturor potecilor nu a foat bine făcută din cauză că marele vornic Isaia nu a executat întocmai ordinele ce primise (O. Górka, *Kronika czasow Stefana Wielkiego Moldawskiego*, (cronica vremilor lui Ștefan cel Mare al Moldovei), p. 95) pentru care a plătit cu capul *(Ibidem)*. S'a repetat deci faptul dela așa zisa « Posada » din 1330.

prin Tulgheș sau Bicaz[1]), printre cari Mateiaș, purtând în spate mai multe răni de săgeți [2]).

Doi ani mai târziu, Ștefan intră din nou în Ardeal, prinde pe Petru Aron, îl ucide [3]) și ulterior se împacă cu Mateiaș [4]) (1475).

Comentarii. Situația politică și țintele deosebite urmate de Mateiaș și de Ștefan trebuiau fatal să ducă la un conflict armat și, odată acesta deslănțuit, era firesc ca Mateiaș să ia ofensiva, căci numai intrând în Moldova putea aduce la ascultare și « pedepsi » pe Ștefan, precum o spune în scrisoarea sa către senatorii poloni [5]). Luarea ofensivei a fost influențată, de sigur, de amintirea operațiilor ofensive ale tatălui său în Peninsula balcanică precum și de faptul că Mateiaș dispunea, în acel moment, de o oștire numeroasă — 40.000 oameni zice Dlugosz [6]) — (oameni de meserie în mijlocul cărora era și Giskra) [7]), care repurtase tocmai atunci succese în potolirea răscoalei transilvănene. E adevărat că vremea era înaintată, dar nu repurtase tatăl său succese în plină iarnă în Balcani? [8]) Și apoi avea armata strânsă la fața locului, nu știa dacă o va mai avea în anul următor și nu trebuia să se lase timp lui Ștefan spre a se întări.

Ștefan nu căuta cuceriri, scopul urmărit de dânsul fiind apărarea ființării Statului moldovenesc. Incursiile în Transilvania, încurajarea răscoalei din 1467, erau numai mijloace pentru a face presiuni asupra lui Matiaș ca să gonească pe Petru Aron, a cărui prezență în Ardeal amenința liniștea interioară a Moldovei [9]). Era firesc deci ca să adopte defensiva, cum a și făcut-o.

---

[1]) « Pe altă cale mai scurtă » (ca la venire) (*Letopis. dela Bistrița*, p. 52); « Se întoarce în țara sa pe o altă cale, strâmtă și nepătrunsă » (*Cronica și Analele putnene*, p. 195).

La 25 Decemvrie, Matiaș se află la Szent Miklos (Hurmuzaki, II₂, p. 175); era un drum care din Baia ducea la Tulgheș (I. Nistor, *Handel und Wandel in der Moldau*, p. 16).

[2]) Veress, *o. c.*, IV, pp. 1—3, 5; *Letopis. dela Bistrița*, *l. c.*; *Analele putnene*, *l. c.*; P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 6.

[3]) Dlugosz, *l. c.*, XIV, p. 525.

[4]) I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan*, II, pp. 330 sqq.

[5]) Veress, *o. c.*, IV, p. 5.

[6]) *O. c.*, XIV, p. 495.

[7]) *Ibid.*

[8]) Kupelwieser, *o. c.*, pp. 67—68.

[9]) Dacă nu prin intrigi, dar chiar prin prezența sa la granițele țării.

Iniațiativa operațiilor a luat-o Mateiaș. El a ales calea Oituzului, cea mai bună și cea mai obișnuită cale de comerț și de invazie din Transilvania în Moldova. Dela început însă, trebue să fi văzut că nu a surprins pe Ștefan, căci a găsit pasul întărit și apărat și nu a putut forța trecerea decât prin luptă [1]). Serviciul de informații al lui Ștefan a funcționat bine [2]), căci l-a prevenit din timp atât de atac cât și de direcția atacului, cum reiese din faptul că Ștefan s'a pregătit să primească atacul la Oituz. In schimb informațiile lui Mateiaș par a nu fi fost așa de exacte, căci cunoscând (el însuși dela cei din jurul său) nestatornicia domniilor trecute în Moldova, pare a fi pus temeiu pe asigurările ce-i vor fi dat pretendenții la tron, ca Petru Aron, Berendeiu (pe care-l aducea cu dânsul) [3]) și câțiva nemulțumiți, că țara e sătulă de Ștefan [4]) și gata a se desface de dânsul. Așa dar el nu se aștepta nici la rezistență, nici ca țara, mulțumită în marea ei majoritate de domnia lui Ștefan, să țină cu dânsul.

Forțele lui Ștefan nu se puteau opune [5]), dela început, forțelor unguresti, formate din soldați de meserie, cu moralul ridicat prin izbânzile din Ardeal. Ca să se poată măsura în condiții de egalitate cu Ungurii, Moldovenii erau nevoiți deci să macine întâi forțele dușmanului, până ce desechilibrul va fi în favoarea lor [6]). In jocul dintre voințele celor doi adversari, aceea a lui Ștefan — întreagă, căci nu a fost surprins — ia din ce în ce mai mult ascendentul. Mateiaș, nevoit să înainteze, nu poate impune lupta armatei moldovene, care se retrage hărțuind mereu flancurile și spatele armatei unguresti și cășunându-i pierderi în oameni și mai cu seamă în timp, căci Ungurii nu au putut înainta în mijlocie

[1]) Este greşită deci ipoteza emisă de colonelul A. Culici (*Revista Militară*, Februarie 1940, p. 86), că Ștefan cel Mare ar fi fost surprins.

[2]) Ca întotdeauna. Vezi: Academia Română, *Mem. Secț. Ist.*, Seria III, Tom. IV, pp. 400 sqq.

[3]) « Ad instigationem Berenden » (Hurmuzaki, II, p. 88); Dlugosz, *o. c.*, XIV, p. 495.

[4]) *Ibid.*

[5]) Nu cred că superioritatea numerică să fi fost aşa de mare de partea Ungurilor cum o arată Dlugosz.

[6]) Cromer, *o. c.*, p. 398; Dlugosz, *o. c.*, XIV, p. 496.

decât cu maximum 10 km pe zi [1]). Mobilitatea armatei moldovenești, folosul ce-l trăgea din cal ca mijloc de transport, lupta ei pe jos și mai ales folosința armelor pentru lupta depărtată, își găseau o minunată întrebuințare în acest chip de a duce războiul prin care se măcinau puterile vrăjmașului care, atât din cauza armamentului său greoiu cât și a organizării sale, se găsea în inferioritate într'un războiu de « guerillas » cum se găsesc de obiceiu armatele regulate în asemenea războaie.

Mateiaș sosește în Roman fără să fi putut sili pe Ștefan să primească bătălia (alta ca cea dela graniță) și fără ca Moldovenii să fi părăsit pe Ștefan. Se încep negocieri [2]) care nu duc la vreun rezultat, dar care trebue să fi înșelat pe Mateiaș și să-l fi făcut să creadă că Ștefan avea nevoie de pace. Cu aceste negocieri Ștefan a câștigat timp și a fixat mai bine pe adversar, prin aceea că-l face să înainteze spre Suceava, înaintea căreia îl aștepta oștirea moldovenească, adunată în pădurile de pe Șomuz. Ungurii sunt obosiți, ei sunt departe de baza lor, cumpăna forțelor înclină în favoarea Moldovenilor. Ștefan vede că momentul îi este prielnic și atacă. Dar în atacul ce dă nu se mulțumește numai să caute respingerea dușmanului, ci plănuește sdrobirea lui. Și lucrul e firesc, pentrucă un stat mic — cum era Moldova — nu poate duce un lung războiu de măcinare, nici reînnoi des sforțările necesare unui războiu și de aceea, mai mult ca statele mari, trebue să se folosească de orice prilej ce se prezintă, pentru a sdrobi pe adversar. Pentru aceasta Ștefan pune să se ocupe, înainte de atac, toate drumurile de retragere și apoi atacă pe Unguri noaptea, din toate părțile, în cantonamentul lor din Baia. Sdrobirea e aproape completă; numai câteva frânturi din oastea ungurească scapă în Ardeal, prin calea lăsată deschisă

---

[1]) Academia Română, *Mem. Secț. Ist.*, Seria III, Tom. IV, p. 117.
In scrisoarea sa, din 1 Ianuarie 1468, către Regele Poloniei, Ștefan cel Mare zice că luptele au ținut 40 zile (P. P. Panaitescu, *Contribuții la Istoria lui tefan cel Mare*, p. 6). Este o exagerare, dar arată perfect caracterul de luptă de hărțuire zilnică. De altfel el zice (*Id.*, p. 3): « . . . et pugnavimus cum eis campestraliter et in fluviis et ubi fuit opportunitas . . . et habuimus cum eis conflictum die et nocte per integros quadraginta dies ».

[2]) După propunerea lui Ștefan, zice Bonfiniu (*o. c.*, p. 546).

de marele vornic Isaia; restul e prins între două focuri, de cei ce țin căile de retragere și de cei ce urmăresc.

In rezumat, bine slujit de serviciul său de informațiuni, Ștefan ia măsuri de acoperire la graniță și macină apoi forțele adversarului prin lupta în retragere și hărțuieli în care excelau ostașii moldoveni. Dușmanul pierde oameni și mai ales vreme, pierdere de vreme pe care o măresc negocierile dela Roman. Forțele ungurești fiind slăbite (material, dar mai cu seamă moral), superioritatea trece de partea Moldovenilor, cari încercuind dușmanul adus în capcană, îl sdrobesc aproape de tot.

Treizeci și șapte de ani, cât va mai domni Ștefan, Ungurii nu mai calcă, ca vrăjmași, peste hotarele Moldovei.

RĂZBOIUL LUI VLAD ȚEPEȘ CU TURCII (1462)

Față de Turci, Vlad Țepeș a urmat normele politice stabilite de bunicul său, Mircea cel Bătrân, neplătind birul, când Turcii erau ocupați aiurea, făcând incursii pe malul drept al Dunării, unde devasta și omora tot ce-i sta în cale și ocupând Giurgiul, când s'a ivit prilejul [1]).

Toate aceste fapte nu puteau fi îngăduite de Mahomet II. De aceea concentrându-și armata a înaintat până la Nicopoli [2]). Pe de altă parte a trimes flota sa întâi pe mare apoi pe Dunăre spre a ataca orașele de pe acest fluviu. Știm că ea a luat și ars Brăila [3]). Vlad, care evacuase femeile, copiii și bătrânii la munte [4]), se opuse trecerii Turcilor [5]), cari atunci trecură Dunărea ceva mai jos la Flămânda [6]), unde făcură un cap de pod pentru apărarea înaintării grosului [7]). Turcii,

---

[1]) N. Iorga, *Ist. Rom.*, IV, pp. 130—144; C. C. Giurescu, *Ist. Rom.* (Ed. III), Vol. II_1, pp. 45—46).

[2]) B. P. Hasdeu, *Arh. Ist. a Rom.*, I_2, p. 10.

[3]) Chalcocondylas, *Corpus scriptorum historiae Byzantinae* (Ed. Niebuhr, Bonn, 1843), p. 505.

[4]) Chalcocondylas, *o. c.*, p. 506.

[5]) B. P. Hasdeu, *l. c.*; Andrei Antalffy, *Vechea cronică otomană* (*Rev. Ist.*, XXIII, p. 233).

[6]) B. P. Hasdeu, *o. c.*, pp. 10—11; General T. Nicolau, *Două erori istorice*.

[7]) *Idem*; *Idem*.

aducând cu dânșii pe Radul-cel-Frumos, înaintară încet [1]), hărțuiți mereu de Români [2]), cari dădură și unul [3]) sau două atacuri de noapte asupra taberelor sultanului. Sub presiunea covârșitoarei armate turce și nesusținut de țară pe care o îngrozise, Vlad Țepeș e nevoit să se retragă în Transilvania, scaunul muntenesc fiind dat de Turcii lui Radu cel Frumos [4]).

Comentarii. Fire bolvnăvicioasă, de o cruzime asemănătoare cu cea a celor mai cruzi stăpânitori de noroade [5]), linia politică urmărită de Mircea cel Bătrân nu putea da aceleași rezultate, urmărită fiind de Vlad Țepeș, cum nici procedeurile strategice și tactice moștenite dela strămoși nu puteau duce, în mâna lui, la izbânzile predecesorilor.

O asemenea politică, și mai ales o asemenea strategie, nu era cu putință decât dacă domnitorul era susținut de toate clasele sociale, ceea ce nu era cazul cu Vlad Țepeș.

RĂZBOAIELE MOLDOVENILOR CONTRA TURCILOR ȘI MUNTENILOR

Am arătat, la începutul acestui capital asupra strategiei secolului al XV-lea, cauzele adânci ale războaielor dintre Moldoveni și Turci, rezultate din ciocnirea a două civilizații nu numai deosebite, dar chiar opuse, și din două interese economice, care și unul și cellalt aveau nevoie de stăpânirea porturilor de pe Dunăre și a coastei Mării. Nevoia pentru Moldoveni de a fi stăpâni pe Chilia și Cetatea-Albă reieșea din faptul că acolo se termina calea de comunicații care unea Vestul și centrul Europei, prin Lemberg, cu Marea Neagră și că în aceste porturi se făcea schimbul de mărfuri între Orient și Occident. Moldova trăgea folos din acest schimb prin vama ce se lua pentru Domn de funcționarii

[1]) Deoarece Vlad distrusese tot în calea lor (Chalcocondylas, *o. c.*, p. 509); B. P. Hâjdău, *l. c.*

[2]) Chalcocondylas, *o. c.*, p. 514.

[3]) B. P. Hasdeu, *l. c.*; Antalffy, *l. c.*; Chalcocondylas, *o. c.*, p. 511.

[4]) N. Iorga, *o. c.*, IV, pp. 140—142; Chalcocondylas, *o. c.*, pp. 513—516.

[5]) I. Bogdan, *Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești asupra lui, passim.*

săi și prin cărăușia de care era nevoie pentru transportul mărfurilor, cărăușie care îmbogățea pe locuitori [1]).

Turcii nu puteau trage întreg folosul din situația lor atât timp cât alții — prin stăpânirea unora din porturile Mării Negre sau a capetelor comunicațiilor ce veneau din centrul Europei — erau părtași la beneficiile schimbului de mărfuri.

La nevoia economică a stăpânirii Dunării se adăuga una militară și anume: pentru a putea urma înaintarea lor spre centrul Europei, Turcii aveau nevoie de calea ce le era deschisă prin valea Dunării dela Belgrad în sus. Dar nu puteau să se folosească de această cale până ce nu și-ar fi asigurat flancul drept față de atacurile venind din Ungaria, prin Transilvania și Țara Românească, sau din Polonia, prin Moldova. Pentru asigurarea pazei acestui flanc aveau nevoie:

a) De a fi stăpâni pe toate vadurile Dunărei, pe unde putea veni un asemenea atac, ceea ce necesita cucerirea tuturor cetăților de pe malul stâng al Dunărei [2]).

b) De a supune Muntenia și Moldova sau cel puțin de a le slăbi în așa chip, încât să nu-i poată ataca, lucru ce se asigura mai ales tocmai prin posesiunea capetelor de pod de pe malul stâng.

Mahomet II, om politic și strateg iscusit, dându-și seamă de aceste nevoi, nu a reluat înaintarea spre Occident, ci a căutat să înlăture piedecile și întâi pe cele ce-i amenințau mai de aproape stăpânirea. De aceea vedem că lasă pe Ștefan în pace, la începutul domniei acestuia (când nici Ștefan nu pare a fi avut o atitudine ostilă) și caută a-și asigura stăpânirea în Balcani (luptele cu Skanderberg, cu Veneția, cele din Pelo-

---

[1]) I. Nistor, *Handel und Wandel in der Moldau*, pp. 34 sqq; N. Iorga, *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc*, p. 93.

[2]) Asupra importanței acestor vaduri sultanii turci se exprimă astfel: Mahomet II: « Până când Românii stăpânesc Chilia și Cetatea-Albă, iară Ungurii Belgradul sârbesc, până atunci nu vom putea birui pe creștini » (Enicerul sârb în *Arh. Ist.*, I, p. 11). Baiazid II: « Chilie la qual è chiave et porta ad tutto el paese de Moldavia et Ongaria . . . Moncastro, la qual è chiave et porta ad tutto el paese de Polonia, Russia, Tartaria de tutta al mare maiore » (A. Veress, *o. c.*, IV, pp. 38—39). Numai câtva timp după ocuparea tuturor porturilor de pe malul stâng al Dunării (1484), Turcii reiau ofensiva lor în Europa, care reîncepe prin bătălia dela Mohaci (1526).

Importanța acestor vaduri este arătată la fel într'un document turcesc din Biblioteca Egipteană din Cairo (*Rev. Ist.*, XX, pp. 38—40).

ponez), precum și a apăra spatele său în Asia față de puternicele atacuri ale Perșilor conduși de șahul lor Uzun-Hassan.

Evident că ar fi fost în interesul general să se folosească acest moment de slăbiciune a Turcilor. Propuneri și planuri de acțiune generală nu au lipsit, cum nu au lipsit nici tratate formale încheiate în acest scop; depărtarea de Turci ale unora, egoismul și gelozia altora au făcut însă ca niciuna din acestea să nu se traducă în fapt.

Dată fiind situația geografică, era firesc ca Turcii să înceapă cucerirea porturilor dunărene și supunerea țărilor de pe malul stâng al Dunării prin Țara-Românească, a căror supunere este asigurată în anul 1462. Pe de alta parte, spre a-și micșora numărul dușmanilor (dacă nu spre a mări acel al aliaților), spre a reduce frontul de atac turcesc, spre a avea în București cel puțin « un dătător de știri folositoare », cum spune N. Iorga[1]), Ștefan a fost nevoit să facă războiu domnilor instalați de Turci în București sau favorabili acestora. A rezultat o serie de războaie care unele au premers, iar altele au urmat războaielor turco-moldovenești, de care nu pot fi despărțite [2]).

O altă pricină a războaielor dintre Moldoveni și Munteni a fost și nevoia pe care ambele țări o aveau de o ieșire liberă la Mare. Pentru aceasta Chilia era trebuincioasă și Țării Românești [3]).

Dacă războaiele dintre Moldoveni și Munteni au fost numeroase în această epocă, studiul strategiei lor cuprinde puține învățături, pentrucă domnitorii munteni nu erau susținuți de țara lor și deci aveau prea puține mijloace față de cele de care dispunea Ștefan și pentrucă printre dânșii nu s'a găsit niciunul a cărui capacitate militară să se apropie de aceea a lui Ștefan. Datele ce avem asupra acestor campanii

---

[1]) *Chestiunea Dunării*, p. 172.

[2]) In relațiile dintre Moldoveni și Munteni mai are influență și faptul că ele reprezentau și antagonismul polono-ungar, Moldova fiind mai apropiată de Polonia, iar Țara Românească de Ungaria (I. Bogdan, *Vlad Țepeș*, pp. 7, 37 și nota 3, p. 37).

[3]) Intrarea bastimentelor (și deci ieșirea lor) din Marea Neagră în Dunăre se făcea pe gura Chiliei (volumul cel mai mare de apă). Dovadă o avem în faptul că, venind din Constantinopol pentru a merge la Brăila, Wavrin a intrat pe Dunăre pe la Chilia.

sunt foarte restrânse. Vom studia deci unele din ele numai din punctul de vedere al legăturii dintre strategie și politică.

Fapte (1469—1474). Incă din 1469, se anunța atacul Turcilor în contra Moldovei [1]). Pe tronul Țării Românești era Radu cel Frumos, creatura Turcilor [2]), a cărui prezență constituia o primejdie ce trebuia înlăturată. La începutul anului 1470, Turcii fiind ocupați cu războiul împotriva Veneției [3]), Ștefan face o incursiune în Țara-Românească și arde Brăila, la 27 Februarie [4]). In cel următor, Radu atacă pe Ștefan [5]), dar e bătut la Soci, la 7 Martie (1471) [6]). In vara acestui an, ambii domni stau la graniță și se întăresc [7]). In 1472, Ștefan ia lângă dânsul pe Laiotă, ca sperietoare față de Radu și spre a avea cu cine să-l înlocuiască la timp [8]).

In anul 1473, Turcii erau încurcați în Asia cu războaiele împotriva lui Uzun-Hassan ; îl înving, în Iulie, la Terdjan, dar rămân în timpul iernei în Asia [9]). Ștefan se folosește de această împrejurare spre a-și încheia socotelile cu Radu. La 8 Noemvrie, armata moldovenească e concentrată pe Milcov. Ea intră în Țara-Românească, unde întâlnește oastea lui Radu la Cursul Apei și dă o bătălie care ține trei zile (18, 19, 20 Noemvrie). Radu, cu puținii Turci și lefegii ce avea, e înfrânt și fuge la București, urmat de Ștefan cu întreaga sa oștire. In ziua de 23, Moldovenii înconjoară București pe care-l ocupă a doua zi. Ștefan pune pe Laiotă în scaun și se întoarce la Suceava [10]). După o lună (23 Decemvrie),

---

[1]) N. Iorga, *Acte și Fragmente*, III, p. 46.

[2]) « Sed quoniam Radul Turcorum manibus, omnibus castris suis consignatis, ex eorum arbitrio et nutu dependens, nihil ex suo agere poterat aut audebat » (Dlugosz, *o. c.*, XIV, p. 600).

[3]) Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman*, I, p. 287.

[4]) *Letopis. dela Bistrița*, p. 53.

[5]) In același timp sau puțin înaintea unui atac tătăresc, despre care vorbește scrisoarea din Caffa din 16 și 18 Mai (Vigna, *Codice Diplomatico*, II, p. 779).

[6]) *Letopis. dela Bistrița*, *l. c.*

[7]) I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan*, II, pp. 311—314. Asupra locului probabil unde s'au ridicat aceste întărituri și asupra cursului Siretului și Bârladului în partea de jos a Moldovei, a se vedea studiile d-lor Nicolaie I. Antonovici (citate mai sus în nota 7, p. 199) și M. Costăchescu, *Doc. Mold.*, II, p. 337, nota 10.

[8]) I. Bogdan, *Relațiile*, I, pp. 329—330.

[9]) *Mon. Hung. Hist. Acta Extera*, V, p. 250.

[10]) *Letopis. dela Bistrița*, pp. 53—54.

Laiotă e învins de Radu, care vine cu ajutor turcesc, și-l urmărește până la Bârlad, după care Radu se întoarce în țara sa [1]).

După câtva timp, Radu este înlocuit din nou cu Laiotă. Impăcându-se cu Turcii, acesta este recunoscut ca Domn în 1474 [2]). Devenit omul Turcilor — și nu se putea menține pe Tronul Țării Românești decât așa [3]) — Laiotă este o primejdie pentru Ștefan, care se înțelege cu voivodul Ardealului, Vasile Magyar [4]), și atacă pe Laiotă, luând cetatea Teleajen în primele zile ale lunei Octomvrie 1474 [5]). Voivodul Ardealului înaintează și dânsul; e respins la 5 Octomvrie, dar bate pe Laiotă, la 20 Octomvrie [6]). Este pus atunci ca Domn, în locul lui Laiotă, Basarab cel Tânăr [7]). Acesta e gonit însă de Laiotă care vine cu Turcii [8]).

Comentarii. Prezența, în București, a unui Domn dușman sau înfeodat Turcilor, crea o vădită inferioritate Moldovei, căci: *a)* Ingăduia Turcilor a trece Dunărea fără opunere și înafară de raza de acțiune a trupelor moldovenești; *b)* Procura, tot Turcilor, o bază de atac față de Moldova; *c)* Mărea frontul de atac turcesc și deci linia de apărat de către Moldoveni, cu spațiul dintre Prut și Carpați; *d)* Procura Turcilor nu numai alimente, cărăuși (de cari aveau mare nevoie pentru numeroasele lor convoiuri) și trupe de ajutor, dar mai cu seamă un informator prețios și bune călăuze.

Dat fiind că ciocnirea cu Turcii era din ce în ce mai apropiată, era firesc — și chiar trebuincios — atât din punctul de vedere politic, cât mai cu seamă din cel militar, a face ca această stare să înceteze și, deoarece Domnii puși de Turci în Țara-Românească nu aveau decât slabe legături cu Țara și nu se mențineau, în scaunul domnesc, decât grație celor

---

[1]) *Ibid.*, p. 54; N. Iorga, *Istoria lui Ștefan*, nota 148.

[2]) I. Bogdan, *Relațiile cu Brașovul*, I, pp. 115—116.

[3]) N. Iorga, *Istoria lui Ștefan*, p. 146. Capetele de pod de pe malul stâng al Dunării erau în mâinile Turcilor.

[4]) N. Iorga, *Ibid.*, p. 148.

[5]) *Letopis. dela Bistrița*, pp. 54—55.

[6]) N. Iorga, *o. c.*, p. 148; V. Pârvan, *Relațiile cu Ungaria (Conv. Lit.*, 1905, p. 917).

[7]) N. Iorga, *l. c.*

[8]) A. Rădulescu, *Luptele lui Ștefan cel Mare cu Turcii*, p. 11.

câteva unități ce le erau lăsate de sultan ca pază, era firesc, deci, ca Moldovenii să atace oastea ce păzea pe Domnul din București. Căci lupta nu era între cele două țări — Moldova și Țara Românească — ci între Moldova și Domnul instalat de Turci la București [1]).

Ofensivele lui Ștefan — dată fiind și superioritatea sa — erau deci justificate atât de scopul politic cât și de cel strategic.

Campania din 1475. Fapte. Armata turcească nereușind să ia Scutari din Albania, e îndreptată de Mahomet, pe la mijlocul lunii August [2]), spre Țara-Românească [3]) unde reașează pe Laiotă [4]) și se îndreaptă apoi, în ultimele săptămâni ale anului 1474, spre Moldova [5]).

Ștefan își adună oștile și cele câteva trupe străine ce-i se trimisese în ajutor (sau le avea cu plată) în jurul Vasluiului [6]), unde se afla încă dela 29 Noemvrie [7]) și unde organizează o puternică poziție defensivă [8]). Trimite trupe de acoperire la granița de Sud [9]) și hotărește ca populația să se refugieze în Munți, după ce ar fi distrus tot ce nu putea lua cu dânsa [10]).

In înaintarea lor, Turcii, uniți cu Muntenii [11]), dau de trupele de acoperire moldovenești, le resping peste Siret și le urmăresc [12]).

Starea drumurilor, lipsa de hrană (deși duceau convoiuri numeroase după dânșii care înaintau însă și mai greu ca tru-

---

[1]) I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan*, II, p. 363.
[2]) Hammer, *o. c.*, p. 304.
[3]) Donado da Lezze, *o. c.*, p. 83; *Arh. Ist.*, I_2, p. 53.
[4]) N. Iorga, *Istoria lui Ștefan*, p. 148. Că ocupă Țara Românească o spune Dlugosz (*o. c.*, XIV, pp. 609—610).
[5]) Donado da Lezze, *l. c.; Arh. Ist.*, I_2, p. 53.
[6]) Scrisoarea lui Ștefan cel Mare către Papa, 29 Noemvrie 1474 (I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan*, II, p. 318).
[7]) De unde scria că e gata a lupta contra Turcilor (I. Bogdan, *l. c.*).
[8]) N. Iorga, *Acte și Fragmente*, III, p. 93. Tot la Vaslui își adunase forțele în primăvara anului 1474, la vestea pregătirilor turcești (Dlugosz, *o. c.*, XIV, p. 600).
[9]) N. Iorga, *l. c.*
[10]) N. Iorga, *o. c.*, p. 87; *Arh. Ist.* I_2, p. 33; Dlugosz, *o. c.*, XIV, p. 621; Cromer, *o. c.*, p. 418.
[11]) Bogdan, *Doc. lui Ștefan*, II, pp. 319, 324, 340.
[12]) N. Iorga, *o. c.*, pp. 87, 93. Trecerea Siretului s'a făcut probabil pe la Ionășești, unde era vechiul vad.

pele) îi fac pe de o parte să meargă încet, iar pe de alta să detașeze multe unități pentru căutarea de hrană [1]).

O flotă turcească e trimisă, în același timp, ca să atace Chilia și Cetatea-Albă [2]).

Trupele de acoperire moldovenești se retrag încet, hărțuind atât coloana turcească cât și convoiurile sale [3]). Coloana principală turcească este astfel atrasă asupra poziției pregătite de Ștefan, în valea Bârladului, poziție de care se lovește pe neașteptate [4]), în ziua de 10 Ianuarie 1475 [5]). In lupta

Războiul din 1475

care urmează, armata turcă e sdrobită și retragerea ei amenințată prin manevra Moldovenilor pe câmpul de luptă [6]).

[1]) Relația dela Turda (V e r e s s, *o. c.*, IV, p. 8).

[2]) D-l A. R ă d u l e s c u (*o. c.*, pp. 37—38) pe baza afirmațiilor lui D l u g o s z (*o. c.*, XIV, p. 621) și a unor scrisori din Caffa (V i g n a, *Codice dipl.*, III, pp. 195—196, 203) crede că Turcii au și luat cetățile, pe care Ștefan le-ar fi reluat apoi. Prima scrisoare din Caffa (pp. 195—196) nu spune însă că Turcii au luat Cetatea-Albă, ci numai că ei le-au asediat (înconjurat): « Ad ipsum locum *castrametatus* est cum magnis copijs ». Iar în cea următoare (p. 203) — scrisă cu două zile în urmă — se vorbește despre afaceri ale Caffei cu Chilia și Cetatea-Albă.

[3]) Relația dela Turda, *l. c.*

[4]) N. I o r g a, *Acte și fragmente*, III, p. 93. Am spus coloana principală, pentrucă un izvor turcesc (Sead-ed-din, traducerea Golland), citat de I. U r s u (*Ștefan cel Mare și Turcii*, pp. 196—197), spune că o parte din armata lui Soliman Hadâmbul era împrăștiată după pradă. Este de asemenea probabil că cel puțin o coloană secundară să fi urmat Valea Siretului, cel puțin până la Adjud, pentru a preîntâmpina vreun eventual ajutor venind din Transilvania.

[5]) R ă d u l e s c u, *o. c.*, p. 26. Unele izvoare (V e r e s s, *Fontes rerum transylvanicarum*, IV, p. 8; I. L u p a ș, *Cronicari și istorici români din Transilvania*, I, p. 2) spun că bătălia a ținut trei zile (10—12 Ianuarie); probabil că socotesc ca zile de bătălie zilele de urmărire.

[6]) Academia Română, *Mem. Secț. Ist.*, Seria III, Tom. IV, pp. 430—434.

Turcii se îndreaptă prin păduri, spre izvoarele Similei [1]), iar de aci peste Dunăre, urmăriți de aproape de Moldoveni [2]), cari parcurg 120 km în 2½ zile, omoară mulți Turci și iau o bogată pradă [3]).

Comentarii. Turcii având libertatea de acțiune — nu se aflau în alte războaie la finele anului 1474 — au hotărît să atace Moldova, lucru despre care Ștefan fusese informat [4]). Având superioritatea numerică și de organizare, ei puteau alege chipul cum vor conduce operațiile (ofensiv sau defensiv) și momentul în care vor începe lupta.

Asupra felului de a opera, ofensiva se impunea Turcilor căci, dat fiind scopul lor de a bate pe Ștefan și a-i luat cetățile Chilia și Cetatea-Albă, nu puteau să-l realizeze decât prin ofensivă.

Prezența, în București, a unui Domn supus lor le-a permis să treacă Dunărea în liniște, să se aprovizioneze și apoi să se îndrepte spre granița Moldovei, cea mai puțin bine apărată de obstacole naturale. Direcția atacului turcesc până la Siret este deplin justificată și ar fi dat poate ulterior rezultate diferite, dacă atacul îndreptat de Mahomet, în acelaș timp, asupra Chiliei și a Cetății-Albe [5]), ar fi fost mai puternic.

1) *Letopis. Țării Mold.*, p. 58; Academia Română, *Mem. Secț. Ist.*, Seria III, Tom. IV, pp. 433—434.

2) N. Iorga, *Acte și Fragmente*, III, pp. 94—95.

3) Pierderile Turcilor în morți se socotesc a fi fost între 45.000 (N. Iorga, *o. c.*, III, pp. 84, 97—98) și 100.000 (Strykowski, în *Arh. Ist.*, II, pp. 10—11; Unrest, în N. Iorga, *Acte și Fragmente*, III, p. 98). Cronicarul turc Sead-ed-Din zice că au murit cea mai mare parte din Turci (*Arh. Ist.*, I_2, p. 34); *Columna lui Traian*, VII, pp. 424—425; N. Iorga, *Acte și Fragmente*, III, p. 87. De sigur că aceste cifre sunt foarte mult exagerate, cum exagerate sunt de obiceiu toate cifrele ce le dau vechii cronicari.

Ca pierderi în material cronicarii noștri (*Letopis. dela Bistrița*, p. 55; *Cronica și analele putnene*, p. 196) zic că Turcii au pierdut 40 steaguri. *Letopis. Țării Moldovii până la Aron-Vodă* (pp. 5—8) afirmă că Moldovenii au luat tunurile (puștile) turcești și peste 100 steaguri; 36 steaguri au fost trimise numai regelui polon (Dlugosz, *o. c*, XIV, p. 622).

Un vechiu cronicar german (Jörg von Nürnberg, *Geschichte von der Türkey*, Memmingen, prin anii 1482—1483), vorbind de urmările bătăliei dela 10 Ianuarie 1475, zice: « Do das geschrey kam gen Constantinopel da geschah ein sollich iamerclagen das in langen iaren nie erhort was worden » (citat de C. I. Karadja, *Die ältesten gedruckten Quellen zur Geschichte der Rumänen*, p. 133).

4) Intre altele prin somația ce i-a trimis Mahomet II de a-i da Chilia și Cetatea-Albă și a-i plăti tributul, căci altfel va veni el să le ia cu forța (Dlugosz, *o. c*, XIV, p. 610).

5) Atacul pe uscat s'a dat la începutul lui Ianuarie 1475, cel pe apă în cursul aceleiași luni (Vigna, *o. c.*, III, pp. 195—196, 203).

Asupra epocii anului e de discutat, de ce Mahomet a ales tocmai anotimpul cel mai nepriincios pentru a porni atacul său. Știri documentare nu avem asupra cauzelor alegerii finei anului 1474. Este probabil însă că următoarele motive nu au fost străine hotărîrii sale: Cum am arătat, Mahomet luase mai de mult deciziunea de a ataca Moldova, ocupta însă aiurea nu o putuse face. S'a hotărît pentru primăvara anului 1475, în care scop a îndreptat spre Țara-Românească — unde trebuia să-și ocupe cantonamentele de iarnă — armata lui Soliman Hadâmbul, care nu reușise să ia Scutari. Intre timp refuzul lui Ștefan de a preda cetățile Chilia și Cetatea-Albă și de a plăti tribut [1]), atacul Țării-Românești de către Ștefan și Unguri și gonirea lui Laiotă, vor fi supărat pe Mahomet și-i vor fi arătat că nu etimp de pierdut [2]), cu atât mai mult, cu cât el pare să-și fi dat seama de caracterul și capacitatea lui Ștefan, și de nevoia ce era ca să încerce a-l surprinde. Este adevărat că la gonirea lui Laiotă Ungurii cooperaseră cu Ștefan, dar armata ungurească se întorsese în Ardeal și fusese împrăștiată. In această epocă a anului venirea ajutoarelor dela vecini era mai grea și deci sorții de izbândă erau mai mari.

In ceea ce privește pe Ștefan, atât politica sa constantă — apărarea Statului moldovenesc — cât și firea sa, eliminau, dela început, soluția închinării la cererile Turcilor.

Lupta fiind primită, rămânea de hotărît cum să o dea. Să preîntâmpine pe Turci, atacându-i pe când oștile lor erau în Țara-Românească, sau să le aștepte atacul și să caute ca, prin manevra strategică și cu ajutorul terenului, să-i nimicească, cum sdrobise tatăl său pe Poloni la Crasna și cum el însuși înfrânse pe Unguri la Baia?

Dorința de a feri pământul Moldovei de călcarea vrăjmașului, ispita de a încerca să oprească pe acesta înafară de granițele Țării, trebue să fi fost mari, dar tradiția, organizarea (armata moldovenească nu era o armată de ostași de meserie, ci ridicarea în masă a Țării, și cu o asemenea oaste nu se putea face un războiu ofensiv de mai lungă durată în

[1]) Donado da Lezze, *o. c.*, p. 82.
[2]) A. Rădulescu, *o. c.*, p. 11.

afară de granițele Țării), disproporția forțelor (mărită prin lipsa ajutoarelor vecinilor sau micimea acestor ajutoare) au cântărit mai greu la omul cumpănit și cuminte, nedoritor de mândrie deșartă, care era Ștefan, și au înlăturat cu totul această soluție nelăsând decât pe cea a defensivei, singura soluție dealtminteri care era în concordanță cu politica lui Ștefan, soluție care i-a îngăduit apoi chiar să ia ofensiva diplomatică [1]).

Aleasă sau impusă fiind defensivă, rămânea de ales chipul de executare al ei. Și în acest sfârșit de an ca în acel din 1467 — Ștefan avea să se întrebe dacă trebuia numai să întâmpine vrăjmașul la graniță și să-l respingă sau putea încerca mai mult. Spre a-și impune voința sa — de a fi lăsat în pace — trebuia să sdrobească armata adversă dar aceasta nu se putea face la graniță, din cauza disproporției de forțe. Trebuia deci să macine pe adversar — moral și material — până ce să ajungă, dacă nu la o superioritate a forțelor proprii, dar cel puțin la un echilibru cu cele dușmane. Această consumare a forțelor inimice nu se putea obținea decât prin atragerea dușmanului în țară proprie, prin distrugerea resurselor ei și prin hărțuirea necurmată a trupelor vrăjmașe. Iubirea de țară a Moldoveanului și disciplina sa îngăduia adoptarea unui asemenea plan, care cerea mari sacrificii, dar care era în tradiția neamului. Organizarea dădea lui Ștefan atât trupele de acoperire (locuitorii dela margine [2]) de care era nevoie pentru a fixa pe inimic, cât și trupele extrem de mobile necesare hărțuirii continue a coloanelor inimice. Intrebuințarea lor fără greș a făcut restul.

Rămâne de discutat acum de ce a ales Ștefan regiunea Vasluiului ca zonă a bătăliei. Documentar iarăși nu știm nimic și nici nu putem fixa precis locul bătăliei. Fost-a influențat de amintirea bătăliei dela Crasna? Vrut-a el să depărteze pe Turci de direcția Sucevei? Crezut-a că regiunea păduroasă și mlăștinoasă din Valea Bârladului era mai priel-

---

[1]) Reclamând Sultanului că niște bande de hoți turci îi atacaseră țara și cerându-i a-i preda (D l u g o s z, *o. c.*, XIV, p. 623).
[2]) Academia Română, *Mem. Secț. Ist.*, Seria III, Tom. IV, p. 390.

nică unei bătălii de nimicire? Atâtea ipoteze admisibile, dar niciuna documentar stabilită, ca fiind motivul avut în vedere de Ştefan.

De asemenea se pune întrebarea de ce Soliman Hadâmbul a înaintat spre Vaslui şi nu spre Suceava, ceea ce ar fi silit pe Ştefan — cum s'a întâmplat în anul următor — să părăsească poziţia dela Vaslui. Dintâi pentrucă Soliman având ordin să pună mâna pe Ştefan [1]) şi fiind un simplu executant, care dispunea de mijloace puternice, a mers direct asupra ţintei ce i se hotărîse. Al doilea, şi mai ales, pentrucă Ştefan i-a impus voinţa sa prin lupta în retragere, care l-a dus la Vaslui.

Atragerea duşmanului în cursa întinsă, sdrobirea şi apoi urmărirea resturilor armatei turceşti s'au făcut cu o măiestrie care cinsteşte deopotrivă şi pe Ştefan, care a conceput şi condus acţiunea, şi pe ostaşii cari au executat operaţiile.

Situaţia politico-strategică după lupta dela 10 Ianuarie 1475. Nu numai chestiunea de prestigiu [2]) mâna pe Sultanul Mahomet să răzbune cumplita înfrângere din ziua de 10 Ianuarie 1475, ci şi nevoia ce o aveau Turcii de a fi stăpâni pe Dunăre, îi silea să atace din nou Moldova.

Infrângerea, pregătirile sgomotoase ale lui Mateiaş Corvin, noul atac al lui Uzun-Hassan, boala Sultanului, făcură însă ca acesta să nu mai îndrepte în pripă un atac vijelios ci să pregătească sistematic noua lovitură contra Moldovei.

Deocamdată îşi adună grosul forţelor la Adrianopol (de unde putea porni, fie spre Ungaria, fie spre Moldova) şi trimite trupe de margine spre a face incursiuni în Moldova, atât spre a nelinişti şi a recunoaşte starea de pregătire a acesteia, cât şi pentru a înşela locuitorii din Caffa [3]). Acest atac a fost respins de Moldoveni [4]).

Intre timp, spre a stăpâni mai bine Marea Neagră şi a încercui Moldova, Mahomet echipează o flotă puternică şi o

---

[1]) N. Iorga, *Istoria lui Ştefan*, p. 155.

[2]) Hammer, *o. c.*, I, p. 307.

[3]) « Sotto questo cholore e sotto uso de fare guerra a lui (Stefan) adormento i vicini » (Vigna, *o. c.*, III, p. 247).

[4]) N. Iorga, *Acte şi Fragmente*, III, pp. 88—89.

trimite spre Cafta, pe care o atacă prin surprindere [1]), la 31 Mai [2]), și o ia la 6 Iunie [3]). Flota se îndreaptă apoi spre Cetatea-Albă, unde Turcii sunt respinși (probabil în a doua jumătate a lunei Iunie) [4]) și Chilia, pe care o găsesc distrusă de Moldoveni [5]).

Nu se mai dă nicio luptă între Moldoveni și Turci în acest an. Turcii continuă operațiile în Marea Neagră și iau orașul Mangup în Decemvrie [6]).

Ștefan știa că Mahomet *nu poate* să nu reînceapă atacul și de aceea ia cuvenitele măsuri [7]), între altele cerând ajutor vecinilor săi poloni [8]) și unguri [9]) ca și Papei [10]). Un moment a părut chiar că se va face o coalițiune și că se va porni războiul general[11]). Totul se mărginește însă la încheierea unui tratat între Ștefan și Mateiaș [12]), la luarea Șabatului (16 Fevruarie 1476) de către acesta din urmă și la o expediție în Bosnia condusă de Vuk și Vlad Țepeș [13]).

Războiul din 1476. Fapte. In anul 1476, Sultanul pleacă, la 31 Mai, din Adrianopol spre Sofia, unde se adună oștirile turcești. De acolo se trimit câteva detașamente spre a face

---

[1]) Deși locuitorii din Caffa știau de acest atac dela 21 Martie (Vigna, *o. c.*, III, p. 241).

[2]) Vigna, *l. c.*

[3]) Ștefan cel Mare și-ar fi dat seama de însemnătatea căderii Caffei și ar fi propus Regelui Mateiaș a o relua, dacă-i dă ajutor. Această știre e dată de ambasadorul venețian din Buda, Badoer, într'o scrisoare, din 30 Iunie 1475, către Doge (Veress, *o. c.*, IV, p. 13) care face aluzie la scrisoarea lui Ștefan cel Mare din Iași, din 20 Iunie 1475 (I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan*, II, p. 324), scrisoare prin care Ștefan cere ajutor în contra atacului turcesc asupra Moldovei, dar nu propune reluarea Caffei.

Incidental această corespondență ne arată repeziciunea cu care erau transmise știrile pe acea vreme. Dela Iași la Bistrița (350 km) a fost nevoie de cinci zile (20—25 Iunie), deci 70 km pe zi (teren muntos); dela Bistrița la Buda (450 km) tot cinci zile (25—30 Iunie), deci 90 km pe zi (teren mai puțin accidentat).

[4]) A. Rădulescu, *o. c.*, p. 51.

[5]) N. Iorga, *Acte și Fragmente*, III, p. 89.

[6]) Vigna, *o. c.*, III, pp. 488—489.

[7]) Vigna, *o. c.*, III, p. 476.

[8]) Dlugosz, *o. c.*, XIV, p. 627, care adaugă (p. 628) că sfetnicii lui Casimir l-au rugat în zadar să meargă în ajutorul lui Ștefan.

[9]) I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan*, II, pp. 319, 324.

[10]) *Ibid.*, p. 319.

[11]) Dlugosz, *o. c.*, XIV, p. 632; N. Iorga, *Acte și Fragmente*, III, p. 89; Hurmuzaki, II, p. 11.

[12]) Bogdan, *o. c.*, II, pp. 330 sq.

[13]) N. Iorga, *Lucruri noui despre Vlad Țepeș* (*Conv. Lit.*, 1901, p. 155).

demonstrațiuni la granița Ungariei [1]), iar grosul armatei se îndreaptă spre Varna, unde știm că Sultanul se găsea la 19 [2]) și 22 Mai [3]). La Varna, Turcii așteptau flota care trebuia să le aducă tunuri și material de poduri [4]).

In acest timp Ștefan era la Iași (22 Mai) [5]).

Sultanul trimise o flotă care atacă Cetatea-Albă și Chilia cu ajutorul Tătarilor [6]), dar nu izbuti să le ia [7]). El pleacă, cu armata de uscat, după 22 Mai, din Varna și în 8 zile ajunge la Măcin și trece Dunărea la Brăila [8]). Sosirea la Dunăre fusese precedată de invazia a 30.000 de Tătari, cari au atacat Nordul Moldovei [9]) și de demonstrațiile lui Basarab-Laiotă, ale cărui trupe rămăseseră toată primăvara la granița Moldovei, acoperind probabil mișcările Turcilor și amenințând Moldova din acea parte[10]).

---

[1]) Chiar cei din jurul Sultanului nu știau dacă se va porni contra Moldovei sau contra Ungariei, pe care era supărat Sultanul din cauza luării Șabațului (Donado Lezze, *o. c.*, pp. 83—84).

[2]) Lewicki, *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, Tom. III, p. 244.

[3]) Katona, *Historia Critica Regum Hungariae*, XVI, p. 6.

[4]) Dlugosz, *o. c.*, XIV, p. 643.

[5]) I. Bogdan, *o. c.*, I, p. 207.

[6]) Veress, *o. c.*, IV, p. 20, unde se arată că acest atac a premers trecerea Dunării de către Turci.

[7]) *Ibid.*, IV, pp. 22—23.

[8]) Donado da Lezze, *o. c.*, p. 86. Că trecerea s'a făcut la Măcin—Ghecet—Brăila, și nu la Isaccea—Oblucița, precum s'a crezut până acum și precum am crezut și eu (Academia Română, *Mem. Secț. Ist.*, Seria III, Tom. VI, p. 45), reiese: 1. Din cetirea atentă a textului lui Donado da Lezze (*Historia Turchesca*, Ed. I. Ursu, p. 87), care spune că armata turcă a sosit întâi la un braț al Dunării (nu e cazul la Isaccea—Oblucița). 2. Argumentele aduse de colonelul Al. Culici (*România Militară*, Martie 1938, p. 13 din extras) cum că trecând Dunărea la Oblucița, Mahomet ar fi avut de ocolit lacul Cahul și de trecut apoi Prutul și Siretul. 3. Brăila era stăpânită de Domnul Țării Românești aliat cu Turcii. Și Donado da Lezze (*o. c.*, p. 88) spune că la trecerea Dunării, Turcii au făcut un cap de pod — probabil în fața Ghecetului de azi — deci la vale de Brăila și că Sultanul a stat apoi în cetate *(et messi li paviglioni in fortezza)*, adică în cetatea din Brăila.

[9]) Că acest atac a premers cel turcesc o spun: Dlugozs (*o. c.*, XIV, p. 644) « Et eam (armata tătară) primum quam Turcus »; Balthazar de Piscia (*Columna lui Traian*, VII, p. 377 sqq). Atacul Tătarilor a avut loc la finele lunii Iunie sau începutul lunii Iulie, căci Balthazar de Piscia arată că știrea invaziei Tătarilor a sosit la Suceava « in principio Iulii », adică la începutul lunii Iulie, deci atacul a avut loc cu câteva zile înainte (la finele lui Iunie sau primele zile ale lunii Iulie).

[10]) *Columna lui Traian*, *l. c.* Atacul prin Țara Românească ar fi fost dat de Turci și « per impedire chè dal canto de Moldavia non se potesse soccorrere dicti castelli » (Chilia și Cetatea-Albă) (Veress, *o. c.*, IV, p. 20).

Ştefan care era cu grosul forţelor, între 5 şi 8 Iunie, la Bârlad, iar la 11 Iunie în Valea Berheciului [1]), lasă în acoperire pe Dunăre (unde se făcuseră întărituri de pământ şi lemn) [2]) pe Şendrea şi pe Iuga, cu 1.000 călăreţi şi se repede asupra Tătarilor, cari înaintaseră până la Ştefăneşti [3]). Ii surprinde şi-i goneşte peste Nistru [4]).

Invoieşte apoi ţăranii 15 zile spre a-şi căuta familiile şi a le pune la adăpost şi le dă ordin a veni înapoi cu hrană [5]). El cu boierii, curtenii şi lefegii [6]), cam 10.000 în total [7]), se întoarce în partea de jos a Ţării. Intre timp Turcii reuşiseră să treacă Dunărea, la începutul lunii Iulie [8]).

Faţă de noua situaţie, Ştefan *(după sfatul boierilor,* zice *Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron-Vodă)* [9]), ordonă

---

[1]) I. Bogdan, *o. c.*, II, p. 340. Ipoteza colonelului Culici, cum că Ştefan ar fi făcut anume întărituri în Valea Berheciului (*România Militară*, Martie 1938) este plauzibilă, dar nu este întemeiată pe vreun document arătând apriat acest fapt.

[2]) *Columna lui Traian, l. c.*

[3]) *Ibid.*

[4]) *Ibid.*; Dlugosz, *o. c.*, XIV, p. 645; Cromer, *o. c.*, p. 422.

[5]) *Columna lui Traian*, VII. p. 378; Hurmuzaki, VIII, p. 24.

[6]) Discursul lui Ţamblac (Bogdan, *Doc. lui Ştefan*, II, p. 342); *Columna lui Traian, l. c.*

[7]) *Columna lui Traian, l. c.*

[8]) D-l A. Rădulescu, (*o. c.*, p. 66) zice că trecerea s'a făcut după 15 Iulie, ceea ce este cu neputinţă, pentrucă distanţa Dunăre—Roman este de 300 km. Dar la 24 Iulie (dacă nu la 20), Turcii erau la Roman (vezi nota 10, pagina următoare), aşa că ar fi parcurs peste 30 km pe zi, ceea ce nu corespunde nici cu ce ne spune Angiolello (*Historia Turchesca*, p. 88) şi Sead-ed-Din (Ed. Galland apud I. Ursu, *Ştefan cel Mare şi Turcii*, pp. 198—199) că marşul a fost greu, dar mai ales nu corespunde cu afirmaţia precisă a lui Balthazar de Piscia *(Columna lui Traian, l. c.)* anume că, după trecere, Turcii s'au odihnit 2—3 zile (corespunde cu ce spune Angiolello în *o. c.*, p. 88) şi apoi au înaintat parcurgând zece mile italiene pe zi: « processerunt ad decem miliaria italica in die itinerando ». Mila italiană din sec. XV-a e de 1.738,67 metri (Angeli Martini, *Manuale di Metrologia*, p. 817), deci Turcii au parcurs în mijlocie 17 km pe zi, cifra mult mai probabilă. Le-au trebuit deci 16 zile spre a parcurge cei 300 km ce despărţeau Dunărea de Roman. Urmează deci că au plecat de pe ţărmul Dunării pe la 8 Iulie şi că trecerea Dunării a avut loc între 4 şi 6 Iulie, dacă admitem ziua de 24 ca dată a sosirii la Roman, şi 1 Iulie, dacă admitem data de ziua de 20, pentru această sosire. O verificare indirectă că trecerea Dunării s'a efectuat de Turci pe la 1—4 Iulie reiese şi din ştirea că Laiotă se afla, la 14 Iunie, la Gherghiţa (I. Bogdan, *Relaţiile cu Braşovul*, I, p. 334). Nu se poate ca, în momentul trecerii, dacă nu cu câteva zile înainte, Laiotă să nu fi fost la graniţă pentru a acoperi, chiar indirect, trecerea şi în orice caz a ţinea în faţa sa o parte din Moldoveni. Cum distanţa ce despărţea Gherghiţa de graniţă era de 130 km, deci 3—4 zile de marş, plecând din Gherghiţa 2—3 zile după 14 Iunie (nimic în scrisoarea din acea zi nu arată că se găteşte a pleca la războiu), a ajuns la graniţa moldovenească către finele lunii Iunie.

[9]) Ed. Giurescu, pp. 61—62.

populației să se retragă în Munți, pârjolind Țara în urma ei [1]), iar el se retrage mai întâi spre Vaslui [2]).

Turcii, trecuți peste Dunăre, se unesc cu Muntenii lui Laiotă [3]) și înaintează în lungul Siretului [4]), voind a lua Suceava [5]) și a instala acolo ca Domn un pretendent pe care-l aduceau cu dânșii [6]). Inaintarea Turcilor a fost grea [7]), căci totul era pârjolit, orașele arse, provizii nu se găseau, holera izbucnise în rândurile lor [8]), iar Moldovenii îi hărțuiau mereu [9]). La 24 Iulie ajung la Roman [10]).

Ștefan, văzând că Turcii nu-l urmăresc, pleacă din Vaslui la Bacău [11]) și apoi la Roman [12]), iar de acolo la Războieni, unde se întărește. Din poziția dela Războieni, atacă la 25 Iulie — printr'o ieșire — avangarda turcească, comandată de Soliman Hadâmbul [13]), care înainta spre Suceava [14]).

---

1) Dlugosz, *o. c.*, XIV, p. 644; Cromer, *o. c.*, p. 422; *Arh. Ist.*, I_2, p. 24; Donado da Lezze, *o. c.*, p. 88.

2) *Columna lui Traian*, VII, p. 379. In studiul său asupra bătăliei dela Valea-Albă (*România Militară*, Martie 1938), colonelul Al. Culici susține (p. 14 din extras), că Ștefan cel Mare n'avea ce căuta spre Vaslui (dar documentul citat în această notă arată apriat că a trecut pe acolo), și că s'a retras pe două coloane, una pe Valea Siretului și cealaltă pe sub Munți prin Trotuș, Tazlău, Roznov (*nu* Râznov), Cracaoani, spre a păstra necontenit legătura cu Ardealul. Foarte frumos, foarte logic, dar nu corespunde cu ceea ce ne arată documentele vremii și anume că retragerea s'a făcut prin Vaslui, Bacău (*Columna lui Traian*, VII, p. 379) și Roman (*Idem;* Veress, *o. c.*, IV, p. 21). Despre două coloane nu se pomenește nicăiri. De altfel din ce ar fi alcătuit coloana a doua, când avea atunci cu totul numai vreo 10.000 de ostași?

3) Laiotă ar fi avut 9.000 de oameni, după scrisoarea «omului lui Țepeș» (Veress, *o. c.*, IV, p. 21), 12.000, după Angiolello (Donado da Lezze, *o. c.*, p. 89).

4) «Omul lui Țepeș» (Veress, *l. c.*).

5) Donado da Lezze, *l. c.*

6) «Imperator aliam Vaivodam ad Moldaviam eligere vellet» (Veress, *o. c.*, IV, p. 24); Dlugosz, *o. c.* XIV, p. 643; *Columna lui Traian*, VII, p. 380.

7) Nota 2, mai sus.

8) *Arh. Ist.*, I_2, p. 34; Veress, *o. c.*, IV, p. 21.

9) Dlugosz, *o. c.*, XIV, p. 645; Cromer, *o. c.*, p. 422; Miechowski, *Chronica Polonorum* (*Arh. Ist.*, I_2, p. 42). De asemenea și arătarea lui Angiolello (Donado da Lezze, *o. c.*, pp. 88—89), ceea ce nu menționează în descrierea altor campanii, cum că, în fiecare seară, sultanul nu descăleca și trupele nu rupeau rândurile, până când tabăra nu era formată și asigurată. De ce asta? Pentrucă erau mereu atacați.

10) După cele spuse de «omul lui Țepeș» (Veress, *l. c.*). Această dată e admisă de N. Iorga (*Istoria lui Ștefan cel Mare*, p. 177); I. Ursu (*Ștefan cel Mare*, p. 131) socotește că Mahomet a sosit la 20 Iulie la Roman, bazându-se tot pe spusele «omului lui Țepeș».

11) *Columna lui Traian*, VII, p. 379.

12) *Ibid.;* Veress, *l. c.*

13) Donado da Lezze, *o. c.*, p. 89.

14) *Ibidem.*

A doua zi — 26 Iulie — Ștefan este atacat, din mai multe părți, de întreaga armată turcă și de Munteni și, după o crâncenă bătălie, în care pierderile fură mari de ambele părți, e învins. Armata turcă se odihnește trei zile [1]) și îndreaptă apoi detașamente [2]) spre cetățile Neamț, Suceava și Hotin, pe care le atacă [3]) dar care, având (ca și Chilia și Cetatea-Albă) garnizoane puternice lăsate de Ștefan [4]), rezistă cu succes [5]). Ștefan se retrăsese în Munți, unde era la 20 August [6]) și unde își adună țăranii [7]). De acolo cere ajutor Polonilor, cari însă nu vin [8]).

Turcii, neputând lua cetățile nici pune mâna pe Ștefan, uzați de lupte, de lipsa de hrană [9]), având bolnavi de holeră în rândurile lor [10]), hărțuiți mereu de Moldoveni, amenințați în flanc și spate de armata ungurească, care sosește la începutul lunii August în regiunea Brețcului [11]), sunt nevoiți, pe

---

1) *Ibidem*, p. 91.

2) Că nu toată armata turcă a înaintat pe rând, spre toate cetățile (lucru pentru care nu era timp), ci că s'au îndreptat numai detașamente reiese din spusa lui Angiolello (Donado da Lezze, *l. c.*): « et *parte* ando alla città di Suzava ».

3) Scrisoarea lui Bathory (Veress, *o. c.*, IV, p. 25); Donado da Lezze, *l. c.*; [1] Dlugosz, *l. c.*; Cromer, *l. c.*

4) *Columna lui Traian*, *l. c.*

5) Donado da Lezze, *l. c.*; Dlugosz, *l. c.*; Cromer, *l. c.*

6) Hodie enim est quarta dies, quod certitudinaliter rescivimus ipsum dominum Stephanus vivere ... in alpibus » (Veress, *o. c.*, IV, p. 23).

7) *Columna lui Traian*, VII, p. 380.

8) Dlugosz, *l. c.*

9) Dlugosz, *l. c.*; Donado da Lezze, *o. c.*, p. 92.

10) Dlugosz, *l. c.*,

11) Asupra datei sosirii oastei ungurești cu Báthori la Bretc, părerile sunt împărțite. Ca bază servește un raport a lui Báthori către Mateiaș Corvin. Acest raport, pornit din Brețcu, a fost publicat în colecția *Monumenta Hungariae Historica* (*Acta Extera*, V, p. 323), care datează scrisoarea 16 August 1476, și de d-l Veress în *Fontes Rerum Transylvanicarum* (IV, p. 23), care-i dă data de 25 August 1476. D-l Veress, pe care l-am întrebat asupra acestei deosebiri, mi-a comunicat că menține ca dată a scrisorii acea de 25 August, deoarece « onomasticul (neschimbător) al regelui nostru ungar, Sf. Ștefan este (și a fost întotdeauna) 20 August », așa că « sexto die festi Beati Regis Stephani » nu poate fi decât 25 August. La argumentul d-lui Veress adaug următoarele în favoarea datei de 25 și nu de 16 August. In textul scrisorii se zice că Sultanul se și retrăsese peste Dunăre. Deoarece Mahomet (cum reiese din nota următoare) se afla la 7—9 August încă la Neamț, că dela Neamț la Dunăre i-au trebuit cel puțin 10 zile de marș rapid (320 km), că au mai trebuit 2—3 zile cel puțin, ca știrea trecerii Dunării să sosească la Ștefan și apoi la Báthori, ajungem la data de 21 August, care e ziua în care spune Báthori că a aflat știri dela Ștefan cel Mare.

Dar data de 25 August *nu e aceea a sosirii la Brețc* (sau Țara Bârsei) ci *la acea dată Báthori se afla în Brețc*: « ... ad praesens autem sumus hic in ipsa scilicet via Bereczki ».

la 7—9 August [1]), să se retragă [2]). Ştefan îi urmăreşte şi-i atacă la trecerea Dunării, când le căşunează pierderi serioase [3]). Retragerea Turcilor continuă în lungul malului drept al Dunării până la Nicopoli.

După bătălia dela Valea-Albă, Sultanul trimisese, dela Neamţ, pe Laiotă cu Muntenii săi şi cu câţiva Turci [4]) spre Ţara Bârsei. Laiotă pătrunde în pasul Oituz, în primele zile ale lunii August, dar aflând de înaintarea armatei ungureşti, dă de ştire Sultanului, iar el se întoarce în Ţara Românească, spre a o apăra în contra unui atac unguresc [5]).

Turcii fiind goniţi, Ştefan şi Ungurii se înţeleg pentru a scoate din scaun pe Laiotă şi a pune pe Vlad Ţepeş în locul

---

Pentru mine nu este nicio îndoială că Báthori a sosit cu oastea sa în regiunea Breţcului cu mult mai înainte şi anume pe la 6—7 August, şi întemeiez această credinţă pe următoarele date:

a) « Omul lui Ţepeş » spune (V e r e s s, *o. c.*, IV, p. 22) că Báthori şi cu Vlad, pe cari i-a întâlnit la 31 Iulie la Mediaş, au trimis vorbă lui Ştefan a nu se ciocni cu Turcii până ce se vor uni cu dânsul (lucru confirmat de Mateiaş Corvin, V e r e s s, *o. c.*, IV, p. 26), unire care zic că va avea loc până în maximum şase zile, deci pe la 6—7 August. Distanţa dela Mediaş la Breţc fiind de 180 km, ar rezulta o etapă zilnică de 31 km, ceea ce e cu atât mai admisibil cu cât vedem că dela Turda la Mediaş oastei lui Báthori i-au trebuit 4 zile (28 km pe zi) (Relaţia « omului lui Ţepeş », *l. c.*);

b) Afirmaţia lui Báthori că a mers aşa de repede, încât şi-a omorît caii ca să preîntâmpine intrarea lui Laiotă în Ţara Bârsei (« audiensque idem Bozarad etiam nos versus ipsam viam applicari statimque non curando morteme qui »);

c) Laiotă Basarab a fost trimis de Sultan dela Neamţ (o spune Báthori — probabil după spusa vreunui prizonier muntean) — deci cel mai de verme la 30 Iulie (după bătălia dela Războieni — 26 Iulie — Turcii s'au odihnit trei zile şi apoi s'au îndreptat spre cetăţi (D o n a d o d a L e z z e, *o. c.*, p. 91). Deala Neamţ la Breţc sunt 160 km, deci 4—5 zile de marş. Laiotă a intrat în Ardeal pe la 3—4 August şi aflând de înaintarea lui Báthori (scrisoarea acestuia, *l. c.*), s'a retras; Báthori deci, la data de 3—4 August, nu era departe de Breţc.

[1]) Bătălia dela Războieni la 26 Iulie, urmează apoi un repaus de trei zile (D o n a d o d a L e z z e, *l. c.*), deci până la 29 Iulie seara. Apoi o parte din armata turcă (cu care merge şi Angiolello) se duce la Suceava, arde târgul, nu poate lua cetatea şi se duce la Neamţ [toate acestea au ţinut cel puţin două zile — 30 şi 31 Iulie *(Ibid)*], pe care-l asediază opt zile *(Ibidem)*, după care începe retragerea pe la 7—9 August.

[2]) D o n a d o d a L e z z e, *o. c.*, p. 92. « Chel Turco in totum se partito de Moldavia cioe Valachia et cum confusione ha passato el Danubio » (*Mon. Hung. Hist.*, *Acta Extera*, V, p. 325).

[3]) V e r e s s, *o. c.*, IV, pp. 25—27; N. I o r g a, *Acte şi Fragmente*, II, p. 98; *Letopis. Ţării Mold.*, p. 63; H u r m u z a k i, VIII, p. 15; D l u g o s z, *o. c.*, XIV, p. 647; C r o m e r, *o. c.*, p. 635; *Columna lui Traian*, 1883, p. 45.

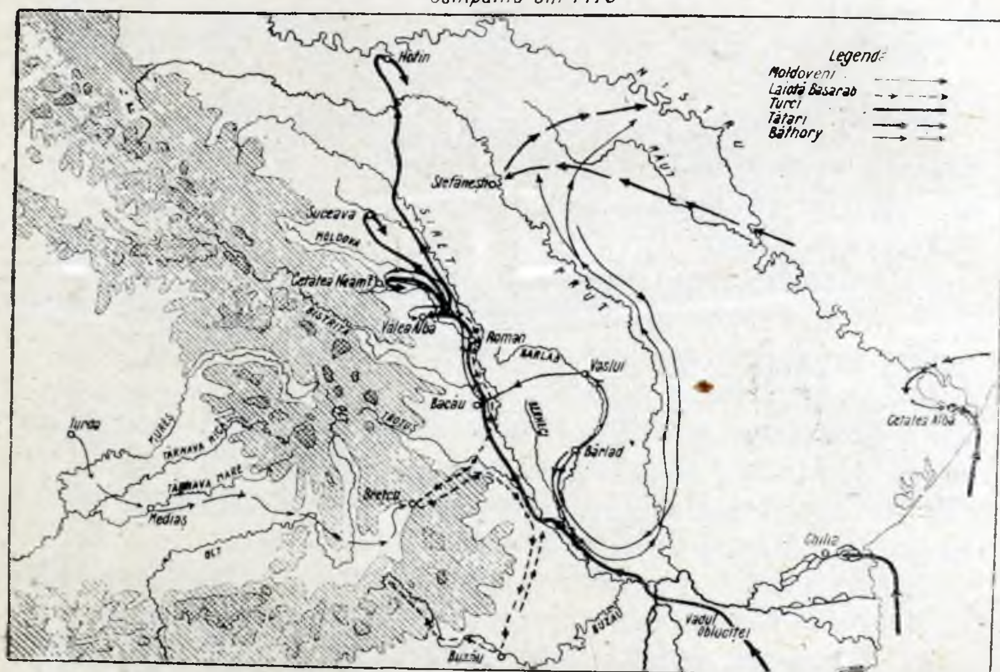
[4]) D o n a d o d a L e z z e, *l. c.*

[5]) Scrisoarea lui Báthori (V e r e s s, *o. c.*, IV, pp. 23—24).

lui [1]). Pe când Ungurii cu Vlad Țepeș se îndreaptă prin Brașov—Târgoviștea spre București, Ștefan merge direct spre același oraș. In prima parte a lui Noemvrie, Laiotă nu mai e domn [2]).

Comentarii. Cu toată superioritatea sa numerică, Mahomet II, căruia campania din 1475 îi arătase și mai bine ce

Campania din 1476

adversar avea în Ștefan și care știa că Ștefan se aștepta la atacul său (cu toate negocierile ce avusese loc), nu a voit să lase nimic la voia întâmplării și de aceea și-a mărit puterea prin cooperarea Tătarilor și a Muntenilor și prin forma învăluitoare ce a dat atacului său.

Manevra Sultanului a fost nu numai bine combinată, dar și bine executată, în prima ei parte. Laiotă a făcut demon-

[1]) Iorga, *Istoria lui Ștefan-cel-Mare*, p. 184. Hotărîrea de a înlocui pa Laiotă prin Vlad Țepeș era luată de Unguri încă dela 31 Ianuarie 1476 (Bogdan, *Vlad Țepeș*, p. 33).

[2]) Bogdan, *Relațiile cu Brașovul*, I, p. 357; Iorga, *Acte și Fragmente*, III, pp. 98—99; *Mon. Hung. Hist.*, *Acta Extera*, V, p. 335.

strațiile ordonate, flota turcă de asemenea, Tătarii au atacat la timp Moldova de Nord, spre a atrage grosul forțelor moldovenești dela Dunăre și a ușura astfel trecerea acestui obstacol de către armata turcă și totuși manevra nu a reușit, cu toată buna legătură în timp și în spațiu — legătură de admirat pentru mijloacele de comunicații din acele vremuri și pentru atacuri pornind din puncte atât de depărtate unul de altul [1]).

Dacă încercuirea nu a reușit, aceasta s'a întâmplat din pricina planului și manevrei lui Ștefan.

Asupra planului de operații al Domnitorului moldovean în vederea acestui războiu avem indicațiuni prețioase în fapte (pe care le-am expus mai sus) și în documente, din care reiese că a constat în:

a) Intensificarea serviciului de informațiuni, cunoștința perfectă a mișcărilor dușmanului, singură, îngăduind manevrele prin care putea spera să reușească [2]);

b) Acoperirea la granițe;

c) Inarmarea cetăților Chilia, Cetatea-Albă [3]), Neamț, Suceava [4]), Hotin, și mărirea garnizoanelor lor [5]). Aceste cetăți trebuiau să-i asigure stăpânirea punctelor importante și să servească ca sprijin pentru manevre;

d) Retragerea populației spre Munți și devastarea Țării în drumul Turcilor;

e) Adunarea armatei spre granița de Sud a Țării. Zona aleasă pentru această adunare — valea de jos a Bârladului

---

[1]) Pentru Tătari nu trebue să ne mire pentrucă și în trecut dăduseră dovezi că manevrau tot așa de precis, precum constată L. Cahun (*Introduction à l'histoire de l'Asie*, p. 344): « La merveille n'est point que Souboutai ait battu les Hongrois et les Allemands (în 1241), mais qu'il ait réussi à conduire cent ou cent vingt mile hommes de troupes réglées à travers la Russie, la Pologne, les Carpathes, jusqu'au Danube et à l'Adriatique, *et à les faire se rencontrer à point et à jour nommés* ».

Legătura între detașamente se făcea la Tătari (poate și la Moldoveni) prin focuri și prin fumuri (M. Bielski, *o. c.*, p. 167).

[2]) Bogdan, *Doc. lui Ștefan*, II, pp. 338—340. Solia trimisă la sultan (Dlugosz, *o. c.*, XIV, p. 623) nu pare să fi avut alt scop decât acela de a afla știri.

[3]) La Cetatea-Albă se reface, în 1476, poarta cea mare (Bogdan, *Inscripțiile dela Cetatea-Albă*, *An. Ac. Rom.*, XXX, p. 24).

[4]) Intărește garnizoana din Suceava (*Columna lui Traian*, VII, p. 379).

[5]) Cere, în acest scop, 2.000 de soldați mercenari regelui polon pentru apărarea Chiliei și Cetății-Albe (Dlugosz, *o. c.*, XIV, p. 627).

și valea Berheciului — îngăduia lui Ștefan să facă față atât unui atac venind din Muntenia cât și unuia din Dobrogea;

f) Retragerea grosului forțelor, în fața atacului principal inimic, spre interiorul Țării; hărțuirea necurmată a dușmanului, spre a-l întârzia în înaintarea sa și atragerea acestuia spre forțele aliate, pe al căror concurs Ștefan punea temeiu [1]).

Era justificat acest plan? Da, și justificarea lui reiese din cele ce am spus când am cercetat campania din 1475.

Este interesant de a cerceta mai de aproape dispozitivul inițial (de adunare și acoperire) al lui Ștefan.

Granița de Sud a Moldovei, pe unde puteau ataca Turcii, era împărțită de natură în mai multe sectoare:

Intâiul, cuprins între Munți și Gura Siretului, deschis peste tot și pe unde trecea principala comunicație ce ducea din Țara-Românească în Moldova.

Al doilea, între Gura Siretului și Ceatalul Chiliei, care se compartimenta, de lacurile de pe malul stâng al Dunării (Brateș, Cahul și Ialpug), în mai multe subsectoare, din care cel dintre Cahul și Ialpug, unde era vadul Obluciței, fusese folosit de foarte dese ori ca trecere peste Dunăre.

In fine al treilea, sector dela Chilia la Cetatea-Albă, nu prezenta decât două locuri pentru atac: Chilia și Cetatea-Albă, ambele apărate de cetăți puternice.

Cum s'a făcut acoperirea?

Nu avem date asupra primului sector, știm însă că într'însul pe graniță și în apropierea principalei căi de comunicație se ridicase de către Ștefan, încă din 1471, întărituri [2]), care

---

[1]) Ștefan cere lui Cazimir: « . . . *ut Rex duo millia peditum ad tuendum Byalogrodum et Kyliam mitteret, Russiae terra in armis esse, et circa Kamyenyecz stative agere iuberet; solus ipse Rex ad succurendum sibi, cum reliquo Regni Poloniae exercitu optatus subsequeretur. Ipsum illud assumpsisse propositum, ut nullatenus universali dimicationi contra tam fortem et numerosum hostem se committat: sed cedendo cum suis usque ad Kamyenyecz, hostem fallat et distineat* » (D l u g o s z, *l. c.*).
Acelaşi plan în tratativele cu Ungurii (V e r e s s, *o. c.*, IV, p. 26).

[2]) In scrisoarea sa din 13 Iulie 1471 (B o g d a n, *Doc. lui Ștefan*, II, p. 312), Ștefan zice că Radu a ridicat o cetate (întăritură) la granița țării sale: « Facitque ipse idem *fortalicium* in metis eiusdem regni mei », și că el (Ștefan) a făcut în față « alia fortalicia » — deci mai multe întărituri.

(probabil) au fost ocupate și de astădată și că restul [1]) a fost păzit de către locuitorii mărginași.

In al doilea sector, s'au ridicat întărituri și s'au lăsat 1.000 călăreți sub Șendrea și Iuga.

In al treilea sector, paza era încredințată garnizoanelor celor două cetăți care puteau face față, cum au făcut, unui atac al flotei musulmane sau unui raid al Tătarilor.

Grosul forțelor, adunat la început în Valea Bârladului [2]) și apoi a Berheciului [3]), se afla la centru și la început la 76 km și apoi la 37 km înapoia centrului sectorului întâiu, cel mai accesibil inimicului și cel în care se arătaseră vrăjmașii mai întâi. Pe măsură ce știrile confirmă înaintarea Turcilor prin Dobrogea, grosul forțelor moldovenești se deplasează spre Răsărit, spre Dunăre [4]).

Dispozitivul a fost și complet și elastic și a răspuns deci nevoiei.

Către finele lui Iunie, situația se schimbă prin atacul dat de Tătari asupra Nordului Moldovei. In adevăr, la acea epocă evenimentele arătau lui Ștefan:

Că trupele dușmane de pe granița muntenească nu erau numeroase și nu făceau un atac serios (poate că Muntenii nici nu aveau dorința a-l face) [5]).

Că în sectorul Chilia—Cetatea-Albă fusese respinsă, atât flota turcească, cât și Tătarii cari veniseră înaintea producerii atacului turcesc.

---

[1]) Că Ștefan s'a acoperit față de Munteni reiese din relația lui Balthazar de Piscia care zice (*Columna lui Traian*, VII, p. 378), că în luna Iunie, Ștefan era pe malul Dunării și a construit fortificații pentru a împiedeca trecerea fluviului de Basarab. Avem însă dovezi documentare că, până la 11 Iunie cel puțin, Ștefan se afla cu grosul oastei sale în valea Berheciului (Bogdan, *Doc. lui Ștefan*, II, p. 340). Cred că Balthazar de Piscia confundă două operații: acoperirea, pe frontiera Munteniei, sectorul mai probabil de atac, unde inimicul se arătase mai de vreme (demonstrațiile lui Laiotă) și unde se ocupase vechile întărituri și se făcuse altele nouă și acoperirea ulterioară pe Dunăre, când s'a anunțat înaintarea Turcilor prin Dobrogea. De altfel Balthazar de Piscia pune acest fapt înainte de sosirea știrii despre înaintarea Turcilor, și atunci față de Munteni acoperirea pe Dunăre nu avea rost. Apoi nu e de admis ca Ștefan să fi stat, cum a stat, cu grosul forțelor sale, în prima jumătate a lunii Iunie, la 40—60 km de granița muntenească, pe care erau trupe vrăjmașe, fără a avea o acoperire pe acea graniță.

[2]) Bogdan, *Doc. lui Ștefan*, II, p. 339.

[3]) *Ibid.*, II, p. 340.

[4]) *Columna lui Traian*, VII, *l. c.*

[5]) Veress, *o. c.*, IV, p. 22.

Că grosul forțelor dușmane înainta prin Dobrogea.

Atacul tătăresc, venit pe neașteptate, primejduește întregul plan de apărare, atât pentrucă amenința a tăia legăturile lui Ștefan cu Polonia și de a-l învălui, cât și mai cu seamă pentrucă desnădăjduia complet oastea de țărani a lui Ștefan. Acesta, considerând atacul tătăresc ca cel mai primejdios, se hotărește a-l respinge, lăsând la Sud nu mai o acoperire.

Putea oare face Ștefan altfel?

Se pare că Domnul și Moldovenii nu se așteptau la atacul tătăresc [1]), lucru care pare cu atât mai probabil cu cât Ștefan nu lăsase o acoperire apecială (alta decât obișnuia paza) spre granița tătărească și cu cât corespondența venețiană arată că existau atunci, în anumite cercuri, iluzii despre o cooperare cu Tătarii [2]), idei despre care Ștefan trebue să fi fost pus la curent, dar mai cu seamă pentrucă exista, între Moldova și Polonia, un tratat prin care Polonia avea obligația de a opri pe Tătari să atace Moldova [3]). Surprinderea a fost cu atât mai mare și mai dureroasă.

Spre a ne putea da seama mai bine de efectul moral al știrii invaziei tătărești asupra oștirii moldovenești, trebue să ne reamintim că, în imensa ei majoritate, ea era compusă din țărani chemați atunci dela plug și cari își lăsaseră sau trimiseră întregile lor familii în Nordul Moldovei, socotit ca la adăpostul unui atac. Atacul turcesc putea, în cazul cel mai rău, să respingă pe Ștefan în Polonia sau Transilvania (unde avea cetățile Ciceu și Cetatea de Baltă), pe când cel tătăresc îl amenința și cu împărțirea armatei sale și cu izolarea de aliați și de locurile sale de refugiu.

Timp pentru a executa o manevră pe linii interioare, adică a se repezi asupra Tătarilor, a-i bate și arunca peste Nistru și a se înapoia apoi la Dunăre, înainte de trecerea Turcilor și a se opune acestei treceri, nu era, cu toate că oastea moldovenească era călare și mergea iute, căci dela Dunăre la Ștefănești, până unde ajunseseră Tătarii, sunt 270 km în linie dreaptă. Pentru a parcurge 540 km (dus și întors), a bate

---

[1]) Discursul lui Țamblac (Bogdan, *o. c.*, II, p. 348).
[2]) Instrucțiile Senatului venețian către Gerardo (Veress, *o. c.*, IV, pp. 18, 19).
[3]) Bogdan, *o. c.*, II, p. 304.

pe Tătari, a-i arunca peste Nistru, trebuiau cel puțin 12—15 zile, dar Turcii au trecut Dunărea între 1 și 6 Iulie, iar atacul tătăresc a avut loc în ultimele zile ale lunii Iunie.

După respingerea Tătarilor, o nouă criză se prezintă pentru Ștefan. Țăranii nu mai au hrană, ei nu știu unde sunt familiile lor. Ștefan e nevoit să le dea drumul pe 15 zile, iar el se întoarce cu oastea sa (cea compusă din curteni și lefegii) în partea de jos a Țării, unde dă întâlnire și oastei de țărani.

Niciun războiu nu a scos la iveală mai mult ca acesta defectele organice ale oastei moldovenești (dar și calitățile sale, cum vom vedea mai departe).

Este evident că, cu o oaste compusă din oameni de meserie și având numeroase coloane, nu ar fi fost nevoie de a da concediu. Dar o asemenea oaste nu ar fi fost prin prezența convoiurilor așa de mobilă ca cea moldovenească și, împrăștiată fiind, nu s'ar mai fi întrunit, cum s'au întrunit din nou țăranii moldoveni. Și apoi nu e vorbă de teorie. Moldova cu organizația ei socială, cu resursele sale *nu putea* avea altă armată decât aceea pe care o avea, care i-a asigurat atâta timp ființarea.

Intors la Sud, Ștefan găsește situația schimbată prin trecerea fluviului de către Turci și, conform planului său, se retrage în fața lor. De ce s'a retras oare întâi spre Vaslui? A fost oare influențat de amintirea celor petrecute în anul precedent? In orice caz, Mahomet nu s'a lăsat atras, cum o făcuse Soliman Hadâmbul în anul precedent, și și-a urmat drumul spre Suceava, știind că Ștefan va trebui să-i iasă în cale.

Fie mai probabil din cauza locului de întâlnire dat țăranilor și din cauza mișcărilor continue a lui Ștefan, fie din cauze ce nu cunoaștem, deși trecuse răgazul ce li se dăduse, prea puțini din țărani se adunaseră în jurul lui Ștefan, în a doua jumătate a lunii Iulie.

Ce a făcut pe Ștefan să aleagă poziția dela Războieni (care se prezenta de altfel foarte bine din punctul de vedere tactic) și să atace coloana turcească, la trecerea acesteia prin fața poziției, nu știm. Crezut-a că armata dușmană era mai uzată decât era în realitate? Vrut-a să o uzeze prin luptă și să o fixeze până la sosirea armatei ungurești, care putea sosi

prin Oituz sau Tulgheş pe drumul ce trecea pe la Cracaoani? [1]). Nu ştim precis, dar e probabil că a doua ipoteză să nu fie departe de adevăr, pentrucă, într'o scrisoare din 5 Iunie 1475 către Braşoveni [2]), Ştefan zice că duce războiu cu Turcii, în înţelegere cu Regele Mateiaş, şi, pe de altă parte, tot într'o scrisoare, Mateiaş Corvin acuză pe Ştefan de a fi atacat înainte ca trupele ungureşti să fi sosit [3]), cum fusese convenit. De altfel dacă Turcii ar fi fost fixaţi în regiunea Văii Albe, retragerea lor ar fi fost tăiată de Ungurii cari ar fi înaintat prin Oituz.

După bătălia dela Valea-Albă, în care Moldovenii au fost biruiţi, cum zice înscripţia dela Războieni, dar nu înfrânţi, ambii potrivnici au avut de luat nouă hotărîri asupra ceea ce era de făcut, căci niciunul nici altul nu-şi atinsese scopul. Ştefan, deşi învins, era liber, dispunea de majoritatea forţelor sale (ţăranii), iar cetăţile sale erau neatinse. Pe de altă parte, Mahomet cu oastea victorioasă era tot în Moldova.

Neputând învinge cerbicia lui Ştefan, şi neştiind unde se afla acesta, Mahomet hotăreşte, pe de o parte, să atace şi să ocupe cetăţile moldoveneşti, sperând prin aceasta să pună stăpânire pe Ţară, ceea ce nu reuşeşte, iar, pe de altă parte, aflând probabil de înaintarea armatei ungureşti, trimite pe Laiotă ca flancgardă spre Ţara Bârsei.

Ştefan se adăposteşte în Munţi, unde-şi adună ţăranii [4]), cari aflaseră, în sfârşit, locul unde se afla, şi de unde cere din nou Polonilor (şi Ungurilor probabil) a-i veni în ajutor.

Două lucruri foarte caracteristice reies din această hotărîre a lui Ştefan: întâi faptul că nu s'a închis într'una din

---

[1]) Observaţia colonelului Culici, (*o. c.*, p. 14).

[2]) « Quod nos una cum serenissimo domino nostro abemus (*sic*) guerram cum infidis Turcis » (Bogdan, *Doc. lui Ştefan*, II, p. 339).

[3]) Veress, *o. c.*, IV, p. 26.

[4]) N. Iorga a arătat (*Istoria lui Ştefan-cel-Mare*, pp. 179—180) motivele care fac a crede că Ştefan nu a părăsit ţara cum o arată Balthazar de Piscia (*Columna lui Traian, l. c.*). O confirmare a hotărîrei de a nu părăsi ţara o găsim în următoarele rânduri din *Invăţăturile bunului şi credinciosului Domn al Ţării Româneşti Neagoe Basarab V. V. către fiul său Teodosie V. Vd.* (Ed. Bucureşti, 1843): « Iar din ţara voastră să nu ieşiţi ci să şedeţi cu dânşii în hotarele voastre, în niscare locuri ascunse şi de taină, unde vor fi prieteni de ai voştri buni şi adevăraţi, că vrăjmaşii voştri cari, vor fi venit asupra voastră, nu vor putea şedea mult în ţară, ci se vor întoarce înapoi, iar pe domnul care-l vor fi adus cu ei îl vor lăsa acolo fără de oşti ».

cetățile sale deși acestea erau bine armate și aprovizionate și au rezistat cu succes atacurilor turcești — ceea ce dovedește că, deși a ales defensiva (și nu putea face altfel), a voit-o activă, care singură poate duce la izbândă. Dar defensiva activă nu se poate face când ești închis într'o cetate. Al doilea fapt caracteristic este acela că, cu toate că Ștefan fusese învins la Valea-Albă și că deci multora cauza sa trebuia să pară pierdută, țăranii s'au adunat sub steagul lui, ceea ce este atât spre cinstea lor, arătând credința de care erau însuflețiți chiar la restriște, cât și spre a lui Ștefan, căci arăta că cei douăzeci de ani de domnie, de până atunci, fuseseră drepți și spre folosul țărănimii [1].

Dar ceea ce arată acest fapt, mai presus de tot, este temeinicia organizării sociale și militare a Moldovei, care dădea tuturor locuitorilor folosința pământului și făcea din ei ostași interesați să apere ființarea statului, care le asigura folosința acestor bunuri în condițiuni prielnice pentru dânșii.

O nouă situație se ivește, pentru Turci, către 7—9 August. Atacurile asupra cetăților Suceava, Neamț și Hotin nu reușiseră, Ștefan era liber și aduna oaste, armata turcească era decimată de boale, ostenită de marșuri pe căldură, de lupte, de hărțuieli necurmate, de lipsa de hrană. Laiotă, trimis ca flancgardă, anunțase sosirea Ungurilor spre Bretcu (de unde amenințau retragerea Turcilor, căci erau mai aproape de cursul inferior al Siretului ca Turcii) și se dusese să-și apere țara. Situația era primejdioasă și numai o retragere grăbită, așa cum o hotărî și o execută, cu multă îndemânare, Mahomet, putu scăpa pe Turci de un dezastru.

Urmărirea Turcilor în retragere, operațiile pentru izgonirea lui Laiotă și înlocuirea lui de către Țepeș nu sunt decât urmările logice ale operațiilor anterioare și ale situațiilor de fapt.

Evenimente și întâmplări din anii 1477—1484. Evenimentele anilor următori ne arată că ambii adversari — Mahomet și

[1]) Și în 1476 ca și în 1467, boierii și țăranii mulțumiți de domnia lui Ștefan, i-au fost, în imensa lor majoritate, credincioși, cum au fost în toată domnia sa. Și dovada cea mai bună este că toate izvoarele ne dau pildă numai de un singur caz de trădare (hiclenie), urmat de execuția a doi boieri, în tot cursul lungii domnii a marelui Voivod. Dacă ar fi fost mai multe, cronicarii, care au însemnat acest caz, va fi însemnat și pe celelalte, cum le înseamnă la alte domnii.

Ştefan — îşi continuau politica şi strategia, care singure puteau duce la realizarea ţelurilor urmărite de fiecare din ei.

Ţepeş fiind omorît şi Laiotă revenind la tron cu ajutor turcesc, Ştefan, care avea nevoie de un Domn prieten la Bucureşti, caută să-l înlocuiască şi reuşeşte a înscăuna pe Ţepeluş care, însă, devine, la rândul său, omul Turcilor. Pe de altă parte Turcii nu-şi pot urma înaintarea spre centrul Europei, având un duşman în spate, duşman pe care nu-l pot reduce până ce nu vor avea un domn supus la Bucureşti. De aci urmează o continuă schimbare de Domni în Bucureşti: Vlad Ţepeş dela Noemvrie 1476 la Ianuarie 1477; Laiotă dela Ianuarie la Noemvrie 1477; Ţepeluş dela Noemvrie 1477 [1]) la Iulie 1481; Mircea (fiul Călţunei) dela Iulie [2]) la Noemvrie 1481; Vlad Călugărul dela Noemvrie 1481 [3]) la 1482; Ţepeluş dela Ianuarie la Martie 1482; Vlad Călugărul dela Martie 1482 [4]) la 1495 [5]). Acesta fusese pus de Ştefan şi de Bathori.

Politica aceasta de *înlocuire a Domnului Muntean* cerea strategiei lovituri repezi şi scurte, executate de trupe nu prea numeroase, dar îndestulătoare pentru a răzbi paza personală a Domnului Muntean. Operaţiunile militare, care i-au fost consecinţele, au avut toate caracteristicele unor raiduri (Moldovenii atacă astfel în 1470, 1473, 1474, 1481, 1482 [6]), 1484, Muntenii şi Turcii răspund la fel în 1471, 1473, 1484, 1485, 1486). Din aceste fapte se pot deduce următoarele învăţăminte:

a) Că şi pentru executarea lor e nevoie de un bun mers al serviciului de informaţiuni. Aceasta a îngăduit lui Ştefan să surprindă mereu pe Domnul din Bucureşti nepregătit;

b) Că operaţiile de acest gen cer repeziciune, deci trupe mobile, cum erau cele moldoveneşti. E probabil că raidurile s'au executat numai de oastea personală a Domnului (curtenii

[1]) *Istorile domnilor Ţării Româneşti*, ed. Iorga, p. 26; Dlugosz, *o. c.*, XIV, p. 665.

[2]) Bogdan, *Relaţiile cu Braşovul*, I, p. 178.

[3]) *Ibid.*, p. 181.

[4]) *Ibid.*, p. 182.

[5]) Lapedatu, *Vlad-Vodă Călugărul*, p. 67.

[6]) In acest an cucereşte, la 10 Martie, cetatea Crăciunei, completând sistemul de întărire a Moldovei.

și lefegii) unită cu câtiva locuitori mărginași, cari luau parte la expediție cu scopul de a jefui sau de a se răzbuna de jafurile anterioare ale protivnicilor.

In urma instalării, în scaunul Țării-Românești, a lui Vlad-Vodă Călugărul și a încheierii unui armistițiu pe cinci ani între Ungaria și Turci [1]) (armistițiu în care urmau să fie cuprinse și țările românești), Ștefan se putea considera ca liniștit. Atenția lui n'a mai fost atât de încordată și astfel a fost surprins.

Turcii nu puteau — dacă voiau să-și urmeze înaintarea spre centrul Europei — să nu se asigure de linia Dunării. De aceea, în tratatul cu Ungaria, ei nu au voit să cuprindă și principatele Românești și, în Iulie 1484, ei atacă, pe neașteptate, cu numeroase forțe proprii și cu aliați Tătari și Munteni [2]), cetățile Chilia și Cetatea-Albă și le iau. Ștefan nu a putut să le mai recucerească și ambele rămân în mâinile Turcilor și le servesc ca bază raidurilor pe care, de atunci înainte, le fac continuu în Moldova [3]).

După ce a contribuit într'o foarte largă măsură la oprirea înaintării Turcilor, timp de 27 ani, Ștefan cel Mare e învins și, cu începere din 1489, plătește tribut stăpânitorului din Constantinopol [4]), unde trebue să-și trimită fiul ca ostatic [5]).

---

[1]) Iorga, *Acte și Fragmente*, III, pp. 64—65; Veress, *o. c.*, IV, p. 39.

[2]) Dacă trecerea lui Vlad Călugărul de partea Turcilor era firească, nu este mai puțin adevărat că prezența, pe tronul muntenesc, a unui domn aliat ar fi îngăduit lui Ștefan să știe din vreme despre atacul turcesc (de care Vlad a fost informat din timp, deoarece s'a găsit la timp pe malul Dunării (*Letopisețul dela Bistrița*, p. 58), luând parte la atacul cetăților) și ar fi luat măsuri.

Importanța luării Chiliei și a Cetății-Albe o arată un document turcesc din Biblioteca Egipteană din Cairo (A. Antalffy în *Rev. Ist.*, XX, pp. 38—40). Tot acolo se arată și participarea lui Vlad-Vodă Călugărul la atacul acestor cetăți, căzută, cea dintâi la 22 Iulie, iar cea de a doua la 4 August 1484.

Are dreptate N. Iorga când zice (*Istoria lui Ștefan-cel-Mare*, p. 186) că, dacă Vlad Țepeș trăia, cetățile dela Dunărea de jos nu ajungeau în mâna sultanului atunci.

[3]) In studiul său *Campania turcă pentru a cuceri Chilia și Cetatea Albă* (*România Militară*, Noemvrie—Decemvrie 1940) colonelul A. Culici arată care ar fi fost dispozitivul trupelor lui Ștefan-cel-Mare și manevrele lor; nu dă însă ca temeiu niciun document, pentrucă nici nu există. Totul nu este decât o simplă speculație.

[4]) După ce și Polonii făcuseră, pe ascuns de Ștefan, pace cu Turcii, la 21 Martie 1489 (Hurmuzaki, II_2, p. 315).

[5]) Iorga, *Istoria lui Ștefan-cel-Mare*, p. 219.

Patruzeci și doi de ani după așezarea stăpânirii lor pe Dunărea de jos, Turcii sdrobesc pe Ungurii la Mohàcs și-și reiau înaintarea spre centrul Europei.

RĂZBOIUL CU POLONII (1497)

Cauzele războiului. Polonia avusese în Ștefan cel Mare un prieten credincios și un destoinic apărător față de Turci, pe care-l răsplătise însă numai cu vorbe goale și cu umilințe [1]).

Luarea Chiliei și Cetății-Albe de către Turci însemna, pentru Ștefan, nu numai o mare pagubă politică și militară, dar și una economică, din pricina încetării venitului din acele cetăți. Această pagubă bănească se mărea prin golul ce-l făceau, în vistieria moldovenească, galbenii de aur ce trebuiau vărsați Turcilor ca peșcheș [2]).

Pe baza afirmației unui contemporan [3]) se admite azi de istoricii noștri [4]), că nevoia de a compensa această pagubă bănească a dus pe Ștefan la ocuparea, în anul 1490, a Pocuției, pe temeiul unei vechi datorii contractate de Poloni față de Alexandru cel Bun și neplătită de regii lor.

Momentul era bine ales pentrucă Polonia avea atunci greutăți interne (răscoala lui Muha susținută de Ștefan-cel-Mare [5]) și externe, și e probabil că această ocupare nu a fost rău văzută de Unguri [6]).

Spre a se răzbuna, a relua Pocuția [7]), a pune pe tronul Moldovei pe fratele său Sigismund [8]) și sub îndemnul lui

---

[1]) Precum o constată cronica dela Dantzig: «. . . und den eid, er (Ștefan) dem konige von Polen geschworen hatte, dar hatte in der bapst darvon entbunden: dan die Polen kunden im kein beistandt thuen kegen die Tataren und Turken, so sie im gelobet hatten» (*Scriptores Rerum Prussicarum*. IV, pp. 778—779).

[2]) Hurmuzaki, II₃, p. 171.

[3]) «Gedochte (Ștefan) her uff weisze und wege, wie er der czins usz den landen de koniges und nicht us synem lande dem Thurken beczalte, nachdeme der konig eyn ursach were seyns vertebens» (*Liborius Nackers Tagebuch, Scriptores Rerum Prussicarum,* V, p. 307).

[4]) Iorga, *Istoria lui Ștefan-cel-Mare*, p. 219; I. Nistor, *Die moldauischen Ansprüche auf Pokutien*, p. 50; I. Ursu, *Ștefan-cel-Mare*, p. 213.

[5]) O. Górka, *o. c.*, pp. 112—113; *Liborius Nackers Tagebuch* în *Scriptores Rerum Prussicarum*, V, p. 306.

[6]) Bogdan, *Doc. lui Ștefan*, II, p. 463.

[7]) Cromer, *o. c.*, p. 440.

[8]) Cromer, *o. c.*, p. 441; Liborius Nacker, *o. c.*, V, p. p. 312; Wapowski în *Scriptores Rerum Polonicarum*, II, pp. 19, 20.

Ioan Buonacorsi zis Callimachus [1]), Ioan Albert, regele polon, se hotărăşte, în 1497, a ataca pe Ştefan. Cunoscând însă priceperea acestuia, încercă să-l înşele [2]), spre a-l surprinde mai bine şi de aceea pretextează că voieşte să reia Cetatea-Albă şi Chilia dela Turci [3]) şi invită pe Ştefan să coopereze cu dânsul [4]).

Ştefan, bine informat ca de obiceiu [5]), se preface a crede cele ce-i spune Ioan Albert [6]) şi-i propune a înainta în lungul Nistrului [7]).

Fapte. Ioan Albert îşi adună foarte încet forţele, în luna Mai, la Lemberg [8]), de unde porneşte, la 26 Iunie [9]). In loc însă de a urma cursul Nistrului până la Cameniţa, care era drumul cel mai scurt spre Chilia şi Cetatea-Albă[10]), cum ceruse Ştefan, regele polon trece râul la Mihalcea[11]) şi se îndreaptă, prin Snyatin[12]) şi Coţmani[13]), unde stă şapte zile[14]),

---

[1]) Cromer, *l. c.*

[2]) Cromer, *o. c.*, pp. 440—441.

[3]) Lucrul trebuia să pară cu atât mai verosimil cu cât luarea Cetăţii-Albe şi a Chiliei de către Turci adusese pagube însemnate şi comerţului polon şi cu cât atunci înceta pacea încheiată pe trei ani între Turci şi Poloni, în 1494 (Lewicki, *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, Tomus III, pp. 416—418, 421—422 în *Monumenta Medii Aevi historica res gestas illustrantia*, Tom. XIV); Isthvanfius, *Historia Regni Hungariae*, Ed. Viena, 1758, p. 21.

In *Nieznany zywot Bajezida II zródlem do wyprawy czornomorskiej i najazdow Turków za Jana Olbrachta*, (vieaţa necunoscută a lui Baiazid II ca izvor pentru expediţia spre Marea Neagră şi invaziile Turcilor în vremea lui Ioan Albreht) Olgierd Górka susţine (p. 27) că Iagelonii nu au hotărît să înlocuiască pe Ştefan prin Sigismund şi că s'a păstrat secretul asupra planului de a lua Cetatea-Albă şi Chilia pentru a nu indispune pe magnaţii unguri. Dar faptele arată că Albert nu s'a îndreptat spre cele două cetăţi, ci spre Suceava. De altfel şi un izvor turcesc citat tot de Górka (p. 30) arată că Albert s'a pus în mişcare pentru a pustii Moldova. Vezi şi ce spune P. P. Panaitescu în *Rev. Ist. Rom.*, VII, pp. 186—187.

[4]) Cromer, *o. c.*, p. 440.

[5]) *Letopiseţul dela Bistriţa*, p. 58; Ştefan ar fi fost informat de Unguri, zice Cromer (*o. c.*, p. 441) şi Wapowski (*l. c.*) şi anume de Birtoc, crede N. Iorga (*Istoria lui Ştefan-cel-Mare*, p. 223). Şi împăratul Maximilian I ar fi vestit pe Ştefan-cel-Mare (*Cercetări istorice*, An. V—VII, pp. 354—355).

[6]) Cromer, *o. c.*, p. 441; Sead-ed-din apud Ursu, *Ştefan-cel-Mare*, p. 222.

[7]) Cromer, *l. c.*

[8]) Cromer, *o. c.*, p. 440.

[9]) Cromer, *o. c.*, p. 441: Miechowski, *Scriptores Rerum Polonicarum* II, p. 260.

[10]) Cromer, *l. c.*

[11]) *Letopiseţul dela Bistriţa*, p. 59.

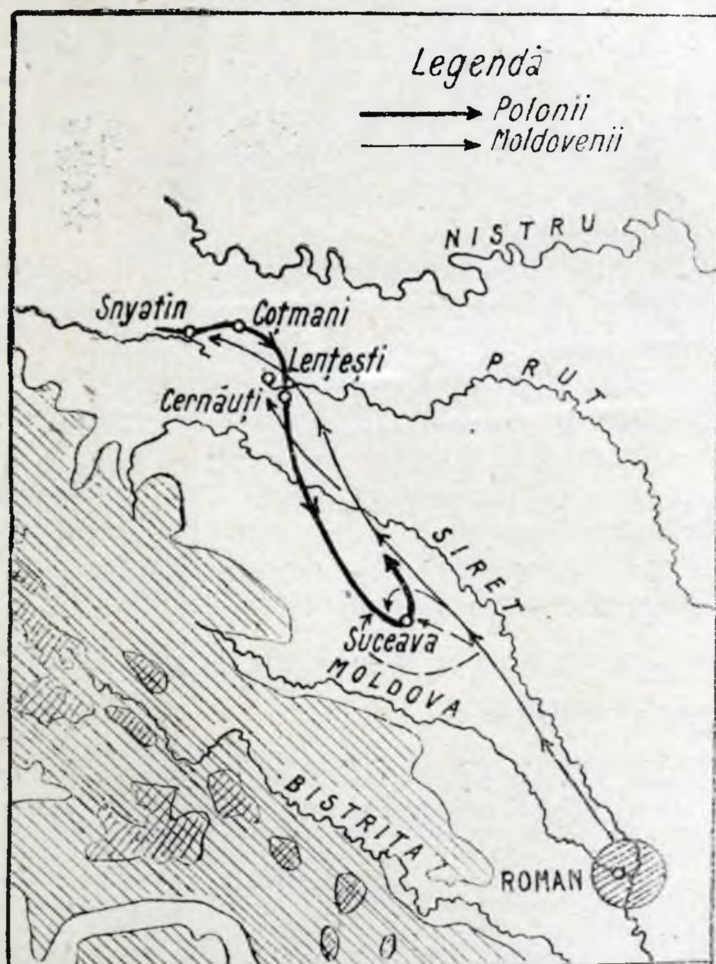
[12]) Unde e la 21 August (I. Ursu, *Ştefan-cel-Mare*, p. 231, nota 2).

[13]) *Letopiseţul dela Bistriţa*, *l. c.*

[14]) *Ibidem.*

spre Suceava. Ștefan, care trimisese mai multe solii lui Ioan Albert [1]), în aparență pentru a se înțelege asupra operațiunilor contra Turcilor, în realitate spre a vedea ce se petrece

Războiul din 1497

la Poloni [2]), e informat atât de mersul Polonilor cât și de faptul că Ioan Albert închisese pe trimișii săi. El ia măsuri pentru întâmpinarea armatei alcătuită din 80.000 de lup-

[1]) Cromer, *o. c.*, pp. 440—441.
[2]) *Ib.*, p. 441.

tători, 40.000 de auxiliari și 30.000 de care, cu care înainta Ioan Albert [1]). Ca rezultat, trupele de acoperire moldovenești rezistă Polonilor la vadul Prutului dela Cernăuți [2]) și apoi se retrag încet, spre Suceava, hărțuind mereu pe Poloni. Aceștia devastează totul în înaintarea lor foarte înceată care-i aduce, la 24 Septemvrie în fața Sucevei [3]).

Ştefan completează garnizoana și aprovizionările Sucevei, iar el pleacă, la 27 August, la Roman, unde dăduse ordin ca să se adune « țara » (oștirea de țară [4]). In același timp, ceru ajutor Voivodului Ardealului, Bartolomeu Dragfy [5]) (cuscrul său Birtoc), lui Vlad Călugărul, Domnul Țării-Românești și Turcilor [6]).

Ioan Albert înconjoară Cetatea Sucevei și începe a o bombarda cu puternica artilerie ce o adusese cu dânsul [7]). Moldovenii, comandați de Luca Arbore, răspund cu artileria de care dispun și repară, noaptea, stricăciunile ce le face artileria polonă în timpul zilei [8]). Trupe moldovenești hărțuesc însă continuu trupele asediatoare polone și le împiedecă să se aprovizioneze [9]). După trei săptămâni de asediu [10]) Polonii, descurajați de neizbânda întreprinderii, ce era de altfel nepopulară în rândurile lor și infometați, încep a murmura și cer ridicarea asediului.

---

[1]) *Ibidem*. Deşi date de un polon, cifrele sunt de sigur exagerate, după obiceiul vremii.

[2]) *Letopisețul dela Bistrița, l. c.*

[3]) *Ibidem*.

[4]) *Ibidem*. Colonelul A. Culici, luându-se după E. Fischer, (*Kozmin*, pp. 14—15), socoteşte efectivul Moldovenilor strânşi în jurul lui Ştefan cel Mare la Roman (*România Militară*, Ianuarie 1941, p. 74), ca fiind de 18.000 de ostaşi şi explică micimea acestui efectiv prin presupunerea că nu toată ţara s'a strâns în jurul Domnului, poate numai cei din Ţara de sus. Cronicele însă spun apriat că Domnul a poruncit ca *toată* ţara să se adune la Roman şi că s'a strâns acolo (*Letopisețul Țării Mold.*, pp. 73—74; *Letopisețul dela Bistrița, l. c.*). De sigur că de data aceasta avem de a face cu o subestimaţie a efectivului moldovenesc, pricinuit de vechiul obiceiu de a exagera în plus efectivul adeversarului şi în minus pe cel propriu.

[5]) Hurmuzaki, XV_1, p. 147.

[6]) Asupra cererii de ajutor trimisă Turcilor, N. Iorga zice (*Istoria lui Ştefan-cel-Mare*, p. 236): « . . . căci mai presus de orice este şi va fi totdeauna neamul », afirmaţie care e cel mai bun răspuns imputării lui Gorka, (*o. c.*, pp. 28, 34), că Ştefan ar fi « făcut joc dublu », adică s'ar fi arătat prieten atât Polonilor cât şi Turcilor.

[7]) Wapowski, *o. c.*, II, pp. 27—28; Miechowski, (*Ibid.*, p. 261).

[8]) Cromer, *l. c.*

[9]) Cromer, *l. c.*,; Wapowski, *l. c.*

[10]) *Letopisețul dela Bistrița*, p. 60.

Intre timp, armata moldovenească se adunase și sosiseră câțiva Turci (2.000) [1]), Muntenii [2]) și Dragfy cu 12.000 oameni [3]). Acesta din urmă dorește să împiedece urmarea războiului și, profitând și de starea morală a armatei polone, reușește să convingă pe Ioan Albert a se retrage [4]).

Ștefan pune drept condiție ca retragerea să se facă pe aceeași cale pe care se înaintase [5]). Devastarea acesteia silește pe Poloni, cari încep retragere la 19 Octomvrie [6]), să ia altă cale mai la Est [7]). Ștefan înconjoară pe Poloni, în pădurea dela Cosmin, și-i înfrânge la 26 Octomvrie [8]). Pe când urmărea resturile armatei polone, află de înaintarea unei coloane de cavaleri din Mazovia și repede înaintea lor pe vornicul Boldur, care-i întâmpină, la 29 Octomvrie [9]), la Lențești, și-i înfrânge [10]). Ștefan continuă urmărirea coloanei principale polone, pe care o bate, la 30 Octomvrie, la vadul Cernăuțului [11]), și apoi o urmărește în Pocuția.

---

[1]) *Ibid.*; Wapowski, *o. c.*, p. 29; Unrest, (Iorga, *Acte și Fragmente*, III, p. 100). Turcii ar fi fost 5.000 (Górka, *o. c.*, p. 32).

[2]) *Letopis. Țării Mold.*, p. 73. Efectivul Muntenilor ar fi fost de 4.000 (Górka, *o. c.*, p. 35).

[3]) Cromer, *l. c.*; *Letopis. Țării Mold.*, *l. c.*

[4]) Bogdan, *Doc. lui Ștefan*, p. II, p. 476; Cromer, *o. c.*, p. 442; Lewicki, *o. c.*, III, p. 446; Wapowski, *o. c.*, p. 38.

[5]) Cromer, *l. c.*

[6]) *Letopisețul dela Bistrița*, *l. c.*

[7]) Cromer, *l. c.*; *Letopisețul dela Bistrița*, *l. c.*; Pray, *Annales Regni Hungariae*, IV, p. 272.

[8]) *Letopisețul dela Bistrița*, *l. c.* Că Polonii au fost înfrânți o arată o relație germană citată de O. Górka (*o. c.*, p. 26).

Asupra bătăliei dela Cosmin, Górka arată, după izvorul turc citat (p. 33), că Ștefan a împărțit trupele (turcești, muntenești și moldovenești) în trei coloane, din care două (Turcii și Muntenii) au atacat trupele polone (*Ibid.*), iar Moldovenii au atacat bagajele armatei polone, pe care le-au jefuit. Nu e mai puțin adevărat că Moldovenii au luat deci parte la luptă.

Că Ștefan să nu fi luat personal parte la bătălie (Górka, *o. c.*, p. 35), în rândurile ostașilor săi, e probabil, din pricina vârstei sale și a greutății de a umbla. După unele izvoare ruso-lituane, nearătate care anume sunt, Górka spune (*l. c.*), că Ștefan era purtat în sanie. Dar aceasta nu împiedecă izvorul turcesc folosit de Górka să arate apriat că Ștefan cel Mare a comandat întreaga oștire compusă din Moldoveni, Munteni, Unguri și Turci, care a urmărit pe Poloni și i-a înfrânt în Codrii Cosminului. Analiza făcută de d-l G. Duzinchevici (*A participat Ștefan-cel-Mare la lupta din Codrul Cozminului?* în *Analele Moldovei*, 1942) stabilește definitiv faptul comandei supreme a lui Ștefan cel Mare.

[9]) *Letopisețul dela Bistrița*, *l. c.*

[10]) Cromer, *o. c.*, p. 443; *Letopisețul dela Bistrița*, *l. c.*; Lib. Nacker, *o. c.*, V, p. 313.

[11]) *Letopisețul dela Bistrița*, *l. c.*

Comentarii. Războiul din 1497 este un trist capitol al istoriei finelui veacului al XV-lea. Suverani creștini se înțeleg, pe sub ascuns, spre a lua domnia aceluia care, timp de 40 ani, a fost un strașnic apărător al țărilor lor față de Turci. E firesc ca oastea chemată, la început cu alt scop, ca să înfăptuiască această mișelie, să nu aibă multă tragere de inimă și ca regele Ioan Albert, cu toată impulsivitatea sa naturală, să tergiverseze, să piardă timp cu adunarea forțelor sale și cu înaintarea lor, atunci tocmai, când se cerea iuțeală spre a se obținea surprinderea, fără de care nu se putea obținea izbânda față de un vrăjmaș ca Ștefan, și cu o armată adunată pentru alt scop. Contra Turcilor, Polonii mergeau voios, dovadă marile efective ce s'au adunat, e îndoielnic însă ca nobilii poloni să fi văzut cu buni ochi înscăunarea unui Iagelon în Moldova, după ocuparea tronurilor Bohemiei, Ungariei și Lituaniei de alți Iageloni, lucru care ar fi mărit mai mult prestigiul propriului lor suveran, mai cu seamă că el ar fi fost instrumentul acestei înscăunări [1]).

Bunul său serviciu de informațiuni a servit încă odată pe Ștefan și i-a îngăduit a lua cuvenitele măsuri, care au constat în:

1. Acoperirea la graniță;
2. Retragerea acoperirii și hărțuirea dușmanului în timpul înaintării acestuia;
3. Fixarea dușmanului (prin cetatea Suceava);
4. Uzarea acestuia prin rezistența cetății și prin hărțuirea trupelor înconjurătoare;
5. Adunarea grosului armatei în interiorul țării, la 230 km de granița atacată;
6. Chemarea în ajutor a vecinilor.

Atâtea dispozițiuni inerente războiului defensiv, pe care disproporția de forțe îl silea pe Ștefan să-l adopte, dispozițiuni ce ne sunt familiare și din studiul războaielor anterioare. Un fapt reiese ca și în 1476: Ștefan nu se închide în vreo cetate. El armează și pune garnizoane puternice în cetăți, se servește de dânsele pentru a fixa și măcina pe dușman, dar el și grosul armatei rămân liberi pentru a manevra.

[1]) Că au mers fără entuziasm o spune Miechowski (*Scriptores Rerum Polonicarum*, II, p. 261).

Apogeul concepției militare românești înfățișată prin Ștefan cel Mare

Dacă aruncăm o privire înapoi asupra celor expuse și căutăm a rezuma concepția militară a lui Ștefan cel Mare, vedem că, în trăsături generale, ea constă în:

I. O idee politică simplă — apărarea ființării statului moldovenesc în alcătuirea sa socială, politică și religioasă și în limitele sale firești — urmărită cu perseverență.

Pentru realizarea acesteia:

α) Menținerea organizării social-politice, născută din evoluarea firească a statului moldovenesc, împiedecarea asupririi unei clase prin alta, printr'o bună și justă administrație care se facă ca fiecare să fie interesat în apărarea moșiei strămoșești;

β) Menținerea și perfecționarea alcătuirii militare din trecut, care transforma, la nevoie, pe fiecare locuitor într'un apărător destoinic, bine încadrat de șefii săi firești, selecționați pe baza serviciului lor în războiu;

c) Menținerea și continua îndrumare a unui bun serviciu de informațiuni;

d) Completarea sistemului de fortificație astfel ca să constea din:

c) O serie de cetăți la punctele de ieșire din țară a marilor comunicații;

b) Un grup central de cetăți — Suceava, Roman, Neamț — servind pentru măcinarea și fixarea dușmanului, dușman în jurul căruia armata de câmp moldovenească putea manevra apoi.

II. O perfectă concordanță între manevra politică și cea strategică.

Dacă politica cerea — în cadrul ideii generale de apărare — să se facă presiuni asupra unui adversar mai puternic, dar ocupat aiurea, sau asupra unuia mai slab dar supărător, conducerea strategică realiza cerința printr'un atac fulgerător, executat de o masă de călăreți, care cădea ca trăsnetul asupra protivnicului, când acesta se aștepta mai puțin.

Dacă era nevoie să se împotrivească încercărilor de supunere a țării de către dușmani puternici, strategia adoptată era defensivă și consta în:

a) O bună acoperire la granițele amenințate, menită: a da știri, a fixa pe inimic prin retragere voită și rezistențe succesive, a-l hărțui și obosi;

b) Atragerea dușmanului în interiorul țării, ale cărei resurse erau distruse voluntar, spre o poziție sau cetate unde vrăjmașul era fixat și uzat, prin luptă și mai cu seamă prin avantajele terenului, ales de Moldoveni [1]);

c) Indată ce inimicul era fixat și obosit și superioritatea lui numerică și organică era anulată, urma contra-atacul brutal, tinzând nu la respingerea ci la distrugerea dușmanului;

d) Urmărirea fără răgaz a dușmanului înfrânt.

Acestea sunt ideile militare ale lui Ștefan, atât pe cât faptele și documentele timpului ne permit să le întrezărim.

Două întrebări ni se pun acum în chip firesc:

1. In concepția strategică a lui Ștefan ce era propriu al lui și ce datora el concepției strategice a neamului său sau a predecesorilor săi?

2. Era strategia lui Ștefan justificată sau putea el avea altă strategie?

La cea dintâi întrebare și anume ce a fost propriu al lui Ștefan în gândirea sa strategică și în aducerea ei la înfăptuire și ce datora el concepției strategice a neamului sau a predecesorilor săi, paginele premergătoare acestui capitol arată că, în 1359, Moldovenii au învins pe Poloni prin aceleași manevre și că, în războiul din 1450, Bogdan tatăl lui Ștefan cel Mare, a întrebuințat aceeași strategie defensivă, atrăgând pe Poloni în interiorul țării și dând bătălia, la loc strâmt, la Crasna. De sigur că Ștefan care poate că a asistat chiar la acea luptă, a fost influențat de cele petrecute în 1450.

Pe de altă parte și războaiele purtate de Munteni, dela întemeierea principatului și până în vremea lui Ștefan cel Mare,

---

[1]) Darul de a alege pozițiile potrivit scopului urmărit, cu care era înzestrat Ștefan-cel-Mare, se învederează și prin aceea a poziției dela Lipinți (20 August 1470) pe ramificațiile spre Nistru ale crestei linii de despărțire a apelor dintre Prut și Nistru și pe Râul Cubolta pe care au venit Tătarii dela Dubăsari.

ne fac să constatăm că și în cel cu Carol Robert (1330), și în acel al lui Vlaicu-Vodă cu Ungurii lui Ludovic (1369), și în acelea ale lui Mircea cel Bătrân cu Turcii (1394, 1397) și în acel din 1462 al lui Vlad Țepeș cu aceiași adversari, se folosesc aceleași principii de strategie defensivă — atragerea dușmanului mai puternic, uzarea lui și încercarea de a-l sdrobi într'un loc strâmt. prin aceleași mijloace tactice pe care le-au întrebuințat și Moldovenii lui Ștefan cel Mare.

Și mai mult încă cele arătate cu privire la operațiile — puținul cât știm despre ele — din epocile mai vechi înfățișate în capitolele I, II și III, arată că în acele epoci vechi găsim aceleași procedee într'o formă oarecum embrionară.

Principiile strategice și tactice de care s'a folosit Ștefan au fost deci acelea ale predecesorilor săi și mai mult încă acelea ale neamului său.

Conducătorii militari cari s'au ridicat dintre Românii ardeleni fac excepție la această regulă, lucru firesc pentrucă și Ioan Huniade și Paul Chinezul nu puteau avea aceleași principii strategice ca Moldovenii și Muntenii. Ei nu puteau avea aceleași principii, pentrucă s'au născut într'o țară cu o alcătuire socială și cu o organizare militară deosebită de acelea ale țărilor românești, pentrucă fuseseră — cel puțin Ioan Huniade [1]) — crescuți la școala practică a războaielor din Occidentul Europei și pentrucă au purtat războiul cu instrumente — armate — deosebite de cele românești.

Dacă strategia și tactica pe care le-a întrebuințat Ștefan erau strategia și tactica premergătorilor săi și rezultau din chipul cum se înfățișau problemele militare gândirii neamului românesc, atunci răspunsul la a doua chestiune și anume, dacă Ștefan putea avea altă strategie, vine dela sine și este: *nu.*

Nu putea Ștefan să aibă altă strategie pentrucă strategia este rezultatul a doi factori: a țintei politice ce se urmărește și a mijloacelor cu care se poartă războiul.

Ținta lui Ștefan fiind apărarea ființării Moldovei, el nu putea duce decât o politică defensivă și ca atare nu putea adopta decât o strategie defensivă. Rezultatele care se cereau

---

1) Kupelwieser, *o. c.*, pp. 58—60.

acestei strategii defensive nu erau însă pasive — respingerea dușmanului, căci acesta ar fi revenit și mijloacele Moldovei nu-i îngăduiau să repete asemeni sforțări — ci erau pozitive — distrugerea celui ce calcă pământul românesc — și rezultate pozitive nu se puteau obținea prin închiderea în cetăți, lucru de care s'a ferit totdeauna Ștefan, ci prin păstrarea libertății de acțiune și la această păstrare a libertății de a acționa îl împingea pe Ștefan însăși firea sa. Pentru a sdrobi pe dușman care de foarte deseori era superior, fie numericește, fie ca organizare ofensivă și ca armament, trebuia însă ca înainte de a-l lovi să i se micșoreze forțele așa ca izbirea, ce ulterior trebuia să aibă loc, să poată fi favorabilă Moldovenilor. Pentru măcinarea (uzarea) forțelor adversarului, organizarea social-politică și cea militară, rezultată din cea dintâi, dădeau, Domnitorilor români un instrument admirabil: soldatul plugar român, proprietar sau uzufructuar de drept al solului, interesat în apărarea moșiei și a Statului care-i asigura folosirea acestui bun, gata a sacrifica trecător produsul muncii sale pentru a păstra fondul (ceea ce a îngăduit domnitorilor români a face acele devastări voluntare ale țării care au uzat pe vrăjmaș). Și același soldat, căruia bogăția țării în cai, îi dădea mijlocul de a fi mobil, căruia armamentul său ușor îi permitea să lovească pe dușman de departe, căruia îmbrăcămintea sa închisă îi îngăduia să se facă una cu pădurile, căruia tradiția, vieața plină de primejdii și vânatul îi dăduse darul folosinței adăposturilor, era cel mai bun instrument pentru lupta de hărțuire și uzură, pentru atragerea dușmanului spre locul de peire.

Lupta de uzură și de hărțuire, cere o disciplină desăvârșită și consimțită, ceea ce nu se putea găsi decât la o populație mulțumită de soarta sa și conștientă de datoriile sale, cum arată faptele că era populația românească de atunci.

Sdrobirea dușmanului nu se putea face însă decât dacă dușmanul nu se putea folosi, pe câmpul de bătălie, de superioritatea efectivelor și de cavaleria sa în masă, de unde nevoia de a-l aduce la loc strâmt și acoperit cu mlaștine sau cu păduri, unde invizibilitatea și ușurința Moldoveanului compensau cu prisosință masa și armamentul defensiv al

atacatorului și unde se putea manevra nevăzut și ataca prin surprindere flancurile și spatele dușmanul și produce astfel sdrobirea maselor vrăjmașe, din care puțini puteau să se întoarcă în țara lor, căci caii și cunoștința terenului îngăduiau Românilor să urmărească fără preget și să distrugă pe cei ce fugeau.

Nevoia de a-și apăra « sărăcia și nevoile și neamul », firea neamului și organizarea social-politică asemănătoare, au produs și la Moldoveni și la Munteni strategii și tactice identice, care s'au impus tuturor conducătorilor lor și de aceea și lui Ștefan.

Dacă Ștefan datorește mult geniului neamului său și pildelor predecesorilor săi, întru nimic nu se micșorează însă meritele sale și gloria legată de numele său, căci oricât de bune ar fi unele principii, fie politice, fie strategice, ele nu au o valoare intrinsecă în sine, ci sunt puse în valoare numai prin chipul cum sunt aplicate. Aplicația principiilor politice, strategice și tactice inerente neamului, nu a dat rezultate atât de însemnate niciunui alt Român, ca lui Ștefan, despărțit de toți ceilalți conducători militari din trecutul nostru de întreaga distanță care desparte pe un artist de un simplu meseriaș [1]).

CAPITOLUL V

DECĂDEREA (1504—1653)

A) ARMAMENTUL

In capitolul precedent, am arătat că:

a) Armamentul Românilor, ca și acel al vecinilor de altfel, consta, mai ales, din acel potrivit luptei corp la corp și era alcătuit din: scuturi, îmbrăcăminte defensivă (cu puțină îmbrăcăminte metalică — cuirase), ghioage, topoare, seceri și coase, săbii și sulițe;

b) Românii mai dispuneau și de un armament pentru lupta depărtată — arce și săgeți, praștii, arcane, arbalete și

---

[1]) Vezi aprecierea turcească asupra lui Ștefan cel Mare citată de Górka, (*o. c.*, p. 30).

arme de foc — acestea din urmă atât portative cât și pe afete trase de cai sau boi.

Armele de foc îngăduiau aruncarea câtorva lovituri izolate până la circa 900 metri și baterea, cu o ploaie relativ deasă de proiectile, a unei zone de circa 200 metri, înaintea și pe flancurile liniei de bătaie; zona aceasta nu putea fi bătută însă decât un timp relativ scurt;

c) Deși armele — mai cu seamă cele mai simple — se fabricau în țară, mai era nevoie totuși să se cumpere și dela vecini;

d) Cele ale vecinilor erau în genere mai perfecționate, mai puternice și mai numeroase ca acele ale Românilor.

Armamentul s'a desvoltat mult din veacul al XVI-lea înainte, iar numărul izvoarelor documentare a crescut mult. Iată starea lui în epoca ce studiem acum.

1. *Armamentul defensiv.* Proporția celor cari posedau armament defensiv după modelul occidental, adică de fier, a continuat a fi foarte mic [1]). Că domnitorii l-au întrebuințat într'o măsură mai mare ne-o dovedesc ilustrațiile contemporane [2]), precum și documentele [3]). Uneori chiar,

---

[1]) *Codicele Bandinus* (ed. V. A. Urechia), p. 311. In enumerarea armamentului întrebuințat de Moldoveni, unii autori nici nu pun cuirasele (*Paulii Jovii Novocomensis episcopi Nucerini historiarum sui temporis*, ed. Basileae 1617, II, 2, p. 310); Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 14. Prin nimic nu e întemeiată afirmarea unui autor modern (General Alexe Anastasiu, *Bătălia dela Călugăreni*, ed. II, p. 43) că haina de fier (zaua) făcea parte din armamentul normal al oștirilor românești.

[2]) Academia Română, Stampe: A. I. 16; A. II. 24; B. LI. 39, etc.; N. Iorga, *Portretele Domnilor Români*, N-rele 72, 76, 116, 148—151. Pe moneta din 1563, Eraclide e reprezentat purtând o cuirasă bogat ornamentată. Tot așa Ion-Vodă cel Cumplit și Mihnea-Vodă Radu (*Etymologicum Magnum Romaniae*, articolul *ban*).

[3]) Un catastih de scule dela 1508—1509 ne arată că: la 12 Fevruarie se cumpără o chivără mică pentru Voivod care se plătește 13 aspri și că, la 28 Aprilie, se cumpără zale pe preț de 17 aspri (I. Bogdan, *Documente și Regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria*, ed. 1902, pp. 322, 323).

La 2 Aprilie 1522, I. Zapolya ordonă Sibienilor a elibera «loricele» lui Ștefăniță Domnul Moldovei.

Arhivele din Königsberg conțin liste de armamentul trimis lui Alexandru Lăpușneanu în 1559 (Iorga, *Studii și Documente*, XXIII, pp. 88, 89).

La 4 Ianuarie 1598, scriind din Târgoviște lui Taranowski, păharnic de Kalisz, Mihai Viteazul îi amintește că i-a făgăduit o armură (Gh. Duzinchevici, *Documente din arhivele polone relative la istoria Românilor (secolele XVI—XIX)*, p. 10).

Averea lui Vasile Lupu luată de Gheorghe Ștefan la Suceava cuprindea și armure (*Călătoriile patriarhului Macarie* (Ed. Cioranu), p. 71).

acest armament era de preț, fiind aurit sau având pe dânsul gravuri [1]).

In listele de armamentul trimis din Königsberg lui Alexandru Lăpușneanu, în 1569, se văd trecute, pe lângă armamentul aurit și gravat, pe lângă șeaua de paradă destinată pentru Domnitor, treizeci de cămăși de zale, cu tot atâtea perechi de mănuși (care costau 528 florini) și 100 coifuri de oțel (al căror preț era 250 florini) [2]). Cămășile de zale (erau mai ieftine ca acea a Domnitorului) [3]), coifurile și mănușile erau sigur pentru garda Domnitorului.

Intr'un document din 1 Fevruarie 1570 [4]), vedem că, anterior datei acesteia, se dăduse mănăstirii Govora, pentru pomenirea lui Radu Tastabeanu, 6.000 aspri, din cari 5.000 în numerar, iar pentru rest o cămașă de zale, un coif, o cingătoare de argint și un cal bun.

Tot făcând parte dintr'o transacție bănească găsim într'un document din 25 Noemvrie 1618: « Și iar au cumpărat Oana moșie dela Ega, partea toată de peste tot hotarul, drept 100 aspri gata și drept o chivără » [5]).

---

[1]) In armamentul trimis lui Alexandru Lăpușneanu:
« 2 blancke Rustung, eine verguldet die andere geetzte, 44 fl.
« 1 vergulte Rustung 75 fl.
« 1 weisse geetzte Rustung 30 fl. » (I o r g a, *Studii și Documente*, XXIII, pp. 88—89). Cea din urmă a aparținut personal prințului Prusiei (p. 85).

In inventarul (21 Iunie 1585) al averei lui Petru Șchiopul (H u r m u z a k i III, p. 91) se găsește: « un' armatura de argento »; trebue să fi fost argintată și nu de argint.

Tot dela dânsul a rămas (H u r m u z a k i XI, p. 468): trei perechi de mănuși de zale din care două argintate și aurite.

In Aprilie 1600, împăratul Rudolf a trimis lui Mihai Viteazul o armură aurită (verehrten Rüstung) (A. V e r e s s, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, VI, p. 255).

[2]) I o r g a, *Studii și Documente*, XXIII, pp. 88, 89; I o r g a, *Istoria comerțului român*, I, p. 190.

[3]) Cămașa de zale cu o pereche de mănuși costa ceva mai mult ca 17 florini, pe când o cămașă de zale pentru Domnitor costa 54 florini 28 groschen (I o r g a, *Studii și Documente*, XXIII, p. 88).

O bucată dintr'o cămașă de zale, cântărind 5 kg, a fost găsită pe locul numit Cetățuia, lângă satul Puești, din ținutul Tutovei (*Miron Costin*, An II, p. 49 și An III, p. 5).

O bucată dintr'o cămașă de zale s'a găsit la Radovan (Dolj) și se află la Muzeul Militar din București (A n t o n V e l c u, *Tezaurul militar dela Radovanu*).

[4]) G. F o t i n o, *Contribution à l'étude des origines de l'ancien droit roumain*, p. 428.

[5]) *Revista Istorică*, XIII (1927), N-le 1—3, p. 66.

Impăratul austriac făgădueşte lui Radu Şerban, între altele şi cuirase [1]).

Documentarea nu se mărgineşte însă numai la acea scrisă, ci avem cel puţin un document sculptural, o piatră mormântală din Mănăstirea Vieroş care reprezintă pe boierul Albul (mort în lupta dela Ziliştea, la 24 Aprilie 1574), călare, cu coif în cap şi buzdugan în mână [2]).

I. Neculce ne arată [3]) că hatmanul Velicico Costin a avut zaua ruptă într'o luptă.

Pe lângă motivul costului ridicat al armurelor, ceea ce a împiedecat pe ai noştri de a se acoperi cu fier, a fost şi greutatea acestui armament, care atingea până la 52½ pfunzi [4]), adică circa 18—21 kg, ceea ce făcea ca trupele prevăzute cu acest fel de îmbrăcăminte să fie foarte puţin mobile. Dar firea neamului nostru şi întreaga sa strategie şi tactică se întemeia tocmai pe mobilitate.

De altfel nu numai Românii erau lipsiţi de îmbrăcăminte de fier, ci şi vecinii noştri. In 1552, Dieta Transilvaniei, adunată la Turda, îndatoreşte pe iobagi a avea armamentul pentru luptă, dar nici armuri nici coifuri [5]). In 1595, în armata lui Sigismund Báthory, numai Saşii aveau cămăşi de zale şi coifuri, pe când Ungurii şi Secuii nu aveau [6]).

Pentru marea masă a luptătorilor Români îmbrăcămintea defensivă a continuat a fi, ca şi în epoca anterioară, haina de in umplută cu bumbac, în grosime de trei, patru degete şi cu cusături în iţe dese [7]).

Tot ca armament defensiv trebuesc socotite scuturile (pavezele), care au urmat să fie întrebuinţate şi în epoca ce stu-

---

[1]) A. Veress, *Doc. priv. la ist. Ard., Mold. şi Ţ. Rom.*, VII, pp. 20, 21.

[2]) Stoica Nicolaescu, *Doc. Slavo-Rom.*, p. 329; *Albina*, revistă populară, an. VIII, Nr. 3, p. 64.

[3]) Kogălniceanu, *Letopiseţi*, II, p. 231.

[4]) Max Jähns, *Geschichte der Kriegswissenschaften*, p. 1005.

[5]) Hurmuzaki, II, 5, p. 17.

[6]) Hurmuzaki, XII, p. 80. Un scriitor sas atribue faptului că Saşii au avut un armament superior (armuri şi arme de foc) celorlalte naţii din Ardeal, putinţa lor de a impune respectarea drepturilor lor (C. D. Teutsch, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen*, ed. IV, I, p. 306).

[7]) A. Papiu Ilarian, *Tezaur de Monumente istorice*, III, p. 181.

diem acum [1]). Cele al Moldovenilor erau mici [2]). Pe lângă scuturile ce se făceau în Ţară, Domnitorii îşi procurau altele din Braşov[3]), din Sibiu[4]), din Bran[5]), fie plătindu-le, fie în dar.

In afară de aceste scuturi, ai noştri au avut şi scuturi de paradă, din acele numite în Occident de Francezi « targe » şi de Nemţi « Tartsche » [6]). Acestea erau de obiceiu de lemn având vopsite pe ele armele proprietarului lor [7]). Ele se întrebuinţau la diferitele întreceri ale călăreţilor, numite « tournois » în Occident şi « halcă » la noi. Cronicele ne-au păstrat menţiuni despre halce [8]). Un foarte bun cunoscător al armamentului din trecut [9]) nespune că la castelul din Ambras au existat nouă asemenea « targes » (probabil luate în luptă), dăruite Arhiducelui Ferdinand (1529—1595) de un « Voievod valah ».

2. *Armamentul pentru lupta corp la corp* a fost acelaşi ca mai înainte[10]), adică: ghioage (masses d'armes)[11]), barde, topoare[12]), coase şi seceri[13]), săbii[14]) şi sulițe (fuşti)[15]). Prea

---

[1]) *Paulii Jovii Novocomensis episcopi Nucerini historiarum sui temporis,* Tomi secundi, altera pars, Basileae MDLVII.

[2]) V. A. Urechia, *Codex Bandinus,* p. 311; A. P. Ilarian, *o. c.,* III, p. 240.

[3]) Hurmuzaki, XI$_1$, pp. 793, 794; *Quellen zur Geschichte det Stadt Brasso.* I, p. 477; I. Bogdan, *o. c.,* pp. 274, 275.

[4]) Hurmuzaki, XI, pp. 861, 863, 868.

[5]) *Ib.,* pp. 802, 805.

[6]) *Bul. Com. Mon. Ist.,* 1915, pp. 76, 77.

[7]) O garvură veche ne arată un călăreţ romȃn cu un mare scut pe care este figurat un leu (Bruyn, *Diversarum gentium armatura equestris*).

[8]) *Let. Ţ. Mold.* (ed. Giurescu), pp. 215, 216.

[9]) E. Lentz, în *Călăuza colecţiei de arme medievale şi a renaşterii a Ermitagiului* (ruseşte), partea I, St.-Petersburg, 1908, p. 208.

[10]) Pentru armamentul din prima jumătate a secolului al XVI-lea avem o înfăţişare documentară în frescele din biserica lui Neagoe dela Argeş (publicaţia cu acest titlu de V. Brătulescu), pe care se văd spade, pumnale, lănci, coifuri, arce cu săgeţi, tolbe).

[11]) Românii cari escortau pe Mihai Viteazul la Viena erau înarmaţi cu buzdugane (A. P. Ilarian, *o. c.,* I, p. 250); *ibid.,* III, p. 240; *Let. Ţ. Mold.,* p. 230.

[12]) Iorga, *Acte şi Fragmente,* I, p. 37; La Călugăreni, Mihai Viteazul ia o secure (hache d'armes) (Walter, apud A. P. Ilarian, *o. c.,* I, p. 28). Istrate Dabija Voivod este reprezentat cu un topor în mână (Ac. Rom., Stampe, B. LI, 9).

[13]) A. P. Ilarian, *o. c.,* III, p. 240; *Let. Ţ. Mold.,* p. 205.

[14]) Hurmuzaki, XI, pp. 784, 792; Iorga, *Acte şi Fragmente,* III, p. 310; D. Cantemir, *Descrierea Moldovei* (ed. Ac. Rom.), p. 137; Paulus Jovius, *o. c.,* II, p. 310; A. P. Ilarian, *o. c.,* p. 240; M. Colyn, *Omnium pene Europae . . gentium habitus Militis ex Walachia vestitus.*

[15]) Hurmuzaki, XI, pp. 784, 793, 794, 795, 802, 805, 864; XII, p. 80; XV$_1$, p. 433; D. Cantemir, *l. c.;* Paulus Jovius, *l. c.* Ilustraţia reprezentând un « Eques walachus » în Bruyn, *o. c.;* I. Bogdan în *Analele Academiei Române,* S. II, tom. XXX, p. 436.

puţin din acest armament s'a conservat [1]), aşa că trebue să ne mulţumim cu dovezile ce găsim în documentele scrise. Acestea ne arată că în acest armament se făcea deosebire între cel întrebuinţat de mulţime — şi numai pentru luptă — şi acel întrebuinţat de Domnitori, boieri şi oamenii cu dare de mână, care, dacă servea pentru luptă, servea şi pentru paradă şi ca atare era făcut din materiale mai bune şi era şi împodobit. Astfel:

Ghioagele nu erau numai o armă, ci serveau şi ca însemn de comandament. Ca armă rămăsese măciuca de lemn [2]), ţintuită cu cuie, sau chiar de fier, cea de a doua (însemnul), numită *buzdugan* (şi care servea şi ca armă), era, de lemn îmbrăcat cu metal, sau numai de metal. Asemenea buzdugane sunt acelea ce le vedem în gravura care ne arată pe Grigore Ghica-Voivod, pe piatra mormântală a lui Radu dela Afumaţi [3]), precum şi cel aflat în mâna lui Albu, la Vieroş [4]). Ele erau de obiceiu bogat ornate şi uneori făcute din metal preţios [5]).

Bardele şi topoarele erau de două soiuri: cele obişnuite cu care se înarma omul din popor [6]) şi cele modificate şi cunos-

---

[1]) Asupra celui găsit trebue să fim foarte prudenţi în calificarea lui de românesc sau străin, pentrucă nu era o aşa mare deosebire, în special în privinţa armamentului mai obişnuit: vârfuri de săgeţi, de suliţe, săbii şi topoare, între cel al nostru şi cel străin. De pildă clasificarea făcută de părintele I. Antonovici (*Istoria comunei Bogdana*, pp. XVI—XXI) nu e de loc convingătoare.

[2]) Cu măciuci erau înarmaţi Moldovenii în lupta dela Cahul, 1573 (A. P. Ilarian, *o. c.*, p. 240).

[3]) *Revista pentru istorie, archeologie şi filologie*, X, p. 79.

[4]) Stoica Nicolaescu, *o. c.*, p. 329; *Albina*, revistă populară, an. VIII, Nr. 3, p. 64.

[5]) In catastihul de scule din 1508—1509, publicat de I. Bogdan (*Relaţiile Ţ. Rom. cu Braşovul*, ed. 1902, p. 323), se vede însemnată, la 23 Aprilie, suma de 30 de aspri plătiţi pentru un buzdugan.

In inventarul averii lui Ştefan Voivod (făcut de tatăl său, Petre Şchiopul, în 1594), se găsesc: « 2 bozidagan (argi(n)t » (Hurmuzaki, XI, p. 396).

Un buzdugan de argint rămas dela Petru Şchiopul (Hurmuzaki, XI, p. 461).

După alt izvor (Hurmuzaki, p. 91), Petru Şchiopul avea: « sei mazze d'argento dorate ».

Domnitorul ar fi avut chiar un buzdugan de aur, pe care-l ducea în alaiuri marele postelnic (C. C. Giurescu, *Le voyage de Niccolò, Barsi en Moldavie*, în *Mélanges de l'Ecole Roumanie en France*, 1925, p. 303).

[6]) Poezia populară păstrează amintirea întrebuinţării acestor unelte ca arme:

« Barda în mână apucă
« Şi 'n Tătari se aruncă ».

(V. Alecsandri, *Român Grue Grozovanuul*)

cute, fie sub numele de *hâche d'armes*, fie sub acel de *halebarde* [1]) sau *bardișe*, la noi [2]). Și unele și altele aveau partea tăietoare mai subțire dar mai mare ca a toporului obișnuit. Cele dintâi (hâches d'armes) aveau o coadă scurtă, pe când cele de al doilea, care aveau și un vârf pentru a înțepa, aveau coade lungi. Fețele tăiușurilor, mai ales la armele ce serveau gărzilor princiare, erau îmbogățite cu gravuri sau cu încrustații.

Săbiile erau de două tipuri: drepte, după chipul occidental [3]) și încovoiate [4]), după cel oriental [5]).

Numărul săbiilor posedate de Domnitorii noștri era mare [6]) și ornamentația lor era foarte bogată [7]), ceea ce făcea că și

---

« Cine are topor mare
« Scoată-mi-l la foc de soare,
« Cine are bardă mică
« Facă-i buza subțirică,
« Când s'o repezi prin gloate
« Să deie sărut de moarte.
« Eu n'am flintă, n'am secure,
« Nici am ghioagă din pădure ».

(V. Alecsandri, *Lelea Viteză*)

[1]) Iorga, *Acte și Fragmente*, I, p. 37.

[2]) « Haiduci cu bardișe éste (*sic*) un fel de arme, topoare cu coade lungi » (Miron Costin, ed. V. A. Urechiă, I, p. 489).

[3]) Spată (glaive) (B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, I, p. 303).

[4]) Teaca săbiilor se numea și *fărcuș*: « Și, sărind el pe cal, căzu fărcușul săbiei. Și, golindu-se sabia, se lovi în stinghe » (Iorga, *Herodot*, traducere românească, p. 172). Lipsește în *Dicționarul Limbei Române* (Academia Română).

[5]) Bandinus (1646) zice că la Moldoveni, de obiceiu, sabia era curbă și mai rar dreaptă, cu două tăișuri (V. A. Urechiă, *o. c.*, p. 311). Țăranii moldoveni din oastea lui Ion-Vodă cel Cumplit erau înarmați cu « gladij reflexi, Turcicorum similes » (A. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 240).

Mihai Viteazul ar fi purtat (1600) *sabie persană* (Ioannes Palatius, în *Aquila Austriaca*, lib. 47, cap. 2, apud Gh. Șincai, *Cronica Românilor*, II, p. 439).

Se semnalează totuși, atât pentru Moldoveni cât și pentru Munteni (1595), călăreți înarmați cu spade (săbii drepte). (Hurmuzaki, XI, p. 80).

In inventarul averii rămase pe urma lui Petru Șchiopul (Hurmuzaki, XI, pp. 455—469), se face deosebire între săbiile (drepte) occidentale și săbiile orientale, denumind pe aceste din urmă: turcești.

[6]) Dela Petru Șchiopul au rămas cincisprezece săbii după un izvor (Hurmuzaki, XI, pp. 457—469) și treizeci și trei, dintre care nouă de preț și 24 « simitare comune », după alt izvor (Hurmuzaki, III, p. 91).

Dela Nicolae Petrașcu au rămas, la Pressburg (3 Februarie 1604): patru săbii, din care una încrustată cu argint și trei paloșe (A. Veress, *Doc. priv. la ist. Ard., Mold. și Ț. Rom.*, VII, pp. 196, 197).

[7]) Radu cel Mare, Voivodul Munteniei, vine, în 1507, la regele Vladislav al Ungariei, aducându-i, între altele, săbii poleite cu aur și cu pietre scumpe (Isthvanfi, *Historia Reg. Hungariae*, ed. 1578, p. 35).

prețul lor să fi fost ridicat [1]), *Sulițele (lăncile)* erau ornate,

---

Catastih de lucrurile Doamnei Voica (1 Ianuarie 1514): «... 2 săbii de argint aurit 16 M. 43 p.» (Hurmu,zaki, XV, pp. 225—6).

Turcii iau la Suceava, în 1538 săbii împodobite cu pietre scumpe (Hammer, *Histoite de l'Empire Ottoman*, trad. Dochez, II, p. 40).

Petru Rareş reclamă, la 23 Noemvrie 1541, că un Rutean a fugit luându-i două săbii: una de aur şi una de argint aurit (Iorga, *Studii și Documente*, XXIII, p. 337).

14 Iunie 1555, Sultanul a dat lui Iliaş-Vodă Turcitul o sabie «giogiolata», (împodobită cu pietre scumpe), valorând 10—15.000 ducaţi (Veress, *o. c.*, I, p. 48).

Ștefan Tomşa, prin testamentul său din 5 Mai 1564, lasă două săbii: una aurită cealaltă argintată şi cu pietre preţioase (Hurmuzaki, Supl. II, vol. I, p. 239).

Despot-Vodă dărueşte lui Anton Secuiul *sabii ferecate* (Kogălniceanu, ed. II-a, I, p. 438).

In inventarul lucrurilor boierilor pribegi, întocmit la 2 Martie 1569 la Sibiu, se găsește: o sabie argintată prețuită 25 fl.; un pumnal mic 1 fl. 50 dinari; două coifuri; o sabie argintată 16 fl.; un pumnal argintat 32 fl.; un pumnal argintat 20 fl. (Veress, *o. c.*, I, pp. 283, 284).

La 2 Decemvrie 1575, inventarul Zamfirei, fiica lui Moise-Vodă, cuprinde: un coif aurit, un hanger de argint poleit, un hanger de argint aurit cu mâner de os, un pinten argintat, un hanger argintat şi aurit cu mâner de os, un coif aurit al lui Farkaş Bethlen (zălogit), un hanger de argint, cu teacă aurită (zălogit) (A. Veress, *o. c.*, pp. 80—83).

Turcii au dat lui Petru Şchiopul (3 Aprilie 1584): ain Saybl mit Edlgestain (Hurmuzaki, XI, p. 676).

O «sabie d'avor (aur) patra(t)» aparţinând lui Ştefan-Voivod, 1594 (Hurmuzaki, XI, p. 396).

Dela Petru Şchiopul au rămas: o sabie incrustată cu argint, patru săbii cu teci argintate şi aurite, o sabie cu o teacă cu pietre scumpe (Hurmuzaki, XI, pp. 457, 460, 461).

Alt izvor arată că dânsul avea: «nouă săbii şi spade cu teci argintate, aurite şi incrustate cu pietre scumpe» (Hurmuzaki, III, p. 91).

In zestrea Domniţei Maria, fiica lui Petru Şchiopul, una «spada d'arzento» (Hurmuzaki, XI, p. 707).

Zotu Ţigara, Spătarul lui Petru Şchiopul, lasă, prin testamentul din 15 Iunie 1599, o spadă argintată lui Rizu şi alta lui Stavru (Iorga, *Foaia de zestre a unei domnițe moldovene*, p. 26).

In lupta dela Silistra (1595), s'au luat săbii şi pumnale «argentei de-aurati» (Iorga, *Acte și Fragmente*, I, p. 140).

Românii cari escortau pe Mihai Viteazul la Viena erau înarmaţi cu săbii argintate (A. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 250).

Turcii dau, în 1600, lui Mihai Viteazul un iatagan cu aur şi cu pietre scumpe (Hurmuzaki, IV, p. 74).

Mihai Viteazul ia o sabie ferecată dela un Dumitru şi un Buzea (Academia Română, Documente, pachet CXCVII Nr. 46).

In 1641, Vasile Lupu dărueşte Ţarului Mihail Feodorovici o sabie cu două tăişuri, încrustată cu aur, cu mânerul îmbogăţit cu pietre scumpe şi cu teaca împodobită cu argint aurit, plăci de jasp, rubine şi peruzele (A. Waldmann, *Le tresor de Moscou (Orujeynaia Palata)*, Moscova, 1861, p. 148).

[1]) (1594) Inventarul averii lui Ştefan-Voivod, făcut de tatăl său, Petru Şchiopul:

3500	taleri	«un hangiar gioheri»
1500	»	«on sabii gioher»
150	»	«on hangiar gioher»
870	»	«on sabii gioher».

Târgovişte, Aprilie 1557: Şi o sabie ferecată cu preţ de 2000 aspri » (Hasdeu, *Arhiva Istorică*, I, p. 40).

mai ales la vecini, cu steguleţe [1]). Ele se lungiseră mult (mai cu seamă la călăreţi) şi atingeau o lungime până la 6—7 metri, pentru a putea ajunge pe infanterist înarmat şi el cu lance [2]). Greutatea lor era de 4½—7 pfunzi [3]).

Lăncile călăreţilor noştri erau mai scurte [4]) şi mai uşoare [5]).

Românii iobagi din Transilvania erau îndatoriţi, de Dieta din 1552, a avea ca armament cel puţin o sabie şi o secure [6]).

3. *Armamentul pentru lupta depărtată* era de două feluri: cel mai vechiu, constând din arce, arbalete (cu săgeţile lor), praştii şi arcane, şi acel mai nou, alcătuit din arme de foc.

a) *Arce şi arbalete.* Nu trebue să se creadă că apariţiunea armelor de foc a făcut să dispară imediat arcele şi arbaletele. Acestea au urmat să fie întrebuinţate încă multă vreme. In tot secolul al XVI-lea au alcătuit armamentul marei mase a ostaşilor, la toate armatele [7]) şi dacă în secolul al XVII-lea [8]),

---

1) Câte odată şi la Români (Iorga, *Acte şi Fragmente*, I, p. 259).

2) La Muzeul Militar Naţional sunt asemenea lănci cu steguleţe de ale călăreţilor din Sibiu (sec. XVI—XVII). Ele au o lungime de 3 m 75.

3) Max Jähns, *o. c.*, p. 1005.

4) Scrisoare a lui Pigafetta din Târgovişte, 18 Octomvrie 1595 (Veress, *Campania creştinilor în contra lui Sinan-Paşa*, pp. 39, 40).

5) Ale noastre erau, de cele mai multe ori, foarte rudimentare, alcătuite dintr'o prăjină tăiată atunci din pădure, în capul căreia se punea orice bucată de fier (Iorga, *Acte şi Fragmente*, I, p. 259).

6) Hurmuzaki, II, p. 17.

7) In 1577, un regiment suedez de cavalerie e încă înarmat cu arce (Meyer, *Manuel historique de la technologie des armes à feu*, Paris, 1837, I, p. 50).

In 1534, infanteria franceză avea un efectiv de 42.000 oameni, din cari numai 12.000 erau înarmaţi cu arme de foc (archebuze) (Prince Napoléon-Louis Bonaparte, *Etudes sur le passé et l'avenir de l'artillerie*, I, p. 147).

8) Muzeul Invalizilor din Paris posedă arbalete germane din prima jumătate a secolului al XVII-lea (piesele L 76 şi L 77).

Muzeul din Ambras are arbalete dela finele sec. XVI (Dr. E. von Sacken, *Die k. k. Ambraser Sammlung*, Wien, 1855, pp. 279, 280).

In 1590, a avut loc, în Anglia o aprigă controversă literară pe tema păstrării sau înlocuirii arcelor. Englezii le-au întrebuinţat încă în 1627 la La Rochelle (Hans Delbrück, *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte, Vierter Teil, Neuzeit*, pp. 53, 54.

Ultima reorganizare a arcaşilor englezi datează din timpul domniei reginei Elisabeta (1568—1603) (H. Demmin, *Die Kriegswaffen in ihrer historischen Entwicklung von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart*, Leipzig, 1886, pp. 643—644); Rüstow, *Geschichte der Infanterie*, I, p. 222.

In colecţiile de arme ungureşti se află arce turceşti datate din anii 1036 (1646), 1082 (1671), 1096 (1684) şi 1100 (1688) (Dr. I. Szendrei, *Ungarische kriegsgeschichtliche Denkmäler*, pp. 622, 630).

La asediul Vienei, în 1683, Turcii aveau o rezervă de 30.000 arce şi 150.000 săgeţi (*The Siege of Vienna by the Turks in 1683* by Jeremia Cacavelas, ed. Marshall, p. 51).

proporția lor a scăzut mult, la cele mai multe popoare și, în secolul al XVIII-lea [1]), nu se mai găseau decât puține, aceste arme au continuat să fie la noi armamentul de căpetenie al maselor [2]), cum a continuat, până în secolul al XIX-lea, să fie armamentul trupelor neregulate rusești [3]) și turcești [4]).

Arcele întrebuințate de ai noștri au fost tot de două feluri: arcul obișnuit și arcul de formă orientală (tătărească) [5]), acesta din urmă fiind chiar citat ca cel mai obișnuit (la noi) [6]), fiind numit uneori: *arc încujbat*, pe când arcului obișnuit i se zicea și *arc de rând* [7]).

Bătrânii noștri înțelegeau sub numele de arc atât arcele simple (de modelul european sau de cel asiatic), cât și arbaletele și ceea ce dovedește aceasta este faptul că Ion Neculce [8]), vorbind de arcul lui Ștefan cel Mare, zice: « și arcul l-au fost trăgând cu vârtej », ceea ce evident înseamnă o arbaletă, căci aceasta se încorda cu o pârghie sau cu un scripete [9]). Tot arbaletă este « arcul tare » despre care cronicarul [10]) zice că nu putea fi mai bine (îndemânatic) nimeni în « a săgetare din arc tare » ca Bogdan-Vodă Lăpușneanu. Fiind cunoscute sub același nume cu arcele simple [11]), nu e

[1]) La începutul secolului al XVIII-lea, trupele neregulate ungurești erau încă înarmate cu arce şi săgeţi (Dr. I. Szendrei, *o. c.*, p. 321).

[2]) V. A. Urechia, *o. c.*, p. 311; D. Cantemir, *o. c.*, p. 137; Paulus Jovius Novocomensis, *o. c.*, p. 310; Iorga, *Acte și Fragmente*, I, p. 14; A. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 250; I. Bogdan, *o. c.*, pp. 141—142.

[3]) Gravurile vremii ne arată pe Cazacii, ce făceau parte din armatele ruseşti care au invadat Franţa în 1814, înarmaţi cu arce. Colonelul Marbot fu rănit în bătălia dela Leipzig (18 Octomvrie 1813) de o săgeată trasă cu un arc de un Başchir (*Mémoires du général baron de Marbat*, III, p. 323).

[4]) In magaziile cetăţii Vidin, ai noştri au găsit, în 1878, o mare masă de săgeţi.

[5]) Săgeţile tătăreşti se numeau: *sahaidac* (B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, I, p. 299).

[6]) Hurmuzaki, XI, p. 556.

In pictura de pe biserica Moldoviţa, arcaşii trag din arce orientale.

In gravura intitulată: Militis ex Walachia vestitus, soldatul are un arc oriental (Colyn, *Omnium pene Europae. . . gentium habitus*).

[7]) N. Iorga, *Herodot*, traducere românească, pp. 383[1] şi 383[25]. Vezi şi comunicarea mea (Academia Română, *Mem. Sect. Ist.*, Seria II, tom. XI, mem. 2).

[8]) *O seamă de cuvinte* (Kogălniceanu, *Letopiseţi* II, p. 179).

[9]) Unele arbalete se încordau cu ajutorul unui şurub încrestat (« encastré ») în pat. O asemenea arbaletă, desemnată de Leonardo da Vinci, se află la Muzeul Nordului din Stockholm (Nr. 147).

[10]) *Letop. Ţ. Mold.* (ed. Giurescu), p. 216.

[11]) Ar fi poate cazul ca, într'o viitoare ediţie a dicţionarului său, Academia să arate specificarea aci făcută (vezi şi comunicarea mea mai sus citată).

de mirare că nu găsim decât aşa de puţine menţiuni despre întrebuinţraea arbaletei de către ai noştri. Totuşi chiar menţiunile de mai sus ne arată că au fost folosite de Români.

Intrebuinţarea arbaretelor nu s'a generalizat însă la noi, poate şi din cauză că se puteau trage numai puţine lovituri cu dânsele, fiind trebuincios un timp lung pentru încordare. Apoi coarda lor se usca mai greu ca acea a arcelor [1]). Aceste arbalete erau adesea ornamentate cu incrustaţiuni sau pe dânsele erau aplicate plăci de metal preţios, în special la cele ce serveau pentru vânătoare [2]). Pe lângă săgeţi mai grele (ca acela ale arcelor), numite *carreaux de flêche*, unele arbalete, numite de străini *arbalète à galets*, *Stein*: sau *Kugel-Armbrust* [3]), trăgeau pietre mici sau globuri (gloanţe) de argilă arsă sau de plumb. Multe din aceste proiectile au fost găsite în săpăturile făcute la Suceava şi la Cetatea-Albă [4]) şi se află acum la Muzeul Militar Naţional [5]).

Documentele fac, în epoca care ne interesează, dese menţiuni şi de tolbele (cucurea) [6]) pentru săgeţi. Acestea erau de obiceiu de piele, fiind adesea ori împodobite cu metale preţioase;

b) *Arcanele* s'au folosit de asemenea în această epocă [7]).

c) *Praştiile* erau şi ele folosite atât la vânătoare cât şi în războiu [8]).

d) *Armele de foc* au făcut, în răstimpul dela începutul secolului al XVI-lea până în mijlocul secolului al XVII-lea, progrese reale, trecând dela simple ţevi informe folosite în

---

[1]) A. Demmin, *o. c.*, pp. 643—644.

[2]) Muzeul Militar Naţional posedă mai multe asemeni arbalete de provenienţă străină.

[3]) A. Demmin, *o. c.*, p. 92.

[4]) O parte din aceste proiectile ar putea fi proiectile aruncate cu praştia.

[5]) O arbaletă specială pentru tragerea cu gloanţe se găseşte (D. 4) la Oslo, la Artilerie Museet (Muzeul Artileriei).

[6]) Urechia, *o. c.*, p. 311; I. Bogdan, *o. c.*, pp. 141—42; Hurmuzaki XI, pp. 469, 556; M. Colyn, *o. c.*
B. P. Hasdeu *(Cuvente den bătrâni*, I. p. 306) dă forma *tulbă* (carquois), pe când pentru tolbă (*Id.*, *Id.*, p. 305) dă traducerea: *sacoche.*

[7]) Kogălniceanu, *Letopisețe* III, p. 118 *(Cronoica lui Amiras)*. Se găsesc des menţionate în poeziile populare (Academia Română, *Dicţionarul limbii române*, I, p. 230, *sub voce)*.

[8]) Tiktin, *Dicţionar român-german*, *sub voce*. Cel ce folosea praştia se numea *praştiaş* (Tiktin, *o. c.*, *sub voce*).

secolul al XV-lea, la arme portative sau duse cu tracțiune animală, care aveau, de fapt, toate elementele armelor de aceleași categorii de azi.

Pentru a ne da seama de aceste schimbări, este necesar să urmărim mai întâi evoluția generală a acestui fel de armament și să trecem numai după ceaea la cercetarea mai amănunțită a fiecărei categorii de arme și la arătarea materialului ce s'a întrebuințat la noi.

Primul fapt pe care un studiu mai amănunțit al acestei chestiuni îl scoate la iveală este că, de unde până la finele secolului al XV-lea armele de foc se întrebuințau în mod empiric, dela începutul secolului al XVI-lea încep să se facă studii serioase, atât asupra fabricării lor, cât și asupra chipului cum se deplasează proiectulul în țeavă și în aer.

Până atunci se credea că proiectilul parcurge un drum în linie dreaptă dela gura țevii până la țintă. Tartaglia arătă cel dintâi, în cartea sa *Della Nuova Scienza*, apărută în 1537, și apoi în *Quesiti et inventioni diversi* (Venezia, 1538 și 1546), că nu e dreaptă. E adevărat că traiectoria, așa cum a fost determinată de Tartaglia, nu e cea adevărată, căci el o credea formată din două drepte, racordate printr'un arc de cerc. In trăsături generale, însă traiectoria lui Tartaglia arată îndestul de bine care este mersul proiectilului. Galileu a stabilit ulterior că traiectoria este parabolică. Descoperirea sau, mai bine zis, constatarea lui Tartaglia a avut o urmare însemnată: aceea de a explica, ceea ce se constatase empiric, de ce bătaia — adică depăratrea la care trage o armă — variază cu inclinarea dată țevii [1]). Aceasta a dus ușor la născocirea primelor aparate de ochire și deci la o mai precisă tragere al armelor de foc.

Alte perfecționări care au influențat puternic desvoltarea armelor de foc au fost: adoptarea unui sistem mai simplu de dare a focului decât acel din trecut, prin adoptarea dintâi a aprinderii prin fitil și apoi prin cremene și prin perfecționarea chipului de sprijinire a țevii, adoptându-se patul pentru armele portative și afetul pe roate pentru tunuri.

[1]) Tartaglia reprezintă în mod grafic traiectoria destul de corect la finele secolului al XVI-lea (Major Deiss, *Das deutsche Soldatenbuch*, I, p 88).

Acestor îmbunătățiti aplicabile tuturor armelor de foc au urmat altele de amănunt, folositoare, unele armelor portative, iar celelalte artileriei. O scurtă privire asupra desvoltării și a celor dintâi și a celor de al doilea ne va îngădui să ne dăm seama mai bine de ce folos erau și deci cum se puteau întrebuința armele din vremea de care ne ocupăm.

Armele de foc portative, la finele secolului al XV-lea, erau în esență o simplă țeavă — destul de grea — care se încărca foarte încet; se da foc încărcăturii cu un fier înroșit (deci nevoia de a avea mangal aprins alături de trăgător) sau cu iască sau un fitil [1]) (care se aprindea atunci, deci nevoia de material de aprindere) și care se îndrepta, dela o foarte mică distanță, în direcția dușmanului, după apreciere.

Incă din secolul al XV-lea, armele au căpătat o dublă perfecționare: li s'a adăugat un pat de lemn care, îngăduind sprijinirea armei, a îngăduit în urmă și ochirea, adică îndreptarea mai precisă a armei asupra țintei. Tot atunci fitilurile au fost fixate de un cârlig zis *serpentin*, din imediata apropiere a locașului de aprindere [2]) (format dintr'o mică excrescență în formă de scoică, numită *bassinet*, alipită de țeavă), cu care comunica printr'o gaură. In momentul dării focului, serpentinul era împins asupra basinetului și dădea foc pulberii din basinet, foc care se comunica apoi încărcăturii. Aceste arme se numeau arme cu fitil (*mousquets à mèche*, *Luntengewehr*).

In anul 1517 se descoperi, la Nürnberg, un nou mecanism [3]) pentru darea focului. In locul fitilului se punea o piatră, care era apăsată contra unei rotile dințate. Rotila dințată era pusă pe un arc, care se încorda cu ajutorul unei manivele. Când se voia a se da foc, se slobozea rotila care, învârtindu-se repede, își freca dinții de piatră și producea scântei. Acest soiu de arme zise *cu platines à rouet*, *Radschloss* și *Schnapphahnschloss*, au fost perfecționate ulterior. Cereau

---

[1]) Care se purta de soldat în mâna dreaptă (Meyer, *o. c.*, I, p. 29).

[2]) Asemenea serpentine apar în 1496 (Meyer, *l. c.*; Max Jähns, *o. c.*, p. p. 415).

[3]) Meyer, *o. c.*, I, p. 32; W. Rüstow, *o. c.*, I, p. 222; M. Jähns, *o. c.*, p. 66c. Demmin (*o. c.*, p. 110) susține că descoperirea datează din 1515.

însă mult timp pentru încărcarea și armarea aparatului de darea focului și, dacă mecanismul se strica sau dacă se pierdea manivela, nu mai erau de folos pe câmpul de luptă, așa că s'a continuat a se întrebuința mai mult armele cu fitil [1]).

In fine, prin mijlocul secolului al XVII-lea [2]), s'a descoperit un nou mecanism de dare a focului: un cocoș, armat printr'un arc drept (de felul celor de azi, și care deci nu avea nevoie a fi încordat cu o cheie fiecare dată când se trăgea), conținea o piatră de cremene care, în momentul tragerii izbea basinetul de oțel și astfel da foc încărcăturii.

Concomitent cu perfecționarea dispozitivului de tragere, s'a început a se adopta aparate de ochire. Acestea au constat, la început, dintr'un « țel » la gura țevii [3]). Ulterior ele au fost alcătuite dintr'un mic înălțător, alcătuit dintr'o lamă crestată, deasupra culatei [4]), și dintr'un țel la gura țevii [5]); acestea îngăduiau îndreptarea precisă a armei în direcția țintei. Mai în urmă, lama crestată de deasupra culatei a fost înlocuită cu o placă triunghiulară sau dreptunghiulară, în care erau făcute, la mici depărtări în înălțime, găuri [6]). Ochind prin una sau alta din aceste găuri, se ridica țelul mai sus sau mai jos și deci se putea trage mai aproape sau mai departe. Tot cam atunci se născocește înălțătorul cu bară mo-

---

[1]) In inventarul armamentului aflat la Max Fugger, în 1599, se găsesc: 13 muschete cu Radschloss, 9 cu fitil și 80 vechi (A. F. Butsch, *Inventarium*... p. 7.).

In 1620, cavaleria lui Gustav Adolf e înarmată cu muschetoane cu fitil (Meyer, *o. c.*, I, p. 71); A. Demmin, *o. c.* p. 110; Max Jähns, *o. c.*, p. 1232.

« Das Radschloss war nur bei Luxuswaffen » (Rüstow, *o. c.*, p. 222).

« Die Luntenmuskete, unverändert von den Landsknechten des 16. Jahrhunderts übernommen, bildete durch das ganze 17. Jahrhundert die Hauptwaffe der Musketiere » *(Katalog des k. und. k. Heeresmuseums*, Wien, 1903 p. 85, nota).

[2]) 1630—1640 (A. Demmin, *o. c.*, p. 110).

[3]) Arma N-rul 3614 la Muzeul Militar Național.

[4]) Majoritatea armelor din sec. XVII și XVIII aflate la Muzeul Militar Național.

[5]) Primele cunoscute dela finele sec. al XVI-lea *(Quellen zur Geschichte der Feuerwaffen*, herausgegeben vom Germanischen Museum, Leipzig, 1872, planșa B. V.). In Ungaria, erau arme cu asemenea aparate de ochire la începutul sec. al XVI-lea (Szendrei, *o. c.*, pp. 763—764).

[6]) Cea mai veche armă cu dată certă având asemenea înălțător este o *Wallbüchse (fusil de rempart)*, purtând data 1506, la Muzeul Istoric din Berna (N-rul 727).

Muzeul Militar Național posedă o armă cu asemenea înălțător (dintr'o epocă mai târzie) printre cele donate de moștenitorii generalului H. Arion (N-rul 244).

bilă [1]). La unele arme înălţătorul era înlocuit printr'o mică ţeavă. Se ochia prin golul acestei ţevi [2]).

Altă perfecţionare adusă armelor de foc a fost ghintuirea ţevilor [3]).

Din punctul de vedere al greutăţii, ceea ce numim azi puşti, se împărţeau atunci în două categorii: 1. archebuzele (fostele « culevrine, numite *hacquebuse, arquebuse, Handrohr)*, care aveau ţevi scurte, erau mai uşoare [4]) şi cu care se putea trage cu arma nesprijinită; 2. muschetele *(mousquets, Hackenbüchse)*, mai grele, cu ţevi mai lungi, care trebuiau sprijinite fie pe un mal sau pe un zid, fie pe o furcă, pe care o ducea soldatul cu dânsul [5]). Proiectilele celor dintâi erau prea mici şi deci produceau răni prea uşoare [6]). Ale muschetelor erau mai mari [7]).

Un defect al armelor portative din acea vreme era varietatea calibrelor [8]). In contra acestei diversităţi s'au ridicat mai mulţi scriitori, între cari G. Basta [9]).

O desvoltare foarte mare a căpătat, în secolul al XVI-lea, o armă de foc de mărime redusă, numită *petrinal*, care a devenit apoi pistolul[10]). Cu dânsul au fost armaţi călăreţi, cari îl foloseau la şarjă, înainte de a ajunge la lupta corp la corp,

---

[1]) In 1597 se cunoştea, în teorie, ambele feluri de înălţătoare (M e y e r, *o. c.*, I, p. 61).

[2]) Arma N-rul 364 la Muzeul Militar Naţional.

[3]) Primele arme cu ţevi ghintuite apar la Leipzig în 1498 (M e y e r, *o. c.*, I, p. 29); A. D e m m i n (*o. pc.*, p. 10) susţine că descoperirea a fost făcută între 1440 şi 1560; M a x Jähns, *o. c.*, p. 1235.

[4]) In 1530 cântăreau 10—15 livre (5—17 kg, M e y e r, *o. c.*, I, p. 215); Prince Napoléon-Louis Bonaparte, *o. c.*, I, p. 148; D e m m i n, *o. c.*, p. 111.

[5]) Intrebuinţarea furcii s'a generalizat în secolul al XVII-lea *(Quellen zur Geschichte der Feuerwaffen*, p. 130). Greutatea ei era de 1 la 1 ½ pfunzi (Ma x J ä h n s, *o. c.*, p. 1005).

[6]) Prince Napoléon-Louis Bonaparte. *o. c.*, p. 148.

[7]) R ü s t o w, *o. c.*, I, p. 223.

[8]) In Heeresmuseum la Viena, muschetele dela începutul secolului al XVII-lea, din care unul datează din 1602, au ţevi lungi de 1 m. 35 la 1 m. 785, cu greutăţi de 3 kg 85 la 6 kg 65 şi cu calibre dela 15 mm. la 20 mm 5 *(Katalog des k. und k. Heeresmuseum*, Wien, 1903, pp. 87—91).

[9]) *Il maestro di campo generale di Giorgio Basta, conte d'Hust*, Venezia, 1606, p. 36.

[10]) M e y e r *(o. c.*, p. 39) zice că pistoalele sunt menţionate pentru prima oară în 1544. Tot el arată (p. 48) că la Germani cavaleria a fost înarmată cu pistoale în 1569, iar la Francezi, în 1590 (p. 54).

In 1599, M a x F u g g e r avea 113 pistoale (A. F. B u t s c h, *Inventarium...* p. 113); H. D e l b r ü c k, *o. c.*, p 57.

spre a omorî pe adversarul din față (sau calul său) și a arunca astfel desordine în rândurile inimice. Mecanismul de tragere era același ca la puști, dar era mai cu seamă cu « platine à rouet » [1]).

Tot cam pe atunci, s'a ivit un soiu de pușcă deosebită (întrebuințată pe o scară mai mare mai târziu): *tromblonul (Stubenräumer)*, care nu se folosea însă decât la foarte mici distanțe [2]).

In mod incidental este cazul de a semnala apariția, în prima jumătate a secolului al XVII-lea, a unor arme portative cu nouă până la douăsprezece țevi, adevărate mitraliere. Au fost însă piese ce nu au avut o întrebuințare curentă [3]).

La noi, întrebuințarea armelor de foc portative s'a făcut pe o scară mai mare dela începutul secolului al XVI-lea încoace. Nu s'a generalizat însă, pentrucă puștile costau scump și nu se puteau fabrica ușor în țară — mai ales cele cu dispozitiv de tragere cu arcuri [4]).

Totuși, un autor contemporan, citat de Engel [5]), zice că, în 1552, Radu-Voivod ar fi avut, în lupta cu Mircea-Voivod, 12.000 ostași « quarum maior pars erant sclopetarii ».

Asupra mecanismului de dare a focului, cu care erau înzestrate armele de foc folosite de ai noștri, nu avem date.

---

[1]) Muzeul Militar Național are o pereche de foarte frumoase asemenea pistoale (Radschlosspistole) cu paturile incrustate cu fildeș (N-le 400 și 401).

[2]) In Muzeul Național Elvețian din Zürich este o foarte frumoasă asemenea piesă (în panoplia 85), cu patul incrustat cu sidef, luată de soldați din Lucerna, în 1520, dela Turci.

[3]) Două asemenea piese, foarte dibaciu construite și în foarte bună stare, se află în castelul Skokloster al familiei Wrangel (Suedia).

[4]) Chiar pe vremea lui Cantemir, prea puțini Moldoveni aveau puști, numai așa numiții vânători (*Descrierea Moldovei*, p. 137).

« Quos Valachi propter pixidum multarum iaculationes quas ipsi non consueverant » (document din 18 Noemvrie 1561, în Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, I, p. 203) «(Muntenii) non hanno arme da fuoco » (scrisoare din 19 Decemvrie 1564), în Veress, *o. c.*, p. 252).

Mihai Viteazul avea lipsă de pușcași (N. Bălcescu, *Puterea armată*, p. 595, unde sunt date și izvoarele).

Bandinus (1646) zice că numai garda Domnului avea arme de foc (Urechia, *Codicele Bandinus*, p. 311).

Oștirea trimisă de Matei Basarab, sub comanda lui Diicu Vel Spăratul, la Focșani, în 1653 nu a putut rezista trupelor lui Vasile Lupu, « căci n'avea arme cu foc», (*Magazin istoric pentru Dacia*, IV, p. 323).

[5]) *Natalis Comitis Universalis historiae sui temporis libri triginta ab anno 1545—1581*, apud Engel, *Geschichte der Walachey*, p. 219.

Probabil că cele mai multe erau arme cu fitil. Insă, câteva exemplare de arme mai perfecționate trebue să fi fost întrebuințate și de ai noștri deoarece se foloseau și de vecini [1]).

Românii au avut și întrebuințat atât archebuze [2]), cât și muschete [3]) și, mai târziu, carabine [4]).

E greu a se face deosebire însă între aceste arme, căci izvoarele interne le numesc și pe unele și pe celelalte *sinețe* [5]) și mai târziu, după adaptarea puștii cu cremene, flinte [6]).

Și aliații și dușmanii noștri au întrebuințat toate aceste feluri de arme [7]).

In ceea ce privește pistoalele, deși faptul nu e menționat expres, noi le-am întrebuințat în secolul al XVII-ea [8]) și o dovadă, indirectă, e adevărat, este faptul că unul dintre Dom-

---

[1]) E. von Lenz *(Die Waffensammlung des Grafen S. D. Scheremetew*, St. Petersburg, 1897, p. 129) zice că armele cu fitil au început a fi întrebuințate în Rusia în în secolul al XV-lea, cele cu « platine à rouet » în sec. XVI și cele cu cremene în sec. al XVIII-lea.

Pentru Ungaria vezi numeroasele arme descrise de Szendrei, în cartea citată.

Armata austriacă a adoptat puștile cu cremene la începutul sec. al XVIII-lea *(Katalog des k. und k. Heeresmuseums*, p. 91, nota**).

Unele regimente englezești au primit arme cu cremene numai în 1685 *(The Times*, 14 Apr. 1928, p. 11).

[2]) Iorga, *Acte și Fragmente*, I p. 36; acelaș, *Istoria Românilor prin călători*, I, p. 178; Veress, *Campania creștinilor*, pp. 39—40; Hurmuzaki, XII, p. 80; XV_2, p. 1242.

Spontoni *(Historia della Transylvania*, Veneția, 1638, p. 126) zice că Mihai Viteazul și-a procurat dela Imperiali, între altele, archebuze și fitil.

[3]) Alexandru Lăpușneanu cere dela Königsberg (Iorga, *Stidii și Documente*, XXIII, p. 71) o sută « Geschutz » care să fie « gutt Hacken ». Aceste «Handrohhr» se trimit (*ibid.*, p. 85), iar în timpul transportului li se zice « Buchssen ». Sunt deci muschete.

Voivodul Moldovei avea, în 1663, 600 de soldați cu puști lungi (muschete) (A. Veress, *Pribegia lui Grigorașcu-Vodă prin Ungaria și aiurea*, p. 8). Vezi și Iorga, *Acte și Fragmente*, I. p. 266; Iorga, *Studii și Documente*, IX, p. 135; Hurmuzaki, pp. 1233, 1242.

Solii lui Mihai Viteazul cer, în Noemvrie 1598, 4000 de muschete (Hurmuzaki, XII, p. 415; *ibid.*, XV_2, p. 1242).

[4]) Hurmuzaki, XI_1, p. 221; Iorga, *Acte și Fragmente*, I, p. 259.

[5]) *Letop. Ț. Mold.*, pp. 189, 200, 231, 239, etc; Miron Costin, I, p. 489 etc, de unde și denumirea de *sinețași* pentru pușcași.

[6]) Vezi izvoarele în *Dicționarul Limbii Române* la cuvântul *flintă*.

[7]) *Mon. Hung. Hist., Diplom.*, XXXIV, p. 50; Hurmuzaki, XII, p. 80; A. Veress, *Campania creștinilor din 1595*, p. 54. Pentru Unguri și Turci vezi armele descrise în cartea lui Szendrei. Basta cere, la 13 Aprilie 1599 *(Mon. Hung. Hist., Dimplom.*, XXXIV, p. 191), a i se trimite 100 muschete și 600 archebuze.

[8]) Și mai ales în secolul al XVII-lea (Iorga, *Acte și documente*, I. p. 259; Veress, *Doc. priv. la ist. Ard., Mold. și Ț. Rom.*, X, p. 194).

Dăruire de pistoale (P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, p. 52).

nitorii noştri, Iacob Eraclide Despot, a învăţat folosinţa lor în Apus, luând parte la luptele în care au fost folosite întâi în stil mai mare şi apoi a învăţat pe alţii a se folosi de ele [1]).

Atât puştile cât şi pistoalele trăgeau un proiectil (glonţ de plumb) care se turna, chiar de către soldaţi, în anumite tipare [2]). Uneori, proiectilele se făceau din bare de plumb ce se tăiau cu toporul [3]).

Şi în străinătate, şi mai cu seamă în Orient, şi fără îndoială şi la noi [4]), armele de foc portative erau adesea bogat ornamentate cu incrustaţiuni de fildeş, de baga, de argint şi chiar de aur sau purtau gravuri, ce se săpau, fie pe ţevi, fie pe alte părţi ale armei.

Muzeul nostru militar posedă exemplare frumoase din asemenea arme împodobite.

Artileria a făcut, în epoca de care ne ocupăm, şi mai mari progrese ca armele de foc portative.

De unde piesele de artilerie fuseseră, până la sfârşitul secolului al XV-lea, mai mult nişte aruncătoare de bolovani sau de proiectile grosolane, puţin mobile, grele de mânuit şi cu o tragere puţin precisă, al căror folos în bătălie era mai cu seamă moral, ele încep a deveni, dela începutul secolului al XVI-lea, şi mai ales în urma războaielor franceze în Italia, nişte instrumente de războiu de folosinţă practică.

Progresele cele mai de seamă ce s'au realizat, atunci şi de atunci au fost:

1. Despărţirea artileriei întrebuinţată în războiul de câmp (ceea ce se numeşte azi artileria de câmp), care urma trupele în toate mişcările lor, de aceea — mai puternică — întrebuinţată pentru baterea cetăţilor — artileria de asediu sau grea.

---

[1]) Hans Petri, *Relaţiunile lui Jakobus Heraclides zis Despot-Vodă cu capii Reformaţiunii*, pp. 6. 16.

[2]) Un asemenea tipar se află la castelul Skokloster (Suedia). Pe când acesta servea pentru turnarea a mai multor gloanţe deodată, la noi s'au găsit, la Suceava (Romstörfer, *Cetatea Sucevei*, ed. Lepadatu, pl. IX) şi la Cetatea-Albă (săpăturile din 1929), tipare pentru câte un glonţ.

[3]) Marsigli, *L'Etat militaire de l'Empire ottoman*, II, p. 17 şi pl. VII.

[4]) Nu avem documente, dar faptul că ai noştri aveau alte arme împodobite, justifică părerea că am avut şi puşti împodobite.

2. Construirea de afete [1]) care să îngăduiască atât dusul ţevii pe timpul mersului (fără nevoia de alte trături pe care să se transporte ţevile), cât şi tragerea de pe ele. Ceea ce a îngăduit construcţia unor asemenea afete a fost adoptarea (încă din secolul al XV-lea [2]) a *umerilor* la ţevile tunurilor [3]). Aceste umere nu numai că înlesneau transportul ţevilor, dar uşurau ochirea în înălţime [4]), micşorau reculul şi împiedecau ridicarea (săltarea) ţevii, în timpul tragerii. In linii generale, afetele adoptate atunci sunt şi cele de azi [5]).

3. Reducerea numărului mare de calibre foarte deosebite la un număr de tipuri de calibre, mai mult sau mai puţin uniforme [6]).

4. Intemeierea (graţie lucrărilor lui Tartaglia şi celor ale scriitorilor cari i-au urmat), tragerii pe principii ştinţiifice, deduse din studiul traiectoriei.

5. Tot studiul traiectoriei, precum şi acel al lungimii ţevilor au dus la sistematizarea construcţiei pieselor, în funcţiune de adăpostirea sau nu a ţintei ce se dorea a atinge. Piesele de artilerie au fost împărţite în: piese cu tragere întinsă (*tunuri (puşti), canons, canons, Kanonen*), piese cu tragerea curbă (*obuziere (pusci huşnite)* [7]), *obusiers, howitzers, Haubitzen*) şi piese cu tragere verticală (*mortiere (pive), mortiers, mortars, Mörser* sau *Böller*). Pe lângă aceste categorii au mai fost piesele cu mai multe ţevi, un soiu de mitraliere, de calibru mare, numite *Orgelgeschütz* care se foloseau în apărarea taberelor şi a porţilor cetăţilor [8]).

6. Darea focului prin fitil, în loc de folosirea fierului înroşit [9]).

---

[1]) Ai noştri le numea *straturi*. « La puşti au apucat Cazacii de au stricat roatele şi straturile » (Miron Costin în Kogălniceanu, *Cronicele României* II, p. 279).

[2]) A. Demmin, *o. c.*, kp. 102, 661, 668, 677.

[3]) H. Delbrück, *o. c.*, IV, p. 41; François de Vaux de Foletier, *Galiot de Genouillac, maître de l'artillerie de France* (1475—1546), p. 40.

[4]) François de Vaux de Foletier, *o. c.*, Major Deiss, *o. c.*, I, pp. 60, 63.

[5]) Forma afetelor tunurilor la jumătatea veacului al XVII-lea se vede sculptată pe piatra de mormânt a lui Matei Basarab (N. Iorga, *Istoria Românilor*, VI, fig. 12).

[6]) François de Vaux de Foletier, *o. c.*, p. 41.

[7]) *Letop. Ţ. Mold.*, p. 220.

[8]) Dr. I. Szendrei, *o. c.*, pp. 964—966.

[9]) In pictura murală din Moldoviţa (asediul Constantinopolului), artistul arată în anul 1537) un tunar dând foc unui tun de pe zidul cetăţii cu un fier înroşit.

7. Inlocuirea ghiulelelor de piatră (care au continuat însă a fi întrebuințate încă mult timp pentru mortiere [1]) prin ghiulele de fier și fontă [2]). Pe lângă ghiulele sferice pline, s'au mai întrebuințat ghiulele sferice goale (umplute cu materii inflamabile, ca proiectile incediare [3]), sau cu explozibile [4]), și ghiulele semisferice legate între ele prin lanțuri sau printr'o bară [5]) (numite de Francezi: *balles-ramées*, de Englezi: *chainshot*. Proiectilele se numeau de ai noștri *ghiulele* și *cumbarale* [6]) sau *cambarale* [7]).

8. Inhămarea tunurilor cu cai [8]).

9. In fine, înzestrarea artileriei cu un personal bine specializat, care se împărțea în: tunari propriu ziși (1—3 de piesă) și pionieri, lemnari, fierari, etc., variind după mărimea piesei [9]). Intreg acest personal nu era considerat ca soldați, ci ca tehnicieni [10]).

Piesele de artilerie au avut numiri foarte deosebite care, în general, nu aveau nicio legătură cu felul lor de a fi sau de a trage [11]).

---

[1]) La noi se întrebuințau, în 1552, ghiulele de piatră și pentru artileria de câmp (Hurmuzaki, II_1. p. 312).

[2]) Invențiunea ghiulelor de fontă se datorește fraților Bureau (F. de Vaux de Foletier, *o. c.*, p. 41): H. Delbrück, *o. c.*, IV, p. 42.

[3]) Cum au întrebuințat creștinii în atacul Târgoviștei, în 1595 (*Reinholdi Heidensteinii. . . Rerum Polonicarum. . . Libri* XII, Frankfurt a Main, 1672, p. 322).

[4]) Cu începere dela finele secolului al XVI-lea (Major Deiss, *o. c.*, I, p. 82)

[5]) A. Papin Ilarian, *o. c.*, II, p. 53. La Muzeul Militar Național se află asemenea ghiulele.

[6]) Kogălniceanu, *Letopisețe*, I, pp. 443, « *pive de aruncat cumbarale* » 462, 484.

[7]) *Letopisețul Țării Moldovei dela Istrati Dabija până la domnia a doua a lui A. Cantemir*, ed. Giurescu, p. 92.

[8]) In Occident, Francezii au fost cei dintâi cari au întrebuințat cai pentru tragerea pieselor de artilerie, în 1494 (H. Delbrück, *o. c.*, IV, p. 47). La noi se trăgeau foarte adesea, chiar mai târziu, cu bivoli (Kogălniceanu, *Letopisețe*, I, p. 350).

[9]) Meyer. *o. c.*, I, p. 226; Prince Napoléon-Louis Bonaparte, *o. c.*, I, pp. 206, 211, 212; F. de Vaux de Foletier, *o. c.*, p. 45; Hurmuzaki, IV_2, p. 234.

Asupra numărului de servanți întrebuințați în părțile noastre avem o oarecare indicațiune în pictura murală dela Moldovița a asediului Constantinopolului, unde se vede, la armata asediatoare, un tun cu țeava foarte lungă servit de doi oameni cari împing la roți. Dacă tunul ar fi avut mai mulți servanți toți ar fi împins, dată fiind mărimea tunului.

[10]) H. Delbrück, *o. c.*, IV, p. 44.

[11]) Grand basilique, double canon (Kartaune, ganze Kartaune, drei viertelhalbe Kartaune), canon (Kanone), demicanon (mittlere Kanone), grand serpentin, grande coulevrine (ganze Schlange), coulevrine (Kolubrine, Feldschlange), passe-volant,

Ca numire generală, artileria grea avea acea de: *tormenta muralia* sau *pixida barbata*, în textele latine [1]; *Mauerbrecher* sau *Grosshauptpixen* (büchsen) în cele germane; *puşchi velichi* în cele slave şi *puşcile mari* [2]) şi *balimezuri (baliemezuri, balghemazuri, banimezuri)* în textele româneşti [3]). Piesele de artilerie, zise azi de câmp, se găsesc sub numirile de: *pixida* sau *falcones*, în textele latine; *Veldstücken* sau *Pixen* (Büchsen) în cele germane şi de: *puşci* (sub care se înţelege orice soiu de tun [4]) sau chiar de *puşci uşoare* [5]), în textele româneşti. Acestora li se mai zicea şi *săcăluşe* [6]).

Calibrele variau pentru artileria grea (asediu) dela 10 la 19 centimetri (şi chiar mai mult); pentru tunurile de câmp erau dela 4 la 9,7 centimetri.

Greutatea proiectilului varia dela 1,4 kg la 46,7 kg şi chiar mai mult [7]), iar greutatea pieselor dela 150 la 4500 kg.

---

coulevrine bâtarde, coulevrine moyeme (halbe Schlange, Noth-Schlange, Serpentine), sacre (Saker, Viertelfelsdchlange), rossignol (Nachtigall), faucon (Falke, Falkon), fauconneau (Falconet, Falkonet), mortier (Mörser, Böller), canon à orgue (Orgelgeschütz, Organ). La Englezi, se numeau: canon royal sau double canon, demy canon, canon serpentine, culvering, demy sau bastard culvering, sacar, falcon, flaconet.

[1]) *Machines barbonales, în Vita Despotii Principis Moldaviae*, publicată de C. Marinescu în *Mélanges d'Histoire générale*, II, p. 415.

[2]) I. Bogdan, *Vechile cronice* (Cronica lui Eftimie), p. 213.

[3]) Balimez sau baliemez vine din turceştte: balymez, balyemez top (T. Löbel, *Elementele turceşti, arăbeşti şi persane în limba română*; Academia Română, *Dicţionarul limbii române*, la cuvintele baliemez şi balimez, unde se găsesc citate şi pasagiile din cronice în care se întrebuinţează acest cuvânt). Dar D-l Antalffi *(Revista Istorică*, XX, p. 208) susţine că vine din intalienescul *baliamezza*.

N. Bălcescu *(Istoria Românilor sub Mihai-Vodă Viteazul*, p. 172) zice că balimezurile erau ceea ce numeau Francezii « doubles fauconneaux » (duplices falcones) şi tot el zice (p. 614), că erau ceea ce se numise în trecut: bombarde. Socotesc că a greşit şi că, după cum o arată cuvântul turcesc după care s'a luat, sub numirea de balimez trebue înţelese, în general, tunurile de calibru mare (artileria grea, de asediu).

[4]) Pe la mijlocul secolului al XVII-lea, a început a se zice în loc de puşci: tunuri (scrisoarea lui Mihnea-Vodă Radu (1658) către Sibieni în *Revista Istorică*, XII, p. 309; N. Costin apud M. Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I, p. 484).

[5]) *Letopis. Ţării Mold.*, (ed. Giurescu), p. 232.

[6]) Miron Costin (ed. Urechia), I, p. 304; Moxa, în B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, I, p. 403. Asupra originii cuvântului d-l A. Antalffi, (*Revista Istorică*, XX, p. 209) zice că este turcească: *ciacaloz* = canon propre à lancer des projectiles de pierres, iar H. Tiktin, (*Dicţionar român-german*) spune că este de origină maghiară: *szakallas* şi că ar traduce termenul de *falconet*.

[7]) Turcii au părăsit la Târgovişte (1595) două tunuri mari, ale căror proiectile cântăreau 67 ocale (85 kg) (Kogălniceanu, *Letopisețe*, I, p. 495).

Materialele din care se fabricau gurile de foc au fost: fonta, bronzul și arama, care și una și celelalte se turnau. Totuși s'a continuat până târziu a se face și tunuri de lemn [1]).

Din examinarea datelor ce avem asupra materialului de artilerie de care s'au folosit Românii, constatăm:

1. Că aceștia au dispus atât de tunuri grele [2]), de obiceiu puțin numeroase, cât și de tunuri de câmp [3]);
2. Că artileria lor de câmp era ușoară [4]);
3. Că personalul care servea piesele era, uneori, străin [5]).

Ca și pentru restul armamentului, era obiceiul de a se împodobi piesele de artilerie. Impodobirea consta, de cele mai multe ori, în gravuri și inscripții sau în ornamentațiuni în relief. Muzeele străine sunt pline de asemenea piese, care arată, între altele, și marea preocupare artistică a epocii.

---

[1]) *Zeitschrift für historische Waffenkunde* (vol. VIII, p. 171) dă o listă de toate izvoarele cari vorbesc de tunuri de lemn, arătând că se referă la ani: 1340, 1525, 1540, 1544, 1592, 1596, 1620, 1636, 1640—1643. O parte din aceste piese se aflau în Muzeele din Berlin, Hamburg și Viena.

[2]) Bogdan III are artilerie grea cu care bombardează Liovul (Stanislav Gorski apud Hasdeu, *Arhiva Istorică*, I_2, p. 186).

La Cahul, Ion-Vodă cel Cumplit a avut 80 tunuri mari (tormenta muralia mirae magnitudinis) (Gorecius, apud A. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 240). După Bielski, *Kronica Polska*, aceste piese ar fi fost mortiere (*Cercetări istorice*, I, 1925, p. 150), iar, după cronicarii noștri, obuziere (pușci hușnițe) (*Letopis. Țării Mold.*, p. 220).

Și Petru Rareș pare a fi avut obuziere, căci, într'un raport din Cracovia, din 12 Martie 1532 (Hurmuzaki, VIII, p. 58), se zice că, printre piesele luate de Poloni, la Obertin: «le bombarde sono come li mortari, pocho più longhe».

Arhiva (din Iași), V, 1894, p. 119; A. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 72.

In 1529, Ion Zapolya scrie Voivodului Transilvaniei să ceară lui Petru Rareș «bombardas ad diruendum muros civitatum» (Hurmuzaki, II_3, p. 638).

In 1552, Voivodul Moldovei are șapte tunuri mari (Hurmuzaki, II^1, p. 312).

[3]) A. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 72; Paulus Jovius, *o. c.*, II, 2, p. 314. Mihai Viteazul ia (10 Aprilie 1600), la înaintarea sa în Moldova, «24 Veldstukhen . . . aber kheine Maueibrecher» (Hurmuzaki, XII, p. 835).

[4]) Inhămată adesea cu doi cai (Hurmuzaki, II^1, p. 312).

Printre piesele de câmp erau socotite și acele cu mai multe țevi, de cari ne-am folosit și noi (*Arhiva* (Iași), V, p. 119) și vecinii noștri (*Zeitschrift für historische Waffenkunde*, VII, pp. 263—265).

[5]) Kogălniceau, *Letopiseți* (N. Costin), p. 44; Romstörfer *o. c.*, pp. XXIV, XXV.

La 10 Ianuarie 1600, ambasadorii lui Mihai Viteazul cer împăratului Rudolf 50 de bombardieri (Hurmuzaki, XII, p. 609).

Și Polonii angajau artileriști străini (Lelevel, *Histoire de la Pologne*, II, p. 111).

In ceea ce privește pe Români, cunosc până acum numai următoarele pilde de tunuri împodobite:

a) Tunul lui Petru Cercel, care azi se află la Muzeul Militar Național și care a fost descris de colonelul P. V. Năsturel [1]).

b) Un tun turnat la Viena, de faimosul Michel Dobler, în anul 1554, pentru Nicolae Olahul, primatul Ungariei, și pe care acesta l-a dăruit coroanei ungare [2]).

Pulberea ce se întrebuința în secolele al XVI-lea și al XVII-lea era de două feluri: cea fină (făinoasă), care era cea veche [3]), cu aprindere instantanee (servind la aprinderea încărcăturii [4]), atât la puști cât și la tunuri) și pulberea grăunțată, care se descoperise în primul sfert al secolului al XVI-lea [5]), având o ardere mai lentă [6]) (acționând deci mai mult timp și dând presiuni mai constante), formând încărcătură [7]). Pulberea grăunțată era la rândul său de două feluri, mai fină, pentru armele portative și mai groasă, pentru tunuri.

Pulberea grăunțată, cât și cea făinoasă, aveau aceeași compoziție chimică; ceea ce varia era dozajul părților componente, care dozaj varia dealtfel dela autor la autor și dela artificier la artificier [8]).

---

[1]) *Contribuțiuni la istoria artileriei române*, pp. 18—19.

[2]) Szendrei, *o. c.*, pp. 997—998; *Katalog d. k. und k. Heeresmuseums in Wien*, p. 418. O copie a lui la Muzeul Militar Național.

[3]) In aceste pulbere, cărbunele, sulful și salpetrul se sdrobeau în mortare, fiecare separat, apoi se amestecau cu mâna sub apă (Dr. E. A. Gessler, *Führer durch die Waffensammlung des Schweizerischen Landesmuseums. Ein Abriss der Schweizerischen Waffenkunde*, Aarau, 1928, p. 105).

[4]) Meyer, *o. c.*, I, p. 46; Hurmuzaki, XV_2, pp. 1233, 1242.

[5]) Meyer, *o. c.*, I, p. 35; A. Demmin, *o. c.*, p. 96.

[6]) După ce părțile se măcinau aparte, se făcea o pastă care se sfărâma într'o moară, iar grăunțele se treceau printr'o sită (Gessler, *o. c.*, p. 106).

[7]) Vannuccio Biringuccio susține, cel dintâi, în cartea sa *Pyrotechnia*, apărută în 1540, superioritatea pulberii în grăunțe față de pulberea sub formă de făină (Meyer, *o. c.*, I, p. 39); *Quellen zur Geschichte der Feurwaffen*, p. 93.

[8]) Tartaglia, în cartea sa *Quesiti e inventioni diversi* (1540), dă 23 de rețete diferite pentru fabricarea pulberii. Iată una din ele:

	Tun calibru mare	Tun calibru mic	Arme portative
Salpetru . . .	50	66,7	83,4
Sulf	33,3	20,0	8,3
Cărbune . .	16,7	13,3	8,3

Greutatea încărcăturii de pulbere se calcula în raport cu greutatea proiectilului și varia între jumătate din greutatea proiectilului [1]) și 2/3 din greutatea acestuia [2]). Noi ne-am folosit de ambele feluri de pulbere [3]).

4. *De cine se fabrica armamentul și ce anume se fabrica în țară.*

In străinătate și la vecinii noștri, armamentul se fabrica de meșteri anumiți, grupați în bresle [4]).

La noi țăranul a continuat, fie să-și fabrice singur armamentul ca: ghioage, arce, săgeți, sulițe (care adesea nu aveau vârf de fier, ci erau întregi de lemn și aveau vârful cel ascuțit pârlit la foc) [5]), scuturi, fie cerând ajutorul Țiganilor, când era vorba de piese de metal, ca vârfuri de săgeți și sulițe, topoare, barde, seceri și coase.

Faptul că armele de foc au luat din ce în ce mai mult locul de căpetenie în luptă, că aceste arme nu se puteau fabrica de țărani (cum nu puteau face pulberea trebuincioasă), că țăranii nu aveau mijloacele bănești necesare pentru a-și cumpăra arme de foc, a contribuit, nu puțin, la scăderea importanței clasei țărănești, care nu mai putea fi decât un mijloc imperfect pentru apărarea țării. Lipsirea țărănimii de arme de foc a contribuit de altfel la împilarea ei, din ce în ce mai mult, de către acei cari dispuneau de oameni înar-

---

[1]) Meyer, *o. c.*, p. 41; *Quellen zur Geschichte der Feuerwaffen*, pp. 56—58; Reinhart von Solms, *Kriegsregierung*, apud Max Jähns, *o. c.*, p. 618.

[2]) Max Jähns, *o. c.*, p. 593.

[3]) Hurmuzaki, XV_2, pp. 1233, 1242.

[4]) H. Delbrück, *o. c.*, IV, p. 43.

G. H. Teutsch, (*Geschichte der Siebenbürger Sachsen*, ed. IV, I, p. 306), arată că Sașii aveau câte o *Pulvermühle* în fiecare localitate și că turnau arme de foc.

Dr. I. Szendrei, (*o. c.*), descrie numeroase arme de foc fabricate în Ardeal (pp. 407, 600—602) și arată că la Mediaș erau fabricanți de scuturi, de săbii (p. 309) și de săgeți (p. 314).

Pentru orașele ardelene vezi *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde.* Neue Folge, II, pp. 35—36; XXI, pp. 52, 55, 57, 58, 60, 61.

Pentru Lemberg vezi Dr. Karol Badecki, *Ludwisarstwo Lwowskie za Zygmunta* I., pp. 31, 47, 48, 62, 71, 72, 73, 100; *Zeitschrift für historische Waffenkunde*, II, pp. 221, 276.

[5]) Iorga, *Istoria Industriilor la Români*, p. 58. Dar existau și făuritori de arce, numiți *săhăidăcari* (*sohaidac* în limbă tătară înseamnă arc) (Iorga, *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc*, p. 173).

mați cu puști și pistoale, cărora țăranul nu avea cu ce să se opună [1]).

Cu toate acestea s'a fabricat armament în țară, pentru Domnitorii noștri, lucrătorii fiind mai cu seamă Țigani [2]. Așa vedem că Neagoe Basarab cumpără aramă [3]) și că Ieremia Movilă cere Bistrițenilor, la 11 August 1598, să-i trimită aramă, pentru a turna tunuri [4]). Inaintea lui, Aron-Vodă ar fi studiat, în 1594, chipul de a face tunuri *(fabricar artilarie)* [5]), iar în Muntenia, Petru Cercel făcea să se toarne piese de artilerie [6]). Nu avem nicio dovadă sau indicațiune, dacă bucata de tun ce ni-a rămas dela acesta din urmă a fost din cele turnate în țară sau a fost comandată în străinătate [7]).

Paulus Jovius zice că Petru Rareș avea arme de foc mici primitive de fier făcute (fabricate) de meseriași [8]).

Că s'a fabricat armament și praf de pușcă în țară mai reiese din faptul menționării, în documente, de meseriași numiți: săbieri [9]), arcari [10]), băltăgari, coifănari, selitrari și prăvari [11]).

5. *Cum și unde se procura armamentul* Ca și în trecut, armamentul și munițiile se procurau — în afară de cele fabri-

---

[1]) Sașii, deși erau în minoritate în Ardeal, au putut impune respectarea drepturilor lor și câștigarea de privilegii, nu numai prin politica ce au dus-o, ci și prin faptul că, « während der Adel und die Szekler noch Pfeil und Bogen trugen, ja das Gesetz bei ihrem gemeinen Mann mit Sense oder Axt zufrieden war, rückten die Sachsen mit Pulver und Blei ins Feld » (G. D. Tentsch, *l. c.*).

[2]) Cum se întrebuințau și la Brașov (Hurmuzaki, II_3, pp. 646—647).

[3]) S. Dragomir, *Documente nouă privitoare la relațiile Țării Românești cu Sibiiul*, p. 33.

[4]) Hurmuzaki, XII, p. 378.

[5]) Hurmuzaki, IV_1, p. 178.

[6]) Iacob Bongars, în Hurmuzaki, XI, p. 192.

[7]) Colonelul P. V. Năsturel, (*o. c.*, p. 18) a crezut, fără a o dovedi prin nimic, că acest tun a fost turnat la Veneția.

[8]) *O. c.*, p. 310: « quum exilibus et ferreis rudique artificio fabrefactis uteretur ».

[9]) Document din 17 Septemvrie 1626: Mircea Săbierul (Arhivele Statului, M-rea Radu-Vodă, pachet 58, document 5, citat de Năsturel, *o. c.*, p. 25, nota 2). Vezi și Iorga, *Istoria industriilor românești*, p. 58. Un Toader săbierul din Iași cumpără, la 20 Decemvrie 1690, vii la Crucea-de-Sus-Putna (Document original în arhiva d-lui René Bogdan, Gara Onești).

[10]) Iorga, *l. c.*, unde se arată izvoarele.

[11]) Pentru toate: Iorga, *l. c.* In socotelile lui Gheorghe Ștefan Voivod (Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 267) se arată că: « 619 ug. s'au dat pristavi ot sălitră ot Bârlad ».

cate în țară — prin cumpărare [1]), prin daruri [2]), și prin luare dela dușmanii învinși [3]).

Localitățile de unde s'a cumpărat [4]) ori s'a primit au fost mai cu seamă: Bistrița [5]), Brașovul [6]), Sibiul [7]), Liovul [8]), Königsberg [9]), Branul [10]), Sighișoara [11]).

[1]) (1 Iulie 7113—1605). « Radul Voivod (Radul Șerban Basarab), din mila lui Dumnezeu Domn a toată Țara-Românească, dat-am Domnia Mea această poruncă a Domniei Meale sfintei și dumnezeești mănăstiri Tismana, ca să-i fie trei puști, pentrucă aceste trei puști *le-am cumpărat* Domnia Mea pe banii Domniei Meale și le-am pus Domnia Mea să stea în sfânta mănăstire, să-i fie de a sa apărare de oameni răi și să stea acolo în vecie.

« Și nimeni să nu se ispitească a le luare, măcar, în urma Domniei Meale, carele îl va alege Dumnezeu să fie Domn, măcar și cine va fi, că le-am dat Domnia Mea să-mi fie pomană Domnii Meale.

« Iar acel om, cine se va ispiti a le lua să fie proclet de 318 Sfinți Părinți și să fie cu Iuda și Ariia într'un loc și cu ceilalți necredincioși Iudei.

« Și într'alt chip să nu fie după zisa Domnii Meale, Și însumi am zis Domnia Mea. Io Radul Voevod ».

(Arh. Stat., Cond. Nr. 1 Mănăst. Tismana, fila 23, publicat de Colonelul P. V. Năsturel, *o. c.*, p. 2). Vezi și Hurmuzaki, XIII, p. 203; XI, p. 847; XV_1, pp. 1107, 1131; XV_1, p. 231; I. Bogdan, *Documente și regeste*, pp. 141—142, 153, 274, 275; Iorga, *Studii și Documente*, IV, p. 217; Paulus Jovius, *o. c.*, II_3, p. 314; S. Dragomir, *o. c.*, pp. 33—34; *Revista Istorică*, XII, p. 309; *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, I, pp. 439, 466, 478, 637; II, p. 30. A. Veress, *Doc. priv. la ist. Ard., Mold. și Țării Rom.*, VI, p. 101.

La 1 Decemvrie 1646, se cumpără din Nürnberg, pentru Matei Basarab: 4 trompete, o armură, 2 perechi pistoale, 1 lamă de sabie (Veress, *o. c.*, X, p. 194).

[2]) I. Bogdan, *o. c.*, p. 148; Stoica Nicolaescu, *o. c.*, p. 172, Hurmuzaki, IV_1, p. 15; XI, pp. 784, 786, 792, 793, 802, 805, 814, 863, 864, 865, 866, 868, 869, 867; XII, p. 588; *Revista Istorică*, XII, pp. 309, 311; *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, IV, pp. 157, 158. A Veress (*o. c.*, VI, p. 36) arată că s'au dat lui Mihai Viteazul 3.000 săbii (p. 39), 2.400 puști (Halbhacken) (p. 152).

[3]) Paulus Jovius, *o. c.*, II_2, pp. 314, 318; A. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 34; III, p. 62; *Letopis. Țării Mold.*, pp. 135, 232; Hurmuzaki, VIII, p. 58; XII, p. 525; Supl. II_1, p. 34; Iorga, *O istorie a lui Mihai Viteazul de el însuși*, pp. 3, 10; Iorga, *Acte și Fragmente*, I, p. 151; Isthvanfi, *Historia Regni Hungariae* (Ed. 1758), p. 480.

[4]) Chiar orașele săsești, cu toate că ele înseși fabricau arme, erau obligate să mai cumpere. Așa: Bistrița (*Archiv d. Ver. f. Siebenbürgische Landeskunde*, Neue Folge, XXI, p. 58); Râșnovul (Gross și Kühlbrandt, *Die Rosenauer Burg*, p. 16); Brașovul (*Arch. d. Ver. f. Siebenb. Landesk.*, XXXVII, p. 442).

[5]) Hurmuzaki, XI, pp. 784, 786, 792, 793, 794, 895; XII, pp. 378, 920, 925, 986; XV_2, pp. 231, 586; XV_2, pp. 1223, 1142; Iorga, *Documente românești din arhivele Bistriței*, I, pp. XI, XIV, LXXXIII, Stoica Nicolaescu, *o. c.*, p. 172.

[6]) Hurmuzaki, XV_1, p. 496; XV_2, p. 1131; Iorga, *Studii și Documente*, IV, p. 217; I. Bogdan, *o. c.*, pp. 141—142, 148, 274, 275; *Quellen zur Geschichte der Stadt Brasso*, I, pp. 439, 466, 478, 637; II, pp. 30, 122.

[7]) Hurmuzaki, XI, pp. 847, 861, 863—866, 868—870; XII, p. 929; S. Dragomir, *o. c.*, pp. 33, 34; *Revista Istorică*, XII, N-le 10—12, p. 310; P. P. Panaitescu, *Documente slavo-române din Sibiu*, p. 37.

[8]) Kogălniceanu, *Letopiseți*, p. 347; Hurmuzaki, II_3, pp. 15 29.

[9]) Iorga, *Studii și Documente*, XXIII, p. 88.

[10]) Hurmuzaki, XI, pp. 802, 805, 807, 814.

[11]) *Ib.*, XV, p. 502.

Sunt numai indicațiuni (dar nu există nici indicațiuni contrare) că s'a procurat armament și dela Turci [1]. E mai mult ca probabil că și ei ne-au dat sau vândut arme, mai ales când mergeam alăturea cu ei.

Un izvor arată [2] că Mihai Viteazul a cumpărat șase săbii din Veneția.

Prețurile erau destul de ridicate, așa vedem că: la mijlocul secolului al XVI-lea, 98 arme de foc portative costă 434 florini [3], 1.000 gloanțe de fier costă 4 florini, 50 ghiulele mari de fier 6 florini și 300 ghiulele de fier mijlocii și mici 18 florini [4]; 100 de libre de pulbere costă 10 florini [5]; cinci sulițe un florin [6].

Uneori armamentul servea drept bani sau ca obiect deschimb [7].

Pe lângă armament se mai cumpărau, sau se căpătau în dar: funii pentru ridicat și tras tunurile [8], fitil [9], untdelemn pentru curățit armamentul [10], metal pentru făcut armamentul [11] salitră pentru fabricarea pulberei [12], cingători [13], plumb pentru gloanțe [14], tolbe [15], etc.

[1] Neagoe Basarab scrie Brașovenilor (după 1517): « deci socotiți că se află destul fier și la Turci, și încă mai ieftin și voiu cumpăra », (I. Bogdan, *o. c.*, p. 153).

« Avec les arquebuzes dont un chacun de nous s'estoit prouveu à Creman (Akerman) » (Relația lui Fourquevaulx (1585), apud Iorga, *Acte și Fragmente*, I, p. 36).

[2] Hurmuzaki, VIII, p. 203.

[3] *Arch. d. Ver. f. Siebenb. Landeskunde*, Neue Folge, XXI, p. 58.

[4] Hurmuzaki, XV_1, p. 502.

[5] *Gross și Kühlbrandt, o. c.*, p. 16.

[6] A. Veress, *Doc. priv. la Ard., Mold. și Țării Rom.*, VI, p. 101.

[7] « Și iar au cumpărat Oana moșie dela Ega, partea de preste tot hotarul, drept 100 aspri gata și drept o *chivără* (document din 25 Noemvrie 1618; *Revista Istorică*, XIII, p. 66).

« S'a dat (mănăstirii Govora) 5.000 aspri și o cămașe de zale și un coif și o cingătoare de argint și un cal bun » (document din 1 Fevruarie 1570, apud G. Fotino, *o. c.*, p. 428).

Iar pentru acelea și, ce zice Beleiu, au dat bărbatul Magdei un arc cu săgeți și cu tulbă » (document din 29 Maiu 1623—1625, publicat în *Șezătoarea*, XXXVII, N-le 8—10, p. 89).

[8] Hurmuzaki, XI, p. 802; XV_1, p. 62.

[9] Spontoni, *Historia della Transilvania*, Veneția, 1638, p. 126.

[10] Hurmuzaki, XII, p. 80; Dr. Karol Badecki, *o. c.*, I, p. 72.

[11] Hurmuzaki, XII, p. 378.

[12] *Ib.*, p. 920.

[13] 28 Iunie 1553, Alexandru-Voivod scrie Brașovenilor că pentru cele 4.000 cingători ce au trimis, va plăti cu boi (Hurmuzaki, XV_1, p. 496).

[14] Hurmuzaki, II_3, pp. 15, 29; XI, p. 847; Iorga, *Studii și Documente*, IV, p. 217; *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, I, pp. 478, 637; II, p. 30.

[15] Hurmuzaki, XII, p. 588.

6. *De cât armament se dispunea.* Cu începere din veacul al XVI-lea, numărul armelor de foc (portative și piese de artilerie) înmulțindu-se, și folosința lor ușurându-se, s'a născut discuție asupra proporției în care trupele să se înzestreze cu arme de foc.

Examinarea documentelor și a cărților specialiștilor ne arată:

1. O tendință de a se stabili o proporție justă (ideală), pe de o parte, între infanterie și cavalerie, între armele albe și cele de foc, iar pe de alta, între efectivul total al combatanților și numărul gurilor de foc [1]).

2. Creșterea proporției armelor de foc în dauna celuilalt armament, pe măsură ce cele dintâi se perfecționau [2]).

Din cauza împrejurărilor speciale dela noi și mai cu seamă din pricina lipsei de mijloace bănești, de artilerie și de materie

---

[1]) Pentru o armată de 30.000 de oameni, ce voiau să trimită Germanii, în 1523, în ajutorul Ungurilor contra Turcilor, se socotea că era nevoie de 34 guri de foc grele, cu câte 200 de lovituri și 240 de tunuri ușoare (*Zeitschrift für historische Waffenkunde*, VIII, pp. 26, 27).

Fronsperger (*Kriegsbuch*, Frankfurt, 1566, cartea II, fila 46 verso), zice că escadroanele germane de 2.000 de cai aveau 400 de archebuzieri și 1600 de lăncieri.

Senfftenberg (cunoscut artilerist din a doua jumătate a secolului al XVI-lea) socotește că, pentru o armată de 40.000 de infanteriști și 10.000 de călăreți e nevoie de 102 piese de artilerie (Prince Bapoléon-Louis Bonaparte, *o. c.*, I, p. 213).

Basta are, la 14 Noemvrie 1598, 9.000 de infanteriști, 10.000 de cavaleriști, 24 de piese de artilerie (*Mon. Hung. Hist. Diplom.*, XXXIV, p. 410).

Arsenalul din Innsbruck avea, în 1515: 301 de guri de foc de diferite calibre; 3.921 de arme de foc portative; 3.381 de halebarde; 1.527 de sulițe pentru infanteriști (M. Jähns, *o. c.* p. 423).

In cartea lui Reinhart von Solms, *Kriegsregierung* (1550), se socotește că pentru o armată de 20.000 de infanteriști și 5.000 de călăreți trebuesc 18 piese grele (Brechgeschütze sau Mauerbrecherinnen) și 54 de piese de câmp (M. Jähns, *o. c.*, p. 618).

Fronsperger socotește că, la 4.000 de oameni, 2.500 trebuesc armați cu lănci și 1.500 cu arme de foc.

Armata cu care Ludovic al XII-lea a cucerit ducatul Milanului se compunea din: 13.000 de infanteriști, 16.000 de călăreți și 58 de tunuri (Comandant Gerôme, *Essai historique sur la tactique de l'infanterie*, p. 15).

A se vedea și *Artis militaris libri quatuor* auctore Heraclide Iacobo, Basilico Despota, publicată de C. Marinescu în *Mélanges d'Histoire Générale*, II, pp. 355, 356, 358—361, 377—379.

[2]) In 1526, Germanii au o armă de foc la șapte arme albe. In 1542, tot ei au o armă de foc la cinci arme albe. La începutul secolului al XVII-lea, proporția este de 1 și 1 (W. Rüstow, *o. c.*, I, pp. 243—245).

Delbrück, (*o. c.*, IV, p. 171) spune că, în Occident, proporția armelor de foc la armele albe era de 1 la 10 la începutul secolului al XVI-le și de 3 la 2 în 1588.

Vezi Max Jähns, *o. c.*, pp. 588, 618.

primă (fierul), armatele românești au rămas în urma celorlalte, nu atât în ceea ce privea adoptarea, cât în privința posesiunii unui număr de arme de foc, care să îngădue Românilor a avea, chiar pe departe, aceeași proporție de acest fel de arme, pe care o aveau armatele din Occidentul Europei și chiar vecinii noștri. Și aceasta mai cu seamă în ceea ce privește armele de foc portative [1]).

Iată câteva date asupra cantității acestui armament:

Petru Rareș a pierdut, la Obertin, 50 piese de artilerie [2]).

In 1552, Voivodul Munteniei ar fi avut 30 tunuri, din care șapte mari [3]).

Ion-Vodă cel Cumplit a avut, la Cahul, 80 piese mari [4]), iar Turcii 120 [5]).

O descriere a Moldovei [6]) arată că, în 1585—1590, această țară avea o armată de 4.000 archebuzieri, 14.000 călăreți și 60 piese de artilerie din care patru mari de asediu *(cannoni di bateria)*, șase « colubrine » și restul piese de câmp.

Aron-Vodă ar fi avut, în 1594, 4.000 archebuzieri și 10.000 călăreți [7]). Alt izvor spune că, între 1580 și 1590, Moldova ar fi avut 3.000 archebuzieri [8]).

In campania din toamna 1595, contra lui Sinan-Pașa, creștinii au avut (afară de forțele lui Mihai): 52.000 infanterie și cavalerie, cu 15—20.000 puști și 32 tunuri mari, 53 obuziere și multe « colubrine » și « falconete » [9]).

Mihai Viteazul a trecut Carpații pe la Buzău cu 80 tunuri mari și mici [10]). El avea și 60.000 infanterie și cavalerie [11]).

In Aprilie 1600, Mihai Viteazul avea 20.000 pușcași pedeștri și 8.000 pușcași călări [12]).

---

[1]) Nota 4, p. 278, mai sus.

[2]) H u r m u z a k i, Supl. II_1, pp. 29, 38.

[3]) H u r m u z a k i, II_1 p. 312.

[4]) G o r e c i u s, apud A. P a p i u I l a r i a n, *o. c.*, III, p. 240; obuziere după *Letopis. Țării Mold.*, p. 220.

[5]) E n g e l, *Geschichte der Moldau*, p. 224.

[6]) In Arhivele Vaticanului (Arm. XI, cap. 7, Nr. 12) apud I. F i l i t t i, *Din arhivele Vaticanului*, II, p. 46.

[7]) H u r m u z a k i, IV_2, p. 178.

[8]) B o t e r o, apud I o r g a, *Istoria Românilor prin Călători*, I, p. 178.

[9]) V e r e s s, *Campania Creștinilor contra lui Sinan-Pașa din 1595*, pp. 19—20.

[10]) A. P a p i u I l a r i a n, *o. c.*, III, p. 72.

[11]) H u m u z a k i, XII, p. 525.

[12]) H u r m u z a k i, Supl. II_1, p. 364.

Turcii ar fi avut, în 1595, 600 piese de artilerie [1]), iar în 1599, 400 piese de artilerie [2]).

7. *Cum se folosea armamentul pe câmpul de luptă.* Folosința, pe câmpul de luptă, a unui armament depinde mai cu seamă de doi factori: ușurința de a-l mânui și puterea sa de distrugere.

Din ambele aceste puncte de vedere, atât armamentul defensiv, cât și acel pentru lupta corp la corp (arcele și arbaletele nemodificându-se față de cum erau în secolele trecute) folosința lor a rămas aceeași.

In ceea ce privește însă armele de foc — atât cele portative cât și artileria — perfecționările mari ce am văzut că au căpătat în veacurile XV și XVI au avut drept urmare o schimbare în întrebuințarea lor.

In adevăr, perfecționările ce s'au adus au îngăduit acestui armament:

1. A fi purtat mai ușor, deoarece i se micșorase greutatea.
2. A fi mai ușor de mânuit, și din cauza greutății mai reduse, dar și din cauza unei forme mai bune ce s'a dat celui portativ și a adoptării de către artilerie a afetelor pe roate.
3. A bate mai precis și a putea fi ochite la orice distanță (cuprinsă în bătaia armei respective), nu cum era în trecut, când nu se putea trage decât la câteva distanțe [3]).
4. A trage mai departe, adică a avea o bătaie mai mare [4]). Bătaia armelor portative a trecut dela 30 la 300 pași [5]).

---

[1]) Hurmuzaki, IV_2, p. 234.

[2]) Hurmuzaki, XII, p. 870.

[3]) La Mohacs (1526), tunurile turcești, ochite prea sus, trimit ghiulele lor peste primul eșelon ungur (*Ungarische Jahrbücher*, 1926, August, p. 249).

[4]) In limbajul nostru mai vechiu, bătaia unei arme *(portée, Schussweite)* se numea *pistreală* (H. Tiktin, *o. c.*, la cuvântul *pistreală*, unde se găsesc și exemple de întrebuințarea lor. « O pestreală de săgeată » (Ion Neculce, în Kogălniceanu, *Letopiseți*, II, p. 264). Se întrebuința și adjectivul *pistrealnic* (care nu figurează în dicționarul lui Tiktin): « două arme . . . nu așa mari, ci să fie cam lungi, *tunuri pistrealnice* » (adică cu bătaie mare) (scrisoarea lui Mihnea-Vodă Radu (1658) către Sibieni, *Revista Istorică*, XII, N-le 10—12, p. 309 și *Buletinul Comisiunii Istorice a României*, XIII, p. 161).

[5]) In 1599, un muschet bătea eficace la 80 pași (Francesco de' Marchi, apud Favé, *Etudes sur le passé et l'avenir de l'artillerie*, III).

Spontoni zice că archebuzierii lui Mihai Viteazul, nemăsurând bine distanța, au tras în inimicul care era la mai mult de 200 de pași (*Historia della Transilvania*, Veneția, 1638, p. 117).

5. A trage mai iute. Aşa, de unde în trecut o armă de foc portativă trăgea maximum şapte lovituri într'o zi de luptă [1]), puştile ajunsese să tragă mai multe lovituri, mulţumită în parte şi adoptării unui cartuş de hârtie [2]). Cartuşul şi mai cu seamă săculeţele ce s'au adoptat pentru tunuri, au adus şi folosul (pe lângă acel al unei încărcări mai repezi), că împiedecau udarea pulberii pe timp ploios, această udare a pulberii contribuind, adesea, pe câmpul de luptă, la înfrângere, cum s'a întâmplat lui Ion-Vodă cel Cumplit la Cahul [3]).

In ceea ce priveşte tunurile, de unde se trăgea cu dânsele în secolul al XV-lea numai 4—10 lovituri pe zi de luptă [4]), s'a ajuns a se avea tunuri cu care se puteau trage 120 la 300 lovituri pe zi [5]), iar bătaia lor a ajuns să fie pentru unele piese de 1.000 paşi [6]).

La început, un pistol bătea la trei paşi (Delbrück, *o. c.*, IV, p. 147). In 1675, un muschet avea bătaia maximă 400 paşi, efectivă 300 paşi (Max Jähns, *o. c.*, p. 1238).

[1]) In mijlocul secolului al XVI-lea, un muschetar putea trage maximum şapte lovituri într'o bătălie (Commandant Collin, *L'infanterie au XVIII-e siècle. La Tactique*, p. 21). Incetineala şi greutatea încărcării a făcut să se înzestreze călăreţii cu câte două sau chiar patru pistoale (ce se purtau în coburi sau în carâmbii cismei) (Delbrück, *o. c.*, IV, p. 146).

[2]) Acesta fusese descoperit în a doua jumătate a secolului al XVI-lea (M. Jähns, *o. c.*, p. 664), dar întrebuinţarea lui nu deveni curentă decât mult mai târziu. Inainte de adoptarea lui încărcarea şi tragerea necesitau 32 timpi (Major Deiss, *o. c.*, I, p. 106). Basta arată că, în 1627, archebuzierul călare avea cartuşe (*Le gouvernement de la cavallerie légère*, Rouen, 1627, p. 17). Inainte de a avea cartuşe, infanteriştii purtau o bandulieră de care erau atârnate tuburi de lemn care conţineau încărcăturile. Apoi mai aveau un sac cu aproximativ 15 gloanţe şi o pară cu pulbere pentru darea focului (Meyer, *o. c.*, I, p. 153).

[3]) *Letopiseţul Ţării Mold.*, ed. Giurescu, p. 231; A. Papiu Ilarian *o. c.*, III, p. 242.

[4]) La Mohács, Turcii au tras în mijlociu trei lovituri de fiecare tun (*Ungarische Jahrbücher*, August, 1926, p. 252).

In 1555, un bun artilerist trage 30 lovituri pe zi (L. Fronsperger, *Kriegsbuch*, apud Meyer, *o. c.*, I, p. 42).

[5]) In 1560—1574, se putea trage până la 120 lovituri pe zi cu tunurile mari şi 300 cu cele mici (Meyer, *o. c.*, I, p. 224).

[6]) Walter constată (A. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 35) că artileria turcă de pe malul drept al Dunării nu poate atinge pe creştinii de pe malul stâng (toamna 1595); Francesco de' Marchi, *Della Architettura militare* (1599), apud Favé, *Etudes sur le passé et l'avenir de l'Artillerie*, III, zice că bătaia eficace era de 1—10 din bătaia maximă.

In mod experimental, Collado a arătat, la finele sec. al XVI-lea, că bătaia maximă a unui falconet era de 1053 paşi (M. Jähns, *o. c.*, p. 671).

Un scriitor englez, care a luptat şi în părţile noastre (*The travels of captaine John Smith*, Ediţia 1907) arată (II, p. 295) că bătaia directă (neochită) varia, la începutul secolului al XVII-lea între 12 şi 25 de paşi, iar bătaia maximă între 1.000 şi 3.000 de paşi.

Ca urmare a posibilității de a trage mai mult, aprovizionarea în munițiuni a crescut și ea [1]).

E firesc deci ca întrebuințarea armelor de foc pe câmpul de luptă să se fi schimbat, armele ne mai fiind niște sperietori [2]), ci mașini care puteau bate, precis și un timp îndelungat [3]), zone relativ mari de teren.

Care a fost întrebuințarea lor?

Artileria se desfășura, de obiceiu, înaintea frontului [4]), acoperită de cavalerie sau de infanteriști împrăștiați. Mai rar se punea între unitățile de infanterie sau de cavalerie [5]) sau la aripi. Numai foarte rar, și când terenul îngăduia aceasta, era pusă în spate [6]), și aceasta pentrucă bătaia ei era încă relativ mică. Ea începea lupta căutând a sdrobi înfanteria adversă sau a o impresiona pentru a ușura mersul infanteriei amice.

Punerea artileriei înaintea trupelor explică de ce se pierdea un așa mare număr de guri de foc în caz de înfrângere.

In secolul al XVI-lea, artileria trăgea, fie direct *(Demontierschuss)*, fie prin rostogolire *(Prellschuss)*, fie prin ricoșet *(Schlenderschuss)* [7]).

Atât infanteria cât și cavaleria își întrebuințau armele de foc pentru hărțuieli. La cavalerie totdeauna, iar la infanterie de cele mai multe ori și mai ales în primele vremuri [8]), focul ce se întrebuința era focul de voie, fiecare luptător trăgând când îi venea mai bine, mai ales înainte de a ajunge la lupta corp la corp. Câte odată, și din ce în mai mult, cu trecerea vremii, se întrebuințau focurile de salvă.

După ce trăgea, pușcașul devenea inutil pentru timpul cât ținea reîncărcarea armei și cu atât mai lung timp cu cât arma

---

[1]) In 1504, se socotea necesar un aprovizionament de 200 lovituri de piesă mare și 400 de piesă mică (M. Jähns, *o. c.*, pp. 747, 748).

[2]) « In der Schlacht war die Wirkung der Artillerie noch im Beginn des 16. Jahrhunderts wenig erheblich. Die Technik und Kunst des Richtens war noch zu gering » (H. Delbrück, *o. c.*, IV, p. 48).

[3]) La Mohacs, lupta a ţinut numai o oră (*Ungarische Jahrbücher*, 1926, *l. c.*).

[4]) Vezi planşele la Colonel Révol, *Histoire de l'armée française de l'origine à nos jours*; F. de Vaux de Foletier, *o. c.*, p. 45.

[5]) Polonii la Bucov, în 1600 (Hurmuzaki, Suppl. II_1, pp. 645, 646).

[6]) Colonel Révol, *o. c.*, planşe.

[7]) M. Jähns, *o. c.*, p. 671.

[8]) H. Delbrück, *o. c.*, IV, p. 171.

se încărca mai încet și de aceea trebuia luate măsuri pentru a-l acoperi [1]). In acest scop, cu începere din secolul al XVI-lea, se trăgea pe rând, adică unii trăgeau, iar ceilalți nu. Apoi, pe când reîncărcau cei dintăi, trăgeau alții [2]). Pentru alternanța tragerii și continuitatea focurilor s'a recurs la diferite procedee: focurile pe rânduri [3]) sau focurile pe unități alăturate.

La noi, artileria era în general mai slabă (mai ales în ceea ce privea tragerea) [4]), ca în armatele contra căror am avut de luptat, ceea ce se poate explica și prin inferioritatea mijloacelor ce nu îngăduiau a cumpăra un număr tot atât de mare de guri de foc ca vecinii noștri nici nu permiteau ca să avem un cadru permanent de artileriști.

Pentru a avea totdeauna o rezervă de foc nu se trăgeau toate tunurile odată, ci unele se păstrau încărcate [5]). Probabil că tot așa făcea infanteria.

Ca și celelalte armate ai noștri pierdeau, cu ocazia înfrângerilor, mult material. dacă nu totalitatea lui, cum s'a întâmplat la Obertin (1532) [6]) și la Cahul (1574) [7]). Artileriștii dispuneau pentru asemenea cazuri de cuie mari, cu care înfundau «luminile tunurilor», spre a le face de neîntrebuințat [8]). Alt chip era acel folosit de Moldoveni la Cahul și anume de a supraîncărca tunurile, așa că, luându-le dușmanul și dându-le foc, ele să plesnească [9]).

---

[1]) G. Basta, *o. c.*, p. 17; Delbrück, *o, c.*, IV, p. 173.
[2]) Delbrück, *o. c.*, IV, p. 172.
[3]) Commandant Gérôme, *Essai historique sur la tactique de l'infanterie*, p. 24.
[4]) La Obertin, a tras prea sus (*Mon. Hung. Hist.*, *Diplom.*, XXXIV, p. 36).
Artileria lui Mihai Viteazul trage prost la Șelimber (Bethlen, *Historia de rebus transylvanicis*, IV, p. 397) și la Mirăslău (Hurmuzaki, XV_1, p. 1039); Spontoni, *o. c.*, p. 117.
N. Costin zice (Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 442) că tunarii moldoveni ai lui Ștefan Tomșa erau «neștiutori» și «puțină stricăciune făceau», fapt ce-l afirmă și Isthvanfi, (*o. c.*, p. 265).
[5]) «Pe unele le slobodziau, iar pe altele le aveau gata încărcate» (I. Bogdan, *Vechile Cronice*, p. 204)
[6]) I. Bogdan, *Vechile Cronice*, *l. c.*,
[7]) A. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 243.
[8]) Pentru a destupa o lumină astfel astupată se turna untdelemn în jurul ei și apoi se încărca tunul și-i se dădea foc pe la gură (*The Travels of captaine John Smith* (Ediția citată), II, p. 293).
[9]) A. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 243.

Infanteria a întrebuințat focul de voie și câte odată cel de salvă, acesta din urmă fiind folosit mai ales de lefegii sau de trupele străine, care aveau disciplina necesară [1]).

* * *

Concluzia, la care ajungem după această trecere în revistă a datelor istorice relative la evoluția armamentului la noi, între începutul secolului al XVI-lea și mijlocul secolului al XVII-lea, este:

Dacă armamentul pentru lupta depărtată a făcut mari progrese în Occident, dacă preciziunea tragerii, puterea de distrugere și numărul acestui armament s'a mărit mult, dacă vecinii noștri au beneficiat, într'o bună măsură, de toate aceste foloase, armatele românești au rămas, cel puțin în ceea ce privește masa cea mare a ostașilor lor, înarmate cu armamentul epocii anterioare.

Cantitatea relativ mare de arme de foc pe care au posedat-o unii dintre Domnitorii noștri nu a adus totdeauna tot efectul dorit, în parte din pricina neîndemânării celor cari l-au folosit, Români și străini.

B) ORGANIZAREA

Evoluția organizării militare, în decursul celor cincisprezece decenii de care ne ocupăm acum, a fost, ca îndeobște, consecința evoluției, mai cu seamă, a doi factori: proprietatea și folosința solului și organizarea social-politică. Pentru a ne da seamă, deci, de evoluția organizării militare a forțelor noastre armate, trebue să aruncăm mai întâi o privire asupra evoluției acestor doi factori.

In epoca precedentă celei de care ne ocupăm, dacă terenul cultivabil nu aparținea țărănimii care-l lucra, această țărănime avea însă un drept de uzufruct nestânjenit asupra părții din pământul roditor ce revenea fiecărui locuitor, în cuprinsul

---

[1]) « Alții . . . au vărsat focul în Turci, cum dau Nemții odată toți » (Miron Costin, apud M. Kogălniceau, *Cronicele României*, I, pp. 280, 331, 336, 351).

La Mirăslău, archebuzierii lui Mihai Viteazul « fecero una general salva » (Spontini, *o. c.*, p. 117).

întregului moșiei satului respectiv. Ea avea, de asemenea, un drept de folosință asupra fânețelor, pășunilor și pădurilor ce aparțineau, în devălmășie, obștei sătești [1]). Țărănimea, liberă de persoana sa, asigurată de dreptul de folosință asupra pământului de hrană de care avea nevoie, stăpână atât pe produsul muncii sale, cât și pe bunurile ce le moștenise sau le cumpărase, avea cu ce să-și îndeplinească nevoile și era interesată să ia parte la apărarea alcătuirii politice, care-i asigura această stare — mulțumitoare atunci pentru ea [2]).

Dela începutul secolului al XVI-lea, țărănimea, deși continuă în fapt să se folosească de pământul de cultură, sărăcește cu totul. Sărăcirea ei este datorită întru câtva războaielor, atât a celor cu vecinii cât și a celor interne [3]). Dar această cauză mai existase și în trecut și totuși țările își reveniseră în fire. De data asta se adăugaseră nouă cauze de sărăcire a țărănimii, cauze foarte puternice. Prima era de ordin economic. Până la începutul secolului al XVI-lea, țăranul își satisfăcuse nevoile atât prin produsul muncii sale cât și prin acel al nevestei sale [4]), iar puținele lucruri ce-i erau trebuincioase și pe care nu le fabrica în casa lui, el le obținea în schimbul produselor sale. Nevoite fiind acum țările românești să plătească Turcilor un haraciu în bani, din ce în ce mai mare, țăranul a fost silit să-și procure bani și, neavând alt mijloc, a fost obligat să înstrăineze către mănăstiri, boieri, etc., cari aveau bani, dreptul său asupra solului din care-și agonisea hrana, precum și acel asupra muncii sale [5]).

De asemenea aprovizionarea Constantinopolului, a cetăților mărginașe și a armatelor turcești cu hrană (una din îndato-

---

[1]) C. Giurescu, *Despre Boeri*, p. 32.

[2]) Academia Română, *Mem. Secț. Ist.*, Seria III, Tom. IV, pp. 19 sqq; Tom. VI, pp. 66—68.

[3]) R. Rosetti, *Păm., săt. și stăp. în Moldova*, pp. 206, 207.

[4]) N. Iorga, *Scrisori și zapise de meșteri români*, pp. III, IV.

[5]) I. C. Filitti, *Evoluția claselor în trecutul Principatelor Române* (*Arhiva pentru știința și reforma socială*, V, p. 338).

C. Giurescu, *Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul* (Academia Română, *Mem. Secț. Ist.*, XXXVII, p. 495).

N. Iorga, *Geschichte des Rumänischen Volkes*, II, p. 84; Acelaşi, *Scrisori de boeri*, p. 5; Acelaşi, *Studii și Documente*, V, p. 533, VI, pp. 583, 585; Acelaşi, *Le caractère commun des institutions du Sud-Est de l'Europe*, p. 135.

A. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, Ed. Şaraga, V. p. 139.

ririle ce a dat loc la mai multe abuzuri) a contribuit puternic la sărăcirea țărănimii în dauna căreia se făcea această aprovizionare, și aceasta cu atât mai mult, cu cât era ea îndatorită să care, la mari depărtări, alimentele strânse.

De altfel, începutul secolului al XVI-lea coincide, în principatele românești, cu trecerea dela ceea ce numesc Germanii *Naturalwirtschaft* la *Geldwirtschaft*.

A doua cauză a fost că, pe măsură ce trecea vremea, se născuse o nouă concepție a dreptului asupra pământului, concepție care transforma pe șefii comunităților sătești — socotiți până atunci ca *primi inter pares* — în stăpânitori ai solului [1]).

---

[1]) « Faptul că cnezatele se moşteneau de veacuri, din tată în fiu, nu putuse să nu dea naştere concepţiunii că nu numai sătenii locuind pe un hotar, dar şi pământul alcătuind hotarul era *supus* cneazului ».

Faptul că Domnii au hărăzit sau întărit, prin urice, judeciile » — cu tot hotarul — « adesea de repeţite ori pentru acelaşi sat, n'a putut decât să întărească concepţiunea, *greşită în drept, a unei stăpâniri superioare a judeţului ereditar asupra întregului hotar al Satului* (R. Rosetti, *o. c.*, p. 161).

« Vinderea judeciilor a dus la aceeaşi concepţie », (*Idem*, p. 162).

« Am văzut în capitolul precedent că faptul perpetuării judeciei în acelaşi neam, întăririle repetate asupra urmaşilor lui de către Domni după întemeierea Statului moldovenesc, nu putuse decât să dea naştere concepţiunii, *greşite* în drept, că judeţul unui sat se bucura de un feliu de *stăpânire superioară* peste hotarul acelui sat . . .

« In paragrafele precedente am constatat că împărţirile necontenite au avut ca urmare naşterea unei clase de *ţărani* » (R. Rosetti, *o. c.*, p. 206).

« *Proprietari*, adică, pe hotarele astfel împărţite din cuprinsul vechii judecii, s'a alcătuit o mulţime de mici *alode*.

« Tendinţa judeciilor de a degenera şi a se transforma în *alode* a mai fost încă favorizată de două împrejurări. Una din ele este pustiirile suferite de ţară dela Turci, Poloni şi Tătari în veacurile XV şi XVI, iar cealaltă numeroasele *slobozii* înfiinţate în toate unghiurile ţării, chiar dela începuturile Domniei », (*Id.*, p. 207).

« Dreptul săteanului de a se folosi de hotarul pe care *şedea* nu era tăgăduit de nime . . . Dar peste dreptul lui crescuse, în urma împrejurărilor politice, pe nesimţite, un drept de stăpânire mai înaltă al fostului judeţ. Cu încetul, în curs de două veacuri, din ocârmuitor sătesc, cu parte în hotarul satului, el devenise stăpânul întregului hotar, înălţând noul său drept asupra celui din veci al sătenilor.

« Această transformare a mai fost, fără îndoială, înlesnită de împrejurarea că stăpânirea stăpânului era întemeiată pe titluri scrise, pe când acea a săteanului, deşi mai veche, nu era sprijinită de nicio scrisoare (*Id.*, p. 210).

« Transformarea ce se operase fortea încet, în curs de două veacuri, nu ştirbise încă întru nimic (Sec. XVII) dreptul de fapt al ţăranului asupra pământului. El urma să se bucure de ocinile lui în aceleaşi condiţiuni ca şi în trecut: a zecea din roade, câteva zile de corvadă, îndatorirea de a măcina la moara stăpânului şi de a bea numai la crâşma lui. Dreptul săteanului fusese însă vătămat în teorie prin faptul creşterii şi a transformării drepturilor judeţului. In curând era să simtă efectele schimbării săvârşite şi în fapt.

« Odată cu această creştere a drepturilor stăpânului constatăm că dijma se transformă. De unde în vechime săteanul dădea a zecea ca o remunerare a serviciilor ocâr-

Cum era și firesc, schimbarea, în fapt și în concepție, a dreptului de proprietate și de folosință a pământului roditor a avut drept urmare o schimbare în alcătuirea social-politică a țărilor noastre.

De unde, până la sfârșitul veacului al XV-lea, la noi se deosebeau:

Domnitorul,

Proprietarii de pământ din cari unii, îndeplinind și slujbe, alcătuiau clasa conducătoare, iar majoritatea, ocupându-se de cultura pământului (cu brațele proprii și eventual și cu altele năimite sau robite), alcătuia clasa țărănimii [1]), dispunând liber de avutul și de persoana sa, mai ales în Moldova [2]).

O clasă, puțin numeroasă, formată din robi (țigani și prinși din războaie) și din persoane cu o libertate mărginită [3]).

Cu începere din secolul al XVI-lea, și mai cu seamă sub influența cauzelor arătate mai sus, care au adus schimbarea în concepție și în realitate a proprietății și folosinței solului, se produce o adâncă schimbare în alcătuirea social-politică a țărilor românești, prin aceea că:

Dacă Domnitorul rămâne cu drepturile, privilegiile și starea sa socială anterioară [4]);

muitorului sătesc, în veacul al XVII-lea, el dă a zecea ca *cens* al *ocinilor* lui », (*Id.*, p. 217).

« Deosebirea cu starea din epoca în care dreptul românesc era în floare, consistă în faptul că dijma ce o dădeau județului lor nu mai era acuma dată spre răsplata serviciilor lui de ocârmuitor, ci ca cens pentru pământul ocupat de ei. Aceasta în urma credinții greșite ce cu încetul se stabilise că județul, devenit stăpân, avea asupra întregului hotar al satului un drept de stăpânire mai înalt », (*Id.*, p. 222).

« Despoierea țăranilor de proprietățile lor nu fu urmarea unor împrejurări politice, precum se întâmplase lucrul în Anglia, pe timpul cuceririi normande, sau în Irlanda, după cea engleză, ci a unora economice, care apăsând tot mai mult pe locuitori, îi făcură să-și piardă ocinile și să rămâie în mare parte ca muncitori pe moșiile marilor proprietari. Numai cât mai târziu, când cu trecerea timpului țăranii supuși ajunseră într'o atârnare tot mai deplină de stăpânii lor, autoritatea dobândită de aceștia asupra libertății și muncii lor se resfrânse tot mai mult asupra proprietății lor », A. Xenopol, *o. c.*, p. 139).

[1]) I. C. Filitti, *o. c.*, V, pp. 348—349.

[2]) Același, *Oameni dependenți și cultivatori liberi în Principatele Române în sec. XV—XVII*, (Ac. Rom., *Mem. Sect. Ist.*, Seria III, Tom. XIII, *passim*).

[3]) R. Rosetti, *o. c.*, pp. 32, 40, 259, 262.

C. Giurescu, *Despre Boeri*, pp. 32, 33, 56, 61, 62, 99; Același, *Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul*, pp. 487, 492, 495.

N. Iorga, *Scrisori de boeri*, pp. II—IV; Același, *Studii și Documente*, XVII p. 16; Același, *Le caractère commun des institutions du Sud-Est de l'Europe*, pp. 134, 136.

[4]) Raportul lui Ioan de Marini Pauli, 1594—1596 (Hurmuzaki, III_1, p. 205).

Dacă clasa conducătoare își mărește și puterea și averea și vaza prin faptul că e considerată din ce în ce mai mult ca având drept de proprietate integrală asupra moșiilor, pe care le stăpânește prin cumpărări și prin abuzuri [1];

In schimb, proprietarul țăran mijlociu și mic, printr'un fenomen identic celui ce s'a întâmplat la Roma când s'au născut latifundiile, dispare, și clasa celor lipsiți de dreptul de proprietate (dar încă nu de cel de folosință) și de acel al libertății lor personale, crește nemăsurat [2].

Rezultatul este o rupere a judiciosului echilibru social și economic din trecut: atotputernicie economică, politică, socială la minoritatea de sus, mizerie fizică și morală și neputință, la majoritatea covârșitoare dela baza scării sociale.

Același desechilibru, cu urmări importante, se produce în organizarea militară. Clasa conducătoare — comandamentul (în toate treptele sale) — puternică, are din ce în ce mai mari interese economice de care este din ce în ce mai legată [3]. Ea are interese opuse marei mase a populației [4], a cărei înălțare nu poate să o dorească, cum nici nu poate vedea, cu ochi buni, înarmarea ei. Clasa de jos, în sărăcie, neputând a-și fabrica sau a cumpăra armamentul modern de atunci — puști — nu mai are același interes, ca în trecut, de a

---

[1]) C. Giurescu, *Despre Boeri*, p. 128; Xenopol, *o. c.*, V, pp. 137—150.

Că diferențierea boierimii de restul proprietarilor s'a făcut târziu, o arată următorul pasaj din discursul lui Hieronim Ossolinski, în dieta dela Cracovia (24 Fevruarie 1553), când se pronunță contra acceptării protectoratului asupra Moldovei: « dans ce pays, il n'y a presque plus de noblesse; tous sont égaux » (Necunoscând trecutul, Ossolinski crede că nu mai era nobleță, fiind toți egali, pe când adevărul era că erau *încă* egali) (Hurmuzaki, Supl. II, p. 197).

[2]) *Arhiva*, organul societății științifice și literare din Iași, 1902, p. 574.

T. G. Bulat, *Contribuțiuni documentare la istoria Olteniei*, pp. 14—16; I. C. Filitti, *o. c.*, pp. 349—350; Gh. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, XXII, pp. 158, 159, 174; C. Giurescu, *Despre Boeri*, p. 128; C. Giurescu, *Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul*, p. 495; R. Rosetti, *o. c.*, pp. 258, 259; A. Xenopol, *o. c.*, V, p. 150.

Analele Olteniei, X, N-rul 53 (Ian.—Fev. 1931), p.p 20—23, document dela Radu Mihnea V. V.

La 20 Fevruarie 1591, numărul țăranilor birnici se ridica în Moldova la 36.543, (Hurmuzaki, XI, p. 220).

In Iunie 1654, numărul acelorași țărani birnici din Moldova era de 12.879, (Iorga, *Studii și Documente*, IV, p. 263).

[3]) R. Rosetti, *o. c.*, p. 236.

[4]) *Ib.*, p. 237.

apăra organizarea social-politică — Statul — din care făcea parte [1]).

Ridicarea în masă, care îngăduise apărarea ființării statelor românești în trecut, nu atât că nu mai era cu putință, căci avem pilda maselor de țărani strânși în jurul lui Ion Vodă cel Cumplit [2]), dar nu mai putea da un instrument de războiu așa de desăvârșit ca în trecut.

Nevoia unei armate a continuat însă a fi simțită, dacă nu pentru apărarea neatârnării țărilor, dar pentru a satisface cererile de cooperare ale puterii suzerane [3]), pentru a face față incursiunilor vecinilor și pentru a susținea pe diferiții pretendenți la tron.

Pentru satisfacerea acestei nevoi s'a recurs nu la nouă elemente ci la folosirea, pe o scară mai mare, a unor mijloace folosite mai puțin în trecut.

Aceste mijloace erau, mai întâi, lefegiii. Dispunându-se de mai mult numerar ca în trecut, se puteau năimi mai mulți lefegii, din cari exista atunci, și în țările noastre și în toată Europa, un mare număr, gata a se pune în serviciul oricărei cauze și neavând vreo revendicațiune socială.

Apoi erau acele categorii sociale care datorau serviciul militar în schimbul unor privilegii. Menținerea privilegiilor din trecut și acordarea de nouă privilegii a întărit și desvoltat aceste clase de luptători.

In rezumat, sub influența schimbărilor aduse în posesiunea solului cultivabil și în alcătuirea social-politică, armatele române au evoluat dela armatele naționale, formate prin ridicarea în masă a întregii populațiuni valide, la armate alcătuite mai ales din mercenari și din anume categorii pri-

[1]) « Țara pizmuind lui Alexandru-Vodă n'au vrut să sae la oaste » (*Letop. Țării Mold.*, Ed. Giurescu, p. 175).

Aceleaşi cauze produc aceleaşi efecte la Unguri şi vedem că Dieta ungară, întrunită la Pojon (Bratislava) în 1556, e nevoită să acorde iobagilor dreptul de strămutare — spre a-i interesa la apărarea ţării (Hurmuzaki, II , pp. 333 sqq., 349 sqq). Turcii, cunoscând situaţia rea a iobagilor, făgăduesc liberarea celor din Banat (Raport a lui G. Martinuzzi din 1551, în Hurmuzaki, II_5, p. 605).

[2]) A. D. Xenopol, *o. c.*, V. pp. 127 sqq, unde se indică izvoarele.

[3]) Hasdeu, *Arhiva istorică a României*, I, p. 10; Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, pp. 290, 299, 358; *Letop. Țării Mold.*, pp. 141, 159, 160, 173, 242; A. Veress, *Doc. priv. la ist. Ard., Mold. și Țării Rom.*, I, pp. 47, 61, 125, 159, 167, 260; *Ibidem*, III, pp. 122—126, 305—311; N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, I, p. 371.

vilegiate, cărora se adăuga câteodată un număr de țărani rău înarmați [1]).

Să examinăm mai de aproape aceste armate.

Lefegiii. Toate izvoarele arată prezența, în armatele românești din secolele XVI-lea și XVII-lea din ce în ce mai mulți lefegii [2]). Pe lângă folosul ce-l prezentau lefegiii de a fi — mai cu seamă cei străini — mai meșteri în mânuirea armelor de foc ca țărănimea, acești ostași mai prezentau folosul de a constitui pentru domn o pază sigură, precum explică Gheorghe Ștefan-Voivod, în scrisoarea sa din 12 Iunie 1657: « Oastea cu simbrie nu o putem trimite de lângă noi, căci o ținem pentru apărarea noastră. Dacă nici aceasta n'ar fi lângă noi, atunci prostimea ne-ar alunga din scaun pentru dările, multe pe care de nevoie le aruncăm asupra ei » [3]).

Cum recrutau Domnii lefegiii de cari aveau nevoie? Indicațiunile documentare ce avem în această privință sunt puțin numeroase. O bună parte din acești ostași pe plată erau trimiși de cei cu cari Domnii erau aliați momentan [4]). Cât despre cei pe cari îi angajau pe socoteala proprie, pe cei din țară îi « strigau în leafă [5]) », adică anunțau prin strigări publice că aveau nevoie de lefegii. Pentru cei străini se trimiteau agenți în locurile unde se știa că se găseau asemeni ostași [6]),

---

[1]) N. Iorga, *Istoria armatei române*, I, p. 359.

Următorul pasaj din *Letopiseți* arată bine categoriile de luptători din cari se compuneau, la finele secolului al XVI-lea, oștirile românești: « (1592) Aron Vodă, dacă au înțeles de aceasta (răscoala Orheienilor și Sorocenilor), au dat știre alții țări să se strângă, și el fără zăbavă au eșit cu curtea și cu lefecii săi », (*Letopis. Țării Mold.*, Ed. C. Giurescu, p. 263).

[2]) N. Bălcescu, *Puterea armată*, pp. 590—592; I. Bogdan, *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria* (Ed. 2-a) p. 171; N. Iorga, *Documente relative la Petru Șchiopul și Mihai Viteazul*, p. 34; N. Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine*, II, p. 42; N. Iorga, *Răscoala Seimenilor împotriva lui Matei Basarab*, p. 12; *Letopis. Ț. Mold.*, pp. 55, 195, 197, 208, 236, 262, 263; *Magazin istoric pentru Dacia*, IV, pp. 305, 324, 337, 338; A. Papiu Ilarian, *Tezaur de Monumente Istorice*, I, p. 14; III, p. 68.

[3]) *Revista Istorică*, Oct.-Dec. 1926, p. 318; *Letopis Ț. Mold.*, p. 262.

[4]) Hurmuzaki, II[1], p. 43; A. D. Xenopol, *o. c.*, IV. p. 192.

[5]) Miron Costin (Ed. V. V. A. Urechia), p. 264.

[6]) « Trimese la Cazaci, de i-au poftit să vie cu leafă într'ajutoriu » *(Let. Ț. Mold.*, p.222); Hurmuzaki, XII, p. 44 Acești agenți recrutori întâmpinau adesea greutăți (A. Veress, *o. c.*, X, pp. 187—188).

Gaspar Grațiani a trimes în Muntenia un căpitan, anume Pavel, ca să recruteze lefegii din foștii ostași ai lui Mihai Viteazul și ai lui Radu Șerban. La 13 Ianuarie 1620, Gavrilă Movilă, Domnul Țării Românești, răspunde că nu s'au găsit *(Revista Istorică Română*, II pp. 385—386).

după ce se cerea suveranului respectiv voia de a « năimi » ostași în țara sa [1]), sau se cerea autorităților străine a vesti pe cei ce voiau să se angajeze [2]). Mulți însă veneau de se înrolau singuri, cum se făcea și în restul Europei [3]). Uneori recrutarea se făcea prin încorporarea silnică a celor luați prizonieri [4]).

De unde, sau mai bine zis, de ce naționalitate erau acești mercenari? Dintâi erau chiar înșiși Moldoveni [5]) și Munteni [6]), apoi Cazaci [7]), Poloni [8]), Unguri [9]), Secui [10]),

---

[1]) Hurmuzaki, Supl. II[1], p. 379.

[2]) Scrisoarea lui Radu dela Afumaţi (1521) către Braşoveni (I. Bogdan, *o. c.*, p. 170).

In acest scop, Domnitorii recurg chiar la Sultan, care dă ordin principelui Sigismund Bathory (Decemvrie 1587) să facă apel la oamenii cari vreau să meargă de bună voie în oştirile moldoveneşti şi munteneşti (A. Veress, *o. c.*, II, pp. 117—118).

[3]) « Leşilor şi Ruşilor şi Ungurilor şi Bulgarilor cari vin din dorul lor de a sluji în țara noastră la oaste » (Hrisov dela Ştefan-Voivod, 20 Septemvrie 1526, *Uricariul* I, p. 141).

« Moldoveni, acolo merşi în leafă » (Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I, p. 278). Hurmuzaki, III[1], p. IV1; IV[1], p. 173.

[4]) Cum a fost cazul cu un anumit Cocrişel, luat prizioner de Mihai Viteazul la Hotin, încorporat de dânsul şi apoi făcut prizioner de Saşi, după bătălia dela Mirăslău (Hurmuzaki XV[1], p. 77).

[5]) Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I. pp. 278, 327; N. Iorga, *Documente noui relative la Petru Şchiopul şi Mihai Viteazul*, p. 34; Hurmuzaki, III[1], p. 431; XV, p. 499; XV[1], p. 821; *Letopisețul Țării Moldovei dela Istrati Dabija până la domnia a doua a lui Cantemir* (Ed. Giurescu), p. 81.

[6]) A. Veress, *Campania creştinilor contra lui Sinan Paşa din 1595*, p. 48; Miron Costin (ed. Urechia), I, pp. 463, 464, 507; II, p. 385; Iorga, *Studii şi Documente*, IV, pp. 263 sq; Iorga, *Istoria Armatei*, I p. 351; A. D. Xenopol, *o. c.*, IV, pp. 199—201.

De o încorporare, mai mult silită, dă Mihai Viteazul scutire unui Grec din Târguşor (Academia Română, Documente, pachet CXCVI, No 177 şi pachet CXVII, No. 46 şi 47).

[7]) *Letopis. Ț. Mold.*, p. 175; Hurmuzaki, IX[1], p. 202; Iorga, *Documente noui relative la Petru Şchiopul şi Mihai Viteazul*, p. 34.

[8]) *Letopis. Ț.-Mold.*, p. 195; Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I, p. 327; Hurmuzaki *l. c.*,; A. Mesrobeanu, *Contribuţii la istoria catolicismului din Moldova*, p. 87; V. Motogna, *Războaiele lui Radu Şerban*, p. 42.

[9]) *Letopis. Ț. Mold.*, pp. 189, 195, 196, 262, 267; Hurmuzaki, III[1], p. 207; IV[1], p. 202; Iorga, *Documente nouă relative la Petru Şchiopul şi Mihai Viteazul*, p. 34; Şincai, *Cronica Românilor*, II, p. 333; *Uricariul* (Codrescu), I, p. 141.

[10]) S. Dragomir, *Documente nouă privitoare la relațiile Țării Românești cu Sibiul*, p. 41; V. Motogna, *o. c.*, p. 42; A. D. Xenopol, *o. c.*, V, p. 377.

Sași [1]), Germani [2]) (socotiți ca cei mai credincioși dintre lefegii) [3]), Italieni [4]), Francezi [5]), Burgunzi [6]), Turci [7]), Sârbi [8]), Ruși [9]), Bulgari [10]), Albanezi [11]), Walloni [12]).

Numărul lefegiilor pe cari i-au ținut Domnitorii noștri a variat mult, fiind în funcțiune de nevoi și de mijloacele de care dispuneau. Un mic număr exista, mai cu seamă dela mijlocul secolului al XVI-lea înainte, în mod permanent, în jurul Domnitorilor, ca gărzi personale [13]). Efectivul acestora a fost numai de câteva sute [14]). In caz de războiu, numărul mercenarilor creștea mult, dar nu întrecea câteva mii [15]) și nu pare a fi trecut de 12.000, cifră pe care a atins-o, după unele izvoare, sub Mihai Viteazul [16]).

Lefile ce se dădeau acestor ostași variau. Călăreții se plă-

---

1) Hurmuzaki, XII, p. 44.

2) *Letopis. Ț. Mold.*, pp. 175, 189, 195, 198, 203, 204; Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, pp. 327, 441; K. K. Klein, *Geschichte der Jassyer Deutsch-evangelischen Gemeinde*, p. 8; Hurmuzaki, III[1], p. 297; XV[1], p. 421.

3) *Letopis. Ț. Mold.*, p. 197.

4) Hurmuzaki, III[1], p. 297; Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 442.

5) Hurmuzaki, III[1]. p. 297; A. Papiu Ilarian, *o. c.*, II, p. 49; Isthvanfi, *Historia regni Ungariae*, lib. 20, pp. 400 sqq.; Kogălniceanu *Letopiseți*, I, pp. 434; 435; Șincai, *o. c.*, II, p. 333.

6) Isthvanfi, *l. c.*; Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, 434.

7) Garda turcească a lui Petru Rareș (sau paza lui): Hasdeu, *Arh. Istorică*, I[1], p. 157; D. Cantemir, *o. c.*, p. 94; Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 442.

8) Iorga, *Documente nouă relative la Petru Șchiopul și Mihai Viteazul, l. c.*; Iorga, *Răscoala Seimenilor*, p. 12; Miron Costin, I, p. 609; Hurmuzaki, XV[1], p. 821.

9) *Uricariul* (Codrescu), I, p. 141.

10) *Ibidem;* Hurmuzaki, IV[1], p. 202; D. Cantemir, *o. c.*, p. 115.

11) Hurmuzeki, III, p. 513; D. Cantemir, *o. c.*, p. 115; A. Veress, *Doc. priv. la ist. Ard., Mold. și Ț. Rom,* D I ty 22.

12) Hurmuzaki, III, p. 297.

13) A. Veress, *Campania creștinilor în contra lui Sinan pașa din 1595*, p. 81.

14) 550 în Moldova la finele sec. XVI (I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, II, p. 46).

15) 2300 sub Gheorghe Ștefan (Kogălniceanu, *o. c.*, I. p. 348); *Arhiva* (dela Iași) dă 4000 (V. p. 119); Motogna, *o. c.*, p. 12; Xenopol, *o. c.*, V, p. 124.

16) N. Iorga, *Documente nouă relative la P. Șchiopul și M. Viteazul*, pp. 34, 68.

teau mai scump, infanteriști mai ieftin [1]). Străinii erau mai scumpi ca cei din țară [2]).

Pe lângă leafă se dădea acestor ostași și (ori sau) îmbrăcăminte [3]), hrană [4]) și locuință [5]) și — uneori — scutiri de dări [6]). In general lefile erau socotite ca neîndestulătoare [7]) și oștenii nu erau mulțumiți cu ceea ce li se dădea. De aceea li se tolera [8]),

[1]) Iată câteva date asupra lefurilor ce se plăteau:

Date	Cât se plătea un pedestraş	Cât se plătea un călăreţ	Naţionalitatea	Izvorul documentar
1550	2—3 galbeni lunar	3,20—6 guld. lunar	Unguri	Fessler, Die *Die Geschite der Ungern*, p. 150
1553	2 f. p. an, hrană şi vin	20 f. p. an, hrană şi vin		Hurmuzaki, II_5, p. 149
1555	2 fl. pe lună			Hurmuzaki, XV_1, p. 499
10 Apr. 1595	3 tal. pe lună hrană, haine dobândă	5 tal, pe lună, hrană, haine dobândă	Transilv.	Hurmuzaki, XII, p. 44
25 Iulie 1595	—	6 taleri pe lună	Cazaci	Iorga, *Acte și Frag.* I, *p. 143*
19 Oct. 1595	—	3 taleri pe lună	—	V e r e s s, *Campania creșt.* p. 48
7 Apr. 1598	—	30 fl. ungari	Poloni	Hurmuzaki, XII, p. 340
1600	—	25 f. trim. și hrană	Poloni	Muntenia (Hurmuzaki. Supl. II_1, p. 647.)
1600	—	18 » » » »	Poloni	Moldova (Hurmuzaki. Supl. II_1, p. 647.)
1600	—	20 » » » »	Cazaci	Muntenia (Hurmuzaki. Supl. II_1, p. 647.)
1600	—	15 » » » »	»	Moldova (Hurmuzaki. Supl. II_1, p. 647.)
Sec. XVII	—	3 talleri pe lună	—	*Arhiva* V, p. 119.

Pe întâile șapte luni ale anului 1654, lefile slujitorilor — mai puţin ale Nemţilor pe luna Iulie — s'au urcat la 56.593 ug. 12 p. (Izvod a lui Gheorghe Ştefan-Voivod, in Iorga, *Studii și Documente*, IV, p. 263)

[2]) V e r e s s , *o. c.*, p. 48.

[3]) H u r m u z a k i, XII, p. 505; Supl. II_2, p. 209; K o g ă l n i c e a n u, *o. c.*, I, p. 265.

Matei Basarab cumpără cincizeci de valuri de postav dela Braşov (H u r m u z a k i, XV_2, p. 1131).

[4]) *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 23.

[5]) Aron-Vodă clădi, în anul 1591, o cazarmă pentru lefegii unguri din garda sa pedestră (*Letopis. Ț. Mold.*, pp. 262, 267).

Iarna erau trimiși să steie la locuitori (K o g ă l n i c e a n u, *Letopiseți*, I, p. 438).

[6]) M. C (a r r a), *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, p. 267; Raicevich, *Observazioni intorno la Valachia et Moldavia*, p. 219.

[7]) G. B a s t a, *Le gouvernement de la cavallerie légère*, Rouen, 1627, p. 13.

[8]) Mihai Viteazul, trimeţind la Bistrița pentru a angaja lefegii, zice că, pe lângă leafă, îmbrăcămintea şi hrană, le va îngădui şi dobândă slobodă (H u r m u z a k i, XII, p. 44). Tor el trimite lefegii peste Dunăre spre a nu prăda țara (A. P a p i u I l a r i a n, *o. c.*, I, p. 37).

sau își luau ei singuri îngăduința, de a jefui pe locuitori. Foarte dese ori dezertau [1]). Cronicile și documentele sunt pline de povestiri despre nelegiuirile comise de ostașii năimiți [2]), cari aveau adesea scuza de a nu-și fi primit lefurile [3]). Nu rareori se răsculau [4]).

Românii se angajau ca lefegii nu numai în oștirile pământene, și ci în cele străine [5]).

Breslele privilegiate. Scumpetea mercenarilor pe de o parte iar pe de alta sărăcirea țărănimii, au silit pe Domni, nevoiți a avea ostași, să dea o deosebită desvoltare unei categorii de luptători, care se găsea atât la noi, în trecutul anterior epocii de care ne ocupăm, cât și la alte popoare.

Am arătat [6]) că, în trecut, orice proprietar sau uzufructuar al pământului de hrană avea îndatorirea de a lua parte la apărarea țării. Numărul acelor cari dispuneau de pământ scăzând însă mult, iar micii proprietari tinzând să dispară cu totul, Domnitorii au fost siliți ca, în schimbul serviciului militar, să ajute anumite categorii dintr'acești proprietari [7]). Ajutorul a constat mai ales în scutirea de impozit sau în micșorarea lui, grelele impozite fiind cauza de căpetenie a sărăcirii clasei micilor proprietari, cari alcătuiau oștirile noastre.

Asupra diferitelor categorii de asemeni ostași și a drepturilor și îndatoririlor lor, istoricii noștri au discutat mult. Și

---

[1]) H u r m u z a k i, XII, pp. 939, 951, 954; K o g ă l n i c e a n u, *Letopiseți*, I, p. 330; G. B a s t a, *o. c.*, p. 14; A. V e r e s s, *Doc. priv. la Ard.*, *Mold. și Ț. Rom.*, VI, 165.

[2]) *Letopisețul Țării Moldovei dela Istrate Dabija până la domnia a doua a lui Cantemir* (ed. G i u r e s c u), pp. 82, 83; H u r m u z a k i, IV, pp. 31, 104; VIII, p. 219; XII, pp. 677, 752, 830, 838; Supl. II_2, p. 16; V. M o t o g n a, *o. c.*, pp. 21—22.

[3]) H u r m u z a k i, XII, pp. 500, 939, 949, 951; Supl. II_1, p. 631. A. P a p i u I l a r i o n, *o. c.*, I, p. 14; I. B o g d a n, *Documente și regestre*, p. 172; *Magazin istoric pentru Dacia*, IV, p. 308; V. M o t o g n a, *o. c.*, pp. 13, 21, 42; S. D r a g o m i r, *o. c.*, p. 41.

[4]) N. I o r g a, *Răscoala Seimenilor*; K o g ă l n i c e a n u, *Letopiseți*, I, pp. g o m i r, 348—350.

[5]) O pildă este acea a lui Ștefan Tomșa, lefegiu pe rând în Franța (H u r m u z a k i, Supl I , p. 140; N. I o r g a, *Pretendenți domnești*, p. 258), la Unguri și cu Ungurii la Poloni (Piasecki, *Cronica*, Ed. Cracovia 1645, p. 335), la Turci (Joppecourt apud A. P a p i u I l a r i a n, *o. c.*, II, p. 18) și cu Ienicerii în Persia (H u r m u z a k i, IV_1 p. 463).

[6]) Academia Română, *Memoriile Secției Istorice*, Ser. III, Tom. IV, p. 20.

[7]) I. C. F i l i t t i, *Evoluția claselor sociale*, pp. 350—351.

se mai poate discuta, precum vom vedea mai departe. Este însă cert:

a) Că acești ostași erau oameni liberi și că rumânii, vecinii și robii nu puteau face parte din rândurile lor [1]);

b) Că erau socotiți ca nobili [2]);

c) Că nobilimea lor provenea din proprietatea sau folosința solului [3]). Stăpânirea lor asupra solului rezultând, fie din moștenire, fie din danii domnești de moșii aparținând Domniei sau a căror folosință o avea Domnia [4]). Stăpânirea se atribuia, fie ca recompensă individuală [5]), fie prin colonizare [6]). Cei astfel înzestrați cu pământ erau îndatoriți în schimb a sta pe pământurile date de Domnie [7]);

d) Că ei erau scutiți de dări [8]), sau plăteau cel puțin o parte din ei, o dajdie redusă, numită dajdie călărășească [9]);

---

[1]) D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 132; I. C. Filitti, *o. c.*, p. 360; C. Giurescu, *Despre Rumâni*, pp. 21, 48; Iorga, *Studii și Documente*, V, p. 33; *Revista Istorică*, X, p. 120; R. Rosetti, *o. c.*, p. 267; A. D. Xenopol, *o. c.*, (Ed. a II-a) , IV, p. 204, nota 35.

[2]) « Pus-au (*Ștefan cel Mare*) și pe trii boierănași de au tras: pre vătavul de copii și pre doi copii din casă » (I. Neculce, *O seamă de cuvinte*, în Kogălniceanu, *Letopiseți*, II, p. 179). « Curteni, cari sunt ca la noi *dworane* » (I. Bogdan, *Vechile cronice, Cronica moldopolonă*, p. 233); D. Cantemir, *o. c.*, pp. 64, 123, 132; I. C. Filitti, *o. c.*, pp. 349—351; C. Giurescu, *Despre Boeri*, pp. 9, 10: *Letopis. Ț. Mold.*, p. 22; I. Neculce, *Letopiseți*, I. pp. 163—164.

[3]) « O frunte de oameni de țară ce sunt curteni » (*Letopis. Ț. Mold.*, p. 22); I. C. Filitti, *Câteva cuvinte despre alcătuirea oștirei de țară în principatele române până la Regulamentul organic*, pp. 6, 11, 12.

Sătenii din Rădășeni (Baia) erau (în 1650) *dărăbani domnești*, ce se hrăneau pe pământul acelui hotar în schimbul slujbei ostășești (R. Rosetti, *o. c.*, p. 230).

[4]) I. Bogdan, *Organizarea armatei moldovene în secolul XV (Analele Academiei Române*, Ser. II, Tom. XXX, p. 403); R. Rosetti, *l. c.*

[5]) Iorga, *Die Geschichte des Rumänischen Volkes*, p. 331.

[6]) I. C. Filitti, *Evoluția claselor sociale, p. 351.*

[7]) « Și oarecine den curteni, de nevoie, ar hi răsărit den ocinele sale la sat boeresc, la sat Domnesc pre toți i-au adus la breslele sale și la locurile sale » (M. Costin apud Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 290).

[8]) I. C. Filitti, *o. c.*, pp. 351, 357; Hurmuzaki, VIII, p. 391; Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 232; A. Pessiacov, *Acte și notițe istorice*, p. 52; L. T. Boga, *Documente*, XI, pp. 6, 26. Erau scutiți de dijmă pentru terenurile date lor în calitate de călărași, dar nu pentru alte terenuri ce luau în folosință dela alții (document dela Vasile Lupu din 9 August 1652, publicat de L. T. Boga *o. c.*, VII); alte două documente, la fel în aceeași lucrare a lui Boga, (XI, pp. 6, 26).

[9]) G. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, XXII, p. 45; R. Rosetti, *o. c.*, p. 230. In sec. XVII, darea pare a fi devenit mai grea (G. Ghibănescu, *Ispisoace și Zapise*, I_2, pp. 171, 172, 233), căci unii curteni se lasă de curtenie, fie că dajdea era prea grea (I. Bogdan, *o. c.*, în *Analele Academiei Române*, Ser. II, Tom. XXX, pp. 399—400; R. Rosetti, *o. c.*, pp. 231, 289), fie că serviciul era prea greu. Dar un document din 1654 (N. Iorga, *Studii și Documente*, IV) ne arată

e) Că erau îndatoriți a sluji călări [1]) și cu armamentul lor propriu [2]); durata serviciului lor ar fi fost de trei luni pe an [3]).

f) Că în timp de pace serviciul lor nu era continuu, ci se făcea cu schimbul [4]);

g) Că erau îndatoriți să se prezinte la reviste de efectiv [5]) și că se ținea un registru în care erau înscriși [6]);

h) Că numărul lor nu era mare, ci numai câteva mii [7]).

---

că unii dintre călărași se rădeau din lista călărașilor și se înscriau în aceea a curtenilor. Unele din categoriile de slujitori militari plăteau la mijlocul secolului XVII « darea calului » (I. C. Filitti, *Proprietetatea solului în principatele române până la 1864*, p. 119 și nota 388).

[1]) Roșii plăteau bir de fiecare cal, deci aveau cai (document dela Leon-Vodă (1631), apud Pessiacov, *o. c.*, p. 51). Atât ei cât și călărașii din Moldova erau călări (D. Cantemir, *o. c.*, p. 123).

[2]) « Călărașii cari pentru uzufructul moșiei lor, ce sunt date lor de domni, trebue să-i urmeze în expedițiuni belice, totdeauna cu spesele proprii » (Cantemir, *o. c.*, p. 123).

[3]) Lassota, comandantul ostașilor imperiali din Țara-Românească, scrie din Târgoviște, la 14 Septemvrie 1597: « Den 12. hat der Fürst die Güldpferd so *die von Adel von ihren Gütern drey Monat lang auf ihren Uncosten im Feld zu halten schuldig sein, gemustert, ist derselben etwan bey fünf oder sechs hundert gewesen* » (A. Veress, *o. c.*, V, p. 95).

[4]) I. C. Filitti, *Despre vechea organizare administrativă a Principatelor române* (în *Revista de drept public, an* IV. No. 2, p. 21).

Arhiva, organul Societății științifice și literare din Iași, V, p. 118.

Raicevich (*o. c.*, Ed. 1781) arată că făceau, pe vremea lui, serviciul o săptămână din două.

In secolul al XVII-lea, călărașii cari erau întrebuințați la paza marginii făceau serviciul cu schimbul — o săptămână din trei — începându-și serviciul Duminica (L. T. Boga, *Paza Marginii*, p. 11).

[5]) *Invățăturile lui Neagoe Basarab* (ed. Iorga), p. 236; *Magazin istoric pentru Dacia*, I, p. 317; Miron Costin (ed. Urechiă), p. 264.

Tot așa și nobilimea polonă era îndatorită a se prezinta la reviste de efectiv (Lelevel, *Histoire de la Pologne*, II, p. 136).

Cu ocazia acestor reviste se constata în Transilvania și gradul de instrucție al oamenilor, precum și ce armament posedau (Hurmuzaki, II_5, p. 147).

[6]) « Domnia mea l-am căutat la catastiv și nu l-am aflat călăraș » (Iorga, *Studii și Documente*, V, p. 33). Și în Transilvania, oamenii erau trecuți în « Regesto Lustrationis » (ordin din 29 Decemvrie 1553, în Hurmuzaki, II, p. 147).

[7]) 2500 (A. Papiu Ilarian, *o. c.*, II, p. 21); 10.000 în Moldova (Hurmuzaki, VIII, p. 391); 10.000 călăreți în 1568 (*Arhiva istorică a României*, I_2, pp. 116—117); 4948 în Moldova sub Petru Șchiopul (Hurmuzaki, XI, p. 220). [Statisticile dau numai cifre aproximative, ca de altfel și în Occident (Delbrück, *Geschichte der Kriegskunst*, III, pp. 10—11).].

Numărul lor pare să fi crescut, căci totalul dajdiei ce plătesc ei este aproape îndoit (44,877 ug) cât totalul (25.758 ug.) pe care-l plătesc cei 12.879 țărani contribuabili (Izvod dela Gheorghe Ștefan-Voivod din 1654, în N. Iorga, *Studii și Documente*, IV, pp. 263, 264). A. Veress, *l. c.*

Numele lor a fost de *curtean* (ulterior și de *călăraș*) în Moldova, și de *roș* în Țara Românească [1]).

Inafară de cei arătați mai sus, o sumă de locuitori mărginași se bucurau de anumite scutiri sau reduceri de impozite, în schimbul serviciului de pază al graniței. Printre aceștia găsim: curtenii de Orheiu, cari păzeau granița spre Tătari [2]), locuitorii dela Comănești [3]), cei dela Dărmănești [4]), cei dela Bârlești [5]), cei dela Rucăr și împrejurimi [6]) și cei din Câmplungul Bucovinei [7]), cari străjuiau la granițele în preajama cărora trăiau.

Asupra curteniei și asupra breslelor ostășești istoricii noștri au păreri deosebite.

Așa vorbind de *curtenie*, Iorga spune că: « era asămănătoare cu legătura între pământuri și datorii de oaste ce aveau spahii călări ai Turcilor, de nu era chiar înrâurită de aceasta » [8]).

Am arătat într'un capitol precedent că timarioții turci erau soldați călări cari primeau în uzufruct, pe vieață, loturi numite « timar ». La moartea titularului, aceste loturi se dedeau unui nou timariot, de obiceiu *nu* fiului decedatului [9]).

Există de sigur o oarecare asemănare între organizarea timarioților și acea a breslelor militare dela noi, dar există și o asemănare între organizarea noastră a « copiilor de casă » cu *dieti boiarskie* a Rușilor.

---

[1]) I. Bogdan, *o. c.*, p. 406; I. C. Filitti, *Evol. claselor*, pp. 350,—351; Kogălniceanu, *o. c.*, I. pp. 335—336.

Intr'un studiu, din 1936 (*Câteva cuvinte despre alcătuirea oștirei de țară în principatele române până la Regulamentul organic*), I. C. Filitti face deosebire între curteni și roși pe de o parte, pe cari-i socotește (pp. 6, 11) proprietari — ostași, și călărași, pe de alta, pe cari-i socotește (pp. 11—12) numai uzufructuari.

[2]) I. Bogdan, *o. c.*, pp. 365, 367, 368; I. C. Filitti, *o. c.*, p. 353.

[3]) R. Rosetti, *o. c.*, pp. 190, 299, 230; Codrescu, *Uricariu*, VII, pp. 294 sqq.

[4]) Hasdeu, *Arhiva istorică a României*, I, p. 107.

[5]) G. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, II, p. 256.

[6]) Iorga, *Studii și Documente*, VI, p. 209; X, pp. 76, 133; R. Rosetti, *o. c.*, p. 190.

[7]) Ștefanelli, *Istoricul luptei pentru drept în ținutul Câmpulungului moldovenesc*, p. 43.

[8]) *Istoria armatei românești*, I, p. 319.

[9]) Marsigli, *L'état militaire de l'empire ottoman*, La Haye — Amsterdam, 1732, pp. 95—96: Sir C. Oman, *A history of the art of war in the middle ages*, II, pp. 340—342; H. Delbrück, *o. c.*, III, p. 488.

In adevăr, « copiii boieri » ruși erau oameni liberi, nobili [1]), cari, în schimbul pământului dat fiecăruia în chip vremelnic [2]), erau îndatoriți la serviciul militar, călare [3]) (alcătuind — ca și în Moldova — cavaleria, partea de seamă a armatei [4]) pe spesele lor [5]). Ei erau datori să se prezinte la reviste de efectiv [6]).

Indată ce beneficiarul nu mai putea servi, sau după moartea sa, lotul era atribuit fiului său mai mare sau, în lipsa unui fiu, altcuiva capabil de a servi ca ostaș [7]). Văduva avea folosința, pe vieață, a unei părticele a lotului, iar fiicele orfane beneficiau de dânsul până la vârsta de 15 ani [8]).

Există asemănare între acești « copii boieri » ruși cu ce știm despre o parte din curtenii noștri. Intâi, de numire: *copii boieri* la Ruși și *copii de casă* la noi. *Copiii de casă* la noi nu erau copii și nu pot fi socotiți ca ceea ce numeau Francezii « pages » [9]). Ei erau ostași [10]). In adevăr, I. Neculce spune că Ștefan cel Mare îi pune să tragă cu arcul și că unul dintre el trage mai departe ca Domnul, ceea ce o putea face un bărbat mai vânjos, dar nu un copil [11]). D. Cantemir arată [12]) că copiii de casă erau întrebuințați pentru paza cămării cu arme (arsenalului), ceea ce înseamnă iarăși că erau

---

[1]) M. Kovalevski, *Modern customs and ancient laws of Russia*, pp. 102, 158, 160, 166; Lavisse et Rambaud, *Histoire générale*, V, pp. 730, 757; P. Milioukov, *Essai sur l'histoire de la civilisation russe*, traduit par P. Dramas et D. Soskice, pp. 159, 222; A. Presneakov, *Kneajoe pravo o drevnei Rosii* (Dreptul princiar în vechea Rusie) (*Memoriile facultății istorico-filologice a Universității din Petersburg*, XC, 1909), p. 242 (traducerea românească o datoresc colonelului A. Potocki, căruia îi mulțumesc și pe această cale).

[2]) Sub forma de *pomiestie* (P. Milioukov, *o. c.*, pp. 159, 222).

[3]) Karamsin, *Histoire de l'Empire de Russie*, Paris, 1820, p. 251; Lavisse et Rambaud, *o. c.*, V, p. 758.

[4]) A. Presneakov, *o. c.*, pp. 165, 261.

[5]) Karamsin, *o. c.*, p. 251, X, p. 320.

[6]) Milioukov, *o. c.*, p. 159.

[7]) Milioukov, *o. c.*, p. 222.

[8]) *Ibidem.*

[9]) Interpretarea dată de *Dicționarul Limbii Române* (ed. Academiei Române) prin exemple care nu sunt hotărîtoare și de *Dicționarul Româno-German* al lui Tiktin, ale cărui exemple iarăși nu sunt convingătoare. Cantemir (*o. c.*, pp. 90, 91) face deosebirea între copiii de casă și paici, arătând că era câte un vătav (șef) deosebit pentru fiecare din aceste categorii.

[10]) Aceeași părere o are Iorga (*Revista Istorică*, Ian.-Mart. 1931, p. 56).

[11]) I. Neculce, *O seamă de cuvinte* (Kogălniceanu, *o. c.*, II, p. 179).

[12]) O *c.*, p. 90.

oameni de nădejde. Miron Costin zice [1]) că Alexandru-Vodă a trecut prin mare spaimă, pentrucă l-au părăsit « și seimenii și copiii din casă toți » (deci ostașii cu simbrie și ostașii breslași) și că boierii au strâns pe « seimeni și pre copiii cei din casă » și i-au dat ca escortă lui Vodă. Neculae Costin, la rândul său, spune că [2]) Dimitrie Cantemir a pus « copii din casă » ca să escorteze un boier. In fine Dionisie Fotino zice că « copii de casă » erau ceea ce numeau Turcii « icconoglani » [3]), cari știm că erau ostași și nu copii.

Apoi și copiii boieri și copiii de casă erau boierinași [4]).

In sfârșit Dimitrie Cantemir [5]) spune: « *Călărașii*, cari pentru uzufructul moșiilor, ce sunt date lor de Domni, trebue să-i urmeze în expedițiuni belice, totdeauna cu spesele proprii ». I. Bogdan admite că curtenii (călărașii lui Cantemir) aveau numai folosința pe vieață a pământurilor pe care se hrăneau [6]).

Am arătat într'un capitol precedent că nu se cunoaște, pentru Moldova, decât un singur document, și acesta din 1437, prin care Ilie și Ștefan Voivozi conferă o proprietate pe vieață (jivotje) și nu perpetuu [7]). Dacă existența acestui document unic, arătând ființa uzufructului viager al pământului în Moldova, nu ne îndrituește să generalizăm ființarea acestui fel de legătură între uzufructuari și sol pentru tot trecutul Moldovei și încă mai puțin să afirmăm că aceasta era legătura dintre pământ și serviciul militar al curtenilor — căci Ilie și Ștefan Voivozi nu vorbesc de curtenie — nu ne este oare îngăduit, pe baza celorlalte asemănări dintre curteni,

---

[1]) Kogălniceanu, *o. c.*, I, p. 294.

[2]) Kogălniceanu, *o. c.*, II, p. 91.

[3]) *Istoria Daciei*, III, p. 208.

[4]) Presneakov, *o. c.*, p. 242; I. Neculce, *O seamă de cuvinte, l. c.*; I. Bogdan, *o. c.*, p. 404.

[5]) *O. c.*, p. 122.

[6]) « Şi unii (boierii) şi alţii (curtenii) făceau slujbă militară în schimbul veniturilor ce aveau dela funcţiunile pe care le acupau, sau dela moşiile pe care le aveau dela domn, fie cu drept ereditar, fie numai pe vieaţă: boierii cad în categoria întâia, curtenii într'a doua » (*o. c.*, p. 373). « . . . curtenii. . . pământurile ce li se dădeau în stăpânire ca soldă, nu li se dădeau în deplină proprietate şi cu drept nelimitat de moştenire » (*o. c.*, p. 405).

[7]) Wickenhauser, *Geschichte der Klöster Woronetz und Putna*, p. 151; acelaşi *Geschichte der Klöster Homor, Sct. Onufrei, Horodnik und Petrautz*, pp. 173—175.

pe de o parte, și copiii-boieri și timarioții, pe de alta, și pe baza acestui document și a spuselor lui Dimitrie Cantemir, a presupune că în general curtenii (călărașii, roșii, copiii de casă, etc.) aveau numai folosința vremelnică, viageră, a pământului de pe care se hrăneau, așa cum am văzut că este admise de Iorga?

Am arătat părerea lui Iorga că organizarea timarioților a putut avea o influență asupra organizării breslelor militare dela noi. El nu admite însă [1]) o influență rusească pentrucă rapoartele noastre cu Moscova erau ca și neexistente.

Nu s'ar putea însă ca nevoi și condițiuni similare să fi dus la organizări similare?

Asupra alcătuirii breslelor militare la noi s'au emis de unii istorici și următoarele păreri:

I. C. Filitti susține [2]) că, odată cu fiscalitatea, situația proprietarilor cari nu ajungeau în dregătorii devenea astfel, de prin a doua jumătate a secolului al XVI-lea, tot mai precară. De aci necesitatea de a-i grupa în bresle fiscale, sub numele de «slujitori» pentru ca, în schimb de înlesniri fiscale, să poată îndeplini slujbe ostășești. Ei (slujitorii) formau pe sate «cete». «Curtenii» în Moldova și «roșii» în Muntenia sunt astfel de bresle de proprietari cu îndatorire ostășească.

Și mai departe [3]) adaugă: spre deosebire de curtenii din Moldova și de roșii din Muntenia, călărașii din amândouă principatele nu erau proprietari ai pământurilor pe care erau așezați, ci numai uzufructuari în schimb de serviciu ostășesc.

Tot așa vânătorii dela Neamț și panțirii dela Comănești.

C. C. Giurescu [4]), după ce deduce din existența păhărniceilor și vistierniceilor existența armășeilor, clucereilor, postelniceilor, spune: «Toți acești subalterni din sate erau grupați pe *cete* și aveau o organizare specială militară și fiscală. Cetele acestea aveau, în capul lor, vătafi și câte un stegar. Peste vătafi erau mari vătafi. Totalitatea cetelor de

[1]) *Revista Istorică*, Ian.-Mart. 19..., p. 56.
[2]) *Proprietatea solului în Principatele române până la 1864*, p. 119.
[3]) *Idem*, p. 191.
[4]) *Istoria Românilor*, (Ed. a III-a), II, pp. 502—504. Vezi și mai departe p. 324, nota 5.

subalterni de acelaşi fel alcătuiau o *breaslă* care mergea la războiu sub marele dregător de care depindea ».

« Membrii lor alcătuesc, după părerea noastră, *curtenii* din Moldova ».

Interpretarea acestor doi istorici se apropie mult, mai ales dacă ţinem seamă de următorul început al unui act din domnia lui Constantin-Voivod, urmaşul lui Matei Basarab:

« Ignatie bjiiu mlstiiu mitropolit văsioc zemle Vlaşcoe i proč, şi noi toţi boiariĭ cariĭ săntem moştneaniĭ Ţărăi - Rumăneşt(i), împreună cu roşiĭ şi cu alţĭ sluj(i)tori, carii săntu moşneanĭ pămănteanĭ ţărăi, păhărniceĭ şi spătărei, şi cu alte ceate birniĭ, dăm zapisul nostru... » [1]).

Aş avea de adăugat următoarele:

1. La început, adică până către sfârşitul veacului al XV-lea, curtenii (respectiv roşii) [2]) nu alcătuiau de sigur o *breaslă*, ci erau mai de grabă o clasă [3]), care cu timpul şi-a pierdut — între altele prin împărţirea pământurilor sale şi sărăcirea urmaşilor — înţelesul său primitiv [4]).

2. In studiul breslelor trebuesc deosebite acele categorii de osteni care erau proprietari ai pământurilor ce-l foloseau, adevăraţi nobili sau descendenţi de nobili, de celelalte categorii, care aveau numai o folosinţă vremelnică a gliei pe care se hrăneau.

Această reiese, între altele, din faptul că, în Moldova de pildă, curtenii atârnau de vel logofăt, pe când călăraşii — cari aveau pământul numai în folosinţă [5]) — atârnau de hatman [6]).

Apoi mai reiese din faptul că cei ce erau puşi în slujbe — deci făceau parte din breslele alcătuite aşa cum socoteşte C. C. Giurescu — încetau de a mai fi ostaşi, odată ce nu mai erau în slujbă [7]).

---

[1]) N. Iorga, *Studii şi Documente*, IV, p. 33, N-rul XLII.

[2]) Miron Costin (Ed. V. A. Urechiă, I, p. 609) scrie: « Curtea (din Moldova) ce-i se zice (la Munteni) roşii ».

[3]) « Nobilime teritorială cu numele de curteni » (Miron Costin, Ed. Panaitescu, p, p. 115).

[4]) I. C. Filitti, *o. c.*, pp. 119—120.

[5]) *Id. ib.*, p. 191.

[6]) I. Neculce (M. Kogălniceanu, *Letopiseţi*, II, pp. 21 sq.).

[7]) (In veacul XVII) Iancu din Dumeşti scrie postelnicului Iordache să-şi facă pomană cu dânsul să-l scoată dela acea slujbă, că-l *chiamă la oaste* şi el e om sărac (R. Rosetti, *o. c.*, p. 194, nota).

Ca încheiere se poate spune că chestiunea breslelor ostășești nu este încă cu totul lămurită. Așa niciuna din părerile emise nu ne explică, de ce și cum călărașii puteau trece dela starea de călărași la acea de curteni [1]), precum mai sunt și alte lucruri nelămurite în acest domeniu.

Mai exista, în epoca de care ne ocupăm și chiar înainte, o altă categorie de luptători, așa numiți *hânsari*, luptători pe cari nu-i putem socoti, după datele ce avem până acum, nici ca făcând parte din categoria breslelor militare și nici a oastei de țară, de care urmează să ne ocupăm acuma.

Iată ce ne arată izvoarele istorice asupra lor:

In prima jumătate a veacului al XV-lea se înțelegea, în Țara Românească, prin *hânsar*: un hoț de codru. Ulterior, în veacurile XVI și XVII, amintirea hânsarilor e legată, în acea parte a Țării, de numele unui drum [2]).

In Moldova găsim, între 1577 și 1711: vel hânsari și hânsărei. Ei erau răspândiți în întreaga Moldovă și aveau o ierarhie proprie, în capul căreia se aflau vătavi [3]).

Erau socotiți ca boieri după unii, iar după alții ca făcând parte dintr'o breaslă militară, cultivându-și pământurile în parte [4]).

Alte documente arată că, în a doua jumătate a veacului al XV-lea, nu erau tocmiți decât în anumite împrejurări și că în loc de soldă aveau dreptul la o parte din prada luată sau reluată [5]).

Istoricii noștri arată asupra lor următoarele păreri:

D i m i t r i e C a n t e m i r spune că, în trecut, în Moldova existase un corp de trupă numit *husari*, care pe vremea lui se numeau *hânsari* și atârnau de marii vornici. Ei nu mai îndeplineau, pe vremea lui, vreo slujbă militară, ocupându-se numai cu lucrul ogoarelor lor [6]).

---

[1]) « Curtenii ce s'au ras din călărași s'au scris curteni » (I o r g a, *Studii și documente*, IV, p. 263).

[2]) General R. R o s e t t i, *A propos des hânsari (Bulletin de la Section historique de l'Académie Roumaine*, Tome XXI, p. 4), unde este documentarea.

[3]) *Idem, Idem;* R. R o s e t t i, *o. c.*, p. 291 N. I o r g a, *Studii și Documente*, IV, p. 264.

[4]) General R. R o s e t t i, *o. c.*, pp. 4, 5.

[5]) *Idem*, p. 5.

[6]) *Descrierea Moldovei* (Ed. Soc. Ac. Rom.), II, pp. 94, 95.

Nicolae Bălcescu socotește că Dimitrie Cantemir greșește spunând că hânsarii fuseseră, în trecut, husari. Hânsarii făceau parte, după părerea sa, din milițiile Țării; erau folosiți pentru serviciul interior, pentru acel de curieri, străjeri și în slujba birului [1]).

I. Bogdan arată că hânsarii nu alcătuiau un corp de oaste regulată, ci un soiu de « haiduci liberi », de hoți de codru, de corsari [2]), că denumirile de hânsar și husar sunt două cuvinte cu totul deosebite în limba română, cel de hânsar fiind venit de mult din limba bulgară, iar al doilea împrumutat dela Unguri, probabil în timpul domniei lui Ștefan cel Mare [3]).

N. Iorga socotea că hânsarii erau niște călăreți neregulați, cari se tocmeau numai pentru pradă [4]).

C. C. Giurescu crede, pe de altă parte, că hânsarii alcătuiau o breaslă [5]).

In rezumat: In Moldova se găsește, între sfârșitul veacului al XVI-lea și primul deceniu al celui de al XVIII-lea, o categorie de oameni înarmați, denumiți *hânsari*, cari nu slujeau în chip permanent, dar se tocmeau ad-hoc și erau folosiți, fie pentru distrugerea cetelor de hoți, fie pentru împlinirea dărilor, fie, în sfârșit, pentru respingerea raitelor Cazacilor și ale Turcilor și pentru urmărirea acestora. In acest din urmă caz, aveau dreptul la o parte din plean (pradă).

Ei aveau o ierarhie specială.

Rămâne ca izvoare și studii speciale să lămurească următoarele probleme în legătură cu originea, alcătuirea și slujbele hânsarilor.

Această categorie de oameni înarmați era ea oare un rest al unei organizări mai vechi derivând, prin Bulgari, din χωνσάριος

---

[1]) *Puterea armată și arta militară la Moldoveni în timpul măririi lor* (Ed. A. Odobescu), pp. 646, 647.

[2]) *Documentele Râzenilor din 1484 și organizarea armatei moldovene în secolul al XV-lea* (Academia Română, *Mem. Secț. Ist.*, Seria II, Tom. XXX, p. 402).

[3]) *Idem*, p. 403 General R. Rosetti, *o. c.*, p. 3 Academia Română, *Dicționarul Limbei Române*, la cuvântul *hânsar*.

[4]) *Istoria armatei române*, I, p. 204.

[5]) *Istoria Românilor* (Ed. II-a), II_2, p. 204.

sau χωνσίαρος bizantini [1]), ceea ce s'ar putea deduce nu numai prin derivarea cuvântului hânsar din grecescul χωνσίαρος, dar și din faptul că erau folosiți pentru raite și aveau drept la o parte din pradă?

Alcătuit-au oare *hânsarii* o clasă socială sau o breaslă [2]), sau erau niște mercenari cărora li se dădeau numele de hânsari numai după slujba la care erau chemați?

In sfârșit, ce deosebire era între hânsari și oastea « chemată în dobândă »?

Oastea de țară. Deși oștirile românești au evoluat spre oștiri alcătuite din lefegii și din anume categorii de proprietari sau uzufructuari ai solului, datoria legală a serviciului militar, în caz de nevoie obștească, rămăsese, și aceasta ne este dovedită și de cele spuse de Cantemir [3]) și de fapte, care ne arată că, în repetate rânduri, țăranii, chemați au alergat sub steagurile Domnilor [4]). Așa vedem țărănimea dela hotare, atât în vremea lui Mihai Viteazul [5]), cât și în acea a lui Matei Basarab [6]), sărind spre a face față unui atac inimic și mai vedem țărănimea moldovenească din toată țara alergând, în mari mase, sub steagurile lui Ion Vodă cel Cumplit [7]), a cărui cauză era simpatică.

Insă cu cât timpul trece, chemarea lor se face mai rar, iar atunci când se chiamă, sunt îndatoriți a veni călări [8]).

Cauzele nechemării sunt multiple. Ele provin mai cu seamă din neîncrederea Domnilor și a boierilor în țărănime, pe care o exploatau din ce în ce mai mult, din nevoia ce o aveau

---

[1]) General R. Rosetti, *o. c.*, pp. 1—2, 6; General R. Rosetti, *A propos de l'origine des hussards* (Extras din *Revue Internationale d'Histoire militaire*, Nr. 4, pp. 246—250), *passim*.

[2]) Alcătuiau o categorie (breaslă?) de birnici (N. Iorga, *Studii și Documente*, IV, p. 264).

[3]) « Când vreo putere inimică provoca pe principe, la ordinea lui tot poporul era dator să apuce armele și să-și izbândească asupra inimicului » (*o. c.*, p. 36).

[4]) *Letopis. Țării Mold.*, pp. 116, 127, 131, 218, 222, 232; Hajdău, *Arhiva Istorică*, I_1, p. 9; A. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 240. Alte ori nu veneau cu toate, că erau amenințați cu schingiuiri (N. Iorga, *Istoria Românilor*, V, p. 302; A. Isopescu în *Diplomatarium italicum*, I, p. 413, Nr. XXIX.

[5]) A. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 39.

[6]) N. Iorga, *Răscoala Seimenilor*, p. 4, nota 3.

[7]) A. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 240; *Letopis. Țării Mold.*, pp. 218, 222, 232.

[8]) N. Iorga, *Istoria armatei românești*, I, p. 313; Kogălniceanu, *Letopis.*, I. p. 331.

boierii ca țărănimea să stea locului și să lucreze pământul [1]), din interesul fiscului și al satelor, ca numărul contribuabililor să nu se micșoreze, și din faptul că armamentul țărănesc rămăsese mult inferior celui ce se întrebuința acum.

Când erau chemați, rar, țăranii veneau așa cum erau, ademeniți fiind de făgăduința « dobândei », adică a jafului [2]). Uneori urmarea steagului domnesc ducea pe țărani și pe boieri departe, în țări străine [3]).

Cadre și comandamente. Arătat fiind din ce elemente se alcătuiau armatele, este nevoie să cercetăm cum se grupau ostașii în unități și acestea în unități mai mari.

Două teorii au fost emise până acum în această privință de istoriografia română. Una, a cărei adepți au fost Cantemir și Bălcescu, susține că această grupare a fost zecimală [4]), cealaltă, emisă de I. Bogdan [5]), arată că ea s'a făcut pe localități și că a fost deci locală. O examinare a documentelor pe care se bazează și unii și celălalt ne duce la următoarele concluzii:

Gruparea se făcea separat pe arme (infanterie și cavalerie) [6]) și servicii (artileria și serviciile propriu zise) [7]). Infanteria, care la noi fusese totdeauna arma principală [8]), începe, grație armei de foc, a domina pe toate câmpurile de luptă [9]).

---

[1]) A. D. Xenopol, *o. c.*, IV, pp. 204—205.

[2]) Kogălniceanu, *o. c.*, I, p. 318; *Letopis. Țării Mold.*, pp. 232, 255; Xenopol, *o. c.*, IV, p. 206; I. Bogdan, în *Mem. Sect. Ist.* a Academiei Române, Seria III, Tom. XXX, p. 387.

[3]) « Datoriu am fost și eu a faci după cuvântul mai marilor noștri și a oști și a sluji împreună cu alți lăcuitori a țărăi . . . și am oștit doi ani în țiara niamțească cu măriea sa Dabije Vod. și cu toț lăcuitorii țării » (Testamentul comisului Tălmaciu, Ruscani 5 Septemvrie 1644, apud Ion Neculce, VII, p. 201).

« Pe când era tatăl său în Țara leșască în oștire » (1634 — piatră de mormânt din Mânăstirea Vieroș, în *Mânăstirea Vieroș din județul Muscel*, de St. Nicolaescu, p. 8).

P. P. Panaitescu, *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, p. 163.

[4]) Bălcescu, *o. c.*, p. 590; Cantemir, *o. c.*, pp. 93—94.

[5]) *O. c.*, pp. 372 sqq.

[6]) Cantemir, *o. c.*, pp. 64, 81; *Letopis. Țării Mold.*, pp. 39, 205.

[7]) Artileria era sub ordinele marelui șetrar care îngrijea de corturile și de bagajele domnitorului (Cantemir, *o. c.*, p. 84). Ea mergea în coada coloanei cu bagajele (*Idem, idem*, p. 97); *Letopis. Țării Mold.*, p. 23.

[8]) Dacă, în trecut, armatele moldovenești erau mai cu seamă călări, nu trebue uitat că ele se serveau de cal numai ca mijloc de locomoțiune și că luptau totdeauna pe jos (Academia Română, *Mem. Sect. Ist.*, Seria III, Tom. IV, p. 62).

[9]) Max Jähns, *Geschichte der Kriegswissenschaften*, p. 699.

Nu existau unităţi de arme combinate. Gruparea armelor în unităţi anumite se făcea, şi la noi, cum s'a făcut în toate armatele, până la începutul secolului al XIX-lea, în fiecare zi — după cum era vorba de marş, staţionare sau luptă — şi câteodată de mai multe ori pe zi [1]).

Oastea de ţară a fost totdeauna adunată în unităţi locale, aşa precum a arătat-o prea bine I. Bogdan, pentru epoca lui Ştefan cel Mare şi acea a predecesorilor lui [2]). Cum oastea de ţară era partea cea mai de seamă a oştirilor româneşti din secolul al XV-lea şi din cele premergătoare, se poate spune că gruparea ostaşilor era în acele vremuri locală. Cu începere din secolul al XVI-lea, oastea de ţară încetând a fi chemată aşa de des sub arme şi nedându-i-se în bătălie, decât excepţional, rostul de căpetenie, ci mai ales un rost auxiliar, documentele nu se mai ocupă de ea şi nu ne mai arată cum era grupată, deşi totul face să se creadă că a continuat a fi în unităţi locale [3]).

[1]) Cel mai tipic exemplu din istoria noastră este acel lui Ion-Vodă cel Cumplit în ziua bătăliei dela Cahul: « Ion-Vodă au împărţit oastea sa în 30 de pâlcuri şi la tot pâlcul au dat câte o puşcă » (*Letopis. Ţării Mold.*, p. 230).

[2]) *Analele Academiei Române*, Seria II, Tom. XXX.

In lucrarea *Ioan Bogdan şi studiile de istorie slavă la Români* (*Buletinul Comisiei istorice a României*, vol. VII, p. XIV), P. Panaitescu, arată că studiul lui Bogdan asupra organizării armatei moldovene e bazat pe un singur document şi că, deci, nu se poate deduce că armata era formată din cete conduse de boieri şi că nobilitatea era legată de slujba militară.

N. Iorga (*Le caractère commun des institutions du Sud-Est de l'Europe*, 105) se întreabă dacă boierii cari comandau cetele în secolul XV erau simpli comandanţi (voivozi-şefi de război), sau erau un fel de boieri cu o autoritate quasi-suverană faţă de cei cari le constituiau ceata.

I. C. Filitti (*o. c.*, V, pp. 79—80), reluând chestiunea, conchide că armatele româneşti erau compuse din: nobili cu suitele lor călări, şi ţărani pe jos.

Toate aceste ipoteze se ocupă de natura legăturii dintre şef şi cetaşi, dar nu infirmă ci din contra întăresc afirmarea lui I. Bogdan că grupările erau locale.

Că oastea era grupată în unităţi locale şi pe vremea lui Petru Rareş, o arată o descriere a bătăliei dela Obertyn în care se spune (I. Ursu, *Bătăliile dela Gwozdiec şi Obertyn (1531)*, p. 22) că Polonii au luat, între altele, şi steagul ţinutului (districtus) Sucevei, adică al unităţii (cetei) alcătuite din luptătorii din acel ţinut.

[3]) I. Bogdan, *o. c.*, p. 375. Că în Ţara Românească gruparea se făcea pe judeţe, o demonstrează I. Bogdan (*l. c.*, şi nota 59) pe baza analizei textului învăţămintelor lui Neagoe. N. Bălcescu (*Puterea armată*, p. 593) enumeră un şir de documente care arată că cetele olteneşti se grupau în oştiri olteneşti, în tot cursul secolului XVI şi la începutul secolului XVII.

Pentru Moldova Cronica moldo-polonă (I. Bogdan, *Vechile Cronici*, p. 299) ne arată: « (1518) ... au mai trimis pe Carabăţ, marele vornic al Ţării-de-Jos, să să treacă Prutul cu toată Ţara-de-Jos ».

Chiar ulterior, dărăbanii, călăraşii se grupau pe localităţi şi pe judeţe (I. C. Filitti, *o. c.*, V, p. 355 şi notele de pe acea pagină).

In ceea ce privește însă ostașii cu leafă și cei în baza unui privilegiu, izvoarele contemporane ne arată că se grupau la un loc, cei de aceeași naționalitate sau de aceeași specialitate sau de același fel [1]) (Nemții [2]), Cazacii [3]), călărașii, roșii [4]), curtenii, dărăbanii, lefegiii [5]).

Teoria alcătuirii zecimale a subunităților și a acestora în unități mai mari mi se pare greșită pentru armatele noastre din trecut pentru următoarele motive:

1. Precum a demonstrat-o I. Bogdan [6]), funcțiunile de căpitani de sute și de mii, care ar îndreptăți această teorie și de care vorbește Cantemir [7]), nu se întâlnesc în analele noastre, nici în documentele noastre anterioare lui Cantemir. Bogdan susține că au fost introduse posterior, probabil dela Slavi [8]). Insă la aceștia unitățile de o sută și de o mie nu aveau acest efectiv numeric, ci erau simple denumiri [9]). Și de altfel chiar Cantemir observă că, pe vremea lui, efectivele unităților erau inferioare denumirilor lor [10]).

---

[1]) Cantemir, *o. c.*, pp. 83, 93—96; D. Fotino, *Istoria generală a Daciei* (ed. Sion), III, p. 208, nota 1.

[2]) Cantemir, *o. c.*, p. 93.

[3]) *Ibidem.*

[4]) *Istoria Țării Românești de când au descălicat Românii* (*Magazin istoric*, IV, p. 317) arată că, în lupta dela Plumbuita (26 Octomvrie 1633), călărașii, roșii și dărăbanii aveau fiecare alți comandanți, alcătuind deci unități separate.

[5]) Toți lefegiii erau grupați sub comanda hatmanului (Cantemir, *o. c.*, p. 81).

[6]) *O. c.*, p. 377.

[7]) *O. c.*, pp. 93—94.

[8]) *O. c.*, pp. 420—421. I. Bogdan susține că Rușii au împrumutat această organizare dela Germani, înainte de secolul VI.

[9]) « The hundred was not a numerical but a local division » (M. Kowalewski, *o. c.*, p. 166).

« Nu trebue înțeles *Tâseacea* ca un număr de 1.000 oameni. Aceasta nu este decât întrunirea a 10 sotnii, dar nici sotnia, la rândul ei, nu trebue să fie înțeleasă ca un număr de 100 de ostași.

« In Novgorod, *soțkii* și *deseațkii* nu sunt șefii micilor unități militare, ci demnitari importanți ai administrației orașului » (Presniakov, *o. c.*, p. 177).

« Sotnia este o unitate administrativă » (*Idem.*, p. 180).

« Sotniile au fost, în Novgorod, organizarea pe bază juridico-administrativă pentru populația orașului și în acelaș timp forma organizației populațiunii comerciale și industriale. Sotniile sunt organizațiunea pentru strângerea impozitelor de pe la comercianți și garanția reciprocă pentru paza ordinei în limitele sotniei (*Idem*, p. 185).

« Totul ne duce la concluzia următoare: nu există nicio justificare pentru a vorbi despre organizarea în sotnii (sute) și mii ca despre o formă veche a organizațiunii militare » (*Idem*, p. 188).

[10]) *O. c.*, pp. 93—94.

2. Ca regulă generală, popoarele așezate și care aveau de dus războiae de apărare, au avut organizări locale, grupându-se pe sate, văi, etc. [1]. Aceleași popoare, în faza migrațiunilor lor, s'au organizat pe baza zecimală [2]. La Tătari, cari erau nomazi și aveau o oaste esențialmente alcătuită în vederea ofensivei, organizarea era zecimală [3].

Armatele noastre naționale, provenind din ridicarea în masă a populației, aveau caracterul forțelor de apărare ale unui popor așezat. Este firesc ca gruparea elementelor lor să fi fost făcută după norma locală. Numai unitățile de lefegii sau de privilegiați, ostași de meserie, puteau avea o grupare pe bază numerică, zecimală sau alta. Textul lui Cantemir se referă de altfel numai la aceste soiuri de luptători.

Asupra numirilor ce se dădeau diferitelor unități, datele ce avem nu sunt îndestulătoare, pentru a se putea deduce, care erau anume și care le era scara ierarhică [4].

Cele mai vechi pe care le găsim sunt: ceată [5], pâlc [6], roată [7] și steag [8].

---

1) « Unter dem Feldherrn wurde der Befehl über die Krieger eines ganzen Gaues von dem durch Volkswahl gerufenen Gaufürsten . . . » (Meynert, *Geschichte des Kriegswesens und der Heerverfassungen in Europa*, I, p. 7).

Longobarzii, după așezarea lor în Italia, au o organizare militară și o grupare locală (Sir C. Oman, *o. c.*, I, p. 50), tot așa Francii, după stabilirea în Franța (*Idem*, I, p. 59) și Anglii și Saxonii în Anglia (*Idem*, I, p. 65).

2) « Späterhin, als bei den grossen Völkerbewegungen ganze Volksstämme zu wandernden Heeren wurden, in welchen die Gauverfassung nicht aufrecht zu erhalten war, sehen wir, in Folge einer veränderten Gliederung des Heeres . . . die Führer von Tausendschaften . . . und Zehntschaften » (Meynert, *o. c.*, I, p. 7).

3) *The texts and versions of John de Plano Carpino and William de Rubruquis*, Ed. Beazley, pp. 62—63; Cahun, *Introduction à l'histoire de l'Asie*, pp. 224, 346; Sir C. Oman, *o. c.*, II, pp. 318 sqq.

4) De pildă, azi un regiment cuprinde un număr de batalioane, aceasta sunt împărţite în companii, companiile în plotoane, etc.

5) I. Bogdan, *o. c.*, pp. 372, sqq; Cantemir, *o. c.*, p. 50. Tot Cantemir numeşte (*o. c.*, p 60) corpul ienicerilor: ceata ienicerilor. Aceasta ne arată cât de largă era noțiunea de ceată care cuprindea și o grupă mică (ceata celor dela Răzeni) și un corp de mii de oameni.

6) I. Bogdan, *o. c.*, p. 377; *Letopis. Țării Mold.*, pp. 133, 198, 225, 230.

7) *Letopis. Țării Mold.*, p. 239. Denumirea de *roată* pentru o unitate militară, vine din germanul ***Rotte*** (Tiktin *o. c.* sub voce) mai ales că s'a aplicat mai întâi unităților de mercenari nemţi (Miron Costin în Kogălniceanu *Letopiseți* I, p. 278).

8) I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile . . .*, p. 42; N. Iorga, *Istoria armatei*, I, p. 71; Kogălniceanu, *o. c.*, I, p. 365; II, p. 143; *Letopis. Țării Moldovei dela Istratie Dabija Voievod până la a doua domnie a lui A. Cantemir*, pp. 64, 76—77, 88.

Aceasta din urmă — acea de steag — ne duce la o altă chestiune și anume la cercetarea obiectului — steagul — după care a luat numirea unitatea.

In toate timpurile s'a simțit nevoia unui însemn vizibil care, în acelaș timp, să înfățișeze, în ochii luptătorului, persoana sau cauza în serviciul căreia slujea [1]) și să servească și de semn de adunare [2]).

După datele pe care le avem, la început, toate însemnele de acest fel, oricare le-ar fi fost menirea, se numeau la noi steaguri, pe când la Ruși, de pildă, ele se chemau *steag* [3]), când era vorba de însemnul suveranului, *znamia* pentru steagurile unităților și *prapor* pentru steagurile personale ale nobililor [4]) sau șefilor (al căror « herb » — *armoiries* — îl aveau [5]).

In epoca de care ne ocupăm se deosebeșc în țările noastre, două feluri de drapele: acel al Domnului, numit *steagul țării* [6]) sau *steagul Domniei* [7]), care era mai totdeauna de coloare roșie [8]), cu broderii de fir sau picturi de aur și care era

[1]) Că steagurile înfățișau — atât cele ale țării cât și cele ale unităților — puterea domnească, publică, o arată faptul că, după moartea unui Domnitor, trupele își purtau « steagurile întoarse », adică aplecate în jos (C a n t e m i r, *o. c.*, pp. 50, 105).

[2]) *Invățăturile lui Neagoie-Vodă Basarab* (Ed. N. I o r g a), p. 240; N. I o r g a, *Studii și Documente*, VII, p. LVI.

[3]) I. B o g d a n a arătat (Academia Română, *Mem. Secț. Ist.*, Seria II, Tom. XXIV, pp. 90 sq.) că, pentru secolul XV și începutul secolului XVI, nu se poate face deosebire între denumirea de prapure și acea de steag. Aceasta e adevărat chiar pentru mai târziu căci, vorbind de steagurile ce s'au împărțit, în 1672, breslelor militare, cronica zice că s'au dat: « prapuri fealuri-fealuri, fieşte-care după breasla lor » (*Istoria Domnilor Țării Românești*, Ed. N. I o r g a, p. 174).

[4]) Și la noi se pare că boierii au avut steaguri personale, căci în descrierea ceremoniei omagiale dela Colomeea (1485) se zice că « Sui vero omnes terrigenae bona haereditaria, în Moldavia habentes, et alii omnes curienses notabiliores, Banderia parua, quilibet suum equum insequendo, manu tenebant » H a s d e u, *Arhiva istorică a României*, I, 2 p. 23).

[5]) A. W a l d m a n n, *Le trésor de Moscou (Oroujeynaia Palata)*, p. 131.

[6]) S p o n t o n i, *Historia della Transilvania* (Ed. Venezia, 1638), pp. 118, 245 sqq; Stanislaus Sachariae Italicus, *Descriptio duorum certaminum* . . . (apud I. U r s u, *Bătăliile dela Gwozdiec și Obertyn* (1513), p. 32).

[7]) D. F o t i n o, *Istoria generală a Daciei* (Ed. Sion), III, p. 251.

[8]) De mătase roșie era steagul închinat de Ștefan cel Mare la Colomeea (H a s d e u, *Arhiva Istorică*, I_2, p. 23).

Un raport din 12 Martie 1532, din Cracovia, zice că Polonii au luat Moldovenilor steaguri de aur (stendardi d'oro), din care unul ar fi fost steagul de Domnie dat de Sultan (H u r m u z a k i, VIII, p. 52). Știm (vezi mai jos) că Sultanul dedea steag roșu, deci probabil că aceste steaguri nu erau de aur ci cusute cu fir de aur.

In luptele din 1572, o incursie polonă în tabăra moldovenească răpeşte « stindardul cel roșu » (A. P a p i u I l a r i a n, *o. c.*, III, 267).

Sultanul trimite lui Mihai Viteazul steagul roșu de domnie (F e s s l e r, *o. c.*, Ed. 1823, VII, p. 436).

făcut din stofă prețioasă [1]). Acest steag se conferea dela o vreme de către Sultan [2]). El purta pe el, fie armele țării [3]), fie chipul unui sfânt [4]) (de sigur nu în cazul când se conferea de Sultan).

Apoi erau steagurile diferitelor unități, mari [5]) și mici [6]), ale căror colori, precum și materialul din care erau făcute [7]),

---

De damasc alb era steagul lui Mihai Viteazul la Mirăslău. Pe el era un corb pe o creangă verde de ienuper, având în plisc o cruce dublă (cu două brațe) roșie (S p o n t o n i, *o. c.*, p. 118).

Unul roșu și unul alb sub Radu Șerban (S p o n t o n i, *l. c.*); steagul alb ar putea fi acel purtat în alaiul domnesc ca semn al păcii și al supunerii Domnului către Sultan (C a n t e m i r, *o. c.*, p. 63). In acest cortegiu se duceau și trei steaguri roșii, din cari unul avea o semi-lună în vârf, iar celelalte globulețe rotunde și aurii *(Ibidem)*.

Roșu, și având pe dânsul bourul, era steagul lui Tomșa în 1622 (P. P. P a n a i t e s c u, *Călătorii poloni în Țările Române*, p. 17).

Roșu era steagul lui Mihnea-Vodă Radu aflat la Belgrad, a cărui copie este la Muzeul Militar Național (Academia Română, *Mem. Secț. Ist.*, Seria II, Tom. XXXVI, p. 532). Are inscripția lui Mihnea Radu și ca arme o acvilă bicefală.

Roșu era steagul lui Antonie-Vodă Ruset în 1677 (P. P. P a n a i t e s c u, *o. c.*, p. 72).

Un steag alb ar fi avut însă ostașii lui Mihai Viteazul în lupta dela Hotin (I l i e C o r f u s, *Mihai Viteazul și Polonii*, pp. 283, 286).

[1]) La 11 Iulie 1556, Brașovenii trimit lui Alexandru Lăpușneanu două steaguri « ex villosa purpura » făcute după cererea lui (H u r m u z a k i, XI, p. 794).

S p o n t o n i zice că erau de damasc *(l. c.)*.

In 1524, Sibienii trimit Domnului muntean postav *panyer* pentru steagul rupt (H u r m u z a k i, XI, p. 847).

De mătase era steagul închinat de Ștefan cel Mare la Colomeea (vezi mai sus).

De damasc era steagul lui Antonie-Vodă Ruset (P. P. P a n a i t e s c u, *l. c.*).

De damasc erau două steaguri de călăreți, unul având stemă pe ambele părți, celălalt fără (Inventarul lucrurilor banului Vasilache la 8 August 1641, în V e r e s s, *o. c.*, X, p. 99).

[2]) C a n t e m i r, *o. c.*, pp. 58—59; F e s s l e r, *l. c.*; H u r m u z a k i, Supl. II_1), p. 38.

[3]) S p o n t o n i, *l. c.*; H a s d e u, *Arhiva Istorică*, I_1, p. 23; P. P. P a n a i t e s c u, *o. c.*, p. 17. Stanilaus Sachariae Italicus (*l. c.*) spune că pe vremea lui Petru Rareș era capul de bou având o stea între coarne.

Tot așa arată desenul bătăliei dela Obertyn, făcut de M a r t i n B i e l s k i și reprodus de B. P. H a s d e u în *Ioan-Vodă cel Cumplit*, p. 28.

Vulturul pe o parte și Sfinții Constantin și Elena pe cealaltă (D. F o t i n o, *Istoria Daciei*, III, p. 251).

[4]) S p o n t o n i, *l. c.* (Șerban Cantacuzino-Vodă cere a cruța oștenii săi) « unde se va ridica steagul ce purta pe o parte crucea, iar pe cealaltă chipul Maicii Domnului » (I. I. N i s t o r, *Un Român iscoadă la 1683, în tabăra Regelui Sobieski la Viena*, pp. 8—9).

[5]) Când Petru Rareș și-a împărțit armata în trei corpuri spre a ataca Ardealul, a dat fiecărui corp un steag (H u r m u z a k i, Supl. II_1, p. 38).

[6]) Că fiecare unitate își avea steagul, o spune C a n t e m i r (*o. c.*, p. 96).

Mihai Viteazul ordonă, la 18 Noemvrie 1599, municipiului Târgu-Mureș să pună « să se facă atâtea steaguri pentru pedestrași și pentru călăreți, câte îți va spune sluga curții noastre » (A. V e r e s s, *o. c.*, V, p. 283).

[7]) La 24 Iulie 1556, Brașovenii trimit treizeci de coți de « taffet » pentru steagurile cele nouă (H u r m u z a k i, XI, p. 794).

sau podoabele ce se puneau pe dânsele, nu au fost totdeauna aceiaşi [1]), nici n'au fost alese după o normă constantă. Ele par a fi fost schimbate la fiecare nouă Domnie [2]). Este sigur că, de cele mai multe ori, ele purtau imaginea unui sfânt [3]), adeseori a Domnului Isus Cristos [4]), sau a Maicii Domnului [5]) şi multe ori şi câte o inscripţie [6]). In Moldova, coloarea roşie pare a fi fost cea mai obişnuită pentru fond [7]), precum şi chipul Sfântului Gheorghe a fi fost cel ce a figurat mai des pe feţele sale. Pentru Ţara-Românească puţinele ştiri ce avem arată o mai mare variaţiune [8]).

Ştiind acum, aproximativ, cum se grupau oamenii în unităţi şi care erau insemnele în jurul cărora se strângeau, să ne oprim puţin asupra cadrelor care conduceau unităţile mari şi mici.

Cel puţin în prima jumătate a secolului al XVI-lea, cadrele par a continua să fi fost constituite, cu ocazia fiecărui războiu, atât din boierii în funcţie, cât şi din alţi boieri. Cu timpul însă şi în cadre începe a se face o diferenţiere între cadrele alcătuite din boieri, cari, în baza funcţiunii lor, comandau:

---

1) P. P. Panaitescu, *o. c.*, pp. 24, 26.

2) Hurmuzaki, XI, p. 794; *Istoria Domnilor Ţării Româneşti* (Ed. N. Iorga), p. 174; *Letopis. Ţării Mold.*, p. 44.

3) De pildă Arhanghelul Mihail cu sabia întinsă, pe steagul lui Matei Basarab, în lupta dela Plumbuita, 25 Octomvrie 1633 (Fotino, *o. c.*, II, p. 90; Hurmuzaki, XI_1, p. 221).

4) Cum e steagul aflat la Gewehr-Galerie din Dresda. Acest steag poartă inscripţia românească « vitejia dreaptă să biruiască » şi este de mătasă de coloare galben-aurie. Deşi în inventariul făcut între 1680 şi 1684 se menţionează că acest steag este « von den Moldauern erbeutet », un autor (*Zeitschrift fur historische Waffenkunde*, I, p. 36), care arată această menţiune, susţine că steagul ar fi bulgăresc şi-l atribue epocii lui Şişman ! ? Asemenea fantazii nici n'au nevoie de o desminţire. Că acest steag a aparţinut lui Istrate Dabija-Voivod şi a fost pierdut în bătălia dela Leventz (Leva) la 9/19 Iulie 1664, a dovedit C. I. Karadja, în studiul său *Steagul românesc al lui Istrati Dabija-Voievod* (Academia Română, *Mem. Sect. Ist.*, Seria III, Tom. XIC, pp, 75, 87).

Colonelul P. V. Năsturel, *Steagul, Stema, Insemnele domneşti, Trofee*, pp. 17—21.

5) N. Iorga, *Acte şi Fragmente*, I, p. 260; Spontoni, *l. c.*

6) Steagul dela Praga, steagul dela Belgrad, steagul dela Dresda; Spontoni, *l. c.*

7) Steagul dela Praga; Hurmuzaki, XI, p. 794.

8) In 1672, se dă breslelor militare « prapuri fealuri-fealuri, fieştecare după breasla lor » (*Istoria Domnilor Ţării Româneşti*, Ed. N. Iorga, *l. c.*).

Marsigli arată (*o. c.*, II, p. 51 şi pl. XVII) că la Turci fiecare soiu de trupă avea anumite insemne pe steaguri, aşa topciii un tun, etc.

banul, oștirea în Țara-Românească, când nu o comanda Domnul însuși [1]); marii vornici, din Moldova, contingentele locale respective [2]); marele logofăt, tot din Moldova, curtenii [3]), hatmanul, care corespunde ministrului de războiu [4]), armate [5]) cum și ostașii breslași și lefegiii [6]); marele spătar, din Muntenia, aceiași ostași [7]); marele serdar, călărașii din Orhei, Lăpușna și Soroca [8]); pârcălabii, cetățile și cetele respective [9]), pe de o parte și între cadrele de meserie, ofițerii am zice azi, cari nu erau decât șefi militari[10]) și cari erau plătiți ca atare. Numirile acestora erau: căpitanii[11]) sau bulucbași[12]), hotnogi[13]) sau iuzbași (sutași)[14]), vătavi[15]), chihai[16]), stegari[17]), căușei[18]).

Apoi, de unde în trecut șefii erau aproape exclusiv Români sau străini boieriți aci, dela finele secolului al XVI-lea, găsim din ce în ce mai mulți străini, fie angajați odată cu unitățile lor de mercenari[19]), fie angajați individual[20]). Și din acest

---

[1]) Stoica Nicolaescu, *o. c.*, p. 38.

[2]) I. Bogdan, *Vechile Cronice*, pp. 219—220, 229; Hâjdău, *Arhiva Istorică*, I_1, p. 170; *Letopis. Țării Mold.*, pp. 127, 134, 171, 224, 225, 248.

[3]) Cantemir, *o. c.*, p. 64; Miron Coston, II, p. 131; *Letopis. Țării Mold.*, p. 22.

[4]) « Ispravnic pe toate oștile țării » (*Letopis. Țării Mold.*, p. 22); C. D. Dimitriu, *Doi dregători moldoveni*, pp. 41, 60.

[5]) *Letopis. Țării Mold.*; p. 134.

[6]) Cantemir, *o. c.*, p. 81; Miron Costin (Ed. Urechiă), II, p. 131.

[7]) M. Costin (Ed. Urechiă), II, p. 131; *Magazin istoric*, V, pp. 44, 85.

[8]) Cantemir, *o. c.*, p. 83; M. Costin, I, p. 587, II, p. 135.

[9]) *Letopis. Țării Mold.*, p. 22.

[10]) Cantemir face deosebire între boieri și « ofițerii militari » (*o. c.*, p. 64).

[11]) Cantemir, *o. c.*, pp. 93—94; *Letopis. Țării Mold.*, p. 44; Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, pp. 328, 348, 349.

[12]) Cantemir, *o. c.*, p. 93.

[13]) Miron Costin, II, p. 137; *Letopis. Țării Mold.*, p. 44.

[14]) I. C. Filitti, *o. c.*, V, p. 355.

[15]) Vătav de hânsari (Iorga, *Studii și Documente*, V, p. 17); vătav de sinețari (*Ioan Neculce*, IV, p. 81; *Revista Istorică*, 1928, p. 342); vătavi de stolnicei, păharnicei, paici, aprozi (Cantemir, *o. c.*, pp. 89—91).

[16]) *Arhiva Românească*, (Kogălniceanu,) I, p. 56.

[17]) *Ibidem*; Xenopol, *o. c.*, IV, p. 215.

[18]) Xenopol, l. c.

[19]) Cantemir, *o. c.*, p. 93; I. Sârbul, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, p. 424; A. Veress, *o. c.*, II, pp. 221, 222. Bandele armate a lui Raț, ale Mirceștilor (Iorga, *Istoria armatei române*, II, pp. 61—62).

[20]) *Convorbiri Literare*, XXXVII, p. 454; Fessler, *o. c.*, VII, p. 437; Hurmuzaki, XII, p. 44; XV_1, p. 681; Supl. I_1, p. 441; V. Motogna, *Războaiele lui Radu Șerban*, pp. 21, 23, 25, 27; G. Șincai, *Cronica Românilor*, II, pp. 484, 298; I. Sârbul, *o. c.* I, 294; A. Veress, *o. c.*, I, p. 244.

punct de vedere deci oştirile româneşti difereau, din ce în ce mai mult, de ceea ce fuseseră în trecut, ridicarea ţării, deci a ţărănimii cu şefii ei normali: funcţionari şi şefii locali. Şefii străini erau plătiţi. Cât? Nu avem indicaţiuni.

Serviciile, adică partea armatei a cărei menire este procurarea şi transportarea celor trebuincioase pentru traiu şi luptă, precum şi pentru îngrijirea bolnavilor şi răniţilor şi procurarea ştirilor, par a fi căpătat, în vremea de care ne ocupăm, cel puţin un rudiment de organizare. Dovezi temeinice că aşa a fost, găsim atât în cronică [1]), cât şi în scrierile lui Cantemir [2]), care, şi una şi celălalt, vorbind de diferitele dregătrorii, înşiă o sumă de boierii, a căror menire era de a îngrjii, în chip permanent, de anumite servicii ale armatei.

Aşa Ureche arată că [3]):

Hatmanul era « ispravnic — deci administrator — pre toate oştile ţării » [4]).

Marele sulger şi marele jitnicer îngrijeau respectiv de procurarea cărnii şi a pâinii.

Marele şetrar îngrijea de tunuri şi de campament.

Marele comis era mai mare peste grajduri şi peste personalul acestora.

Şi Cantemir confirmă întru totul spusele lui Ureche [5]) şi adaugă că serdarul era: « campidux », adică însărcinat cu poliţia taberelor [6]), lucru care este confirmat de Miron Costin [7]).

---

[1]) *Letopis. Ţării Mold.*, pp. 22—23. Deşi Ureche atribue organizarea întregului Stat moldovenesc lui Alexandru cel Bun, este stabilit azi (I. Tanoviceanu, *Probe noui de falsitatea izvodului lui Clănău*, în *Arhiva*, III, pp. 482—483, şi *Contribuţiuni la biografiile unora din Cronicarii moldoveni*, în *Analele Academiei Române*, XXVII, p.p 232 sqq.; I. Bogdan, *Documentul Râzenilor*, în Ac. Rom., *Mem. Secţ. Ist.*, XXX, pp. 387—388) că organizaţiunea pe care o dă el ca alcătuită de Alexandru-cel-Bun, este aceea ce s'a desvoltat încetul cu încetul şi *a existat pe vremea lui*.

[2]) *O. c.*, pp. 81—82.

[3]) *Letopis, Ţării Mold.*, *l. c.*

[4]) C. D. Dimitriu, *l. c.*

Codex Bandinus (Ac. Rom., *Mem. Secţ. Ist.*, Seria II, Tom. XVI, p. 139); Miron Costin (Ed. P. P. Panaitescu), p. 116.

[5]) *L. c.*

[6]) *O. c.*, p. 83.

[7]) « Serdarul este ca Hetman Polny (hatmanul taberei) » (Miron Costin, ed. Urechla, II, p. 135).

Dacă existau șefi cari să se ocupe de servicii, șefi cari, împreună cu subalternii lor [1]), alcătuiau cadrele acestora, personalul de execuție a continuat a fi alcătuit din oameni de specialitate [2]) din cărăuși, iar mijloacele de transport din trăsuri și animale de tracțiune [3]), luați și personalul și materialul cu sila [4]) (rechiziție am zice astăzi) sau, mai rar, cu plată. Și aceasta atât la noi cât și la vecinii noștri [5]), precum a fost de altfel regula generală pentru toate armatele europene, până la finele secolului al XVIII-lea.

Totuși dacă, în quasi-unanimitatea cazurilor, serviciile au fost improvizate, se pare că trebue să fi existat, în chip permanent, cel puțin sâmburele unor servicii. Indicațiuni în acest sens ne dau atât pictura murală dela mănăstirea Sucevița, cât și Cantemir [6]), care zice că marele comis era ispravnic peste caii domnești și personalul aferent (grăjdari, fierari, rotari). In patrulaterul în care este arătat pe pereții mănăstirii Sucevița, Faraonul, îl vedem înconjurat de ostași călări, cari evident că sunt îmbrăcați, după ideile vremii, în chipul cum se îmbrăcau și echipau ostașii contemporani cu data executării picturii (1595). In același patrulater se văd încă care, bine acoperite și trase de câte doi sau patru cai, conduși de conducători călări. Aceștia au căciuli în cap și sunt îmbrăcați cu tunici, cu câte un singur rând de nasturi. Carele sunt precedate de un grup de călăreți înzăuați și au ca escortă ostași pedeștri, având aceeași uniformă ca a conducătorilor călări ai trăsurilor. Dintre soldații de escortă unii poartă arme, iar alții unelte (topoare, casmale). Avem evident de a face cu ceea ce am numi azi fie un tren regimentar sau de luptă, fie un convoiu. Detaliile sunt prea reale pentru a se putea admite că pictorul a închipuit acest convoiu. Pictura e trăită. Văzut-o-a pictorul la vecini sau

[1]) *Letopis. Țării Mold.*, *l. c.*; Cantemir, *l. c.*; Ștefan Chicoș, *Cum se făcea aprovizionarea armatelor lui Mihai Viteazul, Matei Basarab si Nicolae Mavrogheni*, pp. 20—28.

[2]) Hurmuzaki, XII, p. 986.

[3]) *Ib.*, pp. 925, 1011.

[4]) *Ib.*, pp. 986, 1011.

[5]) *Monumenta Hungariae Historica, Diplom.*, vol. XXXIV, pp. 345, 389, 392, 521, 644.

[6]) *O. c.*, p. 83.

la noi ? Nu știm, deși căciulile purtate de personal par a arăta că ostașii și conducătorii sunt Românii.

Am arătat, în paginele precedente, chipul cum se procurau armamentul și munițiunile de către Domnitori. Tot aceștia furnisau uniformele lefegiilor [1]) și ale oștenilor din breslele privilegiate, cumpărând postavul necesar la vecini sau impunând să li se dea [2]). Uneltele necesare ca și trompetele se procurau, fie prin rechiziție [3]), fie prin cumpărare [4]).

Hrănirea oamenilor și a animalelor ne mai fiind lăsată în seama fiecăruia și incumbând serviciului respectiv, era nevoie să se constitue aprovizionamente. Acestea au urmat a fi strânse, mai cu seamă din regiunea în care se opera sau din țara ce se ocupa [5]), dar au fost aduse și din urmă prin convoiuri care urmau armatele [6]). In această privință mult au învățat ai noștri — boierii și cărăușii — din faptul că au fost siliți să parcurgă distanțe mari, spre a duce aprovizionări pentru armatele și cetățile turcești [7]).

Serviciul sanitar [8]) a continuat să fie improvizat [9]). Deși se aflau la noi medici[10]) și vraci[11]), a fost nevoie, și s'a recurs

[1]) Hurmuzaki, XII, pp. pp. 505, 534, 448, 758, 900; XV_2, p. 1131; Supl. II_2, p. 209; Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 265.

[2]) Mihai Viteazul ordonă Bistrițenilor a-i trimite 100 de bucăți de « taftă » sârbească », (Hurmu-zaki, XII, pp. 534, 558, 758).

[3]) Hurmuzaki, XII, pp. 534, 543.

[4]) Trompetele se cumpărau (Iorga, *Studii și Documente*, I, p. 15).

[5]) Hurmuzaki, XII, pp. 503, 517, 544, 556, 900, 999, 1005, 1006.

[6]) La Obertin, Polonii iau Moldovenilor « cum commeatu quadrigae multae », (Hurmuzaki, Supl. II_1, p. 38).

[7]) Cantemir, *o. c.*, p. 120; *Letopisețul Țării Moldovei dela Istrate Dabija până la Domnia a doua a lui Antioh Cantemir*, pp. 62, 70, 71.

[8]) Dr. Pompei Gh. Samarian, *Medicina și farmacia în trecutul românesc* (conține câteva date documentare).

[9]) Mihai Viteazul ordonă Bistrițenilor, la 2 August 1600, a-i trimite în tabără la Sas-Sebeș, între alții: bărbieri (chirurgi) (Hurmuzaki, XII, p. 985).

[10]) « Despot . . . carele, dacă s'au priceput într'aceasta că-i otrăvit, s'au dat la doftor de i-au păzit și nimica nu i-a fost . . . Iar Despot dacă au ieșit dela doftor . . .» (*Letopis. Țării Mold.*, p. 185).

Scrisoarea Doamnei Elena, soția lui Matei Basarab, din 18 Mai 1653, prin care cere « un hirurgus bun . . . că aci la noi sunt oameni proști, nu sunt meșteri cum ar trebui » (*Luceafărul*, XI, 1912, p. 406).

[11]) Pentru identitatea termenilor de *vraciu* și de *dohtor* vezi I. Bogdan, *Documente și regeste* (ed. 1902, pp. 193, 280, 283), unde se pomenește de un medic Gheorghe când ca *vraciu* când ca *dohtor*.

mult, la medici și chirurgi străini [1]), în privința cărora s'a schimbat o corespondență intensă, mai cu seamă cu orașele sășești din Transilvania [2]).

Medicamentele se procurau tot din străinătate [3]).

Din cauza lipsei de personal medical și a caracterului de improvizație a serviciului, puțini dintre cei răniți mai greu se vindecau [4]). Numeroase victime printre osteni se îmbolnăveau de asemeni de boalele molipsitoare care bântuiau des pe atunci [5]).

In veacul al XVI-lea se ivesc la noi primele spitale (bolnițe) care nu erau însă destinate în special militarilor, ci în general tuturor celor lipsiți de mijloace [6]). In toată Europa, de altfel, lumea care dispunea decât de puține mijloace, se îngrijea acasă.

Serviciul de informațiuni a urmat să fie organizat ca în trecut, adică Domnitorii noștri au avut observatori stabiliți

---

1) *Archiv d. Vereins f. Siebenbürgische Landeskunde* Neue Folge, XX, p. 16; *Arhiva*, organul societății științifice și literare din Iași, IX, p. 67; Hurmuzaki, VIII, p. 89; XI, p. 688; XV, pp. 304, 427, 502, 553, 762, 925, 1258, 1259; N. Iorga, *Medicii și medicina în trecutul românesc*, pp. 19—23, 27, 29; Kogălniceanu, *o. c.*, I, p. 444; *Monumenta Hungariae Hist., Diplom.*, XXXIV, p. 383; A. Veress, *o. c.*, II, p. 269.

2) I. Bogdan, *Documente și regeste*, pp. 193, 280, 283, 294; Dr. V. L. Bologa, *Contribuțiuni la istoria medicinei în Ardeal*, pp. 13, 42, 43; Dr. I. Gelner, *Medicii sași ai secolului XVI și XVII din Brașov și Sibiu*, p. 28; Hurmuzaki, XI, pp. 804, 812, 814, 815, 818, 834, 868 XV_1, 1 pp. 180, 427, 533, 553, 562, 697; Iorga, *Documente românești din arhivele Bistriței*, I, pp. LII, LIV, LVIII, LIX, LXIX, LXX; *Luceafărul* (Sibiiu), XI, p. 406.

3) I. Bogdan, *Documente și regeste*, p. 283; Stoica Nicolaescu, *o. c.*, p. 72.

4) Răniții munteni și poloni căzuți în bătălia dela Brașov, la 6 Iulie 1611, au fost aduși la bărbierii (chirurgi) din Brașov. Fiind numeroși nu au putut să fie îngrijiți toți și mulți au murit (*Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen*, V, p. 440).

5) Hurmuzaki, IV_2, p. 97; Supl. II_2, p. 297; Școala Română din Roma, *Diplomatarium*, I, p. 264; Spontoni, *o. c.*, p. 204; Veress, *Fontes rerum Transylvanicarum*, IV, p. 209. Ciuma a bântuit în Brașov în anii, 1454, 1480, 1495, 1553, 1556, 1572, 1586, 1588, 1603, 1646 (Dr. E. Hustbeth, *Zur Geschichte der Sanitäts-Verhälnisse in Kronstadt*, pp. 24—26).

6) Document din 1524 dela Vladislav V. V. (Hasdeu, *Arhiva Istorică*, I_1, p. 104); Bolnița dela Cozia făcută sub Radu Paisie (1542—1543) (*Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, XX, pp. 49—51). La 16 Mai 1619, Gaspar Gratiani V. V. dăruiește mitropolitului Anastasie Crimcovici «un loc în mijlocul orașului nostru Suceava . . . ca să facă pe acel loc *spital*» (Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, XXII, p. 138).

în țările și orașele vecine [1]), au trimis soli cari trebuiau să afle și știri [2]), precum și spioni [3]) și, în fine, au întreținut relații cu vecinii, cu cari au schimbat informațiunile ce aveau unii și alții [4]). Serviciul a funcționat bine, dar a costat bani [5]).

Știrile căpătate se trimiteau prin olăcari [6]), cari au fost grupați mai târziu în anumite bresle [7]).

Se pare de asemenea că au existat pe anumite direcții releuri postale, fie permanente, fie organizate ad-hoc, numite meziluri (sau manziluri) [8]), atât în Moldova [9]), cât și în Țara-Românească [10]), în felul celor din Ardeal [11]).

Un mijloc de transmitere a știrilor și, în special, a celor relative la intrarea unei oaste dușmane în țară, pare a fi fost așezarea de observatori pe înălțimile prielnice, lucru despre care se păstrează și azi tradiția în unele părți ale țării [12]).

---

[1]) I. Bogdan, *Documente moldovenești din sec. XV și XVI în Arhivul Brașovului*, p. 52; Hasdeu, *Arhiva Istorică*, I_1, p. 11; Hurmuzaki, II_1, p. 117; Supl. II_1, p. 343; Veress, *Fontes rerum Transylvanicarum*, IV, p. 151. Și orașele vecine trimiteau oameni spre a culege informații la noi, de preferință Români, pe care-i plăteau cu patru aspri pe zi (J. Gross und E. Kühlbrandt, *Die Rosenauer Burg*, p. 16). Tot Români întrebuințau și Polonii (Claudio Isopescu, *Documenti ineditti della fine del cinquecento*, p. 77).

[2]) Hurmuzaki, Supl. II_1, p. 377; Supl. II_1, p. 20; A. Veress, *Documente priv. la ist. Ard., Mold. și Țării Rom.*, I, pp. 76, 77, 129. Tot așa făceau și vecinii (Kogălniceanu, *o. c.*, I, p. 267).

[3]) Hasdeu, *Arhiva Istorică*, II_1, p. 77; Hurmuzaki, pp. 775, 807; Supl. II_1, pp. 328, 388, 394, 395, 400, 420, 437; A. Veress, *o. c.*, p. 147.

[4]) Colecția de documente Hurmuzaki, e plină de corespondență în această privință. Așa volumele XV_1 și XV_2, apoi vol. II, p. 634; II_3, pp. 11, 17, 26, 39, 219, 357, 390; Supl. II_1, pp. 329, 333. P. P. Panaitescu, *Documente slavo-române din Sibiu*, p. 92.

I. Bogdan, *Documente și regeste*, pp. 191, 193, 197; Același, *Documente moldovenești din sec. XV și XVI în Arhivul Brașovului*, p. 49 N. Iorga, *Documente române din Arhiva Bistriței*, I, pp. 14, 30, 32, 33, 34, 37, 46, 47, 50, 53, 58, 59, 61; Claudiu Isopescu, *o. c.*, pp. 397, 400, 401; Stoica Nicolaescu, *o. c.*, pp. 23, 25, 32, 175, 320; *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen*, II, p. 102; Școala Română din Roma, *Diplomatarium*, p. 395.

[5]) Ștefan Răsvan V. V. cere bani cancelarului polon spre a putea trimite « spioni » (Cl. Isopescu, *o. c.*, p. 390).

[6]) Hasdeu, *Arhiva Istorică*, I, p. 10; *Letopis. Țării Mold.*, pp. 60, 188, 206.

[7]) Cantemir, *o. c.*, p. 95.

[8]) Gheorgaki, al doilea logofăt, apud Kogălniceanu, *o. c.*, III, p. 299.

[9]) *Letopis. Țării Mold. dela Istrate Dabija până la domnia a doua a lui A. Cantemir*, p. 71.

[10]) Hurmuzaki, II, p. 146.

[11] *Ibidem.*

[12]) *Arhiva pentru știința și reforma socială*, VIII, p. 583.

Paznicii vesteau populația prin buciume și prin aprindere de focuri [1]).

Pentru a împiedeca pe adversari să capete știri se luau măsuri de pază [2]) și se recurgea adesea la închiderea granițelor, cum a făcut Mihai Viteazul în 1600, înainte de a intra în Moldova și pe timpul campaniei sale acolo [3]).

Justiția militară. Dacă, în ceea ce privește dreptul civil în general, toate textele vechi ne arată că existau norme tradiționale alcătuind așa zisul obiceiu al pământului și dacă, pentru dreptul personal, pare sigur că principiile dreptului canonic bizantin erau acele ce se aplicau, este sigur că nu existau norme fixe de drept penal și că hotăra numai arbitrarul voivodului [4]).

Găsim numai foarte puține indicațiuni în ceea ce privește justiția militară. Un lucru este cert: nu exista un cod de justiție militară scris. De altfel un asemenea cod nu aveau atunci nici vecinii noștri și nici alte popoare mult mai înaintate ca noi. Pe acele vremuri se obișnuia ca șefii sau cei cari angajau ostași să edicteze cu ocazia unei campanii anumite regule, numite regule de războiu, sau articole de războiu, care nu erau aplicabile decât în cuprinsul comandamentului respectiv [5]).

Examinarea celor câteva știri ce posedăm în privința serviciului de justiție în armată ne îngăduesc a stabili următoarele:

Judecătorii erau:

1. Domnitorul, mai ales în ce privește crimele de trădare (viclenie, hiclenie, vicleșug), de dezertare la inimic, de fugire de pe câmpul de luptă, când vinele erau făptuite de boieri [6]).

---

1) Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, I, pp. 26, 54.

2) Hurmuzaki, II, p. 122.

3) *Monumenta Hungariae Historica, Diplom.*, XXXIV, p. 383.

4) Dinou C. Arion, *Le Νόμος γεωργός et le régime de la terre dans l'ancien droit roumain jusqu'à la réforme de Constantin Mavrocordat*, p. 55.

5) *Encyclopaedia Britannica* (ed. XI), XVI, pp. 295, 296; *Mitteilungen des k. u. k. Heeresmusseum*, I (1902), pp. 1—74 III (1907), pp. 96—120; *L. Fronsperger, Von Kaiserlichen Kriegs-Rechten*, Frankfurt a/m 1573, filele I—XXIII; Hurmuzaki, Supl. II_1, pp. 93—95 (6 Februarie 1537); M. Jähns, *o. c.*, I, pp. 759—771; Lelevel, *o. c.*, II p. 67; *The Times Literary Supplement*, 31, I, 1929, p. 80.; C. Marinescu, *Despote écrivain militaire*, pp. 372—374.

6) Cantemir, *o. c.*, pp. 110—111. Textele cronicelor.

2. Boierii cari judecau, fie intruniți în divan, fie singuri, în baza funcțiunii lor (marele logofăt, marii vornici, părcălabii) sau în baza unei delegațiuni speciale [1]).

Pentru micile greșeli în contra disciplinei sau în serviciu, este probabil că se aplicau pedepsele — *stante pede* — de către șefii erarhici, cum se făcea la Turci [2]).

Pedepsele ce se aplicau erau:

Moartea (prin decapitare, spânzurare sau tragere în țeapă) și confiscarea averilor, pentru trădare sau dezertare la inimic [3]).

Moartea pentru fuga de pe câmpul de luptă [4]). Dezertorii din timp de pace se extrădau, dar nu se știe ce pedeapsă li se aplica [5]).

Moartea pentru cei ce se dedau la jafuri și omoruri [6]); pedeapsa se reducea la confiscarea bunurilor, dacă vinovatul era soldat bun [7]).

Moartea pentru cei ce veneau fără arme [8]).

Confiscarea averii sau a unei părți din avere pentru stricăciuni aduse armamentului [9]).

---

[1]) Cantemir, *o. c.*, pp. 109—114.

[2]) Marsigli, *o. c.*, I, p. 74. La Turci pedepsele disciplinare erau arestul sau bătaia.

[3]) La 14 Noemvrie 1533, Petru Rareș cere Bistrițenilor să decapiteze pe unul care l-a trădat (Hurmuzaki, XV_1, p. 367). Cantemir, *o. c.*, p. 111; A. P. Ilarian, *o. c.*, p. 38; Kogălniceanu, *o. c.*, I, pp. 308, 474; *Letopis. Țării Mold.*, pp. 128, 130, 156, 208, 263.

Confiscări de bunuri pentru vicleșug se găsesc în documentele citate de Antonovici, (*Documente ale foastelor schituri Orzoești, Bogdănești*, etc., pp. 70—72); L. T. Boga, (*Documente*, V, pp. 15, 16); Gh. Ghibănescu (*Surete și Izvoade*, XXI, pp. 34, 201); Hasdeu (*Arhiva Istorică*, I, pp. 132, 133); Iorga, (*Studii și Documente*, V, p. 212); Oreste Popescu, (*Câteva documente moldovenești*, p. 31); R. Rosetti, (*o. c.*, p. 139, nota 1); *Uricariul* (V, p. 381; XVIII, pp. 112—119).

[4]) « Haec est Valachorum consuetudo, ut eos omnes, qui ex pugna evadentes domum reverterunt, suppliciis gravioribus, quam si in bello cecidissent, officiant » (Hurmuzaki, Supl. II_1, p. 29); Iorga, *Acte și Fragmente*, I, p. 11.

[5]) Tratatele regelui Poloniei din 20 Fevruarie 1539 cu Petru Rareș și din 1539 cu Ștefan Lăcustă prevedeau: « Les déserteurs des deux cotés ne seront pas accueillis, mais ils devront être livrés à ceux de chez qui ils se sont enfuis » (Hurmuzaki, Supl. II_1, pp. 118, 124).

[6]) *Cartea românească de învățătură*, 1646, cap. 63, § 1; Hurmuzaki, XII, p. 951.

[7]) *Cartea românească de învățătură, l. c.*,

[8]) Dlugosz, *o. c.*, XIV, p. 495.

[9]) Bogdan V. V. a luat Țăpeștii dela Dragoș ce a fost portar al lui Arbore (la Suceava), pentrucă a stricat un tun de mare preț (Document din 12 Mai 1546, comunicat de Al. M. Costăchescu. Originalul la Academia Română, Msse. 64—14).

Pentru predarea unei cetății, pedeapsa era grea, dar nefixată [1].

Pedeapsa ce se dădea celor cari nu se prezentau la chemare era sechestrarea bunurilor și pierderea drepturilor [2]. Tot aspră era pedeapsa ce se dădea în asemeni cazuri în Ardeal: moartea sau sechestrarea bunurilor [3].

Pedeapsa era «certarea» de către judecător (fără a se arăta în ce consta această certare) pentru cei ce ar vătăma pe dușmanul învins, pe care-l urmărește și care cade jos [4], cum și pentru cei ce ar lua copii la oaste [5].

Pedeapsa era «aspră» pentru soldații cari recurgeau la arme când se certau [6].

In schimb, acei cari se purtau cu deosebirie bine, erau răsplătiți cu daruri sau întăriri de moșii [7]) ce se făceau, cel puțin sub Ștefăniță-Vodă, cu ocazia unor întruniri solemne, ca acea dela 26 Octomvrie 1518 [8]. Invățămintele lui Neagoe Basarab recomandă a se răsplăti și înainta acei cari s'au distins prin slujba lor, cu ocazia, «căutării» (revistei) anuale de efectiv [9].

Tot asemenea idei pare a fi avut Petru Rareș [10].

Tratamentul prizonierilor pare a fi devenit mai omenos. Este adevărat că uneori erau siliți să se angajeze în armata celor ce-i luase prizonieri [11]. Dar se făceau și schimburi de prizonieri la terminarea unui războiu [12].

---

1) «Oare cine va da o cetate altui împărat sau (1) a boiari și va face nedreptate și sminteală și răsboiu spre creștini în aceea cetate unii ca aceia n'au (a) dobândi dela Dumnezeu milă în veci. Iară de se va tunde acela foarte să se pocăiască și la moarte să se pricestuiască» (*Pravila bisericéscă numită cea mică* (1640, Govora), ed. Academiei Române, § 139).

2) «Carele din boiari sau dintr'alte cete și breslași nu va veni la oaste asupra păgânilor și-a pierde și moșiile și va fi poddan», (I. Neculce, apud Kogălniceanu, *o. c.*, I, p. 112).

3) Benkö, *Transilvania* (ed. Viena, 1778), I, p. 87.

4) *Cartea românească de învățătură*, cap. 12, § 28.

5) *Idem.*, cap. 32, § 19.

6) Cantemir, *o. c.*, pp. 136, 137.

7) Hasdeu, *Arhiva Istorică*, I_1, pp. 39, 49.

8) *Letopis. Țării Mold.*, pp. 127, 128.

9) Ediția Iorga, p. 326.

10) Șt. Ciobanu, *Domnitorul Moldovei Petru Rare în literatura rusă veche* (*Revista Istorică Română*, vol. XIV, fasc. III, pp. 333, 346).

11) Mai sus pagina 303 și nota 4 de pe acea pagină.

12) Intelegerea dintre Bogdan-Chiorul și regele Poloniei din 22 Ianuarie 1510 (M. Costăchescu, *Documentele moldovenești dela Bogdan Voevod (1594—1517)*, p. 462).

Efective. Am văzut, când am vorbit de lefegii, că efectivele acestora erau în genere foarte mici. Cât despre efectivul total al oştirilor, datele, culese din diferite izvoare, arată:

a) Că a mers scăzând, ceea ce este explicat în bună parte de faptul sărăcirii ţării şi de reducerea ţărănimii la starea de rumâni sau vecini;

b) Că el a fost mai mare în Moldova, unde au variat între 40.000 şi 10.000, decât în Muntenia, unde dela circa 35.000 s'a coborît la 12.000 [1]).

1)

Anul	Efective Moldoveneşti	Efective Munteneşti	Izvoarele
1509	30.000	—	Hurmuzaki, II^1, p. 171.
1514	30.000	—	Hurmuzaki, II^1, p. 170.
1536	25.000	—	Hurmuzaki, II^1, p. 117.
1536	30—40.000 contra lui Zapolia, sau 60.000 contra Turcilor	—	Hasdeu, *Arhiva Ist. a Rom.*, I^1, 48
1553	60.000	—	Hurmuzaki, I, supl. I, p. 9.
1561	40.000	—	*Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron-Vodă*, p. 186.
1561	15.000	—	Iorga, *Ist. Arm. Rom.*, I, p. 263.
1568	10.000 călăreţi	—	*Mon. Hung. Ist., Dipl.*, XXXIX, p. 117
1570	20.000 călăreţi	—	A. P. Ilarian, *Tez. Mon. Ist.*, III, p. 21.
1571	10.000	10.000	Hurmuzaki, XI, p. 81.
1573	30.000 fără prostime	50.000	*Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron-Vodă*, p. 230.
1573	20.000 pedestraşi moldov. în dob.		*Letopiseeţul Ţării Moldovei până la Aron-Vodă*, p. 232.
1576	20.000 călăreţi		Hurmuzaki, XI, p. 93.
1590	4.000 archebuzieri, 10.000 călăreţi	—	I. C. Filitti, *Din Arhivele Vaticanului*, II, p. 46.
1594	10.000 călăreţi	—	Hurmuzaki, IV^1, p. 178.
1594	30.000		Hurmuzaki, III^1, p. 55.
1594		10.000 Munteni, 2.000 trab. ardel, 700 călări	A. D. Xenopol, *Ist. Rom.*, (Ed. II), p. 430, nota 8.
1595	25.000	35.000	Hurmuzaki, III, p. 205.
1595	15.000	—	Cl. Isopescu, *Alcuni documenti inediti*, p. 443.

Anul	Efective Moldoveneşti	Efective Munteneşti	Izvoarele
1595	—	16.000	A. P. Ilarian, *Tez. Mon. Ist.*, III, p. 28.
1597	—	10—18.000	P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, p. 65.
1598	3.000 archebuzieri 25.000 călăreţi	1.000 pedeştri 10.000 călăreţi	G. Botero, *Relationi universali* (Brescia, 1598), p. 188.
1599	—	31.000	Hurmuzaki, III, p. 431. I. Sîrbu, *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul*, II, pp. 292—297.
1600	—	20.000 puşcaşi pedeştri 8.000 puşcaşi călări	Hurmuzaki, XII, p. 870.
1600	—	20.000	A. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 68.
1636	—	2.000 pedeştri 6.000 călăreţi	Iorga, *Istoria Românilor*, VI, p. 10.
1653	37.000	40.000	I. Sîrbu, *Mateiu Vodă Băsăraba's auswärtige Beziehungen*, p. 333 n. 2
1657	20.000	30.000	Hurmuzaki I1, p. 243

In multe cazuri cifrele arătate sunt de sigur exagerate, cum au fost şi în trecutul mai depărtat.

Valoarea ostaşilor. O întrebare ce se pune acum este: care era valoarea tehnică şi morală a oştirilor noastre. Pentru a ne putea pronunţa în această chestiune trebue:

1. Să nu uităm că: *a)* In traiul de toate zilele omul era, în acele vremuri, expus a-şi vedea vieaţa periclitată în orişice clipă. El era deci nevoit să poarte mereu o armă cu dânsul, şi nu numai să o poarte, dar să ştie să o mânuiască cu destoinicie. Orice oştean era deci un bun mânuitor al armei pe care o purta în chip obişnuit; *b)* Vitejia în luptă, şi mai ales în cea individuală, era considerată ca cea mai înaltă şi mai folositoare [1]) însuşire [2]); *c)* Această vitejie avea o influenţă mult mai mare asupra izbândei ca mai târziu; *d)* Fap-

---

[1]) *Invăţăturile lui Neagoie Vodă Basarab* (ed. Iorga), p. 218.

[2]) Slăvirea vitejiei se găseşte şi în cronici (I. Bogdan, *Vechile Cronici*, pp. 199, 206, 218, 219, 228; *Letopis. Ţ. Mold.*, pp. 20, 52, 65), dar este mai cu seamă motivul unei mari părţi a literaturii, atât a celei venită de aiurea [*Biblia* (*Cartea Regilor*) (vezi Iorga, *Istoria literaturii româneşti. Introducerea sintetică*); Alexandria, Istoria Troadei], cât şi a literaturii populare autohtone şi a unor scrieri inspirate de venimentele dela noi (Poema lui Stravrinos, apud A. Papiu Ilarian, *o. c.*, I. pp. 285 sqq).

tul că armamentul de care dispunea fiecare era mai ales cel pentru lupta corp la corp.

2. Să studiem deosebit cadrele naționale de șefii și soldații lefegii și de oastea de țară.

Izvoarele contemporane arată că întru nimic nu scăzuse valoarea combativă a cadrelor naționale. Boierimea, mai cultă, învățată prin practica continuă a luptelor [1]) să se bată și să conducă [2]), a dat luptători de seamă, viteji și pricepuți [3]). Puternic influențată de spiritul « cavaleresc (în înțelesul medieval al cuvântului) al nobilimii polone și maghiare, cu care avea tot mai multe legături și ale căror școale mulți dintre fiii ei începeau să le urmeze, impresionată de romanele de vitejie ca Alexandria și altele, care circulau atunci, boierimea română a început și ea să înțeleagă vitejia în înțelesul occidental-medieval al ei. Și o manifestare a acestei nouă stări de spirit este pomenirea în cronice, dela mijlocul veacului al XVI-lea, de « halce », identice cu « tournois » din Occident [4]).

Este adevărat că știința militară a boierilor români era pur practică, dar așa era pregătirea tuturor șefilor militari de pe atunci. Practicând războiul, mai cu seamă în țara lor, cu mijloacele de care se dispuneau aci, știința lor militară era o știință militară locală, care nu se potrivea întocmai cu acea a armatelor de meserie din centrul și din vestul Europei, dar se potrivea minunat împrejurărilor locale.

Se aflau și boieri și oameni de rând pe cari nevoia sau dorul aventurilor îi duseră să lupte în țări străine [5]).

---

[1]) Pe piatra de mormânt a lui Radu dela Afumați (Curtea de Argeș, 4 Ianuarie 1529) se înșiră numirile celor douăzeci lupte la care a luat parte (*Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, X, p. 80).

Pe piatra de mormânt a lui Matei Basarab: «Niciodată biruit, ci biruitor, și în multe războaie purtător de biruinți prea slăvit; dușmanilor înfricoșător...» (*Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, XII , pp. 276,—277).

Inscripția de pe mormântul lui Stroe Buzescu (schitul Stănești-Vâlcea) arată că a luat parte la toate războaiele lui Mihai Viteazul (General P. V. Năsturel, *Luptele dela Ogretin și Teișani*, pp. 2—4).

[2]) *Cercetări istorice*, an IV_2, p. 197.

[3]) Radu, Preda și Stroe Buzescu, banul Manta Mihalcea, Carabăț vornicul, Moțoc vornicul, Mihul hatmanul, Diicul spătarul, Tomșa hatmanul, Ivașcu și Albu Golescu, Aga Farcaș, Mîrzea cel mare și câți alții !

[4]) General R. Rosetti, *Gânduri despre vitejie în trecutul românesc*, p. 14; P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, pp. 19—20.

[5]) De pildă Miron Costin a servit în armata polonă (Kogălniceanu, *o. c.*, I, p. 321); *Revista Istorică*, XV, p. 147); N. P. Smochină, *Militari români în Rusia*.

Cât despre cadrele străine și trupa de lefegii, este evident că ele aveau o mai desăvârșită cunoștință a meseriei lor și, în special, o mai bună practică a întrebuințării armelor de foc decât țăranii chemați dela plug. Nu există însă nicio dovadă că ei să să fi luptat altfel de cum au luptat lefegiii în general, adică fără un interes deosebit pentru cauza pe care o serveau și, omenește vorbind, nu li se poate face o deosebită vină din aceasta.

In ceea ce privește oastea de țară, lipsa de arme de foc îi scăzuse mult puterea de acțiune pe câmpul de luptă. Rămăsese însă fără pereche în serviciul de cercetare (iscoade) și de acoperire [1]), grație și calităților cailor [2]) și desteptăciunii, îndrăsnelii, vitejiei ostașilor [3]), cari s'au arătat și în bătălie luptători vrednici. O recunosc toți acei cari i-au văzut în luptă, precum și străinii cari au călătorit prin țările noastre. In general se socotea Moldoveanul ca mai bun și mai destoinic luptător decât Munteanul [4]).

* * *

Rezumând cele arătate, putem zice că decăderea continuă a țărilor românești a adus și decăderea oștirilor lor. Deși Românii își păstrează calitățile lor de luptători foarte destoinici, oștirile românești deveniseră mai puțin omogene, și fiind mai slab înarmate ca cele ale marilor puteri vecine trăgeau deci, pentru războiu, mai puțin în cumpănă.

---

[1]) La finele secolului XVII și începutul secolului XVIII, când valoarea oștirilor noastre era mult scăzută, Turcii întrebuințau pe călăreții moldoveni și munteni la « acoperire » și pentru cercetare (Marsigli, *o. c.*, planșa XXIV și p. 132).

[2]) Marsigli, *o. c.*, II, p. 41; Hasdeu, *Arhiva Istorică*, I_2, p. 168.

[3]) Cantemir, *o. c.*, pp. 136—138; Reichersdorf, *Chronographia Moldaviae*, apud A. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 137; Hasdeu, *l. c.*; Hasdeu, *Ion Vodă-cel-Cumplit*, p. 80; E. Legrand, *Deux vies de Jacques Basilicos*, p. 172

[4]) Hurmuzaki, II_3, pp. 170—171; A. Veress, *o. c.*, I, pp. 252—253; I. Ursu, *Pentru Rareș*, p. 108; Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană* ed. II, IV, pp. 217—220.

Iorga (*Revista Istorică* XI, No. 7—9, p. 169) zice: « Moldovenii aduc o mare tradiție militară, care lipsește Muntenilor. Aceștia pot aduna cete, dar nu fac și o armată ».

Szamosközi (*Mon. Ung. Ist.* XXIX, p. 176) zice despre Moldoveni: « ...cei mai gata de luptă și cei mai de ispravă dintre Români ».

« Li Moldavi .... assai migliore della Vallaca » (Raport venețian din Praga, 29 August 1595, în Hurmuzaki, III_2, p. 129).

C. TACTICA

Organizarea trupelor, în epoca de care ne ocupăm acum, evoluând față de cea a secolului al XV-lea spre acea a unei armate în care se foloseau mai mult ostașii de meserie, iar armamentul cuprinzând o mai mare proporție de arme de foc, pe când mijloacele de comunicație și cele de traiu rămăseseră aceleași, este evident — chiar a priori — că, dacă chipul de dare a bătăliei s'a schimbat, principiile după care se executau marșurile și după care staționau trupele să se fi modificat, — dacă s'au modificat — foarte puțin.

Le vom cerceta pe rând.

Marșul

In capitolul precedent, am arătat că, pe timpul marșurilor, trupele lui Ștefan cel Mare aveau un bun serviciu de siguranță; că formația de marș nu era reglementată, ci că unitățile se urmau, având fiecare un front atât de larg cât îngăduia lărgimea drumului; că rânduiala de marș cuprindea un serviciu de siguranță, compus aproape exclusiv din călărime, un gros al coloanei compus din călărime, pedestrime și convoiuri, cu care mergeau tunurile, și în fine că lungimea etapelor zilnice era mare și că trupele parcurgeau mai multe zile de-a-rândul astfel de etape lungi.

Să vedem ce deosebiri arată izvoarele perioadei de care ne ocupăm.

Serviciul de siguranță a continuat să fie format din trupe călări. Aceste trupe călări nu erau însă alcătuite numai din arcași și lăncieri ca în trecut, ci și din pușcași călări. Aceștia dădeau serviciului de siguranță o putere de rezistență mai mare. Așa avangarda armatei creștine care înainta asupra Târgoviștei, în toamna anului 1595, era alcătuită atât din călăreți ușor înarmați (Munteni și Secui) cât și din archebuzieri călări [1]).

[1]) Schwandtner, *Scriptores rerum hungaricum* (Ed. Viena 1746), I, p. 752; A. Veress, *Campania creștinilor contra lui Sinan Pașa, din 1595*, pp. 39—40. Basta era de părere (*Monumenta Hungariae Historica, Diplom.* XXXIV, pp. 364—369) ca unitățile de cavalerie să fie mixte, adică armate cu lănci și cu arme de foc. Aceeași părere o exprimă și în *Le gouvernement de la cavallerie legère*, p. 19.

Dar nu numai atât. La avangardă încep a se da și tunuri ușoare, spre a se putea sdrobi mai ușor rezistența trupelor de siguranță inimice [1]).

Felul cum se executa serviciul de siguranță și împărțirea acestuia, în serviciu de cercetare (descoperire) și serviciu de siguranță propriu zis, pare să se fi clarificat. Așa, în ceea ce privește cercetarea, vedem pe Ion Vodă cel Cumplit întrebuințând detașamente — analoage cu escadroanele de descoperire — pe care le trimetea la mari depărtări [2]). Iar în ceea ce privește executarea în detaliu a serviciului de siguranță, un izvor [2]) ne spune, tot despre Ion-Vodă cel Cumplit, că acesta făcea să se cerceteze de către serviciul său de siguranță, cu mare băgare de seamă, toate accidentele terenului și mai cu seamă: localitățile, vadurile, pădurile, iar înaintarea elementelor de siguranță se făcea prin salturi [3]).

Comandanții acestui serviciu aveau mari greutăți, mai cu seamă la oștirile străine care au operat la noi, din cauza obiceiurilor prădalnice ale ostașilor. Aceștia se depărtau de detașamente sau rămâneau în urmă spre a prăda, cu care ocaziune mulți erau prinși de dușmani [4]). Luarea de prizonieri pentru aflarea de știri era socotită ca foarte necesară [5]).

In ceea ce privește *formația de marș* nu avem nicio indicațiune care să arate că ar fi fost alta ca cea obișnuită în trecut, și anume că trupele mergeau pe un front egal cu lățimea drumului.

Inovațiuni se găsesc în *rânduiala de marș* prin aceea că se intercalează tunuri, mai ales ușoare, la grosul coloanei și se alternează unitățile pedestre de pușcași și de lăncieri [6]).

---

[1]) Hurmuzaki, Supl. II_1, p. 646. In străinătate se dădea artilerie la avangardă încă mai de vreme (Max Jähns, *Geschichte der Kriegswissenschaften*, p. 926).

[2]) « Cazacii și cu seamă de oaste de țară și i-au trimies (Ion-Vodă) înainte de straja să vază cu ochii » (*Letopis. Țar. Mold.*, p. 224); A. Papiu Ilarian, *Tezaur de Monumente istorice*, III, pp. 225—226. Tot așa procedează Polonii, trimețând, la 27 Octomvrie 1596, pe Bielski cu 50 călăreți (Hurmuzaki, Supl. II_1, p. 400).

[3]) Fredo, *Gestorum populi Poloni*, pp. 103, 207.

Buna executare a serviciului de cercetare la trupele lui Radu Șerban, la Isthvanfi (*Historia Regni Hungariae*, Ed. 1758).

[4]) Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 271; Fredo, *o. c.*, p. 208.

[5]) Hurmuzaki, Supl. II_1, p. 36; Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 23 9.

[6]) *Ib.*, XII, p. 81; Supl. II_1 p. 646; Veress, *o. c.*, pp. 39—40.

Artileria grea mergea înapoi cu convoiurile [1]), care erau totdeauna escortate de infanterie și de pionieri [2]). De altfel scriitorii străini din această epocă recomandă ca tunurile să fie totdeauna însoțite de pionieri [3]), spre a amenaja drumurile și construi bateriile. Tot ei arată că tunurile mergeau încărcate, cu « luminile » (găurile pe unde se dedea foc) astupate cu ceară sau cu câlți, pentru a nu intra ploaia, praful (colbul) sau murdăria [4]). Nu este niciun temeiu spre a crede că ai noștri nu luau aceleași măsuri, mai ales că meșterii artileriști erau de obiceiu străini [5]).

In sfârșit, în ceea ce privește *lungimea etapelor* și iuțeala marșurilor, deși scriitorii străini afirmă că introducerea tunurilor în coloanele de marș a micșorat iuțeala de mișcare a acestora și deci și lungimea etapei, din cauza greutății de mânuire a afetelor [6]) și că unele fapte ar adeveri aceasta [7]), totuși vedem că la Români etapele au continuat a fi mari [8]), iuțelile fiind de asemeni mari. Așa:

---

[1]) Schwandtner, *o. c.*, I, p. 452.

[2]) Cum se vede pe pictura de pe zidul exterior la mănăstirea Moldovița.

O idee despre rânduiala de marş a unei armate de 40.000 oameni (din cari 34.000 de infanterişti, 6.000 de călăreţi şi 32 de tunuri) ne-o dă *Kriegshistorie* a lui Georg Fuchs zum Gastein (1614) citat de Max Jähns (*o. c.*, p. 926). El rândueşte coloana de marş astfel:

Avangarda: 500 de călăreţi grei, 2000 de infanterişti, material de poduri şi pionieri, 4 tunuri, 1 car cu ghiulele, 1 car cu praf.

Grosul coloanei: în cap 18 tunuri, apoi 3000 de călăreţi uşori, 10.000 de infanterişti, bagaje, 12.000 de infanterişti, trăsurile cu muniţiuni, 8000 de infanterişti, 7 tunuri.

Ariergarda: 3 tunuri, 2000 de infanterişti, 500 de cavalerişti grei.

Pe flancuri: restul cavaleriei.

Această rânduială a fost şi acea a armatelor străine care au luptat la noi.

Pentru armatele noastre trebue să nu se uite că proporţia de cavalerie era mult mai mare ca la armatele străine, că aceasta era aproape exclusiv uşoară şi că proporţia de tunuri era mai mică.

[3]) Prince Napoléon Louis Bonaparte, *Etudes sur le passé et l'avenir de l'artillerie*, pp. 211, 212, 216; Max Jähnas, *o. c.*, p. 926; Vaux de Foletier, *Galiot de Genouillac*, p. 45.

[4]) Prince Napoléon Louis Bonaparte, *l. c.*

[5]) *Memoriile Secţiunii Istorice*, Seria III, Tom. XI, p. 23 (187).

[6]) Biringuccio (1540) apud H. Delbrück, *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte*, IV, p. 42.

[7]) Taranowski refuză să se retragă dela Obertin între altele pentrucă tunurile nu l-ar putea urma (Hurmuzaki, Supl. II_1, p. 36). Basta socoteşte la 12 Iunie 1601, că nu poate face decât cel mult 30 km pe zi (*Mon. Hung. Hist.*, *Diplom.* XXXIV, p. 554).

[8]) In studiul său asupra luptelor dela Ogretin şi Teişani (Academia Română, *Mem. Sect. Ist.*, Seria II, Tom. XXXII, p. 860), generalul P. V. Năsturel afirmă

Ion Vodă cel Cumplit parcurge distanța de 250 kilometri, ce desparte Tighina de partea de Sud a lacului Cahul, în patru zile, deci face 62 kilometri pe zi, deși avea tunurile și obuzierele cu dânsul [1]).

In Octomvrie 1599, Mihai Viteazul parcurge 242 kilometri în 7 zile, deci face, în mijlociu, 34 kilometri pe zi, cu toate că în zilele de 10—13 stă mai mult pe loc [2]), parcurgând deci în celelalte zile etape mai mari.

In 1602, se socotea că o coloană de trupe poate parcurge distanța Brașov-Târgoviște — 150 kilometri — în două zile [3]).

In înaintarea sa spre Finta, Vasile Lupu parcurge 338 kilometri în opt zile, deci 42 kilometri pe zi, cu opriri cu tot [4]).

Ceea ce este adevărat este că reaua stare a drumurilor aducea mari oboseli trupelor care trebuiau nu numai să mărșăluiască etape lungi, dar încă să împingă tunurile și trăsurile în locurile mai grele [5]), și acestea nu erau puține, căci drumurile erau numai urmele (șleaurile) ce slujeau din vechime și care nu se îmbunătățeau de om. Podurile erau rare, apele trecându-se mai cu seamă prin vaduri. La nevoie însă se improvizau poduri cu îndemânare, cum ne arată Neculai Costin în următoarele rânduri:

« Iară luând veste de venirea Mircii-Vodă și de Tătari într'ajutorul lui Alexandru-Vodă, s'au apucat Anton Ungurul cu mare sirguială a facere podul ce-l stricase Alexandru-Vodă; adunând multe coșuri, umplundu-le cu pietre, le-au aruncat, în Prut, legându-le de grinzi cu nuiele de stejar și lozie, în loc de otgoane, peste care au pus lease împletite bine, așternând paie și pleavă peste lease. Pus-au tunurile în țărmurile Prutului de apărau despre oastea lui Alexandru-Vodă, că făceau năvală să împiedece să nu poată face podul » [6]).

---

că, dată fiind starea drumurilor din anul 1602, e etapă ce se parcurge azi în două zile, se parcurgea atunci în trei-patru. Cea mai superficială cetire a cronicelor și a documentelor vremii arată contrarul.

[1]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 230.

[2]) *Mem., Sect. Ist.*, Seria III, Tom. IV, p. 417 (51).

[3]) Hurmuzaki, Supl. II, p. 184.

[4]) Ac. Rom., *Mem. Secț. Ist.*, Ser. III, Tom. IV, p. 417 (51).

[5]) Veress, *o. c.*, p. 38.

[6]) Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 437.

Staționarea

In ceea ce privește staționarea se urmau normele din trecut, adică trupele cantonau în localități sau bivuacau sub cerul liber. Domnitorii și boierii dispuneau în acest scop de corturi, unele chiar de mare lux [1]), restul oștirii adăpostindu-se sub arbori sau construindu-și frunzare sau colibe.

Impărțirea trupelor în cantonamente și bivuacuri se face cu o mai mare socoteală spre a păstra mai bine ordinea, lucru ce pare cu deosebire greu și pentru oștirile de mercenari [2]) și pentru Români, cari sunt arătați, de un izvor străin, că bivuachează fără ordine, după placul fiecăruia [3]). In distribuirea trupelor în stație se ținea socoteală și de armamentul lor, punându-se cele ce aveau arme de foc la margine, pentrucă puteau opri mai ușor un atac prin surprindere [4]).

Grija siguranței unui cantonament sau bivuac era mai mare la șefii militari de seamă ca la ceilalți. Așa vedem că Ioan Vodă cel Cumplit este arătat de un scriitor polon ca având în deosebi grijă de siguranța trupelor sale [5]); Mihai Viteazul, înainte de Mirăslău, își așează tabăra înapoia unei râpe, iar Basta se păzește, dincolo de râpă, cu trei posturi tari [6]) («gărzi mari» le-am zice azi) care păzeau un front de circa 2500 de metri, adică un front ce s'ar păzi și azi cu același efectiv. Tot Basta insită în scrierile sale asupra măsurilor de pază și interioară și exterioară [7]). In schimb, vedem șefi militari mai puțin destoinici nepăzindu-și bivuacurile bine și fiind surprinși [8]).

Avanposturile recurgeau adesea la aprinderea de focuri numeroase spre a înșela pe inimic asupra efectivului trupelor amice [9]) sau asupra prezenței lor (în cazul când acestea

[1]) Vasile Lupu pierde la Ojogeni (Noemvrie 1639) o « kostbares Zelt », pe care o trimete Matei Basarab, cu altele, lui Rakoczy (*Frontes rerum austriacarum*, III, p. 125; Hurmuzaki, IV, pp. 671—673).

[2]) Hurmuzaki, Supl. II_1, pp. 93—95; G. Basta, *o. c.*, pp. 23—60.

[3]) Hurmuzaki, XII, p. 81.

[4]) G. Basta, *o. c.*, p. 23.

[5]) Fredro, *o. c.*, pp. 103, 207.

[6]) Hurmuzaki, IV_2, p. 584.

[7]) *O. c.*, pp. 23—30.

[8]) Muntenii la Jiliște (*Letopis. Ț. Mold.*, p. 224; Fredro, *o. c.*, p. 208). Radu Șerban surprinde, la 22 Mai 1603, tabăra lui Moise Szekély. (Isthvanfi, *o. c.*, p. 488).

[9]) Al. Papiu Ilarian *o. c.*, III, p. 259.

se retrăseseră), sau nu se făceau focuri spre a ascunde inimicului prezența trupelor amice [1]).

Bătălia

Pentru a ne da seama de chipul în care modificarea organizării armatelor românești, mărirea numărului de arme de foc și schimbarea țelului politic al războaielor duse de domnitorii epocii pe care o studiem, au influențat asupra făptuirii bătăliei, vom studia, pe rând, în detaliu, acele bătălii pentru care avem documentări mai complete și vom culege din descrierile celorlalte, incidentele mai caracteristice. Pe baza datelor astfel căpătate, vom putea deduce caracteristica sau caracteristicile bătăliei și determina apoi deosebirea sau asemănarea dintre ea și dintre aceea de pe vremea lui Ștefan cel Mare.

Bătălia dela Obertyn (12/22 August 1531)

Vechea ceartă pentru Pocuția face pe Petru Rareș să năvălească, în Decemvrie 1530, în această provincie, pe care o ocupă, lăsând garnizoane în douăsprezece cetăți. Apoi se întoarce în țară [2]).

Pentru a goni pe Moldoveni, regele Poloniei concentrează, la Lwow, trupe sub palatinul Galiției, Tarnowski, Acesta înaintează încet și aflând că garnizoanele moldovenești sunt slabe (1400 de oameni în total), trimite un detașament de 1600 de călăreți cari reocupă Pocuția, între 3 și 5 August 1531 [3]).

La vestea acestor evenimente, Petru Rareș concentrează o armată de 20.000 de oameni [4]) și trimite un detașament

---

[1]) Turcii înaintea bătăliei dela Cahul.

[2]) In descrierea acestei bătălii urmez pe acea a lui I. Ursu. *(Bătăliile dela Gwozdziec și Obertyn (1531), Analele Academiei Române, Mem. Sect. Ist.*, Ser. II, Tom. XXXV).

[3]) Ursu, *o. c.*, pp. 18—19.

[4]) *Id. ib.*, pp. 19, 23. Aceeași cifră la: Sanuto:, *Diarii*, LVI, p. 130; Hurmuzaki, Supl. II_2, p. 79. Tot 20.000 dă Gh. Duzinchevici *(Revista Istorică*, XXII, pp. 250—252). In volumul de mai sus din Hurmuzaki, un alt izvor (p. 28) dă 22.000; Gorki (Hurmuzaki, Supl. II_1, p. 36) dă 24.000.

de 6000 de ostași, sub Vlad pârcalabul de Hotin și Toma Barnowski, spre a ocupa cetatea Gwozdziec [1]).

Venind Polonii în ajutoiul acestei cetăți, Moldovenii nu reușesc a o lua.

Tarnowski, care n'avea decât 6.000—8.000 de oameni [2]), se retrase la Obertyn și, după ce bivuacase în preajma localității, a ales un nou loc pentru tabără, la o bătaie de tun mai departe [3]), pe un deal, loc mai sigur și mai propriu luptei[4]). Singura poziție care corespunde datelor ce posedăm este aceea formată de D. Iwasiów [5]), cota 359, la 1500 m la Nord-Vest de Obertyn și la Apus de care este pădurea dela Nord de Zukow, pădure despre care pomenesc descrierile luptei.

Petru Rareș trimite înainte un detașament de 10.000 de oameni spre a observa și înconjura tabăra polonă [6]). Aceștia se opresc la mai puțin de o jumătate de milă de acea tabără [7]) și a doua zi dimineața caută a pune mâna pe caii Polonilor cari erau lăsați să pască înafara taberei [8]).

Peste noapte (21/22 August) sosește și Rareș cu restul armatei, lucru ce-l află Tarnowski prin prizonierii moldoveni pe cari îi iau recunoașterile trimise de dânsul în zorii zilei [9]).

In tabară polonă se adună un sfat de războiu și căpitanii lui Tarnowski, dată fiind superioritatea numerică a lui Petru Rareș, propun să se retragă. Tarnowski refuză, între altele pentrucă era greu a se retrage fără a pierde tunurile [10]).

Tarnowski hotărî să lupte în defensivă și pentru aceasta își întări tabăra cu carele armatei și cu șanțuri și-și dispuse

---

[1]) U r s u, *l. c.*, p. 19.

[2]) 4000 de călăreți, 2000 de infanteriști (Ursu, *o. c.*, p. 20); 6000 de călăreți, 2000 de infanteriști (H u r m u z a k i, Supl. II_2, p. 34); 7000 Sanuta, *o. c.*, LVI, p. 130); 7000 de călăreți (*Paullii Iovii Novocemensis episcopi Nucerini historiarum sui temporis* (Ed. B a s i l a e, 1617), vol II_2, p. 319).

4567 de călăreți și 1500 de pedestrași (Dr. A l e k s a n d e r C z o t o w s k i, *Bitwa pod Obertynem 22 Sierpnia 1531*, pp. 21—22).

[3]) Monticulum quendam « Unu ictu bombarde distantem » (U r s u, *o. c.*, p. 23).

[4]) *Ibidem.*

[5]) Harta austriacă 1: 75.000 Zone 11, Col. XXXII, Kolomea.

[6]) Ursu, *l. c.*,

[7]) *Id.*, *o. c.*, p. 24.

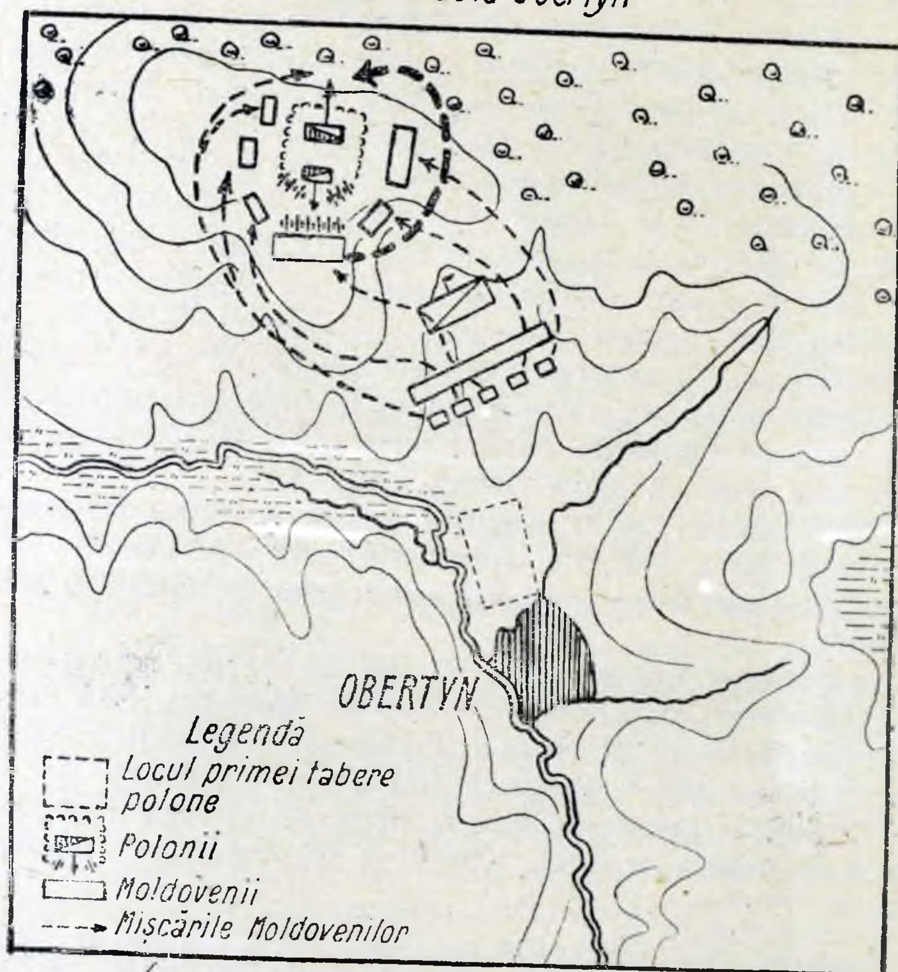
[8]) H u r m u z a k i , Supl. II_1, p. 36; Ur s u, *l. c.*,

[9]) *Ibidem.*

[10]) Ursu, *o. c.*; p. 24; H u r m u z a k i, *l. c.*

infanteria pe laturi, sub care [1]). Din cavalerie puse o mie de oameni pe fața dinainte, prescriind ca ei să nu atace decât

Bătălia de la Obertyn

(După A. Czołowski BITWA POD OBETYNEM)

atunci când va da el ordin; restul cavaleriei, formând rezerva, îl așează în mijlocul taberei [2]). Artileria a fost pusă așa ca să

[1]) Ursu, o. c., pp. 8, 25.
[2]) Ib., p. 25.

poată bate direcția din care se aștepta înaintarea Moldovenilor [1]).

Planul comandantului polon era de a uza pe Moldoveni, aducându-i să atace puternic tabăra sa, când artileria și pușcașii poloni le-ar fi pricinuit mari pierderi [2]), și a contra ataca apoi [3]).

Armata moldovenească, a cărei înaintare fusese precedată de cavalerie, s'a apropiat de tabăra polonă în cursul dimineții [4]). Formația în care înaintau Moldovenii era un patrulater care, în apropiere de Poloni, și probabil înafara bătăiei tunurilor acestora dar în vederea lor, începu să se desfășoare. Unități în ordine strânsă, prelungiră frontul pe ambele aripi, formând o lungă linie de bătaie [5]), în formă de semilună [6]).

Ajungând Moldovenii la bătaia eficace a tunurilor, Tarnowski dă ordin artileriei sale să deschidă focul. Aceasta nu făcu mare rău Moldovenilor [7]).

Polonii nemișcându-se din tabără, un tânăr Moldovean ieși din rânduri și provocă, prin sudălmi, pe vreun Polon la luptă. Niciun Polon nu primi provocarea și un pedestraș ucise pe tânărul Moldovean cu un foc de armă [8]).

Artileria moldovenească, care pare a fi fost împărțită pe tot frontul de luptă, începu să bată puternic tabăra duș-

---

[1]) *Ibidem*; Hurmuzaki, *l. c.*,

[2]) « Volebat enim prudens Dux, ut hostes tedio affecti violentius et maiore vi castra oppungnarent, quo denique peditibus, pixidibus pugnantibus melius uti, et bombardarum maiore clade illos afficere posset » (Ursu, *o. c.*, p. 26).

«Volo, inquit (Tarnowski), hostem stultitia sua praecipitem in eum adducere errorem, ut credat nos metu consternatos non audere in certamen descendere, ut quo proprius effusioreque impetu castra nostra invaserit, eo maiori se cladi et bombardarum ictibus objiciat » (Hurmuzaki, Supl. II_1, pp. 36—37).

[3]) Cum a făcut de altfel.

[4]) « Postea quam aliquot horae ab ortu solis » (Ursu, *o. c.*, p. 25).

[5]) « Uno ingenti agmine instructo appropinquare coepit et primis strictisque illis agminibus ad partem utranque disiectis, in unam amplissimam aciem redegit » (Ursu, *l. c.*).

[6]) *Ibidem.*

[7]) *Ibidem.*

[8]) Moldoveanul a fost ucis cu arma de foc, căci textul latin publicat de Ursu (*o. c.*, p. 25) zice: « Hunc unus peditum emissa pixide equo deturbavit », şi nu cu praştia cum traduce Ursu (*o. c.*, p. 8).

Ieşirea aceasta din rânduri spre a da, în vederea armatelor aflate faţă în faţă, o luptă individuală cu un ostaş vrăjmaş, era în obiceiul timpului. Mai avem un exemplu despre o asemenea luptă dată de Stroie Leurdeanul contra cumnatului Hanului tătăresc (Septemvrie 1602), cu care ocazie cel din urmă fu ucis, iar cel dintâi muri peste trei săptămâni, din cauza rănilor căpătate în această luptă (General P. V. Năsturel, *Luptele dela Ogretin şi Teişani*, p. 12).

mană [1]), fără mare efect, la început, pentrucă trăgea prea sus [2]). Rareș se repede la « praefectus tormentorum » — comandantul artileriei, un preot catolic și, prin amenințări, îl face să-și rectifice tirul. Tirul rectificat cauzează mari pierderi Polonilor; căpeteniile acestora insistă pe lângă Tarnowski ca să nu mai stea în tabără, țintă artileriei moldovenești, ci să contra-atace. Tarnowski nu îngădue aceasta [3]). Văzând că Polonii nu se mișcă, Moldovenii își întind mereu aripile spre a înconjura pe Poloni și a-i împiedeca să se poată retrage pe o pădure, ce era în lături. Tarnowski prinde momentul în care Moldovenii se află în mișcare și face o ieșire prin partea dinapoi a taberei, spre a împiedeca completarea încercuirii. Acest contra-atac, dat asupra părții mai slabe a trupelor moldovenești (întinși pe un mare cerc, Moldovenii aveau o densitate mică), reușește [4]). Spre a veni în ajutor trupelor moldovene respinse de acest contra-atac (contra-atac care părea să arate voința Polonilor de a se retrage), Petru Rareș, nerăbdător [5]), își slăbește centrul, trimițând trupele (6000) care susțineau artileria în ajutorul celor contra-atacate de Poloni [6]). Tarnowski vede artileria moldovenească neapărată, pune să o atace și « Moldovenii, cu multe rane încruntați, n'au mai putut suferi, ce le-au dat cale și s'au întors înapoi » [7]). In retragere, Moldovenii pierd multă lume; pe câmpul de bătălie își pierduseră artileria și steagurile [8]).

Lupta dela Jiliștea [9]) *(24 Aprilie 1574)* [10])

Ion Vodă-cel-Cumplit află printr'un cercetaș al său [11]) că armata munteană-turcă-ungară, ce venea să-l scoată din

[1]) Ursu, *o. c.*, p. 26.

[2]) Ursu, *l. c.*, Gorki (Hurmuzaki, Supl. II_1, p. 36), zice: « Primae iaculationes hostium globorum porum nostris damni dabant, quod globi altius proecti raro nostros praeter hastas atingebat ».

[3]) Ursu, *l. c.*; Hurmuzaki, *l. c.*

[4]) Ursu, *l. c.*; Hurmuzaki, *o. c.*, p. 37.

[5]) Hurmuzaki, *l. c.*

[6]) Ursu, *o. c.*, p. 28.

[7]) *Letopis. Ț. Mold.*, p. 138.

[8]) Ursu *o. c.*, pp. 31—32. Articolul lui Gh. Duzinchevici citat mai sus.

[9]) Azi localitatea Slobozia-Ciorăști, pe Râmna, în județul Râmnicul-Sărat (*Marele dicționar geografic al României*, V, p. 970). P. B. Hasdeu, *Arhiva Istorică*, I, p. 39.

[10]) Stoica Nicolaescu, *Documente slavo-române*, pp. 329—330.

[11]) Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 225

domnie, se afla în valea Siretului [1]), se odihnea și că-și lăsase — după un obiceiu al vremii când inimicul era depărtat — caii la păscut [2]). El își dă imediat seamă că se poate surprinde inimicul și trimite Cazacii, cărora le alătură 6.000 de Moldoveni, printre cari unii cunoscători ai limbii turcești [3]), ca să cerceteze, iar el urmează cu grosul armatei [4]). Cazacii și Moldovenii, trimeși înainte, surprind complet un detașament de 400 de Munteni cari păzeau tabăra dușmană. Niciunul din ostașii munteni nu scapă și astfel pe de o parte oștirea lui Alexandru Vodă nu știe ce s'a întâmplat, iar pe de alta Moldovenii află că forțele inimice sunt cam de 100.000 de oameni (ceea ce de sigur era o evaluare exagerată) și că nu se păzesc [5]). Informat de aceasta, Ion-Vodă dă ordin Cazacilor și Moldovenilor trimeși înainte, cari se apropiaseră la două ore de marș (cam 12 km) de tabăra muntenească și stăteau nemișcați, să atace tabăra muntenească de front [6]), pe când Domnitorul, lăsând trupele mai greu înarmate într'o poziție de așteptare [7]), urma să atace tabăra din celelalte

Bătălia de la Jiliștea

[1]) De fapt nu în valea Siretului ci în a Râmnei.
[2]) A. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 225; Fredro, *o. c.*, p. 206.
[3]) A. Papiu Ilarian, *l. c.*; Fredro, *o. c.*, p. 208.
[4]) A. Papiu Ilarian, *o. c.*, pp. 225—226.
[5]) A. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 226; Fredro, *o. c.*, p. 209.
[6]) A. Papiu Ilarian, *l. c.*; Fredro, *o. c.*, p. 210.
[7]) Fredro, *l c.*

trei părți — nepăzite — cu trupele ușoare [1]). Atacul avangardei moldovenești surprinde complet pe Munteni, cari n'au timpul să se desmeticească până ce sunt atacați din flancuri și din spate de cele trei detașamente în care-și împărțise Ion-Vodă trupele mai ușoare dela gros [2]). Oștirea munteană-turcă-ungară a fost în bună parte măcelărită, iar restul s'a răspândit în toate părțile urmărită fără răgaz de cavaleria moldovenească [3]).

Bătălia dela Cahul (10 Iunie 1574) [4])

Ion-Vodă află că detașamentul ce fusese trimis în fața Oblucței (Isaccei), sub comanda lui Eremia Cernăuțeanul, pârcalabul de Hotin, spre a opri trecerea armatei turcești, fusese respins și că numărul Turcilor, cari au trecut, era deocamdată mic (15—30.000) [5]). In realitate pârcălabul Eremia fusese cumpărat de Petre Șchiopul (care venea cu Turcii) și nu se opusese trecerii [6]).

Ion Vodă se îndreptă imediat cu oastea sa spre vadul Oblucței, sosind în fața acestuia la 9 Iunie [7]). Aci ocupă o poziție, al cărei loc nu e fixat precis de documente, dar care se poate determina prin următoarele date:

Locul (pe care s'a dat lupta la 10 Iunie) se vedea dela Oblucița [8]).

El se afla deci sau pe șesul de pe malul stâng al Dunării (care nu era inundat, căci era în luna Iunie și niciun izvor nu arată să fi fost inundat) sau pe ramificațiile dealurilor dela Nord de acest șes. Dintre aceste ramificații cele mai apropiate sunt cele dela Cartal [9]) (5 km Nord de Isaccea).

---

[1]) A. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 226; Fredro, *l. c.*

[2]) A. Papiu Ilarian, *l. c.*; Fredro, *o. c.*, p. 211.

[3]) Toate izvoarele.

[4]) Intr'o scrisoare către Ștefan Báthory, se dă ca dată a bătăliei acea de 11 Iunie (Hurmuzaki, II, p. 708).

[5]) Fredro, *o. c.*, p. 228; A. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 283.

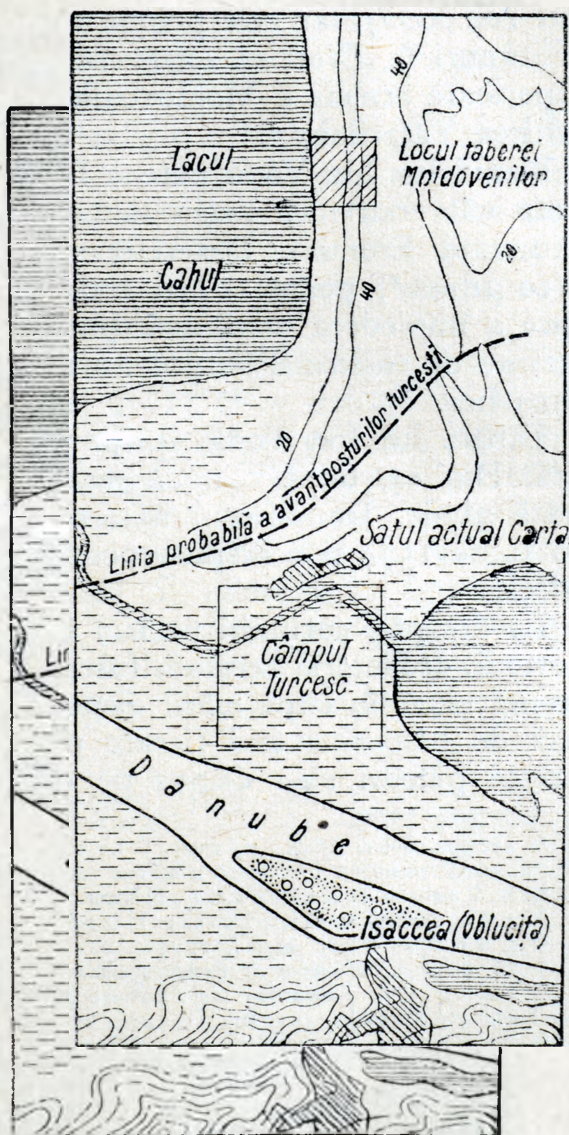
[6]) Fredro, *l. c.*; A. Papiu Ilarian, *l. c.*; Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman* (Ed. Dochez), II, p. 193; I. Engel, *Geschichte der Moldau*, p. 224.

[7]) A. Papiu Ilarian, *o. c.*, pp. 238, 281.

[8]) *Id.*, pp. 242, 283.

[9]) Corespunde distanței de 3 mile arătată de Engel *(l. c.)*.

Pentru cineva care parcurge creasta dealului deasupra (la Sud) Isaccei, nu este vizibilă decât clina de Sud a dealului dela Cartal și anume porțiunea pe care se află satul Cartal și viile dela răsăritul său [1]).

Dar poziția se afla pe un platou lungueț [2]), cu văi laterale [3]), era lângă lac [4]) și prezenta creste ce ascundeau mișcările trupelor [5]). Locul pe care s'a dat lupta nu poate să fi fost deci decât pe coasta de Sud a botului de deal pe care este localitatea Cartal.

Estimația forțelor de care dispunea Ion-Vodă variază dela 15.000 [6]) până la 30.000 [7]); analiza mai amănunțită a acestor cifre ne duce la concluzia că a dispus de: 1.200 de călăreți cazaci [8]), 10—13.000 de călăreți moldoveni [9]), circa 20.000 de infanteriști mol-

---

[1]) Satul este azi mult mai întins decât îl arată harta Statului-Major 1: 100.000, foaia Tulcea.

[2]) Hurmuzaki, II_1, p. 708.

[3]) A. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 243.

[4]) *Letopis. Țării Mold.*, p. 229; Fredro, *o. c.*, p. 235.

[5]) Hurmuzaki, II_1, p. 708.

[6]) *Ibidem.*

[7]) *Letopis. Țării Mold.*, p. 230.

[8]) A. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 220.

[9]) ***Id.***, p. 236, 240; *Letopis. Țării Mold.*, p. 232, arată că infanteria era 20.000 și cum totalul forțelor era (p. 230) de 30.000, rezultă că efectivul cavaleriei era de 10.000.

doveni[1]) și 110 la 120 de tunuri, din care 80 de obuziere de calibru mai mare[2]).

Cât despre efectivele vrăjmașului, izvoarele turcești sau inspirate de Turci le arată ca fiind de 20.000[3]), 90.000[4]) sau 100.000[5]), iar cele polone ca 200.000 de oameni cu 120 de tunuri[6]). Cred că cifra era mai mică[7]), dar era totuși superioară aceleia a Moldovenilor și era să se mărească prin venirea Tătarilor.

Planul lui Ion-Vodă pare a fi fost să atace pe Turci atât timp cât erau încă puțin numeroși (informația dată lui de hatmanul Eremia). Dezertarea unor boieri în noaptea de 9/10 Iunie[8]) poate să-l fi întărit încă în această hotărîre, spre a împiedeca nouă dezerțiuni. Și intenția de a da lupta înainte de sosirea Tătarilor nu a fost poate străină de hotărîrea luată[9]).

Tabăra lui Ion Vodă, sprijinită pe lacul Cahul, era întărită. Din ea, după o nouă recunoaștere personală, ce nu-i arătă nimic, Domnitorul își scoase armata în dimineața de 10 Iunie 1574 și o dispuse pentru luptă spre Sudul taberei, astfel:

La dreapta, sprijiniți pe lac, Cazacii[10]). Apoi veneau Moldovenii. Infanteria acestora fusese împărțită — după obiceiul vremii chiar în clipa luării dispozitivului de luptă — în treizeci de pâlcuri având fiecare pâlc și câte un tun ușor[11]). Aceste pâlcuri s'au dispus pe două linii[12]), unele în linia

---

[1]) *Letopis. Țării Mold.*, p. 230; Gorecki (A. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 220) spune că Ion-Vodă a strâns mulțime de pedeștri în leafă.

[2]) A. Papiu Ilarian, *l. c.*, HI, pp. 240, 282; *Letopis. Țării Mold.*, p. 230; Bielski, *Kronika*, III, p. 1352; Hurmuzaki, II$_1$, p. 708.

[3]) Hurmuzaki, II$_1$, *l. c.*

[4]) Mignot, *Histoire de l'empire ottoman*, II, p. 212.

[5]) Baudier, *Inventaire de l'histoire générale des Turcs* (apud Hasdeu, *Ion-Vodă cel Cumplit*, p. 146).

[6]) A. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 238; Fr edro, *o. c.*, p. 228.

[7]) Hammer (*o. c.*, II, p. 193, nota 5) crede că efectivul Turcilor ar fi fos de 60.000, cum admite și Fredro.

[8]) *Letopis. Țării Mold.*, p. 230.

[9]) Cum o presupune, cu dreptate, Hasdeu (*o. c.*, p. 144).

[10]) Fredro, *o. c.*, p. 237.

[11]) *Letopis. Țării Mold.*, p. 230; A. P.apiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 282; Fredro, *o. c.*, p. 235; Bielski (*Kronika*, Ed. 1856) spune (III, p. 1.353) că fiecărui pâlc i s'au dat câte două tunuri.

[12]) Fredro, *o. c.*, p. 235.

întâi menită a da lupta și altele în a doua, servind de rezervă. Tunurile mari s'au pus în intervalele — mici — dintre pâlcurile liniei întâi. Intreaga infanterie, astfel așezată, era adăpostită în teren [1]), probabil înapoi — la Nord — de creasta botului de deal.

Cavaleria, care era despărțită de infanterie [2]), era probabil înainte [3]).

Din cauza formelor terenului [4]) și a faptului că Turcii își aveau tabăra în lunca Dunării, în unghiul mort al terenului, Moldovenii n'au putut să-și dea seama de efectivul și dispozitivul turcesc (despre care nu avem informațiuni), decât după ce Turcii scoțându-și oastea din tabără [5]) și au dispus-o pe botul dealului dela Nord de Cartal.

Cavaleria moldovenească trece la dușman. Turcul o pune în fruntea dispozitivului său de luptă și atacă trupele lui Ion-Vodă [6]). Cavaleria moldovenească este prinsă astfel între două focuri, căci și Turcii trăgeau în ea [7]), și este distrusă [8]).

Mascată fiind întâi de cavaleria lui Eremia și apoi de cadavrele acesteia [9]) și profitând de faptul că tunurile moldovene sunt descărcate (trăseseră în călăreții lui Eremia) [10]), Turcii atacă pe tot frontul. Sunt contra-atacați în flancul stâng de Cazaci, iar de front de Moldoveni[11]). Fie, că sunt sdrobiți de aceste contra-atacuri, fie că vreau să atragă pe

---

[1]) *Ibidem.*

[2]) *Ibidem;* A. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 282.

[3]) Hasdeu (*o. c.*, p. 147) așează cavaleria la stânga, dar nu arată temeiul documentar al acestei afirmări.

Goreciu (A. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 230) arată precis că Ion-Vodă a pus cavaleria în linia întâi: « In prima fronte equites cum tormentis manuariis locabat ». A. Papiu Ilarian traduce greșit: « El așeză în frunte călăreții cu tunurile »; « tormentiss manuariis » nu sunt *tunuri* ci *arme de foc portative* (archebuze sau pistoale), deci trebue tradus: « El așeză în frunte călăreții înarmați cu pistoale ».

Faptul că lupta a început prin atacul cavaleriei, că era nevoie a se știe ce era dincolo de creastă și obiceiul vremii, confirmă arătarea lui Goreciu, care spune că Ion-Vodă își așeza de obiceiu cavaleria înainte *(l. c.)*.

[4]) Hurmuzaki, II_1, p. 708.

[5]) Fredro, *o. c.*, p. 235; A. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, pp. 241, 283.

[6]) Fredro, A. Papiu Ilarian și toate izvoarele.

[7]) Fredro, *o. c.*, p. 237.

[8]) *Ibidem;* A. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 283.

[9]) Fredro, *l. c.*

[10]) *Ibidem.*

[11]) Fredro, *o. c.*, p. 237; A. Papiu Ilarian, *o. c.* III, pp. 241, 283.

Moldoveni în focul tunurilor otomane [1]), Turcii se retrag [2]), urmăriți vreo 500 de pași de Cazaci și de Moldoveni, cari sunt însă readuși, de șefii lor înapoia tunurilor, unde se formează din nou unitățile și-și împroaspătează munițiunile [3]).

Turcii refăcându-și și ei unitățile atacă din nou [4]). O învălmășeală foarte mare are loc pe tot frontul, lupta e crâncenă, amestecul este general, nu se mai pot distinge amici de inimici și artileriștii nu mai pot vedea din cauza fumului și a prafului [5]). Obosiți, și probabil pentru a atrage fiecare pe adversar în focul artileriei sale proprii, luptătorii din ambele părți se retrag înapoia tunurilor lor [6]), Moldovenii având pierderi mari [7]). In pauza care urmează, o ploaie torențială udă toată pulberea [8]). Turcii atacă din nou [9]), atât cu aripa stângă cât și cu aripa dreaptă, unde au apărut Tătarii[10]); Moldovenii și Cazacii se apără bine, dar nu sunt susținuți de artilerie care nu poate trage, pulberea fiindu-le udă[11]).

Văzându-se înconjurat și fără cavalerie, Ion-Vodă dă un puternic contra-atac cu infanteria moldovenească, în rândurile căreia iau parte Cazacii cari descălecaseră, și ia Turcilor 60 de tunuri ușoare[12]). Acest contra-atac dă posibilitate Moldovenilor de « a lega tabăra »[13]), adică a lua o formație în pătrat înconjurată cu carele armatei, și de a se retrage,

---

1) « Turcii . . au nevoie să amăgească pre Moldoveni să-i ducă asupra pușcilor » (*Letopis. Țării Mold.*, p. 230); Fredro, *o. c.*, pp. 241. 283.
2) Fredro, *o. c.*, p. 237; A. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, pp. 241. 283.
3) A. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 241.
4) *Ib.*, p. 242, 283.
5) *Ibidem*; Fredro, *o. c.*, p. 238.
6) *Ibidem.*
7) Fredro, *o. c.*, p. 239.
8) A. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, pp. 242, 283; Fredro, *o. c.*, p. 239: *Letopis. Țării Mold.*, p. 231.
9) După scrisoarea adusă (lui Báthory) de omul ce a fost de față la luptă, Turcii nu au dat decât două atacuri (Hurmuzaki, II_1, p. 708).
10) A. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, pp. 242—243, 283; Fredro, *o. c.*, pp. 238—240.
11) *Ibidem*; *Letopis. Țării Mold.*, p. 232.
12) *Ibidem*; A. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, pp. 244, 283; Fredro, *o. c.*, p. 240.
13) *Letopis. Țării Mold.*, *l. c.*

în bună ordine [1]), cu câteva tunuri [2]), la Roșcani, sat puțin depărtat [3]), ce nu mai există azi. Acolo se întărește cu carele armatei [4]) și cu șanțuri [5]) și rezistă trei zile Turcilor și Tătarilor, cari arseseră toate satele dimprejur [6]), îl înconjuraseră și-l bombardau puternic [7]). Impuținându-i-se munițiunile și ducând lipsă de apă, Ion-Vodă capitulează la 14 Iunie 1574, fiind omorît apoi de Turci [8]).

Bătălia dela Călugăreni (13/23 August 1595) [9])

Mihai Viteazul, numit Domn al Țării-Românești, are de ales între o supunere și mai completă față de Turci și o răscoală. Atmosfera de cruciată a creștinilor contra Osmanliilor, ce domnea atunci în Europa, negociațiunile întreprinse pentru o alianță generală, precum și mărimea sumelor datorite creditorilor turci, sume ce nu se puteau plăti, hotăresc pe Mihai [10]) pentru răscoală. Măcelărirea Turcilor, ce a urmat acestei hotărîri și atacurile lui Mihai peste Dunăre fac ca Poarta să hotărască încetarea, pentru anul 1595, a războiului din Ungaria (linia de comunicație a trupelor turcești de acolo fiind amenințată prin atitudinea lui Mihai) și să concentreze o armată puternică contra Țării-Românești, chemând în ajutor și pe Tătari.

Armata turcă, comandată mai întâi de Ferhat Pașa și, după înlocuirea acestuia în funcția de mare vizir, de Sinan Pașa, se concentrează la Rusciuc și reușește, cu toată opu-

---

[1]) A. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 244.

[2]) *Ibidem*, pp. 244, 284). Majoritatea tunurilor fiind prea grele, le-au supraîncărcat cu pulbere, astfel că, dându-le foc Turcii, ele să plesnească.

[3]) *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron-Vodă*, spune că au ajuns acolo încă în acea seară. Alte izvoare arată că au mers numai 1.000 de pași (A. Papiu Ilarian, *l. c.*, Fredro, *o. c.*, p. 241).

[4]) A. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 284.

[5]) *Letopis. Țării Mold.*, p. 232.

[6]) A. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 244.

[7]) Toate izvoarele.

[8]) *Ibidem*. In Hurmuzaki, XI, p. XXVII notă, se dă data de 11 Iunie.

[9]) Este greșită data de 13/25 pe care o dă un autor recent (General Alexe Anastasiu, *Bătălia dela Călugăreni*, Ed. II), cum este greșită și afirmarea sa că, în secolul al XVI-lea, diferența între calendarul Gregorian și cel Iulian era de 12 zile (p. 91, nota 1). Acea diferență era atunci de 10 zile. De altfel autorul ar fi putut să bage seama că izvoarele occidentale (De Thou, Walther) dau data de 23, iar cronica țării dă data de 13 (*Magazin Istoric*, III, p. 227).

[10]) *Magazin Istoric*, III, p. 227.

nerea lui Mihai Viteazul la Giurgiu, să treacă Dunărea, mulțumită unei puternice diversiuni mai jos de Rusciuc [1]).

Mihai Viteazul, aliat cu principii Moldovei și Transilvaniei, văzându-se întors, se retrage spre București, iar Sinan Pașa înaintează încet în aceeași direcțiune.

De ce forțe dispuneau cei doi adversari?

Diferitele izvoare atribuesc Turcilor efective variind dela 55.000 la 200.000 de luptători [2]). Socotesc că efectivul de 100.000, din cari numai 55.000 de trupe regulate, ca cel mai aproape de adevăr, pentru totalitatea forțelor aflate sub ordinele lui Sinan Pașa [3]). Nu tot acest efectiv a luat însă parte la bătălia dela Călugăreni, pentrucă o parte a trebuit să rămână ca garnizoane în Giurgiu și Rusciuc, alta să păzească convoiurile și să îndeplinească alte misiuni [4]). Numărul tunurilor de care dispuneau Turcii nu se cunoaște, dar era de sigur destul de mare.

In ceea ce privește efectivul de care a dispus Mihai, izvoarele contemporane arată că ar fi fost de 16.000 la 20.000 de oameni, cu mai mult ca 12 tunuri [5]). Cifra de 18.000 arătată de Palamide [6]) pare a fi cea mai apropiată de adevăr.

---

[1]) Walther apud A. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 27.

[2]) Mai puțin de 50.000 la analiștii turci (I. Sârbu, *Istoria lui Mihai-Vodă Viteazul*, I, p. 290); 55.000 la De Thou, *Historiarum sui temporis* (apud A. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 207); 60.000—70.000 în Hurmuzaki, XI, p. 303; 100.000 la Palamide (Ed. Tafrali, p. 23) și Hurmuzaki III_1, p. 484; 80.000 la Hurmuzaki, III, p. 126; peste 100.000 la Isthvanfi, *o. c.*, p. 411; 120.000 la Hurmuzaki, XII, p. 11; 180.000 la Walther (A. Papiu, *o. c.*, I, p. 26); 200.000 la Bălcescu.

[3]) Analiza cifrelor la general Alexe Anastasiu (*o. c.*, pp. 32—35).

Mihai Viteazul socotește efectivul armatei turcești după lupta dela Călugăreni 40.000 (*Diplomatarium italicum*, I, p. 430). Adăugând pierderile turcești din acea bătălie, socotite, tot de Mihai, ca fiind de 7.000, ar rezulta că efectivul total turcesc a fost de 47.000 pentru oastea care a trecut Dunărea.

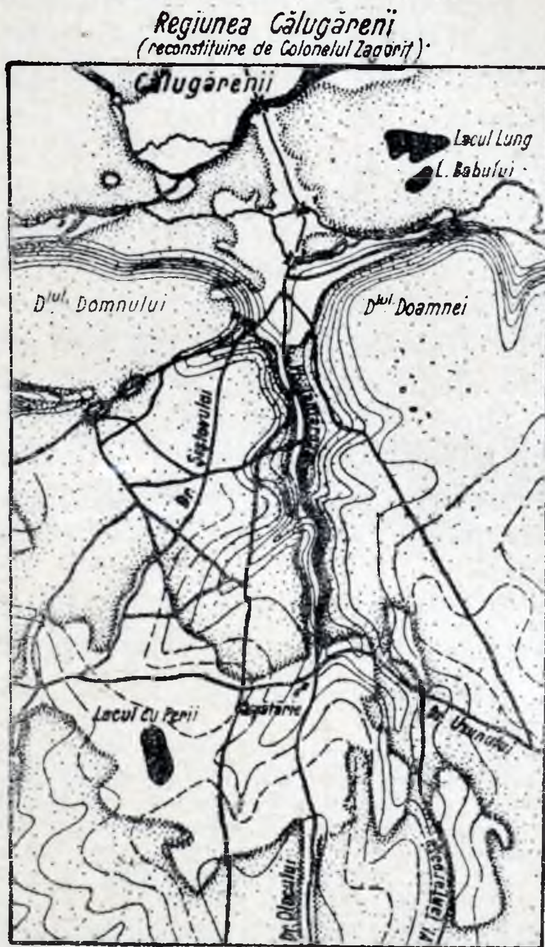
[4]) Lucru ce reiese clar din următorul pasaj al lui De Thou (A. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 207): « (după trecerea Dunării și înainte de bătălia dela Călugăreni) partem copiarum în Valachiae et Moldaviae loca munita distribuit ». O altă informație care confirmă această părere este raportul trimisului venețian din Praga (26 Septemvrie 1595) care zice că Sinan Pașa înaintase numai cu o parte din trupele sale, restul nefiind trecute încă peste Dunăre (Hurmuzaki, III_2, 135).

[5]) Hurmuzaki, XI, p. 302. Un izvor venețian estimează armata muntenească la 50.000 de oameni (Hurmuzaki, III, p. 129); 16.000 la Walther (A. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 28). Detalii la General Alexe Anastasiu (*o. c.*, p. 45). Organizarea armatei așa cum o arată acest autor (*o. c.*, pp. 40—47) se depărtează foarte mult de realitate.

[6]) Ediția Tafrali, p. 25. Se arată că erau 12.000 de călăreți și 6.000 de infanteriști.

Terenul pe care s'a dat lupta nu era așa cum se vede azi, ci era un defileu, lat cam de 2.500 de pași [1]), format prin trecerea drumului secundar [2]) Giurgiu-Călugăreni-București peste smârcurile Neajlovului și ale Câlniștei și din pădurile ce mărgineau, pe acele vremuri, drumul și de o parte și de alta [3]). Asupra direcției generale a drumului (care a slujit de ax al bătăliei), în zona în care s'a dat lupta, istoricii noștri nu sunt de aceeași părere. Unii susțin că acest drum avea, pe câmpul de bătălie, direcția Nord-Sud urmând traseul de azi al șoselei București-Giurgiu [4]). Alții că drumul pleca din Hulubești la Călugăreni și avea deci direcția Vest-Sud-Vest spre Est-Nord-Est [5]). Colonelul C. Za-

Regiunea Călugăreni
(reconstituire de Colonelul Zagorit)

[1]) General Alexe Anastasiu, *o. c.*, p. 67.

[2]) General Alexe Anastasiu a dovedit (*o. c.*, pp. 54 sq.) că, în 1595, erau trei drumuri între Giurgiu și București: *a)* unul la Est, Giurgiu—Petrile—Fălastoaca—Copăceni sau Sintești—București; *b)* Giurgiu—Stănești—Șerpătești (localitate ce nu mai există azi)—Stoenești—Hulubești (azi Strâmba-de-Jos) — Călugăreni—Copăceni—București; *c)* Giurgiu—Stănești—Șerpătești—Stoenești—Hulubești—Singureni—Dărăști sau Copăceni—București. Acesta din urmă pare a fi fost drumul principal și întrebuințat în chip obișnuit.

[3]) General Alexe Anastasiu, *o. c.*, p. 67.

[4]) N. Bălcescu, *Românii sub Mihai-Vodă Viteazul* (Ed. A. Lăpedatu), p. 84; I. Sârbu, *o. c.*, I, p. 299.
Colonel C. Zagoriț, *Călugărenii subt o nouă înfățișare*, pp. 13—49.

[5]) General Al. Anastasiu, *o. c.*, pp. 51—70. Colonel Al. Culici, *Campania Munteană din 1595* (Extras din *România Militară*, Nr. 1—2, 1939, pp. 18, 19).

goriț a demonstrat cu temeiu, acum în urmă, că drumul urma, în 1595, direcția Nord-Sud [1]).

Dela Giurgiu, Mihai Viteazul s'a retras la Copăceni, pe Argeș, și a hotărît să atace pe inimic în defileul dela Călugăreni.

S'au făcut diferite ipoteze asupra motivelor ce au pricinuit această hotărîre: dorința de a întârzia înaintarea Turcilor și de a da timp Moldovenilor și Transilvănenilor să sosească, aceea de a uza pe Turci, aceea de a ataca pe Turci în flanc în cazul când ei ar înainta prin Singureni, aceea de a nu lăsa Bucureștiul în mâinile Turcilor fără luptă și aceea de a nu descuraja printr'o lungă retragere continuă propriile trupe [2]). Nu se poate dovedi precis dacă acestea, în parte sau în total, sau altele au fost temeiurile.

Fapt este că, în ziua de 12/22 August, Mihai Viteazul, hotărît să atace, trimite o recunoaștere spre Călugăreni-Hulubești [3]), recunoaștere care a avut ciocniri cu Turcii, determinând astfel situațiunea lor și menținând contactul cu dânșii [4]).

In aceeași zi, cavaleria ușoară turcească trecuse defileul și ocupase Călugărenii [5]), iar grosul armatei turcești cantona înapoia defileului, spre Sud și Sud-Vest [6]).

Și eu adoptasem această părere (*Evoluția mijloacelor și a chipului de făptuire a războiului dela moartea lui Ștefan cel Mare la acea a lui Matei Basarab*, III, *Tactica*, p. 18), dar am fost convins prin studiul Colonelului Zagoriț citat mai sus și printr'o nouă vizită la Călugăreni că interpretarea sa corespunde realității înfățișată de teren.

[1]) *O. c.*, pp. 42—49, 70 și schițele 24 și 25.

[2]) General Alexe Anastasiu, *o. c.*, pp. 71—76. Ultimul motiv, acela de a nu descuraja trupele proprii printr'o retragere continuă, pare a fi și acel socotit așa de Walther, căci acesta zice (A. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 27): « Tempus id aut fugam aut proelium exclusa moro flagitare heros noster videns ».

[3]) Hurmuzaki, III_1, p. 481; *Idem*, III_2, p. 132.

[4]) *Cercul publicațiilor Militare*, 1898, pp. 122 sq. Generalul Alexe Anastasiu (*o. c.*, pp. 82, 83) susține că Mihai a trimis o a doua recunoaștere prin Pietrile. Pentru aceasta transformă o trupă trimisă după rechiziții (Isthvanfi, *o. c.*, p. 412) în recunoaștere și hotărăște și itinerariul său. Insă, niciun document nu pomenește de o asemenea recunoaștere, iar deducția Generalului Alexe Anastasiu, că nu se putea trimite infanterie pentru strângere de furaje, este bazată pe o traducere greșită a textului lui Isthvanfi. In adevăr, acest tex este: « quae castris uno ante die pabulatum egressa fuerat ». Verbul *pabulor - ari* înseamnă în general (vezi Quicherat): « chercher des vivres », deci orice soiu de alimente, nu numai furaje. De altfel același înțeles îl are, și mai ales îl avea, verbul francez *fourrager*.

[5]) *Annals of the Turkish Empire by Naima*, translated by C. Fraser, p. 58.

[6]) General Alexe Anastasiu, *o. c.*, pp. 77—79.

In dimineaţa zilei de 13, Mihai, cunoscând prezenţa cavaleriei uşoare turceşti la Călugăreni, se pune în capul unui detaşament şi atacă, prin surprindere, acea cavalerie în zorii zilei. O dă peste cap şi o aruncă dincolo (spre Vest şi Sud) de Neajlov şi Câlnişte [1]). După aceea ia dispozitivul de luptă, care pare a fi fost cam următorul:

Un prim grup de forţe, comandat de Mihai, are o linie de archebuzieri răzleţiţi înainte pe malul stâng al Neajlovului [2]). Inapoia acestui lanţ şi la o oarecare distanţă, grosul grupului, având o linie de tunuri înainte (10—12) [3]) şi apoi linia de bătaie în care infanteria ocupă centrul, iar cavaleria aripile — poate şi una şi cealaltă pe câte două linii [4]). Efectivul acestui grup poate fi socotit cam la 8.000—12.000 de luptători [5]).

Un al doilea grup de forţe [6]), constând din restul trupelor cu cel puţin 2 tunuri [7]), era comandat probabil de Albert Király [8]) şi se afla adăpostit în pădure înapoia dreptei primului grup şi la o depărtare destul de mare de acesta [9]).

Unii scriitori atribue această împărţire a forţelor lui Mihai rele voinţei a lui Kiraly [10]), alţii faptului că unii boieri

---

[1]) Hurmuzaki, XII, p. 101; *Magazin Istoric*, IV, p. 282; Walther, *o. c.*, p. 28.
Colonelul Zagoriţ (*o. c.*, pp. 82—89) susţine că atacul a trecut dincolo de Câlnişte — lucru posibil — şi că la retragere Mihai ar fi întins o cursă Turcilor ce-l urmăreau. Dovezile aduse nu mi se par convingătoare.

[2]) *Cercul Publicaţiilor Militare*, 1898, p. 123. Era obiceiul vremii.

[3]) Walther, *l. c.*; Palamide, *o. c.*, p. 25.

[4]) Palamide, *l. c.*; General Alexe Anastasiu, *o. c.*, p. 84.

[5]) *Cercul Publicaţiilor Militare*, *l. c.*; General Alexe Anastasiu, *o. c.* p. 86.

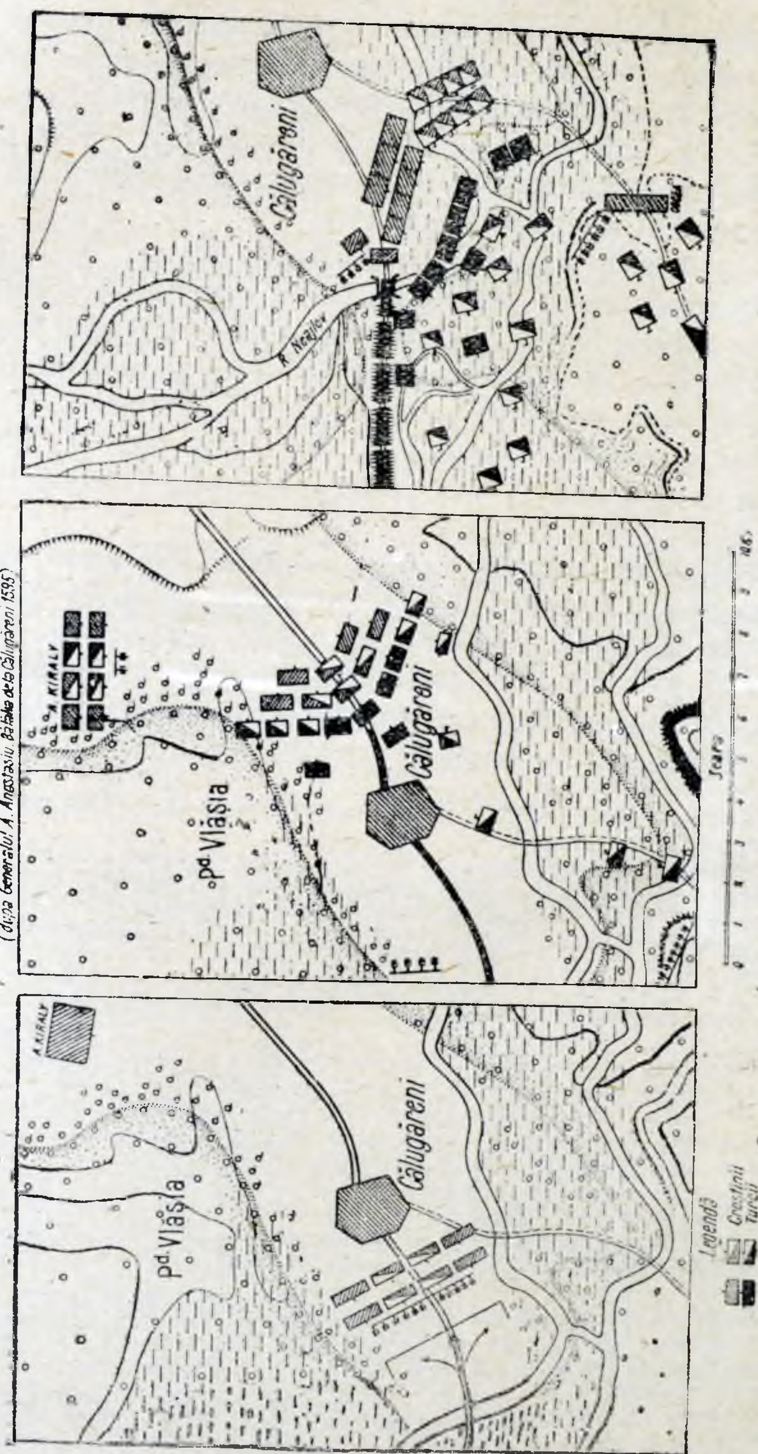
[6]) Impărţirea în două grupe reiese din: *a)* ceea ce spun autorii unguri citaţi de Şincai (*Chronica Românilor*, II, p. 407); *b)* spusa lui Palamide *(l. c.)*: « Atunci (după ce Mihai a oprit înaintarea Turcilor) şi *restul oştirii lui Mihai* s'a năpustit asupra Turcilor »; *c)* raportul lui Kiraly (Hurmuzaki, XII, pp. 75, 98), care zice: « Aci (după prima respingere a lui Mihai, deci tot atunci când o spune şi Palamide) ajutându-ne laolaltă »; *d)* un pasaj dintr'o cronică braşoveană care spune că Braşovenii au luptat dintr'o pădure (*Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, V, p. 149); *e)* relaţiunea germană publicată în *Cercul Publicaţiilor Militare* (1898, p. 123). Vezi General Alexe Anastasiu (*o. c.*, pp. 86—87).

[7]) Cu care a tras mai târziu Király în flancul Turcilor (Walther, *l. c.*).

[8]) Isthvanfi, *o. c.*, p. 412; Hurmuzaki, XII, pp. 75, 98; General Alexe Anastasiu, *o. c.*, pp. 86—87, 101.

[9]) Mai sus nota 6.

[10]) I. Sârbu, *o. c.*, pp. 312, 313; General Alexe Anastasiu, *o. c.*, p. 87.

Fazele bătăliei de la Călugăreni 13/23 August 1595
(după Generalul A. Anastasiu, Bătălia de la Călugăreni 1595)

nu ar fi dorit izbânda lui Mihai, adică ar fi trădat [1]). Felul cum a decurs lupta (retragerea grupei comandate de Mihai până în dreptul grupei lui Király, intervenția efectivă a acestuia în clipa cea mai prielnică) și faptul că Mihai nu se plânge de Király, mă fac să cred că împărțirea a fost voită și făcută în vederea manevrei spre a atrage pe Turci între cele două grupe.

Vestit de respingerea din Călugăreni, a cavaleriei sale ușoare, Sinan Pașa ordonă ca o coloană de 12.000 de oameni să atace prin defileu [2]). Tot atunci, sau ceva mai târziu când a văzut cu ce dârzenie luptă Românii, comandantul turc a dispus ca trupele venind dinapoi să urmeze: unele, prima coloană iar altele să treacă râul mai la vale (dreapta) [3]). Artileria turcească (afară de câteva tunuri ce merg cu coloana de atac) [4]) ocupă dealurile de pe dreapta Neajlovului și a Câlniștei, susținând atacul trupelor osmane [5]). Sub protecția acestor tunuri trupele turcești trec Neajlovul pe punți improvizate [6]). Ele sunt atacate violent, pe când se desfășoară [7]), de Mihai cu grupa de trupe aflată sub ordinele sale directe. Mihai, a cărui artilerie și puști făceau mare rău Turcilor [8]), reușește a progresa la început. Efectivele superioare ale Turcilor, care atacau din două părți, dar care nu aveau loc să se desfășoare [9]), silesc însă pe Mihai, după o luptă ce a ținut mai multe ore[10]), să se retragă[11]). Retragerea se exe-

---

[1]) Szamosközy, IV, pp. 97—98, apud I. Sârbu, *o. c.*, pp. 312—313.

[2]) Isthvanfi, *o. c.*, p. 412; De Thou, apud A. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 208.

[3]) Că nu toate trupele turcești au trecut în același loc o dovedește faptul că, ulterior, Mihai a fost atacat din două părți (Walther vorbește de înconjurare, *l. c.*). Că au trecut pe la dreapta, cum o afirmă Generalul Alexe Anastasiu (*o. c.*, p. 97), o confirmă faptul că: *a)* era drumul cel mai scurt pentru trupele venind dinapoi; *b)* în acea parte era un vad (General Alexe Anastasiu, *o. c.*, pp. 62—63).

[4]) General Alexe Anastasiu, *o. c.*, p. 98.

[5]) *Annals of the Turkish Empire*, p. 59.

[6]) *Ibidem*.

[7]) Palamide, *o. c.*, p. 25.

[8]) *Annals of the Turkish Empire*, *l. c.*

[9]) Walther, *l. c.* Aci Generalul Alexe Anastasiu (*o. c.*, p. 97) fixează trimiterea lui Hasan Pașa spre stânga (Nord). Este posibil să fi făcut așa, dar niciun document nu o adeverește.

[10]) Walther, *l. c.*; Istvanfi, *l. c.*

[11]) Hurmuzaki, XII, pp. 98, 101; *Magazin Istoric*, IV, p. 282.

cută de trupele lui Mihai, luând o formațiune în unghiu ascuțit [1]); în timpul ei se pierd un număr de tunuri [2]). După ce trupele trec de satul Călugăreni (spre Est) [3]), Mihai le oprește și face front. Apoi, punându-se din nou în capul lor, contra-atacă [4]), concomitent cu A. Király care împroașcă aripa stângă dușmană cu focul a două tunuri [5]).

Turcii sunt nevoiți să se retragă [6]), urmăriți de aproape de ai noștri, cari nu pot însă trece dincolo de Neajlov cu grosul forțelor, cu toate că un detașament comandat de Cocea, trimis prin vadul Călugărenilor, a trecut pe celălalt mal și prin surprinderea ce a cauzat a contribuit mult la înfrângerea Turcilor [7]).

La finele zilei se mai produce un incident. Hasan Pașa, beglerbegul Greciei, detașat mai înainte, sosește pe câmpul de luptă, seara, după înfrângerea lui Sinan Pașa. Nu se poate preciza exact de unde a venit și în ce parte a câmpului de luptă s'a înfățișat [8]). Prezența lui a impus de sigur lui Mihai, cum izbânda anterioară a lui Mihai a făcut ca Hasan să nu mai intervină decisiv în luptă.

Izbânda tactică, care a fost mare și a avut mare răsunet la Constantinopol [9]), a fost a lui Mihai. Acesta totuși se retrage noaptea [10]).

---

[1]) Walther, *l. c.*

[2]) *Cercul Publicațiilor Militare*, 1898, p. 134; Walther (*l. c.* zice că s'au pierdut 11 tunuri. Hammer (*o. c.*, II, p. 279) zice că s'au pierdut 12.

[3]) Hurmuzaki, XII, pp. 75, 98.

[4]) Walther, *l. c.*,; Hurmuzaki, XII, pp. 98, 101; *Magazin Istoric*, IV, p. 282.

[5]) Walther, *l. c.*; I. Sârbu, *o. c.*, pp. 313—314.

[6]) *Annals of the Turkish Empire*, *l. c.*

[7]) Walther, *l. c.*; Isthvanfi, *o. c.*, p. 412; *Cercul Publicațiilor Militare*, 1898, pp. 113—124.

[8]) Hurmuzaki, III_1, p. 484; Stavrino, apud E. Legrand, *Recueil de poèmes historiques en grec vulgaire*, p. 47.

[9]) A se vedea în această privință știrile din 16 și 17 Septemvrie din Constantinopol, transmise de diplomați spanioli (Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria Românilor culese din arhivele din Simancas*, p. 119, Nr. CCLX).

[10]) Spre a primi ajutoare (sau mai bine a se apropia de ajutoarele ce erau să-i vină din Ardeal), zice un izvor german, (*Historia von den Emporungen, so sich im Königreich Ungarn, auch in Siebenbürgen, Moldaw, in der Bergische Walachey und andern örthern zugetragen haben*, Colonia, 1596, p. 75), care confirmă fazele sus arătate ale luptei.

Bătălia dela Şelimber (18/28 Octomvrie 1599)

Hotărît sau nevoit de apărarea cauzei sale, dar dând când un pretext când altul, Mihai Viteazul intră, în toamna anului 1599, în Transilvania prin regiunea Braşovului şi înaintează apoi prin Făgăraş şi Cârţa spre Sibiu, la Sud de care oraş se găseşte la 16/26 Octomvrie 1599 [1]). Aci îi sosesc trupele din Oltenia, care trecuseră pe la Turnu-Roşu [2]).

Domnitorul Ardealului, cardinalul Andrei Báthory vru, fireşte, să se opună şi în acest scop strânse oaste, cu care înaintă spre Sibiu, aşezând tabăra chiar lângă oraş — la Est — şi înconjurând-o cu şanţ [3]).

Forţele pe care cardinalul a putut să le strângă în grabă au fost puţin numeroase; efectivul lor fiind între 7.000 şi 9.000 [4]), cu 45 de tunuri [5]). Valoarea acestei oştiri nu era mare, pentrucă ostaşii erau mai mult de adunătură [6]), iar mulţi dintre nobilii, cari erau în rândurile ei, stăteau la îndoială de ce parte era mai folositor să se bată [7]), ceea ce a făcut că unii să se lase a fi luaţi prizonieri în timpul luptei [8]), iar alţii să acţioneze moale şi fără convingere [9]).

Pe de altă parte Sibiul, pe al cărui ajutor se bizuia A. Báthory şi în preajma căruia a avut loc lupta, nu a dat niciun sprijin[10]), ci a urmat vechea politică săsească de a sta în expectativă până ce unul dintre adversari se arăta mai tare.

[1]) Hurmuzaki, III, p. 365.
[2]) *Magazin Istoric*, IV, p. 293. Efectivul acestora este apreciat de contemporani între 6.000 (Szamoskăzy apud Bethlen, *Historia rebus transylvanicis*, IV, pp. 365, 366) şi 18.000, (Hurmuzaki, XII, p. 475).
[3]) *Magazin Istoric*, *l. c.*
[4]) 7.000—8.000 (Hurmuzaki, III, p. 340), 9.000 (Isthvanfi, *o. c.*, p. 453, şi cronicarul ungur citat de Şincai, *o. c.*, II, p. 430). Cifra de 15.000—16.000 dată de raportul lui Malaspina (Hurmuzaki, III, pl 513) cuprinde probabil şi oamenii dela trenuri, servitorii nobililor, etc. Cifra de 25.000 dată de solii lui Mihai (Hurmuzaki, XII, p. 475) este de sigur exagerată.
[5]) Atâtea s'au luat de Mihai (Hurmuzaki, III, p. 365; XII, p. 475).
[6]) Hurmuzaki, III, pp. 339, 365; Iorga, *Istoria armatei române*, II, p. 10, nota 2.
[7]) Teutschlaender, *Michael der Tapfere*, pp. 125, 129.
[8]) Hurmuzaki, III, p. 344; Spontoni, *Historia della Transilvania*, p. 91; Şincai, *l. c.*
[9]) Teutschlaender, *o. c.*, p. 129.
[10]) Raportul lui Malaspina, (*l. c.*, p. 513).

Forțele lui Mihai erau superioare: 20.000—24.000 de luptători [1]), cu 80 de tunuri [2]). Printre ostașii lui Mihai erau și oameni de strânsură și mai cu seamă Secui, cărora le făgăduise respectarea vechilor lor drepturi [3]).

Ziua de 17, în care oștirile adverse luaseră contactul, fiind în imediată apropiere una de alta, s'a petrecut în negociațiuni, prin trimiși din ambele părți [4]) și prin nunțiul Malaspina, care, rău dispus pentru Mihai [5]), încercă să împiedece o bătălie [6]). Cei doi adversari manevrau diplomaticește, căutând a pune fiecare pe adversarul său într'o situație mai puțin favorabilă. Câștigarea de timp ar fi fost folositoare pentru A. Báthory, îngăduindu-i a primi trupe nouă [7]), dar nu lui Mihai. Nu se ajunse la altceva decât la un armistițiu pentru ziua de 17 și noaptea de 17/18 Octomvrie [8]).

In vederea luptei, A. Báthory își înflăcără trupele printr'o cuvântare [9]). Acestea erau la Est de Sibiu, pe dreapta Cibi-

---

[1]) După Bethlen, (*o. c.*, IV, pp. 363—365), care citează pe Szamosközy, Mihai avea cam 25.000 de luptători, restul fiind servitori, cărăuși, etc.

25—30.000 (Școala Româna din Roma, *Diplomatarium Italicum*, II, p. 113); 30.000 (*Id.*, p. 114).

30.000 (Hurmuzaki, III, p. 340).

30.000 a lui Mihai, cu Sași și Secui 100.000 (Hurmuzaki, III, p. 345).

3.000 a lui Mihai, fără Secui (Hurmuzaki, III, p. 431).

48.000—50.000 după raportul lui Malaspina, (*l. c.*).

100.000 după o informațiune germană (Hurmuzaki, XII, p. 475).

P. P. Panaitescu, (*Mihai Viteazul*, p. 158), socotește efectivul trupelor lui Mihai Viteazul în această bătălie cam de 20.000.

Un raport polon (Ilie Corfus, *Mihai Viteazul și Polonii*, p. 52 și nota 1) arată efectivul ca fiind de 24.000 de ormeni, și anume: 2.500 de Poloni, 3.000 de Moldoveni, 3.000 de Unguri, 6.000 de Secui, Munteni și Sârbi cam 10.000. Acest efectiv mi se pare mai verosimil.

[2]) 80 mari și mici (Hurmuzaki, XII, p. 475). Și cu ocazia acestei lupte se constată cu tunurile românești erau prost servite, ghiulele trecând peste trupele inamice (Bethlen, *o. c.*, IV, p. 397).

[3]) Isthvanfi, *o. c.*, p. 451; Hurmuzaki, III, p. 511.

[4]) Hurmuzaki, III, pp. 365, 423, 429; XII, 475.

[5]) «... rivolti tutto lo spirito mio a diriger le case di maniera che la Provincia restane a Cesare ... Vi adunati poi i nobili che erano in Sibinico, insieme col Giudice Regio e consoli della Città, e tratai con loro, quanta ignominosa cosa sarebbe se un Valacco dominasse una Provincia così nobili come questa» (raportul lui Malaspina, Hurmuzaki, III, p. 514).

[6]) Isthvanfi, *o. c.*, p. 453; Hurmuzaki, III, p. 511.

[7]) Teutschlaender, *o.* ., pp. 120—121.

[8]) Hurmuzaki, III, p. 512; XII, p. 475.

[9]) Isthvanfi, *o. c.*, p. 453; Bethlen, *o. c.*, IV, pp. 390—394.

nului [1]), rezemate sau cel puțin astfel așezate încât să poată fi sprijinite de cetatea Sibiului [2]).

Trupele ardelenești fură orânduite de Gaspar Corniș, numit de cardinal comandant al oștirii [3]), pe trei linii, astfel [4]):

In linia întâi: la dreapta, comandată de Ștefan Lazăr, infanteria (în care erau 1.000 de Sași); la centru, comandat de Moise Székely, cavaleria (1.000 de Unguri și 300 de Poloni); la stânga, comandată de Petru Huszar, garda (600) și trupe de adunătură.

In linia a doua, comandată de Melchior Bogathi, diferite contingente, călări și pedestre.

In linia treia nobilii cu suitele lor.

Artileria era probabil înaintea frontului [5]), pe creasta pe care o urmează azi șoseaua Sibiu—Daia, în porțiunea dintre Sibiu și calea ferată [6]).

Deși având efective mai mari, Mihai își dispune trupele numai pe două linii [7]):

In linia întâi: la stânga, Baba Novac cu haiducii săi; la centru, Mako cu călăreții unguri, încadrați între călăreții poloni și munteni; iar la dreapta, Aga Leca cu lefegiii moldoveni, sârbi, etc.

In linia a doua, ca rezervă, comandată de însuși Mihai: boierii cu cetele lor și 1.000 de Secui.

Artileria era așezată într'o poziție priincioasă [8]), probabil înainte, pe creasta Türkenhügel [9]).

---

[1]) Hurmuzaki, III, pp. 424; Teutschlaender, *o. c.*, 124.

[2]) Hurmuzaki, *l. c.*

[3]) Isthvanfi, *o c.*, 453; Spontoni, *o. c.*, p. 90.

[4]) Bethlen, *o. c.*, IV, pp. 387, 388, 389; Șincai, *o. c.*, II, pp. 429, 420; Teutschlaender, *o. c.*, pp. 124—125.

[5]) Era în obiceiul vremii; ea a început lupta (Hurmuzaki, III, p. 512; Spontoni, *o. c.*, p. 91); Malaspina spune că era înaintea trupelor într'una din fazele luptei (Hurmuzaki, III, p.13) 5, Symigianus (*Historia rerum Ungaricarum et Transylvanicarum* Ed. Sibiu 1840 p. 195) spune că înainte de începerea luptei, ambii adversarii își apropiară tunurile.

[6]) Nu putea fi mai la Nord căci n'ar fi văzut țintele și s'ar fi aflat în teren, care atunci era mlăștinos, cum era mlăștinos încă în 1776 (schiță de baronul Pocarelli la Biblioteca Bruckenthal din Sibiu) iar mai la Sud ar fi fost prea aproape de trupele lui Mihai.

[7]) Bethlen, *o. c.*, p. 396 și după acesta Teutschlaender *o. c.*, p. 127.

[8]) Teutschlaender, *o. c.*, p. 127; Bethlen, (*o. c.*, IV, p. 384) spune că înainte de luptă, Mihai și-a așezat tunurile dar nu spune unde.

[9]) Symigianus, *l. c.*

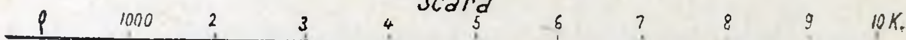
Lupta a avut loc pe terenul cuprins între creasta Türkenhügel și Sibiu, căci altfel Sibienii nu ar fi putut vedea lupta de pe zidurile lor, cum o afirmă un izvor contemporan [1]). Linia a doua a lui Mihai era probabil înapoia (la Sud) acestei creste, adăpostită de vederi.

Batalia de la Selimberg
18/28 Oct. 1599

Legendă
1) Locul taberei lui Andrei Bathory. 2) Locul de unde Andrei Bathory a privit batalia. 3) Stefan Lazar. 4) Moise Szekely. 5) P. Huszar. 6) Melchior Bogathi. 7) Nobilii. 8) Baba Novac. 9) Mako. 10) Aga Leca 11) Mihai Viteazu

Scara

Nu cunoaștem planul lui Mihai Viteazul, dar chipul cum s'au petrecut luptele, îndrituesc părerea colonelului Al. Culici [2]), cum că Mihai a voit să despartă pe Báthory de Sibiu.

[1]) Hurmuzaki, III p. 513. O cât de sumară parcurgere a terenului cuprins între Sibiu și Șelimber arată că numai pe acest teren a putut avea loc lupta așa cum arată documentele contemporane.

[2]) *Prima cucerire a Transilvaniei, Octomvrie 1599* (Extras din *România Militară* Aprilie—Mai 1939, p. 25).

Atacul a început la ora 9 [1]). După unii, Ardelenii au deschis dintâi focul cu tunurile lor [2]), după alții inițiativa ar fi fost a lui Mihai [3]); Bethlen zice că ambii au început în același timp [4]).

Aripa stângă a lui Mihai, condusă viguros de Baba Novac, atacă aripa dreaptă dușmană, dar este respinsă [5]). Cavaleria ungurească a lui Mihai, comandată de Mako, sare în ajutor, șarjează trupele lui Ștefan Lazăr, le silește să se retragă și apoi șarjează cavaleria din centrul Ardelenilor, în care șarjă este ajutată de călărimea muntenească; cavaleria din centrul liniei întâi a Ardelenilor este silită să se retragă. Ceva în urma călăreților munteni, înaintează și dreapta lui Mihai, dar Petru Huszar (comandantul stângei ardelene), văzând situația grea a centrului, înaintase și el și reușește a restabili lucrurile, silind atât cavaleria cât și aripa dreaptă a lui Mihai să se retragă [6]).

Mihai intervine cu o parte din rezervă și face să se dea un nou atac de întreaga linie întâi românească, care respinge din nou centrul și stânga adversă.

Pornește atunci la contra-atac linia a doua a Ardelenilor și, împreună cu trupele din linia întâi, reușește a respinge, până departe, în special aripa stângă a lui Mihai [7]).

Mihai se repede între ai săi, reușește a-i opri, a-i pune în ordine și, pe când călăreții poloni restabilesc situația la stânga, întreaga linie românească se repede din nou la atac și este victorioasă [8]).

---

[1]) Hurmuzaki, III, p. 365; XII, p. 475; Teutschlaender (*o. c.*, p. 127) arată ora 10, fără a spune pe ce bazează această afirmațiune.

[2]) Raportul lui Małaspina (Hurmuzaki, III p. 512); Symigianus *l. c.*; Spontoni (*o. c.*, p. 91) spune că lupta a început prin focul artileriei, dar nu arată a cărei artilerii; Isthvanfi, (*o. c.*, p. 453) zice că Ardelenii au respins primul atac al trupelor lui Mihai prin focul artileriei.

[3]) Stavrinos (Al. Papiu Ilarian *o. c.*, I, p. 306).

[4]) *O. c.*, IV, p. 397.

[5]) Isthvanfi, *o. c.*, p. 453; Hurmuzaki, III, p. 513; Bethlen, *o. c.*, IV, p. 399 și după dânsul, Teutschlaender, *o. c.*, p. 128.

[6]) Bethlen, *o. c.*, IV, pp. 399—401. După dânsul Teutschlaender (*l. c.*).

[7]) Malaspina (Hurmuzaki, III, p. 513); Bethlen, *o. c.*, IV, pp. 402 403; Teutschlaender *l. c.*

[8]) Bethlen *o. c.* IV pp. 403—408; Teutschländer, *o. c.*, p. 129. După raportul lui Malaspina (Hurmuzaki, *l. c.*) artileria lui Báthory, așezată înaintea trupelor retrase pe linia rezervelor, ar fi oprit acest ultim atac al lui Mihai.

Ardelenii pierd mulți morți [1]), prizonieri [2]), material [3]) și se retrag [4]), fără ca a treia linie a lor (nobilii) să fi intrat în luptă [5]).

A. Báthory care observase lupta dintr'o parte — probabil de pe Gregori Berg — părăsise câmpul de luptă mai timpuriu, iar Sibienii au privit de pe ziduri la peripețiile luptei [6]).

Bătălia dela Mirăslău (8/18 Septemvrie 1600)

După ce reușise să ocupe Moldova, în vara anului 1600, Mihai lăsă acolo o locotenență domnească, cu un oarecare număr de trupe, iar el se întoarse, cu restul trupelor, în Ardeal. Aci nobilimea nemulțumită se pregătea să se răscoale și, în loc de a se prezenta lui Mihai, se aduna la Turda.

Basta, venind din Ungaria superioară, cu toate ordinele ce avea de a-și întruni forțele cu ale lui Mihai, se unește, la 14 Septemvrie 1600 [7]), cu răsculații, la Turda, și înaintează apoi spre Alba-Iulia, pentru a ataca pe Mihai înainte ca acesta să fi primit ajutoare[8]). Mihai informat de cele ce se petreceau [9]), înaintase la rândul său și tăbărîse nu departe de satul Mirăslău[10]).

Forțele celor doi adversari erau de: minimum (adeverit de partizanii lui Basta) 12.000 de infanteriști, 6.000 de călă-

---

[1]) 1.000 după scrisoarea lui Mihai către împăratul Rudolf (Hurmuzaki, III, p. 329); 1118 după Isthvanfi (*o. c.*, p. 453); 2027, după informațiuni venind dela solii lui Mihai (Hurmuzaki, XII p. 475); 2927, după altă știre (Hurmuzaki, III, p. 365); 3.000, din ambele părți, după raportul lui Darahi (Hurmuzaki, III, p. 430).

[2]) 1.000 (Hurmuzaki, III, p. 365; XII, p. 475).

[3]) Steaguri, tunuri și alt material (Hurmuzaki, III, p. 513; XII, pp. 475—476).

[4]) Teutschlaender, *o. c.*, p. 129.

[5]) Bethlen, *o. c.*, IV, p. 406; Teutschlaender, *o. c.*, p. 129.

[6]) Hurmuzaki, III, pp. 365, 513.

[7]) *Ib.*, IV_1, p. 583; XII, pp. 1037—1038.

[8]) Spontoni, *o. c.*, p. 109.

[9]) Isthvanfi, *o. c.*, p. 463.

[10]) Cred greșită înfățișarea luptei dela Mirăslău din *Istoria lui Mihai Viteazul* de N. Iorga, (II, pp. 99—101). Mihai Viteazul *nu* s'a retras din capitala sa (Alba Iulia) prin trecători (p. 99), ci a înaintat spre acestea — o privire pe hartă arată nepotrivirea termenului întrebuințat de autor — Mihai nu a pierdut bătălia pentru că i-era milă să verse sânge creștin (p. 101), nici pentrucă ar fi fost trădat, ci fiindcă Basta s'a folosit de cunoașterea caracterului pripit a lui Mihai, cum se va vedea în paginele ce urmează.

reți și 12 tunuri pentru Basta [1]), ostași socotiți de acesta ca buni [2]) și din maximum (după aceiași autori partizani ai lui Basta) 20.000 de infanteriști, 12.000 de călăreți și de 27 tunuri pentru Mihai [3]), ai cărui ostași erau mai mult oameni de adunătură de o mică valoare combativă [4]).

Intenția lui Mihai pare să fi fost, cel puțin la început, să primească atacul lui Basta, fie că nu cunoștea efectivul trupelor adverse, fie că nu punea temeiu pe valoarea propriilor sale trupe, fie că aștepta ajutoare, fie, mai ales, pentrucă voia să arate împăratului Rudolf, că nu el a fost acela care a atacat [5]).

Oricum ar fi, Mihai a luat măsuri pentru defensivă. T a r d u c c i spune [6]) că tabăra lui Mihai era la o bătaie de tun mic dincolo de Mirăslău, până unde înaintase Basta (venind din spre Turda), deci spre Sud-Vest de Mirăslău. Și mai adaugă că Mihai Viteazul tăbărîse într'un loc mai strâmt al văiei, care loc era apărat înainte de râpa unui pârâu. Cercetând harta [7]) și controlând-o la fața locului, se vede că singurul loc, la Sud-Vest de Mirăslău, unde șesul, cuprins între Mureș și dealuri, este mai strâmt și este acoperit înainte (adică spre Nord) de un pârâu cu malurile râpoase [8]), este pe dreapta pârâului Lapad.

---

[1]) H u r m u z a k i, IV_2, p. 584; XII, p. 1038; I s t h v a n f i, *l. c.*; Dr. A. V e r e s s, *A Miriszlói csata*, (Lupta dela Mirăslău), p. 8; T e u t s c h l a e n d e r, (*o. c.*, p. 199) socotește că Basta avea: 12.000 de infanteriști, 8000 de cavaleriști, 3 bombarde, 12 tunuri de câmp.

[2]) «. . . ma si come riputasa migliori li suoi saldati, e nella professione di guerra via più periti, che quei del Valacco» (S p o n t o n i, *o. c.*, p. 113).

[3]) H u r m u z a k i IV_2, p. 584; XII p. 1038. S p o n t o n i (*o. c.* p. 111) zice 30.000 de oameni, 40 tunuri; T e u t s c h l a e n d e r (*o. c.* p. 198) 25.000 de oameni 27 tunuri; B e t h l e n (apud I o r g a, *Istoria armatei române*, II, p. 39, nota 2) 25.000 de oameni, 32 tunuri; I s t h v a n t i (*o. c.*, p. 464) 22.000 de oameni.

Ungnad, comisarul imperial, socotește efectivul trupelor lui Mihai Viteazul ca fiind de 10—12.000 (H u r m u z a k i IV_1, p. 134).

[4]) H u r m u z a k i, XII, p. 1038.

[5]) Memorialul lui Mihai către împăratul Rudolf (A. P. I l a r i a n, *o. c.*, I, pp. 264—265).

[6]) H u r m u z a k i, IV_1 p. 584; XII, p. 1038.

[7]) Harta statului major 1 : 100.000 (Transilvania). Seria VII, col. D. Nagy-Enyed și Balázsfalva.

[8]) Azi din cauza nivelării șesului prin mâlul adus de pe deal, de ploi, în partea de câmpie, pârâul nu mai constitue un obstacol, ci se poate trece peste tot.

Crochiul lui Tarducci[1]) și spusele sale [2]), arată:

1. Că satul Mirăslău se întindea, în 1600, până în Mureș, ceea ce nu este cazul azi. Cauza acestei deosebiri vine dela faptul că Mureșul și-a schimbat cursul dela 1600, până azi și o dovadă a acestei schimbări este faptul că azi râul nu mai alcătuește hotarul dintre comunele Mirăslău (malul drept) și Gâmbaș (malul stâng), și că teritoriul comunei Gâmbaș se întinde și pe dreapta Mureșului [3]). Pe de altă parte și satul Mirăslău s'a deplasat pe Valea Mirăslăului, spre Nord-Est [4]).

2. Că drumul mare trecea atunci pe la poalele dealurilor, pe unde este acum drumul: halta Mirăslău-Mirăslău-podul de pe scurgerea Lapadului și nu pe unde trece azi șoseaua națională. Că era așa cum arată Tarducci, o confirmă și obiceiul vremii și faptul că râul Mureș curgând mai mult spre malul său drept, drumul n'ar fi putut trece pe unde este șoseaua de acum.

Mihai așează artileria sa înapoia malului râpei pârâului și pe dealul dela Apus (stânga) [5]), putând astfel bate tot șesul Mureșului. La dreapta, într'un pâlc de pomi aflat la confluența Lapadului cu Mureșul [6]), sunt așezați o parte din Români [7]).

Frontul poziției acupate de Mihai era format de râpa pârâului Lapad, ce se putea trece cu greu [8]), și se sprijinea la dreapta pe Mureș, greu de trecut în acest loc [9]), iar la stânga pe dealurile peste care nu ducea decât o singură potecă, păzită bine de oamenii lui Mihai[10]).

---

[1]) Hurmuzaki, IV_2, p. 586.

[2]) *Ib.*, IV_2, p. 584.

[3]) Sunt îndatorat D-rului I. Băltariu, notar public în Aiud, pentru această informație.

O explicație geofizică a schimbării cursului Mureșului spre malul său stâng o dă faptul că Lapadul a cărat mari cantități de nămol care au mâlit Mureșul în acea parte; de altfel în acea parte s'a schimbat cursul Mureșului mai mult.

[4]) Informație dată tot de D-rul Băltariu, care arată că: în 1601, centrul satului se afla în jurul podului de azi de pe pârâul Mirăslău iar cârciuma proprietarului era la Sud de actualul sat, unde acum sunt niște ruine pe stânga văiei Mirăslăului.

[5]) Hurmuzaki, IV, p. 586.

[6]) Care nu mai există azi.

[7]) Hurmuzaki, *l. c.*

[8]) Spontoni, *o. c.*, p. 109. In partea de câmp se trece azi pe tot.

[9]) Căci Tarducci spune că era navigabil acolo (Hurmuzaki, IV_2, p. 584). Spontoni, *l. c.*,

In ziua de 17, au avut loc hărţuiele între cavaleria polonă a lui Mihai şi avangarda lui Basta [1]). In seara acelei zile [2]), Mihai trimite pe Petru Armeanul la Basta, care sosise la Mirăslău în ziua de 16, spre a-l întreba dacă a venit acolo cu ordinul împăratului. Drept răspuns Basta îl somează să părăsească Transilvania [3]).

Basta, care-şi aşezase tabăra la Răsărit de Mirăslău, păzindu-se pe liziera de Apus a acestuia cu trei posturi tari, face o recunoaştere personală a poziţiei ocupate de Mihai şi se convinge că nu este nimerit să o atace [4]), fiind prea tare prin natura locului şi puternic apărată [5]). Cunoscând însă pe Mihai, pe care-l socoteşte îngâmfat de izbânzi uşoare şi lipsit de măestrie în practica războiului [6]), Basta voieşte a se preface că se retrage spre a înşela pe Mihai şi a-l atrage [7]) în afară de tabăra sa. Sfatul capilor răsculaţi se opune mai întâi acestui plan, dar apoi îl primeşte, Basta oferind să rămână el cu trupele germane în ariergardă [8]).

In dimineaţa de 18, trupele lui Basta îşi încep retragerea, pe care o execută dinadins foarte încet [9]). Mihai repede cavaleria după inimic. Aceasta este ţinută la distanţă de ariergarda lui Basta[10]). Mihai, înşelat de manevra lui Basta, părăseşte poziţia şi urmează cu grosul trupelor sale pe care, după ce trece cinci sute paşi de Mirăslău[11]), le desfăşoară într'o singură linie foarte deasă[12]), astfel:

La stânga, pe platoul la Est de Mirăslău şi călare pe drumul mare, infanteria, având înainte tunurile grele[13]).

---

[1]) Spontoni, *o. c.*, pp. 109—110.
[2]) *Ib.*, (*o. c.*, p. 111) zice către miezul nopţii.
[3]) Hurmuzaki, IV_2, p. 584.
[4]) *Ib.*, IV_2, p. 584; XII, p. p. 1038; Spontoni, *o. c.*, p. 112.
[5]) Spontoni, *o. c.*, p. 109.
[6]) Hurmuzaki, IV, p. 584; XII, p. 1038.
[7]) *Ib.*, IV_2, pp. 584, 585; cronica lui Miko Ferentz (apud Şincai, *o. c.*, II, p. 447).
[8]) Hurmuzaki, IV_2, p. 585.
[9]) *Ibidem.*
[10]) Hurmuzaki, IV_2, p. 585; XII, p. 1038; Spontoni, *o. c.*, p. 115.
[11]) *Ib.*, IV_2, p. 587. Lupta s'ar fi dat între « Teaca şi Mirislău », (Hurmuzaki, XII, p. 1040; XV, p. 771).
[12]) « fort espaisse », « le gros d'infanterie qui estoit fort espais » (Hurmuzaki, XII, p. 1039).
[13]) După Spontoni, (*o. c.*, p. 116) ar fi fost şi cavalerie — ceea ce nu este în schiţa lui Tarducci, (Hurmuzaki, IV_2, p. 586).

La centru, cavaleria armată cu lănci [1]), având câteva tunuri ușoare înainte.

La dreapta, Cazacii [2]) (arcași și archebuzieri călări). Iar între centru și dreapta o unitate de infanterie [3]), precedată de tunuri ușoare.

Trupele lui Mihai deschid un foc violent contra inimicului [4]).

Basta văzând cu mulțumire, că Mihai îi face pe plac, se oprește, la 500 de pași de trupele lui Mihai [5]), face front și dispune la centru trupele sale mai bune: infanteria și cavaleria germană, iar la aripi infanteria și cavaleria transilvană [6]).

Frontul pe care l-a ocupat Basta a fost acel format prin creasta 557 Kerekdomb-halta Mirăslău. Il indică și terenul și depărtarea de 1.000 de pași de satul Mirăslău arătată de izvoarele contemporane [7]). Există contrazicere asupra acțiunii artileriei, Tarducci susținând că Basta nu a voit ase folosi de artileria sa, inferioară numericește [8]), iar Isthvanfi [9]) și Spontoni [10])

[1]) Impărțită în două escadroane (Spontoni, *o. c.*, p. 115).
[2]) Impărțiți în patru escadroane (*Ibidem*).
[3]) Secui, Croați, Români, formând un batalion cu 4 tunuri ușoare (*Ibidem*).
[4]) Spontoni, (*o. c.*, p. 116).
[5]) Hurmuzaki, XII, p. 1039.
[6]) Hurmuzaki, IV_2, pp. 585, 586; Spontoni, *o. c.*, pp. 116—117.
[7]) Hurmuzaki, IV_2, p. 587; XII, p. 1039.
[8]) « Non volsi servirsi dell'Artiglieria, si pressere di numero molto inferiore, onde non da starsi contrasto di quello » (Hurmuzaki, IV_2, p. 585; XII, p. 1039).
[9]) *O. c.*, p. 464.
[10]) « Finalmente fu posta l'Artiglieria co' sui recapiti sopra le più eminenti parti della campagna, la qual con continui tiri sparati per di sopra li squadroni amici, inferivano danno gravissimo a nemici » (*o. c.*, p. 116).

spunând că artileria a fost pusă în locul cel mai înalt, trăgând pe deasupra trupelor amice. Este probabil că artileria aliaților nu a fost pusă, după obiceiul vremii înaintea liniei de luptă (Tarducci are astfel parțial dreptate), ci în urma ei, cum spun Isthvanfi și Spontoni, și că a avut o acțiune slabă.

Linia de bătaie a lui Basta înainta înadins încet, așteptând ca trupele lui Mihai să tragă prima salvă spre a profita de fum și de timpul necesar reîncărcării, ca să dea asaltul [1]). După propunerea contelui Cavriola, Basta dispuse ca un detașament de mușchetari să atace tunurile grele ale lui Mihai ocolind pe la dreapta [2]). Atacul reuși, Secuii, cari susțineau aceste tunuri, trăgând asupra mușchetarilor o singură salvă la o distanță mai mare ca 200 de pași [3]), care nu atinse pe dușmani. Tunurile fură întoarse și întrebuințate contra infanteriei lui Mihai [4]), în timp ce Basta aruncă asupra centrului lui Mihai trupele sale germane, care sparseră frontul advers și, ocolind spre dreapta, atacară infanteria lui Mihai care fu prinsă astfel între două focuri și sdrobită. Cavaleria se risipi în toate direcțiile [5]).

Basta fu atât de impresionat de succesul ce i-l dădu justa apreciere a efectului manevrei sale asupra caracterului lui Mihai, încât douăzeci și șapte de ani mai târziu o recomanda astfel în cartea ce publică la Rouen [6]): « On en fera conjecture des qualitez du chef, considérant quelle en est la suffisance: et est de grande importance qu'on sçache, s'il est soldat ou non; s'il est superbe et hastif, ou bien un homme remis, et qui se laisse conseiller. Et de fait, l'ignorance conjoincte avec une certaine fureur naturelle attire coustumierement l'homme, et principalement celuy qui se sait supé-

[1]) Hurmuzaki, IV_2, p. 585; Spontoni, *o. c.*, p. 117.
[2]) *Ibidem*. Ceea ce era îngăduit de acoperirea dată de creasta pe care se oprise Basta. Este probabil ca detașamentul lui Basta să fi urmat drumul care, plecând din Decea, trece peste Kerekdomb și ajunge la biserica din Mirăslău (Sugestiunea D-rului I. Băltariu).
[3]) Spontoni, *l. c.*
[4]) *Id.*, *o. c.*, p. 118.
[5]) Hurmuzaki, IV_2, p. 585; XII, p. 1039; Spontoni, *o. c.*, pp. 117—118.
[6]) *O. c.*, Rouen, 1627.

rieur en forces, à mespriser son ennemy: estimant qu'il y va de sa réputation, si se servant de tant d'ordres et cautelles, il monstre d'en tenir quelque conte, ou de le craindre ».

Bătălia de pe Bucovel (19, 20 Octomvrie 1600)[1]

Mihai Viteazul, învins la Mirăslău, este nevoit să se împace cu Basta și să înapoieze în Țara-Românească, unde are de făcut față înaintării armatei polone, care trecuse Nistrul spre a repune pe Eremia Movilă în scaunul Moldovei și a înscăuna la Târgoviște pe Simion Movilă.

La 9 Octomvrie, oastea lui Zamoyski este la Buzău [2]).

Planul comandantului polon pare să fi fost o înaintare cât mai repede spre Târgoviște, în scopul de a ocupa și de a înscăuna acolo pe Simion Movilă, înainte de întoarcerea lui Mihai în țară [3]).

Pe de altă parte, Mihai pare a fi voit să întârzie înaintarea Polonilor (în nădejdea că Basta i-ar veni în ajutor) amenințând flancul drept al armatei polone în înaintarea acesteia din spre Buzău spre Târgoviște [4]).

Din cifrele date de diferite izvoare, Zagoriț ajunge la concluzia [5]) că efectivul de care dispunea Mihai era de 16.000 de luptători [6]) și că acel de care a dispus Zamoyski pe câmpul de luptă nu depășea 21.500 de luptători [7]). O analiză a acestor izvoare [8]) ne duce la aceleași concluziuni.

In executarea planului său Mihai a dat, înaintea luptei decisive (19,20 Octomvrie), o serie de mici lupte spre a realiza întârzierea Polonilor (am spus că spera în ajutoare din

[1]) Descrierea acestei bătălii o fac mai ales după excelentul și bine documentatul studiu al sublocotenentului (ulterior colonel) C. Zagoriț, *Treisprezece zile din vieața militară a lui Mihai Viteazul, 7—20 Octomvrie 1611. Luptele cu Polonii: Sărata—Năeni—Ceptura—Bucovelul.* Vezi și A. Veress, *Doc. priv. la ist. ...* IV, pp. 238—242.

[2]) Hurmuzaki, III_2, p. 371.

[3]) Zagoriț, *o. c.*, pp. 57, 61, 85.

[4]) Zagoriț, *o. c.*, pp. 58, 85.

[5]) *O. c.*, pp. 35—37.

[6]) La acelaşi efectiv ajunge şi N. Iorga, (*Istoria armatei române*, II, p. 42)

[7]) Hurmuzaki, III_2, pp. 371—379, 460—464; IV_1, pp. 138, 157; Miron Costin (Ed. Urechia), I, pp. 443, 448, 450; Heidenstein, *Rerum polinicarum libri* XII, p. 351; A. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 265; Ilie Corfus, *Mihai Viteazul și Polonii*, pp. 161—162.

[8]) Zagoriț, *o. c.*, p. 62.

Ardeal) și spre a-i hârțui [1]). Pentru aceasta Mihai detașase pe Baba Novac, care ocupă, pe rând, vălcelele udoboaielor (scurgerilor ce sunt de-a-curmezișul drumului mare urmat de Poloni, drum care, după cum rezultă din cuprinsul descrierilor acelor lupte, trecea atunci chiar la picioarele dealurilor și nu pe unde trece actuala șosea națională Ploiești-Buzău. Trupele lui Baba Novac opresc avangarda polonă de front, pe când un alt detașament, ascuns în viile de pe clina de Sud a dealurilor, atacă pe Poloni în flancul drept. Ostașii lui Baba Novac nu opun decât o rezistență de scurtă durată spre a rezista din nou mai departe [2]). In asemeni condițiuni nu este de mirat că armata lui Zamoyski să fi înaintat încet și să nu fi ajuns în preajma Ploieștilor decât la 19 Octomvrie.

Asupra pozițiunii ocupate de Mihai în zilele de 19 și 20 Octomvrie, cred că părerea lui Zagoriț, pe care am verificat-o cu dânsul, la fața locului, și anume că această poziție era pe malul drept, foarte ridicat acolo deasupra celui stâng, al pârâului Bucovelul, nu departe de gura acestui pârâu, este cea justă [3]). Și sunt mai multe argumente peremptorii în favoarea acestei păreri:

Terenul așa cum este și azi.

Faptul că poziția îngăduia lui Mihai atât retragerea spre Nord cât și primirea eventualelor ajutoare ce-i ar fi trimis Basta, aflat în Țara Bârsei, fie pe valea Prahovei, fie pe acea a Teleajenului.

Este aceea care se potrivește mai bine cu descrierea luptei [4]).

Mi se pare de asemenea cert că întreaga regiune deluroasă precum și luncile Teleajenului și a Bucovelului erau împădurite, așa cum susține Zagoriț [5]).

---

[1]) Zagoriț, *o. c.*, p. 62.

[2]) Zagoriț, *o. c.*, pp. 72, 74—75; Hurmuzaki, Supl. II$_1$, p. 644.

[3]) *O. c.*, pp. 88 sqq, 97. Afirmațiile unui pripit scriitor militar (Maior D. I. Georgescu, *Istoria armatei române și a războaielor poporului românesc*, p. 390 sq), cum că poziția ocupată de Mihai ar fi fost spre Pleașa, nu sunt întemeiate pe nimic, cum de altfel cele mai multe din afirmațiunile acestui autor, care nu are obiceiul de a cita izvoarele pe care își întemeiază afirmațiunile sau pe care le folosește, chiar când folosința merge departe. In acest din urmă caz, citează lucrarea care i-a servit de bază pentru textul său, de-a-valma și pe același rând cu lucrările citate de autorul de a cărui muncă se folosește d-sa.

[4]) Zagoriț, *o. c.*, p. 97.

[5]) *O. c.*, p. 91.

Dispozitivul de luptă al lui Mihai pare să fi fost următorul:

O linie de trăgători, întărită cu artilerie, pe marginea pădurii. Este caracteristic că multe din izvoarele contemporane afirmă că Mihai conta mai ales pe puterea focului infanteriei și artileriei [1]).

Grosul, având infanteria în centru și cavaleria pe aripi [2]), era dispus pe trei linii [3]), înapoi în pădure.

Dispozitivul Polonilor, cari au început marșul de apropiere dela Cricov [4]), era:

La dreapta cavaleria (cazaci și husari),
La stânga Moldovenii și o parte din Poloni,
La centru infanteria și artileria [5]).

Inaintând, în ziua de 19, în acest dispozitiv, oastea polonă este oprită de focul infanteriei și artileriei lui Mihai. Infanteria polonă ia formația de luptă, și artileria pune în baterie în lucrări (bășți = redute închise), făcute de infanterie. Polonii nu pot însă progresa toată ziua, dar fixează prin acțiunea lor, pe Mihai în poziția ocupată.

Zamoyski recunoaște personal, de pe Dealul Mare, poziția lui Mihai și, văzând înălțimea dominantă a acestui deal, îl ocupă. A doua zi, acoperit fiind de ceață, trece peste Dealul Mare 7.000 de călăreți Cazaci zaporojeni cu 2.000 de infanteriști (și poate câteva tunuri) [6]) prin vadul dela localitatea Gura Bucovelului, la doi kilometri de poziția ocupată de Domnul român, și atacă cu dânșii în spre aripa stângă și spatele acestei poziții.

---

[1]) Isthvanfi, *o. c.*, p. 459; Zagoriț, *o. c.*, p. 98.

[2]) La stânga, cavaleria lui Mihai era de 7 escadroane (Zagoriț, *o. c.*, p. 100).

[3]) « Sinistra Michaelis acies, quam eo die triplicem instruxerat » (Isthvanfi, *o. c.*, p. 459).

[4]) Raportul lui Zamoyski (Hurmuzaki, Supl. II_1, p. 646) zice că a început marșul de apropiere dela o depărtare de două leghe (30 km) de tabăra lui Mihai Viteazul. Dar tot acest raport zice că Polonii au petrecut noaptea de 18/19 Octomvrie pe Cricov, care nu era decât la 10 km de poziția ocupată de Mihai. Socotesc că trebue dedus că Zamoyski, cunoscând prin recunoașterile sale unde s'a oprit Mihai, a luat dispozitivul de apropiere încă dela plecare din cantonamentele sale.

Descrieri care arată că lupta s'a petrecut cum este arătat în textul de sus, la Ilie Corfus, *o. c.*, pp. 339, 349, 353—365.

[5]) Zagoriț, *o. c.*, p. 101.

[6]) *Id.*, *o. c.*, pp. 103, 109; Ilie Corfus, *o. c.*, p. 360.

Mişcarea se face sub protecția artileriei și a restului infanteriei polone, care continuă atacul de front, intensificându-şi focul.

Intre timp, Mihai dispusese retragerea bagajelor sale [1]). Heidenstein [2]), care povesteşte aceasta, crede că Mihai a luat această dispozițiune pentru ca Polonii, văzând retragerea trăsurilor, să se arunce, după obiceiul vremii, asupra lor, ceea ce ar fi dat lui Mihai prilejul să-i poată ataca—din ascunzătoarea sa din pădure — în flanc și în spate și pe când erau în desordine. Presupunerea este verosimilă, căci Polonii au fost ispitiți să se arunce asupra convoiului, dar au fost opriți de Zamoyski [3]).

Bătălia depe Bucovel 19, 20 Oct. 1600

Scara
0 1 2 3 4 5 Km

La vestirea atacului polon din spre vadul dela locul numit Gura Bucovelului, Mihai, care dispusese ca infanteria ce lupta de front să se întărească cu şanţuri, merge, cu cavaleria sa, spre a face faţă noului atac polon. In urmă aduce spre acel vad și infanterie [4]).

Trupele lui Mihai nu pot rezista mult timp celor două atacuri polone (de front și de flanc), precedate de un puternic bombardament de două ore [5]).

---

[1]) Presupunerea lui Zagoriț că tabăra, în care erau adunate trăsurile lui Mihai Viteazul şi pe care o văzuse Zamoyski de pe Dealul-Mare, pe deasupra pomilor, se găsea pe malul Teleajenului, cam la 3 km de poziţie, are temeiuri serioase de a corespunde realităţii.

[2]) *O. c.*, p. 361.

[3]) *Ibidem.*

[4]) Căci infanteria s'a opus atacului de flanc polon (Piasecius apud Zagoriț, *o. c.*, p. 103).

[5]) Heidenstein, *o. c.*, p. 361.

La stânga, Mihai rezistă la vad și contra-atacă ceva mai sus [1]), dar este silit să se retragă în fața unui nou atac învăluitor, dat de Poloni ceva mai sus; la dreapta lui Mihai, trupele care luptau de front, sunt întoarse de cavaleria moldo-polonă care înaintează între Bucovel și Teleajen. Trupele lui Mihai sunt nevoite să părăsească câmpul de luptă, pe care infanteria luase formațiuni în unghiu [2]). Retragerea se execută în ordine [3]).

Intâia bătălie dela Brașov (17 Iulie 1603) [4])

Chemat în ajutor de Basta, Radu Șerban V. V. strânge oștire și trece pe la Bran în Ardeal, sosind la 12 Iulie [5]) în câmpia Bârsei, unde întâlnește cavaleria sa comandată de Gheorghe Raț și de frații Mârza. Această cavalerie fusese trimisă mai dinainte, prin valea Teleajenului, și înfrânsese, de două ori, avangarda lui Moise Székely, atrăgând-o spre pasul Bran [6]).

Moise Székely, care aflase că și Basta se apropia, se hotărește a lupta ca Radu Șerban înainte de sosirea lui Basta și de aceea încetează asediul Sighișoarei și vine în șesul Bârsei, sosind, la 8 Iulie [7]), la Apața.

Székely dispunea de [8]): 4.000 de Tătari [9]), 1.000 de Turci[10]) (sub Bekeș Pașa), 6.000 de Secui și Unguri[11]), 200 de pușcași

---

[1]) Z a g o r i ț, *o. c.*, p. 110. Că lupta s'a dat în locul numit Gura Bucovelului o arată faptul că acolo s'au găsit nu de mult multe oseminte omenești (Informație dată la fața locului de Colonelul Z a g o r i ț, în primăvara 1931).

[2]) Piasecius apud Z a g o r i ț, *o. c.*, p. 103.

[3]) Z a g o r i ț (citează pe Miron Costin), *o. c.*, p. 120.

[4]) Descrieri generale se găsesc în: N. I o r g a, *Istoria armatei române*, II, pp. 80—82; N. I o r g a, *Studii și Documente*, IV, Introducere; *Gazeta Transilvaniei*, Fevruarie—Martie 1900; V. M o t o g n a, *Războaiele lui Radu Șerban*, pp. 32—33.

[5]) N. I o r g a, *Studii și Documente*, IV, p. 119.

[6]) N. I o r g a, *o. c.*, IV, pp. 117—118; *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum* I, p. 222.

[7]) *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, *l. c.*

[8]) 10.000 de oameni în total (N. I o r g a, *o. c.*, IV, p. 120).

[9]) F e s s l e r, *Die Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen*, VII, p. 499.

[10]) *Idem*; Symigianus (314) spune că erau numai 200 de Turci.

[11]) *Monumenta Hungariae Historica*, XXIX, p. 203; F e s s l e r *(l. c.)* zice că erau numai 4.000.

infanteriști dați de Brașoveni [1]) (cari au dat și armament [2]) și hrană [3]), precum și 25 guri de foc de diferite calibre [4]) și alte câteva arme [5]).

El se hotărește să nu atace ci să primească atacul [6]). In acest scop alege poziția între râul Bârsa și scursura ce trece prin satul Stupini, la înălțimea unei fabrici de hârtie, ce nu mai există azi. In față (spre Sud) era un mic șanț noroios [7]). Această poziție o întărește cu șanțuri [8]) și cu carele armatei bine legate între ele [9]) și între care erau dispuse tunurile.

Inaintea poziției (pe celalalt mal al șanțului noroios) avea avanposturi[10]).

Tătarii tăbărau în câmp deschis spre Codlea[11]), iar Turcii, cari refuzaseră să se închidă în tabăra lui Székely, s'au așezat în jurul acelei tabere[12]).

Radu Șerban, care dispunea de 4.000 de călăreți, 6.000 de infanteriști și 4 tunuri ușoare[13]), își avea, la 16 Iulie, tabăra în câmp, între Vulcan și Cristian, păzit fiind în direcția Brașovului de 2.000 de călăreți sub ordinele lui Raț și spre Nord (Vulcan) de ceilalți 2.000 de călăreți sub ordinele fraților Mârza[14]).

Cu toate că era în interesul lui Radu Șerban să aștepte sosirea lui Basta, știind însă prin recunoașterile sale[15]), prin luptele anterioare[16]) și prin dezertarea unor Secui, în noaptea de 16/17[17]), că Székely avusese pierderi simțitoare, că starea

---

[1]) *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, I, p. 223.
[2]) Plumb și sulițe după *Chronicon Fuchsio-Lupino-Lltardinum (l. c.)*. Archebuze, lănci și pulbere după alt izvor (N. Iorga, *o. c.*, IV, p. 119).
[3]) Isthvanfi, *o. c.*, p. 488.
[4]) *Mon. Hung. Hist.*, XXIX, p. 205.
[5]) « Et nonulla pensilia » *(Idem)*.
[6]) Aștepta ajutoare (N. Iorga, *l. c*).
[7]) *Mon. Hung. Hist.*, XXIX, p. 204; A. Veress, *o. c.*, VII, p. 154.
[8]) *Chron. Fuchsio-Lupino-Oltardinum, l. c. : Mon. Hung. Hist.*, XXIX, p. 203; A. Veress, *l. c.*
[9]) N. Iorga, *o. c.*, IV, p. 119; *Mon. Hung. Hist.*, *l. c.*
[10]) Fessler, *l. c.;* A. Veress, *l. c.*
[11]) Toate izvoarele.
[12]) « In foribus castri adstant » (Symigianus, *l. c.*).
[13]) Isthvanfi, *l. c.;* Symigianus, *l. c.*
[14]) *Mon. Hung. Hist.*, XXIX, p. 212.
[15]) Isthvanfi, *l. c.;* Symigianus, *l. c.*
[16]) N. Iorga, *o. c.*, IV, p. 119.
[17]) V. Motogna, *o. c.*, p. 32.

de spirit a trupelor acestuia era rea, că-i era inferior numericește, cunoscând pe de altă parte dispunerea taberelor inimice și nefiind în interesul său să lase pe Brașoveni să ajute încă mai mult pe Székely, domnitorul român se hotărește a ataca.

Pentru aceasta transformă dispozitivul în care staționa în dispozitiv de apropiere, ordonând ca:

Cei două mii de călăreți cari, sub ordinele lui Raț, păzeau la dreapta, să înainteze, pe sub dealuri, prin Cristian spre Brașov [1]), a cărui atitudine era puțin clară [2]).

Restul de 2.000 de călăreți ce păzeau spre Nord, în direcția Tătarilor, să înainteze la stânga [3]), în lungul Bârsei.

Toată infanteria, cu haiducii în centru, urma să înainteze drept spre dușman. Formația în care a progresat centrul a fost în careuri pe două linii [4]).

De artilerie — cele patru tunuri ușoare ale lui Radu Șerban — niciun izvor nu pomenește. Probabil că, deși ușoare, nu puteau manevra pe câmpul de luptă și că au fost lăsate în tabără, căci altmintrelea izvoarele, care dau atâtea detalii, ar fi vorbit de dânsele.

Din cauza căldurii și a terenului acoperit de pomi, înaintarea s'a făcut greu.

Coloana de cavalerie din dreapta, ajungând în apropierea Brașovului, află dela recunoașterile trimise spre Brașov, care cercetaseră suburbiile orașului, că nu era nimic acolo. Raț primește ordin dela Radu Șerban să se îndrepte spre tabăra lui Székely. El lasă pânde, adică un serviciu de siguranță, cu fața la Brașov, și schimbă de direcție la stânga [5]).

---

[1]) *Mon. Hung. Hist.*, *l. c.*

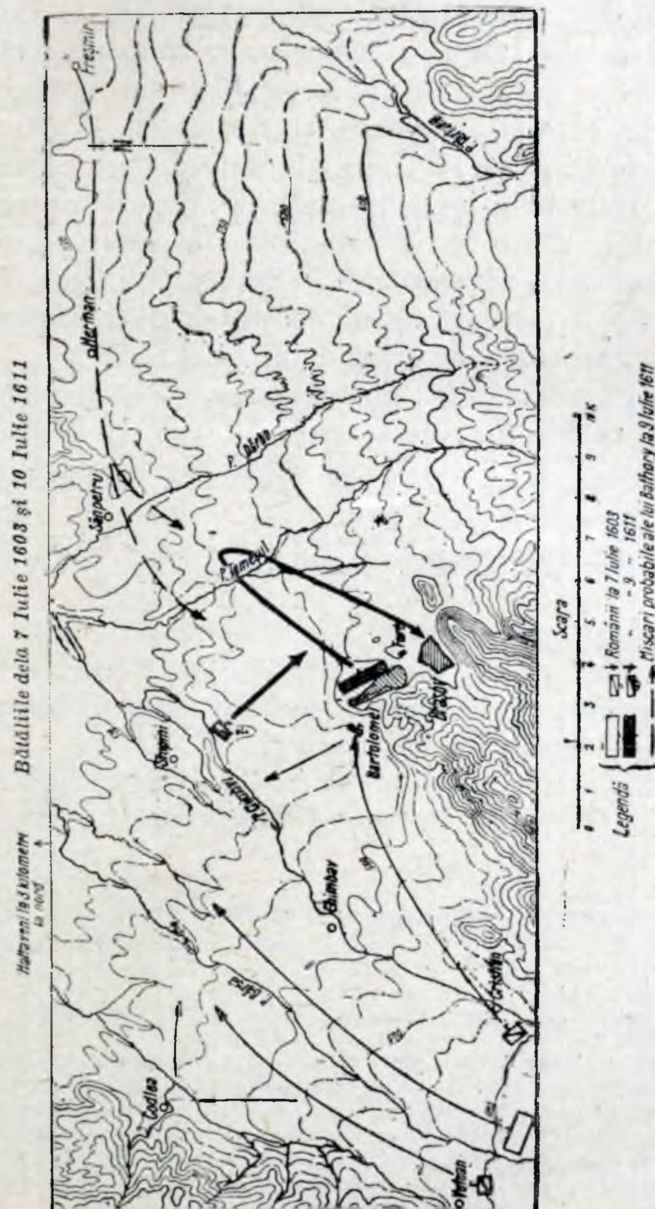
[2]) Aprovizionase pe M. Székely, dar nu pe G. Raţ (N. I o r g a, *o. c.*, IV, p. 119).

[3]) *Mon. Hung. Hist.*, *l. c.*

[4]) Că infanteria era dispusă în careuri pe două linii, formaţia de atunci a unităţilor de infanterie, o arată şi faptul că se vorbeşte de unitatea lui Deli Marcu, ca o « Rotte » (F e s s l e r, *o. c.*, VII, p. 500) şi următoarea frază: « Ipse Radul cum decumano vexillo post principia extremum quadrati agminis obtinuit » *(Mon. Hung. Hist.*, *l. c.)*.

[5]) « Ita Radul contra Moseni tendens, collium extremas radices Coronam versus legit, premissisque velitibus, qui explorant nunc in suburbiys urbis, aliquae forti haererent insidiae, ubi nulla esse compertum est, ad Mosis castra divertit iter » *(Mon. Hung. Hist.*, *l. c.)*. Un alt izvor (N. I o r g a, *o. c.*, IV, p. 120) afirmă că s'a îndreptat Raţ spre tabăra lui Szekely spre a nu-l expune să se găsească între Székely Braşovul care nu era sigur.

La stânga fraţii Mârza reuşesc să surprindă şi să împrăştie pe Tătari.

Artileria şi infanteria lui Székely au deschis focul la mari distanţe, fără efect însă [1]).

[1]) N. Iorga, *o. c.*, IV, p. 120.

Precedat și acoperit pe flanc de călăreții lui Raț, centrul se apropie de tabăra lui M. Székely, care în curând este înconjurată din toate părțile. Neputând ataca tabăra de-a călare (din cauza șanțului mocirlos și a valului format din trăsuri), Radu Șerban ordonă ca haiducii archebuzieri să descalece [1]). Aceștia descalecă și furișându-se prin tufișuri și poieni târîndu-se pe jos, ajung la șanț și, cu tot focul armelor adversare, trec prin apă ținându-și armele și munițiunile sus [2]). Inapoia acestora, și sub protecția lor probabil, înaintează, fără șovăire infanteria [3]). Unitatea lui Deli Marcu, cu acesta în cap, străpunge valul de căruțe și face drum celorlalte trupe, care distrug armata lui Székely [4]).

Infrângerea este totală; peste 3.000 de morți pierd oameni lui Székely, care e și el ucis; toate tunurile și 155 de steaguri ale acestuia cad în mâinile lui Radu Șerban [5]).

A doua bătălie dela Brașov (10 Iulie 1611) [6])

După recâștigarea scaunului Munteniei (Iunie 1611) [7]), de către Radu Șerban, Sașii îi propun o alianță contra dușmanului comun, G. Báthory, domnul Transilvaniei, alianță pe care Radu Șerban o primește [8]).

Informat, G. Báthory vine în câmpia Bârsei [9]), la 20 Iunie, și-și așeză tabăra între Codlea și Hăltăveni [10]), mutând-o apoi

---

[1]) *Ibidem.*

[2]) *Ibidem; Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, I, p. 223; Spontoni, *o. c.*, p. 223; Fessler, *o. c.*, VII, p. 500.

[3]) Symigianus, *o. c.*, p. 315.

[4]) Fessler, *l. c.*

[5]) Isthvanfi, *o. c.*, p. 489. Din acestea 108 au fost trimise împăratului austriac la Praga (A. Veress, *o. c.*, VII, p. 152).

[6]) Scrisoarea lui Radu Șerban, din 14 Iulie 1611, către palatinul George Thurzó zice că lupta s'a dat la 10 Iulie 1611: « Qui tandem die *decimus* mensis praesentis Julii nobis fortunae tesseram experientibus, manusque adversas inter nos consentibus, divino adiuti auxilioM hora ferme tertia pomeridiana, mirum dicte, quam horribiliter cum omnibus copiis suis fusus est, in tantem, ut ipso cum paucis fugae consulendo usque ad decem milia hominum caesa sunt » (A. Veress, p. *c.*, VIII, p. 185).

[7]) N. Iorga, *Studii și Documente*, IV, pp. XC, XCI.

[8]) *Id. ib.*, p. XCI.

[9]) *Id. ib.*, *Chron. Fuchsio-Lupino Oltardinum*, I, p. 243.

[10]) N. Iorga, *l. c.*; *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, *l. c.*; Motogna, *o. c.*, p. 74.

la Prejmer [1]). El avea cu dânsul între 9.000 și 22.000 de ostași și patru tunuri [2]). Trupele sale devastară Țara Bârsei [3]), iar el ceru Brașovenilor armament și ostași, pe cari aceștia îi refuzară [4]), cum îi refuzaseră și voia de a întra în cetate [5]).

Brașovenii vestiră imediat pe Radu Șerban [6]), care strânse între 9.000 și 12.000 de ostași [7]), majoritatea călăreți unguri și poloni, din cari 1300—2.000 erau cuirasați [8]). Infanteria era alcătuită din țărani. Brașovenii dădură domnitorului muntean câteva tunuri [9]).

Aflând de sosirea lui Radu Șerban[10]), Báthory îi iese înainte, înaintând din Prejmer prin Herman[11]), spre a nu-i da timp să se odihnească și vrea să-l înconjoare spre a avea, el (Báthory), soarele în spate[12]), deci spre a putea să se folosească mai bine de tunuri și puști[13]).

Radu Șerban ascunde cavaleria polonă înapoia stângei sale, după moara de hârtie de pe Vidombac[14]) și-și desfășoară restul trupelor, care erau în mahalaua Sf. Bartolomei[15]), cu infanteria la dreapta[16]) și restul cavaleriei la centru și în stânga.

---

1) *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, I, p. 244; N. Iorga, *o. c.*, IV, p. 122.

2) Motogna, *o. c.*, p. 75. Un ostaş al lui Báthory arată că erau 8.000—9.000 (N. Iorga, *o. c.*, IV, p. 155).

3) *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, *l. c.*; N, Iorga, *o. c.*, IV, p. XCI.

4) Motogna, *o. c.*, p. 74.

5) *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, *l. c.*

6) *Ibidem.*

7) N. Iorga *(l. c.)* socoteşte că erau 9.000; Motogna (*o. c.*, p. 75), după izvoare ungureşti, socoteşte că erau 12.000. Un ostaş al lui Báthory arată că Radu Şerban a avut 11.200 (N. Iorga, *o. c.* IV, pp. 154—155).

8) *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum (l. c.)* zice că erau 1.300; Motogna *(l. c.)* că erau 2.000.

9) N. Iorga, *o. c.*, IV, p. 123. Un raport al unui ostaş al lui Báthory (17 Iulie 1611) zice că Braşovenii au dat lui Radu Şerban 12 tunuri de câmp (N. Iorga, *o. c.*, IV, 155).

10) Acesta a venit pe la Rucăr (A. Veress, *o. c.*, VIII, pp. 181—182).

11) *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen*, V, p. 439.

12) « (Báthory) hat wolen den Wayda ins Feld locken und ihn umkrümmen, dass et möcht die Sonne auf dem Rücken haben » (N. Iorga, *o. c.*, IV, p. 155).

13) Manevrarea pentru a avea soarele în spate, procedeu care a fost recomandat şi de Machiavel (*Oeuvres complètes de N. Machiavelli*, Ed. Buchon, Paris, 1853, *L'art de guerre*, Livre IV, p. 361), are o deosebit de mare importanţă în luptele navale şi a jucat un rol foarte mare în multe bătălii pe Mare, în special la Trafalgar (1805) şi Iutlanda (1916).

14) N. Iorga, *o. c.*, IV, p. 123.

15) *Ibidem.*

16) N. Iorga, *o. c.*, IV, p. XCII; Motogna, *o. c.*, p. 75.

Stânga lui G. Báthory respinge atacul dreptei lui Radu Șerban[1]); aceasta din urmă, ca și cavaleria din centru și stânga se retrag, ocupând șanțurile cetății Brașov [2]). G. Báthory crede că și dobândise victoria [3]), dar trupele îi scapă din mână [4]). In acel moment, călăreții poloni ies din ascunzătoarea lor și se reped asupra trupelor lui Báthory, cari sunt complet surprinse [5]). Radu Șerban pornește din nou trupele, care se aflau pe marginea Brașovului, la atac [6]). Armata lui Báthory este înfrântă [7]).

Bătălia dela Finta (17/27 Mai 1653) [8])

Vrășmășia necurmată dintre Matei Basarab și Vasile Lupu a dus pe cel dintâi să ajute pe Gheorghe Ștefan la ocuparea tronului Moldovei. Cu ajutorul ginerelui său Timuș și a Cazacilor aduși de acesta, Vasile Lupu gonește pe Gheorghe Ștefan, care se retrage în Muntenia.

După lupte date la graniță, trupele de acoperire muntenești se retrag spre Târgoviște, întrunindu-se cu grosul trupelor lui Matei Basarab, care sunt în tabără la Finta. Această localitate este pe malul stâng al Ialomiței, la o zi de marș de Târgoviștea, într'un defileu, format de ultimele ramificații ale dealurilor acoperite cu păduri, la Nord, și Ialomița, la Sud, și la debușarea drumului Ploiești-Târgoviștea de pe podețul peste pârâul mocirlos Chilianca [9]).

Matei își întărește tabăra, așezată pe malul stâng al Ialomiței, cu un șanț care se rezema cu amândouă capetele

---

1) *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, I, p. 244; N. Iorga, *l. c.;* Motogna, *l. c.*

2) N. Iorga, *o. c.*, IV, p. 123.

3) N. Iorga, *o. c.*, IV, p. XCII; Motogna, *o. c.*, p. 76.

4) Trabanții nu mai au pulbere și plumb (N. Iorga, *o. c.*, IV, p. 123); Motogna *(l. c.)*, zice că ostașii se împrăștiaseră după pradă.

5) *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, *l. c.;* N. Iorga, *l. c.*

6) N. Iorga, *l. c.*

7) *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, *l. c.;* N. Iorga, *l. c.*, IV, p. 124. Lupta s'a terminat pe la orele trei după amiază. Vezi p. 380, nota 6.

8) Cele ce urmează sunt o punere la punct a părții priviroare la bătălia dela Finta din studiul meu: *Incercări critice asupra războiului din 1653 dintre Matei Basarab și Vasile Lupu* (*Revista Infanteriei*, Septemvrie—Octomvrie 1912). De sigur este un *lapsus calami* sau o greșeală de tipar arătarea d-lui A. Veress (*o. c.*, X, p. 258), că această bătălie s'a dat la 27 Martie.

9) Hinta la Miron Costin (M. Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 335).

pe râu, așa că tabăra era complet înconjurată de obstacole (râul Ialomița și șanțul [1]).

Efectivul de care dispunea Matei Basarab nu se poate stabili precis, variind mult, cum se întâmplă totdeauna pentru acele vremuri, dela un izvor la altul. In adevăr, el este arătat ca fiind de 7000 [2]), 8000 [3]), 10.000 numai lefegii [4]) și 30.000 [5]). Sigur este că numărul lefegiilor nu trecea de 10.000, poate că era numai 8000. La acest număr trebuesc adăugați 7—8000 de oameni de strânsură [6]). Totalul forțelor va fi fost deci cam de 15—16.000 de luptători, cu 12 tunuri [7]).

Urmărind trupele de acoperire muntenești, oștirea lui Vasile Lupu ajunsese, în seara de 16/26 Mai, cu Cazacii lui Timuș la Cocorăști, iar cu restul pe stânga Teleajenului [8]).

Efectivul total al acestor trupe era aproximativ de 20.000 [9]), dintre cari 4—8000 de Moldoveni[10]), aproape toți călări[11]), 100 de Nemți, tot călări și restul Cazaci, în majoritate pedeștri. Ele aveau și 17 tunuri[12]). Cazacii erau toți înarmați cu puști (sinețe)[13]).

Lăsându-și impedimentele în tabără, Matei scoate, în dimineața de 17/27 Mai, oastea afară și o întocmește astfel:

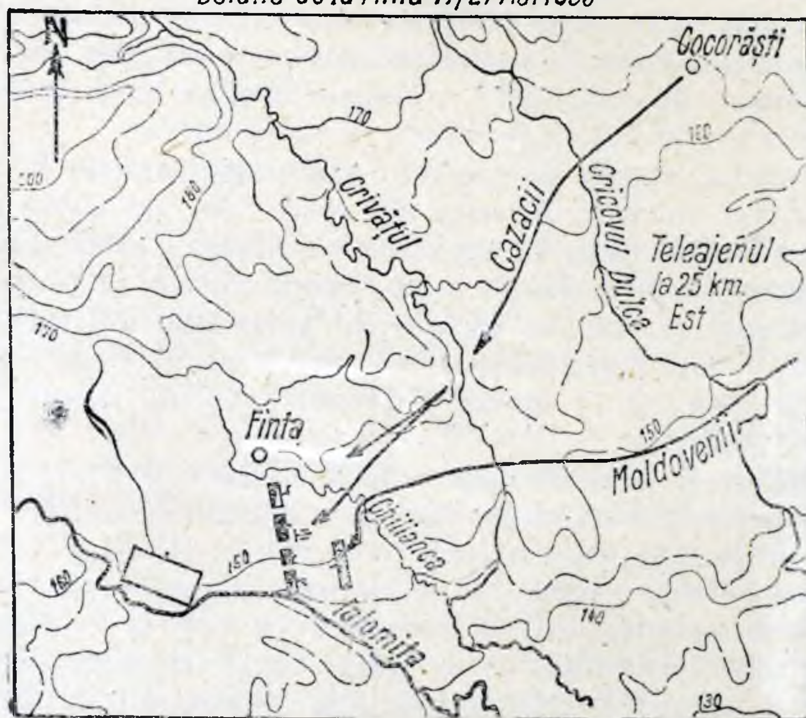
La aripa dreaptă, cavaleria muntenească (Roșii și cei de strânsură)[14]) cu o parte din pedestrimea seimenilor, la centru infanteria muntenească și sârbească (levenți și dorobanți) cu artileria seimenilor, iar la stânga cavaleria ungurească și leșească (lefegii) [15]). Matei îmbărbătă trupele cu o cuvântare și-și pune postul de comandă în centru.

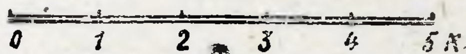
[1]) Miron Costin, *l. c.*
[2]) *Magazin Istoric*, IV, p. 324.
[3]) D. Fotino, *Istoria generală a Daciei*, p. 96.
[4]) Paul de Alep, *Travels of Makarius* (Ed. Cioranu), pp. 81—82,
[5]) Kraus în *Fontes rerum austriacarum*, III, p. 206.
[6]) Ce mai rămăsese din cei 9.000 de oameni de strânsură ai lui Diicu (Miron Costin, *l. c.*) și ce se mai adunase de atunci.
[7]) Kraus, *l. c.*
[8]) Miron Costin, *o. c.*, p. 334.
[9]) *Magazin Istoric*, IV, p. 324; Kraus, *l. c.*
[10]) Kraus, *o. c.*, p. 203; Miron Costin, *o. c.*, p. 334.
[11]) Miron Costin, *l. c.*
[12]) *Ibidem*; *Travels of Makarius*, pp. 48, 52.
[13]) *Travels of Makarius*, p. 56; Miron Costin, *l. c.*
[14]) Miron Costin, *o. c.*, p. 335.
[15]) *Ibidem*. Din cele spuse de Kraus (p. 207, Roșii ar fi fost încadrați — deoarece Matei Basarab nu ar fi fost sigur de ei — cu pedestrași, mai cu seamă

Oastea moldovenească-căzăcească era foarte obosită. Văzând aceasta și neîncumetându-se să atace pe Matei Basarab fără a-l recunoaște mai întâi și tocmai în poziția ce acesta își alesese, ci a o întoarce, Vasile Lupu voia ca să dea oastei

Bătălia de la Finta 17/27 Mai 1653

Scara

o zi de repaus, în care timp ea să se adune și să se facă o recunoaștere a drumurilor laterale [1]). Timuș nevoind să asculte,

Seimeni. N. Iorga *(Răscoala Seimenilor)* deduce din aceasta cum că cavaleria era la centru și infanteria la aripi, interpretare ce nu corespunde cu felul cum a decurs lupta și cu cele spuse de Miron Costin. « Den mittelsten Flügel » al lui Kraus, cred că nu trebue interpretat ca centrul liniei de luptă (Flügel e aripă), ci că Roșii au fost încadrați între Seimeni, punând, pe cei dintâi în mijlocul aripei drepte. Această din urmă interpretare corespunde, cred textului lui Miron Costin (*o. c.*, p. 335), care zice: « Den dreapta au pus curtea, ce se zice la dânșii *Roșii*, și altă oaste de țară; și au pus o seamă de pedestrime seimeni, și acea aripă era împotriva Moldovenilor ».

[1]) Miron Costin, *o. c.*, p. 334.

ci numai să acorde câteva ore de repaus, Vasile Lupu înaintează cu Moldovenii, urmat cu greu de Cazaci, ale căror care (trenuri) mergeau anevoios prin locurile tinoase acoperite cu tufe [1]).

După ce au trecut podețul peste pârâul Chilianca, Moldovenii au ocolit cu capul coloanei spre stânga și s'au întocmit în linie, în fața aripei drepte a Muntenilor [2]), urmând ca Timuș să atace centrul și aripa stângă inimică. Timuș însă, supărat, se oprește la oarecare îndepărtare în urma Moldovenilor, zicând că « Moldovenii or bate pe Munteni și singuri fără noi » și nu vrea să înainteze timp de mai multe ore, cu toate repetatele cereri ale lui Vasile Lupu, căruia Timuș îi răspunde: « să înceapă d-lor războiul, că oiu veni și eu » [3]).

Vasile Lupu începe atacul, probabil după amiază [4]), aruncând cavaleria sa, sprijinită prin salvele lefegiilor nemți [5]), asupra aripei drepte muntene, care ține câtva timp pe Moldoveni în loc, prin foc[6]); folosindu-se însă de timpul de pauză dintre două salve (ale Seimenilor), Moldovenii « au făcut acea năvală cu steaguri asupra Muntenilor » (sarjă), încât răstoarnă aripa dreaptă muntenească, o aruncă peste Ialomița și intră chiar în tabăra muntenească [7]).

Matei Basarab, care precum am spus, își avea postul de comandă la centru, unde inimicul nu ataca, se duce la aripa dreaptă, pune în ordine infanteria de seimeni dela acea aripă și prin focul ei și acel al artileriei din centru, silește cavaleria moldovenească să se retragă [8]).

Timuș, văzând ce se petrece, trimite o parte din pedestrimea căzăcească cu câteva tunuri ca să atace centrul muntenesc, iar cu restul stă tot pe loc [9]).

---

[1]) *Idem.*, p. 335.

[2]) « Și s'au pus șirag în rând împotriva aripei oștii lui Matei-Vodă cei direpte » (Miron Costin, *l. c.*).

[3]) *L. c.*

[4]) *Ibidem.*

[5]) *Magazin Istoric*, IV, p. 324.

[6]) Miron Costin, *o. c.*, p. 336.

[7]) A Seimenilor (Miron Costin, *l. c.*).

[8]) Miron Costin, *l. c.*

[9]) *Id.*, *l. c.*

Cazacii înaintând risipiți [1]) au fost primiți cu focuri de pușcă și de tun de centrul muntenesc. Focul nu-i putu opri însă, din cauză că terenul era acoperit cu tufe și pentrucă atunci « când dau pușcile lui Matei Vodă într'înșii, toți cădeau la pământ » [2]). Văzând cavaleria dela aripa stângă a lui Matei Basarab că acești Cazaci erau risipiți și nesusținuți de restul armatei, năvălește asupra lor și-i respinge până în tabără.

In urma acestui contra-atac, întreaga armată moldovenească-căzăcească este descurajată [3]), așa că încercările lui Timuș de a împreuna cele două părți ale trupelor sale nu izbutesc; desnădejdea aliaților este mărită de focul artileriei lui Matei Basarab [4]) și de o groaznică furtună care a bătut pe Cazaci și pe Moldoveni în față, împiedecându-i de a se putea folosi de puști și tunuri) [5]). In curând oastea, începând cu Moldovenii, întoarce spatele și toți cei călări fug, spre Iași. Infanteria căzăcească se retrage, în bună ordine, în Moldova [6]), cum și acea moldovenească se adună la adăpostul carelor armatei care-i dau adăpostul necesar în timpul retragerii [7]).

* * *

Cunoscând acum câteva din bătăliile mai de seamă și mai ales acele ale căror urmări au fost mai hotărîtoare, în cursul veacului și jumătate de care ne ocupăm în acest capitol, socotesc că putem încerca să facem o sinteză a bătăliei așa cum o făptuiau Românii de atunci.

O caracteristică generală a bătăliilor acestea este că, aproape toate, au fost bătălii ofensive (Bucovelul și Finta, făcând excepție), ofensiva provenind fie din scopul politic de cucerire (Obertyn, Șelimber), fie pentru a lua înainte dușmanului (Jiliște, Cahul), fie impusă de dușman (Obertyn, Mirăslău), fie pentru a întârzia pe dușman (Călugăreni), fie în urma chemării aliaților (ambele bătălii dela Brașov).

---

[1]) « Fără tabără », zice Miron Costin *(l. c.)*, adică nu în ordine strânsă.
[2]) *Ibidem*.
[3]) « Au căzut tuturor inimele jos » (Miron Costin, *l. c.*).
[4]) *Travels of Makarius*, p. 56.
[5]) Șincai, *Cronica Românilor*, III, p. 89.
[6]) Miron Costin, *o. c.*, p. 337.
[7]) Scrisoarea Doamnei Elena (*Revista Istorică*, XII, p. 19).

Bătălia era precedată prin luarea contactului de către cavaleria uşoară (Obertyn, Cahul, Călugăreni, Mirăslău) şi prin facerea de prizioneri cari să îngădue cunoştinţa forţelor şi dispoziţiilor adversarului [1]). Contactul se lua uneori prin lupte premergătoare (Bucovel 1600, întâia bătălie dela Braşov, Finta).

La o depărtare de duşman, care varia după împrejurări [2]), armata se aşeza în tabără, tabăra fiind aşezată de obiceiu în loc prielnic, lângă apă (Cahul, Călugăreni, Mirăslău, Bucovel, Finta) şi totdeauna întărită. Intărirea se făcea prin şanţuri şi prin trăsurile armatei, aşezate una lângă alta, cu oiştele îndreptate spre interior sau una în prelungirea alteia (în sensul frontului), cu oiştele sub trăsurile ce le precedau. Caii erau lăsaţi — mai ales când depărtarea duşmanului era mai mare sau când nu se bănuia apropierea lui — să pască în afara taberei.

Tabăra era păzită înainte prin posturi, în general puternice (Muntenii aveau un post de 400 de oameni la Jiliştea; la Braşov (1603), tabăra lui Radu Şerban era păzită de cele două trupe de câte 2000 călăreţi, aşezate spre Codlea şi spre Braşov), constituind adevărate avanposturi de luptă.

De altfel — în ceea ce priveşte măsurile în vederea aşezării în tabere — armatele străine procedeau la fel [3]) (Tarnowski la Obertyn [4]), Basta la Mirăslău).

In preziua sau chiar în ziua bătăliei, comandantul făcea o recunoaştere personală (Ion-Vodă la Cahul [5]), Basta la Mi-

---

[1]) Imposibilitatea de a face uneori prizonieri (Cahul) punea comandantul în poziţie grea.

[2]) Cahul 2—3 km; Călugăreni 12 km; Bucovel 10 km; Braşov (întâia bătălie) 14 km.

[3]) Sunt foarte instructive în această privinţă planşele dela filele LXII, LXVI verso şi LXVIII verso a cărţii lui L. Fronsperger (*Von Kaiserlichen Kriegsrechten*, partea a II-a, Frankfurt a/M, 1578). De asemenea acele ale lucrărilor lui Despot, publicate de C. Marinescu (în *Mélanges d'histoire générale*, II, pp. 319—379).

[4]) Detaliul se vede în planşa publicată de B. P. Hasdeu în *Ion-Vodă cel Cumplit* (reproducere a unei schiţe a lui Martin Bielski, care a luat parte la bătălia dela Obertyn).

[5]) Deosebita grijă ce o punea Ion-Vodă cel Cumplit spre a face personal recunoaşterea terenului înaintea unei lupte, era impusă între altele şi de lipsă de hărţi. O mare căpetenie militară străină, Gustav Adolf, Regele Suediei, punea aceeaşi grijă şi executa, tot personal, recunoaşterile (Captain Liddell Hart, *Great Captains Unveiled*, pp. 96—97).

răslău, Zamojski la Bucovel) care completa informațiile cavaleriei, uneori incomplete (Cahul), alteori foarte complete (întâia bătălie dela Brașov).

In ziua bătăliei, armatele ieșeau din tabără, pe care o lăsau în paza oamenilor dela trăsuri și a unei garde, și, după cum apropierea de dușman era mai mare sau mai mică, luau un dispozitiv de apropiere (Obertyn, Jiliștea, întâia bătălie dela Brașov) sau se desfășurau imediat (Cahul, Șelimber).

Formațiunea sau dispozitivul de apropiere era totdeauna acoperit înainte și pe flancuri prin cavalerie ușoară și consta, fie dintr'un singur patrulater format din unități de infanterie și de cavalerie grea, așezate pe mai multe linii și având artileria în cap [1]), distanțele și intervalele fiind foarte mici (Obertyn), fie din mai multe coloane (Jiliștea). Această formațiune este acea pe care cronicarii noștri o numesc *tabăra legată*, adică oastea încheiată, nu articulată [2]).

---

[1]) După normele ce le vom vedea la formațiunea de luptă.

[2]) Miron Costin (M. Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, pp. 330, 335, 350) întrebuințează acest termen în acest sens în chip constant. Tot așa *Letopisețul Țării Moldovei dela 1661—1708* (Ed. Giurescu), p. 67. *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron-Vodă* (Ed. Giurescu) îl întrebuințează (p. 138) în sensul unei tabere organizate defensiv și (p. 232) pentru formația luată de o armată care se retrage — marș de îndepărtare. Că tabără înseamnă o oaste sau o parte de oaste (unitate, detașament) și nu locul taberei sau tabără în sensul acceptat azi, a arătat I. Bogdan *(Documentul Râzenilor și organizarea armatei moldovene în secolul XV*, nota 70, p. 422).

In această privință este folositor a cunoaște ce făceau armatele străine contemporane.

Formațiile de apropiere erau identice cu formațiile de luptă și aveau o formă, patrată în privința căreia există o întreagă literatură contemporană (Max Jähns, *o. c.*, I, pp. 700—737).

Pentru marșul de apropiere armatele străine întrebuințau adesea așa numitul *Wagenburg*, adică înconjurau pătratul format de artilerie și infanterie cu carele armatei pe una, două și mai multe rânduri și șiruri (M. Jähns, *o. c.*, I, pp. 753—757). Numeroase ilustrații din tratatele militare contemporane arată asemenea formațiuni (L. Fronsperger, *o. c.*, filele LIX verso, LXIII; *Archeley das ist Gründlicher und Eygentlicher Bericht von Geschichte...* de Diegus Uffanus, tradus de Iohan Theodorum Bry Frankfurt, 1614. Ilustrațiile dintre fețele 44 și 45). De asemenea lucrările lui Despot, citate mai sus.

Polonii numeau această formație *tabor* (Detalii interesante în Hurmuzaki Supl. II$_2$, pp. 475—505).

Tot din unele din aceste ilustrațiuni se poate vedea că, în asemenea marșuri de apropiere, armatele erau înconjurate (fie că aveau trăsurile în jurul lor, fie că nu le aveau) de oameni purtând «chevaux de frise», «cavaleri spanioli» cu cari alcătuiau, în caz de atac inimic, un adevărat val.

Miron Costin întrebuințează într'un loc (Kogălniceanu, *o. c.*, I, p. 330) expresia de *tabără ezită*. Tiktin *(Dicționar român-german*, II, p. 601) o traduce prin: Tabăra ce alcătuia o ezătură, traducere ce corespunde textului, mai ales

Dacă inimicul era mai departe, bătălia începea prin respingerea cavaleriei sale ușoare și a posturilor sale de pază (Obertyn, Călugăreni) sau cu capturarea acestora din urmă (Jiliștea). Dacă inimicul era aproape, focul artileriei dădea semnalul începerii luptei (Șelimber, Brașov), sau acest semnal era dat prin aruncarea unei ploi de săgeți [1]).

Pentru luptă însă, armata, fie că ieșea atunci din tabără, fie că înaintase în formație de apropiere, trebuia să ia o formațiune potrivită. Trecerea la formația de luptă se numea de ai noștri *tocmire*, iar oastea în formație de luptă se numea *oaste tocmită* [2]).

Cum era alcătuită formațiunea de luptă?

In trăsături generale ea consta din:

a) O linie de hărțuitori, alcătuită cele mai adeseori din călăreți [3]) (înarmați cu arce, arbalete, archebuze, pistoale), mai rareori din pedeștrași (Călugăreni, Bucovel) sau din călăreți descălecați (întâia bătălie dela Brașov). Misiunea acestei linii era de a acoperi artileria, a goni hărțuitorii inimici, impresiona pe dușman, a-l provoca și a-l face să iasă la luptă când stătea în defensivă. Adesea ori aveau loc, în această fază a luptei, provocări la lupte individuale (tânărul Moldovean la Obertyn) sau chiar lupte individuale (lupta lui Stroie Buzescu cu ginerele hanului tătăresc la Teișani [4]) asemănătoare cu duelurile singulare ce se constată la unele armate vecine [5]). Unii dintre ai noștri erau contra întrebuințării acestei linii de hărțuitori, zicând că au o rea influență morală asupra armatelor [6]).

---

că în ediția lui V. Urechia (Miron Costin, *Opere complete*, I, p. 6000) se arată că într'un manuscris, în loc de « tabăra ezită toată înaintea curții » se scrie « tabăra tocmită înaintea curții ».

1) « Și au asvârlit (Tătarii) atâta mulțime de săgeți asupra noastră, încât nu se mai putea vedea fața soarelui » (Hrisov dela Radu Șerban, citat de general P. V. Năsturel, *o. c.*, p. 12).

2) Kogălniceanu, *o. c.*, I, pp. 277, 307, 330, 333, 350; *Letopis. Ț. Mold.* (Ed. Giurescu), pp. 40, 47, 57.

3) Hărțuitorii ieșeau în linie sau grupe de călăreți împrăștiați, susținuți de unități mici, în ordine strânsă.

4) General P. V. Năsturel, *o. c.*, p. 4.

5) Capitaine John Smith, *o. c.*, II, pp, 128, sqq.

6) *Invățăturile lui* Neagoe Basarab (Ed. 1843, p. 238). Din cele spuse în pagina următoare (239) se vede că Neagoe avea ca temeiu în contra întrebuințării hărțuitorilor și frica de dezerțiune a celor ieșiți la hărțuială.

După ajungerea grosurilor la distanță de bătaie eficace a armelor, acești hărțuitori se retrăgeau pe flancurile și în spatele armatei. Distanța cu care linia de hărțuitori preceda linia de bătaie propriu zisă nu era mare și chiar dacă depășea întru câtva bătaia armelor, ea nu depășea distanța la care se putea ținea legătura prin vedere, adică câteva sute și cel mult o mie de pași.

b) Linia artileriei, pusă de obiceiu înaintea liniei de bătaie propriu zisă. Uneori artileria era dispusă, mai ales cea ușoară, deopotrivă înaintea întregului front, alteori era grupată în unul dau două locuri pe acest front [1]) sau pusă în intervalele dintre unitățile de cavalerie și infanterie din linia întâi. Tunurile grele, erau așezate acolo unde se voia a se face efortul (la centru, Petru Rareș la Obertyn), sau unde poziția era mai favorabilă (la o aripă, la Cahul, Șelimber, Mirăslău). Numai rar de tot (artileria lui Basta la Mirăslău) se puneau în urma trupelor spre a trage peste ele.

Deseori o parte din tunuri se ținea în urmă, ca rezervă sau chiar, dacă se puneau toate în linia întâia, nu se trăgea cu toate deodată, spre a avea o rezervă de foc [2]).

Două motive impuneau punerea artileriei înaintea frontului: mica ei bătaie și dorința de a distruge și demoraliza unitățile inimice înainte ca să se ajungă la lupta corp la corp [3]).

Punerea artileriei înainte prezenta însă și incoveniente și anume acelea de a produce, prin tragerea ei, mult fum, la adăpostul căruia inimicul putea menevra [4]), și făcea ca, într'o luptă pierdută, să se piardă și întreaga artileie.

Artileria noastră trăgea adesea prost [5]).

---

[1]) La Verbia (1561), Alexandru Lăpuşneanu își concentrează toate tunurile într'un singur loc înainte, spre a bate podul peste Jijia (*Letopis. Ț. Mold.*, p. 189).

[2]) « Pe unele le slobodziau, iar pe altele le aveau gata încărcate » (I. Bogdan, *Vechile cronice*, p. 204).

[3]) Isthvanfi (*o. c.*, p. 459) zice că Mihai Viteazul punea temeiu pe focul artileriei și infanteriei sale, pentru a înfrânge pe Poloni în bătălia de pe Bucovel.

[4]) Cum a făcut Basta la Mirăslău.

[5]) *Mon. Hung. Hist.*, Diplom., XXXIV, p. 36; Hurmuzaki, Supl. II_1, p. 36; Bethlen, *Historia de rebus transilvanicis*, IV, p. 397; Hurmuzaki, XV_1, p. 1038; Spontoni, *o. c.*, p. 117; N. Costin (Kogălniceanu, *o. c.*, I. p. 442).

c) Imediat înapoia artileriei sau cuprinzând-o și pe ea, venea grosul armatei: infanterie și cavalerie [1]).

Aceasta era dispusă de obiceiu așa ca să formeze un singur mare patrulater și mai rar forma mai multe grupe (Jiliștea, Călugăreni, întâia bătălie dela Brașov) [2]), care fiecare se dispunea la rândul său în forma de patrulater. Temeiul pentru care armata se dispunea așa era că patrulaterul în general și patratul în special îngăduia trupelor ce luau o asemenea formație să facă față depotrivă în orice direcțiune.

Tot în formații dreptunghiulare se dispuneau armatele noastre în epoca anterioară celei de care ne ocupăm [3]), dar este o deosebire între ele și anume: armatele din secolele XVI și XVII nu mai formau blocuri așa de strânse ca cele din epoca anterioară, ci erau alcătuite din unități așezate unele lângă altele pe mai multe linii. Intervalele și distanțele între unități și linii s'au mărit pe măsură ce armele de foc portative se perfecționau [4]), și este logic să fi fost așa, pentrucă se puteau bate spațiile cuprinse între ele pe distanțe din ce în ce mai mari. Formațiunea de luptă devenise deci articulată și nu mai forma un singur bloc [5]). De obiceiu, în marele dreptunghiu format de armată, trupele se dispuneau pe trei linii [6]), mai numeroase în linia întâi, care ducea greul luptei dela început [7]), mai puțin numeroase în liniile următoare [8]).

Deseori trupele erau dispuse însă numai pe două linii (Șelimber).

---

[1]) B a s t a *(Il maestro di campo generale,* Veneția, 1606, p. 130) insistă ca escadroanele de cavalerie să fie așezate între unitățile de infanterie.

[2]) Le Verișcani pe Siret, Tomșa își dispune armata în două grupe *(Letopis. Țării Mold.,* pp. 198—199).

[3]) Academia Română, *Mem. S. Ist.,* Seria II, Tom. IV, pp. 68—71.

[4]) La începutul veacului XVI, intervalele erau de 60—70 de metri (Machiavelli, *o. c.,* p. 351), ulterior s'au mărit până la îndoitul acestei distanței și chiar mai mult.

[5]) M a c h i a v e l l i, *o. c.,* p. 348; Neagoe, *Invășăturile* (Ed. 1843), p. 237.

[6]) Neagoe, *o. c.,* p. 241; B a s t a, *o. c.,* pp. 131—133.

[7]) D. C a n t e m i r *(Descrierea Moldovei,* Ed. Academiei Române, p. 137) zice că la Români ostașii aveau mai mare putere morală la începutul unei lupte și că se descurajau lesne. Acesta este un puternic temeiu pentru ca la Români linia întâia să fie în special tare.

[8]) M a c h i a v e l l i *(o. c.,* p. 351) fixează efectivul celor trei linii în proporția: 5 pentru linia întâia, 3 pentru a doua și 2 pentru a treia. B a s t a (*o. c.,* pp. 131—133) recomandă a se pune jumătate din infanterie în linia întâia.

Patrulaterul format de armată a tins mereu să se subțieze în sensul adâncimii și să se întindă în sensul frontului [1]. Uneori, înaintând aripele, armata lua forma unei semilune [2], formație obișnuită a Tătarilor și folosită mai ales de cavaleria ușoară [3].

In anumite împrejurări și mai ales în mișcările de retragere [4] formația adoptată avea forma unui unghiu [5] sau unui triunghiu [6]. In formația de luptă, autorii noștri vechi numesc oastea fie cu numele general de *oaste tocmită* (adică oaste dispusă pentru luptă [7]), fie cu acel de *oaste stolită* [8] — care însemna în special oastea alcătuită din stoluri sau bulucuri [9], adică unități așezate unele lângă altele cu intervale[10] și pe mai multe rânduri[11].

Am spus că în marele patrulater, format de armata întreagă, unitățile de infanterie și de cavalerie erau dispuse pe mai

---

[1]) La Mirăslău, linia de bătaie a lui Mihai Viteazul era extrem de subțire (puțin adâncă) și « așa în rând tocmită, oastea muntenească » (Kogălniceanu, *o. c.*, I, p. 333). Commandant Collin, *L'Infanterie au XVII-e siècle. La Tactique. Introduction*, p. 16. Turcii fracționau mai mult trupele lor (Fronsperger, *o. c.*, p. 214 verso) și le desfășurau pe un front mai larg (Senfftenberg, citat de prințul Napoléon Louis Bonaparte, *o. c.*, I. p. 196).

[2]) Armata moldovenească la Obertyn.

[3]) G. Basta, *Le gouvernement de la cavallerie légère*, Rouen, 1627, p. 62.

[4]) Mihai Viteazul la Călugăreni și la Bucovel.

[5]) Unitățile erau pe mai multe rânduri, fiecare rând depășind, la ambele aripi, pe cel dinaintea lui.

[6]) La străini există o întreagă bibliografie în această privință (M. Jähns, *o. c.*, pp. 709 sq.).

[7]) M. Kogălniceanu, *o. c.*, I, pp. 307, 330, 333, 350.

[8]) *Ibidem*, pp. 307, 333. In *Letopiseți* găsim deseori expresia « oastea se tocmise de cea parte stol » (I, p. 333); « oastea să se tocmească stoluri » (I, p. 318); « s'a tocmit acolo stol » (I, p. 338); « oastea den loc de aice, cât va trece pârâul, indată să se tocmească stoluri » (I, p. 341), ceea ce arată că noțiunea de « tocmită » e mai generală și vrea să zică în termeni de azi: *formată* sau *care a luat formația*. Pe când « oastea tocmită stol » sau « oastea stolită » vrea să zică oastea într'o anume formație: în stoluri.

[9]) I. Bogdan a arătat (*Organizarea armatelor moldovene în sec. XV*, p. 419, nota 62), că *stol* ca și *buluc* (*Ibidem*, p. 392) înseamnă *unitate* (vezi și Kogălniceanu, *o. c.*, I, pp. 280, 282). Nu cred însă că *stol* se poate traduce prin *linie de bătaie*, căci stolul era o unitate dintr'o linie de bătaie. Nu cred că se poate identifica buluc și stol cu anumite unități de azi, ci printr'însele se înțeleg subunități, adică părți dintr'un întreg.

[10]) « Tocmala oștilor, toate bulucurile și printre bulucuri și loc deșert, să aibă loc deschis alte bulucuri » (Miron Costin, citat în *Dicționarul Limbii Române* (Academia) la cuvântul buluc).

[11]) Neagoe, *Invățăturile*, p. 241, care întrebuințează expresia de ceată pentru linie. Că prin ceată se înțelege acolo linie și nu unitățile unei linii, reiese din faptul că spune între a doua și a treia ceată « de laturea oștilor ». Dacă înțelegea unități alăturate, nu putea spune « de laturea oștilor ».

multe linii cu intervale și distanțe din ce în ce mai mari. Pentru a înțelege dispunerea lor, trebue să examinăm mai întâi proprietățile și formațiunile acestor arme.

Infanteria dispunea de două feluri de arme: arme de izbire pentru lupta corp la corp, între cari sulița, foarte lungă, juca un rol deosebit de mare, căci îngăduia a opri cavaleria dușmană, și arme pentu lupta depărtată (arce, arbalete, archebuze, pistoale). Greutatea și mărimea celor două arme principale: sulița și arma de foc, erau așa de mari încât era cu neputință a se arma întreaga infanterie cu amândouă. De aci a rezultat două feluri de soldați de infanterie: unii la cari prepondera armele de izbire și alții cari aveau mai ales arme de foc. Toată literatură militară a secolelor XVI și XVII, începând cu Machiavelli, se ocupă cu găsirea soluțiunii pentru gruparea acestor două soiuri de infanteriiști; unii voind a grupa la un loc cei armați la fel, alții amestecând în aceeași unitate sulițașii și pușcașii, spre a da tuturor unităților posibilitatea de a face față tuturor împrejurărilor. Nu avem date precise arătând cum erau grupate cele două feluri de infanteriști la noi, dar este probabil că pușcașii, alcătuiți în majoritatea lor din mercenari străini, erau grupați la un loc și că gloatele, ridicate din țară, cuprindeau mai cu seamă sulițași — armați și cu arce.

Oricum ar fi fost alcătuite unitățile, ele trebuiau să aibă formațiuni de luptă. Cari erau aceste formațiuni?

Formațiunea tuturor unităților era dreptunghiulară, pentru același motiv arătat la formația de luptă a armatei și anume: formațiunea dreptunghiulară îngăduia a se face față în toate direcțiunile.

La începutul secolului XVI, aceste unități erau însă foarte mari — mai bine de 1000 oameni — ulterior ele s'au micșorat ajungând cam la un efectiv de 200— 250 oameni.

Mai multe temeiuri cereau ca aceste unități să fie masive:

1. Numai fiind masive puteau rezista mijlocului de luptă celui mai de temut atunci: șarja cavaleriei grele.

2. Numai fiind masive puterea lor de izbire, ce se poate exprima prin formula $1/2\ m\ v^2$), era îndestulătoare, căci

vitesa unei mase de pedestrași fiind mică sau variind prea puțin, singurul factor ce se putea mări era masa.

3. Numai fiind alcătuite din multe rânduri (15 și chiar 20 rânduri în adâncime, la începutul secolului XVI [1]), opt, șase, cinci, în secolul al XVII-lea [2]) focul unităților de pușcași putea fi continuu. In adevăr, unui infanterist îi trebuia multă vreme spre a-și încărca arma așa că, spre a obținea un foc continuu, se trăgeau salve pe rânduri și trebuiau să fie atâtea rânduri, încât trăgând pe rând, primul care trăsese să-și aibă arma reîncărcată când trăgea ultimul [3]).

4. In fine și nu mai puțin, numai fiind formațiile masive, se puteau supraveghia mai ușor soldații și ținea unitățile mai bine în mână. Plaga nedisciplinei este acea de care se plâng toți scriitori militari ai vremii [4]) și ca și fuga la dușman par a fi fost plăgi de care au suferit și armatele românești [5]).

Am arătat că focul obișnuit al unităților de infanterie era focul de salvă [6]). Acest foc de salvă nu pare a fi fost obișnuit de-ai noștri — ci numai de lefegii străini — pentrucă cronicarul are grijă să specifice că acest fel de foc este cel folosit de lefegiii nemți [7]). Ai noștri întrebuințau, cum întrebuințau și hărțuitorii străini, focul individual.

De obiceiu se trăgea puțin în timpul unei bătălii, pentrucă reîncărcarea ținea mult timp și pentrucă soldații duceau puține încărcături asupra lor (10—15), acestea fiind foarte grele. Dacă se trăgea ceva mai mult, atunci era primejdie ca

---

1) Machiavelli, *o. c.*, p. 340; Commandant Collin, *o. c.*, pp. 16—17.

2) Commandant Collin, *l. c.*

3) (Catanele) « sloboziau câte un rând de sineți; apoi treceau acel rând și sloboziau altă pânză de foc, până își umpleau alt rând sinețile » (**Amiras în Kogălniceanu, Letopiseți, III, p. 128). Conmandant Gérome,** *Essai historique sur tactique de l'infanterie*, p. 24.

4) Max Jähns, *o. c.*, pp. 698—773. La Turci disciplina era mai bună ca în armatele creștine (Fronsperger, *o. c.*, IX, fila 211 verso).

5) Neagoe (*Invățăturile*, p. 239) arată măsurile de luat ca să nu fugă boierii zicând să nu-i lese să iasă la harț; dezertarea lui Golia și altele.

Ostașii se împrăștiau pe câmpul de luptă pentru a despoia morții (Iorga, *Studii și Documente*, IV, p. 140; Spontoni, *o. c.*, pp. 190, 208).

Temându-se de trădare, Matei Basarab așează, la Finta, pe Roși și boieri la centru, iar pe pedestrași și seimeni la aripi, cu ordin că dacă cei dintâi se dau la o parte, să se tragă asupra lor (Cronica lui Kraus în *Fontes Rerum Austriacum*, III, p. 203).

6) Focului se salvă îi ziceau ai noștri și *pânză* (Kogălniceanu, *l. c.*).

7) Kogălniceanu, *o. c.*, I, pp. 280, 336.

trupa să rămână fără munițiuni tocmai într'un moment primejdios [1]).

De efectul focului inimic, infanteria se apăra în două chipuri: rămânând înafară de bătaia armelor până după prima salvă a inimicului [2]), după care se înainta la adăpostul fumului produs [3]) sau culcându-se la pământ la pornirea focului inimic, pentru ca gloanțele să treacă pe deasupra [4]).

Dacă trecem acum la cavalerie, constatăm că ea era de două feluri: ușoară, care slujea mai ales pentru recunoașteri și pentru hărțuire, care se dispunea în formațiuni de formă patrulateră, având călăreți răzleți înainte, și cavaleria grea care se dispunea în escadroane masive.

Și una și cealaltă dispunea și de arme de foc și de sulițe.

Arma de foc se întrebuința și de-a-călare — mai ales pistoalele [5]) — și în lupta descălecată [6]).

Unitățile mari alcătuite numai din cavalerie se dispuneau pe una sau mai multe linii, escadroanele de archebuzieri (pușcași) alternând cu cele de lâncieri [7]).

Un lucru este de însemnat și anume faptul că oastea noastră călare, care se pedestra pentru a lupta, știa să manevreze, după exemplul Tătarilor, călare, și că deci transformarea ei în cavalerie, după înțelesul de azi al cuvântului era mult mai ușoară ca preschimbarea cavalerilor occidentali (chevalerie, Ritterschaft) în cavalerie, lucru ce s'a făcut tocmai în decursul secolului al XVI-lea [8]).

Cunoscând acum formațiile și particularitățile fiecărei arme, să vedem cum se dispuneau acestea în formațiunea de luptă a armatei.

La Tighina: cavaleria este așezată în linia întâia.

La Cahul: armata este împărțită în 30 de pâlcuri dispuse pe două linii.

---

[1]) Infanteria lui Báthory în a doua bătălie dela Brașov.

[2]) Basta la Mirăslău; Machiavelli, *o. c.*, pp. 353—354.

[3]) Mchiavelli, *l. c.*,; Kogălniceanu, *o. c.*, I, pp. 391—392.

[4]) Kogălniceanu, *o. c.*, I., pp. 336, 368; *Letopis. Ț. Mold.*, p. 241; H. Delbruck, *o. c.*, IV, p. 48.

[5]) Ion Vodă cel Cumplit la Tighina (Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 230).

[6]) Cavateria lui Radu Șerban V. V. în întâia bătălia dela Brașov.

[7]) G. Basta, *o. c.*, pp. 60—62.

[8]) Delbräck, *o. c.*, pp. 165—166.

La Călugăreni: o linie de hărțuitori (pușcași) înainte, infanteria la centru, cavaleria la aripi.

La Mirăslău: infanteria și artileria grea la stânga, cavaleria la centru, cavaleria ușoară cu puțină infanterie la dreapta.

La Bucovel: pușcași răzlețiți înainte, infanteria la centru, cavaleria pe aripi, toate pe trei linii.

Intâia bătălie dela Brașov: cavaleria înaintea aripilor, infanteria pe două linii.

Ojogeni: infanteria cu artileria la centru, cavaleria pe aripi [1]).

Finta: infanteria la centru, cavaleria pe aripi.

Vedem deci că dispunerea unităților de infanterie și cavalerie în dispozitivul de luptă al armatei varia dela caz la caz, ceea ce este și firesc.

După puținele date ce le avem și pe care le-am arătat aci, se pare că la noi a fost o mai mare variațiune în această privință decât în armatele străine, al căror dispozitiv se apropia mai mult de anume tipice [2]).

Dispozitivul de luptă, așa cum îl arăt mai sus, era menit să dea pe timpul luptei și siguranța necesară și posibilitatea de a face față unor atacuri sau incidente neprevăzute. Totuși afară de acest dispozitiv, afară de faptul că tabăra întărită și având o garnizoană proprie apăra oastea din spate, era nevoie adesea a se lua măsuri speciale de siguranță. Așa, în bătălia dela Călugăreni, lăsarea unei părți a armatei cu A. Király înapoia dreptei lui Mihai Viteazul poate fi cu temeiu interpretată și ca o măsură de pază în direcția Singurenilor, de unde Turcii ar fi putut ataca flancul și spatele lui Mihai Viteazul. Pe de altă parte, în prima bătălie dela Brașov, nefiind cu totul sigur de ce vor face Brașovenii, Radu Șerban este nevoit a lăsa o parte din cavaleria sa pentru a observa pe aceștia.

Să cercetăm acum dacă au fost și care au fost, în fiecare din bătăliile studiate, ideile de manevră.

---

[1]) Kogălniceanu. *o. c.*, I, p. 307.

[2]) Rüstow, *Geschichte der Infanterie*, I, pp. 330—350; colonel Révol, *Histoire de l'armée française de l'origine à nos jours*, planşe.

La Obertyn, idea de manevră a lui Petru Rareș a fost de a înconjura pe inimic. Aceasta a dus la slăbirea frontului și a îngăduit lui Tarnowski ca, după un atac demonstrativ spre linia sa de retragere, să atace cu succes și să străpungă centrul lui Petru Rareș, golit de trupe îndestulătoare. Știința și voința lui Tarnowski se impun în tot timpul luptei.

In lupta dela Vercicani pe Siret, Tomșa « vrând să înșele pre Cazaci »[1], și-a împărțit oastea în două spre a prinde pe Vinovețki în defileul format de pod. Ajutată fiind și de ceață, manevra reușește.

La Jiliște, ideea de manevră a fost un atac dublu înconjurător, având avangarda ca pivot.

La Călugăreni, unde lupta s'a dat spre a întârzia înaintarea lui Sinan Pașa, Mihai a vrut să atragă pe adversar în defileu, unde dușmanul nu se putea folosi de superioritatea sa numerică și, poate (?), că a voit și să-l prindă în cleștele format de grupul său de forțe și de acel a lui Király.

La Mirăslău, Mihai Viteazul a voit, ceea ce corespundea și situației politice și admirabilei pozițiuni tactice ce alesese, să stea în defensivă. Temperamentul său violent a fost mai tare decât judecata rece și atunci a fost manevrat de Basta așa cum acesta o voise.

In întâia bătălie dela Brașov, Radu Șerban a căutat să înconjoare pe vrăjmaș și să-l despartă de Brașov — de unde formația de apropiere cu cavaleria precedând aripile — manevră ce a reușit.

In a doua bătălie dela Brașov, ideea lui Radu Șerban a fost de a atrage pe dușman în cleștele format de cavaleria polonă, ascunsă după moara de hârtie, și de trupele sale, iar Báthory a vroit să manevreze așa ca să aibă soarele în spate.

In bătăliile dela Cahul (1574), Bucovel (1600) și Finta (1653), nu se poate desluși care au fost ideile de manevră, iar în cea dela Șelimber pare a fi fost, din partea lui Mihai Viteazul, acea de a despărți pe Andrei Báthory de Sibiu.

In ceea ce privește făptuirea luptei este de observat că, în afară de mișcările făcute pentru realizarea ideii de manevră

---

[1]) *Letopis. Ț. Mold.* pp. 198—199.

(acolo unde era o ideie de manevră), grijile de căpetenie ale comandantului și a șefilor de unități, erau:

a) De a căuta să atragă întregul front inimic sau o parte din el în focul artileriei și infanteriei proprii (Cahul, Călugăreni, Mirăslău, Bucovel);

b) De a se feri de focul dușman;

c) De a produce rupturi în frontul inimic sau de a-l atrage așa ca să cază pradă unui atac de cavalerie (Șelimber, a doua bătălie dela Brașov).

Deoarece adversarii erau animați de aceleași tendințe, rezulta o mulțime de mișcări de du-te-vino, de retrageri și atacuri parțiale (mai ales caracteristice la Cahul și la Șelimber) care fac ca descrierile acelor bătălii să fie așa de greu de priceput.

Cooperarea între unități (atunci când nu era vreo trădare la mijloc) și între arme, pare să fi fost totdeauna bună. Explicația acestui lucru stă în faptul că unitățile erau unele lângă altele și că se vedea ușor tot ce se petrecea pe câmpul de luptă, deci cooperarea când, repet, nu era trădare, era ușoară.

Ceea ce ne mai interesează a cunoaște este evident conducerea bătăliei. Când vorbim de conducerea bătăliei pe câmpul de luptă, în epoca de care ne ocupăm, nu trebuește să ne gândim la felul de azi și nici chiar la chipul cum Ștefan cel Mare a comandat trupele sale în bătălia dela 10 Ianuarie 1475, adică la ocuparea de către comandant a unui loc în afară de luptă, de unde putea vedea totul și putea îndruma lupta. In secolele XVI și XVII, comandanții de armate erau în primele rânduri. Ei se ocupau singuri de recunoașterea inimicului (Ion-Vodă, la Cahul, Zamoyski, la Bucovel, Basta, la Mirăslău). Ei luau chiar comanda unităților ușoare care dădeau primul atac (Mihai-Vodă, la Călugăreni), iar pe câmpul de luptă comandau atât o unitate (Ion-Vodă, la Jiliștea), cu care mergea în foc, cât întreaga armată. Ei năvăleau cu primele rânduri (Petru Rareș, la Obertyn — unde a fost rănit, Mihai Viteazul, la Călugăreni) [1]) și se puneau

---

[1]) A fost rănit în Bulgaria în 1597 (N. Iorga, *O istorie a lui Mihai Viteazul de el însuși*, p. 7).

mai ales în capul contra-atacurilor (Ion-Vodă, la Cahul; Mihai Viteazul, la Şelimber, Mirăslău, Bucovel; Matei Basarab, la Finta) sau comandau ariergărzile (Ion-Vodă, la Cahul).

Acest rol de luptător personal, care făcea adesea ca şeful să vadă mai mult incidentul local — la care lua parte — decât întregul, provenea şi din bravura personală a şefului şi din impulsivitatea sa, dar şi din nevoia de a da pilda personală. Sub Ştefan cel Mare, când Moldovenii luptau pentru o cauză naţională, fiecare şi toţi aveau interesul să lupte cu destoinicie. Dar mai târziu, când luptele se dădeau pentru interesul unui om — al Domnului sau al pretendentului — când oştirea nu mai era alcătuită din ţara întreagă, ci formată din mercenari şi din oameni veniţi în nădejdea dobândei, era nevoie ca şeful, care cerea oamenilor adunaţi de dânsul să-şi sacrifice vieaţa pentru cauza sa, să dea personal pilda, să fie peste tot unde se putea produce o ruptură sau o slăbire. Şi această pildă au dat-o, cu prisosinţă Petru Rareş şi Ion-Vodă cel Cumplit şi Mihai Viteazul şi Radu Şerban şi Matei Basarab. Dacă, teoretic vorbind, procedeul lor de comandament a fost greşit — şi critica acestui procedeu o face un contemporan — Neagoe Basarab, arătând că locul comandantului nu este în linia întâi, ci în urmă sau pe un flanc [1]) — nu mai puţin trebue să ne închinăm la constatarea vitejiei repetate cu care căpeteniile româneşti s'au aruncat în vâltorile luptelor, cu un minunat dispreţ al primejdiei. Dacă n'au fost tacticieni desăvârşiţi, au fost însă bărbaţi.

Succesul nu încorona totdeauna sforţările alor noştri. Atunci era nevoie să se părăsească câmpul de luptă. Foarte deseori această părăsire se transforma într'o fugă desordonată (Obertyn, Mirăslău), dar alteori trupele noastre au ştiut să impună duşmanului multă prudenţă în urmărire prin contra-atacuri care-l fixau (Cahul, Bucovel), în urma cărora trupele noastre se retrăgeau în ordine, luând formaţii analoage celor pentru marşul de apropiere (tabăra legată la Cahul) [2])

---

[1]) *Invăţăturile* (Ed. 1843), p. 241.
[2]) Infanteria moldovenească după Finta (*Revista Istorică*, XII, p. 19).

sau unghiu (Bucovel). Deseori retragerea se făcea sub protecția nopții (Călugăreni).

Trebue să mai vedem cum se dădea o luptă defensivă.

Prima constatare este că se alegea de obiceiu un loc strâmt și care nu putea fi întors (Mirăslău, Ogretin, Finta), cu un bun câmp de tragere (Mirăslău, Bucovel) care era puternic prin obstacole naturale (Mirăslău, Bucovel). Pozițiunea era întărită prin șanțuri (Roșcani, Ogretin[1]), Finta) și carele armatei (Roșcani). Dispozitivul trupelor era același ca pentru lupta ofensivă, dar se punea mai mare temeiu pe foc (Mirăslău, Bucovel, Finta), așezându-se toată artileria și o mai mare proporție de pușcași în linia întâi. In luptele defensive, ai noștri nu s'au mulțumit numai să opună o rezistență pasivă, ci au manevrat cu trupele din linia a doua și a treia (Bucovel, Finta) și au reușit chiar să înfrângă pe inimicul atacator.

Rezumând cele expuse până acum, putem spune că *bătălia din secolele XVI și XVII, bătălie ce se apropie mai mult de bătălia din apusul și centrul Europei, se deosebește mult de aceea pe care au făptuit-o Românii din veacurile precedente.*

Pe când, în trecut, bătălia era de obiceiu defensivă, în care terenul acoperit sau strâmt juca rolul primordial, *bătălia din secolele XVI și XVII este de obiceiu ofensivă și în câmp deschis.* Această deosebire provine pe de o parte din cauza politică a războiului, care are de scop o cucerire sau apărarea păstrării tronului de către un anumit Domn, scopuri care au fost străine marilor bătălii din secolele XIV și XV și scopuri care nu puteau fi atât de populare ca acel al apărării gliei pe care l-au urmărit Domnitorii dela Bașarab-Vodă la Ștefan cel Mare, scopuri deci care nu interesau masa populației. Scopul politic devenind ofensiv, impunea o strategie ofensivă și deci o bătălie ofensivă.

Pe de altă parte, evoluția alcătuirii social-politice și ca urmare a organizării militare, dădea armate mai asemănătoare celor inimice, formate în mare parte din mercenari și din

[1]) Șanț flancat cu patru redute, clădite din pietre, trunchiuri și gunoaie (Motogna, *o. c.*, p. 15).

breslași militari, al căror fel de a lupta era mai cu seamă ofensiv.

In fine și nu mai puțin, capii noștri militari — excepție făcând Matei Basarab — dar Petru Rareș, Ion-Vodă cel Cumplit, Mihai Viteazul (mai cu seamă) și chiar Radu Șerban, erau prin firea lor impulsivi, felul lor de a fi făcea ca ofensiva să le fie mai naturală chiar când — ca la Mirăslău spre pildă — judecata rece le arătase nevoia și șansele de izbândă ale defensivei. Trebue să recunoaștem că acest fel de bătălie a dat izbânzi mai puțin hotărîtoare decât bătălia defensivă pe care au practicat-o Românii cu atât succes, în veacurile premergătoare. Ea era mai puțin potrivită firii lor. Căpeteniile noastre militare din această epocă au fost dese ori mai slabi tacticieni ca adversarii lor, cari știau nu numai să șarjeze cu un mare curaj în capul alor lor, dar știau să manevreze, știau să se stăpânească și știau să impună voința lor potrivnicilor. Victoria rămânea de partea judecării reci.

Această constatare este, poate, puțin măgulitoare pentru amorul nostru propriu, dar este adevărul. Strădaniile noastre seculare, sângele vârsat din belșug pentru apărarea ființării noastre și pentru menținerea unui zid, la adăpostul căruia alte neamuri au putut să poarte făclia civilizațiunii, au adus și glorie și ne-au constituit și titluri de recunoștința altora, ceea ce ne îngădueşte de a privi adevărul în față.

Inainte de a încheia acest studiu sumar al tacticei românești dela 1504 la 1653, mai rămâne de arătat ce literatură militară a produs această epocă la noi.

Dacă exceptăm crâmpeiele de descrieri de lupte cuprinse în cronici, crâmpeie în care sunt cuprinse foarte puține principii tactice [1]), nu găsim decât o singură scriere atribuită unui Român, în care să se găsească enunțate oarecari principii de tactică și aceasta este scrierea cunoscută sub numele de Invățăturile lui Neagoe Basarab [2]).

---

[1]) I. Bogdan, *Vechile Cronice*, p. 204; *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă*, p. 241; Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, pp. 280, 336, 468; III, p. 128.

[2]) *Invățăturile ale bunului credinciosului Domn al Țării Românești, Neagoe Basarab, către fiul său Teodosie Voevod*, București 1843. Pe când D. Rousso con-

Principiile de tactică cuprinse în această carte, pe lângă o repetată insistență asupra nevoiei de a plăti bine oștirile, a le recompensa și frica ce o arată pentru dezerțiuni (p. 239, 241), sunt:

A alcătui linia de bătaie din cete — unități — separate și a nu forma din armată un singur bloc masiv (p. 237).

A dispune armata pe trei linii (p. 241).

A avea un serviciu de siguranță, înainte și în spate (p. 238), în marș și în stație.

A nu avea hărțuitori «că nu sunt de niciun folos» (p. 239).

Comandantul să nu stea în linia întâia, ci în a doua sau a treia sau, mai ales, pe un flanc între a doua și a treia, de unde să poată vedea și conduce (p. 241).

Inafară de această lucrare se mai cunosc următoarele scrieri ale unor străini, cari au luat parte la luptele noastre:

Un brief et vray Recit de la prise de Terouane et Hedin avec la bataille faitte à Renti et de tous les actes memorables faits depuis deux ans en ça, entre les gens de l'Empereur et les François par Jacques Basilic Marchet, Seigneur de Samos, Anvers, Christofle Plantin 1555 [1]).

Tot Iacob Eraclide dedică Impăratului Maximilian II: *Artis militaris libri IV*, lucrare ce rămăsese în manuscript [2]), până ce a fost publicată de d-l C. Marinescu [3]).

In fine, adversarul lui Mihai Viteazul, G. Basta, a lăsat două scrieri cunoscute nouă azi, scrieri în care, precum am arătat în textul acestui studiu, a intercalat învățămintele căpătate în luptele cu ai noștri:

Il maestro di campo generale, di Giorgio Basta, conte d'Hust, Venezia, 1606.

Le gouvernement de la cavallerie légère, Rouen, 1627.

Sărăcia aceasta a literaturii noastre militare nu trebue să ne mire; împrejurările nu îngăduiau mai mult.

---

sideră această carte ca o compilație din secolul XVII, S. Pușcariu și Romansky o consideră ca scrisă de Neagoe (S. Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, Ed. a II-a, pp. 38, 216).

Vasile Grecu, *Invățăturile lui Neagoe Basarab, domnul Țării Românești (1512—1521)*, versiunea grecească. Vezi introducerea.

[1]) G. Bengescu, *Bibliographie Franco-roumaine*, I, p. 2.

[2]) Max Jähns, *o. c.*, p. 523.

[3]) Citată mai sus.

D) FORTIFICAŢIUNEA

Schimbarea adâncă ce s'a produs în statutul internaţional al principatelor româneşti precum şi evoluţia organizărilor lor interne, dela moartea lui Ştefan cel Mare şi până la acea a lui Matei Basarab, au adus, precum am arătat în capitolele anterioare, modificări în organizarea oştirilor româneşti şi în tactica de care s'au folosit. Dacă aceste modificări erau fireşti, era şi mai firesc ca schimbarea statutului internaţional să aducă, mai ales în Moldova, o schimbare în ceea ce priveşte fortificaţiunea.

In adevăr, în Moldova, se alcătuise, precum am văzut, pe temeiul nevoilor şi pentru a îngădui apărarea fiinţării Statului, un sistem complet de fortificaţiune constituit din: o serie de cetăţi la punctele de intrare în ţară a comunicaţiilor principale şi o regiune fortificată interioară (Neamţ-Roman-Suceava) îngăduind manevrele armatei de câmp [1]).

In Ţara-Românească, nu se constituise niciun sistem de fortificaţiune: pentrucă ea se formase prin reunirea de mici alcătuiri locale [2]); pentrucă, în momentul întregirii sale, duşmanul de căpetenie era regele unguresc, care moştenise [3]) sau construise un sistem întreg de fortificaţiuni ce-i asigurau stăpânirea peste trecerile Carpaţilor [4]): Severin [5]),

---

[1]) Academia Română, *Mem. Secţ. Ist.*, Seria III, Tom. VI, pp. 6—7. Această părere a fost adoptată pe de-a 'ntregul şi de d-l P. Henry în scrierile d-sale *Les églises du Nord de la Moldavie* şi articolul asupra lui Ştefan cel Mare din *Mélanges Charles Diehl*, vol. II.

[2]) « La Valachie a été formée d'une façon populaire. C'est un état paysan. Des formations locales se sont réunies d'elles mêmes . . . dans ses régions essentielles, la Valachie resta paysanne ».

« La Moldavie est, au contraire, une formations de princes guerriers de voévodes qui, pour un motif ou pour un autre, ont abandonné la terre du roi et se sont établis de l'autre cãté des montagnes. Les paysans ont été conquis.

« . . . En Moldavie, entouré de ses barons, servi par ses nobles, le fondateur de la principauté de Moldavie a créé un pays fondé dès le commencement sur la domination militaire » (N. Iorga, *Les châteaux occidentaux en Roumanie* în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, XXII, pp. 59—60).

[3]) Dela Cavalerii Teutoni, când i-a gonit şi le-a luat Ţara Bârsei (Hurmuzaki, I_1, p. 91).

[4]) V. Drăghiceanu în *Buletinul Conisiumii Monumentelor Istorice*, X—XVI, pp. 11, 12, 13, 15.

[5]) Iorga, *o. c.*, p. 57. Insemnătatea acestei cetăţi este arătată prin următoarele documente: La 17 August 1524, se spune: « Dacă se pierde Severinul, Transilvania este pierdută şi apoi prin Ungaria se poate trece fără grijă », (Hurmuzaki, II, p. 477 sqq, doc. Nr. 333).

cetatea Lotrului (Lottorwar) [1]), cetatea Argeșului (Poenari, Castrum Argyes) [2]), Rucăr [3]), Buzău [4]); pentrucă Dunărea nu despărțea, în momentul formării sale, Țara-Românească de state dușmane și pentrucă ea nu a avut în capul ei, la început, o căpetenie înzestrată, cum a fost Ștefan cel Mare, cu vederi de ansamblu [5]). După aceea, ar fi fost prea târziu, pentrucă Turcii, neputând să-și urmeze înaintarea spre Europa Centrală atâta timp cât trecerile peste Dunăre nu erau în stăpânirea lor [6]), au început, din prima jumătate a secolului al XV-lea, să ocupe toate trecerile ce duceau din Țara Românească în actuala Bulgarie [7]), cetățile de pe malul drept fiind ocupate de dânșii mai dinainte [8]). Ei au organizat la aceste treceri,

La 12 Aprilie 1524 și 30 Oct. 1524, regele Ludovic II scrie Sibienilor arătându-le că față de primejdia înaintării Turcilor «întărirea cetății Severinului a devenit foarte necesară» (citat de Al. Bărcăcilă, *Cetatea medievală a Severinului* în *Omagiu lui Constantin Kirițescu*, p. 346).

[1]) V. Drăghiceanu în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, X—XVI, p. 15, nota 4; Al. Lapedatu în *Bul. Com. Mon. Ist.*, III, p. 182; Iorga, *l. c.*; Zimmermann & Werner, *Urkundenbuch*, I, p. 58; Hurmuzaki, I, p. 127); Document din 1453 citat de Iorga (*Sate și preoți în Ardeal*, p. 159, nota 1).

[2]) Iorga, *l. c.*, Dintr'un raport din 1552 rezultă că regele Ungariei, Ludovic (1516—1526) a dat lui Radu, Voivodul muntean, două cetăți în Ardeal, primind în schimb cetatea Poenari (Al. Lapedatu în *Bul. Com. Mon. Ist.*, II (1909 p. 40). Engel, *Geschichte der Walachey*, p. 204; Hurmuzaki, XI, pp. 846, 849, 863; Iorga, *Istoria armatei române*, I, p. 249; Iorga *Sate și preoți din Ardeal*, p. 142. Verancius arată că în secolul XVI erau numai două cetăți făcute din zid în Muntenia: București și Poenari și că erau neînsemnate (A. P. Ilarian, *l. c.*, III, p. 178).

[3]) *Das Burzenland*, IV; *Die Dörfer des Burzenlandes*, I, pp. 37, 39. 41, 62 și tabela Nr. 7—8.

[4]) *Idem*, pp. 37, 39, 41, 47—51 și tabela 6—7.

[5]) Academia Română, *Mem. Secț. Ist.*, Seria III, Tom. VI, pp. 6, 7, 8, 64.

[6]) *Idem*, p. 36.

[7]) Turnu, luat, de Turci în 1395 (Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, p. 65), ar fi fost reclădit de Baiazid (Iorga, *Geschichte des Rumänischen Volkes*, I, p. 303), apoi ar fi fost reluat de Mahomet I în 1417 (*Ibid.*). Gr. Florescu, *Turnul antic dela Turnu Măgurele* (în *Omagiu lui C. Kirițescu*).

Giurgiu, clădit de Mircea (Jehan de Wavrin, *Anciennes Chroniques* (Ed. Dupont), II, p. 138), a fost luat de Turci întâi la 1416 (N. A. Constantinescu, *Cetatea Giurgiului*, p. 16); reluat de Munteni, apoi de Turci, el rămâne dela 1462 în stăpânirea Turcilor (N. A. Constantinescu, *o. c.*, p. 17).

Brăila este luată de Turci în 1540 (Iorga, *o. c.*, I, p. 383).

[8]) «(Mahomet, I in 1417) versuchte er jedoch, die Verhältnisse klug berechnend, nicht wieder das, was seinen Vorgängern misslungen war: er dachte nicht mehr daran, die Walachei zu erobern, um seinem Reiche einen neuen Landstrich zu gewinnen oder auch nur einen treuen Wojwoden an Stelle desjenigen, der ihh frech beleidigt hatte, einzusetzen. Nein, er sah ganz treffend, dass es viel leichter sei, diesem neu emporsprudelnden Leben gegenüber einen Damm aufzuwerfen,

pe teritoriul muntenesc, capete de pod puternice, care le îngăduiau să țină sub ascultare pe domnitorii Țării-Românești. Astfel, cu începere din a doua jumătate a secolului al XV-lea, această țară s'a găsit strânsă între doi vecini puternici, stăpâni pe trecerile ce duceau în ea peste Dunăre și peste munți.

In 1603, solii lui Radu Șerban Voivod spun împăratului austriac că în țara lor nu este cetate în care să se poată rezista unui atac turcesc și cer ca împăratul să ajute la clădirea unei asemeni cetăți [1]).

Turcii, cucerind, în 1484, Chilia și Cetatea-Albă, au adus, în sistemul definitiv al Moldovei, spărtura prin care au putut impune, din ce în ce mai puternic, voința lor acestei țări; spărtură pe care au mărit-o, în 1538, ocupând Tighina [2]).

Pentrucă fortificațiunile permanente rămase încă în stăpânirea Moldovenilor, și unele chiar ameliorate de Petru Rareș [3]), constituiau un element de putere pentru Moldoveni, Turcii au impus, în mijlocul veacului al XVI-lea, distrugerea lor [4]),

---

und er befahl deshalb, dass in seiner Anwesenheit die von ihm eroberten Festungen an der Donau und in der Dobrudscha befestigt werden sollten », (I o r g a, *o. c.*, I, p. 303). I o r g a, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, pp. 63—66.

[1]) A. V e r e s s, *o. c.*, VII, p. 163.

[2]) I. B o g d a n, *Vechile cronice moldovenești până la Ureche*, p. 231. Citadela cetății Tighina a fost clădită între anii 1538 și 1541 (Ș t e f a n C i o b a n u, *Cetatea Tighina*, pp. 11—12).

[3]) H u r m u z a k i, XV_1, pp. 317, 432. Dacă Petru Rareș s'a adresat Bistrițenilor pentru maeștri cari să transforme cetatea Soroca în cetate de zid, este și pentrucă erau mai aproape și pentrucă relațiile dintre el și ei erau de așa natură că putea să le cere aceasta, dar și pentrucă constatase cât de puternice erau nouăle fortificațiuni ale Bistriței.

I. U r s u (*Petru Rareș*, p. 88) observă că Petru Rareș a fost nevoit a întări (sau mai bine zis a transforma fortificația pasageră a Sorocei în fortificație permanentă) din cauza ocupării Tighinei de către Turci. Motivul ar fi plauzibil.

Asupra cetății Soroca vezi: A. L a p e d a t u, *Cetatea Sorocii* (*Bul. Com. Mon. Ist.*, VII, p. 85).

Cu ocazia săpăturilor făcute la Soroca pentru Muzeul Militar Național, V. Drăghiceanu nu a găsit decât obiecte dintr'o epocă mai târzie.

Petru Rareș a reparat și Neamțul tot cu maeștri din Bistrița (I o r g a, *Istoria armatei române*, I, p. 247).

[4]) « Deci Alexandru-Vodă (Lăpușneanu), făcând pre cuvântul împăratului, umplând toate cetățile de lemne, le-au aprins de au ars și s'au râsipit, numai Hotinul ce au lăsat ca să fie apărătură de spre Leși », (*Letopis. Țării Mold.*, p. 211). Distrugerea nu a fost completă, căci în secolul XVIII, Turcii dau din nou ordin să se distrugă Neamțul (K o g ă l n i c e a n u, *Letopiseți*, III, p. 358).

Este o eroare concluzia trasă de A. D. X e n o p o l, (*Istoria Românilor*, Ed. II, vol. V, p. 109) din acest pasagiu, că dacă Vodă Lăpușneanu a distrus cetățile prin foc acestea erau de lemn. Sub acțiunea unui foc puternic zidurile crapă și cad, de aceia așezarea de lemn contra zidurilor unei cetăți și aprinderea lor era un mijloc

lucru ce s'a întâmplat în Țara-Românească pentru Târgoviștea mai târziu [1]).

Pe când Turcii, urmând pilda dată de puterile apusene [2]) și de cele mai deseori cu ajutorul tehnicienilor creștini, modificau și modernizau continuu cetățile aflate în mâinile lor, trecând la fortificațiunea bastionată, cum făceau de altfel și cetățile săsești din Ardeal [3]), în principatele românești, cetățile ce mai rămăseseră în stăpânirea noastră nu au fost modernizate prin nouă lucrări permanente. Singura lucrare permanentă, documentar stabilită, a fost transformarea arătată mai sus, a cetății Soroca din cetate cu valuri de pământ în cetate de zid. Sunt temeiuri pentru a crede că, precum s'a întâmplat în Occident [4]) și la Sașii din Ardeal [5]), să se fi adăugat cetăților în ființă sau unora dintr'însele, în exterior întăriri nouă de pământ și lemn, alcătuite după sistemul bastionat. Și temeiurile care ar îndritui o asemenea părere sunt:

1. O scrisoare din 13 Iunie 1600, din Cluj, publicată de N. Iorga, prin care se spune ca la acea dată Hotinul avea 12 bastioane [6]). Insă, pe vremea aceea nu exista, la Hotin, ca fortificațiune permanentă, decât vechea cetate de zid

---

de atac al acestora, cum am văzut că s'a procedat în 1445 la atacul cetăților Turtucaia și Giurgiu și cum vom mai vedea la finele acestui studiu.

Din principiu, Turcii nu îngăduiau țărilor vasale să aibă cetăți întărite (Episcopul d'Aqs către Carol IX, August 1571, în Hurmuzaki, Supl. I_1, p. 23; A. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 73), afară de cele ocupate de dânșii la a căror reparare și întreținere sileau pe domnii Moldovei, cum au silit pe Petru Schiopul să repare cetatea Tighinei în 1584 (Hurmuzaki, XI, p. 676), cum primise ordin din 1583 (A. Veress, *o. c.*, III, p. 286).

[1]) « După aceasta Impărăția au trimes poruncă la Ghica Vodă (1660) de au surpat cetatea din Târgoviștea ca să n'aibă dușmaniii Impăratului sprijineală acolo (Const. Grecescu, *Mărturiile comisului Iștoc*, în *Revista Istorică Română*, vol. VIII, (1938).

[2]) Viollet-le-Duc, *Dicționnaire de l'architecture francaise*, I, p. 417; II, pp. 175, 176, 177; François de Vaux de Foletier, *Galiot de Genouillac. Maître de l'artillerie de France* (1465—1546), pp. 47—50; Max Jähns, (*o. c.*, I, pp. 774—864) dă vechea bibliografie a acestei chestiuni.

[3]) *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, Neue Folge, XXI, p. 33; *Das Burzenland*, III *Kronstadt*, I, pp. 79, 97—102; Trauchenfels, *Magazin für Geschichte . . . Siebenbürgens*. Neue Folge, II, pp. 133—134; Gross u. Kühlbrandt, *Die Rosenauer Burg*, pp. 17, 18.

[4]) Viollet-le-Duc, *o. c.*, I, p. 417; M. Jähns, *o. c.*, 774—865.

[5]) Nota 3 mai sus.

[6]) « 12 pastein die werden nur Rundeln oder Thuren sein » (Hurmuzaki, XII, p. 942).

datând din secolele precedente [1]) și care nu a avut și nu are nici azi bastioane; incinta exterioară de azi, care este alcătuită după normele dela sfârșitul secolului al XVII și începutul secolului al XVIII-lea, este făcută de Turci, după luarea cetății în stăpânire de către dânșii (1713) [2]).

2. Următoarele rânduri din cronică: « Făcut-au Constandin Vodă oaste în leafă, și au îngrădit târgul împrejur, și cu oastea au trimes pre Antiohie hatmanul de au lovit târgul Neamțului fără veste, să prinză pre B o g d a n și pre I o r d a c h e, știind că era în Neamț, ce nu i-au apucat, că întru aceea seară ei s'au suit în cetate... Eșit-au răimăntarul de Neamț și s'au lovit cu oastea lui Constandin Vodă, și înfrângând ai noștri pre jolniri, au plecat fuga care cum putea. Numai Costașco Turculeț rămăsese de-i răituia până la *părcane ce era la drumul ce se sue la cetate* [3]).

Așa cum erau, cetățile au fost întreținute [4]), până la distrugerea lor, de către Alexandru Lăpușneanu.

Pentru ca cetățile să-și îndeplinească menirea, trebuia ca zestrea lor în armament, munițiuni, etc., să fie totdeauna completă. Și rezervele de aceste materiale erau cu atât mai trebuincioase în acele vremuri, cu cât, din cauza instabilității păcii, un atac pe neașteptate era totdeauna cu putință și cu cât lipsa de mijloace și greutatea cu care se executau transporturile făceau cu neputință o aprovizionare în momentul primejdiei. Nevoia acestor rezerve este arătată de contemporani [5]), iar documentele vremii arată cum că se cumpărau [6]) rezerve de armament, munițiuni, etc.

Săpăturile făcute de Gr. Avakian, la Cetatea-Albă, în anii

---

[1]) Academia Română, *Mem. Secț. Ist.*, Seria III, Tom. VI, pp. 3—4.

[2]) K o g ă l n i c e a n u, *o. c.*, II, p. 346; III, pp. 51—52. După facerea incintei exterioare noui, Turcii se slujiră de vechea cetate ca depozit de materiale (arsenal). H a s d e u, *Arhiva Istorică*, I_1, p. 183.

[3]) *Letopisețul Țării Moldovei dela Istrate Dabija până la domnia a doua a lui Antioh Cantemir* (Ed. G i u r e s c u), p. 89.

[4]) Se cumpără cuie de draniță pentru cetatea Sucevei (I o r g a, *Documente românești din Arhiva Bistriței*, I, pp. 12, 24, 45; H u r m u z a k i, XV_2, p. 783). Și Hotinul era acoperit cu draniță (H u r m u z a k i, Supl. II_2, p. 207).

[5]) K o g ă l n i c e a n u, *o. c.*, I, p. 329. Polonii constată, la 1 Septemvrie 1602, că Hotinul avea o foarte redusă cantitate de armament, munițiuni și provizii (H u r m u z a k i, Supl. II_2, p. 207).

[6]) Academia Română, *Mem. Secț. Ist.*, Seria III, Tom. XI, pp. 190—191.

1929, 1930, şi 1931, arată că se păstrau rezerve de ghiulele (de piatră şi de metal), «arici», chiurase, unelte, meiu [1]).

Documentele ne arată că efectivul garnizoanelor era mic [2]), lucru firesc, dată fiind micimea cetăţilor şi felul lor de construcţiune.

Dacă în ceea ce priveşte fortificaţiunea permanentă a cetăţilor sunt foarte puţine lucruri de spus pentru tot veacul al XVI-lea şi prima jumătate a celui al XVII-lea, în schimb avem informaţiuni destul de numeroase care ne arată că, în această epocă, s'au întărit multe mănăstiri [3]).

Numărul mănăstirilor întărite a crescut din pricinele următoare: S'au clădit locaşuri nouă (Probota, Moldoviţa, Coşula, Suceviţa, Râşca, Slatina [4]), Sadova [5]), etc.); s'au clădit din nou mănăstiri ce fuseseră distruse sau părăsite [6]); s'au transformat întărituri, alcătuite din pălănci, în întărituri de ziduri [7]).

Ţările fiind expuse din ce în ce mai mult la incursiile bandelor de Turci, Tătari, etc., mănăstirile, care erau avute şi unde se refugiau, la vreme de nevoie, toţi acei care puteau, au fost silite să se pună la adăpost faţă de atacuri din partea acestora.

---

[1]) Raporturile lui Avakian au rămas inedite.

[2]) La 25 Decemvrie 1553, garnizoana din Cetatea de Baltă se compunea din: 25 călăreţi, 10 pedestraşi şi 4 paznici (Hurmuzaki, II₅, p. 149).

Despot-Vodă avea ca garnizoană la Suceava 656 ostaşi (Lapedatu în Romstörfer, *Cetatea Sucevei*, p. XXXIV). Cifra dată de Nicolae Costin (Kogălniceanu, *o. c.*, I, p. 442) este exagerată (Lapedatu, *l. c.*).

Miron Costin socoteşte, în 1653, că 30 Nemţi puşcaşi ar fi putut apăra cetatea Hotinului ani de zile (Kogălniceanu, *o. c.*, I, p. 329).

Hotinul a cărui garnizoană era alcătuită din 70 pedestraşi rezistă, în 1572, mai multe săptămâni şi nu se predă decât după ordinul regelui polon (A. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 269).

Garnizoana Sucevei, în 1653, se compunea din: 80 de seimeni, 60 de lefegii nemţi şi puşcaşii localnici (Kogălniceanu, *o. c.*, I, p. 339). Când au venit Cazacii, şi-au făcut tabăra în afara cetăţii şi au întărit-o (*Ibid.*, pp. 341—342).

[3]) In Ardeal, majoritatea zidurilor «Kirchenburg-urilor» datează din a doua jumătate a secolului XV şi (mai ales) dela începutul secolului XVI (E. Sigerus, *Siebenbürgisch-Sächsische Kirchenburgen*, Ed. V, p. 5).

[4]) Vezi G. Balş, *Bisericele Moldoveneşti din veacul al XVI-lea*.

[5]) *Bul. Com. Mon. Ist.*, IV, p. 134.

[6]) Comana întemeiată de Vlad Ţepeş, reclădită de Radu Şerban (*Bul. Com. Mon. Ist.*, I, p. 11); Homor zidită în 1530 în locul alteia mai vechi (Balş, *o. c.*, p. 21); Balş, *o. c.*, p. 189.

[7]) Sub domnia lui Vasile Lupu unele din mănăstirile din Iaşi, care au avut mai târziu ziduri, erau încă înconjurate cu pălănci de lemn (*The Travels of Macarius*, Ed. Belfour, p. 52).

Pilda bisericilor și a mănăstirilor din țările vecine și mai ales a acelora din Ardeal a putut avea și ea o influență, dar mică și iată de ce:

Ideea de a întări mănăstirile, ca și acea de a întări case, biserici [1]), orașe, nu a fost împrumutată, ci s'a născut din nevoia de a se apăra.

Comunitățile săsești erau bogate, în general, și alcătuite dintr'o populație muncitoare și numeroasă. Mănăstirile dela noi erau bogate, dar călugării și călugărițele lor trăiau mai mult pentru o vieață contemplativă.

Bisericile săsești erau de obiceiu în sate așezate în câmpie, căci în jurul lor era câmpul cultivabil, din produsul căruia trăiau locuitorii satului respectiv. Ele erau ușor de văzut și de găsit. Mănăstirile noastre erau așezate în mijlocul pădurilor, în locuri adăpostite de vederi și nu pe căile de comunicații obișnuite.

Bisericile săsești, fiind vizibile, trebuiau așezate pe teren așa ca acesta să le ajute la apărare, de aceea ele erau puse în cele mai multe cazuri pe înălțimi sau după obstacole, ca un curs de apă, pe când mănăstirile noastre sunt de obiceiu într'un fund de vale.

Bisericile Sașilor, fiind așezate pe un vârf de deal, era nevoie ca zidurile lor de apărare să îmbrace acest vârf din

---

[1]) G. Balș mi-a semnalat, în Mai 1931, că se găsiseră la noi trei biserici având metereze în podul lor. Acestea erau: Precista din Galați (clădită de câțiva negustori la începutul secolului XVII), Sf. Ion Botezătorul din Iași și Toporăuți (ambele clădite de Miron Barnowschi, 1626—1629). La Toporăuți, meterezele (zidite azi în exterior) sunt în număr de câte cinci pe laturile de miazăzi și miazănoapte a bisericii, cinci în zidul altarului și trei în zidul de apus; în grosimea acestui din urmă zid se află scara care duce în pod. Faptul că aceste biserici sunt toate din aceiași ani și că nu se găsesc — sau cel puțin nu se cunosc până azi — biserici mai vechi având metereze în însăși clădirea lor, ar lăsa să se presupună o influență străină sau copierea de ai noștri de modele străine.

Intr'un articol în *Inchinare lui N. Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 ani*, arhitectul Ștefan M. Balș descrie (pp. 28—31) biserica întărită Sf. Ion Botezătorul din Iași și observă că, dacă meterezele (14) îngăduiau a bate terenul dimprejur, ele nu îngăduiau a bate terenul dela picioarele pereților bisericii, creându-se astfel un însemnat unghiu mort. Tot d-sa mai semnalează că și biserica Hadâmbu (Iași, din anul 1659) este organizată pentru apărare; două mici ferestruici rotunde sunt amenajate deasupra pronaosului; una din acestea este într'o mică încăpere care iese în afara zidului în « porte à faux » și îngădue a se arunca proiectile, printr'o gaură din pardoseală, asupra celor ce ar voi să intre în biserică, fiind situată exact deasupra ușii de intrare.

toate părțile pentru ca dușmanul să nu găsească, pe creasta ce desparte partea de sus a dealului de clinele acestuia, niciun loc prielnic care să-i servească de bază pentru atac. De aceea aproape în unanimitatea cazurilor întăriturile aveau o formă lunguiață [1]).

Mănăstirile noastre, așezate de obiceiu pe un loc șes, nu aveau a ținea seama de formele terenului, de aceea zidul lor de apărare avea de obiceiu o formă patrulateră [2]), rareori poligonală [3]).

Bisericile săsești, fiind în câmp, unde comunicațiile erau mai lesnicioase, și într'o țară unde acei cari le atacau aveau de obiceiu un armament perfecționat, au întărituri puternice, cu mai multe rânduri de ziduri groase și înalte, cu turnuri și cu bastioane pentru baterea curtinei, cu dispozitive speciale pentru baterea piciorului zidurilor, etc. [4]). Mănăstirile noastre, expuse mai ales unor atacuri de trupe călări ușor înarmate, nu aveau nevoie și nu posedau de obiceiu decât un simplu zid cu crenele, cu drum de strajă și câteva turnuri la colțuri și la poarta de intrare [5]). De obiceiu dispozitivul pentru baterea intervalelor dintre turnuri și a terenului din fața zidurilor era din cele mai simple: creneluri la partea superioară a curtinelor și câteodată metereze pe fețele laterale ale turnurilor. Rar erau mai desăvârșite [6]).

---

1) *Das Burzenland*, IV; *Die Dörfer des Burzenlandes*, I, pp. 115—154, planșele 33, 34, 48, 55, 56, 66, 71, 74, 81, 82, 86, 87, 97, 98. E. Sigerius, *o. c.*, pp. 4—16.

Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge, XXXVII, pp. 417, 420, 422, 430, 432. Walther Horwath, *Siebenbürgisch-Sächsische Kirchenburgen*.

Carl Schuchhardt, *Die Burg im Wandel der Weltgeschichte*, p. 302. E. G. Sebastian, *German fortified churches in Transylvania* (*Antiquity*, September 1932, pp. 301, 326).

2) G. Balș, *o. c.*, p. 189; *Bul. Com. Mon. Ist.*, I, p. 23; XVII, p. 128.

3) *Bul. Com. Mon. Ist.*, III, p. 38; V, p. 106.

4) *Das Burzenland*, *l. c.*; E. Sigerius, *o. c.*, pp. 6—16; *Arch. d. Ver. f. Siebenbürgische Landeskunde*, Neue Folge, XXVII, pp. 417, 420, 422, 424, 427, 430, 432, 434, 436, 437.

5) Balș, *o. c.*, pp. 189, 194; *Bul. Com. Mon. Ist.*, I, pp. 23, 184; XVII, p. 128.

6) Moldovița (Balș, *o. c.*, pp. 203—206); Homer, (*Id.*, p. 208); Sucevița (*Id.*, pp. 211—215). La Dragomirna ar fi fost un «pont levis» (Ipolit Vorobchievici, *Sf. Mănăstire Dragomirna*, p. 21).

Bisericile întărite săsești [1]), și prin tăria și dispozitivul zidurilor și prin armamentul lor [2]) și prin rezervele de merinde ce aveau [3]) și prin apărătorii lor numeroși [4]) puteau suporta și au suportat, adesea, cu succes, asedii lungi [5]). Mănăstirile noastre, cu toate că aveau, cel puțin unele, armament [6]) și adăposteau uneori ostași, nu aveau menirea de a rezista unui asediu serios. Totuși sunt pilde când zidurile acestor mănăstiri, ocupate de apărători destoinici, au putut ținea locului câtva timp pe acei cari le atacau [7]).

Pe lângă mănăstirile întărite se găsesc, în epoca de care ne ocupăm, încă două feluri de întărituri cu caracter permanent:

1. In Oltenia, cula, copiată dela vecinii de pe celălalt mal al Dunării: clădire alcătuită dintr'un paralelipiped de zid, cu baza pătrată sau dreptunghiulară, fără altă deschidere la catul de jos decât ușa puternică; cu ferești înguste la celelalte caturi și cu un cerdac sus de pe care se dominau împrejurimile. Ele au fost clădite în secolele XVI și XVII [8]).

2. Curți boierești împrejmuite cu ziduri, cum era cea dela Brâncoveni, întărită de Matei Basarab [9]) și cum au fost probabil încă altele, care au dispărut azi sau nu au fost studiate încă.

---

[1]) In *Boabe de Grâu* (An. II, Nr. 4), Erhard Antoni le numeşte — prin traducere din limba germană — *cetăți bisericești*.

[2]) Cum era de pildă la Prejmer, unde la unele crenele erau obloane cu balamale, pe care obloane erau fixate mai multe ţevi alcătuind adevărate mitraliere (*Zeitschrif für historische Waffenkunde*, VII, pp. 263—265). E. Sigerus, *o. c.*

[3]) E. Sigerus, *o. c.*, pp. 8, 12, 13.

[4]) Regele Mateiaş hotărăşte, în 1466, că jumătate din populaţia din Agnita în stare de a putea purta armele să rămână totdeauna ca garnizoană a bisericii întărite (E. Sigerus, *o. c.*, p. 9).

[5]) *Das Burzenland*, IV, pp. 128, 130, 140, 149, 154; E. Sigerus, *o. c.*, p. 13. Totuşi Kirchenburg-ul din Prejmer, foarte puternic întărit, fiind atacat de Petru Rareş la 25 Octomvrie, este luat la 27 Octomvrie 1529 (Ursu, *Petru Rareș*, p. 17).

[6]) Inventarul armamentului dela Tismana, între care; « 7 tunuri mari, 24 ţăcălaşe mai mici » (Ştefulescu, *Mănăstirea Tismana*, Ed. II, pp. 81, 133).

[7]) In 1633, Matei Basarab susţine, cu succes, un asediu în regulă în Mănăstirea Tismana (*Magazin Istoric*, IV, p. 313; Şincai, *Cronica Românilor*, III, p. 361). M. Kogălniceanu, *o. c.*, I, p. 340; Caşinul şi Mira au susţinut asedii serioase în secolul al XVIII-lea, (Kogălniceanu, *o. c.*, II, p. 356; III, pp. 59, 64, 65).

[8]) Iorga în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XXII, p. 55.

[9]) *Bul. Com. Mon. Ist.*, IV, pp. 56, 66.

Dimensiunile mici, atât ale zidurilor mănăstirilor noastre [1]) cât și ale întăriturilor bisericilor săsești, ale culelor și ale curților boierești întărite, au făcut ca ele să poată folosi unor apărări locale de scurtă durată, dar nu să joace vreun rol într'un războiu, căci o armată nu putea fi oprită de ele [2]) și mai ales nu putea fi împiedecată a trece pe lângă ele, artileria lor fiind redusă și garnizoanele lor prea slabe spre a putea ataca sau a fi o primejdie pentru armata ce trecea.

In ceea ce privește fortificația pasageră (de lemn și pământ), nu numai că orașele noastre și-au păstrat pălăncile [3]), dar, cum am arătat mai sus, este probabil că și orașele întărite permanent au fost nevoite, din cauza perfecționării artileriei, să se înconjoare de întărituri nouă de lemn și pământ, numite de ai noștri « pălănci » și « părcane » [4]). Nu avem date asupra

---

[1]) Balș, *o. c.*, pp. 194, 195, 197, 198, 199.

[2]) Cel mai bun exemplu este al Kirchenburg-ului din Prejmer, unul din cele mai tari din Ardeal, care nu a putut rezista atacului armatei moldovenești, în 1529, decât trei zile.

[3]) « . . . hinc tertia die aditur Tragoviscus metropolis Valachorum, et sedes peculiaris, principum, inaccessibilis, non muro, non moenibus cincta, sed fossa, vallo et aggeribus tantum cum sudibus praeacutis exterius positis, sita inter paludes obductas, lutosis sylvis et lacunis aquarum, ita, quod hieme tot pene circumfinitima regio immeabilis sit » (Petranchich, *De itineribus in Turciam*, Viena 1522, citat de Veress, *Fontes rerum Transylvanicum*, IV, p. 111).

« La fortezza (Târgoviște) era dentro quasi tutta de legname, *come sono molti di questi parti* » (Veress, *Campania Creștinilor contra lui Sinan Pașa, din 1595*, pp. 47—48).

Intăriturile Bucureștiului, în Iunie 1574, constau dintr'o palancă făcută din trunchi groși de arbori puși în pământ (în picioare) unul lângă altul și prinși unii de alții prin bâne fixate de trunchi prin cuie (pene) de lemn . . . Castelul voivodului fortificat la fel (*Le voyage de Pierre Lescalopier « Parisien » de Venise à Constantinople, l'an 1574* în *Revue d'histoire diplomatique*, XXXV (1921), p.p 46—47.

[4]) Asupra însemnării cuvintelor *palancă* și *parcan* sau *părcan* sunt de observat cele ce urmează:

Tiktin *(Dicționarul Român-German)* traduce palancă prin: Bollwerk, Schutzwehr, adică întărituri în general. Această însemnare o cred justă, căci iată cum se exprimă vechile cronice:

« . . . făcând pălănci și părcane de apărare » (Cronica lui Mustea, în Kogălniceanu, *Letopiseți*, III, p. 86).

« . . . nici marginea nu s'au băjenit prin pălănci » (*Letopisețul Țării Moldovei dela Dabija la Cantenmir*, Ed. Giurescu, p. 61).

« . . . așijderea și prin mănăstiri pe sub munte . . . făcuse pălănci de pământ cu părcane », (*Ibid.*, p. 83).

« . . . cu șanțuri și cu părcane și cu spini îngrădită (Kogălniceanu, *o. c.*, I, p. 484).

Din aceste câteva citații reiese:

a) Palanca este un termen general, întăritură, care poate fi și de pământ;

unor asemenea întărituri făcute de ai noştri, dar izvoarele contemporane ne-au păstrat descrieri destul de amănunţite ale întăriturilor făcute de Sinan Paşa, în anul 1595, la Târgovişte [1]) şi la Bucureşti [2]).

Avem, în schimb, mult mai numeroase informaţiuni asupra fortificaţiunii întrebuinţate pe câmpul de luptă.

Am arătat, în paginele precedente în care am vorbit detactica din această epocă, că armatele nu se aşezau în tabără fără a se împresura cu un val făcut din căruţele armatei, căruţe care slujeau ca întărituri şi pe câmpul de luptă. Şi este explicabilă folosirea lor în acest scop, dacă ne amintim că menirea fortificaţiunii de câmp era atunci, mai ales, de a opri şarjele cavaleriei.

Dar pe câmpul de luptă se întrebuinţa şi fortificaţiunea alcătuită din parapete de pământ şi lemne, cu şanţuri înainte, şanţuri pe care cronicarii le arată menite mai ales a opri cavaleria [3]) şi cu întărituri pentru flancare, numite băşti [4]).

---

b) Palanca şi părcanul nu sunt acelaşi lucru; părcanul este o parte din fortificaţie, căci palanca poate fi: de pământ cu părcane şi un oraş poate avea întărituri (palancă) alcătuite din şanţuri cu părcane.

Tiktin (*o. c.*) traduce cuvântul părcan prin: Verschanzung aus Pfählen und Brettern; Pfahlwerk (Palissade) şi-l derivă din polonul parkan: (palissade). Eu nu cred că prin părcane ai noştri înţelegeau întărituri alcătuite din cutare material (interpretarea lui Tiktin), ci întărituri puse în afara şanţului cu un anumit traseu, adică aceea ce se numeşte în fortificaţie barbicană sau barbacană, uvraj înaintat care proteja o trecere, o poartă sau poternă şi care îngăduia garnizoanei unei cetăţi să se adune la adăpost pentru a face ieşiri (Viollet-le-Duc, *o. c.*, II, p. 111).

[1]) Vezi mai departe la atacul şi luarea Târgoviştei, în 1595. Este interesant că, într'o relaţie contemporană (A. Veress, *Campania Creştinilor contra lui Sinan Paşa, din 1595*, p. 76), se zice că Sinan a întărit Târgoviştea cu o palancă de pământ şi lemn după obiceiul din ţară (all'usanza di quel paese); această palancă consta din două rânduri de bârne între care se arunca pământul scos din şanţ.

[2]) « Les travaux de fortification autour de Bucarest sont les suivants: On a placé en deux rangs de grands arbres et l'espace vide a été rempli de terre; on a construit neuf bastions en pilotis et en terre; sur chaque bastion on peut placer quinze canons; les bastions sont distants l'un de l'autre d'un coup d'arc; il y a autour de la ville une fosse (în care curgea apă, Hurmuzaki, III$_2$, p. 151) dont la profondeur est de trois sagènes (Klafter) environ et la largeur de même. Le monastère, bâti en briques, qui se trouve tout près de la ville (? Mânăstirea Radu Vodă: C. Săndulescu, *Biserica Radu Vodă din Bucureşti*, p. 4), a été aussi occupé et, en huit jours, fortifié par Sinan Pacha. Le mur du cimetière a été aussi compris dans les fortifications, en y ajoutant une palissade et des travaux de terre. Il y a là 5 ou 7 bastions » (Hurmuzaki, Supl. II$_1$, pp. 363—364). Hurmuzaki, IV, p. 206.

Annals of the Turkish Empire, by Naima translated by Charles Fraser, p. 63.

[3]) Kogălniceanu, *o. c.*, I, p. 342; Hurmuzaki, Supl. II$_2$, pp. 502—504.

[4]) Tiktin, *(o. c.)* traduce *bască* prin termenul general de: Schutzwall, Bollwerk Dicţionarul Academiei (başcă, vezi baştă) zice că derivă dela cuvân-

La Roşcani, Ion Vodă cel Cumplit se întăreşte cu un şanţ [1]).

La Bucovel (Octomvrie 1600), Mihai Viteazul pune să se facă pe frontul liniei sale de bătaie şanţuri [2]), iar Zamoyski îşi aşează tunurile în băşti de pământ [3]).

La Ogretin, Radu Şerban întăreşte poziţia ce o ocupă cu patru redute, clădite din pietre, trunchi şi gunoaie [4]).

La Finta, tabăra lui Matei Basarab este înconjurată cu un şanţ, ce începe din malul Ialomiţei, ocoleşte tabăra şi se isprăveşte tot în malul Ialomiţei [5]).

In rezumat, pentru întărirea câmpului de luptă Românii foloseau pe de o parte carele armatei, iar pe de alta, parapete cu şanţuri [6]), flancate cu lucrări de fortificaţie închise sau semi-închise, puse la colţurile liniei întăririlor sau aşezate înaintea acestora, la nu mai mult ca o bătaie de puşcă [7]) (pentru a putea fi susţinute) şi în care se puneau de obiceiu tunuri [8]).

In cursul veacului şi jumătate de care ne ocupăm, Românii au atacat, mai cu seamă, dar au şi apărat numeroase cetăţi. Pentru a ne da bine seama de procedeele lor de atac şi apărare vom descrie, atât pe cât ne îngăduesc ştirile ce avem, un număr de asemeni atacuri şi apărări.

---

tul polonez b a s z t a (cum admite şi T i k t i n). Dar traducerea cuvântului baszta este: bastion, adică uvraj de flancare, nu fortificaţie în genere. Cuvântul este întrebuinţat mai ales de M i r o n C o s t i n (care şi-a făcut educaţia în Polonia) şi are la dânsul mai ales sensul de: redută sau semiredută.

... şi au făcut.... şi dinafară de şanţuri, băsci de pământ, dela şanţul taberei aşa de departe cât ajungea glonţul puşcei » (M i r o n C o s t i n apud K o g ă l n i c e a n u, *Letopiseţi*, I. 250).

« ...băşci de pământ înalte » *(Ibid.* I, p. 257).

« ... şi două băşci de pământ; una la un corn de oaste, alta la alt corn, câte cu patru puşci şi câte cu trei sute de pedestraşi cu foc » (*Ibid.*, I, p. 271).

1) *Letopis. Ţ. Mold.*, p. 232.

2) K o g ă l n i c e a n u, *o. c.*, I, p. 257.

3) *Ibid.*

4) Motogna, *Răsboaiele lui Radu Şerban, p.* 15; Spontoni, *Historia della Transilvania,* p. 207.

5) K o g ă l n i c e a n u, *Letopiseţi,* I, p. 335.

6) Basta recomandă ca acestea să nu fie continue, ci să se lese locuri pentru trecerea cavaleriei (Basta, *Il maestro di campo generale*, Veneţia, 1606, p. 86).

7) K o g ă l n i c e a n u , *o. c.*, I, p. 250.

8) K o g ă l n i c e a n u, *o. c.*, I, pp. 250, 271; M o t o g n a. *o. c.*, p. 16.

Atacuri și apărări de cetăți în anul 1509

Bogdan al III-lea, năvălind în Polonia, atacă Camenița, la 30 Iunie [1]. Neputând-o lua [2], pleacă, la 1 Iulie, în susul Nistrului [3]. Atacă apoi Haliciul, pe care de asemenea nu-l poate cuceri [4], și înconjoară în urmă Liovul. Caută a lua acest oraș cu asalt [5], îl bombardează timp de două zile cu artileria grea [6], dar întăriturile orașului rezistă bine. Auzind că se apropie o armată polonă, Bogdan se retrage [7] și se îndreaptă spre Rohatin, pe care-l ia [8], la 6 Iulie [9], și-l arde[10]. In contra-ofensivă, Polonii ajung până la Suceava, pe care o atacă, dar nu reușesc a o cuceri din cauză că nu erau întovărășiți de artilerie grea[11].

Atacuri de cetăți ardelene, în 1529

In primul atac moldovenesc în Transilvania (Ianuarie—Februarie 1529), o coloană trece granița pe la Tulgheș, la 29 Ianuarie, și atacă, în aceeași zi sau cel mult a doua zi (căci la 1 Februarie se știe despre acest atac la Cluj), cetatea

[1] « (La 30 Iunie) au venit sub Camenița » (I. Bogdan, *Vechile Cronici* p. 229). *Letopis. Ț. Mold.*, p. 120; Hasdeu, *Arhiva Istorică*, I_2, p. 186. O scrisoare polonă (Hurmuzaki, II_2, p. 595) spune, la 27 Iunie, cum că Moldovenii asediază Camenița. Aceasta este în contrazicere cu izvoarele arătate mai sus și mai cu seamă cu cronica contemporană (I. Bogdan, *l. c.*,) care arată apriat că Moldovenii au trecut Nistrul la 29 Iunie.

[2] *Ibid.*; Iulian Marinescu, *Bogdan III cel orb*, p. 41.

[3] I. Bogdan, *l. c.*

[4] Hasdeu, *l. c.*; Iulian Marinescu, *l. c.*

[5] Că a încercat a lua orașul prin asalt reiese din cele povestite de *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron-Vodă*, p. 120: « (Bogdan) au tras la Liov de au bătut târgul, de puțin nu l-au luat și singur Bogdan Vodă cu capul său a lovit cu sulița în poarta Liovului, care lucru și azi se cunoaște semnul, și nici Leșii nu tăgăduesc de aceasta, ci încă ei mai tare mărturisesc că a fost adevărat așa ». I. Bogdan, *o. c.*, p. 199; Hurmuzaki, II_2, p. 589.

[6] Hasdeu, *Arhiva Istorică*, I_2, p. 186. Bogdan pare a fi avut o artilerie destul de mobilă care a putut urma pe călăreții săi în raita făcută în Polonia și ar fi avut și tunuri grele, după cum spune Stanislav Gorski (*Arhiva Istorică, l. c.*). Decât aceste tunuri trebui să fi fost puțin numeroase și aprovizionate cu foarte puține lovituri, de unde și nesuccesul atacurilor.

[7] Stanislav Gorski în *Arhiva Istorică, l. c.*; I. Bogdan, *o. c*, p. 199.

[8] « Au venit sub Rohatin și l-au luat » (I. Bogdan, *o. c.*, p. 229); *Letopis. Ț. Mold.*, p. 120; Iorga, *Istoria armatei române*, I, p. 210. St. Gorski (*l. c.*) spune că orașul Rohatin a capitulat.

[9] Hurmuzaki, II_2, p. 595.

[10] Iorga, *l. c.*

[11] Stanislau Gorski, *l. c.*

Gheorghieni [1]). Această cetate era alcătuită probabil numai dintr'o palancă de lemn și pământ, căci bombardată cu tunuri ușoare [2]) este luată și distrusă de Moldoveni [3]).

In toamna aceluiași an, trupele lui Petru Rareș înaintau spre Brașov. Spre a speria pe Sași și a aduce astfel pe Brașoveni la ascultare, Rareș arde Satulung și atacă Prejmerul (Tartlau), la 25 Octomvrie. Cu toate că biserica de acolo era întărită puternic cu parapete și turnuri de zid, ce se pot vedea și azi, Moldovenii reușesc a o lua, la 27 Octomvrie [4]).

Tot atunci Muntenii au asediat Branul, fără izbândă însă [5]).

Asediul Brașovului (1529)

Brașovenii cari scăpaseră, în iarna 1529, de un atac al lui Petru Rareș prin daruri de bani și ale căror trupe fuseseră înfrânte, la 22 Iunie al aceluiași an, la Feldioara, împreună cu celelalte ale partizanilor lui Ferdinand, dând din nou bani și declarații de ascultare față de Domnitorul moldovenesc, scăpaseră de un asediu și continuară politica de sprijinitori ai cauzei lui Ferdinand. Ei se așteptau deci să fie atacați de Petru Rareș și, încă dela începutul anului 1529, luaseră măsuri de apărare întărind zidurile lor și înarmându-le cu bombarde [6]).

---

[1]) I. Bogdan, *o. c.*, p. 204; Hurmuzaki, XV., p. 310; Ursu, *Die auswärtige Politik d. P. Rareș*, p. 42.

[2]) «. . . iar cu pușcile de răsboiu au spart una din cetățile lor (a Secuilor)» (Macarie apud I. Bogdan, *l. c.*). Că erau tunuri ușoare de câmp reiese din faptul că se trecuse cu dânsele iarna peste munți și se mersese repede, ceea ce nu se putea face decât cu tunuri foarte ușoare.

Nu există urme documentare de fortificațiunea orașului Gheorgheni afară de acea din cronica lui Macarie mai sus citată că Moldovenii «au spart una din cetățile Secuilor». Acestea indrituesc însă afirmațiunea că orașul avea cel puțin o palancă, cu atât mai mult, că neavând ar fi fost o excepție. La marginea de Nord-Est a orașului, se văd și azi urmele unei cetăți (mai de grabă fort sau castel întărit) de zid (informație dată mie de d-nii T. Chindea și A. Veress, cărora le mulțumesc și pe această cale). Vezi și Balazs, *A Székelyföld leiràsa* (Descrierea pământului secuesc), pp. 105, 109, 110.

[3]) Ursu, *l. c.*

[4]) Iorga, *Istoria armatei române*, I. p. 251; E. Sigerus, *o. c.*, p. 13; I. Ursu, *o. c.*, pp. 17, 59. *Israel Hiebners Prognosticon* . . . . . apud Veress, *Bibliografia româno-ungară*, I, p. 86.

[5]) Gross und Kuhlbrandt, *Die Rosenauer Burg*, pp. 16, 17.

[6]) In cheltuelile orașului Brașov pe anul 1529, se găsesc plăți: pentru repararea fortificațiilor, la 5 Fevruarie, 9 Aprilie, 10 Septemvrie, etc. (*Quellen zur Geschichte*

Brașovul este așezat într'un fund de vale, care este mărginită din trei părți de ramificațiuni ale muntelui Cristianul Mare.

Spre Nord, valea este închisă de o înălțime izolată numită Straja (Schlossberg, Martinsberg) care domină valea, orașul, șesul dela Nord (Câmpia Bârsei) și cele două defileuri formate de dânsul, respectiv cu Dealul Tâmpa, pe de o parte, și cu Dealul Spirii (Raupenberg), pe de alta.

La începutul secolului XVI, întăriturile Brașovului constau din:

1. O incintă în formă de trapez, cu turnuri [1]) și bastioane [2]). Intre cetate și Dealul Straja, terenul era mocirlos [3]).

2. Din două turnuri de observație așezate pe poalele de Răsărit al Dealului Spirii, numite: Turnul alb și Turnul Negru [4]).

3. Un fort bastionat [5]) de pământ și lemn [6]), pe fundamente mai vechi de zid [7]), pe Dealul Straja (Martinsberg), fort de care dispunea în momentul atacului lui Petru Rareș, de patru tunuri și avea o garnizoană de 20 de oameni [8]).

---

der Stadt Brassó, II, pp. 128, 131, 141, 149, etd.); pentru turnare de tunuri și ghiulele (*Ibid.*, p. 30); pentru repararea bombardelor, la 1—22 Ianuarie, 5 Fevruarie (*Ibid.* p. 128); pentru pulbere, la 30 Ianuarie (*Ibid.*); pentru cumpărare de arce și de puști, la 14 August și la 19 Sept. (*Ibid*). pp. 148—149). *Das Burzenland*, III; *Kronstadt*, I, p. 79.

[1]) Das *Burzenland*, III; *Kronstadt*, I, p. 79.

[2]) *Idem*, pp. 79, 97, 98—99.

[3]) *Pianta di Kronstadt* în *Mappa della Transilvania* . . . . . de Morando Visconti, Sibiu, 1699.

[4]) *Das Burzenland*, III; *Kronstadt*, I, p. 100.

[5]) Căci este numit *Bastei* de izvoarele contemporane. *Quellen* . . ., II, pp. 128, 131, 134, 149; IV, pp. 12, 77, 100, 499; Kemény, *Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens*, I, p. 16.

[6]) *Quellen* . . . II, pp. 134, 154, 157, 160; IV, p. 499; *Das Burzenland*, III; *Kronstadt*, I, p. 101; *Chronicon Fuchisio-Lupino-Oltardinum*, I, p. 50.

[7]) *Quellen* . . . II, pp. 154—160.

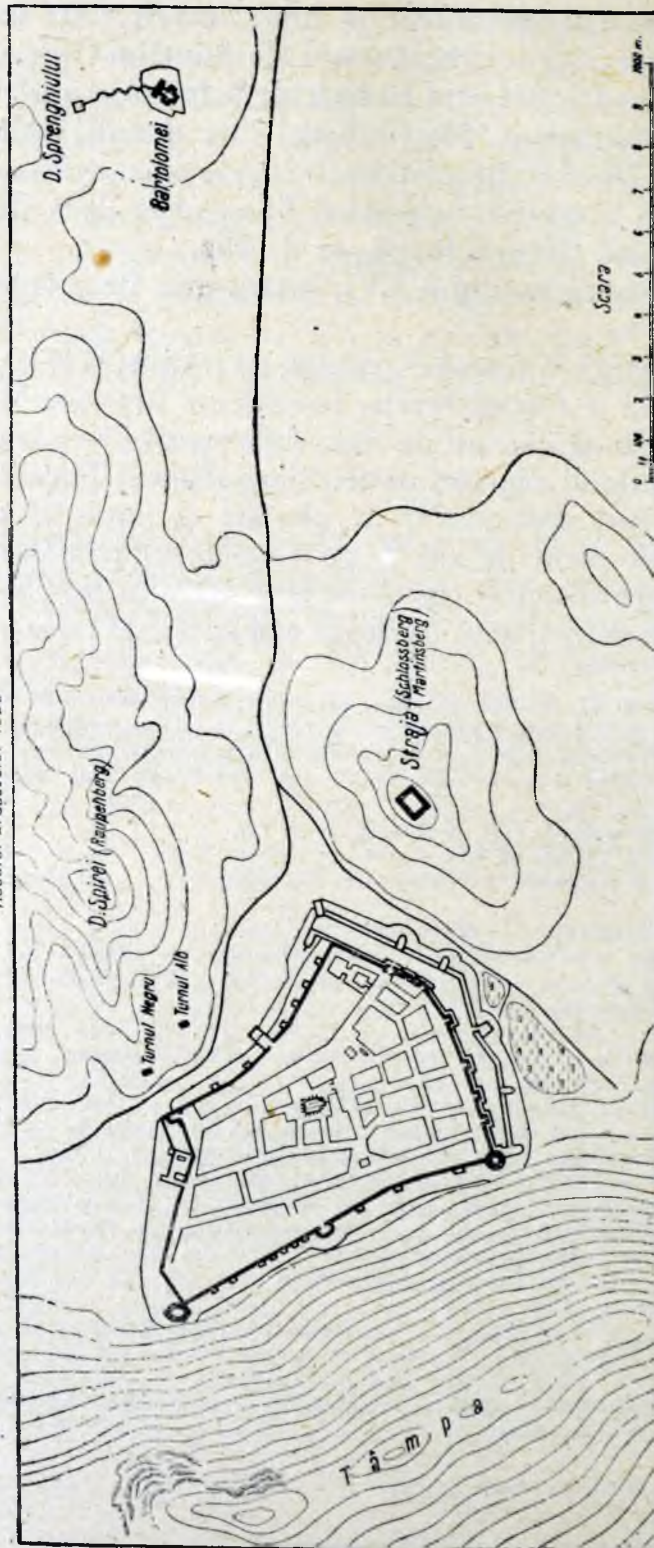
« Im ersten Jahrhundert der deutschen Besiedelung . . . Auf dem Schlossberge ist jedenfalls auch eine Burg anzunehmen, doch ist dies heute infolge Überbauung nicht mehr feststellbar (*Das Burzenland*, III; *Kronstadt*, I, p. 61).

« Das Schloss auf dem Martinsberg oder Schlossberg. Ein fünfter Wartturm stand am Anfange de 16. Jahrhunderts auf der Spitze des Martinsberges an der Stelle des jetzigen Schlosses. Die günstige Lage veranlasste die Kronstädter, im Jahre 1524 mit einem Kostenaufwande vom 650 fl. statt des Wachtturmes eine hölzerne Bastei mit gemauertem Unterbau aufzuführen, die mit vier Geschützen bewerth wurde » (*Idem*, p. 101).

[8]) *Quellen* . . .IV, pp. 100, 499; *Das Burzenland*, III; *Kronstadt*, I, p. 101.

Socotelile orașului Brașov ne arată că această întăritură a fost ridicată în trei săptămâni:

« . . .munitionem ligneam in veteri arce intra tres hebdomades extructam . . . » (*Quellen* . . ., II, p. 154).

Asediul Brașovului 1529
D. Sprenghiului
Bartolomei
Scara
D. Spirei (Raupenberg)
Turnul Negru
Turnul Alb
Straja (Schlossberg Martinsberg)
Tâmpa

4. Intărituri în jurul bisericii din Bartolomeu, care era însăși întărită (Kirchenburg). Aceste întărituri erau legate printr'o palancă cu o mică întăritură de pământ, aflată pe Dealul Sprenghiului (Gesprengberg) [1]).

Garnizoana cetății Brașov consta din locuitorii orașului, grupați pe bresle, îndatorite a apăra, fiecare (breaslă), câte un turn și o parte din curtină, și din câțiva mercenari. Efectivul total nu se cunoaște.

Acel al forțelor împresurătoare moldovenești de asemenea nu este cunoscut, dar era de sigur mai mare ca acel al garnizoanei. Moldovenii dispuneau și de artilerie [2]).

Ajunși în fața Brașovului, Petru Rareș amenință pe Brașoveni [3]) și Moldovenii își așează tabăra « dincolo de izvorul apei lângă biserica Sf. Bartolomeu în spatele Muntelui de

---

«. . . .in extructione munitionis lignae circum festum Remigii inchoatae et intra trium hebdomadarum spatium . . . . » *(Ibid.*, p. 157).

Lucrările au fost conduse de priorul mânăstirii dominicane (H u r m u z a k i, II_3, p. 648; *Quellen . . . l. c.).*

Probabil însă că este vorba numai de o reparare sau transformare, deoarece aceleaşi socoteli arată că s'a lucrat la întăritura aceasta şi la 5 Fevruarie 1529 (*Quellen . . .* II, p. 128) şi la 9 Aprilie *(Idem,* p. 131). Dealtfel *(Das Burzenland,* III; *Kronstadt,* I, p. 101) se arată că bastionul în chestiune s'a clădit în anul 1524 şi că a costat 650 de florini (Vezi nota precedentă).

[1]) « Die Burg auf dem Gesprengberg nur etwa 40 m. Durchmesser. Diese bildete, mit dem am Fusse des Gesprenberges befindlichen befestigten Kirchhof von Bartholomae durch Palisaden verbunden, eine verteidigungsfähige Anlage » *(Burzenland* III; *Kronstadt,* O, p. 61).

Nu găsim nicio urmă documentară că această fortificaţiune să fi jucat vreun rol în asediul din 1529. Deoarece Petru Rareş îşi avea tabăra lângă biserica Sf. Bartolomeu *(Quellen . . .* II, p. 154), se pot face două supoziţii: sau că această întăritură nu era în bună stare atunci şi nu a fost ocupată de Braşoveni, sau că Rareş a reuşit să o ocupe uşor.

[2]) Scrisoarea lui Petru Rareş din 31 Octomvrie 1529 către Bistriţeni (H u r m u z a k i, XV_1, p. 339).

[3]) I. U r s u, *Die auswärtige Politik des Petre Rareș,* p. 60.

In colecţiunea H u r m u z a k i (II_1, p. 70, Nr. XLIV) există o scrisoare a lui Mailat prin care acesta protestează contra modului cum se exprimase Petru Rareş la adresa lui Ferdinand. Scrisoarea este datată: *in obsidione Brasoviae die Domenica post Luciae 1529* şi editorul o datează: 19 Decemvrie 1529. Este deci o contrazicere între ceea ce arată toate documentele, şi anume că asediul s'a terminat în Octomvrie, şi data arătată de această scrisoare. Am bănuit că trebuia să fie o greşeală în datare şi m'am adresat d-lui C. Marinescu, profesor atunci la Universitatea din Cluj. D-sa îmi arătă că bănuiala mea era întemeiată, şi anume că data nu este 19 Decemvrie ci 24 Octomvrie şi că ea provine din faptul că editorul a socotit după Sf. Lucia şi nu Sf. Luca. Ceea ce întăreşte şi mai mult aceasta este faptul că o scrisoare a lui Rareş (H u r m u z a k i, XV_1, p. 338—339) este datată tot în raport cu ziua Sf. Luca. Astfel fiind lucrurile, scrisoarea lui M a i l a t este probabil un răspuns la una din scrisorile de ameninţare ale lui Rareş.

Piatră (cum se numeşte în popor)»)[1]. Locul a fost bine ales, căci se afla la circa 2000 metri de cetate (deci în afară de bătaia tunurilor ei) și în afară de vedere.

Ca sector de atac se alege fortul de pe Straja. Alegerea acestui obiectiv se motivează pe deplin, și prin succesul ulteriror și prin următoarele consideraţiuni:

Acest fort, depărtat de incintă minimum cu 350 metri și aflat la o înălţime de 80 metri deasupra cetăţii, nu putea fi susţinut efectiv de focul artileriei de pe incintă.

Fortul fiind de pământ și lemn era mai ușor de distrus ca zidurile cetăţii.

Prin cucerirea fortului Moldovenii căpătau o poziţie de pe care nu numai că dominau Brașovul și împrejurimile, dar îi tăiau posibilitatea de a primi ajutoare dinafară.

Indreptarea atacului asupra acestui fort nu a împiedecat de sigur ocuparea, de către Moldoveni, a înălţimilor ce înconjoară Brașovul din celelalte părţi.

Asupra fortului, Rareș concentrază focul tunurilor sale [2]) și dă foc parapetelor prin lemne grămădite la picioarele lor [3]). Sub acţiunea bombardamentului și a focului parapetele sunt distruse [4]) și fortul este luat, la 29 Octomvrie [5]), împreună cu întreaga garnizoană (mai puţini trei oameni) [6]), și cu armamentul aflat într'însul [7]).

---

[1]) «. . . in castra sua ultra scaturiginem aquae circa aedem divi Bartholomei, retro saxeum montem (ut vulgo nominant) posita» (*Quellen* . . II, p. 154; H u r m u z a k i, II_2, p. 648).

[2]) Scrisoarea lui Rareş sus menţionată (H u r m u z a k i, XV_1, p. 339).

[3]) *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, I, p. 50; *Quellen* . .II, pp. 154, 160; IV, pp. 12, 77, 100.

[4]) Scrisoarea lui Rareş (H u r m u z a k i, *l. c.*).

[5]) *Quellen* . . . II, p. 154; IV, p. 499.

[6]) *Quellen*. . . II, p. 154. Un autor modern (G. T r e i b e r, *Kronstadt und das Schloss auf dem Schlossberg* în *Mitteilungen des Burzenländer Sächsischen Museums*, 2. Jahrgang, 1937, p. 39) susţine, fără a documenta părerea sa, că Petru Rareş nu a atacat şi luat fortificaţiunea de pe Schlossberg (Straja), ci aceea de pe Dealul Sprenghiului.

[7]) «Summa summarum tam expositorum domini villici in necessitates hujus civitatis quam etiam molendini circa portam superiorem extructi, quam nec non et munitionis lignae in pinna altiore veteris arcis inauspicato aedificatae in cuius amissione sive potius exustione duae magnae bombardae una aerea altera ferrea amisse et per Moldauos ablatae sunt, primam diximus glaucam, alteram ruberam ob colores ladulis ipsarum imbibitos. Amissimus et multa alia, quae reminisci renovare dolorem est. *Haec omnia* consilium et ferventem aetatem passi sumus. Volebamus hostem eminus et adhuc in Prasmar existentem pixidibus nostris prosternere,

In urma acestui succes al Moldovenilor, Braşovenii se supun şi armistiţiul se încheie la 3 Noemvrie [1]).

Asupra acestui asediu sunt de observat cele ce urmează: Nu era în interesul lui Petru Rareş să distrugă Braşovul, care fusese şi mai putea fi de folos domnilor moldoveni prin subsidiile ce le dădea şi prin armamentul, informaţiile şi diferitele obiecte ce le procura.

Rareş nu avea mijloacele — şi asediul Bistriţei a dovedit-o — de a face un asediu în regulă. Trebuia deci ca el să găsească mijlocul de a impune Braşovenilor voinţa sa cât mai repede. Mijlocul era de a ataca un punct în acelaşi timp important pentru apărare şi greu de apărat. Sectorul de atac a fost bine ales şi cucerirea obiectivului parţial — bine ales — a adus supunerea dorită.

Asediul Bistriţei (1529—1530)

Situată în valea râului cu acelaşi nume, care curge acolo dela Nord-Est la Sud-Vest, oraşul Bistriţa se întinde paralel cu râul a cărui vale se lăţeşte, în dreptul oraşului, până la un kilometru şi jumătate şi este mărginită de două serii de înălţimi paralele, Crestele acestor înălţimi domină valea în mijlociu cu 200 de metri.

Cea mai mică distanţă dintre cea mai apropiată înălţime (Schiefer Berg spre Est) şi oraş fiind de circa 700 metri, un inimic nu putea folosi aceste dealuri decât drept observatoare (deoarece de pe ele se vedea tot ce se petrecea în oraş şi în împrejurimi), depărtarea fiind prea mare pentru a aşeza baterii pe dânsele, Coastele dealurilor de pe stânga Bistriţei sunt acoperite cu pădure, iar pe cele de pe dreapta sunt vii. Panta coastelor acestor dealuri este repede, cum 1/4 în mijlocie.

---

cum (tace) non possemus. Haec tibi grata summe posteritas ... flor 996 asp. 23 1/2 (*Quellen* ... II, p. 160).

Distanţa de 10 kilometri dintre Braşov şi Prejmer justificată pe deplin ironia scriitorului acestei însemnări. Ceea ce este interesant, este însemnarea acestui contemporan cum că Braşovenii ar fi provocat sau au voit să provoace pe Petru Rareş, trăgând asupra trupelor sale aflate la Prejmer, recte atacând Prejmerul.

[1]) Iorga, *Istoria armatei române*, I, p. 251; *Quellen* ... II, p. 123; IV, p. 499; Ursu, *o. c.*, pp. 61—63.

In anul 1529, Bistrița dispunea de o centură întărită cu 13 turnuri [1]) și două bastioane [2]). Fortificația, solidă și potrivită scopului [3]), era de tipul bastionat, adică alcătuită din bastioane [4]), legate între ele cu curtine, pe care erau mai multe turnuri [5]); unele din aceste turnuri serveau de porți [6]). Șanțul exterior era plin cu apă [7]), luată din râul Bistrița, care trecea chiar prin oraș.

La Nord și Sud, se întindeau mahalalele [8]).

Bistrița era aprovizionată cu hrană, armament și munițiuni îndestulătoare [9]), care s'au reînnoit dealtfel în timpul asediului [10]).

Garnizoana sa consta din întreaga populație bărbătească localnică[11]) și din mercenari, la cari s'au adaus, de sigur, refugiați din satele vecine și contingentele altor orașe, ca, de pildă, cel al Sibiului[12]). Totalul acestor forțe nu se poate stabili precis, dar nu trebue să fi trecut de câteva (puține) mii.

---

[1]) Trauchenfels, *Magazin für Geschichte .... Siebenbürgens.* Neue Folge, II, p. 133.

[2]) Kisch, *Geschichte von Bistritz,* p. 32.

[3]) Fortificațiile erau « tüchtig » (H. Wittstock, *Die Stellung von Bistritz im Thronstreite zwischen Ferdinand I. und Zapolya und sein Verhältnis zu Peter Fürsten der Moldau* în *Neuntes Programm des Evangelischen Gymnasiums zu Bistritz in Siebenbürgen,* p. 26). Professor Dr. Albert Berger, *Das Verhältinis von Bistritz zu dem Moldauer Woiwoden Peter Rareș.* p. 38.

[4]) Vechi gravuri, precum și un plan din 1750, aflate la liceul german din Bistrița; Kisch, *l. c.*

[5]) Gravurile și planul sus citat. Trauchenfels, *l. c.*

[6]) La Bistrița erau numai trei porți: 1. Holztor, spre Nord, pe care era săpată data 1485 (H. Wittstock, *Nösner Zustände* în *Archiv d. Ver. f. Siebenbürgische Landeskunde.* Neue Folge, IV, 3. Heft, p. 3 nota 6). Aci se afla și arsenalul, « Zeughaus » (Berger, *o. c.*, p. 59). 2. Ungarische Türe, în dreptul căreia, spre exterior, era un uvraj avansat, « Vorwerk » (*Berger, l. c.*), și 3. Spital-Türe spre Sud; mai erau două poterne mici: una pe latura de Est, numită Kröten-Türl, și una pe cea de Vest, numită Fleischer-Türl (planul din 1750).

[7]) Gravurile și planul menționat.

[8]) Planul sus menționat și descrierile luptelor de atunci.

[9]) Berger, *o. c.*, pp. 47, 53; Wittstock, *o. c.*, p. 26. La începutul anului 1530, se tocmește un nou « Geschützmeister » care să toarne patru tunuri (Wittstock, *o. c.*, p. 35).

[10]) Berger, *o. c.*, p. 57; Kisch, *o. c.*, p. 40.

[11]) In Ianuarie 1530, numărul mercenarilor era de 246, 120 pedeștri și 126 călări (Wittstock, *o. c.*, p. 34). Angajarea lor începuse din Septemvrie 1529 (*Idem*, p. 27). In primăvara anului 1529, Bistrițenii au trimes 200 de soldați în lagărul lui Török, și 50 la Ciceu (*Idem*, p. 17). Contingentul bistrițean pentru armata ridicată în 1526 a fost de: « 100 Büchsenschützen » (I. T. Klein în *Programm des Evangelischen Obergymnasiums A. B. in Bistritz,* 1870—1871, p. 42); Berger, *o. c.*, p. 53.

[12]) La 16 Februarie 1530, Sibienii cer Bistrițenilor a le înapoia contingentul or (Hurmuzaki, XV$_1$, p. 353).

Efectivul trupelor atacatoare nu-l cunoaştem; ceea ce ştim este că nu a fost îndestulător pentru a asigura o împresurare efectivă [1]) şi că le-a lipsit materialul de asediu trebuitor sau acesta a fost neîndestulător [2]). Lipsa de efective, cel puţin în anumite momente, se poate explica prin organizarea de atunci a armatei moldoveneşti, care nu îngăduia a ţinea mult timp sub arme oamenii luaţi dela plug. De aceea, în acest asediu, au fost perioade — mai ales acelea după strângerea holdelor — în care s'au dat lupte mai mari, şi lungi intervale, în care activitatea era redusă la hărţuieli şi o blocare puţin efectivă. Apoi iarăşi organizarea sau lipsa de organizare a serviciului de hrană, care era bazat pe principiul că trupele trebuiau să se hrănească din resursele locale, a dus la epuizarea acestora şi a silit diferitele detaşamente să-şi mute mereu cantonamentele [3]), ceea ce evident slăbea investirea [4]).

Hotărîrea dârză a Şaşilor din Bistriţa de a nu-şi pierde libertatea [5]), tăria fortificaţiilor lor, armamentul de care au dispus precum şi lipsurile arătate la Moldoveni, explică tărăgănarea acestui asediu, cel mai lung din istoria noastră militară.

Asediul a avut ca preludiu apariţia cavaleriei moldoveneşti, în jurul Bistriţei, la 18 Iulie 1529 [6]).

---

[1]) Wittstock, *o. c.*, p. 33 Berger (*o. c.*, p. 53) afirmă că Moldovenii au venit în număr mare şi bine pregătiţi pentru un lung asediu, dar nu arată izvoarele pe care bizue această afirmaţiune. Efectivul Moldovenilor era de sigur mai mare ca acel a Bistriţenilor, dar neîndestulător pentru lungimea cercului de investire.

[2]) Că a fost neîndestulător o spun Wittstock (*o. c.*, p. 28) şi Trauchenfels (o. c., p. 133). Corespondenţa lui Basta (care a luat ulterior Bistriţa; G. D. Teutsch, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen*, I, p. 352) arată de ce material numeros era nevoie pentru a ataca o cetate de pe atunci (*Mon. Hung. Hist., Diplomatica*, XXXIV, pp. 8, 11, 67, 81).

[3]) Aşa cartierul general se mută dela Aldorf la Dumitra Mare, pentrucă atât în Aldorf cât şi în Iaad se consumase toată hrana (Kisch, *o. c.*, p. 40).

[4]) Evacuarea, la un moment dat, al Budacului, îngădue Bistriţenilor să trimită 20 puşcaşi la Lechinţa (Lechnitz) (Berger, *o. c.*, pp. 55—56; Wittstock, *o. c.*, p. 34).

[5]) *Letopis. Ţ. Mold.*, pp. 135—136; Motogna, *Relaţiile* ... p. 24. Ei sunt încurajaţi de Sibieni (Hurmuzaki, XV_1, p. 325). Sufletul apărării a fost Thomas Wallendorfer, zis Kürschner (Berger, *o. c.*, p. 59; Wittstock, *o. c.*, p. 33).

[6]) Iorga, *Istoria armatei române*, I, p. 250.

In luna Septemvrie [1]), acelaşi an, trupe din Ciceiu, sub comanda pârcălabilor lor [2]), fac o demonstraţie fără izbândă, în jurul cetăţii [3]). Aceste trupe pradă satele din jurul Bistriţei [4]).

Probabil că investirea nu a început încă atunci, pentrucă, la mijlocul lui Septemvrie, vine voivodul Báthory, omul lui Zapolya, şi este foarte bine primit de Bistriţeni [5]), ceea ce nu ar fi fost cu putinţă, dacă asediul ar fi fost început.

Ce rost a avut această vizită a lui Báthory? El avea ordin, încă din Iulie, dela Zápolya, să predea Moldovenilor Cetatea-de-Baltă şi Bistriţa [6]); prezenţa sa în acest din urmă oraş ar fi putut avea deci drept rezultat punerea Moldovenilor, cari se găseau în acea regiune, în posesiunea Bistriţei. Insă rezultatul este cu totul contrariu, deoarece vedem că, după plecarea lui Báthory, se începe cu adevăr asediul. Se poate bănui că, departe de a preda cetatea Bistriţa, Báthory, conformându-se sfârşitului scrisorii sus citate a lui Zápolya, în care se zicea să mai întârzie cu predarea Bistriţei, a încurajat pe sub mână pe Bistriţeni să reziste. De sigur că Zápolya a cedat Bistriţa lui Petru Rareş, numai spre a-l avea de partea sa, dar cu gândul că evenimentele îi vor îngădui să nu-şi ţină făgăduinţa.

In Octomvrie, trupele moldoveneşti se întăresc cu oameni şi cu material de asediu [7]). Ele ocupă localităţile: Beşinău (Heidendorf) [8]), Budacul săsesc (Budak) [9]), Aldorf (Wallendorf)[10]), Dumitra Mare (Mettersdorf), unde este cartierul

---

[1]) Petru Rareş somează pe Bistriţeni a i se supune, la 15 şi 31 Iulie, 22 August (B e r g e r, *o. c.*, pp. 47—48, 51), 3 Septemvrie (W i t t s t o c k, *o. c.*, pp. 42—43).

[2]) W i t t s t o c k, *o. c.*, p. 28 B e r g e r (*o. c.*, p. 53) zice că efectivul acestor trupe era mărit cu locuitori din valea Rodnei.

[3]) B e r g e r, *o. c.*, p. 53; M o t o g n a, *o. c.*, p. 24.

[4]) *Ibidem*; W i t t s t o c k, *o. c.*, p. 28.

[5]) « Glänzend bewirtet » zice B e r g e r (*o. c.*, p. 52).

[6]) Scrisoare din Lipa, dela 18 Iulie 1529 (B e r g e r, *o. c.*, p. 47).

[7]) U r s u, *o. c.*, p. 64.

[8]) La 10 Octomvrie atacă detaşamentul dela Beşinău (W i t t s t o c k, *o. c.*,p.29).

[9]) W i t t s t o c k, *o. c.*, p. 33.

[10]) Cartierul general este acolo la 11 Octomvrie, căci de acolo este o scrisoare a episcopului Anastase şi a pârcălabilor (W i t t s t o c k, *o. c.*, pp. 29, 33).

general în Ianuarie 1530 [1]), localități situate respectiv la 4, 5, 3 și 10 kilometri de Bistrița.

Oricât de apropiat de oraș ar fi fost, cercul de investire era totuși foarte mare. Chiar dacă Moldovenii ocupau înălțimile dela Est și Vest de Bistrița cu rezervele lor și-și aveau avanposturile împinse înainte până'n mahalalele orașului (care, ca și satele dimprejur, au fost arse de Moldoveni) [2]), încă întinderea liniei acestora ar fi fost de circa 8 kilometri.

Din cauza întinderii cercului de investire și probabil și din cauza că, din timp în timp, oamenii plecau acasă spre a se primeni și aproviziona [3]), paza nu era efectivă și Bistrițenii au reușit nu numai să corespundă mereu cu localitățile vecine, dar chiar să mai aducă aprovizionări [4]).

Deși Moldovenii au dispus de material de asediu [5]), nu găsim urmă de chipul cum a fost întrebuințat și de locurile unde a fost dispus. Faptul că Sașii au profitat de armistițiu pentru a repara fortificațiile stricate [6]), arată că Moldovenii au distrus, în parte cel puțin, fortificațiile și că deci au avut și au folosit materialul de asediu trebuincios.

Hărțuieli și mici atacuri au avut loc fără întrerupere, atât ziua cât și noaptea [7]).

Moldovenii au dat trei atacuri mai puernice contra cetății.

La 6 Octomvrie, ei oferă Bistrițenilor, printr'o scrisoare a comandantului lor din Iaad, un armistițiu [8]) și o parte dintre ei se retrage, după încheierea acestuia, la 9 Octom-

---

[1]) Motogna, *o. c.*, p. 28. La 6 Februarie, este tot în Dumitra Mare (Hurmuzaki, XV_2, p. 349).

[2]) Berger, *o. c.*, p. 55; Trauchenfels, *o. c.*, p. 133; Wittstock, *o. c.*, p. 31.

[3]) Că așa era obiceiul la Moldoveni ne o arată faptul că Ștefan cel Mare a fost nevoit, în 1476, să deie drumul oamenilor acasă și că Ion-Vodă cel Cumplit a trebuit să facă tot așa.

[4]) Scrisoarea preotului din Dumitra-Mare (Fevruarie 1530) care zice că a reușit a merge în Bistrița (Wittstock, *o. c.*, p. 30). Wittstock, *o. c.*, p. 33. Bistrițenii au reușit chiar a trimite 20 « Büchsenschützen » pentru apărarea localității Lechința (Wittstock, *o. c.*, p. 34; Berger, *o. c.*, pp. 55—56).

[5]) Berger (*o. c.*, p. 53) spune că Moldovenii erau bine pregătiți pentru un lung asediu; Wittstock (*o. c.*, p. 28) și Trauchenfels (*o. c.*, p. 133) arată că pregătirea lor era neîndestulătoare.

[6]) Berger, *o. c.*, p. 57).

[7]) Berger, *o. c.*, p. 53; Wittstock, *o. c.*, pp. 30, 33.

[8]) Berger, *o. c.*, p. 54; Hurmuzaki, XV_1, p. 336; Motogna, *o. c.*, p. 26; Wittstock, *o. c.*, p. 28.

vrie [1]) spre Rodna [2]). Bistrițenii ies, la 9 Octomvrie, din cetate și se duc în vii spre a culege [3]). Atunci un corp de călăreți moldoveni se repede din spre Beșinău [4]). Din oraș se dă alarmă [5]) și se deschide focul asupra Moldovenilor [6]), cari sosesc la porțile cetății odată cu locuitorii, fugind înapoi din vii [7]). Un contra-atac, dat de Bistrițeni respinge pe Moldoveni [8]); aceștia ard însă o mahala și pradă mult [9]).

La 11 Octomvrie, comandanții trupelor moldovenești venite din Ciceu, cer scuze zicând că nu știau că se încheiase un armistițiu [10]) acesta se prelungește pe 14 zile [11]).

In Noemvrie, Moldovenii primesc trupe nouă trimise de

[1]) Hurmuzaki, XV₁, p. 337.
[2]) Berger, *l. c.;* Motogna, *l. c.;* Wittstock, *o. c.*, p. 29.
[3]) Berger, *l. c.;* Motogna, *l. c.;* Wittstock, *l. c.* Viile au rămas neculese. In Februarie 1530, strugurii erau încă pe vițe (Wittstock. *o. c.*, p. 30).
[4]) Motogna, *l. c.;* Wittstock (*o. c.*, p. 29) spune că un detașament moldovenesc atacă, fără a specifica din ce direcție. Berger (*o. c.*, p. 54) vorbește de atacul unei trupe de lefegii (Söldner) moldoveni. Faptul că trupele moldovenești din spre Răsăritul Bistriței s'au retras spre Rodna, face ca, în adevăr, atacul să nu se fi putut da decât de trupele din spre Beșinău.
[5]) Berger, *l. c.*
[6]) Kisch, *o. c.*, p. 39.
[7]) Berger, *l. c.;* Motogna, *o. c.*, p. 26. Viile fiind la Apus de Bistrița iar atacul venind din spre Beșinău, este probabil că porțile prin care au ieșit și s'au întors Bistrițenii — și la care au ajuns Moldovenii — au fost Fleischer-Türl, Spital-Türl (mai ales) și, poate, Ungarische Türe.
[8]) Berger, *l. c.;* Kisch, *o. c.*, p. 39.
[9]) Wittstock, *o. c.*, p. 29.
[10]) Berger, *o. c.*, pp. 54—55; Hurmuzaki, XV₁, pp. 336—337; Wittstock, *o. c.*, p. 29.
[11]) N. Iorga, *Istoria armatei române,* I, p. 251.

Petru Rareş dela Braşov [1]). Intărituri nouă sosesc şi în Decemvrie [2]).

La 14 Decemvrie, se încheie un nou armistițiu pe 14 zile [3]). Totuși, la 24 Decemvrie, Moldovenii dau un atac puternic. Hotărîrea de a ataca a fost, probabil, bazată pe credința unei defecțiuni din partea unor apărători [4]) și pe cunoștința lipsei de hrană [5]) și a epidemiei de ciumă ce bântuia în Bistrița [6]).

Atacul moldovenesc s'a dat în lungul văii și din sus de oraș, deci spre Holztor [7]). Moldovenii sunt respinși [8]) și retrag grosul trupelor lor, din Iaad și Aldorf, la Dumitra-Mare [9]).

După respingerea atacului, Bistrițenii introduc alimente în oraș — ceea ce este încă o dovadă a neeficacității investirii — repară zidurile și angajează încă lefegii [10]).

Bistrițenii au dus apărarea în două chipuri — poate din cauza certelor dintre dânșii [11]):

Pe de o parte au căutat a tărăgăna lucrurile cât mai mult [12]), în care scop au încheiat armistiții [13]) (care le-au servit pentru reparația fortificațiilor și pentru aprovizionări), au început

---

[1]) Ursu, *o. c.*, p. 64. La 31 Octomvrie, Rareş ameninţă din nou pe Bistriţeni (Wittstock, *o. c.*, p. 43).

[2]) Berger, *o. c.*, pp. 55, 57? Motogna, *o. c.*, p. 28.

[3]) Berger, *o. c.*, p. 57; Hurmuzaki, XV_1, p. 346.

[4]) In oraş, s'au găsit scrisori adresate de trădători către atacatori (Wittstock, *o. c.*, p. 31).

[5]) Lipsa de hrană se simţea dela finele lunii Octomvrie (Wittstock, *l. c.*); Motogna, *o. c.*, p. 28.

[6]) Berger, *o. c.*, p. 59.

[7]) Lupta s'a dat (Berger, *o. c.*, p. 57) « auf den oberen Feldern », adică pe câmpia din susul Bistriţei (în sensul curgerii apei), deci spre Aldorf. Ceea ce întăreşte această interpretare a locului luptei este şi faptul că, în urma acestei lupte, trupele moldoveneşti din Iaad şi Aldorf se duc la Dumitra-Mare; ele fuseseră probabil concentrate la Iaad în vederea atacului.

[8]) Berger, *l. c.*; Wittstock, *o. c.*, p. 34, nota 1.

[9]) Berger, *l. c.*; Retragerea trupelor moldoveneşti din Aldorf şi Iaad nu trebueşte socotită ca totală, ci numai că s'a retras grosul trupelor, rămânând însă detaşamente pentru asigurarea învestirii, care nu putea fi întreruptă tocmai în Valea Bistriţei.

[10]) Berger, *l. c.*

[11]) In Bistriţa erau două partide: partizanii ai lui Ferdinand şi partizanii ai lui Zapolya (Berger, *o. c.*, pp. 51, 58—59); ar fi fost chiar trădători (Wittstock, *o. c.*, pp. 29—32; Kisch, *o. c.*, p. 37).

[12]) Conformându-se întru aceasta instrucţiunilor lui Báthory (vezi mai sus, p. 424, nota 6.

[13]) In Octomvrie şi Decemvrie (Berger. *o. c.*, pp. 54, 57; Motogna *o. c.*, pp. 26, 28; Wittstock, *o. c.*, p. 28).

negocieri [1]) și au trimis daruri, atât lui Petru Rareș cât și boierilor comandanți ai oastei moldovenești [2]).

Pe de altă parte au făcut numeroase ieșiri [3]), cu care ocazii au luat și prizonieri și nu din acei mai puțin însemnați [4]) și și-au procurat și alimente [5]).

In Ianuarie, Moldovenii capătă din nou întăriri. Detașamentul din Budac atacă din spre Schiefer Berg și spre Holztor [6]). Atacul nu reușește și luptele continuă zilnic [7]).

Pe la mijlocul lui Ianuarie, Bistrițenii fac o ieșire; au ajuns până la Tarpin (Treppen), dar au fost bătuți și respinși în cetate [8]).

La 6 Februarie 1530, se încheie un nou armistițiu [9]) și la 7 Februarie, Moldovenii încep să se retragă spre Rodna [10]). Probabil însă că o parte din trupele moldovenești au rămas în jurul cetății până în Mai 1530[11]). La 14 Iunie, deputația Bistrițenilor pleacă spre a se supune lui Petru Rareș[12]).

Asediul Bistriței a ținut, cu întreruperi, dela 18 Iulie 1929 până în Mai 1530. El nu a fost un asediu în regulă, ci mai mult o blocare având de scop să silească pe Bistrițeni să se supună voinței lui Petru Rareș. Acesta de altfel nu avea interes — și nu avea nici mijloacele necesare — să distrugă Bistrița (cum nu avusese interes să distrugă Brașovul), ci avea nevoie de o subvenție din partea orașului și de tot ce-i putea furnisa acest bogat centru.

---

1) Motogna, *o. c.*, p. 24.

2) In August și în Ianuarie (Berger, *o. c.*, pp. 48, 61).

3) Motogna, *o. c.*, p. 26 și celelalte izvoare.

4) N. Iorga, *Istoria armatei române*, I, p. 252.

5) Motogna, *o. c.*, p. 24.

6) Berger (*o. c.*, p. 61), care zice că atacul s'a dat din spre Schiefer Berg « und den Meierhöfen . . . jenseits der grossen Brücke ».

7) Berger, *l. c.*

8) Berger, *l. v.*; Hurmuzaki, II_3, p. 653; Motogna, *o. c.*, p. 28.

9) Hurmuzaki, XV_1, p. 349; Motogna (*o. c.*, p. 29) susține că armistițiul a ținut până la supunerea orașului în Mai 1530, ceea ce reiese și din textul lui Berger (*o. c.*, pp. 63—64). Ursu (*o. c.*, p. 66), a cărui părere o adoptează și N. Iorga (*Istoria armatei române*, I, p. 251), arată că s'au mai dat lupte în luna Martie.

10) Berger, *o. c.*, p. 63.

11) Trauchenfels, *o. c.*, p. 133. La 22 Aprilie 1530, Zapolya ordonase din nou Bistrițenilor să se supună lui Petru Rareș (Berger, *o. c.*, p. 64; Wittstock, *o. c.*, p. 44).

12) Kisch, *o. c.*, p. 41.

Atac regulat nu puteau întreprinde Moldovenii, căci nu aveau mijloacele necesare.

Ce s'ar fi putut face, ar fi fost o încercuire mai strânsă, care ar fi adus supunerea Bistrițenilor mai curând, căci nu s'ar fi putut reaproviziona, cum au făcut-o. Această încercuire mai strânsă o îngăduia terenul, prin crestele care dominau orașul și prin paza ce putea fi pusă de-a-curmezișul văii în sus și în jos de Bistrița. Cercul de învestire putea fi restrâns cam la 8 kilometri, ceea ce cerea un efectiv de 12.000—15.000 oameni, efectiv ce nu era exagerat pentru Moldova de atunci, dar a cărui organizare nu îngăduia ținerea oamenilor sub arme timp îndelungat [1]).

Asediul Sucevei (1538)

In 1538, Sultanul Soliman, ajuns până aproape de Suceava, își desfășoară armata în fața cetății, care se predă fără luptă [2]). « Atunci și prea frumoasa cetate a Sucevei se supune Turcilor și o batjocuriră ca pe roaba cea din urmă și ca pe o curvă de pe drumuri » [3]).

Asediul Sucevei (1563) [4])

In 1563, cetatea Sucevei cuprindea cele două rânduri de ziduri pe cari le avea încă din timpul domniei lui Ștefan cel Mare [5]) și ale căror resturi există și azi. Incinta interioară, patrată, avea, la colțuri și la mijloacele curtinelor, turnuri pătrate, iar incinta exterioară, care urma formele terenului și era de formă eliptică, avea, la fiecare frântură a acestei incinte, turnuri mai scunde, semicirculare [6]).

---

[1]) Academia Română, *Mem. Secț. Ist.*, Seria III, Tom. XI, p. 276.

[2]) Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman* (Ed. Dochez), II, p. 40; A. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 159; Al. Lapedatu în Romstörfer, *Cetatea Sucevei* (Ed. Academiei Române), p. XXXI.

[3]) I. Bogdan, *Vechile Cronice*, p. 211; Același, *Letopisețul lui Azarie*, p. 198.

[4]) Intreaga descriere a acestui asediu este luată după notița istorică, scrisă de Al. Lapedatu pentru ediția Academiei Române, a cărții lui K. A. Romstörfer, *Cetatea Sucevei*, unde se găsesc citate și izvoarele pe care este întemeiată descrierea.

[5]) Academia Română, *Mem. Secț. Ist.*, Seria III, Tom. VI, pp. 9—12.

[6]) Vezi pl. I.

Cetatea nu avea, la acea epocă, tranşee în afara fortificaţiilor permanente, cum pare a fi crezut Romstörfer [1]), deoarece:

a) Romstörfer însuşi arată [2]) că existenţa şanţurilor exterioare este menţionată întâi, în documente, în 1600;

b) Distanţa la care se găseau şanţurile, studiate de Romstörfer, de cetate — 200 metri — întrece bătaia utilă a armelor de atunci, aşa că apărătorii acestor şanţuri nu ar fi putut să fie susţinuţi în chip temeinic de cei de pe zidurile cetăţii;

c) Descrierile asediului din 1563 nu pomenesc de dânsele, ci arată apriat că apărarea s'a făcut numai de pe zidurile cetăţii şi în special a celor din colţul de Nord-Est, unde era poarta cetăţii.

Garnizoana cetăţii se compunea din 600—700 de lefegii, străini în marea lor majoritate, călări şi pedeştri, înarmaţi cu puşti (sineţe) şi cu tunuri (puşci). Cetatea dispunea de muniţiuni şi hrană îndestulătoare.

Scopul lui Despot-Vodă, care se închisese în cetate, la 8 August 1563, era de a rezista, chiar câteva luni, până la sosirea ajutoarelor ce ceruse dela Poloni, Turci şi Unguri [3]).

Atacatorii, având pe noul Domnitor — Tomşa — în cap, dispuneau, la început, de oştire de ţară — al cărei efectiv nu se cunoaşte — şi de 4—5 tunuri. Ei înconjurară cetatea, dar încercuirea lor nu era destul de strânsă spre a împiedeca pe cei din cetate să se strecoare prin cercul de investire şi să meargă după hrană.

Tunurile fură aşezate în baterie, în faţa porţii de intrare. Focul ce se deschise, de îndată, asupra porţii nu fu eficace, fie din cauza necredinţei tunarului neamţ ce le mânuia, fie, mai probabil, pentrucă erau de calibru prea mic [4]).

---

[1]) *O. c.*, p. 26.

[2]) *Ibidem.*

[3]) Amintesc că Despot scrisese un tratat de artă militară (publicat, cum am arătat mai sus, de C. Marinescu). In acest tratat este un capitol întitulat: Urbium defendarum ratio et modus (pp. 364—365).

O descriere amănunţită a apărării Sucevei de Despot se găseşte în manuscrisul *Vita Despothi principis Moldaviae*, publicat de C. Marinescu sub titlul *Une biographie de Jacques Basilicos* (în *Mélanges d'histoire générale*, II, publicaţiile Institutului de Istorie universală dela Universitatea din Cluj, pp. 409—411).

[4]) Erau tunuri de câmp pe care Moldovenii le luaseră la Săpoteni (Al. Lapedatu, *o. c.*, p. XXXV).

Apărarea era foarte activă, făcând zilnic ieșiri și trăgând cu artileria sa. Intr'una din ieșiri, care dădu naștere la o luptă foarte aprigă, lefegiii lui Despot, susținuți de tunurile cetății, capturară întreaga artilerie a vrăjmașului și o duseră în cetate.

Văzând neputința de a lua aceasta, Tomșa ceru ajutor dela Ardeleni.

In acest timp, înainta spre cetate Wiszniewiecki cu Cazacii. Tomșa încetează asediul și se duce spre a face față Cazacilor, pe care-i înfrânge la Vericicani, pe Siret, în primele zile ale lunii Septemvrie.

Atâta credință avea Despot în putința de a rezista mult timp în cetate, încât nu profită de cele vreo zece zile, cât încetă împresurarea cetății, spre a se retrage, ci hotărî să rămână și profită de despresurare spre a-și primeni trupele și a aduce nouă cantități de alimente și munițiuni în cetate.

Intre timp, Ardelenii trimiseseră, în ajutorul lui Tomșa, 400 de călăreți, 300 de pușcași și (probabil) tunuri de asediu. Ulterior asediatorii sunt nevoiți să ceară, la 15 Octomvrie, nouă cantități de praf, atât pentru tunuri cât și pentru puști.

Imediat după izbânda dela Vericicani și după sosirea ajutoarelor din Ardeal (prima jumătate a lunii Septemvrie), asediul se reia cu mai multă activitate. Se săpară în jurul cetății — probabil numai pe platoul dela Est și Sud de cetate, căci pe râpile dela Apus și Nord nu se putea — șanțuri (o linie de circumvalațiune), dela care se făcură apropieri spre a se face mine [1]). Sectorul principal de atac, fu și de data asta, acel al porții cetății, al cărei pod mișcător (pont levis) atacatorii reușiră să-l distrugă. Deschiderea acestei porți fu astupată de apărători cu pietre, lemne, buți, etc. Atacul fu continuat printr'un foc neîntrerupt de puști și de tunuri. La aceasta apărătorii răspunseră prin foc și prin ieșiri, care însă nu putură împiedeca cercul de fier și de foc să se întărească mereu. O ieșire generală a garnizoanei avu drept rezultat o încăierare foarte sângeroasă, după care garnizoana trebui să se retragă în cetate.

Pe când Despot trebuia să reziste cât mai îndelungat, spre a da timp ajutoarelor să sosească, asediatorii aveau interesul

[1]) Nu sunt dovezi ca atacatorii să fi reușit să mineze cetatea sau o parte a ei.

contrar. Zidurile cetății se arătaseră puternice, armamentul ei îndestulător și bine folosit, hrana de asemenea îndestulătoare. Șansele de o izbândă prin arme păreau deci limitate și cu atât mai limitate cu cât Tomșa nu avea interes să distrugă cetatea viitoarei sale reședințe. De asemenea sorții de izbândă prin înfometare erau depărtați. Totuși era grabă, căci iarna nu era departe și apoi și ajutoarele cerute de Despot se apropiau [1]).

O singură cale rămăsese deschisă spre a se grăbi desnodământul: scoaterea din luptă a celor cari mânuiau atât de bine armele în cetatea Sucevei, prin cumpărare. Tomșa se înțelese cu lefegiii lui Despot, cari îi predară — la 8 Noemvrie [2]) — pe acesta. Incetă astfel, prin mișelie, acest lung asediu [3]). Prelungirea rezistenței cu încă puține zile — trei după un ostaș al lui Despot [4]) — ar fi îngăduit intervenția, în favoarea lui Despot, a oștirii de 14.000 oameni cu cari înainta Laski [5]).

Asediul Hotinului (1572)

« Iară Ion-Vodă, după ce au trecut Leșii preste Nistru, au început a batere cetatea Hotinului, și câteva săptămâni neputând-o dobândi cu armele sale... » [6]).

Cetatea Hotin era puternică și în starea pe care am descris-o pentru epoca lui Ștefan cel Mare [7]).

Garnizoana, lăsată de Bogdan-Vodă Lăpușneanu, era compusă din 70 de infanteriști [8]). Ea avea consemnul de a ținea trei luni [9]) și se apără cu tărie [10]). Comandantul ei Dobrosolovski [11]) își execută conștiincios consemnul și nu cedă cetatea decât după ordinul expres al regelui polon [12]).

[1]) *Letopis. Țării Mold.*, pp. 203—204.
[2]) *Cercetări istorice*, An. V—VII (1929—1931), p. 352.
[3]) Documente complete asupra trădării au fost publicate de V. Motogna în *Relațiunile dintre Moldova și Ardeal în secolul XVI*, pp. 184—197.
[4]) V. Motogna, *o. c.*, pp. 186, 191, 193.
[5]) *Letopis. Țării Mold.*, p. 203.
[6]) Neculai Costin apud M. Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 456.
[7]) Despre tăria ei, vezi izvoarele citate de Hasdeu, în *Arhiva Istorică a României* (II, p. 8) și în *Ion-Vodă cel Cumplit* (pp. 40—41).
[8]) A. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 269.
[9]) Hasdeu, *Arhiva Istorică*, I_1 p. 76.
[10]) A. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 216.
[11]) *Ibidem.*
[12]) Neculai Costin, *l. c.;* A. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, pp. 217, 269.

Asediul Brăilei (1574)

După lupta dela Jiliştea şi devastarea Ţării-Româneşti, Ion-Vodă cel Cumplit, aflând că Petru Şchiopul se refugiase în Brăila [1]), se îndreaptă spre această cetate.

Intăriturile Brăilei constau atunci dintr'o cetate de zid şi dintr'o palancă în jurul oraşului [2]).

Ion-Vodă îşi aşează tabăra în afara bătăii tunurilor cetăţii [3]) şi somează pe Paşa care comanda ca să-i predea pe Petru Şchiopul; Paşa refuză [4]).

Ion ordonă asaltul oraşului (pălăncei). Având scări (loitre) pregătite dinainte [5]), infanteria se repezi la atac cu atâta iuţeală şi hotărîre, încât surprinse pe orăşeni şi luă oraşul. Un măcel îngrozitor urmă, timp de patru zile [6]).

Ion voi apoi să atace şi cetatea, dar, fiind chemat în Basarabia şi dându-şi seamă de greutatea acestui atac, încetă asediul [7]).

Asediul Tighinei (1574)

Dela Brăila, Ion-Vodă plecă spre Tighina, pe care o atacă, bombardând-o mai multe zile [8]). Luă oraşul şi-l arse [9]), dar nu luă cetatea [10]).

Atacuri de cetăţi (1594—1595)

După răscoala Domnitorilor Mihai şi Aron şi uciderea Turcilor, Românii atacară, pe rând, toate oraşele dela gra-

[1]) A. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 227; N. Iorga în Hurmuzaki, XI, p. XXV.

[2]) Neculai Costin (Kogălniceanu, I, *o. c.*, p. 460) arată apriat că « au oborît gardul târgului » (Palanca); Gorecius (A. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, pp. 227, 229, 279) deosebeşte bine oraşul de cetate; Sulzer (*Geschichte des transalpinischen Daciens*, I. p. 370) zice că Brăila consta dintr'un castel de piatră înconjurat de incintă cu bastioane.

[3]) A. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, pp. 227, 279.

[4]) *Id.*, *o. c.*, III, pp. 228, 279.

[5]) Kogălniceanu, *o. c.*, I, p. 460.

[6]) A. Papiu Ilarian, *l. c.*; *Letopis .Ţării Mold.*, p. 226.

[7]) *Id.*, *o. c.*, III, pp. 229, 280; *Letopis. Ţării Mold.*, *l. c.*

[8]) *Id.*, *o. c.*, III, p. 230; *Letopis. Ţării Mold.*, p. 230.

[9]) *Id.*, *o. c.*, III, p. 229; Kogălniceanu, *o. c.*, I, p. 461.

[10]) Ştef. Ciobanu, *Cetatea Tighina*, p. 17; A. P. Ilarian, *o. c.*, III, pp. 230, 239, 280; N. Iorga, *Istoria armatei române*, I, p. 331; N. Iorga, *Studii asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, p. 200.

nițe în care erau garnizoane turcești. Asupra acestor atacuri nu avem decât date foarte sumare. Trupele românești ajungând prin surprindere, în fața lor, reușesc să cucerească pălăncile orașelor, să ia orașele, să le dea foc și să robească locuitorii. In marea majoritate a cazurilor însă, nu putură lua cetățile de zid, deși, cel puțin în unele locuri, dispuneau de artilerie, cu care le bombardară [1]).

Așa se întâmplă la Floci (10 Decemvrie 1594), Hârșova (1 Ianuarie 1595), Silistra (8 Ianuarie 1595 și 13 Februarie 1595), Măcin (Ianuarie 1595), Giurgiu (15 Noemvrie 1594), Șiștov (30 Decemvrie 1594), Rusciuc, Rahova, Vidin, Cernavoda, Rasgrad, Babadag, Oblucița, Turtucaia, Tighina (Februarie 1595), Chilia, Cetatea Albă [2]).

Trei cetăți, Brăila (1 Martie 1595) [3]), Ismail (22 Martie 1595) [4]) și Turnu [5]) fură luate, dar asupra acestor operații nu avem decât următorul detaliu: Brăila fu cucerită în urma bombardamentului cu artilerie ușoară și prin mine [6]).

Asediul Târgoviștei (Octomvrie 1595)

După ce Turcii au ocupat Târgoviștea, Sinan Pașa a pus s'o întărească [7]), întrebuințând pentru aceasta atât populația locală [8]) cât și salahori aduși din Bulgaria [9]).

[1]) N. Iorga, *l. c.*, pp. 209—210.

[2]) Hurmuzaki, III_1, pp. 226, 471, 476; III_2, pp. 97, 101; IV_2, pp. 193, 196; XI, p. 25; A. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, pp. 13, 16, 22, 24; N. Iorga, *o. c.*, pp. 209—210; N. Iorga, *Istoria armatei române*, I, pp. 365, 369—372; Isthvanfi, *Historia Regni Hungariae* (Ed. 1758), p. 411; *Magazin Istoric*, I, pp. 228, 230; IV, pp. 278, 280; Naima, *Annals of the Turkish Empire* (Ed. Fraser), pp. 49—50; Veress, *Campania Creștinilor contra lui Sinan Pașa din toamna 1595*, p. 11.

[3]) « Au spart Brăila până'n pământ » (*Magazin Istoric*, IV, p. 280; Hurmuzaki, III_1, p. 476; III_2, p. 97; IV_2, p. 196; A. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 24; N. Iorga, *l. c.;* Veress *(l. c.)* dă data de 10 Aprilie (nota 4).

[4]) Hurmuzaki, III_1, pp. 226, 234, 471; IV_2, p. 193; XII, pp. 35 sqq. A. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 22; N. Iorga, *Acte și Fragmente*, I, p. 139, N. Iorga, *Chilia și Cetatea Albă, l. c.;* N. Iorga, *Istoria Armatei Române*, I, p. 373; Veress, *o. c.*, p. 12.

[5]) Veress, *o. c.*, p. 15.

[6]) Naima, *o. c.*, p. 50.

[7]) Hurmuzaki, Supl. II_1, p. 363; Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 481; Veress, *o. c.*, p. 76.

[8]) Isthvanfy, *o. c.*, p. 412; Kogălniceanu, *o. c.*, I, p. 481.

[9]) ***Id.***, *o. c.*, p. 412. Numărul total al lucrătorilor ar fi trecut de 73.000 (de sigur mult exagerat, căci cum era să se hrănească o asemenea mulțime); repartiția lucrului s'a făcut de Sinan Pașa în persoană (Hurmuzaki, *l. c.*).

Pentru întărire, Turcii s'au folosit de vechile fortificații de zid din jurul Curții Domnești, ce s'au reparat [1]), adăugând parapete de pământ și lemn precum și șanțuri [2]).

Cetatea astfel alcătuită se afla în jurul Curții Domnești [3]). Ea avea o lungime de parapet de circa 400 pași [4]) și prezenta patru laturi:

Latura de Est, pe malul Ialomiței, care curgea atunci chiar sub Curtea Domnească [5]) și care mărea astfel puterea de rezistență a acestei laturi [6]).

Pe această lature, erau două turnulețe de flancare [7]).

Laturile de Nord și de Vest erau formate din câte un parapet de pământ, larg de 8 brațe, căptușit cu lemne, cu gratii și cu gabioane pe dinafară și tencuite pe dinăuntru. Parapetele fuseseră în parte văruite, ceea ce făcu pe atacatorii

---

[1]) « (Pașa de Caramania, luat prizonier la Târgoviște) fortificando una parte di quella città (Târgoviște) con tre baloardi et un canone, servendo-si della muraglia vechia, et con palificate riparandosi » (scrisoare a lui Pigafetta, din 24 Octomvrie 1595, apud V r e s s, *o. c.*, p. 51).

La Curtea Domnească mai este un capăt din vechile parapete între Poarta de intrare și Biserica Sf. Vineri. Alcătuirea și dimensiunile acestui zid, în profil, sunt următoarele:

Un zid exterior de 1,25 m grosime și 3,50 m. înălțime.

Uh masiv de pământ de 2,50 m grosime.

Un zid interior de 0,82 m. grosime și 2,50 m înălțime.

Nu se poate afirma. până la dovezi precise, că acesta este parapetul ce exista în 1595.

[2]) H u r m u z a k i, III_2, p. 151; Supl. II_1, p. 363; N a i m a, *o. c.*, p. 63. Nu găsim nicio urmă din palanca orașului în această vreme. O asemenea palancă a fost făcută de Matei Basarab (*Călătoriile Patriarhului Macarie*, Ed. Cioranu, p. 78; *Magazin Istoric*, I_2, p. 321). Nu se poate afirma, până ce nu vom avea dovezi sigure, că valurile ce se văd azi sunt ale acestei întărituri.

[3]) V e r e s s, *o. c.*, p. 76; Fortificația și în special șanțul nu ar fi fost cu totul gata în momentul atacului (V e r e s s, *o. c.*, p. 79).

[4]) Scrisoarea lui Pigafetta din 14 Noemvrie 1595 (V e r e s s, *o. c.*, p. 56). Relațiunea lui Pisculło, publicată tot de V e r e s s (*o. c.*, p. 79) zice că lungimea era de 1.000 de brațe, măsurată pe parapet.

[5]) Că Ialomița curgea chiar sub Curtea Domnească, o arată documentele vremii (Scrisoarea lui Pigafetta din 14 Noemvrie 1595 la V e r e s s, *o. c.*, p. 56). Atât în trecut cât chiar și în zilele noastre, Ialomița se depărta și se depărtează spre malul ei stâng. Pe vremea de care ne ocupăm, cursul râului dela Podul Mihai Bravul (șoseaua ce duce la Mânăstirea Dealului) trecea pe sub malul ce este paralel cu Strada Mihai Bravul, pe sub Curtea Domnească (V e r e s s, *l. c.*) și urma apoi cursul de azi al canalului numit Iazul Morilor.

[6]) « . . . la ripa del quale rende piu forte quella piazza » (scrisoarea lui Pigafetta, sus citată).

[7]) « Due alte (torrioni) minori sono a tramontana inverso il fiume » (V e r e s s, *l. c.*).

să creadă că erau de zid [1]). Inainte era un șanț larg de 8 brațe și adânc. Țepi și spini precedau șanțul. Pe aceste laturi erau traverse și trei turnuri [2]). Artileria nu era în cazemate ci era așezată sus pe parapete, între gabioane [3]).

Laturea de Sud era alcătuită de poarta cetății, mică și acoperită cu fier [4]). Bastionul din jurul Bisericii Sf. Vineri era legat, printr'un șanț, cu un mic fort patrulater, aflat probabil cam pe unde se află acum Prefectura [5]).

Garnizoana era compusă din 1500 de oameni [6]) și 46 de tunuri [7]). Ea avea proviziuni îndestulătoare [8]).

---

[1]) « . . . Il terrapieno, che al dintorna haveva una gabbionata incrostata di calcina bianca, ci che pareva a noi muraglia, con i suoi merli all'antica » (V e r e s s, *o. c.*, p. 78).

[2]) Sau bastioane, căci cronica zice (K o g ă l n i c e a n u, *o. c.*, I, pp. 481, 484) « pârcane », iar Pigafetta (V e r e s s, *o. c.*, p. 51) « baloardi ».

[3]) « Ha tre torrioni piccoli rotondi . . . Dalla parte di mezzogiorno haveano (Turcii) tirata una foss alarga forse 8 braccia, et col terreno arenosso et di giaia riempito le palificate in larghezza di 8 braccia circondavano quella fortezza con tavi pel traverso conficcati et tenuti fortemente da cavicchie di legno con assai buon modo. Ma li torrini non haveano cannoniere o feritoie, et li pezzi de bombarda erano disposti infra li gabbioni si delli torrioni, come delli cortine . . . Tutta la fortezza era per di fuori tessuta di gratici et siepi, et per di dentro affine di tenere fermo quel terreno, imbiacanti con calcina » (Scrisorea lui Pigafetta, sus citată).

Intăriturile Târgoviștei erau de lemn și aveau două șanțuri adânci (N a i m a, *o. c.*, p. 63).

Turcii au construit în jurul palatului princiar un fort cu bastioane de pământ și lemn, cu șanț și cu flancuri de mărime potrivită (raisonable) (H u r m u z a k i, III_2, p. 151).

V e r e s s (*o. c.*, p. 24) zice că parapetele erau înalte ca de două sulițe; nu citează izvorul pe care se bizue.

« . . . Târgoviștea, unde o întărise cu șanțuri și cu părcane și cu spini îngrădită » (K o g ă l n i c e a n u, *o. c.*, I, p. 484).

Valul (parapetul) era larg de 12 picioare și era făcut cu gabioane mari (I s t h v a n f y, *o. c.*, p. 412).

« (La 29 August, Sinan, ajuns la Târgoviște, dă ordin a se întări) cioè essendo il palazzo del principe circondato da una palancata, o palificata all'usanza di quel paese, ne fece appresso un'altro, lasciando fra'l mezzo passa due di spatio, poi feci cavar di fuori via la fossa, gettando la terra fra le due palancate, facendo terrapiena con tre fianchi in tutto » (V e r e s s, *o. c.*, p. 76).

[4]) « Il quarto fianco fu la porta inverso levante piccola et coperta di lame di ferro » (Scrisorea lui Pigafetta, *l. c.*).

[5]) « Dalla parte d'oriente tirarano un trincea dal torrione, fatto in una chiesetta insino al fiume Ialomizza che si scorre, in capo alla quale havean segnato un forte piccolo di 4 fianchetti con intentione di guardarla, ingradendi la piazza » (P i g f e t t a, *l. c.*).

[6]) H u r m u z a k i, III_2, p. 151. Pașa de Caramania, luat prizonier lal Târgoviște, zice că erau cam 1.000 de oameni (V e r e s s, *o. c.*, p. 51). Probabil că el arăta un număr inferior realității.

[7]) H u r m u z a k i, *l. c.;* 40, la P i g a f e t t a (V e r e s s, *o. c.*, p. 56).

[8]) « Assai vettovaglia ha avuto dentro » (V e r e s s, *o. c.*, p. 42).

Trupele atacatoare aveau un efectiv de circa 27.000 de oameni cu 60 de tunuri [1]).

Armata asediatoare ia, în ziua de 17 Octomvrie 1595 [2]), următorul dispozitiv:

Ștefan Răzvan cu ai săi și cu Secuii, cu 10 tunuri, atacă din spre Răsărit [3]).

Báthory, cu trupele sale din spre Miazăzi [4]).

Mihai Viteazul, din spre Apus și Miază noapte [5]).

Ei ocupă o biserică ce se afla la o bătaie de arc de cetate [6]), precum și ruinele caselor rămase la 40—50 de pași de cetate [7]). care servesc trupelor aliate spre a se retranșa [8]).

Se pune artileria în două baterii: una la Sud și cealaltă la Nord [9]).

Turcii deschid focul și trag încontinuu de pe parapete[10]).

---

[1]) Veress, *o. c.*, pp. 39—40, 48. Mai mult de o treime erau călăreți; 12.000 până la 14.000 *(Ibidem)*. Isthvanfy (*o. c.*, p. 413) dă 20.000 călăreți, 32.000 pedeștri și între 53 și 75 tunuri pe roți. Cifra de 60.000, dată de N. Costin (Kogălniceanu, *o. c.*, I, p. 484), este exagerată, chiar dacă se ține seama și de cărăuși și cei dela trenuri, căci armata avea 3.000 de care (Veress, *o. c.*, p. 40) și nu este de crezut că erau în mijlocie 11 oameni de fiecare car.

[2]) *Id.*, *o. c.*, p. 77.

[3]) Kogălniceanu, *o. c.*, I, p. 484; Isthvanfy, *o. c.*, p. 414.

[4]) *Id.*, *l. c.* Corespunde dispozitivului luat de armata aliată (care venise pe valea Dâmboviței) încă dinainte, în care Răsvan era la dreapta, Báthory la centru și Mihai la stânga (Veress, *o. c.*, p. 42).

[5]) Neculcea (Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 484), luându-se după Isthvanfy, (*o. c.*, p. 414) nu desparte pe Báthory de Mihai Viteazul, cum face pentru Răsvan, dar povestirea contemporană, dată la iveală de Veress, nu lasă cea mai mică îndoială în această privință.

[6]) « Michael & Sigismundus cum Quiralio, a montium Jalonnicae fluminis latere prope templum, quod sagittae jactu ab arce distat, locum sibi delegere » (Isthvanfy, *o. c.*, p. 414). Această biserică pare a fi fosta biserică Sf. Mina ale cărei ruine se vedeau până acum câțiva ani în curtea fostelor case Vlădescu (Informație dată mie, la fața locului de V. Drăghiceanu).

[7]) « Apresso del quale (forte) circa 40—50 passi eran molte case che li Turchi havevano abbrugiate et ruinate, li fondamenti delle quali servirano a'nostri per trincee, et quivi erano accomodati buon numero d'archibugieri . . .» (Veress, *o. c.*, pp. 77, 78).

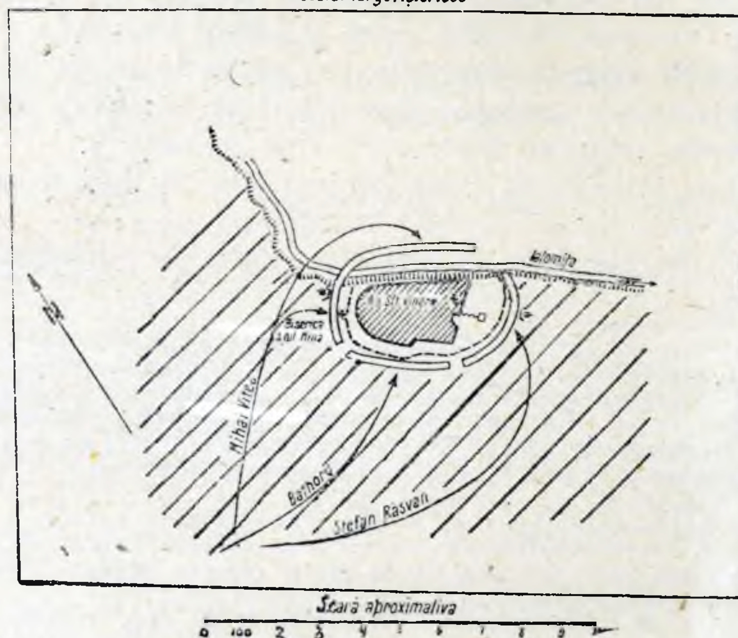
[8]) Veress, *o. c.*, p. 78.

[9]) « . . . et poi piantorono due batterie, una alla testa et l'altra alla coda di esso forte » (Veress, *o. c.*, p. 77). *Testa* și *coda* trebuesc înțelese în sensul curgerii Ialomiței. Neculcea (Kogălniceanu, *l. c.*) luându-se după Isthvanfy (*l. c.*), spune: « Răsvan Vodă cu Secuii era orânduit de spre Răsărit cu 10 tunuri; iară Mihai Vodă și Jigmond cu Kiralie, de spre munte și de spre apa Ialomiței, cu 20 puști ». Neculcea confirmă deci nu numai că se așezaseră două baterii, dar arată chiar și pozițiile lor.

[10]) « . . . nepărăsit dau (Turcii) den tunuri și cumbarale aruncau » (Neculce în Kogălniceanu, *l. c.*, după Isthvanfy, *l. c.*).

Din punctul de vedere al situațiunii generale era de sigur nevoie să se urmărească grosul armatei turcești care se retrăsese spre București [1]), dar nici nu se putea lăsa în urmă o cetate [2]), în care se credea că era o garnizoană mare [3]). Recunoașterile făcute [4]) și alte informațiuni [5]) arătând că garni-

Asediul Târgoviștei 1595

zoana era mică [6]), se hotărește a se grăbi atacul și a se lua cetatea cu asalt [7]).

In acest scop artileria trage asupra parapetelor [8]), pușcașii, adăpostiți în ruinele caselor vecine cu cetatea, țin parapetele sub un foc continuu [9]); se strânge material pentru foc:

---

[1]) Incă dela 15 Octomvrie (Veress, *o. c.*, pp. 23, 41).

[2]) Isthvanfy, *o. c.*, p. 412; Veress, *o. c.*, p. 47.

[3]) De 5—6.000 ostași (Veress, *o. c.*, p. 47).

[4]) Veress, *l. c.*

[5]) Date probabil de locuitorii rămași, dacă nu în localitate, dar în vecinătate.

[6]) Veress, *l. c.*,

[7]) *Ibid.*

[8]) Isthvanfy, *o. c.*, p. 484.

[9]) «. . . et quivi (în ruinele caselor din fața fortificațiilor) erano accomodati buon numero d'archibugieri, che con le loro spesse sbarrate cagionavano che le Turchi non potevano senza grand rischio stare» (Veress, *o. c.*, p. 78).

lemne, catran, rășină, etc. [1]), cu care Secuii încearcă să dea foc parapetelor [2]). Atacul principal s'a dat deci pe laturea de Răsărit, Secuii fiind așezați în fața acestei laturi [3]). Lemnul parapetelor fiind verde, nu ia foc, la început [4]).

La 18 Octomvrie, se repetă de Secui încercarea de dare a focului, punându-se și pulbere de pușcă [5]). Lemnul parapetului se aprinde — în după amiaza zilei [6]) — și parapetul crapă și începe a se nărui, datorită și loviturilor artileriei aliaților și proiectilelor incendiare [7]).

Atacatorii se urcă pe parapet cu scări [8]) și, la ora 9, cetatea este luată [9]).

O parte din garnizoană, care fugise printr'o posternă ascunsă[10]), este urmărită de cavaleria aliată și trecută prin sabie[11]).

Asediul Târgoveștei prezintă astfel un model de atac bruscat, ușurat de superioritatea numerică a asediatorilor, de felul fortificațiunii, de micimea cetății, de numeroasele resturi de clădiri, rămase până în apropierea imediată a zidurilor (îngăduind apropierea și adăpostirea atacatorilor) și nu mai puțin de descurajarea garnizoanei turcești, care se știa părăsită de Sinan Pașa și se găsea la sfârșitul anotimpului când Turcii își încetau de obiceiu campania anuală.

---

1) Isthvanfy, *l. c.*; Kogălniceanu, *l. c.*

2) *Id.*, *l. c.*; Schwandtner, *Scriptores rerum hungaricum.* (Ed. Viena, 1746), I, p. 743.

3) Pentru apropiere aliații s'au folosit probabil de șanțul ce unea latura de Răsărit cu fortul ce construiseră Turcii în locul unde este acum Prefectura.

4) Kogălniceanu, *l. c.*,; Veress, *o. c.*, p. 24.

5) *Ibidem.*

6) *Ibidem.* Aprinderea s'ar fi datorat și proiectilelor incendiare (globis candentibus) folosite de aliați (Heidenstein, *Rerum Polonicarum . . . libri XII*, p. 322).

7) *Ibidem.*

8) « Au dat năvală Secuii cu lontre peste ziduri » (Kogălniceanu, *l. c.*). *Loitră* sau *lontră* (nu cumva este o eroare de copist care să fi confundat Н cu N?) înseamnă scară pentru asalt (*Sturmleiter* la Tiktin, *Dicționar Român-German*). « Având loitre gata, au oborît gardul tîrgului » (Kogălniceanu, *o. c.*, I, p. 460). Hajdeu (*Ion Vodă-cel-Cumplit*, Ed. II, p. 113) zice că am adoptat scările de asalt dela Nemți, conservând chiar numele lor: « *loitre* » dela « *Leiter* ».

9) Veress, *o. c.*, p. 24.

10) *Id.*, *o. c.*, p. 78.

11) *Id.*, *o. c.*, p. 48.

Atacuri de cetăți moldovenești în anul 1600

In expediția sa în Moldova (Mai—Iunie 1600), Mihai Viteazul ocupă, fără rezistență, cetățile Suceava și Neamțul [1]. Ajungând în fața Hotinului, cetatea, care era bine îngrijită și avea o garnizoană de lefegii nemți [2]), refuză a-i deschide porțile. Mihai o bombardează trei zile [3]), puternic [4]), « iar dacă văzu Mihai Vodă că nu o poate sparge [5]), puse paznici în jurul cetății și se înturnă » [6]). Efectivul lăsat acolo de Mihai pentru ca garnizoana lui Ieremia Movilă să nu poată ieși, a fost de 3.000 de ostași, Moldoveni și Munteni [7]).

Asediul Hotinului (1653)

Vasile Lupu, întorcându-se din Polonia, nu poate trece prin Hotin pentrucă Hâjdău pârcălabul și cu târgoveții din oraș nu au voit să-i predea cetatea. Miron Costin, vorbind de motivele apărătorilor, zice [8]):

« Ori că au vrut așa de credincioși să hie lui Ștefan Vodă, care lucru n'aș da să hie între ai noștri până 'ntr'atâta nevoință pentru singura credință; ori că s'au silit pentru jacuri ce făcuse târgoveții la carele boiarilor, precum s'au pomenit și slobozisă câte-va săcălușe în singur Vasilie Vodă. Și aceasta este pricina, nu alta ».

Vasile Lupu a repetat somațiunea de mai multe ori, dar fără a putea convinge pe cei din cetate. Atunci a înconjurat-o cu lefegii nemți și a ținut-o împresurată toată vara [9]).

---

1) Lapedatu în Romstörfer, *Cetatea Sucevei*, p. XLIII; Kogălniceanu, *o. c.*, I, p. 491.
2) Kogălniceanu, *o. c.*, I, pp. 255, 491.
3) *Magazin Istoric*, IV, p. 297.
4) Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, pp. 255, 492.
5) Hasdeu, *Arhiva Istorică*, III, p. 35; Kogălniceanu, *o. c.*, I, p. 256.
6) *Magazin Istoric*, *l. c.*
7) Hurmuzaki, IV_1, p. 72. Trupele lăsate de Mihai s'au retras în noaptea de 22/23 Mai (Hurmuzaki, Supl. II_1, p. 605). P. P. Panaitescu, *Documente priv. la istoria lui Mihai Viteazul*, pp. 107, 115.
8) Kogălniceanu, *o. c.*, I, p. 331; Iorga, *Istoria armatei române*, II, p. 134.
9) *Ibid.*

Asediul Sucevei (1653) [1])

Există asemănare între asediul Sucevei din 1563 şi cel din 1653, căci în ambele asedii au fost două faze: o primă fază în care noii Domni ai Moldovenilor (Tomşa, în 1563, şi Gheorghe Ştefan, în 1653) au atacat singuri cetatea, nu au putut-o lua şi au trebuit să părăsească asediul, spre a face faţă unei ameninţări de atac exterior, şi o a doua fază în care Moldovenii, ajutaţi de oştiri străine, au dus un asediu mai intens. O altă asemănare constă în faptul că nici în 1563, nici în 1653, cetatea Sucevei nu a putu fi luată prin arme şi că asediul s'a terminat în primul caz prin trădare, iar în al doilea cetatea a fost nevoită a se preda din cauza lipsei de hrană.

Cetatea era alcătuită, în 1653 — ca şi în 1563 — din două incinte concentrice, ambele de zid. Stricată, în timpul asediului din 1563, părăsită de Alexandru Lăpuşneanu, ea fu refăcută de Ieremia Movilă, în 1596, şi rămase în starea aceea până la asediul din 1653.

Ea dispunea de armamentul său permanent — cât, nu ştim; dar îl avea, pentrucă izvoarele arată că garnizoana s'a folosit de dânsul — şi de o garnizoană de « 80 de Siimeni şi cu puşcaşii deloc, şi Nemţi 60 lefegii ... ». In Suceava se închisese Doamna lui Vasile Lupu cu toate averile lui; cetatea era bine aprovizionată cu hrană [2]).

Sosit lângă Suceava, după izbânda dela 16 Iulie dela Sârca, Gheorghe Ştefan îşi aşează cartierul general la Şcheia, deci înafară de vederea celor din cetate şi de bătaia tunurilor acesteia. El înconjură cetatea cu Seimeni şi cu Unguri, cari se îngropară în şanţuri, dar nu putu izbuti s'o ia din cauza lipsei de tunuri [3]). Tunurile aduse dela Iaşi şi dela Hotin [4]) au sosit după 30 Iulie [5]). Cu acestea se începu bombardarea

---

[1]) Descrierea acestui asediu este făcută după aceeaşi notiţă istorică întocmită de Alexandru Lapedatu, după care am dat şi descrierea asediului din 1563. Acolo se găseşte şi documentarea.

[2]) *Călătoriile patriarhului Macarie* (Ed. Cioranu), p. 57.

[3]) Scrisoarea din Suceava, din 30 Iulie 1653 (Hurmuzaki, II, p. 1234).

[4]) Hotinul trebue să fi servit ca un fel de depozit de artilerie, căci vedem, şi în cazul acesta, şi în 1572, aducându-se tunuri de acolo. (*Letopis. Ţării Mold.*, p. 219). Tot de depozit de tunuri a slujit Turcilor, mai târziu (Hasdeu, *o, c.*, I_1, p. 183).

[5]) Hurmuzaki, II, p. 1234.

cetății, fără rezultat însă. Cauza insuccesului fiind, probabil, că tunurile erau ușoare și că Gheorghe Ștefan, care căută și ulterior să ocrotească zidurile cetății, nu voia s'o distrugă ci, mai mult, să sperie Doamna și să o silească să se predea cum îi propuse dela început. Intre timp, forțele lui Gheorghe Ștefan Voivod se înmulțiseră prin sosirea oamenilor dela țară.

In aceeași vreme se primi veste că Timuș, ginerele Doamnei, trecuse Nistrul, la Soroca, și înainta spre Suceava. Față de forțele acestuia, superioare numericește (socotite între 9.000 și 15.400 de oameni, pe când Moldovenii erau cam 10.000) și ca armament și practică războinică (Cazaci și Tătari), Gheorghe Ștefan se dete la o parte, spre a se uni cu Polonii și cu Ungurii, dela cari ceruse ajutoare. Timuș pătrunse astfel, fără rezistență, în cetate. Ajuns acolo, începu a devasta imediat toate împrejurimile.

Gheorghe Ștefan întrunit, după 18 August, la Grigorești (pe Siret), cu Ungurii (4.000 de ostași cu 20 tunuri) și cu Polonii (4.000 de pedestrași, 800 de călăreți), înaintează spre Suceava, urmând, după sfatul lui Kondracki, comandantul Polonilor, să atace pe Cazaci, cari tăbărau în afara cetății, pe platoul dela Sudul acesteia [1]), înainte ca aceștia să se fi întărit. Văzuți din timp de Cazaci, și nesusținuți de Moldoveni și de Unguri, Polonii nu izbutiră să surprindă tabăra Cazacilor, cum au încercat, și, după o hărțuială vie, cantonară în Ipotești, pe când Ungurii cantonau în Ioșcani [2]), iar Moldovenii la stânga Polonilor [3]). In înaintarea lor spre

---

[1]) Cazacii și Tătarii își aveau tabăra în afara cetății; o spun și Miron Costin și Kraus și celelalte izvoare (L a p e d a t u în *o. c.*, p. XLVII). Motivele pentru ținerea Cazacilor și Tătarilor în afara cetății au fost, probabil efectivul lor mare, care nu încăpea în cetate și teama de a vârî în interiorul ei pe acești aliați prădalnici.

Că tabăra cazaco-tătărească era pe platoul dela Sud de cetate și nu pe altă latură a cetății o arată terenul și faptul că tabăra nu s'a mutat din loc și că luptele s'au dat pe acest platou.

[2]) Ioșcani = Ițcani (?) Asupra Ițcanilor și originii lor vezi M. C o s t ă c h e s c u, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan-cel-Mare*, II, p. 464. Ițcani se găsește în vechile documente scris și Ioțcov (*Documente bucovinene* de T e o d o r B ă l a n, II, pp. 54, 55, 56, 73, 74, 101).

[3]) Miron Costin (K o g ă l n i c e a n u, *Letopiseți*, I, p. 342) spune: « aproape de Leși ». Că acest aproape înseamnă stânga, reiese din faptul că ulterior. când se înconjură cetatea și din spre valea Sucevei, aceasta s'a făcut prin prelungirea dreptei Polonilor și a stângei Ungurilor (K o g ă l n i c e a n u, *o. c.*, I, p. 343), deci Moldovenii nu se aflau nici în dreapta Polonilor, nici în stânga Ungurilor, ci se aflau la stânga Polonilor și la dreapta Ungurilor.

Suceava, aliații înfrânseseră și împrăștiaseră o bună parte din Cazacii lui Timuș, duși după pradă, așa că acestuia nu-i rămăseseră în tabără decât 5—6.000 de Cazaci și 700 de Tătari.

Imediat ce aflară de înaintarea aliaților, Cazacii începură a-și întări temeinic tabăra, lucrare pe care o urmară apoi, acoperindu-se cu două rânduri de șanțuri puternice, care închideau accesul din spre Sud al platoului pe care se află cetatea [1]).

Aliații par a fi ocupat următoarele sectoare:

Polonii: din valea Sucevei (care curgea atunci imediat sub cetate), la Nord-Estul cetății (unde se împreuna cu cel unguresc) [2]) până în dreptul cimitirului catolic (unde au fost lefegiii lor nemți) [3]).

Cel moldovenesc se întindea din dreptul cimitirului catolic până în regiunea reședinței din oraș (unde-și aveau tunurile).

Cel unguresc cuprindea restul frontului, cu centrul, probabil, pe la biserica Mirăuților.

Sub protecția artileriei, aliații au înaintat spre cetate, prin lucrări de apropiere și au dat mai multe asalturi, care au fost respinse. Garnizoana făcea, la rândul ei, ieșiri, mai ales pentru a căpăta apă și furaje. Pentru a opri ieșirile spre valea Sucevei, aliații întăriră bine cercul de investire din acea parte cu trupe polone și ungurești.

---

[1]) Romstörfer, (*o. c.*, p. 25) este de părere că şanţurile de pe Câmpul Şanţurilor « au servit la început de ofensivă (adică în vederea ofensivei) contra cetăţii », pentrucă « valurile fiind spre cetate, iar şanţurile spre câmpul din afară ». Explicaţia ce dă este greşită, căci faptul că şanţurile erau înafară arată că fortificaţiile făceau parte dintr'un sistem defensiv, şanţul fiind atunci — şi multă vreme în urmă — obstacolul de căpetenie. Un alt motiv, pentru a crede că şanţurile în chestiune au servit dela început pentru apărare, este faptul că planul lor (planşa I) arată că aveau traverse şi că toate aceste traverse sunt în interiorul (partea spre cetate) şanţurilor.

Deşi Miron Costin (*Letopiseţi*, I, pp. 341—342) arată că nu existau şanţuri (înainte de atac) şi spune că Cazacii « au început a săpa şanţuri împrejurul taberei », este posibil ca ei să fi găsit vechi şanţuri pe care să le fi amenajat (Romstörfer, *o. c.*, p. 27).

[2]) Că Polonii se întindeau până în apa Sucevei, o spune Miron Costin care arată (Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I, p. 343) că erau în contact cu Ungurii, tocmai pe apa Sucevei.

[3]) Lapedatu, în *o. c.*, p. XLIX, nota 11.

Tătarii, nedeprinşi a fi închişi în cetăţi, ieşiră, chiar din primele zile, cu toată opunerea lui Timuş, din cetate, învoiţi fiind de aliaţi, cărora le convenea a slăbi garnizoana [1]).

Cercul de investire se strânse — prin progresarea lucrărilor de apropiere — din ce în ce mai mult, sforţarea principală îndreptându-se mai cu seamă asupra taberei căzăceşti, pentrucă nu se putea ataca cetatea însăşi, şi din cauza lipsei de mijloace proprii unui asediu regulat şi din cauză că piedeca cea mai mare o constituia armata căzăcească şi pentrucă — o repet — Gheorghe Ştefan nu avea interes să dărâme cetatea ce era să fie a lui. Şi ceea ce dovedeşte aceasta este că, văzând efectul limitat al artileriei sale asupra parapetelor Cazacilor, Gheorghe Ştefan îşi muta tunurile într'un loc mai înalt (probabil în regiunea reşedinţei din oraş sau spre biserica Sf. Dumitru), de unde se putea bate curtea interioară a cetăţii [2]), dar dădu ordin să nu se tragă în cetate, ci alăturea, în tabăra căzăcească.

Ieşirile Cazacilor continuară şi, în primele zile ale lui Septemvrie, ei făcură o ieşire cu scopul de a pune mâna pe tunurile aliaţilor. Polonii alergară în ajutorul Moldovenilor — Cazacii atacaseră sectorul moldovenesc şi intraseră în oraş — şi ajutară la respingerea Cazacilor şi la scăparea tunurilor.

Garnizoana începu să sufere de foame şi numeroşi Cazaci se predau zilnic aliaţilor cari, între timp, primiră nouă aju-

[1]) K o g ă l n i c e a n u, *Letopiseţi*, I, p. 342.
[2]) R o m s t ö r f e r, *o. c.*, pp. XLVII, 7.

toare dela Poloni, şi dela Unguri precum şi primiseră dela Bistriţeni armament, muniţiuni şi hrană [1]). Cu ajutorul acestora, bombardarea deveni mai eficace şi aliaţii dădură un nou asalt, din spre partea de Sud. Lefegii nemţi, în serviciul leşesc, aflaţi la stânga Polonilor [2]), reuşiră chiar să ocupe o parte din şanţurile apărării, dar atacul lor, nefiind susţinut printr'un atac general pe întregul front, cum fusese hotărît, a fost respins.

Timuş, rănit de o sfărâmătură de lemn a afetului unui tun căzăcesc (lovit de o ghiulea a aliaţilor), moare după trei zile şi Cazacii, neascultând pe noul lor şef, se învoiră să predea cetatea, predare care avu loc la 9 Octomvrie.

Gheorghe Ştefan nu a voit — şi nu avea interes — să distrugă cetatea. Ţinta — bine aleasă — a fost de a scoate pe Cazaci din luptă, căci cetatea însăşi cu mica ei garnizoană nu putea opune o lungă rezistenţă. Dar pentru aceasta, pe de o parte artileria atacatorului nu a fost destul de numeroasă pentru a îngreuia vieaţa Cazacilor, în tabără, iar pe de alta efectivul garnizoanei era prea mare faţă de acel al atacatorului. In adevăr, frontul pe care-l apărau Cazacii — tranşeele de pe platou — avea o desfăşurare totală de circa 600 de metri, ceea ce făcea că ei dispuneau (având cam 6.000 de oameni) de 10 oameni pe metru curent, densitate foarte mare. Dacă se socoteşte întreg perimetrul, adică şi cetatea care-şi avea apărătorii proprii şi nu putea fi atacată serios atât timp cât Cazacii tăbărau pe platou, atunci perimetrul de apărat era de 1.000 metri şi deci densitatea apărării se reducea la 6 oameni pe metru curent. Această densitate era mai mult ca îndestulătoare, mai ales că atacul nu dispunea decât de aceeaşi densitate pe cercul de investire (3.000 de metri la 19.000 de oameni).

Dar ceea ce a lipsit mai cu seamă aliaţilor a fost unitatea de acţiune. Şi în momentul investirii şi în atacurile date asupra şanţurilor ocupate de Cazaci, diferitele contingente — moldo-

---

[1]) Hurmuzaki, II, pp. 1239, 1240, 1245. Cererile lui Gheorghe Ştefan şi ale lui Petki (comandantul Ungurilor) se găsesc în acelaşi volum la paginele 1237, 1240, 1241, 1242.

[2]) Lapedatu, *o. c.*, p. XLIX şi nota 11.

venești, polone și ungurești — nu au atacat simultan, cum se hotărîse prealabil. Cauza nu o cunoaștem. Ea vine probabil dela lipsa de cohesiune a oricărui grup de forțe alcătuit din trupe de naționalități diverse. Fapt este că sforțarea nu s'a făcut deodată din toate părțile, ceea ce a îngăduit lui Timuș a-și concentra el toate forțele asupra sectorului atacat și a respinge atacurile parțiale — deși viguroase — ale aliaților.

* * *

Dacă aruncăm o privire generală asupra caracteristicilor tuturor acestor asedii constatăm:

Au reușit atacurile prin surprindere asupra pălăncilor (gardurilor), orașelor sau asupra fortificațiilor de mici dimensiuni (Prejmer 1529, fortul de pe Straja dela Brașov, tot în 1529), care se puteau ușor distruge prin artileria ușoară, ce întovărășea trupele, sau prin ardere. De asemenea acelea ce se puteau surprinde ușor sau ale căror apărări puteau fi escaladate ușor.

Asediile cetăților bine întărite și cerând un asediu de lungă durată — prototip asediul Bistriței în 1529/30 — nu au reușit sau, dacă au reușit, se datorește sau descurajării garnizoanei cetății întărite (Târgoviște, 1595) sau trădării (Suceava, 1563) sau foametei (Suceava, 1653).

Insuccesul unor asemeni întreprinderi era oarecum firesc de oarece:

Organizarea social-politică a Românilor, din care deriva cea militară, nu îngăduia acestora să țină oamenii mult timp sub steaguri, ei având să se ducă să-și vadă și de nevoile caselor.

Lipsa de mijloace nu îngăduia Domnitorilor noștri să formeze și să țină în permanență un personal specializat, de unde nevoia de a se face apel, când se simțea trebuința, la străini, al căror interes nu coincide totdeauna cu acel al pământenilor.

Aceeași lipsă de mijloace împiedeca pe Domni să aibă artilerie grea îndestulătoare cu care să constitue parcuri de asediu.

In fine, nu era în interesul Domnitorilor noștri nici să distrugă cetăți care, ulterior erau să fie ale lor (Suceava 1563 și 1653) sau ale căror resurse le procurau și venituri (subvenții) și materiale de care aveau nevoie (Bistrița, Brașov).

In ceea ce privește apărarea cetăților, constatăm că mijloacele cele mai întrebuințate au fost: focul (artileriei și infanteriei) și ieșirile. Tărăgănarea operațiunilor prin negocieri, care să facă pe atacatori să înceteze sau să încetinească atacul a fost de asemenea folosită (Bistrița 1529).

Asupra procedeurilor atacatorilor trebuește notată buna alegere, de către Petru Rareș, a sectorului de atac contra Brașovului, în 1529, și justa vedere a lui Gheorghe Ștefan (Suceava, 1652), de a căuta să scoată din luptă întâi pe Cazaci.

E) STRATEGIA

Am cercetat, pe rând, cum au evoluat la Români, între 1504 și 1635, armamentul, organizarea, tactica și fortificațiunea. In paginele ce urmează voiu urmări evoluția strategiei, adică a folosirii armamentului, organizării, fortificațiunii și principiilor de tactică, în conducerea generală a războiului.

Precum am arătat, într'un capitol anterior, conducerea generală a războiului — strategia — nu este însă decât executarea scopurilor urmărite de politică. Este nevoie deci, ca, în studiul strategiei diferiților noștri șefi militari, să reamintim care au fost cerințele politice contemporane și cum au fost rezolvite problemele puse de politică. Și deoarece factorul personal joacă un mare rol în operațiile militare, să studiem personalitatea șefilor chemați să realizeze, prin luptă, cerințele politicii.

Strategia lui Petru Rareș

Personalitatea lui Ștefan cel Mare a lăsat nu numai în Moldova, ci și în lume [1]), o impresie de Domnitor mare, în cea mai largă înțelegere a cuvântului: mare. Legendar

[1]) Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, Tom. VI, p. 25 nota 2. Hasdeu, *Arhiva Istorică*, I_2, p. 46; II, p. 8.

chiar în timpul ultimilor ani ai vieții sale [1]), legenda lui a crescut, firește, cu trecerea anilor și mai cu seamă cu evidenta micșorare a prestigiului țării sub Domnitorii cari i-au urmat [2]).

In același timp distrugerea regatului unguresc (Mai 1526, la Mohaci) a făcut să crească importanța principatelor românești [3]), mărindu-le rostul de stăvilare față de înaintarea otomană.

Concomitent cu aceste împrejurări și răspunzând stării sufletești născută prin domnia glorioasă a lui Ștefan cel Mare, se făcu simțit un curent de întărire a dorului de isprăvi glorioase, curent creat prin circularea, probabil atât în versiunea lor slavonească, cât și în traducere românească a Alexandriei și Istoriei Troadei.

Aceasta este atmosfera în care este ales ca Domn Petru Rareș [4]).

Fiul din flori [5]) al lui Ștefan-cel-Mare semăna într'o oarecare măsură cu marele său părinte [6]) și avea ambițiunea de a-i egala gloria [7]).

---

[1]) Hurmuzaki, VIII, pp. 31, 32, 34.

[2]) Năzuințele repetate și neizbutite ale lui Bogdan cel Chior de a lua de soție pe sora regelui polon, nu puteau crește prestigiul Moldovei, cum nici caracterul violent și instabil al lui Ștefăniță nu putea aduce liniștea de care are nevoie o țară pentru propășirea ei și pentru a fi socotită ca un element a cărui alianță se caută.

[3]) N. Iorga, *Documente românești din Arhiva Bistriței*, I, p. XVIII.

[4]) *Id.*, *Istoria literaturii române. Introducere sintetică*, pp. 47—48. Rareș a fost, ca și Neagoe, influențat de ideile Renașterii bizantine în care suveranul are datoria să lupte pentru pacea și siguranța hotarelor, pentru autoritate și pentru prestigiu (Iorga, *Faze sufletești și cărți reprezentative la Români*, p. 550).

Cu tot îndemnul spre traduceri al Doamnei Elena Ecaterina, Alexandria nu ar fi prins dacă nu răspundea nevoii societății (Iorga, *Istoria literaturii române. Introducere sintetică*, p. 48).

Hasdeu, (*Cuvente den Bătrâni*, II, p. XXXVI), arată cum din textul învățăturilor lui Neagoe, reiese că acest domn cetea Varlaam și Ioasaf (pp. 113, 121, 184, etc., Ed. 1843, București).

Aceleași învățături reproduc într'un loc, cuvânt cu cuvânt, un fragment din Alexandria (N. Cartojan, *Cărțile populare în literatura română*, I, p. 224).

Că lui Rareș îi plăcea să citească o spune călătorul Peresvetov care l-a cunoscut (P. P. Panaitescu, *Petru Rareș și Moscova*, pp. 13—16 în volumul *In Memoria lui Vasile Pârvan)*. **In această privință a se vedea ce spune Peresvetov (Ștef. Ciobanu *Domnitorul Moldovei Petru Rareș în literatura rusă veche, passim*).**

[5]) I. Bogdan, *Vechile Cronice*, p. 203.

[6]) Faptele sale arată însă că nu merită portretul hiperbolic din cronică (*Letopis. Țării Mold. până la Aron-Vodă*, (ed. Giurescu), p. 162)

[7]) Petru Rareș bătrân de zile la moartea sa (*Letopis. Țării Mold. până la Aron-Vodă*, p. 162), deci om de cel puțin 60 ani, trebue să fi fost născut prin anii 1485 — 1490 și să fi avut la moartea lui Ștefan cel Mare cam 15—19 ani. Nu avem documente

Pe când însă Ştefan era modest, Rareş avea o exagerată părere personalitatea sa [1]). Ambiţiunea sa nemăsurată [2]) se constată din toată politica sa şi este înscrisă, după porunca sa, în cronice [3]). Dorinţa de a egala pe tatăl său este scrisă pe pământul moldovenesc prin numeroase biserici [4]) a căror stil este o desăvârşire a stilului celor clădite sub domnia lui Ştefan cel Mare [5]).

S'a arătat inferior tatălui său [6]) în ceea ce priveşte realizările în politica externă, precum tot inferior i-a fost în poli-

---

care să ne arate dacă a cunoscut pe tatăl său, dar avea în orice caz, în ultimii ani ai domniei acestuia, o vârstă foarte uşor impresionabilă la povestirea faptelor acestei domnii. In timpul refugiului în Polonia (Hurmuzaki, Supl. II, vol. I, pp. 2, 7; Iorga, *Geschichte des Rumänischen Volkes*, I, p. 370), Rareş trebue să fi auzit preamărirea faptelor lui Ştefan cel Mare, preamărire care se găseşte la autorii poloni (Academia Română, *Memoriile Secţiunii Istorice*, Seria III, Tom. VI, p. 25, nota 2; Hasdeu, *Arhiva Istorică*, I_2, p. 46; II, p. 8). Rareş nu putea avea deci decât o părere înaltă despre Ştefan cel Mare. Faptele îl arată — cum vom vedea — ambiţios. Şi ambiţiunea sa era — cum iarăşi vom vedea —: *a)* De a se impune vecinilor săi; *b)* De a repurta succese militare; *c)* De a clădi biserici; *d)* De a-i rămânea numele în istorie; toate lucruri în care reuşise Ştefan cel Mare. Ceea ce ar fi fost făcut de alte naturi din pietate filială, a fost încercat de Petru Rareş din râvna de a fi socotit cel puţin deopotrivă cu tatăl său.

[1]) Nu se poate şti întru cât această ambiţiune nu a fost mărită prin influenţa nevestei sale « care a sprijinit cu mândria ei împărătească pe soţul ei » (Iorga, *Istoria literaturii române. Introducere sintetică*, p. 42).

[2]) N. Iorga, (*Geschichte des Rumänischen Volkes*, I, p. 372), îl caracterizează ca: ehrgeizig şi strebsamer.

[3]) El porunci lui Macarie să scrie cronica sa spre « a nu lăsa ca faptele întâmplate în vremurile şi domniile trecute să rămână învăluite în mormântul uitării ». (I. Bogdan, *Vechile cronice moldoveneşti*, pp. 198, 199). Vezi şi *Letopiseţul lui Azarie*, tot de I. Bogdan.

[4]) A isprăvit Probota, Râşca, Dobrovăţ. A lucrat la Chipriana şi la mitropoliile din Roman şi Suceava, Mânăstirea Bistriţa. A făcut biserici de piatră în Hârlău şi Baia (*Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă*, pp. 161—162).

[5]) G. Balş, *Bisericile moldoveneşti din veacul al XVI-lea*, pp. 6, 7, 324, 381.

[6]) « Peter unterschied sich von seinem Vater nur dadurch, dass bei ihm der Durst nach Eroberungen jedes anderes Motiv des Handelns überweg », (Iorga, *o. c.*, I, p. 372); Hasdeu, *Arhiva Istorică*, II, p. 31. C. Giurescu a arătat (*Convorbiri Literare*, XLIV, pp. 359, 877) că Ursu (*Die Auswärtige Politik des Peter Rareş*) se înşeală atribuind lui Petru Rareş o politică de emancipare de sub stăpânirea turcească şi că face asupra caracterului şi însuşilor acestui Domnitor aprecierile cele mai contradictorii, P. P. Panaitescu în *Petre Rareş şi Moscova* arată că acest Domnitor a avut legături cu ţarul de a cărui politică anti-polonă ar fi fost influenţat (pp. 6—10) şi că a avut dorinţa de a se elibera de jugul turcesc (p. 5; actul de donaţie către mănăstirea Hilandari dela Muntele Athos).

Că a avut gândul să se scape de dominaţiunea turcă o dovedeşte şi tratativele sale cu electorul de Brandenburg. (A. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, pp. 13 sqq.) Vezi şi *Petru Rareş şi politica lui Carol Quintul* de Alexandru Ciorănescu, în *Memoriile Secţiunii Istorice* ale Academiei Române. (Seria III, Tom. XVII)

tica sa internă, neştiind a lega de dânsul poporul moldovenesc [1]), deşi pare a fi fost un bun gospodar [2]).

Militar destoinic, a fost totuşi mai prejos decât tatăl său [3]), atât din cauza caracterului său violent [4]), nestatornic [5]), înşelător [6]), nerecunoscător [7]), superb până la obrăznicie cu vecinii săi [8]), cât şi din cauza liniei politice urmată şi a lăsat ţara, după ce i-a impus sacrificii ce nu-i puteau folosi, micşorată şi slăbită [9]).

---

[1]) Pe când în grozava criză din 1476 Ştefan cel Mare a fost servit cu credinţă şi de boierime şi de ţărănime, cu toate greutăţile inerente faptului că Moldova era cutreierată de coloanele duşmane, în 1538, Petru Rareş, prin a cărui nechibzuinţă politică s'au concentrat contra Moldovei puterile Turcilor, Tătarilor şi Polonilor a fost părăsit şi de boierime căreia îi era odios. (H u r m u z a k i, II_1 p. 197) şi de ţărănime.

[2]) *Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron-Vodă*, p. 162.

[3]) « Wen er es (das Moldauische Heere) auch bei weitem nicht so gut führte wie Ştefan » (I o r g a, *l. c.*).

[4]) « P. Rareş) geistig hervorragend begabt, ehrgeizig, stolz, hühn und unermüdlich » (I. U r s u), *Die Auswärtige Politik des Peter Rareş*, p. 15); V. M o t o g n a, *Relaţiile dintre Moldova şi Ardeal în secolul XVI*, p. 13.

[5]) « Caracterul său veşnic nestatornic » (A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, IV, p. 232).

Monumenta Hungariae Historica, Scriptores II, p. 69.

[6]) Purtarea sa faţă de Mailath şi de Gritti, obligaţia ce şi-a luat (prin tratatul cu electorul de Brandeburg) de a pune mâna pe Sultan, etc.

« Ein nimmer rastender Ränkeschmied » (I or g a, *o. c.*, I, p. 372).

Verancius apud A l. P. I l a r i a n, *Tezaur de monumente istorice*, III, p. 149.

De altfel acei cu cari avea de a face nu erau de o bună credinţă mai mare. Aşa Ferdinand, regele de sânge habsburgic al Ungariei, dă ordin căpitanului său general I. Koczyaner, ca dacă va putea «et citro detrimentum publicum», să ia cetatea Unguraşului (pe care o recunoscuse lui Petru Rareş) din mâinile voivodului Moldovei. (H u r m u z a k i, II_4, p. 61).

Zápolya dă Bistriţa lui Petru Rareş şi prescrie lui Báthori, voivodul său din Ardeal, chiar a i-o preda; adaugă însă, la finele scrisorii, să mai întârzie cu predarrea (Scrisoarea din Lipa dela 18 Iulie 1529. A. B e r g e r, *Die Verhältnisse von Bistritz zu dem Moldauer Woiwoden Peter Rareş*, p. 47).

« Er (Petru Rareş) musste den veränderten Verhältnissen Rechnun tragen und durfte hiebei keinerlei List und Ränke scheuen: eine zweizüngigge Politik, wie er sie von seinem polnischen Beschützer — den er jedoch bald übertraf — gelernt hatte. An Ränken und Schlichten war er ein würdiger Nebenbuhler Solimans und Grittis » (I. U r s u, *o. c.*, p. 16).

[7]) Fusese oaspetele Poloniei mulţi ani, ceea ce nu-l împiedecă să pornească războiu contra ei.

[8]) H u r m u z a k i, II_1, p. 70; Supl. II, vol I, pp. 64, 158. A l. P a p i u I l a r i a n, *o. c.*, III, pp. 150, 152. I. Ursu, *o. c.*, p. 77.

[9]) « Als er (Rareş) starb, besass — durch seine Schuld — sein Land engere Grenzen als zuvor » (I o r g a, *o. c.*, I, p. 372) şi plătea un tribut mai mare (*Idem*, I, p. 385). Moldova era micşorată prin pierderea Tighinei şi prin formarea raialei Cetatea Albă (I o r g a, *Studii asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, pp. 186, 187, 189).

Acesta fiind omul, să vedem care i-a fost politica. La urcarea sa pe tron, la 20 Ianuarie 1527 [1]), situațiunea generală era următoarea:

Cu câteva luni mai înainte (Mai 1526) Ungaria fusese sdrobită la Mohaci. « Pentru situația noastră față de Turci, dispariția regatului unguresc la 1526 a fost, fără îndoială, o mare nenorocire. Dar importanța Domnilor noștri crescu în același timp, prin faptul că, în luptele ce se deschiseră îndată pentru stăpânirea asupra sfărămiturilor regatului învins, ei deveneau niște aliați prețioși, pentru o parte sau pentru alta » [2]). Ardelenii, cu Zápolya, nu luaseră parte la lupta dela Mohaci, Zápolya dorind coroana Ungariei pentru sine [3]).

Cu Turcia și Țara-Românească relațiile Moldovei erau bune.

Cu Polonia relațiile nu fuseseră tocmai bune la sfârșitul domniei lui Ștefăniță [4]). Petru Rareș încheie însă, în primele luni ale domniei sale, un tratat, după chipul tratatelor anterioare dintre ambele țări [5]).

Pentru o fire ca aceea a lui Rareș, care poseda atunci în Ardeal: Ciceul și Cetatea-de-Baltă, își avea funcționarii în Reteg și primea un tribut anual de 1.000 galbeni dela Bistrița [6]), ispita de a se amesteca în luptele ce se dădeau pentru stăpânirea Ardealului a fost evident mare și a fost cu atât mai mare cu cât sunt temeiuri de a crede că Secuii nu ar fi privit cu ochi răi ascultarea de dânsul [7]) și cu cât ambii pretendenți la coroana Ungariei, atât Ferdinand cât și Zápolya, îl îmbiau să le ia partea și-i făgăduiau largi compensațiuni [8]). Petru se dă dintâi de partea lui Ferdinand, dar văzând mai apoi că Zápolya, care nu numai făgăduise dar chiar îi dase — fără ca Rareș să le poată ocupa însă — Ungurașul, Bistrița

1) I. Bogdan, *Vechile Cronice*, pp. 206, 230.
2) Iorga, *Documente românești din Arhivele Bistriței*, I, p. XVIII.
3) Iorga, *Geschichte des Rumänischen Volkes*, I, p. 373.
4) I. Ursu, *o. c.*, p. 17.
5) Hurmuzaki, II_1, pp. 602—610; Acta Tomiciana, IX, pp. 66—69; Dogiel, *Codex diplomaticum regni Poloniae*, I, pp. 613—616.
6) Hurmuzaki, II_1, p. 510; XV, p. 317; Berger, *o. c.*, pp. 40, 45.
7) Iorga, *Geschichte des Rumänischen Volkes*, I, p. 373.
8) Hurmuzaki, XV, pp. 298, 326, 356. I. Ursu, *o. c.*, pp. 20—27, 35—40, 46. Veress, *Fontes rerum Transylvanicarum*, IV, pp. 144, 145, 146. V. Motogna, *o. c.*, pp. 16, 18.

cu ținutul său și valea Rodnei [1]) — era susținut de Poartă, trece de partea celui de al doilea [2]) și, pentru a-și ușura acțiunea în Ardeal, pune la cale o răscoală în contra lui Radu, voivodul Țării-Românești, care ținea atunci cu Ferdinand [3]).

După ce Rareș a căpătat ce a putut în Ardeal, dorul său de cuceriri s'a făcut mai mare [4]).

Deși datora recunoștință Poloniei pentru adăpostul ce-l găsise, ani de-a-rândul, în cuprinsul granițelor sale, deși era legat cu dânsa prin tratatul din 1527, Rareș caută, dela început, să reia Pocuția. Așa în 1528, cere voie Sultanului să ocupe Pocuția, ceea ce nu i se îngădue [5]). Promite apoi prietenie Poloniei și-i cere ajutor pentru plata haraciului către Turci [6]).

In 1530 se pregătește însă de războiu contra Poloniei [7]). In acest scop caută să-i arunce în spate pe Moscoviți (cari la rândul lor așteptau ocazia de a relua războiul contra acestui vecin) [8]), și pe Tătari în contra regelui polon, încearcă să creeze o partidă la curtea leșească [9]).

Urmează apoi ocuparea Pocuției (care a fost bine primită de nobilimea locală greco-ortodoxă)[10]) și înfrângerea dela Obertyn, după care Rareș continuă politica de dușmănie contra aceleiași țări[11]), iar în Ardeal continuă să trateze și cu Ferdinand și cu Zápolya[12]). Atitudinea lui Rareș față de țara

---

[1]) Berger, *o. c.*, p. 46; Wittstock, Die Stellung von Bistritz im Thronstreite zwischen Ferdinand I. und Zápolya und sein Verhältniss zu Peter Fürsten der Moldau, în Nuentes Programm des Evangelischen Gymnasiums zu Bistritz in Siebenbürgen, 1860, p. 25.

[2]) Iorga, *o. c.*, I, p. 374; Iorga, *Documente românești din arhivele Bistriței*, I, p. XX; Motogna, *l. c.*

[3]) Iorga, *Geschichte des Rumänischen Volkes*, I, p. 375. Iorga, *Istoria armatei române*, I, pp. 246—247.

[4]) I. Bogdan, *Vechile cronice*, p. 206; *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă*, p. 136.

[5]) Iorga, *Geschichte des Rumänischen Volkes*, I, p. 376.

[6]) Hurmuzaki, Supl. II_1, pp. 18—19; Iorga, *l. c.*

[7]) N. Iorga (*l. c.*), arată că pregătirile lui Petru Rareș contra Poloniei au fost necunoscute de Poartă și de Ungaria, Ursu (*o. c.*, pp. 74—75) documentează că ele erau cunoscute de Poloni.

[8]) P. P. Panaitescu, *Petru Rareș și Moscova*, p. 6.

[9]) Hurmuzaki, Supl. II, vol, I, pp. 32—33; Ursu, *o. c.*, p. 73.

[10]) P. P. Panaitescu, *Petru Rareș și Moscova*, pp. 11—13.

[11]) Karamsin, *Histoire de l'Empire de Russie* (Paris, 1820), pp. 199, 312.

[12]) Hurmuzaki, II_1, p. 78; Iorga, *o. c.*, I, p. 379; Veress, IV, *o. c.*, p. 228.

vecină dela Nord era îndoit de greșită. Intâi pentrucă aceasta nu urmărea cucerirea Moldovei ci o dorea destul de puternică spre a avea un tampon între țara lor și Turci [1]. Și, al doilea, pentrucă Polonii erau în bună înțelegere cu Turcii [2].

A fost firesc deci ca, în urma plângerilor Polonilor, Petru, care nu mulțumise pe Sultan prin purtarea sa în Ardeal și pe al căror ajutor Sultanul nu se putea bizui, să se găsească singur în fața coaliției polono-tătară-turcă din 1538 [3] și că, părăsit de boierimea și de țărănimea moldovenească, sătule de veșnicul său neastâmpăr, să nu poată face altceva decât să fugă la Ciceu [4].

In a doua sa domnie Rareș continuă jocul său dublu: susține din ordinul Turcilor, pe Zápolya [5], tratează cu Ferdinand [6] și încheie o alianță, contra Turcilor, cu Electorul de Brandenburg [7].

Campaniile din 1529. La finele anului 1528, Petru Rareș s'a hotărît să-și îndeplinească îndatorirea ce luase de a ajuta pe Zápolya. Dar pentru orișice acțiune în Transilvania, trebuia mai întâi să se înțeleagă cu Secuii sau să-și impună voința acestora, căci Secuii se aflau de-a-curmezișul direcțiilor de înaintare a Moldovenilor în Ardeal și ei țineau atunci cu Ferdinand [8]. Spre a sili pe Secui să părăsească pe acesta și să urmeze pe Rareș în schimbarea sa de front în favoarea lui Zápolya [9], Domnul moldovan se hotărește a le devasta țara și, în acest scop, își adună, la începutul anului, forțele alcătuite probabil aproape numai exclusiv din călăreți [10], în două grupe: una în valea Bistriței (și a Bistri-

---

[1] H u r m u z a k i, II_3, p. 444; Supl. II, vol. I. p. 198.
[2] U r s u, *o. c.*, pp. 78 sqq.
[3] H u r m u z a k i, Supl. II, vol. I, pp. 104, 105, 108, 109, 110.
[4] A. P a p i u I l a r i a n, *o. c.*, III, pp. 149—158; *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron-Vodă*, pp. 141—142.
[5] *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron-Vodă, p. 159.*
[6] *Buletinul Comisiunii istorice a României*, I, pp. 284—285.
[7] A. P a p i u I l a r i a n, *o. c.*, III, pp. 13 sqq.; I o r g a, *Acte și Fragmente*, I, pp. 108, 110.
[8] I o r g a, *Istoria armatei române*, I, p. 246; U r s u, *o. c.*, p. 40.
[9] Scrisoarea lui Petru Rareș către Brașoveni că a vrut să pedepsească pe Secui « cari n'ascultă nici de Craiu (Zápolya) nici de domn (petru Rareș) » (I o r g a, *l. c*), U r s u, *o. c.*, p. 43.
[10] Nu se cunoaște efectivul forțelor lui Rareș. Probabil că nu a depășit 12.000 de oameni. Că oștirea era alcătuită din călărime, o arată faptul că, dela 29 Ianuarie,

cioarei) și cealaltă în cea a Trotușului [1]). Ambele grupe, din care una este comandată de Domn în persoană [2]), trec granița la 29 Ianuarie 1529 [3]), una prin Tulgheș și cealaltă prin Oituz [4]).

Deși Secuii cunoșteau intențiile lui Rareș de a-i ataca [5]) și trebuiau să se aștepte la așa ceva, deoarece omorîseră niște negustori moldoveni [6]), surprinderea a fost completă (poate pentru că Secuii nu se așteptau la un atac în acea epocă a anului). Coloanele înaintează una către alta; Gheorghenii [7]) și alte localități sunt luate și arse precum sunt jefuite și distruse toate cele ce sunt în calea Moldovenilor [8]). Intrunirea coloanelor are loc la 3 Februarie [9]). Unde, nu o spun izvoa-

---

când coloana de Nord a trecut granița pe la Tulgheș (și poate și Bicaz) și până la 5 Fevruarie când, cu forțele întrunite, Domnul intră în Țara Bârsei, adică în timp de opt zile, trupele coloanei de Nord au parcurs, pe timp de iarnă, dând lupte și alergând și în dreapta și în stânga pentru distrugerea satelor, o distanță care, în linie dreaptă, trece de 200 km.

[1]) Că Rareș și-a împărțit oastea în două grupuri, o spune cronica: « împărțindu-și ostașii în două pâlcuri » (I. Bogdan, *Vechile Cronice*, p. 204; *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă*, p. 133). Că împărțirea a precedat atacul — deci a corespuns concentrării, o arată faptul că cronicele amintite arată întâi împărțirea oastei și apoi pornirea pe două poteci. Că concentrarea celor două grupe s'a făcut respectiv în văile Bistriței și a Trotușului, o arată direcțiile de înaintare, indicate mai jos. Concentrarea armatei într'un singur grup și împărțirea ei ulterioară este cu neputință, dată fiind marea distanță dintre cele două puncte pe unde s'a trecut granița.

[2]) Hurmuzaki, XV, p. 311; Iorga, *Istoria armatei române*, I, p. 245. Din scrisoarea publicată de Ursu (*o. c.*, p. 41, nota 4), reiese că Rareș a comandat coloana care a intrat în « scaunele de jos » Sepsi și Kezdi, deci pe la Oituz.

[3]) Hurmuzaki, XV, p. 311; Iorga, *o. c.*, I, p. 246.

[4]) Că o coloană a trecut prin Tulgheș reiese din faptul că la 1 Februarie se știa la Cluj că cetatea Gheorghienilor fusese atacată (Hurmuzaki, XV, p. 310; Ursu, *o. c.*, p. 42). Dar ca să se știe la 1 Februarie, la Cluj, acest lucru, știrea trebue să fi pornit din Gheorghieni cel mai de vreme la 31 Ianuarie; prin nicio altă trecătoare nu puteau trece trupele moldovenești la 29 Ianuarie ca să fie la 31 la Gheorgheni.

Că o coloană a trecut prin Oituz, o dovedește o scrisoare din Brașov, dela 5 Februarie 1529 (Ursu, *o. c.*, p. 41, nota 4): « Nova vero . . . quod Petrus vaivoda Moldaviensis . . . .(la 30 Ianuarie) in propria persona validissimo, numerosissimo suo exercitus in tres sedes Siculorum, Sepsy, Kezdy et Orbay ac etiam Csyk et Gyorgyo erupit ». De aci se vede că Rareș a atacat personal scaunele secuești Sepsy, Kezdy și Orbay, însă drumul cel mai direct către aceste scaune este cel prin Oituz.

[5]) I. Ursu, *o. c.*, p. 40.

[6]) I. Ursu, *o. c.*, pp. 40—41.

[7]) I. Bogdan, *Vechile Cronice*, p. 204; Academia Română, *Memoriile Secțiunii* Istorice, Seria III, Tom. XII, p. 304.

[8]) Hurmuzaki, XV, p. 311; *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron-Vodă*, p. 133; I. Ursu, *o. c.*, pp. 41 sqq.

[9]) Ursu (*o. c.*, p. 42) a dovedit că întrunirea celor două coloane s'a făcut la 3 Februarie și nu la 4 Februarie.

rele, dar probabil în partea sudică a Secuimii, pentrucă, la 5 Februarie, Rareș intră, cu toate forțele sale, în Țara Bârsei [1]).

Brașovenii ies înaintea oștirii moldovenești și, cu bani, reușesc să înduplece pe Petru Rareș să se întoarcă în Moldova [2]), către care este pe drum la 8 Februarie [3]). Secuii simțiseră puterea lui Rareș și în Martie episcopul Gerendi plătește acestuia o sumă de bani ca să nu mai repete năvălirea [4]).

Putem spune că scopul limitat al campaniei: înspăimântarea Secuilor și dovada că Domnul vecin din Moldova este mai de temut decât depărtatul Ferdinand, a fost îndeplinit și că atât concepția: două atacuri concomitente date iarna pe la extremitățile teritorului secuesc, tăind, dela început, atât legătura cu Bistrița cât și acea cu Brașovul (cele două centre mai importante devotate lui Ferdinand), cât și executarea: marșuri repezi, care îngăduesc celor două coloane, despărțite la 29 Ianurie prin peste 100 kilometri de munți, să se întrunească la 3 Februarie (după ce fiecare sdrobise toate micile rezistențe locale) așa ca să poată înfrunta cu puteri întrunite pe Brașovenii, mai puternici, n'a lăsat de dorit. Această primă campanie a lui Rareș, potrivită prin scopul ei caracterului său impulsiv, poate fi socotită ca un model de raită.

Prin răcirea relațiilor dintre Secui și Ferdinandiști [5]) Rareș simplificase problema ce i se pusese, dar nu o rezolvise. Forțe ostile lui Zápolya se adunau în Sudul Ardealului și acesta chemă pe Rareș în ajutorul său [6]). La Nord, nu numai că Rareș nu avea în stăpânirea sa ținutul Bistriței, râvnit de dânsul și făgăduit lui, dar însuși Ciceul fusese luat de Ferdinandiști [7]). In sfârșit Rareș aflase că Sultanul înainta pen-

[1]) Ursu, *o. c.*, p. 43.
[2]) Ursu arată (*l. c.*) că Brașovenii au plătit cu această ocazie 2.000 de florini.
[3]) Veress, *o. c.*, IV, p. 18.
[4]) Hurmuzaki, XI, p. 852. Iorga, *Istoria armatei române*, I, p. 247.
[5]) *Letopis. Ț. Mold. până la Aron-Vodă*, I. Ursu, *o. c.*, pp. 44—45; p. 133.
[6]) Hurmuzaki, XV_1, p. 320; I. Ursu, *o. c.*, pp. 46, 48; ***Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt***, IV, p. 76.
[7]) Motogna (*o. c.*, pp. 19, 21) zice că Ciceul era numai împresurat, dar nu documentează aceasta. I. Ursu, *o. c.*, pp. 48 nota 8, 52.

tru a ajuta pe Zápolya [1]). Pretext pentru atac nu lipsea Domnitorului moldovean, căci adversarii nu numai că-i luaseră, prin surprindere, Ciceul și Cetatea-de-Baltă, dar încă omorîseră pe pârcălabul de Ciceu și luaseră prizonieri o seamă din boierii și ostașii lui Petru [2]).

Și de data asta vedem că Rareș își împarte oastea în două grupe operative; care însă n'au același scop și nici nu urmează amândouă aceleași drumuri ca în expediția din Ianuarie-Fevruarie. Țintele ce urmează acum: reluarea Ciceului și înfrângerea forțelor vrăjmașe din Sudul Ardealului, erau deopotrivă de importante și realizarea lor era urgentă. Ar fi o critică ușoară și banală de a zice că, împărțindu-și forțele, Rareș a călcat unul din principiile cele mai de seamă ale strategiei: acel al concentrării forțelor. Nu trebue uitat însă că și forțele dușmanilor erau împrăștiate [3]) și că trebuia să le lovească iute spre a împiedeca tocmai o unire a lor.

Orice ar zice teoria, Rareș și-a împărțit, cum am spus, forțele în două grupe:

O primă grupă, pusă sub comanda lui Danciu, pârcălabul de Roman și Barbovski, portarul de Suceava [4]), care se concentră între Suceava și Câmpulung [5]), a fost însărcinată să ia Ciceul și să caute a pune stăpânire pe regiunea Bistriței [6]).

A doua grupă, sub comanda vornicului Grozav [7]), se adună în văile Trotușului și a Oituzului [8]), cu misiunea de a înfrânge pe Ferdinandiștii cari se adunaseră la Sud-Estul Ardealului [9]).

---

[1]) I o r g a, *Geschichte des Rumanischen Volkes*, I, p. 374. I. Ursu, *o. c.*, p. 46.

[2]) *Id.*, *Istoria armatei Române*, I, p. 249; I. U r s u, *o. c.*, p. 48; V e r e s s, *o. c.*, VI. p. 192.

[3]) Fiecare oraș săsesc își păstrase câte o garnizoană puternică pentru apărarea proprie (ceea ce a îngăduit, de pildă, în toamna acelui an Bistriței și Brașovului să reziste cu succes asediilor lui Rareș) iar armata pe care a ridicat-o dieta dela Sighișoara (care împreună cu Secuii a fost singura forță ce s'a opus oștirii de Sud a lui Rareș) a fost de 4.000 de oameni (I. U r s u, *o. c.*, p. 48).

[4]) I. B o g d a n, *Vechile Cronice*, p. 204; I o r g a, *Istoria armatei române*, I, p. 244.

[5]) Zona de adunare reiese din arătarea cronicii că acea coloană a urmat « pre drumul Sucevei » (*Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă*, p. 134).

[6]) H u r m u z a k i, XV_1, p. 323; I o r g a, *o. c.*, I, pp. 244—249; U r s u, *o. c.*, p. 49, nota 10.

[7]) I. B o g d a n, *l. c.*; I o r g a, *o. c.*, pp. 244, 249.

[8]) Zona de concentrare reiese din arătarea cronicii *(Ibid)* că a urmat: « pre drumul Brașovului ».

[9]) I. U r s u, *o. c.*, p. 48.

Două lucruri sunt de observat asupra acestui proiect de operații: întâi faptul că Petru Rareș nu a comandat niciuna din coloane ci a rămas în țară [1]), ceea ce nu era în obiceiurile vremii și al doilea compunerea coloanelor. In această privință se pare că aceea dela Sud a fost mai puternică ca cea dela Nord, și ceea ce justifică această părere este:

1. Arătarea unui izvor săsesc cum că această coloană (de Sud) avea un efectiv de 50.000 de oameni [2]), cifră de sigur mult exagerată dar care arată importanța relativă a coloanei.

2. Arătarea cronicei noastre [3]) că dușmanul s'a temut mai mult de coloana de Sud.

Dacă în adevăr așa a fost, adică dacă în împărțirea trupelor sale Petru Voivod a dat un efectiv mai mare coloanei de Sud, este o dovadă că a fost bine informat despre forțele inimice și distribuirea lor [4]) și că a judecat bine situațiunea; la Nord avea de a face numai cu orașe întărite ale căror garnizoane nu puteau să le părăsească, pe când la Sud, independent de garnizoanele cetăților era și o armată de câmp și deci acesta era obiectivul ce trebuia atacat cu mai mari puteri.

Operațiunile au decurs astfel:

Coloana de Nord, luând drumul zis al Sucevei [5]), trece prin Câmpulung, Rodna, Vișău — unde se află la 18 Iunie [6]) — Suciu de Sus și de Jos, Ambrișu, Negrilești și sosește, la 24 Iunie, sub zidurile Ciceului [7]), unde găsește o armată dușmană comandată de Bethlen [8]). Niciun izvor nu ne arată

---

[1]) (Petru Vodă) « au învățat o seamă de oaste să treacă pre drumul Brașovului, iar alta pre al Sucevei... Iară după izbândă, multă pradă făcând s'au întors la Domnul său Petru Vodă » (*Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă*, pp. 134—135). I. Ursu, *o. c.*, p. 50, nota 23; I. Ursu, ***Vornicul Grozav*** (Convorbiri Literare, XLI, pp. 105—109). I. Ursu (***Petru Rareș***, p. 13 nota) presupune că Rareș a fost silit să stea în țară din cauza boalei soției sale, care moare la 28 Iunie 1529.

[2]) *Quellen* . . ., IV, p. 498.

[3]) I. Bogdan, *o. c.*, p. 205; *Letop. Ț. Mold. până la Aron-Vodă*, p. 134.

[4]) Serviciul de informațiuni a funcționat bine sub Petru Rareș (Academia Română, *Mem. S. Ist.*, Seria III, Tom. XI, pp. 272—273).

[5]) I. Bogdan, *Vechile Cronice*, p. 205.

[6]) A. Berger, *o. c.*, p. 46; Hurmuzaki, XV_1, p. 322; I. Ursu, *o. c.*, p. 52.

[7]) Hurmuzaki, XV_1, p. 324; Iorga, *Istoria armatei române*, I, p. 249; Ursu, *l. c.*, care dă și izvorul documentar. V. Motogna (*o c.*, p. 21) spune că Moldovenii ajung sub cetate la 20 Iunie, dar nu indică izvorul pe care se bizue.

[8]) In care erau și Bistrițeni cari se retrag apoi la Bistrița (Berger, *o. c.*, p. 47); Iorga, *o. c.*, I, p. 250; I Ursu, *o. c.*, p. 52.

că s'ar fi dat acolo vreo luptă între trupele adverse [1]), dar I. Ursu susține [2]) că trebue să fi avut loc ciocnire între trupele moldovenești și cele ferdinandiste, ciocnire în care izbânda să fi fost de partea Moldovenilor, căci altfel este greu de explicat cum, puțin timp după aceea, găsim iar pârcălabi moldovenești în Ciceu [3]) și cum trec, tot în stăpânirea lui Rareș, Cetatea de Baltă [4]) și Bolovănișul [5]). Oastea moldovenească se întoarce apoi în țară [6]).

Coloana de Sud, înaintând prin Oituz, sosește, la 20 Iunie, la Săcele, lângă Brașov [7]). Aflând de înaintarea trupelor ferdinandiste, se îndreaptă spre Feldioara, unde dă o bătălie sângeroasă, în ziua de 22 Iunie 1529. Secuii, cari veniseră cu Ferdinadiștii [8]), trec, dela începutul bătăliei, de partea Moldovenilor. Aceștia înfrâng pe adversari, luându-le multe tunuri, arme și mulți prizonieri [9]). Armata dușmană fiind sdrobită și Brașovenii recunoscând pe Zápolya[10]), trupele comandate de vornicul Grozav se întorc în Moldova[11]).

Cu toate izbânzile sale, Rareș, nu-și îndeplinise încă toate obligațiunile luate față de Zápolya și nici nu-și satisfăcuse pofta de stăpânire a părții de Nord-Est a Ardealului. In adevăr,

---

[1]) Iorga, *l. c.*, Ursu, *o. c.*, p. 53.
[2]) *L. c.*
[3]) I. Ursu, *o. c.*, pp. 53—54.
[4]) Iorga, *l. c.*; Ursu, *o. c.*, p. 54.
[5]) Bolovănişul, numit şi Unguraşul, fusese luat de Saşi, atunci când au aflat că Zápolya îl făgăduise lui Rareş. Saşii îl întăriseră (Motogna, *o. c.*, p. 20), în Ianuarie 1529 (Kisch, *Geschichte von Bistritz*, p. 32). La 6 Ianuarie 1529, sosesc la Bolovăniş 150 de oastaşi trimişi de Bistriţa pentru a ajuta pe Bethlen să asedieze pe oamenii lui Zápolya, cari alcătuiau garnizoana (Berger, *o. c.*,p. 45). Bolovănişul este în posesia lui Rareş la 10 Septemvrie 1529 (V. Motogna, *Unguraşul sub Petru Rareş* în *Anuarul Institutului de Istorie Naţională*, II, p. 319). I. Ursu, *o. c.*, p. 53.
[6]) I. Bogdan, *l. c.*
[7]) *Letopis. Ţ. Mold.*, *l. c.*,; *Quellen* . . ., I, p. 475.
[8]) Armata Ferdinandiştilor cu Majlath, Pempfiger şi Török, fusese strânsă în scopul de a merge să se bată în Ungaria. După omorîrea pârcalabului de Ciceu, ea fu îndreptată spre Sud-Estul Transilvaniei (Ursu, *o. c.*, pp. 48—49). Secuii cari s'ar fi bătut în Ungaria nu au ţinut să lupte contra trupelor lui Rareş.
[9]) Hasdeu, *Arhiva Istorică*, II, p. 32; Hurmuzaki, II_3, pp. 639, 645; orga, *o. c.*, I, p. 244; *Letopis. Ţ. Mold.*, *l. c.*, *Quellen* . . . II, p. 137; Ursu, *o. c.*, pp. 49—51.
[10]) V. Motogna (*o. c.*, p. 20), fără indicare de izvoare dar probabil adevărat, căci după o înfrângere cum nu mai văzuse Ţara Bârsei (Iorga, *l. c.*, I, p. 245; *Quellen* . . . II, 137, 146; I. Ursu, *o. c.*, p. 51 nota 25), nu putea face altfel.
[11]) I. Bogdan, *Vchile Cronice*, p. 205.

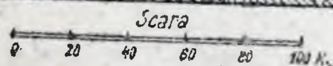
deși Bistrița și Brașovul plătiseră bani, dând aparența su-

Războaiele lui Petru Rareș 1529

Scara

0 20 40 60 80 100 K.

Legendă

Adunarea și marșurile coloanelor moldovene în Ianuarie 1529

„ „ „ „ „ „ Iunie 1529

punerii [1]), ele rămăseseră în fapt tot credincioase lui Ferdi-

[1]) Ursu, *o. c.*, pp. 54 (nota 407), 55.

nand și se pregăteau să-și apere neatârnarea [1]). In lupta ce duceau pentru apărarea drepturilor lor, aceaste cetăți săsești au pus multă dârzenie, au arătat pricepere diplomatică și militară, au sacrificat vieți și bani fără pregetare și cu o dragoste pentru cauza lor, căreia i se cuvine o neprecupețită slăvire.

Petru trimise, în cursul verii, mai multe scrisori Bistrițenilor, somându-i să se supună [2]). In același timp au avut loc hărțuieli între ostașii moldoveni din Ciceu și Bistrițeni [3]). Bistrițenii, cari pe sub mână fuseseră probabil încurajați a tărăgăna lucrurile chiar de către Báthory, omul lui Zápolya [4]), au încercat mereu a întârzia ostilitățile prin negocieri și prin daruri [5]). Nefiindu-i îndeplinite cererile, Rareș recurse din nou la războiu, în cursul toamnei; întărind pe de o parte trupele în jurul Bistriței [6]), iar pe de alta îndreptându-se, în persoană, cu o oaste în contra Brașovului [7]).

De astădată operațiunile din Nord au constat din asediul Bistriței, a cărui descriere am făcut-o într'o pagină anterioară. Dacă Rareș nu a putut cuceri cetatea săsească năsăudeană, el a obținut totuși ascultarea din partea ei și un tribut anual [8]).

Coloana de Sud trece granița prin Oituz și, după ce înfrânge un detașament săsesc [9]) și ia și Prejmerul[10]), se prezintă în fața Brașovului, al cărui atac începe la 29 Octomvrie[11]). Am studiat acest asediu care aduse, ca și pentru Bistrița, dacă nu supunerea completă a orașului, dar încetarea susținerii efective a cauzei ferdinandiste[12]) și bani în tezaurul Domnului moldovan[13]).

---

1) I. Bogdan, *l. c.*; Iorga, *o. c.*, I p. 245; Ursu, *o. c.*, pp. 55—56. 57.
2) Berger, *o. c.*, pp. 48, 51, 52; Ursu, *o. c.*, pp. 55 sqq.
3) Ursu, *l. c.*
4) Berger, *o. c.*, pp. 47, 52; Academia Română, *Mem. S. Ist.*, Seria III, Tom. XII, p. 311.
5) Berger, *o. c.*, pp. 48, 55, 57, 61.
6) Pag. 421, mai sus.
7) Macarie apud Bogdan, *o. c.*, p. 25.
8) Berger, *o. c.*, p. 64; Ursu, *o. c.*, pp. 62—63, 65—67.
9) Ursu. *o. c.*, p. 60.
10) Iorga, *o. c.*, I, p. 251; Ursu, *o. c.*, p. 59.
11) Ursu, *l. c.*; *Quellen* . . ., IV, p. 100.
12) Ursu, *o. c.*, p. 63.
13) I. Bogdan, *Vechile Cronice*, p. 206; Iorga, *Indreptări și întregiri la Istoria Românilor*, p. 35; *Quellen* . . . II, p. 123; IV, p. 499; Ursu, *o. c.*, p. 61

In această a treia expediție, operațiunile Moldovenilor se mărginesc la asedierea Bistriței și a Brașovului. Aceste centre bogate și puternice rămăseseră, cu toate angajamentele lor repetate, tot ferdinandiste. Ele puteau totdeauna sluji de puncte de plecare pentru un atac contra Moldovei, cum puteau sprijini o schimbare în atitudinea Secuilor (deși aceștia arătaseră pe câmpul de luptă dela Feldioara că nu mergeau contra lui Petru Rareș) și cum puteau lipsi pe Domnul Moldovei de căpătarea de arme.

Pe de altă parte, Rareș nu avea niciun interes să distrugă aceste orașe. Operațiunile sale sunt deci pe deplin justificate, precum justificat este faptul că el nu s'a încăpățânat să cucerească aceste orașe, ci s'a mulțumit cu o înțelegere, care-i punea la dispoziție ceea ce-i trebuia din mijloacele lor.

Campania din 1530—1531 contra Polonilor. In 1530, Petru Rareș, urmărind luarea Pocuției dela Poloni, trece, în Decemvrie, granița cu o armată de 10—12.000 de oameni [1]). El este bine primit de Rutenii ortodocși [2]), ocupă țara ușor, o pradă și, după ce pune garnizoane în douăsprezece orașe [3]), se retrage în țară [4]).

Polonii își adună încet forțele [5]) și, la finele lunii Iulie [6]) și începutul lunii August 1531, trec granița. In zilele de 4 și 5 August avangarda lor curăță Pocuția de garnizoanele moldovenești [7]).

---

[1]) Ursu, *o. c.*, pp. 75—76. Că a fost în Decemvrie este adeverit de două scrisori din Cracovia din 19 și 22 Decemvrie 1530 (Veress, *o. c.*, IV, pp. 221—222). Polonii trebue să se fi așteptat la așa ceva pentrucă palatinul Podoliei vorbește de pregătiri ale lui Rareș (Veress, *o. c.*, IV, p. 216).

[2]) Ursu, *o. c.*, p. 76; P. P. Panaitescu, *Petru Rareș și Moscova*, pp. 11—13; Hurmuzaki, XI, p. 8.

[3]) Hurmuzaki, II_1, p. 28, și N. Iorga, *Acte și Fragmente*, I, p. 10, arată că totalul acestor garnizoane era de 1.400 de oameni. Ursu, *Bătăliile dela Gwozdiec și Obertyn.*

[4]) Ursu, *l. c.*

[5]) Ursu, *o. c.*, pp. 18—19. Totalul acestor forțe era de 2.000 de pedestrași și 4.000—5.000 de călăreți (Academia Română, *Mem. Secț. Ist.*, Seria III, Tom. XII, p. 113). Un manuscris al arhivelor din Varșovia arată compunerea exactă a oștirii lui Tarnowski, al cărui total este arătat ca fiind de 1.500 de pedestrași și 4.567 de călăreți (Dr. Alexander Czotowski, *Bitwa pod Obertynem*, Ed. II, pp. 21—22).

[6]) N. Iorga, *Istoria armatei române*, I, p. 258.

[7]) Hurmuzaki, Supl. II, vol. I, p. 34; N. Iorga, *Acte și Fragmente*, I, p. 10; Ursu, *o. c.*, pp. 18—19.

Surprins de acest atac, Petru Rareș își adună forțele [1]) și intră în Pocuția, cu oastea împărțită în trei grupe [2]). Cum erau dispuse aceste grupe una față de alta, nu știm. Dar din faptul că una din aceste grupe a precedat grosul armatei cu două zile și că a fost îndreptată, după un izvor polon [3]), spre Gwozdiec cu menirea de a-l relua [4]), am putea deduce că armata moldovenească a fost precedată de două avangarde, care aveau misiunea de a reocupa cetățile luate de Poloni. Știri nu avem decât asupra trupelor trimise spre Gwozdiec, care sunt învinse, la 19 August, sub zidurile acestei cetăți, de Poloni [5]). Rareș sosește cu grosul forțelor, în apropiere. Tarnowski se retrage la Obertyn, unde are loc, la 22 August, o bătălie [6]), care este pierdută de Moldoveni, mai mult din vina pripelei Domnitorului lor [7]). Moldovenii, pierzându-și și tunurile, se retrag în țară, urmăriți de aproape de Poloni [8]).

Campania din 1538. Asupra operațiunilor din acest an, avem puține informațiuni.

Petru se găsi, din propria-i greșeală, strâns între trei dușmani: Polonii, Tătarii și Turcii. Cei dintâi, cari se pregăteau încă din 1537 [9]) și cari dăduseră o luptă cu Moldovenii, la 1 Fevruarie 1538[10]), atacară Hotinul[11]) și dacă consimțiră apoi la un armistițiu[12]), acesta putea fi denunțat și nu dădea lui Petru nici siguranța că se putea retrage spre ei[13]).

---

[1]) 20.000 de oameni (Academia Română, *Mem. Secț. Ist.*, Seria III, Tom. XII, p. 113).

[2]) Hurmuzaki, Supl. II, vol. I, p. 29; N. Iorga, *o. c.*, I, p. 11.

[3]) Hurmuzaki, *l. c.*

[4]) 6.000 de ostași sub Vlad, pârcălabul de Hotin, și Toma Barnowski.

[5]) Ursu, *Bătăliile dela Gwozdiec și Obertyn*, p. 9.

[6]) Pp. 342—346 mai sus.

Trebue ținut seamă de faptul că Tarnowski avea un interes personal de a relua Pocuția Moldovenilor, căci la 3 Ianuarie 1531 regele polon îi dăduse toate satele nobililor ruteni din Pocuția, cari trecuseră de partea lui Rareș (P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 12).

[7]) Xenopol, *Istoria Românilor*, Ed. II, vol. IV, p. 333.

[8]) Hurmuzaki, Supl. II, vol. I, pp. 92—100.

[9]) *Ib.*, Supl. II, vol. I, pp. 103—104.

[10]) Hasdeu, *Arhiva Istorică a României*, III, p. 12.

[11]) *Ibidem.*

[12]) Hasdeu, *l. c.* Sultanul scrie regelui polon că a plecat contra lui Rareș și că nu e nevoie să vină și Polonii; să păzească hotarul pentru a tăia retragerea lui Rareș (Hurmuzaki, Supl. II, vol. I, p. 108).

[13]) Hasdeu, *l. c.*

Pe Tătari, Moldovenii îi înfrânseră la Ștefănești [1]. Dar țara refuză a urma pe Domnitor spre a face față înaintării armatei turcești, comandată de Sultan în persoană [2]. Nu ne-a fost dat, astfel, să vedem în ce chip Rareș — care a luat oarecari măsuri analoage celor ale lui Ștefan cel Mare în 1476 [3]) — ar fi luptat în defensivă, într'o situație care se asemăna, dar era mai rea ca aceea a tatălui său în 1476. Și era mai rea, pentrucă Polonia îi era ostilă, Ungaria nefavorabilă și, mai ales, țara nu voia să-l urmeze.

Expedițiile din 1541 și 1542. In expedițiile, în Ardeal, din acești ani, Petru Rareș nu a operat independent, ci a executat ordinele împărătești, luptând laolaltă cu Muntenii și Turcii [4].

Comentarii. Dacă aruncăm acum o privire generală asupra războaielor lui Petru Rareș, vedem că ele au constat mai ales din raite, ceea ce era firesc, dată fiind politica sa.

Ca raite ele au fost și bine concepute și bine executate căci teritoriul inimic a fost atacat din mai multe părți deodată.

Atacul s'a dat prin surprindere, în momentul când dușmanul nu se aștepta [5] și când Moldovenii nu erau ocupați cu munca ogoarelor [6].

Atacul s'a dus cu o foarte mare repeziciune.

Imediat după atac, s'au acceptat condițiunile dușmanului uluit și armata s'a retras în țară.

Raitele acestea erau probabil bine văzute de Moldoveni (și de Români în genere), căci semănau cu o vânătoare (în mare), sport de care erau mari amatori, nu-i țineau mult timp depărtați de case și le procurau și «dobândă» sau «plean».

---

1) *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron-Vodă*, p. 142; Macarie apud Bogdan, *o. c.*, pp. 207, 208.

2) Ar fi distrus totul pentru a îngreuna înaintarea Sultanului (I. Nistor, *Die moldauischen Ansprüche auf Pokutien*, p. 141).

3) *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron-Vodă*, pp. 159—160.

4) *Ib.*

5) Secuii în Ianuarie 1529, Polonii în Decemvrie 1530. Aceștia știau că Petru Rareș avea de gând să-i atace, dar nu se așteptau ca atacul să se dea atunci.

6) In 1529, prima expediție are loc iarna, când oamenii nu aveau de lucru; a doua în Iunie, după isprăvitul aratului și a semănatului și înainte de secere; a treia în Octomvrie, după strângerea holdelor și culesul viilor.

In 1530, invazia în Pocuția are loc în Octomvrie.

In 1542, atacul are loc la finele lui Octomvrie, deci după terminarea culesului (Hurmuzaki, II_1, pp. 233, 235, 236; II_4, p. 286; Supl. II, vol. I, p. 162).

Cele trei campanii din 1529 arată și o adevărată sistematizare a sforțărilor:

In prima (Ianuarie—Fevruarie) se arată Secuilor cari, prin situația lor și prin calitățile lor militare, puteau fi de un ajutor însemnat pentru dușman, că Moldova este un vecin pe care este rău să nu-l asculți.

In a doua se înfrânge armata de câmp dușmană.

In a treia se impune Bistriței și Brașovului, centrele de rezistență dușmane mai apropiate, o îndestulătoare supunere.

De altfel în îndrumarea și în executarea acestor raite Petru Rareș a fost de sigur inspirat de ceea ce au făcut premergătorii săi [1]).

Asupra operațiunilor strategice din 1531 este puțin de zis. In adevăr, dacă Petru-Voivod voia să păstreze Pocuția, el nu avea altceva de făcut decât să se îndrepte asupra armatei dușmane care-i gonise garnizoanele din acea provincie (ceea ce a făcut), mai ales că avea și o mare superioritate numerică.

Un autor modern [2]) impută lui Rareș faptul de a fi trimis înainte, ca avantgardă strategică, 6.000 de oameni sub Vlad și Barnovski, împărțindu-și astfel forțele. Această imputație nu mi se pare justificată, pentru următoarele temeiuri:

O armată nu poate înainta într'un singur bloc, ci totdeauna are elemente înainte, ca măsură de pază și pentru a lua contactul cu inimicul, a-l fixa, a-i determina forțele și a-l manevra. Și Petru avea cu atât mai multă nevoie, în 1531, de a lua acest dispozitiv, cu cât trebuiau să se reia cetățile ocupate de Poloni, ale căror garnizoane ar fi putut îngreuia mersul

---

[1]) Vlad Țepeș a atacat, prin surprindere, toate cetățile dela vadurile dunărene (I. Bogdan, *Vlad Țepes*, pp. 78 sqq).

Raitele lui Ștefan cel Mare:

In 1457 și 1458 în Polonia (I. Nistor, *Die moldauischen Anspruche auf Pokutien*, p. 45).

Cea din Iulie 1461 în Secuime (*Letopisețul Țării Moldovei până la Aron-Vodă*, p. 44).

Cea din Fevruarie 1470 în Muntenia (*Idem*, p. 51).

Cea din Iunie 1498 în Polonia (*Idem*, p. 83).

Raita lui Bogdan III din Iunie 1509 în Polonia (*Idem*, p. 119).

Raita lui Ștefăniță în Fevruarie 1526 în Muntenia (*Idem*, p. 131).

Și altele multe.

[2]) Motogna, *o. c.*, p. 33.

armatei moldoveneşti. Avangarda aceasta nu a fost prea depărtată de grosul armatei, şi, după insuccesul dela 19 Noemvrie, s'a retras spre acest gros. Tarnowski nu a urmărit avangarda moldovenească bătută, ceea ce ar fi dat posibilitatea executării unei manevre, ci a luat o poziţiune defensivă.

La Obertyn, Petru Rareş a fost învins nu din cauză de lipsă de efective, ci din cauza temperamentului său impulsiv.

Operaţiunile din 1531 contra Polonilor arată buna funcţionare a serviciului de informaţiuni şi a mobilizării în Moldova. Garnizoanele moldoveneşti au fost gonite din Pocuţia până la 3—5 August. Acesta a fost primul indiciu al unui atac serios. La 19 August — deci patrusprezece zile mai târziu — avangarda moldovenească (urmată trei zile în urmă de grosul armatei: 20.000 de oameni, cu multe tunuri) era sosită la Gwozdiec.

Suceava se află la peste o sută de kilometri, în linie dreaptă, de Pocuţia. Cum dela graniţă la Obertyn sunt peste 40 kilometri în linie dreaptă, grosul armatei moldoveneşti, care a sosit la 21 seara în preajma Obertynului, trebue să fi trecut graniţa la 19. In circa 14 zile, deci:

1. S'a trimis ordinul de mobilizare, căruia i-a trebuit cel puţin 3—6 zile pentru a ajunge la oameni, cari se aflau atunci în plină muncă a câmpului.

2. S'au adunat la graniţă 20.000 de oameni, majoritatea probabil din Ţara de Sus.

3. S'au transportat acolo tunurile numeroase ce le-a avut Petru Rareş; acestea, înhămate cu boi, mergeau încet.

4. S'au strâns carele trebuincioase convoiurilor.

S'a alcătuit ordinea de bătaie (simplificată, evident, mult prin gruparea teritorială a forţelor).

Organizarea militară era încă bună, strategia lui Petru Rareş nu a fost rea din punctul de vedere al executării. Dacă nu a dat rezultate dăinuitoare, vina a fost a ţelurilor politice şi a politicei nepotrivite urmată de acest Domnitor. O strategie chiar bună nu poate clădi ceva durabil, dacă nu este instrumentul unei politice adecuate.

Strategia lui Ion-Vodă cel Cumplit [1]

Fiu natural al lui Ştefăniţă[2], de o statură puţin obişnuită [3], de o mare putere fizică [4], Ion-Vodă, supranumit Armeanul [5]) şi cel Cumplit, era om în puterea vârstei — cam de 50 de ani [6], când reuşi să obţină dela Sultan, în luna Ianuarie 1572 [7], domnia Moldovei.

Rând pe rând; refugiat în Polonia, unde intrigă pentru a obţinea scaunul moldovenesc; adăpostit de Sultanul Crimeei, dela care obţinuse o scrisoare de recomandare către Regele polon; ostaş în serviciul Impăratului Maximilian; din nou candidat la domnia Moldovei, căutând sprijin la cei mari din Constantinopol; exilat la Rodos, unde a făcut o mare avere şi unde lăsă să se creadă că nu este duşman al preceptelor Coranului, precum se arătase, pe rând, adept al altor cre-

---

[1]) Nu am folosit decât prea puţin lucrarea lui B. P. Hasdeu *(Ion-Vodă cel Cumplit)* pentrucă, verificând-o cu izvoarele, am găsit că cuprinde foarte multă imaginaţiune (vezi critica făcută de A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, Ed. II, vol. V, p. 143, nota 73). Nu se poate face o vină lui Hasdeu de chipul ditirambic cum prezintă pe Ion-Vodă, cum nici lui N. Bălcescu pentru lucrările sale despre Mihai Viteazul şi despre alcătuirea armatelor noastre în trecut. Ei *nu puteau scrie altfel*, pentrucă:

a) Le lipseau documentele necesare (Vezi, ce zice despre Bălcescu, I. Bogdan, *Organizarea armatei moldovene în sec. XV*, în *Memoriile Secţiunii Istorice*. Seria II, To. XXX, p. 385).

b) Nu aveau pregătirea tehnică necesară.

c) Şcoala romantică stăpânea încă, (că Hasdeu era influenţat de romantism, vezi: N. Iorga, *Două concepţii istorice*, p. 8, şi răspunsul lui A. D. Xenopol, p. 26).

d) Mai ales, era nevoie, în faţa afirmaţiunii continue a duşmanilor noştri, că am fost un popor de sclavi, să se arate că am avut şi căpitani de seamă. Meritele acestor doi mari scriitori rămân întregi, dar lucrările lor mai sus arătate nu pot fi folosite, de către istoricul militar de azi, decât după o serioasă confruntare cu documentele vremii şi fără idei preconcepute. « N. Bălcescu, care mărea şi împodobea trecutul pentru a da încredere prezentului şi a pregăti un viitor » (N. Iorga, *Istoria armatei romcne*, I, p. 60).

[2]) Hasdeu, *Ion-Vodă cel Cumplit*, pp. 216—220; Heidensteinii, *Rerum Polonicarum Libri*, XII (Ed. 1672), p. 3; Hurmuzaki, II., p. 393; XI, p. XIII (N. Iorga); A. D. Xenopol, *o. c.*, V, p. 114.

[3]) B. P. Hasdeu, *o. c.*, p. 27; A. Papiu Ilarian, *o. c.*, III. 215.

[4]) A tras singur un tun în timpul bătăliei dela Cahul (A. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 244).

[5]) Kogâlniceanu, *Letopiseţi*, I, p. 223.

[6]) Hasdeu (*o. c.*, p. 23) zice că Ion-Vodă era de 40 ani în 1561; Xenopol, *o. c.*, V, p. 115.

[7]) Hurmuzaki, II_1, pp. 413—415.

dințe [1]), cel ce era să fie Ion-Vodă cel Cumplit, trecuse prin multe, văzuse multe și mai ales, căpătase o mare experiență a chipului cum se dobândea, pe acele vremuri, un succes politic. Cuvântul nu-i slujea decât pentru a-și ascunde gândul [2]). Dar erau oare altfel acei cu cari avea el de a face?

Aspru [3]), chiar crud [4]), era un negustor priceput [5]), un general destoinic [6]) și de un real curaj personal [7]).

Ajuns la tron prin cumpărarea acestuia cu bani dați Turcilor [8]), el pare a fi avut o adevărată dragoste pentru glia strămoșească.

Campania din 1572. Turcii dăduseră tronul lui Ion-Vodă pentrucă sumele ce le vărsa acesta veneau într'un moment când ei aveau mare nevoie de bani [9]) și când interesul lor cerea ca Bogdan Lăpușneanu, care domnea atunci, să fie înlocuit, deoarece era cu totul sub influența Polonilor [10]). Era firesc ca, în atari condițiuni, prezența lui Ion-Vodă pe tronul Moldovei să nu fie pe placul Polonilor. Regele Poloniei nu voia să supere pe Turci [11]), dar îngădui ca nobili poloni

---

[1]) Hasdeu, *Arhiva Istorică*, I, pp. 45, 150; Hasdeu, *Ion-Vodă cel Cumplit*, pp. 24 sqq, 29, nota 17; 30, 43, 72; Heidenstein, *o. c.*, p. 3; Hurmuzaki, II_1, pp. 615, 652; XI, p. XXIII; Supl. I, p. 21; Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, pp. 215, 256. Despre turcirea lui vezi: Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria Românilor culese din Arhiva din Simancas*, p. 55, Nr. XC.

[2]) A. D. Xenopol, *o. c.*, V, p. 120.

[3]) Decapitează pe boierul Ionașcu Zbierea (care trădase) în ziua de Paști.

[4]) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 217; Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, pp. 224—225. Xenopol arată (*o. c.*, V, p. 125) că acuzațiunile de cruzime trebuesc «cercetate cu luare aminte, spre a vedea dacă nu cumva patima sau interesul aristocratic al clasei din care de obiceiu fac parte cronicarii români, nu-i împinge la răstălmăcirea adevărului».

[5]) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 215; De Thou, *Historiarum sui temporis* (ed. Frankfurt, 1610), II, p. 14.

[6]) Il arată faptele, cum vom vedea. Știa să-și stăpânească ostașii (Hasdeu, *Ion-Vodă cel Cumplit*, p. 133, nota 66).

[7]) Cum a dovedit-o pe câmpul de luptă: la Jiliște și la Cahul.

[8]) Hurmuzaki, II_1, p. 615; Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 216.

[9]) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 217; Sultanul își pierduse flota în lupta cu flota creștină comandată de Don Juan de Austria, în Marea Ionică (Lepanto, 7 Octomvrie 1571).

[10]) Hasdeu, *o. c.*, pp. 30—11 (note); Heidenstein, *l. c.*; Hurmuzaki, II_1, pp. 616—622, 628—630, 641; Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, pp. 258—259; Kogălniceanu, *o. c.*, I, p. 223; *Revista istorică*, XX, p. 381.

[11]) Heidenstein, *o. c.*, p. 3; Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 268.

să strângă o armată [1]) cu care Bogdan căută să-și reia tronul.

Oștirea lui Bogdan [2]) trecu Nistrul și înaintă spre Iași [3]). Ion-Vodă trimise înaintea acesteia un detașament, comandat de vornicul Dumbravă [4]). Grosul forțelor, alcătuit din Moldoveni și Turci [5]), îl adună la Iași [6]). Dumbravă, după luarea contactului cu trupele inimice (cari fuseseră întărite cu tunuri luate dela Hotin [7]) la Ștefănești [8]), căută să atragă pe dușman spre grosul forțelor moldovenești [9]), urmând malul drept al Prutului[10]). Polonii înaintară paralel, pe malul stâng[11]). Ajungând la înălțimea Iașilor[12]), la 10 Aprilie[13]), Polonii află[14]) de prezența întregii oști a lui Ion-Vodă, mai mare ca efectiv decât oastea lui Bogdan[15]). S'au prefăcut că vor a da o bătălie, în care scop au simulat o trecere a Prutului[16]). Peste noapte s'au retras[17]). Urmăriți de trupele lui Ion-Vodă, au putut totuși să se retragă peste Nistru[18]), pe la Hotin [19]), care cetate fu înapoiată apoi, de Poloni, Moldovenilor [20]).

---

[1]) Heidenstein, *l. c.*; Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 224. Goreciu (Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 216) zice că regele polon dădu lui Bogdan 4.000 de călăreți.

[2]) Alcătuită din 1.800 de călăreți, după un document contemporan (Hurmuzaki, II_1, p. 627); din 1.300 de călăreți, după un autor contemporan (Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 259).

[3]) Heidenstein, *l. c.*; Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 260.

[4]) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 259.

[5]) *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron-Vodă*, p. 219. Că erau și Turci, vezi Heidenstein, *l. c.*, și Hurmuzaki, II_1, p. 623.

[6]) *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron-Vodă, l. c.*

[7]) *Idem*; Al. Papiu Ilarian, *l. c.*

[8]) *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron-Vodă, l. c.*

[9]) « Ca Moldovenii tot s'au dat înapoi spre temeiu, unde era țara cu Turcii la un loc strânși, și apropiindu-se spre Iași, s'au arătat oastea toată a lui Ion-Vodă » (*Letopisețul Țării Moldovei până la Aron-Vodă*, p. 219).

[10]) « . . . pe ceastă parte » (*Idem*).

[11]) « . . . pe de ceea parte » (*Idem*).

[12]) In dreptul Ștefăneștilor (Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 261).

[13]) N. Iorga, *Istoria armatei române*, I, p. 326; « Gioi după Rusalii » (*Letopisețul Țării Moldovei până la Aron-Vodă, l. c.*).

[14]) « S'au arătat oastea toată a lui Ion-Vodă » (*Letopisețul Țării Moldovei până la Aron-Vodă, l. c.*).

[15]) *Idem.*

[16]) *Idem*; Al. Papiu Ilarian, *l. c.*

[17]) *Idem, Idem.*

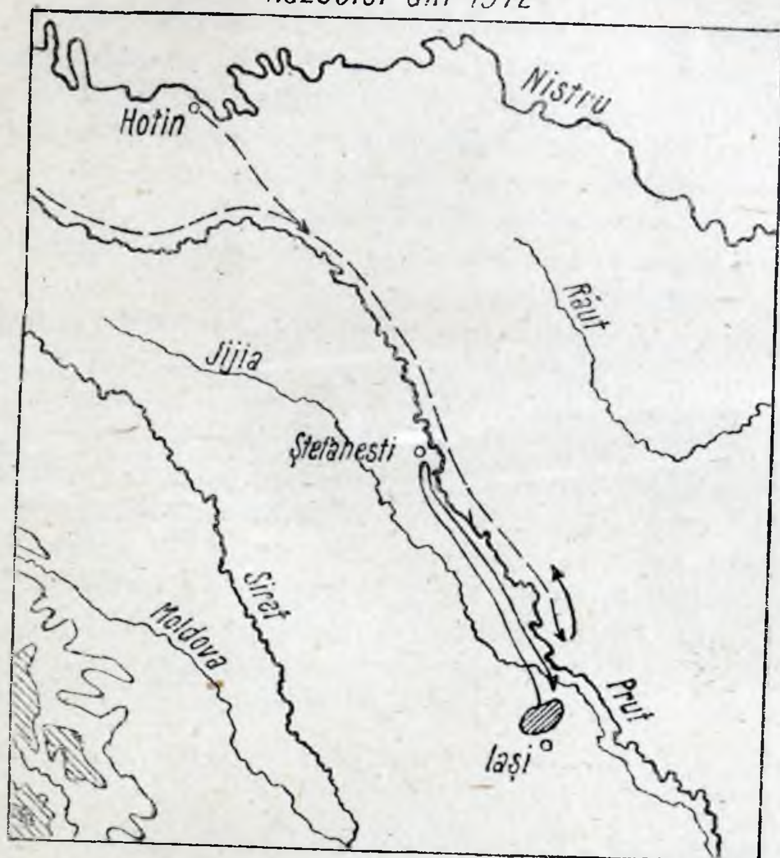
[18]) *Idem.*

[19]) Hurmuzaki, II_1, p. 623.

[20]) Bogdan-Vodă Lăpușneanu încredințase apărarea Hotinului, pe timp de trei luni, unui Polon (Hurmuzaki, I_1, p. 76); Hurmuzaki, II_1, p. 636.

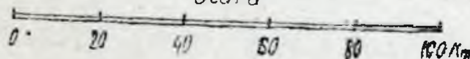
Regele polon se scuză față de Sultan pentru ajutorul dat

Războiul din 1572

Legendă
Moldovenii și Turcii lui Ion Vodă cel Cumplit
Trupele lui Bogdan Lăpușneanu

Scara

de nobilii poloni lui Bogdan [1]) și se împacă cu Ion-Vodă, al cărui jurământ îl primi [2]).

---

[1]) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 268; A. Ciorăneanu, *Știri noi din domnia lui Ion-Vodă cel Cumplit* (*Revista istorică*, XX, pp. 168, 169). N. Iorga, *Noi porunci turcești către Domnii noștri (1572—1658)* în *Revista Istorică*, XX, p. 381.

[2]) Hurmuzaki, Supl. II, vol. I, p. 271.

Campania din 1574. Curând însă tronul polon devine vacant și, după lungi discuțiuni, se alege ca Rege Henri de Valois. Ion-Vodă se amestecă în toate intrigile ce s'au țesut cu prilejul acestor alegeri [1]), căci era în interesul lui ca să nu se aleagă un rege polon care să-i fie dușman. Cum era de prevăzut însă, Ion-Vodă nu putea să găsească niciun sprijin la Poloni contra Turcilor, politica constantă a Poloniei fiind o înțelegere cu Turcia [2]).

Pe de altă parte și în Țara Românească și în Ardeal tronurile erau ocupate de Domni cu totul supuși Porții [3]), cum erau și Tătarii [4]).

In asemenea condițiuni, era firesc ca întreaga politică externă a lui Ion-Vodă să nu poată avea altă țintă decât de a păstra sprijinul Porții. Ion-Vodă încercă aceasta [5]). Dar Turcii continuau a avea nevoie de bani și Petru Șchiopul dorea tronul Moldovei. El oferi Porții o mare sumă de bani [6]). Sultanul ceru atunci lui Ion-Vodă să mărească tributul [7]). Ion-Vodă refuză, cu cuvinte de ocară [8]). Sultanul numi Domn al Moldovei pe Petru Șchiopul [9]) și ordonă Turcilor dela Dunăre [10]) ca, împreună cu Domnii Țării Românești și al Ardealului [11]), să ajute Polonilor să pună mâna pe Ion-Vodă, dacă acesta ar încerca să treacă pe la dânșii [12]).

---

[1]) Hasdeu, *Ion-Vodă cel Cumplit*, pp. 67—71; Hurmuzaki, XI, pp. 82—83; Supl. II, vol. I, pp. 274, 276; Xenopol, *o. c.*, V, pp. 119—124; 124 nota 30.

[2]) Hurmuzaki, II_1, pp. 725, 726. Și Turcii doreau pace cu Polonii (Hurmuzaki, II_1, pp. 643).

[3]) Hasdeu, *o. c.*, p. 79; Hurmuzaki, II_1, p. 684.

[4]) Hurmuzaki, XI, p. 92.

[5]) N. Iorga, în Hurmuzaki, XI, p. XXVI; Hurmuzaki, XI. p. 88. Trimite multe daruri la Constantinopol (Hurmuzaki, II_1, p. 692), Tributul pe 1574 sosește, la Constantinopol, la 7 Mai (Hurmuzaki, II_1, p. 691).

[6]) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 125. N. Iorga, în Hurmuzaki, XI, pp. VI, XXIV.

[7]) Ceaușul trimis de Sultan, prezintă cererea de mărire a tributului la 21 Fevruarie 1574 (Hammer, *o. c.*, II, p. 193). Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, pp. 217—275.

[8]) Mignat, *Histoire de l'Empire ottoman*, II, p. 211; Goreciu (Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 220) nu pomenește de cuvintele de ocară.

[9]) Sărută mâna Sultanului, la 28 Fe ruarie, și pleacă la Dunăre la 3 Aprilie.

[10]) Hasdeu, *o. c.*, p. 81; N. Iorga în Hurmuzaki, XI, p. XXIV.

[11]) Vezi documentele mai jos. Al. Ciorănescu, *o. c.*, pp. 65—66, Nr. CXXI—CXXIII.

[12]) Hurmuzaki, II_1, pp. 678, 702.

Domnul moldovean adună un sfat numeros [1]) şi-i expune situaţiunea [2]). Sfatul, unii boieri probabil numai cu jumătate gură [3]), primi propunerea de rezistenţă la cererile turceşti [4]).

Ion-Vodă, care ştia încă din Februarie, ce însemna refuzul de a mări tributul, trimise familiile (a sa şi a boierilor) şi averile la Hotin [5]), ceru sprijin şi adăpost atât regelui polon cât şi Ardelenilor, cari şi unul şi ceilalţi i-l refuzară [6]) şi chemă pe Cazaci în ajutor. Din aceştia veniră 1.200 [7]).

Aflând, la 20 Martie 1574 [8]), că o oaste turco-munteană se îndreaptă spre Moldova, Ion-Vodă, care se afla cu Cazacii la Iaşi [9]), îşi concentră grosul armatei în Sudul

---

[1]) Goreciu (Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 218) zice că a adunat Senatul, adică Sfatul boierilor. Cronica Ţării (Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I, p. 225) spune «au strâns ţara». Prin ţara însă, letopiseţul nostru pare a înţelege o adunare mai numeroasă, care alegea sau recunoştea Domnii, şi oastea. In cazul de faţă, dacă nu a fost oastea, a fost o adunare mai numeroasă, după cum reiese din cuprinsul următor al cronicii (Vezi în privinţa Ţării adunate, documentul lui Miron-Vodă Barnovski din 16 Ianuarie 1628, publicat de Hasdeu în *Arhiva Istorica*, I, p. 175, Nr. 259).

[2]) Al. Papiu Ilarian, *l. c.*; Kogălniceanu, *l. c.*

[3]) Căci îşi dădeau seamă de greutatea rezistenţei (cum a fost Ion Golia, vezi I. Bogdan, *Letopiseţul lui Azarie* în *Mem. Secţ. Ist.*, Seria II, Tom. XXXI, p. 213), iar unii se şi pregăteau să trădeze, probabil.

[4]) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, pp. 220, 276; Kogălniceanu, *l. c.*

[5]) Hasdcu, *Arhiva Istorică*, I_1, p. 45; Hurmuzaki, II_1, pp. 684, 709.

[6]) Hurmuzaki, II_1, pp. 684, 702, 703, 706; Al. Papiu Ilarian; *o. c.*, III, pp. 221, 277.

[7]) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, pp. 221—222, 227; N. Iorga în Hurmuzaki, XI, p. XXIV.

[8]) In textul latin de pe pagina 225 şi în cel german de pe pagina 278 (Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, III), data este 20 Martie; în traducerea românească (p. 225) se dă data de 21 Martie. O asemenea eroare de traducere se găseşte şi la pagina 238, textul latin fiind: nona die Iunij, iar traducerea lui Al. Papiu Ilarian, fiind: la două ale lui Iuniu.

[9]) Ion-Vodă s'a aflat toată luna Martie la Iaşi, căci avem documente dela dânsul, date în Iaşi, la următoarele date:

2 Martie (Academia Română, *Documente*, XL, Nr. 40).
6 Martie (Academia Română, *Documente*, LVI, Nr. 2).
7 Martie (*Cercetări istorice*, Anul VIII—IX, 1932—1933, Nr. 3, pp. 10—11).
10 Martie (Arhivele Statului, Mănăstirea Golia şi copie în condica moldovenească, Nr. 1.015).
12 Martie (Academia Română. Peceţi 221; *Analele Academiei Române*, Tom. XXVIII, p. 67).
27 Martie (Ahiva Sf. Spiridon, Iaşi, plicul I/4 satul Biciumi-Galbeni; Ghibănescu, *Ispisoace şi Zapise*, I_1, p. 139; Ghibănescu, *Surete şi Izvoade*, XX, p. 175; N. Iorga, *Studii şi Documente*, V, pp. 4, 18).
31 Martie (Ghibănescu, *Surete şi Izvoade*, XIX, p. 163).

El s'a aflat în Iaşi şi în Aprilie (Document din Aprilie 1574, dat în Iaşi, publicat de C. V. Dimitriu, în *Bacăul istoric, monografie istorică a 12 sate de răzeşi de pe Valea Tazlăului-Mare, jud. Bacău*, pp. 30, 85, 121.

Țării [1]), lăsând un detașament spre a supraveghia, către Răsărit, pe Tătari [2]).

In a doua jumătate a lunii Aprilie [3]), cercetașii moldoveni [4]) raportară că oastea dușmană [5]) era în apropiere și-și așezase tabăra la Jiliște. Domnul moldovan trimise un detașament compus din Cazaci și din 6.000 de Moldoveni spre a face o recunoaștere. Acest detașament reuși să surprindă serviciul de siguranță dușman și dădu de știre lui Ion-Vodă, care veni cu grosul trupelor sale, înconjură, prin surprindere, oastea dușmană și o sdrobi [6]) (24 Aprilie 1574).

Petru Șchiopul fugi la Brăila [7]), iar fratele său Alexandru, Domnul Țării Românești, la Floci [8]).

Ion-Vodă rămase patru zile pe câmpul de luptă [9]), apoi oastea-i înaintă, jefuind, până la granița Ardealului[10]) și până la București[12]), unde puse pe Vintilă-Vodă în scaun[11]).

In urmă, Domnul Moldovei plecă spre Brăila, unde se refugiase Petru Șchiopul, a cărui predare o ceru. Pașa refuză. Moldovenii luară atunci cu asalt palanca orașului și arseră, jefuiră și distruseră orașul, dar nu luară citadela[13]).

Vestea înfrângerii, primită la Constantinopol la 30 Aprilie[14]), făcu pe Turci să ia nouă măsuri pentru un atac con-

---

[1]) « Denn Juon war bald, wie er nur sein Kriegsvolck zusammen gebracht, auf die Muldawer Grentzen verrucket » (Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 278). Cum reiese din textul german, Ion se duse pe granița de Sud a Moldovei după ce concentră oastea acolo. Ordinele de concentrare au pornit probabil chiar la 20 Martie. Ion-Vodă a mai rămas în Iași cel puțin până în Aprilie (nota precedentă).

[2]) Hurmuzaki, II_1, p. 694.

[3]) Lupta s'a dat la 24 Aprilie și descoperirea taberei muntene a avut loc, după textul lui Goreciu, cu o zi sau cel mult două înainte.

[4]) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 225.

[5]) *Ibidem.*

[6]) Mai sus pp. 346—348, Știrea acestei înfrângeri sosește la Constantinopol, la 30 Aprilie (Hurmuzaki, XI, p. 87).

[7]) Hasdeu, *o. c.*, p. 99; Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 227; N. Iorga, în Hurmuzaki, XI, p. XXV.

[8]) Hasdeu, *l. c.;* Al. Papiu Ilarian, *l. c.*

[9]) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, pp. 227, 279.

[10]) *Idem.*

[11]) Hasdeu, *o. c.*, p. 105; Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 227.

[12]) Hasdeu, *o. c.*, p. 110; Hurmuzaki, II_1, p. 682. Stă puține zile, căci Alexandru revine, cu ajutor turcesc, îl prinde și-i taie capul (Hurmuzaki, II_1, p. 690; *Magazin Istoric*, IV, p. 275).

[13]) Hasdeu, *o. c.*, pp. 112—115; Hurmuzaki, II_1, p. 694; Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 228; Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 460.

[14]) Hurmuzaki, XI, p. 87.

Războiul din 1574

centric în contra lui Ion-Vodă [1]), măsuri care se deslușesc mai bine din următorul ordin dat de Sultan, la 6 Iunie, lui Ștefan Báthory, voivodul Ardealului:

« ...De aceea îți poruncesc ca să-ți trimiți oștirea numaidecât acolo (în ajutorul lui Alexandru, Domnul Țării Românești) ...Când vor fi împreună cu oastea muntenească, cu Beiul de Nicopoli și cu cel de Vidin, să treacă apa Siretului. Beglerbeiul de Rumelia cu nouă sangiaci și două mii de Ieniceri și cu douăzeci și cinci de treascuri (tunuri) să meargă din altă parte [2]) asupra lui. Iar din altă parte [3]) va năvăli asupra lui Hanul tătăresc cu Beiul de Akkermann. De aceea îți poruncesc ca oastea ta să-i fie acolo de ajutor lui Alexandru-Vodă mai înainte de a fi trecut beii Dunărea [4]) ».

In acest timp (Mai 1574), începe concentrarea, ordonată de Sultan, a trupelor tătărești și turcești în Basarabia. Ion-Vodă află, în a cincea zi după luarea orașului Brăila [5]), că un grup de 15.000 de Turci se îndreaptă spre Brăila [6]). El trimise, întru întâmpinarea lor, pe hatmanul Slăvilă cu 8.000 de Moldoveni și cu Cazacii [7]). Hatmanul întâlnește un grup de Turci și Tătari lângă Lăpușna și-i bate [8]).

Ion-Vodă părăsește asediul Brăilei și se îndreaptă spre Tighina, unde bate alt grup de inimici și cuprinde orașul, dar nu cetatea [9]). Oștirea fiindu-i obosită, Ion îi dete un repaus de opt zile nu departe de Tighina [10]) și se adresează la

---

[1]) « Idem Mustapha Chiaus confirmat quae de Moldauo antea nunciata erant, ac addit, quod in suo per Valachiam transitu, Turcici Sangiacchi finitimi cum suis copijs iam ad Moldauica confinio procinctu consistebant, ut adlato, quem in dies expectabant, nuncio de Tartarorum ad alteram Moldauiae partem adventu ... subito undique Moldauia hinc a Turcis, Valachis et Transylvanis, inde a Tartaris oppressa inuadatur » (Hurmuzaki, II, p. 696); Hasdeu, *o. c.*, p. 137, nota 8; Hurmuzaki, II_1, pp. 693, 698, 700, 715.

[2]) Din Dobrogea.

[3]) Din raiaua Cetății Albe.

[4]) Hurmuzaki, II, p. 709.

[5]) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 280.

[6]) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, pp. 229, 280.

[7]) Hasdeu, *o. c.*, p. 116; Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 229.

[8]) Hasdeu, *o. c.*, p. 119.

[9]) Hasdeu, *Arhiva Istorică*, I, p. 45; Hurmuzaki, II_1, pp. 706, 716; Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 229; N. Iorga, *Studii asupra Chiliei și Cetății-Albe*, p. 200.

[10]) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 230.

doi nobili polonezi, cerându-le ajutor [1]); ambii răspund afirmativ [2]).

Comandantul turc din Cetatea-Albă trimite un detașament în ajutorul Tighinei; acesta este bătut [3]).

Lui Ion-Vodă îi sosesc în ajutor 600 de Cazaci, cu bărci, sub comanda lui Pokotilo [4]); aceștia sunt trimiși la Cetatea-Albă, pe care o atacă, o iau, ard și pradă orașul [5]).

Dușmanii fiind peste tot înfrânți, Ion-Vodă se retrage la Huși [6]) cu grosul forțelor, lăsând detașamente spre a face față Tătarilor, pe de o parte, și Turcilor și Muntenilor, pe de alta [7]). La vadul Oblucițel păzea părcălabul Cernăuțeanul cu 13.000 de Moldoveni [8]). Se dădu repaus trupelor [9]).

Pe la finele lunii Mai, trupele inimice se aflau în dispozitivul prevăzut pentru atacul Moldovei, căci: 1) o scrisoare din Viena din 21 Mai semnalează o ciocnire la granița moldo-munteană[10]); 2) la 4 Iunie se știa la Constantinopol că armata turcă din Dobrogea era concentrată și aștepta să afle dacă și Tătarii erau gata[11]), iar 3) Ion-Vodă se afla în fața Tighinei[12]), deci se semnalase și adunarea trupelor turco-tătare din raiaua Cetății-Albe.

---

1) Hasdeu, *Arhiva Istorică*, I, p. 152; Hurmuzaki, II_1, p. 706.
2) Hasdeu, *l. c.*
3) *Id.*, *Ion-Vodă cel Cumplit*, pp. 122—123; Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 231.
4) Hasdeu, *o. c.*, p. 129.
5) *Id.*, *o. c.*, pp. 130, 239; Hasdeu, *Arhiva Istorică*, I, p. 45; Hurmuzaki, II_1, p. 716.
6) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, pp. 232, 281. La Iași, spun Moldovenii
luați prizonieri și trimiși la Constantinopol (Hurmuzaki, II_1, p. 706). Este
mai puțin verosimilă această versiune, Hușii fiind mai aproape de punctele ame-
ninţate şi Huşii fiind arătaţi de oameni cari aveau informațiuni precise. Probabil
că prizonierii moldoveni se refereau la prima concentrare din Martie.
7) O spun prizonierii moldoveni aduși la Constantinopol (Hurmuzaki, II^1, p. 706).
8) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, pp. 236, 281.
9) Pe când Goreciu și versiunea germană arată numai că s'a dat repaus
trupelor, Hasdeu (*o. c.*, p. 139) afirmă, fără a arăta vreun izvor, că Ion-Vodă își
concediă *toată* infanteria, care fu însărcinată să meargă acasă spre a-și lua provizii,
a răspândi vestea biruințelor câștigate și a înrola noi ostași. Că este posibil și chiar
probabil să se fi dat oamenilor, pe rând, învoire de a merge să-și ia hrană și pri-
mineli, cred, pe baza precedentelor (Ștefan cel Mare înainte de Războieni), dar
restul este . . . închipuire.
10) N. Iorga în Hurmuzaki, XI, p. XXVI.
11) Hurmuzaki, II_1, p. 702.
12) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, pp. 238, 281.

Nu știm cine comanda detașamentul moldovenesc aflat pe granița muntenească și nu cunoaștem acțiunea acestui detașament, afară de vagile știri cuprinse în scrisoarea menționată mai sus dela Viena.

In fața Oblucițel — locul de trecere al grupului turcesc din Dobrogea — păzea, cum am spus, Hatmanul Eremia. Acesta primește bani dela Petru Șchiopul [1]) și lasă pe Turci să treacă Dunărea, dându-se la o parte și vestind apoi pe Ion-Vodă la Tighina [2]).

Domnitorul, după sfatul boierilor săi [3]), hotărește să înceteze asediul Tighinei și să se îndrepte în contra armatei turcești, care trecuse Dunărea la Oblucița [4]), armată al cărei efectiv îl socotea, după spusa necredinciosului hatman, mic [5]).

Pornind din Tighina sosește, la 9 Iunie [6]), pe malul lacului Cahul și tăbărește la 3 mile de inimic [7]). A doua zi avu loc bătălia dela Cahul, în care Ion-Vodă fu învins [8]).

Comentarii. Din descrierea războiului, purtat în 1572 contra lui Bogdan Lăpușneanu, reiese că Ion Vodă cel Cumplit a fost inspirat de tradiția moldovenească, adoptând vechea strategie, care consta în a atrage pe dușman înlăuntrul țării spre a-l sdrobi apoi la loc strâmt. In adevăr, el și-a adunat grosul forțelor undeva spre Iași și a trimes un deta-

[1]) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, pp. 236—237, 281. Hammer, *o. c.*, II, p. 193. Asupra persoanei trădătorului, vezi S. de Zotta, *O mistificare genealogică, Ieremia Golia*, în *Inchinare lui N. Iorga*, pp. 431, sqq.

[2]) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, pp. 238, 281.

[3]) *Ibidem.*

[4]) N. Iorga (Hurmuzaki, XI, p. XXVI și nota 6 de pe aceeași pagină) crede că cel puțin Muntenii și begii de pe Dunăre nu au trecut Dunărea pe la Oblucița, ci au pornit la atac dela Brăila, deci pe malul stâng al Dunării (sau pe Dunăre). Dar niciun izvor nu semnalează prezența Muntenilor și a begilor de Vidin și Nicopol în bătălia dela Cahul și ordinul Sultanului către Voivodul Ardealului, citat mai sus, arată apriat că aceștia trebuiau să se adune pe Siret și să atace din acea parte. Rolul acestui grup de forțe, la începutul lui Iunie, a fost de a ținea locului grupul moldovenesc opus lui.

Cât despre transportul trupelor pe Dunăre, operația ar fi fost grea, deoarece capacitatea de transport a vaselor de atunci era mică (deci ar fi trebuit un număr prea mare de vase) și manevrarea vaselor cu pânză în vederea debarcării era de asemenea grea. De altfel toate izvoarele arată că trupele care au luat parte la bătălia dela Cahul, de partea Turcilor (afară de Tătari), au trecut Dunărea pe la Oblucița. Vase, mai ales bărci, au ajutat evident la trecerea de pe un mal la celălalt.

[5]) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, pp. 238, 281.

[6]) *Ibidem.*

[7]) *Ibidem.*

[8]) Mai sus, pp. 348—353.

şament, comandat de vornicul Dumbravă, spre a lua contactul cu duşmanul şi a-l atrage către grosul forţelor moldoveneşti. Acest detaşament s'a ajuns cu inimicul care trecuse Nistrul, undeva la Apus de Hotin (de unde trimisese să-i aducă tunuri). Dumbravă nu reuşeşte însă să facă pe Poloni a-l urma pe drumul pe care se retrăgea. Polonii lasă Prutul între ei şi trupele vornicului moldovean şi au astfel libertatea de acţiune asigurată. Ei pot, atunci când văd că grosul trupelor moldoveneşti este cu mult superior lor, să se retragă cu puţină pagubă. Manevra ce ar fi trebuit să execute era ca, ajuns, în retragerea sa voită, în contact cu grosul trupelor lui Ion-Vodă, Dumbravă să treacă, noaptea, pe celălalt mal al Prutului, mai sus de locul unde erau Polonii. Găsindu-se atunci de-a-curmezişul liniei de retragere a duşmanilor, i-ar fi putut ţintui locului până ce grosul Moldovenilor, trecând Prutul, ar fi atacat pe Poloni de front. Tradiţiunea strategiei lui Ştefan cel Mare rămăsese, executarea nu mai era însă la înălţimea voită. Este adevărat că pentru prima oară comanda atunci Ion-Vodă o armată.

Asupra războiului din 1574 sunt de făcut următoarele observaţiuni:

Cererea Turcilor de mărire a tributului găsise Moldova cu totul sărăcită [1]), iar îndeplinirea acestei cereri nu ar fi făcut decât se încurajeze pe Turci să ceară mereu nouă măriri ale tributului, cum s'a întâmplat de altfel ulterior. Pentru a plăti această creştere a haraciului, trebuiau puse nouă biruri pe clasa ţărănească, pe care tocmai se bizuia Ion-Vodă şi care a răspuns cu vrednicie încrederii şi sprijinului ce-i dase Domnitorul [2]). Insă cum toate ştirile vremii concură spre a adeveri sprijinul şi încrederea dintre Domnitor şi ţărănime, tot aşa toate arată duşmănia dintre Domnitor şi boierime [3]). Cauza acestei duşmănii s'a explicat în diferite chipuri: împilarea ţărănimii de către boierime [4]), aplecarea boierimii

[1]) Strykowski (Hasdeu, *Arhiva Istorică*, II, p. 6, 9); Forgacs, Lasicki, Hasdeu, *Ion-Vodă cel Cumplit*, notele 41—42, 62).

[2]) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, pp. 240, 241, 258, 282; A. D. Xenopol, *o. c.*, V, p. 127.

[3]) *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron-Vodă*, pp. 218—222.

[4]) Hasdeu, *Ion Vodă cel Cumplit*, pp. 48—49.

către Polonia [1]), trădarea boierimii [2]). Probabil toate aceste motive au contribuit la acea duşmănie, care a costat pe boierime multe capete [3]) şi a adus, în cele din urmă, pieirea lui Ion-Vodă.

Astfel stând lucrurile în momentul când Ion-Vodă primi injoncţiunea turcească de a mări haraciul, ce putea el face? Să se supună? Era numai a amâna, pe câteva luni, conflictul, pentrucă boierimea, din ce în ce mai nemulţumită, ar fi îndreptat cereri nouă de mazilire la Poartă, iar aceasta ar fi cerut sume din ce în ce mai mari [4]).

A refuza, cum a făcut-o? Prezinta puţini sorţi de izbândă, căci nu numai nu se putea pune temeiu pe sprijinul vecinilor, dar trebuia să se socotească ca sigură o atitudine duşmănoasă a lor, iar puterea musulmană era covârşitor de mare. Şi totuşi Ion-Vodă, după ce luă înţelegere cu ţara, respinse cererea Porţii.

Văzut numai din punctul de vedere material al succesului, al suferinţelor, al sacrificiilor care par a fi fost zadarnice, hotărîrea luată nu ar fi fost înţeleaptă şi ar fi răspuns mai mult intereselor Domnitorului care, încolţit între Turci, Tătari, Poloni, Munteni şi Ardeleni, nu avea altă scăpare decât aceea a unei rezistenţe disperate.

Din punctul de vedere moral însă, rezistenţa opusă Turcilor, în 1574, a fost o protestare solemnă, scrisă cu mult sânge, în contra stăpânirii turceşti şi a contribuit a ţinea sus făclia ideii de opunere care era să fie reluată de Domnitorii români, cu douăzeci de ani în urmă. Şi, ca atâtea alte rezistenţe şi răscoale locale ale popoarelor creştine supuse sub jugul otoman, a contribuit şi la măcinarea puterii sultanului, a cărui sfărâmare ne-a fost dat nouă s'o vedem.

Războiul era deci hotărît. Pentru a-l putea duce cu oarecari sorţi de izbândă, trebuiau împlinite următoarele condiţiuni:

a) Moldovenii să formeze un singur bloc;

---

[1]) Xenopol, *o. c.*, V, p. 126.
[2]) Iorga în Hurmuzaki, XI, p. XXVI; Hurmuzaki, II_1 pp. 690, 694.
[3]) *Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron-Vodă*, pp. 218, 221, 222.
[4]) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 218.

b) Forțele lor să fie mărite prin orice alte forțe s'ar găsi disponibile;

c) Un bun plan și o bună executare a lui.

Intâia condițiune nu a fost îndeplinită, căci unii boieri și chiar o parte din locuitorii de margine [1]) au trecut de partea dușmanului, la prima ocazie priincioasă.

Ca forțe străine Ion-Vodă a avut câțiva Cazaci.

Iar în ceea ce privește planul de acțiune și executarea lui, iată ce este de observat.

Turcii hotărîți a scăpa de Ion-Vodă, organizează, în contra lui, o adevărată vânătoare, lucru în care sunt ajutați de însuși felul de a fi a lui Ion-Vodă, care nu avea prieteni nici măcar pe toți ai săi.

Polonii, cari vrăjmășeau pe Ion-Vodă, îi refuzau ajutoare și-i închideau, după cererea Turcilor, retragerea.

Voivozii Ardealului, Țării-Românești și ai Munteniei, cu trupele turcești dela Dunăre și cu Tătarii aveau ordin să atace pe Ion-Vodă din spre Sud-Vest, Sud și Est, și este probabil că voivodul Ardealului nu a lăsat neocupate pasurile ducând din Moldova în Ardeal.

Față de aceste dispoziții ale dușmanilor, Ion-Vodă avea detașamente care supraveghiau atât la granița spre raiaua Cetății Albe, de unde se aștepta la un atac al Tătarilor [2]), cât și spre granița Țării-Românești [3]), iar el se afla cu Cazacii și puțină oștire moldovenească la Iași, de unde putea interveni deopotrivă de iute în contra detașamentelor inimice ce ar fi înaintat din Țara-Românească (163 de kilometri în linie dreaptă dela Iași la graniță), din Dobrogea (Iași-Oblucița 190 de kilometri), din spre Cetatea Albă (Iași — granița raialei 200 de kilometri), din spre Tighina (150 de kilometri). Coloanele dușmane ajunse pe linia Focșani-Oblucița-Tighina ar fi fost despărțite respectiv de 100 de kilometri și 150 de kilometri, având și Dunărea între ele.

---

[1]) Raport din Constantinopol, 31 Mai 1574 (Hurmuzaki, II_1, p. 699).

[2]) Hurmuzaki, II_1, p. 694.

[3]) Că avea un detașament pe această graniță o arată faptul că Ion află « prin cercetătorii săi de înaintarea oastei ardeleano-munteană-turcă prin Muntenia » (Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, pp. 225, 278).

Dușmanul îi ușurează manevra: trupele adunate în Țara-Românească înaintează la atac înainte ca celelalte grupe (din Dobrogea și din raiaua Cetății Albe) să poată lua ofensiva. Ion-Vodă se folosește de prilejul ce i-se oferă și se repede asupra coloanei dușmane din Țara-Românească, o surprinde și o înfrânge la Jiliște, pune alt Domn în București, atacă și arde Brăila și, aflând atunci de mișcarea forțelor inimice din raiaua Cetății Albe, are libertatea de acțiune, spre a se îndrepta la Lăpușna și Tighina și a înfrânge pe Turci și să ardă Tighina și Cetatea Albă.

Informația bună, măsurile de siguranță potrivite și eroarea vrășmașilor îngăduesc lui Ion-Vodă ca, printr'o manevră pe linii interioare, să bată, pe rând, detașamentele inimice.

Urmează o pauză, în timpul căreia Ion-Vodă își duse grosul forțelor la Huși, lăsând detașamente: spre raiaua Cetății Albe, la vadul Oblucitei și pe granița Țării-Românești.

Dispozitivul era iarăși just: Hușul se găsește la egală depărtare de locurile unde erau cele trei detașamente ce observau direcțiile de înaintare ale dușmanului (130—140 de km), iar cele trei grupe inimice erau la distanțe ceva mai mici unele de altele (100—150 de km), dar aceste distanțe trebuiau a fi socotite ca mai mari din cauza Dunării, obstacol ce nu se trece ușor.

Manevra nu a reușit de data asta:

a) Pentrucă straja moldovenească dela punctul unde a atacat grupul central dușman (Oblucița) nu numai că a lăsat pe Turci să treacă nesupărați, dar comandatntul ei a dat informațiuni greșite asupra efectivului turcesc ajuns peste Dunăre.

b) Două din grupele inimice (cea din Dobrogea și Tătarii) au atacat concomitent și s'au întrunit pe câmpul de luptă.

Dacă am avea să rezumăm aprecierea ce reiese din cele precedente asupra strategiei lui Ion-Vodă, am spune:

In campania din 1572 Ion-Vodă a arătat că era pătruns de strategia moldovenească din trecut dar nu s'a arătat destoinic în executare pentrucă, lăsând mereu un obstacol — Prutul — între trupele sale și cele polone, a ușurat acestora retragerea, atunci când au voit-o.

Asupra războiului din 1574 nu se poate decât lăuda atât bunul dispozitiv de aşteptare cât şi hotărîrea cu care a luat deciziuni, repeziciunea în executarea manevrelor şi destoinicia măsurilor luate pe câmpul de luptă.

Dacă nu a izbutit, vina nu este nici a strategiei, nici a tacticei sale, ci numai a politicei sale, atât externe — toţi vecinii erau coalizaţi contra lui — cât mai ales a celei interne. Este evident şi drept şi necesar a guverna pentru mulţumirea masei mari a populaţiunii, decât nu trebue a duce nici clasele conducătoare — cadrele societăţii, fără ajutorul cărora nu se poate conduce un neam — la exasperare şi revoltă.

Invăţământul de scos este că destoinicia tactică şi strategică nu pot îndrepta greşelile nedestoiniciei politice — internă şi externă.

Strategia lui Mihai-Vodă Viteazul [1])

Arătându-se ca fiu al lui Pătraşcu-Vodă (1554—1558), şi frate cu Petru Cercel-Voivod (1583—1585), şi deci ca un coborîtor din familia domnească a Drăculeştilor [2]), după ce ocupă diferite boierii [3]), cel ce era să lase o urmă atât de mare în istorie şi să fie cunoscut sub numele de Mihai-Vodă Viteazul, ajunge Domn al Ţării-Româneşti la finele lunii August 1593 [4]), prin sprijinul unchiului său Jane [5]), prin

---

[1]) Reamintesc că nu scriu o istorie a lui Mihai Viteazul ci studiez numai stra-tegia sa.

[2]) I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy şi însemnările lui privitoare la Români*, pp. 52—77; I. C. Filitti, *Mama şi soţia lui Mihai Vodă* (*Convorbiri Literare*, 1921, pp. 609, 629); N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, (*Convorbiri Literare*, XXXVI, p. 151); Xenopol, *Istoria Românilor*, ed. II-a, V, pp. 19, 20, 48, 176. Vezi asupra originii lui Mihai Viteazul: P. P. Panaitescu, in *Mihai Viteazul*, pp. 11—12.

[3]) I. Crăciun, *o. c.*, pp. 56, 97, 98, 99; Ban ot Mehedinţi, mare stolnic, mare agă, mare postelnic (Iorga în *Convorbiri Literare*, XXXVI, pp. 241, 242, 429); Xenopol, *o. c.*, V, p. 177; I. C. Filitti în *Arhivele Olteniei*, X, pp. 303, 304; P. P. Panaitescu, *o. c.*, pp. 24—27; *Cercetări istorice* au X—XII, pp. 47—55.

[4]) M. Popescu în *Convorbiri Literare*, Sept.—Dec. 1927, p. 361; *Revista pentru Istorie, Arheologie şi Filologie*, XI, p. 125.

[5]) I. Crăciun, *o. c.*, pp. 77—81, 100; Iorga, *Geschichte d. Rum. Volkes*, II, p. 95; Xenopol, *o. c.*, V, pp. 177, 178, 180; I. Minea şi L. T. Boga, *Despre Iane mare ban de Craiova*, pp. 26—31; P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 28.

sumele ce le dă [1]) și le făgăduește [2]) și prin nemulțumirea țării față de predecesorul său [3]).

De o statură potrivită [4]), brun, cu fața arsă [5]), cu trăsături frumoase [6]), purtând barba plină și având o privire când impunătoare, când înfricoșătoare [7]), în puterea vârstei [8]), Mihai era de o natură impulsivă [9]), adeseori violentă [10]), de un curaj fizic rar chiar în acele vremuri de mare vitejie [11]), dârz [12]), bun creștin după socotința vremii [13]) și devenise, dacă nu era din naștere, neasemuit de ambițios [14]).

Starea jalnică în care se afla țara sa [15]), cetirea sau auzirea romanelor eroice, la modă atunci [16]), a faptelor de vitejie și

---

1) I. Crăciun, *o. c.*, p. 72, nota 1, pp. 99, 100; Hurmuzaki, IV_2, p. 171, XI, p. 757; P. P. Panaitescu, *o. c.*, pp. 28, 29.

2) I. Crăciun, *o. c.*, pp. 99, 101.

3) Hurmuzaki, III_1, p. 457; Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 9; Iorga în *Convorbiri Literare*, XXXVI, p. 975; A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, IV, pp. 31, 32.

4) Walther apud Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 8; Hurmuzaki, III, p. 544.

5) Hurmuzaki, *l. c.*

6) Portretele sale.

7) Walther, *l. c.*; Hurmuzaki, *l. c.*

8) Născut în 1557 (Crăciun, *o. c.*, p. 74), dar alt izvor (Hurmuzaki, *l. c.*) zice că era de 36 ani în 1599, deci ar fi fost născut în 1563.

9) Cum a arătat-o pe câmpul de bătălie dela Mirislău; Iorga în *Convorbiri Literare*, XXXVI, p. 73; Xenopol, *o. c.*, pp. 355, 423.

10) Scrisoare din Roma, 1 Iulie 1600 (N. Buta, I. ***Ragguali di Claudio Rangoni*** în: *Diplomatarium italicum*, I, p. 301).

« Acest temperament, de vitejie — mai ales — de mânioase ieșiri, de pocăințe răscolitoare, de duioase, impresionante păreri de rău » (Iorga, *Despre Mihai Viteazul. Cuvânt de comemorare*, 21.XI.1919, p. 274).

11) Iorga în *Convorbiri Literare*, XXXVI, p. 74; Raportul lui Fra Giuseppe Pisculo din 10.XI.1595. (A. Veress, *Campania creștinilor contra lui Sinan pașa din toamna 1595*.

12) In hotărîrea de a păstra Ardealul, în aceea de a cuceri Moldova, cu toată opunerea și a Vienei și a lui Dionisie Rallys, de pildă.

13) Lupta contra Turcilor fiind socotită atunci ca cea mai creștinească îndatorire.

14) Miron Costin (ed. V. A. Urechia), I, p. 443; Spontonii, *Historia della Transilvania* (ed. 1638), pp. 96, 97.

15) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 10. Ulterior starea țării înrăutățindu-se din cauza devastării Tătarilor și Turcilor, Mihai aduse colonii din Bulgaria (Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 37). Memoriu descoperit de Pernice la Florența, publicat în traducere română de Asociațiunea din Sibiu sub titlul *Luptele lui Mihai Viteazul povestite de el însuși, p.* 13. Se citează mai departe ca: *Luptele* . . . (Pernice).

16) N. Iorga, *Art et littérature des Roumains*, pp. 55, 56; N. Iorga, *Faze sufletești și cărți reprezentative la Români*, p. 576; N. Iorga, *Livres populaires dans le Sud-Est de l'Europe et surtout chez les Roumains*, p. 11 (16). Iorga, *Istoria literaturii românești. Introducere sintetică*, p. 48; N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, p. 196.

de cavalerism, povestite în mod curent și date ca scop al vieții unui cavaler [1]), a cântecelor vitejești naționale sau străine [2]), îndemnurile unui Dionisie Rallys [3]) și ale altora [4]), făcuseră dintr'însul un dușman al puterii musulmane și un hotărît luptător pentru neatârnarea țării sale de cei dela Țarigrad [5]).

Politica antimusulmană era de altfel tradițională, ea fusese transmisă generațiunilor următoare de către cruciați și alcătuise, de mai multe secole, politica bisericilor creștine și a suveranilor popoarelor în contact mai mult sau mai puțin imediat cu împărăția sultanilor otomani. Dacă această politică nu izbândise, nu a fost din cauză că popoarele nu consimțiseră a face sacrificii — căci numeroase războaie, cu sângeroase pierderi, se purtaseră contra Osmanlâilor — ci vina era a geloziei, a scopurilor egoiste, urmărite și de papi și de suverani, cari, cu toate tratativele, cu toate ligile anti-mahomedane, încheiate pe hârtie, nu acționaseră niciodată împreună sau cu totul desinteresat.

Și la urcarea pe tron a lui Mihai o asemenea ligă era dorită și de papa și de unii suverani [6]) și era firesc ca Mihai, știind că puterea turcească era în decădere [7]) și hotărît să

---

[1]) N. Cartojan, *Cărțile populare și literatura românească*, I, pp. 211, 212, 223.

[2]) A. Veress, *Cântece istorice vechi ungurești despre Români.*

[3]) Hurmuzaki, III, pp. 519, 520; N. Iorga, *Un conseiller byzantin de Michel le Brave (Bulletin de la Section historique de l'Academie Roumaine*, V— VIII-e année No. 1); N. Iorga, *Les Grandes familles byzantines et l'idée byzantine en Roumanie* (același buletin, XVIII, pp. 15—19).

[4]) Hurmuzaki, III_1, pp. 186, 187, 200; XI, pp. 407, 408; I. Sârbu, *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul*, I, (notele dela paginele 126—206 indică izvoarele).

[5]) Incă din Septemvrie 1593, Mihai Viteazul scrie că este sătul de jugul turcesc (I. Sârbu, *o. c.*, I, p. 128); Fessler, *Die Geschichte der Ungarn und ihrer Landsassen*, VII, p. 415; Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 254; D. Onciul, *Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul*, p. 38; A. D. Xenopol, *o. c.*, V, p. 424.

[6]) Hurmuzaki, III^1, pp. 175, 186, 187, 200; III_2, p. 398; VIII, p. 189; XI, pp. 407, 408; Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, pp. 10, 11, 57, 188 sq.; Ranke, *Die römischen Päpste in den letzten vier Jahrhunderten*, II, pp. 153 sq.; A. Veress, *o. c.*, pp. 6, 7; P. P. Panaitescu, *o. c.*, pp. 30 sqq.; Ilie Corfus *Mihai Viteazul și Polonii*, pp. 3—9. Vezi și planul pentru o acțiune contra Turcilor alcătuit de un Român macedonean către anul 1580 (Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria Românilor culese din Arhivele din Simancas*, pp. 82—84, Nr. C.L.X.).

[7]) Iorga, *Geschichte des Rumänischen Volkes*, II, pp. 90, 91.

se răscoale contra Turcilor [1]), să fi primit cu mulțumire ideea alcătuirii ei [2]). Decât și de data asta puterile creștine nu cooperară efectiv, nici pe câmpul de luptă, nici în cel politic și nici măcar în cel financiar [3]).

Oricât de hotărît ar fi fost Mihai ca să scuture jugul turcesc, oricât de grăbit ar fi fost ca să facă aceasta cât mai iute, îi trebuia un oarecare timp pentru a-și organiza puterea, pentru a se asigura că țara îl va urma și pentru a căpăta un minimum de sprijin dela vecinii săi.

Una din primele sale griji fu de a-și alcătui o armată de mercenari. Il vedem adresându-se, și la începutul domniei sale și ulterior, în acest scop, Secuilor, Sârbilor, Polonilor, Cazacilor, Bulgarilor, prințului Sigismund Báthori și împăratul Rudolf II [4]). Armatele sale au fost alcătuite astfel dintr'un amestec de ostași din neamuri foarte deosebite [5]), ostași cari nu aveau alt ideal comun decât acel al soldei și al jafului.

Este adevărat că, precum am mai arătat, ideile despre alcătuirea armatelor evoluaseră la noi și că acestea constau

---

[1]) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, pp. 253, 255; *Luptele.* (Pernice); *Monumenta Hungariae Historica, Scriptores*, XVII, p. 144, apud A. D. Xenopol, *o. c.*, p. 195, nota 20.

[2]) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, pp. 253—255; Fessler, (*o. c.*, VII, p. 415) spune că Mihai Viteazul era prieten al lui Sigismund Bathori și al împăratului Rudolf II numai întru atât întru cât putea spera în ajutorul unuia sau altuia pentru mărirea sa. Parcă Sigismund Bathori și Rudolf erau mai desinteresați ? !

Iorga afirmă (*Istoria Românilor*, V, pp. 256, 300) că Sinan pașa, hotărît a ridica imperiul turcesc în plină decadență prin războiu, plănuia transformarea principatelor românești în beglerbegate, spre a avea o bază sigură pentru războiul contra imperiului german.

[3]) Crăciun, *o. c.*, pp. 106, 107; Hurmuzaki, XII, pp. 162, 163; Supl. I, p. 117; Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 204; Iorga, *Geschichte d. Rum. Volkes*, II, p. 98; Cl. Isopescu, *Alcuni documenti inediti della fine del cinquecento* (*Ephemeris-Daco-Romano*, II, p. 397); A. Veress, *o. c.*, pp. 2, 9; P. P. Panaitescu, *l. c.* Polonii țineau cu Turcii. Henric IV (regele Franței), de asemenea și chiar îndemna pe Turci să atace pe creștini (Hurmuzaki, Supl. I_1, pp. 115—117).

[4]) Iorga în *Buletinul Comisiunii istorice a României, II*, p. 190; Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 41, 287, 289—291; *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, IV, p. 157, Iorga, *Geschichte d. Rum. Volkes*, II, p. 98; Hurmuzaki, Supl. II_1, p. 180; Cl. Isopescu, *o. c.*, pp. 92, 397, 485; *Magazin istoric*, IV, 278; Crăciun, *o. c.*, p. 102, Iorga, *Acte și Fragmente*, I, p. 163; Hurmuzaki, XV_2, pp. 779; P. P. Panaitescu, *o. c.*, pp. 61—65.

[5]) Români, Secui, Unguri, Poloni, Sârbi, Bulgari, Greci. O parte din ei sunt plătiți de împăratul Rudolf (Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 46; Iorga, *Acte și Fragmente*, I, p. 163; Isopescu, *o. c.*, p. 92); P. P. Panaitescu, *l. c.*

mai cu seamă din mercenari. Numărul acestora nu putea fi însă prea mare din cauza resurselor financiare reduse [1]) (de unde neîncetatul apel al lui Mihai la vistieria împăratului german și sumele ce i-a dat acesta [2]) și era deci nevoie să se recurgă nu numai la breslele militare, dar chiar la ridicarea în masă, dacă nu pentru a lua parte ca luptători, ci pentru asigurarea transporturilor [3]), pentru acoperirea granițelor mai puțin amenințate, pentru serviciul de iscoade și de ștafete și în sfârșit pentru a răpune răscoale. Dar pentru aceasta trebuia ca țara să fie interesată la apărarea stăpânirii lui Mihai. Domnitorul pare să nu fi înțeles acest lucru sau să nu fi putut impune măsuri pentru a asigura mulțumirea marii mase a populațiunii.

Boier, Mihai a căutat sprijin, în țară, numai la boieri [4]), în favoarea cărora a luat măsuri — ca aceea a fixării țăranului pe moșia boierească, întărind dacă nu creând starea de rumânie — care n'au putut decât să înstrăineze, de cauza sa, numeroasa țărănime, sărăcită încă de pe vremea Domniilor ce l-au precedat și suferind mult din pricina războaielor necurmate ce a purtat el [5]).

---

[1]) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 41; Iorga, *Despre Mihai Viteazul*, p. 273; Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, I, p. 179.

[2]) *Buletinul Comisiunii Istorice a României*, I, pp. 288—289; Hurmuzaki, III, pp. 294, 302, 304, 305, 338; III_2, pp. 53, 320; XII, pp. 373, 402, 403, 465, 476; Iorga, *Acte și Fragmente*, I, p. 168; Isopescu, *o. c.*, p. 92; Isthwanfy, *o. c.*, p. 459; Spontoni, *o. c.*, pp. 89, 96; A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, V, passim.

[3]) Iorga, *Despre Mihai Viteazul*, p. 273.

[4]) Cari dispuneau de o mare putere și prin faptul, observat de P. P. Panaitescu, (*o. c.*, pp. 67, 80) că erau comandații oastei de țară.

Pentru relațiile dintre Mihai și țărani, vezi P. P. Panaitescu, *o. c.*, pp. 87—97.

[5]) (Vecinicia exista înainte, ea se întinde în secolul XVI) « și capătă o consfințire oficială prin « așezământul » sau « legătura » lui Mihai Viteazul » decretată, pare-se, în întâiul sau al doilea an de domnie » (I. Bogdan în *Prinos Sturdza*, pp. 153, 154).

C. Giurescu arată (*Vechimea Rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul*, pp. 508—512) că expediția lui Sinan-pașa a adus o așa perturbare prin deșertarea unor sate, încât Mihai Viteazul a trebuit să stabilizeze o stare de fapt.

« Mihai Viteazul, orice s'ar fi petrecut înaintea lui ca stare de fapt, a legalizat prin asimilare cu stările din Ardeal cu care se unea politic supt Sigismund Báthori, legătura țăranului cu pământul, interzicându-se să « hoinărască » din loc în loc, adică să facă uzaj de dreptul lui de a-și căuta pe altă brazdă libertatea compromisă » (Iorga în *Revista Istorică*, XIII, p. 426); Iorga, *Geschichte d. Rum.*

Nu ne putem împiedeca de a compara politica sa internă — a sprijinului numai pe clasa boierească — cu cea a lui Ştefan cel Mare, care a gospodărit în folosul întregii populaţiuni, asigurându-şi astfel, în cele mai grele împrejurări — vara 1476 — sprijinul necurmat şi al boierimii şi al ţărănimii.

Dacă ţărănimea nu avea interes să susţină pe Mihai, avea oare boierimea voinţa de a-l ajuta şi ajutatu-l-a?

Nu pe deplin [1]), pentrucă vedem că unii boieri se răscoală [2]), alţii stau la îndoială pe câmpul de luptă [3]), alţii îndeamnă pe Domni străini să impună lui Mihai condiţiuni grele [4]) şi, în fine, unii cer un Domn nou, duşman lui Mihai [5]).

Volkes, II, p. 88; I o r g a, *Le caractère commun des institutions du Sud-Est de l'Europe*, pp. 136, 137).

Revista Istorică Română, II, pp. 44, 221—231.

Dar într'o altă ţară — Rusia — se legiuia la fel:

« . . . (Boris Godounov) ne pouvant compter sur les boiars et la grande noblesse, il voulut s'appuyer sur la classe des enfants-boiars: il leur accorda l'asservissement du paysan . . . Pour toutes ces raisons les terres des petits propriétaires se dépeuplaient; or ces petits propriétaires, ces enfants-boiars, qui faisaient aux tsars le service militaire, ne pouvaient répondre à son appel, montés, accompagnés, ils ne pouvaient même plus vivre, si leurs terres, non cultivées, ne rapportaient plus rien . . . L'oukase de 1597 permit de rechercher les paysans fugitifs, de les ramener de force avec leurs femmes et enfants. C'etait le paysan rattaché à la glèbe, avec le « droit de suite » accordé au maître. Par cette loi, Godounof s'il contenta les enfants-boiars et assura l'entretien de la cavalerie noble, aliéna les paysans, qui, de libres cultivateurs, devenaient serfs » (L a v i s s e et R a m b a u d, *Histoire Générale*, V, p. 757, 758).

M. K o w a l e w s k y (*Modern Customs and ancient Customs of Russia*) arată (pp. 209, 210) că suprimarea dreptului de liberă mişcare a ţăranilor nu se datoreşte acţiunii Statului, ci cauzeloi economice şi sociale şi (p. 215) « centuries before the legal and general abolition of the right of free migration a considerable number of peasants had thus ceased to enjoy that liberty . . . during the sixteenth century were already deprived of the right of free removal from no other cause but the want of money, so that the only condition on which they could withdraw from the manor on which they were that of finding some other landlord willing to pay the money they owed, and thereby acquiring the right to remove them to his own manor ».

[1]) « Pe înşişi boierii săi nu se putea sprijini (Mihai) decât în tovărăşia biruinţii » (I o r g a, *Despre Mihai Viteazul*, p. 273); I o r g a, *Geschichte d. Rum. Volkes*, II, p. 98. La 27 Iulie 1595, Mihai declară ambasadorului polon că nu se încrede în supuşii săi (I s o p e s c u, *o. c.*, p. 397); P. P. P a n a i t e s c u, *o. c.*, pp. 80—86; N. I o r g a, *Istoria lui Mihai Viteazul*, V, p. 193.

[2]) H u r m u z a k i, III, p. 271; Al. P a p i u I l a r i a n, *o. c.*, I, pp. 24, 25, 37, 38.

[3]) C r ă c i u n, *o. c.*, p. 104.

[4]) *Magazin istoric*, IV, pp. 280, 281.

[5]) H u r m u z a k i, Supl. II_1, p. 487. Alţii trădează (V. M o t o g n a, *Contribuţii la istoria lui Mihai Viteazul* I. *Un trădător*: *Aga Leca* în *Revista istorică*, XX, pp. 126—139).

Dar forțele proprii nu-i ajungeau și de aceea Mihai era hotărît, după ce s'a sfătuit cu boierii săi [1]), să se alăture la acțiunea puterilor creștine [2]).

Cari erau conducătorii de puteri creștine având putința de a ajuta pe Mihai? Impăratul Rudolf II, principele Ardealului Sigismund Báthori, Domnul Moldovei. Locuitorii creștini de pe dreapta Dunării puteau da și ei ajutor.

Odată cu căderea Ungariei sub stăpânirea turcească a început un războiu aproape continuu (când nu erau operațiuni în stil mare erau incursiuni și hărțuieli neîncetate între Turci și Imperiali), războiu care de fapt nu a încetat decât pe la mijlocul secolului XVIII.

Viena știa că, în vara 1593, Turcii hotărîseră să reînceapă războiul fățiș și era, firește, bucuroasă de orice ajutor. Ea a primit deci cu mulțumire sugestiunea Papei (8 Noemvrie 1593) pentru alcătuirea unei ligi creștine, în care ar fi intrat mai ales țările europene răsăritene, și s'a alăturat demersurilor făcute de curtea pontificală [3]). Aceasta nu înțelegea însă să se servească de Transilvăneni, de Munteni și de Moldoveni decât ca instrumente [4]). La început s'ar fi mulțumit chiar dacă țările lor nu ar fi luat parte la războiu alături de Turci. Și ulterior, după ce se înțelesese cu Mihai, împăratul voi să se slujească de dânsul tot ca de un instrument [5]).

Sigismund Báthory, care domnea în Ardeal, fu convins de Papă [6]), și de Mihai Viteazul [7]) să se alăture împăratului dela Viena, în condițiuni care satisfăceau exageratul său amor propriu [8]), cu toate că o parte din Ardeleni erau opuși unui războiu contra Turcilor [9]).

---

[1]) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, p. 13; *Cronica anonimă*, Ed. Ioanid, p. 47.

[2]) *Luptele* . . . (Pernice), p. 8.

[3]) Hurmuzaki, III, pp. 182—208; A. Veress, *Nunții Apostolici în Ardeal*, pp. 1—15.

[4]) *Ib.*, III, pp. 218, 219, 373.

[5]) *Ib.*, III, p. 338, XII, pp. 465, 467.

[6]) Veress, *Campania creștinilor contra lui Sinan-pașa*, p. 6.

[7]) Hurmuzaki, IV, p. 230; Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 253, 254; *Magazin istoric*, IV, p. 277.

[8]) Hurmuzaki, III$_2$, pp. 77 sqq.; Spontoni, *o. c.*, p. 14; Veress, *Nunții apostolici în Ardeal*, pp. 1—22.

[9]) Fessler, *o. c.*, VII, p. 322; *Historie von den Empörungen so sich im Königreich Ungarn* . . . Cön, 1595, pp. 67, 68; Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, pp.

După negocieri, care au ținut câtva timp, Báthory încheie, la 5 Noemvrie 1594, un tratat cu Mihai Viteazul, tratat prin care acesta din urmă recunoaște supremația Domnitorului ardelean în schimbul susținerii, de către Báthory, a lui Mihai, în lupta contra Turcilor. Cu drept cuvânt spune Iorga: « niciodată în istoria Românilor nu s'a primit o situație așa de umilitoare față de un vecin de aceeași treaptă și, din punctul de vedere militar, de o valoare mai mult decât îndoielnică » [1]. Totuși nevoia făcu ca acest tratat să fie reînnoit la 20 Mai 1595 [2].

In Moldova starea era tot așa de rea ca și în Țara-Românească. Domnitorul, Aron-Vodă, scos din scaun în vara anului 1592, fusese repus pe tronul Moldovei, în urma insistențelor creditorilor săi [3]. Indemnat de Papa și de Impăratul austriac [4], el primește, după oarecare nehotărîre [5], să intre în liga creștină [6] și încheie, la 16 August 1594, un tratat de alianță cu Impăratul austriac, pentru lupta contra Turcilor, tratat prin care Aron se îndatorește mai cu seamă a da știri [7]. Cu Ardealul, Moldova încheie un tratat, aproape identic acelui munteano-ardelean, la 3 Iunie 1595 [8]. Moldova însă avea să țină seamă și de ceea ce făceau Polonii, prieteni ai Turcilor [9] și dușmani ai Impăratului dela Viena [10] și ai principelui ardelean [11].

188 sq. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, IV, pp. 99—104, 115—117, 123—136.

1) Iorga, *Istoria Românilor*, V, p. 292.

2) Fessler, *o. c.*, VII, p. 354; Hurmuzaki, III, pp. 209—213; III_3, pp. 120, 121; *Magazin istoric*, IV, p. 280; Veress, *o. c.*, IV, pp. 218—226. Iorga arată (*o. c.*, V, pp. 293, 294), că acest tratat asigura mai ales interesele boierimii și ale înaltului cler care l-au negociat.

3) Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 241. I. Minea în *Cercetări Istorice*, VIII—IX, p. 172.

4) Hurmuzaki, III, pp. 176, 184.

5) Hurmuzaki, III, pp. 177, 182—208; A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești*, IV, pp. 45, 56, 59, 60, 95.

6) *Ib.*, III, pp. 179, 180, 185; XII, pp. 8, 17, 18, 73.

7) *Ib.*, III, p. 193.

8) *Ib.*, III, p. 477.

9) *Ib.*, III_2, pp. 148, 149; *Lettres du cardinal d'Ossat* (ed. 1708), I, p. 432, nota 2. Pentru legăturile ulterioare dintre Polonia și Turcia: Hurmuzaki III, pp. 502—505; IV_2, pp. 215—217; Supl. II_1, pp. 377, 378, 410.

10) Hurmuzaki, III, p. 219; III_2, p. 159.

11) Crăciun, *o. c.*, pp. 106, 107; Hurmuzaki Supl. II_1, pp. 387, 420, 428; Isopescu, *o. c.*, pp. 21, 26, 33; *Lettres du cardinal d'Ossat*, II, p. 63; Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 249.

Slavii dela Sudul Dunării se adresară lui Mihai, în repetate rânduri, în cursul domniei sale, ca să le vină în ajutor spre a se răscula sau spre a susținea răscoalele lor. Mulți dintre ei slujiră în rândurile oștirii lui Mihai [1]).

Războaiele cu Turcii. Deși tratativele pentru o cooperare efectivă a puterilor creștine nu se sfârșiseră încă [2]) și deși Mihai nu primise încă decât puțini ostași aliați [3]), situațiunea din Principate era de așa natură [4]), pretențiile creditorilor turci [5]) și ale guvernului otoman [6]) ajunseră așa de mari și erau atât de imposibil de satisfăcut, încât Mihai fu nevoit să grăbească trecerea la fapte, pentru care avu învoirea boierilor săi [7]). Ințelegându-se cu Aron [8]) și cu Báthory [9]), hotărîră să se răscoale imediat și să ucidă pe toți Turcii aflați atunci în Principate. Măcelărirea acestora avu loc, în Țara-Românească, la 5 Noemvrie[10]), când se omorîră și Grecii și Evreii[11]); în Moldova măcelul se făcu ceva mai târziu[12]).

Spre a se folosi zăpăceala produsă la Turci de această răscoală[13]) și de faptul că fiind iarnă majoritatea ostașilor

---

[1]) Crăciun, *o. c.*, p. 98; *Historie von den Empörungen* . . . (mai sus citată) p. 71; Hurmuzaki, III_2, pp. 103, 226, 243; XII, p. 291; XIV_1, p. 105; Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, pp. 45, 46, 190, 192; Iorga, *Acte și Fragmente*, I, pp. 155, 157; Iorga, *Geschichte d. Rum. Volkes*, II, p. 98; Isopescu, *o. c.*, pp. 17, 94—97; Veress, *Campania creștinilor contra lui Sinan-pașa*, p. 34; P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, pp. 41—59.

[2]) Cum nici nu au fost până la urmă.

[3]) 4.000 Secui cu 45 tunuri (Veress, *o. c.*, p. 7) Crăciun, *o. c.*, p. 102; *Magazin istoric*, IV, p. 278; Quellen . . ., IV, p. 157.

[4]) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 10.

[5]) *Magazin istoric*, IV, p. 277.

[6]) Crăciun, *o. c.*, p. 102; Hurmuzaki, IV_2, p. 171; *Luptele* . . . (Pernice) pp. 8—10; *Magazin istoric*, IV, p. 277.

[7]) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 13; *Magazin istoric*, IV, p. 277.

[8]) Hurmuzaki, III, p. 465; Iorga, *Acte și Fragmente*, I, p. 129.

[9]) Hurmuzaki, III_2, p. 59; XII, p. 18.

[10]) Walther (Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 13) și după dânsul Xenopol, (*o. c.*, V, p. 197), arată că se fixase ziua de 13 Noemvrie. M. Popescu a dovedit (*Convorbiri Literare*, Septemvrie—Decemvrie 1927, p. 361) că masacrul a avut loc la 5 Noemvrie 1594. Aceeași dată o arată cronica țării (*Magazin istoric*, IV, p. 278) și o admite și N. Iorga, (*Istoria armatei române*, I, p. 363); *Annals of the turkish empire* by Naima, translated by Ch. Fraser, pp. 36—38.

[11]) Hurmuzaki, III, p. 465.

[12]) Iorga, *Istoria armatei române*, I, p. 366; Veress, *o. c.*, p. 8, care atribue lui Aron o atitudine puțin leală.

[13]) Hurmuzaki, III, p. 230; III_2, p. 94; IV_2, pp. 175, 192, 198, 223; XII, pp. 39, 49; Iorga, *Acte și Fragmente*, I, p. 137; Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, pp. 17, 26.

turci, se afla răspândită acasă [1]). Domnii Moldovei și Țării Românești, conform înțelegerii făcute, atacară cetățile de graniță turcești și devastară în lung și în lat tot teritoriul cuprins între Dunăre și Balcani [2]) și chiar dincolo (la Sud) de acești munți, ajutați de populațiunea băștinașă creștină a acelor regiuni [3]).

Operațiunile decurseră astfel:

Imediat după măcelărirea Turcilor, Mihai se îndreptă cu oastea spre Giurgiu, pe care-l atacă, arzând orașul; nu putu însă cuprinde cetatea [4]). De asemenea trimise detașamente care atacaseră și arseră orașele; Floci (18 Decemvrie) [5]), Hârșova (1 Ianuarie 1595 [6]), Silistra (8 Ianuarie 1595) [7]), Măcin [8]), Șiștov [9]), Rahova [10]), dar iarăși nu putură lua cetățile [11]).

Aflând de răscoală, Poarta ordonă Tătarilor, cari se întorceau din Ungaria, ca să coopereze cu armata turcească, ce se aduna la Rusciuc cu scopul de a înnăbuși răscoala și de a pune Domnitori noi pe tronurile Moldovei și Munteniei [12]).

Tătarii trecură Dunărea la Vidin (Calafat) [13]) și, jefuind și arzând, înaintară, de-a-lungul șesului muntenesc spre Giurgiu, cu scopul de a se uni cu Turcii, cari se concentrau la Rusciuc și cari aveau o avangardă peste Dunăre, la Șerpătești [14]).

---

[1]) Turcii nu făceau, decât cu totul excepțional, războiu iarna. Expedițiunile lor anuale aveau loc de obiceiu între Aprilie și Octomvrie. Acest lucru a fost observat, și de Șincai, (*Chronica Românilor*, II, p. 402).

[2]) Hammer, *o. c.*, II, p. 278; Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 197.

[3]) Hurmuzaki, IV_2, p. 202; Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 203.

[4]) Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria II, Tom. XXXVIII, pp. 502, 503; Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 13; Iorga, *Acte și Fragmente*, I, p. 130; *Luptele* . . . (Pernice), p. 10; *Magazin istoric*, IV, p. 278.

[5]) Hammer, *o. c.*, II, p. 278; Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 16; Iorga, *Istoria armatei române*, I, p. 365; Veress, *o. c.*, p. 9.

[6]) Al. Papiu Ilarian, *l. c.*; Iorga, *Istoria armatei române*, I, p. 370.

[7]) Al. Papiu Ilarian, *l. c.*,; Hurmuzaki, III_2, p. 101.

[8]) La 30 Decemvrie 1594 (Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 22).

[9]) Hurmuzaki, III_1, p. 206; Iorga, *o. c.*, p. 365.

[10]) Al. Papiu Ilarian, *l. c.*

[11]) *Id.*, *o. c.*, I, pp. 21, 22; *Luptele* . . . (Pernice), p. 13.

[12]) *Id.*, *o. c.*, I, p. 17.

[13]) *Id.*, *l. c.*; *Luptele* . . . (Pernice), p. 11; A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, IV, p. 68.

[14]) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 18. Serpăteștii nu mai există azi (vezi (Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, Tom. XII, p. 17, nota

Mihai, înștiințat de aceste mișcări [1]) își adună forțele și plecă din București la 8 Ianuarie [2]). Trecu prin Pietrile [3]) și așeză tabăra la Hulubești [4]). In ziua de 4 Ianuarie [5]) un detașament, ce fusese trimis de Mihai [6]) și era comandat de Buzești, înfrânse avangarda tătară la Putineiu [7]). Grosul Tătarilor îndreptându-se spre Giurgiu, o nouă luptă avu loc la Stănești, la 16 Ianuarie, în care Tătarii fură definitiv înfrânți [8]). Se atacă apoi (la 25 Ianuarie după Walther) [9]) avangarda turcă (cu Tătarii cari se uniseră cu ei), la Șerpătești; dușmanii fură respinși peste Dunăre[10]). Mihai trecu atunci, cu grosul forțelor sale, Dunărea ce era înghețată, pe la Marotin[11]), și înfrânse oastea turcească, sub Rusciuc[12]). După aceasta urmă devastarea întregii regiuni, atacându-se cetățile Șiștov, Nicopol și Vidin și împingându-se atacul până dincolo de Balcani; se luară 50 tunuri, iar o parte din populația creștină fu mutată de Mihai pe stânga Dunării[13]).

---

7). S'ar putea ca această avangardă turcească să nu fi fost decât un detașament trimis de garnizoana din Giurgiu, a cărui cetate nu o putuse lua Mihai, *Magazin istoric*, IV, p. 279.

[1]) *Magazin istoric*, IV, p. 278.

[2]) *Ib.*, *l. c.*

[3]) *Ibidem.* Prezența lui Mihai la Pietrile, înainte de 18 Februarie (stil nou, deci înainte de 8 Fevruarie stil vechiu) este semnalată de o scrisoare din 13 Fevruarie (stil nou), din Alba Iulia, publicată de Veress (*Campania creștinilor*, pp. 13—36), In nota 2 Veress greșește zicând că este vorba de Piua Petrei, ceea ce nu are înțeles, toată descrierea privind luptele contra Tătarilor (cea dela Șerpătești și cea dela Rusciuc).

[4]) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, 18; *Magazin istoric*, IV, p. 279. Localitatea Hulubești nu mai există azi.

[5]) *Magazin istoric*, *l. c.* Nu cumva este 14 Ianuarie stil nou? (*Revista pentru Istorie, Filologie și Arheologie*, XI, p. 127.

[6]) *Magazin istoric*, *l. c.*

[7]) *Ibidem*, Hurmuzaki, IV_2, p. 188.

[8]) *Ibidem*; Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 18, care dă ca dată a luptei 21 Ianuarie.

[9]) Patru zile după lupta dela Stănești (Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 19).

[10]) Crăciun, *o. c.*, p. 103; Hurmuzaki, III_2, pp. 86, 87; Al. Papiu Ilarian, *l. c.*; Magazin istoric, *l. c.*, Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, IV, p. 69).

[11]) *Magazin istoric*, *l. c.*, Szamosközy spune apriat că Mihai nu a așteptat ca Turcii să treacă Dunărea, ci a trecut el cu 32.000 de oameni (Crăciun, *o.c.*, p. 103).

[12]) Hurmuzaki, IV_2, p. 189; Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, pp. 19 20; *Magazin istoric*, *l. c.*

[13]) Hurmuzaki, *l. c.*; XI, p. 25; Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, pp. 21, 22, 25, 203; Veress, *Campania Creștinilor . . .* p. 12.

Aflând, puțin în urmă [1]), că un detașament turcesc se îndrepta spre Moldova pentru a pune pe scaun pe Ștefan Bogdan [2]), Mihai a repezit pe banul Mihalcea după el [3]). Mihalcea a trecut Dunărea pe ghiață și a bătut pe Turci la Silistra, la 13 Fevruarie, după care se întoarse și arse Turtucaia [4]). In urmă fu arsă Hârșova [5]) și fu atacată Brăila, care nu a putut fi luată [6]).

Turcii nu se lăsară însă și făcură, la rândul lor, incursiuni pe malul stâng al Dunării [7]). Pentru a respinge aceste incursiuni și pentru a risipi oștile turcești care se adunau în orașele dunărene [8]), Mihai își împărți forțele în patru grupe, pe care le trimise să atace Brăila, Cernavoda, Turtucaia și Nicopol [9]). Aceste atacuri au loc pimăvara [10]). Trupele lui Mihai au respins peste tot pe Turci și au reușit a lua, la începutul lui Martie[11]), Brăila[12]). Se devastă apoi din nou Bulgaria[13]). Hărțuieli au mai avut loc și ulterior[14]).

După masacrarea Turcilor, Moldovenii, cu ajutoare venite din Ardeal[15]) și cu cele date de Cazaci, s'au îndreptat spre Tighina, pe care au atacat-o[16]). După câtva timp, Cazacii

---

1) Căci trupele lui Mihai se aflau reîntoarse în țară, deoarece banul Mihalcea a trebuit să treacă din nou Dunărea (*Luptele* . . . (Pernice), p. 13).

2) *Ibidem.*

3) *Ibidem.*

4) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 24; *Magazin istoric*, IV, pp. 279, 289.

5) *Magazin istoric*, IV, p. 280.

6) Naima, *o. c.*, p. 49.

7) Incursiile lor au ajuns până la Craiova (Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 25).

8) *Luptele* . . . (Pernice), p. 14.

9) Hurmuzaki, III_2, p. 97; *Luptele* . . . (Pernice), p. 14; se ard Rusciucul și Silistra (Hurmuzaki, III_2, p. 101); se asediază castelul din Giurgiu, fără a-l putea lua însă (Veress, *o. c.*, p. 13).

10) Crăciun, *o. c.*, p. 103; Hurmuzaki, III_2, p. 116.

11) Iorga, *Istoria armatei române*, I, p. 371; Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 24.

12) Hurmuzaki, III, pp. 234, 476; III_2, p. 97; IV_2 pp. 196, 199; *Magazin istoric*, IV, p. 280; Naima, *o. c.*, pp. 49, 50. Alți autori dau date diferite: 30 Martie (I. Sârbu, *o. c.*, p. 230), 10 Aprilie (Veress, *o. c.*, p. 11). luna Aprilie (*Quellen*, V, p. 227).

13) Crăciun, *l. c.*; *Anuarul Institutului de Istorie Națională* (Cluj), IV, p. 129.

14) *Anuarul Institutului de Istorie Națională* (Cluj), V, p. 131; Hurmuzaki, III_2, p. 124; XII, pp. 45.

15) Hurmuzaki, III, pp. 226, 229, 232; Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 22.

16) *Anuarul Institutului de Istorie Națională* (Cluj), V, p. 132; Hurmuzaki, III, pp. 227, 471; III_2, pp. 95, 101; IV_2, pp. 193, 201; Naima, *o. c.*, p. 49.

au rămas să asedieze Tighina, iar Moldovenii s'au îndreptat spre Cetatea-Albă, risipind în cale niște grupe de Tătari [1]). La Cetatea-Albă se arde orașul, dar nu se poate lua cetatea [2]). Două grupe de Moldoveni au trecut apoi Dunărea și au pustiit Dobrogea, de unde s'au întors încărcați cu pradă [3]). Toate acestea s'au petrecut înainte de 28 Fevruarie 1595 [4]). Urmează atacul Ismailului, care a fost luat la 22 Martie 1595 și a cărui garnizoană turcească a fost măcelărită [5]). Moldovenii au mai avut ciocniri mici cu Turcii și Tătarii, în diferite părți ale Basarabiei [6]).

Uluiți de loviturile ce cădeau atât de repede, una după alta, asupra lor, lipsiți de aprovizionările ce le procurau Principatele [7]) și de calea de comunicație ce o alcătuia Dunărea pentru transporturile de alimente și de munițiuni în Ungaria [8]), amenințați, prin acțiunea lui Mihai, în flancul și spatele liniei lor de operațiuni spre Viena, Turcii, cari încercaseră să se scape de Domnii români prin diferite mijloace puțin leale [9]), au hotărît[10]) să înceteze, în anul 1595, operațiunile contra Impăratului nemțesc și să-și îndrepte armatele contra lui Mihai Viteazul.

In fața marii primejdii pe care o alcătuia amenințarea atacului turcesc, Mihai reia tratativele cu Báthory[11]) și cu Moldova[12]). Pentru a obține ajutorul de care avea nevoie, este silit să primească, la 20 Mai 1595, cum primește și Moldova

---

1) Hurmuzaki, III, pp. 227, 471; Naima, *l. c.*,
2) Hurmuzaki, III, p. 228.
3) *Ib.*, p. 227.
4) *Ibidem.*
5) *Ib.*, III, pp. 230—232; III_2, p. 95; IV_2, p. 193; N. Iorga, *Acte și Fragmente*, I, pp. 139—140.
6) *Ib.*, Supl. II_1, p. 341.
7) *Ib.*, III, p. 230; III_2, pp. 175, 192, 194, 198, 223; XII, pp. 39, 49; Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, pp. 17, 26; N. Iorga, *Acte și Fragmente*, I, p. 137; N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, pp. 113—115, 188.
8) Turcii socoteau, în Mai 1595, că Moldovenii și Muntenii se făcuseră stăpâni pe toate cetățile de pe ambele maluri ale Dunării dela Nicopol în jos (*Anuarul Institutului de Istorie Națională* (Cluj), IV, p. 129; Hurmuzaki, IV_2, p. 196; Naima, *o. c.*, p. 51).
9) Hurmuzaki, III, p. 224; III_2, p. 65; Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 17.
10) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 26; Xenopol, *o. c.*, V, p. 207.
11) *Magazin istoric*, IV, p. 282.
12) *Ib.*, IV, p. 281.

la 3 Iunie 1595, condițiunile destul de umilitoare ale lui Báthory [1]).

Spre a face față atacului, pentru care Turcii concentraseră o masă de 50.000 de oameni, din cari 12.000 de trupe regulate [2]), la Rusciuc [3]) și alte grupe de forțe la Oblucița, Silistra, Nicopol, Vidin, Belgrad [4]), unde făceau demonstrații de trecere [5]). Mihai ia următoarele dispozițiuni:

Reînnoiește cererile de ajutor către Báthory [6]) și către Domnul Moldovei [7]), dela care primește numai puțini ostași: 3.000 de soldați, trimiși de Báthory [8]), dar se adresează și Regelui polon, căruia îi cere să împiedece cel puțin pe Tătari să atace Moldova, asigurându-i astfel spatele [9]).

Dela București, unde stă aproape toată vara[10]), și unde poate primi mai ușor știrile, conduce acoperirea Dunării. Această acoperire a fost activă și a constat în numeroase atacuri peste Dunăre, la punctele de trecere[11]).

Dispune adunarea forțelor sale constând din 16.000 la 20.000 luptători cu peste 12 tunuri[12]).

---

[1]) Hurmuzaki, III, pp. 472, 477. Delegația munteană însărcinată cu încheierea tratatului cu Bathory nu era unită, ceea ce folosi principelui ardelean spre a impune condițiunile voite de dânsul (*Magazin istoric*, IV, p. 280).

[2]) P. 354 mai sus. Efectivele variază mult dela autor la autor, dela 40.000 (Isopescu în *Diplomatarum italicum*, I, p. 430) la 140.000 (acelaşi, p. 431). Pellérdi (I. Crăciun, *Scrisoarea lui Petru Pellerdi* în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, VI și extras, p. 6) dă cifra de minimum 40.000.

[3]) Isopescu, *o. c.*, p. 397. Că Turcii concentraseră grosul forțelor lor la Rusciuc și că aveau numai puține forțe în Ungaria, o știa și Potocki, căpitanul de Camenița, la 10 August 1595 (Isopescu, p. 401).

[4]) *Id.*, *o. c.*, pp. 384, 389, 390, 397—398, 405, 408.

[5]) Se raportează că au material de trecere (poduri) la Belgrad, Nicopol, Vidin (Isopescu, *o. c.*, p. 384). Mihai spune ambasadorului polon că Turcii au poduri gata la Rusciuc și Silistra (*Idem*, pp. 197—198). Cancelarul polon scrie, la 26 August, că Turcii se pregătesc a trece la Rusciuc și la Oblucița (*Idem*, p. 413). Altă demonstrație are loc, înainte de 8 August (*Anuarul Institutului de Istorie Națională* (Cluj), V, p. 134).

[6]) *Magazin istoric*, IV, p, 282; Veress, *Doc. priv. la ist. Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, IV, pp. 241—243.

[7]) *Magazin istoric*, IV, p. 281; Isopescu, *o. c.*, p. 393.

[8]) Isopescu, *o. c.*, p. 397.

[9]) *Id.*, *o. c.*, pp. 393, 399. Și Sigismund Bathory cere Polonilor acelaşi lucru (Isopescu, *o. c.*, p. 408). Scrie și lui Potocki (P. P. Panaitescu, *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, p. 14). Ilie Corfus, *o. c.*, pp. 9 sqq.

[10]) 27, 28 Iulie, stil nou, se află în București (Isopescu, *o. c.*, pp. 396, 399).

[11]) *Anuarul Institutului de Istorie Națională* (Cluj), V, p. 133; N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, pp. 189—191.

[12]) P. 354 mai sus.

Işi trimite nevasta şi copiii la Sibiu [1]).

După ce află, în chip cert, că principala grupă de forţe duşmane se află la Rusciuc [2]), pleacă din Bucureşti, la 28 Iulie stil nou, cu lefegiii (8.000) şi artileria [3]) şi concentrează forţele sale la Măgurele (pe Sabar) [4]).

Operaţiunile pentru trecerea Dunării de către Turci, în sectorul Rusciuc, desemnându-se bine [5]), Mihai se coboară spre Dunăre, oprindu-se la 2 mile la Nord de Giurgiu [6]), probabil în regiunea Daiţei [7]).

Aci se opune, cu succes, timp de trei săptămâni, trecerii armatei duşmane [8]), care trece atunci peste Dunăre un detaşament puternic, mai jos de Rusciuc [9]), probabil în regiunea Rahova-Prundu[10]), pe când alţii trec la Giurgiu [11]). Mihai este silit să se retragă şi se opreşte la Copăceni pe Argeş[12]), hotărît fiind să atace pe duşman în defileul dela

[1]) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 27. Acest gest arată natura disperată a luptei ce era să se dea.

[2]) Isopescu, *o. c.*, p. 398.

[3]) Isopescu, *o. c.*, p. 399; Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 27; Sagredo (*Memorie istoriche de monarchi ottomani*, Veneţia, MDCLXXIX, p. 497) arată şi el că Mihai avea 8.000 de lefegii.

[4]) In Al. Papiu Ilarian (*o. c.*, I, p. 27). Walther spune Măgureni; I. Sârbu (*o. c.*, I, p. 296, nota 3) observă just că este Măgurele.

[5]) Al. Papiu Ilarian, *l. c.*

[6]) Isopescu, *o. c.*, p. 399.

[7]) Regiunea Daiţei corespunde distanţei arătate — două mile — şi era firească, fiind pe marginea platoului care limitează subterasa dunăreană. Are vederi întinse şi alcătueşte o bună poziţie de rezistenţă.

[8]) *Id.*, *o. c.*, p. 430; Heidenstein, *o. c.*, p. 314; Walther zice o lună (Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 27). Descrierea trecerii Dunării de Turci, făcută de N. Iorga (*Istoria lui Mihai Viteazul*, p. 197) care spune că Mihai nu ar fi opus decât o slabă rezistenţă la vad şi că şi-ar fi avut tabăra în acest timp la Măgurele (*Ibidem*, pp. 197—198) nu este adeverită de izvoare.

[9]) Al. Papiu Ilarian, *l. c.*

[10]) Walther zice (Al. Papiu Ilarian, *l. c.*) că acest detaşament turcesc a trecut Dunărea « la o depărtare de două zile în jos de Giurgiu ». Deşi distanţa până la Rahova este numai de 30 de kilometri, în linie dreaptă, cred că trecerea s'a făcut acolo, pentrucă efectuând trecerea mai la vale, Turcii ar fi dat de lacul Greaca şi n'ar fi avut loc de trecere decât la Turtucaia. Depărtarea de 60 kilometri ce ar fi rezultat între cele două grupe turceşti şi obstacolul format de lacul Greaca ar fi făcut ca cele două grupe (cea de a doua care a trecut la vale de Rusciuc nefiind decât de câteva mii, « aliquot Turcarum millibus », Al. Papiu Ilarian, *l. c.*) să nu fi putut coopera, cum au cooperat spre a sili pe Mihai să se retragă din poziţia în care se afla. Rahova este locul unde generalul Averescu a încercat să treacă Dunărea în Septemvrie 1916.

[11]) Al. Papiu Ilarian, *l. c.*

[12]) Aci se întruneau cele trei drumuri ce duceau dela Giurgiu spre Bucureşti prin Pietrile, prin Călugăreni şi prin Stăneşti-Singureni (Alexe Anastasiu, *Bătălia dela Călugăreni 1595*, pp. 92—97).

Călugăreni, atunci când Sinan va înainta spre interiorul ţării [1]).

Operaţiile lui Mihai Viteazu
După Al. Moisescu „Bătălia de la Călugăreni" August 1595

In ziua de 13/23 August are loc bătălia dela Călugăreni [2]). Turcii bătuţi sunt siliţi să se retragă puţin [3]) şi să stea lo-

[1]) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 27.
[2]) Pp. 353—360 mai sus.
[3]) Hammer, *o. c.*, II, p. 279; Isopescu, *lo. c.*, p. 430; Naima, *o. c.*, p. 50; Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria Românilor culese din arhivele din Simancas*, p. 119; Nr. CCLX.

cului — pentru a se odihni, zice un izvor turcesc [1]), în realitate spre a se reface.

Deși victorios, Mihai, aflând de superioritatea efectivelor dușmanului [2]) și văzând că ajutoarele din Ardeal nu sosiseră încă la graniță, se hotărește, după ce se sfătuește cu comandanții săi în subordine [3]), a se retrage [4]) spre a se apropia de trupele ce urmau a sosi din Transilvania. Acestea se pregăteau încet, pentrucă Sigismund Báthory, ușuratic, vanitos și influențabil [5]), era ocupat atunci mai ales cu nunta sa [6]).

La 14/24 August, Mihai se oprește puțin pe Argeș și ajunge apoi la Văcărești, lângă București [7]), unde stă trei zile (14, 15 și 16 August) [8]). In acest timp, ostașii unguri ai lui Albert Király jefuesc și ard Bucureștii, sub pretext că altfel îl vor jefui și arde Turcii [9]). Mihai pleacă din Văcărești, la 16/26 August după amiază, și sosește la Târgoviște, la 17/27 August[10]); aci stă câteva zile[11]) și evacuiază locuitorii la Munte[12]).

Dela Târgoviște se retrase încet (parcurgând drumul în 8 zile) până la Stoenești[13]), unde se află în ultimele zile ale lunii August sau cele dintâi ale lunii Septemvrie[14]). La Stoenești, Mihai ocupă o pozițiune puternică, pe care o întărește[15]).

---

1) N a i m a, *l. c.*

2) A l. P a p i u I l a r i a n, *o. c.*, I, p. 29; I s o p e s c u, *l. c.*

3) H e i d e n s t e i n (*Rerum Polonicarum ... libri XII*, Ed. 1672, p. 315) spune că Kiraly a fost de părere că dată fiind inegalitatea forțelor să se retragă în Munți.

Magazin istoric, IV, p. 283.

4) *Luptele* ... (Pernice), p. 16).

5) A. V e r e s s, *Nunții apotolici în Ardeal*, pp. 18,27.

6) Care avu loc la 6 August (V e r e s s, *Campania Creștinilor contra lui Sinan Pașa, din toamna 1595*, p. 16); I s o p e s c u, *o. c.*, p. 405.

7) A l. P a p i u I l a r i a n, *o. c.*, I, p. 30.

8) *Ibidem.*

9) A l. P a p i u I l a r i a n, *o. c.*, I, p. 30; I s o p e s c u, *o. c.*, pp. 430—431.

10) A l. P a p i u I l a r i a n, *o. c.*, I, p. 31; I s o p e s c u, *l. c.*

11) A l. P a p i u I l a r i a n, *l. c.*

12) *Ibidem.*

13) *Ibidem ; Magazin istoric*, IV, p. 283. La trei mile de Rucăr (Stoenești) (F e s s l e r, *o. c.*, VII, p. 362); la fosta cetate a lui Radu-Vodă (I s t h w a n f y, *o. c.*, p. 411).

14) Scrisoarea lui Mihai Viteazul din Castrum de Dembouizam, dela 12 Septemvrie 1595 (I s o p e s c u, *o. c.*, p. 430).

15) F e s s l e r, *l. c.*; I s o p e s c u, *o. c.*, p. 431; care se putea apăra ușor cu câțiva pușcași și câteva tunuri ușoare (I s t h w a n f y, *l. c.*).

Forțele lui Mihai se reduseseră la 5.000 de ostași [1]); el cere din nou ajutoare, între altora și Polonilor [2]).

După ce aflară de retragerea lui Mihai [3]), Turcii înaintară și ocupară Bucureștii, pe care-l întăriră [4]). Lăsând în București o garnizoană de 10.000 de oameni [5]), Sinan ocupă apoi Târgoviștea (la 3/13 sau 4/14 Septemvrie) [6]) și pune să se întărească acest oraș [7]). Dela Târgoviște înaintează până în fața poziției ocupate de Mihai [8]). Intre timp, forțele lui Sinan Pașa se micșorează însă mult și prin pierderile pe care le suferiseră la trecerea Dunării și în bătălia dela Călugăreni [9]) și prin garnizoanele ce Turcii fuseseră nevoiți a lăsa la Giurgiu, București și Târgoviște[10]) și, mai ales, prin împrăștierea oștirii de strânsură turcească, care parte dezertase, iar parte se risipise după pradă[11]). Pe de altă parte, Tătarii nu veniseră cum trebuiau[12]), iar toamna era ploioasă[13]).

Mihai nu lăsa dușmanului o clipă de răgaz și-l hărțui continuu[14]).

In acest timp, Sigismund Bâthory, care terminase nunta și-și adunase o parte din forțe, plecă la 27 August cu 6.000—8.000

[1]) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 31; 8.000, Pellérdi, la Crăciun în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, VI (p. 8 din extras).

[2]) Isopescu, *o. c.*, p. 430.

[3]) Naima, *o. c.*, p. 60.

[4]) Hammer, *o. c.*, II, p. 279; Hurmuzaki, IV[1], p. 206; Isopescu *o. c.*, pp. 434, 440; *Magazin istoric*, IV, p. 283.

[5]) **Isopescu, *o. c.*, p. 430; Pellérdi, *o. c.***

[6]) Hasan Pașa a plecat din București spre Târgoviște la 1/11 Septemvrie (Isopescu, *o. c.*, p. 430).

[7]) Hammer, *l. c.;* Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 32; *Magazin istoric*, *l. c.;* Naima, *o. c.*, p. 61.

[8]) Hurmuzaki, III[1], p. 489.

[9]) Mihai spune că Turcii au pierdut la Călugăreni 7.000 de oameni (Isopescu, *l. c.*); un agent polon zice 4.000 (*Idem*, p. 431).

[10]) 10.000 de oameni la București (Isopescu, *o. c.*, p. 430); 10.000, la București și 5.000 la Giurgiu (Veress, *Campania Creștinilor contra lui Sinan Pașa*, p. 51). La Târgoviște, garnizoana era de 1.500; Academia Română, *Mem. Secț. Ist.*, Seria III, Tom. XII, p. 323).

[11]) Raportul lui Sinan Pașa (Hurmuzaki, III[1], p. 493); la 12 Septemvrie, Mihai Viteazul socotește că Turcii au 10.000 de oameni la București și că 30.000 au plecat la 11 Septemvrie spre Târgoviște; din acești 40.000 numai 12.000 erau soldați de meserie (Isopescu, *o.*, p. 430); Heidenstein, *Rerum Polonicarum . . . libri XII*, p. 322.

[12]) Raportul lui Sinan Pașa, *l. c.;* Isopescu, *l. c.* Tătarii erau ocupați cu Polonii în Moldova, vezi mai departe, pp. 49—50.

[13]) Raportul lui Sinan Pașa, *l. c.;* Veress, *Nunții apostolici în Ardeal*, p. 25.

[14]) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 32; Veress, *Campania Creștinilor . . .* p. 23 și nota 1.

de călăreți [1]). La 28 August era la Sas-Sebeș [2]), iar la 6 Septemvrie la Codlea [3]). Aci a stat 18 zile [4]) spre a aduna trupe nouă. Secuii, sosiți la 4 Septemvrie, și Moldovenii, veniți la 24 Septemvrie [5]), fac ca efectivul total, de care a dispus Sigismund Báthory să se urce la 52.000 de oameni și 63 de tunuri [6]).

Cu aceste forțe Domnitorul ardelean pleacă la 25 Septemvrie [7]), intră în Muntenia. prin Bran, la 2 Octomvrie [8]) și se întrunește cu Mihai, la 6 Octomvrie [9]).

La vestirea sosirii lui Báthory, Sinan Pașa, după oarecari hărțuieli[10]), nu se încumetă să se măsoare cu armata creștină, deoarece, precum am arătat mai sus, forțele sale erau reduse, Tătarii nu veniseră și era vremea când Turcii încetau de obiceiu campaniile lor[11]).

In retragere, Sinan lasă, la Târgoviște, o garnizoană de 1.500 de oameni cu 46 de tunuri[12]).

Armata creștină înaintă spre Târgoviște, de care se apropie la 5/15 Octomvrie[13]) și pe care o atacă și o luă (8/18 Oc-

---

1) Veress, *o. c.*, p. 17.

2) *Ib.*, *l. c.*

3) *Quellen* ... V, p. 150; Veress (*o. c.*, p. 19) dă data de 3 Septemvrie.

4) *Ib*. ... IV, p. 13.

5) *Ib*. ... IV, p. 158. Efectivul lor era scootit ca fiind de 28.000 (*Quellen* ... V, p. 150); 22.000 la Veress (*o. c.*, p. 19); *Quellen* ... IV, *l. c.* Efectivul lor era de 4.000 de oameni *(Ibid.)* cu 22 tunuri mari (Veress, *l. c.*).

6) Veress, *o. c.*, p. 20; acelaşi efectiv la Isthwanfy (*o. c.*, p. 413); 54.000 cu 54 tunuri, la Sagredo (*o. c.*, p. 497); 16.000, la Walther (Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 32); 37.500 (Hurmuzaki, XII, p. 80). Isthwanfy era funcţionar în cancelaria transilvană, deci avea date oficiale.

7) *Quellen* ... IV, p. 13.

8) *Ib*. ... IV, p. 158. In relația din 14 Noemvrie 1595 a lui F. Pigafetta către cancelarul toscan, se spune (Veress, *o. c.*, p. 57) că, după ce trupele lui Bathory au trecut hotarul (numit de dânsul *Hatar*), ele au mers pe lângă un munte *Petersberg*. Dr. A. Veress, arată, în nota 2: « Muntele Petersberg (Sânpetru) deasupra comunei cu acelaşi nume, din județul Brașov ». Este evident o eroare, căci Sânpetru este la Nord de Brașov, pe când autorul relației vorbește de un munte aflat la Sud — *in mezzogiorno* — de granița româno-ardeleană.

9) *Magazin istoric*, IV, p. 283. Fessler (*o. c.*, VII, p. 362) și Isthwanfy (*o. c.*, p. 413) dau data de 3 Octomvrie.

10) Veress, *o. c.*, p. 77.

11) Era atât de obişnuită la Turci încetarea campaniilor toamna, încât cronicarul ungur Miko Ferentz (citat de Șincai, *Cronica Românilor*, II, p. 412), spune că ajutoarele ce veneau cu Báthory au stat la strâmtori (graniţă) « până ce s'au răcit și au venit timpul să se întoarne Turcii ».

Heidenstein, *o. c.*, p. 322; Hurmuzaki, III, p. 465.

Veress, *Documente privitoare la Istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, IV, pp. 297—301.

12) Hurmuzaki, III, p. 151.

13) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 32.

tomvrie) [1]), spre a nu lăsa în flancul și apoi în spatele oștirii aliate o grupă inimică, ce putea face mare rău, mai ales convoiurilor ce veneau din Ardeal [2]).

Sinan se retrase prin București, pe care-l arse [3]), și urmă drumul spre Giurgiu, distrugând podurile de pe Argeș în urma sa [4]).

Armata creștină, care trimisese recunoașteri de cavalerie spre a vedea ce făcea Sinan [5]), a luat drumul direct spre Giurgiu [6]), plecând la 11/21 Octomvrie din Târgoviște [7]). Drumul urmat, lăsând Bucureștii la stânga [8]), era cel direct spre Giurgiu [9]) și era greu, pentrucă trecea prin terenuri desfundate și prin păduri[10]). El a fost probabil șleaul vechiu ce trecea din Titu prin valea Neajlovului până la Vadul Lat (trecere peste râu, cum indică chiar numele localității), apoi prin Rușii lui Asan, Ghimpați, valea Milcovățului, trecând prin zona păduroasă Căscioarele-Mereni-Ghimpați.

Creștinii ajung pe Turci, la Giurgiu, în seara de 18/28 Octomvrie[11]), îi atacă, cauzând Osmanilor pierderi mari și iau apoi cetatea Giurgiu[12]). Un cronicar turc zice că o retragere și o înfrângere atât de dezastroasă nu se mai înregistrase în istorie[13]).

---

[1]) Academia Română, *Mem. Secț. Ist.*, Seria III, Tom. XII, p. 325.

[2]) In sfatul ce s'a ținut după ce s'a ajuns în fața Târgoviștei, Mihai și Király au fost de părere, a nu urmări pe Sinan Pașa (imediat), pentrucă garnizoana din Târgoviște ar putea ataca convoiurile (Isthwanfy, *o. c.*, p. 414).

[3]) Isthwanfy, *l. c.;* Naima, *o. c.*, p. 64.

[4]) Hurmuzaki, III_2, pp. 151, 491; VIII, p. 194; Veress, *Nunții Apostolici în Ardeal*, p. 26.

[5]) Isthwanfy, *l. c.;* Veress, *Campania Creștinilor* . . . p. 26.

[6]) Hurmuzaki, VIII, p. 194, Veress, *l. c.*

[7]) Hurmuzaki, III^1, p. 151; VIII, p. 194; Veress (*o. c.*, p. 25) zice, că pornirea s'a făcut a treia zi. Deoarece cetatea s'a luat la 8/18, deci plecarea a avut loc la 11/21.

[8]) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 34; Isthwanfy, *l. c.*

[9]) Hurmuzaki, VIII, p. 194; Veress, *o. c.*, p. 26.

[10]) «. . . li molti pantani et selve, che ci è bisognato passare» (Hurmuzaki, III_2, p. 151; VIII, p. 194).

[11]) Hurmuzaki, III_2, p. 151; Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 214; Isthwanfy, *o. c.*, p. 415; Veress, *o. c.*, pp. 26, 54.

[12]) La 20/30 Octomvrie (Veress, *o. c.*, pp. 27, 55); Hammer (*o. c.*, p. 280) dă data de 27 Octomvrie, ceea ce este o imposibilitate, deoarece oastea creştină nu a sosit la Giurgiu la 18/28 Octomvrie.

[13]) « So very disastrous a retreat, as well as defeat, has never been recorded in any history (Naima, *o. c.*, p. 65).

Sigismund Báthory și Moldovenii se întorc apoi acasă [1]); cel dintâi lasă pe Király, cu puține oști, pentru a ajuta, la nevoie, pe Mihai [2]). Acesta caută să reorganizeze țara și să ajute pe locuitorii, cari revin pe la casele lor [3]).

Răzvan, Domnul Moldovei, semnalase din timpul verii pregătirile Turcilor pentru a trece Dunărea la Galați [4]) și la Oblucița [5]) și mișcările acelora din raiaua Cetății Albe [6]) și luase cuvenitele măsuri de pază la treceri [7]). El venise, cum am arătat, cu o mică oaste, să ia parte la izgonirea lui Sinan Pașa din Muntenia. In lipsa lui din Moldova, cancelarul polon Zámoyski, căruia nu-i convenea prezența pe tronul moldovenesc a unui Domn ostil Porții [8]) și favorabil alianței cu împăratul Rudolf [9]), intrase în Moldova spre a împiedeca trecerea Tătarilor[10]). El pusese pe tron pe Eremia Movilă[11]) și luase măsuri pentru a face față înaintării Tătarilor în Moldova[12]). După câteva lupte[13]), Tătarii au convenit să părăsească Moldova și să lase domnia lui Eremia Movilă [14]).

---

1) A plecat la 21 Noemvrie din Gherghița (Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 36); la 14/24 Noemvrie era în Brașov (Veress, *o. c.*, p. 29); Veress, *o. c.*, pp. 29—30.

2) Spontoni, *o. c.*, p. 111.

3) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, pp. 36—37.

4) Unde au și trecut (Hurmuzaki, XII, p. 104).

5) Cl. Isopescu, *o. c.*, p. 413. Turcii au trecut și aci (*Idem*, p. 419).

6) Hurmuzaki, XII, p. 102.

7) Heidenstein, *o. c.*, p. 315; Isopescu, *l. c.*

8) De Thou în Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, pp. 208—209.

9) Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 482.

10) Fessler, *o. c.*, VII, p. 366; Heidenstein, *o. c.*, p. 316; Hurmuzaki, XII, p. 111; Corfus, *o. c.*, pp. 22—25.

11) Heidenstein, *o. c.*, p. 318; Hurmuzaki, XII, pp. 104, 111; Isthwanfy, *o. c.*, p. 416; Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 483; *Magazin istoric*, IV, p. 283; Corfus, *l. c.*

12) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 209; Isopescu, *o. c.*, p. 434.

13) Heidenstein, *o. c.*, p. 320; Hurmuzaki, XII, pp. 351—352; Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 483; *Magazin istoric*, IV, p. 284.

14) Heidenstein, *o. c.*, pp. 320—321; Hurmuzaki, III, pp. 245—246; N. Iorga, *Acte și Fragmente*, I, pp. 147, 149—150. Deși adversar al alianței contra Turcilor și deci în bune relațiuni cu Turcii, Zámoyski a adus un serviciu real cauzei celei dintâi prin reținerea Tătarilor, a căror lipsă în Muntenia a fost una din pricinile retragerii dezastroase a lui Sinan Pașa (raportul acestuia în Hurmuzaki, III_2, p. 493). De altfel cum am văzut mai sus (p. 346), atât Mihai cât și Sigismund Báthory ceruseră Polonilor să împiedece cel puțin pe Tătari de a ataca, spre a le asigura spatele (Isopescu, *o. c.*, pp. 393, 399, 408).

Răsvan, după întoarcerea sa dela Giurgiu, încercă să recapete domnia Moldovei, dar fu înfrânt și omorît [1]).

Socotind probabil pe Mihai ca scos din cauză sau în orice caz ca foarte mult slăbit, știind că Polonii împiedecau Moldova să se miște [2]), dar mai ales sub imboldul Franței [3]), Turcii hotărîră să urmeze războiul cu împăratul german [4]), împiedecând astfel pe acesta de a se mai gândi să ajute pe alții.

Mihai, credincios și ideii sale de neatârnare [5]) și îndatoririlor ce luase [6]), și pentru a ocupa pe ostașii săi [7]) (parte lăsați, precum am văzut, de Sigismund Báthory, parte năimiți de dânsul), întreprinse o serie de raite peste Dunăre. Turcii răspunseră prin alte raite [8]), căutând și a răzbuna răul ce le făcea Mihai [9]), dar și a țintui pe acesta în țara sa și a-l împiedeca să ia parte la războiul din Ungaria.

De aci au rezultat o serie de incursii, de o parte și de alta a Dunării, incursii care ținură mai bine de trei ani (1596—1599). Cu ocazia acestor raite Românii distruseră multe localități și întărituri de pe dreapta Dunării[10]) (Babadag, Plevna, Nicopol, Vidin) [11]) și ajunseră până'n Balcani, atacând acolo forțele turcești ce se duceau spre Ungaria sau se întorceau acasă[12]).

---

[1]) Heidenstein, *o. c.*, pp. 323—324; Hurmuzaki, III_2, pp. 162—163; Supl., II_1, p. 412; Isthwanfy, *l. c.; Magazin istoric*, IV, p. 285.

[2]) Prin punerea lui Eremia Movilă în scaun și prin învoirea făcută de Zámoyski cu Tătarii.

[3]) La 15 Noemvrie și 11 Decemvrie 1595 și la 5 Februarie 1596, Henric IV, Regele Franței, scrie lui De Brèves, trimisul francez la Constantinopol, să convingă pe Sultan a continua războiul contra Impăratului Rudolf, să repete îndemnurile în acest sens și să arate Turcilor că trebue să profite de faptul că Rudolf stă rău cu Polonii (Hurmuzaki, Supl. I_1, pp. 115—117). Despre marea influență a lui De Brèves vezi Hammer, *o. c.*, II, p. 295.

[4]) Hammer, *o. c.*, II, pp. 282—283.

[5]) Memoriul său (Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 254).

[6]) *Ibidem.* Sfatul de războiu din Viena confirmă lucrul acesta, la 4 Noemvrie 1598 (Hurmuzaki, III, p. 309).

[7]) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 37.

[8]) *Magazinul istoric*, IV, p. 288.

[9]) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, pp. 38—39.

[10]) Hurmuzaki, Supl. II_1, pp. 485—486.

[11]) Crăciun, *o. c.*, p. 112; Hammer, *o. c.*, II, p. 290 Hurmuzaki, IV_2, p. 219; XII, p. 258; Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, pp. 37, 43—44, 218; *Luptele* . . . (Pernice), pp. 22—24; N. Iorga, *Studii și Documente,* III, p. 5; *Magazinul istoric*, IV, pp. 285, 288—290.

[12]) Crăciun, *o. c.*, p. 112; *Luptele* . . . (Pernice), pp. 17—18.

Turcii și Tătarii, la rândul lor, devastară Buzăul, Brăila și Bucureștii [1]).

Aceste incursii, duse toate vijelios, fură când precedate, când urmate de negocieri sau de învoieli care, și dintr'o parte și din cealaltă, n'aveau decât scopul de a înșela pe vrăjmaș, spre a-l prinde nepregătit [2]).

Pentru întărirea forțelor lor, Turcii recurg la ajutorul Tătarilor [3]), iar Mihai (pe care tot Turcii căutaseră a-l da la o parte prin comploturi interne și externe [4]) făcu, în același scop, apel la puterile creștine [5]), îndemnă pe creștinii dela Sudul Dunării să se răscoale [6]) și merse la Alba Iulia să încurajeze pe Sigismund Báthory ca să continue lupta contra Necredincioșilor [7]). Războiul avu astfel mai mult caracterul unui războiu de partizani, neavând ca directivă decât hotărîrea de a ataca mereu, când ici, când colo, spre a nu da odihnă potrivnicului și a-i aduce mereu pagube.

Comentarii. Cunoscând acum faptele să cercetăm care au fost ideea sau ideile strategice ce au condus pe Mihai în făptuire și cum și-a pus ideea în aplicare, deci care i-a fost strategia.

Hotărît — și aș zice chiar nevoit — să se răscoale, Mihai trebuia să se scape, mai întâi, de tot ce putea să-l împiedece în răscoala sa în țară, fie prin opunere cu forța, fie prin dare de știri la Constantinopol. Această piedecă o constituiau Turcii aflați în țară. După ideile timpului îndepărtarea

---

1) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 40.

2) Hurmuzaki, IV_2, pp. 223, 227, 234, 236, 237, 241, 242; XIV^1, pp. 106, 108; Supl. II_1, pp. 408, 421; Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, pp. 39—40, 44—45, 47, 299—302; *Luptele* . . . . .(Pernice), pp. 19—21; *Magazin istoric*, IV, p. 288; *Revista istorică*, XX, p. 129.

3) Crăciun. *o. c.*, p. 108; Hurmuzaki, Supl. II_1, p. 407; Iorga, *Acte și Fragmente*, I, pp. 160—161.

4) Hurmuzaki, Supl. II_1, pp. 378, 412, 487, 551; Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, pp. 37—38.

5) Hurmuzaki, III, pp. 275, 294; III^1, pp. 236, 244; XII, pp. 292—293, 404, 305. Regele Spaniei dădu subvenții care însă nu ajunseră lui Mihai, ci rămaseră la Viena și la Alba Iulia (Al. Ciorănescu, *Trois mémoires sur Michel le Brave. Michel le Brave et la potilique espagnole*, pp. 9, 13, 16).

6) Hurmuzaki, III_2, pp. 226, 236, 243; XII, p. 291; XIV_1, p. 105; Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, pp. 45—46.

7) Crăciun, *o. c.*, pp. 109—110; Hurmuzaki, III_2, pp. 513—151; Iorga, *Acte și Fragmente*, I, pp. 153, 155; *Magazin istoric*, IV, p. 286; Veress, *Nunții apostolici în Ardeal*, p. 32.

acestora prin expulsare sau prin internare era exclusă și nu rămânea decât măcelărirea [1]), care a fost organizată sistematic și într'un secret admirabil ținut [2]), ceea ce este încă o dovadă că revolta fu o nevoie adânc simțită de toți.

Răscoala fiind dată pe față prin măcelărirea Turcilor, era de așteptat o reacțiune din partea Porții și care putea fi primul instrument al acestei reacțiuni decât garnizoanele turcești din orașele de pe ambele maluri ale Dunării, din Sudul Basarabiei și din regiunea cuprinsă între Dunăre și Balcani? Atacul acestor garnizoane de către Români, imediat, înainte chiar ca ele să afle despre răscoală, a fost o măsură firească, căci a pricinuit pierderi Turcilor și a făcut ca ascendentul moral să rămână de partea Românilor. S'a încercat, în același timp, a se cuceri cetățile de pe Dunăre, care slujeau de puncte de sprijin Turcilor, dar nu s'a reușit din cauza lipsei de mijloace. Detașamentele trimise de Domnii români au trebuit să se mulțumească astfel cu luarea și arderea orașelor, lucru ce a cauzat de altminterelea Turcilor pagube destul de însemnate.

Poarta a reacționat repede și, în Ianuarie 1595, Mihai s'a găsit amenințat: 1. de o armată turcească, care aducând cu ea un pretendent la tronul țării, și concentrată la Rusciuc, și 2. de Tătari. Aceștia trecând Dunărea la Vidin, înaintau de-a-lungul stângei Dunării, spre a coopera cu Turcii cari aveau și un detașament la Nord de Giurgiu. Mihai, la timp și bine informat, își adună forțele (mercenari și puțină oaste de țară) și, trecând prin Pietrile, se așeză la Nord de Giurgiu, între cele două direcțiuni de atac.

Tătarii fiind mai aproape (sosiți mai de vreme la punctul de întâlnire — Turcii neavând decât un detașament sau o slabă avangardă pe malul stâng al Dunării), Mihai trimite un detașament spre a-i hărțui și a-i fixa, apoi îi atacă și-i înfrânge. După aceea atacă micul detașament turcesc și, în urma înfrângerii acestuia, trecând Dunărea pe ghiață,

---

[1]) N. Iorga (*Istoria lui Mihai Viteazul*, I, p. 146) apreciază la fel această cruntă nevoie.

[2]) Cu excepția cazului citat de N. Bălcescu (*o. c.*, p. 51), care nu dă însă documentarea.

Mihai atacă forțele turcești dela Rusciuc, pe care la învinse și le risipi. Domnul român a executat deci, în foarte bune condițiuni, o manevră pe linii interioare, manevră care a dat rezultatele așteptate: risipirea Tătarilor și înfrângerea oștirii turcești venită ca să pună pe scaunul muntenesc un alt Domnitor.

Urmară apoi neîncetate atacuri asupra cetăților și orașelor dunărene și a celor din Bulgaria, atacuri având de scop de a împrăștia mereu forțele turcești, mai apropiate și a le uza, precum și acelea de a încuraja, prin distrugerea garnizoanelor turcești, populațiunile locale la răscoală. In fine, prin aceste atacuri Mihai căuta să dea de lucru (cum spune pentru o epocă mai târzie Walther [1]) mercenarilor săi. Turcii au reacționat local și au fost nevoiți, în fața acestor atacuri neîncetate, care amenințau linia lor de comunicație cu Ungaria și-i lipseau de aprovizionările ce procurau până atunci țările românești, să întrerupă, pentru anul 1595, campania din Ungaria (unde au avut loc numai operațiuni locale) spre a-și concentra forțele în contra lui Mihai. Acesta, atrăgând grosul forțelor musulmane asupra sa, își îndeplinea cu prisosință angajamentele luate și realiza astfel rolul ce-i revenea într'un războiu de ansamblu al puterilor creștine contra Musulmanilor. Puterile creștine însă, ca în atâtea alte rânduri, nu conlucrară în clipa prielnică și Mihai fu lăsat la propriile-i puteri și la câțiva osteni ardeleni comandați de Albert Király.

Spre a face față marelui atac turcesc din vara anului 1595, care se anunță prin mai multe amenințări de trecere, Mihai se acoperi cu detașamente la toate vadurile Dunării, iar grosul îl ținu la București. Trupele de acoperire au executat o acoperire activă, atacând mereu trupele turcești din fața lor. Ele procurară (dimpreună, probabil cu locuitorii băștinași dela Sudul Dunării, cari țineau cu Mihai) știri precise asupra locului unde urma să aibă loc trecerea principală — Rusciuc-Giurgiu — și Mihai se îndreptă, la timp, într'acolo cu grosul forțelor sale. El luă, pe marginea terasei dunărene, o pozițiune

[1]) Al. Papiu Ilarian, o. c., I, p. 37.

de pe care putu împiedeca, câtva timp, trecerea Turcilor. In urma trecerii însă a unui detașament turcesc mai la vale, fu nevoit să se retragă.

După obiceiul vremii, armata turcească trebuia să se îndrepte spre capitala țării, pentru a așeza acolo un nou Domn sau un guvernator turc. Forțele lui Mihai erau însă neîndestulătoare ca să se poată opune, în câmp, armatei dușmane, iar ajutoarele din Ardeal nici nu porniseră încă. Pe de altă parte Mihai nu putea lăsa țara cu holdele ei, pe mâna Turcilor, fără nicio opunere. Nu putea lăsa, căci s'ar fi socotit că el însuși renunță la tot și ar fi fost părăsit și de oștirea sa și de Sigismund Báthory. Un refugiat în țară străină poate cel mult cere, dar nu impune. De aceea — și psihologicește avu dreptate — Domnul român se hotărî să atace armata turcească, la trecerea acesteia prin defileul dela Călugăreni. Izbânda tactică fu de partea lui Mihai, o mărturisesc cronicarii turci; el nu avea însă puteri îndestulătoare pentru a risca o nouă luptă. De aceea se retrase și, evacuând populația în munți, luă poziție în valea Ialomiței, acolo unde trecea drumul Brașovului, asigurând astfel debușarea peste munți a armatei de ajutor ardelene și îngreuind un atac din partea lui Sinan pașa. Forțele celor doi adversari se echilibrau acum aproape.

In campania din toamna anului 1595, strategia oastei creștine a constat pur și simplu în urmărirea armatei turcești care se retrăgea. In această campanie, în care comanda de căpetenie o avea Sigismund Báthory, hotărîrile și însărcinările de seamă au fost ale lui Mihai și ale lui Răzvan [1]).

In anii următori, Turcii au făcut din nou sforțarea lor principală în Ungaria. Deși a trimis, la anumite momente, câteva trupe acolo, Mihai nu putea să-și părăsească țara spre a-le urma. Prin raitele sale necontenite pe dreapta Dunării el a îndeplinit însă un rol strategic însemnat, acela de a neliniști mereu teritoriile dela Sudul Dunării și nu numai de a lipsi pe Turci de ajutorul în oameni ce le-ar fi adus un Domn favorabil lor și de acel, și mai bine venit, al aprovizio-

[1]) N. Iorga în *Revista istorică*, XI, Nr. 7—9, p. 169.

nărilor, dar i-a silit să țină o parte din trupe aci, pe care le-a uzat.

In rezumat, privind în întregul său războiul dus în aceste părți ale Europei, în anii 1594—1599, în contra Turcilor, se vede că Mihai a atras asupra sa, în 1595, grosul trupelor turcești, pe care le-a măcinat, iar, în anii următori, a reținut în fața sa forțe turcești îndestulătoare și a lipsit pe Turci de resursele ce le procurau de obiceiu țările dela Dunărea de jos. Dacă rezultatele nu au fost mai mari, dacă puterile creștine nu au avut atunci o izbândă mai hotărîtoare, vina nu a fost a lui Mihai, care s'a arătat și leal față de angajamentele sale (ținând seamă de posibilitățile lui) și priceput în ducerea războiului de uzură, ceea ce era rolul său.

Cucerirea Ardealului. In timp ce Mihai continua lupta cu Turcii, situațiunea sa se găsi înrăutățită prin schimbările ce se produceau în Transilvania, cu care era aliat.

Sigismund Báthory se obosise de Domnie și, după tratative cu împăratul dela Viena [1]), cedase acestuia Transilvania în schimbul ducatelor de Oppeln și de Ratibor în Silezia, unde plecă în Aprilie 1598. Se sătură însă curând și de noua sa vieață și se întoarse în Ardeal, unde sosi la 20 August 1598 și reluă Domnia, cu consimțimântul Statelor [2]).

Curând însă schimbăciosul principe își schimbă din nou gândul și plecă, lăsând de astădată ca domn pe vărul său, cardinalul Andrei Báthory (cumnat cu Zamoyski, cancelarul polon), care fu recunoscut de Dieta transilvană, în Aprilie 1599 [3]).

Ocuparea tronului ardelean de către cardinal nu a convenit nici împăratului german [4]), nici Secuilor [5]) și nici lui Mihai [6]). Și acestuia nu-i convenea deoarece, dată fiind dușmănia Tur-

[1]) Hurmuzaki, III_2, p. 231.

[2]) *Ib.*, III, p. 312; Isthwanfy, *o. c.*, pp. 446—447.

[3]) Crăciun, *o. c.*, pp. 113, 121; Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 127; Isthwanfy, *o. c.*, p. 452; *Magazin istoric*, IV, pp. 291—292.

[4]) Căci însemna nu numai pierderea Transilvaniei, pe care o căpătase prin schimbul cu Sigismund Báthory, dar chiar trecerea acestui principat în sfera de influență a Poloniei. Impăratul era supărat (Hurmuzaki, III_2, p. 321; Al. Ciorănescu, *o. c.*, pp. 144—145, Nr. CCCXVII).

[5]) Bathoreștii le suprimaseră drepturile (Hurmuzaki, III, p. 431; IV, p. 283).

[6]) Ilie Corfus, *o. c.*, p. 50.

cilor și a lui Eremia Movilă, era în primejdie — prin prezența lui Andrei Báthory, omul lui Zamoyski [1]) pe tronul Transilvaniei — să fie împresurat din toate părțile, ceea ce se plănuise de altfel contra lui [2]).

Cunoscând sau bănuind aceste intențiuni și înțeles cu împăratul Rudolf [3]) (care nu avea încredere într'însul, dar voia a « se servi » de el) [4]), Mihai se hotărî să intre în Ardeal, concomitent cu o înaintare a trupelor imperiale pe la Nord, și să-l ocupe în numele împăraratului [5]) (poate chiar de pe atunci cu gândul ascuns de a-l păstra pentru sine [6]).

[1]) I s t h w a n f y, *o. c.*, p. 452. Că era influențat de Poloni se știa la Veneția, la 19 Iunie 1599 (A. M e s r o b i a n u, *Documente din arhiva Vaticanului referitoare la Mihai Viteazul*, p. 161). Școala Română din Roma, *Diplomatarium italicum*, II, p. 102. P. P. P a n a i t e s c u, *Documente privitoare la Mihai Viteazul* pp. 96 sqq.

[2]) X e n o p o l (*o. c.*, pp. 246—248) zice că lui Mihai nu-i putea conveni așezarea Austriacilor în Ardeal, pentrucă ar fi împiedicat căpătarea neatârnării, lucru urmărit de dânsul; că pentru a împiedeca aceasta a încercat dintâi a susține candidatura lui Iojica la tronul ardelean și apoi, văzând că nu reușește, a încercat să se împace cu Turcii. Mihai avea nevoie de pacea cu Turcii pentru a căpăta libertatea de acțiune spre Ardeal, dar nu cred ca el să fi preferit alianța sau împăcarea cu Turcii alianței cu împăratul Rudolf.

H u r m u z a k i, III, pp. 317 sqq; XI, p. 384; XI, p. 384; Supl. II_1, pp. 584—585. Atacul Țării Românești din Moldova și din Turcia fu chiar plănuit (*Luptele* . . . (Pernice), pp. 27—28) și B a s t a spune într'o scrisoare din 7 Septemvrie 1599, că, prin atacul său, Mihai a vrut să prevină atacul celorlalți (*Mon. Hung. Hist. Diplom.* XXXIV, pp. 254—255). La 29.XI.1599, Radibrad scrie că cardinalul Báthory pusese la cale, împreună cu Turcii și cu Eremia Movilă, un atac concentric contra lui Mihai, care a atacat ca să prevină atacul plănuit (H u r m u z a k i, XII, p. 518).

[3]) Negocierile au ținut mult timp (H u r m u z a k i, III, pp. 283, 285, 287; XII, pp. 338—348, 359, 432—433). A. V e r e s s, *Doc. privitoare* . . . , V, p. 242. Înțelegerea se făcu prin tratatul încheiat la Târgoviște, la 5 Iunie 1598, cu trimișii împăratului german, prin care Mihai și cu boierii săi se declarau neatârnați de Turcia și recunoșteau suzeranitatea coroanei ungurești (H u r m u z a k i, III, pp. 287, 289, 317; XII, pp. 359, 381, 383, 397; I s t h w a n f y, *o. c.*, p. 444; *Magazin istoric*, IV, p. 292; P r a y, *Dissertationes*, pp. 155, 199; Spontoni, *o. c.*, pp. 88—89). La 4 Noemvrie 1598, sfatul împăratului Rudolf refereează acestuia că ar trebui să însărcineze pe Mihai cu gonirea lui Sigismund Báthory din scaun și cu ocuparea Transilvaniei (H u r m u z a k i, III, p. 309). Marc Fumée sieur de Genille, *Histoire générale des troubles de Hongrie*, Paris, 1608, II, p. 732.

[4]) H u r m u z a k i, III_2, p. 334.

[5]) H u r m u z a k i, III, pp. 317, 344, 352, 353, 391, 427, 511; III_2, p. 321; XI, p. 383; XII, pp. 428, 432, 433, 3447—448; Al. P a p i u I l a r i a n, *o. c.*, I, p. 257; S p o n t o n i, *o. c.*, p. 90.

Înțelegerea cu B a s t a, pentru a ataca în același timp, se făcuse prin Stoica, în ziua de 2 August (*Mon. Hung. Hist. Diplom.*, XXXIV. 378).

Boierii munteni și mai cu seamă Buzeștii erau contra luării Transilvaniei (H u r m u z a k i, III, p. 352).

[6]) Așa crede X e n o p o l (*o. c.*, V, pp. 274—275), fără a da dovezi precise.

Așa îl acuză S p o n t o n i (*o. c.*, pp. 53—90).

Așa scrie, din Alba-Iulia, arhiducelui Maximilian, la 27 Aprilie 1598 (H u r m u z a k i, XII, p. 345). H u r m u z a k i, III, p. 351; *Revista istorică*, XX, p. 131.

Pentru a căpăta libertatea de acțiune necesară, Mihai a primit, pe de o parte, propunerea de alianță a lui Báthory [1]), iar pe de alta, a reluat tratativele de împăcare cu Turcii, pe care nu le duce însă, nici de astădată, la bun sfârșit din cauza neîncrederii ce aveau Turcii față de dânsul [2]). Dar aceștia îl lasă deocamdată în pace. In acelaș timp, Mihai tratează cu Tătarii [3]).

Andrei Báthory se supune Turcilor în Septemvrie 1599 [4]). Nu mai era de așteptat. Mihai, care se afla la București [5]), unde prezența sa justifica afirmarea că se pregătește de atac contra Turcilor, își adună grosul forțelor, al căror total era de circa 15.000—18.000, cu un număr destul de mare de tunuri [6]), în jurul Ploieștilor [7]), în zona Gherghița, Ploiești, Florești [8]), pe când trupele din Oltenia se adunară în valea Oltului [9]). Lui Báthory, Mihai îi spuses că ordonase concentrarea în vederea războiului cu Turcii [10]) și-i ceru chiar a trece, cu trupele sale, prin Ardeal, în ajutorul împăratului [11]).

[1]) Prin tratatul din 26 Iunie 1599 (Hurmuzaki, III, pp. 329, 331, 332, 361); Isthwanfy, *o. c.*, p. 453.

[2]) Hurmuzaki, III, pp. 516—530; IV_2, p. 223; XII, p. 329; XIV, pp. 316—319; Iorga, *Acte și Fragmente*, I, pp. 161, 162.

[3]) Hurmuzaki, III, pp. 289, 292, 295.

[4]) *Ib.*, III, pp. 320, 528.

[5]) *Ib.*, III_2, p. 364.

[6]) Este greu de stabilit exact efectivul pe care l-a adunat Mihai în jurul Ploieștilor, căci știrile sunt contradictorii. Dar dacă admitem că , la Șelimber Mihai a avut 30.000 de luptători și 80 de tunuri (Academia Română, *Mem. Sect. Ist.*, Seria III, Tom. XII, p. 128), dacă scădem din această cifră efectivul de 6.000—18.000, atribuit forțelor din Oltenia (Academia Română, *Mem. Sect. Ist.*, Seria III, Tom. XII, p. 127, nota 8) și dacă nu uităm că Mihai a primit și câteva mii de Secui, cred că efectivul de 15.000 la 18.000 este acel avut la Ploiești. In *Diplomatarium Italicum* (Școala Română dela Roma), vol. II, se dau ca efective: 40.000 (p. 112), 25—30.000 (p. 113), 30.000 (p. 114), 16.000 (p. 116). In Hurmuzaki: 25.000 (III, p. 361), 100.000, 30.000, 60.000 (XII, pp. 475, 481, 525). Heidenstein (*o. c.*, p. 346) dă 24.500. Sunt, cred, exagerate efectivele arătate de N. Iorga în *Istoria lui Mihai Viteazul*, II, p. 1. Era cu neputință ca Mihai să fi avut un efectiv de 100.000 de ostași. Un raport polon arată că Mihai a intrat în Transilvania cu 20.000 de oameni (Ilie Corfus, *o. c.*, p. 248).

[7]) Hurmuzaki, III, p. 364; XII, pp. 475, 525.

[8]) Crăciun, *o. c.*, p. 115.

[9]) Hurmuzaki, III_2, p. 364; Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 72; 18.000, ca efectiv (Hurmuzaki, XII, p. 475). Nu corespunde faptelor concentrarea trupelor românești și direcțile de atac, așa cum sunt arătate de N. Iorga în *Istoria lui Mihai Viteazul* (II, p. 1).

[10]) Hurmuzaki, III, p. 364; Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 60; Isthwanfy, *o. e.*, p. 452; Spontoni, *o. c.*, p. 90.

[11]) *Diplomatarium Italicum*, II, p. 88; Hurmuzaki XII, pp. 430—431; Isthwanfy, *o. c.*, p. 453.

Plecând din Ploiești la 4/14 Octomvrie 1599 [1]), Mihai a înaintat cu o parte din trupele sale de infanterie și cavalerie [2])

Răsboaele din 1594, 1595, 1599, 1560, 1653.

până la poalele munților, în aceeași zi de Joi 4/14 Octomvrie. A doua zi, 5/15 Octomvrie, a trecut peste munți [3]), pe cari-i

[1]) Datele sunt socotite confruntând cele arătate de S z a m o s k ö z i (C r ă c i u n, *o. c.*, pp. 115—116) cu cele cuprinse în *Quellen* . . . . V, pp. 283, 284, și în A l. P a p i u I l a r i a n (*o. c.*, I, p. 233 și III, p. 72).

[2]) A l. P a p i u I l a r i a n, *o. c.*, III, p. 72; 8000 de « haiduci », 2000 de călăreți (H u r m u z a k i, XII, pp. 475, 525).

[3]) Un izvor (*Quellen . . . l. c.*) zice peste Vitaș; probabil că a trecut peste pasul Tătarilor (aceasta este și părerea lui I. Conea în *Corectări geografice în istoria Românilor*, I, p. 36), sau pe una din potecile pe care urcau oile la deal. *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, I, p. 146.

ocupase dinainte [1]). A ajuns în valea Buzăului, la moşia lui Ioan Beldi [2]), unde a poposit în ziua de 6/16 şi noaptea următoare. De aci a plecat în ziua de 7/17 şi a sosit la Prejmer în aceeaşi zi [3]). La 8/18 Octomvrie, Braşovenii se închină lui Mihai şi-i aduc daruri [4]).

In timpul acesta, tunurile şi bagajele, escortate de restul trupelor, ocolesc pe valea Buzăului [5]) şi ies în Ardeal sub protecţia trupelor care trecuseră cu Mihai Viteazul şi ajunseseră în Câmpia Bârsei.

Mihai stă câteva zile [6]) în jurul Braşovului, în care timp trupele sale se mişcă uşor spre Vest [7]), iar el primeşte pe Secuii din comitatul Trei-Scaune [8]), cu cari era înţeles dinainte [9]) şi cărora le făgădueşte respectarea vechilor lor drepturi [10]).

Impreună cu Secuii din Trei-Scaune, armata lui Mihai şi-a continuat înaintarea prin Ţintari[11]), Şercaia[12]), Făgăraş[13]). Din acest oraş, a plecat la 13/23 Octomvrie ajungând în aceeaşi zi la Cârţa[14]), unde sosesc ceilalţi Secui[15]). Ajunse la Tălmaci, la 16/26 Octomvrie[16]), forţele Domnitorului român se întrunesc cu trupele din Oltenia. Acestea primiseră ordin ca, sub protecţia trupelor aflate sub comanda directă a lui Mihai[17])

---

1) Hurmuzaki, III, pp. 364—365.

2) Un Beldi avea moşie la Budila (Bodola) în şesul celor Trei-Scaune (Iorga, *Moşiile familiei Beldy*, Academia Română, *Mem. Secţ. Ist.*, Seria III, Tom. IV, p. 383).

3) *Quellen . . . l. c.*

4) Hurmuzaki, XII, p. 475; Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 233.

5) Hurmuzaki, XII, pp. 475, 525; Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 72.

6) Hurmuzaki, XII, p. 481; Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 128.

7) Fără a intra în Braşov sau în suburbii (Crăciun, *o. c.*, p. 116).

8) Crăciun, *l. c.*; Hurmuzaki, XII, p. 481.

9) Hurmuzaki, III, p. 364.

10) Crăciun, *o. c.*, pp. 115—116; Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 128; *Luptele* . . . (Pernice), p. 30. Incă din 1598, un agent al împăratului Rudolf propune să se făgăduiască Secuilor restituirea libertăţilor şi să însărcineze pe Mihai cu tratativele respective (Hurmuzaki, XII, p. 388). Reînnoirea vechilor privilegii ale Secuilor se face de Mihai Viteazul la 3 Noemvrie 1599 (A. Veress, *Documente privitoare* . . . V, pp. 268—270).

11) *Ib.*, *o. c.*, p. 116.

12) *Ib.*, *l. c.*,; *Quellen* . . . , V, p. 284.

13) *Ib.*, *l. c.*

14) *Quellen*, . . . , *l. c.*

15) **Crăciun, *l. c.***

16) Al. Papiu Ilarian, *o c.*, III, p. 72.

17) Crăciun, *l. c.*; *Magazin Istoric*, IV, p. 293.

să înainteze prin defileu după ieșirea lui Mihai în câmpia Bârsei [1]).

In acest timp, Báthory sosise cu o armată slabă la Sibiu. Ziua de 17/27 a fost petrecută în negociațiuni, prin care nunțiul papal Malaspina a căutat să împiedece bătălia [2]).

A doua zi (18/28 Octomvrie), a avut loc bătălia dela Șelimber. In această luptă cardinalul Andrei Báthory, care nu fusese vestit de trecerea lui Mihai Viteazul decât în ziua de 10/20 Octomvrie [3]) și nu avusese timp să adune decât foarte puține forțe, parte în lagărul dela Sas-Șebeș și parte chiar la Sibiu [4]), a fost înfrânt [5]). Mihai devine astfel stăpânitorul de fapt al Ardealului, pe care-l ocupă, zice el, pentru împăratul german [6]).

Forțele imperiale, comandate de Basta, nu înaintaseră la data hotărîtă [7]).

Indată ce Ardealul a fost cucerit, Mihai a luat măsuri de siguranță pentru a face față, fie unui atac turcesc venind din Banat, în care scop ocupă Lipova, fie unuia al Imperialilor, în care scop ocupă Chioarul [8]).

Comentarii. Manevra politică (negocierile cu Andrei Báthory și cu Turcii) a dat bune rezultate, pentrucă dușmanul nu a bănuit atacul, sau cel puțin iminența sa și astfel Mihai a putut să se arunce asupra principelui ardelean cu totul pe neașteptate, iar Turcii nu s'au mișcat.

---

[1]) « Iar Mihai Vodă dacă văzu, că i se închină cetățenii (Brașovului), se veseli și trimise la Radu Buzescu și la Udrea Banul, să saie și ei cu toate oștile Craiovei și ale Jiului și cu ale Mehedinților, să iasă cu ele înaintea lui Mihai Vodă, către luncile Sibiului » (*Magazin istoric*, IV, p. 293).

[2]) Academia Română, *Mem. Secț. Ist.*, Seria III, IV Tom. XII, p. 129.

[3]) Crăciun, *o. c.*, p. 121.

[4]) Academia Română, *Mem. Secț. Ist.*, Seria III, Tom. XII, p. 129; Crăciun, *o. c.*, p. 122.

[5]) Mai sus pp. 361—366.

[6]) *Luptele* . . . (Pernice), p. 30. Ambasadorul spaniol la Praga fu foarte mulțumit de cucerirea Transilvaniei de Mihai Viteazul în numele împăratului german, căci făcuse prin aceasta, scria el, un mare serviciu Ligei Creștine, înlocuind pe nesigurul Sigismund Báthory (Al. Ciorănescu, *o. c.*, p. 14).

[7]) *Luptele* . . . (Pernice), pp. 29—30; Hurmuzaki, III_1, p. 351; *Mon. Hung. Hist. Diplom.*, XXXIV, pp. 357—358; Veress, *Documente privitoare* . . ., V, p. 260.

[8]) *Revista Istorică*, XX, pp. 131—132.

O chestiune rămâne nelămurită: cum s'a acoperit Mihai față de un atac din spre Moldova, de care se temea [1]), și ce măsuri a luat pentru acoperirea spre Turcia, căci negocierile începute cu dânsa evident că nu ajungeau. Că a luat asemenea măsuri față de Ardeal, reiese din următoarele fapte: *a)* ocuparea din timp a crestei munților pe unde a trecut; *b)* completa surpriză a Ardelenilor. Deși nu avem absolut nicio știre despre măsurile luate spre Moldova și spre Turcii, nu este de crezut ca Mihai să nu se fi păzit și în aceste direcții, probabil prin locuitorii de pe acele granițe.

Gruparea inițială a forțelor a fost justă, căci trebuia:

1. Ca trecerea Carpaților să se facă prin surprindere.
2. Ca întrunirea cu Secuii să aibă loc înainte de ciocnirea cu trupele lui Andrei Báthory și pentru ca Mihai să-și mărească forțele și pentru a împiedeca pe Secui să fie ademeniți de principele transilvan.
3. Să se izoleze, dela început, cel puțin o parte din Sași (cari de altfel țineau cu împăratul dela Viena).
4. Să contribue la înșelarea lui Andrei Báthory că Mihai aduna armata spre a face față unui atac turcesc.
5. Să se dispună de mijloace pentru a se putea opune unui atac anticipat din Ardeal, atac ce se putea da, fie din spre Sibiu pe valea Oltului, fie din spre Brașov; Sibiul și Brașovul fiind cele două piețe de adunare naturale pentru un atac din Transilvania contra Țării-Românești.
6. Adunarea trupelor la o depărtare de 80 de km de graniță asigura mai bine secretul și, ulterior, surprinderea.

Adunarea grosului în regiunea Ploieștilor îngăduia trecerea într'o regiune amică — Secuime — deci fără rezistență și îngăduia cel puțin izolarea, dacă nu cooperarea Sașilor din Brașov.

Trecerea munților s'a făcut sistematic: o parte din trupe, fără bagaje, a mers pe o potecă peste munte, ocupată din vreme, spre a asigura ieșirea lesnicioasă în câmpia celor

[1]) In 1597, temându-se de un tatac al Tătarilor, se acopere față de granița moldovenească. Grosul acoperirii, alcătuit din ostașii plătiți de împăratul Rudolf — 4000 de oameni — se afla în tabără la Stătești și pe Nișcov (A. Veress, *Documente privitoare* . . ., V, pp. 94—103), apoi pe Buzău și pe Râmnic (*Ibidem*, pp. 332—340).

Trei-Scaune a restului trupelor și a bagajelor, care au urmat un drum mai bun.

Aflându-se cu forțele sale în șesul celor Trei-Scaune, Mihai putea face față unui eventual atac moldo-polon venind prin pasul Oituzului sau putea chiar ataca Moldova [1]), cum voia să o facă de doi ani.

A urmat o mică pauză, necesară sosirii artileriei și a bagajelor și venirii Secuilor, după care oastea a pornit spre gura defileului Oltului, pentru a asigura debușarea forțelor din Oltenia care, la rândul lor, asigurau înaintarea lui Mihai.

Dar nu numai dispozitivul inițial, luat de Mihai, a fost just, ci și socoteala timpului a fost bine făcută. In adevăr, Andrei Báthory nu a aflat de sosirea în câmpia Bârsei, la 7/17 Octomvrie, a oștirii lui Mihai, decât la 10/20 Octomvrie; surpriza a fost deci completă.

Apoi, deși Mihai fiind în jurul Brașovului, se găsea la 120 de km de Tălmaci, punctul de întâlnire dat trupelor din Oltenia, pe când Andrei Báthory, aflat la Alba-Iulia, se găsea numai la 80 de km de Tălmaci, Mihai avea în folosul său faptul că Báthory nu a aflat de trecerea armatei sale peste munți decât trei zile în urma efectuării ei, că, probabil, Báthory nu cunoștea prezența trupelor din Oltenia în apropierea graniței (căci nu este niciun document arătând vreo măsură, ce de sigur ar fi luat de știa) și că Báthory nu avea oștire strânsă în momentul când află de intrarea lui Mihai în Transilvania.

Mihai putea deci zăbovi câteva zile în jurul Brașovului, cum a făcut-o, pentru a-și strânge toată oștirea și pentru a și-o mări prin forțe secuiești. El a sosit, cu forțele sale, la Tălmaci, în aceeași zi în care Andrei Báthory a ajuns la Sibiu. Dar chiar dacă Báthory ar fi sosit mai de vreme — ceea ce nu se putea — sau dacă Mihai ar fi întârziat, încă Báthory nu ar fi avut vreme să atace trupele românești venind din Oltenia (care nu ar fi înaintat probabil, dacă Mihai nu era în imediată apropiere), fără a fi fost atacat în flanc și în spate de trupele ce veneau cu Mihai, și aceasta cu atât mai mult

[1]) Observația făcută de sublocotenentul (azi colonel) C. Zagorit, în lucrarea *Treisprezece zile din viața militară a lui Mihai Viteazul*, p. 25.

cu cât efectivul de care dispunea atunci Báthory (7—9.000 de oameni cu 45 de tunuri) era inferior aceluia al trupelor ce veneau din Oltenia și anume 6—18.000 de oameni.

La rândul lor, trupele venind din Oltenia amenințau pe Báthory în flanc, dacă acesta s'ar fi îndreptat în contra lui Mihai.

Hotărît, și aș zice chiar nevoit, a izgoni pe Andrei Báthory, Mihai a făcut bine respingând propunerile nunțiului Malaspina, propuneri ce nu ar fi dus decât la mărirea forțelor lui Báthory și la pierderea folosului inițial câștigat de Domnitorul român.

In rezumat: bună acoperire, bună grupare inițială a forțelor, bună executare a trecerii graniței și bun calcul al timpului și al distanțelor, lucruri ce au îngăduit lui Mihai să se prezinte cu forțe covârșitoare pe câmpul de luptă hotărîtor.

Cucerirea Moldovei și pierderea Ardealului. Mihai avea în Eremia Movilă nu numai un vecin pe care nu putea pune temeiu, căci era plecat Polonilor și Turcilor [1]), dar un dușman statornic, care se înțelese încă de mult cu Báthoreștii ca să scoată pe Mihai din scaun [2]). Uneltirile și încercările de încercuire a vecinului muntean făcute de Domnul Moldovei fuseseră, de altfel, una din cauzele pentru care Mihai grăbise intrarea sa în Transilvania [3]).

Cucerirea Transilvaniei de către Mihai nu putea să nu supere pe Poloni [4]) și să fie pe placul omului lor care domnea la Suceava [5]), la adăpostul sulițelor polone. De aceea vedem pe acesta intrigând și mai mult în contra lui Mihai [6]) și

---

[1]) Hurmuzaki, XII, p. 518; Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 64; P. P. Panaitescu, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, pp. 11—12. Vezi pentru înfeudarea lui Eremia Movilă lucrarea lui Ilie Corfus, *Mihai Viteazul și Polonii, passim.*

[2]) Hurmuzaki, *l. c.*; scrisorile lui Eremia Movilă în Hurmuzaki, Supl. II_1, pp. 514 sq.

[3]) Hurmuzaki; Supl. II_1, pp. 584—585; *Magazin istoric*, IV, p. 292.

[4]) N. Buta, I *Reggagli di Claudio Rangoni 1599—1605* (Școala Română din Roma, *Diplomatarium Jtalicum*, I, pp. 264, 301).

[5]) « Spun oamenii bătrâni de pre acele vremi cum că hie ajuns în câteva rânduri cu daruri Ieremia Vodă la Bașta Giorge pentru moartea lui Mihai Vod ». (Miron Costin (ed. Ureche), I, pp. 453—454).

[6]) Hurmuzaki, III, p. 533; IV_1, pp. 7, 20; XII, p. 1280; Supl. II_1, pp. 555, 558, 562, 570—571, 579, 583, 591; *Luptele* . . . (Pernice), p. 31; Mesrobeanu *o. c.*, p. 173.

uneltind un atac general asupra acestuia, atac care ar fi redat Transilvania lui Sigismund Báthory [1]) (care se afla la Eremia Movilă, râvnind din nou tronul ardelean [2]) și ar fi procurat tronul Munteniei fratelui său Simeon [3]).

Cu câțiva ani înainte, Mihai voise să atace Moldova, spre a goni pe Eremia de pe tronul din Suceava [4]). El fusese însă împiedecat ,mai ales de împăratul Rudolf, care, încurcat în războiul cu Turcii, nu avea interes să supere pe Poloni, protectorii lui Eremia și prietenii Turcilor [5]). Uneltirile lui Eremia Movilă întețindu-se în urma ocupării Transilvaniei de către Mihai, acesta se hotărî, cu toate stăruințele contrare ale împăratului Rudolf [6]) (între care și Polonia, Papa se căznise să mențină pacea) [7]) să atace Moldova [8]).

Indreptarea gândurilor lui Mihai spre cucerirea Moldovei și apoi cucerirea displăcu de asemenea cu totul sfătuitorului său Dionisie Rallys, care-l vedea depărtându-se prin aceasta de ceea ce credea el că era menirea Domnitorului român, salvarea de sub jugul turcesc a creștinilor dela Sudul Dunării [9]). De altfel se pare că și împăratului Rudolf i-ar fi convenit să vadă pe Mihai îndreptându-se spre Sudul Dunării[10]). Un italian era de aceeași părere[11]).

Este sigur că Mihai nu a luat hotărîrea de a cuceri Moldova dintr'un sentiment de naționalism. Acesta nu exista pe acele vremuri[12]).

---

[1]) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, pp. 146, 259; Iorga, *Acte și Fragmente*, I, p. 171; Hurmuzaki, Supl. II_1, p. 591.
[2]) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 259; Iorga, *l. c.*
[3]) Xenopol, *o. c.*, V, pp. 296—297.
[4]) Hurmuzaki, III, p. 287; XII, pp. 304—307, 368, 370, 397, 521, 559; I. Sârbu, *o. c.*, I, pp. 471, 491.
[5]) Buta, *o. c.*, p. 265; *Diplomatarium Italicum*, II, p. 125.
[6]) *Buletinul Comisiunii Istorice a României*, I, p. 293; Hurmuzaki, III, pp. 397, 403—404; IV_1, p. 15; XII, p. 561.
[7]) Buta, *o. c.*, pp. 265—266, 300—305.
[8]) Previne pe împăratul Rudolf din Ianuarie 1600 (Hurmuzaki, XII, p. 662); A. Veress, *Documente privitoare . . .* VI, p. 30.
[9]) Hurmuzaki, XIV, p. 109; Iorga, *Un conseiller byzantin de Michel-le-Brave*, p. 96.
[10]) Crăciun, *o. c.*, p. 131; A. Veress, *o. c.*, VI, pp. 16—17.
[11]) A. Mesrobeanu, *Contribuții la istoria catolicismului din Moldova*, p. 86.
[12]) « Evident că n'a fost decât un incident stăpânirea lui Mihai Viteazul peste cele trei provincii, că nu exista acea conștiință care putea să dea o permanență materială operei îndeplinite la 1599—1600. De altmintrelea nu se vede în acțiunea lui Mihai Viteazul nicio intenție de asimilare supt raportul administrativ, pe baza

Trei nevoi au împins pe Mihai să cucerească Moldova, asemănătoare, păstrând bine înțeles proporția cuvenită, acelora cari au împins și pe Napoleon și pe alți cuceritori mari [1]:

Nevoia absolută în care s'a găsit pentru apărarea cuceririi ce făcuse (Transilvania), de a preîntâmpina atacul acelora cari voiau a i-o lua [2]).

Trebuința de a distruge cuibul de intrigi, format în jurul lui Sigismund Báthory în Moldova, spre a-și putea asigura, Mihai, liniștita stăpânire a Ardealului [3]).

Ambițiunea pe care fiecare succes și fiecare cucerire o făcea mai mare. Și existența acestei ambițiuni la Mihai și creșterea ei continuă ne este arătată și de faptele sale și de documente [4]).

Odată atacul hotărît, Mihai luă următoarele măsuri:

1. A căutat să izoleze și să slăbească pe dușman. Pentru aceasta:

a) Se împăcă cu Turcii, primind dela dânșii steag de domnie pentru Ardeal [5]) (speriind astfel și pe împăratul Rudolf) și cerând recunoașterea domniei fiului său Pătrașcu asupra Munteniei [6]).

---

unei concepții naționale desăvârșite, a teritoriilor cucerite de dânsul » (N. Iorga, *Desvoltarea ideii unității politice a Românilor*, p. 16).

In *Istoria lui Mihai Viteazul* (p. 264), N. Iorga arată o părere contrară, arătând pe Mihai cuprins de ideea « pornită din instinctul celui care se simțea legat de toate elementele risipite ale aceluiași neam, fără ca aceasta să fie încă pentru dânsul o politică: urmărirea legării într'un singur stat a acestor fragmente de vieață românească ».

[1]) Hurmuzaki, III_1, pp. 468—469.

[2]) La 3 Decemvrie 1599, consiliul cameral din Zips vestește pe Mihai Viteazu că Polonii se pregătesc a năvăli în Ardeal (Hurmuzaki, III, p. 368). Scrisorile lui Mihai din 21 Mai 1600 (Hurmuzaki, Supl. II_1, p. 600) și din 17 Iunie 1600 (Hurmuzaki, IV_1, p. 75); Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 256; *Luptele* ... (Pernice), pp. 31—32; A. Veress, *Documente privitoare* ... VI, pp. 68, 69, 97—98, 106—107, 108.

[3]) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 259; Mesrobeanu, *Documente din arhiva Vaticanului referitoare la Mihai Viteazul*, p. 168; A. Veress, *Documente privitoare* ..., VI, pp. 7, 8, 54—55, 73, 90; P. P. Panaitescu, *Documnente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, pp. 102 sqq.

[4]) O singură pildă: In Iulie 1600 pune condiție împătratului Rudolf ca să fie recunoscut pentru totdeauna ca Domn al celor trei țări, cu succesiunea fiului său (Hurmuzaki, XII, p. 960).

[5]) Hurmuzaki, III, p. 533; IV_2, pp. 8, 20; Supl. II_1, p. 615; Iorga, *Istoria armatei române*, II, p. 21; *Magazin istoric*, IV, p. 296; Mesrobeanu, *o. c.*, pp. 172—173; A. Veress, *o. c.*, VI, pp. 54—55.

[6]) Hurmuzaki, III, p. 533; IV_2, p. 8; Iorga, *o. c.*, II, p. 22; Isthwanfy, *o. c.*, p. 459.

b) Se pune în legătură cu Cazacii [1]), Tătarii [2]) și țarul Boris Godunov [3]) spre a ținea locului pe Poloni, pe cari căuta a-i înșela prin declarațiuni de supunere [4]).

c) Se înțelese cu Moldovenii (sau cu o parte a acestora) pentru ca ei să părăsească pe Eremia Movilă [5]).

2. Inchise granițele spre Polonia [6]) și spre Moldova [7]), pentru ca emisarii dușmani să nu poată cunoaște măsurile ce lua.

3. Intreținu recunoașteri și spioni în Moldova [8]).

4. Iși pregăti armata prin recrutări de mercenari [9]), prin adunare de detașamente ale orașelor săsești[10]), prin chemarea Secuilor sub arme[11]), prin strângerea de proviziuni, care și lucrători[12]), prin cumpărarea și repararea de armament[13]) și prin contribuțiuni bănești impuse orașelor[14]).

5. Hotărî a lăsa în Transilvania o garnizoană de 3.000 de Cazaci[15]).

---

1) Hurmuzaki, XII, p. 662; Supl. II_1, pp. 575, 596, sqq; Corfus, *o. c.*, pp. 68 sqq.

2) Hurmuzaki, Supl. II_1, p. 627; *Traian* (1869), pp. 64, 100—112.

3) Crăciun, *o. c.*, p. 133; Hâjdeu, *Arhiva istorică*, II, p. 47; III, pp. 8, 35, 52; Heidenstein, *o. c.*, p. 350 Iorga, *o. c.*, II, p. 24; *Revista istorică*, XXI, pp. 223—225.

4) Buta, *o. c.*, p. 296.

5) Hurmuzaki, IV, pp. 66—67; VII, p. 217; XII, p. 230.

6) Basta scrie din Cașovia, la 4 Iunie 1600, că nu poate şti ce se petrece în Transilvania şi Moldova, pentrucă toate pasurile sunt păzite de oamenii lui Mihai şi nu se lasă să treacă nicio ştire (*Mon. Hung. Hist. Diplom.*, XXXIV, p. 383).

7) Hurmuzaki, XII, pp. 666, 668, 704, 955 (Bistrițenii au păzit granița din partea lor); XV_1, p. 755; *Mon. Hung. Hist. Diplom. l. c.*

8) La 2 Mai 1600, judele dela Rodna răspunde că informatorii români trimeşi în Moldova s'au întors (Hurmuzaki, XII, p. 882). Hurmuzaki, XII, pp. 775, 807; XV, pp. 756, 759.

9) Hurmuzaki, XII, p. 654.

10) *Ib.*, III, p. 393; XII, p. 834; A. Veress, *o. c.*, VI, pp. 981, 90.

11) Secuii ar fi făgăduit lui Mihai Viteazul 12.000 de archebuzieri şi 10.000 de lăncieri (Mesrobeanu, *o. c.*, p. 170). Secuii din scaunul Mureşului au trecut pe la Bistrița (Hurmuzaki, XII, p. 955).

12) Bistrița a dat pâine și pulbere (Hurmuzaki, XII, p. 955; XV, p. 763). După trecerea munților, Bistrița a aprovizionat trupele aflate în Moldova (Hurmuzaki, III, p. 900). Hurmuzaki, XII, p. 526; XV, p. 760. Braşovenii şi cei din câmpia Bârsei au transportat provizii prin Oituz (Hurmuzaki, XII, p. 920). Zoe Balş, *Două acte dela Mihai Viteazul* (*Revista Arhivelor*, I, pp. 266—268).

13) Hurmuzaki, IV_1, pp. 3, 15; XII, p. 827.

14) Traian Popa, *Documente privitoare la trecutul Românilor din vechiul scaun al Mureșului.*

15) In cari nu avea încredere în caz de luptă cu Polonii (Hurmuzaki, XII, p. 831).

6. Apoi, căuta să înșele pe inimic până în ultimul moment [1]) și-și dispuse forțele sale în trei grupe [2]):

La stânga, un grup având efectivul 8.000—10.000 [3]), în regiunea Bistriței-Năsăudului [4]). Acest grup a înaintat prin Câmpulungul Bucovinei [5]).

La centru, grupul principal cu Mihai, cu un efectiv de circa 20.000 de infanteriști, 8.000 de călăreți și 24 de tunuri de câmp [6]). Acest grup s'a adunat în câmpia Bârsei și șesul celor Trei-Scaune [7]). (Mihai a plecat din Alba-Iulia la 24 Aprilie, iar artileria sa plecase, tot din Alba-Iulia, cu o zi înainte [8]).

La dreapta, Muntenii, 10.000 de oameni, cu Pătrașcu-Vodă [9]), la graniță spre Focșani[10]).

---

[1]) Heidenstein, *o. c.*, p. 351; Iorga, *o. c.*, II, pp. 24—25; *Magazin istoric*, IV, p. 296. In Aprilie, Mihai răspândește svonul că se îndreaptă asupra cetăților ocupate încă de Basta (Iorga, *Acte și Fragmente*, I, p. 172).

[2]) Hurmuzaki, XII, p. 864.

[3]) *Ib.*, p. 864. Socotelile Bistriței arată că erau: 6.000 de Secui din scaunul Mureșului și « haiduci » și 2.000 de Bistrițeni (Hurmuzaki, XII, p. 955). Din cei 2 000 de Bistrițeni 149 au dezertat (Hurmuzaki, XII, p. 954). Alte izvoarearată: 7.000 (Hurmuzaki, IV_2, p. 24), 12.000 (Iorga, *Istoria armatei române*, II, p. 25).

[4]) Hurmuzaki, XII, pp. 881, 955; Supl. II_1, p. 596.

[5]) *Ib.*, IV_2, p. 24.

[6]) La 15 Martie 1600, armata din Ardeal a lui Mihai se compunea din: 2.000 de Cazaci, 1.200 de Moldoveni călări, 1.300 de Sârbi călări, 6.000 de Munteni pe jos, 1.200 de trabanți unguri, plus Secuii (Hurmuzaki, XII, p. 779).

Oștirea cu simbrie a lui Mihai ar fi fost de 13.281 de ostași (Iorga, *Istoria armatei române*, II, pp. 22—23).

La 10 Aprilie 1600, Mihai spune că efectivul armatei este de 30.000, iar Stoica că este de 34.000 (Hurmuzaki, XII, p. 831).

La 26 Aprilie 1600, efectivul ar fi fost: « 20.000 Schutzen zu Fuss und 8.000 zu Ross » (Hurmuzaki, XII, p. 1278). A. Veress *(Documente privitoare* ... VI, pp. 91—92) adaugă: 20 tunuri.

La Brașov, efectivul ar fi fost: 24.000 (Hurmuzaki, IV_2, p. 38).

20.000 de infanteriști, 5.000 de călăreți (Șc. Rom. din Roma, *Diplom. Italicum*, II, p. 156).

24 de tunuri (Hurmuzaki, XII, p. 832; Iorga, *Acte și Fragmente*, I, p. 173; Șc. Rom. din Roma, *Diplomatarium Italicum*, II, p. 155).

K. Górski (citat de P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, p. 184) socotește, după documenetele polone, efectivul total al oastei lui Mihai Viteazul ca fiind de 17.000 de oameni.

[7]) Hurmuzaki, XII, p. 881; Supl. II_1, p. 596.

[8]) *Ib.*, XII, p. 864.

[9]) *Ib.*, IV_1, p. 22; XII, pp. 831, 881 (arată efectivul de 10.000), 885; Supl. II^1, p. 596; Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 309.

[10]) Constantin Căpitanul (Ed. Iorga), p. 94.

Movilă cunoştea exact dispozitivul trupelor lui Mihai [1]) şi luase şi el măsuri de apărare la graniţă, închizând diferitele trecători [2]).

Atacul începu, pentru coloana principală, prin trecerea graniţei, la 4 Mai [3]) şi continuă prin Trotuş [4]), unde se dădu o luptă cu rezultat defavorabil pentru Domnul Moldovei [5]).

La 11 Mai, Mihai se află la Roman [6]); înainte de a ajunge în acel oraş — pe la Bacău [7]) — se unise cu oştirea venind din Muntenia [8]).

La 16 Mai, Domnul Ţării-Româneşti şi al Ardealului era la Suceava [9]), care se predă fără rezistenţă[10]). In jurul Sucevei s'au întrunit probabil trupele lui Mihai cu acele din coloana din stânga, care înaintaseră din Bistriţa prin Câmpulung.

Mulţi Moldoveni trecură de partea lui Mihai[11]). Eremia Movilă, care avea 10.000 de Moldoveni şi 3.000 de Poloni[12]). ameninţat de trupele lui Mihai care înaintau prin Valea Sire-

---

[1]) Hurmuzaki, Supl. II^1, pp. 580, 596.

[2]) *Ib.*, XII, pp. 669, 920; Şc. Rom. din Roma *Diplom. Ital.* II, p. 157.

[3]) Hurmuzaki, IV^1, p. 49; XII, p. 898. La 6 Mai, Eremia Movilă scrie din Suceava, că trupele lui Mihai au început a trece graniţa (Hurmuzaki, Supl. II_1, p. 597). *Magazinul istoric* (IV, p. 296) dă data de 6 Mai.

Mihai, plecat la 24 Aprilie din Alba-Iulia (Hurmuzaki, XII, p. 864), soseşte în aceeaşi zi la Făgăraş (Hurmuzaki, IV_1, pp. 43—44); La 2 Mai este în Prejmer (*Quellen* . . .V, p. 288), dela 4 la 6 Mai, la Breţc (Hurmuzaki, IV_1, pp. 45—46; *Quellen* . . . , V, p. 289), la 7 şi 8 Mai, la Kezdy Vásárhely şi graniţa Moldovei (Hurmuzaki, IV_1, pp. 47, 49; XII, p. 903).

[4]) Hurmuzaki, IV , p. 49; XII, p. 22.

[5]) *Ibidem*; Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I, p. 490.

[6]) Hurmuzaki, XII, p. 900.

[7]) P. P. Panaitescu, *Documente privitoare la domnia lui Mihai Viteazul*, p. 106.

[8]) Nu avem nicio ştire pozitivă despre acţiunea acestei coloane în Moldova. O ştire târzie (Niculai Costin apud M. Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I, p. 490) vorbeşte de prezenţa a «nisce Munteni» la o aripă a oastei lui Mihai Viteazul şi o ştire contemporoană (Hurmuzaki, IV_1, p. 72) vorbeşte de trimiterea acasă a trupelor muntene, după ocuparea Moldovei. Dat fiind că dela graniţa Oituzului la Bacău sunt 70 km, dar că terenul este greu şi s'au dat lupte, şi că dela Focşani la Bacău sunt 100 km de drum deschis, socotesc că e probabil că Mihai s'a întrunit cu oastea fiului său la Bacău, unde se unesc de altfel şi drumurile urmate de cele două coloane.

[9]) Hurmuzaki, IV_1, p. 50; XII, p. 909.

[10]) Lapedatu în Romstorfer, *Cetatea Sucevei*, p. XLIII; Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I, p. 491.

[11]) Hurmuzaki, IV_2, p. 24.

[12]) *Ib.*, *l. c.*

tului și cele venind dinspre Bistrița [1]) se retrase, după sfatul Polonilor [2]), spre Hotin. In retragere, căută a distruge totul în cale [3]). La trecerea peste Jijia, fu ajuns de Mihai și se dădu o luptă în care Movilă fu învins [4]). El își urmă retragerea. Fiind din nou ajuns de Mihai în apropierea Hotinului, se dădu o nouă luptă cu același rezultat fericit pentru Mihai [5]). Eremia Movilă fugi în Hotin, unde avea o garnizoană suficientă [6]). Mihai bătu cetatea trei zile; neputând-o lua, lăsă un corp de observație [7]) și plecă la Suceava [8]). Eremia fugi din Hotin în Polonia [9]).

Mihai ocupă ușor Moldova și cetățile ei[10]), afară de Hotin[11]), și trimise detașamente care jefuiră teritoriile polone vecine cu granița moldovenească[12]). Trupele muntenești și Secuii fură trimiși apoi acasă[13]).

---

1) *Ibidem.*

2) Hurmuzaki, IV_2, p. 22; Ilie Corfus, *o. c.*, p. 300.

3) Deși izvorul (Hurmuzaki, XII, p. 920) zice că s'ar fi executat distrugerea, cred că a fost numai intenția, căci a lipsit timpul material.

4) In *Letopiseți*, (I, p. 255), ai lui Kogălniceanu se dă și numele localității: Verbia, care nu mai există azi (nu se găsește în *Marele Dicționar Geografic al României*). Probabil este aceeași luptă, numită însă Jascea, de care vorbește cronica munteană (*Magazin istoric*, IV, p. 296).

5) *Anuarul Institutului de Istorie Națională* (Cluj), V. p. 541; Hurmuzaki, XII, pp. 913—914; ***Magazin istoric,*** IV, p. 297. Raport din Kamieniec Podolsk, 18 Mai 1600 (Veress, *Documente privitoare* ...., VI, pp. 103—104); *Ibid.* pp. 113—114, 122; P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 108; Ilie Corfus, *o. c.*, pp. 283, 286.

6) Hurmuzaki, IV_2, p. 24; Supl. II_1, pp. 599—600, 605. Tot în Hotin fugise și Sigismund Báthory care cere de acolo, la 18 Mai, ajutor starostelui Ivan Potocki (A. Veress, *o. c.*, VI, p. 102).

7) *Magazin istoric*, IV, p. 297; Veress, *o. c.*, VI, pp. 125—126. Trupele lăsate de Mihai în fața Hotinului s'au retras în noaptea de 22/23 Mai 1600 (Hurmuzaki, Supl. II_1, p. 605).

8) Avem documente dela Mihai date « în fața Hotinului » la 18 și 20 Mai (Hurmuzaki, IV_1, p. 51; XII, p. 913; Supl. II_1, p. 599), apoi din Suceava la 21, 23 și 26 Mai (Hurmuzaki, IV_1, pp. 54, 60; Supl. II_1, p. 600). Ilie Corfus, *o. c.*, p. 289, N-rul LXVIII.

9) *Magazin istoric*, IV, p. 297.

10) Scrisoarea din 4 Iulie 1600 a regelui polon către I. Sapieha (Hasdeu, *Arhiva istorică*, III, p. 35).

11) *Mon. Hung., Hist. Diplom.*, XXXIV, *l. c.*

12) Heidenstein, *o. c.*, p. 352; Hurmužaki Supl. II, p. 25; Isthwanfy, *o. c.*, p. 459; A. Veress, *Documente privitoare* ... VI, pp. 121—122; Ilie Corfus, *o. c.*, p. 304.

13) Hurmuzaki, IV_1, p. 72.

Chemat fiind la Alba-Iulia din cauza situațiunii din Ardeal [1]). Mihai a lăsat o regență [2]) și o garnizoană în Moldova [3]), plecând la finele lui Iunie [4]).

Comentarii. Dacă curmarea domniei Báthoreștilor în Ardeal convenise împăratului Rudolf, menținerea Ardealului în posesiunea lui Mihai [5]), cucerirea Moldovei de către acesta [6]) și negocierile sale cu Turcii [7]), nu numai că nu puteau să convină împăratului, dar adevereau față de acesta tot ce-i insinuaseră dușmanii lui Mihai [8]), cari nu erau puțini la număr [9]). Astfel sprijinul ce avea Mihai dela împărat, de fapt singurul puternic, era să-i lipsească în curând.

Pe de altă parte, Mihai nu-și găsise niciun alt sprijin, afară de Secui[10]), căci:

Nobilimea ungurească, dușmană lui[11]) și dușmănită de dânsul[12]), se îndușmănise și mai mult[13]).

[1]) Și de vestea că Sigismund Báthory, cu ajutor polon, se pregătește a intra în Ardeal prin Maramureș și Hust (*Luptele....* (Pernice), p. 33).

[2]) *Magazin istoric*, IV, p. 297.

[3]) *Luptele...* (Pernice), *l. c.*

[4]) Mihai s'a aflat la Iași dela 29 Mai până la 24 Iunie (documente din 29 Mai, 1, 5, 7, 10, 15, 17, 23—24 publicate de Stoica Nicolaescu (*Documente dela Mihai Viteazul ca domn al Țării Românești, al Ardealului și al Moldovei, 1600*, pp. 9—10, 15, 17, 20), după cele din colecția Hurmuzaki (IV$_1$, pp. 67, 74, 75, 79; XII, p. 939) și din *Prinos Sturdza*, pp. 163—164). La 1 Iulie pleca din Brașov unde stătuse cinci zile (Iorga, *Istoria armatei române*, II, p. 29).

[5]) M. Fumée sieur de Genille, *o. c.*, II, p. 791; Hurmuzaki, IV, p. 84; XII, pp. 651, 687, 690, 697, 703.

[6]) Vezi supra pag. 515.

[7]) Hurmuzaki, III, p. 533; IV, p. 17; XII, pp. 477, 670, 762, 768, 783, 790, 838, 926; Iorga, *Acte și Fragmente*, I, p. 45.

[8]) Hurmuzaki, IV, p. 84; De Thou apud Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 241; *Mon Hung. Hist. Diplom.* XXXIV, pp. 260—261, 344, 348—249, 372, 408, 409.

[9]) Printre cei mai de seamă au fost: Ștefan Bocskai, unul din șefii nobilimii ardelene (Hurmuzaki, III, pp. 347—355, 401; XII, p. 650), nunțiul papal Malaspina (Hurmuzaki, III, pp. 345, 352, 514—515), Giorgio Basta (Hurmuzaki, III, p. 401; IV, pp. 22, 29; XII, pp. 650—651, 794, 798), comisarii imperiali Ungnad și Zechel, după arestarea lor nemotivată de logofătul Teodosie (Hurmuzaki, IV, p. 77).

[10]) Aceștia n'au ascultat îndemnurile lui Huet de a părăsi pe Mihai (*Transilvania*, II, pp. 134—136, 156). Mihai le reînnoise privilegiile la 7 Martie 1600 (A. Veress, *Documente privitoare ....* VI, pp. 46—50).

[11]) Xenopol, *o. c.*, V, pp. 309 sqq.; Veress, *o. c.*, VI, 15—16.

[12]) Hurmuzaki, III, pp. 353, 358, 407—408; XVI, p. 770; Veress, *o. c.*, pp. 68—69, 173.

[13]) Crăciun, *o. c.*, p. 136; Hurmuzaki, XII, pp. 85, 124; IV, pp. 123—124; XII, pp. 1019, 1050—1053. Veress, *o. c.*, VI, pp. 93—96. In această privință interesanta scrisoare din 8 August 1601 a episcopului Ștefan Szakay (Veress, *o. c.*, VI, pp. 416—418).

Sașii și întreaga populație a Ardealului erau scoși din fire de jafurile și împilările ostașilor lui Mihai [1]) și de rechizițiile ce le impusese acesta din urmă [2]).

Românii ardeleni, pe o mișcare a cărora contra nobilimii ar fi putut să se sprijine, erau desiluzionați de reprimarea răscoalei lor din iarna anului 1599—1600 și de susținerea împotriva lor a privilegiilor nobilimii [3]).

Oștirea nu-i era credincioasă decât atât cât o plătea, și bani nu mai avea [4]).

Stăpânirea sa în Moldova nu se întemeia nici pe boieri' cari, în majoritatea lor, plecaseră cu Eremia Movilă[5]), nici pe țărănime, care nu avea niciun interes să-l susțină și era prima expusă loviturilor Polonilor.

Inșiși Muntenii erau sătui de Domnia lui Mihai, care le adusese numai războaie, jaf și pagubă [6]).

Aceste împrejurări fac ca Mihai să-și piardă cumpătul. Și acțiunea sau lipsa sa de acțiune seamănă cu acelea ale unei fiare încolțite. Măsurile ce ia sunt urmate de contra-măsuri. Hotărește măsuri drastice contra răsculaților ardeleni [7]), negociază cu dânșii [8]), bazându-se pe oameni pe cari tocmai nu se putea bizui [9]).

---

[1]) Crăciun, *o. c.*, p. 136; Hurmuzaki, XII, pp. 756, 764—765; *Transilvania*, II, 131—132.

[2]) « Plățile interminabile care, până la căderea dominației românești în Ardeal, ruinară și umplură de ură pe locuitorii harnici și economici ai orașelor săsești » «(Iorga, *Documente românești din arhivele Bistriței*, I. p. LXXXIV). Crăciun, *o. c.*, p. 134; Hurmuzaki, XII, pp. 756—770; *Transilvania*, l. c.; A. Veress, *o. c.*, V, pp. 271, 280—281; VI, pp. 7, 8.

[3]) Hurmuzaki, III, pp. 348, 350, 358, 514; Iorga, *Geschichte d. Rum. Volkes*, II, pp. 100—101; Șincai, *o. c.*, II, p. 276.

[4]) Hurmuzaki, IV, pp 6, 29; XII, pp. 935, 937, 1009; Iorga, *Ist. Arm. Rom.*, II, p. 31. Unul din căpitanii săi, aga Leca, îl trăda (*Revista istorică*, XX, pp. 126—139).

[5]) Xenopol, o. c., V, p. 305.

[6]) Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 258.

[7]) Hurmuzaki, XII, pp. 1059, 1089.

[8]) Crăciun, *o. c.*, pp. 136—137.

[9]) De pildă pe Székely, care dezertează la Poloni (Hurmuzaki, XII, p. 1009), pe Csaki, care comandă apoi oastea ardeleană (Crăciun, *o. c.*, p. 130), pe aga Leca, care predă cetatea Chioar lui Basta *(Rev. Ist.*, XX, pp. 126—129; Veress, *o. c.*, VII, pp. 129, 129) și cetatea Gherla pentru care împăratul îl răsplătește cu un lanț de aur (A. Veress, *o. c.*, VII, p. 95). Leca a mai primit și o pensie dela împărat *(Idem*, p. 118).

El pierde mai ales vreme în folosul adversarilor săi [1]) și, când aceștia, cu forțele întrunite, cu prestigiul și puterea morală ce le-o dă adăugirea oștilor imperiale, comandate de Basta, înaintează spre Alba-Iulia, Mihai, care nu-și adunase decât puține oști la Sebeșul Săsesc [2]), lăsând majoritatea în diferite orașe din Ardeal, și în spre granițele Moldovei și Munteniei [3]), nu făcu altceva, decât să le iasă în întâmpinare la Mirăslău, unde fu învins atât de pripeala sa cât și de folosul ce știu să-l tragă Basta din cunoașterea caracterului Domnului român.

Strategia nu este decât instrumentul politicei, ea nu are decât menirea de a aduce la îndeplinire planurile alcătuite de politică. De aceea, mai ales studiind cucerirea Moldovei, este nevoie să ne oprim puțin asupra motivelor politice ale acestei cuceriri.

Am văzut că nu ideea de naționalitate a condus pe Mihai în acest războiu.

Am mai văzut că și împăratul dela Viena și D. Rallys ar fi dorit ca, în loc de a cuceri Moldova, Mihai să se fi îndreptat contra Turcilor, pentrucă aceștia erau dușmanii principali. Dar având această părere, împăratul Rudolf se gândea la sine însuși, și pentru a scăpa de încurcătura cu Polonii, ce era să-i cauzeze atacul lui Mihai asupra Moldovei și din cauza ușurării ce-i adusese purtării războiului din Ungaria, atacurile lui Mihai între Dunăre și Balcani. Rallys, pe de altă parte, era stăpânit de visul reașezării unei domnii creștine la Constantinopol.

Era aceasta cu putință? In starea de atunci: nu. Și nu era cu putință pentrucă puterile creștine nu erau înțelese (Franța și Polonia erau aliate cu Turcii) și pentrucă puterea tur-

---

[1]) Căci nu chiamă, la timp, oștirea din Moldova (care nu trece pe la Brașov decât la 17 Septemvrie — Hurmuzaki, XII, pp. 1035, 1036; XV, p. 771) și din Țara Românească (Crăciun, *o. c.*, pp. 140, 143; Hurmuzaki, Supl. II, p. 644), Secuii nu au timp să sosească, fiind vestiți prea târziu (Hurmuzaki, Supl. II, p. 644). Răsculaților le trebue vreme pentru a strânge forțe la Turda și pentru ca să vină Basta.

[2]) Puțini Secui (Crăciun, *o. c.*, p. 138); Ilie Corfus, *o. c.*, p. 325.

[3]) Hurmuzaki, III, p. 463; XV, pp. 765 sqq. Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 263; Iorga, *Istoria armatei române*, II, p. 31; *Luptele* . . . (Pernice), p. 36.

cească nu era încă destul de slăbită. Au trebuit să treacă încă 300 de ani și să se poarte foarte multe războaie cu scopul de a-i goni din Europa sau, mai bine zis, pentru a-i sili să strămute din nou centrul puterii lor în Asia.

Putea oare Mihai să urmeze sfaturile lui Rudolf și ale lui Rallys? Nu, pentrucă Turcii, cari nu putuseră reduce altfel pe Mihai, reușiseră de fapt să-l încercuiască prin înțelegerea lor cu Polonii și, prin aceștia, cu Eremia Movilă și cu Andrei Báthory. Mihai nu putea să se gândească a trece Dunărea atâta timp cât era amenințat de atacuri din Ardeal și din Moldova și cât Ardealul, fiindu-i dușmănos, îi tăia legătura cu împăratul. Dacă nu voia să capituleze — și Mihai Viteazul nu putea capitula — el trebuia să încerce a sparge cercul dușmănos și această spargere trebuia să o încerce în direcția care-l apropia de singurul său sprijinitor de atunci — împăratul; deci să pună mâna pe Ardeal. Cucerirea Moldovei a fost, cum am arătat, urmarea firească și obligatorie a cuceririi Transilvaniei. Că nu a reușit, că nu putea reuși să-și mențină cuceririle, este fapt, dar un om de caracterul lui Mihai nu putea face altfel. Poate că într'un singur chip ar fi fost posibil lui Mihai să-și mențină cuceririle: punându-se în capul unei mișcări de eliberare a maselor țărănești, atât în țara sa cât și în Ardeal și în Moldova. Dar, precum o arată faptele, ideile lui Mihai erau cu totul opuse unei asemenea procedări care, pe de altă parte, ar fi îndușmănit și mai mult contra lui pe cei înstăriți și nu ar fi fost aprobat de cei dela Viena.

Dacă examinăm conducerea strategică a operațiunilor prin care s'a cucerit Moldova, constatăm că nu se găsesc greșeli de imputat lui Mihai.

1. Manevră morală și politică la început.
2. Acoperire eficace și ermetică la granițe.
3. Serviciu de informațiuni care a funcționat bine.
4. Grupare inițială care îngăduia ca atacul grosului forțelor, îndreptat pe calea cea mai lesnicioasă și cea obișnuită pentru pătrunderea din Transilvania în Moldova — a Oituzului — să fie ajutată prin acțiunea a două grupe secundare: una la stânga care, înaintând drept asupra Sucevei, o ame-

ninţa şi ameninţa legăturile Moldovei cu Polonia (de unde Eremia Movila aştepta ajutor) şi alta la dreapta care, înaintând de-a-lungul Siretului, întorcea rezistenţa ce putea opune Movilă grupei principale. Este adevărat că cele trei grupe ale lui Mihai erau despărţite prin obstacole naturale şi prin mari depărtări. Dacă, în teorie, aceasta este o greşeală, trebue ţinut seamă de faptul că Mihai socotea că duşmanul nu se aştepta la un atac imediat, că era înţeles cu Moldovenii, cari în parte au trecut de partea sa, că punea temeiu pe iuţeala loviturilor sale [1]) şi, în sfârşit, că succesul a fost de partea sa.

Uşurinţa cu care pune apoi stăpânire pe Moldova nu trebue să ne mire. O Domnie sprijinită numai pe o armată mercenară se evaporează odată cu risipirea, foarte lesnicioasă, a mercenarilor, cari nu au interes prea mare a lupta cu dârzenie pentru o cauză ce, de cele mai multe ori, le este indiferentă.

Să se compare, de pildă, rezistenţa opusă de Moldova în 1476 cu acea din 1600. In prima, sultanul, cu forţe covârşitoare, intră în Moldova, învinge pe Ştefan la Războieni, cutreeră apoi ţara, dar nu se poate face stăpân pe ea, pentrucă întreg poporul e sub arme şi are interes să apere fiinţarea Domniei de atunci, pentrucă armata, azi risipită, mâine se readună şi pentrucă Turcii nu găsesc cui să impună o nouă Domnie. Pe când în 1600 (ca şi în alte ocazii), după ce mercenarii au fost risipiţi, ţara, care nu luase parte la ceartă, primeşte noua Domnie, cum va primi ulterior din nou pe a lui Eremia Movilă [2]): certurile Domnilor nu puteau să o intereseze şi nu o interesau.

In ceea ce priveşte campania terminată prin bătălia dela Mirăslău, învăţămintele strategice ce se pot deduce sunt numai negative şi cel mai de seamă este că nu se poate face strategie când nu se face o politică întemeiată pe posibilităţi şi sprijinită pe cel puţin primirea tacită a scopurilor urmărite de către popor sau de către majoritatea claselor care deţin puterea politică şi economică.

---

[1]) Heidenstein, *o. c.*, p. 350.

[2]) Cum observă foarte just, prin anticipaţie, comisarii imperiali, în scrisoarea lor din 27 Iunie 1600 (Hurmuzaki, XII, p. 952).

Pierderea Munteniei. Plecând de pe câmpul de bătălie dela Mirăslău, Mihai trecu prin Sibiu, unde se întâlni cu oastea sa venind din Oltenia [1]), prin Făgăraș [2]) și ajunse la Brașov [3]), unde se adună ceea ce mai rămăsese din trupele care luptaseră la Mirăslău, ostașii din Muntenia [4]) (de cari am vorbit), și cei din Moldova [5]). La aceștia se mai adăugară ostașii ce mai putu năimi atunci [6]), totalul armatei urcându-se la 16.000 de oameni [7]).

Dela Brașov [8]), Mihai se adresă lui Basta, căutând o înțelegere [9]). Negocierile ținură câtva timp și, cu toate sforțările lui Mihai de a păstra măcar o parte de autoritate în Ardeal[10]), el fu nevoit să primească următoarele condițiuni:

Să părăsească Ardealul, să trimită pe fiul său ca ostatic la împărat, să lase familia și tezaurul său în mâinile lui Basta, iar acesta să-i dea ajutoare spre a face față dușmanului[11]).

Mihai tot nu era părăsit însă de ideea păstrării stăpânirii Ardealului[12]) și Basta, dată fiind amenințarea atacului moldo-polon, nu avea interes ca Mihai să părăsească țara Bârsei prea repede[13]).

---

1) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 265.

2) *Ibidem.*

3) Crăciun, *o. c.*, p. 140; *Luptele* . . . (Pernice), p. 38.

4) Crăciun, *l. c.*; Heidenstein, *o. c.*, pp. 359, 360; Hurmuzaki, Supl. II , p. 644; Veress, *o. c.*, VI, pp. 201—202.

5) *Ibidem.* Cei din Moldova s'ar fi întrunit cu Mihai la Făgăraş (Ilie Corfus, *o. c.*, p. 345).

6) Hurmuzaki, Supl. II$_1$, p. 644. Printre aceştia erau şi Secui *(Idem)*.

7) Vezi mai sus pag. 372.

8) *Luptele* . . . . (Pernice), p. 38.

9) Iorga, *Istoria armatei române*, II, p. 42; Spontoni, *o. c.*, p. 124.

10) Ceruse cetăţile « Fogarasch, Giorgin und Vetsch » (Hurmuzaki, VI, p. 147).

11) Crăciun, *o. c.*, p. 140; Hurmuzaki, IV$_1$, pp. 140—141; XV, p. 1056.

12) N. Iorga observă (*Istoria armatei române*, II, p. 42) că, în realitate cererea lui Mihai (nota 10, mai sus) de a i se lăsa unele cetăţi din Ardeal, era nu « ca locuri de refugiu, dar, de fapt, ca puncte stăpânite »; baze de operaţiune pentru o viitoare recucerire a Ardealului, cred eu.

Şi Xenopol (*o. c.*, V, p. 397) este de părere că Mihai nu renunţase la ideea păstrării Ardealului. Şi ceea ce întăreşte această presupunere e şi faptul că Mihai ceruse totodată (Hurmuzaki, IV$_1$, p. 147) să se menţină libertatea Secuilor.

13) Basta se justifică (în Fevruarie 1601) că nu a urmărit pe Mihai, în Septemvrie 1600, pentrucă Polonii erau la graniţa Moldovei (*Mon. Hung. Hist. Diplom.*, XXXIV, pp. 506—509); Hurmuzaki, IV, p. 170.

« O neîncredere desăvârşită despărţea Statele ungureşti ale Ardealului de Basta, care se aştepta ca aliaţii pe cari îi dăduse un moment numai ura împotriva « Valahului »

După cucerirea Moldovei de către Mihai, Zamoyski strânsese o armată [1]) cu scopul nu numai de a repune pe Eremia Movilă în scaunul Moldovei, dar încă pentru a goni pe Mihai din acel al Munteniei (înlocuindu-l cu Simion Movilă) și pentru a ajuta pe Sigismund Báthory ca să reia domnia Transilvaniei [2]). Așezarea lui Eremia Movilă în scaunul dela Suceava se făcu ușor, căci Zamoyski trecând Nistrul, la 4 Septemvrie [3]), garnizoanele lui Mihai Viteazul se retraseră fără a opune vreo rezistență serioasă [4]). Zamoyski trimise un detașament spre Bistrița [5]) și trecând, la 25 Septemvrie, prin Roman [6]), își concentră grosul forțelor în valea Trotușului [7]).

La 3 Octomvrie, ostașii lui Mihai păzeau încă granița la Brețc [8]).

Basta începu negocieri cu cancelarul polon și la urmă acesta se învoi să nu intre în Ardeal [9]), mai ales că și statele Transilvaniei ceruseră același lucru printr'o scrisoare către Báthory[10]). Asigurat că nu va fi atacat din spre Transilvania, Zamoyski se îndreaptă spre Focșani[11]), unde a sosit la 5 Octomvrie[12]).

---

să se întoarcă împotriva lui, chemând înapoi pe acel Sigismund, care se afla în oastea, tot mai apropiată și mai amenințătoare, a lui Zamoyski » (I o r g a, *Istoria armatei române*, II, p. 41).

« Mihai ajunge astfel pentru B a s t a un prețios auxiliar » (I o r g a, *o. c.*, II, p. 42).

1) Făcea pregătiri încă din luna Mai (V e r e s s, *o. c.*, VI, pp. 108—111). In Iunie, Zamoyski insistă din nou pentru strângerea oștirii (*Ibid.*, pp. 118—120).

2) Heidenstein, *o. c.*, p. 357.

3) H e i d e n s t e i n, *l. c.*

4) H e i d e n s t e i n, *o. c.*, p. 358; H u r m u z a k i, Supl. II_1, pp. 643—644; V e r e s s , *o. c.*, VI, pp. 185, 198; P. P. P a n a i t e s c u, *Documente priv. la istoria lui Mihai Viteazul, p.* 127, sqq.

5) H e i d e n s t e i n, *o. c.*, p. 360; H u r m u z a k i, IV_1, pp. 143—144; Al. P a p i u I l a r i a n, *o. c.*, I, p. 265.

6) I o r g a, *o. c.*, II, p. 48.

7) Unde sosește la 2 Octomvrie (H u r m u z a k i, IV, p. 149); *Mon. Hung. Hist. Diplom.*, XXXIV, p. 428; I l i e C o r f u s, *o. c.*, p. 345.

8) H u r m u z a k i, IV_1, pp. 149—150; C o r f u s, *l. c.*

9) *Mon. Hung. Hist., Diplom.*, XXXIV, pp. 506—509.

10) H u r m u z a k i, IV_1, p. 152. Și către cancelarul polon (*Idem*, pp. 150—151; V e r e s s, *o. c.*, VI, pp. 225—226).

11) H e i d e n s t e i n, *o. c.*, p. 359.

12) I o r g a, *o. c.*, II, p. 48.

Mihai care se afla, încă la 7 Octomvrie, în munții Buzăului [1]) și scria lui Basta, în aceeași zi, ca să ia măsuri de pază spre Brețc [2]), fu astfel silit să meargă să apere singura Domnie ce-i mai rămăsese [3]). Plecând la 8 Octomvrie [4]), el trecu în Țara Românească prin valea Buzăului [5]). Marșul fu executat repede, în mijlocie parcurgându-se 33 kilometri pe zi, așa că ajunse, la 10 Octomvrie, la Mănăstirea Rătești (22 km Nord de Buzău) [6]). Scopul acestui marș a fost probabil de a ajunge înaintea lui Zamoyski la Buzău, spre a i se putea opune pe râul Buzău [7]). Zamoyski, înaintând însă și el repede, sosi la Buzău la 9 Octomvrie [8]). Văzând aceasta, Mihai trecu, cu grosul forțelor sale în valea Cricovului, unde se afla la 12 Octomvrie [9]), de unde ceru și unde așteptă ajutoare pe care atât Basta cât și comisarii imperiali i le făgăduiseră [10]). Impăratul, Basta și Ungnad erau de altfel de părere să dea ajutorul făgăduit lui Mihai pentru a avea cu ce face față Turcilor dar Ardelenii și Ungurii se opuseseră cu îndărătnicie [11]).

Situațiunea era grea pentru Mihai, deoarece, pe lângă primejdia polonă, imediată și puternică, mai exista acea a bandelor turcești care cutreierau țara și din care unele ajunseseră până la Gherghița [12]).

Pentru a întârzia pe Poloni (până la sosirea ajutoarelor ce aștepta dela Basta) și pentru a-i măcina, Mihai a trimis două detașamente: *a)* unul, comandat de Baba Novac, pe drumul mare Ploiești-Buzău, drum care trecea atunci chiar pe la picioarele dealurilor și nu pe unde este acum șoseaua națio-

[1]) Hurmuzaki, IV_1, pp. 155—156.
[2]) *Idem*, pp. 154—156.
[3]) Hurmuzaki, XII, p. 1057.
[4]) Hurmuzaki, IV_1, p. 157.
[5]) Crăciun, *o. c.*, p. 140; Hurmuzaki, III_2, p. 463; Supl. II_1, p. 644.
[6]) Colonel C. Zagorit, *Luptele lui Mihai Viteazul cu Polonii în toamna anului 1600* (Extras din *Revista istorică*, XXVI), pp. 6, 7.
[7]) *Idem*.
[8]) *Idem*; Hurmuzaki, III_2, p. 371.
[9]) Zagorit, *o. c.*, p. 7; Hurmuzaki, III_2, p. 463; IV_1, p. 161. La Lapoș, crede Zagorit (*l. c.*).
[10]) Hurmuzaki, IV_1, pp. 155—156, 160—164; Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 267; *Luptele* . . . (Pernice), p. 39.
[11]) Hurmuzaki, IV^1, pp. 162, 169, 170; XV, pp. 1057, 1077, 1078, 1080.
[12]) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I pp. 367, 268; Iorga, *Istoria armatei române* II, pp. 45—46, 49.

nală [1]); menirea acestui detașament era de a se opune de front înaintării lui Zamoyski: *b)* al doilea, în viile de pe clina de Sud a dealurilor, cu menirea de a amenința mereu flancul drept al Polonilor, în înaintarea lor.

Baba Novac a ocupat pe rând barierele naturale alcătuite de scurgerile (udoboaiele) ce vin din dealuri și trec de-a-curmezișul drumului. El opuse astfel rezistențe succesive avangardei polone, pe care o ataca concomitent în flanc detașamentul din vii. După o scurtă rezistență, pe una din udoboaie, ambele detașamente se retrăgeau până la cea următoare. Astfel au avut loc luptele dela Sărata (11 Octomvrie), Năieni (12 Octomvrie) și Ceptura (13 Octomvrie) [2]), care au făcut ca Zamoyski să nu sosească în apropiere de Ploiești decât la 19 Octomvrie.

In acest timp, Mihai își deplasă (poate că și amenințarea unei întrări în țară a lui Moise Székely cu oaste ardeleană [3]) îl sili la aceasta) grosul forțelor din valea Cricovului, prin depresiunea Podenilor spre Apus (probabil concomitent și paralel cu retragerea detașamentului Baba Novac și a celui din vii) și ocupă dreapta Bucovelului [4]). Aci avu loc, în zilele de 19 și 20 Octomvrie, bătălia pe care am descris-o în paginele precedente [5]), în care Mihai fu învins.

Comentarii. Colonelul Zagoriț a analizat rostul Țării Bârsei și a șesului celor Trei Scaune într'un războiu dintre Moldova, Muntenia și Transilvania [6]). Nu voiu repeta cele demonstrate de d-sa.

---

[1]) Aceasta reiese din descrierile contemporane ale luptelor (Heidenstein, *o. c.*, p. 360; Hurmuzaki, Supl. II[1], pp. 644 sqq; Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, 265 sq.; Ilie Corfus, *o. c.*, p. 345.

[2]) Heidenstein, *o. c.*, p. 360; Hurmuzaki, III[2], pp. 371 sqq; Supl. II[2] pp. 644 sq; Iorga, *Istoria armatei române*, II, pp. 46—48; Zagorit, *Treisprezece zile din vieața militară a lui Mihai Viteazul.*, p. 82.

[3]) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 267; Iorga, *o. c.*, p. 47; *Luptele . . .* (Pernice) p. 39.

[4]) Academia Română, *Mem. S. Ist.*, Seria III, Tom. XII, p. 138.

[5]) Pp. 372—376.

[6]) *O. c.*, pp. 23—27, 30, 37—38.

O apropiere se poate face cu ceea ce zicea, în Ianuarie sau Fevruarie 1558, Stănilă, marele vornic (I. Bogdan, *Relațiile*, ed. 1902, p. 234): « Dela jupân Stănilă, mare vornic, multă sănătate județului din Brașov și tuturor pârgarilor. Și vă dau de știre ca unor buni prieteni: Știți bine că sunteți prietenii noștri, iar noi ai voștri, și deci e mai bine să rămânem și acum prieteni; *căci știți bine că fără noi voi nu puteți fi și țara voastră, țara Bârsei, fără a noastră nu poate.*

Prezența lui Mihai Viteazul în acea parte servea lui Basta ca acoperire pentru strângere de forțe cu care să se opună unui eventual atac al Moldovenilor și al Polonilor, venind din valea Trotușului.

Zamoyski, pe de altă parte, nu putea înainta spre și în Țara-Românească, atâta timp cât pasul Oituzului rămânea deschis unui atac venind din șesul celor Trei-Scaune.

In sfârșit, aflându-se în Țara Bârsei și în șesul celor Trei-Scaune, Mihai, bizuindu-se pe ajutorul Secuilor, putea să creadă că apărând Ardealul de un atac moldo-polon urmărind înscăunarea, la Alba-Iulia, a lui Sigismund Báthory, făcea un serviciu împăratului dela Viena și că acesta i-ar fi recunoscut, în schimb, stăpânirea Transilvaniei. El ar fi apărat în același timp, indirect, Țara-Românească de atacul lui Zamoyski.

Mihai își lua însă dorințele drept realități. Basta și Ardelenii se înțeleseră cu Zamoyski și atunci acesta, știind că Mihai nu e susținut și că un atac prin Oituz nu este de temut, nu mai fu oprit de nimic ca să înainteze spre Târgoviște.

Dispozițiunile luate de Mihai, adunând grosul trupelor sale în Valea Cricovului (de unde putea ataca în flanc pe Poloni și unde putea primi ajutoarele făgăduite) și făcând ca detașamentul lui Baba Novac să execute o foarte bună manevră de acoperire alegând apoi pentru rezistență poziția de pe Bucovel (de unde avea trei direcții de retragere: Valea Teleajenului, a Prahovei și drumul spre Târgoviște, deci trei direcții pe care-i puteau sosi ajutoarele), erau justificate deși n'au putut da rezultatul dorit de Mihai. Și n'au putut duce la rezultatul țintit, fiindcă Mihai nu a căpătat ajutor nici dela Basta (căci s'au opus Ungurii și Ardelenii, trimițând chiar pe Moise Székely în contra Domnitorului român), nici dela propria-i țară, în care boierii — cu puține excepțiuni — erau sătui de Domnia sa [1]), iar masa populației — țărănimea — nu avea niciun interes să se sacrifice pentru cauza lui.

Apreciere generală asupra strategiei lui Mihai Viteazul. Faptele, înșirate pe scurt în paginele precedente, și analiza

[1]) Chiar Buzeștii îl părăsiră *(Magazin istoric*, IV, p. 301); Iorga, *Istoria armatei române*, II, p. 53; Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 258.

lor au arătat că, în general, strategia lui Mihai Viteazul a obținut rezultatele imediate cerute de politica urmărită de acest Domn. Căci, de fapt, lui Mihai nu i-a mai poruncit Sultanul, din toamna 1594 și până la mișeleasca lui ucidere pe Câmpia Turdei, iar operațiile sale peste Carpați i-au adus stăpânirea asupra Transilvaniei și asupra Moldovei.

Strategia lui Mihai-Vodă Viteazul a fost o strategie ofensivă. Și chiar atunci când a luptat în defensivă — campaniile contra Turcilor — defensiva sa a fost o defensivă activă, alcătuită din atacuri parțiale continue, date pe toată întinderea dintre Dunăre și Balcani (și chiar dincolo de aceștia), atacuri vijelioase, date pe neașteptate, uzând pe adversar și împiedecându-l să facă o sforțare mai mare în Ungaria și să poruncească în Muntenia. Acest chip de a conduce războiul răspundea și firii lui Mihai și instrumentului de care s'a slujit: o armată de mercenari cari, precum o arată un izvor contemporan, trebuiau mereu ocupați.

In cele două campanii pentru cucerirea Transilvaniei și pentru cea a Moldovei (repet că în acest studiu nu fac o istorie a lui Mihai Viteazul, ci studiez numai strategia sa) măsurile luate au fost:

a) Un bun serviciu de informațiuni, îngăduind a cunoaște precis și la timp atât scopurile lui Andrei Báthory cât și cele ale lui Eremia Movilă și ale lui Zamoyski;

b) Bune manevre politice prin care a reușit, dacă nu a orbi complet pe adversari, dar a-i înșela asupra clipei atacului;

c) Bune dispozițiuni de acoperire, cum bună a fost, ulterior, manevra lui Baba Novac între 9 și 19 Octomvrie 1600.

d) Un dispozitiv inițial potrivit al armatei, în mai multe grupuri, care se întrunesc înaintea bătăliei, grație unei bune informațiuni și a unei exacte socotiri a spațiului și a timpului;

e) Atacuri bruscate și marșuri repezi pentru a nu da adversarului timp ca să concentreze forțe îndestulătoare.

Și totuși, la urma urmei, Mihai a fost înfrânt. Infrângerea lui n'a fost datorită însă strategiei sale ci ambițiunii prea mari ce-l stăpânea și politicei sale interne și externe greșite.

Unul din învățămintele cele mai de seamă pe care ni-l dă totalitatea războaielor lui Mihai este că: cu armate de mercenari se pot câștiga izbânzi, se pot cuceri țări, dar cele dintâi n'au urmări viabile, iar cuceririle nu se pot menținea.

Prin deosebita sa vitejie personală, prin loviturile necurmate cu care a izbit pe Turci ani de-a-rândul, prin fulgerătoarele sale cuceriri a Transilvaniei și a Moldovei, Mihai a făcut o mare impresie asupra contemporanilor străini și a lăsat în istoria neamului nostru o amintire strălucită [1]).

Strategia lui Matei-Vodă Basarab [2])

Ca reacțiune contra domniei lui Leon-Vodă [3]), ca reprezentant al partidei creștine și militare [4]), și cu ajutorul lui Gheorghe Rákoczy [5]), vine pe tronul Munteniei, în 1632, Matei Basarab.

Vechiu luptător (căci luase parte la războaiele lui Mihai Viteazul [6]) și ale lui Radu Șerban [7]), noul Domn, viteaz [8]), priceput în treburile ostășești [9]), cuminte, corect și cinstit[10]), bun gospodar[11]), nu putea decât să ducă, în interior, o poli-

---

[1]) *Faima lui Mihai Viteazul în Apus* de Carol Göllner (*Anuarul Institutului de Istorie Națională*, Cluj-Sibiu, VIII, pp. 121—296).

[2]) Este o punere la punct a studiului meu *Incercări critice asupra răsboiului din 1613 dintre Matei Basarab și Vasile Lupu* (*Revista Infanteriei*, Septemvrie-Octomvrie 1912).

[3]) Contra căruia luptaseră în anul 1631. Iorga, *Istoria armatei române*, II, pp. 115—116; *Magazin istoric*, IV, p. 313; I. Sârbu, *Matei Basaraba's auswärtige Beziehungen*, p. 15).

[4]) Iorga, *o. c.*, II, pp. 111, 114—115, 117—118; Iorga, *Geschichte des Rumänischen Volkes*, II, p. 111.

[5]) Iorga, *Geschichte des Rumänischen Volkes*, *l. c.*

[6]) Iorga, *Istoria armatei române*, II, p. 115; *Răscoala Seimenilor împotriva lui Matei Basarab*, pp. 2, 16.

[7]) Iorga, *Studii și Documente*, IV, p. CXIX.

[8]) « Der ieczige Wallachische Wayuoda Mattheo ein alter dapfferer Kriegsmann: Von der alten Wayuody geblüet, hatt durch sein Valor und Degen mehrers, und bey denn Türckhen ein solchen nammen bekommen, dass Sie ihn redoutieren, unnd schier ein anderen Michel Wayuwoda halten » (Rezidentul german din Constantinopol către împărat, 20 August 1643. Hurmuzaki, IV$_1$, p. 671).

[9]) Luase parte, cu destoinicie, nu numai la toate războaiele Domnitorilor români din vremea sa, dar luptase și în Ungaria (Iorga, *Studii și Documente*, IV, p. CLXIII; IX, pp. 4 sqq.) și arătă, în tot cursul domniei sale, o deosebită destoinicie, organizându-și o bună oaste și ducând-o la izbândă.

[10]) Iorga, *o. c.*, IV, p. CCVII.

[11]) Constantin Căpitanul (*Istoriile Domnilor Țării-Românești* (ed. Iorga), p. 118).

tică de întărire a puterii clasei boierești, din care făcea parte și cu care luptase în contra Domnilor precedenți [1]), iar, în exterior, o politică de pace [2]).

De aceea vedem, în timpul domniei lui, desvoltându-se și desăvârșindu-se organizarea unei armate de mercenari (spre care tindea alcătuirea noastră militară încă din veacul al XVI-lea, cunoscută sub numele de *seimeni*) [3]), ostași cari — adevărați pretorieni [4]) — se răsculară și-și impuseră voința, chiar sub domnia lui [5]), ceea ce sili ulterior pe urmașul său să-i distrugă [6]).

Pe de altă parte, el își ține obligațiunile față de Poartă și este un aliat constant al celor doi Rákoczy (tatăl [7]) și fiul) [8]), cari domnesc unul după altul în Ardeal, deși cel puțin unul dintre aceștia — tatăl — l-a părăsit, la un moment dat [9]).

Dar ca să aibă pace trebuia ca și vecinii săi să o vrea. Printre aceștia însă era Vasile Lupu, Domnul Moldovei[10]). Om

[1]) *Magazin istoric*, IV, p. 313.

[2]) I. Sârbu, *o. c.*, pp. 38—69.

[3]) Iorga, *Istoria armatei române*, II, pp. 124—125. Iorga, *Răscoala Seimenilor*, pp. 5—15.

[4]) « Acești seimeni și dorobanți reprezintau ceea ce în Stambulul dela sfârșitul veacului al XVI-lea ajunseră a reprezinta Ienicerii decăzuți » (Iorga, *o. c.*, II, p. 141). Se pot compara și cu strelțăii ruși.

[5]) Constantin Căpitanul, *o. c.*, pp. 128 129; Iorga, *o. c.*, *passim*.

[6]) Cu ajutorul lui Rákoczy la Șoplea (Iorga, *Istoria armatei române*, II, pp. 144—145; *Studii și Documente*, IV, pp. CCLXIII—CCLXXI, 126—129, 243, 244). Constantin Căpitanul, *o. c.*, pp. 132—135; Iorga, *Răscoala Seimenilor*, p. 24.

[7]) *Columna lui Traian*, 1876, p. 216; I. Sârbu, *o. c.*, pp. 64, 93.

[8]) I. Sârbu, *o. c.*, p. 179.

[9]) Iorga, *Studii și Documente*, IV, p. CXCV.

[10]) « Intre Matei și Vasile trebuia să izbucnească repede acea ură, care, luminând în războiu sau arzând potolit în vremuri de dușmănie acoperită, era să-i desbine pentru tot timpul vieții lor unul lângă altul.

« Căci nimic nu-i apropia. Veneau din neamuri deosebite, dintr'un trecut al lor deosebit și acela și urmăreau scopuri ce nu semănau între ele. Aga Matei era un simplu boier de țară . . . La orice prilej, și el și ai lui arată aceeași îndreptățire; ei sunt restauratorii trecutului, învietorii bunelor obiceiuri, împăcătorii zavistiei dintre fiii țării, mângâitorii săracilor și izgonitorii Grecilor ce li stricau sfaturile și buna stare a moșiei. Matei nu se înfățișează niciodată deosebit, cu patimile și gândurile lui proprii: îi place să facă știut oricând că lângă dânsul se găsește țara . . Matei înfățișează deci o putere și un trecut . . . Omul isteț și vrednic care strânge birurile pentru multe vistierii, pe lângă a lui, dincolo de Milcov, e cu totul altfel de stăpânitor decât acest bun părinte de familie . . . E un « tiran » în sensul antic și italian al cuvântului, un cuceritor de noroc, un vânător de bogăție și putere . . . (Matei) la ale altuia nu râvnește. Dimpotrivă, Lupu e un pizmătăreț, un lacom, un nesățios, un trufaș . . . » (Iorga, *Studii și Documente*, IV, pp. CLXXI—CLXXIV.

foarte ambițios, mândru, cu năzuințe împărătești [1]), cult [2]), susținător al bisericii ortodoxe [3]) și clăditor atât de locașuri de închinăciune cât și de palate și școale [4]), muieratic [5]), impulsiv [6]) și fals [7]), râvnea să se facă stăpân și pe Țara-Românească, ceea ce a dat loc unei serii de conflicte armate cu Matei Basarab [8]).

Atât Matei Basarab cât și Vasile Lupu își începuseră domniile prin dușmănirea Grecilor; aceștia găsiră sprijin la Constantinopol în Celebi Curt [9]). Domnii Români se înțeleg și, după stăruințele lor, Celebi Curt este omorît[10]). Matei-Vodă refuză să ramburseze lui Vasile Lupu jumătate din suma ce acesta plătise pentru a-i scăpa pe amândoi de Celebi Curt[11]). Dar nu numai aceasta era cauza dușmăniei dintre cei doi Domni. Incă dela așezarea sa în scaun, Vasile Lupu făcuse intrigi în contra lui Matei Basarab la Pașa din Silistra[12]) și chiar lucrase pentru înlocuirea vecinului său cu fiul său (al lui Vasile) Ion[13]). Nu a reușit[14]), cu tot concursul ce i-a dat Vizirul și cu toate că a intrat în Muntenia, toamna târziu[15]),

---

[1]) « Nu-l încăpea Moldova . . . vroia a face pe fiul său domn . . . Om cu hirea înaltă și împărătească mai mult decât domnească » (Miron Costin în Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 305).
« Vasile, cu toate marile lui proiecte de a intra în Constantinopol ca Impărat ortodox . . . » (Iorga, *Istoria armatei române*, II, p. 129).
Dorea și coroanea Ardealului *(Chronicom Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, I, pp. 196—197; II, p. 50. *Călătoriile patriarhului Macarie* (ed. Cioranu), p. 22, nota L, p. 40, nota 2.

[2]) Iorga, *Istoria armatei române*, II, p. 123; *Călătoriile patriarhului Macarie*, pp. 21—22, nota 1.

[3]) *Călătoriile patriarhului Macarie*, p. 22, 23; Gh. Șincai, *Cronica Românilor* (ed. 1886), III, p. 91).

[4]) *Călătoriile patriarhului Macarie*, pp. 27—28; Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 310.

[5]) Hurmuzaki, IV_1, p. 672; Kogălniceanu, *l. c.*

[6]) Kogălniceanu, *o. c.*, pp 311—312, 318—319.

[7]) « Arger, hoffartig — und falscher Arnaut » (Hurmuzaki, IV_1, p. 672).

[8]) Constantin Căpitanul (*o. c.*, p. 121) zice că Vasile Lupu dușmănea pe Matei « fără pricină ».

[9]) Acesta avea de ginere pe Radu Iliaș, pretendent la tronul din Târgoviște (I. Lupaș, *Inceputul domniei lui Matei Basarab și relațiunile lui cu Transilvania*, p. 7).

[10]) Iorga, *Studii și Documente*, IV, pp. CLXXXI, 187—188, 240.

[11]) *Ibidem*, p. CXCIII.

[12]) Kogălniceanu, *o. c.*, I, p. 304.

[13]) Iorga, *Istoria armatei române*, II, p. 126; Kogălniceanu, *o. c.*, I, p. 305; I. Sârbu, *o. c.*, p. 113.

[14]) Aceiași.

[15]) Kémény apud Gh. Șincai, *Chronica Românilor*, III, p. 48.

cu 30.000 de ostași [1]) și a pustiit-o; a primit însă ordin dela Sultan să se retragă. In timpul retragerii, a fost lovit de Munteni și Ardeleni sub Ianoș Kémény [2]) (1637).

Nemulțumit de nereușita intrigilor sale și îndemnat de Turci, Vasile Lupu lasă, în toamna anului 1639 [3]), domnia Moldovei fiului său Ion, iar el se duse, cu ajutor de cavalerie turcească [4]), ca să gonească pe Matei din domnia Munteniei, domnie pe care socotea să o ia el. A fost însă cumplit bătut de Matei, la Nenișori pe Ialomița [5]), și silit să fugă înapoi în Moldova, unde fiul său i-a înapoiat domnia. Raita aceasta a lui Vasile Lupu, căci a avut mai mult caracterul unei raite, a ținut 3—4 săptămâni [6]). Matei Basarab s'a înțeles atunci cu Gheorghe Rákoczy [7]), Voievodul Ardealului, ca să gonească pe Vasile din scaun și să-l înlocuiască cu Ion Movilă, fiul lui Simion Movilă. Ajunși însă cu oștile, respectiv la Milcov și în Valea Trotușului, aliații s'au oprit și apoi s'au retras, spre a nu indispune pe Turci [8]).

Urmează apoi o perioadă de liniște nu atât din cauza morții fiului lui Vasile Lupu, pentru care acesta râvnise tronul Munteniei, cât pentrucă Vasile Lupu, învins de două ori, avea nevoie de răgaz, spre a se întrema [9]). Cu toate că Vasile se împăca formal, în acest timp (1644—1645), cu Matei, el totuși continuă intrigile contra vecinilor săi de pe tronurile Ardealului și Munteniei[10]).

In 1652, îmbolnăvindu-se Matei Basarab, Vasile Lupu a cerut Porții ca, în caz de moarte a rivalului său, să i se dea domnia Munteniei[11]).

---

[1]) H u r m u z a k i, IV_2, pp. 494—496.

[2]) I. Sâr b u, *l. c.*

[3]) I o r g a, *o. c.*, II, p. 125; I. S â r b u, *o. c.*, p. 139.

[4]) H u r m u z a k i, IV_2, pp. 506—507; VIII, pp. 294—484; I. S â r b u, *o. c.*, p. 182.

[5]) I o r g a, *Geschichte d. Rumänischen Volkes*, II, p. 113; *Magazin istoric*, IV, p. 321. Că bătălia s'a dat la Nenişori (azi Armăşeşti pe Ialomiţa, *Marele Dicționar Geografic al României*, IV, p. 496) şi nu la Ojogeni (cum o spun: M i r o n C o s t i n, *Letop.* I, 309; H u r m u z a k i, IV_1, pp. 673; I o r g a, *Istoria armatei române*, II, p. 125, S â r b u, *o. c.*, p. 167), ne-o arată şi inscripţia lui Matei Basarab în biserica dela Gherghiţa (T o c i l e s c u, *Istoria Românilor*).

[6]) I o r g a, *Studii și Documente*, IV, pp. 211—214; Trauchenfels, *o. c.*, p. 337.

[7]) K o g ă l n i c e a n u, *Letopiseți*, I, p. 308.

[8]) K o g ă l n i c e a n u, *l. c.*

[9]) X e n o p o l, *o. c.*, VII, p. 24.

[10]) *Idem*, pp. 26—33.

[11]) *Idem*, p. 37.

Săturați de toate intrigile și neajunsurile ce le cauza Domnul moldovan, îngrijorați de alianța pe care o făcuse Vasile Lupu cu Cazacii, în urma căsătoriei fiicei sale Ruxandra cu Timuș, Matei Basarab și Gheorghe Rákoczy (fiul) au reînnoit legăturile lor și, ascultând cererea boierului moldovean Gheorghe Ștefan, s'au hotărît să pună pe acesta în scaunul Moldovei, spre a scăpa odată de Vasile Lupu [1]).

Cu ajutoarele primite dela Matei Basarab și dela Rákoczy și prin răscoala Țării, supărată pe Vasile Lupu [2]), Gheorghe Ștefan a reușit să silească pe Vasile Lupu a-și părăsi scaunul (3 Aprilie 1655) [3]), pe care-l ocupă el la 7 Aprilie [4]). Este însă alungat, în curând, de Vasile Lupu care a venit cu oaste căzăcească [5]) și a bătut pe Gheorghe Ștefan la Popricani (24 Aprilie 1653) [6]). Gheorghe Ștefan a fugit [7]) la protectorul său Matei, la Târgoviște [8]). Vasile Lupu a înaintat în urma lui [9]), deși o sumă de boieri l-au sfătuit să stea liniștit și să-și alcătuiască o oaste de lefegii străini cu care să se opună unui eventual atac [10]).

Efectivul total al oștirii moldo-căzăcești a fost de 20.000 de oameni, din cari: 4.000—8.000 de Moldoveni, 100 de Nemți călări, 12.000—16.000 de Cazaci, cu 17 tunuri [11]).

Efectivul oștirii muntenești era de: 15.000—16.000 de luptători, cu 12 tunuri [12]).

După bătălia dela Popricani [13]), oastea căzăcească s'a oprit

---

[1]) Constantin Căpitanul, *o. c.*, p. 124; Iorga, *Studii și Documente*, IV, pp. 29—30; Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 322; *Magazin istoric*, IV, p. 332; I. Sârbu, *o. c.*, p. 325.

[2]) Tanoviceanu, *Răsturnarea lui Vasile Lupu*, pp. 6—19.

[3]) *Călătoriile lui Macarie* (Ed. Cioranu), p. 43.

[4]) *Idem*, p. 44.

[5]) Iorga, *Acte și Fragmente*, I, pp. 216—217.

[6]) *Călătoriile lui Macarie*, pp. 47—48. I. Sârbu (*o. c.*, p. 330) zice 21 Aprilie-1 Mai.

[7]) Iorga, *o. c.*, I, p. 220; Id., *Istoria armatei române*, II, p. 138.

[8]) Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 332.

[9]) Gh. Șincai, *o. c.*, II, p. 88; *Magazin istoric*, I, p. 301.

[10]) Kogălniceanu, *o. c.*, I, p. 332; Iorga *Studii și Documente*, IV, p. CCXVII.

[11]) Pag. 382 și urm.

[12]) *Idem*.

[13]) In descrierea mersului operațiunilor urmez descrierea atât de bună și completă a lui Miron Costin. Intregirile și corectările sunt bazate pe izvoarele citate.

câtva timp (28 Aprilie—8 Mai) la Iași, unde a tăbărît la Galata, iar Vasile Lupu a chemat Țara la arme. In ziua de 8 Mai [1]), Timuș a înaintat spre Sud și s'a oprit la Podul Inalt. Acolo s'au organizat Cazacii în unități și li s'au distribuit bani de către Vasile Lupu.

In timpul acesta începuseră a sosi Moldovenii, cari formară, dela Podul Inalt înainte, avangarda.

Matei Basarab, aflând de izgonirea lui Gheorghe Ștefan și de înaintarea armatei moldo-căzăcești, trimise pe Diicu, spătarul său [2]), cu 9.000 de oamnei [3]), împreună cu Gheorghe Ștefan (care avea cu dânsul 300 de călăreți aleși și câțiva feciori de boieri), la granița moldovenească ca să fie « de strajă » sau, cum am zice azi, să acopere granița. El își adună grosul forțelor la Târgoviște și dădu de știre lui Rákoczy; acesta adună oaste la Merembrig în Țara Bârsei [4]).

Diicul se așează cu grosul forțelor sale pe malul drept al Milcovului mare [5]), la Sud de Focșani, călare pe drumul mare, și trimise o recunoaștere (« straja pentru limbă » zice cronicarul) în Valea Bârladului. Recunoașterea se ciocni cu Moldovenii lui Vasile-Vodă, la Gura Berheciului; ea fu respinsă și urmărită de Moldoveni până seara, când urmăritorii îi pierdură urma.

Siretul venind mare, oastea moldo-căzăcească a fost silită să se oprească câteva zile pe malul lui, până ce se făcu un pod pe vase (? la vechiul vad dela Ionășești). După trecerea Siretului, această oștire intră în Focșani și-i dete foc.

---

1) *Călătoriile lui Macarie*, pp. 53—54.

2) Constantin Căpitanul, *o. c.*, p. 126.

3) Călări (*Magazin istoric*, IV, p. 323); « numai călărime » (Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 333).

4) Cronica lui Kraus în *Fontes rerum austriacarum*, III, p. 207.

5) Miron Costin în Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 333. Nu Milcovul (numit de cronicar Milcovul mare) alcătuia granița dintre Moldova și Muntenia, ci un braț pornind din Pănticești, trecând prin Focșani și isprăvindu-se în balta Mândrești. După unul din manuscriptele vechiului letopiseț acest braț ar fi fost săpat de Ștefan cel Mare (*Letopisețul Țării Moldovei până la Aron-Vodă* (Ed. Giurescu), p. 59. Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 192). Brațul acesta este numit azi Cacaina (Harta țării 100.000 Foia Focșani). Pentru acest nume vezi și Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 490. Vezi și *Marele Dicționar Geografic*, IV, p. 340. *Milcovia* II_1, pag. 151.

Că lupta s'a dat pe Milcov și nu pe canal, o spune Miron Costin: « Sta în tocmeală cu oștile și Diicul, spătarul lui Matei-Vodă, nu departe de orașul Focșenilor la Milcovul cel mare » Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 333).

Inaintând dela Focșani spre Sud, Moldovenii, cari continuau a forma avangarda, s'au izbit de oastea lui Diicu. Desfășurându-se imediat, ostașii lui Vasile Lupu atacă, de două ori, trecând prin apă, dar sunt respinși. In timpul acesta, Cazacii se adunau și se întocmeau, în spatele Moldovenilor. Pentru a putea ocupa malul drept al Milcovului, Vasile Lupu pune pe Nemții săi să facă o mișcare înconjurătoare, care reușește datorită faptului că Nemții au mers pe sub mal.

Muntenii, văzând că și oastea căzăcească se apropia, s'au retras în goana cailor, fără a pierde multă lume, urmăriți fiind de dușmani până la Râmnic.

Vasile Lupu și Timuș își urmează înaintarea spre Târgoviște, arzând și pustiind tot ce găseau în cale.

Matei Basarab trimisese, în ajutorul lui Diicu, seimeni și alți lefegii; aceștia, aflând de risipirea oastei lui Diicu [1]) se retrag, dar sunt ajunși de primele elemente ale avangardei lui Vasile Lupu la trecerea Teleajenului [2]). Cavaleria munteană se oprește și rezistă pentru a da vreme pedestrimei (seimenilor) să se retragă.

Vasile Lupu și Timiș cred întâi că au în față pe însuși Matei Basarab cu toată oastea lui. Văzând, mai apoi, cât de puțini sunt Muntenii, cavaleria moldovenească trece Teleajenul prin vad, în mai multe locuri, ceea ce silește pe călăreții munteni să se retragă. Moldovenii urmărindu-i dau peste seimenii pedeștri cari-i primesc cu focuri și se adăpostesc în niște dumbrăvi. Se dă de veste lui Timuș, care vine cu o parte din Cazaci. Aceștia descalecă și încep a lupta prin focuri cu seimenii. Folosindu-se de numeroasele dumbrăvi din partea locului, seimenii se retrag încet, din dumbravă în dumbravă, până'n lunca Prahovei, de unde n'au mai putut fi mișcați de Cazaci.

Noaptea, Timus a poposit, cu o parte din Cazaci, în Cocorăști, iar Vasile Lupu pe stânga Teleajenului.

---

[1]) Nu trebue să ne mire această risipire, pentrucă oastea lui Diicu era alcătuită mai ales din oameni de strânsură din partea locului, și aceștia, după obiceiurile vremii, au mers să-și pună la adăpost familiile și bunurile.

[2]) La Șoplu (Șincai, *o. c.*, III, pp. 88—89); Șioplea (*Magazin istoric*, IV, p. 324).

Matei Basarab, fiindu-i oastea adunată, a înaintat din Târgoviște până la Finta, localitate la o zi de marș spre răsărit de Târgoviște, pe malul stâng al Ialomiței. Aci a luat poziţiune în defileul format de ultimele ramificații ale dealurilor acoperite cu păduri la Nord și Ialomița la Sud, și la ieșirea drumului Ploiești-Târgoviște de pe podețul peste pârâul mocirlos Cilianca.

In ziua de 17 Mai a avut loc, la Finta, bătălia în care oastea moldo-căzăcească a fost învinsă și silită să se retragă.

Urmărirea s'a făcut de Gheorghe Ștefan, cu oaste muntenească. In această urmărire, noul Domn moldovean se oprește dintâi la Răcăciuni, în valea Siretului, unde așteaptă să se strângă oastea din Țara de Jos [1]) precum și ostirea trimisă de Rákoczy prin Oituz și valea Trotușului [2]). Gheorghe Ștefan bate apoi, la Valea Seacă lângă Bacău, pe Orheienii și Lăpușnenii trimiși de Vasile Lupu și-i urmărește până la Roman, el mutându-și cartierul la Bacău [3]). Strângându-și toate forțele (Moldoveni, Munteni și Unguri), Gheorghe Ștefan înaintează până la Sârca. Aci are loc o bătălie, în care Vasile Lupu este înfrânt (16 Iulie 1653) și silit să fugă peste Nistru la Rașcov.

Gheorghe Ștefan, după ce ia din nou Domnia Moldovei, se îndreaptă spre Suceava, unde era refugiată familia lui Vasile Lupu, care avea cu ea și tezaurul fostului Domn. A urmat un asediu, a cărui descriere am făcut-o în paginele precedente [4]).

Comentarii. Asupra strategiei din timpul acestor doi Domni români sunt de observat următoarele:

Atacurile, sau mai bine zis, raitele întreprinse de Vasile Lupu, în primii ani ai domniei lui, în contra lui Matei Basarab, au loc toamna, adică atunci când locuitorii respectiv ostașii terminaseră lucrul câmpului.

---

[1]) Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 337; Iorga, *Studii și Documente*, IV, p. CCL.

[2]) Șincai, *o. c.*, III, p. 90.

[3]) Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 338.

[4]) Pp. 441—446.

Punerea lui Gheorghe Ştefan în scaunuul Moldovei a avut loc în luna Aprilie, cu ajutor de ostaşi de meserie (Munteni şi Unguri) şi în vremea când Moldovenii erau ocupaţi cu lucrul câmpului, deci mai greu de adunat.

După bătălia dela Popricani, situaţiunea se prezenta astfel pentru Vasile Lupu:

Alungase pe Gheorghe Ştefan şi se afla în capul unei oaste de 12.000—16.000 de Cazaci cu 17 tunuri şi câţiva lefegii nemţii şi chemase ţara sub arme; s'au strâns însă numai 8.000 de oameni.

Oastea adversarului său, învinsă la Popricani, parte se risipise (Moldovenii), iar parte se retrăgea în grabă spre Ardeal şi Muntenia (ajutoarele date de Rákoczy şi Matei Basarab).

Susţinătorii lui Gheorghe Ştefan — Matei Basarab şi Rákoczy — se aflau liniştiţi în ţările lor, crezând că au scăpat de Vasile Lupu. Se ştia — căci şi faptele o dovedise — că exista o alianţă între acei doi principi.

In sfaturile ce se ţinură la Iaşi se iviră două păreri asupra operaţiunilor ce trebuiau să urmeze [1]):

1. A sta în defensivă şi să-şi sporească forţele prin înrolarea de lefegii, aşteptând atacul oştirilor ardelene şi muntene (arătându-se în acelaşi timp la Constantinopol că Vasile Lupu era nevoit să se apere contra atacului vecinilor cari stricaseră rosturile ţării).

2. A ataca cu iuţeală pe cei doi potrivnici.

Să cercetăm aceste proiecte de operaţiuni mai de aproape.

Primul proiect prezintă foloase: *a)* prin aceea că arăta pe Vasile Lupu într'o lumină favorabilă la Poartă — apărător al tronului său şi nu agresor; *b)* îi îngăduia să-şi mărească forţele prin înrolări de lefegii şi prin strângerea întregii ţări sub arme şi nu numai a unei părţi; *c)* în sfârşit, făcea cu putinţă armatelor moldo-căzăceşti, adunate în regiunea Tecuci-Adjud, operaţiuni pe linii interioare, oprind întrunirea, în Moldova, în regiunea gurii Trotuşului, a armatei muntene, care se aduna la Târgovişte şi ar fi înaintat prin Focşani, cu armata ardeleană, care se aduna în Ţara Bârsei [2])

[1]) Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I, p. 331.
[2]) Cronica lui Kraus în *Fontes rerum Austriacarum*, III, p. 207.

și ar fi intrat prin Oituz. Depărtarea egală a porțiunii văii Siretului dintre Adjud și Tecuci de Iași, de Târgoviște și de Țara Bârsei și faptul că Vasile-Vodă își avea adunată o parte din forțe — Cazacii — făceau ca ocuparea regiunii sus arătate să fie cu putință pentru Vasile Lupu, înainte ca adversarii să poată sosi acolo. Faptele au arătat de altfel că Vasile Lupu a putut înainta până la o zi de marș de Târgoviște, înainte de a i se putea opune o rezistență serioasă și atunci numai de unul din potrivnicii săi.

Proiectul acesta mai ținea seamă și de un fapt constant. Matei Basarab stătuse totdeauna în defensivă. El prezenta însă și neajunsuri:

a) Se pierdea efectul moral al primei izbânzi.

b) Se lăsa să se strecoare în mințile partizanilor și a țării credința că Vasile Lupu se temea de adversar.

c) Ingăduia vrăjmașilor să strângă forțe mai numeroase și să atace în clipa când le priia mai bine.

d) Aducea războiul în țara proprie.

e) Lăsa pe Gheorghe Ștefan acolo de unde putea căpăta ajutoare.

Proiectul al doilea — luarea ofensivei — avea neajunsuri politice, căci înfățișa pe Vasile Lupu ca agresor, dar avea și foloase și anume aducea efectul moral legat de ofensivă, aducea războiul în țara dușmanului și corespundea mai bine firilor impulsive ale lui Vasile și ale lui Timuș [1]).

Oricare proiect ar fi adoptat însă Vasile Lupu, el este acuzat de Miron Costin [2]) de a fi făcut o mare greșeală, și anume că nu a luat Hotinul, care era pe linia naturală de retragere spre Polonia, și că și-a trimis Doamna la Suceava și nu la Hotin. In teorie e just și Vasile Vodă a greștit blocând numai Hotinul și neîncercând a-l lua, dar nu se știe, dacă Vasile ar fi putut cuceri Hotinul în scurtă vreme, căci de un asediu lung nu putea fi vorba, fiind nevoie de forțele moldo-căzăcești spre Sud.

---

[1]) Iorga (*Studii și Documente*, IV, p. CCXLII) spune că încă dela pornirea sa din Camenița, Vasile Lupu se lăudase că va cuceri Muntenia și Ardealul. Timuș zicea: că din țara Muntenească prin Ardeal se va întoarce (Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 331).

[2]) Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 328.

Dacă proiectul adoptat de Vasile-Vodă — acel al ofensivei — se poate justifica mai ales prin firea lui; dacă alegerea primului dușman de atacat — Matei Basarab — se poate justifica prin aceea că, la Matei se refugiase Gheorghe Ștefan, că Matei era adversarul cel mai capabil din punctul de vedere militar, și că de Țara-Românească nu-l despărțea un lanț de munți înalți, nu se poate însă lăuda chipul cum a fost adus la îndeplinire.

In adevăr, sorții de a distruge forțele lui Matei Basarab erau cu atât mai mari cu cât ele arau atacate mai repede. Dar, unde se puteau afla acele forțe? După datinele vremii, oastea cu leafă trebuia să fie lângă Domn, deci în Târgoviște, iar oastea de strânsură se aduna, fie unde era Domnul, fie între acest din urmă loc și granița amenințată.

Problema strategică de rezolvit consta deci în transportul cât mai repede al forțelor moldo-căzăcești dela Iași la Târgoviște. Aceasta s'a făcut în aparență și s'au parcurs cei 330 de kilometri dintre Iași și Finta în 8 zile, deci 42 de km. pe zi, dacă nu se socotesc opririle, și 50 de km. pe zi, dacă se socotesc opririle.

Decât iuțeala aceasta a marșului a fost zadarnică și în dauna puterii trupelor, care au sosit obosite [1]). Și aceasta pentrucă s'a pierdut vreme la Iași, unde Vasile Lupu a stat cu trupele căzăcești 11 zile (28 Aprilie —8 Mai [2]), ședere care n'a folosit nimănui și a îngăduit numai Cazacilor să se dedea la prădăciuni [3]). Conducerea marșului nu a fost deci bună, pentrucă la o ședere prea lungă a urmat o goană zadarnică, care a făcut ca trupele să se prezinte, pe câmpul de luptă dela Finta, obosite. La această greșeală de execuțiune se mai adaugă aceea a unei rele executări a serviciului de cercetare [4]) precum și neunirea în acțiune pe câmpul de luptă a Moldovenilor și a Cazacilor [5]).

[1]) « Oastea trudită de cale și obosită » (Miron Costin apud Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 334).
[2]) *Călătoriile patriarhului Macarie*, pp. 52—53.
[3]) *Ibidem.*
[4]) Miron Costin, *l. c.*
[5]) Pp. 382—386 mai sus.

Să trecem acum la Munteni. Pentru a scăpa de intrigile și neajunsurile ce i le făcuse Vasile Lupu, Matei se înțelese cu Rákoczy și amândoi dădură ajutor armat lui Gheorghe Ștefan, spre a goni din scaun pe Vasile Lupu și a se urca în locul lui. Prin aceasta cei trei conducători, al Ardealului, al Moldovei și a Țării-Românești, uniți ar fi putut rezista mai bine presiunilor și stoarcerilor Porții. Vasile-Vodă, gonit din scaun, reuși însă să revină cu ajutor căzăcesc și să alunge pe Gheorghe Ștefan. La primirea acestor știri — care probabil au ajuns la Târgoviște pe la 1 Mai, Matei a luat următoarele dispozițiuni:

1. A trimis pe Diicu cu puțini lefegii călări, cu atâta oaste de strânsură câtă putea aduna, și pe Gheorghe Ștafan cu cele câteva sute de oșteni cari îi rămăseseră, la hotarul moldovenesc.

2. A poruncit adunarea oștirii sale la Târgoviște.

3. A dat de știre lui Rákoczy și i-a cerut ajutor.

Și lui Matei Basarab ca și lui Vasile Lupu i se prezentau două soluțiuni: luarea ofensivei sau așteptarea atacului lui Vasile-Vodă.

Dacă prima soluțiune prezenta folosul moral al întâietății atacului, avea în același timp neajunsul că putea indispune Poarta, care și așa nu vedea cu ochi buni înțelegerea dintre principele Ardealului și Domnul Țării Românești. Apoi era inexecutabilă pentrucă nu era timpul material de a combina o acțiune cu Rákoczy înainte de sosirea lui Vasile Lupu în Țara-Românească, precum au arătat-o faptele [1]).

Rămânea a doua soluțiune — a defensivei — care prezenta foloasele politice (punea pe aliați în bună lumină la Poartă), foloase de execuție (dădea timpul trebuincios adunării mijloacelor) și corespundea firii lui Matei Basarab, tip de moșnean cuminte, apărându-și aprig patrimoniul, dar care nu luase niciodată ofensiva.

[1]) In 1652, Rákoczy încercase să înduplece pe Matei Basarab să preîntâmpine atacul lui Vasile Lupu, dar nu reușise să convingă pe bărbatul cuminte de pe tronul Munteniei (I. Lupaș, *Inceputul domniei lui Matei Basarb și relațiunile lui cu Transilvania*, p. 18).

Adoptat fiind proiectul defensiv, să vedem cum a fost pus în lucrare.

Ce-i trebuia lui Matei? *Timp*. Și de ce? Pentru a-și aduna forțele și a da vreme de sosire ajutoarelor lui Rákoczy. Cum și-a asigurat Matei Basarab acest factor? Prin următoarele măsuri:

a) Printr'un detașament trimis la graniță ca « strajă », adică ca trupă de acoperire, care să dea știri despre inimic și să întârzie înaintarea acestuia.

b) Adunarea forțelor într'un punct central (Târgoviște) și destul de depărtat de graniță, spre a ușura această adunare și pentru a mări încă timpul până la ciocnirea cu inimicul.

c) Vestirea lui Rákoczy.

Măsurile sunt juste, afară poate de faptul că grupul de acoperire avea un efectiv prea mic față de marea distanță (169 kilometri) la care se găsea de locul de adunare a grosului forțelor.

Asupra executării serviciului de acoperire, cred că Miron Costin are dreptate când critică pe Diicu [1]). In adevăr, ce se cerea lui Diicu? Să procure știri despre dușman — arătând mai ales pe unde înainta acesta — și să întârzie mersul lui. Prima însărcinare Diicu a îndeplinit-o bine, căci recunoașterile lui au luat contactul cu avangarda lui Vasile Lupu la Gura Berheciului, deci la 120 de kilometri de locul unde se adunau grosul forțelor lui Matei. Se asigură deci ambilor comandanți (Diicu și Matei) cunoașterea din vreme a direcției de înaintare a vrășmașului precum și — probabil — și ale efectivelor acestuia.

De a doua însărcinare Diicu nu s'a achitat tot așa de bine, pentrucă nu era deajuns a lua o poziție pe un obstacol de-a-curmezișul direcției de înaintare a dușmanului și a rezista acolo cu îndârjire. Făcând astfel, se expunea, cum a fost cazul, să fie înfrânt și ca armata munteană să nu mai aibă acoperire.

Intre Milcov și Târgoviște erau o sumă de obstacole naturale, Râmna, Râmnicul, Buzăul, Cricovul, Teleajenul,

[1]) Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 333.

Prahova, pe care ar fi putut opune rezistențe succesive de scurtă, durata, ceea ce ar fi silit pe dușman să se desfășoare de repetate ori, l-ar fi întârziat și l-ar fi turburat. Cu alte cuvinte, Diicu ar fi trebuit să procedeze așa cum au procedat trupele lui Mihai Viteazul, în zilele premergătoare bătăliei de pe Bucovel (Octomvrie 1600).

Odată Vasile Lupu intrat în Muntenia și înaintând repede spre Târgoviște, Matei Basarab nu mai putea rămânea în capitala sa, ci trebuia să întâmpine pe dușman.

Alegerea pozițiunii dela Finta a fost nemerită, căci se găsea într'un defileu, în care dușmanul nu putea să atace decât de front, și era la o așa distanță de capitală încât aceasta nu putea suferi de peripețiile luptei.

In urmărire Gheorghe Ștefan a procedat cu prudență și sistematic. A înaintat întâi până la Răcăciuni lângă moșia sa Valea Seacă dela Sud de Bacău [1]), păzit fiind de un detașament la Bacău. Aci el, boier din Țara de Jos [2]), a chemat țara la arme, a așteptat ajutoarele din Ardeal și din Muntenia, și-a organizat o adevărată bază de operații înainte de a păși înainte, prin salturi (Bacău, Roman, Sârca), spre lupta — decisivă de astădată — cu Vasile Lupu.

Strategia lui Matei Basarab, întemeiată pe realități și urmărind ținte ce se puteau realiza, cu mijloacele de care dispunea, a obținut rezultate pozitive, pentrucă se întemeia pe o politică sănătoasă, răspunzând nevoilor de atunci ale țării sale.

PRIVIRE GENERALĂ

In capitolul precedent am arătat că strategia pe care au practicat-o Românii, dela întemeierea principatelor și până la finele veacului al XV-lea, a fost mai ales o strategie defensivă, având drept menire apărarea ființării țărilor românești în alcătuirea lor de atunci. Forma sub care se înfățișa această strategie era acea a măcinării oștirilor dușmane prin hărțuieli și a atragerii lor la strâmtoare, unde superioritatea

---

[1]) Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 337.
[2]) Avea moșii la Valea Seacă, Bogdana, Cașin în județul Bacău (Iorga, *Răscoala Seimenilor împotriva lui Matei Basarab*, p. 4).

numerică și de armament a trupelor potrivnice era copleșită de sporul ce-l dădeau Românilor terenul și chipul lor de luptă.

Această strategie se potrivea alcătuirii de atunci și se întemeia pe: un bun serviciu de informațiuni, o acoperire elastică, multă mobilitate, meșteșug desăvârșit în hărțuire și un deosebit interes pentru apărarea gliei strămoșești.

Cu trecerea țărilor sub ascultarea sultanilor dela Constantinopol, cu decăderea economică și politică ce a urmat acestei ascultări, cu schimbarea chipului de stăpânire a pământului, s'a modificat și politica țărilor noastre. Ele nu mai erau nevoite să-și apere ființa, căci niciunul din vecini nu era în stare, atunci, să atace pe Turci și să-i ia vreun teritoriu făcând parte integrantă din imperiu sau pus sub protecțiunea lor.

Războaiele ce au fost purtate de ai noștri, dela începutul secolului XVI înainte, n'au avut deci, decât excepțional, rostul de a apăra ființarea statelor românești și numai în cazul revoltării acestor țări contra suzeranului din Stambul, răsculări care au fost mai mult răscoale ale Domnitorilor decât ale țărilor.

Majoritatea războaielor au constat fie din lupte date de diferiți competitori pentru ocuparea scaunelor domnești, fie din năvălirile pornite din nevoia sau dorința unor Domni de a se amesteca în afacerile vecinilor sau de a răzbuna vreo acțiune dușmănoasă.

Alte războaie au fost acelea în care Românii au luat parte ca simpli auxiliari ai armatelor străine și, în special, ai celor otomane.

In fine, s'au purtat de Români și războaie pentru cucerirea de teritorii ce nu le aparțineau.

Nu am studiat războaiele în care armata sau unități românești au luptat ca auxiliare ale armatelor străine, deoarece, în asemeni războaie, conducerea de căpetenie și deci strategia nu a fost românească.

Pentru celelalte războaie am ales, firește, pe cele pentru care se găsește o documentare mai desăvârșită. De altfel aceste războaie sunt tocmai și cele mai importante.

In ambele războiae de apărare am văzut că strategia adoptată — defensiva — nu a fost pasivă, ci activă. Dar, pe când

Ion-Vodă cel Cumplit, acoperit în cele trei direcțiuni din care se aștepta a fi atacat și avându-și grosul forțelor adunat într'un loc central, s'a mulțumit a ieși în întâmpinarea coloanelor dușmane, care nu au atacat în același timp granițele sale, și a le izbi pe rând, ducând un războiu de repezi mișcări pe linii interioare, războiu în care a avut izbânzi până ce a intrat în joc trădarea, Mihai Viteazul, care se folosea numai de ostași de meserie, a căutat mereu să preîntâmpine pe dușman, ducând, ani de-a-rândul, un nemilos războiu de neîncetate năvăliri vijelioase pe însuși teritoriul dușman.

Acești Domni nu s'au mărginit însă la folosirea unui singur chip de manevră strategică. Așa, în 1572, Ion-Vodă a încercat să execute manevra în retragere pentru a atrage oștirea lui Bogdan-Vodă Lăpușneanu la strâmtoare, după strategia noastră tradițională, iar Mihai Viteazul a luptat cu succes pe linii interioare, în Ianuarie 1595, în regiunea Giurgiului și, tot el, a avut pe Dunăre, în vara aceluiași an, o acoperire activă, care i-a îngăduit să știe precis unde urma să se pronunțe principalul atac turcesc și, ulterior, a reușit, prin bătălia dela Călugăreni și prin retragerea sa spre locul de unde urmau să-i sosească ajutoarele, să aducă pe dușman tocmai în fața forțelor ce erau să-l silească la retragere.

Se poate spune deci că, în tot decursul veacurilor, strategia pe care au folosit-o Ronânii, pentru apărarea ființării statelor lor, fie că a fost acea din vremile mai vechi, măcinarea prin hărțuire a dușmanului ce înainta în Țara-Românească, atragerea lui la loc strâmt și sdrobirea lui acolo, fie că a constat din manevre pe linii interioare, fie că a căutat să preîntâmpine atacul dușman prin atacarea năvalnică a acestuia, nu a fost niciodată pasivă. Strategia românească, dispunând cele mai adeseori de efective mai mici și de un armament inferior dușmanului, și-a mărit mijloacele printr'un bun sistem de informațiuni, printr'o acoperire potrivită, printr'o folosire iscusită a terenului și prin mișcare. Aceste toate au făcut ca, pe câmpul de bătălie, armatele românești să se prezinte, de foarte multe ori, în condițiuni superioare și ca izbânda să fie de partea lor.

Un fapt care a ajutat mult la apărarea țărilor noastre față de Turci și care a îngăduit ca, în intervalul dintre două războaie, țara să se poată reface e acela că, de obiceiu, Turcii nu făceau războaie decât între sfârșitul primăverii și acela al toamnei, precum și că ei erau nevoiți să lupte pe atâtea teatre de războiu deosebite, încât nu puteau da, în toți anii, aceeași intensitate tuturor operațiunilor.

Amintirile lăsate de trecutul mai depărtat, vecinătatea Tătarilor, concepțiunea ce se avea atunci despre relațiile dela Domn la Domn și nevoile politice au făcut că năvălirile, incursiunile și raitele, atât făptuite de ai noștri în țările vecine cât și de vecini la noi, să fie unul din chipurile cele mai obișnuite ale acțiunilor războinice. Cele mai multe dintre aceste năvăliri s'au executat pe o scară mică și au fost mai ales adevărate acțiuni de pradă. Dar au fost și asemenea operațiuni care au urmărit țeluri politice. Printre aceste din urmă cele ale lui Petru Rareș au fost mai sistematic concepute și executate și pentru dânsele avem o documentare mai completă.

Oricum era să fie năvălirea, o mică incursie cu caracter localnic, sau o operație mai mare, prima condițiune ce trebuia să îndeplinească, pentru a avea succes, era surprinderea. Pentru obținerea acesteia se alegea de către ai noștri un anotimp când ei nu erau ocupați cu munca câmpului sau când dușmanii nu se așteptau la vreun atac (de pildă Secuii, în iarna 1528/1529), apoi trupele hotărîte pentru năvălire, în majoritatea lor călări, se adunau în mai multe grupe, destul de depărtate unele de altele și fiecare destul de puternică pentru a putea înfrânge micile rezistențe ce erau să întâmpine. Grupele năvăleau deodată și atacurile se dădeau cu cea mai mare iuțeală, așa ca vestea năvălirii să sosească, la cei atacați, odată cu ea, Rezultatul de înspăimântare obținut (Secuii și Brașovul în 1529) sau teritoriul râvnit ocupat (Podolia în 1530), trupele, încărcate cu pradă, se întorceau imediat în țară.

In ceea ce privește războaiele de cucerire, Mihai Viteazul a procedat astfel:.

După recunoașteri și informațiuni aduse de agenți, anume trimeși, sau chiar concomitent cu căutarea de știri, s'a pus

la cale o destrămare a forţelor duşmanului (înţelegerea cu Secuii în toamna anului 1599, aceea cu o parte din Moldoveni, în primăvară 1600). Inchiderea graniţelor şi manevra de înşelare diplomatică urmau. Iar, după un scurt interval de timp, trupele se adunau, în mai multe grupe, făcând fiecare faţă unei direcţii de acces în ţara a cărui posesiune era râvnită. Năvălirea repede, pe direcţiile alese, se isprăvea prin adunarea tuturor grupelor, înainte ca duşmanul să-şi poată strânge toate mijloacele, aşa că bătălia decisivă se dădea cu forţe mai mari ca ale adversarului.

In sfârşit, în luptele ce se dădeau pentru căpătarea unei domnii sau pentru apărarea acesteia faţă de acţiunea unui pretendent, ocuparea capitalei juca rolul de căpetenie, pentrucă cu puterea politică concentrată în capitală, cu nepăsarea din ce în ce mai mare a masei populaţiei faţă de persoana Domnitorului, păstrarea capitalei sau cucerirea ei, asigurau, Domnului în scaun sau rivalului, Domnia. De aceea, în asemenea războaie, manevra strategică pentru atacator consta, mai cu seamă, în executarea prin surprindere a unui marş forţat asupra capitalei, iar pentru apărător în întârzierea acestui marş până la strângerea puterilor proprii sau sosirea ajutoarelor cerute vecinilor.

Strategia nu a adus însă, în general, rezultatele ce erau de aşteptat din buna îndeplinire a mişcărilor în vederea bătăliei, actul horărîtor şi final al războiului, pentrucă, precum am văzut, bătălia s'a isprăvit adesea printr'o înfrângere.

CAPITOLUL VI

INCHEIRE [1])

Infăţişarea diferitelor părţi ale artei militare a Românilor de-a-lungul vremurilor căpătând o mare întindere, pricinuită mai ales de nevoia documentării temeinice a faptelor şi a stă-

[1]) Cuprinsul acestui capitol a fost cetit în şedinţa publică a Academiei Române din 24 Martie 1944 (*Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice*, Seria III, Tomul XXVI, memoriul 15).

rilor, cred că este de trebuință acum să încheiu lucrarea printr'un rezumat din care să reiasă principiile de seamă ale acestei arte.

* * *

Dela apariția sa pe pământ, omul a fost silit să-și apere ființa amenințată de fiarele ce ocupau același « habitat » ca dânsul și să le atace spre a-și căpăta hrana și îmbrăcămintea.

Atât pentru apărare cât și pentru atac, el s'a folosit, la început, numai de mijloace cu care fusese înzestrat de natură (mâini, unghii, brațe, picioare).

Deșteptăciunea sa deosebită l-a făcut mai târziu să descopere folosința mâinii ca pârghie (cu ajutorul brațului a cărui prelungire este) pentru mânuirea altor mijloace (o cracă de copac sau o piatră), cât și pentru făurirea de unelte.

Din clipa în care omul s'a încredințat că, ajutat de uneltele făurite de dânsul, poate să-și înlesnească traiul și poate lovi de departe, el a căutat să le îmbunătățească. A ajuns astfel la născocirea arcului și a praștiei. Prin descoperirea și întrebuințarea acestora el a căpătat folosirea celor două categorii de armament în care sunt clasate și astăzi armele: cea pentru lupta apropiată (corp la corp) și cea pentru lupta depărtată.

Concomitent, traiul expus necurmat primejdiei a desvoltat văzul omului, i-a ascuțit auzul, i-a mărit simțul de observație și l-a făcut să îmbunătățească chipurile de a se ascunde și feri de vederi, inerente de altfel și fiarelor.

Ajuns în acest stadiu, omul asimilase procedeele de vânătoare, din care s'a desvoltat, cu vremea, tactica luptei individuale.

Vorbirea, îngăduind atât înțelegerea prealabilă cât și cooperarea pe timpul acțiunii, a făcut cu putință vânătoarea în grupă din care s'a desvoltat ulterior tactica grupei, pentru că, odată cu vânătoarea, s'a desvoltat prin aceleași mijloace știința luptei dintre oameni. Vânătoarea și lupta făceau parte, în acele vremi depărtate, din îndeletnicirile zilnice ale omenirii. Decât, în lupta dintre oameni, intervenea un factor nou, acel al voinței celor doi adversari, cu mult superioară

instinctului animalelor. Conflicte armate dintre oameni erau, cum sunt și azi, lupta a două voințe inteligente și noțiunea războiului, așa cum a fost înțeleasă de-a-lungul veacurilor, se născuse. Ea a rămas de atunci încoace aceeași.

Având drept alcătuire social-politică tribul, grupările omenești de atunci luau parte la războiae cu întreaga lor populațiune bărbătească ce folosea unelte-arme, făurite la început din lemn, oase și pietre. Cu trecerea vremii, ingeniozitatea omului a făcut ca uneltele-arme să fie perfecționate, atât din punctul de vedere al formelor, cât și prin descoperirea de materie nouă și mai potrivite rostului de unelte-arme: arama și fierul.

Lupta avea atunci, ca și azi, două forme: atacul și apărarea. In făptuirea ei se foloseau: iscodirea, mersul acoperit, surprinderea, pânda, cursa și formele terenului care puteau ascunde propriile forțe și mișcările lor, precum puteau mări puterea de apărare a acelorași forțe.

Până la ajungerea omenirii în acest stadiu, evoluția războiului a fost aceeași pentru întreaga omenire, deci și pentru strămoșii Românilor de azi. Condițiuni locale ca și alte influențe au făcut ca, ulterior, evoluția artei războiului să nu mai fie aceeași la toate neamurile.

In intervalul de timp curpinzând secolul întâiu înainte de Cristos și primul deceniu al secolului al 2-lea după Cristos, alcătuirea social-politică a Geto-Dacilor, așezați pe teritoriul pe care locuesc azi Românii, evoluase dela acea de triburi slobode la acea de confederație de triburi, mai mult sau mai puțin stabilizate și strâns unite, recunoscând, în epocele mai de seamă, autoritatea unui șef suprem.

O religie al cărei caracter particular era credința într'o vieață viitoare, făcea ca moartea să nu pară omului ca un ce înspăimântător și ca îndatorirea, legală am zice azi, pentru întreaga populațiune bărbătească de a lua parte la războiu, să fie socotită ca firească.

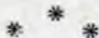
Armamentul Geto-Dacilor era alcătuit din unelte-arme despre care am vorbit, mai înainte, armament îngăduind atât lupta mai depărtată cât și lupta corp la corp.

Chipul de folosire a terenului ca adăpost rămăsese acelaşi, pe când folosirea lui ca obstacol se perfecţionase prin adăugirea de lucrări făcute de mâna omului, lucrări ce-i măreau puterea de rezistenţă.

Se construiseră astfel cetăţi. Din chipul cum acestea erau distribuite pe întreg teritoriul locuit de Geto-Daci, se vede că aceştia foloseau fortificaţiunea nu numai pentru întărirea unui anumit loc. Gândirea lor evoluase până în a avea noţiunea întăririi unui teritoriu, precum şi aceea a reduitului (a unui loc de ultimă rezistenţă).

Este firesc că acel ce avea noţiunea nevoiei punctului de sprijin şi aceea reduitului să aibă şi noţiunea rezervei şi a folosirii acesteia atât pe câmpul de luptă cât şi în întregul complex de lupte alcătuind un războiu.

In războaiele dintre Daci şi Romani, cei dintâi au folosit în lupte: iscodirea, hărţuirea, pânda şi surprinderea, manevra în câmpul tactic şi cel strategic ca şi rezistenţa dârză pe poziţiuni dinainte întărite. Ei au folosit deci procedeele de luptă desvoltate firesc din arta vânătoarei, pe care continuau să o practice în chip obişnuit.

Populaţia Daciei a urmat, şi după cucerirea acesteia de către Romani, să folosească în vieaţa zilnică uneltele-arme ce le avuse şi înainte, cum nu a încetat să vâneze, să practice transhumanţa şi să ia parte la răscoale sau la respingerea incursiilor vecinilor. A practicat deci procedeele artei vânătoarei şi chiar ale artei războiului, aşa cum o înţelegea ea, după o concepţiune ce făcea atunci parte din însăşi firea ei.

In urmă, după evacuarea Daciei de către armata şi autorităţile romane, cei rămaşi au fost nevoiţi să folosească noţiunile moştenite nu numai în vânătoare, nu numai în transhumanţa turmelor, dar şi în apărarea individuală sau în apărarea micilor colectivităţi, în timpul mileniului ce a trecut, până ce a apărut din nou în istorie populaţia acestor meleaguri sub numele de Valahi, adică Români.

Şi dovadă a păstrării şi practicării necurmate, atât a vânătoarei cât şi a războiului după normele anteriare, este faptul

că la alcătuirile românești din secolele XII și XIII găsim același armament ca și cel din secolul I după Cristos și că întreaga populație bărbătească lua parte la războaie; gruparea era teritorială; folosirea terenului ca adăpost era aceeași ca în trecutul depărtat; și că, în vederea luptei, se folosea iscodirea, paza în timpul mersului și a staționării, hărțuirea și pânda.

Vânătoarea continua a fi una din ocupațiile de seamă.

Statele românești ce se întemeiau atunci găseau deci în popor tradiționala artă a războiului practicată necurmat de veacuri. Ceva mai târziu, pe la începutul veacului al XIV-lea, arta militară românească care se desvoltase, se înfățișa precum urmează:

Organizarea forțelor militare ale principatelor românești, deriva, ca și în trecut, din alcătuirea social-politică a acestora și a evoluat paralel cu evoluția acestei alcătuiri.

Temelia organizării armatelor era îndatorirea tuturor acelora care se foloseau de glie ca să apere aceasta. Armatele erau deci alcătuite, ca și în trecut, și probabil în puterea aceleiași îndatoriri consimțite, prin ridicarea în masă a întregii populațiuni bărbătești în stare de a purta armele. Gruparea ostășimii era teritorială. La războiu, țara se ridica așa cum era alcătuită și în timp de pace.

Paza persoanei Domnului, atât de necesară și de importantă în acele vremi, când se concentrau în persoana sa toate puterile Statului, paza permanentă a granițelor și a cetăților, paza ordinei interne, impunând nevoia unei forțe militare permanente, făceau necesară, dela început, existența unui număr de ostași de meserie (cu plată), al cărui efectiv a crescut cu vremea, cum și nevoia de a da privilegii unor anumite categorii de slujbași sau de locuitori, în schimbul cărora aceștia datorau un număr oarecare de săptămâni de serviciu militar și în timp de pace. Mercenarii și privilegiații, mai strâns legați de persoana Domnitorului, alcătuiau ceea ce se numea atunci *oastea cea mică* prin opoziție cu *oastea cea mare* sau *țara*, prin care se înțelegea adunarea sub arme a întregii populațiuni bărbătești.

Bărbații erau datori să se înfățișeze la chemare cu armele și cu hrana lor, iar timpul pentru care erau chemați nu era limitat la un număr de zile, cum era cazul în Occidentul Europei.

Armatele astfel alcătuite nu puteau da cel mai mare randement decât dacă:

1. Marea masă a celor ce le alcătuiau era mulțumită de starea în care se afla, traiul fiindu-i asigurat prin folosința unei suprafețe de pământ destul de întins pentru hrana sa și a vitelor sale.

2. Dacă aceeași majoritate a luptătorilor avea conducători cu care era obișnuită să trăiască în vieața cea de toate zilele, conducători cari să inspire încredere prin destoinicia lor și prin neapăsarea celor pe care îi conduceau în timp de pace și de războiu.

3. Dacă uneltele-arme pe care la întrebuințau erau acele de care locuitorii țării se foloseau în vieața de toate zilele.

Aceste condițiuni s'au îndeplinit sub unii din marii domnitori, ca Mircea cel Bătrân și mai cu seamă sub Ștefan cel Mare al Moldovei. Sub acesta s'a ajuns ca în oștirea moldovenească Domnul, boierii și țăranii să se contopească într'un singur tot, alcătuind o masă omogenă atât în ceea ce privea concepția cât și ca voință. De aceea și îndeplinirile ei au fost cele mai desăvârșite.

Și ele au fost desăvârșite cu toate că armamentul folosit până la sfârșitul veacului al XV-lea era același cu cel ce fusese folosit din vremile străbune. Se iviseră, e adevărat, și se foloseau și arme de foc, acestea, chiar în războaiele de asediu, erau însă mai mult niște sperietoare decât de vreun folos practic pentru distrugerea adversarului la mari depărtări. De fapt, armamentul de care se dispunea atunci nu îngăduia decât baterea unei zone adânci cam de 200 de pași. De aceea și fronturile de luptă erau rigide, căci armamentul nu îngăduia ca pe câmpul de luptă să existe între unități intervale mari și nici ca între linii să fie depărtări mari.

Cu acest armament, Românii — în majoritatea lor plugari luați atunci dela munca câmpului — au fost nevoiți să facă față unor adversari ale căror unități erau înzestrate cu arma-

ment mai puternic și ai căror ostași erau mai bine pregătiți. Adversarii Românilor luptau călări, pe când ai noștri foloseau într'adevăr și ei calul, dar numai pentru mișcare și hărțuire. Nici firea Românilor, nici alcătuirea lor social-politică și nici mijloacele de care dispuneau nu le îngăduiau să aibă o cavalerie asemănătoare cavaleriilor înzăuate sau împlătoșate ale Polonilor, Ungurilor, Tătarilor și Turcilor.

Ca și Cehii, Elvețienii și, la începutul veacului acestuia Burii, Românii au fost nevoiți să adopte procedee de luptă care să compenseze prin alte mijloace superioritatea de armament și de organizare a adversarilor.

Nevoite a se împotrivi unor asemeni oștiri, toate aceste popoare au adoptat principial defensiva drept chip de luptă. Procedeele folosite de ele au fost însă deosebite și anume: la Elvețieni, formațiuni masive înarmate cu lănci așa de lungi încât cavaleria adversă să nu poată ajunge la infanteristul elvețian din rândurile dintâi. La rândul său acest infanterist ținea călărețul dușman sub loviturile proiectilelor armelor de luptă depărtată folosite de camarazii săi din centrul formației; Cehii au recurs la « Wagenburg » (guljai-gorod), iar Burii la focul individual tras dela foarte mari depărtări.

Românii au recurs la teren: strâmtoare, prăpastie, pădure, mlaștină, în care adversarul nu putea pătrunde în masă și în care era silit să dea lupte individuale. In aceste condițiuni, superioritatea armamentului și de organizare nu putea fi de folos adversarului.

Chipul acesta defensiv de a da bătălia nu era practicat însă numai pasiv, adică Românii nu se mulțumeau să aștepte atacul adversarului și să caute a distruge prin lupta pe loc o câtime cât mai mare din ostașii lui. După ce măcinau bine pe dușman, după ce-l fixau, ei treceau la contra-atac, atât direct cât și printr'o manevră ocolitoare. Bătălia dela 10 Ianuarie 1475, din preajma Vasluiului, este pilda cea mai desăvârșită a unei asemenea bătălii.

Ceea ce era de asemenea caracteristic la Români era iuțeala cu care unitățile lor se mișcau, precum și lungimea etapelor ce puteau parcurge zilnic, fie că era vorba numai de o zi de marș, fie că se executau zile de-a-rândul marșuri lungi și

repezi. Această capacitate de mers a coloanelor, neîngreuiate cu trenuri (regimentare și de luptă) și cu convoiuri, a fost unul din factorii cei mai de seamă în chipul purtării războaielor de către ei.

Dacă, în câmpul tactic, Românii din secolele XIV și XV au fost nevoiți, pentru temeiurile arătate mai sus, să adopte defensiva, scopul pe care l-au urmărit în războaiele lor — păstrarea ființei statului respectiv — și inferioritatea efectivelor lor, comparativ cu cele ale adversarilor, i-au silit cu atât mai mult să adopte în conducerea generală a războiului, defensiva strategică.

Și în această privință, constatăm iarăși că cea mai desăvârșită concepțiune și făptuire a strategiei românești a fost aceea a lui Ștefan cel Mare, care n'a fost de altfel decât desvoltarea la maximum a practicei și învățămintelor trecutului.

Iată cum se înfățișează strategia acestui domnitor:

Ca țintă politică, apărarea ființării Moldovei.

Drept urmare:.

1. O politică cuminte nealergând după năluce, căutând sprijin acolo unde se putea găsi și ferindu-se afi în dușmănit cu mai mulți vecini în același timp.

2. O bună gospodărie care să mulțumească pe Moldoveni și să asigure ordinea internă.

3. Completarea fortificațiilor țării și alcătuirea unui sistem defensiv, alcătuit dintr'un brâu de cetăți la granițe, stăpânind intrările în țară ale principalelor comunicațiuni, și dintr'un reduit format din alte cetăți care unele și altele i-au slujit de puncte de sprijin, dar în care nu s'a închis niciodată.

Apărarea ființării Moldovei cerea, atât din punct de vedere politic atât și din cel militar, un bun serviciu de informațiuni spre a cunoaște din vreme mijloacele adversarilor posibili cum și care dintre ei și pe unde va ataca. Românii au avut de-a-pururea un asemenea serviciu foarte bine alcătuit și funcționând cât se poate de bine.

Pe temeiul știrilor culese, se trecea la făptuirea războiului. Deși defensiv în principiu, acesta nu se putea mulțumi numai cu respingerea potrivnicului, ci căuta—și trebuia să caute—distrugerea lui.

Pentru ca să-l distrugă, trebuia însă pe de o parte să i se macine efectivele sau cel puţin o bună parte din ele, iar pe de alta să-l împiedece de a trage foloase din superioritatea armamentului său.

Realizarea primei dintre aceste cerinţe se făcea prin:

— Evacuarea populaţiei de pe teatrul de războiu.

— Distrugerea holdelor şi a puţurilor.

— Rezistenţa mai mari sau mai mici în zona graniţei, având de scop principal luarea contactului cu adversarul şi silirea acestuia de a urmări trupele moldoveneşti ce se retrăgeau într'o anumită direcţie.

— Hărţuirea necurmată a coloanelor duşmane, ceea ce le căşuna pierderi, le obosea şi le silea să lase în urmă detaşamente pentru asigurarea liniei de comunicaţie.

Realizarea celei de a doua cerinţe se făcea prin procedeele tactice arătate mai sus şi printr'o urmărire vijelioasă şi fără răgaz după bătălie.

Arta militară a Românilor dela începuturile cele mai îndepărtate şi până la sfârşitul secolului al XV-lea, a fost acea a unui popor mic, a unui popor apărându-şi « sărăcia şi nevoile şi neamul». Ea a fost acea a unui popor de răzăşi, tenaci apărători ai gliei ce-i hrănea precum hrănise pe părinţii şi pe strămoşii lor. Aceşti răzăşi, cuminţi în urma unei experienţe multi-seculare, nu căuta războiul pentru războiu ci îşi apărau bunul, apărau pe ai lor şi-şi apărau vieaţa cu uneltele de care se foloseau în vieaţa de toate zilele. Ei foloseau de asemenea în apărarea lor pământul românesc cu accidentele de pe el şi cu ceea ce îl acoperea (păduri, etc). Procedeele de luptă constant folosite de dânşii şi practicate şi în vânătoare, care rămăsese una din îndeletnicirile lor de seamă, le îngăduiau să sfărâme, la loc strâmt, cotropitorii. Ei foloseau, în acest scop, iscodirea, atragerea adversarului în curse, hărţuirea şi, în locul ales, şi în clipa prielnică, lupta dârză urmată de o urmărire tot aşa de dârză.

Toate aceste operaţiuni dovedesc o deosebită disciplină consimţită şi deci conştientă din partea fiecărui luptător, disciplină ce nu putea rezulta decât din ştiinţa şi convingerea pe care le dădeau cunoştinţa şi experienţa trecutului că numai cu ase-

meni sacrificii și prin asemeni procedeuri micile state românești puteau să dăinuiască.

Incepând cu secolul al XVI-lea arta militară a Românilor se schimbă și tinde a se apropia de acea a Apusului european. Aceasta însă era nepotrivită firii românești, alcătuirii și mijloacelor noastre. De aceea atât organizarea ostășească cât și tactica și strategia încep să decadă, pentru ca dela mijlocul secolului al XVII-lea înainte să nu se mai poată vorbi de o artă militară românească.

Două au fost pricinele de căpetenie ale acestei schimbări:

Pierderea folosinței de drept a pământului cultivabil de țărănime și sărăcirea acesteia.

Desvoltarea și răspândirea armelor de foc.

Tributul și impozitele din ce în ce mai mari silind țărănimea să-și vândă ocinele, au sărăcit-o. Pe de altă parte, sub diferite influențe, relațiile între conducătorii satelor și săteni, care fuseseră acelea dintre egali, s'au schimbat și cei dintâi s'au considerat și s'au impus ca stăpâni. Țărănimea nu a mai avut interesul să apere glia pe care era acum tolerată să o folosească în condițiuni mai puțin prielnice iar cei ce se socoteau ca stăpâni (boieri, mănăstiri) nu aveau interes ca țărănimea să fie chemată sub arme, ceea ce i-ar fi lipsit de brațe de muncă. In fine fiscul și obștea fiecărui sat aveau interesul ca contribuabilul să stea locului. Din toate aceste pricine s'a desvoltat instituția *rumânilor* și *vecinilor*. Și, ca urmare armatele s'au alcătuit din ce în ce mai puțin prin sculare în masă a țărănimii. Prin aceasta baza alcătuirii militare a armatelor noastre s'a schimbat, căci în alcătuirea lor țărănimea a fost înlocuită prin breslele privilegiate și prin mărirea numărului de lefegii. Această preschimbare s'a făcut încet. Sub Petru Rareș și sub Ion-Vodă cel Cumplit, armatele erau însă alcătuite în majoritate din țărani chemați sub arme. Sub Mihai Viteazul ele ereau alcătuite mai ales din mercenari, cu ceva breslași și câteodată și cu grupe de țărani. Sub Matei Basarab erau formate aproape exclusiv din lefegii. Aceștia, ajunși atotputernici s'au răsculat și au trebuit, după

moartea bătrânului domnitor, distruşi. Cu distrugerea lor au încetat de a mai avea fiinţă oştirile româneşti.

Desvoltarea armelor de foc a contribuit şi ea puternic la schimbarea alcătuirii oştirilor pentrucă, pe de o parte ţărănimea nu avea mijloacele băneşti ca să-şi procure aceste nouă arme iar pe de alta stăpânitorii satelor nu aveau interesul ca sătenii să fie înarmaţi. In fine domnitorii care-şi puteau procura un număr restrâns de arme de foc aveau tot interesul ca acestea să fie mânuite de oameni de meserie (mercenarii) sau ca aceştia să vină cu armele lor.

Inafară de aceste două principii de căpetenie au mai contribuit la schimbare şi următorii factori:

Părăsirea liniei politice de până atunci adică a ideii exclusive de apărare a fiinţării Statelor româneşti şi adoptarea adese ori a unei politici de amestec în afacerile altor popoare sau domnii.

Acestea toate lămuresc schimbările tacticei folosite de Români. Intrebuinţând alt soiu de ostaşi şi alt armament, ei au fost siliţi să folosească procedee şi formaţiuni potrivite acestor nouă mijloace. Procedeele şi formaţiunile tactice ale armatelor româneşti din secolele XVI şi XVII se apropie din ce în ce mai mult de acele ale armatelor din centrul şi occidentul Europei. Bătălia nu se mai dă, în general, la loc strâmt ci în câmp deschis, ceea ce era împotriva tradiţiei şi întru câtva chiar a firii Românului.

In ceea ce priveşte strategia, ale cărei mijloace de seamă sunt: surprinderea, repeziciunea mişcărilor, coordonarea lor şi bătălia, ea a fost strălucită în ceea ce priveşte făptuirea până în momentul bătăliei, pentrucă folosea elemente (surprinderea, repeziciunea mişcărilor şi coordonareaa acestora) cu care gândirea românească şi luptătorii erau familiarizaţi de veacuri. Ea a dat însă adeseaori greş pe câmpul de luptă (Obertyn, Mirăslău, Bucovel) pe care căpeteniile noastre militare s'au arăt atinferioare în mânuirea nouălor mijloace căpeteniilor adverse. Bătălia fiind însă actul care confirmă

sau infirmă manevra strategică, era firesc ca mişcările strategice, adesea genial concepute şi executate, să nu poată duce la izbândă şi să ducă cu atât mai puţin la izbândă când ţintele politice erau nepotrivite situaţiilor şi mijloacelor.

Schimbarea alcătuirii social-politice cu ruperea echilibrului dintre clasele sociale ca şi mijloace şi procedee străine firii înseşi ca şi tradiţiei multi-seculare româneşti nu puteau duce decât la decăderea şi în urmă la dispariţia artei militare româneşti.

HISTOIRE DE L'ART MILITAIRE DES ROUMAINS

(RÉSUMÉ)

Pour de multiples raisons, il n'existait pas, il y a quarante ans, une étude d'ensemble sur l'art de la guerre pratiqué par les Roumains à travers les siècles.

La seule guerre faite par les Roumains, qu'on étudiât à ce moment, dans nos écoles militaires (École Supérieure de Guerre, y comprise) était celle de 1877—1878. En revanche on nous faisait étudier, jusque dans les moindres détails, les campagnes de tous les capitaines grecs, romains, français et allemands.

Le désir de connaître quelques unes au moins des guerres faites par les Roumains fit entreprendre à l'auteur des études qui parurent sous forme de monographies depuis 1912 jusqu'à ce jour.

Ces études sur l'art militaire des Roumains n'ont pas été poursuivies au delà de la moitié du XVII-ème siècle, parce qu'à dater de cette époque, il n'y a plus d'art militaire roumain.

Une première présentation en français de ces études fut faite en 1935 dans un recueil d'essais qui parut à Bucarest [1]).

I

LES ORIGINES

DES TEMPS PRÉHISTORIQUES AU XIV-ÈME SIÈCLE

Tout comme pour les autres peuples il est difficile de savoir précisément en quoi a consisté l'art militaire des plus anciens habitants de la Roumanie actuelle et on doit se contenter de suppositions basées sur une documentation incomplète encore qu'elle soit étayée par des observations faites sur les peuplades primitives d'hier et d'aujourd'hui.

Pour se défendre et pour se procurer à lui-même et aux siens la nourriture et le vêtement, l'homme avait dû combattre le fauve, plus puissant que lui, et même ses semblables. Grâce à son intelligence et à l'emploi judicieux de la main, il avait réussi à fabriquer des instruments qui lui servirent aussi d'armes et lui assurèrent bientôt la supériorité

---

[1]) Général R. Rosetti, *Essais sur l'art militaire des Roumains.*

sur le fauve. Cette supériorité s'accrut du fait que le langage permit aux hommes de se communiquer les perfectionnements découverts par l'un ou l'autre, et de coordonner leurs efforts.

Ainsi prit naissance l'art de la chasse en commun, qui assura à l'homme la supériorité décisive sur les fauves.

C'étaient également les procédés de la chasse qui étaient appliqués lorsqu'il s'agissait de se défendre contre d'autres hommes, ou de les attaquer, car le but étant le même — défendre sa vie ou ôter celle d'autrui; — les moyens l'étaient aussi. L'art de la guerre a donc une origine identique à celui de la chasse.

La documentation sur l'art de la guerre commence en Roumanie, comme dans les autres pays, par le paléolithique.

C'est aussi de la fin de l'âge de la pierre que datent les premières fortifications qui nous restent: surtout des éperons barrés et des îles fortifiées.

Sur l'organisation militaire des populations à cette époque, nous n'avons pas de données. Il est probable qu'il n'en existait pas de spécifique. La chasse et le combat faisaient partie de la vie journalière et la tribu y prenait part avec tous ses hommes valides groupés autour d'un ancien ou d'un chef temporaire.

Quant aux procédés de combat, l'auteur croit que les hostilités se déroulaient de la façon suivante: Aussitôt la menace connue, la tribu rassemblait son bétail, amassait ce qu'elle pouvait en fait de produits du sol, et se réfugiait dans la forêt ou sur une hauteur où elle avait son réduit fortifié, en laissant ou en détachant des vedettes pour connaître à temps les mouvements de l'ennemi. Si la tribu était attaquée dans son refuge elle y opposait une résistance désespérée à laquelle prenaient part hommes, femmes et enfants.

Dans le cas d'un conflit local, ceux qui attaquaient essayaient surtout de prendre l'adversaire au dépourvu. Pour le surprendre, l'approche avait lieu de nuit ou avant le lever du soleil. Cette marche s'exécutait avec les mêmes précautions que pour la chasse, c'est-à-dire sans bruit, les hommes étant dispersés, mais sans se perdre de vue et en se servant de tous les abris que procurait le terrain. Si la surprise réussissait, les assaillants se lançaient à l'assaut du point le plus faible du campement ou refuge ennemi, ou de celui dont la défense paraissait moins bien assurée. Si au contraire, la surprise ou l'assaut ne réussissait pas, on se retirait.

De l'époque du cuivre et du bronze, il nous est resté de grandes quantités d'armes.

A cette civilisation du bronze, se juxtapose, à partir du VII-ème siècle (a. Ch.), la civilisation scythique, qui employait aussi le fer.

L'art de la fortification avait progressé, et aux anciennes fortifications en terre et en bois vinrent s'ajouter des fortifications en maçonnerie sèche (Costești, Luncani et Grădiștea Muncelului).

Les forces militaires étaient formées à cette époque par la levée en masse de la population valide. Le groupement des forces était terri-

torial, les combattants se groupant autour des chefs locaux. Toute l'armée n'était qu'une réunion de ces groupes locaux. Les armées géto-daces, combattant en territoire propre, n'avaient que des trains ou des convois très réduits.

A partir de la conquête scythique, une partie de la population des plaines moldo-valaques se transforma en archers montés. Ceux-ci ne formaient pas une cavalerie, dans le sens moderne du mot, mais des essaims d'archers qui harcelaient l'ennemi.

L'art de la guerre tel qu'il était conçu et pratiqué par les Daces, au premier siècle de notre ère, nous est connu surtout par les guerres que Décébal eut à soutenir contre Trajan (102 à 106). Au cours de ces guerres, les Daces employèrent, sur une très grande échelle, la fortification.

Décébal, décidé à défendre l'indépendance de son peuple, avait adopté comme plan d'action celui d'attirer les Romains à l'intérieur de son pays encore sauvage, de les user en tirant parti de la nature du terrain et du manque de communications, et de les amener dans un défilé pour les y détruire.

Pour réaliser son plan, Décébal ne s'opposa pas au passage du Danube par les Romains (101), mais surveilla, leur marche en avant, et concentra ses forces à Tapae. Cette position, obligatoire pour les Romains, était puissante de par la nature du terrain et par les fortifications qu'y avaient élevées les Daces. A Tapae eut lieu une bataille dans laquelle les Daces eurent le dessous. Aussi bien avant cette bataille qu'après elle, les Daces harcelèrent continuellement les Romains et attaquèrent leurs colonnes et leurs camps. Non seulement ils opposèrent une résistance opiniâtre, mais ils contre-attaquèrent les troupes de Trajan se trouvant en Dacie et en Mésie inférieure. La stratégie de Décébal fut donc autant active que politique car, par son action en Mésie, il menaçait un territoire à la tranquillité duquel Trajan était obligé de penser.
Toutefois, Trajan se rendit maître de la Dacie en 106 et la transforma en province romaine.

Une question se pose: quelle influence a eu l'art militaire des Romains sur l'art militaire pratiqué dans nos parages?

Les Daces furent certainement influencés par ce que les techniciens et les instructeurs romains leur enseignèrent en fait de fortification et d'emploi du matériel de siège. Mais ils ne le furent pas en ce qui concerne l'organisation, la tactique et la stratégie.

Une armée comme celle des Daces, en effet, ne pouvait adopter ni les formations tactiques des Romains, ni leur tactique, parce que les Daces s'inspiraient plutôt des procédés naturels et traditionnels dérivant des procédés de la chasse.

Enfin la stratégie romaine ne pouvait influencer celle des Daces car ces derniers ne disposaient pas des moyens sociaux, matériels et intellectuels qu'eût exigés l'emploi de la stratégie romaine.

A l'époque postérieure à la conquête romaine de la Dacie, nous constatons que l'art militaire romain n'eut aucune influence sur celui des Roumains.

Si nous examinons les termes militaires roumains, nous constatons que dans la langue roumaine, les seuls mots d'origine latine, en ce qui concerne l'armement sont: *arc*, *armă*, *săgeată*, *scut*, *secere*, *secure*, *spadă*, *măciucă* et *ghioagă*; des termes relatifs à l'organisation, à la tactique et à la stratégie sont d'origine latine: *călăreț*, *cetate*, *luptă*, *oaste* et *pedestru*.

Pour savoir ce qui se passa après le retrait des troupes romaines de Dacie, il faut se rappeler que les grandes migrations de peuples ne furent pas entreprises avec l'intention de faire *tabula rasa* dans les pays nouvellement occupés, mais afin de trouver pour les peuples qui changeaient d'habitat des territoires où la vie fût plus facile. C'est pourquoi la population locale ne fut pas plus entièrement détruite en Dacie qu'elle ne le fut en Gaule, en Italie, en Espagne ou en Russie.

Quelles étaient les conceptions militaires du peuple demeuré après le retrait des autorités romaines, et quel était son armement? La population, surtout celle de la campagne garda les armes (il n'y avait pas alors grande différence entre l'outil et l'arme) dont elle avait besoin dans son existence journalière et qu'elle pouvait fabriquer elle-même. Cette population disposait donc de massues, de pieux aiguisés, de javelots et de lances, d'arcs et de flêches, de frondes, de boucliers, de haches et de faucilles.

D'autre part, tout lieu habité de façon provisoire ou permanente était choisi à l'abri des regards et fortifié.

Enfin, la chasse continuait à être pratiquée mais en la pratiquant on effectuait: *a)* des reconnaissances, qui avec certaines mesures de sûreté, nécessaires en ces temps troubles, devaient faire partie de la routine journalière de la vie; *b)* la marche d'approche à l'abri des regards et l'emploi judicieux des abris du terrain; *c)* l'attraction du gibier au piège; *d)* la destruction du gibier de près et de loin — pratiques qui sont aussi les bases de la tactique de combat.

On ne doit pas oublier que les habitants de la Dacie s'occupaient alors et depuis longtemps de l'élevage, et pratiquaient la transhumance. Celle-ci nécessitait d'une part de continuelles mesures de sûreté, et d'autre part, la connaissance des pâturages utilisables pendant les différentes saisons. Cette transhumance nécessitait donc aussi la marche à couvert. En pratiquant durant les mille ans qu'ont duré les invasions, le métier de pâtres — car c'est comme pâtres que nous les trouvons dans tous les documents de l'époque — les mesures de sûreté, l'emploi des abris sont devenus pour les Roumains une seconde nature

Le manque de documents pour l'histoire des pays roumains entre l'évacuation de la Dacie par les autorités et les légions romaines (271)

et de XIII-e siècle est notoire. Toutefois il existe quelques données documentaires qui nous montrent:

La présence sur le territoire de la Roumanie d'aujourd'hui, et au sud du Danube d'habitants, dits *Valaques*. Ceux-ci prirent part avec les peuples qui furent les maîtres temporaires de ces parages, à des attaques contre les voisins et défendirent la glèbe dont ils vivaient contre les attaques du dehors.

Ces Valaques disposaient comme armes d'arcs et de flèches, de lances, de javelots et de sabres.

Leurs forces armées étaient composées tant de fantassins que de cavaliers. Ils faisaient usage pour le combat de ruses de guerre et leur stratégie tendait à attirer l'ennemi dans un piège après l'avoir usé en le harcelant continuellement.

Enfin, au XIII-ème siècle, il existait des formations politiques roumaines disposant de forces armées régulières, qui osèrent s'opposer à des armées organisées, comme l'étaient les armées hongroises et tatares. Ces forces armées prirent part, à côté d'alliés momentanés, à plusieurs guerrres extérieures.

Au XVI-ème siècle, nous trouvons les principautés de Moldavie et de Valachie déjà formées.

Les armées de ces principautés commandées par des *voïvodes*, étaient formées par:

a) Une unité à cheval, comprenant une partie de la population dépendant directement du prince.

b) La levée en masse du reste de la population (à cheval et à pied).

Le groupement des combattants et des diverses unités était territorial.

L'armement se composait: d'arcs, de massues, de pierres, de haches, de faucilles, de faux.

Ces armées employaient la fortification passagère, possédaient des forteresses, et du point de vue tactique employaient surtout les ruses de guerre.

Leur stratégie était avant tout une stratégie défensive, ayant comme but primordial l'affaiblissement de l'ennemi, par la pratique du harcèlement, par celui des mouvements en retraite et par des résistances successives, et finalement sa destruction dans un piège préparé de longue main, ou improvisé ad-hoc, piège vers lequel l'adversaire était amené par ces manoeuvres en retraite.

En résume, l'art militaire roumain tel qu'il se présente au XIV-ème siècle, provenait du développement naturel des procédés de chasse et de l'art militaire qu'avaient pratiqués, depuis les temps préhistoriques, les populations habitant le territoire de la Dacie, influencés sur certains points par la technique des Touraniens.

L'armement était, comme on l'a vu, le même que par le passé.

A partir du XV-ème siècle les données documentaires deviennent de plus en plus abondantes. Aussi peut-on connaître avec une précision

suffisante les détails de l'art militaire des temps qui suivirent la fondation des principautés roumaines.

L'armement au XV-ème siècle était différent — surtout par sa légèreté — de celui employé, à la même époque, dans l'occident de l'Europe. Les différents armes étaient:

Des *boucliers*, généralement légers et de petites dimensions;

Des *vêtements défensifs*, faits de plusieurs couches de toile de lin, entre lesquelles on mettait du lin ou de la laine cardée;

La couleur plutôt sombre (gris-brun) de ces vêtements permettait aux soldats, individuellement ou en unités, de se rendre invisibles.

Les Roumains n'employient que rarement des armures semblables à celles des Occidentaux. En revanche l'usage des cottes de mailles se répandit chez les princes et les boïards;

Des masses d'armes ou plutôt des massues;

Des haches. Celles-ci étaient de deux espèces: la hache ordinaire employée par la population paysanne et la hache d'armes qu'utilisaient seuls les boïards;

Des faux et des faucilles;

Des sabres: tant le sabre courbe oriental que le glaive occidental;

Des javelots et des lances;

Des frondes;

Des *arcs* et des *flèches*. Les arcs étaient surtout du modèle simple, mais l'emploi de l'arc oriental à double courbure était aussi usuel.

Sous Etienne-le-Grand (1457—1504) tout Moldave était tenu, sous peine de mort, d'avoir arc, flèches et sabre. Les Roumains employaient l'arc, tant à pied qu'à cheval et, tels les Tatares, s'en servaient pour tirer au galop de leurs chevaux, en avant ou en arrière.

Des *arbalètes*.

Des *armes à feu*, de calibres variés, dont le nombre était restreint et l'effet plutôt moral que matériel.

Cet armement était fabriqué, pour sa plus grande partie (boucliers, vêtements défensifs, massues, javelots, lances, frondes, arcs et flèches) par chaque combattant.

L'armement métallique (pointes de lances, de javelots, de flèches, sabres et glaives, haches) était soit façonné dans le pays par les forgerons locaux — soit acheté chez les voisins et surtout à Sibiu, Brașov, Bistrița et Lwów. C'est dans ces villes que les princes roumains se procuraient aussi les armes à feu. Ces princes recevaient en outre, comme cadeaux, des armes de leurs voisins, et s'en procuraient aussi par les prises sur l'ennemi.

En résumé, les Roumains disposaient au XV-ème siècle du même armement que leurs ancêtres auquel s'ajoutaient des arbalètes et quelques armes à feu.

Chez les Roumains, comme chez tous les peuples du reste, l'organisation militaire dérivait de l'organisation sociale et politique. Celle-ci peut se résumer ainsi:

En haut, le prince régnant, parvenu au trône par héritage, élection ou guerre civile, et ayant un pouvoir limité seulement par la crainte que de trop grands abus de sa part amèneraient beaucoup de partisans à l'un quelconque des prétendants.

Au dessous du prince régnant, il y avait une classe privilégiée — celle des *cneji*, parmi lesquels se recrutaient les titulaires des grandes charges de l'État : les *boïars*. Cette classe, à la merci de la toute-puissance du prince, la pondérait par la sienne propre, fondée sur le système de la propriété du sol. Les cneji avaient gouverné de père en fils les pays roumains, et avaient pratiqué la guerre ; ils étaient en général aisés.

Chaque membre d'une communauté villageoise possédait en propre ou avait droit à l'usufruit d'une parcelle de la terre arable, comme il avait aussi droit à l'usufruit des eaux, forêts, fenaisons et pâturages.

Comme les autres membres de la communauté, le chef du village (électif, au commencement, héréditaire ou par droit d'acquisition ultérieurement) possédait une ou plusieurs parcelles de terrain cultivable, et avait aussi les mêmes droits de jouissance (que les autres membres de la communauté) sur les parties indivises de la propriété (pâturages, fenaisons, eaux et forêts). Pour son service comme chef et représentant de la communauté, il avait droit à une dîme en nature, à des jours de corvée, et avait le monopole du cabaret et du moulin.

Au bas de l'échelle sociale, il y avait les paysans. Ceux-ci étaient jusqu'à la fin du XV-ème siècle, des hommes libres, membres libres d'une communauté libre, payant l'impôt (en redevances, en argent et en corvées) au prince régnant, comme représentant de la grande communauté du pays entier, et non au chef du village. Ils étaient libres de vendre et de tester, et pouvaient faire appel au jugement du prince, s'ils n'avaient pas été jugés directement par celui-ci, comme c'était très souvent le cas. La classe paysanne ne prenait aucune part au gouvernement du pays.

Du fait de la possession ou de l'usufruit du sol cultivable par tous, dérivait le principe de base de l'organisation des armées roumaines, principe qui imposait à tout Roumain, propriétaire ou usufruitier permanent du sol, l'obligation de prendre part à la défense du pays. Cette obligation était la règle générale, tout comme elle l'avait été dans le passé proche et éloigné ; en étaient dispensés, très rarement, et seulement par un acte princier exprès, les habitants de certaines terres appartenant à des couvents.

Aucun document ne nous apprend l'âge à partir duquel commençait cette obligation, ni celui auquel elle cessait. Il est probable que le Roumain prenait part aux opérations militaires dès qu'il pouvait manier les armes efficacement, dès qu'il pouvait supporter les fatigues d'une campagne, et qu'il continuait à y participer tant que ses forces le lui permettaient.

Cette obligation nous fait entrevoir dès à présent une des caractéristiques de la stratégie roumaine — la courte durée des campagnes.

On ne pouvait en effet faire des guerres de longue durée avec des armées formées par la levée en masse de toute la population valide.

La masse de combattants que fournissait au XV-ème siècle un tel service militaire était divisée, en ce qui concerne leur groupement, comme il suit:

En une garde personnelle, analogue à la *droujine* des Slaves, nommée dans les chroniques et dans les documents « notre cour » ou « la petite armée » dans laquelle servaient les *curteni*, classe de nobles, semblables aux « milites aulae » hongrois et aux « dieti boïarskie » russes, attachés directement à la personne du prince. Cette partie de l'armée était montée et combattait comme cavalerie légère.

En une levée générale, appelée dans les vieilles chroniques « la grande armée » ou « le pays ». Dans cette « grande armée » les unités locales se groupaient en unités territoriales, commandées par les fonctionnaires respectifs ou par des boiards désignés ad-hoc par le prince.

Les habitants des régions frontières étaient obligés d'assurer la garde des frontières, aussi bien en temps de paix, qu'en temps de guerre, et assuraient, à la mobilisation, la couverture.

Quant aux habitants de certaines régions affectées à des places fortes, ils assuraient l'entretien de celles-ci, et en fournissaient les garnisons, en temps de paix et à la mobilisation.

A ces ressources, fournies par la levée en masse, il faut ajouter un nombre, très réduit au XV-ème siècle, de mercenaires.

L'appel sous les armes (l'ordre de mobilisation) se faisait par coureurs, qui indiquaient aussi le lieu de rendez-vous. Dans le cas d'une attaque à l'improviste on allumait des feux sur les hauteurs.

Les hommes se groupaient en unités locales. Ces petites unités — nommées *cete* — se rendaient au plus vite sur la zone de rassemblement où avait lieu l'établissement de l'ordre de bataille et la formation des grandes unités — nommées *pâlcuri*. C'est à ce moment qu'on distribuait aux différentes unités — grandes et petites — les drapeaux et enseignes.

Les combattants à pied étaient groupés en unités séparées des combattants à cheval. Il ne faut pas penser à ces derniers comme à des cavaliers dans le sens moderne du mot. Pour le Roumain de ces temps-là, le cheval n'était qu'un moyen de transport rapide et de manoeuvre. Les troupes montées manoeuvraient à cheval et manoeuvraient bien, mais, quand on en était aux prises, elles mettaient pied à terre pour combattre. Les chevaux étaient de petite taille, mais très vifs et rapides.

L'artillerie formait des unités à part, servies, le plus souvent, par des mercenaires étrangers. Elle dépendait directement du commandant en chef qui fixait généralement en personne, son emplacement de combat.

Le commandement des grandes unités était attribué aux boïards en fonctions ou bien à ceux qui en avaient occupé. Le prince prenait d'habitude le commandement de l'ensemble des forces armées, dont il était le chef légal.

Le besoin et la mode de l'époque voulaient que le chef payât de sa personne, aussi la consommation des cadres était effrayante. Pour leur remplacement les princes rassemblaient — après la fin de la campagne — leurs armées en un jour de fête, dans un endroit convenu, et là, après jeûnes de plusieurs jours et prières, ils récompensaient ceux qui s'étaient distingués au combat et nommaient parmi ceux-ci les titulaires des fonctions devenues vacantes.

Les services administratifs étaient très réduits et les armées n'étaient suivies que par un petit nombre de voitures, ce qui explique aussi leur mobilité. Chaque combattant était obligé de pourvoir à son armement et à sa nourriture;

Les princes avaient des réserves d'armes.

Le service sanitaire n'existait pour ainsi dire pas.

En revanche il existait un excellent service de renseignements.

Les effectifs totaux que mobilisaient les principautés roumaines étaient d'environ 50.000 combattants pour la Moldavie, et 40.000 pour la Valachie. Ils étaient très élevés, par rapport à la population totale de ces pays, dont ils représentaient plus de 10%, chaque foyer envoyant au moins un homme. Cette grande proportion nous explique deux faits:

La possibilité pour les pays roumains de résister avec succès à des pays ayant une population beaucoup plus nombreuse, mais dont l'organisation ne prévoyait pas la levée en masse.

La ténacité avec laquelle ont combattu les Roumains, chacun se rendant compte que seule la défaite de l'ennemi pouvait sauver sa famille et son avoir.

Les principes tactiques, en vigueur chez les Roumains au XV-ème siècle étaient:

a) Des marches longues et rapides;

b) Un bon service de sûreté, tant pendant les marches, que pendant le stationnement;

c) Choix, pour la bataille, d'un terrain couvert et accidenté, qui empêche l'adversaire, soit de profiter de sa supériorité numérique, soit d'employer sa cavalerie;

Combat à pied sur le terrain choisi (qu'on fortifiait), en employant une faible partie des forces disponibles et surtout les armes de jet, pour user et désorganiser l'adversaire; emploi ensuite du choc d'une masse de manœuvre soigneusement abritée jusqu'au moment favorable;

d) Choix par le chef, d'un poste de commandement en dehors de la zone des combats.

e) Poursuite énergique.

La bataille qui permet le mieux de voir les procédés de combat adoptés par les Roumains au XV-ème siècle, est celle de Racova (Vaslui) qui eut lieu le 10 janvier 1475. Elle se déroula dans la vallée du Bârlad, au sud de Vaslui, vallée étroite, au fond bourbeux et limitée par des collines boisées. En ce jour mémorable du 10 janvier 1475, un épais brouillard couvrait la vallée et les coteaux environnants.

Etienne le Grand régnant alors en Moldavie (1457—1504) avait attiré l'ennemi (l'armée turco-valaque commandée par Soliman-Pacha) dans ces parages, grâce au combat en retraite de ses troupes de couverture et il avait organisé sa position de combat comme le montre le croquis de la page 173. Le choix de cette position s'imposait afin de compenser l'infériorité numérique des troupes moldaves, d'empêcher l'ennemi d'employer sa cavalerie et de permettre — grâce aux forêts — la surprise que facilitait encore l'habillement sombre des Moldaves.

Ce choix d'un défilé comme champ de bataille était du reste conforme à la tradition.

Le prince moldave disposait d'une armée d'environ 50.000 hommes (dont 2000 Polonais, 1800 Hongrois, 5000 Szecklers) et d'au moins 20 canons.

La position choisie fut fortifiée par des tranchées et des abatis. Etienne fit occuper les tranchées par les troupes alliées (Polonais, Hongrois et Szecklers) pourvues d'armes à feu, et par quelques Moldaves. Il fit mettre en batterie, sur chacune des deux collines qui limitaient la vallée, dix canons, pourvus chacun de sept coups.

Le gros des troupes moldaves, ayant mis pied à terre, fut abrité dans la forêt qui couvrait les collines de la rive gauche (orientale) du Bârlad, en dehors et en arrière du flanc gauche de la position.

Cette distribution des forces d'Etienne mettait en première ligne, environ un tiers des effectifs disponibles; ceux qui grâce à leur armement, pouvaient défendre plus facilement la position choisie. Elle recevait pour la manoeuvre deux tiers des forces disponibles, forces plus mobiles que les premières.

Etienne en personne se tenait, avec une partie de sa suite hors de la zone de combat, en un endroit d'où il pouvait en suivre les phases, probablement sur la gauche, entre les deux parties de son armée.

Les Turcs, possédant un effectif supérieur aux Moldaves, avançaient lentement le long de la vallée, quand leur avant-garde tomba tout à coup sous le feu des troupes chrétiennes, barrant la vallée. Surprise, cette avant-garde hésite et cherche à se déployer, ce qui lui est très difficile à cause de l'étroitesse de la vallée, du terrain défoncé et du brouillard.

Malgré le désordre produit dans leurs rangs par la surprise, par l'obscurité et par la poussée en avant du gros de leur colonne, les Turcs se jettent sur les retranchements des Moldaves, et après des efforts renouvelés, et grâce aux renforts qui leur arrivent continuellement, ils réussissent à briser la résistance des Szeklers et des autres troupes, qui barraient la vallée.

Ces attaques répétées furent faites par l'infanterie ottomane sans aucun soutien de son artillerie, qui reléguée, selon la coutume du temps, aux convois, n'eut probablement pas le temps de doubler la colonne, opération d'autant plus difficile que le terrain était bourbeux.

Voyant les Turcs fixés dans la vallée, Etienne quitte son observaire et, se plaçant à la tête des troupes abritées dans la forêt, derrière

son flanc gauche, avance à l'abri des regards et débouche à l'improviste, sur le flanc droit et les derrières des Turcs.

Cette contre-attaque est soutenue par le feu des canons moldaves. Les Turcs ne peuvent résister, et sont obligés de se retirer par la vallée de la Simila, vers le Siret et le Danube, poursuivis sans relâche par les Moldaves remontés à cheval.

Les forteresses dont nous trouvons l'existence avant le milieu du XV-ème siècle avaient été bâties de-ci, de-là, pour répondre à des besoins locaux, ou bien avaient été construites par les dominations étrangères qui s'étaient succédé dans nos parages.

Ces forteresses étaient:

Chilia, sur le Danube, Cetatea-Albă, l'ancienne Tyras, pré - et protohistorique, le Maurokastron byzantin, le Bialgorod slave, le Moncastro gênois.

Casimir-le-Grand, roi de Pologne (1340—1370) ne pouvant vaincre l'Ordre Teutonique qui lui avait fermé le débouché vers la Baltique et qui poussait les Polonais vers l'Est, conquit la Russie Rouge (Galicie orientale actuelle) et occupa temporairement le coin Nord-Ouest de la Moldavie. C'est à cette occupation qu'est due la construction des deux forteresses de Hotin et de Țețina (près de Cernăuți), qui assuraient, en formant têtes de pont, le débouché, sur la rive droite du Dniester et du Pruth, des communications commerciales vers Cetatea-Albă et Chilia.

Suceava et Roman furent fortifées dans le dernier quart du XVI-ème siècle. La construction des forteresses de Neamț et de Crăciuna est due probablement aux chevaliers teutons qui occupèrent ces régions dans la première moitié du XIII-ème siècle.

Les forteresses de Turnu-Severin, Cetatea Lotrului, Poenari, Rucăr, Buzău, avaient été construites par ou pour les rois de Hongrie, afin de leur assurer un débouché au Sud des Carpathes.

Sur le Danube: Turnu (Măgurele) avait été bâti par le Sultan Bajazet I-er; Giurgiu, bâti par Mircea-le-Vieux, pris par les Turcs en 1416, tombe à différentes reprises au pouvoir des Roumains et des Turcs, était resté, à partir de 1462, aux mains de ces derniers; Brăila enfin fut occupée par les Turcs à partir de 1540.

Coincée entre le Danube, dont les points de passage appartenaient aux Turcs, et les Carpathes, dont les débouchés Nord étaient entre les mains du roi de Hongrie, la Valachie n'eut que quelques villes fortifiées (le plus souvent par un simple rempart de terre et de bois)—comme București, Târgoviștea, et ceci afin d'être à l'abri d'un coup de main, toujours à craindre en ces temps-là.

Tout autre fut le cas de la Moldavie. Ses forteresses, énumérées plus haut, avaient été bâties sans plan d'ensemble. L'accession au trône moldave d'Etienne-le-Grand changea cet état de choses. La longue durée de son règne (1474—1504) permit à ce prince (entre 1476 et 1483)

de renouveler et de compléter les fortifications qu'il avait trouvées, et de constituer un système homogène et rationnel formé par:

a) Une série de forteresses aux frontières, barrant les voies de communications venant de l'étranger.

b) Une région fortifiée, formée par Suceava, Neamț et Roman, constituant un réduit qui ne lui servit jamais de refuge, mais de point d'appui. Ni en 1476, ni en 1479, Etienne ne s'enferma dans une de ces forteresses. Il les mit en état de défense et laissa à leurs garnisons le soin de les défendre et de retenir sous leurs murs le plus possible de forces ennemies.

Les fortifications avaient commencé par être toutes en terre et en bois. Les fortifications en pierre qui existaient à l'avènement d'Etienne avaient été construites avant l'emploi courant de l'artillerie aussi avaient-elles des profils très prononcés. La réduction de la résistance de Constantinople par l'artillerie turque doit avoir fait grande impression, car une inscription nous montre qu'en 1454 le gouverneur de Cetatea Albă, Stanciu, construisit un nouveau parapet et le munit de canons. Etienne-le-Grand, monté peu après sur le trône, reprit cette œuvre, et transforma les forteresses moldaves existantes en leur ajoutant une nouvelle encemte extérieure, dont l'ancienne devint le réduit.

Les forteresses roumaines étaient de petites dimensions; elles étaient pourvues de larges fossés.

Les forteresses et les territoires y attenant formaient des unités administratives séparées, ayant à leur tête un ou deux (dans le cas des forteresses les plus importantes) gouverneurs, nommés: *pârcalabi*, *portari* et *staroști*. Les attributions de ces dignitaires, qui occupaient une place très haute dans la hiérarchie des hauts dignitaires roumains, étaient l'entretien des fortifications et leur défense en cas d'attaque. A ces fins ils disposaient de toutes les ressources en hommes et en matériel des unités administratives respectives, sur lesquelles ils exerçaient non seulement un commandement militaire, mais avaient aussi des attributions administratives et judiciaires.

Les habitants de la région étaient obligés, en temps de paix, de concourir aux travaux de réparation et d'entretien, et au service de garde. En temps de guerre ils prenaient part à la défense de la forteresse, qui servait aussi de lieu de refuge à leurs familles. C'est dans les magasins de la forteresse que la population déposait au moins une partie de la récolte.

A partir du milieu du XV-ème siècle, toutes les forteresses furent pourvues de pièces d'artillerie.

Pour l'attaque des fortifications les Roumains n'étant pas organisés pour des sièges systématiques recoururent surtout aux attaques brusquées et par surprise.

En 1497, les Polonais assiégèrent Suceava, mais la résistance tenace de la garnison moldave et le harcèlement des troupes assiégeantes polonaises par les troupes de campagne moldaves, qui réussirent à couper

leurs communications et les privèrent de ravitaillements, força les assiégeants à une retraite qui finit par le désastre de Cosmin.

La stratégie d'Etienne-le-Grand (1456—1504) est mise en évidence par les campagnes suivantes: *Campagne de 1467*. Il encourage des révoltes en Transylvanie (1467). Le roi de Hongrie, Mathieu Corvin concentre une armée dans cette province, bat les insurgés et se dirige ensuite vers Brașov qu'il atteint le 11 novembre 1467. De là, il avance vers Breţc et tente d'entrer en Moldavie par le défilé d'Oituz qu'il trouve fortifié et occupé par les troupes de couverture d'Etienne. Un combat sanglant lui permet de forcer le défilé et il arrive le 19 à Târgul Trotușului, De là il continue sa marche par Bacău et Roman, brûlant, pillant, tuant tout ce qu'il trouvait sur son passage. Les Moldaves se retirent en livrant des combats d'arrière-garde et en harcelant sans cesse les Hongrois. Ceux-ci arrivent à Roman le 29 novembre, et y restent jusqu'au 7 décembre. Pendant ce séjour auraient eu lieu des négociations qui ne donnèrent aucun résultat. Mettant le feu à Roman et à son enceinte en bois, les troupes de Mathieu Corvin quittent cette localité le 7 décembre et se dirigent vers Baia où elles arrivent le 14 décembre. Un détachement se dirige vers Târgul Neamţ, auquel il met le feu, sans pouvoir prendre la forteresse.

Etienne, dont les troupes étaient concentrées dans les forêts de la vallée du Șomuz (entre les vallées du Siret et de la Moldova) prend des mesures pour que toutes les routes et les sentiers conduisant de Baia en Transylvanie soient barrés, et s'approche, avec le gros de ses forces, de Baia qu'il attaque de plusieurs côtés, dans la nuit du 14/15 décembre. Les Hongrois, surpris, sont vaincus. Ils se retirent en enterrant 50 canons, mais quoique poursuivis de près, et ayant leurs communications coupées, ils réussissent à passer en petit nombre par les défilés de Tulgheș ou de Bicaz en Transylvanie; parmi les fuyards se trouvait le roi de Hongrie, blessé dans le dos par plusieurs flèches.

L'analyse des opérations précédentes nous montre que:

Les forces d'Etienne ne pouvaient s'opposer, de prime abord, aux troupes hongroises formées par des soldats de métier, et exaltées par leurs succès en Transylvanie. Pour pouvoir se mesurer dans des conditions d'égalité avec leurs adversaires, les Moldaves étaient obligés d'user d'abord ceux-ci. Dans la lutte entre les volontés des deux adversaires, celle d'Etienne — entière puisqu'il n'avait pas été surpris — prend, de plus en plus, l'ascendant. Mathieu, obligé d'avancer, ne peut imposer le combat à l'armée moldave, qui se retire en harcelant continuellement les flancs et l'arrière de l'armée hongroise et lui cause des pertes en hommes et surtout le retarde, car les Hongrois n'ont avancé en moyenne que de 10 kilomètres par jour. La mobilité de l'armée moldave, l'usage qu'elle faisait du cheval et du terrain se révélèrent d'une remarquable efficacité dans cette façon de faire la guerre. Mathieu arriva à Roman sans avoir pu livrer la bataille qu'il cherchait et sans que les Moldaves aient déserté la cause d'Etienne. Les négociations qui eurent lieu à

Roman doivent avoir trompé les Hongrois et leur avoir fait croire qu' Etienne était à bout de ses forces. Par ces négociations Etienne fit perdre à l'ennemi encore un temps précieux et le fixa jusqu'à ce qu'il lui fît prendre la route de Suceava, capitale de la Moldavie, devant laquelle attendait le gros de l'armée moldave, assemblée dans les forêts de la vallée de Şomuz. Les Hongrois, fatigués et usés sont éloignés de leur base d'opération. Etienne se rend compte que la balance des forces incline en sa faveur. Il saisit l'occasion et attaque. La victoire fut, complète; quelques fractions seulement de l'armée hongroise purent se frayer une retraite vers la Transylvanie.

Les guerres turco-moldaves naquirent du choc de deux civilisations différentes et d'intérêts économiques opposés, qui exigeaient la maîtrise des ports du Danube et de la Mer Noire. La nécessité pour les Moldaves d'être maîtres de Chilia et de Cetatea Albă provenait de ce qu'à ces ports aboutissait la grande voie de commerce qui reliait l'Occident et le centre de l'Europe, par Lwów (Lemberg) à la Mer Noire, et que c'est là qu'avait lieu l'échange des marchandises entre l'Orient et l'Occident. La Moldavie tirait profit de cet échange, tant par les droits de douane qui alimentaient le trésor princier, que par les transports qui enrichissaient les paysans.

Les Turcs d'autre part ne pouvaient tirer tout le parti que leur procurait leur situation tant que d'autres, maîtres des points terminus des communications venant du centre de l'Europe, bénéficiaient de l'échange commercial qui y avait lieu.

Au besoin économique de s'assurer la maîtrise du Danube et des ports de la Mer Noire s'ajoutait une raison militaire pour pouvoir avancer vers l'Europe centrale, les Turcs avaient besoin de la voie ouverte par le Danube, en amont de Belgrade. Or ils ne pouvaient utiliser cette voie tant que leur flanc droit n'était pas assuré contre une attaque hongroise ou polonaise, débouchant par la Valachie ou la Moldavie. Pour s'en préserver, il leur fallait donc:

a) Etre maîtres de tous les points de passage du Danube, ce qui nécessitait la mainmise sur toutes les forteresses de la rive gauche du Danube.

b) Assujétir ou affaiblir les principautés roumaines à tel point qu'elles ne pussent attaquer. Ceci pouvait être assuré justement par la possession des têtes de ponts sur la rive gauche du Danube.

Etant donnée la situation géographique, il était naturel que les Turcs commençassent la conquête des ports danubiens et l'assujettissement des pays de la rive gauche du Danube, par la Valachie, dont la soumission fut assurée à partir de l'année 1462. Cette soumission ne pouvait convenir à Etienne-le-Grand. Aussi pour diminuer le nombre de ses ennemis (sinon pour augmenter le nombre de ses alliés), fut-il obligé de faire la guerre aux princes installés par les Turcs à Bucarest ou favorables aux desseins de ces derniers. La présence à Bucarest d'un prince ennemi des Moldaves et inféodé aux Turcs mettait en réelle infériorité les Mol-

daves, parce que: *a)* elle permettait aux Turcs de passer le Danube sans opposition et hors du rayon d'action des troupes moldaves; *b)* elle procurait aux Turcs une base pour l'attaque de la Moldavie; *c)* elle ajoutait au front de l'attaque turque, et donc à la ligne de défense moldave, l'espace compris entre les Carpathes et le Pruth; *d)* elle procurait aux Turcs, non seulement des vivres, des charrois et des troupes auxiliaires, mais surtout un informateur précieux et de bons guides. Il en est résulté une série de guerres moldo-valaques, les unes précédant, les autres suivant les guerres turco-moldaves.

Campagne turco-moldave de 1475. L'armée ottomane, ne réussissant pas à prendre Scutari d'Albanie, est dirigée par Mahomet II, vers le milieu du mois d'août (1474) vers la Valachie où elle remet sur le trône valaque le prince Laïotă, qui en avait été chassé, fin octobre 1474, par Etienne-le-Grand et les Hongrois, tout aussi intéressés qu'Etienne à ce qu'il n'y ait pas en Valachie de prince au service des Turcs. L'armée turque commandée par le pacha Soliman se dirigea ensuite (dernières semaines de l'année 1474) vers la Moldavie.

Etienne rassembla ses troupes et les quelques contingents étrangers envoyés en aide par ses voisins (ou se trouvant à sa solde) dans la région de Vaslui où il se trouvait le 29 novembre 1474, et où il organisa une puissante position défensive. Il fit occuper par des troupes de couverture la frontière Sud (vallées du Milcov et du Siret) et évacuer la population vers les Carpathes après avoir fait détruire tout ce qui ne pouvait être emporté. Dans leur offensive les Turcs, auxquels s'étaient jointes quelques troupes valaques (triste sort de ces Roumains obligés de combattre contre les leurs pour la cause ottomane !), vinrent buter contre les troupes de couverture moldaves, qu'elles repoussèrent et qu'elles poursuivirent.

L'état des routes, le manque de vivres (malgré leurs nombreux convois qui avançaient d'ailleurs encore plus difficilement que les troupes) obligèrent les Turcs à progresser fort lentement et à détacher de nombreuses unités à la recherche de vivres et de fourrages.

Une flotte turque fut envoyée en même temps pour attaquer Chilia et Cetatea Albă, mais ces attaques furent repoussées.

Les troupes de couverture moldaves se retirèrent lentement et harcelèrent les troupes et les convois ennemis. Les Turcs furent ainsi attirés vers la position préparée par Etienne-le-Grand. Dans la bataille qui s'y livre le 10 janvier 1475, l'armée turque est vaincue et sa retraite coupée par la manoeuvre de la gauche moldave. Les Turcs qui peuvent échapper se retirent à travers collines et forêts vers les sources de la Simila et de là vers le Danube, poursuivis de près par les Moldaves qui parcourent 120 kilomètres en deux jours et demi, tuent un grand nombre de Turcs, et prennent un immense butin.

Guerre de 1476. Ce n'est pas seulement le souci de son prestige qui obligeait Mahomet II, à renouveler l'attaque, mais aussi, comme nous l'avons montré, la nécessité de se rendre maître du Danube. Seulement

il procéda selon un plan. Pendant l'année 1475 il se contenta d'organiser des incursions dans les régions frontières hongroises et moldaves et concentra son action dans la Mer Noire. Il fit attaquer et prendre Caffa (6 juin 1475) et Mangop (décembre 1475). Il fit attaquer aussi Cetatea Albă (mi-juin), où sa flotte fut repoussée, et Chilia, que les Moldaves avaient détruite.

Etienne se rendant compte que Mahomet ne pouvait pas ne pas renouveler son attaque, prit ses mesures et fit appel à ses voisins Polonais et Hongrois et au Pape.

Le 31 mai 1476, le sultan partit d'Andrinople vers Sofia, où se concentra l'armée turque. De là il envoya des détachements faire des démonstrations sur les frontières de la Hongrie et se dirigea avec le gros de ses forces vers Varna, où nous savons qu'il se trouvait les 19 et 22 mai. A Varna les Turcs attendirent la flotte qui devait leur amener l'artillerie et le matériel pour le pont sur le Danube.

Le sultan envoya une flotte pour attaquer Cetatea Albă et Chilia (refaite), en coopération avec les Tatares qui attaquèrent par voie de terre. Ces attaques furent repoussées. Il partit de Varna, après le 22 mai, et arriva, en huit jours au Danube. L'arrivée du gros des forces turques sur le fleuve fut précédée d'une invasion des Tatares dans le Nord de la Moldavie et par des démonstrations du prince valaque Basarab-Lăiotă, qui se maintenait dans la région frontière moldo-valaque depuis le printemps, et couvrait indirectement les mouvements des Turcs, en menaçant la Moldavie de ce côté.

Etienne-le-Grand se trouvait entre le 5 et le 8 juin, avec le gros de ses forces à Bârlad, et le 11, dans la vallée du Berheci. La couverture du Danube devant Isaccea (Vadul Oblucitei) était assurée par Şendrea et Iuga qui disposaient à cet effet de 1000 cavaliers.

Dès qu'on apprit l'invasion des Tatares, une partie du gros des troupes moldaves fut envoyée à leur rencontre; elle les surprit et les rejeta de de l'autre côté du Dniester.

Etienne dut accorder ensuite, sur leur demande, 15 jours de congé aux paysans, pour que ceux-ci pussent retrouver leurs familles enfuies devant l'invasion tatare, et les mettre à l'abri. Il ordonna aux paysans de revenir, munis de vivres, le retrouver sur le Danube. Lui-même resta dans le sud du pays avec les boïards, les « curteni » et des mercenaires, environ 10.000 combattants.

Au commencement de juillet, les Turcs réussirent à forcer le passage du fleuve.

Devant la nouvelle situation résultant du passage du Danube par les Turcs, Etienne, sur l'avis de son conseil, ordonne à la population de se retirer dans les montagnes, en brûlant et détruisant tout derrière elle. Avec les forces qui lui étaient restées, il se retira vers Vaslui, en essayant probablement d'attirer les Turcs dans cette direction, comme il l'avait fait en janvier 1475.

Les Turcs, ayant passé le Danube, s'unirent aux troupes valaques de Basarab-Laïotă, et avancèrent le long du Siret, pour occuper Suceava, et y installer, comme prince régnant, un prétendant qu'ils amenaient dans leurs fourgons. Leur avance fut lente, car tout était brûlé (villes et récoltes); ils ne trouvèrent ni vivres, ni fourrages; le choléra faisait des ravages dans leurs rangs, et les Moldaves les harcelaient continuellement. Le 24 juillet ils étaient à Roman.

Etienne, apprenant que les Turcs avançaient par la vallée du Siret, quitta Vaslui et alla d'abord à Bacău, puis à Roman, et de là à Războieni, où il organisa une position défensive. De cette position, bien que les paysans ne l'eussent pas rejoint, il attaqua (de flanc) le 25 juillet l'avant-garde ottomane, commandée par Soliman (le vaincu de l'année précédente), qui se dirigeait vers Suceava.

Le lendemain, 26 juillet 1476, Etienne fut attaqué, dans la position de Războieni, par les Turcs et les Valaques. Les pertes furent grandes des deux côtés, et ce fut seulement quand Mahomet II se mit à la tête des janissaires, que la victoire lui échut. Il resta trois jours sur place, pour reposer ses troupes. Il envoya ensuite des détachements pour attaquer les forteresses de Neamț, Suceava et Hotin. Pourvues de garnisons puissantes, ces forteresses, tout comme l'avaient fait Cetatea Albă et Chilia, résistèrent avec succès aux attaques ottomanes.

Etienne, retiré dans les Carpathes (on ne sait au juste où) où on le trouve le 20 août, rassemblait ses paysans. Les Polonais, appelés en aide, ne bougeaient pas. En revanche les Hongrois exécutaient — quoique tardivement — les clauses du traité de 1475, et une armée hongroise était arrivée vers le 6 août à Brețc.

Mahomet II, ne pouvant prendre le forteresses moldaves, ni mettre la main sur Etienne, ne disposant que de forces usées, manquant de vivres, décimées par le choléra, harcelées sans cesse par les Moldaves, et menacées par l'armée hongroise, arrivée à Brețc, fut obligé de se retirer. La retraite, rapide, commença vers le 8 août. Etienne poursuivit les Turcs et les attaqua au moment où ceux-ci repassaient le Danube. Il leur infligea de grosses pertes. La retraite des Turcs s'effectua le long de la rive droite du Danube jusqu'à Nicopolis.

Après la bataille de Războieni (Valea Albă) le sultan avait envoyé Basarab-Laïotă avec les troupes valaques et quelques Turcs vers Brașov. Le prince valaque entra dans le défilé de l'Oituz, aux premiers jours d'août, mais apprenant la marche dans cette direction des troupes hongroises, il prévint le Sultan et rentra en Valachie pour la défendre contre une attaque des Hongrois.

Après l'éloignement des Turcs, Etienne s'entendit avec les Hongrois pour détrôner Basarab-Laïotă. Les Hongrois avancèrent par Brașov et Târgoviștea vers București, tandis qu'Etienne s'y rendait directement. Basarab-Laïotă avait cessé de régner au commencement de novembre.

Campagne Moldo-Polonaise de 1497. La Pologne avait eu dans la personne d'Etienne-le-Grand un ami sincère et un défenseur capable

vis-à-vis des Turcs, mais ne l'avait récompensé que par de vaines promesses et des humiliations.

La prise par les Turcs de Chilia et de Cetatea Albă, signifiait pour Etienne non seulement une grande perte militaire et politique, mais aussi une sérieuse perte économique à cause de la suppression des revenus que lui apportaient les douanes de ces ports. Et cette perte financière était augmentée par le vide que faisaient dans le trésor moldave les pièces d'or qu'Etienne était obligé de verser comme tribut au Sultan.

Pour compenser cette perte pécuniaire, Etienne occupa en 1490, la province polonaise voisine de la Pocutie, province qui avait été hypothéquée par les Polonais à la Moldavie un siècle auparavant, contre une somme d'argent qu'un prince moldave avait prêtée au roi de Pologne, somme qui n'avait pas encore été remboursée.

La Pologne était alors aux prises avec la révolte de Muha (encouragée par Etienne-le-Grand).

Pour se venger, reprendre la Pocutie et mettre sur le trône moldave, conformément à l'entente de Leutschau, son frère Sigismond, le roi polonais Jean Albert, poussé par son conseiller Jean Buonacorsi, dit Callimachus, se décida, en 1497, à attaquer Etienne-le-Grand.

Pour surprendre Etienne, Jean Albert prétexta qu'il voulait reprendre aux Turcs (la trêve de trois ans, conclue en 1494 entre Polonais et Turcs, expirait et rendait vraisemblable une pareille expédition) Chilia et Cetatea Albă, et invita le prince moldave à coopérer avec lui.

Etienne, bien informé, fit semblant de croire à ce que Jean Albert lui dit et proposa à ce dernier, de prendre comme voie de son mouvement offensif le Dniester.

Jean Albert, rassembla fort lentement ses troupes à Lwów, d'où il partit le 26 juin. Mais au lieu de suivre le cours du Dniester jusqu'à Camenița (Kamenetz-Podolski), chemin le plus court pour arriver à Cetatea-Albă et Chilia et conforme à la proposition d'Etienne le roi polonais passa le Dniester à Mihalcea et se dirigea par Śnyatin (où il est le 21 août) et Coțmani (où il fit une halte de sept jours), vers Suceava. Etienne qui avait envoyé plusieurs ambassades à Jean Albert, en apparence pour s'entendre sur les opérations contre les Turcs, en réalité pour voir ce qui se passait chez les Polonais, fut informé de la direction suivie par ceux-ci et du fait que Jean Albert avait arrêté ses envoyés.

Les troupes de couverture moldaves s'opposèrent au passage du Pruth à Cernăuți puis se retirèrent, en harcelant continuellement les Polonais, qui avancèrent fort lentement en dévastant le pays qu'ils traversaient.

Etienne avait renforcé la garnison de Suceava et l'ayant pourvue de vivres et de munitions, il quitta cette ville le 27 août et se rendit à Roman, où il avait fixé le rassemblement de l'armée. Il demanda secours au voïvode de Transylvanie, au prince de Valachie et aux Turcs.

Les Polonais arrivèrent le 24 septembre devant Suceava, dont ils commencèrent le siège, pour lequel ils employèrent une nombreuse et

puissante artillerie. La garnison moldave, commandée par Luca Arbore, répondit énergiquement avec l'artillerie dont elle disposait au feu des Polonais et répara de nuit les dégâts faits de jour par les canons ennemis. Pendant ce temps des troupes moldaves harcelaient continuellement les troupes assiégeantes et les empêchaient de s'approvisionner. Après trois semaines de siège, les Polonais, affamés et découragés par l'insuccès de leur attaque (qui du reste était impopulaire parmi eux), commencèrent à murmurer et demandèrent la levée du siège.

Entre temps l'armée moldave s'était assemblée et avait reçu comme renforts: 2000 Turcs, des Valaques et 12.000 Transylvains. Drágfy, le commandant de ces derniers voulait empêcher la continuation de la guerre et, profitant de l'état d'esprit de l'armée polonaise, il réussit à convaincre Jean Albert de se retirer.

Etienne mit comme condition que les Polonais se retireraient par la voie qu'ils avaient empruntée lors de leur avance, mais cette voie était si dévastée que leurs troupes, dont la retraite avait commencé le 19 octobre, prirent une autre route, à l'est de celle que leur avait imposée Etienne. Celui-ci les encercle dans la forêt de Cosmin et leur inflige une sanglante défaite le 26 octobre. Il poursuit ensuite les Polonais, qu'il attaque de nouveau et vainc, le 30 octobre, au passage de Prut à Cernăuți. Il continue après cela la poursuite en Pocutie.

Après la bataille du 26 octobre, Etienne, apprenant l'arrivée, au secours des Polonais, de cavaliers mazoviens, détache et envoie à leur rencontre, le vornic Boldur, qui tombe sur les Mazoviens, le 29 octobre, à Lentești et les met en déroute.

APERÇU GÉNÉRAL SUR L'ART MILITAIRE AU XV-ÈME SIÈCLE

Un regard en arrière nous permet de résumer ainsi l'art militaire des Roumains au moment de son apogée, au XV-ème siècle:

Ayant comme centre une idée politique simple et constante — la défense de l'existence des pays roumains dans leur organisation sociale, politique, religieuse d'alors et dans leurs limites territoriales naturelles, l'art militaire des Roumains devait être et fut un art défensif, essayant d'utiliser un maximum de moyens. Ce maximum de moyens était surtout un effectif maximum de combattants. Or cet effectif des combattants ne pouvait être obtenu par des mercenaires, les pays n'ayant pas assez de ressources pour les payer, et, la tradition locale s'y opposant. Il fallait recourir aux combattants que pouvaient fournir les pays mêmes. La tradition constante depuis les temps les plus reculés était la levée en masse. Pour que cette levée en masses fût acceptée par les Roumains, il fallait que ceux-ci fussent convaincus de la nécessité qu'il y avait de répondre à tous les appels aux armes. Le passé très éloigné et celui relativement plus proche de l'époque dite des invasions bar-

bares (III-ème—XIII-ème siècles) avaient montré aux Roumains que ce n'est qu'en prenant tous les armes, qu'ils avaient pu défendre leur existence. Mais en dehors de la tradition il fallait que la masse des combattants — les paysans — eussent un intérêt plus grand à défendre les États, les organisations sociales et politiques auxquelles ils appartenaient tels qu'ils étaient organisés, que de se soumettre à une domination étrangère. Or l'état du paysan roumain au XV-ème siècle était de beaucoup supérieur à celui des paysans sujets des couronnes hongroise et polonaise et de ceux appartenant aux pays assujétis par les Tatares et les Turcs. Et c'est ce dont semblent s'être rendu compte les grands princes, comme Mircea (1386—1418) en Valachie, Alexandre-le-Bon (1400—1432) et Etienne-le-Grand (1457—1504) en Moldavie, sous les règnes desquels l'organisation de ces pays fut définitivement établie. Elle fut basée en ce qui concerne la propriété ou l'usufruit du sol, sur de vieilles coutumes qui assuraient à chaque paysan — libre de sa personne et ayant le droit de disposer librement de ses biens — l'usufruit sinon la propriété d'une aussi grande surface qu'il pouvait rendre productive. La tranquillité et la sûreté relative que ces princes surent imposer et les traités de commerce qu'ils conclurent avec les voisins assurèrent aux paysans un revenu constant par les charrois nécessaires aux transports de marchandises entre les pays du Centre de l'Europe et les ports de la Mer Noire. Le secret des succès qui préservèrent l'existence des principautés au XV-ème siècle, réside surtout dans le fait que la masse paysanne satisfaite de son état n'hésita jamais à courir aux frontières lorsqu'on l'y appela. Et une preuve que les paysans roumains étaient contents de leur état et conscients des nécessités des différentes guerres est le fait que, bien que prenant part à la manœuvre de retraite destinée à attirer l'ennemi vers le piège qui lui était tendu (manœuvre vouée à l'échec si les participants n'en avaient connu le secret), il ne s'est jamais trouvé de déserteur ou de prisonnier pour révéler le plan poursuivi. Nous n'avons aucune trace d'une pareille trahison qui, du reste, si elle s'était produite aurait empêché l'ennemi de tomber dans le piège qui lui était réservé.

Une autre caractéristique de l'art militaire des Roumains à cette époque fut la bonne organisation de leurs services d'informations, qui leur permirent presque toujours d'être prévenus à temps.

Enfin la caractéristique principale fut une stratégie et une tactique défensives, imposées par la tradition et par la disparité des moyens. D'une façon constante les traits essentiels des guerres de cette époque, furent du côté roumain:

a) Une couverture efficace à la frontière menacée, ayant comme rôle l'information, la fixation de l'ennemi par une retraite voulue et des résistances successives, le harcèlement et l'usure de celui-ci;

b) Attraction de l'ennemi à l'intérieur du pays, dont les ressources avaient été volontairement détruites, vers une position choisie dans

un défilé où le terrain pouvait empêcher l'ennemi de profiter de sa supériorité et de sa cavalerie;

c) Une fois l'ennemi fixé, une fois sa supériorité annulée sur le champ de bataille, une contre-attaque brutale, ayant comme but non seulement la retraite de cet ennemi, mais bien sa destruction;

d) Une poursuite acharnée.

Les documents de l'époque nous montrent qu-àu commencement du XVI-ème siècle l'armement employé précédemment continuait à l'être. L'armement défensif cuirassé fut employé sur une plus large échelle, car il fut en usage, non seulement chez les princes et les boïards mais aussi chez les gardes princiers et les mercenaires. Ce qui augmenta aussi, ce fut la proportion des armes à feu. L'emploi de celles-ci — arquebuses, mousquets, et plus tard, carabines — ne se généralisa toutefois pas parce qu'elles coûtaient trop cher et aussi par suite du fait que leur fabrication dans nos pays était difficile. Aussi ce furent surtout les mercenaires, tant locaux qu'étrangers, qui en furent pourvus, soit à leurs propres frais, soit aux frais des princes qui les engageaient.

Quant à l'artillerie, on employa surtout des pièces légères, l'emploi de pièces lourdes n'étant constaté que pour quelques princes. Le personnel qui servait les pièces était, en partie au moins, étranger, ce qui donna lieu à des mécomptes.

Comme poudre on employait tant la poudre fine que la poudre granulée.

L'ancien armement continua à être fabriqué dans le pays et l'on y fabriqua même des armes à feu primitives, de la poudre et quelques pièces d'artillerie.

Le fait que les armes à feu devinrent de plus en plus l'arme principale sur le champ de bataille, que les paysans ne pouvaient pas les fabriquer eux-mêmes pas plus qu'ils ne pouvaient produire la poudre (tandis qu'ils fabriquaient comme nous l'avons vu, leurs arcs, flèches, javelots, boucliers) et qu'ils n'avaient pas l'argent nécessaire pour se les acheter, a contribué sérieusement au déclin de l'importance de la classe paysanne, qui ne parvenait plus à assurer la défense du pays. Le manque d'armes à feu des paysans a aussi contribué à leur sujétion de plus en plus grande vis-à-vis de ceux qui disposaient d'hommes armés de fusils et de pistolets, et auxquels les paysans n'avaient rien à opposer.

Comme par le passé l'armement se procurait par l'achat à l'étranger, par des dons et des prises sur l'ennemi.

L'évolution de l'organisation militaire pendant l'époque dont nous nous occupons maintenant a été surtout la conséquence de l'évolution de deux facteurs: la propriété et l'usufruit du sol cultivable et l'organisation sociale-politique. Il faut donc jeter un coup d'oeil sur l'évolution de ces deux facteurs.

Nous avons vu qu'à l'époque antérieure à celle dont nous nous occupons, si la terre n'appartenait pas en propre au paysan qui la travaillait, celui-ci avait un droit d'usufruit absolu sur le lopin de sol cultivab e

que lui attribuait le village dont il faisait partie. Il avait également droit d'usufruit sur les fenaisons, pâturages et forêts appartenant à sa communauté.

Le paysan, libre de sa personne et maître des produits de son travail et des biens qu'il achetait ou dont il héritait, avait de quoi suffire à ses besoins et était intéressé à la défense de l'organisation politique qui lui assurait un état dont il était satisfait.

A partir du commencement du XVI-ème siècle, la classe paysanne bien que continuant en fait à avoir l'usufruit du sol cultivable, s'appauvrit de plus en plus. Cet appauvrissement était dû en partie, aux guerres tant extérieures que civiles. Cette cause toutefois avait aussi agi dans le passé et les paysans s'étaient malgré cela toujours remis à flot. Cette fois-ci de nouvelles et très puissantes causes contribuèrent à l'appauvrissement des paysans. La première était d'ordre économique. Jusqu'au commencement du XVI-ème siècle, le paysan avait satisfait à ses besoins par les produits de son travail et de celui de sa femme, et obtenait par le troc les quelques objets nécessaires, qui n'étaient pas fabriqués dans sa maison. Les impôts, plutôt légers, étaient en partie, payés en nature. Les principautés devant payer un tribut en espèces aux Turcs, le paysan (à partir du XVI-ème siècle) fut forcé, pour acquitter l'impôt plus élevé, de se procurer de l'argent, et n'ayant d'autres moyens, il fut obligé de céder aux monastères, aux boïards, etc., qui disposaient de sommes d'argent liquides son droit sur le sol dont il se nourrissait et d'engager son travail.

L'obligation de fournir, pour l'approvisionnement de Constantinople et pour celui des forteresses turques voisines et des armées ottomanes en campagnes, de grandes quantités de grains, du cheptel, que les paysans durent transporter à de grandes distances, contribua puissamment à leur appauvrissement.

La seconde cause fut, qu'avec l'évolution des temps, et aussi sous l'influence de ce qu'on voyait chez les voisins, il était né dans la classe dirigeante une nouvelle conception du droit sur le sol arable, conception qui transformait les chefs des communautés villageoises — considérés jusqu'alors comme *primi inter pares* — en propriétaires du sol.

Il était naturel que le changement de conception et de fait du droit de propriété et d'usufruit du sol arable, eût comme corollaire un changement dans l'organisation sociale-politique de nos pays.

Le résultat en fut une rupture de l'équilibre judicieux, social et économique du passé: d'une part, la toute puissance économique, politique et sociale dévolue à une minorité occupant le sommet de l'échelle sociale, d'autre part la misère physique et morale et l'impuissance pour la grande majorité se trouvant au bas de cette échelle.

Le même déséquilibre, ayant d'importantes conséquences, se produit dans l'organisation militaire. La classe gouvernante détient le commandement (à tous ses échelons) — puissante, elle bénéfice d'avantages économiques de plus en plus grands auxquels elle est de plus en plus

liée. Les intérêts de cette classe sont opposés à ceux de la grande masse de la population, dont elle ne peut désirer améliorer l'état, comme elle ne peut voir d'un bon oeil, son armement. La classe paysanne, appauvrie, ne pouvait fabriquer ou acheter l'armement alors courant — armes à feu — et n'avait plus le même intérêt que par le passé, à défendre l'existence de l'organisation sociale-politique — l'Etat — dont elle faisait partie.

La levée en masse, qui avait assuré la défense de l'existence des pays roumains dans le passé, n'était plus tant une impossibilité — car nous avons l'exemple des masses paysannes assemblées autour de Jean-le-Terrible (1574) — qu'un instrument de combat moins parfait que par le passé.

Le besoin de forces armées continua à se faire sentir, sinon pour défendre l'indépendance des pays, du moins pour satisfaire à l'obligation de coopérer avec les armées ottomanes, pour faire face aux incursions des voisins et pour soutenir les différents prétendants aux trônes roumains, dont le nombre fut foison.

Pour satisfaire à ces besoins on eut recours, non à de nouveaux moyens, mais à l'emploi, sur une plus grande échelle, de moyens moins employés naguère.

Ces moyens furent les mercenaires pour l'enrôlement desquels on disposait de plus d'argent qu'auparavant, et le service militaire dû par certaines catégories sociales en échange de privilèges déterminés.

L'organisation des armées roumaines ayant évolué et l'armement comprenant une plus forte proportion d'armes à feu, tandis que les moyens de communication et la vie matérielle étaient restés les mêmes, il est évident — à priori — que si la façon de livrer bataille changea à partir du XVI-ème siècle les principes d'après lesquels se firent les marches et selon lesquels les troupes stationnèrent ne changèrent, si changement il y eut, que bien peu.

La bataille était précédée d'une prise de contact par la cavalerie légère ou par des combats antérieurs.

A proximité de l'ennemi (à une distance variant suivant les cas) les armées roumaines bivouaquaient, le bivouac étant installé dans un lieu favorable, près d'une rivière ou d'une eau quelconque et fortifié. La fortification du bivouac se faisait soit au moyen de tranchées, soit en formant un rempart avec les voitures de l'armée. Dans ce cas, les voitures étaient parquées sur le pourtour du camp, soit à côté les unes des autres, avec leurs timons vers l'intérieur, soit dans le prolongement l'une de l'autre, le timon d'une voiture étant passé sous la voiture qui la précédait. Les chevaux — surtout lorsque l'ennemi était éloigné — paissaient hors du bivouac.

La sûreté en était assurée par des postes extérieurs et par des postes de police aux entrées.

La veille de la bataille ou le jour même, le commandant de l'armée faisait faire des reconnaissances ou les faisait lui-même.

Le jour de la bataille, les armées quittaient leur camp, qu'elles laissaient sous la surveillance des voituriers et d'une garde et, selon la distance qui les séparait de l'ennemi, prenaient une formation d'approche.

La formation ou le dispositif d'approche était toujours couvert en avant et sur les flancs par de la cavalerie légère. Le gros formait un seul quadrilatère dans lequel les unités d'infanterie et de cavalerie lourde, alternaient et étaient disposées sur plusieurs lignes, l'artillerie en tête. Quelquefois les distances et les intervalles étaient réduits d'autres fois la marche d'approche se faisait sur plusieurs colonnes.

Si l'ennemi était à une certaine distance, la bataille commençait par l'attaque et la retraite de sa cavalerie légère et des postes du service de sûreté ou par la capture de ces derniers. Si l'ennemi était proche le signal était donné par l'artillerie.

Pour le combat proprement dit — soit que l'ennemi étant proche, l'armée sortît du camp, soit qu'elle se fût approchée de l'ennemi par une marche — elle prenait une formation de combat. En général cette formation consistait en:

a) Une ligne de tirailleurs, formée le plus souvent par des cavaliers (armés d'arcs, d'arbalètes, d'arquebuses, de pistolets) et, plus rarement, de fantassins ou de cavaliers ayant mis pied à terre. La mission de cet échelon était de couvrir l'artillerie, de repousser les tirailleurs ennemis, d'impressionner l'adversaire et de le provoquer au combat. Notre seul auteur militaire de l'époque est hostile à l'emploi de cet échelon, soutenant qu' il avait une mauvaise influence morale sur le reste des troupes.

La distance à laquelle cet échelon précédait le gros n'était pas grande et ne dépassait certainement pas celle de la liaison par la vue, c'est-à-dire quelques centaines de pas.

Le gros des adversaires étant arrivé à portée efficace, les tirailleurs se retiraient sur les flancs ou en arrière.

b) L'artillerie, mise en batterie généralement en avant des autres troupes. Quelquefois l'artillerie — surtout les canons légers — était répartie également sur tout le front, d'autres fois elle était groupée en un ou deux endroits ou était placée dans les intervalles des unités d'infanterie et de cavalerie de la première ligne. Les pièces de gros calibre étaient mises là où on voulait porter l'effort principal ou bien sur la position la plus favorable.

On gardait souvent une partie des pièces en réserve ou si on les mettait toutes en première ligne, on réservait le feu d'une partie d'entre elles.

En général l'artillerie roumaine ne tirait pas bien.

c) Immédiatement derrière la ligne de l'artillerie venait le gros des troupes d'infanterie et de cavalerie, dans lequel était souvent englobée la ligne de l'artillerie.

Le gros formait d'habitude, un grand quadrilatère et dans des cas exceptionnels seulement se partageait en plusieurs groupes mais dans

ce cas chacun de ces groupes prenait une formation analogue (quadrilatérale).

Les armées roumaines des XIV-ème et XV-ème siècles formaient aussi, sur le champ de bataille, de grands quadrilatères, mais ceux-ci étaient différents, car, tandis qu'aux XIV-ème et XV-ème siècles l'armée ne formait qu'un seul bloc non articulé, le dispositif des armées des XVI-ème et XVII-ème siècles laissait entre les unités des intervalles et des distances, qui augmentèrent au fur et à mesure que la portée des armes à feu portatives s'accrut.

Habituellement les troupes qui formaient le gros étaient disposées sur trois lignes et l'on mettait en première ligne un plus grand nombre d'unités que dans les suivantes. Il y eut toutefois des cas où les troupes ne furent disposées que sur deux lignes et même sur une ligne.

Le quadrilatère, que formait le gros du corps de bataille, eut tendance à s'amincir dans le sens de la profondeur et à s'allonger dans le sens du front.

Quelquefois, avançant ses ailes, l'armée prenait la forme d'une demilune, cette formation d'origine tatare était employée surtout par la cavalerie légère. D'autres fois, et surtout pendant une retraite, on adoptait des formations cunéiformes.

Nous avons dit plus haut que le corps de bataille était formé par des unités placées sur plusieurs lignes situées à certaines distances les unes des autres. Ces unités étaient d'infanterie et de cavalerie. Quelles étaient les formations adoptées par chacune d'elles? L'infanterie des armées roumaines comprenait deux sortes d'unités: des unités de mercenaires munis d'armes à feu et des unités formées de paysans armés de lances et d'arcs, rarement de fusils. Ces unités étaient disposées séparément (fusiliers à part et lanciers de même) en formations rectangulaires, plus profondes pour les lanciers que pour les fusiliers. Les unités de mercenaires employaient le feu de salve; les salves étaient des salves de rangs et non de files ou de sous-unités juxtaposées. Les paysans roumains armés de fusils faisaient feu à volonté. Pour se défendre contre l'effet du feu de l'ennemi, l'infanterie se couchait au moment du départ de la salve ennemie ou bien attendait, en dehors de la portée des armes, que l'ennemi eût tiré une première salve et avançait alors sous le couvert de la fumée produite.

Les formations des unités de cavalerie étaient, elles aussi, rectangulaires. Un fait caractéristique c'est que les cavaliers roumains manœuvraient à cheval, mais mettaient pied à terre pour le combat; la charge en ligne rarement employée par eux, était surtout la forme d'attaque des mercenaires étrangers.

La distribution des unités des différentes armes dans le corps de bataille varia, ainsi:

à Tighina (1574) la cavalerie fut mise en première ligne.

à Cahul (10—20 juin 1574) l'armée moldave précédée par sa cavalerie, disposa ses trente bataillons en carrés, échelonnés sur deux lignes.

à Călugăreni (13—23 août 1595), une ligne de tirailleurs précédait le gros où l'infanterie occupait le centre et la cavalerie les ailes.

à Mirăslău (8—15 septembre 1600) l'infanterie et l'artillerie lourde formèrent la gauche, la cavalerie, le centre et la cavalerie légère avec un peu d'infanterie, la droite.

à Bucovel (19—20 octobre 1600), tirailleurs en avant, infanterie au centre, cavalerie sur les ailes.

Première bataille de Brașov (17 juillet 1603): cavalerie précédant les deux ailes, infanterie, sur deux lignes, au centre.

Ojogeni (1639): infanterie et artillerie au centre, cavalerie sur les ailes.

Finta: infanterie et artillerie au centre, cavalerie sur les ailes.

Il ressort de cette énumération qu'il n'y eut pas de dispositif typique et que le placement des unités d'armes différentes varia selon les besoins.

Quelles furent, dans les batailles dont nous avons donné les descriptions, les objectifs de la manoeuvre?

A Obertyn (22 août 1531) la manoeuvre de Pierre Rareș visait à un double enveloppement du camp ennemi. Ceci eut comme résultat un amincissement du front qui permit à Tarnowski, après une démonstration vers sa ligne de retraite, d'attaquer et de percer le centre de Pierre Rareș, dépourvu de troupes suffisantes. La science et la volonté de Tarnowski s'imposent pendant toute la durée de la bataille.

A Jiliștea (24 avril 1574), ainsi que nous l'avons vu, l'objectif de la manoeuvre fut une double attaque enveloppante ayant l'avant-garde comme pivot.

A Călugăreni où la bataille fut livrée pour retarder l'ennemi, Michel-le-Brave voulut attirer celui-ci dans le défilé et (peut-être) dans l'étau formé par son groupe et celui de Király.

A Mirăslău, Michel-le-Brave voulut d'abord rester sur la défensive, ce qui répondait à la situation politique et à l'admirable position tactique qu'il avait choisie. Mais son tempérement violent fut plus fort que la froide raison et Basta le manoeuvra comme il voulut.

Dans la première bataille de Brașov, Radu Șerban voulut séparer Szekely de Brașov et envelopper l'ennemi.

Dans la seconde bataille de Brașov (9 juillet 1611) le même prince voulut attirer l'ennemi dans l'étau formé par la cavalerie polonaise cachée derrière la fabrique de papier et ses troupes sous Brașov.

En ce qui concerne les batailles mêmes, il est à remarquer, qu'en dehors des mouvements exécutés pour réaliser l'idée de la manœuvre (lorsqu'il y en eut une) et pour faire face au mouvement de l'ennemi, les préoccupations du commandant en chef et des chefs d'unités étaient:

D'attirer l'ennemi ou au moins une partie des forces ennemies à portée de leur propre artillerie et infanterie.

D'amoindir les effets du feu de l'ennemi.

De provoquer une rupture (cassure) dans le front ennemi ou de l'amener à s'exposer à une attaque de cavalerie.

Mais l'ennemi étant animé des mêmes intentions, il en résultait une infinité de mouvements de va-et-vient qui rendent la compréhension de ces batailles difficile.

La coopération entre les différentes armes et unités (lorsqu'il n'y avait pas de trahison) paraît avoir été bonne cela s'explique par le fait que toutes les unités étaient proches les unes des autres et que l'on pouvait voir tout ce qui se passait sur le champ de bataille.

Nous avons vu, lorsque nous nous sommes occupés de la bataille du 10 janvier 1475, qu'Etienne-le-Grand conduisit la bataille d'un poste de commandement choisi en dehors de la mêlée et qu'il ne participa personnellement au combat que dans la dernière phase.

Au XVI-ème et XVII-ème siècles, les commandants en chef se trouvaient en toute première ligne. Ils faisaient personnellement des reconnaissances, ils conduisaient même les unités qui engageaient la bataille et commandaient sur le champ de bataille tant l'ensemble des unités que l'une d'elles, ils chargeaient à la tête de leurs troupes, ils se mettaient à la tête des contre-attaques ou commandaient les arrière gardes.

Ce rôle de combattant personnel, qui était cause que souvent le chef voyait plutôt l'incident local auquel il prenait part que l'ensemble, s'explique tant par la bravoure et l'impulsivité des chefs que par le besoin de donner, personnellement, l'exemple. Sous Etienne-le-Grand, quand les Roumains combattaient pour une cause nationale, chacun d'eux avait un intérêt majeur à combattre consciencieusement. Mais plus tard, quand les combats se livraient pour l'intérêt d'un homme — prince régnant ou prétendant, — quand l'armée n'était plus formée par la levée en masse de tous les habitants, mais par des mercenaires et par des gens qu'attirait l'espoir du butin, il était nécessaire que le chef, qui demandait aux gens rassemblés par lui d'exposer leurs vies pour sa cause, en donnât l'exemple et qu'il se trouvât partout où pouvait se produire un fléchissement ou une rupture. Cet exemple fut donné largement par tous les chefs dont nous avons cité les noms, et par bien d'autres encore. Et si théoriquement parlant, on peut critiquer leur façon d'exercer le commandement — la critique en est faite par un contemporain, le prince de Valachie, Neagoe Basarab, qui démontre que la place du chef n'est pas en première ligne, mais en arrière ou sur un flanc — on ne peut néanmoins s'empêcher de rendre hommage à la bravoure avec laquelle ces chefs se sont constamment jetés dans la mêlée avec un merveilleux mépris du danger et de la mort. S'ils ne furent pas tous de parfaits tacticiens, ils furent sûrement des hommes très braves.

Le succès ne couronnait pas toujours les efforts et il était souvent nécessaire d'abandonner le champ de bataille. Cet abandon se faisait quelquefois par une fuite désordonnée mais d'autres fois les troupes vaincues savaient imposer la prudence aux troupes victorieuses, par des contre-attaques, à la suite desquelles elles se retiraient en bon ordre, en prenant des formations analogues à celles de l'approche, ou bien cunéiformes. Souvent la retraite avait lieu de nuit.

Jetons un regard sur les batailles défensives.

La première constatation qui s'impose est que les chefs roumains choisissaient comme terrain pour des batailles de ce genre un lieu étroit (défilé) qui ne pouvait être tourné, doté d'un bon champ de tir et couvert par des obstacles naturels, La position était fortifiée par des tranchées et par les voitures de l'armée.

Le dispositif des troupes était le même que pour le combat offensif, mais on comptait davantage sur l'effet du feu et on mettait toute l'artillerie et une grande proportion de fusiliers en première ligne. Dans les batailles défensives, on ne se contenta pas d'opposer une résistance passive, mais on manœuvra aussi bien avec les troupes non attaquées qu'avec celles qui se trouvaient en deuxième ou en troisième lignes.

Pour résumer ce qui a été exposé jusqu'ici, on peut dire que la bataille telle que la livraient les armées roumaines des XVI-ème et XVII-ème siècles, ressemblait davantage au combat que pratiquaient les armées de l'occident et du centre de l'Europe qu'à celui que livraient les Roumains aux siècles précédents. Aussi, ne se livrant pas selon les principes traditionnels, cette bataille ne donnait-elle pas les mêmes résultats. On ne pouvait manœuvrer en rase campagne avec des troupes habituées au combat en terrain couvert.

Tandis qu'aux siècles précédents la bataille était habituellement défensive et que le terrain y jouait un rôle essentiel, aux XVI-ème et XVII-ème siècles, la bataille est en général offensive et se livre en rase campagne. Cette différence provient non seulement des causes politiques des guerres mais encore des transformations subies par l'organisation sociale et politique et qui ont eu comme conséquence le remplacement de la levée en masse par l'emploi des mercenaires et de certaines catégories spéciales. Enfin, à l'exception de Mathieu Basarab, les chefs d'Etat comme Pierre Rareș, Jean-le-Terrible, Michel-le-Brave (surtout), Radu Serban, et Basile-le-Loup, étaient des impulsifs auxquels l'offensive était plus naturelle que la défensive.

Nous avons vu que la Moldavie était pourvue dans la seconde moitié du XV-ème siècle d'un système de fortifications, ce qui n'était pas le cas pour la Valachie.

Bien qu'assurés, par la possession des places fortes des deux rives du Danube, de celle de Cetatea-Albă et, après 1538, de celle de Tighina, de têtes de ponts qui leur permettaient de faire déboucher à tout moment leurs troupes dans les principautés roumaines, les Turcs, tout en modernisant les forteresses qu'ils occupaient, voulurent rendre toute résistance des Roumains impossible. Aussi non seulement empêchèrent-ils de nouveaux travaux mais exigèrent-ils, au milieu du XVI-ème siècle, la destruction des forteresses moldaves. Toutefois ces destructions ne furent pas exécutées radicalement.

Les villes avaient gardé leurs enceintes en terre et en bois et certains faits prouvent qu'on leur ajouta quelques ouvrages extérieurs de même

qu'on compléta les anciennes fortifications permanentes par des ouvrages extérieurs en terre et en bois.

Pour la fortification des camps et des bivouacs et pour celle du champ de bataille on continuait à employer le rempart formé par les voitures de l'armée et des tranchées-abris, ces dernières précédées et flanquées par des ouvrages fermés en terre.

Pendant les XVI-ème et XVII-ème siècles, les Roumains ont surtout attaqué mais ont également défendu de nombreux ouvrages fortifiés.

En 1509 Bogdan-le-Borgne, prince de Moldavie passe le Dniester le 30 juin, et entre en Pologne. Il exécute successivement des attaques brusquées contre les forteresses de Camenița, Halici et Lwów, qu'il ne réussit pas à prendre, malgré l'emploi de quelques canons. Obligé de se retirer il attaque, prend et brûle, le 6 juillet, Rohatin.

Les Polonais répondent par une attaque; ils arrivent devant Suceava, mais ne peuvent la prendre, faute d'artillerie lourde.

Dans les raids qu'exécute Pierre Rareș en Transylvanie, en 1529, ses troupes se présentent à l'improviste, le 29 ou le 30 janvier, devant Gheorghieni, ville qui n'était sans doute pourvue que d'une enceinte de bois et de terre. Elles la bombardent avec des canons légers, la prennent et la détruisent.

Pierre Rareș attaque le 27 octobre de la même année, l'église fortifiée (Kirchenburg) de Prejmer et la prend le 29 octobre.

Après la prise de Prejmer (27 octobre 1529), Pierre Rareș avance vers Brașov et établit son camp à l'Ouest de l'église de Saint Bartholomé, à environ 2000 mètres des remparts et hors de vue de ceux-ci. Il choisit comme secteurs d'attaque le fort situé sur le Dealul Straja, fort qui commandait les approches de la ville, à une distance des remparts de 350 mètres et se trouvait à 80 mètres au dessus de la ville, ce qui ne permettait pas à l'artillerie placée sur l'enceinte de le soutenir.

Rareș concentre le feu de ses canons contre ce fort et fait mettre le feu aux parapets en plaçant contre ceux-ci de grandes quantités de bois qu'on enflamma. Sous l'action du feu et du bombardement les parapets s'écroulent et le fort est pris le 29 octobre.

Les habitants de Brașov n'espérant pas de secours, et Pierre Rareș n'ayant pas intérêt à détruire une ville qui lui procurait des subsides, un armistice mit fin au siège, le 3 novembre.

Une attaque des Valaques contre le château de Bran, est repoussée, à la même époque.

Située dans la vallée portant le même nom, la ville de Bistrița était entourée, en 1529, d'une enceinte bastionnée — dont le fossé était rempli d'eau. Les fortifications étaient solides. Au Nord et au Sud de la ville, dans la vallée même, s'étendaient les faubourgs. Le fond de la vallée est dominé d'environ 200 mètres par des collines parallèles à la rivière; leurs pentes assez raides, étaient couvertes de forêts (rive gauche) et de vignobles (rive droite). La plus petite distance, 700 mètres,

entre les crêtes de ces collines (au Schiefer Berg) et la ville, excédant la portée de l'artillerie on ne pouvait les employer comme emplacements d'artillerie, mais elles servirent d'observatoire, permettant de voir ce qui se passait en ville et aux environs.

La ville était bien approvisionnée en vivres, en armement et en munitions, approvisionnements qu'elle put, du reste, renouveler pendant le siège.

Le siège, ou plutôt l'investissement de Bistrița par les troupes moldaves dura, avec de nombreuses interruptions, du 18 juillet 1529 jusqu'en mai 1530. Il s'agissait d'amener Bistrița (que Pierre Rareș n'avait pas plus d'intérêt de détruire que Brașov) à se laisser imposer la volonté du prince moldave.

En 1563 le château de Suceava était fortifié comme il l'avait été au XV-ème siècle.

Le prince Jacques Héraclide surnommé Despote, s'y enferma le 8 août 1563, avec l'intention d'y résister pendant quelques mois, jusqu'à l'arrivée des secours, qu'il avait sollicités des Polonais, Turcs et Hongrois. La garnison était formée par 600—700 mercenaires, étrangers pour la plupart, montés et à pied, pourvus d'armes à feu.

Les assiégeants, commandés par le nouveau prince régnant, Tomșa, ne disposaient que de quelques levées locales et de 4—5 canons. Ils investirent le château mais la ligne d'investissement ne fut pas assez serrée ce qui permit à la garnison de se fournir en vivres du dehors.

Les canons des assiégeants furent braqués sur la porte d'entrée du château. Mais leur feu ne fut pas efficace soit à cause du manque de loyauté du canonnier, soit parce qu'ils étaient d'un trop petit calibre.

La défense fut très active, faisant journellement des sorties et employant son artillerie sans cesse. Dans une de ces sorties, qui donna lieu à un combat violent, les assiégés réussirent à prendre tous les canons des assiégeants et à les emporter avec eux.

Voyant qu'il ne pouvait résussir à prendre le château, Tomșa demanda des renforts aux Transylvains.

Entre temps Wiszniewiecki venait avec des Cosaques à l'aide de Jacques Héraclide. Tomșa interrompit le siège et alla au devant des Cosaques, qu'il vainquit, dans les premiers jours de septembre, à Vericicani sur le Siret.

Jacques Héraclide était tellement convaincu de la possibilité de résister victorieusement, qu'il ne profita pas des dix jours pendant lesquels le siège fut interrompu pour s'en aller, mais décida de rester dans la place et se fit seulement apporter de nouvelles quantités de vivres et de munitions.

Sur ces entrefaites, Tomșa reçut des Transylvains comme renforts 400 cavaliers, 300 arquebusiers, des mineurs de Rodna, 112 quintaux de poudre et des canons de siège. Le siège reprit. On creusa sur le plateau, à l'est et au au sud du château une ligne de circonvallation d'où l'on fit partir des approches afin de miner le château.

On choisit de nouveau comme secteur d'attaque, la porte du château, dont les attaquants réussirent à détruire le pont-levis. L'ouverture de la porte fut alors comblée, par les défenseurs, avec des pierres, des fûts, du bois. L'attaque continua par un feu ininterrompu de mousqueterie et de canons. A cela les défenseurs répondirent de même et par des sorties qui ne purent empêcher le cercle de feu des assaillants de se resserrer. Une sortie générale de la garnison provoqua un combat opiniâtre, après lequel les défenseurs durent se retirer à l'abri de leurs remparts.

Au contraire des assiégeants, Jacques Héraclide avait tout intérêt à durer le plus longtemps possible. Les fortifications étaient solides, l'armement bien fourni et bien employé, les vivres suffisants. Les chances de succès des assiégeants paraissaient donc limitées, d'autant plus que Tomșa n'avait aucun intérêt à détruire le château de sa future résidence. L'hiver n'était pas éloigné et les secours sollicités par Jacques Héraclide approchaient. Une seule voie était possible: la mise hors de combat de la garnison par la corruption. Tomșa s'entendit avec les mercenaires de Jacques Héraclide qui le lui livrèrent le 8 novembre. Une résistance de peu de jours encore aurait permis l'intervention de 14.000 hommes qu'amenait Laski.

En 1574, Jean-le-Terrible attaqua Brăila et Tighina. Il prend d'assaut les remparts en terre de ces villes qu'il brûle; mais il ne peut prendre les forteresses puissantes que les Turcs y ont bâti.

Pendant l'hiver de 1594-95, les Moldaves et les Valaques attaquèrent toutes les villes les plus proches occupées par les Turcs. Ils réussirent à prendre ainsi les villes suivantes et à les mettre à sac, mais ne parvinrent pas à prendre les châteaux forts qu'y avaient les Turcs. Furent prises ainsi: Floci (10 décembre 1594), Hârșova (1 janvier 1595), Silistra (8 janvier 1594 et 13 février 1595), Măcin (janvier 1595), Giurgiu (15 novembre 1595), Șiștov (30 décembre 1594), Rusciuc, Rahova, Vidin, Cernavoda, Babadag, Oblucița, Turtucaia, Tighina (février 1595), Chilia, Cetatea-Albă.

Trois châteaux forts furent pris: Brăila (1 mars 1595), Ismail (22 mars 1595) et Turnu-Măgurele.

Après l'occupation de Târgoviștea par les Turcs (septembre 1595), le grand vizir Sinan Pacha y fit élever des fortifications, pour lesquelles les Turcs utilisèrent les vieux remparts en maçonnerie qui entouraient la résidence princière qu'ils remirent en état tout en y ajoutant des parapets en terre et en bois et des fossés.

La garnison se composait de 1500 combattants, disposant de 46 canons et de vivres et munitions suffisants.

Les troupes alliées qui attaquèrent montaient à 27.000 hommes, avec 60 pièces d'artillerie. Elles descendaient la vallée de la Dâmbovița.

Les alliés avaient tout intérêt à poursuivre au plus vite le gros de l'armée turque qui se retirait vers le Danube; ils ne pouvaient toutefois

laisser derrière eux Târgoviştea — et ceci d'autant plus qu'ils apprirent que la garnison n'était pas nombreuse. Aussi décidèrent-ils de hâter l'attaque et de prendre la forteresse d'aussaut. En conséquence leurs troupes adoptèrent à leur arrivée sous Târgoviştea, le 17 octobre 1595, le dispositif suivant:

Le prince de Moldavie, Etienne Răzvan, avec ses troupes, les Szekiers et 10 canons, attaquèrent le côté Est.

Bàthory, avec les Transylvains le côté Sud.

Michel-le-Brave, les côtés Ouest et Nord. Ses troupes occupèrent une église (probablement celle de St. Mina) qui se trouvait à une portée d'arc des parapets.

Les assiégeants s'installerent dans les ruines des maisons restées à 40—50 pas des parapets. Ils s'y fortifièrent.

L'artillerie fut partagée en deux batteries, l'une au Sud et l'autre au Nord.

Les Turcs firent un feu ininterrompu de canons et de mousquets.

L'artillerie des alliés ouvrit donc le feu contre les parapets qui furent tenus en même temps sous le tir des fusiliers abrités dans les maisons ruinées, mentionnées plus haut.

Protégés par ce feu, les Szeklers amassent sous les parapets, du bois, de la résine et les enduisent de résidus auxquels ils mettent le feu afin de brûler les parapets en bois. Ces derniers étant verts ne prennent pas feu. Le 18 octobre les Szeklers renouvellent leurs essais et ajoutent au bois de la poudre à fusil. Dans le courant de l'après-midi le bois du parapet prend feu et les parapets commencent à se fendre et à s'écrouler (probablement aussi sous l'action de l'artillerie des alliés).

Les assaillants, munis d'échelles montent à l'assaut et se rendent maîtres de la résidence à 9 heures du soir.

Jetant un regard d'ensemble sur ces sièges nous constatons que:

Les attaques contre les palissades qui servaient de remparts aux villes, ou contre les ouvrages de fortifications de petites dimensions et isolés qu'on pouvait détruire par le feu de l'artillerie légère ou par l'incendie, ont toujours réussi.

Les sièges des villes bien fortifiées ont échoué ou, s'ils ont réussi, ce ne fut que grâce à la trahison ou à la famine.

L'insuccès de ces sièges était pour ainsi dire naturel. car:

l'organisation sociale et politique ne permettait pas de garder longtemps sous les armes les paysans levés en masse;

Le manque de moyens empêchait les princes roumains d'avoir d'une façon permanente un personnel spécialisé, d'où la nécessité de recourir, au besoin à des étrangers dont les intérêts ne coïncidaient pas toujours avec ceux des princes.

Le même manque de moyens rendait impossible l'achat de canons lourds et de parcs de siège ainsi que leur entretien.

Enfin l'intérêt de nos princes n'était pas de détruire une forteresse qui allait devenir leur capitale (Succava 1563 et 1653) ni celles qui leur

procuraient normalement des subsides et des approvisionnements (Brașov, Bistrița).

Guerres de Pierre Rareș. A la fin de l'année 1528, Pierre Rareș se décida à remplir l'engagement qu'il avait pris d'aider Zápolya. Mais, pour pouvoir entreprendre la moindre action en Transylvanie, il devait d'abord s'entendre avec les Szeklers, ou bien leur imposer sa volonté, car les Szeklers barraient les routes conduisant de Moldavie en Transylvanie et étaient d'accord, à ce moment là, avec Ferdinand. Pour obliger les Szeklers à abandonner la cause de Ferdinand et à suivre le prince moldave dans son changement d'attitude en faveur de Zápolya, Rareș décide de ravager le territoire szekler. A cette fin il assemble, en janvier 1529, des forces — qui ne comprennent probablement que des troupes à cheval — et les concentre dans les vallées de la Bistrița et de la Bistricioara, au Nord, et dans celle du Trotuș, au Sud. Les deux groupes, dont l'un est commandé par le prince en personne, passent la frontière le 29 janvier 1529, l'un par Tulgheș, l'autre par Oituz.

Quoique les Szeklers aient connu les intentions de Rareș et qu'ils eussent dû s'attendre à une attaque (ayant tué quelques négociants moldaves), leur surprise fut complète. Les deux colonnes avancèrent l'une vers l'autre; Gheorghieni et d'autres localités furent prises et brûlées comme fut dévasté et détruit tout ce qui se trouva sur le chemin des Moldaves. Les deux colonnes se réunirent le 3 février, probab ement dans la partie Sud du territoire Szekler, car le 5 Rareș entrait avecl toutes ses forces dans la Țara Bârsei.

Les habitants de Brașov viennent au devant de l'armée moldave et, moyennant finances, réussissent à amadouer Rareș et à le décider de rentrer en Moldavie. Le 8 février il est sur le chemin du retour. Les Szeklers avaient senti la puissance de Rareș et au mois de mars l'évêque Gerendi lui paye une somme d'argent pour que le raid ne se répète pas.

Grâce au refroioissement qui en résulta dans les relations entre les Szeklers et les partisans de Ferdinand, Rareș avait simplifié le problème mais ne l'avait pas résolu. Dans le Sud de la Transylvanie s'assemblaient des forces hostiles à Zápolya. Aussi ce dernier appela-t-il Rares à son aide. Au Nord, non seulement Rares n'était pas maître de la région de Bistrița ainsi qu'il le désirait et qu'on le lui avait promis, mais Ciceu avait même été pris par les partisans de Ferdinand. Enfin, Rareș avait appris que le Sultan prenait l'offensive pour aider Zápolya. Les prétextes ne lui manquaient pas, ses adversaires n'ayant pas seulement pris, par surprise, Ciceu et Cetatea-de-Baltă, mais ayant aussi tué le gouverneur de Ciceu et fait prisonniers des boïars et des soldats de Rareș.

Nous voyons, cette fois-ci aussi, Rareș partageant son armée en deux groupes. Ces groupes n'ont pas toutefois le même objectif et ne suivent pas les mêmes itinéraires qu'en janvier-février. Les buts visés, cette fois-ci, reprise de Ciceu et destruction des forces ennemies qui se rassemblaient dans le Sud de la Transylvanie, étaient également importants et leur réalisation était urgente.

Rareș fit prendre à ses troupes le dispositif suivant:

Un premier groupe, qui se concentrait entre Suceava et Câmpulung, fut chargé de reprendre Ciceu et de se rendre maître de la région de Bistrița.

Un second groupe, assemblé dans la vallée du Trotuș et de l'Oituz eut comme mission d'attaquer les troupes de Ferdinand, qui se rassemblaient dans le Sud de la Transylvanie. Ce groupe paraît avoir eu un effectif supérieur au premier, ce qui prouve que Rareș était bien informé de la distribution des forces ennemies et qu'il vit juste, car au Nord il n'y avait que les garnisons des places fortes (qu'elles ne pouvaient quitter) tandis qu'au Sud, outre les garnisons des places fortes, il y avait une armée de campagne et c'est celle-ci qu'il fallait attaquer avec le plus de forces.

La marche des opérations fut la suivante:

La colonne du Nord passe par Câmpulung, Rodna, Vișău — où elle se trouvait le 18 juin — Suciu de sus, Suciu de jos, Ambrișu, Negrilești et arrive le 24 juin, sous les murs de Ciceu, où elle trouve une armée ennemie commandée par Bethlen. Les événements ultérieurs ne sont pas connus mais, peu de jours après, Ciceu, Cetatea-de-Baltă et Bolovăniș avaient des gouverneurs moldaves. La colonne rentra ensuite en Moldavie.

La colonne du Sud, avançant par Oituz, arriva le 20 juin à Săcele, près de Barșov. Apprenant que les troupes de Ferdinand avançaient, elles prirent l'offensive vers Feldioara, où eut lieu le 22 juin 1529, une bataille sanglante, dont les Moldaves sortirent victorieux. Les Szeklers qui faisaient partie de l'armée de Ferdinand passèrent, au cours de la bataille, du côté des Moldaves. L'armée ennemie défaite, les habitants de Brașov furent obligés de reconnaître (toutes réserves sur leur sincérité étant faites) Zàpolya, soumission à la suite de laquelle les troupes moldaves rentrèrent chez elles.

Mais, malgré ses succès, Rares n'avait pas rempli toutes ses obligations envers Zápolya, pas plus qu'il ne s'était rendu maître, comme il l'eût désiré, du coin nord-est de la Transylvanie. Bistrița et Brașov, quoique payant des sommes assez fortes à Rareș, auquel elles firent semblant de se soumettre, étaient restées de fait fidèles à la cause de Ferdinand et se préparaient à défendre leur indépendance.

A plusieurs reprises, pendant l'été 1529, Rareș somma Bistrița de se soumettre. Cette ville encouragée probablement par Bàthory le représentant de Zapolya, tergiversa croyant se tirer d'affaire par quelques dons. Le prince moldave fit renforcer les troupes qu'il avait déjà dans les environs de Bistrița et assiégea cette ville. Comme nous l'avons vu, ces contingents ne purent prendre Bistrița mais réussirent à lui imposer obéissance et un tribut annuel.

Prenant le commandement des troupes assemblées dans la vallée du Trotuș, Rareș passa par l'Oituz et vainquit un détachement saxon. Il prit ensuite Prejmer et se présenta devant Brașov, dont l'attaque com-

mença le 29 octobre 1529. Ce siège, fort court amena, sinon une soumission complète de la ville, du moins l'abandon effectif de la cause de de Ferdinand et procura de l'argent au trésor moldave.

Dans cette troisième expédition les opérations des Moldaves se limitèrent aux sièges de Bistrița et de Brașov. Rareș n'avait aucun intérêt à détruire ces villes et les ressources qu'elles lui procuraient. Aussi sa décision d'accepter une entente fut-elle pleinement justifiée.

Guerres de Jean-le-Terrible. Le trône polonais devenu vacant, Henri de Valois fut élu roi. Le prince Jean prit part à toutes les intrigues qui se nouèrent à l'occasion de cette élection, car il avait un intérêt majeur à ce que le nouveau roi ne lui fût pas hostile. Comme il était à prévoir, le prince Jean ne pouvait trouver aucun appui contre les Turcs en Pologne, dont la politique constante était une bonne entente avec la Turquie.

D'autre part, tant en Valachie qu'en Transylvanie les trônes étaient occupés par des princes complètement assujétis aux Turcs, comme l'étaient aussi les Tatares.

Dans de pareilles conditions il eût été logique que la politique étrangère de Jean-le-Terrible n'eût d'autre but que de conserver l'appui de la Sublime Porte. Jean essaya, mais les Turcs continuaient à avoir besoin d'argent. D'autre part un rival, Pierre-le-Boiteux, qui désirait le trône moldave, offrit à la Porte une forte somme d'argent. Le Sultan demanda alors au prince Jean d'élever le montant du tribut, Jean refusa. Le Sultan nomma donc Pierre-le-Boiteux prince de Moldavie et ordonna aux pachas turcs du Danube de l'aider, avec le concours des princes de Valachie et de Transylvanie, à s'installer sur le trône moldave. La Porte demanda en même temps aux Polonais de mettre la main sur le prince Jean, si celui-ci essayait de passer par leur territoire.

Le prince moldave rassembla un conseil fort nombreux et lui exposa la situation. Le conseil, dont une partie probablement à contre-cœur, accepta de ne pas se plier aux exigences des Turcs.

Apprenant le 20 mars 1574 qu'une armée turco-valaque se dirigeait vers la Moldavie, Jean, qui se trouvait à Iași avec les Cosaques, concentra le gros de ses forces dans le Sud du pays et envoya un détachement surveiller à l'Est les mouvements des Tatares.

Dans la seconde moitié du mois d'avril, les éclaireurs moldaves prévinrent leur prince que l'armée ennemie cantonnait non loin de là, à Jiliște. Il envoya un détachement, composé des Cosaques et de 6000 Moldaves en reconnaissance. Ce détachement réussit à surprendre le service de sûreté ennemi. Le prince moldave, aussitôt prévenu, avança avec le gros de ses forces, surprit l'ennemi qu'il enveloppa et détruisit (24 avril 1574).

Pierre-le Boiteux s'enfuit à Brăila, tandis que son frère, le prince de Valachie, se réfugiait à Floci.

Le prince de Moldavie resta quatre jours sur le champ de bataille, puis il envoya ses troupes piller la Valachie jusqu'à la frontière de Transylvanie et installer un nouveau prince, Vintilă, à București.

Jean se dirigea ensuite vers Brăila, dont il somma le pacha de lui livrer Pierre-le-Boiteux. Sur le refus du pacha, le prince fit prendre d'assaut le rempart de la ville, la livra au pillage et l'incendia. Il ne réussit toutefois pas à prendre la citadelle.

La nouvelle de la défaite de Jiliște, reçue à Constantinople le 30 avril, fit prendre aux Turcs des mesures pour une attaque concentrique contre le prince moldave.

Au mois de mai commença à s'exécuter en Bessarabie la concentration ordonnée des troupes tatares et turques. Le prince Jean apprit le cinquième jour après la prise de la ville de Brăila qu'un détachement de 15.000 Turcs se dirigeait de Bessarabie vers Brăila. Il envoya le hetman Slăvilă avec 8000 Moldaves et les Cosaques à leur rencontre. Celle-ci eut lieu près de Lăpușna où Turcs et Tatares furent battus.

Le prince Jean lève le siège de la citadelle de Brăila et se dirige vers Tighina, où il bat un nouveau groupe ennemi, prend la ville (mais pas la citadelle) et accorde ensuite huit jours de repos à ses troupes fatiguées.

Les Moldaves battent ensuite un détachement envoyé par le commandant turc de Cetatea-Albă et font prendre cette ville par 600 Cosaques venus comme renforts.

Les ennemis étant partout battus, Jean replie le gros de ses forces à Huși, tandis que des détachements surveillent les Tatares à l'Est et les Turco-Valaques au Sud. Le passage du Danube à Oblucița était gardé par 13.000 Moldaves commandés par le pâcălab Jérémie de Cernăuți. Les troupes se reposèrent.

Vers la fin du mois de mai les troupes ennemies se trouvaient disposées ainsi qu'il avait été prévu pour l'attaque de la Moldavie.

Devant Oblucița — lieu de passage du groupe de forces turques concentrées dans la Dobrogea — il y avait le détachement de Jérémie, le pârcălab de Hotin. Acheté par Pierre le-Boiteux, celui-ci se retira et laissa la voie libre aux Turcs. Il prévint ensuite le prince Jean à Tighina du passage de ceux-ci dont l'effectif aurait été, d'après ses dires, peu important.

Sur l'avis de ses boïards, le prince Jean lève le siège de Tighina et se dirige contre l'armée turque, qui avait passé le Danube à Oblucița. Il arrive le 9 juin sur les bords du lac de Cahul et campe à environ 3 milles (au Nord) de l'ennemi. Le lendemain a lieu la bataille de Cahul, dans laquelle Jean fut vaincu.

Guerres de Michel-le-Brave. Fils naturel du prince Pătrașcu (1554—1558), frère du prince Pierre-Cercel (1583—1585), descendant de l'ancienne famille régnante des Dracu, après avoir occupé différentes hautes charges, Michel-le-Brave devint prince régnant de Valachie à la fin du mois d'août 1593.

L'état pitoyable dans lequel se trouvait alors son pays, la lecture ou l'audition des romans héroïques, à la mode alors, des actes de courage et de chevalerie couramment racontés et donnés comme modèle de la vie d'un chevalier, les chants héroïques nationaux et étrangers,

les conseils d'un Dionisios Rallys et d'autres, avaient fait du nouveau prince un ennemi de la puissance musulmane et un homme décidé à combattre pour l'indépendance de son pays vis-à-vis de la Sublime Porte.

La politique anti-musulmane était du reste traditionnelle. Elle avait été léguée aux générations suivantes par les croisades et formait depuis plusieurs siècles la politique des églises chrétiennes et des souverains, dont les sujets étaient en contact plus ou moins direct avec l'empire ottoman.

Si décidé que fût Michel à secouer le joug turc, si pressé qu'il fût de se libérer, il lui fallait un certain temps pour s'organiser, pour s'assurer que le pays marcherait et pour obtenir un minimum d'appui de la part des voisins.

Un de ses premiers soins fut de former une armée de mercenaires, ce pourquoi il s'adressa à tous ses voisins.

Les ressources financières étant réduites, le nombre des mercenaires ne pouvait être grand. Aussi Michel dut-il recourir en outre aux combattants fournis par les classes privilégiées et à la levée en masse. Or, pour avoir l'appui de la classe paysanne, celle-ci devait être intéressée à défendre le gouvernement de Michel et c'est ce que, nous semble-t-il, celui-ci ne comprit pas.

Noble, de famille princière, Michel ne chercha, dans son pays, que l'appui des boïards en faveur desquels il prit des mesures qui ne pouvaient que rendre les paysans appauvris, indifférents à sa cause.

Ses propres forces ne lui suffisant pas, le prince décida, sur l'avis de ses conseillers, de se rallier à l'action d'autres puissances chrétiennes représentées par: L'empereur Rodolphe II d'Allemagne, le prince de Transylvanie, Sigismond Báthory, la Moldavie et les chrétiens habitant au Sud du Danube.

Apres des négociations, qui durèrent un certain temps, Báthory conclut, le 5 novembre 1594, avec Michel-le-Brave, un traité par lequel ce dernier reconnaissait la suprématie du prince transylvain, à charge pour Báthory de soutenir Michel dans sa lutte contre les Turcs. Ce traité fut renouvelé le 20 mai 1595.

En Moldavie la situation intérieure était tout aussi mauvaise qu'en Valachie. Après une certaine hésitation, le prince Aron conclut avec l'empereur Rodolphe le 16 août 1595 un traité d'alliance par lequel il se chargeait surtout de procurer des informations et avec Sigismond Báthory, le 3 juin 1595 un traité à peu près identique à celui de Michel avec le même Báthory.

Quoique les négociations pour une coopération effective des puissances chrétiennes ne fussent pas encore achevées et que Michel n'eût reçu encore que peu de soldats alliés, la situation dans les principautés roumaines était de telle nature, les exigences des créanciers turcs et du gouvernement ottoman étaient devenues si exorbitantes qu'il n'y avait pas moyen de les satisfaire. Michel fut donc obligé de passer à l'action au plus vite, ce pourquoi il eut l'acquiescement de ses boïars.

Il fut d'accord avec les princes de Moldavie et de Transylvanie pour se révolter tout de suite et massacrer tous les Turcs se trouvant dans les principautés. Le massacre eut lieu en Valachie le 5 novembre 1594, quand on tua aussi les Grecs et les Juifs; en Moldavie ce massacre eut lieu quelques jours plus tard.

Pour profiter du désarroi produit chez les Turcs par ce soulèvement et tenant compte du fait qu'à cette époque de l'année les soldats ottomans se trouvaient répandus chez eux, les princes de Moldavie et de Valachie attaquèrent immédiatement les forteresses frontières turques et, aidés par les populations chrétiennes de ces régions, ils dévastèrent en tous sens le territoire compris entre le Danube et les Balkans et même au sud de ces montagnes.

Informée de la révolte, la Sublime Porte ordonna aux Tatares, qui rentraient justement de Hongrie, de coopérer avec une armée turque qui devait se concentrer à Rusciuc pour étouffer le soulèvement et mettre d'autres princes sur les trônes de Moldavie et de Valachie. Les Tatares passèrent le Danube à Vidin-Calafat, et avancèrent, en pillant, à travers la plaine valaque vers Giurgiu pour s'y réunir avec l'avant-garde que les Turcs y avaient fait passer.

Michel, prévenu de ces mouvements de l'ennemi, rassembla ses forces et quitta București le 8 janvier. Passant par Pietrile il campa à Hulubești. Le 4 janvier un détachement commandé par les frères Buzescu et envoyé par Michel pour prendre contact avec les Tatares avait défait l'avant-garde de ceux-ci à Putinei. Le gros des Tatares se dirigeant vers Giurgiu, un nouveau combat eut lieu, le 16 janvier 1595, à Stănești où les Tatares furent battus. Michel attaqua ensuite, le 25 janvier, l'avant-garde turque (à laquelle s'étaient joints quelques Tatares) à Șerpătești; les ennemis sont repoussés sur la droite du Danube. Le fleuve étant gelé, Michel le passe sur la glace en aval de Rusciuc, à Marotin, puis il attaque et défait, sous Rusciuc, les forces turques rassemblées là. Cette victoire eut comme suite la dévastation — par les troupes de Michel — de toute la région et l'attaque des villes de Șiștov, Nicopolis et Vidin; des détachements furent poussés au Sud des Balkans. On prit 50 canons et on transféra au Nord du Danube une partie de la population chrétienne.

Apprenant qu'une partie de l'armée turque se dirigeait vers la Moldavie, Michel lança le ban Mihalcea à ses trousses. Mihalcea passa le Danube sur la glace et défit les Turcs à Silistra le 13 février 1595, après quoi il brûla les villes de Turtucaia, Hârșova et Brăila, mais ne put prendre le château de cette dernière ville.

Les Turcs, à leur tour, firent des incursions sur la rive gauche du Danube. Pour les repousser et disperser les troupes qui se rassemblaient dans les garnisons des bords du fleuve, Michel groupa des troupes au printemps 1595 en quatre détachements qu'il envoya attaquer Brăila, Cernavoda, Turtucaia et Nicopolis. Ces détachements repoussèrent

partout les Turcs, réussirent à prendre Brăila, au commencement du mois de mars et dévastèrent, de nouveau, la Bulgarie.

Etourdis par les coups qui leur étaient portés sans trêve, privés des approvisionnements que leur fournissaient habituellement les principautés roumaines et de la voie de communications du Danube par laquelle ils transportaient leurs vivres et munitions en Hongrie, menacés par les opérations de Michel sur le flanc et l'arrière de leur ligne d'opérations sur Vienne, les Turcs décidèrent de suspendre pour l'année 1595 leurs opérations contre l'empereur allemand et de concentrer leur action contre Michel.

Devant le grand danger que constituait la menace de l'attaque turque, Michel renouvelle ses négociations avec Sigismond Bathory et avec la Moldavie. Afin de s'assurer le concours du prince transylvain il est obligé ainsi que la Moldavie d'accepter les conditions assez humiliantes de Bathory.

Les Turcs assemblèrent une armée de 100.000 hommes, dont 55.000 de troupes régulières, à Rusciuc, tandis que d'autres groupes se trouvant à Oblucița, Silistra, Nicopolis, Vidin et Belgrad, faisaient (les quatre premiers) des démonstrations simulant le passage du Danube en ces points.

Michel prit les dispositions suivantes:

Il renouvela ses demandes de renforts; Báthory lui envoya 3000 hommes.

Il demanda au roi de Pologne d'empêcher au moins les Tatares d'attaquer la Moldavie et d'assurer ainsi ce flanc.

De București, où il passa presque tout l'été (1595) et où il pouvait être plus rapidement informé, il dirigea l'ensemble de la couverture sur le Danube. Cette couverture fut active et consista en de nombreuses attaques aux points de passage du Danube.

Il ordonna la concentration du gros de ses forces, dont l'effectif montait à 16.000—20.000 combattants, avec plus de 12 canons.

Après avoir acquis la certitude que le gros des forces ennemies se trouvait à Rusciuc, il quitta București (le 18/28 juillet) avec les mercenaires (8000) et l'artillerie et concentra son armée à Măgurele sur le Sabar.

Les préparatifs des Turcs pour le passage du Danube à Rusciuc étant de plus en plus visibles, Michel descendit vers le fleuve, s'arrêtant à deux milles au Nord de Giurgiu, probablement dans la région de Daița. De là il s'opposa pendant environ trois semaines au passage de l'armée ennemie. Les Turcs firent passer alors un fort détachement en aval de Rusciuc — problablement dans la région de Rahova — Prundu — pendant que le gros passait à Giurgiu. Michel est obligé de se retirer. Il s'arrête à Copăceni, sur l'Argeș, décidé à attaquer l'ennemi dans le défilè de Călugăreni, lorsque celui-ci avancerait à l'intérieur du pays.

Le 13/23 août a lieu la bataille de Călugăreni, à la suite de laquelle les Turcs sont obligés de rester plusieurs jours sur place pour se refaire.

Quoique tactiquement victorieux, Michel connaissant la supériorité écrasante de l'ennemi et voyant que les troupes transylvaines de secours n'étaient pas encore arrivées à la frontière, décide, après avoir pris l'avis de son conseil, de se retirer afin de se rapprocher des secours transylvains. Les préparatifs pour l'envoi de ces troupes de secours se faisaient très lentement. Sigismond Báthory, léger, vaniteux et influençable était pris alors par les préparatifs de son mariage.

Le 14/24 août Michel fait une courte halte sur l'Argeș et continue ensuite la retraite jusqu'à Văcărești (aux portes de Bucarest) où il stationne jusqu'au 16/26 au matin. Pendant cet arrêt les mercenaires hongrois d'Albert Kiraly saccagent Bucarest, sous prétexte qu'autrement ce seraient les Turcs qui le feraient.

Michel part — avec ses troupes — dans l'après-midi du 16/26 de Văcărești et arrive le 17/27 à Târgoviștea, où il reste plusieurs jours et fait évacuer la population dans les montagnes.

De Târgoviștea, Michel se replie lentement (il y met huit jours) sur Stoenești où il arrive dans les derniers jous d'août ou les premiers de septembre; il occupe là-bas une forte position qu'il fait fortifier. Ses forces étaient réduites à ce moment à 5000 hommes; aussi renouvelle-t-il ses demandes de secours; entre autres il s'adresse aussi aux Polonais.

Ayant appris que Michel s'était retiré, les Turcs avancèrent et occupèrent Bucarest qu'ils fortifièrent. Puis, laissant à Bucarest une garnison de 10.000 hommes, Sinan pacha avança vers Târgoviștea, qu'il occupa le 3/13 ou le 4/14 septembre et qu'il fit aussi fortifier. De Târgoviștea enfin il avança jusqu'à la position occupée par Michel. Entre temps les forces dont disposait Sinan avaient fortement diminué. Cette diminution fut causée par les pertes subies lors du passage du Danube par celles de la bataille de Călugăreni, par les garnisons que les Turcs durent laisser à Giurgiu, Bucarest et Târgoviștea et surtout par le fait que les soldats irréguliers avaient déserté ou s'étaient éparpillés à travers le pays pour chercher du butin. En outre les Tatares n'étaient pas venus, comme ils en avaient reçu l'ordre et l'automne était pluvieux.

Michel ne laissa pas un moment de répit à l'ennemi, qu'il fit continuellement harceler.

Enfin le 22 septembre/2 octobre Bathory passa la frontière à Bran et fit sa jonction avec Michel à Rucăr. Leurs forces montaient à 52.000 hommes avec 63 canons.

A la nouvelle de l'arrivée de Bathory, Sinan pacha se retira, en laissant à Târgoviștea une garnison de 1500 hommes avec 46 canons. L'armée chrétienne avança vers cette ville qu'elle prit d'assaut le 8/18 octobre, afin de ne pas laisser derrière elle un ennemi qui pouvait harceler ses convois.

De București, qu'il brûla, Sinan se retira vers Giurgiu, en détruisant derrière lui les ponts sur l'Argeș.

L'armée chrétienne lança des reconnaissances de cavalerie à la suite de Sinan et quitta Târgoviştea le 11/21 octobre. Elle prit la route directe qui passe par Titu, Vadu-lat, Ruşii lui Asan, Ghimpaţi et arriva à Giurgiu le 18/28 octobre, à temps pour attaquer les Turcs en train de passer le Danube et leur causer de grandes pertes. Elle prit aussi la forteresse de Giurgiu.

Pendant l'absence du prince de Moldavie — venu avec Sigismond Báthory au secours de Michel — les Polonais occupèrent la Moldavie. Ils y mirent un prince de leur choix, Jérémie Movilă, et obligèrent les Tatares, qui étaient eux aussi entrés en Moldavie, à retourner dans leurs foyers.

Estimant Michel-le-Brave hors de combat ou tout au moins très affaibli, sachant que les Polonais empêcheraient les Moldaves de bouger, mais surtout poussés par la France, les Turcs décidèrent de reprendre les opérations contre l'empereur allemand.

Fidèle à ses idées et à ses engagements, Michel fit pendant les années 1595—1599 des incursions, continuellement répétées sur la droite du Danube, incursions auxquelles les Turcs répondirent de la même façon.

Conquête de la Transylvanie. Pendant que Michel continuait à lutter contre les Turcs, sa situation s'aggrava du fait des événements qui se passaient en Transylvanie.

Sigismond Bàthory, fatigué du rôle de prince, avait cédé, après de longues négociations, sa couronne à l'empereur allemand en échange du don que celui-ci lui fit des duchés d'Oppeln et de Ratibor (Silésie), où il partit en 1598. Mais il changea bientôt d'avis, rentra en Transylvanie le 20 août 1598 et reprit son trône avec le consentement des états transylvains. Peu après, ce prince inconstant revint de nouveau sur sa décision et partit derechef, en laissant cette fois-ci la couronne à son cousin, le cardinal André Bathory (beau-frère de Zamoyski, chancelier du royaume de Pologne), qui fut reconnu par la diète transylvaine (avril 1599).

L'occupation par le cardinal du trône transylvain ne convenait ni à l'empereur Rodolphe, ni aux Szeklers, ni à Michel-le-Brave. Elle ne pouvait convenir à ce dernier parce qu'ayant déjà contre lui les Turcs et Jérémie Movilă, prince de Moldavie, il eut couru le risque — par la présence du cardinal sur le trône transylvain — d'être entouré de toutes parts d'ennemis, ce qui avait été du reste projeté par ceux-ci.

Connaissant ou flairant ces intentions et après entente avec l'empereur Rodolphe (qui n'avait pas confiance en lui mais voulait s'en servir), le prince Michel décida d'entrer en Transylvanie, en même temps que les troupes impériales y pénétreraient par le Nord, et d'occuper cette province au nom de l'empereur.

Pour avoir la liberté de manœuvre nécessaire, Michel accepta d'une part la proposition d'alliance que lui fit Báthory et d'autre part reprit les négociations en vue d'une paix avec les Turcs, négociations qui

n'aboutirent pas à cause de la méfiance des Turcs à son égard, mais qui lui procurèrent le répit nécessaire; il négocia en même temps avec les Tatares.

André Bathory se soumit aux Turcs en septembre 1599. Il n'y avait plus de temps à perdre. Michel, qui se trouvait à București où sa présence justifiait son affirmation qu'il préparait une attaque contre les Turcs, concentra le gros de ses forces, dont le total était de 15.000—18.000 combattants, avec un assez grand nombre de canons dans la zone Gherghița — Ploiești — Florești. En même temps les troupes d'Olténie se rassemblaient dans la vallée de l'Olt. (voir croquis No. 31).

Partant de Ploiești le 4/14 octobre, avec une partie de son infanterie et de sa cavalerie, il bivouaqua le même soir au pied des montagnes, qu'il avait fait occuper à l'avance. La passage se fit le 5/15 octobre; on campa les nuits des 5/6 et 6/7 dans la vallée supérieure du Buzău d'où l'on repartit le 7/17 pour Prejmer. Le 8/18 la ville de Brașov y envoya ses délégués pour notifier sa soumission et porter des cadeaux.

Pendant ce temps les canons et les bagages de Michel, escortés par e reste de troupes, firent un détour par la vallée du Buzău et débouchèrent en Transylvanie sous la protection des troupes qui se trouvaient déjà dans la région de Brașov.

Michel fit une halte de plusieurs jours aux environs de Brașov en déplaçant légèrement ses troupes vers l'Ouest. Il reçut les Szeklers du Comitat de Hàromszek, avec lesquels il avait lié partie d'avance et auxquels il promit le respect de leurs anciennes coutumes.

Renforcée par les Szeklers, l'armée de Michel avança par Țintari, Șercaia, Făgăraș (12/22) à Cârța (13/23) où elle fut rejointe par le reste des Szeklers. Arrivé à Tălmaci le 16/26, Michel opéra sa jonction avec les troupes d'Olténie, prévenues des son arrivée à Brașov.

Le cardinal Bathory n'apprit l'entrée de Michel en Transylvanie que le 10/20 octobre, à Alba Iulia où il se trouvait. Il ne put rassembler que peu de forces le 16/26 à Sibiu.

Pendant toute la journée du 17/27 le nonce apostolique. Malaspina essaya d'empêcher qu'on en v nt aux prises, sans succès, du reste. Le lendemain 18/28 octobre eut lieu la bataille de Șelimber qui assura à Michel la maîtrise de la Transylvanie.

Michel avait dans la personne de Jérémie Movilă non seulement un voisin sur lequel il ne pouvait compter, car le prince moldave était inféodé aux Polonais et aux Turcs, mais un ennemi constant et acharné qui s'était entendu avec les Báthory pour détrôner Michel; ses intrigues et ses tentatives pour l'encercler furent une des causes qui décidèrent celui ci à précipiter son attaque contre la Transylvanie.

La conquête de la Transylvanie par Michel ne pouvait pas ne pas fâcher les Polonais et être agréée par Movilă.

Les intrigues renouvelées de ce dernier décidèrent Michel, malgré les instances de l'empererеur Rodolphe, à attaquer la Moldavie. Cette décision déplut aussi à Dionisios Rallys, métropolite de Târnovo (Bul-

garie) et conseiller de Michel, qui voyait celui-ci s'éloigner de ce qui lui semblait être le rôle du prince valaque, c'est-à-dire délivrer du joug turc les chrétiens habitant au Sud du Danube. Il s'opposa donc au projet. Il y a tout lieu de croire que l'empereur Rodolphe eût, lui aussi préféré voir Michel se diriger vers le Sud du Danube.

Il est certain que ce n'est pas le sentiment national qui avait inspiré la décision de Michel pareil sentiment n'existant pas alors. Ce qui poussa le prince à conquérir la Moldavie ce furent trois nécessités, analogues — toutes proportions gardées — à celles qui firent agir d'autres conquérants:

La nécessité dans laquelle il se trouva, pour défendre la possession de la Transylvanie, de prévenir l'attaque de ceux qui voulaient la lui prendre;

Le besoin de détruire le foyer d'intrigues, dont Sigismond Bathory, qui se trouvait en Moldavie, était l'âme;

L'ambition que chaque succès rendait plus grande. Les faits et les documents nous montrent cette ambition et son accroissement continu.

Ayant décidé d'attaquer, Michel prit les mesures suivantes:

1. Il essaya d'isoler et d'affaiblir l'ennemi, c'est pourquoi: *a)* il fit la paix avec les Turcs qui le reconnurent comme prince de Transylvanie; *b)* il se mit en relations avec les Cosaques, les Tatares et le tzar Boris Godounov pour fixer les Polonais, qu'il tâcha de tromper par des déclarations de soumission; *c)* il s'entendit avec une partie des Moldaves qui promirent d'abandonner Jérémie Movilă.

2. Il fit fermer les frontières moldave et polonaise, afin que les émissaires ennemis ne pussent se rendre compte de ce qui se passait en Transylvanie;

3. Il envoya des espions et des reconnaissances en Moldavie;

4. Il prépara son armée et décida de ne laisser en Transylvanie qu'une garnison de 3000 Cosaques.

5. Il fit répandre de fausses nouvelles.

Ceci fait, il fit prendre à ses troupes le dispositif suivant:

A gauche, dans la région Bistrița-Năsăud, un groupe de 8—10.000 combattants qui avança, par Câmpulung de Bucovine, vers Suceava.

Au centre, la masse principale commandée par Michel et ayant un effectif de 20.000 fantassins, 8000 cavaliers et 24 canons de campagne. Cette masse se concentra entre Brașov et Brețc. Michel quitta Alba Iulia le 24 avril (4 mai 1600). Son artillerie était partie le jour précédent.

A droite les Valaques, (10.000), avec le fils de Michel, Pătrașcu, se concentrèrent au Sud de Focșani.

Jérémie Movilă connut le dispositif exact des troupes de Michel et prit des mesures de défense.

La colonne principale de Michel passa la frontière le 4/14 mai et avança jusqu'au bourg de Trotuș, où un combat eut lieu. Ce combat se termina par la défaite des Moldaves.

Le 11/21 mai Michel se trouvait à Roman, ayant opéré probablement à Bacău, sa jonction avec l'armée venant de Valachie.

Le 16/26 mai le prince de Valachie et de Transylvanie arrivait à Suceava qui se rendit sans résistance. Là eut lieu, probablement, la jonction avec la colonne venant de Bistrița et c'est là que Michel prit aussi le titre de prince de Moldavie.

Beaucoup de Moldaves se rallièrent à Michel.

Jérémie Movilă, dont les forces étaient de 10.000 Moldaves et 3000 Polonais, menacé par l'attaque enveloppante de Michel, se retira, sur les indications des Polonais, vers Hotin, en essayant de dévaster le pays dans sa retraite. Il fut rejoint au passage de la Jijia par l'armée de Michel; dans le combat qui eut lieu, Movilă fut vaincu. Il continua sa retraite mais fut de nouveau rejoint, aux environs de Hotin, par les troupes de Michel et de nouveau battu. Il se jeta alors dans la forteresse de Hotin que Michel bombarda vainement pendant trois jours. Ne pouvant prendre Hotin, Michel y laissa un corps d'observation et partit pour Suceava. Jérémie Movilă passa de Hotin en Pologne.

Michel occupa facilement la Moldavie et ses forteresses et envoya des détachements dévaster les régions frontières polonaises. Les troupes valaques et les Szeklers furent renvoyés à leurs foyers.

Appelé en Transylvanie, Michel laissa une régence et quelques troupes comme garnison en Moldavie et partit, pendant les tout derniers jours du mois de juin, ancien calendrier, à Alba Iulia.

La situation en Transylvanie avait changé du tout au tout pendant l'absence de Michel. L'empereur était mécontent de son attaque contre la Moldavie, la noblesse hongroise lui était hostile, les Saxons étaient exaspérés des réquisitions et abus des troupes de Michel, les Roumains translyvains désabusés; seuls les Szeklers lui étaient encore fidèles.

En Moldavie sa domination ne s'appuyait que sur ses troupes et en Valachie seigneurs et paysans étaient las de ses guerres ininterrompues.

Devant ce mécontentement général, Michel perdit la tête et prit des mesures tantôt sévères, tantôt clémentes. Il perdit surtout du temps. Aussi lorsque la noblesse révoltée, renforcée par les troupes impériales commandées par Basta avança vers Alba Iulia, Michel ne put-il qu'aller à leur recontre avec une partie de ses troupes, les autres étant retenues dans diverses garnisons. La bataille de Mirăslău (8/18 septembre 1600), qu'il perdit, mit fin à sa domination transylvaine.

Perte de la Valachie. Du champ de bataille de Mirăslău, Michel passa par Sibiu, où il fut rejoint par ses troupes de Valachie et de là par Făgăraș arriva à Brașov où se réunirent ce qui restait des troupes ayant combattu à Mirăslău, les troupes de Valachie (dont mention est faite plus haut) et celles de Moldavie: Michel engagea ce qu'il put trouver sur place, ce qui porta le total de ses soldats à 16.000 hommes.

De Brașov, Michel engagea des négociations avec Basta, car il voulait garder au moins une partie de son autorité en Transylvanie. Il fut toutefois obligé d'accepter comme conditions:

L'abandon de la Transylvanie, l'envoi de son fils à l'empereur comme ottage et la remise de sa famille et de son trésor entre les mains de Basta; ce dernier s'engageait à prêter aide à Michel pour que celui-ci pût s'opposer à l'ennemi.

Toutefois Michel n'avait pas abandonné l'idée de garder la Transylvanie et Basta, craignant une attaque moldavo-polonaise contre cette province, n'avait pas grand intérêt à ce que Michel abandonnât trop rapidement le pays de Brașov.

Après la conquête de la Moldavie par Michel, le chancelier polonais Zamoyski avait réuni une armée dans le but non seulement de remettre Jérémie Movilă sur le trône moldave et de remplacer sur le trône valaque Michel-le-Brave par Siméon Movilă, mais aussi pour aider Sigismond Báthory à remonter sur le trône de Transylvanie. La reprise du pouvoir par Jérémie Movilă fut facile parce que Zamoyski ayant traversé le Dniester le 4 septembre 1600, les garnisons que Michel avait laissées en Moldavie se retirèrent sans opposer de rèsistance sérieuse. Zamoyski envoya un détachement vers Bistrița et passant par Roman (25 septembre) concentra le gros de ses forces dans la vallée du Trotuș.

Basta négocia avec Zamoyski qui consentit à ne pas entrer en Transylvanie et se dirigea vers Focșani, où ses troupes arrivèrent le 5 octobre.

Michel, dont les soldats se trouvaient encore le 3 octobre à Bretc et qui était le 7 octobre dans la région du haut Buzău, se vit obligé de passer en Valachie pour défendre son trône. Le 12 octobre il se trouvait, avec le gros de ses forces dans la vallée du Cricov, d'où il demanda secours à Basta et aux commissaires impériaux. L'empereur, Basta et Ungnad (un des commissaires) étaient d'avis d'accorder le secours demandé par Michel afin d'assurer l'existence d'un État tampon entre l'empire et les Turcs; les Transylvains et les Hongrois s'y opposèrent avec ténacité.

Zamoyski arriva avec ses troupes le 9 octobre à Buzău.

La situation de Michel était difficile, car outre le danger polonais immédiat et redoutable, il y avait celui des bandes turques qui parcouraient la Valachie et qui étaient arrivées même jusqu'à Gherghița.

Pour retarder les Polonais et pour les user, Michel envoya deux détachements. L'un suivit la grande route de Ploiești à Buzău, qui longeait alors le pied des collines. La mission du premier détachement était de s'opposer de front à l'avance des Polonais. La mission de second groupe, envoyé dans les vignes se trouvant sur les pentes Sud des collines était de menacer continuellement le flanc droit des Polonais qui avançaient. Les troupes de Michel livrèrent ainsi sur chacune des petites vallées qui descendaient des collines dans la plaine, une série de combats (Sărata, 11 octobre, Năieni 12 octobre, Ceptura 13 octobre) qui retardèrent jusqu'au 19 octobre l'arrivée de Zamoyski dans les environs de Ploiești.

Pendant ce temps Michel, peut-être aussi sous l'effet de la menace de l'entrée en Valachie d'une armée transylvaine, avait déplacé le gros de

ses forces vers l'Ouest en suivant la dépression de Podeni; ce mouvement eut probablement lieu parallèlement à la retraite de ses détachements qui combattaient sur la route Ploiești-Buzău. Il occupa sur la rive droite du Bucovel, une position sur laquelle eut lieu la bataille du 19 et 20 octobre, dont nous avons déjà parlé.

Dans les deux campanges qui eurent comme résultat la conquête de la Transylvanie et de la Moldavie, la stratégie de Michel se caractérise par:

Un bon service de renseignements;

Des manœuvres préliminaires politiques qui donnèrent le change à l'ennemi;

Une couverture efficace;

Un dispositif initial répondant au but poursuivi et aux besoins;

Des attaques brusquées et des marches très rapides.

Et malgré tout, Michel fut en dernier lieu vaincu. Sa défaite n'est pas due à sa stratégie mais à son ambition démesurée et aux fautes de sa politique, tant intérieure qu'extérieure.

Guerres de Mathieu Basarab. Mathieu Basarab monta sur le trône de Valachie en 1632 avec l'appui du prince de Transylvanie Georges Rákoczy I-er et comme représentant du parti chrétien et militaire.

Sa politique extérieure eut comme objectif le maintien de ses obligations envers la Sublime Porte et une alliance constante avec les deux Rákoczy — père et fils — qui régnèrent en Transylvanie.

Mais pour maintenir la paix il fallait que ses voisins le voulussent aussi. Parmi ceux-ci il y avait Basile-le-Loup, prince de Moldavie. D'une ambition démesurée, fier, aspirant à la pourpre impériale, ferme soutien de l'église greco-orthodoxe, grand bâtisseur d'églises, de palais et d'écoles, frivole, impulsif et faux, le prince moldave voulait mettre la main sur la Valachie aussi, ce qui donna lieu à de nombreux conflits armés avec Mathieu Basarab.

Exaspérés par les intrigues du prince moldave et par les déboires que ce dernier leur causait, inquiets de l'alliance qu'il avait conclue avec les Cosaques, Mathieu Basarab et Georges Rakoczy II décidèrent d'en finir avec Basile-le-Loup et dans ce dessein aidèrent un boïard moldave Georges Etienne à chasser le prince moldave et à prendre sa place (7 avril 1653). Basile-le-Loup revint avec les Cosaques, chassa Georges Etienne (Popricani 24 avril 1653) qui se réfugia auprès de Mathieu Basarab et décida, malgré l'avis contraire de ses conseillers, de poursuive son rival chez son voisin.

L'effectif total des troupes moldo-cosaques était de 20.000 combattants, dont 4000—8000 Moldaves, 100 Allemands montés, 12.000—16.000 Cosaques, avec 17 canons.

Ces troupes se rassemblèrent le 8 mai à Podul-Inalt — les Cosaques étant restés jusqu'alors à Iași.

Les forces de Mathieu Basarab étaient constituées par 15.000—16000 combattants avec 12 canons.

Dès que le prince valaque fut informé de la fuite de son protégé et de la marche de l'armée moldavo-cosaque, il envoya le boïar Diicu avec 9000 hommes et Georges Etienne avec quelques cavaliers en couverture sur la frontière moldavo-valaque. Il donna en même temps des ordres pour la concentration de ses troupes à Târgoviștea et prévint Rákoczy, qui concentra des troupes à Merembrig, non loin de Brașov.

Diicu prit position sur la droite du Milcov à cheval sur la grande soute et lança une reconnaissance qui prit contact avec l'armée de Barile-le-Loup dans la vallée du Bârlad, à l'embouchure du Berheci.

Les pluies ayant grossi le Siret, l'armée moldo-cosaque dut attendre quelques jours jusqu'à ce qu'on eût établi un pont de bateaux. Une fois le Siret passé, elle entra dans Focșani et y mit le feu. Après avoir passé Focașani, les Moldaves, qui formaient l'avant-garde depuis Podul-Inalt, se heurtèrent aux Valaques. Pendant que les Cosaques s'assemblaient, les Moldaves attaquèrent à deux reprises la position occupée par les troupes de Diicu, mais furent repoussées. Ce ne fut qu'après que les reîtres allemands de Basile-le-Loup eurent tourné la position, en avançant abrités par la rive élevée du Milcov, que les Moldaves purent mettre pied sur cette rive et que les Valaques se retirèrent, au galop de leurs chevaux, jusqu'à Râmnicul-Sărat, en perdant très peu de monde.

Basile-le-Loup et les Cosaques, dont le commandant Timuș était le gendre, continuèrent leur marche vers Târgoviștea en dévastant et en brûlant la contrée qu'ils traversaient.

Entre temps Mathieu Basarab avait envoyé des troupes à pied (mercenaires) comme renforts à Diicu. Ces troupes ayant appris la retraite précipitée de Diicu, se retirèrent aussi, mais furent rejointes, au passage du Teleajen, par les premiers éléments de l'avant-garde de Basile-le-Loup. La cavalerie valaque fit front et mit pied à terre pour protéger la retraite de l'infanterie.

Basile-le-Loup et Timuș crurent d'abord avoir à faire à toute l'armée de Mathieu Basarab. S'apercevant ensuite du faible effectif des Valaques, la cavalerie moldave passa le Teleajen à gué en plusieurs endroits et obligea les cavaliers valaques à se retirer. En poursuivant ces cavaliers, les Moldaves furent arrêtés par le feu de l'infanterie valaque qui s'abritait dans les bosquets couvrant le terrain. Timuș prévenu, arriva avec une partie des Cosaques. Ceux-ci mirent pied à terre et commencèrent à faire feu sur l'infanterie valaque, mais cette dernière, profitant des nombreux bosquets, se retira en bon ordre, jusque dans la vallée de la Prahova, d'où elle ne put être repoussée.

Pendant la nuit du 16/17 mai Timuș cantonna avec une partie des Cosaques à Cocorăști; Basile-le-Loup sur la gauche du Teleajen.

Ayant rassemblé ses forces, Mathieu s'était avancé jusqu'à Finta. Il y prit position dans le défilé formé au Nord par les dernières ramifications des collines et au Sud par Ialomița, à l'endroit où la grand route

de Ploiești à Târgoviștea débouchait du pont qui lui servait à traverser un ruisseau marécageux, la Cilianca.

Le 17 mai eut lieu la bataille de Finta, dans laquelle, l'armée moldo-cosaque fut vaincue ce qui l'obligea à battre en retraite.

Georges Etienne poursuivit les Moldo-Cosaques. Il s'arrêta une première fois à Valea-Seacă, dans la vallée du Siret, où il attendit l'assemblée des paysans de la basse Moldavie et les troupes envoyées par Rákóczy. Une recontre eut lieu là-bas avec quelques troupes envoyées par Basile-le-Loup. Celles-ci furent repoussées jusqu'à Roman; Georges Etienne établit ensuite son quartier général à Bacău. Après quoi, ayant rassemblé toutes ses troupes (moldaves, valaques et hongroises) il avança jusqu'à Sârca, où Basile-le-Loup fut battu (16 juillet 1653) et obligé de fuir au delà du Dniester.

Georges Etienne ayant occupé de nouveau le trône alla assiéger Suceava, où s'était réfugiée la femme de Basile-le-Loup et s'empara de la forteresse le 9 octobre.

* * *

Depuis les temps les plus reculés jusqu'à la fin du XV-ème siècle, l'art militaire des Roumains a été celui d'un petit peuple, d'un peuple qui devait défendre « sa misère, ses besoins et ses enfants », c'est celui d'un peuple de petits propriétaires terriens, défenseurs acharnés du sol qui les nourrissait comme il avait nourri leurs ancêtres. Ces hommes, les « răzeși » qu'une expérience multiséculaire avait rendus sages ne faisaient pas la guerre pour le plaisir de se battre, mais bien pour préserver leurs biens, l'existence de leurs familles et la leur, en utilisant comme armes les outils dont ils se servaient dans la vie courante. Pour se défendre, ils tiraient également parti du sol roumain, de ses accidents de terrain, de ses forêts, de ses cours d'eau. Dans le combat, ils ont couramment employé les mêmes procédés qu'à la chasse qui a toujours été une de leurs principales occupations et ils sont ainsi parvenus à vaincre leurs envahisseurs. Après avoir espionné l'adversaire, ils l'attiraient dans un guet-apens, le harcelaient et, au moment et à l'endroit le plus opportuns, ils lui livraient un combat sans merci auquel succédait une poursuite non moins acharnée.

Toutes ces opérations n'auraient pu être menées à bien sans une discipline rigoureuse à laquelle se soumettaient de bon gré les combattants, car les expériences passées avaient ancré dans le coeur de chacun d'eux la conviction que seuls des sacrifices et des procédés de cette nature pouvaient préserver l'existence des petits Etats roumains.

A dater du XVI-ème siècle, l'art militaire des Roumains se transforme et tend à se rapprocher de celui de l'Europe occidentale. Mais ce dernier était étranger au caractère roumain et contraire aux moyens dont nous disposions. Aussi observe-t-on un déclin de l'organisation militaire de même que de la tactique et de la stratégie. Si bien qu'à partir du milieu du XVII-ème siècle on ne peut plus parler d'un art militaire roumain.

Ce changement tient à plusieurs causes:

1. L'appauvrissement de la classe paysanne à laquelle on a enlevé la jouissance des terres cultivables.

2. Le développement et la diffusion des armes à feu.

Le tribut et les impôts toujours plus écrasants ont obligé les paysans à vendre leurs terres et les ont appauvris. D'autre part, des influences diverses ont modifié les relations qui existaient entre les chefs des villages et les paysans. L'égalité qui régnait naguère entre eux est rompue au profit des premiers qui se considèrent désormais comme les maîtres. La classe paysanne n'a donc plus d'intérêt à défendre le sol sur lequel elle n'est plus que tolérée et qu'elle exploite désormais dans des conditions défavorables. Quant à ceux qui se considèrent dorénavant comme les possesseurs du sol (boïards, monastères), ils n'ont aucun intérêt à ce qu'une levée en masse des paysans les prive de la main d'œuvre dont ils ont besoin. Enfin, le fisc et la communauté de chaque village ont également intérêt à ce que le contribuable reste chez lui. C'est à ces diverses causes qu'est due l'institution des «rumân» (serfs, paysans taillables et corvéables à merci) et des «vecini» (id.) et la conséquence de ce fait c'est que pour recruter les armées, on a fait de moins en moins appel à la levée en masse des paysans et que ces derniers ont été remplacés par des corporations privilégiées et par des mercenaires. Cette transformation s'est opérée lentement. Sous Pierre Rareș et sous Jean-le-Terrible, les armées étaient encore composées en majorité de paysans appelés sous les armes; sous Michel-le-Brave, elles étaient formées surtout de mercenaires et de quelques artisans auxquels venaient parfois s'ajouter des groupes de paysans. Sous Mathieu Basarab, elles étaient presque exclusivement formées de mercenaires. Ces derniers devenus tout puissants se revoltèrent et il fallut les anéantir après la mort du vieux prince. Leur destruction marque la fin des armées roumaines.

Le développement des armes à feu a également contribué, dans une large mesure, à la transformation de nos armées car, d'une part la classe paysanne n'avait pas les moyens de se procurer ces armes nouvelles et d'autre part, les boïars n'avaient pas intérêt à ce que les paysans fussent armés. Enfin les princes qui ne pouvaient se procurer qu'un nombre restreint d'armes à feu avaient tout intérêt à ce qu'elles fussent maniées par des gens de métier (mercenaires) ou à ce que ces derniers eussent leurs propres armes.

En dehors de ces deux causes essentielles, la transformation de nos armées est également due aux facteurs suivants:

Abandon de la ligne de conduite politique suivie jusqu'alors et qui préconisait la défense exclusive des Etats roumains; adoption d'une attitude nouvelle comportant souvent l'intervention dans les affaires d'Etats ou de prince étrangers.

* * *

Tout ceci explique les changements intervenus dans la tactique des Roumains. Utilisant des combattants et un armement d'une nature différente, ils ont été obligés d'adopter des procédés et des formations en accord avec ces éléments nouveaux. Les procédés et les formations tactiques des armées roumaines du XVI-ème et du XVII-ème siècles se rapprochent de plus en plus de ceux de l'Europe occidentale et centrale. La bataille ne se livre plus en général dans un lieu resserré, mais en champ ouvert ce qui était contraire à la tradition et même, dans une certaine mesure, au caractère des Roumains.

En ce qui concerne la stratégie dont les procédés essentiels sont la surprise, la rapidité des mouvements et leur coordination, et enfin le combat lui-même, elle a été brillante pour tout ce qui précède la bataille, car elle utilisait des éléments avec lesquels le soldat roumain était familiarisé depuis des siècles. Mais elle a souvent échoué sur le champ de bataille (Obertyn, Mirăslău, Bucovel) où nos chefs militaires se sont montrés inférieurs à leurs adversaires dans le maniement des procédés nouveaux. Comme c'est la bataille qui confirme ou infirme la manœuvre stratégique, il était naturel que des mouvements d'une conception et d'une exécution souvent géniales ne pussent assurer la victoire, surtout lorsque les buts politiques n'étaient pas en accord avec les situations et les moyens dont on disposait.

Les transformations sociales et politiques qui ont rompu l'équilibre entre les classes sociales, l'emploi de procédés étrangers au caractère et à la tradition multiséculaire des Roumains ne pouvaient mener qu'au déclin et finalement à la disparition de l'art militaire roumain.

INDICE DE NUME PROPRII

a) PERSOANE

b) GEOGRAFICE

		Lei
XXII.	G. BOGDAN-DUICĂ, Ioan Barac, studii, 1933 .	6.000
XXIII.	VESPASIAN ERBICEANU, Naţionalizarea justiţiei şi unificarea legislativă în Basarabia, 1934	7.000
XXIV.	TR. SĂVULESCU şi T. RAYSS, Materiale pentru flora Basarabiei, 1934	15.000
XXV.	N. GEORGESCU-TISTU, Ion Ghica scriitorul, cu prilejul unor texte inedite, 1935	10.000
XXVI.	ŞTEFAN PAŞCĂ, Nume de persoane şi nume de animale în Ţara Oltului, 1936	15.000
XXVII.	OTTO WITING, Istoria Dreptului de vânătoare în Transilvania, 1936	4.500
XXVIII.	AL. DOBOŞI, Datul oilor (quinquagesima ovium), 1937	3.500
XXIX.	ILIE CORFUS, Mihai Viteazul şi Polonii, 1937 .	15.000
XXX.	ARTUR GOROVEI, Ouăle de Paşti, 1937 . . .	10.000
XXXI.	G. BOGDAN-DUICĂ, « Eftimie Murgu » . . .	6.500
XXXII.	PETRE P. PANAITESCU, Documente slavo-române din Sibiu (1470—1653)	3.000
XXXIII.	GENERALUL R. ROSETTI, Familia Rosetti I, 1938	15.000
XXXIV.	CONSTANTIN GEORGIADE, Originile magice ale minciunii şi geneza gândirii, 1938	12.000
XXXV.	Prof. VASILE GRECU, Izvorul principal bizantin pentru Cartea cu Invăţătură a Diaconului Coresi din 1581	12.000
XXXVI.	ŞTEFAN PAŞCĂ, Cel mai vechiu ceaslov românesc	6.000
XXXVII.	TEODOR HOLBAN, Documente româneşti din arhivele franceze (1801—1812)	5.000
XXXVIII.	N. I. ŞTEFĂNESCU, Menandru	9.000
XXXIX.	Dr. VASILE GHEORGHIU, Codex Argenteus Upsaliensis	3.000
XL.	N. IORGA, Observaţii şi probleme bănăţene . .	8.000
XLI.	Dr. VASILE GHEORGHIU, Lecţionarul evangelic grecesc din Iaşi (Ms. 194)	4.500
XLII.	N. IORGA, « Le voyageur français » al Abatelui Joseph Delaporte	7.000
XLIII.	AL. CIORĂNESCU, Documente privitoare la istoria Românilor, culese din Arhivele din Simancas	15.000
XLIV.	D. R. MAZILU, M. Eminescu, Poezii şi Variante	30.000
XLV.	I. BRUCĂR, Titu Maiorescu, Logica	—
XLVI.	PAUL MIHAILOVICI, Tipărituri româneşti în Basarabia dela 1812 până la 1918	15.000
XLVII.	GENERALUL R. ROSETTI, Familia Rosetti II, 1940	8.000
XLVIII.	ION G. COMAN, Miracolul clasic, 1940	—
XLIX.	N. IORGA, Un oraş românesc în Ardeal. Condica Haţegului, 1940	7.000
L.	VICTOR SLĂVESCU, Vieaţa şi opera economistului Alexandru D. Moruzi, 1941	14.000

		Lei
LI.	ANA M. PAUCĂ, Studiu fitosociologic, în Munţii Codru şi Muma, 1941	7.500
LII.	TRAIAN SĂVULESCU, Mana viţei de vie, 1941	9.000
LIII.	P. P. NEGULESCU, Istoria filosofiei contemporane, I, 1941	—
LIV.	N. BAGDASAR, Teoria cunoştinţei, I, 1941 . .	—
LV.	H. DJ. SIRUNI, Domnii români la Poarta Otomană, 1941	7.500
LVI.	GENERAL M. RACOVIŢĂ-CEHAN, Familia Racoviţă-Cehan, 1941	7.000
LVII.	N. BAGDASAR, Teoria cunoştinţei, II	—
LVIII.	VICTOR SLĂVESCU, Vieaţa şi opera economistului Nicolae Suţu, 1941	21.000
LIX.	P. P. NEGULESCU, Istoria filosofiei contemporane, II, 1942	—
LX.	VASILE GRECU, Versiunea grecească a învăţăturilor lui Neagoe Basarab, 1942	15.000
LXI.	G. POPA LISSEANU, Dacia în autorii clasici. I. Autorii latini clasici şi postclasici	8.000
LXII.	P. P. NEGULESCU, Istoria filosofiei contemporane, III, 1943	—
LXIII.	VICTOR SLĂVESCU, Vieaţa şi opera economistului Dionisie Pop-Marţian, 1829—1865. Vol. I, 1943	20.000
LXIV.	VICTOR SLĂVESCU, Vieaţa şi opera economistului Dionisie Pop-Marţian, 1829—1865. Vol. II, 1944	20.000
LXV.	G. POPA LISSEANU, Dacia în autorii clasici. II. Autorii Greci şi Bizantini	10.000
LXVI.	VICTOR SLĂVESCU, Corespondenţa între Ion Ionescu dela Brad şi Ion Ghica, 1846—1854 . .	6.000
LXVII.	P. P. NEGULESCU, Istoria filosofiei contemporane IV, 1944.	23.000
LXVIII.	TACHE PAPAHAGI, Paralele folklorice (grecoromâne), 1944	4.000
LXIX.	P. P. NEGULESCU, Istoria filosofiei contemporane, V, 1945	23.000
LXX.	VICTOR SLĂVESCU, Ion Strat, Economist — Financiar — Diplomat, I, 1946	20.000
LXXI.	VICTOR SLĂVESCU, Ion Strat, Economist — Financiar — Diplomat, II, 1946	20.000
LXXII.	P. N. PANAITESCU, Răbojul, Studiu de Istorie economică şi socială la Români, 1946	15.000
LXXIII.	S. MEHEDINŢI, Premise şi concluzii la Terra, 1946	15.000
LXXIV.	GENERALUL R. ROSETTI, Istoria artei militare a Românilor, 1947	50.000

C. 36.141.